

Σερραϊκά Σύμμεικτα

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΣΕΡΡΕΣ 2018

Σερραϊκά Σύμμεικτα

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

Σερραϊκά Σύμμεικτα

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος : ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΗΜΟΥΔΗΣ

Αντιπρόεδρος : ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΓΛΟΥΔΗΣ

Γενική Γραμματέας : ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΜΟΥΣΙΑΔΟΥ

Ταμίας - Υπεύθυνη Βιβλιοθήκης : ΕΙΡΗΝΗ ΜΠΑΡΜΠΑ

Έφορος Δημοσίων Σχέσεων : ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΦΡΑΓΓΕΔΑΚΗΣ

Συντονιστής εκδηλώσεων : ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΙΟΡΙΔΗΣ

Μέλος : ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΑΝΔΡΟΝΙΔΗΣ

Ιδιοκτησία-Έκδοση:
Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ)

Γραφεία:
Δημ. Φλωριά 6 - 62123 Σέρρες
Τηλ.-Fax: 23210 22717, 23210 66181
ddimoudis@hotmail.com

Υπεύθυνος έκδοσης:
Δημήτριος Δημούδης, Πρόεδρος
κιν. 6974053441

Δημιουργικό-Εκτύπωση:
Typographic, Μεραρχίας 96, Σέρρες, τηλ. 23210 35524
e-mail: info@typographic.gr

ISSN: 1792-5045

Για το περιεχόμενο και τον τρόπο των γραφομένων τους -π.χ. μονοτονική ή πολυτονική γραφή- η ευθύνη ανήκει αποκλειστικά στους συγγραφείς.

Περιεχόμενα

Προλογικό σημείωμα	9
--------------------------	---

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Εισηγήσεις

ΗΛΕΚΤΡΑ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

<i>Τα ταφικά ευρήματα των ετών 2006-2008 στην Αμφίπολη και την ευρύτερη περιοχή της</i>	13
---	----

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΘ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ

<i>Ιδιόγραφο αυτοβιογραφικό σημείωμα (20.2.1857) και ιδιόγραφη περιγραφή της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών (14.10.1857) του Σερραίου Ιωάννη Δημητριάδη</i>	31
--	----

ALEXANDRA TRIFONOVA

<i>Ελληνικές μεταβυζαντινές επιγραφές από το Μελένικο και την περιοχή του</i>	73
---	----

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΜΠΟΝΟΒΑΣ

<i>Μία φωτογραφία του ιστορικού κέντρου των Σερρών και ο δημιουργός της κατά την εκπόνηση του σχεδίου ανοικοδόμησης της πόλης (1914)</i>	109
--	-----

ΒΛΑΣΗΣ ΒΛΑΣΙΔΗΣ

<i>Εμμανουήλ Παπάς: το βιβλίο, το αρχείο εγγράφων και η ανάγκη για εκ νέου έρευνα στις αρχαικές μονάδες</i>	119
---	-----

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΠΥΡΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

<i>Το ζήτημα της εθνικότητας στην περιφέρεια της δικαιοδοσίας του Υποπροξενείου των Σερρών 1850-1860</i>	129
--	-----

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΙΟΝΗΣ

<i>Η πορεία του Μακεδονικού Αγώνα στην Ανατολική Μακεδονία</i>	149
--	-----

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΥΤΟΥΞΙΑΔΟΥ

<i>Το φαινόμενο της ευεργεσίας στον χώρο της Εκπαίδευσης στο Σαντζάκι των Σερρών (19^{ος} - αρχές 20^{ου} αιώνα)</i>	163
--	-----

ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΑΨΗΛΙΔΗΣ

<i>Ο γυμνασιάρχης Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου και η λειτουργία του Οικοτροφείου και Διδασκαλείου Σερρών</i>	191
--	-----

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΑΧΙΝΟΖΛΗΣ

<i>Πίναξ των αποβιωσάντων εν Βουλγαρία ως ομήρων, κατοίκων χωριού Σουμπάσκιου</i>	225
---	-----

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΖΑΧΟΣ

<i>Πολιτική δράση και εκπαίδευση στο Φλάμπουρο του 20^{ου} αιώνα</i>	251
--	-----

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΣΙΝΤΑΡΗΣ

<i>Ο μακεδονικός τάφος Α΄ στον σταθμό Αγγίστας</i>	273
--	-----

ΜΑΡΙΑ ΛΟΥΚΜΑ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΟΥΖΑ

<i>Τα οθωμανικά τεμένη της πόλης των Σερρών. Παθολογία κατασκευής και μελέτη υλικών δόμησης</i>	279
---	-----

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΩΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ	
<i>Πολεοδομική ανάλυση της πόλης του Σιδηροκάστρου Σερρών (Demir-Hisar, Temürhisâr) κατά την οθωμανική περίοδο</i>	295
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Γ. ΙΓΝΑΤΗΣ	
<i>Η Αλιστροάτη μετά την οθωμανική μεταπολίτευση του 1908. Η φιλεκπαιδευτική δραστηριότητα από τις πηγές</i>	335
ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ Χ. ΠΑΠΟΤΗ	
<i>Η περίοδος του Μεσοπολέμου και το κτήριο επί της οδού Εθνικής Αντίστασης 48 της πόλης των Σερρών</i>	345
ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΤΡΩΝΙΔΟΥ	
<i>Η βουλγαρική εκπαίδευση στο Νομό Σερρών κατά τη διάρκεια της Βουλγαρικής Κατοχής 1941-1944</i>	371
ΠΑΥΛΟΣ ΤΣΑΚΙΡΙΔΗΣ	
<i>Οι τελευταίες σκληρές μέρες της Κατοχής στη Νιγρίτα</i>	387
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Η. ΠΕΤΑΛΩΤΗΣ	
<i>Η χαμένη εικόνα των Αγίων Θεοδώρων με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο του ιερού καθεδρικού και προσκυνηματικού ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών</i>	405
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΓΛΟΥΔΗΣ	
<i>Πτυχές από την ιστορία του Ιερού Ναού Αγίων Θεοδώρων Σερρών στον 20^ο αιώνα</i>	425
ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΗΣ	
<i>Το παράρτημα του Συλλόγου Μουσικών Βορείου Ελλάδος στην Περιφέρεια των Σερρών κατά τα έτη 1950-1955</i>	449
Βιβλιοπαρουσιάσεις - Βιβλιοκρισίες	
Η εξωακαδημαϊκή άσκηση του λαογραφικού έργου σήμερα. Το παράδειγμα των Σερρών, Ι. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΣΕΡΡΩΝ, <i>Η τοπική ενδυμασία του Αγίου Πνεύματος Σερρών και της ευρύτερης περιοχής των Δαρνακοχωριών. Τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα</i> , Π. ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΚΕΤΑΝΗΣ, <i>Η Νέα Ζίχνη Σερρών και το Λαογραφικό της Μουσείο. Σύντομος οδηγός ιστορίας, τοπογραφίας και λαογραφίας, από τον Γιώργο Βοζίκια</i>	461
ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΓΚΑΛΙΝΙΚΗ (επιμ.), <i>«Ω, φιλάτη Τζουμαγιά!», 100 χρόνια από την ομηρία των κατοίκων της Ηράκλειας Σερρών 1916-2016</i> , από την Λίλα Θεοδορίδου-Σωτηρίου	470
ΚΩΝ/ΝΟΣ Μ. ΒΑΒΑΛΕΚΑΣ, <i>Όρη Βροντούς - Δάσος Λαϊλιά, από την Αλεξία Βαβαλέκα</i>	473
BRONEER OSKAR, <i>Το μνημείο του Λέοντα στην Αμφίπολη (The lion monument at Amphipolis)</i> , από την Σύλια Ζέττα	477
ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΖΙΩΝΗ, <i>Ζώντας ανάμεσα στους Βλάχους των Σερρών, από τον Ζήση Μητλιάγκα</i>	481
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ, <i>Δημόσια Τεχνική Σχολή Εργοδηγών & Τεχνικών Βοηθών Σερρών. Ιστορική αναδρομή 1959-1979</i> , από την Αριάδνη Παπαφωτίου	487
ΛΙΛΑ ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ (επιμ.), <i>Η εκτροπή του Στριμόνα. Τα μεγάλα εξυγιαντικά έργα του Μεσοπολέμου</i> , από τον Βασίλειο Γιαννογλούδη	490
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΒΟΥΛΤΣΙΟΣ, <i>Κοτσάκι-Μυρρίνη. Ιστορία, λαογραφία, γλωσσικό ιδίωμα</i> , από τον Κώστα Κετάνη	492

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η δραστηριότητα της Εταιρείας.....	497
------------------------------------	-----

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Με ιδιαίτερη ικανοποίηση χαιρετίζω την έκδοση του τετάρτου τόμου του περιοδικού μας ΣΕΡΡΑΪΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ. Το σοβαρό και επιβλητικό σε όγκο πόνημα, συνεχίζει να αποτελεί καταγραφή της διαχρονικής πορείας της ιστορίας και του πολιτισμού της περιοχής μας.

Κυρίαρχη θέση στις εργασίες, τις μελέτες και τα συμπεράσματα των ερευνών που δημοσιεύονται, κατέχουν αυτές που στηρίζονται σε πηγές προερχόμενες από δυσεύρετο αρχαιακό υλικό.

Το Διοικητικό μας Συμβούλιο αισθάνεται απόλυτη ικανοποίηση, διαπιστώνοντας το διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον ειδικών επιστημόνων ακόμη και του εξωτερικού αλλά και εξεχουσών προσωπικοτήτων για το έργο της πολιτιστικής μας Εταιρείας και τις εκδόσεις της.

Η Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών δεν έχει περιοριστεί μόνο στην παρούσα έκδοση αλλά από τη σύστασή της αγωνίζεται με διαλέξεις, ημερίδες, υπομνήματα και οργάνωση επισκέψεων σε χώρους ειδικού ενδιαφέροντος να κρατήσει ζωντανή την ιστορική παράδοση του τόπου μας.

Πριν κλείσω το παρόν σύντομο εισαγωγικό σημείωμα θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω δημόσια όλους εκείνους, οι οποίοι ενίσχυσαν την προσπάθειά μας, τους εκλεκτούς επιστήμονες που μας εμπιστεύθηκαν τις εργασίες τους, τους συνεργάτες μας κ.κ. Νίκο Μπονόβα, Γιώργο Αγγειοπλάστη, Ελισάβετ Μουσιάδου, Βασίλειο Γιαννογλούδη και Γιώργο Αψηλίδη και το δημιουργικό τμήμα της εκτυπωτικής εταιρείας *Typographic* για το ποιοτικό αποτέλεσμα που μας έδωσαν .

Ιδιαίτερος θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς την Dr. Ελένη Αμπατζή και το προεδρείο της Συνεταιριστικής Τράπεζας Σερρών για την ευγενική τους χορηγία. Έτσι, κατέστη δυνατή η έκδοση του παρόντος τόμου σε μια δύσκολη οικονομική συγκυρία.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
του Δ. Σ. της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΗΜΟΥΔΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

*Εισηγήσεις
Βιβλιοπαρουσιάσεις - Βιβλιοκρισίες*

ΤΑ ΤΑΦΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 2006-2008 ΣΤΗΝ ΑΜΦΙΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ

Η διαρκώς εντεινόμενη ανασκαφική δραστηριότητα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Σερρών τα τελευταία χρόνια, είχε ως αποτέλεσμα να έρθουν στο φως πολυάριθμα και σημαντικά κινητά και ακίνητα ευρήματα σε ολόκληρη την έκταση του νομού Σερρών. Στο παρόν άρθρο θα παρουσιαστούν συνοπτικά τα ταφικά ευρήματα που ερευνήθηκαν κατά την τριετία 2006-2008 υπό την επίβλεψη της υπογράφουσας, σε τρεις θέσεις στο νότιο τμήμα του νομού. Πιο συγκεκριμένα, ο λόγος γίνεται για συστάδες τάφων έξω από το χωριό Δόμηρος, έναν μακεδονικό τάφο εντός των ορίων του ανατολικού νεκροταφείου της Αμφίπολης και ένα σύνολο τάφων στην περιοχή Ν. Κερδυλλίων.

Η αφορμή για τη διενέργεια των ανασκαφικών εργασιών ήταν σε κάθε περίπτωση διαφορετική. Έτσι, την άνοιξη του 2006 και στο πλαίσιο των εργασιών της Νομαρχίας Σερρών για την κατασκευή νέας συνδετήριας οδού ανάμεσα στα χωριά Ροδολίβος και Μυρίνη (εικ. 1), αποκαλύφθηκε, στο ύψος του Δομήρου, τμήμα αρχαίου νεκροταφείου¹. Η ανασκαφή αυτή ήταν ουσιαστικά η πρώτη οργανωμένη αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή του Δομήρου και είχε ως αποτέλεσμα τη χαρτογράφηση μιας νέας θέσης στον αρχαιολογικό χάρτη του νομού Σερρών. Πιο συγκεκριμένα, σε έκταση λίγο παραπάνω του ενός χιλιομέτρου και με κατεύθυνση από τα νοτιοανατολικά προς τα νοτιοδυτικά σε σχέση με το σύγχρονο χωριό, εντοπίστηκαν συνολικά σαράντα τάφοι, συγκεντρωμένοι κατά ομάδες σε τρεις θέσεις: τέσσερις στη θέση Υδατοδεξαμενή, είκοσι στη θέση Υδατόπυργος και δεκαέξι στη θέση Μελάγκια (εικ. 2).

Ως προς τη μορφή τους, οι τάφοι που ερευνήθηκαν διακρίνονται σε λακκοειδείς και κιβωτιόσχημους. Σε μεμονωμένες περιπτώσεις, στη μία πλάγια μακριά πλευρά, υπάρχει διαμόρφωση εν είδει θρανίου («πατούρα»). Για την επένδυση και την κάλυψη των κιβωτιόσχημων τάφων χρησιμοποιήθηκαν αβεστολιθικές πλάκες και επεξεργασμένες αμιμόπετρες

1. Αναλυτικά βλ. Κ. Περιστέρη - Η. Ζωγράφου - Θ. Σαλονικιός, «Δόμηρος - Μυρίνη 2006: ανασκαφική έρευνα σε δύο νέες θέσεις του νομού Σερρών», *ΑΕΜΘ* 20, 229-240.

(σε μία περίπτωση η αμμόπετρα εμπεριείχε και απολιθωμένα όστρεα)², ενώ παρατηρήθηκε και ο συνδυασμός των δύο υλικών στην ίδια ταφή.

Εικ. 1. Ροδολίβος - Μυρίνη, απόσπασμα χάρτη.

2. Όσον αφορά στην προμήθεια των πρώτων υλών για την κατασκευή των κιβωτιόσημων τάφων στο Δόμηρο, διαπιστώθηκε ότι τόσο ο ασβεστόλιθος, όσο και η αμμόπετρα που χρησιμοποιήθηκαν είναι ντόπια υλικά. Κοιτάσματα ασβεστολιθικών πετρωμάτων υπάρχουν στους πρόποδες του Παγγαίου όρους, πάνω από το γειτονικό χωριό Ροδολίβος. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των χωματουργικών εργασιών της κατασκευάστριας εταιρίας για τη διάνοξη του δρόμου και σε απόσταση ενός μόνο χιλιομέτρου από τη θέση Μελάγκια, εντοπίστηκαν κοιτάσματα αμμόπετρας, όμοιας με αυτής που χρησιμοποιήθηκε για την επένδυση και κάλυψη των τάφων. Το σημείο ήταν ήδη γνωστό στους γεροντότερους, καθώς από εκεί προμηθεύτηκαν δομικό υλικό οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στο Δόμηρο μετά τη μικρασιατική καταστροφή.

Εικ. 2. Γενική άποψη της ανασκαφής. Λήψη από τη θέση Υδατόπυργος προς τις θέσεις Υδατοδεξαμενή και Μελάγια.

Με λίθινες πλάκες ήταν καλυμμένοι και κάποιοι λακκοειδείς τάφοι, άλλοι ήταν κεραμοσκεπείς, ενώ κάποτε έμειναν ακάλυπτοι.

Δυστυχώς, κάποιοι τάφοι βρέθηκαν διαταραγμένοι ή σε πολύ μεγάλο βαθμό κατεστραμμένοι, ενώ και από τους αδιατάρακτους ορισμένοι αποδείχτηκαν ακτέριστοι³. Οι κτερισμένες ταφές τοποθετούν τη γενική χρονολόγηση του νεκροταφείου - στην έκταση τουλάχιστον που ερευνήθηκε - σε ένα φάσμα περίπου δύο αιώνων, από τα τέλη του 6^{ου} (εικ. 3) ως τα τέλη του 4ου αι. π.Χ., με την πλειονότητα των κτερισμάτων να χρονολογούνται στον 4ο προχριστιανικό αιώνα⁴. Ανάμεσα στα πρωιμότερα ευρήματα συγκαταλέγονται δύο κορινθιακά εξάλειπτρα⁵ και ακέραιες ή τμηματικά σωζόμενες χάλκινες τοξωτές πόρπες⁶, κάποιες με σπονδυλωτή διαμόρφωση (εικ. 4). Σε αρκετές ταφές βρέθηκαν χάλκι-

3. Οι έξι βρέθηκαν διαταραγμένοι, ενώ από τους αδιατάρακτους οι εννέα αποδείχτηκαν ακτέριστοι.

4. Για αναλυτική φωτογραφική τεκμηρίωση των αναφερόμενων κτερισμάτων, ό.π., σημ. 1.

5. Για παρόμοια κορινθιακά εξάλειπτρα βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, Αικ. Δεσποίνη, Β. Μισαηλίδου & Μ. Τιβέριος, *Σίνδος. Κατάλογος της Έκθεσης*, Αθήνα 1985, αρ. κατ. 403 και 412, όπου και σχετική βιβλιογραφία, (στος εξής Σίνδος 1985).

6. Παρόμοιες πόρπες βρέθηκαν στον τύμβο του Καστά Αμφίπολης και εκτίθενται στο αρχαιολογικό μουσείο Αμφιπόλεως, Δ. Λαζαρίδης, *Αμφίπολις*, Αθήνα 1994, εικ. 80, αρ. καταγρ. 1175, (στο εξής: Λαζαρίδης 1994).

Εικ. 3. Κιβωτιόσχημος τάφος κτερισμένος με κορινθακό εξάλειπτρο.

Εικ. 4. Δόμηρος, θέση Μελάγκια, T13, Χάλκινη τοξωτή πόρπη με σπονδυλωτή διακόσμηση.

να νομίσματα, τόσο μεμονωμένα, όσο και συγκεντρωμένα σε «θησαυρούς»⁷, που οδηγούν τη χρονολόγηση μέσα στον 4ο αι. π.Χ. και ως τις αρχές του 3ου. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ασημένιος οβολός Αλεξάνδρου Γ' (330-328 π.Χ.) κοπής Αμφιπόλεως, ενώ αναγνωρίζονται και χάλκινα νομίσματα Φιλίππου Β' (359-336 π.Χ.) και Κασσάνδρου (306-297 π.Χ.).

Η πλουσιότερα κτερισμένη ταφή εντοπίστηκε στη θέση «Μελάγκια». Πρόκειται για έναν κιβωτιόσχημο τάφο, προφανώς νεαρής γυναίκας, η οποία ενταφιάστηκε συνοδευόμενη από πλήθος κοσμημάτων και μικρών εργαλείων καλλωπισμού. Την συνόδευαν πέντε ζεύγη αργυρών και χάλκινων ενωτίων⁸, έξι χάλκινες πόρπες, ένα αργυρό δαχτυλίδι στη σφενδόνη του οποίου προσαρμόζεται χρυσό έλασμα και κοσμεύεται με έκτυπη μορφή, περιδέραιο με χάντρες από όστρεα, χάλκινη ωτογλυφίδα και χάλκινη τριχολαβίδα, καθώς επίσης και πήλινη προτομή γυναικείας μορφής. Όλα τα παραπάνω αντικείμενα, αλλά κυρίως το αρυβαλλοειδές ληκύθιο⁹ που συνόδευε τη νεκρή, τοποθετεί χρονολογικά τον τάφο στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ.

Αξιοσημείωτη είναι και η περίπτωση ενός κιβωτιόσχημου τάφου, όπου διαπιστώθηκε η διπλή ταφή ενήλικης και παιδικής μορφής. Ανάμεσα στα οστά του ενήλικα νεκρού βρέθηκαν τρία ασημένια νομίσματα Θάσου¹⁰, που τοποθετούν τον ενταφιασμό του στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. Περίπου μισό αιώνα αργότερα, γύρω στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ., φαίνεται ότι τα οστά του ενήλικα παραμερίστηκαν για να ταφεί εκεί ένα παιδί, συνοδευόμενο από αρυβαλλοειδές ληκύθιο, χάλκινα περιβραχιόνια, χάλκινο δαχτυλίδι με σφραγίδα και αργυρά ενώτια με μορφή αιγάγρου.

Ενδιαφέροντα ευρήματα έδωσε διαταραγμένος κιβωτιόσχημος τάφος, τα κτερίσματα του οποίου τον χρονολογούν στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ζεύγος χρυσών ενωτίων που κοσμούνται

7. Στη θέση «Υδατόπυργος» εντοπίστηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, στους οποίους βρέθηκαν δύο θησαυροί, ένας έντεκα νομισμάτων με κοπές Φιλίππου Β', Φιλίππου, Αλεξάνδρου Γ' και Κασσάνδρου και ένας δεκαεννέα χάλκινων νομισμάτων Φιλίππου Β'. Ο τελευταίος αυτός θησαυρός βρέθηκε μέσα σε ένα δίωτο αβαφές αγγείο.

8. Για ενώτια αυτού του τύπου και τον τρόπο που φοριούνται στο αυτί, βλ. Σίνδος 1985, 51, αρ. κατ. 71, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

9. Για κοντινό παράλληλο βλ. *Αρχαία Μακεδονία, Κατάλογος Έκθεσης στην Αυστραλία, Μελβούρνη-Μπρισμίν-Σίδνευ*, Αθήνα 1988, αρ. κατ. 265 (στο εξής: *Αρχαία Μακεδονία* 1988)

10. Το νόμισμα χρονολογείται στην περίοδο 411-350 π.Χ. Εμπροσθέντυπος: Σειληνός, οπισθότυπος: Δελφίνια και Θ-Α, βλ. σχετικά, SYLLOGE NUMMORUM GRAECORUM COPENHAGEN: The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Volume 2, Thrace and Macedonia και πιο συγκεκριμένα, Thrace, pl. 20, 1033 - 1034. (στο εξής: SNG, Cop., Vol. 2).

Εικ. 5. Δόμηρος, Θέση
Μελάγκια, T12, Λυχνάρι και α-
ρυβαλλοειδή ληκύθια.

με λεοντοκεφαλή¹¹.

Από τα πήλινα αγγεία του νεκροταφείου αξίζει να σημειωθούν αβαφής αμφορίσκος, άβαφη οينوχόη, αβαφές λυχνάρι, αρυβαλλοειδή ληκύθια¹² (εικ. 5), μελαμβαφής κάνθαρος και μυροδοχείο με επάλληλες λεπτές ερυθρές ταινίες στο σώμα, που χρονολογούν τους τάφους στους οποίους βρέθηκαν επίσης στον 4^ο αι. π.Χ.

Η συνολική θεώρηση των κτερισμάτων οδήγησε σε μια παρατήρηση, η σημασία της οποίας δεν είναι εύκολο να αξιολογηθεί επί του παρόντος: στο δείγμα των τάφων που ερευνήθηκε διαπιστώθηκε ότι τα λιγοστά κτερίσματα που μπορούν να τοποθετηθούν μέσα

στα όρια του 5ου αι. π.Χ. ανήκουν στις αρχές ή στο τέλος του, ενώ, όπως ήδη σημειώθηκε επανειλημμένα, η πλειονότητα των κτερισμάτων χρονολογείται στα μέσα του 4ου προχριστιανικού αιώνα. Με δεδομένο ότι πρόκειται για μια νέα αρχαιολογική θέση, την έκταση και τα όρια της οποίας δεν γνωρίζουμε, είναι δύσκολο να εκτιμηθεί το χρονολογικό κενό που παρατηρήθηκε από τα κτερίσματα των τάφων που ανασκάφθηκαν. Εκτός αυτού, δεν γνωρίζουμε ούτε τη θέση ή την έκταση του οικισμού (ή ίσως και των οικισμών) με τον οποίο συνδέεται το τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου που αποκαλύφθηκε στην περιοχή του Δομήρου. Μοναδικές ενδείξεις για την ύπαρξη οικισμού και νεκροταφείου στην ευρύτερη περιοχή προέρχονται από παράλληλες επιφανειακές έρευνες που έγιναν στη γειτονική θέση «Σωληνάρια», σίγουρα όμως δεν αποτελούν επαρκές στοιχείο.

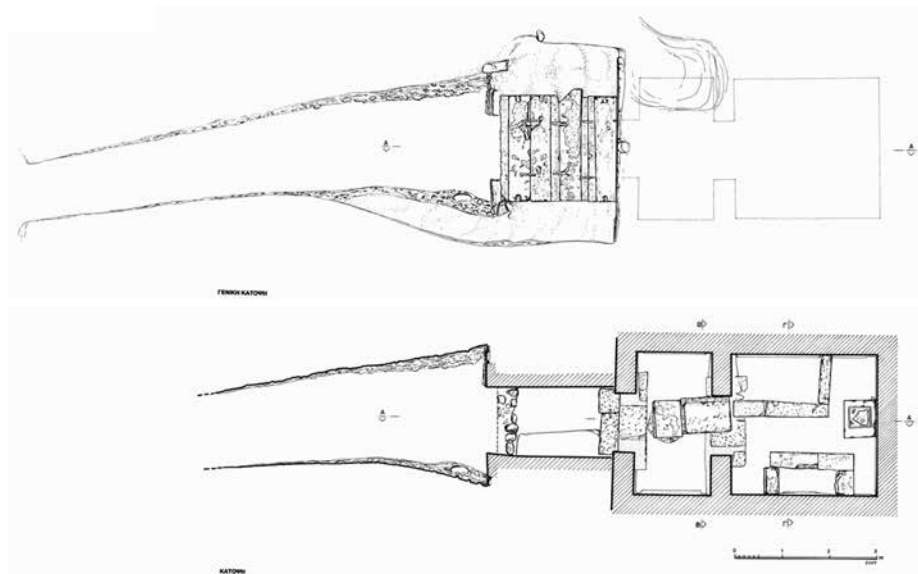
Λίγο αργότερα την ίδια χρονιά, η λαθραία ανασκαφική δραστηριότητα στην περιοχή της Αμφίπολης στάθηκε η αφορμή να πραγματοποιη-

11. Για τον τύπο, γνωστότατο σε ολόκληρο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο από τον όψιμο 4^ο ως το 2^ο αι. π.Χ., βλ. Ντ. Ζαφειροπούλου (επιμ.), *Το Ελληνικό Κόσμημα, 6000 χρόνια Παράδοση*, Θεσσαλονίκη 1997, αρ. κατ. 103 (Αλυκές Κίτρους), 122 (Αιγίνιο Περιάς), 130 (Αιγίνιο Περιάς, όπου περιγράφεται και ο τρόπος που φοριέται το ενώτιο) και 132 (Αιγίνιο Περιάς), όπου και η σχετική βιβλιογραφία και Μ. Τσιγαρίδα - Δ. Ιγνατιάδου, *Ο Χρυσός των Μακεδόνων, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης*, Αθήνα 2000, 45, εικ. 40 (Σέδες).

12. Για δύο πανομοιότυπα ληκύθια βλ. *Αρχαία Μακεδονία* 1988, αρ. κατ. 264 και αρ. κατ. 265 από το «Ανατολικό» Νεκροταφείο της Πέλλας.

ηθεί έρευνα στον λόφο που βρίσκεται αριστερά στη διασταύρωση των Ε.Ο. Θεσ/νίκης - Καβάλας και Θεσ/νίκης Δράμας. Εκεί, αποκαλύφθηκε πολλαπλά συλημένος και πολύ διαταραγμένος διθάλαμος καμαροσκεπής μακεδονικός τάφος¹³ (σχ. 1), με είσοδο στα ανατολικά και δρόμο λαξευμένο στον φυσικό βράχο. Από τα σημεία εισόδου των τυμβωρύχων στην καμάρα του προθαλάμου και του θαλάμου είχε εισρεύσει μεγάλη ποσότητα χώματος στο εσωτερικό του τάφου, που παρουσίαζε μια εικόνα έντονης διαταραχής.

Ως προς τα δομικά του χαρακτηριστικά, διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για τάφο κατασκευασμένο εξ ολοκλήρου (τόσο το θεμέλιο όσο και η ανωδομή) από ντόπιο πωρόλιθο¹⁴, κατά το ορθογώνιο ισοδομικό σύστημα. Εσωτερικά το κτίσμα διαιρείται σε δύο χώρους με ενιαίο εξωτερικό τοίχο: έναν ορθογώνιο προθάλαμο¹⁵ και έναν τετράγωνο κυρίως

Σχ. 1. γενική κάτοψη του νέου μακεδονικού τάφου της Αμφίπολης

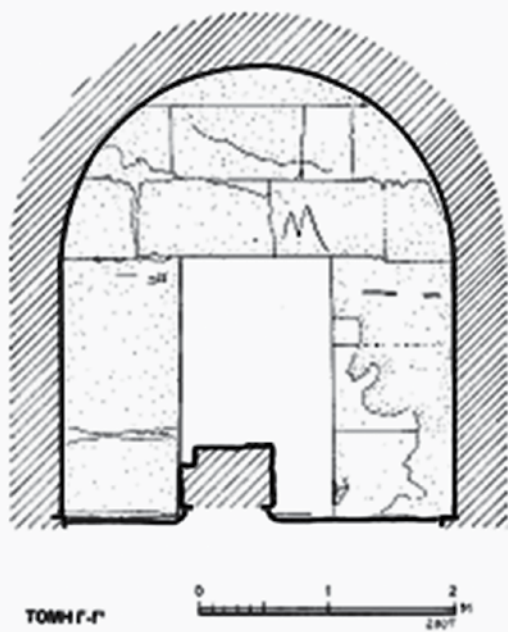
13. Αναλυτικά βλ. Η. Ζωγράφου, Ένας νέος μακεδονικός τάφος στην αρχαία Αμφίπολη, *ΑΕΜΘ* 20, 175-184.

14. Από το ίδιο υλικό είναι κατασκευασμένοι και οι άλλοι δύο γειτονικοί μακεδονικοί τάφοι της περιοχής, γνωστοί ως Αμφίπολης I και II αντίστοιχα. Για το μακεδονικό τάφο Αμφίπολης I βλ. Δ. Λαζαρίδης, *ΑΔ* 16, 1960, Χρον., 218, πίν. 184δ και του ιδίου, *ΠΑΕ* 1960, 71, εικ. 1, πίν. 54α-β, 55α, 60α. Έργον 1960, 71-72, εικ. 87-89, Λαζαρίδης 1994, 78-82, εικ. 42-44. Επίσης, Β. Gössel, *Makedonische Kammergräber*, Berlin 1980) 92-94 (στο εξής, Gössel). Για το μακεδονικό τάφο Αμφίπολης II (θέση Μάντρες), βλ. Δ. Λαζαρίδης, *ΠΑΕ* 1961, 63, εικ. 1 και του ιδίου, Έργον 1961, 66, εικ. 70, *ΑΔ* 17, 1961/62, Χρον., 233, εικ.1. Επίσης, Gössel, 97, αριθ.13.

15. Έχει διαστάσεις 3,08 μ. x 1,58 μ.

θάλαμο¹⁶. Οι τοίχοι πάνω από το θεμέλιο αποτελούνται από τρεις σειρές ισουψών δόμων, ενώ η καμάρα αριθμεί έντεκα (11) σειρές θολιτών¹⁷, με στενότερη κατά το ήμισυ σχεδόν, την κεντρική. Στον κυρίως θάλαμο, στη γένεση της καμάρας, διαπιστώθηκαν ίχνη σιδερένιων καρφιών για την ανάρτηση συνοδευτικών αντικειμένων¹⁸. Το δάπεδο και στους δύο χώρους είναι χωμάτινο. Οι είσοδοι θαλάμου και προθαλάμου είναι τοποθετημένες στον επιμήκη άξονα του μνημείου, σε πλήρη μεταξύ τους αντιστοιχία, με ίδιες ακριβώς διαστάσεις¹⁹, μονολιθικό κατώφλι και απλή διαμόρφωση.

Οι τοίχοι επενδύονται, τόσο εσωτερικά, όσο και εξωτερικά με απλό, υπόλευκο κονίαμα, μέτριας ποιότητας. Μοναδικό δείγμα γραπτής

Σχ. 2. Δυτικός τοίχος του προθαλάμου.

διακόσμησης (με ερυθρό-πό χρώμα) αποτελεί μίμηση του ισοδομικού συστήματος, που ανιχνεύεται στον δυτικό τοίχο του προθαλάμου, ενώ στο αντίστοιχο τύμπανο αναγνωρίζουμε και ευμεγέθες εγχάρακτο «Μ» (σχ. 2). Την πολύ απλή αρχιτεκτονικά πρόσοψη του τάφου κοσμεί λιτό γείσο, περιμετρικά του θυρώματος.

Στην αρχική του φάση, το μνημείο διέθετε αστέγαστο δρόμο, μήκους 6 μέτρων, λαξευμένο στον φυσικό βράχο. Η είσοδος του τάφου θα σφράγιζε με μεγάλους δόμους, όπως δείχνουν οι δύο πωρόλιθοι της πρώ-

16. Έχει διαστάσεις 3,08 μ. x 3,05 μ. Οι διαστάσεις του κυρίως θαλάμου εντάσσουν το κτίσμα στην κατηγορία των μακεδονικών τάφων με τετράγωνο θάλαμο διαστάσεων 3 x 3 μ. Για τους μακεδονικούς τάφους με τετράγωνο θάλαμο πλευράς 3 μ. βλ. Δ. Παντερμαλής, «Ο νέος Μακεδονικός Τάφος της Βεργίνας», *Μακεδονικά* 12, 173 κ.ε. (στο εξής, Παντερμαλής, *Μακεδονικά* 12).

17. Ο τρόπος κατασκευής και η διαμόρφωση της καμάρας είναι κοινός και για τους δύο χώρους του τάφου. Παρομοίως ίδιο είναι και το ύψος της καμάρας, που φτάνει τα 2,50μ. από το δάπεδο.

18. Για τα αντικείμενα που αναρτώνταν συνήθως στους τοίχους βλ. Παντερμαλής, *Μακεδονικά* 12, 159.

19. Και οι δύο έχουν άνοιγμα 1,19 μ. και ύψος 2 μ.

της σειράς του σφραγίσματος, που βρέθηκαν στη θέση τους, ενωμένοι με σιδερένιο πίσσχημο σύνδεσμο²⁰. Σε μια επόμενη φάση προστέθηκε μπροστά στην είσοδο του τάφου κτιστός ορθογώνιος χώρος (πιθανότατα κάποιος στεγασμένος δρόμος) με επίπεδη στέγη, μειώνοντας σχεδόν στο μισό το μήκος του ελεύθερου δρόμου και αλλοιώνοντας την εικόνα της αρχικής πρόσοψης του μνημείου. Ο νέος χώρος είναι αμελέστερης, αν και παρόμοιας, κατασκευής σε σχέση με τον ίδιο τον τάφο. Για τους τοίχους του έχουν χρησιμοποιηθεί πωρολιθικοί δόμοι, ενώ η στέγη αποτελείται από τέσσερα τμήματα δωρικού, γωνιακού επιστυλίου σε δεύτερη χρήση. Έχουν μήκος περίπου 2,30 μ. έκαστο και ενώνονται με σιδερένιους πίσσχημους συνδέσμους. Επενδύονται με λευκό κονίαμα εξαιρετικής ποιότητας, όπου με δυσκολία διακρίνονται ίχνη ερυθρωπής γραπτής ταινίας. Ερυθρό χρώμα βρέθηκε και απευθείας τοποθετημένο πάνω στην επιφάνεια του πωρόλιθου στα πλάγια τοιχώματα.

Για το σφράγισμα του στεγασμένου δρόμου (εικ. 6) χρησιμοποιήθηκαν ορθογώνιοι γωνιόλιθοι και δουλεμένες πέτρες, που θεμελιωνόταν πρόχειρα σε μια απλή σειρά αργών λίθων. Μπροστά από το σφράγισμα υπήρχε τοποθετημένος λιθοσωρός. Το ανώτερο τμήμα τόσο του λιθοσωρού, όσο και του σφραγίσματος βρέθηκε ανοιγμένο, με τις πέτρες και τους δόμους να έχουν εισχωρήσει ως μεγάλο ύψος στο εσωτερικό του

Εικ. 6. Σφράγισμα στεγασμένου “δρόμου”. Μακεδονικός τάφος Αμφίπολης.

20. Η πρώτη σειρά του πωρολιθικού σφραγίσματος έχει συνολικό μήκος 1,42 μ.

Εικ. 7. Η εικόνα της καταστροφής στο εσωτερικό του προθαλάμου. Άποψη από ανατολικά.

πωρολιθικούς γωνιόλιθους σκορπισμένους σχεδόν σε κάθε σημείο και οστά πεταμένα ολόγυρα, κυρίως όμως προς την είσοδο. Ανάμεσά τους φάνηκαν δύο λίθινες «σαρκοφάγοι»²², προσαρτημένες αντίστοιχα στον

χώρου.

Αντίστοιχη ήταν η εικόνα της καταστροφής και στο χώρο του προθαλάμου (εικ. 7), όπου εντοπίστηκαν πεσιμένοι πωρολιθικοί δόμοι, φυσικές πέτρες και ένας μεγάλος ορθογώνιος ογκόλιθος²¹, επί του οποίου υπήρχε συγκέντρωση ανθρώπινων οστών. Αντίστοιχες μικρές συγκεντρώσεις, αλλά και μεγάλη και άτακτη διασπορά οστών, συχνά κοριοποιημένων, εντοπίστηκαν σε όλη την έκταση του προθαλάμου, συνθέτοντας μια εικόνα έντονης διαταραχής.

Στον κυρίως θάλαμο, κάτω από τον χωμάτινο όγκο, αποκαλύφθηκε μια εικόνα λεηλασίας με σπασμένους

21. Έχει εξωτερικές διαστάσεις 1,02 μ. x 0,74 μ. και πάχος 0,49 μ. Η παρουσία της πατούρας δημιουργεί εσωτερικές διαστάσεις 0,94 x 0,63 μ., μειώνοντας στις αντίστοιχες πλευρές το πάχος σε 0,32 μ. Η ερμηνεία της παρουσίας του στο σημείο αυτό παραμένει προβληματική. Φαίνεται ότι η θέση του εκεί δεν είναι τυχαία. Ίσως να χρησίμευσε για κάποια τελευταία εναπόθεση ταφής στην ανώτερη επιφάνειά του. Η ύπαρξη συγκεντρωμένων οστών θα μπορούσε να ενισχύει μια τέτοια υπόθεση, όμως η διαταραγμένη εικόνα του τάφου με τα διάσπαρτα οστά σε όλα τα πιθανά και απίθανα σημεία, σίγουρα δεν μπορεί να την επιβεβαιώσει. Προς το παρόν μπορούμε να πούμε με σχετική ασφάλεια ότι η τοποθέτησή του στο συγκεκριμένο σημείο δεν είναι τυχαία, αφού βρίσκεται σε απόλυτη ευθεία και άμεση επαφή με τα τοιχώματα της νότιας σαρκοφάγου του νεκρικού θαλάμου. Θεωρούμε, μάλιστα, πολύ πιθανόν, αρχικά να αποτελούσε μέρος του σφραγίσματος της εισόδου του προθαλάμου.

22. Για παρόμοια διάταξη των νεκρικών κατασκευών, βλ. Α. Χρυσοστόμου, «Αρχαία

βόρειο και νότιο τοίχο του θαλάμου και μία μικρή κίστη για την ένθεση λάρνακας, σε επαφή με τον δυτικό τοίχο²³. Εντός της κίστης βρέθηκαν λίγα μικρά οστά, μεταξύ των οποίων και τμήματα σιαγόνας, στους θύλακες της οποίας διατηρούνταν ακόμη έγκλειστα νεογλά δόντια.²⁴ Το εσωτερικό των κατασκευών ήταν γεμάτο με χώμα και σπασμένες πέτρες, χωρίς ίχνος κεραμικής ή άλλου ευρήματος, πλην κάποιων σκόρπιων και κακοποιημένων οστών. Όλα τα κινητά ευρήματα εντοπίστηκαν πεταμένα στις γωνίες και στον ελεύθερο κεντρικό χώρο, μέσα σε ένα στρώμα πάχους περίπου 30 εκ. με κατά τόπους ίχνη καύσης. Από τις νεκρικές κατασκευές νεότερη φαίνεται αυτή στον νότιο τοίχο, καθώς η βόρεια μακριά πλευρά της έχει καταστρέψει μέρος του κατωφλιού εισόδου.

Η έντονη διατάραξη του τάφου με το ανακάτωμα των σκελετών και των περισμάτων δεν επιτρέπουν την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την διαδοχή των ταφών και τη συχνότητα επανάχρησής του. Ωστόσο, η ύπαρξη του πρόσθετου στεγασμένου κτιστού δρόμου, παρά τη διαταραγμένη εικόνα και του ιδίου, οδηγεί στη σκέψη ότι ίσως κτίστηκε για να διευκολύνει τις υστερότερες ταφές. Κάτι ανάλογο συνέβη και στο μονοθάλαμο μακεδονικό τάφο στις Αλυκές Κίτρους²⁵.

Αν και επανειλημμένα συλλημένος, ο μακεδονικός τάφος στο σύνολό του έδωσε στοιχεία ικανά να του δώσουν μια διάρκεια ζωής από τον πρώιμο 3^ο (ίσως και ύστερο 4^ο) αι. π.Χ. και ως τα μέσα περίπου του 2^{ου} αι. π.Χ. Αν και στην πλειονότητά τους τα ευρήματα προέρχονται από το νεκρικό θάλαμο, τις ίδιες κατηγορίες συναντάμε και στον προθάλαμο και στον κτιστό, στεγασμένο δρόμο. Μάλιστα, διαπιστώθηκε ότι τμήματα αγγείων και οστών που βρέθηκαν σκορπισμένα σε όλους τους χώρους του μνημείου, συνανήκουν μεταξύ τους.

Έδεσσα. Νέα ευρήματα από το βόρειο νεκροταφείο της Κάτω Πόλης», *AEMΘ* 19, 456-457, εικ. 12. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για συμπαγείς, κτιστές βάσεις κλινών, με τοιχώματα από ντόπιο υλικό και εσωτερικό γέμισμα από ασβεστόλιθο, που συμπλήρωνε το κενό. Στο μακεδονικό τάφο που εξετάζουμε, η έντονη διατάραξη του μνημείου δε μας επέτρεψε να διαπιστώσουμε αν πρόκειται για κτιστές βάσεις κλινών. Ωστόσο η μεγάλη ομοιότητα με το παράδειγμα της Έδεσσας καθιστά πολύ πιθανή μια τέτοια περίπτωση. Για το λόγο αυτό ο χαρακτηρισμός τους ως σαρκοφάγων τοποθετείται στο κείμενο εντός εισαγωγικών.

23. Για τη διάταξη των ταφικών κατασκευών στο εσωτερικό του νεκρικού θαλάμου, βλ. σχ. 1.

24. Για τον αριθμό, το είδος και τη διάταξη των νεκρικών κατασκευών στους νεκρικούς θαλάμους των μακεδονικών τάφων, βλ. Κ. Σισμανίδης, *Κλίνες και κλινοειδείς κατασκευές των μακεδονικών τάφων*, Αθήνα 1997, 259 κ.ε.

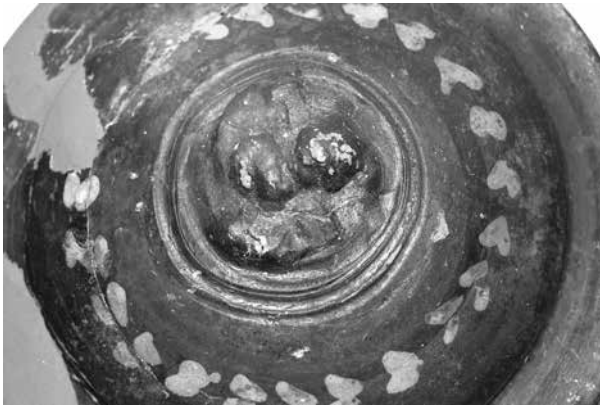
25. Μ. Μπέσιος, «Ανασκαφικές έρευνες στη Βόρεια Πιερία», *AEMΘ* 5, 1991, 176. Άλλη μια σκέψη, είναι ότι ίσως προστάτευε το εσωτερικό του τάφου από τα νερά που θα εισέρρεαν. Ενδεχομένως, τελικά, να είχε διπλή χρήση, εξυπηρετώντας και τις δύο ανάγκες του μνημείου.

Από το οστεολογικό υλικό προκύπτει ότι έχουμε τουλάχιστον έξι σκελετούς ενηλίκων, χωρίς να μπορούμε όμως να διαπιστώσουμε το φύλο των νεκρών, και έναν παιδικό.

Από τα πολύτιμα κτερίσματα²⁶ του τάφου ελάχιστα διέλαθαν της προσοχής των τυμβωρύχων, όπως χρυσά ελάσματα ή φύλλα και καρποί βαλανιδιάς, προφανώς από στεφάνια, ένα ζεύγος παιδικών ενωτίων από συμπαγές χρυσό με στριφτό κρικό και απόληξη σε σχήμα λεοντοκεφαλής²⁷ και μια μικροσκοπική χρυσή δανάκη²⁸ με ανάγλυφη, αντρική μορφή.

Σαφώς περισσότερα ήταν τα πηλίνα κτερίσματα, κυρίως πυξίδες, και μυροδοχεία και λιγότερο λυχνάρια και σκυφίδια. Ξεχωρίζει μία πυξίδα με γραπτή διακόσμηση του τύπου «Δυτικής Κλιτύς» και πλαστικό μέταλλο στο πώμα, όπου παριστάνεται ο Έρωτας και η Ψυχή σε εναγκαλισμό και ασπασμό (εικ. 8). Πρόκειται για θέμα συνηθισμένο κατά τα ελληνιστικά χρόνια, ενώ στον συγκεκριμένο τύπο χρησιμοποιείται κυρίως στον 2^ο αι. π.Χ.²⁹

Πολυάριθμα ήταν τα σιδερένια αντικείμενα, όπως μικρά κλειδιά, λάμες, σπλεγγίδες και αιχμές δοράτων, ενώ δεν έλλειψαν και τα χάλκινα αντικείμενα, με πιο χαρακτηριστικά κάποια ελάσματα, πιθανότατα

Εικ. 8. Πήλινη πυξίδα ανάγλυφη παράσταση του Έρωτα και της Ψυχής στο μέταλλο του πώματος.

εξαρτήματα ξύλινου κιβωτιδίου. Πιο περιορισμένος ήταν ο αριθμός των οστέινων αντικειμένων, από τα οποία ξεχωρίζουν επτά κομβία με κεντρική οπή.

Από την κεραμική που βρέθηκε έξω από τον κτιστό δρόμο και που έδωσε πιο χαρακτηριστικά σχήματα του 2^{ου} αι. π.Χ.,

26. Για αναλυτική φωτογραφική τεκμηρίωση των κτερισμάτων βλ. ό.π. σημ. 13.

27. Ο.π. σημ. 9.

28. Για δανάκες και νεκρικά κοσμήματα βλ. D. Kurtz - J. Boardman, *Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο* (μτφ. Ου. Βιζυηνός - Θ. Ξένος 1994), 165 & 207, Παπαποστόλου, ΑΔ 32, 287 και 323, 388, Παντερμαλής, *Μακεδονικά* 12, 166.

29. Η. Ζωγράφου, «Μία απεικόνιση του Έρωτα και της Ψυχής σε μέταλλο πυξίδας από την ελληνιστική νεκρόπολη της Αμφίπολης», στο *Δινήσσσα*. Τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμιοπούλου, Θεσσαλονίκη 2012, 523-528, όπου και αναλυτική βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα και την ιστορία της απεικόνισής του στην αρχαία τέχνη.

Εικ. 9. Ανάγλυφος σκύφος από τον δρόμο του τάφου.

ξεχωρίζουμε ερυθροβαφή μεγαρικό σκύφο σε κατατομή (εικ. 9): το σώμα διαιρείται σε ζώνες, μια φυτική και μία με εναλλασσόμενα κανθαρόσχημα αγγεία και ερωτιδεΐς, ενώ η βάση του διαμορφώνεται ως φυτικό μέταλλιο.

Η παρουσία ενός τέτοιου μνημείου στη συγκεκριμένη θέση δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, καθώς βρίσκεται μέσα στα όρια της ελληνοιστικής νεκρόπολης της Αμφίπολης. Όσον αφο-

ρά στο κτίσμα, η λιτή αρχιτεκτονική μορφή του και οι απλές και πρόχειρα κατασκευασμένες σαρκοφάγοι, το συγκαταλέγουν στην ομάδα των απλούστερων μακεδονικών τάφων. Κατασκευασμένος, όπως φαίνεται, στον ύστερο 4^ο ή πρώιμο 3^ο αι. π.Χ., ο τάφος χρησιμοποιείται κατ' επανάληψη μέχρι και τις αρχές ή τα μέσα του 2^{ου} προχριστιανικού αιώνα. Έτσι η χρήση του φτάνει την περίοδο που αρχίζουν να εγκαταλείπονται οι μακεδονικοί τάφοι ως ταφικά κτίσματα, καθώς η κατασκευή τους απαιτεί ιδιαίτερα υψηλές δαπάνες και υιοθετούνται απλούστερες μορφές ταφής. Χωρίς να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν εξαιρέσεις - όπως ο γειτονικός μακεδονικός τάφος της Αγγίστας³⁰ - από την περίοδο αυτή και μετά συνηθίζονται οι απλούστεροι μακεδονικοί τάφοι και συνήθως οι μονοθάλαμοι.

Η παρουσίαση των ταφικών ευρημάτων της ευρύτερης περιοχής της Αμφίπολης κατά τα έτη 2006-2008 κλείνει με την περίπτωση του ρωμαϊκού νεκροταφείου που εντοπίστηκε κατά τους θερινούς μήνες του 2008, στο πλαίσιο σωστικής ανασκαφικής έρευνας στη θέση «Κρουονέρι» Ν. Κερδυλλίων³¹. Βρίσκεται 2,5 χλμ. περίπου βορειοδυτικά της αρχαίας Αμφίπολης επί της επαρχιακής οδού Ν. Αμφιπόλεως - Νιγρίτας (εικ. 10). Δυστυχώς δεν στάθηκε δυνατόν να συνδεθεί το τμήμα του νεκροταφεί-

30. Για τον τάφο της Αγγίστας βλ. Χ. Κουκούλη - Χρυσανθάκη, *ΑΔ* 23, 1968, Χρον., 359, Χ. Κουκούλη - W. Hoepfner, *ΑΔ* 28, 1973, Χρον., 457, Χ. Κουκούλη, *ΑΔ* 29, 1973-1974, Χρον., 786 και Gössel, 108-109, αρ. 13-14.

31. Η. Ζωγράφου - Μ. Κυρανούδη, «Κρουονέρι Ν. Κερδυλλίων: το ρωμαϊκό νεκροταφείο και η περίπτωση διατήρησης οργανικών ινών σε χάλκινα νομίσματα», *ΑΕΜΘ* 22, 513-520, στο εξής: Ζωγράφου-Κυρανούδη, *ΑΕΜΘ* 22.

Εικ. 10.

Εικ. 11. Ο κιβωτιόσχημος τάφος με το τμήμα της ενεπίγραφης στήλης. Θέση ανασκαφής Κρυονερίου Ν. Κερδυλλίων.

ου που ανασκάφθηκε με κάποιο συγκεκριμένο οικιστικό σύνολο.

Εντός του οικοπέδου ερευνήθηκαν συνολικά τριάντα ένας τάφοι, οι περισσότεροι διαταραγμένοι, εκ των οποίων μόνο ο ένας μπορεί να χρονολογηθεί από τα κτερίσματά του³² στον ύστερο 3^ο αι. π.Χ. Οι υπόλοιποι είναι ρωμαϊκών χρόνων και καλύπτουν ένα διάστημα δύο αιώνων, από τα μέσα του 2^{ου} έως τα μέσα ή τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. Αναγνωρίστηκαν απλοί λακκοειδείς, κεραμοσκεπείς καλυβίτες και λίθινοι κιβωτιόσχημοι τάφοι. Για την κάλυψη και σπανιότερα για τα τοιχώματα των τελευταίων χρησιμοποιήθηκαν και χαμηλής ποιότητας αρχιτεκτονικά μέλη από πωρόλιθο ή μάρμαρο, σε επανάχρηση. Αξίζει να σημειωθεί το παράδειγμα τμήματος επιγραφής από μαρμάρινη στήλη, που χρησίμευσε ως καλυπτήρια πλάκα και έφερε την επιγραφή: ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΡΠΑΛΟΥ (εικ. 11).

Θα λέγαμε ότι η συνήθης ταφική πρακτική ήταν ο απλός ενταφιασμός απευθείας στο έδαφος και σπανιότερα η απόθεση επάνω σε στρώση από ευμεγέθεις κεραμίδες, ενώ προηγούμενη καύση του νεκρού (πρακτική επίσης χαρακτηριστική για την εποχή) διαπιστώθηκε μόνο μία φορά. Ως επί το πλείστον οι ταφές ήταν μεμονωμένες: ο νεκρός εναποτίθεται σε ύπτια θέση, συνήθως με τα χέρια δίπλα στα πλευρά και σπανιότατα διπλωμένα στο στήθος, ή -σε περιπτώσεις γυναικείων ταφών- με το ένα χέρι να ακουμπά στο αιδούιο. Αναγνωρίστηκαν μόνο τρεις διπλοί ενταφιασμοί, που αφορούσαν σε ένα ζεύγος παιδιών και δύο ζεύγη ενηλίκων, ενώ ανακομιδή οστών βεβαιώθηκε μόνο σε μία περίπτωση.

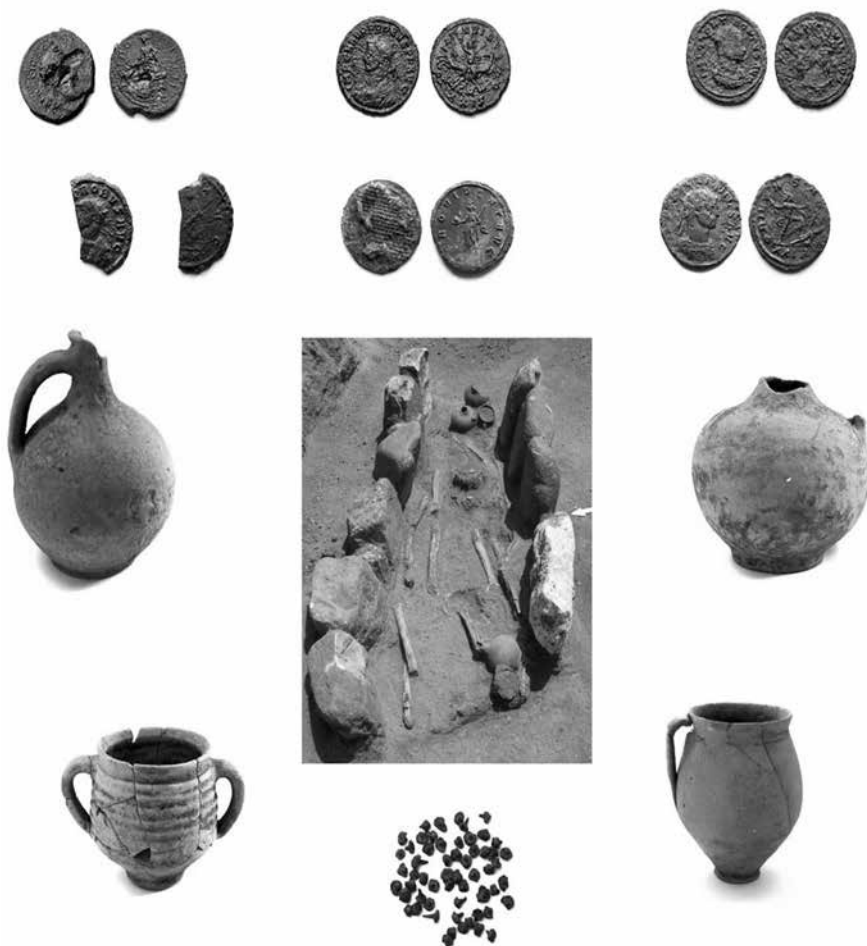
Η γενική εικόνα του ρωμαϊκού νεκροταφείου του «Κρουονερίου» αποπνέει μία αίσθηση σχετικής προχειρότητας και ένδειας, τόσο ως προς την κατασκευή των τάφων όσο και ως προς την κτέρισή τους³³, που περιορίζεται σε λίγα άβαφα και ακόσμητα αγγεία (κυρίως μικρές οινοχόες και κύπελλα), τρία μόλις λυχνάρια, δύο ειδώλια (ένα Αφροδίτης και ένα ταύρου), σιδερένια καρφάκια από τις σόλες των υποδημάτων, ένα ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο και ένα χάλκινο δαχτυλίδι με διακόσμηση ανθεμίου στη σφενδόνη. Με το δεδομένο αυτό εντυπωσιάζει ο αριθμός

32. Από την περιοχή κυρίως των ποδιών και κατ' εξαίρεση της λεκάνης συλλέξαμε μία πυξίδα και τέσσερα ατρακτόσχημα μυροδοχεία, η τυπολογία των οποίων παραπέμπει στον ύστερο τρίτο προχριστιανικό αιώνα.

33. Μεγάλες ομοιότητες ως προς τις κατηγορίες ευρημάτων, την τυπολογία και τη χρονολόγησή τους παρατηρούνται ανάμεσα στο νεκροταφείο που παρουσιάζουμε στη θέση «Κρουονέρι» Ν. Κερδυλλίων και το ρωμαϊκό νεκροταφείο στη θέση «Στρόβολος», που αποκαλύφθηκε κατά τις εργασίες διάνοιξης της Εγνατίας οδού. Αναλυτικότερα, βλ. Π. Μάλαμα, Κ. Νταράκης, *Νεκροταφείο Ρωμαϊκών χρόνων στα Ν. Κερδύλλια Σερρών*, Θεσσαλονίκη 2008.

των ογδόντα οχτώ χάλκινων³⁴ και ενός ασημένιου νομίσματος³⁵, που τοποθετούν με ασφάλεια τη διάρκεια χρήσης του νεκροταφείου από τα μέσα του 2^{ου} αι. μ.Χ. μέχρι και το β' μισό του 4^{ου} αι. μ.Χ. και σκιαγραφούν τη χαρακτηριστική νομισματοκοπεία της εκάστοτε εποχής: τον 2^ο

Ο ΤΑΦΟΣ 26 ΚΑΙ ΤΑ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ

Εικ. 12. Ο T26 και τα κτερίσματά του. Ξεχωρίζει το νόμισμα με το μικρό κομμάτι μάλλινου υφάσματος.

34. Η θέση τους σε σχέση με τον νεκρό δεν είναι σταθερή, ενώ και ο αριθμός τους ποικίλει από τάφο σε τάφο. Συνήθως είναι συγκεντρωμένα σε μικρούς «θησαυρούς» στην περιοχή των χεριών, των ποδιών ή του στήθους, ενώ δεν λείπουν και τα μεμονωμένα παραδείγματα, τοποθετημένα κυρίως στο στόμα ή στην ευρύτερη περιοχή του κεφαλιού.

35. Πρόκειται για ασημένιο νόμισμα Φιλίππου Α', του 3^{ου} αι. μ.Χ. Πρβλ. H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland (επιμ.), *The Roman Imperial Coinage VI*, μέρ. III, αρ. 82, 78, Λονδίνο 1949.

αι. μ.Χ. αντιπροσωπεύουν εύλογα οι αυτόνομες κοπές Αμφίπολης και Θεσσαλονίκης, που τεκμαίρονται σποραδικά μέχρι και τα μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ. Από την εποχή αυτή και λόγω των οικονομικών συνθηκών τη σκυτάλη παίρνουν κατά αποκλειστικότητα τα μεγάλα αστικά κέντρα: ξεχωρίζει η Θεσσαλονίκη και λιγότερο η Κωνσταντινούπολη, η Κύζικος, η Σισκία και η Νικομήδεια.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση του ρωμαϊκού νεκροταφείου των Ν. Κερδυλλίων, οφείλουμε να σταθούμε και στη σπάνια περίπτωση διατήρησης υφάσματος σε τρία χάλκινα νομίσματα³⁶ (εικ. 12). Εργαστηριακές μελέτες και περαιτέρω αναλύσεις έδειξαν ότι πρόκειται για μάλλινο ύφασμα, που πιθανότατα κάλυπτε τον νεκρό, και λόγω των κατάλληλων συνθηκών, διατηρήθηκε έστω και σε τόσο αποσπασματική κατάσταση, ερχόμενο σε επαφή με τα χάλκινα νομίσματα³⁷.

Αν θέλαμε, εν κατακλείδι, να κάνουμε μια γενική αποτίμηση σχετικά με τα ταφικά ανασκαφικά ευρήματα των ετών 2006-2008, θα λέγαμε ότι μέσα σε ένα πολύ περιορισμένο χρονικό διάστημα εργασιών ήρθαν στο φως αρχαιότητες που παρά την περιορισμένη τους έκταση και την κατά περίπτωση ταπεινότητά τους, καταδεικνύουν και αυτές τη διαχρονικότητα στην εγκατοίκηση του μικρού αυτού τμήματος του νομού Σερρών. Έκτοτε, η διαρκώς εντεινόμενη και καλά συντονισμένη ανασκαφική δραστηριότητα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας έχει φέρει στο φως πολλές και σημαντικές αρχαιότητες σε ολόκληρη την έκταση του νομού, δείχνοντας με ηχηρό και αδιαμφισβήτητο τρόπο τη μεγάλη αρχαιολογική του σημασία και αφήνοντας πια τη βεβαιότητα ότι η σεργαϊκή γη φυλάσσει στο σύνολό της μυστικά αιώνων, που περιμένουν καρτερικά την αποκάλυψή τους.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔ	Αρχαιολογικό Δελτίο
ΑΕΜΘ	Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη
Έργον	Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΠΑΕ	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τα σχέδια έχουν γίνει από τους αρχιτέκτονες: Δ. Καλλιγά, Ζ. Αλ-Σααγιάχ και Ν. Χατζηδάκη

Οι φωτογραφίες είναι όλες τραβηγμένες από την υπογράφουσα, Ηλέκτρα Ζωγράφου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

36. Το καλύτερα διατηρημένο ύφασμα βρέθηκε στον Τ26, όπως φαίνεται και στην εικόνα 12 του παρόντος κεμένου.

37. Αναλυτικότερα για την περιγραφή της μεθόδου ανάλυσης και των συμπερασμάτων αυτής, Ζωγράφου-Κυρανούδη, *ΑΕΜΘ* 22, 518-519.

ELEKTRA ZOGRAFOU

THE BURIAL FINDINGS IN AMPHIPOLIS AND THE WIDER AREA DURING THE YEARS 2006-2008

Abstract

During the period 2006-2008 three archaeological sites were located and excavated in the southern part of the prefecture of Serres.

Researches in the vicinity of Domiros revealed three groups of burials, consisting of pit-graves and plain cist-graves. Unfortunately some of them were looted, but according to the grave goods found in the intact ones, they can be dated from the late 6th to the late 4th century B.C.

On a low hill near the crossroads leading from the modern via Egnatia to the archaeological site of Amphipolis, a Macedonian tomb was found and excavated in the summer of 2006. The monument was looted, unfortunately more than once. Local limestone blocks were used for the construction of the tomb, consisting of a dromos (passageway), partly roofed, a rectangular antechamber and a main (burial) square chamber, both roofed with a barrel vault. Unfortunately the looters caused a great damage to the interior of the tomb. Two couches and a small cist made of local limestone were found in the main chamber, but the bones of the dead -belonging to at least 6 adults and a baby- and the burial goods were found scattered all over the tomb. The construction of the monument can be dated around the end of the 4th c. B.C. or the very beginning of the 3rd c. B.C. while it seems that it was multiply used until the middle of the 2nd c. B. C.

During the summer of 2008 a part of a roman cemetery were excavated at the location of "Kryoneri", in the region of N. Kerdyllia. Plain pit-graves and cist-graves were excavated. Given the impression of poverty that emerges from the poor number and the low quality of the grave goods found in the burials, it is surprising that 88 bronze and one silver coin were collected, dating the burials from the middle of the 2nd to the middle of the 4th c. A.D. On two of the coins were preserved remains of linen cloth, as the macroscopic analysis had shown.

ΙΔΙΟΓΡΑΦΟ ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ (20.2.1857)
ΚΑΙ ΙΔΙΟΓΡΑΦΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ
ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ (14.10.1857)¹
ΤΟΥ ΣΕΡΡΑΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ

Ο Ιωάννης Δημητριάδης γεννήθηκε στα Σέρρες, στις 21 Μαΐου του 1838, από γονείς ευσεβείς Ορθοδόξους, οι οποίοι βρίσκονταν σε καλή οικονομική κατάσταση, που τους επέτρεπε να απολαμβάνουν *ἀρκούντως τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα*. Ο πατέρας του, ο Δημήτριος, ως προς το γένος *πιθανολογείται μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Βουλγαρικοῦ φύλου*, η δε μητέρα του, η Ελισάβετ, *ἀναμφισβητῆτως εἶναι Ἑλληνίς*, όπως γράφει ο ίδιος στην αυτοβιογραφία του.

Πρώτη φροντίδα των φιλόστοργων γονέων του ήταν να τον αναθρέψουν *πρωτίστως* με καλή ανατροφή και όταν ενηλικιωθεί να τον στείλουν στο σχολείο. Έτσι, όταν συμπλήρωσε το πέμπτο έτος της ηλικίας του, το 1843, τον παρέδωσαν στον νεωκόρο της ενορίας τους, ο οποίος, με τα καθήκοντα του νεωκόρου, μετερχόταν, όπως ήταν τότε σύνηθες, και κοινό στους νεωκόρους, το *ἐπάγγελμα τῆς τῶν στοιχείων τῶν γραμμῶν διδασκαλίας*. Μόλις δε τελείωσε την Οκτώηχον του Ιωάννη του Δαμασκηνού, που θεωρείται η μεγαλύτερη θεολογική προσωπικότητα της Εκκλησίας μας του δεύτερου μισού του έβδομου και του πρώτου μισού του όγδοου αιώνα, αναγκάστηκε να διακόψει για κάποιες ημέρες την φοίτησή του εξαιτίας σφοδρού πυρετού. Με την παρέλευση του πυρετού, ο Ιωάννης επανήλθε στις σπουδές του, με την ίδια διακρι-

1. Πλούσια, ελληνική και ξενόγλωσση, βιβλιογραφία, για την Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών, παραθέτει στην μεταπτυχιακή της εργασία, η οποία εγκρίθηκε το 1992 από το Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, η Στυλιανή Ούτσιου, *Ιστορία της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, Σέρρες 1992, σσ. 6-11. Η μελέτη αυτή εκδόθηκε το 1999, Στέλλα Ηλ. Ούτσιου, *Ιστορία της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, Κατερίνη 1999, σσ. 17-28, η βιβλιογραφία. Διεξοδική, επίσης, βιβλιογραφία, για την ίδια Ιερά Μονή, παραθέτει και ο Συμεών Α. Πασχαλίδης, στην έκδοση του Κέντρου Βυζαντινών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, *Τα Μοναστήρια της Μακεδονίας*, Γενική Εποπτεία Πρωτοπρεσβύτερος-Καθηγητής Θεόδωρος Ζήσης, Α΄ Ανατολική Μακεδονία (Συμεών Α. Πασχαλίδης - Δημήτριος Στρατής), Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 395-402, στην εργασία του, Μονή Τιμίου Προδρόμου (Μενοίκιο όρος).

νουσα αυτόν προθυμία πριν να αρρωστήσει. Αφού δε τελείωσε και το Ψαλτήριον του Δαβίδ, του βασιλιά των Ισραηλιτών και ποιητή των ψαλμών της Παλαιάς Διαθήκης, στάλθηκε στη δημόσια Αλληλοδιδασκτική σχολή της πατρίδας του, των Σερρών, όπου δίδασκε, εκείνη την εποχή, και (ό) οὐ μικρᾶς παιδείας ἐγκρατῆς Σταυράκιος, Κερκυραῖος και Ἕλληνας το γένος.

Ο Σταυράκιος υποδέχτηκε τον Ιωάννη με προσήνεια και αφού έλαβε από τον Ιωάννη το *εἰσιτήριο των Ἐφόρων*, το οποίο, σύμφωνα με τον Κανονισμό της Σχολής, όφειλε να εγχειρίσει στον Σταυράκιο, για να εξετασθεί, προκειμένου να εγγραφεί σε μια από τις κλάσεις της Σχολής. Από τη σύντομη εξέταση, στη γραφή και στην ανάγνωση, ο Σταυράκιος κατανόησε τις μικρές διανοητικές δυνάμεις του Δημητριάδη, όπως, με ειλικρίνεια του απροσποίητου, αφοπλιστική, γράφει ο ίδιος στην αυτοβιογραφία του. Το αποτέλεσμα της εξέτασης ήταν να καταταγεί ο Ιωάννης *εἰς τὴν πρώτην τῶν ἀρχαρίων κλάσιν*.

Ἄπειρο ακόμη παιδί όπως ήταν, αισθανόταν ευχαριστημένος, γιατί άλλαξε Σχολή και από εχέμυθη φιλοτιμία κινούμενος εναμιλλώταν προς τους συμμαθητές του και με πολύ μεγάλο ζήλο και προθυμία σύχναζε *εἰς τὸ νέον τοῦτο φυτώριον*, όπως γράφει. Ὅμως, ύστερα από λίγο καιρό, αφού παρήλθε η παιδαριώδης ευχαρίστηση και έσβησε η φιλοτιμία του για συναγωνισμό, τα πάντα τον εγκατέλειψαν, όπως ο καπνός και το όνειρο. Ἐτσι, λοιπόν, έμεινε έρημος και γυμνός, περιπλανώμενος μέσα στην αχανή πεδιάδα της δηλητηριώδους αμέλειας, η οποία, κάθε ημέρα που περνούσε, όλο και περισσότερο δεν επέτρεπε την επίδοσή του.

Τότε επενέβη ο Σταυράκιος με σφοδρότητα και τον απάλλαξε από την παιδαριώδη αδιαφορία, με τον εξής τρόπο: μια ημέρα τον συνέλαβε να κοιμάται, ως συνήθως, και αφού τον έδειρε άσχημα, τον έβαλε στη φυλακή της Σχολής, όπου έμεινε νηστικός, όλη την ημέρα· το βράδυ ο Σταυράκιος, αφού απέλυσε τους άλλους μαθητές, κάλεσε κοντά του τον Δημητριάδη· του απαρίθμησε ένα προς ένα όλα τα ατοπήματά του, τα οποία αγνοούσε ο Δημητριάδης, του δημιούργησε την συναίσθηση σαν να έπεφτε, με το κεφάλι προς τα κάτω, στο *τῆς ἀπωλείας του βάραθρον*, ύστερα από μεγάλη μέθη· στη συνέχεια, άρχισε να τον συμβουλεύει πατρικῶς· διεγείροντας έτσι την νεκρή φιλοτιμία του, μπόρεσε να αναζωπυρώσει και να ζωογονήσει την φιλοτιμία του αυτή.

Ο Δημητριάδης συγκινήθηκε υπερβαλλόντως, άρχισε να κλαίει από την συναισθηματική φόρτιση, χωρίς να είναι σε θέση να αναχαιτίσει τον χείμαρρο των δακρύων του, που έπεφταν αφθόνως στα μάγουλά του. Τέλος, αφού έπαυσαν τα δάκρυα, ο Δημητριάδης, υποσχέθηκε στον δάσκαλό του ηρέμως, ότι στο εξής θα συμπεριφέρεται με επιμέλεια, και αφού του φίλησε το χέρι, πήγε στο σπίτι του, με τις ωφέλιμες γι' αυτόν

ευχές του.

Την υπόσχεσή του, προς τον δάσκαλό του Σταυράκιο, ο Δημητριάδης την τήμησε: έγινε επιμελέστερος και γι' αυτό έχαιρε την εύνοιά του, την οποία εκδήλωνε ο Σταυράκιος μέσα στην τάξη, εκφραζόμενος επαινετικά για τον Δημητριάδη, ενώπιον των συμμαθητών του, *συχνάκις*. Και κάτι ακόμη. Στις ετήσιες δημόσιες προφορικές εξετάσεις, όπως αναφέρει ο Δημητριάδης, αρίστευσε, δικαιώνοντας έτσι τις προσδοκίες του δασκάλου του, Σταυράκιου. Οι εξετάσεις άρχισαν στις 30 Ιουνίου και παρατάθηκαν οκτώ ημέρες. Πρώτοι εξετάστηκαν οι μαθητές της ανώτατης τάξης και στη συνέχεια, κατά σειρά, όλες οι άλλες τάξεις. Όταν εξετάστηκαν και οι μαθητές της τάξης του Δημητριάδη, ανάμεσα στους αριστεύσαντες *εἷς τῶν διὰ βίβλου ἐπεσφραγισμένης τῷ «Ἄριστα» βραβευθέντων συμμαθητῶν του*, ήταν και αυτός. Στις εξετάσεις παρέστησαν ο Μητροπολίτης Σερρών Ιάκωβος Παγκώστας, ο Πάτριος, (Ιούλιος 1846-11 Οκτωβρίου 1860)², οι Έφοροι της Σχολής, προύχοντες Σερραίοι

2. Ο Ιάκωβος γεννήθηκε στην Πάτμο το 1803³ σπούδασε στην εκεί Σχολή και στα 17 του έγινε Μοναχός, στην Ιερά Μονή του Ευαγγελιστή Ιωάννη του Θεολόγου, όντας ακόμη μαθητής. Στα 20 του έτη χειροτονήθηκε Διάκονος και ύστερα από λίγο Ιερέας. Μέχρι το 1832 παρέμεινε στην Πάτμο. Στο έτος αυτό μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου έτυχε την προστασία και την εύνοια του Πατριάρχη Κωνσταντινίου του Α΄ (6.7.1830-18.8.1834), Νικ. Λ. Φορόπουλου, «Ιάκωβος Β΄ ο Παγκώστας, Πατριάρχης Αλεξανδρείας (25.5.1861-30.12.1865)», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 6 (1965), στ. 645. Από Ιερομόναχος, στις 20/11/1832, εκλέχτηκε Μητροπολίτης Κασσανδρείας. Η εκλογή του έγινε, με την άδεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στον Ιερό Ναό του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Αρχιμανδρίτου Αμιλιανού Τσακοπούλου, «Επισκοπικοί Κατάλογοι κατά τους Κώδικας των Υπομνημάτων του Αρχιεπισκοπικού του Οικουμενικού Πατριαρχείου», *Ορθοδοξία*, τόμ. 32 (1957), σ. 83. Το 1835-1836 υπηρέτησε επιτροπικώς στην Μητρόπολη Σερρών, +Του Νικομηδείας Φιλοθέου, «Ο αρχαιότερος Κώδιξ της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών», *Ημερολόγιον της Ανατολής πολιτειογραφικόν, εμπορικόν και φιλολογικόν του έτους 1879*. Υπό Π. Θωμά και Α. Παλαιολόγου, εν Κωνσταντινουπόλει 1878, σ. 390. Για τον Ιάκωβο, ως Κασσανδρείας Μητροπολίτη, ιδές και Αποστόλου Αθ. Γλαβίνα, «Αρχιερείς Κασσανδρείας», *Μακεδονικά*, τόμ. 22 (1982), σσ. 247-249. Ο Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, «Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περὶ τας Σέρρας και η μονή Ιωάννου του Προδρομού, (Συμβολή ιστορική και αρχαιολογική)», *Byzantinische Zeitschrift*, τόμ. 3 (1894), σ. 263, αναφέρει, ότι ο Ιάκωβος ήταν Επίτροπος Σερρών κατά τα έτη 1834-1836. Η εργασία του Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου επανεκδόθηκε, αναστατικώς, από την Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών, Θεσσαλονίκη 1988, όπου, η αναφορά στον Ιάκωβο, είναι στην σ. 39.

Τον Ιούνιο του 1846 ο Ιάκωβος εκλέχτηκε Μητροπολίτης Σερρών, Αρχιμανδρίτου Αμιλιανού Τσακοπούλου, «Επισκοπικοί κατάλογοι», ό.π., σ. 184. Για τον Σερρών Ιάκωβο, ιδές Πέτρου Θ. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών. Από της αλώσεως αυτών υπό των Τούρκων μέχρι της απελευθερώσεως των υπό των Ελλήνων 1383-1913*, έκδοσις δευτέρα βελτιωμένη και επηυξημένη, Αθήναι 1966, σσ. 385-386· 441· 473. Γιώργου Β. Καφαντζί, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμος πρώτος, Αθήναι 1967, σσ. 154· 197-198· 248-249· τόμος δεύτερος, Σέρρες 1972, σ. 64, σημ. 1· τόμος τρίτος,

και πολίτες κάθε τάξης κοινωνικής.

Μετά το πέρας των εξετάσεων, άρχισαν, σύμφωνα με τον Κανονισμόν της Σχολής, οι τριμήνες παύσεις των μαθημάτων. Οι γονείς του Ιωάννη, αποφάσισαν να μεταβούν *χάριν διασκεδάσεως* στην κειμένη, κοντά στα Σέρρας κόμη Χομώντος, το σημερινό Μητρούσι³. Όπως προχωρούσαν για το χωριό και χαιρόνταν την πολύμορφη ομορφιά της φύσης, ξαφνικά καταλήφθηκαν από φόβο και έτρεμαν ολόκληροι στην

Θεσσαλονίκη 1996, σ. 411· Παναγιώτου Γ. Στάμου, *Η ηρωική Κασσάνδρα ανά τους αιώνες*, Αθήναι 1961, σ. 102.

Από τις 11 Οκτωβρίου 1860 μέχρι 24 Μαΐου 1861 ο Ιάκωβος ήταν Μητροπολίτης Κυζίκου, Αρχιμανδρίτου Αμιλιανού Τσακοπούλου, «Επισκοπικοί κατάλογοι», ό.π., 470, και Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Επισκοπική Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Αι εντός της Τουρκίας Μητροπόλεις κατά τον 20^{ον} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 102.

Από τις 24 Μαΐου 1861 μέχρι τον θάνατό του, 30 Δεκεμβρίου 1865, ο Ιάκωβος διετέλεσε Πατριάρχης Αλεξανδρείας· ιδές Γερασίου Γ. Μαζαράκη, «Συμβολή εις την ιστορίαν της εν Αιγύπτω Ορθοδόξου Εκκλησίας. Πατριάρχαι Αλεξανδρείας: Παρθένιος Β΄, Θεόφιλος Β΄, Ιερόθεος, Αρτέμιος, Ιερόθεος Β΄, Καλλίνικος, Ιάκωβος Β΄ και Νικόνωφ [1788-1869]», *Εκκλησιαστικός Φάρος*, τόμ. 29 (1930), 77 του ίδιου, *Συμβολή εις την ιστορίαν της εν Αιγύπτω Ορθοδόξου Εκκλησίας. Εκδίδεται επιμελεία Ευγενίου Μιχαηλίδου καθηγητού Διευθυντού του Εκκλησιαστικού Φάρου*, Αλεξάνδρεια 1932, σσ. 673-674· Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (+1938), Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος, *Ιστορία της Εκκλησίας Αλεξανδρείας (62-1934)*, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 835-839· Παντελή Κ. Λέκκου, «Αλεξάνδρεια (1858-1870): Μία μεταβατική και ταραχώδης περίοδος της Αλεξανδρινής Εκκλησίας», *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, τόμ. 86 (2003), σσ. 990-1002· Σπυρίδωνος Θ. Καλαμάκη, *Από τον Μέγα Αλέξανδρο στον Ευαγγελιστή Μάρκο. Απόπειρα αχνής χαρτογράφησης της δισχιλιόχρονης ιστορίας του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας. Αναδρομή στην ιστορία και τον ιδρυτή της πόλης*, Αθήναι 2010, σσ. 330-331· π. Δημητρίου Στρατή, «Ανέκδοτες επιστολές του Σερρών Ιακώβου (1846-1860)», Δήμου Σερρών, *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή (Σέρρες 6-9 Απριλίου 2006)*, Α΄ τόμος, Σέρρες 2013, σσ. 331-336· Π(αναγιώτη) Τζ(ουμέρκα), Ιάκωβος. «Πατριάρχης Αλεξανδρείας. Ο Β΄ (1861-1865)», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 8, Αθήνα 2013, σσ. 402-403. Φωτογραφία του Πατριάρχου Αλεξανδρείας Ιακώβου στον Μανουήλ Ιω. Γεδεών, *Αποσημειώματα χρονογράφου 1800-1913*, εν Αθήναις 1932, σ. 228, με την λεζάντα: ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΣΑΝΔΡΕΙΑΣ (sic) (ξυλογραφία του 1863).

3. Ο Ιωάννης Δημητριάδης είναι ο μόνος που χρησιμοποιεί την γραφή *Χομώντος*, ενώ η συνήθης γραφή είναι *Χομόντος* (το). Στις αρχές της δεκαετίας του 1890 είχε 275 χριστιανούς κατοίκους και 200 Τούρκους, όπως αναφέρει ο Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, «Αι Σέρραι και τα προάστεια», ό.π., σ. 308 (στην έκδοση της μελέτης του Π. Παπαγεωργίου, από την Δημόσια Βιβλιοθήκη Σερρών, σ. 84). Για το Χομόντος ιδές, επίσης, Χ. Ε. Δ(ασκαλάκη), «Μητρούσης Άνω -και Κάτω- [Γεωργ.], *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός»*, τόμ. 17 (1931), σ. 152, και Χομόνδος, Άνω και Κάτω - [Γεωργ.], τόμ. 24 (1934) σ. 661· Μιχαήλ Σταματελάτου και Φωτεινής Βάμβα-Σταματελάτου, *Επίτομο Γεωγραφικό Λεξικό της Ελλάδος*, Δεύτερη Έκδοση, Αθήνα 2006, σ. 505· Θώμης Ι. Βέρου, *Τοπώνυμια και Διοικητική Κατανομή Οικισμών της Μακεδονίας. Μεταβολές στον 20^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 240.

θέα τεσσάρων ληστών, οι οποίοι βγήκαν από παρακείμενους θάμνους και κατέλαβαν τις δύο πλευρές του δρόμου που θα περνούσαν, θέλοντας και μη, τα μέλη της οικογένειας Δημητριάδη. Τα παράξενα και καταλερωμένα ρούχα των ληστών, η πανοπλία τους που γυάλιζε, η αγριότητα και η ασχήμια των ανθρωπόμορφων αυτών θηρίων, δημιούργησαν την εντύπωση, ότι σε λίγο θα ερχόταν ο θάνατος.

Οι δύο οπλισμένοι οθωμανοί αγωγιάτες, που τους μετέφεραν στο Χομώντος, τους ενθάρρυναν να συνεχίσουν την πορεία τους και να προσπεράσουν τους ληστές, χωρίς την ελάχιστη υποψία φόβου, με το επιχείρημα ότι οι ληστές είναι ομόφυλοι και ομόθρησκοι με τους αγωγιάτες και αν χρειάζοταν οι αγωγιάτες είχαν τα όπλα τους.

Μόλις έφθασαν έντονος βολής οι ληστές, ιδόντες ότι οι αγωγιάτες οπλοφορούσαν, φοβήθηκαν μήπως θα αποτολμούσαν οι αγωγιάτες κάτι εναντίον τους, οὐκ ἔκρινον πρόσφορον τὴν ἐκ τοῦ συστάδην ἐπίθεσιν εναντίον των οδοιπορούντων, ἵνα μὴ νικήσωσι νίκην Καδμειάν⁴, ἀλλὰ διέταξαν τους αγωγιάτες να καταθέσουν τα όπλα. Οι αγωγιάτες δεν υπάκουσαν και επιτέθηκαν εναντίον των ληστών, με αποτέλεσμα να χάσουν, στο τέλος, τη ζωή τους οι αγωγιάτες. Οι ληστές τότε λήστεψαν τα μέλη της οικογένειας Δημητριάδη και σκύλευσαν και κατακρεούργησαν τους ομόφιλούς τους αγωγιάτες και αποχώρησαν, λαβόντες την υπόσχεση, από τους μεταβαίνοντες στο Χομώντος, ότι, για το τραγικό αυτό συμβάν, θα επιδείξουν άκρα εχεμύθεια, όπως και γι' αυτούς που το έπραξαν, δηλαδή τους ληστές⁵.

4. Καδμεία είναι η αρχαιότατη ονομασία της Θήβας, που ονομάστηκε έτσι από τον μυθολογικό ιδρυτή της, τον Κάδμο. Κυρίως όμως Καδμεία ονομαζόταν η οχυρή ακρόπολη των Θηβών. Κατά την μυθολογία, ο Ετεοκλής, γιος του Οιδίποδα και της Ιοκάστης, μητέρας και συζύγου του Οιδίποδα, συμφώνησε με τον αδελφό του Πολυνείκη να βασιλεύσουν αλληλοδιαδόχως στην Θήβα. Ο Ετεοκλής, στην συνέχεια, απάτησε τον αδελφό και στην επακολουθήσασα μονομαχία των δύο αδελφών, για τον θρόνο των Θηβών, ο Ετεοκλής φόνευσε τον Πολυνείκη, μα φονεύτηκε και ο ίδιος ο Ετεοκλής. Από την νίκη αυτή του Ετεοκλή στην Καδμεία (Θήβα), κατά την οποία και ο νικητής Ετεοκλής έχασε την ζωή του, έλαβε την ονομασία «Καδμεία νίκη» κάθε νίκη που κερδίζεται με ολοσχερή απώλεια των αντιπάλων μερών ή με ίσες απώλειες του νικητή προς τις απώλειες του ηττημένου, Δημητρίου Β. Δημητράκου, *Εκσυγχρονισμένον «1970» Νέον Λεξικόν ορθογραφικόν και ερμηνευτικόν όλης της ελληνικής Γλώσσης*, έκδοσις Γ' εκσυγχρονισμένη. Αναθεώρησις, συμπλήρωσις και διόρθωσις υπό Θησέως Τζαννετάτου, Αθήνα 1969, σσ. 963' 1533' 1546. Ενδιαφέροντα είναι και τα γραφόμενα στο Βυζαντινό Λεξικό Σουΐδα ή Σούδα, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 595.

5. Ο Δημητριάδης αποκαλεί τους τέσσερις ληστές και «αμοιόβους Άρπυιες» στο Βυζαντινό Λεξικό Σουΐδα, ό.π., σ. 203, αναφέρονται ως «αρπακτικάί δαίμονες» και στην *Κιβωτόν της Ελληνικής Γλώσσης (την) συμπληθείσαν μεν και πονηθείσαν Υπό των μελών της εν Κωνσταντινουπόλει κατά τον Κουρουτζεσμέν του Γένους Σχολής...* Τόμος Α! Εν Έτει αωιθ! από Θεογονίας. Εν Κωνσταντινουπόλει κατά το Πατριαρχικόν Τυπογραφείον εν Φαναριώ παρά Αλεξάνδρω Αργυράμω, και Κωνσταντίνω Κορεσίω,

Ύστερα από οδοιπορία μισής περίπου ώρας έφθασαν στο χωριό του προορισμού τους, όπου συνήλθαν κάπως από την μεγάλη ταραχή και την έκπληξη· εκεί, οι φιλόανθρωποι χωρικοί, τους υποδέχθηκαν εξαιρετικά.

Για τον Ιωάννη, η μετάβαση στο Χομώντος, ήταν η πρώτη έξοδος από την πατρίδα, γι' αυτό και οι εντυπώσεις του μπόρεσαν να διασκεδάσουν, έστω και λίγο, τον υπερβάλλοντα τρόμο του, που προήλθε από το φρικτό και αποτρόπαιον συμβάν. Στην κατάπαυση του τρόμου και στην εξάλειψη αυτού από την μνήμη του συντέλεσαν οι εσπερινοί και πρωινοί περίπατοι, τους οποίους περιγράφει, με λυρική διάθεση, ο Δημητριάδης. Κατά την ολιγοχρόνια διαμονή του στο Χομώντος ο Ιωάννης ασθένησε βαρεια. Δώδεκα ημέρες έμεινε κλινήρης, *πνέων τὰ λούσθια*, και σώθηκε, από την δεινότατη ασθένεια, με την βοήθεια του Θεού και την μεγάλη περιθαλψη των φιλόστοργων γονέων του. Και όταν ανάρρωσε εντελώς, ύστερα από λίγο, επέστρεψε με τους γονείς του στα Σέρρας. Και πάλι, όμως, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πατρίδα του με λύπη, και να καταφύγει με τους γονείς του, στο ευκραέστατο κλίμα της κειμένης κοντά στα Σέρρας Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου, εξαιτίας της χολέρας, η οποία είχε επιπέσει ως σίφωνα και θέριζε *άφειδώς πάσης τάξεως*

σ. 402, περιγράφονται ως εξής: «Δαίμονες ἢ θεαί ἀρπακτικαί, τερατώδεις, ἔχουσαι τὸ μὲν πρόσωπον γυναικός, τὰ δὲ ὅτα ἄρκτου, τὰ δ' ἄλλα τοῦ σώματος γυπός, μετὰ τε πτερυγῶν καὶ ἀγρίων ὀνύχων περὶ χεῖρας καὶ πόδας· ὕφ' ὧν καὶ λέγονται ἀρπάζεσθαι ὅσοι γίνονται ἀφανεῖς, καὶ τυφλωθέντος τινὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξορρῦτεσθαι». Ο Όμηρος αναφέρει ονομαστικώς μία από τις Άρπυιες, την Ποδάργη (ταχύπουν-γοργοπόδαρη), η οποία γέννησε με τον Ζέφυρο, τα δύο θεϊκά ταχύτατα άλογα του Αχιλλέα, τον Ξάνθο και τον Βαλίό· η ίδια γέννησε και τα δύο άλογα των Διόσκουρων, τον Φλόγιο και τον Άρπαγο. Ο Ησίοδος αναφέρει άλλες δύο, την Αελλώ και την Ωκυπέτη, που ήταν θυγατέρες του Θαύμαντα, γιου του Πόντου και της Γαίας, και της Ωκεανίδας, κόρης του Ωκεανού, Ηλέκτρας, και αδελφές της Ίριδας. Αργότερα, κοντά σ' αυτές τις Άρπυιες, προστέθηκε η Κελανώ και άλλες. Οι Άρπυιες θεωρούνταν θεές προσωποποιημένες, θεές των ανέμων και της ανεμοζάλης, τόσο γρήγορες όσο οι πνοές των ανέμων και των πτηνών. Επίσης θεωρούνταν καταστροφικές και τιμωρητικές, με τον γρήγορο και αιφνίδιο θάνατο, γιατί ανάρπαζαν βίαια τους ανθρώπους και τους εξαφάνιζαν μια για πάντα. Για τις Άρπυιες ιδές, Ι. Πανταζίδου, *Λεξικόν Ομηρικόν*, εν Αθήναις 1885, σ. 101· Αλεξάνδρου Ρ. Ραγκαβή, «Άρπυιαι», *Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, τόμος Α', εν Αθήναις 1888, σ. 129· Γ. Δ. Καψάλη, «Άρπυιαι (αι)», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, Αθήναι 1928, σσ. 651-653· Ζαν Ρισπέν, «Οι Άρπυιες», *Μεγάλη Ελληνική Μυθολογία εικονογραφημένη*. Μετάφραση: Κοσμά Πολίτη, έκδοσις πλήρης αυθεντική, τόμος Α', Αθήναι 1966, σ. 227· *Ελληνική Μυθολογία*, Γενική εποπτεία Ι. Θ. Κακριδή, τόμος 2, Οι Θεοί, Αθήνα 1986, σσ. 15· 175· 233· 236· 325-328· 355· Pierre Grimal, «Άρπυιες (Άρπυια, ας)», *Λεξικόν της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*, επιμέλεια ελληνικής έκδοσης: Βασ. Άτσαλος, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 111 (μετάφραση του λήμματος από την Ειρήνη Χαλκιά)· Πέδρο Ολάγια (Pedro Olalla), *Ανθολογικός Άτλας της Ελλάδας. Μια πρωτότυπη προσέγγιση της ελληνικής μυθολογίας μέσα από την γεωγραφία και αρχαίες λογοτεχνικές πηγές. Κείμενο, φωτογραφίες, ειδική χαρτογράφηση και επιλογή αρχαίων χωρίων*, Αθήνα 2001, σσ. 74-75.

ἀνθρώπους ἐν αὐτῇ, στην πόλη των Σερρών.

Η οικογένεια Δημητριάδη εγκαταστάθηκε στα γύρω από την Ιερά Μονή παρακείμενα οικήματά της, μα και εδώ δεν άργησε να εμφανισθεί η χολέρα, το επιδημικό αυτό μίσημα, διαδοθέν τάχιστα εξαιτίας της συρροής των πολλών φυγάδων, οι οποίοι κατέφευγαν σωρηδόν, με συνέπεια να μολυνθεί η ατμόσφαιρα. Τώρα, μεταξύ των θυμάτων συγκαταλέχθηκαν η μητέρα και η αδελφή του Ιωάννη. Ο αιφνίδιος και βίαιος θάνατος των δύο αυτών προσφιλέστατων προσώπων λύπησε πάρα πολύ τον Ιωάννη και η λύπη του αυτή κορυφώθηκε ακόμη περισσότερο, όταν έμαθε, ότι ανάμεσα στα θύματα ήταν και ο δάσκαλός του Σταυράκιος, για τον οποίο έχυσε πικρά δάκρυα, από τα σκοτεινά βλέφαρά του.

Όταν μερικώς έπαυσε η λαοφθόρα χολέρα, αποφάσισαν το γρηγορότερο να επιστρέψουν στην ποθητή τους πατρίδα, βρήκαν όμως σ' αυτή να διασώζονται απομεινάρια της σκληρής αυτής μάστιγας, η οποία καταμάστιζε τα Σέρρας, για έξι περίπου μήνες, και από πόλη πολυάνθρωπη και ευτυχισμένη που ήταν, την μετέβαλε σε τόση παντελή και οικτρή ερήμωση.

Τώρα ο Δημήτριος, ο πατέρας του Ιωάννη, που έμεινε μόνος με τον γιο του, αφού έχασε την γυναίκα του και την θυγατέρα του, φρόντισε προ πάντων να εύρει εγκαίρως δάσκαλο για τον Ιωάννη, με δίδακτρα ανάλογα, γιατί η Κοινή Σχολή των Σερρών δεν διέθετε δάσκαλο και παρέμεινε για πολύ χρόνο κλειστή, μέχρι που οι κάτοικοι της κοινότητας, συνελθόντες λίγο μετά από το σταμάτημα της χολέρας, έλαβαν την αναγκαία πρόνοια, να τοποθετήσουν στην Σχολή άλλον δάσκαλο, παρόμοιον κατά πάντα με τον αοίδιμο Σταυράκιο. Δυστυχώς ο Ιωάννης Δημητριάδης δεν αναφέρει στην αυτοβιογραφία του το όνομα του Σταυράκιου και εδώ, ακόμη περισσότερο, δεν μας δίνει ούτε το όνομα ούτε το επώνυμο του δασκάλου, ο οποίος τοποθετήθηκε στην θέση του αποθανόντα από την χολέρα Σταυράκιου. Στην Σχολή, που άνοιξε πάλι τις πύλες της, επέστρεψαν οι μαθητές, όπως και ο Ιωάννης Δημητριάδης. Πέρα από το γεγονός αυτό, με την κατάπαυση της χολέρας, επανήλθε στην πόλη των Σερρών πλήρως η προτέρα κατάσταση σε όλους τους τομείς.

Ο Ιωάννης Δημητριάδης καταπιάστηκε, στη δεύτερη τώρα περίοδο της μαθητείας του, στην Σχολή των Σερρών, με σφριγηλό ζήλο και ζωογόνα φιλομάθεια ή, όπως ο ίδιος αναφέρει: *ἐπελήφθην τὸ δεύτερον ἤδη τῶν πνευματικῶν μου ἀγώνων μετὰ νεάζοντος ζήλου καὶ ζωούσης φιλομαθείας*⁶. Συνέβη, όμως, φοβερό γεγονός, το οποίο αναχαίτισε και

6. Για την παιδεία στα Σέρρας ιδές, Ευαγγέλου Γ. Στράτη, «Οι ευεργέται και δωρηταί της ελληνικής κοινότητος Σερρών», σσ. 142-144· «Ιστορία των εκπαιδευτηρίων της πόλεως των Σερρών», σσ. 144-157, στο *Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1909*, του Παμμακεδονικού Συλλόγου, Έτος Β', εν Αθήναις 1908· Έλλης Αγγέλου-Βλάχου, *Η παι-*

διέλυσε τους ακάματους κόπους των μαθητών, όπως και τους κόπους του Δημητριάδη. Το γεγονός αυτό απέφυγε να το καταγράψει ζήτησε από τους ακροατές του να ξεπεράσει αυτό το γεγονός, για να μη μολύνει την ακοή τους⁷, με μία δεύτερη τραγική σκηνή, ύστερα από την πρώτη, με τους ληστές.

Η αποκάλυψη, πάντως, του εγκλήματος αυτού, επηρέασε αρνητικά όλες τις χρυσές ελπίδες του Δημητριάδη, για την εκπαίδευσή του και τον οδήγησε να ταλαντεύεται, όπως ο μυθευόμενος από τον σοφιστή Πρόδικο⁸ Τριέσπερος Ηρακλής⁹, ποια από τις δύο οδούς του μέλλοντος βίου του θα επέλεγε, οι οποίες βρισκονταν μπροστά του: *τὴν ἄπλαστον*

δεία εις τας Τουρκοκρατούμενας Σέρρας, εν Αθήναις 1935 (σσ. 51-54 βιβλιογραφία) Γιώργου Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμος τρίτος, Βυζαντινή περίοδος-Τουρκοκρατία-Νεώτεροι χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 333-377· Πέτρου Θ. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, ό.π., σσ. 393-438· Ζωής Γαλάνη, «Η Εκπαίδευση στο σαντζάκι Σερρών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας». Διπλωματική εργασία, που υποβλήθηκε στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματος Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2009 (σσ. 161-168 βιβλιογραφία· αδημοσίευτη) Κυριάκου Παπακυριάκου, *Ιστορία του νομού Σερρών. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της απελευθερώσεώς του το 1912-1913*, Θεσσαλονίκη 2013, σσ. 520-560.

7. Το ιδιόγραφο αυτοβιογραφικό σημείωμα το ετοίμαζαν οι μαθητές του δεύτερου έτους της επταετούς μαθητείας, ως «Σχολαστικόν Γύμνασμα» στο μάθημα των «Συνθέσεων» (Εκθέσεων) και το διάβαζαν, κατά την ώρα του μαθήματος, στην αίθουσα διδασκαλίας. Ακροατές ήταν οι συμμαθητές και καθηγητής του μαθήματος ήταν ο Ηλίας Τανταλίδης (1818-1876), εξέχων ελληνιστής, πηγαίος ποιητής, δεινός ρήτορας και υπέροχος διηγηματογράφος, αποκληθείς «ἠηδὼν τοῦ Βοσπόρου». Για τον Τανταλίδη ιδές, Ελευθερίου Θ. Κασιάνη, *Ηλίας Τανταλίδης. Ποιητής και Διδάσκαλος του Γένους 1818-1876*, Αθήναι 1971. Ο Ιωάννης Δημητριάδης αποκαλεί τους ακροατές του «φιλακροάμονας», αυτούς που αγαπούν τα τερπνά ακούσματα.

8. Ο Πρόδικος καταγόταν από την Ιουλίδα της νήσου Κέω, την σημερινή Κέα (Τζιά), την πιο κοντά στην Αττική νήσο των Κυκλάδων. Σοφιστής εξαιρετος, σύγχρονος του Σωκράτη, δίδαξε στην Αθήνα την ρητορική, μαθητές του δε ήταν, μεταξύ άλλων, ο Ευριπίδης, ο Θηραμένης και ο Ισοκράτης, Εμμανουήλ Γ. Παντελάκη, *Ξενοφώντος Απομνημονεύματα (ο βίος και η φιλοσοφία του Σωκράτους)*, Α! Αρχαίον κείμενον-Εισαγωγή-Μετάφρασις-Σημειώσεις, εν Αθήναις 1937, σσ. 114-115, σημ. 30.

9. Κατά την μυθολογική παράδοση ο Ηρακλής ήταν ο καρπός της συνεύρεσης του Δία με την Αλκμήνη, την γυναίκα του Αμφιτρίωνα, βασιλιά της Τύρινθος, αρχαιοτάτης πόλης στην Αργολίδα. Κατά την επιταγή ενός χρησμού, ο Αμφιτρίωνας, ύστερα από φόνο, που διέπραξε στις Μυκίνες, αναγκάστηκε να μετοικήσει στις Θήβες. Όταν απουσίαζε σε εκστρατεία, ο Ζεός βρήκε την ευκαιρία, ενδυμένος την μορφή του Αμφιτρίωνα, να κατακλιθεί με την Αλκμήνη. Για την συνεύρεση αυτή ο Ζεός παρέτεινε την μία νύχτα (εσπέρα) σε τρεις και, εξ αυτού, ο καρπός, ο Ηρακλής δηλαδή, του οποίου η σύλληψη διήρκεσε τρεις, κατά συνέχεια, νύχτες (εσπέρες), ονομάστηκε τριέσπερος, Αλεξάνδρου Ρ. Ραγκαβή, *Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, τόμος Α', εκδότης Ανέστης Κωνσταντινίδης, εν Αθήναις 1888, σσ. 348-349· Κ. Δ. Γεωργούλη, «Ηρακλής», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 6 (1965), στ. 66.

μὲν ὥραϊαν δὲ καὶ τοῖς λόγοις εὐρυθμον καὶ κατὰ πάντα σεμνὴν παιδείαν ἀσπάσασθαι, ἢ τὴν ὥραιότεραν πλαστῶς δὲ καὶ ἐπιτετηδευμένως καὶ ὄλως τοῖς φύρδην μίγδην θωπευτικοῖς λόγοις πειρωμένην προσελκύσαι με;¹⁰

Ο Ιωάννης Δημητριάδης κατέληξε να ακολουθήσει τον πρώτο δρόμο: στερούμενος τους απαιτούμενους οικονομικούς πόρους, για την εκπαίδευσή του, με ψυχή, που διαρκῶς εντονότατα ποθούσε την παιδεία, επιδίωκε να εύρει την κατάλληλη περίσταση, να πραγματώσει την επιθυμία του. Με την βοήθεια του Θεού βρήκε το μέσον να εισαχθεί στο *ἱερὸν κατάστημα*, στην Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Ο Δημητριάδης μας κάνει γνωστό πῶς πέτυχε να εισαχθεί στην Θεολογική Σχολή.

Στον Κανονισμόν τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, του ἔτους 1853, στην παράγραφο δύο, του Στ' κεφαλαίου, *Περὶ τῶν Μαθητῶν* (σ. 13), αναγράφεται, ὅτι κάθε Αρχιερέας μπορούσε αυτοδίκαια να αποστέλει στην Θεολογική Σχολή, κάθε επταετία, αφού τους προπαρασκεύαζε σε ένα Ελληνικό Σχολεῖο, ἓνα ἢ και δύο υποτρόφους, αναλόγως με τον πληθυσμὸ της επαρχίας του, ἢ και πριν από την επταετία, εἴαν δεν ἦταν συμπληρωμένος ο ανώτατος αριθμὸς των 60 μαθητῶν που φοιτοῦσαν στην Σχολή. Για τον χρόνο της εισαγωγῆς των μαθητῶν συνεννοεῖτο προηγουμένως με την Εφορία της Σχολῆς ο οικεῖος Αρχιερέας, για να γίνει εγκαίρως ἡ απαιτούμενη προετοιμασία.

Το 1856 στάλθηκε και στην Μητρόπολη Σερρών, ὅπως και σε ἄλλες εκκλησιαστικὲς επαρχίες του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου, *Πατριαρχικὴ Ἐγκύκλιος Ἐπιστολή*, με την οποία ζητοῦνταν, ἀπὸ την Μητρόπολη, να αποσταλεῖ ἓνας νέος πρὸς ἐκπαίδευσιν ἐν τῇ πολυθρυλλήτῳ ταύτῃ θεολογικῇ βαλβίδι, ὅπως γράφει ο Ιωάννης Δημητριάδης, ο οποίος ἀδραξε την ευκαιρία και αυτόκλητος, ἀμέσως, ἐμφανίστηκε στο μέσον της

10. Ο Πρόδικος ἦταν συγγραφέας ενός συγγράμματος, με την ἐπιγραφή Ὁραι, το οποίο δεν διασώθηκε ολόκληρο. Ἐνα ἀπόσπασμα ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἔργο, το οποίο περιέχει τον μῦθο του Ηρακλή, για την ἐπιλογή του δρόμου που ἔπρεπε να ακολουθήσει στην ζωὴ του, μας διέσωσε ο Ξενοφώντας μ' αὐτὸ κλείνει ο Ξενοφώντας το πρώτο κεφάλαιο του δευτέρου βιβλίου του, των Απομνημονευμάτων του. Κατ' αὐτὸ, ο Ηρακλῆς, καθήμενος στην διασταύρωση δρόμου, σκεπτόταν ποιον δρόμο ἔπρεπε να ακολουθήσει στην ζωὴ του, ὅταν ἐμφανίστηκαν μπροστά του δύο γυναίκες, ἡ ἀρετὴ και ἡ ἡδονὴ και ἐπιχείρησαν, ἡ κάθε μία ἀπὸ αυτές, να προσελκύσουν τον Ηρακλή, ως οπαδὸ της· ο Ηρακλῆς ἐπέλεξε να ακολουθήσει τον δρόμο της ἀρετῆς. Το κείμενο, με σχόλια, Γεωργίου Μιστριώτου, *Ξενοφώντας Απομνημονεύματα ἐκδοθέντα μετὰ σχολίων*, τόμος πρώτος, Βιβλίον πρῶτον και δεύτερον, ἐν Αθήναις 1911, σσ. 111-119' με μετάφραση στην ἀπλή καθαρεύουσα, Ἐμμανουήλ Γ. Παντελάκη, *Ξενοφώντας Απομνημονεύματα*, ὁ.π., σσ. 114-121' με μετάφραση στην δημοτικὴ, Ο Ξενοφώντειος Σωκράτης, Α' τόμος, *Ξενοφώντας Απομνημονεύματα*, Πρόλογος Κωνσταντίνος Ζήτρος, Εισαγωγικά, μετάφραση, σχόλια, ἀναλύσεις, Θεόδωρος Γ. Μαυρόπουλος, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 174-185.

συνεδριάζουσας για το θέμα αυτό Εκκλησίας των Σερρών, *παρακαλῶν* θερμῶς τους συνεδριάζοντες, να δώσουν *λευκὴν ψῆφον*, να ψηφίσουν την αίτησή του, να σταλεί στην Θεολογική Σχολή της Χάλκης, με την απαράβατη υπόσχεσή του, ότι με την από μέρους του καλή διαχείριση τοῦ ὑψηλοῦ θεολογικοῦ ἐπαγγέλματος θα απέδισε αντάξια την ευχαριστία του. Ἐτσι πέτυχε το ποθούμενο, να αποσταλεί δηλαδή, *κοινῇ ψῆφῳ καὶ γνώμῃ*, για σπουδές στην Θεολογική Σχολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οποία είχε ανοίξει τις πύλες της δώδεκα χρόνια πιο μπροστά, το 1844, και τώρα, το 1856, θα συγκαταλεγόταν και αυτός ανάμεσα στους σπουδαστές της.

Στις 19 Σεπτεμβρίου 1857, γράφει ο ίδιος, αναχώρησε για την Κωνσταντινούπολη, παρέμεινε επτά ημέρες στην βασιλεύουσα και στις 29 Σεπτεμβρίου οριστικοποιήθηκε η εγγραφή του στην Θεολογική Σχολή.

Είμαι βέβαιος, ότι από τον Ιωάννη Δημητριάδη έγινε, από παραδρομή, ένα λάθος στο έτος της αναχώρησής του από τα Σέρρας για την Κωνσταντινούπολη και κατά συνέπεια στο έτος έναρξης των σπουδών του στην Θεολογική Σχολή. Αντί να σημειώσει το έτος *αωνστ´* (=1856), έγραψε το έτος *αωνζ´* (=1857). Η χρονολογία 19 Σεπτεμβρίου 1857, που γράφει ο Δημητριάδης, είναι στην πρώτη σειρά της σελίδας 304 του Κώδικα, στον οποίο έγραψε το αυτοβιογραφικό του σημείωμα. Οκτώ σειρές πιο κάτω τελειώνει το κείμενο του σημειώματος και στην συνέχεια, στο δεξιό μέρος της ίδιας σελίδας, γράφει ότι το αυτοβιογραφικό σημείωμα το έγραψε στην Θεολογική Σχολή της Χάλκης, στις 20 Φεβρουαρίου του 1857. Από το ερώτημα που θέτω, δίδεται και η απάντηση. Είναι δυνατόν, ως σπουδαστής της Θεολογικής Σχολής, του έτους 1856-1857, να γράφει, στα πλαίσια των σπουδαστικών του υποχρεώσεων, την αυτοβιογραφία του, με χρονολογία 20 Φεβρουαρίου 1857, ευρισκόμενος στην Χάλκη, και επτά ακριβώς μήνες μετά, στις 19 Σεπτεμβρίου 1857, να αναχωρεί από τα Σέρρας για την Κωνσταντινούπολη, για να εισαχθεί ως σπουδαστής στην Σχολή αυτή;

Σύμφωνα με τον Κανονισμόν της Σχολής του 1853, ο εισαγόμενος σπουδαστής, εκτός από άλλα, υποχρεωνόταν να καταθέσει στην Σχολή, πριν από την εισαγωγή του, έγγραφη υπόσχεση, ότι θα ιερωθεί, όταν φθάσει την απαιτούμενη, από τους Ιερούς Κανόνες ηλικία, και ότι, μετά την αποπεράτωση των μαθημάτων, θα υπηρετήσει, απαραίτητως τρία έτη, με ανάλογη αμοιβή, όπου το Οικουμενικό Πατριαρχείο θα αποφάσιζε σχετικώς. Για αυτά, για την ακριβή δηλαδή διατήρηση των όρων αυτών, έπρεπε ο σπουδαστής να έχει, ως *Ἐγγυητὴν ἓνα τῶν Ἀρχιερέων*. Η εγγύηση αυτή διαρκούσε, από την εισαγωγή του σπουδαστή στην Θεολογική Σχολή, μέχρι να συμπληρωθεί η τριετία της υπηρεσίας του (Κανονισμός, σ. 14).

Στο Αρχείο της Θεολογικής Σχολής, της περιόδου κατά την οποία Σχολάρχης της ήταν ο Κεφαλλονίτης Μητροπολίτης Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνος Τυπάλδος - Ιακωβάτος, σώζεται το *Έγγυητικό*, με χρονολογία 25 Σεπτεμβρίου 1858, το οποίο υπογράφει ο Μητροπολίτης Σερρών Ιάκωβος Παγκώστας, ο Πάτριος. Περίληψή του μας δίνουν οι μελετήσαντες το Αρχείο: «Ο Σερρών Ιάκωβος έγγυάται για τὸ μαθητὴ Ἰωάννη Δημητρίου ἐκ Σερρών, σύμφωνα μὲ τὸν Κανονισμό τῆς Σχολῆς».

Ο Σχολάρχης της Σχολής, στο Εγγυητικό, που κατέθεσε ο Μητροπολίτης Σερρών Ιάκωβος Παγκώστας, σημείωσε: «Εἰσήχθη εἰς τὴν Σχολὴν τῇ 29 Σεπτεμβρίου 1856, τῇ ἐγγυήσει τοῦ Σεβ(ασμιωτάτου) Γέροντος) ἁγίου Κυζίκου κυρίου Ἰωακεῖμ, ὄνπερ ἀντικατέστησεν ἔπειτα ὁ ἅγιος Σερρών Κύριος Ἰάκωβος». Και η μαρτυρία αυτή του Σχολάρχη της Θεολογικής Σχολής, συνηγορεῖ στον χαρακτηρισμό, ως λάθος από παραδρομή, την γραπτή δήλωση του Ιωάννη Δημητριάδη, ότι μετέβη στην Θεολογική Σχολή στις 29 Σεπτεμβρίου του 1857.

Οι εισακτέοι μαθητές παρουσιάζονταν επίσης *ἐγκαίρως* και στα τρία μέλη της Εφορίας της Θεολογικής Σχολής, που ήταν Αρχιερείς, οι οποίοι, με βάση την διαπίστωση της επάρκειας *τῶν ἀπαριθμηθέντων προσόντων*, χορηγοῦσαν σ' αυτούς, που τα διέθεταν, το *Εἰσιτήριο*. Το Εἰσιτήριο, για τον Ιωάννη Δημητριάδη, με χρονολογία 28 Σεπτεμβρίου 1856, υπογράφουν οι Έφοροι της Θεολογικής Σχολής Μητροπολίτες Ηρακλείας Πανάρετος, Κυζίκου Ιωακεῖμ και Νικομηδείας Διονύσιος. Οι Έφοροι ανακοινώνουν στον Σχολάρχη την έγκριση της εγγραφής του Ιωάννη Δημητριάδη και αναφέρουν ότι εγγυητής του είναι ο Μητροπολίτης της Κυζίκου Ιωακεῖμ¹¹.

Οι σπουδές στην Σχολή ήταν επταετείς. Σύμφωνα με τον Κανονισμό, ο εισερχόμενος σπουδαστής είχε την δυνατότητα να καταταχθεί, σύμφωνα με τα προσόντα του, σε μία τάξη, μέχρι την τετάρτη. Ο Ιωάννης Δημητριάδης εγγράφηκε στην δεύτερη τάξη (Κανονισμός, σ. 15). Ένα από τα μαθήματα του Β' έτους ήταν και οι *Συνθέσεις ἄπλαϊ [Βιογραφίαι, Περιγραφὰὶ καὶ ἠθικοὶ χαρακτήρες* (Κανονισμός, σ. 16)].

11. Για το Εγγυητικό που υπογράφει, στις 25 Σεπτεμβρίου 1856 ο Μητροπολίτης Σερρών Ιάκωβος (πιο μπροστά εγγυητής αναφέρεται ο Μητροπολίτης Κυζίκου Ιωακεῖμ Κοκκώδης, ο μετέπειτα Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακεῖμ Β', α' πατριαρχία, 4.10.1860-9.7.1863' β' πατριαρχία, 23.11.1873-4.8.1878), για το Εἰσιτήριο, που υπογράφουν, στις 28 Σεπτεμβρίου 1856 οι τρεις Αρχιερείς Έφοροι της Θεολογικής Σχολής, και για την Εισαγωγή του Ιωάννη Δημητριάδη, στις 29 Σεπτεμβρίου 1856, ιδές Πρωτοπρ. Γεωργίου Δ. Μεταλληνού - Βαρθάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχεῖον τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Μεγάλῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, Σχολαρχία Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου (Τυπάλδου-Ιακωβάτου) 1844-1864*, τόμος Β', Γράμματα της Εφορίας, Απαντήσεις της Σχολαρχίας, Εἰσιτήρια, Εγγυητικά και Ιατρικὲς Βεβαιώσεις, Αθήνα 2004, σ. 448.

Στον Κώδικα / τῶν Σχολαστικῶν Γυμνασμάτων / Ἐμμέτρων τε καὶ καταλογάδην / τῶν συντεθέντων / ὑπὸ τῶν Μαθητῶν τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς / τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας / κατὰ τὸ ἰβ! ιγ! καὶ ιδ! Σχολαστικὸν ἔτος / ὁ γενόμενος / ἐπὶ Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Βυζαντίου / Σχολαρχοῦντος / Κωνσταντίνου Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως. / Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αωνη! (=1858), στις σσ. 297-304, υπάρχει το ιδιόγραφο αυτοβιογραφικὸ σημεῖωμα του Ἰωάννη Δημητριάδη, το οποίο γράφηκε στην Θεολογικὴ Σχολή της Χάλκης, στις 20 Φεβρουαρίου 1957, ως *Σύνθεσις* (Ἐκθεση) ἀπλῆ, στο αντικείμενο *Βιογραφίαι*, και στις σσ. 305-315 η ιδιόγραφη περιγραφή της Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών, η οποία γράφηκε, και αυτή στην Θεολογικὴ Σχολή, στις 14 Οκτωβρίου 1857, ως *Σύνθεσις* (Ἐκθεση) ἀπλῆ, στο αντικείμενο *Περιγραφαί*.

Ἡ τελευταία πληροφορία που ἔχω για τον Ἰωάννη Δημητριάδη, προέρχεται ἀπὸ το Ἀρχεῖο του πρώτου Σχολάρχῃ της Χάλκης, του Μητροπολίτη Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου Τυπάλδου - Ιακωβάτου. Το Ἀρχεῖο εἶναι κατατεθειμένο στην Βιβλιοθήκη των Τυπάλδων - Ιακωβάτων, στο Ληξούρι της Κεφαλλονιάς. Στο Ἀρχεῖο αυτό υπάρχει και μία επιστολή του σπουδαστή της Θεολογικῆς Σχολῆς Ἰωάννη Δημητριάδη, προς τον Σχολάρχη, με χρονολογία «*Τῇ 29: Ὀκτωβ(ρίου) τοῦ 1857*» «*Τῷ Σεβασμιωτάτῳ Σχολάρχη, Κυρίῳ μοι Κυρίῳ Κωνσταντίνῳ Τυπάλδῳ. Δουλικῶς. Εἰς τὸ ἐν Χάλκῃ Θεολογικὸν Σχολεῖον*».

Ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης αναφέρει στον Σχολάρχη ὅτι, αν και ἀνάρρωσε ἀπὸ την ασθένεια, που τον κατάρτυχε, *δεινὴν* την ονομάζει, εν τούτοις ἀκόμη δεν του «ἐπιτρέπει ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν ποδῶν» του. Ὁ γιαιτρός, που τον παρακολουθοῦσε, ο Περεγρίνος, σταμάτησε πια να τον επισκέπτεται, πράγμα που υποδηλώνει ὅτι εἶχαν ἐξαντληθεῖ οι ὅποιες δυνατότητες ἀποθεραπείας και γι' αυτό, εκείνο που ἔκανε ο γιαιτρός, ἦταν να προσδιορίσει το εἶδος της τροφῆς και να διατάξει, επειδὴ ερχόταν χειμῶνας, να τον εξαποστεῖλουν, ὅσο το γρηγορότερο, στην πατρίδα του, για να αναρρώσει εντελῶς. Ἐτσι, ο Ἰωάννης Δημητριάδης, ζήτησε ἀπὸ τον Σχολάρχη την ἀδεια, να του αποσταλούν «διὰ τοῦ κυρίου Ἀνθίμου», ὅλα τα ενδύματά του και ορισμένα βιβλία. Για τα υπόλοιπα πράγματά του, ἔγραψε στον Σχολάρχη, να παραμείνουν στην Σχολή μέχρι να επιστρέψει¹². Στην Σχολή, πάντως, νομίζω ὅτι δεν ἐπέστρεψε! Προφανῶς, υπήρξε κι αυτός θύμα της μαστίζουσας την Αυτοκρατορία χολέρας.

12. Γεωργίου Δ. Μεταλληνού - Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Ἀρχεῖον της Ἱεράς Θεολογικῆς Σχολῆς της Χάλκης, Θεολογικῆς Σχολῆς της Μεγάλῃς του Χριστοῦ Ἐκκλησίας, Σχολαρχία Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου (Τυπάλδου-Ιακωβάτου) 1844-1864*, τόμος Δ', Γράμματα Καθηγητῶν, Διδασκάλων και Μαθητῶν προς τον Σχολάρχη. Γράμματα Ἰδιωτῶν και Ἀπαντήσεις του Σχολάρχῃ, Αθήνα 2006, σ. 321.

σ. 297 Πρόλογος τῆς βιογραφίας Ἰωάννου Δημητριάδου

Ἐκπληρῶν χρέος ἀπαραίτητον ἐπιβεβλημένον εἰς πάντα μαθητιῶντα ἐν τῇ κουροτρόφῳ καὶ Ἱερᾷ ταύτῃ Θεολογικῇ τῆς Χάλκης Σχολῆ, τῇ ἰδρουθείῳ καὶ συντηρουμένῃ ὑπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, ἀγῶν τὸ ἐλάχιστον Αὐτῆς φίλτατον τέκνον ὡς μητρὶ φιλοστόργῳ καὶ κηδεμονικωτάτῃ τῶν ἑαυτῆς τέκνων προσφέρῳ Αὐτῇ ὡς πρῶτόν μου ἐχέγγυον τῆς πρὸς Αὐτὴν εὐγνωμοσύνης μου τὴν ἐμὴν εὐτελεῖ βιογραφίαν, συγγεγραμμένην ὑπὸ ἀδυνατοῦ καὶ κλονουμένης μὲν χειρὸς, χαρακτηριζούσαν δὲ τὴν τε ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐμῆς ἀνατροφῆς ὡς εἰς διαφανῆς κάτοπτρον.

Ἐν ταύτῃ τοίνυν τῇ ἐμῇ βιογραφίᾳ θέλω καταβάλλει πάσας μου τὰς προσπαθείας πρὸς ἀποφυγὴν τῆς φιλαυτίας, ἣτις πάντα ἄνθρωπον δυστυχῶς κατακυριεύει, ἵνα μακρὰν αὐτῆς γενόμενος ἐκθέσω τὰ κατ' ἐμὲ ἀφελῆ, μὴ ἀποκρύπτων καὶ τὰς ἐνίας παρεκτροπὰς καὶ περιπετείας, ὅσαι, τυχόν, ἔλαβον χώραν ἐν τῷ διατρεχθέντι βίῳ μου. Ἄλλ' ἐπειδὴ πάλιν οὐδεὶς δύναται ὀλοσχερῶς ἀποδυθῆναι τὸν τῆς φιλαυτίας χιτῶνα, ἂν καὶ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ αἰῶνας ἀνεφάνησαν μεγαλεπήβολοί τινες νόες οἱ μέγιστοι τῆς φρικαλέας ταύτης μάστιγος τῶν ἀνθρώπων ἀντίζηλοι, ὡς ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος Σωκράτης, ὁ νομοθέτης τῶν νομοθετῶν διαβόητος Λυκοῦργος καὶ ἄλλοι τινές, τοὺς ὁποίους συντομίας χάριν παρατρέχω, συγγνωστὸς εἰμὶ καὶ ἐγώ, ἐὰν ὡς πολλῶν ἄλλων μάλλον φίλαντος καὶ ἄπειρος διεξέλθω τι ἀνοίκειον ἀφελοῦς διηγῆσεως.

Ἡ παρούσα δὲ τοῦ βίου μου πραγματεία θέλει ἄρχεσθαι ἐξ ἐκεῖνης τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας, καθ' ἣν αἶ τε διανοητικαὶ τῆς ψυχῆς δυνάμεις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἔλαττον ἀναπτύσσονται καὶ ἡ μνήμη δύναται διατηρεῖν, ἂν καὶ ἀμυδρῶς καὶ οὐχ ἅπαντα, τὰ σημαντικώτερα τοῦλάχιστον συμβάντα τῆς ζωῆς ἐνὸς ἀτόμου. Ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν θέλει εἶσθαι πενταμελῆς κατὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν αὐτῇ ἱκανὴν ὕλην.

α'. Ἐγεννήθην ἐν Σέρραϊς τῆς Μακεδονίας τῇ εἰκοστῇ πρώτῃ Μαΐου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ τριακοστοῦ ὀγδόου ἔτους ἐκ γονέων ὀρθοδόξων καὶ εὐσεβῶν Δημητρίου καὶ Ἐλισάβετ καλουμένων. Καὶ τὸ μὲν γένος τοῦ πατρός μου πιθανολογεῖται μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Βουλγαρικοῦ φύλου, ἡ δὲ μήτηρ μου ἀναμφισβητήτως εἶναι Ἑλληνίς. Ὅντες δὲ κύριοι ἱκανῆς ὀπωσοῦν καταστάσεως ἀπήλαυον διὰ τοῦτο ἀρκούντως τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα.

Ἄμα μετὰ τὴν γέννησίν μου ἡ πρώτη αὐτῶν φροντίς, τὴν ὁποίαν περὶ ἐμοῦ ὡς φιλόστοργοι γεννήτορες ἀνέλαβον, ἦτο τὸ ἀναθρέψασθαι με πρωτίστως καλῇ ἀνατροφῇ, μετὰ δὲ τοῦτο ἅμα ἐνῆλιξ γένω, ἀποστεῖλῃ με εἰς τὸ Σχολεῖον ὅπερ καὶ ἔπραξαν. Διότι μόλις τὸ πέμπτον τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας ἔτος συμπληρώσας ἐστάλην ὑπ' αὐτῶν εἰς τὸν τῆς

ἐνορίας ἡμῶν νεωκόρον μετερχόμενον τὸ σύνηθες καὶ κοινὸν παρὰ τοῖς νεωκόροις ἐπάγγελμα τῆς τῶν στοιχείων τῶν γραμμιάτων διδασκαλίας μόλις δ' εἶχον τελειώσει τὴν Ὀκτώηχον τοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἱεροῦ μελωδοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἠγαγκάσθην διακόψαι ἐπὶ τισιν ἡμέραις τὴν εἰς τὸν διδάσκαλον φοίτησίν μου ἔνεκα τοῦ μαστίζοντός με σφοδροῦ πυρετοῦ, μεθ' ὃν | (σ. 298) ἀναρραΐσας ἐντελῶς ἐπανελάβον τὰς σπουδὰς μου μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας, μεθ' ἧς καὶ πρότερον αὐτὰς ἐξηκολούθουν. Ἄφου δὲ ἐτελείωσα καὶ τό τοῦ Ψαλμωδοῦ καὶ προφητάνακτος Δαβὶδ Ψαλτήριον, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη καὶ θεωρεῖται καὶ θέλει θεωρεῖσθαι ὑφ' ὄλων τῶν αἰώνων ὡς ἐν τῶν ἐξοχωτάτων ἀριστουργημάτων, ἐπέμφην εἰς τὴν τῆς τροφοῦ πατρίδος μου δημοσίαν Ἀλληλοδιδασκτικὴν Σχολήν, ἧς καθηγήται κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον Σταυράκιός τις, Ἑλλήν μὲν τὸ γένος, Κερκυραῖος δὲ τὴν πατρίδα καὶ οὐ σμικρὰς παιδείας ἐγκρατῆς.

Οὗτος τοίνυν προσηνέστατα ὑποδεχθεὶς με ἐφωδιασμένον μετὰ εἰσιτηρίου τῶν Ἐφόρων κατὰ τὸν τῆς Σχολῆς νόμον καὶ ἐξετάσας με μικρὸν ὡς πρὸς τὴν γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν κατενόησε τὰς μικρὰς μου διανοητικὰς δυνάμεις καὶ μὲ κατέταξεν εἰς τὴν πρώτην τῶν ἀρχαρίων κλάσιν. Ἐγὼ δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ἄπειρος παῖς μᾶλλον ἐπὶ τῆς Σχολῆς μεταβολῇ εὐχαριστούμενος ἢ ὑπὸ ἐχεμυθοῦς φιλοτιμίας κινούμενος διετέλουν ἐναμιλλώμενος πρὸς τοὺς συμμαθητὰς μου καὶ μετὰ μεγίστου ζήλου καὶ προθυμίας φοιτῶν εἰς τὸ νέον τοῦτο φυτώριον μετ' ὀλίγον ὁμως παρελθούσης τῆς κοινῆς καὶ παιδαριώδους ἐκείνης εὐχαριστήσεως ἀπεσβέσθη καὶ ὁ ἔσχατος σχεδὸν σπινθηρ τοῦ ἐξ ἐπιπολαίου φιλοτιμίας συναγωνισμοῦ, καὶ τὰ πάντα, οὕτως εἰπεῖν, ὡσεὶ καπνὸς καὶ ὄναρ, ὄχοντο ἀπ' ἐμοῦ καὶ λοιπὸν ἔμεινα ἔρημος καὶ γυμνὸς οὐ μόνον πολλῶν ὠφελίμων καὶ τερπνῶν γνώσεων, ἀλλὰ καὶ πλανήτης ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀχανοῦς πεδιάδος τῆς ἰοβόλου ἀμελίας, τῆς ὀσημέραι κωλυούσης ἐπὶ πλεῖον τὴν ἐπίδοσίν μου.

Τότε τοίνυν ὁ διδάσκαλός μου συντόνως ἀπηλλάξατό με τῆς μειρακιώδους κωφότητος διὰ τοῦ ἐφεξῆς τρόπου. Ἐστοχάσθη καταλαβεῖν με ἐπ' αὐτοφόρῳ ἀτακτοῦντα, δηλονότι ἢ εἰς ληθαργικὸν ὕπνον καταβεβυθισμένον ἢ εἰς παιδιὰς ἐπασχολούμενον, ὅποτε ἠδύνατο προσηκόντως ἐπὶ τούτοις ἀμεῖψέ με εἰς δὲ μίαν τῶν ἡμερῶν εὐρῶν με ὑπνώττοντα κατὰ τὸ σύνηθες πρῶτον μὲν κατήνεγκέ μου ἱκανὰ καὶ τοσοῦτον σφοδρότατα ῥαπίσματα, ὥστε οἱ σιαγόνες κατεσείσθησαν, ἀκολούθως δὲ κατέκλεισέ με ἐν τῆς τῆς Σχολῆς φυλακῇ νῆστιν δι' ὅλης ἐκείνης τῆς ἡμέρας. Οὕτω τοίνυν κατακλεισθεὶς ἐν τῇ φυλακῇ διήλθον ἀγωνισθεὶς ὄλον τὸ χρονικὸν ἐκείνο διάστημα, ἀναπολῶν καθ' ἑαυτὸν ὀδυνηροὺς καὶ ἀφορήτους στοχασμοὺς φθασάσης δὲ μόλις τῆς ἐσπέρας, ὁ διδάσκαλός μου τοὺς μὲν λοιποὺς μαθητὰς ἀπέλυσεν, ἐμὲ δὲ ἐξήγαγεν ἐκ τῆς ζοφερᾶς

ἐκείνης φυλακῆς λίαν σκυθρωπὸν καὶ περιλύπον ὄντα, καὶ ἀφοῦ μοὶ ἀπρηίθιμην ἐν καθ' ἕν ἅπαντα τὰ μέχρι ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἄγνωστα ἐμοὶ ἀτοπήματα, καὶ ὡς ἐκ τούτου μοὶ ἐνεποίησεν ὡς μετὰ μεγάλην τινὰ μέθην τὴν συναίσθησιν τοῦ τῆς ἀπωλείας μου βαράθρου, εἰς δὲ κατὰ κεφαλῆς ἐφερόμην, ἤρξατο εἶτα παραινεῖν με διαφόροις πατρικοῖς παραινέσεσιν, δι' ὧν νύττων τὴν μέχρι τοῦδε νεκρὰν φιλοτιμίαν μου ἠδυνήθη ἀναζωπυρῆσαι καὶ ζωογονῆσαι ἤδη αὐτὴν τοσοῦτον δ' εἶχε συγκινήσει πάσας τὰς αἰσθήσεις μου, ὥστε οὐκ ἠδυνάμην πλέον ἀναχαιτίσαι τὸν χεῖμαρὸν τῶν δακρῶν μου, ἅτινα κρουνηδὸν κατέπιπτον ἐπὶ τῶν παρειῶν μου ἐπὶ τέλους παυσάμενος τοῦ δακρῦν ἐπεσκέθην σταθερῶς τῷ σεβαστῷ μοι διδασκάλῳ, ὅτι θέλω διάγει τοῦ λοιποῦ ἐπιμελῶς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν εὐεργετικὴν αὐτοῦ χεῖρα ἀπῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν μου μετὰ τῶν ἀρωγῶν αὐτοῦ εὐχῶν.

σ. 299 / β'. Μετὰ δὲ τὴν σκληρὴν ἀλλὰ φιλόστοργον καὶ λίαν ἐπιμελῆ μοι ἐπίπληξιν τοῦ διδασκάλου μου κατέστην ἐπιμελέστατος, ἔχων ἀδιαλείπτως πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν δοθεῖσαν πρὸς αὐτὸν ὑπόσχεσιν τῆς ἐπιμελοῦς διαγωγῆς μου καὶ ἐναυλοῦσας εἰσέτι τῇ ἀκοῇ μου τὰς πατρικὰς αὐτοῦ νοθεσίας, διὸ καὶ τὰ μέγιστα ὑπ' αὐτοῦ ἠννοοῦμην, ἢ ὅσω πρότερον ἀπεναντίας ἐμισοῦμην, καὶ συχνάκις ἐφαίνοντο τεκμήρια τῆς πρὸς ἐμὲ εὐνοίας του οἱ ἔνεκα ἐπιμελείας ἔπαινοι ἐνώπιον τῶν λοιπῶν μαθητῶν. Φθασάσης δὲ τῆς ποθητῆς περιόδου τῶν ἐνιαυσίων δημοσίων ἐξετάσεων, καθ' ἃς ὠφείλομεν ἐπιδεῖξαι τοὺς καθ' ἅπαν τὸ διατρεχθὲν στάδιον καρποὺς ἡμῶν, προανήγγειλεν ἡμῖν ὁ περιπόθητος διδάσκαλος ἡμῶν τὴν παραμονὴν αὐτῶν, ἣτις ἦν ἡ εἰκοστὴ ἐννάτη τοῦ φθίνοντος Ἰουνίου, ἵνα κατ' αὐτὴν συνέλθωμεν ἐν τῇ Σχολῇ προπαρασκευασμένοι καὶ ἐφωδιασμένοι ἄριστα, ὡς θαρῶραλέοι στρατιῶται, εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἐξερχόμενοι, καὶ πρὸς μελέτην τῶν ἐξετασθησομένων μαθημάτων παρεχώρησεν ὁλόκληρον μίαν ἑβδομάδα.

Ἄμα τοίνυν ἡ ἡμερομηνία ἢ προμηνύτρια τῆς τῶν ἐπετείων ἐξετάσεων ὠρισμένης ἡμέρας ῥοδοδάκτυλος Ἡῶ διηγύασεν ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος ὑπομειδιῶσα, πάραυτα καὶ οἱ διάπυροι ἐρασταὶ τῆς παιδείας φίλοι μαθηταὶ συνῆλθον ἐν τῇ Σχολῇ φαιδρὰς καὶ χαρωπὰς ἔχοντες τὰς ὄψεις ὡς μέλλοντες τὰ γέρα τοῦ ἐπετείου ἀγῶνος τῶν λήψασθαι ἐν τῷ προκειμένῳ ὀλυμπιακῷ σταδίῳ. Συνελθόντων οὖν ἁπάντων, ἦτοι τοῦ ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ προεδρεύοντος Ἀρχιερέως, τῶν Ἐφόρων, προὔχόντων καὶ λοιπῆς πάσης τάξεως πολιτῶν, ἤρξαντο αἱ ἐξετάσεις, προηγηθέντος αὐτῶν καὶ ἐνὸς προοιμιακοῦ λογιδρίου τοῦ διδασκάλου. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξετάσθησαν οἱ τῆς ἀνωτάτης τάξεως μαθηταί, ἐξ ὧν οἱ μὲν εὐστόχως ἀποκριθέντες ἐβραβεύθησαν διὰ μιᾶς βίβλου ἐπεσφραγισμένης τῷ «Ἄριστα», οἱ δὲ μετριῶς δι' ἐνὸς ἰσχυροῦ εὐγέ, οἱ δὲ ἀμελέστεροι δι' ἀτιμωτικῶν σκωμμάτων, εἶτα δὲ κατὰ σειρὰν ἅπασαι αἱ λοιπαὶ τάξεις.

Ἐξετασθείσης δὲ καὶ τῆς τάξεώς μου, ἀνεφάνην καὶ γὰρ ἀγαθῇ τύχῃ εἰς τῶν διὰ βίβλου ἐπεσφραγισμένης τῷ «Ἄριστα» βραβευθέντων συμμαθητῶν μου.

Παυσαμένων τῶν ἐξετάσεων δὲ μετὰ παράτασιν ὀκτὼ ἡμερῶν, ἐγένετο κατὰ τὸν τῆς Σχολῆς κανονισμόν ἑναρξίς τῶν τριμήνων παύσεων, κατὰ τὴν διαρκείαν τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς μου ἀπελθόντες χάριν διασκεδάσεως εἰς τινα παρακειμένην τῇ πατρίδι μου κόμην καλουμένην Χομῶντος παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν καὶ ἐμέ, ἵνα τῆς τοῦ ἀπλοῦ μὲν ἀλλ' ὑγιεινοτάτου καὶ χαριεστάτου ἀγροτικοῦ βίου ἡδύτητος συναπολαύσω. Καθ' ὁδὸν δὲ πορευομένοις ἡμῖν εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον συνέβη τὸ ἀπευκταῖον, ὅπερ μὴ δυνάμενος παραλείψαι διὰ τε τὸ τραγικὸν τῆς σκηνῆς καὶ τὸ παράδοξον τῆς ἡμῶν σωτηρίας βούλομαι ἐξιστορῆσαι αὐτὸ ἐν συνόψει ὡς ἐφεξῆς. Ὅδοιποροῦντες διὰ τὸ χωρίον ἐν μέσῳ κοιλάδων καὶ λειμώνων ἀνθηροτάτων καὶ καταφύτων, περιρῥεομένων ὑπὸ διακλαδουμένων ῥυάκων, δι' ὧν ἔτι μᾶλλον τερπνοὶ καὶ ζωηροὶ καθίστανται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ θεατοῦ, ὅστις καταγοητευόμενος ὑπὸ τῶν φυσικῶν ἐκείνων θεληγῆτρων συνοδευομένων ὑπὸ ἐμμούσων καὶ ἀρμονικῶν κελαδημάτων τῶν κελαδιζόντων πτηνῶν ἀναγεννᾶται καὶ κατατέρπεται εὐρισκόμενος ἐν μέσῳ τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου θεάτρου τῆς φύσεως, καὶ τέλος ἀπαντᾷ θεωρῶν αὐτὰ ἀπλήστως καὶ ἀκορέστως, ἐν τοιαύτῃ δὲ εὐθύμῳ τῆς φύσεως καταστάσει πορευόμενοι καὶ αἰσθανόμενοι ἐν ἑαυτοῖς σκιρτῶσαν τινὰ εὐφροσύνην ἐκ τῶν ἀφελῶν ἐκείνων τοῦ ἐπιγεῖου παραδείσου καλλονῶν καὶ τοῦ καταπνέοντος ἡσυχῶς καὶ σιγαλῶς χαριεστάτου Ζεφύρου, συγκροτοῦντος μὲν ἐν ἀρμονικὸν καὶ ἡδύπνο / (σ. 300) ὀν ψιθύρισμα διὰ τῶν ἐλαφρῶν ὑπομειδιαμάτων τῶν θαλλουσῶν ποῶν καὶ τῶν ὑψικόρων πιτυῶν, ἀναψύχοντος δι' ἡμᾶς ἐν ταυτῷ κατὰ τὸν θερινὸν ἐκείνης τῆς ἡμέρας καύσωνα, αἴφνης ἔμφοβοι καὶ περιτρόμοι ἐγεγόναμεν διὰ τὴν φορικώδη ὄψιν τεσσάρων ληστῶν, οἵτινες ἐξεελθόντες τῶν παρακειμένων θάμνων ἐτοποθετήθησαν καθ' ἡμῶν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν τῆς ὁδοῦ, ἦν ἐκόντες ἀέκοντες διελθεῖν ἐμέλλομεν, φέροντες ἀλλόκοτα καὶ καταρῥερυπωμένα ῥάκη στίλβουσαν δὲ τὴν ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν αὐτῶν πανοπλίαν. Αὕτη ἡ ἀπροσδοκῆτος καὶ ἐν ῥίπῃ ὀφθαλμοῦ ἐπισκέψασα φορικαλέα τοῦ δεινοῦ ἐκείνου συναντήματος θύελλα, τὸ βλοσυρὸν καὶ δυσειδὲς τῶν ἀνθρωπομόρφων ἐκείνων θηρίων κατετάραξαν πάσας ἡμῶν τάς αἰσθήσεις, τὰ ὄψα ἤχησαν, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος σχεδὸν κατέπαυσεν, ἡ καρδιά ἔπαλλε τοὺς ἐσχάτους ἐναγωνίους παλμοὺς τοῦ πληγωθέντος θανατηφόρου θύματος, τὰ πρόσωπα κάτοχρα ἐγένοντο, καὶ τέλος ὁ ψυχρὸς καὶ πελιδνὸς ἰδρῶς τοῦ θανάτου περιέρῥεε ἐν εἴδει θρόμβων τάς κατόχρους ἡμῶν παρεϊάς, τὸ μόνον δὲ ἐναποληφθὲν ἡμῖν ζωτικὸν σημεῖον ἦν ἡ ἐκ διαλυμάτων ὡς ἐκ φάραγγος ἀναπεμπομένη πνιγρὰ ἐκπνοή, καὶ ἐν γένει ἤμεν νεκροὶ

πρὸ τοῦ μικροῦ μέλλοντος ἐπελθεῖν θανάτου. Ἐπιστρέψαι μὲν οὐκ ἰσχύομεν διὰ τὴν ἀπὸ τῶν ληστῶν μικρὰν ἡμῶν ἀπόστασιν, προχωρῆσαι δὲ διὰ τῶν αὐτῶν τούτων ἐμψύχων πλαγητῶν βράχων καὶ ἀπηνεστέρων τῆς Σκύλλης καὶ Χαρύβδews οὐκ ἐτολμῶμεν, οὕτω τοίνυν ἐπὶ πολὺ ταλαντευομένους ἡμᾶς ἰδόντες οἱ δύο ἡμέτεροι ὀθωμανοὶ ἀγωγιάτες, οἵτινες κατ' εὐτυχίαν ἦσαν ὀπλισμένοι, παρεθάρρουνον ἡμᾶς προβῆναι ἐπὶ τὰ πρόσω ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ὑποψίας φόβου, στηριζόμενοι δὴθεν εἰς τὸ ὁμόφυλον καὶ ὁμόθηρον αὐτῶν τοῖς λησταῖς, καί, χρεῖας τυχοῦσης, εἰς τὰ ἑαυτῶν ὄπλα, ἀλλ' ἐψεύσθησαν τῶν ἐλπίδων των διότι μόλις ἤλθομεν ἐντὸς βολῆς καὶ οἱ λυσσαλέοι ἐκεῖνοι ἐχθροὶ ἡμῶν ἰδόντες ὀλοφόρους τοὺς ἡμετέρους ἀγωγιάτες καὶ φοβούμενοι ἀπόπειράν τινα ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔκριναν πρόσφορον τὴν ἐκ τοῦ συστάδην καθ' ἡμῶν ἐπίθεσιν, ἵνα μὴν νικήσῃ νίκην Καδμεῖαν, ἀλλὰ τοποθετημένοι οὕτω δι' ἀπειλητικῶν καὶ βαρβαρικῶν φωνῶν διέταξαν ἡμᾶς ἀποβῆναι τῶν ἵππων ὅσον τάχιστα καὶ ἄνευ τῆς παραμικρᾶς ἀντιστάσεως, τοὺς δὲ ἡμετέρους συνοδοιπόρους ῥῖψαι καὶ τὰ ἑαυτῶν ὄπλα, διότι ἄλλως ἀναποφεύκτως ἅπαντες θέλομεν καταπέσει εἰς τὴν πεδιάδα νεκροὶ χωρὶς τῆς ἐλαχίστης διακρίσεως ὁμοφύλου ἢ ἀλλοφύλου, τότε, δυοῖν κακοῖν προκειμένοιν τὸ μὴ χεῖρον βέλτιστον, προεἶλομεν ὡς ἀνίκανοι πρὸς ἄμυναν ἐκτελέσαι τὴν διαταγὴν τῶν κακούργων διὰ τῆς ταχείας τῶν ἵππων ἀποβάσεως καὶ ὑπεῖξαι τῇ εὐσπλαχνίᾳ ἢ φιланθρωπία αὐτῶν πρὶν ἢ ἐπισπάσασθαι τὴν ὀργήν, παρακαλέσαντες καὶ τοὺς συνοδίτας ἡμῶν, ἵνα τὸ αὐτὸ ποιήσαντες ἀποβάλωσι προσέτι καὶ τὰ ἑαυτῶν ὄπλα, ὥστε μὴ παροργισασθαι τὰ ζοφερὰ ἐκεῖνα τῆς φύσεως ἐκτρομάτα ἀλλ' αὐτοὶ πεφρονηματισμένοι ὑπὸ τοῦ ἀσιατικοῦ στόμου παρήκουσαν τῶν ἡμετέρων ὠφελίμων λόγων, διότι ἐπέπρωτο, ὡς φαίνεται, ἵνα κατέλθωσιν εἰς τὸν Ἄδην ἄνευ τοῦ νενομισμένου ναύλου, καὶ τὰ σώματα αὐτῶν γείνωσι βρώματα τῶν κυνῶν καὶ σαρκοβόρων ὀρνέων διὸ ἀνδρείως ἐπιδεικνύμενοι ἐφώρμησαν κατὰ τῶν ληστῶν οὕτως ἔφιπποι μετὰ θρασυτάτου ἀλαλαγμοῦ καὶ ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτῶν ταῦτοχρόνως, ἀλλ' ἀμέσως ἔλαβον τὰ ἐπίχειρα τῆς τοιαύτης ἠλιθίας θρασυτήτος διότι μηδὲν αὐτοὺς βλάψαντες ἔνεκα τῶν προκειμένων λίθων, ἀλλὰ μόνον παροργίσαντες ἐξηπλώθησαν νεκροὶ εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ὑπὸ τῶν αἰμοβόρων ἐκεῖνων Ἀρπυιῶν, αἵτινες ἄνευ μεσολαβήσεως ἀντεπέδωκαν τὸ αὐτὸ πῦρ ἀναλωτικότερον καὶ εὐστοχώτερον.

Μετὰ ταῦτα δὲ μηδένα ἔχοντα τὸν / (σ. 301) κωλύσαντα αὐτοὺς ἐξῆλθον τῶν θέσεών των βρυχώμενοι ὡς πειναλέοι λέοντες καὶ κρατοῦντες εἰς τὰς στιβαρὰς καὶ αἰμοχαρεῖς αὐτῶν χεῖρας ἐσπασμένας τὰς αἰμοσταγεῖς καὶ στιλβούσας ῥομφαίας ἀναζητήσαντες δὲ ἀκριβῶς ἅπαντα τὰ ἡμέτερα ἔλαβον ἐξ αὐτῶν, ὅσα ἐβούλοντο, καὶ μερικὴν ποσότητα χρημάτων, ἅτινα ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ πατήρ μου, καὶ εἶτα τραπέ-

ντες αὐθις εἰς τὰ ἐλεεινὰ καὶ ψυχρῶραγοῦντα ἤδη δύο ἐκεῖνα πτώματα, ἅτινα ἐγένοντο θύματα τῆς μανίας των, πρῶτον μὲν ἐσκύλευσαν αὐτὰ ἀκολούθως δὲ κατεκερμάτισαν θηριωδῶς, ἐκδικούμενοι οὕτω καὶ μετὰ θάνατον τοὺς δυστήνους ὁμοφύλους των ἐπὶ τέλους δὲ ἡμεῖς μετὰ μεγίστας πρὸς αὐτοὺς λατρείας καὶ ἰκεσίας μόλις ἀπηλλάχθημεν τῶν εἰκόνων ἐκείνων τῆς φθίσεως ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ἄκρας ἐχεμυθίας τοῦ τοιούτου τραγικοῦ συμβάντος καὶ τῶν πραξάντων αὐτό.

Ἀπαλλαγέντες τοίνυν τῶν τρομερῶν τούτων κακούργων, ἀφοῦ ἀπωλέσαμεν τοὺς δύο τλήμονας συνοδοιπόρους ἡμῶν, ἐξηκολουθήσαμεν τὴν πορείαν τοῦ προσεγγίζοντος τέρατος οὐχὶ ὡς πρόηεν φαιδροὶ ἀλλὰ μελαγχολικοὶ καὶ κατηφεῖς ἀναπολοῦντες τὰ δεινὰ τῆς μελανείμονος δι' ἡμᾶς ἐκείνης ἡμέρας συμβάντα διὸ ὅτ' ἐστρέφομεν εἰς τοῦπίσω τὰς ὄψεις καὶ τεθνηῶτες τῷ δέει ἐφантаζόμεθα ἑαυτοὺς καταδιωκομένους ὑπὸ τῶν ληστῶν παρὰ πόδας, ὅτ' ἐβρομβούσας τῇ ἀκοῇ ἡμῶν τὰς ἀγρίας ἐκείνας φωνάς, καί, συνελόντι εἰπεῖν, ἦμεν ὡς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντες ἕως ὅτου μετὰ ἡμῖσιαν ὥραν περίπου ὁδοιπορίας φθάσαντες εὐτυχῶς εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον συνήλθομεν ἐν μέρει ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐκείνης ταραχῆς καὶ ἐκπλήξεως λαβόντες πλείστην ὄσσην ὑποδοχὴν παρὰ τῶν ἐκεῖ φιλανθρώπων χωρικῶν.

γ'. Κατὰ τὰς ἡμέρας δὲ τῆς ἐκεῖ διατριβῆς ἡμῶν πολλὰ τῷ ὄντι ἐκείνων τῶν ἀπλῶν μὲν καὶ συνήθων τοῖς χωρικοῖς ἔργων ἐμοὶ δὲ πάντῃ ἀγνώστων ὡς πρῶτον ἤδη ἐξερχομένῳ τῆς περιφερείας τῆς πατρίδος μου ἐμποιήσαντα μεγίστην ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀπλοῦν καὶ ἀπειρον νοῦν μου ἠδυνήθησαν κατ' ὀλίγον διασκεδάσαι ἀπὸ τοῦ ὀρίζοντος αὐτοῦ τὰ νέφη τοῦ ὑπερβάλλοντος τρόμου μου, προελθόντος ἐκ τοῦ φρικτοῦ καὶ ἀποτροπαίου ἐκείνου συμβάντος οὐχ ἦττον δὲ συνέτεινεν εἰς τὴν κατάπαυσιν καὶ ἐξάλειψιν αὐτοῦ ἐκ τῆς μνήμης μου καὶ ἡ νυκτερινὴ καὶ πρωϊνὴ θελκτικὴ καὶ χαρίεσσα τῆς φύσεως κατάστασις, ὑφ' ἧς προσελκυόμενος ἔνεκα τῆς θαυμασίας καὶ γλυκείας αὐτῆς θεᾶς πολλάκις περὶ λύχνου ἀφᾶς μὲν ἢ μᾶλλον κατὰ τὸν ὀμηρικὸν βαθὺν ἔσπερον ἐξηρχομένη τῆς οἰκίας τοῦ χωρικοῦ ξενιστοῦ ἡμῶν πρὸς θεωρίαν τῆς πρώτης, καθ' ἣν ὁ τῶν ἀριπρεπῶς διαυγαζόντων ἐκείνων οὐρανίων σωμάτων ἄπειρος χῶρος καταστίκει τὸν καμαροειδῆ τοῦ οὐρανοῦ θόλον ὡς ἄλλον χρυσοκέντητον πέπλον καὶ διαγράφων εἰς τὸ ἐπίμηκες καὶ γαληνὸν αὐτοῦ ἀτοπτρον ἐκ τοῦ συναυγασμοῦ πολλῶν συμπεπυκνωμένων ἀστέρων νεφελῶδεις κηλίδας ἢ γαλαξίας ἐκτεινομένους εἰς τὸν μεγαλοπρεπῆ αὐτοῦ περίβολον ἐν εἴδει ῥυάκων ἢ ζωνῶν παρίστησιν εἰς τοὺς τεθηπότας καὶ ἐκθάμβους ὀφθαλμοὺς πάντων τῶν τὴν ὑφήλιον οἰκούντων ἐμπύχων ὄντων ἐν ἀπαραδειγμάτιστον καὶ μοναδικὸν ἐξαισίας εὐρυθμίας καὶ πανσόφου δημιουργίας κάλλος καλλυνόμενον καὶ καθωραϊζόμενον καὶ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς σιγῆς τῆς νυκτός περὶ δὲ τὴν πρωΐαν

πρὸς θεωρίαν τῆς δευτέρας, καθ' ἣν ἡ ῥοδόχρους Ἡὼ διαχέουσα τὰς χρυσαυγεῖς αὐτῆς ἀκτῖνας ἐν εἴδει κυματιζομένων πλοκάμων ἐπὶ τοῦ πρὸ μικροῦ σκιεροῦ καὶ ἀφανοῦς ὑπὸ τὸν μέλανα καὶ εὐρὺν τῆς νυκτὸς πέπλον ὀρίζοντος καὶ διεγείρουσα διὰ τῶν αὐτῆς ποικίλων χαρίτων τὰ ἐναρμόνια καὶ χαρὶ / (σ. 302) ἐντα τερετίσματα τοῦ κορυδαλοῦ καὶ τῆς ἀηδόνης ἐκκαλοῦντα καὶ παροτρύνοντα σύμπασαν τὴν ἀπανταχοῦ ἀνθρωπίνην ὀμήγγυριν εἰς τὰς διακοπέϊσας ὑπὸ τῆς ἐπελθούσης νυκτὸς ἐπιχειρήσεις καὶ ἐργασίας αὐτῆς, ἐξαιρέτως δὲ τὸν θίασον τῶν ἐργατικῶν ἀρουραίων προμηνύει τὴν μετ' ὀλίγον ἔλευσιν τοῦ διαπύρου καὶ περιφανοῦς Ἡλίου εἰς τὸ περικαλλῆς τοῦτο θέατρον τῆς ὑδρογείου σφαίρας.

Κατὰ ταύτην δὲ τὴν ὀλιγοχρόνιον εἰς τὰ ἐνταῦθα διαμονὴν ἡμῶν συνέβη διὰ τινὰς αἰτίας περιπεσεῖν ἐμὲ εἰς δεινοτάτην ἀσθένειαν, κατακείμενον κλινῆρῃ δώδεκα ἡμέρας καὶ πνέοντα τὰ λοίσθια, ἕως οὗ τῇ θεῖα συνάρσει καὶ πλείστη περιθάψει τῶν φιλοστόργων γονέων μου ἀπηλλάχθην τῆς νόσου, καίτοι διεληθὼν πολλάκις κινδυνωδέστατα τὸν ζοφερὸν κευθμῶνα τοῦ βροτοκτόνου καὶ πανδαμάτορος θανάτου καὶ ἀναρῶσας ἐντελῶς μετ' οὐ πολὺ ἐπανήλθον μετ' αὐτῶν αἰσίως εἰς τὴν φιλάτην πατρίδα μου, ἣν ἐσαῦθις μετ' ἄκρας μου λύπης ἠναγκάσθην ἐγκαταλεῖψαι καὶ καταφυγεῖν μετ' αὐτῶν εἰς τὸ εὐκρατέστατον κλίμα τῆς προσπελαζούσης γειτονικῆς Ἰερᾶς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου διὰ τὸν ἐπισκήψαντα τότε καταστρεπτικὸν καὶ πανόλεθρον σίφωνα τῆς χολέρας, ἣτις ὡς ἀφθόνους ἀστάχνας ἐν καιρῷ θέρους ἐθέριζεν ἤδη τῇ ἐαυτῆς διστόμῳ δρεπάνῃ ἀφειδῶς πάσης τάξεως ἀνθρώπους ἐν αὐτῇ.

Καταφυγόντες δ' ἡμεῖς εἰς τὰ πέριξ παρακείμενα οἰκῆματα τῆς Μονῆς οὐκ ἔλειψε καταφθᾶσαι κάκει τὸ πικρὸν αὐτῆς θέριστρον, διαδοθέντος τάχιστα καὶ δευρὶ τοῦ ἐπιδημικοῦ τούτου μιάσματος διὰ τὴν ἐκ τῆς συρῶσης τῶν πολλῶν φυγάδων, οἵτινες κατέφευγον σωρηδὸν αὐτόσε, μολυνθεῖσαν ἀτιμοσφαῖραν. Μεταξὺ τοίνυν τῶν λοιπῶν αὐτῆς θυμάτων συγκαταλέχθη καὶ ἡ παμφιλάτη καὶ σεβαστὴ μήτηρ μου καὶ ἡ πολυπόθητος ἀδελφὴ μου, τῶν ὁποίων, ὁ αἰφνήδιος (sic) καὶ βίαιος θάνατος ἐλύπησέ με τὰ μέγιστα, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ λύπη μου ἐκορυφώθη, ἅμα ἔμαθον καὶ τὴν μέλαιναν κῆρα τοῦ ἀξιοσεβάστου διδασκάλου μου, ὑπὲρ οὗ ἐκ τῶν δνοφερῶν βλεφάρων μου ἔχυσα δάκρυα πικρά.

Παυσάσης δ' ἐν μέρει τῆς λαοφθόρου χολέρας, ἐπελαβόμεθα ὄσον τάχιστα τῆς εἰς τὴν πατρίδα ἡμῶν ποθητῆς ἐπανόδου, ἀλλ' εὐρομεν αὐτὴν εἰσέτι σώζουσαν λείψανα ἐναργέστατα τῆς ἀπνηοῦς ἐκείνης μάστιγος, ἣτις κατεμάστιζεν αὐτὴν ἕξ περίπου μῆνας καὶ ἀπὸ πολυανθρώπου καὶ εὐδαίμονος πόλεως τὸ πρότερον μετέβαλεν εἰς τοσαύτην παντελῆ καὶ οἰκτρὰν ἐρήμωσιν. Ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἡμῶν ὁ πατὴρ μου ἐφρόντισε πρὸ πάντων περὶ τῆς ἐγκαίρου ἀποκαταστάσεώς μου εἰς τινὰ αὐτόθι διδάσκαλον ἐπὶ καταλλήλοις διδάκτροις ἢ γὰρ

κοινή Σχολή ἐτύγχανε τότε χηρεύουσα διδασκάλου καὶ διέμενεν ἐπὶ πολὺν χρόνον κατάκλειστος ἕως ἢ τῶν κατοίκων ὀλομέλεια συνελθοῦσα μικρὸν εἰς ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς τοῦ δεινοῦ ἐκείνου ἐπιληψίας ἔλαβε τὴν ἀναγκαίαν περὶ αὐτῆς προμήθειαν, ἀντικαταστήσασα ἐν αὐτῇ ἕτερον διδάσκαλον παρόμοιον κατὰ πάντα τῷ προκατόχῳ αἰοδίμῳ ἐκείνῳ.

δ΄ Ἄμα τοίνυν ἡ καταπόρφυρος καὶ ἀνίλεως ἐκείνη ῥομφαία τῆς ὀλέτιδος νόσου κατεσυντρίφθη ὑπὸ τῆς φιλευσπλάγχνου προνοίας καὶ τὸ μνημῶσυνον αὐτῆς ἀπώλετο μετ' ἧχου, καταυτίκα καὶ ἡ γνοφώδης τῆς τοσοῦτον ἤδη χρόνον κατατρυχωμένης πατρίδος μου νῦξ ἔπτυξε τὸ πολύπτυχον μέλαν καὶ φρικῶδες καταπέτασμα τῶν γόνων καὶ ὀδυρμῶν κατακαλύψασα αὐτὸ ἐν μέσῳ τῶν ψηλαφητοῦ σκοτόους ἐμπεπλησμένων αὐτῆς κόλπων, ἡ δὲ ὑπόλευκος καὶ φαιδρωπὸς αὐγὴ ἀνέπεμψε πάλιν τὰς ἐρασμίας / (σ. 303) καὶ προαγγέλους τῆς μελλούσης ἔλβιδοδώρου εἰρήνης καὶ εὐπραξίας ἀκτίνας ἔτι μᾶλλον λαμπρὰς καὶ φαεινὰς.

Ἀναλαμβάνουν ἤδη τὴν προτέραν αὐτῶν κατάστασιν ἐν τῇ πατρίδι μου τὰ πάντα οἱ κάτοικοι αὐτῆς εἰς τὴν προτέραν εὐτυχή αὐτῶν κατάστασιν παλιννοστοῦσιν, ἡ ἐμπορία καὶ βιομηχανία παλινδρομεῖ εἰς τὸ πρότερον, ἡ αὐτὴ τύρβη ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἀκούετε (sic) θαυμασιῶς, οἱ πρῶην εἰς τὰ πέριξ πανέρημοι καὶ ἐκχερωμένοι ἀγροὶ αἴφνης κατάχλοοι καὶ θαλεροὶ καθίστανται καὶ πολυειδῶν σπαρτῶν τομῶντες, καὶ ἐν γένει αἱ τέχναι καὶ ἡ ἐμπορία ἀκμάζουσιν ὅθεν καὶ τῆς μέχρι τοῦδε κατεσφραγίστου Σχολῆς αἴρονται ἤδη οἱ πυλαῖοι μοχλοί, ἀναπετάννυνται αἱ θύραι, ἐκδεχόμεναι ἀνυπομόνως τὴν εἴσοδον τῶν φιλομούσων μαθητῶν, οἵτινες ὡς διψῶσαι ἔλαφοι συντρέχουσι παμπληθεὶ εἰς αὐτήν, ὡς εἰς ἄλλην Ἐλικώνιον τῶν δεουσῶν ἐστίαν ἵνα ἐκεῖθεν διὰ τοῦ μικροῦ κώθωνος τοῦ νοδὸς αὐτῶν ἀρύσωνται ὡς ἐξ ἀεναίου πηγῆς τὰ κρυσταλλοφανῆ τῆς ζωηρότου παιδείας νάματα. Ὡς τότε ἐγὼ ἀνάπλεως χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἀπορῶριπτο πάντα τὰ λυπηρὰ εἰς τὸ τῆς λήθης ὕδωρ, εἰσέρχομαι εἰς τὸ ἱερὸν ἴδρυμα καὶ τὴν τοῦ νέου διδασκάλου μου δεξιὰν ἀσπασάμενος ἐπιλαμβάνομαι τὸ δεύτερον ἤδη τῶν πνευματικῶν μου ἀγώνων μετὰ νεάζοντος ζήλου καὶ ζωούσης φιλομαθείας. Ἀλλὰ δεινὸν τι σῆμα, ὅπερ ἐπιτρέψετε μοι παρελθεῖν, ἵνα μὴ μολύνω τὴν ἀκοὴν ὑμῶν τῶν φιλακροαμόνων δι' ἐτέρας τραγικῆς σκηνῆς παρὰ τὴν πρώτην τῶν ληστών, ἀνεχάιτισε καὶ διέλυσεν, ὡς ἂν εἶπω, τοὺς ἀκαμάτους πρὸς τὴν παιδείαν πόνους τοῦ μαθητιῶντος ἐκείνου ὁμίλου, μεθ' οὗ καὶ τοὺς ἐμούς.

Τοῦτο τοίνυν τό τοῦ ἐγκλήματος ἔρυμα διέφθειρε πάσας τὰς περὶ ἐκπαιδεύσεως χρηστὰς ἐλπίδας μου καὶ ἐγκατέλειπέ με ταλαντευόμενον, ὡς ὁ ὑπὸ τοῦ Προδίκου μυθευόμενος τριέσπερος Ἡρακλῆς, ἐπὶ τῇ τῶν δύο προκειμένων μοι ὁδῶν τοῦ μέλλοντος βίου αἰρέσει, πότερον

τὴν ἄπλαστον μὲν ὥραιάν δὲ καὶ τοῖς λόγοις εὐρυθμον καὶ κατὰ πάντα σεμνὴν παιδεῖαν ἀσπάσασθαι, ἢ τὴν ὥραιότεραν πλαστῶς δὲ καὶ ἐπιτετηδευμένως καὶ ὄλως τοῖς φύρδην μίγδην θωπευτικοῖς λόγοις πειρωμένην προσελκῦσαί με;

Τέλος δὲ μετὰ ὠριμοτέραν καὶ προσεκτικωτέραν σκέψιν, αἱ γὰρ δευτέρου σκέψεις σοφώτεραι, ἐρῶρίφθην εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς πρώτης προσορμήσας τὸ ἀγόμενον καὶ φερόμενον ὑπὸ τοῦ σάλου τῶν ἀγρίως καὶ κρισίμως ἀντιπαιαλιόντων λογισμῶν σκαφίδιον τοῦ νοός μου εἰς τὸν εὐδιδιον καὶ ἀκύμαντον αὐτῆς λιμένα. Μὴ ἔχων δὲ τοὺς πρὸς τὴν ἐκπαίδευσίν μου ἀπαιτούμενους χρηματικούς πόρους ἀείποτε λιλαιομένη ψυχῇ ἐθήρευον ὡς ἀκάματος θηρευτῆς τὸν τοιοῦτον κατάλληλον καιρόν, ἕως θεῖα συνεργεῖα ἀσφαλῶς αὐτὸν συνέλαβον, ὅστις εἰσήγαγέ με εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτον κατάστημα. Διότι, πεμφθείσης Πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς εἰς τὴν πατρίδα μου ὡς καὶ ἀλλαχόσε καὶ ἀπαιτούσης παρ' αὐτῆς νέον τινὰ πρὸς ἐκπαίδευσιν ἐν τῇ πολυθρυσίᾳ ταύτῃ θεολογικῇ βαλβίδι, ἐγὼ δραξάμενος τοῦ καιροῦ αὐτόκλητος παραχρημα εἰς τὸ μέσον ἐνεφανίσθην καὶ παρακαλῶν θερμῶς τὴν ἐπὶ τούτῳ συγκροτηθεῖσαν ἐκκλησίαν δοῦναι λευκὴν ψῆφον ὑπὲρ τῆς ταπεινῆς αἰτήσεώς μου ἐπὶ τῇ ἀπαραβάτῳ ὑποσχέσει τοῦ ἀποδοῦναί με ἀναξίαν τὴν εὐχαριστίαν διὰ τῆς καλῆς, ὅσον ἐνεστέ μοι, διαχειρήσεως τοῦ ὑψηλοῦ τούτου θεολογικοῦ ἐπαγγέλματος ἐπέτυχον τοῦ ποθομένου ὅθεν κοινῇ ψήφῳ καὶ γνώμῃ ἀπεφασίσθη ἢ εἰς τὰ ἐνταῦθα ἀποστολή μου, καθ' ἣν ἀναχω/ (σ. 304) ρήσας ἐκ Σερῶν τῇ δεκάτῃ ἐνάτῃ Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀφίχθην αἰσίως εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐν ἣ διατρίψας ἑπτὰ ἡμέρας εἰσήχθην τέλος πάντων εἰς τὸ θεοφροῦρητον τοῦτο ἴδρυμα, ἐν ᾧ εὐρον μείζονα τῆς ἀδομένης φήμης περὶ τῶν ἐν αὐτῷ πεπαιδευμένων καθηγητῶν ἐξαιρέτως δὲ περὶ τοῦ ἱερωτάτου, εὐλαβεστάτου καὶ πανσεβάστου μοι γέροντος Σχολάρχου καὶ τῶν λοιπῶν, ὅσα τὴν βελτίωσιν τῆς θαλλούσης θεοδιφοῦς ταύτης Σχολῆς ἀφορῶσιν. Ἐπισφραγίζων δὲ τὴν εὐτελεῖ ταύτην βιογραφίαν μου κατὰ τὸ «Ἐκ Θεοῦ ἄρχεσθαι καὶ εἰς Θεὸν ἀναπαύεσθαι» ἐξαιτοῦμαι παρὰ τοῦ παναγάθου Θεοῦ, τοῦ εὐμενῶς ἐπιβλέποντος ἐπὶ τῶν ταπεινῶν αὐτοῦ δούλων, ὅπως τὸ πνευματικὸν τοῦτο στάδιον, εἰς ᾧ ἀπεδύθην, καλῶς καὶ θεαρέστως διανύσας ἀναδειχθῶ ἄξιός τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς φήμης τοῦ ἱεροῦ τούτου μελισσοουργείου ἢ γὰρ παιδεῖα τοῖς μὲν εὐτυχοῦσι κόσμος ἐστί, τοῖς δὲ δυστυχοῦσι καταφύγιον.

Ἐγραφον ἐν τῇ τῆς Χάλκης Θεολογικῇ Σχολῇ
τῇ κ^η Φεβρουαρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους
Ἰωάννης Δημητριάδης Σερῶν.

σ. 305 Προοίμιον τῆς περιγραφῆς τῆς Ἱερᾶς καὶ Σεβασμίας
Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου ἐνδόξου
Προφήτου Προδρόμου

Οὐκ ὀλίγην τὴν ὠφέλειαν λαβὼν ἐκ τοῦ προτέρου εὐτελοῦς γυμνά-
σματός μου, σεβαστέ μοι διδάσκαλε, καὶ αὐθις ἤδη τὸν ἀσθενῆ καὶ κλο-
νούμενον κάλαμόν μου κινῶ εἰς περιγραφὴν τῆς Ἱερᾶς καὶ σεβασμίας
Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, γειτνιαζούσης τῇ πατρίδι μου Σέρραϊς,
καὶ ὡς ἐκ τούτου γνωστῆς ὀπωσοῦν παρ' ἐμοί, ἐνδιατρίψαντος ἐπίτινα
χρόνον ἐν αὐτῇ ταύτῃ. Ἀναλαμβάνων δὲ τὸ δυσχερὲς τοῦτο καὶ ἐπίμο-
χθον διὰ τὴν ἀπειρίαν μου ἔργον, ἐφ' ᾧπερ ἀριδῆλως, ὡς καὶ πρώην,
καταδειχθήσεται αὕτη, πρωτίστως μὲν θέλω διαλάβει ὀλίγα περὶ τῆς
κτίσεως τοῦ ἱεροῦ τούτου σκηνώματος, εἶτα δὲ περὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ
καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀξιολόγων πραγμάτων, καὶ τελευταῖον περὶ τοῦ τίνι
τρόπῳ διατηρεῖται μέχρι καὶ νῦν τὸ ἱερὸν αὐτὸ καταγώγιον μετὰ παρέ-
λευσιν μιᾶς σχεδὸν ἑκατονταετηρίδος, ὡς ἀνάγον τὴν ἀρχὴν καὶ σύστα-
σιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ἐποχῆς. Ἐχων οὖν
ἔρεισμα τὴν τοῦ Πατρὸς τῶν Φώτων ἀντίληψιν καὶ συλλήπτορας ὑμᾶς,
ἐπιλαμβάνομαι τοῦ θέματος.

Ἵπόθεσις

α'. Ἡ θεοστήρικτος αὕτη Μονὴ ᾠκοδομήθη, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἱερὰ
αὐτῆς δίπτυχα, ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ
προτροπὴν καὶ παράκλησιν τοῦ ἀοιδίμου Ἰωάννου Ἐπισκόπου Ζιχνῶν,
μιᾶς τῶν τριῶν τῆς Δράμας ἐπισκοπῶν πάλαι τε καὶ νῦν, ὑπὸ τοῦ εὐ-
σεβεστάτου τῆς Σερβίας Κράλλη Στεφάνου, ὑφ' οὗ καὶ κατεπλουτίσθη
πλείστοις κτήμασι καὶ κειμηλίαις, διασπαρθεῖσιν ἱεροσύλως πλὴν τινων
κατὰ τάς μετὰ ταῦτα στάσεις, ἐκδόντος καὶ βασιλικὸν χρυσόβουλον,
ὅπως κατ' ἔτος ἀπαραβάτως διδῶται ταύτῃ ἀπὸ τοῦ δαψιλοῦς βασιλι-
κοῦ αὐτοῦ θησαυροφυλακίου ἰκανὴ πρόσοδος πρὸς συντήρησιν αὐτῆς.
Οὗτος δὲ ὁ Ἰωάννης ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐμπεπλησμένος τῆς θείας τοῦ
Παναγίου Πνεύματος χάριτος ἅμα μετὰ τὴν γέννησίν του, οὕτως εἰπεῖν,
ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ συνωνύμου αὐτῷ θείου του, καὶ ὑπ' ἐκείνου ἐν παιδείᾳ
καὶ νοθεσίᾳ Κυρίου ἀνετρέφη, μέχρις ὅτου ἔφθασεν εἰς μέτρον ἡλικί-
ας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ γὰρ σεβάσμιος θεῖος αὐτοῦ ἐνδεδυμένος τὸ μοναχικὸν σχῆμα
διῆγεν ὁσίως καὶ θεοφιλῶς ἐν τινι κατὰ τὸ Μενοίκιον ὄρος σπηλαίῳ,
ἐνθα ᾠκοδομεῖται μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ ὁμοζήλου ἀδελφιδοῦ αὐτοῦ ἡ πε-
ρικαλλῆς αὕτη Μονή. Ἐκεῖ οὖν ἀσπασάμενος τὴν μοναδικὴν πολιτείαν
ὁ ἱερὸς Ἰωάννης συνηυλίζετο μετὰ τοῦ ἐναρέτου αὐτοῦ θείου καὶ γέρο-
ντος ἀσκούμενος ἐν ταῖς πνευματικαῖς παλαιστραῖς, ὁπότε αἴφνης προ-

σελθόντες τινές τῶν τῆς Ζίχνης προκρίτων μετὰ θερμῶν παρακλήσεων ἐζήτησαν αὐτὸν παρὰ τοῦ ἑαυτοῦ θείου ποιμένα καὶ διδάσκαλον αὐτῶν. Ὁ δὲ πνευματικὸς αὐτοῦ πατὴρ κατ' ἀρχὰς μὲ ἀπεδοκίμασε τὴν ἐκείνων αἴτησιν, θεωρῶν ὡς ψυχοβλαβὴ τὴν ἐν μέσῳ βιωτικῶν τύρβων ἀπέλευσιν τοῦ Ἰωάννου, τέλος δὲ καμφθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀμεταθέτου τῆς γνώμης καὶ τῶν θερμῶν δεήσεων συγκατένευσε εἰς τὴν ἑαυτῶν αἴτησιν. Νουθε- / (σ. 306) τήσας τοίνυν αὐτὸν ὡς ἀγαπητὸν ἐν Χριστῷ αὐτοῦ τέκνον, καὶ ἐντειλάμενος χρῆσθαι καὶ τοῦ λοιποῦ ἀπαρεγκλήτως τῷ προτέρῳ ἀσκητικῷ βίῳ ἐν εἰρήνῃ ἀπέπεμψε. Οἱ δὲ λαβόντες αὐτὸν μετὰ χαρᾶς ἐπανήλθον εἰς τὰ ἴδια, καὶ κυβερνήτην καὶ ὁδηγὸν τοῦ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῶν σκάφους κατέστησαν.

Τοιγαροῦν ἀναβάς οὕτως εἰς τὸ ὑψηλὸν τῆς ἀρχιερωσύνης θρόνον, ἀκαμάτως ἠγωνίζετο ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ ποιμνίου, καὶ οὐδεμίαν ἡμέραν εὐεργετῶν αὐτὸ πολλαχῶς καὶ πολυτρόπως ἐπαύσατο, καὶ ὡς ἔμπειρος ἰατρὸς ἀνεπώδυνα ἐπιθέτων φάρμακα καὶ εἰς τὰς πλέον ἀνιάτους πληγὰς τῶν λογικῶν αὐτοῦ προβάτων, καὶ ὡς ποιμὴν γνήσιος καὶ οὐχὶ μισθωτὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θέμενος ὑπὲρ αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ θείου αὐτοῦ οἱ περὶ ἐκεῖνον μοναχοὶ στερηθέντες τοιοῦτου ἀγαθοῦ κυβερνήτορος, καὶ μὴ ἔχοντες τὰ πρὸς τὸ ζῆν, καταπιεζόμενοι δὲ δεινῶς καὶ ὑπὸ αἰμοβόρων καὶ ἀσπλάχνων ληστρικῶν ἐπιδρομῶν, προσέδραμον πρὸς τὸν φιλέσπλαχνον καὶ οἰκτίρμονα Ἰωάννην ἐκτραγωδοῦντες τὰς ἑαυτῶν συμφορὰς καὶ ἐπικαλούμενοι δακρυρῥόοις ὀφθαλμοῖς τὴν ἐκείνου πατρικὴν βοήθειαν ὃ δὲ ἀκούσας τὴν ἐσχάτην αὐτῶν πενίαν καὶ τὰς καταδρομὰς οὐκ ἠδυνήθη κρατῆσαι τὴν συνοχὴν τῆς ψυχικῆς αὐτοῦ θλίψεως ἐπὶ τῇ οἰκτρᾷ ἐρημώσει τῆς ἀγιολέκτου ἐκείνης μάνδρας καὶ τῇ στερήσει τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ Πατρός, ἀλλὰ συγκλαύσας μετ' αὐτῶν ἐπὶ τοῖς παθήμασι καὶ στηρίζας αὐτοὺς διὰ νουθεσιῶν ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τῷ ἀκρογωνιαίῳ καὶ ἀκραδάντῳ τῆς ὑπομονῆς λίθῳ ὑπεσχέθη πρὸς παντελῆ ἀσφάλειαν αὐτῶν ἀπέναντι ἐνδεχομένου ἀπενυκτέου οἰκοδομησαί Μονὴν ἐκ βάθρων ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ καὶ ἐξηφανισμένου αὐτῶν Μονυδρίου, τοῦ ἀνοικοδομηθέντος ὑπὸ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει θείου αὐτοῦ καὶ τροφέως. Μὴ ἐξαρκούντων δὲ εἰς τὴν κτίσιν αὐτῆς τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀναλωμάτων, παρώτρυνε διὰ παρακλήσεων εἰς συνδρομὴν τοῦ ἔργου καὶ τὸν τότε φιλόχριστον Κράλλην τῆς Σερβίας Στέφανον, ὃς εὐμενῶς ἀποδεξάμενος τὰς αὐτοῦ δεήσεις ἔπεμψε τάχιστα πρὸς αὐτὸν ἱκανοὺς κτίστας μετὰ τοῦ εἰς τελειοποίησιν τῆς Μονῆς ἀναγκαίου ὑλικοῦ καὶ ἱκανὰ χρήματα πρὸς οἰανδήποτε ἑτέραν χρειώδη δαπάνην αὐτῆς.

Παραλαβὼν δὲ ταῦτα ὁ μακάριος Ἰωάννης ἀπέστειλε πρὸς τὸν εὐλαβὴ Κράλλην ἐπιστολὴν, ἐν ἧ καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν διὰ τὸν ἔνθεον ζῆλον τῆς ταχίστης συνδρομῆς αὐτοῦ εὐγνωμοσύνην ἐδείκνυε, καὶ πρὸς

τούτοις αὐτῷ ἐδηλοποίει, οἷον γενέσθαι ἐνέκρινε τό τοῦ οἰκοδομηθησομένου Μοναστηρίου σχέδιον, ἵνα κατ' αὐτό ἐγκαίρως τοῦ ἔργου ἐπιλάβηται· ὁ δὲ γράψας αὐτῷ, ὅτι, ὅπως ἐδόκει ὠραιότερον γενήσεσθαι, οὕτω κἀκεῖνω ἤρεσκεν, ἔπεμψε πρὸς μνημόσυνον αἰώνιον καὶ ψυχικὴν αὐτοῦ σωτηρίαν καὶ ἕτερα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη τήν τοῦ ἱεροῦ ναοῦ κοσμιότητα ἀποβλέποντα. Οὕτω δὲ ἐτοιμῶν ἀπάντων ὄντων, καὶ μηδενὸς κωλύοντος, ἄρχεται τοῦ δυσχεροῦς καὶ πολυασχόλου ἔργου τῆς κτίσεως τῆς Μονῆς ἐπὶ τῶν δι' ἀγιασμοῦ ἀγιασθέντων πρῶτον θεμέθλων, καὶ μετὰ πέντε ἔτη τῇ θεῖα συνάρσει αὐτὸ ἀποπερατοῖ, αὐτὸς ἐκεῖνος τεθειμένος ἐπὶ κεφαλῆς τῶν τεκτόνων καθ' ἅπασαν τὴν (δόμησιν;) αὐτοῦ διὸ τὸ ἔντεχνον καὶ φιλόκαλον οὐχ ἦττον δὲ καὶ πολυδάπανον τῆς ἐξεργασίας ἔτι καὶ νῦν δείκνυται τοῖς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο τέμενος προσιοῦσιν εὐσεβέσι χάριν ἀγιασμοῦ τε καὶ προσκυνήσεως.

β'. Ὁ εἰς τὴν Μονὴν ταύτην εἰσερχόμενος κατ' ἀρχὰς μὲν ἠδύνεται ἐπὶ τῇ μεγαλοπρεπεί αὐτῆς θεᾶ / (σ. 307) ἀναμειγμένη χαριέντως τῇ ἐκ τῆς καταπεσοῦσης λεπτῆς αὔρας εὐδόσῳ καὶ καταχλῶ ἐκ τῆς χροιάς τῶν δένδρων εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ θεατοῦ διὰ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἀντανακλάσει μετὰ τοῦ ἀκαταπαύστου μορμυρισμοῦ τῶν ὀφθειδῶς πελαγίζόντων ῥυάκων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον καταστέλλεται ἢ ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης ἠδύτης αὐτοῦ, θεωροῦντος τὴν τοιαύτην πάντερπνον καὶ πάγκαλον θεᾶν ἐν μέσῳ βαθέος χάσματος περιστετρισμένην ὑπὸ ὑψηλῶν καὶ ἀποκρήμνων ὀρέων καὶ διὰ τοῦτο ἐν μέρει παγερὰν καὶ δυσάρεστον ἀλλ' οὐχ ἦττον αὐθις παρηγορεῖται φανταζόμενος, εἰ αὕτη ἐδέδημητο ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐνὸς τῶν πέριξ ὑψηλῶν ὀρέων, τὰς οἶας καὶ ὄσας ἤθελον δοκιμάζει διὰ παντὸς κακοπαθείας οἱ ἐνοικοῦντες Πατέρες διὰ τε τὴν ἔλλειψιν ὕδατος καὶ τὸ δυσμετακόμιστον τῶν τροφίμων διὰ τῶν ἀποτόμων ἐκείνων ἀτραπῶν, καὶ θαυμάζει ἐπομένως τὴν σύνεσιν καὶ σοφίαν τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου ἀνδρός, ὅστις τοσοῦτον προσφόρος αὐτὴν ἐδείματο, καὶ πᾶν τὸ ἐμποδὸν ἐπέωσατο, νόμῳ πρὸς τούτοις ὀρισάμενος τὴν κατὰ θεὸν πολιτείαν τῶν ἐν αὐτῇ μοναχῶν, οἵτινες καὶ ἐτήσιον ἐορτὴν πρὸς τιμὴν καὶ μνήμην αἰωνίαν αὐτοῦ ἄγουσι. Τοσαῦτα τοίνυν περὶ τῆς κτίσεως τοῦ ἱεροῦ τούτου καταγωγείου, ἐπὶ τὴν περιγραφὴν δὲ τῆς θέσεως αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ, εἰ δοκεῖ, τρέψωμεν νῦν τὸν λόγον.

γ'. Ἡ μονὴ αὕτη περικλειομένη πανταχόθεν ὑπὸ βουνῶν κεῖται κατὰ τοὺς κατωτάτους πρόποδας τοῦ Μενοικείου ὄρους, ἀνήκοντος εἰς τὸ ὄρεινὸν σύστημα τῆς ἐκτεταμένης Ῥοδόπης (Δεσποτοβούνου), ἣτις ἐνταῦθα ἔτι εἰνοσίφυλλος καὶ ἀριπρεπὴς καθήκει. Κατέχει θέσιν κατωφερῆ κατὰ τὴν ὁμοίαν φορὰν τοῦ ὄρους, ἐφ' ᾧ τοσοῦτον ἤδη χρόνον ἀντισχῦσα ταῖς φυσικαῖς καὶ πολιτικαῖς πρὸ πάντων μεταβολαῖς

ἐπαναπαύει τοὺς γηραιοὺς αὐτῆς βραχίονας δεῖγμα ἀβλαβῆς καὶ ἄθικτον τῆς ἀρχαίας πολυθουλλήτου ἐκείνης τῶν βυζαντινῶν ἀρχιτεκτονικῆς λαμπρότητος, καὶ περιζωννύεται ἐν εἴδει κυκλικοῦ περιβόλου ἢ ἀνδῆρων ὑπὸ παχέος τείχους ὑψηλοῦ περὶ τοὺς πόδας, ποικιλλομένον εἰς διάφορα ἀποστήματα διὰ λευκῶν μαρμαρίνων πλακῶν, εἰκονιζουσῶν λίαν τεχνηέντως ἐκτυπώματα ἐνδόξων μαρτύρων καὶ ὁσίων, ἐν οἷς διαπρέπουσι τὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναχράντου Θεομήτορος, τοῦ Τιμίου ἐνδόξου Προφήτου Προδρομοῦ καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ καὶ τῆς Μονῆς κτίτορος διὰ τοὺς μετὰ ψηφίου κεκοσμημένους ἐγκολλαπτοὺς στεφάνους αὐτῶν. Ἐπὶ δὲ τούτου τοῦ τείχους ὑψοῦται Πύργος εὐμεγέθης κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς Μονῆς ἐν εἴδει ἀμυντικῆς ἀκροπόλεως, ἔχων ὕψος μὲν ἐξήκοντα ποδῶν ὁμοῦ μετὰ τῶν τοῦ ὑπ' αὐτὸν τείχους ἀριθμουμένων δέκα ποδῶν, διηρημένος δὲ εἰς τέσσαρας κατατομὰς ἢ τμήσεις, ἐνομούμενας δὲ ἰσαριθμῶν ἀναβαθρῶν, αἵτινες κεκμηκότα ἤδη καὶ ἀσθμαίνοντα φέρουσι διὰ τῶν πολυπληθῶν αὐτῶν βαθμίδων τὸν ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ἀναβαίνοντα, μολυβδίναις πλαξίν ἐστεγασμένον καὶ περὶ τὸ κέντρον τῆς στέγης φερούσης ἐμπεπηγμένον Σταυρὸν ὀρειχάλκινον, ἀντανακλῶντα τὰς τε νυκτερινὰς τῆς Σελήνης καὶ τὰς ἡμερησίας τοῦ Ἡλίου ἀκτίνας.

Κατὰ τὸ σχῆμα ἀναγόμενος εἰς τὰ ἐπιμήκη παραλληλόγραμμα παρίστησιν ἐπιδεικτικῶς παντὶ τῷ προσερχομένῳ τὰ νεβρώδη αὐτοῦ σκέλη, κατακεκο / (σ. 308) σημένα πλείστοις γλαφυροῖς ἀναγλύφοις, ἀπεικονίζουσι τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον, τὴν Ἁγίαν Σταύρωσιν, τὸν Ἐπιτάφιον Θρῆνον, τὴν Ζωηφόρον Ἀνάστασιν καὶ τὴν εἰς Οὐρανοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἀνάληψιν.

Πύλη εὐρεία, σιδηρᾶ καὶ μεγαλοπρεπῆς τοῦ προλεχθέντος τείχους, καμαροειδῆ τὴν κορυφὴν ἔχουσα καὶ ἐξωγραφημένην ἄγει ἔνδον τῆς Μονῆς δι' ἐλικοειδοῦς ἀτραποῦ, χορηγοῦσα τῷ εἰσερχομένῳ πλήρη τὴν θελκτικὴν θέαν τῶν ἐντὸς καλλονῶν. Κατ' ἀρχὰς πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς εἰσόδου εἰσὶ δύο πολυχεύμενες κρηναί, ἐμοῦσαι τὰ διαφανῆ αὐτῶν ὕδατα διὰ δύο σιδηρῶν κυλινδροειδῶν σωλῆνων ἐπὶ λευκοτάτης δεξαμενῆς ἔχουσι δὲ αὐταὶ τὸ καλεῖτερον τῆς Μονῆς ὕδωρ ὡς ἀγνιζόμενον ἐκ τῆς ὑπογείου μακρᾶς αὐτοῦ πορείας ἐν διαστήματι εἰκοσιτεσσάρων ὥρῶν καὶ θολούμενον ἐν ὥρᾳ ἕτεοῦ μετὰ παρέλευσιν ἰσαριθμῶν τῆ πορεία αὐτοῦ ὥρῶν, καὶ ὡς ἐκ τῶν αἰτίων τούτων εὐπεπτώτατον τυγχάνον.

Περαιτέρω ἔμπροσθεν τοῦ Ἠγουμενείου δείκνυται νεόκτιστος πολυτελῆς θόλος, στηριζόμενος ἐπὶ ὀκτὼ ὑπομελάνων κιόνων καὶ κατακαλύπτων ἄφθονα ναματιαῖα ὕδατα τῆς αὐτῆς ιδιότητος τῷ τῶν κρηνῶν ὕδατι, ἀναπηδῶντα μὲν διὰ τριῶν λιθίνων προτομῶν, ἔχουσῶν σχῆμα λεοντίων κεφαλῶν, εἰς δύο ποδῶν ὕψος, καταπίπτοντα δὲ μετὰ τερπνοῦ κρότου ἐν εἴδει καταρρόακτου ἐν μέσῳ περιφεροῦς φιάλης λιθίνης καὶ

αὐτῆς, ἄριστα ἐξεργασμένης. Ἡ ὥραία δὲ αὕτη φιάλη ἐντέχνως ἐρειδομένη ἐπὶ ὁμοῦλου μὲν καὶ ὁμοφυοῦς στήλης, ἰσομήκους δὲ τῆ τῶν ὑδάτων ἀναπηδήση καὶ κοίλης περὶ τὸ μέσον πρὸς μετοχέτευσιν τῆς ἀπορροίας αὐτῶν, καταγλαΐζει πολὺ πλεῖον τὸ πολυδάπανον τοῦτο οἰκοδόμημα καὶ καθίστησιν αὐτὸ ἄλλην ἀκίνητον ἀντλίαν, τὸ τουρκιστὶ λεγόμενον Σαδραβάνι. Τὰς κατὰ τὰς βάσεις τῶν στηλῶν κενὰς ἀποστάσεις πληροῦσι τετράγωνα ἐκ φαιοῦ μαρμάρου ὀκτῶ τὸν ἀριθμόν, παραχωροῦντα τῷ εἰσιόντι δύο κατ' ἀντίθετον θέσιν θυρίδας κατεσκευασμένας ἐκ σιδηρῶν κινκλίδων μετὰ δύο κλείθρων. Ὁ θόλος ἐξωγραφημένος ἔσωθεν μόνον κατεσκευάσται ἐξ ὀπτῶν στερεῶν κεράμων καὶ σκληροῦ πηλοῦ, διακρατούμενος στενὸς καὶ ὑπὸ δύο σιδηρῶν δοκῶν, διερχομένων σταυροειδῶς καὶ τεμνομένων ἀμοιβαίως περὶ τὸ μέσον, ἐξ οὗ αἰωρεῖται μέγας κρατῆρ, κατὰ τὰς ἐπισήμους ἐορτὰς ἐναυόμενος πρὸς πλείονα πομπὴν καὶ παράταξιν, τέλος δ' ὑπεράνω τοῦ θολικοῦ κέντρου ἴσταται ὁ νικηφόρος Σταυρὸς.

δ. Τὸ δ' οὖν διαγραφὲν νεόδμητον δόμημα διὰ τοῦ μεγαλοπρεποῦς αὐτοῦ φαινομένου διακοσμῆ καταπολλὰ καὶ τὴν λοιπὴν κατωφερῆ καὶ πετρώδη περιοχὴν τῆς Μονῆς, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας ἐπαναπαύεται ὁ ἱερὸς ναός, ἔχων ἑπτὰ θόλους, ἐξ ὧν οἱ μὲν τέσσαρες μολυβδοστέγαστοι ἀνήκουσιν ἰδίᾳ εἰς αὐτόν, οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς μαρμαροκάλυπτοι εἰς τὸν Νάρθηκα, ὅστις ἔσωθεν ὀλόκληρος ἐξωγραφημένος στηρίζεται ἐπὶ τριῶν λιθίνων κιόνων, περιεζωσμένων κατὰ τὰς κορυφὰς καὶ τὰς βάσεις σιδηραῖς στεφάναις, κατὰ δὲ τὰ ἐπιστέγια φερόντων ἐκ σιδήρου δοκοῦς καθ' ὀριζόντιον γραμμὴν ἐκτεινομένας μέχρι τοῦ ἀπέναντι τοίχου, ἐν ᾧ χαίνει ἡ τοῦ ναοῦ πύλη ὡραιότατη διὰ τοὺς λευκοὺς μαρμαρίνους αὐτῆς παραστάτας, μολύβδῳ προσαρμοσμένους χάριν πλείονος στερεότητος. Δι' ὀκτῶ δὲ παχέων στροφίγγων, ἐμπεπηγμένων ἐν αὐτοῖς, ἀνοικοκλείεται ἀμφό / (σ. 309) τερα τὰ ταύτης φύλλα, ἐν τῇ κορυφῇ ἧς ἐντέθειται τετράγωνον ἐπίμηκες μάρμαρον, περιλαμβάνον ἐπίγραμμα ἑλληνιστὶ ἐγγεγραμμένον ἐπὶ αἰωνία μνήμη καὶ τιμῇ τῶν εὐσεβειῶν ἀνεγερτῶν τοῦ νεωστὶ ὡσαύτως μετὰ τοῦ ὑψηλοῦ κωδωνοστασίου (Καμπαναρίου) ἀνοικοδομηθέντος νάρθηκος, περὶ τοῦ ὁποίου κωδωνοστασίου κατωτέρω ἐροῦμεν.

ε. Τῇ πύλῃ δὲ ταύτῃ ἐπικρέμαται καὶ φανὸς πολύφωτος, καθ' ἐκάστην ἐσπέραν ὑπὸ τοῦ τῆς Μονῆς νεωκόρου ἐναυόμενος. Διὰ ταύτης ὁ εἰσιὼν προβαίνει κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν πρῶτον θόλον, ὅστις ἔνεκα τοῦ χρόνου πεπαλαιωμένος ἀπέβαλε παντελῶς σχεδὸν τὴν ὡς ἐκ τῶν σωζομένων ἰχνῶν αὐτοῦ κομψὴν ζωγραφίαν, περιέχων δύο χορίσκους ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων τῆς εἰσόδου, ἐν τῷ μέσῳ δὲ μικρὸν ἀναλογεῖον, ἐφ' οὗ καθ' ἐκάστην ἡ ἐννάτη πρὸς τοὺς πέριξ ἴσταμένους μοναχοὺς ἀ-

ναγιγνώσκεται. Πρὸς δὲ καὶ μικρὸς πολυέλεος αἰωρεῖται ἐκ τοῦ μέσου τῆς θολικῆς αὐτοῦ στέγης. Δευτέρα πύλη ἐκ στιλπνοῦ μέλανος ἐβένου εἰσάγει τὸν θεατὴν εἰς τὸν δεῦτερον θόλον, ὅστις δύο ὁμοίους μικροὺς χοροὺς ἔχων κατὰ τὴν αὐτὴν τοῖς τοῦ πρώτου θέσιν περικλείει πρὸς τὰ δεξιὰ ἐν εἶδει κιβωτίου ἀκίνητον ξυλίνην θήκην, ἐν ἧ ἄποτεθησαυρισμένα εἰσὶ διαφόρων ἀγίων λείψανα, ὧν τὰ καθέκαστα ἐμπεριέχονται αὐθις μεθ' ἑνὸς Τιμίου Σταυροῦ ἐν τῷ μέσῳ ἀργυροῦ καὶ περικεχρυσωμένου ἐν μικραῖς ἀργυραῖς θήκαις περικεχρισωμέναις καὶ αὐταῖς ἔσωθεν. Πρὸς δὲ τούτοις ἐν ἐκάστη ἀργυρᾷ τούτων θήκῃ διανενομένηται τὸ Τίμιον τοῦ Προδρόμου αἶμα ἀνὰ ἰδιαίτερά τινα μικρὰ ἀργυρὰ σκευὴ ὠρολογειδῆ τὸ σχῆμα καὶ ὑάλινα τὸ σκέπασμα, περικεχρυσωμένα καὶ αὐτά.

Ταῦτα δὲ τὰ ἱερὰ λείψανα ἐν τοιαύταις κατατεθειμένα ἱκαναῖς τὸν ἀριθμὸν θήκαις μετ' ἰσαριθμῶν αὐταῖς τοιούτων Σταυρῶν ὡς καὶ τὸ ἔνδον τούτων διανενοημένον Τίμιον τοῦ Προδρόμου αἶμα εἰσὶν ἀναθήματα τοῦ φιλευσεβοῦς βασιλέως καὶ τοῦ θεοφιλοῦς δομήτορος, ὧν αἱ ἱεραὶ σκιαὶ πολλαχοῦ τῆς Μονῆς ἀπεικονισμέναι τυγχάνουσι μάλιστα δὲ γλαφυρῶς κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ δευτέρου τοῦ ναοῦ θόλου, ἔνθα φαίνεται πρῶτος ὁ ἱερὸς Ἰωάννης μοναχικὰ ἐνδεδυμένος, φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπικάλυμμα, ἱερὸν παλλεῖον ἐπὶ τοῦ στήθους, ζώνη δερματίνῃ ἄνωθεν αὐτοῦ περιεζωσμένος καὶ μαυροφόρον κολόβιον περικειμένος καθ' ἅπαν αὐτοῦ τὸ σῶμα, ἀνὰ χειρας δὲ ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ κρατῶν ποιμαντικὴν ῥάβδον, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ βιβλίον καὶ μάλλινον κομβολόγιον, σύμβολα ἀμφότερα τοῦ ἀσκητικοῦ βίου τὸ μὲν τῆς τῶν ἱερῶν γραφῶν μελέτης τὸ δὲ τῶν παννυχίων ἀγρυπνιῶν καὶ στάσεων, ἡ δὲ ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ ῥάβδος οὐδὲν ἄλλο σημαίνει, εἰ μὴ τὸ τῆς Ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ ἀξίωμα, ἐπιγραφὴ δὲ ἄνωθεν αὐτοῦ ἐπιγράφεται ἡ ἐξῆς «Ἰωάννης ὁ τῆς Μονῆς Κτίτωρ». Ἀκολούθως παρίσταται ὁ πλουσιόδωρος ἀναξ Στέφανος, φορῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ διάδημα, πορφύραν περὶ τὸ σῶμα μετὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς διπλοΐδος, καὶ σκῆπτρον ἐν τῇ χειρὶ κατέχων μετ' αὐτὸν ἔπεται ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαὴλ νέος τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῷ πατρὶ στολὴν περιβεβλημένος, καὶ τελευταία τούτοις συνε(μ)φαίνεται ἡ τοῦ αὐτοκράτορος σύζυγος Ἑλένη ἡμφιεσμένη ἅπασαν τὴν γυναικείαν βασιλικὴν αὐτῆς στολὴν καὶ ἄνωθεν μὲν τοῦ βασιλέως φαίνεται ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ «Ὁ βασιλεὺς Στέφανος». Ὑπεράνω δὲ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ «Ὁ τούτου υἱὸς Μι / (σ. 310) χαῖλ» ὑπεράνω δὲ τῆς βασιλίσσης «Ἡ τούτου σύζυγος Ἑλένη». Ἐπὶ δὲ τῆς μεγάλης ταύτης θήκης, ἥτις τοιαῦτα πολύτιμα ἢ μάλλον ἀνεκτίμητα ἱερὰ κειμήλια ἐναποτεθειμένα κατέχει, καὶ κατὰ τὰς λαμπρὰς ἐορτὰς χρυσοκέστω(;) καλύμματι καλύπτεται, ὑψοῦνται μὲν φανοὶ δύο, αἰωροῦνται δὲ κανδηλαὶ ἀργυραῖ τέσσαρες ἀκοίμητοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

Ἄριστερόθεν αὐτῆς ὑπάρχει ἀργυρᾶ εἰκὼν τῆς Θεομητορος καὶ κοιμητήριον, ἐνῶ τὰ τῶν ἀποθανόντων ὁστὰ κατατίθενται, ἐπικρέμανται δὲ τῇ εἰκόνι κανδηλαὶ ἀργυραὶ τέσσαρες.

Ὀλίγον περαιτέρω τοῦ ὑποποδίου ἐδάφους τῆς θεομητορικῆς εἰκόνας δείκνυνται οἱ τάφοι τῶν ἀειμνήστων Ἰωάννου τοῦ τῆς Μονῆς κτίτορος καὶ Γενναδίου Πατριάρχου τοῦ ἀπὸ Σχολαρίων, ἡσυχάσαντος μετὰ τὴν τῆς Πατριαρχείας αὐτοῦ παραίτησιν καὶ τελευτήσαντος αὐτόθι. Ἀμφοτέρων δὲ τούτων ἐγένετο ἤδη ἡ ἀνακομηδῆ, καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῶν λείψανα βρύονται Ἰάματα ἐν τῷ τῆς Μονῆς πανσέπτῳ ναῶ ἐπισήμως ἐν ἀργυραῖς θήκαις κατετέθησαν. Ἐπὶ δὲ τῷ κενῷ τάφῳ τοῦ ἀοιδίου Πατριάρχου ἢ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐπιτύμβιον ἐπιθεῖναι ἐπίγραμμα ἐξαπέστειλεν, ὅπερ ὅμως λευκῷ μαρμάρῳ ἐγχαραχθὲν ἀνεστηλώθη κατὰ τὸν παρακείμενον τοῖχον. Μανουάλια ἀνὰ ἓν δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν μετὰ πολλῆς τῆς κοσμιότητος πρὸ τῶν σεβασμίων εἰκόνων ἐκπυρσεύουσι, καὶ πολυέλεος μέγας τὸ τοῦ θόλου κέντρον μεγαλοπρεπῶς ἐπιβαρύνει.

στ'. Τρίτῃ τελευταῖον πύλη ἄνευ φύλλων καὶ παραστατῶν δεχομένη τὸν προσιόντα διαβιβάζει αὐτὸν εἰς τὸν τρίτον καὶ μέγιστον θόλον, τὸν καὶ Καθολικὸν ἐπονομαζόμενον, ὅστις δι' ἱκανῶν παραθύρων ζωηρῶς καταφωτιζόμενος λαμπρύνεται ἔτι μείζον ταῖς θελκτικαῖς αὐτοῦ ζωγραφίαις καὶ τὴν τοῦ εἰσιόντος προσοχὴν πλείστη ἠδύτητι προσελκύεται. Περιλαμβάνει δύο χορούς, ἀρχομένους ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ ἀριστερῶν τῆς εἰσόδου καὶ ἐκτενομένους μέχρι τῶν ἀγίων εἰκόνων, κάρινα ἀναλογεῖα δύο μετὰ τῶν ἐπικρεμαμένων ἀναγκαίων αὐτοῖς κανδηλῶν, τὸ ἱερὸν σύνθρονον ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ δεξιοῦ χοροῦ περικεχρυσωμένον καὶ ξεστόν, ἐπιβαινόμενον δὲ διὰ τριῶν λιθίνων βαθμίδων, δύο φανοὺς καὶ τέσσαρα μανουάλια ἐν ἑκατέρῳ τῶν χορῶν ὑψύμενα. Μέγιστος καὶ πολυτελεῖς πολυέλεος ἀπὸ τοῦ θολικοῦ αὐτοῦ κέντρου αἰωρεῖται· ἐκ δὲ τῶν ἱερῶν εἰκόνων δύο αἱ τοῦ πολιούχου Προδρόμου διαφερόντως τὸ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ καταπέτασμα κατακοσμοῦσιν οὐ μόνον διὰ τὸ τῆς ἑαυτῶν ὕλης πολῦτιμον ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ τῆς ἐντέχνου ἐξεργασίας σπάνιον. Προσέτι καὶ τρίτῃ ἐτέρα τοῦ αὐτοῦ Ἁγίου εἰκὼν ὑπάρχει, ἀλλὰ πολλῶ πλείονος λόγου ἀξία τῶν δύο ἐκεῖνων κατὰ τε τὸ ζωηρὸν τῆς ζωγραφίας καὶ τὸ τορευτὸν τοῦ περιστίλβοντος χρυσοῦ διὸ ἀποφεύγοντες οἱ ὀσιώτατοι Πατέρες τοὺς τῶν ἐποφθαλμιόντων ἐκάστοτε τὴν δυστυχή ταύτην Μονὴν βασκάνους ὀφθαλμοὺς προτιθέασιν αὐτὴν ἀναφανδὸν εἰς προσκύνησιν τῶν εὐλαβείας χάριν προσερχομένων πιστῶν μόνον κατὰ τὴν τοῦ παμμάκαρος αὐτοῦ ἐτήσιον μνήμην, τὴν ἀγομένην τῇ εἰκοστῇ ἐννάτῃ τοῦ φθίνοντος Αὐγούστου.

Ἐπὶ ταύτης δὲ τῆς πολνεύκτου διὰ τὸ ἀπανταχόθεν συρῶρόεν πληθος τῶν εὐσεβῶν πανηγύρεως καὶ τὰ τῶν σεβασμίων εἰκόνων ὑποπόδια λα-

μπρῶς καθωραΐζονται διὰ χρυσοπαρύφων προ / (σ. 311) πετασμάτων, ἐξ ὧν ὡς τὰ μάλιστα διαπρέπει τὸ τῆς προῦ μικροῦ μνημονευθείσης εἰκό-
νος τοῦ Ἁγίου κοσμούμενον διὰ χρυσῶν κροσσῶν καὶ νομισμάτων τι-
νῶν τῶν ἀρχαίων Βυζαντινῶν. Ὡσαύτως καὶ ἡ ὠραία προσαγορευμένη
πύλη, δι' ἧς οἱ τὴν ἱερὰν φρικτὴν λειτουργίαν ἐπιτελοῦντες ἱερεῖς εἰσί-
ασιν, ἐγκαλλωπίζεται χρυσοῦφεϊ πυλαίῳ παραπετάσματι, παριστάντι
κατ' ἐπιτηδεῖαν ὑφὴν ζωηροτάτην τὴν τοῦ Λυτρωτοῦ ἡμῶν βάπτισιν,
συστελλομένῳ δὲ καὶ διαστελλομένῳ κατὰ τὴν ἐκάστοτε χρεῖαν δι' ἑλ-
κυστήρος, ὅπερ εἷς τῶν εὐπορωτάτων ἡμῶν ὁμογενῶν οἰκῶν ἐν Ὀδησῶ
νεωστὶ ἀνέθηκε. Τὸ ἅγιον Βῆμα τέλος τὸν τέταρτον καὶ τελευταῖον ἀ-
ποτελεῖ θόλον, ὅστις ὢν ταπεινότερος πάντων τῶν λοιπῶν τὸ μακρό-
θεν τοῦ περιέργου θεατοῦ ὀξυδερεῖς βλέμμα ὀραδίως ὑπεκφεύγει ἐπὶ
τῆς θείας καὶ μυστικῆς τραπέζης κατὰ τὰς φαιδράς καὶ πανηγυρισί-
μους ἡμέρας ἐκτίθενται ἱκανὰ ἄμφια καὶ ἱερὰ σκευή, κάλλει καὶ τέχνη
καὶ ἀρχαιότητι διαπρέποντα. Πρὸ τούτοις δὲ καὶ ἐτέρων τιμαλφῶν ὁ
τῆς ἀρχαίας ταύτης Μονῆς πανσέβαστος ναὸς πλουτεῖ σκευῶν τε καὶ
ἀμφίων, ἅτινα ὅμως ἐπισπεύδων παρατρέχω, ἐπάνειμι δὲ εἰς τὴν τοῦ
κωδωνοστασίου ἐπίτομον διαγραφὴν, ἣν ἐπὶ μικρὸν ὑπερβὰς σιγῇ πα-
ραδέδωκα.

ζ. Τὸ κωδωνοστάσιον τοῦτο ἔχον ἐξήκοντα ὕψος καὶ δέκα ποδῶν
πλάτος ἐστὶ πυραμοειδές, διήρηται δὲ εἰς τέσσαρας ὀρόφους καὶ ἐξω-
γράφηται ἔξωθεν παραλληλογράμμοις φατνώμασιν, ἐπιβαινόμενον δι'
ἰσαριθμῶν τοῖς ὀρόφοις ἀναβαθρῶν, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ἐπὶ τὴν ἀνάβασιν
ἄγουσα λιθίνη, οἱ δὲ λοιπαὶ ξύλιναί. Ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ὀρόφῳ μέγα σιδη-
ροῦν ὠρολόγιον τρανῶς ἀντηχεῖ τοῖς ὠσὶ τοῦ νήφοντος τῶν μοναχῶν
ὀμίλου, τέσσαρες δὲ εὐμεγέθεις σιδέριοι κώδωνες μετὰ δύο ξυλίνων ση-
μάντρων προκαλοῦσιν αὐτὸν εἰς τὰς καθ' ἡμέραν ὠρισμένας ἀκολουθί-
ας, τούτων προτυμπανιζόμενον ὑπὸ τοῦ νεωκόρου τοῦ συνήθους χειρο-
σημάντρου. Ἐκάστη τῶν ἐπιμηκῶν πλευρῶν τοῦ καὶ ἀετώματι μικρὸν
προσεοικὸτος κωδωνοφόρου δόμου περιλαμβάνει ἀνὰ πάντας τοὺς τέσ-
σαρας ὀρόφους δύο παράθυρα, δι' ὧν τὰ ἔνδον ἱκανοῦ τοῦ ἐπιφανέστε-
ρα αὐτὰ δεικνύντος φωτὸς ἀπολαύουσι. Παρὰ τὰς τοῦ αὐτοῦ βάσεις
τοῦ καὶ τὸν ναὸν καλλιμόρφως καταγλαΐζοντος καὶ ἀγερώχως αὐτοῦ
ὑπερκειμένον κεῖνται κατ' εὐθείαν γραμμὴν δύο κομψὰ παρεκκλήσια,
παρ' οἷς καὶ τρία ἕτερα ὅμοια μὲν αὐτοῖς τὸ καλλίτεχνον, σποράδιον δὲ
ὑπάρχοντα.

Ἐπὶ τῷ ναοῦ σώζεται παρ' ἐνὶ παρεκκλησίῳ ἐπονομαζομέ-
νῳ Παντοκράτῳ τιμωμένῳ δὲ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ
Βιβλιοθήκῃ τις οὐ πάνυ εὐκαταφρόνητος, ἐξ ἑπτακοσίων σχεδὸν συ-
νισταμένη τόμων, ὧν οἱ πλείστοι ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων συγγράμ-
ματα ἐμπεριέχουσιν, ἐν οἷς ἐξαιρετικῶς τὰ ἅπαντα τῶν τριῶν παμμεγί-

στων φωστήρων καὶ διδασκάλων τῆς οἰκουμένης, ἤτοι Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου μετὰ Λατινικῶν παραφράσεων τε καὶ σχολίων διαπρέπουσι, τὰ ἅπαντα Εὐφραῖμι τοῦ Σύρου Λατινιστὶ καὶ μετὰ Λατινικῶν ἐπίσης σημειώσεων, τινὰ ἐκ τῶν σωζομένων τοῦ προμνησθέντος Πατριάρχου Γενναδίου τοῦ ἀπὸ Σχολαρίων, καὶ ἄλλων πολλῶν ἐπιφανῶν πονήματα, ἅτινα συντομίαν διώκων παρέρχομαι. Ὅ τοιαῦτα δὲ καὶ τινὰ νέα βαρύτιμα περιέχων ναὸς δυστυχῶς ὑπὸ σαθρῶν πλὴν δύο νεοδημιτῶν τοῦ μὲν κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν τοῦ δὲ κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν περικυκλοῦται μοναστικῶν κελλιῶν, ὡς ἐξέχων φαίνεται πόρρωθεν ὡς κρῖνον ἐν μέσῳ ἐκ / (σ. 312) χερσωμένου καὶ ἀκανθῶν βρῖθοντος λειμῶνος. Τὰ μὲν οὖν ἔνδον τῆς Μονῆς οὕτως ἔχουσι, τὰ δὲ ἐκτὸς ὡς ἐφεξῆς.

ἡ. Ἄπαν τὸ νοτιοανατολικὸν τμήμα τῆς γῆς τὸ εἰς τὸν κρημνὸν ἀπολήγον περικλείει διαφόρους καταφύτους κήπους καὶ ἐρισταφύλους ἀμπελῶνας, τὸ βορειοδυτικὸν δὲ ἓνα μόνον ἀλλὰ μέγιστον καὶ οὐχ ἦπτον εὐφορον. Διὰ τῆς κοίτης τοῦ ἀχανοῦς κρημοῦ, εἰς δὴ ἡ γεώδης αὕτη μοῖρα τελευτᾷ, ῥέει μετὰ πολλοῦ πατάγου ῥύαξ τις ἰχθυόνοσ καλούμενος Λαυράς, ὅστις πηγάζει ἀπὸ τῶν αὐτόθι ὀρέων καὶ ἐκβάλλει εἰς ἕτερον ἀνωρύμιον διὰ τὸ ἀσήμαντον παρακείμενον ῥύακα. Τὰ ὕδατα αὐτοῦ εἰσὶ πότιμα καὶ διαφανῆ, ἀλλὰ δηλητηρίως τῆς τοῦ ἐν αὐτοῖς κολυμβῶντος ὑγιείας καθάπτονται, ὡς ἡ πείρα δυστυχῶν τινῶν ἀπέδειξε τοῦτο πολλάκις.

Ὀλίγον μακρὰν τῆς Μονῆς κατὰ τὸ μεσημβρινὸν μέρος ὑπάρχει παρεκκλήσιον τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς κοιμήσεως τῆς Παναχράντου, κατὰ δὲ τὸ ἀντίθετον ἤτοι τὸ βόρειον ἐν πλείονι ἀποστάσει ἕτερον ὅμοιον ἐπ' ὀνόματι τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ παρ' ἐνὶ ἀγροκηπίῳ. Πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος ἐγγυτέρω τῆς Μονῆς κ' ὁ εὐκτήριος οἶκος εὗρηται ὀρυζοτριβεῖον ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀτίνης, πιθανῶς τυχὸν τοιοῦτου ἐπωνύμου ὀνοματοπεποιημένου ἐκ τοῦ ὑπὸ τῶν ἀναβάσεων καὶ καταπτώσεων τῶν ὀριζοντίων ἀλεστικῶν δοκῶν τῆς μηχανῆς προερχομένου ἤχου Ἀτίνη! Ἀτίνη! Παρ' ἀμφοτέροις δὲ αὐτοῖς κήποι διάφοροι ὀπωροφόροι τε καὶ λαχανοφόροι καὶ πολλοὶ λεπτοκαρποφόροι, ἀρχόμενοι κατ' ἐπιμήκη σειρὰν ἀπὸ τῆς ἐνούσης τοὺς πρόποδας τῶν ἀπεναντίας κειμένων ὀρέων γεφύρας, καὶ τελευτῶντες μέχρι τοῦ ἀπωτάτου ἀποτόμου κρασπέδου αὐτῆς. Ἡ γέφυρα αὕτη ἐστὶ λιθίνη, στηρίζεται δὲ ἐπὶ τριῶν κιόνων συγκεκροτημένων ἐκ τῆς συναρμογῆς καὶ συναφείας πολυειδῶν λίθων, καί, ἔχουσα εἰς τὸ μέσον μικρὰν αὐλακα, χρησιμεύει πρὸς μετοχέτευσιν μέρους τῶν ἀπὸ τοῦ ὀριζοτριβεῖου καταρρέοντων ὑδάτων συνάμα δὲ καὶ πρὸς σύνδεσιν τῶν προπόδων τοῦ Μενοικείου μετὰ τοῦ ἀπέναντι ἀνωρύμιου καὶ ἀφανοῦς διὰ τὸ ἀσήμαντον ὄρους ἐπὶ οἰαδήποτε τυχούσῃ χρεῖα διὸ καὶ βατῆ ἐστὶν ἐκάστω τοῦ βουλομένῳ

ἐπὶ τὴν κατεναντίαν διαβῆναι αὐτοῦ ὑπώρειαν, ἣτις οὕσα κυρία ἐκτεταμένης πεδιάδος, προσαγορευομένης Πιτζικόνι καὶ κειμένης παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ προειρηθέντος ῥύακος, ὅστις διερχόμενος κάτωθεν τῆς γεφύρας ταύτης δέχεται ἐνταῦθα καὶ τὰ ὀρητικῶς καταπίπτοντα ὕδατα τοῦ ὀριζοτριβείου, περιλαμβάνει εὐρὺν ἐλαιῶνα, παρέχοντα οὐ μικρὰν ὠφέλειαν καὶ παραμυθίαν τῇ εὐαγεῖ Μονῇ.

Ἐν τοῖς κήποις, οἵτινες παντοδαπῶν ὀπωρογόνων φυτῶν κομῶσι, πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰσὶ πεφυτευμένοι κατὰ στοίχους πρὸς κόσμον καὶ σκιερὰν ἀνάπασιν παμπληθεῖς κηπάρισσοι, οἵτινες ἐνταῦθα εἶναι τὸ ἐπικρατοῦν φυτόν, ἄφθονοι καρύαι καὶ ὀλιγάριθμοι κότινοι. Ἔτι δὲ καὶ τὸ λοιπὸν αὐτὸ δάπεδον ἔνεκα τοῦ δαψιλοῦς τῶν ὑδάτων εἰς ἀποστάσεις μικρὰς τοιούτων φυτῶν πλουτεῖ αὐτοφυῶς κατακαλλυνόντων θελκτικῶς τὸν θαλερὸν χιτώνα τῆς παραγωγῆς γῆς.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Μενοικείου ὄρους ὡς καὶ τοῦ καταντιπέρας δεικνύονται δύο φύσει σπήλαια ἐπίσημα ἢ ἀπαθανατισθέντα οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τοῦ ἐν μακαρία τῇ λή / (σ. 313) ξει ὀσίου Ἰωάννου, τοῦ πλεῖστα ἐν αὐτοῖς δαπανησαμένου καὶ μετὰ ταῦτα δειμάντος, καθάπερ προελέχθη, τὴν εὐαγεστάτην ταύτην Μονήν. Οἱ τοίνυν παρ' αὐτοῦ εὐεργετηθέντες μοναχοὶ καὶ διάδοχοι αὐτοῦ ἐπὶ τῷ φιλανθρώπῳ ἔργῳ χάριτας αὐτῷ εἰδότες καὶ ὡς μεγάλα παρὰ Θεῷ δυναμένῳ ἐτησίως κατὰ τὴν τοῦ Θεανθρώπου Σωτῆρος ἡμῶν θείαν Μεταμόρφωσιν ἀναβαίνοντες ἱερουργοῦσιν ἐν ἀμφοτέροις αὐτοῖς, ὧν τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Μενοικείου κείμενον καλεῖται Ἅγιος Σωτήρ, βεβαίως τυχὸν τοιαύτης ἐπωνυμίας ἔνεκα τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐορτῆς, καθ' ἣν ἡ θεία αὕτη τελεῖται τελετή τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι ὄρους Σοκέτος τοῦ Κτίτορος, ἔνθα διέρχεται χεῖμαρῶς καὶ λέγεται διατριβίος ἐν ὥρᾳ χειμῶνος τὸν θεῖον τοῦτον πατέρα πρὸς πλείονα τῆς σαρκὸς αὐτοῦ σκληραγωγίαν διὰ τὸ ἀφήλιον αὐτὸ εἶναι, ἐν ὥρᾳ δὲ θέρους τῷ ἑτέρῳ πρὸς τάλαιπωρίαν καὶ ἄσκησιν ὡσαύτως διὰ τὸ προσήλιον εἶναι.

Πόρῳ τῆς Μονῆς περὶ ἡμίσειαν ὥραν ὑπάρχει ἀγροκήπιον κείμενον ἐπὶ εὐρέος ὀροπέδιου κατὰ τὸ μεσημβρινοδυτικὸν καὶ καλεῖται Δοχή. Πρὸ τοῦ προαυλίου τοῦ οἰκοπέδου, ἐν ᾧ οἱ τὰς τοῦ ἱεροῦ καλλιεργοῦντες τὰς γαίας ὑπομίσθιοι χωρικοὶ οἰκοῦσι καὶ ὁ ὑπὸ τῆς Μονῆς ἐπιτετραμμένος ἀγρόνομος ἐπιστάτης αὐτῶν, ἐκτείνεται εὐρεία ἄλων, ἐφ' ἧς ἀλωοῦνται ἱκανὸς σίτος καὶ κριθή, συγκομιζόμενος ἐκ τῶν παρακειμένων ἀγρῶν. Τὸ οἰκόπεδον δὲ τοῦτο ἐξησφαλισμένον ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν διὰ παχέος καὶ ὑψηλοῦ φράκτου συνίσταται ἰδίᾳ ἔκτινων οἰκησίμων δωματίων, ἐξ ἐνὸς κτηνοστασίου καὶ ἐξ ἐνὸς σιτοβολῶνος διὸ καὶ τὸ ὄνομα Δοχή ἤκουσεν ἐκ τοῦ δέχεσθαι τοὺς ἐν αὐτῷ ἀποτιθεμένους ἐτησίως δημητριακοὺς καρπούς. Διὰ τὴν μικρὰν ἀπόστασιν αὐτοῦ ἐκ τῆς Μονῆς πολλάκις πρὸς διασκέδασιν

οἱ Μοναχοὶ ἐπισκέπτονται αὐτό, ἀνερχόμενοι ὁμῶς διὰ δυσβάτων καὶ βατωδῶν διόδων. Ἐνεκα γὰρ τοῦ μεγάλου ὕψους αὐτοῦ εὐρύοπος καὶ τερπνῆς εὐμοιρεῖ θέας, ἧς ἀφθόνως ἀπολαύει ὁ φιλοθεάμων ἐπιβάτης, δυνάμενος τὰ ὑπὸ τὴν ἀκόρεστον ὄρασιν αὐτοῦ πάντα ὡς πανόπτῃς Ἄρχος ἐπισκοπῆσαι.

Κάτωθεν τοῦ ἀγροκηπίου τούτου, ὅπερ ἀπὸ τῶν ὀλιγαριθμῶν αὐτοῦ μορεῶν παράγει καὶ ἡδιστα μόρα, εὗρηται σπήλαιον, ἐν ᾧ μοναχόν τινα Μακάριον τοῦνομα καὶ θιασώτην ὄντως μακάριον τοῦ τῶν ὁσίων θιάσου βεβιωκέναι ἄδεται.

Ἐγγυτάτῳ τῆς Μονῆς μεσημβρινῶς κεῖται μικρὸν ὄροπέδιον κατάρυτον κατὰ τὸν περιφερῆ αὐτοῦ ὀρίζοντα ὑπὸ κυπαρίσσω καὶ κατάχλων ἐπονομαζόμενον Κρομμυδᾶς καὶ χρησιμεῦον εἰς περιπατητικὴν διασκέδασιν. Προσέλαβε δὲ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο παρεφθαρμένον ἴσως ἐκ τοῦ κρομμυδῆς διὰ τὸ κυκλοτερὲς καὶ τὴν αὐτοῦ σμικρότητα ὡς τὸ κρόμμιον. Παρ' αὐτῷ εὕρισκεται καὶ οἶκός τις ἐπιτήδειος εἰς θερινὴν οἴκησιν. Κατὰ τὴν ὑπώρειαν τοῦ αὐτοῦ ὄροπέδιου ὑπάρχει δόμος ἐπιμήκης, ὅστις κατ' ἄμφω τῆς ἐκτεταμένης αἰθούσης αὐτοῦ τὰ ἄκρα ἔχων ἀνὰ δύο τέσσαρας θαλάμους προσαγορεύεται Ἀμπατζίδικον ὡς ὑπὸ τῆς τῶν Ἀμπατζίδων κοινότητος ἦτοι ὑφ' ἐνὸς συστήματος ἐριοῦφασματοῶν Σερῶν δεδμημένος.

Ἡ προπύλαιος τῆς Μονῆς περιοχὴ συσκιάζεται ὑπὸ ὀλιγίστων μὲν εἰνοσιφύλλων δὲ πλατάνων, δι' ὧν κατὰ τὸν θερινὸν καύσωνα τοῖς διασκεδάξουσιν ἐναυθὰ προκρίτοις Σερῶν ἰκανὴν παρέχει ἀνάπαυσιν. Ἀπέναντι δὲ τῆς πύλης εἰσὶ κατεσκευασμένα ἐν εὐθείᾳ γραμμῇ δύο μεγάλα ὀπωσοῦν σφαιροειδῆ καθίσματα ἐν εἶδει ταπεινῶν προχωμᾶ / (σ. 314) των, ἀπέχοντα ἀπ' ἀλλήλων ἕξ ἢ ἑπτὰ πόδας καὶ περὶ τὸ μέσον περικλείοντα εἴσοδον στενὴν. Ἐν τούτων ἐπὶ τῷ τῆ πύλῃ ἀντικειμένῳ αὐτοῦ μετώπῳ ἔχει πέντε ἢ ἕξ κρήνας ῥεούσας ἐντὸς ἀκατεργάστων καὶ πρὸς ἀλλήλας συνεχιζομένων δεξαμενῶν διὰ σωλῆνων λιθίνων καὶ αὐλακοειδῶν καὶ χρησιμευούσας εἰς ὑδροφορίαν καὶ πότισιν τῶν τεσσαράκοντα καὶ δεκά που ἡμιόνων τῆς Μονῆς, πρὸς δυσμὰς καὶ πέριξ ἐν γένει τῆς ὁποίας ὑπάρχουσι διάφοροι οἰκίαι τῶν προὔχόντων Σερῶν, οἵτινες χάριν πλείονος ἀναπαύσεως μεταβαίνουσιν ἐνθάδε τῷ θερεῖ, ὅποτε κατὰ τὴν ἐαυτῶν ἐπικρατεῖ ὑπερβολικὴ καὶ πνιγηρὰ θερμότης, ἣτις καὶ ἄλλως περιληπτικῶς φέρει τὸ ἐπώνυμον τῶν κονικῶν κανυμάτων. Τοιαῦται δὲ οἰκίαι εἰσὶ μὲν διεσπαρμένα καὶ πολλαχοῦ τῶν πέριξ τῆς Μονῆς, ἐξαιρέτως δὲ συγκεντροῦνται καὶ συμπυκνοῦνται ἐπὶ μᾶλλον πρὸς τὰ δυτικά, ἀποτελοῦσαι μίαν ἐκτενὴ καὶ συνεσωματουμένην ἔνεκα πλειοτέρας ἀσφαλείας συνοικίαν.

Παρ' αὐτῇ οὖν τῆ συνοικία ἐπὶ τῶν προπόδων τοῦ Μενοικείου ὑφούται καὶ μικρὸν τι παρεκκλήσιον ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου, προσα-

γορευόμενον διὰ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ θέσιν ἄνω Παναγία πρὸς διάκρισιν ἑτέρου, ἐπὶ τῇ αὐτῇ προστάτιδι Παρθένω, σεβομένου καὶ ἐπώνυμον φέροντος διὰ τὴν ταπεινὴν αὐτοῦ θέσιν κάτω Παναγία, ἐν ἱερῷ σηκῷ τοῦ ὁποίου θάπτονται οἱ ἀποβιῶντες τῶν Μοναχῶν.

Δι' ἑνὸς τῶν τῇ Μονῇ παρακειμένων τούτων οἴκων ὑποδιέρχεται ῥύαξ τις, ὃς κατερχόμενος ἐκ τοῦ Μενοικείου καὶ ἐνταῦθα ἐν βαθεῖ κοιλώματι ἐξεπίτηδες κατεσκευασμένῳ ὀρητικώτατα καταπίπτων δι' ὄχου τοῦ λιθίνου ἐκρέει μετὰ πολλοῦ πατάγου καὶ ἀφροῦ, ὀνοματοποιούμενος μόνον κατὰ τὴν ἐρύγδουπον ταύτην ἐκροὴν αὐτοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Δρύστρα ἴσον ἢ ταῦτὸν τῷ ὕδρορῥόῳ ἦτοι διώρυνι πρὸς ἐκροὴν ὕδατος, καθότι τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐνταυθί.

Ἐν τῇ Πιτζικονία στενομήκει πεδιάδι τῇ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ῥυακος Λαυρᾶ κειμένη ἐστὶ παρεκκλήσιον, ὅπερ καὶ τελευταῖον, τῆς Ἁγίας ὀσιομάρτυρος καὶ ἀθληφόρου Παρασκευῆς καὶ ἀγίασμα ἀναβρύον ἐν τῷ ναῖσκῳ δυνάμει τῆς θεραπευομένης καὶ τιμωμένης ἐκάστοτε ἀγίας.

θ'. Τῷ Μενοικεῖῳ δὲ τούτῳ ὄρει καὶ τοῖς περὶ τὴν Μονὴν ὁμοχώροις ὄρεσιν, αὐτοῦ δὲ ἀντικειμένοις φύονται συνήθως ἐκ μὲν τῶν ἀκάρπων φυτῶν δρυς, πρίνοι, κλήματα ἄγρια ἐρειδόμενα ἐπὶ φρακτῶν καὶ θάμνων ὡς τὰ πολλά, βάκχιοι κισσοὶ περιπλεκόμενοι τὰ μάλιστα εἰς δρυς, κυπάρισσοι καὶ τινες αἴγειροι καὶ πίτυς ἐκ δὲ τῶν καρπίμων ἐλαῖαι αἱ πολυπληθέστεραι πάντων καὶ αἱ ἐκτενόμεναι σποράδην μέχρι τοῦ ἡμιωριαίου σταθμοῦ τῆς εἰς Σέρρας ἀγούσης ὁδοῦ, ἐπονομαζόμενου Βιρῥῶς καὶ λίαν προσφυνῶς χρησιμεύοντος πρὸς στιγμιαίαν ἀνακουφίσεως σταθμείαν διὰ τὸν σύνδενδρον αὐτοῦ χῶρον καὶ κατάρρυντον ὑπὸ δύο κρηνῶν, καταχεουσῶν ἠδύτατον καὶ διαφανὲς ψυχρὸν ὕδωρ, συκαὶ ἐπιβαρυνόμεναι ὑπὸ ἠδίστων σύκων, κρανεῖαι φέρουσαι ἀφθονωτάτας πιτάξεις, ῥοαί, κερασαίαι, κυδωναίαι, λεπτοκαρύαι, καρύαι, ῥοδακινεαί, μηλέαι καὶ τὰ ὅμοια τούτοις. Προσέτι παράγονται καὶ ὀλίγοι πέπωνες καὶ σικυοί, μικρὰν γῆς ἔκτασιν κατέχοντες διὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν συγκροτουμένων σικυκλάτων ἐκ τῶν σπαρτῶν δὲ παράγεται ἀπὸ τῶν εὐαρίθμων αὐτόθι ἀγρῶν σίτος, ἀραβόσιτος καὶ κριθή.

(σ. 315) ι'. Τὸ κλίμα τῆς Μονῆς ταύτης διὰ τὸ ὄρεινὸν τῆς θέσεώς ἐστὶ ψυχρότερον τοῦ τῆς γειτνιαζούσης αὐτῇ πόλεως Σερραῶν, ἐντεῦθεν καὶ τὰ αὐτούσια ταῦτα προϊόντα αὐτῆς πεπαίνονται ὀψιαιότερον ἢ τὰ ἐκεῖνης, προσέτι ἐνταῦθα ἐπικρατεῖ χειμῶν δριμύτερος ἢ ἐκεῖ, συνοδευόμενος ὑπὸ συνεχῶν νιφετῶν, ὅτε νιφάδες χιόνος παμπληθεῖς καταπίπτουσαι διακρατοῦσι τὸ ἔδαφος χιονοσκεπαστον μέχρις Ἀπριλίου.

Καὶ ἡ προσκειμένη δὲ αὐτόθι κώμη ὑπὸ τὸ ὄνομα Λάκκος συμπάσχει τὰς αὐτὰς τοῦ ψυχροῦ κακουχίας, ὡς περὶ καὶ ἡ γείτων αὐτῆς Μονή, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν καὶ ἔτι δεινότερας ἔνεκα τῆς κατωφεροῦς αὐτῆς θέσεως,

ἐξ ἧς καὶ Λάκκος εἰκότως ἐκλήθη.

Ταῦτα δὲ ἔστωσαν ἱκανὰ περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ τούτου ἐνδαιτήματος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀξίων καταχωρήσεως λόγου ἀπολείπεται δὲ ἤδη τὴν ἐσχάτην ὑποδιήγησιν τῆς περιγραφῆς ἐξυφάναι, ἵνα τὴν τοῦ λόγου καταστροφὴν συμπληρώσωμεν.

ια. Τὸ ἱερὸν τοῦτο καταγώγιον συντηρεῖται καὶ διατρέφεται ἐν γένει ἀπὸ ἐλεῶν τῶν εὐλαβεία εἰς αὐτὸ φερομένων προσκυνητῶν καὶ ἀπὸ τῶν εὐαρίθμων αὐτοῦ κτημάτων, ἅτινα οἱ δομήτορες αὐτῷ ἐχαρίσαντο πρὸς νομὴν τῶν οἰκητόρων μοναστῶν καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ καταστρεπτικοῦ χρόνου παραδόξως φεισθεῖσα ἀνεπηρέαστα κατέλιπε.

Ταῦτα δὲ ὅτε μὲν ἀνεθήκαντο οἱ αἰοίδιμοι ἐκεῖνοι ἴδρυνται ὡς μεγαλοδώρων καὶ εὐεργετίδων χειρῶν ἀναθήματα ἦσαν πολυπληθῆ, μετέπειτα δὲ μειωθέντα ὑπὸ τῶν τότε συχνάκις συμβαινουσῶν δεινῶν περιστάσεων καὶ ταραχῶν τοσαῦτα ἐξ ἐκείνων ἐναπελείφθησαν, ὅσα μόλις ἐξαρκοῦσι νῦν εἰς τὰ πρὸς ζωάρκειαν αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ἀποσωθέντων ἀναφέρομεν δύο μόνον ὀπωσοῦν εὐπροσόδευτα ἀλλὰ καὶ ταῦτα ὑπὸ τετριμμένα ὀνόματα Δερβέσιν (ἄλλως Κεσιλοῦκι) καὶ Τουμπίτζα, τὰ δὲ λοιπὰ ὡς οὐδενὸς λόγου ἄξια καθὸ συνιστάμενα εἰς κήπους τινὰς καὶ ἀγροὺς καὶ ὑπαγόμενα ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῶν πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας εὐρισκομένων μετοχίων αὐτοῦ ἐῶ κατὰ χώραν.

Καίτοι δὲ τοσαύτας καὶ τοιαύτας ἀσημάντους κέκτηται ἀφορμὰς, ἀφ' ὧν φειδομένως ἐξοικονομεῖ τὰς πρώτας αὐτοῦ ἀνάγκας καὶ ἐξοφλίζει τὰ μεγάλα ὡς πρὸς αὐτὸ χρέη, μολαταῦτα διαμένει μέχρι καὶ νῦν ἀρχαιότητος δεῖγμα. Τὴν ὑπερφυᾶ ἄρα αὐτοῦ διατήρησιν εὐλόγως χρῆ ἐπιόρῳσαι τῇ θεῖα προνοίᾳ, ἣ ἀπάντων ποιεῖται μέριμναν καὶ ἀντιλαμβάνεται. Ταύτη οὖν καὶ γὰρ δόξαν ἀναπέμπων τελευτῶ τοῦ λόγου.

Ἔγραφον ἐν τῇ τῆς Χάλκης Θεολογικῇ Σχολῇ
ἐν ἔτει αωνζ^ω τῇ ιδ^η Ὀκτωβρίου
Ἰωάννης Δημητριάδης Σερόραϊος

Άποψη της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερών.

Μετὰ νοημοσύνης καὶ διοικητικῆς συνέσεως εἰργάσθη καὶ Ἰάκωβος ὁ μητροπολίτης Κασανδρείας, (εἶτα Σερρών, καὶ τέλος πατριάρχ-

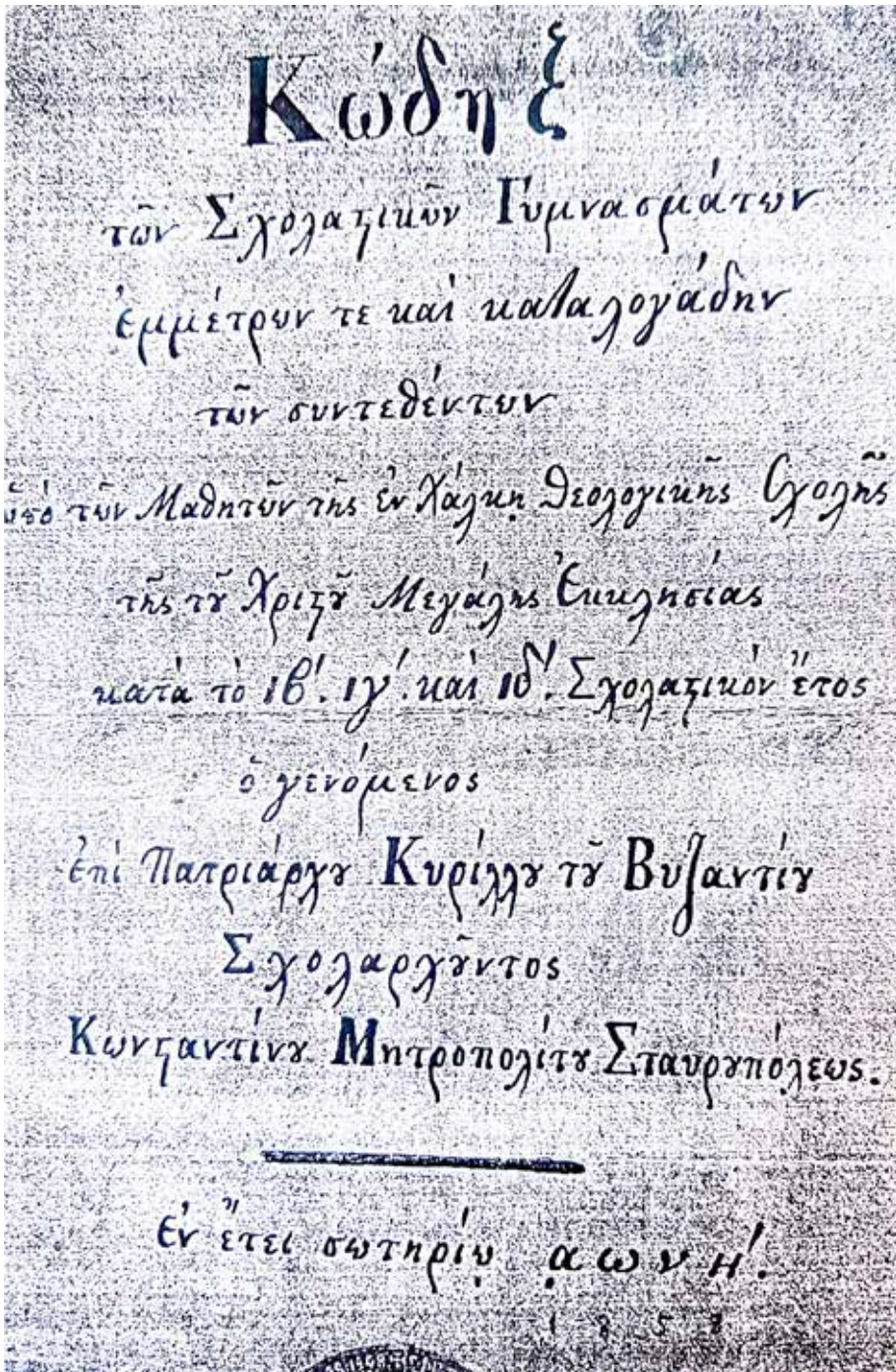

ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΣΑΝΔΡΕΙΑΣ
(ξυλογραφία τοῦ 1863)

χης Ἀλεξανδρείας), πρὸς εγκατάστασιν ἀσφαλῆ τῶν ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως φυγαδευθέντων ἐλλήνων τῆς Κασανδρείας, ἣν διώκησεν ἀπὸ τοῦ νοεμβρίου 1832 ἐπὶ δεκατέσσαρα ἔτη, ὅτε μετετέθη εἰς Σέρρασ· πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐξελέγη τῇ 25 μαΐου 1861, ἀπέθανε δ' ἐν τῇ νήσῳ Πάτμῳ, πατρίδι αὐτοῦ, τῇ 30 δεκεμβρίου 1865.

Μανουήλ Ιω. Γεδεών.

Αποσημειώματα χρονογράφου 1800-1913, ἐν Αθήναις 1932, σσ. 228-229.

Ο Κώδηξ, ο περιέχων τις δύο ιδιόγραφες Συνθέσεις του Ιωάννη Δημητριάδη.

Προοίμιον της περιγραφής της Ιεράς Μονής
 της Τηριαντικής Θεοτοκοεικής Μονής του Τιρκου έτους
 1800
 Του Αποστόλου Αθ. Γλαβίνας

Η Μονή αυτή η οποία κατέχει ο ονομαστικός της ονόματι
 της Παναγίας της Τηριαντικής Θεοτοκοεικής Μονής
 είναι κτισμένη στην κορυφή του βουνού της Τηριαντικής
 Μονής και είναι η μονή η οποία κτισμένη είναι στην κορυφή
 του βουνού της Τηριαντικής Θεοτοκοεικής Μονής
 και είναι η μονή η οποία κτισμένη είναι στην κορυφή
 του βουνού της Τηριαντικής Θεοτοκοεικής Μονής
 και είναι η μονή η οποία κτισμένη είναι στην κορυφή
 του βουνού της Τηριαντικής Θεοτοκοεικής Μονής

15 σό λ ε σ 5

Το Προοίμιον της περιγραφής της Ιεράς Μονής.

APOSTOLOS ATH. GLAVINAS

HOLOGRAPH AYTOBIOGRAPHICAL NOTE (20.2.1857)
AND IDENTIFICATION DESCRIPTION OF THE HOLY
MONASTERY TIMIOS PRODROMOS OF SERRES
(14.10.1857) OF SERRAIOS IOANNIS DIMITRIADIS

Abstract

Ioannis Dimitriadis was born in Serres on 21 May 1838 and on 29 September 1856 he was enrolled in the second year of his seven-year studies at the Holy Theological School of Chalki.

According to the School Regulation, he composed, in the course «Simple Compositions», two texts. In the first, on the subject «Biographies», he submitted his «Biography» (20.2.1857), and in the second, entitled «Descriptions», he described the Holy Monastery of Timios Prodromos of Serres (14.10.1857).

These two unpublished texts are published here, as they were written by him in the «Code of Scholastic Gymnastics» of the Theological School.

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΛΕΝΙΚΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ

Η παρούσα μελέτη αφορά μια σειρά 67 ελληνικών μεταβυζαντινών επιγραφών¹ που βρίσκονται σε τοιχογραφίες ή σε διάφορους θησαυρούς χριστιανικής τέχνης, αλλά και σε επιτάφιας πλάκες. Τα κειμήλια αυτά προέρχονται κατά κανόνα από τη μονή Ροζινού και μάλιστα από τον κοιμητηριακό ναό του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (1662), από την Τράπεζα (1728), από το καθολικό του Γενέσιου της Θεοτόκου (1732) και από το παρεκκλήσιο των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού (1732), αλλά και από διάφορους ναούς στο Μελένικο, όπως οι ναοί της Παναγίας Σπηλαιώτισσας (φάση του 1731), του Αγίου Στεφάνου, των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου (1840), του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) και του Αγίου Αντωνίου (1881). Ωστόσο, ορισμένες από τις επιγραφές προέρχονται από άλλα μέρη, όπως το Άγιον Όρος, αλλά τα στοιχεία που φέρουν αφορούν το Μελένικο. Οι εξεταζόμενες επιγραφές, οι οποίες δίνουν αναμφίβολα πολύτιμα στοιχεία για την ιστορία της πόλεως Μελενίκου και της περιοχής, κατατάσσονται σε κτητορικές, σε αφιερωματικές, σε επιγραφές με το όνομα του καλλιτέχνη, με χρονολογίες, όπως και σε επιτύμβιες επιγραφές.

Ι. Κτητορικές επιγραφές

Σε τοιχογραφίες:

1.

† ΑΝΗΓΕΡΘΗ Κ(Α)Ι ΑΝΙΣΤΟΡΙΘΥ Ο ΘΗΟΣ ΟΥΤΟΣ / Κ(Α)
Ι ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΠΡΟ/ΦΥΤΟΥ
ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ Κ(Α)Ι ΒΑΠΤΙΣΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΛΑ / ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ
ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ Κ(Α)Ι ΕΥΛΑ(ΒΕ)ΣΤΑΤΟΥ ΕΝ Υ/ΕΡΟΜΟ(Ν)
Α(ΧΟΙΣ) Κ(ΥΡΙ)ΟΥ Κ(ΥΡΙ)ΟΥ ΘΕΟΔΩΣΙΟΥ Κ(Α)Ι ΠΡΟΤΟΧΗ/
ΓΓΚΕΛΟΣ, ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΗ/ΕΡΩΤΑΤΟΥ Κ(Α)Ι

1. Στην μελέτη θα ασχοληθούμε αποκλειστικά και μόνο με τις ελληνικές μεταβυζαντινές επιγραφές της περιοχής, οι οποίες δίνουν κάποια συγκεκριμένα και ιστορικά στοιχεία.

ΜΟ(Υ)ΣΙΚΟΤΑΤΟΥ ΜΙΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ / ΜΕΛΕΝΗΚΟΥ Κ(ΥΡ)ΟΥ
Κ(ΥΡ)ΟΥ ΣΙΑΒΕΣΤΡΟΥ. / ΕΤΗ ΑΠΟ Χ(ΡΙ)ΣΤΟΥ 1662. ΕΝ ΜΙΝΗ
ΙΟΥΛΙΟΥ ΕΙΣ Ι

Η επιγραφή αναγράφεται με μαύρα γράμματα σε λευκό βάθος και εντάσσεται σε τοιχογραφία (1662) στον ναό του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (1662) της μονής Ροζινού².

2.

Δέησις τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Μαυρούδι, Μανόλι καὶ ἡ μήτηρ αὐτῶν Κομνεάνη. 1731

Η επιγραφή ήταν αναγεγραμμένη σε τοιχογραφία (1731) στο καθολικό της μονής της Παναγίας Σπηλαιώτισσας στο Μελένικο³.

3.

ΠΑΙΣΙΟΣ ΕΛΛΕΩ Θ(ΕΟ)Υ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΝΕ(Α)Σ
ΡΩΜΗΣ Κ(ΑΙ) ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ Π(Α)ΤΡΙΑΡΧΗ(Σ) / ΟΥΤΩΣ Ο
ΘΕΙΩ(Σ) ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠ(Ο)Σ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ Θ(ΕΟ)ΤΟ
ΚΟΥ ΤΗΣ ΑΥΘΕΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΠΟΙΑΚΗΣ / ΜΟΝΗΣ
ΤΗΣ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΗΣ ΡΩΖΙΝΟΥ ΑΝΕΚΙΝΗΣΘΕΙ Κ(ΑΙ)
ΑΝΕΣΤΟΡΙΣΘΕΙ ΚΑΙ ΚΑΛΛΟΠΙΣΘΕΙ ΣΥΝ ΤΩ / ΤΕΜΠΛΩ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΣΤΟΛΙΣΜΩΝ ΑΡΧΗΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ
ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ Μ(Η)ΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ Μ(Ε)ΛΕΝΙΚΟΥ Κ(ΥΡ)ΟΥ
ΑΝΘΥΜΟΥ / ΠΡΟΕΣΤΕΥΟΝΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΗΓΟΥΜΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ
ΑΙΔΕΣΜΙΩΤΑΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΕΥΛΑΥΕΣΤΑΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΕΥΣΙ ΚΥΡΟΥ
ΣΑΚΕΛΛΑ/ΡΙΟΥ Κ(ΥΡ)ΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΕΝΤΙΜΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΩΝΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΞ Κ(ΥΡ)
ΟΥ ΔΟΥΚΑ ΔΙΑ / ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ Κ(ΑΙ) ΔΑΠΑΝΗΣ ΑΥΤΟΥ Κ(ΑΙ)
ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ, ΑΨΛΒ ΙΟΥΛΙΟΥ Ε'

Η επιγραφή (1732) αναγράφεται επάνω από τη θύρα εισόδου του κυρίως ναού στο καθολικό της μονής Ροζινού⁴.

2. Ε. Ταπεινός, «Η περί το Μελένικον της Μακεδονίας ιστορική μονή Ροζινού», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου* 5 (1912), σ. 96. Π. Σπανδωνίδης, *Μελένικος ο νεκρός μακεδονικός ακρότης*, Θεσσαλονίκη 1930, σ. 47. Τ. Vlachos, *Die Geshichte der byzantinischen Stadt Melenikon*, Thessaloniki 1969, σ. 80. Μ. Stojanova, «The Cemetery Church of Rožen Monastery», *Balkan Studies* 28 (1987), σ. 26-27. G. Gerov, Β. Penkova, R. Bozhinov, *Stenopisite na Rozhenskia manastir* (Οι τοιχογραφίες της μονής Ροζινού), Sofia 1993, σ. 158-159 (έγχρωμη φωτογραφία), 161-162. Δ. Βαλαής, *Συμβολή στην ιστορία των Μητροπόλεων του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τον 17^ο αιώνα* (Αγχιάλου, Τιμβρου, Μελενίκου, Σωζοπόλεως), Θεσσαλονίκη 2006, 210-211.

3. Βρισκόταν εκεί τουλάχιστον μέχρι το 1907, όταν δημοσιεύθηκε από τον Ρ. Perdri-zet, «Melnic et Rossno», *Bulletin de correspondance Hellénique* 31 (1907), σ. 22. Vlachos, *Die Geschichte*, ό.π., σ. 73, αναγνωρίζει το πρώτο όνομα ως «Μαυρίδου».

4. Perdri-zet, Melnic, ό.π., σ. 36. Γ. Χατζηκυριακού, *Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιοδείας ανά την Μακεδονία (1905-1906)*, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 149. Vlachos, *Die Geschi-*

4.

Ὁ ναός ἀνοικοδομήθη ἐπὶ Μητροπολίτου Μελενίκου Διονυσίου ἐν ἔτει 1840.

Ἡ κτητορική επιγραφή αναγράφεται σε τοιχογραφία (1840)⁵ στο ναό των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου (1840) στο Μελένικο.

5.

† Ο ΠΑΡΩΝ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΕΠΙ / ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΠΑΤΡΟΣ
ΗΜΩΝ / ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΝΩΚΟΔΟΜΗΘΗ /
ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ Κ(ΑΙ) ΕΖΩΓΡΑΦΗΘΗ ΔΑΠΑΝΗ ΜΕΝ / ΤΩΝ
ΚΥΡΙΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ ΤΖΙΕΡΗ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ /
Θ. ΚΑΡΑΤΖΑ Κ(ΑΙ) ΛΟΙΠΩΝ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΩΝ. ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ ΔΕ
ΤΟΥ / ΤΙΜΙΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΖΗΣΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ ΕΝ ΕΤΕΙ 1881.
Ιανουαρίου 10 / χεῖρ λαζάρου Π(ετρα)κ(ίδη) αγιογράφου

Ἡ κτητορική επιγραφή (1881)⁶ αναγράφεται στον νότιο τοίχο του ναού του Αγίου Αντωνίου (1881) στο Μελένικο (εικ.1.).

Εικ. 1. Ἡ κτητορική επιγραφή (1881). Ναός Αγίου Αντωνίου στο Μελένικο. Αρχείο Αl. Trifonova.

chte, ό.π., σ. 79. Α. Πρέπης, «Στοιχεία για την πνευματική - καλλιτεχνική δραστηριότητα Γιαννιωτών στο Μελένικο και την ευρύτερη περιοχή το 18^ο και 19^ο αιώνα», *Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συνεδρίου Γιάννινα - Ήπειρος 19ος-20ος αι. Ιστορία - Κοινωνία - Πολιτισμός*, Γιάννινα 1993, 12, σημ. 6. Gerov, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, ό.π., σ. 159. Βαλαής, Συμβολή, ό.π., σ. 173. I. Gergova, E. Popova, E. Genova, N. Klisarov, *Korpus na stenopisite v Bŭlgaria ot XVIII vek* (Σύνταγμα των τοιχογραφιών της Βουλγαρίας κατά τον 18^ο αιώνα), Sofia 2006, σ. 160, 174.

5. Vlachos, *Die Geschichte*, ό.π., σ. 77.

6. Η επιγραφή δημοσιεύθηκε με κάποιες διαφοροποιήσεις από τον Α. Vasiliev, *Bŭlgarski vŭzrozhdenski maistori* (Βουλγαρικοί καλλιτέχνες της Αναγέννησης), Sofia 1965, σ. 276, κυρίως η διαφορά αφορά το όνομα του ζωγράφου. Vlachos, *Die Geschichte*, ό.π., σ. 78 δημοσιεύει την επιγραφή, χωρίς να σημειώνει το όνομα του ζωγράφου. Δύο βουλγάρες ερευνήτριες δημοσιεύουν μια βουλγαρική μετάφραση της επιγραφής, χωρίς ωστόσο

6.

ΑΝΙ[ΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙ[Ο]Σ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑ/,ΟΣ ΤΩΝ
ΑΓΙΩΝ Κ(ΑΙ) ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ / ΚΟΣΜΑ Κ(ΑΙ)
ΔΑΜΙΑΝΟΥ ΔΗ ΕΞΟΔΟΥ Κ(ΑΙ) ΔΑΠΑ/ΝΗΣ Μ[ΕΛΛΑΝΗΣ ΜΟΝ]
ΑΧ[ΗΣ]

Η επιγραφή αναγράφεται στο παρεκκλήσιο των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανό (περ. 1732) της μονής Ροζινού⁷.

Σε λίθο:

1.

Ο ΚΗΠΟΣ ΤΟΥΤΟΣ ΟΝ ΠΟΤΕ / ΑΤΕΙΧΟΣ ΚΑΙ ΑΚΑΛΟΣ / ΟΥΤΩΝ
ΛΑΜΠΡΟΣ ΤΕ ΚΑΙ ΤΕΡΠΙΝΟΣ / ΚΑΤΕΙΖΙΤΗ ΗΛΕ ΤΕΙΧΙΣΘΕΙΣ /
ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΑΦΕΙΔΟΥΣ / ΑΡΧΙΕΡΕΟΣ ΕΥΚΛΕΟΥΣ / ΚΥΡΙΟΥ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ / ΑΙΩΝΙΟ ΟΥΡΑΝΟΥ / : 1841 ΜΑΡΤΙΟΥ 27:

Η επιγραφή είναι σκαλισμένη επάνω σε μαρμαρίνη πλάκα (1841)⁸, η οποία βρέθηκε στις ανασκαφές κοντά στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

II. Αφιερωματικές επιγραφές

Σε εικόνας:

1.

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΜΑΝΟΛΗ ΤΟΥ ΜΗ/ΟΥ

Η επιγραφή βρίσκεται σε εικόνα του έφιππου αγίου Γεωργίου με 14 σκηνές του βίου του (16 αι.)⁹ από τον ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

2.

ΔΕΙΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΖΛΑΤΟ(Υ) ΔΑΥΦΝΗ
ΕΤΟΥΣ ΖΡΜΕ

Η επιγραφή αναγράφεται σε εικόνα του αγίου Δημητρίου (1636/7) από τη μονή Ροζινού¹⁰ κοντά στο Μελένικο.

να σημειώνουν, ότι η επιγραφή είναι ελληνική και παραθέτουν τα αναφερόμενα εκεί ονόματα έτσι, ώστε να φαίνονται βουλγαρικά, βλ. Yu. Mineva-Milcheva, E. Aleksandrova, *Pŭtevoditel na kultovata arkhitektura v Bŭlgaria. Hristianski, evreĭski, myusulmanski pame-tnitsi. Zapadna Bŭlgaria* (Οδηγός της λατρευτικής αρχιτεκτονικής στη Βουλγαρία. Χριστιανικά, εβραϊκά και μουσουλμανικά μνημεία. Δυτ. Βουλγαρία), tom. 1, Sofia 2006, σ. 240.

7. Gerov, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, ό.π., σ. 160. Gergova et al., *Korpus*, ό.π., σ. 174.

8. V. Gerasimova-Tomova, «Kamenna plastika» (Γλυπτική λίθου), *Melnik*, τόμ. 1, Sofia 1989, σ. 175, ενκ. 28, όπου δημοσιεύεται με μικρές διαφοροποιήσεις.

9. G. Gerov, *Ikoni ot Melnik i Melnishko* (Εικόνες από το Μελένικο και την περιοχή του), Sofia 2007, σ. 62-69, όπου δημοσιεύει φωτογραφία της επιγραφής στη σ. 67.

10. E. Bakalova, *Rozhenskiyat manastir* (Η μονή Ροζινού), Sofia 1990, σ. 100. Gerov,

3.

ΔΟΥΛΟΥ Κ(ΥΡΙ)ΟΥ ΔΕ/ΥΣΙΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΑΓΙΟΤΗ / ΔΟΥΚΑ ΕΤΗ
ΑΠΟ Χ(ΡΙΣΤ)ΟΥ / 1664

Η επιγραφή αναγράφεται σε εικόνα των αγίων αποστόλων Πέτρου και Παύλου (1644) της μονής Ροζινού¹¹ κοντά στο Μελένικο.

4.

ΔΟΥΛΟΥ / Κ(ΥΡΙ)ΟΥ ΔΕΥΣΗΣ / ΒΟΥ(Λ)ΚΟ / Κ(Α)Ι ΜΑΡΟΥΔΑ

Η επιγραφή με λευκά γράμματα αναγράφεται στο δεξί τμήμα της εικόνας του Χριστού Παντοκράτορα (17ος αι.)¹² από τη μονή Ροζινού.

5.

† СΑΒΒΑ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΤΟΥ / ΛΑΥΡΑΣ ΑΦΙΕΡΟСΗΣ / ΔΕΗΣΗΣ
ΠΡΟΗΓΟΥΜ(ΕΝΟΥ) / Κ(ΑΙ) ΔΑΠΑΝΥ ΑΥΤΟΥ / ΤΟ ΕΤΥ αψνξ :
(=1757) / [η αυγου]στου μη[νί]

Η επιγραφή αναγράφεται επάνω σε εικόνα του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη με σκηνές του βίου του και αγίους (1757)¹³ από τον ναό του Αγίου Αντωνίου (1881) στο Μελένικο.

6.

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ / Χ(ΡΥΣΑΝ)
Θ(ΟΥ)

Η επιγραφή αναγράφεται σε εικόνα της ένθρονης αγίας Αικατερίνης (1759)¹⁴ από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

7.

δέσεις του δούλου του θεού ιωάννου κ(α)ι τῶν γονέων κ(α)ι τῆς
συμβίας / του [.....] πρόδρομε τον [.....] όντα / διάσωξε τους σαις λά-
θως ως τον δε [.....] αψξη μηνί δεκεμβρίου

Η επιγραφή, η οποία αναγράφεται με μικρά μαύρα γράμματα σε λευκό βάθος, επάνω σε λευκό ειλητάριο, εντάσσεται σε εικόνα του α-

Ikonite ot Melnik, ό.π., σ. 27, σημ. 46, όπου παραθέτει την ελληνική επιγραφή με λίγες διαφοροποιήσεις.

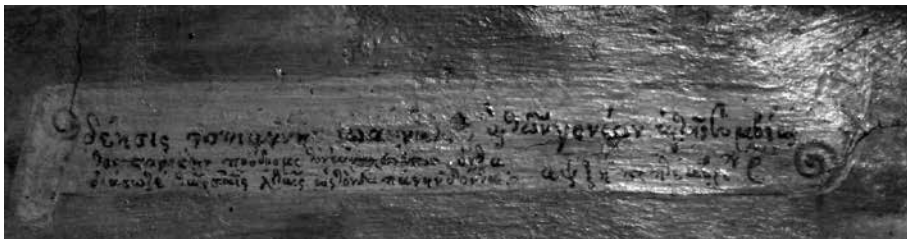
11. L. Κοϊνοva-Arnaudova, *Ikonite ot Melnishkiya kraï* (Οι εικόνες από την περιοχή του Μελενίκου), Sofia 1980, σ. 42, εικ. 11, όπου δίνεται λανθασμένο στοιχείο ότι η εικόνα χρονολογείται στο πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα, ενώ η ίδια φέρει τη χρονολογία φιλοτέχνησης το 1664.

12. Κοϊνοva-Arnaudova, *Ikonite*, ό.π., σ. 50, εικ. 20. Gerov, *Ikonite ot Melnik*, ό.π., σ. 29, σημ. 52.

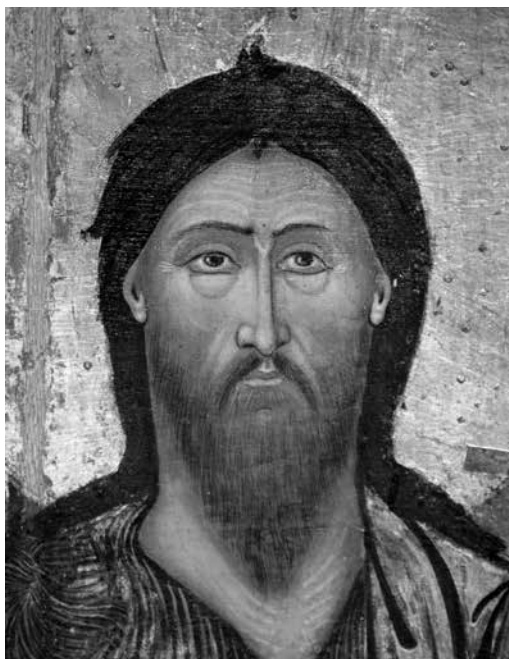
13. Gerov, *Ikonite ot Melnik*, ό.π., σ. 138-145. Al. Trifonova, «Ikona na sv. Atanasii Atonski s zhitiini stseni i svetsi ot Melnik (1757 g.)» [Εικόνα του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη με σκηνές βίου και αγίους από το Μελένικο (1757)], *Godishnik na Sofijskia Universitet/Centur za Slaviano-Vizantijski Prouchvania "Prof. Ivan Duichev"* 98/17, (2012), σ. 25-43.

14. Gerov, *Ikonite ot Melnik*, ό.π., σ. 146-149.

γίου Ιωάννου του Προδρόμου (1768) από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο (εικ.2-3).

Εικ. 2. Η αφιερωματική επιγραφή της εικόνας του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (1768). Ναός Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο. Αρχείο Αl. Trifonova.

Εικ. 3. Ο άγιος Ιωάννης ο Προδρόμος (λεπτομέρεια εικ. 2).

8.

ΙΣΤΟΡΗΘΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΑΓΙΑ ΕΙΚΩΝ ΕΙΣ ΑΝΤΥΤΥΠΙΟΝ
ΤΗΣ ΠΟΡΤΑΙΤΙΣΣΗ(Σ) ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ(Σ) ΤΟΥ ΠΑΝΟΣ(Ι)
ΟΤΑΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝ(ΟΥ) / ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ
ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΙΒΗΡΙΤΟΥ ΔΙ ΕΞΟΔΩΝ ΔΕ Κ(ΑΙ) ΕΥΛΑΒΕΙΑΣ ΤΩΝ
ΚΥΡΙΩΝ ΜΑΝΚΑΤΗ ΤΑΜΠΑΚΗ Κ(ΑΙ) ΚΩΝΣΤΑ(ΝΤΙΝΟΥ)
ΚΑΛΤΖΟΥΝΗ ΕΙΣ ΨΥΧΙΚ/ΗΣ ΤΩΝ ΣΩΤΗ/ΡΙΑΣ / ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ
ΙΑΚΩΒΟΥ ΙΒΗΡΙΤΟΥ

Η επιγραφή, η οποία αποδίδεται με μαύρα και με λευκά γράμματα βρίσκεται στο κάτω τμήμα της εικόνας της Παναγίας Πορταίτισσας (περ. 1790) στη μονή Ροζινού¹⁵ κοντά στο Μελένικο.

9.

δέησις αθανασίου κ(αι) της συμβίας κ(αι) των τέκνων

Η επιγραφή με μαύρα γράμματα αναγράφεται στο κάτω μέρος της εικόνας του ένθρονου αγίου Αθανασίου Αλεξανδρείας (18ος αι.), η οποία προέρχεται από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο¹⁶.

10.

κωνσταντίνου · ΧΡ(ΥCΑΝ)Θ(ΟΥ) και τῶν τέκνων

Η επιγραφή με μαύρα γράμματα εντάσσεται στο κάτω τμήμα της εικόνας της Βάπτισης (18ος-19ος αι.)¹⁷, η οποία προέρχεται από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

11.

ΚΩΝΣΤΑΝ/ΤΙΝΟΥ · ΧΡ(ΥCΑΝ)Θ(ΟΥ) / κ(α)ὶ τῶν τέκνων

Η επιγραφή με κόκκινα γράμματα βρίσκεται στο επάνω μέρος της εικόνας της Μεταμορφώσεως του Χριστού (18ος-19ος αι.)¹⁸, η οποία προέρχεται από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του

15. Γενικά για την εικόνα της Παναγίας Πορταίτισσας βλ. G. Chavřukov, *Břlgarski manastiri* (Βουλγαρικά μοναστήρια), Sofia 1974, σ. 84-285. Gerov, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, ό.π., σ. 14-15. E. Bakalova, «Zwei Ikonen der Muttergottes Portaitissa (von Iviron) in Bulgarien», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, πέρ. Δ΄, τόμ. ΙΖ΄*, (1994-1994), σ. 349. P.L. Vocotopoulos, «Note sur l'icône de la Vierge Portaitissa», *Zograf* 25 (1996), 27-30. E. Bakalova, «Ikonata na sv. Bogoroditsa Portaitisa (Iverska) v Rozhenskia manastir» (Η εικόνα της Παναγίας Πορταίτισσας (των Ιβήρων) στη μονή Ροζινού), *Svetogorska obitel Zograf*, II, Sofia 1996, σ. 289-308. I. Gergova, *Chudesata na presveta Bogoroditsa v kulturata na břlgarskoto vřzrazhdane* (Τα θαύματα της Παναγίας στον πολιτισμό της βουλγαρικής αναγέννησης), Sofia 2012, σ. 150-152. Το κείμενο της επιγραφής δημοσιεύεται με μικρά γράμματα στο Bakalova, *Ikonata*, ό.π., σ. 290. E. Bakalova, «Ikonata sv. Bogoroditsa Portaitisa (Iverska) v Rozhenskia manastir» (Η εικόνα της Παναγίας Πορταίτισσας (των Ιβήρων) στη μονή Ροζινού), E. Bakalova, *Kultřt křm relikvite i chudotvornite ikoni. Traditsii i sřvremennost*, Sofia 2016, σ. 184.

16. Φωτογραφία της εικόνας δημοσιεύεται στο L. Koïnova, «Tsurkvata “Sv. Nikolaii Chudotvoretz” v gr. Melnik» (Ο ναός του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού στο Μελένικο), *Restavratsia i konservatsia na hudozhestveni tsennosti*, Sofia 1982, σ. 22, εικ. 1.30. Φωτογραφία της εικόνας και της αφιερωματικής της επιγραφής βλ. Gerov, *Ikoni ot Melnik*, ό.π., σ. 166-167.

17. Φωτογραφία της εικόνας δημοσιεύεται στο Koïnova, *Tsurkvata*, ό.π., εικ. 1.40. Φωτογραφία της εικόνας και της αφιερωματικής της επιγραφής Gerov, *Ikoni ot Melnik*, ό.π., σ. 124-125.

18. Φωτογραφία της εικόνας βλ. Koïnova, *Tsurkvata*, ό.π., εικ. 1.47. Φωτογραφία της εικόνας και της αφιερωματικής της επιγραφής βλ. Gerov, *Ikoni ot Melnik*, ό.π., σ. 126-127.

Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

12.

κωνσταντίνου · XP(YCAN)Θ(OY) κ(α)ι τῶν τέκνων

Η επιγραφή με κόκκινα γράμματα βρίσκεται στο κάτω τμήμα της εικόνας της Σταύρωσης του Χριστού (18ος-19ος αι.)¹⁹, η οποία προέρχεται από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

13.

κωνσταντίνου · / XP(YCAN)Θ(OY) [κ(α)ι τῶν] / τέκνων

Η επιγραφή με κόκκινα γράμματα αναγράφεται στο κάτω μέρος της εικόνας του Γενεσίου της Θεοτόκου (18ος-19ος αι.)²⁰.

14.

κωνσταντί[ν]ου · XP(YCAN)Θ(OY) / και τῶν τέκνων

Η επιγραφή αναγράφεται με κόκκινα γράμματα στο αριστερό τμήμα της εικόνας της Γεννήσεως του Χριστού (18ος-19ος αι.)²¹, η οποία προέρχεται από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

15.

Διὰ προτροπῆς Κ(υρίο)υ / [...], και διεπι/στασίας κ(υρίο)υ Κωνσταντίνου / Ζ(ωγράφ)ου, του επιτροπεύοντος, τῶν / εκκλησιῶν τῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων / και τῆς του Ἁγίου Βασιλείου / χ(εί)ρ Ν(Ι) Κ(Ο)Λ(ΑΟΥ) / 1823

Η επιγραφή βρίσκεται σε εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα (1823)²² στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο (εικ. 4-5).

16.

Διὰ συνδρομῆς τῶν δούλῶν τοῦ / Θεοῦ Αναστασίου Μαρίας Κωνσταντίνου Η/λία κ(α)ι τῶν ἀδελφῶν εἰς μνημόσυνου Αυτῶν. / Διὰ χειρὸς Λαζάρου Ἀγιογράφου 1862 ἔκ Μελένικου) / οκτοβρ. 18.

Η επιγραφή βρίσκεται σε εικόνα της Αναλήψεως του προφήτου Ηλία (1862)²³ από τον ναό των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου

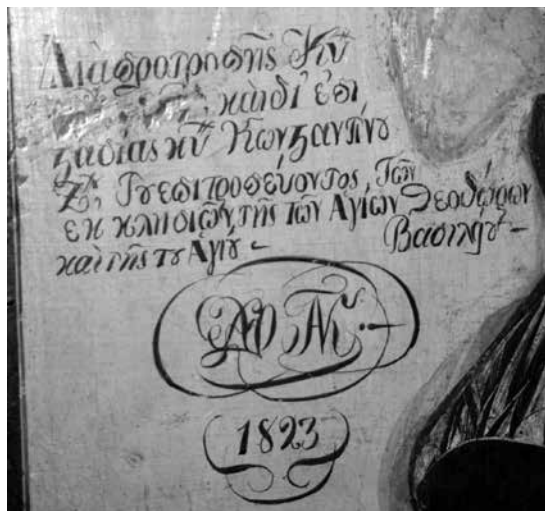
19. Φωτογραφία της εικόνας, βλ. Koinova, Tsurkvatva, *ό.π.*, εικ. 1.42. Φωτογραφία της εικόνας και της αφιερωματικής της επιγραφής, βλ. Gerov, *Ikonite ot Melnik*, *ό.π.*, σ. 128-131.

20. Φωτογραφία της εικόνας, βλ. Koinova, Tsurkvatva, *ό.π.*, εικ. 1.45. Φωτογραφία της εικόνας και της αφιερωματικής της επιγραφής, βλ. Gerov, *Ikonite ot Melnik*, *ό.π.*, σ. 132-135.

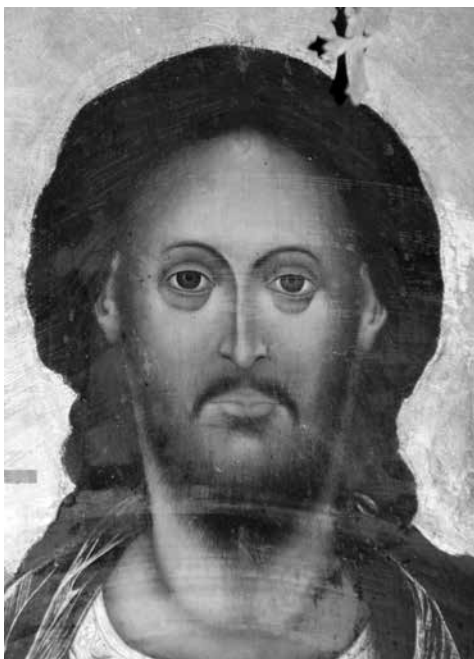
21. Φωτογραφία της εικόνας βλ. Koinova-Arnaudova, *Ikonite*, *ό.π.*, σ. 70, εικ. 42.

22. Φωτογραφία της εικόνας βλ. Koinova-Arnaudova, *Ikonite*, *ό.π.*, σ. 88, εικ. 68. E. Mutafov, I. Gergova, A. Kuyumdzhiev, E. Popova, E. Genova, D. Gonis, *Grutski zografi v Bulgaria sled 1453 g. / Έλληνες αγιογράφοι στη Βουλγαρία μετά το 1453*, Sofia 2008, σ. 85, εικ. 245. Αικ. Θ. Κουμλίδου, *Μελένικον*, Θεσσαλονίκη 2015, 98, εικ. 1.4.2.

23. Vasiliev, *Bulgarski maistori*, *ό.π.*, σ. 276. Koinova-Arnaudova, *Ikonite*, *ό.π.*, σ. 90,

Εικ. 4. Η αφιερωματική επιγραφή της εικόνας του Χριστού Παντοκράτορα (1823). Ναός Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο. Αρχείο Αλ. Τρίφονοβα.

Εικ. 5. Ο Χριστός Παντοκράτορας (λεπτομέρεια εικ. 4).

εικ. 65. Γερον, *Ikoni ot Melnik*, ό.π., σ. 168-171. Mutafov et al., *Grutski zografii*, ό.π., σ. 210-211, εικ. 194-195.

(1862) στο Μελένικο.

17.

Χειρ Λαζάρου / 1868

Η επιγραφή αναγράφεται με μαύρα γράμματα στο κάτω μέρος της εικόνας του αγίου Αντωνίου (1868)²⁴ από τον ναό του Αγίου Αντωνίου (1881) στο Μελένικο.

Σε μέταλλο:

1.

Οὗτος ὁ τῖμ(ι)ος καὶ ζωοποι(ὸς) στ(αυ)ρὸ(ς) ὑπάρχει τῆς ἀγιοτάτης μητροπόλεως Μελενίκου διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου Κωνσταντίνου ἄμα τῇ συνοδίᾳ ἑαυτοῦ Κομνηνοῦ

Η επιγραφή είναι χαραγμένη σε επίχρυσο σταυρό (17^{ος}-18^{ος} αι.), ο οποίος τουλάχιστον μέχρι το 1907 φυλασσόταν στην μητρόπολη Μελενίκου²⁵.

2.

Τῆς ἀγίας Φωτινῆς. 1737. Τοῦ ἐν ἱερ(ο)μ(ο)ναχ(ο)ις Μ(α)καρίου ἐκ πόλεως Μελεν(ί)κου καὶ πρωτοσυγγέλου

Η επιγραφή είναι από επίχρυση λειψανοθήκη της αγίας Φωτεινής (1737), η οποία φυλασσόταν τουλάχιστον μέχρι το 1907 στο σκευοφυλάκιο της μητροπόλεως Μελενίκου²⁶.

3.

ΔΕ/ΙCΙ/С ΤΩ/Ν /ΔΟΥ/ΛΩ/Ν Τ(ΟΥ) / Θ/ΕΟΥ²⁷ / ΔΙΜΟ²⁸ / ΜΙΧΑΗΛ²⁹

Η αδημοσίευτη επιγραφή είναι χαραγμένη σε τρεις ασημένιες πλάκες, τοποθετημένες στην εικόνα της Παναγίας Πορταίτισσας (οκ. 1790) στο καθολικό της μονής Ροζινού κοντά στο Μελένικο.

4.

† ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΡΟΖΙΝΟΥ ΑΘΑΝ(Α) ΣΗ(ΟΣ) ΚΟΥ ΓΟΥ ΜΕ Ξ Η ΤΟ ΕΤΟΣ 1795 ΜΕΛΕΝΙΚΟ

Η επιγραφή είναι χαραγμένη στη βάση σταυρού αγιασμού (1795)³⁰,

24. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 212, ειχ. 200-201.

25. Perdrizet, Melnic, ό.π., σ. 22. Vlachos, *Die Geschichte*, ό.π., σ. 77.

26. Perdrizet, Melnic, ό.π., σ. 22. Vlachos, *Die Geschichte*, ό.π., σ. 77.

27. Η επιγραφή είναι σε διακοσμητική ταινία επάνω στην αφιερωματική επιγραφή της εικόνας, προσωπική σημείωση.

28. Επιγραφή σε ασημένια πλάκα στο δεξί χέρι της Παναγίας, προσωπική σημείωση.

29. Επιγραφή πάνω σε ασημένια πλάκα, στο δεξί χέρι του Χριστού προσωπική σημείωση.

30. Δ. Α. Λιάκος, «Από το σκευοφυλάκιο της αγιορείτικης μονής Ιβήρων: Πρόδρομες παρατηρήσεις στη μελέτη των έργων μικροτεχνίας», *Το Αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 20 (2006), σ. 546, σημ. 53, σ. 550, ειχ. 14.

ο οποίος βρίσκεται στο Σκευοφυλάκιο της μονής Ιβήρων Αγίου Όρους.

5.

Ο παρόν τίμιος και ζωοποιός σταυρός ετεληόθι / διά χ(ε)ιρός Ιωά(ν)
νου Σεριότη εξέδος παντός Γαβάλα ιερέος κε ικονόμου Μελενήκου
σιν της / μητρος αυτού Λασκαρήνας

Η επιγραφή (αρχές 19ου αι.)³¹ είναι χαραγμένη σε λειψανοθήκη του Τιμίου Σταυρού στη μονή Ιβήρων Αγίου Όρους.

Σε ξύλο:

1.

ΕΤΕΛΕΙΩΘΕΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ / ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙΟΝ ΔΙΑ ΣΥΝ /
ΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ ΠΑΝΟ / ΣΙΩΤΑΤΟΥ ΠΡΟΗΓΟΥ-
ΜΕΝΟΥ ΙΒΗΡΙΤΟΥ / ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΡΑΙΔΕΣΤΙΝΟΥ ΟΜΟΥ / ΜΕΤΑ
ΤΟΥ ΕΥΛΟΓΗΜΕΝΟΥ ΡΟΥΦΕΤΙΟΥ / ΤΑΜΠΑΚΙΔΩΝ ΤΩΝ ΕΝ
ΤΗ / ΠΟΛΕΙ ΜΕΛΕΝΙΚΟΥ / ΜΗΝΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 5. 1790

Η επιγραφή βρίσκεται επάνω σε ξύλινο προσκυνητάριο, το οποίο προορίζεται για την εικόνα της Παναγίας Πορταίτισσας (περ. 1790)³².

2.

ΤΟ ΠΑΡΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙ[ΟΝ ΕΓΙΝ]ΕΝ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ
Κ(ΑΙ) ΕΞΟΔΟΥ / ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΡΩΜΝΗΑΝΗΣ
ΤΗΣ ΓΥΝΗΣ ΤΟΥ ΕΝ ΜΑΚΑ/ΡΙΑ ΤΕΛΕΞΗ ΓΕΝΟΜΕΝΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΠΑΝΟΥ Κ(ΑΙ) ΔΙ/Α ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ
1792 οκτωβρίου 24

Η επιγραφή είναι επάνω σε ξυλόγλυπτο προσκυνητάριο (1792) στη μονή Ροζινού κοντά στο Μελένικο³³.

3.

ΔΙ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑΣ / ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ / ΖΑΧΑΡΙΟΥ / ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
/ ΙΩΑΝ(Ν)ΟΥ / ΓΕΟΡΓΗ / 1795 / ΔΙΑ ΤΕΧΝΗΣ ΤΟΥ / ΙΩΑΝ(Ν)
ΟΥ ΝΙΝΟΥ

Η επιγραφή αναγράφεται σε ξύλινο πυργόσχημο αρτοφόριο (1795)³⁴

31. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos*, Paris 1904, 74.

32. Bakalova, Ikonata, *ό.π.*, σσ. 183, 289. Ορισμένοι ερευνητές δεν σημειώνουν καθόλου ότι η εν λόγω επιγραφή είναι ελληνική, αλλά δημοσιεύουν μόνο το περιεχόμενό του στα βουλγαρικά, βλ. Mineva-Milcheva, Aleksandrova, Putevoditel, *ό.π.*, σ. 248. Φωτογραφία της επιγραφής βλ. Κουμλίδου, *Μελένικον*, *ό.π.*, 97, εικ. 1.4.1.

33. Geron, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, *ό.π.*, σ. 161, όπου αναφέρουν ως χρονολογία της επιγραφής μία από τις ακόλουθες τέσσερις χρονολογίες - 1780, 1782, 1790 ή 1792. Κατά τη γνώμη μας πρόκειται για το 1792, διότι ο Κόπανος πέθανε το 1791, βλ. Ιω. Θ. Μπάκας, *Ο Ελληνισμός και η μητροπολιτική περιφέρεια Μελενοίκου (1850-1912)*, Θεσσαλονίκη 2003 (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), σ. 153.

34. ΑΙ. Τρίφοβα, «Άγνωστο μεταβυζαντινό ξύλινο ομοίωμα κτηρίου στο Ιστορικό

από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο (εικ. 6-9).

Εικ. 6 - 7 - 8. Οι αφιερωματικές επιγραφές του πυργόσχημου αροτοφόριου (1795) (λεπτομέρειες). Ναός Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο. Αρχείο Αλ. Τριφονοβα.

Εικ. 9. Το πυργόσχημο αροτοφόριο (1795). Ναός του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο. Αρχ. Αλ. Τριφονοβα.

4.

ὁ παρὼν σ(α)υρ(ὸ)ς ὑπάρχη Κωνσταντίνου ἱερέως καὶ οἰκονόμου τῆς ἀγιοτάτης μητροπόλεως Μελενίκου καὶ ἐπροσιλόθ[η] αὐτὸν διὰ μνημόσυνον μητροπόλεως

Ἡ αφιερωματικὴ ἐπιγραφή βρῖσκεται σε ξύλινο σταυρὸ (τρίτο τέταρτο 18ου αἰ.)³⁵ ἀπὸ τον ναὸ του Αγίου Στεφάνου στο Μελένικο.

Μουσείο του Blagoevgrad της Βουλγαρίας», *Μακεδονικά* 38 (2009), σ. 133-151, σχέδ. 13, εικ.112.

35. Perdrizet, Melnic, ὀ.π., σ. 22.

5.

Ἐξωγραφίσθη ὁ παρὼν ἀρχιερατικός θρόνος ἐν ἔτει 1893 Ἰουνίου 26 διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάναις τῶν ἐνοριτῶν

Ἡ επιγραφή εἶναι σε δεσποτικό θρόνο (1893)³⁶ στον ναό των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου (1840) στο Μελένικο.

Σε ύφασμα:

1.

† ΕΓΩ ΕΙΜΙ ΤΟ Α. ΚΑΙ ΤΟ Ω ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ ΛΕΓΕΙ Κ[ΥΡΙΟ]Σ Ο ΩΝ Κ(ΑΙ) Ο ΗΝ ΚΑΙ Ο ΕΡ[ΧΟΜΕ]ΝΟΣ Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ Α: 11.8.
† ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ (1869) ΟΚΤΩΜΒΡΙΟΥ 20 Χ[ΕΙ]Ρ ΛΑΖΑΡΟΥ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΥ

Ἡ επιγραφή αναγράφεται με μαύρα γράμματα γύρω από την μορφή του Χριστού Παντοκράτορα (1869), ενταγμένη επάνω σε ύφασμα στο ταβάνι του ναού του Αγίου Αντωνίου (1881) στο Μελένικο (εικ. 10).

Εικ. 10. Ἡ αφιερωματικὴ επιγραφή τῆς εικόνας τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορα (1869). Ναός Αγίου Αντωνίου (1881) στο Μελένικο. Ἀρχεῖο ΑΙ. Τριφονοῦ.

36. Vlachos, *Die Geschichte*, ὅ.π., σ. 77.

Σε τοιχογραφίες:

1.

ΔΕΗΣΙΣ / ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ / ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΗΛΙΑ / ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ /
ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ / ΙΛΝΗΤΟΥ † ΑΔΕΛΦΗΣ / ΑΥΤΟΥ ΜΑΡ(Ι)
ΑΚ Κ(ΑΙ) ΤΟΥ / Π(ΑΤΡΟ)C ΑΥΤΩΝ ΝΙΚΟΛΑΟΥ / [ΖΡΙΕ (Θ') ?]
ΜΟΥΑ ΟΥ

Η επιγραφή αναγράφεται στον εξωτερικό νότιο τοίχο, δεξιά της εισόδου του καθολικού της μονής Ροζινού (τέλος 16ος - αρχές 17ος αι.)³⁷ (εικ.11)³⁸.

Εικ. 11. Η αφιερωματική επιγραφή του εξωτερικού νότιου τοίχου του καθολικού της μονής Ροζινού (τέλος 16^{ου} - αρχές 17^{ου} αι.).

Αρχείο Sv. Angelov.

37. Δημοσιεύεται με μικρές διαφοροποιήσεις στο Gerov, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, ό.π., σ. 159. V. Gerasimova-Tomova, «Komentar kum nadpisite v statiata na Zh. Vuzharonova «Melnik v izsledvaniata na ruskite arheoloji prez XIX v.» (Σχόλια των επιγραφών στο άρθρο της Ζ. Βαζάροβα «Το Μελένικο στις έρευνες των ρώσων αρχαιολόγων κατά τον 19ο αι.»), *Melnik*, vol. 2., Sofia 1994, σ. 125-126.

38. Η φωτογραφία είναι από το αρχείο του συνάδελφου Szetozar Angelov, τον οποίο

2.

ΙΣΤΟΡΗΘΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΚΟΙΜΗΣΗ ΥΠΟ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΝ
ΘΕΟΧΑΡΗ Κ(ΑΙ) ΝΙΚΟΛΑΟΥ 1727

Η επιγραφή αναγράφεται στη σκηνή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (1727) στο υπέρθυρο του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα³⁹ στο καθολικό της μονής Ροζινού κοντά στο Μελένικο.

3.

† Τὸ μέγιστον εὐν(ο)οὔμεν / ἐλάχιστον ὄν οὐκ ἴσμεν. / Τοῦ ποτέ μακαρίου [ἐν] πνεύμα/τι κ(υρί)ου Διονυσίου ὁ ποῦ ἦτον / ἐξ Ἰωαννιτῶν καὶ ἀνεπαύθη / εἰς τὸ Μελένικον καὶ ζωγραφ(ήθ)η / τὸ ἀρ(τικον) παρ' ἐμοῦ Ἰσαίου ἱερομονάχου καὶ ἐλαχίστου / δούλου τοῦ θ(εοῦ) καὶ τῆς εἰδ... / μαίσας εὐχέτης. 1728.

Η επιγραφή (1728) αναγράφεται στο ειλητάριο του αγίου Νικολάου, ο οποίος εικονίζεται στο ιερό της Τράπεζας της μονής Ροζινού⁴⁰.

4.

† ΔΕΗΧΗC ΤΩΝ ΔΟΥ(ΛΩΝ) / ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΜΑΒΡΟΥΔ(Η) / CYN ΤΗΝ CΥΜΒΙΑ / ΤΟΥ ΚΩΝCΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟ/ΠΑΝΟΥ

Η επιγραφή (πριν το 1791) βρίσκεται στο τοίχο του ιερού και του διακονικού⁴¹ του καθολικού της μονής Ροζινού.

5.

† ΔΕΗΧΗC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ / ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΕΡΕΟΣ / CYN ΤΗ CΥΜΒΙΑ ΤΟΥ / ΚΩΝCΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΠΑ/ΝΟΥ

Η επιγραφή βρίσκεται σε τοίχο του ιερού και του διακονικού⁴² στο καθολικό της μονής Ροζινού.

Σε χειρόγραφα:

1.

Κτήμα μὲν εοικα τοῦ πανιερωτάτου μ(ητ)ροπολίτου τῆς ἀγι/ωτάτης μ(ητ)ροπόλεως μελενίκου κυροῦ γαλακτίονος πόνοσ / δέ τοῦ ἐν ἐλάχιστοις καὶ ἀμαθοῦς γαβριήλ τοῦ ὀλ...πι/ώτου ἐτελειώθη δὲ ἐν τῷ ζῳλω ἔτος ἐν μηνὶ μαίου κγ' / ἡμέρα (π)έ(μπτ)η ἐν τῇ πόλει μελενίκου.

ευχαριστώ θερμά για την παραχώρηση.

39. Gerov, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, ὁ.π., σ. 72, 159. I. Gergova, E. Popova, E. Genova, N. Klisarov, *Korpus na stenopisite v Bŭlgaria ot XVIII vek*, Sofia 2006, σ. 174.

40. L. Koinova-Arnaudova, «Novotkriti stenopisi ot Rozhenskata Trapezaria» (Νέες ανακαλυφθέντες τοιχογραφίες από την Τραπεζαρία της μονής Ροζινού), *Muzei i Pametnici na Kulturata XIII* (1973), 47-48, fig. 3-4. Πρόεπης, Στοιχεία, ὁ.π., 11.

41. Gerov, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, ὁ.π., σ. 161. Gergova et al., *Korpus*, ὁ.π., σ. 174.

42. Gerov, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, ὁ.π., σ. 161. Gergova et al., *Korpus*, ὁ.π., σ. 174.

Η επιγραφή (1622) βρίσκεται σε φ. 258^v του χειρόγραφου Χρονογράφου υπ' αριθ. 22 (αρχές 17ου αι.) στη βιβλιοθήκη John Rylands του Πανεπιστημίου Μάντσεστερ⁴³.

2.

Τοῦ ἐντελοῦς μητροπολίτου Μελενίκου Θεοφάνους τοῦ ...ἠγοράσθη παρ' αὐτοῦ οἰκειῶν ἄσπρων ἐν ἀλήθεια θεοῦ ἀ^ωχ^ων^ωζ^ω

Η επιγραφή (1657) βρίσκεται σε χειρόγραφο Χρονογράφο στη βιβλιοθήκη John Rylands του Μάντσεστερ⁴⁴.

3.

παρ' ἐμοῦ Ἰακώβου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, τοῦ ἀπό μοναστήριον του Ἁγίου Γεωργίου τοῦ ἐπωνομαζομένου Βυσσαρίονος . καὶ ἐγράφθην εἰς ωφέλιαν τῶν μετιόντων . καὶ ἐπιλοχρῶντων αὐτῶ . καὶ ἐκκληπαρεῖ ὁ ρηθεῖς . μνημομένειν αὐτοῦ . ἐν ταῖς πρὸς θεὸν εὐχαῖς ἐν ἑτεῖ ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας . 1732 Δεκεμβρίου . 8 . ἐγράφθην δὲ ὑπὸ χειρὸς μου ἐν Μελενίκῳ ἀρχιερετεύοντος τοῦ πανιερωτάτου κυριῶ κύρ Ανθύμου τοῦ Μητιλινέου . καὶ ἐπιτροπεύοντος τοῦ ἐντιμωτάτου , καὶ χρησιμοτάτου κυριῶ κύρ Δούκα Χαλτά . Ἐν τῇ αὐτοῦ αγία ἐκκλησίᾳ τῆς υπεραγίας Θεοτόκου τοῦ ἐπονομαζομένου Ροζινῶ .

Η επιγραφή (φ. 6r) βρίσκεται σε χειρόγραφο νομοκανόνα (1732)⁴⁵, το οποίο γράφηκε στη μονή Ροζινού από τον μοναχό Ιάκωβο από τα Ιωάννινα και σήμερα βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Αθήνας.

4.

1732. Ἀπριλίου 25. Ἐτελειόθη τὸ παρὸν χρόνους εἰς τοὺς χιλίους / στοὺς δύο καὶ τριάκοντα, μὲ τοὺς ἐπτακοσίους / εἰς τὰς πέντε καὶ καὶ εἴκοσι μὴνδες τοῦ Ἀπριλίου / με κόπον πολλὴν καὶ με σπουδὴν τοῦ αὐτοῦ Ἰακώβου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.

Η επιγραφή (φ. 518v) βρίσκεται σε χειρόγραφο νομοκανόνα (1732)⁴⁶, ἔργο του αντιγραφέα μοναχό Ιακώβου, το οποίο γράφθηκε στη μονή Ροζινού και σε κάποια φάση μεταφέρθηκε στη μονή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου Καστρίτσας, αλλά σήμερα βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Αθήνας.

43. Α. Μαρκόπουλος, «Ένα χειρόγραφο από το Μελένικο στη βιβλιοθήκη John Rylands του Μάντσεστερ», *Μνήμων* 5 (1978), 46.

44. Μαρκόπουλος, Ένα χειρόγραφο, ό.π., 48.

45. Σ. Λάμπρος, «Ηπειρωτικά. Η μονή Καστρίτσας και οι εν αυτή κώδικες», *Νέος Ἐλληνομνήμων* 2 (1914), 34-41. Πρέπης, Στοιχεία, ό.π., 14.

46. Λάμπρος, Ηπειρωτικά, ό.π., 34-41. Πρέπης, Στοιχεία, ό.π., 14.

III. Επιγραφές με το όνομα του καλλιτέχνη

Σε εικόνες:

1.

1856. διά χειρός· Γιακουμή / Ιακώβου· Νικολάου·

Η επιγραφή με λευκά γράμματα επάνω σε βαθυγάλανο βάθος αναγράφεται στο κάτω τμήμα της λυπηράς με τον άγιο Ιωάννη το Θεολόγο (1856) από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο. Συνάγεται λοιπόν ότι και τα άλλα τμήματα της λυπηράς είναι έργο του αυτού ζωγράφου (εικ.12-13).

Εικ. 12. Η επιγραφή της λυπηράς (1856). Ναός Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο. Αρχείο ΑΙ. Τρίφονα.

Εικ. 13. Η λυπηρά με τον άγιο Ιωάννη το Θεολόγο (1856). Ναός Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο. Αρχείο ΑΙ. Τρίφονα.

Εικ. 14. Η αφιερωματική επιγραφή του βημοθύρου (1864). Ναός Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο. Αρχείο Αλ. Τριφονοβα.

Εικ.15. Το βημόθυρο (1864). Ναός Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο. Αρχείο Αλ. Τριφονοβα.

2.

Τω 1864. Απριλίου κε / Χ(ε)ίρ Λαζάρου Πετρακίδου

Η επιγραφή αναγράφεται με λευκά γράμματα στο δεξί φύλλο του βημοθύρου (1864)⁴⁷ στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο (εικ.14-15).

3.

Χείρ Λαζάρου Πετρακίδου / Ζωγράφου 1868 ΣΕΠΤ(ΕΜΒΡΙΟΥ) 8

Η επιγραφή εντάσσεται στην κάτω αριστερή γωνιά της εικόνας του αρχιδιακόνου Στεφάνου (1868)⁴⁸ στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

IV. Επιγραφές με χρονολογίες:

Σε γυαλί:

1.

Έτει 1715

Η επιγραφή είναι επάνω σε βιτράζ στον κυριώς ναό του καθολικού της μονής Ροζινού κοντά στο Μελένικο⁴⁹.

Σε εικόνες:

1.

1776

Η χρονολογία αναγράφεται με κόκκινο επάνω στην εικόνα των αγίων Ιωάννου Προδρόμου, Κοσμά, Παντελεήμονα, Δαμιανού, Μόδεστον και Δημήτριον (1776) στο παρεκκλήσι των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού (1732) της μονής Ροζινού⁵⁰.

47. Για το βημόθυρο ως έργο του ζωγράφου Lazar Argirov αναφέρει η Κοϊνοva, Tsirkvata, ό.π., σ. 18-19. K. Gruncharov, *Melnik (Μελένικο)*, Varna 2007, σ. 34. Gerov, *Ikoni ot Melnik*, ό.π., σ. 46. Το βημόθυρο δεν αναφέρεται ως έργο του ζωγράφου Lazaros Petrakidis από τους Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 136-137. Η τεχνοτροπία της ζωγραφικής, όπως και η έκφραση των μορφών μας οδηγούν στην υπόθεση ότι η δεσποτική εικόνα της Σύναξης των Αρχαγγέλων είναι επίσης έργο του ιδίου ζωγράφου, ο οποίος, όπως ήδη σημειώσαμε, δεν λέγεται Lazar Argirov, αλλά Λάζαρος Πετρακίδης από το Μελένικο.

48. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 211, φιν. 197-198.

49. A. Vasiliev, *Ktitorski portreti (Κτητορικά πορτρέτα)*, Sofia 1960, σ. 88, σημ. 1. Βαλαής, *Συμβολή*, ό.π., σ. 173. Gergova et al., *Korpus*, ό.π., σ. 28.

50. E. Bakalova, «Rozhenskiat manastir "Rozhdestvo Bogorodichno"» (Η μονή Ροζινού Γενεσίου της Θεοτόκου), στο: L. Prashkov, E. Bakalova, S. Boyadziev, *Manastirite v Bulgaria*, Sofia 1992, σ. 246. Gerov, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, ό.π., σ. 121.

V. Επιτύμβιες επιγραφές

Σε λίθο ή μάρμαρο:

1.

1767 / ΙΔΟΥ ΚΕΙΤΕ Ο ΔΟΥΛΟΣ ΤΟΥ / ΘΕΟΥ ΚΟΣΤΑ ΤΟΥ ΓΙΟΡΓΙ

Η επιγραφή είναι σκαλισμένη σε μαρμάρινο σταυρό (1767) με αριθμ. εισαγωγής 161⁵¹, ο οποίος προέρχεται από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

2.

1771 / ΚΟΣΤΑ / ΓΙΟΡΓΙ

Η επιγραφή βρίσκεται χαραγμένη σε μαρμάρινο επιτάφιο σταυρό⁵² από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

3.

ΕΝ ΘΑ(ΔΕ) ΚΙΤΕ ΜΑΚΑ/ΡΙΤΙΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗ / ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΟΥ
1787

Η επιγραφή είναι σκαλισμένη σε μαρμάρινο επιτύμβιο σταυρό (1787) από τη μονή της Παναγίας Σπηλαιώτισσας⁵³ στο Μελένικο.

4.

1798 / ΙΔΟΥ ΚΙΤΕ Ο ΔΟΥΛΟΣ ΤΟΥ / ΘΕΟΥ ΔΙΑΝΙΣ ΤΟΥ / [ΚΩΝ]
STANTAC

Η επιγραφή είναι σκαλισμένη σε μαρμάρινο επιτύμβιο σταυρό από τον ναό της Παναγίας Σπηλαιώτισσας⁵⁴ στο Μελένικο.

5.

1829 / ΜΑΡΤΗΟΥ : 10 / ΙΔΟΥ ΚΗΤΕ Η ΔΟΥΛΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ / ΑΓΝΗ
: ΓΗΝΗ : ΤΟΥ ΑΝΓΕΛΟΥ : / ΤΑΜΠΑΚΗΣ

Η επιγραφή αναγράφεται σε επιτύμβιο μαρμάρινο σταυρό από τον περίβολο του ναού της Παναγίας Σπηλαιώτισσας (1209-1211) στο Μελένικο⁵⁵.

6.

ΙΔΟΥ ΚΟΙΤΑΙ Ι ΔΟΥΛΙ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΛΑΣΚΑΡΙΝΑ / ΔΗΜΗΤΡΗΟΥ
ΚΑΛΑΠΑΚΙΔΑ / 1867 ΩΚΤΟΒΡΙΟΥ

Η επιγραφή είναι χαραγμένη σε μαρμάρινο επιτύμβιο σταυρό από

51. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 176, εικ. 29.

52. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 176, εικ. 30.

53. V. Gerasimova-Tomova, «Kamenni pametnici ot manastira “Sv. Bogorodica Spileotisa”» (Λίθινα μνημεία από τη μονή της Παναγίας Σπηλαιώτισσας), *Melnik*, vol. 2, Sofia 1994, σ. 96-97, εικ. 5.

54. Gerasimova-Tomova, Kamenni pametnici, ό.π., σ. 97, εικ. 6.

55. Gerasimova-Tomova, Kamenni pametnici, ό.π., σ. 97, εικ. 7.

τον περίβολο του ναού της Παναγίας Σπηλαιώτισσας (1209-1211) στο Μελένικο⁵⁶.

7.

1841 / ΙΟΥΝΙΟΥ 19 / ΙΔΟΥ ΚΙΤΕ Ι ΔΟΥΛΙ ΤΟΥ ΘΕ/ΟΥ : ΜΑΡΙΑ
ΤΟΥ ΠΕΤΡΕ / ΤΟΥ ΤΖΟΥΡΕ

Η επιγραφή είναι σκαλισμένη επάνω σε μαρμάρινο επιτύμβιο σταυρό⁵⁷ από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

8.

ΕΝ ΤΑΔΕ ΚΕΙΤΑΙ Η / ΔΟΥΛΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ / ΚΑΤΙΝΚΟΥ ΤΟΥ
ΧΡΗΣΤΟΥ / ΗΛΙΑ ΑΜΠΑΤΑΖΗ · 1859 / ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2

Η επιγραφή είναι χαραγμένη σε μαρμάρινο επιτύμβιο σταυρό⁵⁸ από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

9.

ΙΔΟΥ ΚΟΙΤΑΙ Ι ΔΟΥΛΙ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΒΡΑΝΙΝΑ / ΓΙΝΗ ΤΟΥ
ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ / ΘΟΜΑ ΤΟΠΟΛΙΚΑ / 1861 / ΣΕΠΤΕ(ΜΒΡΙΟΥ) 9

Η επιγραφή είναι σκαλισμένη σε μαρμάρινο επιτύμβιο σταυρό⁵⁹ από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο .

10.

ΙΔΟΥ ΚΟΙΤΑΙ Ο ΔΟΥ/ΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ / ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΙΕΡΕΑΣ
/1862 /ΜΑΡΤΙΟΥ 10

Η επιγραφή είναι χαραγμένη σε μαρμάρινο επιτύμβιο σταυρό⁶⁰ από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

11.

ΙΔΟΥ ΚΕΙΤΑΙ [Η ΔΟΥΛΗ] / ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΠΑΛΟ[ΓΙΝΑ] / ΣΥΖΥΓΟΣ
· ΠΑΝΑΓΙ(ΩΤΗΣ) / ΜΑΡΤΙΟΥ 18, 18[. .] / ΧΑΤΖΙΔΗΝΑ

Η επιγραφή αναγράφεται σε μαρμάρινο επιτύμβιο σταυρό, από τον οποίο σώζεται μόνο το μεσαίο τμήμα του⁶¹, το οποίο προέρχεται από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

56. Gerasimova-Tomova, Kamenni pametnici, ό.π., σ. 97, ειχ. 8.

57. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 176, 179, ειχ. 32.

58. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 176, 179, ειχ. 33.

59. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 177, 179, ειχ. 34.

60. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 178-179, ειχ. 35.

61. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 178-179, ειχ. 36.

12.

[18.]4 / [ΜΑ]ΡΤΙΟΥ 6 / [ΙΔ]ΟΥ ΚΟΙΤΑΙ Ο ΔΟΥ/[Λ]ΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ / [...]ΣΙΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Η επιγραφή είναι χαραγμένη σε επιτύμβια πλάκα⁶², η οποία προέρχεται από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

13.

ΕΔΩΣΕ ΤΟ ΚΟ(Ι)ΝΟΝ / ΧΡΕΟΣ ΚΑΙ ΕΝ ΤΑΔΕ / ΚΟΙΤΑΙ Ι ΑΕΙΜΝΗ / ΣΤΙ ΔΟΥΛΙ ΤΟΥ / ΘΕΟΥ ΜΑΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ / ΖΛΑΤΑΝΟΥ 1863 / ΣΕΠΤΕΜΒΡΙ

Η επιγραφή εντάσσεται σε επιτύμβια μαρμάρινη πλάκα⁶³, η οποία προέρχεται από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο

14.

ΕΝ ΤΑΥΘΑ ΚΕΙΤΑΙ / Ι ΔΟΥΛΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ / ΑΝΘΗΣΑ ΓΗΝΗ / ΤΟΥ ΜΟΣΧΟΥ / ΣΕΠΤΕΒΡΙΟΥ 6 / 1872

Η επιγραφή είναι σε μαρμάρινη επιτύμβια πλάκα⁶⁴ από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

15.

ΕΚΟΙΜΗΘΗ ΕΝ / ΚΥΡΙΩ Ο ΑΕΙΜΝΗ/CTΟΣ ΔΟΥΛΟΣ ΤΟΥ / ΘΕΟΥ ΑΝΤΩΝΙ Σ / ΠΕΤΡΟΥ ΓΟΥΝΑ/ΡΙ / 1878 / ΙΟΥΛΙΟΥ

Η επιγραφή είναι σε μαρμάρινη επιτύμβια πλάκα (1878)⁶⁵ από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

16.

ΤΑΦΟΣ ΟΔΕ ΖΟΦΩΝΔΗΣ / ΚΑΛΥΠΤΕΙ ΣΩΜΑ / ΑΝΘΗΡΟΝ ΜΑΡΙΑΣ ΣΥ/ΖΥΓΟΥ ΜΕΝ ΑΝΤΩΝΙΟΥ / Γ. ΔΟΣΤΟΥ ΘΥΓΑΤΡΟΣ ΔΕ Κ. ΒΡΕΓΚΑ ΗΝ / ΑΝΗΡ ΠΑΣΕΝ Ο ΘΑΝΑ/ΤΟΣ ΠΡΟΩΡΩΣ.

Η επιγραφή είναι χαραγμένη σε μαρμάρινη επιτύμβια πλάκα⁶⁶ από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

17.

ΙΔΟΥ ΚΕΙΤΑΙ Ο ΔΟΥ/ΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ / ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΥΙΟΣ /

62. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 178, 181, ειχ. 37.

63. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 178, 181, ειχ. 38.

64. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 179, 181, ειχ. 39.

65. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 179, 181, ειχ. 40. Κουλιμίδου, *Μελένικον*, ό.π., σ. 553, όπου δίνει την επιγραφή με κάποιες διαφοροποιήσεις.

66. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 180, 181-182, ειχ. 43.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΑΣΟΥΝΙ / ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 26 / 1888

Η επιγραφή είναι σκαλισμένη σε μαρμάρινη επιτύμβια πλάκα (1888)⁶⁷, η οποία προέρχεται από τον περίβολο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο.

Σε τοιχογραφίες:

1.

ΤΟ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ΕΝΝ(Ο)ΟΥΜΕΝ / ΕΛΑΧΙΣΤΟΝ ΩΝ ΟΥΚ
ΙΣΜΕΝ. / ΤΟΥ ΠΟΤΕ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑ/ΤΙΚΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ
ΟΠΟΥ ΗΤΟΝ / ΕΞ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΥΘΗ / ΕΙΣ ΤΟ
ΜΕΛΕΝΙΚΟΝ. ΚΑΙ ΑΝΕΓΡΑΦΗ / ΤΟ Ρ(ΗΤΟΝ) ΠΑΡ ΕΜΟΥ ΗΣΑ/
ΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΙ ΕΛΑΧΙΣΤΟΥ / ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΚΑΙ ΕΝ
ΠΝ(ΕΥΜΑΤ)Ι ΑΓΙΩ ΕΙΔΙΚΟΣ ΣΑΣ ΕΥΧΕΤΗΣ / 1728.

Η επιγραφή αναγράφεται στη Τράπεζα (1728) της μονής Ροζινού κοντά στο Μελένικο⁶⁸.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στις πληροφορίες που μας δίνουν οι αναφερόμενες παραπάνω επιγραφές, οι οποίες, όπως προκύπτει, αφορούν μέλη της εκκλησίας (ένα πατριάρχη, έξι μητροπολίτες, δύο πρωτοσύγκελους, ένα ηγούμενο, δυο προηγούμενους, έναν ιερομόναχο, μια μοναχή και τρεις ιερείς), κοσμικά πρόσωπα (πάνω από τριάντα δωρητές και πέντε επιστάτες), καλλιτέχνες (οκτώ ζωγράφους, ένας ξυλόγλυπτης, δύο χρυσοχόοι και δύο γραφείς).

I. Μέλη της εκκλησίας

Πατριάρχες

Μνημονεύεται ένας πατριάρχης, ο *Οικουμενικός πατριάρχης Παΐσιος Β΄* (1726-1732, 1740-1743, 1751-1752)⁶⁹, κατά την αρχιερατεία του οποίου αναστηλώθηκε και διακοσμήθηκε με τοιχογραφίες το καθολικό της μονής Ροζινού (1732), καθώς, επίσης, κατασκευάστηκε το τέμπλο του και τα εκκλησιαστικά έπιπλα.

Μητροπολίτες

Μνημονεύονται έξι μητροπολίτες από το τρίτο τέταρτο του 17^{ου} έως το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα -ο Γαλακτίωνας, ο Θεοφάνης, ο

67. Gerasimova-Tomova, Kamenna plastika, ό.π., σ. 180, σ. 182, ειχ. 45.

68. Gerov, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, ό.π., σ. 162.

69. Γενικά για τον Οικουμενικό πατριάρχη Παΐσιο Β΄, βλ. Γεννάδιος, μητρ. Ηλιουπόλεως, «Εξέχουσαι Εκκλησιαστικά Προσωπικότητες του Οικουμενικού Πατριαρχείου μετά την Άλωσιν: Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Παΐσιος ο Β΄», *Ορθοδοξία* 25 (1950), σ. 260-261.

Σιλβέστρος, ο Διονύσιος Β΄, ο Άνθιμος Α΄ και ο Διονύσιος Γ΄, κατά την αρχιερατεία των οποίων έγιναν διάφορες ανεγέρσεις και διακοσμήσεις, χωρίς ωστόσο αυτοί να δίνουν κάποια οικονομική ενίσχυση.

Ο μητροπολίτης Μελενίκου *Γαλακτίων* (1602-1628)⁷⁰, ο οποίος πριν υπήρξε ηγούμενος της μονής Εικοσιφοίνισσας⁷¹, σημειώνεται σε μια ενθύμηση του 1622 πως κατέχει το χειρόγραφο Χρονογράφο (αρχές 17ου αι.), γραμμένο στο Μελένικο, σήμερα στη βιβλιοθήκη John Rylands του Πανεπιστημίου Μάντσεστερ.

Ο μητροπολίτης Μελενίκου *Θεοφάνης* (1654-1659)⁷² μνημονεύεται σε ενθύμηση (1657) ενός χειρόγραφου Χρονογράφου, σήμερα στη βιβλιοθήκη John Rylands του Πανεπιστημίου Μάντσεστερ. Ο ίδιος συνέβαλε και στην ανανέωση το 1657 του ναού του Αγίου Νικολάου στο Μελένικο⁷³.

Κατά την αρχιερατεία του μητροπολίτη Μελενίκου *Σιλβέστρου* (1661-1667)⁷⁴ αναγέρθηκε ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (1662) της μονής Ροζινού.

Ο μητροπολίτης Μελενίκου *Διονύσιος Β΄* (1677-1683, 1685-1689)⁷⁵, ο οποίος καταγόταν τα Ιωάννινα, είχε περιπετειώδες δύο αρχιερατείες στο Μελένικο. Μετά την πρώτη, όταν παρατήθηκε οικειοθελώς εγκαταστάθηκε στο Άγιον Όρος, όπου αγόρασε ένα κελί της μονής Ιβήρων, ενώ μετά τη δεύτερη πήγε στην Αδριανούπολη. Τελικά πεθαίνει και θάβεται στο Μελένικο, όπως μας πληροφορεί και ο ιερομόναχος Ησαΐας.

Την εποχή του μητροπολίτη Μελενίκου *Άνθιμου του Α΄* (1716-1737)⁷⁶, ο οποίος καταγόταν από τη Μυτιλήνη, αναστηλώθηκε και διακοσμήθηκε με τοιχογραφίες το καθολικό της μονής Ροζινού (1732), καθώς, επίσης, κατασκευάστηκαν το τέμπλο του και τα εκκλησιαστικά του

70. Γενικά για τον μητροπολίτη Μελενίκου *Γαλακτίωνα*, βλ. Vlachos, *Die Geschichte*, ό.π., σ. 86. Α. Μ. Κολτσίδα, *Ιστορία του Μελενίκου. Η διαχρονική πορεία του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 460-461. Βαλαΐς, *Συμβολή*, ό.π., σ. 188-193.

71. Ε. Ταπεινός, «Εκκλησιαστική ιστορία της επαρχίας Μελενίκου», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 12/7 (1892-1893), 319.

72. Γενικά για τον μητροπολίτη Μελενίκου *Θεοφάνη*, βλ. Ταπεινός, *Εκκλησιαστική ιστορία*, ό.π., 54. Κολτσίδα, *Ιστορία του Μελενίκου*, ό.π., σ. 462-463. Βαλαΐς, *Συμβολή*, ό.π., σ. 201-206.

73. Ταπεινός, *Εκκλησιαστική ιστορία*, ό.π., 383. Βαλαΐς, *Συμβολή*, ό.π., σ. 204.

74. Κολτσίδα, *Ιστορία του Μελενίκου*, ό.π., σ. 456. Γενικά για τον μητροπολίτη Μελενίκου *Σιλβέστρου*, βλ. Vlachos, *Die Geschichte*, ό.π., σ. 87. Βαλαΐς, *Συμβολή*, ό.π., σ. 209-213.

75. Γενικά για τον μητροπολίτη Μελενίκου *Διονύσιο Β΄*, βλ. Ταπεινός, *Εκκλησιαστική ιστορία*, ό.π., 54-55. Βαλαΐς, *Συμβολή*, ό.π., σ. 216-218.

76. Γενικά για τον μητροπολίτη Μελενίκου *Άνθιμου*, βλ. Vlachos, *Die Geschichte*, ό.π., σ. 89. Κολτσίδα, *Ιστορία του Μελενίκου*, ό.π., σ. 456. Ιω. Θ. Μπάκας, *Ο Ελληνισμός*, ό.π., 61.

έπιπλα. Επιπλέον, την ίδια χρονιά της αρχιερατείας του Άνθυμου του Μητιληνέου αντιγράφηκε ένα χειρόγραφο νομοκανόνα (1732) στη μονή Ροζινού από τον ιερομόναχο Ιάκωβο από τα Ιωάννινα.

Όταν ο μητροπολίτης Μελενίκου υπήρξε ο Διονύσιος Γ' ο Ταπεινός από την Κωνσταντινούπολη (1837-1875)⁷⁷, τότε στο Μελένικο αναγέρθηκε ο ναός των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου (1840). Επίσης, ο ίδιος συνέβαλε οικονομικά στην ανέγερση εκ νέου της μητρόπολης Μελενίκου το 1865-1866, η οποία είχε καεί⁷⁸. Φαίνεται ότι υπήρξε και μεγάλος βιβλιόφιλος, καθώς συνέβαλε οικονομικά στην έκδοση των δύο βιβλίων⁷⁹.

Πρωτοσύγκελοι

Γνωρίζουμε, επίσης, για την ύπαρξη δύο πρωτοσύγκελων της μητρόπολης Μελενίκου από τον τρίτο τέταρτο του 17ου έως το δεύτερο τέταρτο του 18ου αιώνα - τον ιερομόναχο Θεοδόσιο και τον *ιερομόναχο Μακάριο από το Μελένικο*.

Ο πρωτοσύγκελος της μητρόπολης Μελενίκου ιερομόναχος Θεοδόσιος (τρίτο τέταρτο 17ο αι.) συνέβαλε στην ανέγερση του ναού του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (1662) της μονής Ροζινού, ενώ ο πρωτοσύγκελος ιερομόναχος Μακάριος από το Μελένικο (δεύτερο τέταρτο 18ου αι.) συνέβαλε οικονομικά στην κατασκευή μιας ασημένιας λειψανοθήκης της αγίας Φωτεινής (1737) στο ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού στο Μελένικο.

Ηγούμενοι

Γνωρίζουμε μόνο έναν ηγούμενο της μονής Ροζινού, τον *ιερομόναχο Αναστάσιο* (δεύτερο τέταρτο 18^{ου} αι.), ο οποίος υπήρξε και σακελάριος της μητρόπολης Μελενίκου. Ο ίδιος συνέβαλε οικονομικά στη διακόσμηση με τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Ροζινού (1732), όπου και απεικονίζεται κοντά στη θύρα του παρεκκλησίου της Παναγίας Πορταίτισσας⁸⁰, αλλά επίσης συνέβαλε και στην κατασκευή του ξυλόγλυπτου τέμπλου (1732) του καθολικού.

77. Γενικά για τον μητροπολίτη Διονύσιο Γ' του Ταπεινού, βλ. Vlachos, *Die Geschichte*, ό.π., σ. 92. Μπάκας, *Ο Ελληνισμός*, ό.π., σ. 61-65. Κολτσίδα, *Ιστορία του Μελενίκου*, ό.π., σ. 465-466.

78. Ταπεινός, *Εκκλησιαστική ιστορία*, ό.π., 160. Μπάκας, *Ο Ελληνισμός*, ό.π., 63.

79. Πρόκειται για ένα εγχειρίδιο επιστολών (1857) και για μια ακολουθία της αγίας Ευθυμίας (1857), βλ. Κομιλίδου, *Μελένικον*, ό.π., σ. 275.

80. Πρέπης, *Στοιχεία*, ό.π., 14.

Προηγούμενοι

Οι προηγούμενοι, μαρτυρούμενοι από τις επιγραφές, είναι δύο α-γιορείτες μοναχοί του 18ου αιώνα, ο μοναχός *Σάββας της Μεγίστης Λαύρας* και ο μοναχός *Ιγνάτιος ο Ιβηρίτης*.

Ο προηγούμενος της μονής Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους, ο *μοναχός Σάββας* (τρίτο τέταρτο του 18ου αι.), χρηματοδότησε τη φιλοτέχνηση της εικόνας του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη με σκηνές βίου και αγίους (1757) στον ναό του Αγίου Αντωνίου στο Μελένικο.

Ο προηγούμενος της μονής Ροζινού, η οποία το διάστημα αυτό υπήρξε μετόχι της μονής Ιβήρων, ο *μοναχός Ιγνάτιος Ιβηρίτης* από τη Ραιδεστό (τελευταίο τέταρτο 18ου αι.), συνέβαλε με χρήματα στη φιλοτέχνηση της εικόνας της Παναγίας Πορταίτισσας (περ. 1790) για τη μονή Ροζινού. Επίσης, ο ίδιος χρηματοδότησε την κατασκευή ενός ειδικού προσκυνηταρίου (1790) για την εικόνα της Παναγίας Πορταίτισσας (περ. 1790), όπως, επίσης, τη φιλοτέχνηση ενός σταυρού αγιασμού (1795), σήμερα στο σκευοφυλάκιο της μονής Ιβήρων Αγίου Όρους.

Ιερομόναχοι και μοναχοί

Στις επιγραφές μνημονεύονται, επίσης, ένας ιερομόναχος -ο Ησαΐας και μια μοναχή, η *Μελάνια*, του 18^{ου} αιώνα.

Πιο συγκεκριμένα, ο *ιερομόναχος Ησαΐας* (δεύτερο τέταρτο 18^{ου} αι.) αφιέρωσε ένα ποιητικό κείμενο στον κεκοιμημένο πνευματικό του πατέρα Διονύσιο από τα Ιωάννινα, αναγεγραμμένο σε τοιχογραφία (1728) στη Τράπεζα της μονής Ροζινού. Μια *μοναχή, η μοναχή Μελάνια* (τέλος 18^{ου} αι.) συνέβαλε οικονομικά στη φιλοτέχνηση με τοιχογραφίες του παρεκκλησίου των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού (1732) στη μονή Ροζινού, κάτι που μας κάνει να υποθέσουμε ότι δεν αποκλείεται τότε η μονή να ήταν γυναικεία.

Ιερείς

Εμφανίζονται, επίσης, τα ονόματα τριών ιερέων του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα - ο Κωνσταντίνος, ο Μανουήλ και ο Γαβαλάς.

Ο ιερέας *Κωνσταντίνος* (τρίτο τέταρτο 18ου αι.), ο οποίος υπήρξε οικονόμος της μητρόπολης Μελενίκου, αφιέρωσε ένα ξύλινο σταυρό (τρίτο τέταρτο 18ου αι.) στην ίδια μητρόπολη. Ταυτίζεται πιθανότατα με τον Κωνσταντίνο Πόποβιτς από το Μελένικο, οικονόμο της μητρόπολης Μελενίκου κατά το τρίτο τέταρτο του 18ου αιώνα, ο οποίος με δικά του έξοδα και επιστασία εκτύπωσε διάφορες χαλκογραφίες για τα μοναστήρια του Αγίου Όρους κατά τα έτη 1761 - 1780⁸¹.

81. Βλ. σχετικά τις ακόλουθες οκτώ χαλκογραφίες με τις συνοδευτικές τις επιγραφές: 1. Η Κοίμηση της Θεοτόκου και η μονή Srbski Kovin (1761), ...ΣΠΟΥΔΗ ΚΑΙ

Ο ιερέας *Μανουήλ* (τελευταίο τέταρτο 18^{ου} αι.) και η σύζυγός του συνέβαλαν οικονομικά στη διακόσμηση με τοιχογραφίες του ιερού (πριν το 1791) του καθολικού της μονής Ροζινού κοντά στο Μελένικο.

Ο ιερέας *Γαβαλάς* [αρχές 19^{ου} αι.(;)]⁸², ο οποίος ήταν οικονόμος της μητρόπολης Μελενίκου, αφιέρωσε, μαζί με την μητέρα του Λασκαρήνα, μια λειψανοθήκη του Τιμίου Σταυρού (αρχές 19^{ου} αι.) στη μονή Ιβήρων Αγίου Όρους. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε ένα έγγραφο του 1818 αναφέρεται πως κάποιος ονόματι Γαβαλά κατείχε χωράφια γύρω από το Μελένικο⁸³, που δεν αποκλείεται να είναι το ίδιο αυτό πρόσω-

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΕΝΤΙΜΙΟΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝ/ΤΙΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΜΕΛΕΝΙΚΙΩΤΟΥ ΚΑΙ ΑΦΙΕΡΩΘΗ ΕΝ ΑΥΤΗ ΤΗ ΑΓΙΑ ΜΟΝΗ ΧΑΡΙΝ ΤΩΝ ΕΝ ΑΥΤΗ ΤΗ ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΕΥΛΑΒΕΙΑΝ ΠΡΟΣΦΕΡΟΝΤΩΝ ΟΡΘΟ/δόξων Χριστιανών ἐν ἔτει 1761 Ὁκτωμβρίου ἐν Βιέννῃ, βλ. Ντ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες. Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτηριστικά 1665-1899*, Π, Αθήνα, 1986, 156-157, εικ. 154. 2. Ο πρωτομάρτυς Στέφανος και η μονή Κωνσταμονίτου (1765), ...*ἐπιστασία δε του τιμωτάτου / κυ(ρί)ου Κωνσταντίνου οικονόμου εκ πόλεως Μελενίκου -1765 εν βιέννῃ*, βλ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, Π, ό.π., 488, εικ. 520. I. Gergova, I. Gatev, I. Vanev, *Hristiansko izkustvo v Nacionalnia arheologiceski muzej Sofia. Katalog* (Χριστιανική τέχνη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Κατάλογος), Sofia 2012, 381, 384, fig. III.1. 3. Οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ και η μονή Δοχειαρίου (1765), ...*συνδρομή καί ἐπιστασία τοῦ τιμωτάτου κυ(ρί)ου Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ἐκ πόλεως Μελενίκου 1765*, βλ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, Π, ό.π., 1986, 460, εικ. 490. 4. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου και η μονή Φιλοθέου (1765), ...*ἐπιστασία τοῦ τιμωτάτου Κ(υρί)ου Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ἐκ / πόλεως Μελενίκου 1765 ἐν Βιέννῃ*, βλ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, Π, ό.π., 1986, 465, εικ. 495. 5. Η Ανάληψη του Χριστού και η μονή Εσφιγμένου (1765), ...*ἐπιστασία (δέ τοῦ τιμωτάτου κυ(ρί)ου) Κωνστ/αντίνου Οἰκονόμου ἐκ πόλεως Μελενίκου 1765 ἐν Βιέννῃ*, βλ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, Π, ό.π., 1986, 482, εικ. 513. 6. Ο άγιος πρωτομάρτυρας Στέφανος και η μονή Κωνσταμονίτου (1765), *Η Παρούσα σεβασμία εἰκὼν ἐχαλκοχαράχθη Διὰ συνδρομῆς τοῦ πανοσιωτάτου / κυ(ρί)ου Γαβριήλ τοῦ Βατοπεδινοῦ δι ἐξόδων δὲ τοῦ τιμωτάτου κυ(ρί)ου Αθνασιίου αλεξίου / ἐκ γράμφοβο καὶ ἀφιερῶθη παρ' αὐτοῦ ἐν τη Ιερα Μονῇ τοῦ Κωσταμονήτου ἰνὰ / δωεὰν ζαρήξεται τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανοῖς ἐπιστασία δὲ τοῦ τιμωτάτου / κυ(ρί)ου Κωνσταντίνου οικονόμου ἐκ πόλεως Μελενίκου 1765 ἐν Βιέννῃ*, βλ. Θ. Μ. Προβατάκης, *Χαρακτικά Ελλήνων Λαϊκῶν δημιουργῶν 17ος-19ος αιώνας. Συλλογή Ιεράς Μονῆς Τοπλοῦ*, Αθήνα, γ.γρ. ἐκδ, 186. 7. Γενική άποψη του Αγίου Όρους (1767), ...*δι' ἐπιστασίας δὲ καὶ ἐπιμελείας Κυρίου Κωνσταντίνου Ποποβίτς οικονόμου τοῦ ἐκ τῆς πόλεως Μελενίκου 1767*, βλ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, Π, ό.π., 396-397, εικ. 422. 8. Η μονή Βατοπαιδίου (1767), ...*δι' ἐπιστασίας δὲ καὶ ἐπιμελείας τοῦ Κυρίου Κωνσταντίνου Ποποβίτζη Οἰκονόμου τοῦ ἐκ τῆς πόλεως Μελενίκου 1767*, βλ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, Π, ό.π., 415, εικ. 444. 9. Η μονή Διονυσίου (1781), ... *ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΤΙΜΙΩΤΑΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΠΟΒΗΖ Κ(ΑΙ) ΓΕΩΡΓΙΩ ΑΓΓΕΛΑΚΗ ΜΠΑΣΜΑΖΗ ΤΩΝ ΜΕΛΕΝΙΚΙΩΝ / ...1780*, βλ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, Π, ό.π., 439-441, εικ. 469.

82. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos*, Paris 1904, 74.

83. Π. Πέννας, «Συμβολή εις την ιστορίαν του Μελένικου», *Σερραϊκά Χρονικά* 5 (1970), 104.

πο. Επίσης, η μητέρα του, η Λασκαρήνα, μπορεί να ταυτίζεται με την Λασκαρίνα Δημητρίου Καλαπακίδα (†1867), της οποίας γνωρίζουμε την επιτάφια πλάκα.

II. Κοσμικά πρόσωπα

Δωρητές

Στις επιγραφές που δημοσιεύουμε καταγράφονται τα ονόματα διαφόρων δωρητών από τον 16^ο έως το 19^ο αιώνα, ο αριθμός των οποίων υπερβαίνει τους τριάντα.

Κατά τον 16^ο αιώνα εμφανίζεται μόνο ο δωρητής *Μανώλης Μίσου* (16^{ος} αι.), ο οποίος αφιέρωσε την εικόνα του έφιππου αγίου Γεωργίου με 14 σκηές του βίου του (16^{ος} αι.) στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού στο Μελένικο.

Κατά τον 17^ο αιώνα οι δωρητές είναι περισσότεροι και γνωρίζουμε τα ονόματα οκτώ από αυτούς. Ο *Ηλίας*, όπως και ο *Ηλίντου*, η αδελφή του *Μαρία* και ο πατέρας τους *Νικόλαος* (πρώτο τέταρτο 17^{ου} αι.) χρηματοδότησαν την ανανέωση της προϋπάρχουσας ζωγραφικής του νότιου τοίχου του καθολικού της μονής Ροζινού. Ο *Ζλάτος Δαφίνης* συνδέεται με την αφιέρωση της εικόνας του αγίου Δημητρίου (1636/7), ο *Παναγιώτης Δούκας* με την εικόνα των αγίων αποστόλων Πέτρου και Παύλου (1664) και η *Βάλκο* και η *Μαρούδα* με την εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα (17^{ος} αι.) στη μονή Ροζινού κοντά στο Μελένικο.

Κατά τον 18^ο αιώνα ο αριθμός των δωρητών είναι μεγαλύτερος, κάτι που μας κάνει να υποθέσουμε ότι ήταν μια περίοδος ακμής για την πόλη και την περιοχή της. Πιο συγκεκριμένα, τα αδέλφια *Μαυρουδής* και *Μανώλης*, μαζί με την μητέρα τους *Κομνεάνη*, συνέβαλαν στη φιλοτέχνηση των τοιχογραφιών του καθολικού της μονής της Παναγίας Σπηλαιώτισσας (1731) στο Μελένικο. Ο *Παναγιωτάκης Χρύσανθου* δαπάνησε χρήματα για τη φιλοτέχνηση της εικόνας της ένθρονης αγίας Αικατερίνης (1759), όπως, επίσης, ο *Ιωάννης*, οι γονείς του και η σύζυγος του για την εικόνα του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (1768), ο *Αθανάσιος*, η σύζυγός του και τα παιδιά τους για την εικόνα του ένθρονου αγίου Αθανασίου Αλεξανδρείας (18^{ος} αι.), όλες στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού στο Μελένικο.

Με τη συνδρομή του *Κωνσταντίνου* και της συζύγου του *Κομνήνα* φιλοτεχνήθηκε ένας σταυρός (18^{ος} αι.) για την μητρόπολη Μελενίκου.

Ο *Κωνσταντίνος Χρύσανθος* και τα παιδιά του συνέβαλαν στη φιλοτέχνηση των εικόνων του Γενεσίου της Θεοτόκου (18^{ος}-19^{ος} αι.), της Γέννησης του Χριστού (18^{ος}-19^{ος} αι.), της Βάπτισης του Χριστού (18^{ος}-19^{ος} αι.), της Μεταμόρφωσης του Χριστού (18^{ος}-19^{ος} αι.) και της

Σταύρωσης του Χριστού (18^{ος}-19^{ος} αι.) για τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού στο Μελένικο.

Μεγάλες δωρεές παρατηρούνται κυρίως προς τη μονή Ροζινού κοντά στο Μελένικο, η οποία υπήρξε μετόχι της μονής Ιβήρων Αγίου Όρους. Ο άρχοντας Δούκας, γνωστός επίσης ως Δούκας Χαλτάς, ήταν σκευοφύλαξ της μητρόπολης Μελενίκου. Ο ίδιος έδωσε χρήματα για την αναστήλωση και τη φιλοτέχνηση των τοιχογραφιών του καθολικού (1732) της μονής Ροζινού, όπως επίσης, και για την κατασκευή του τέμπλου και των εκκλησιαστικών επίπλων του καθολικού, καθώς επίσης επιτρόπευε στην αντιγραφή ενός χειρόγραφου νομοκανόνα (1732) στη μονή Ροζινού. Ο *Μανικάτης Ταμπάκης* και ο *Κωνσταντίνος Καλτσούνης* χορήγησαν χρήματα για τη φιλοτέχνηση της εικόνας της Παναγίας Πορταίτισσας (περ. 1790), ο *Μαυρουδής* και η σύζυγος του δαπάνησαν για τη τοιχογράφηση του ιερού (πριν το 1791), η *Ρωμινιάνη*, σύζυγος του αείμνηστου Κωνσταντίνου Κόπανου, χρηματοδότησε τη φιλοτέχνηση ενός προσκυνητάριου (1792) και ο *Δίμος* και ο *Μιχαήλ* για την κατασκευή ασημένιων χειρών και φωτοστέφανων για τις μορφές της Παναγίας και του Χριστού, όπως και ασημένια διακοσμητική ταινία (τέλος 18^{ου}-19^{ου} αι.) για την εικόνα της Παναγίας Πορταίτισσας (περ. 1790) της μονής Ροζινού.

Κατά τον 19^ο αιώνα οι δωρητές εμφανίζονται λιγότεροι σε αριθμό. Ο *Αναστάσιος*, η *Μαρία*, ο *Κωνσταντίνος* και ο *Ηλίας* παρήγγειλαν την εικόνα της Ανάληψης του προφήτου Ηλία (1862), ενώ οι ενοριακοί του ναού των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου (1840) στο Μελένικο δαπάνησαν την φιλοτέχνηση του αρχιερατικού θρόνου (1893) για τον ναό αυτό. Τέλος, ο *Ιωάννης Αλεξίου Τσιέρης* και ο *Παναγιώτης Τ. Καρατζάς* συνέβαλαν οικονομικά στην ανέγερση και στην αιογράφηση του ναού του Αγίου Αντωνίου (1881) στο Μελένικο.

Επιστάτες

Οι επιγραφές μας πληροφορούν επίσης για την ύπαρξη πέντε επιστατών από το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} έως το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα - ο Παναγιώτης Ζαχαρίας, ο Παναγιώτης Ιωάννης, ο Γεώργιος, ο ζωγράφος Κωνσταντίνος και ο Ζήσης Τρύφωνος.

Πιο συγκεκριμένα, το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα διαπιστώνουμε τους επιστάτες *Παναγιώτη Ζαχαρία*, *Παναγιώτη Ιωάννη* και *Γεώργιο* με την επίβλεψη των οποίων έγινε το ξύλινο πυργόσχημο αροτόφοριο (1795), το οποίο προέρχεται από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού στο Μελένικο.

Κατά τον 19^ο αιώνα γνωστοί επιστάτες είναι ο *ζωγράφος Κωνσταντίνος*, επίτροπος των ναών των Αγίων Θεοδώρων και του Αγίου

Βασιλείου στο Μελένικο, ο οποίος φρόντισε τη φιλοτέχνηση της εικόνας του Χριστού Παντοκράτορα (1823) στον μητροπολιτικό ναό Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού (1865/6) στο Μελένικο, καθώς και ο Ζήσης Τρύφωνος, ο οποίος υπήρξε επιστάτης για την ανέγερση και την αγιογράφηση του ναού του Αγίου Αντωνίου (1881) στο Μελένικο.

III. Καλλιτέχνες

Ζωγράφοι

Πιο συγκεκριμένα, οι ζωγράφοι που μαρτυρούνται από τις επιγραφές, δραστηριοποιούνται από το δεύτερο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα έως το τρίτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα και είναι οκτώ συνολικά.

Κατά τον 18^ο αιώνα μνημονεύονται πέντε ζωγράφοι - ο Θεοχάρης, ο Νικόλαος, ο ιερομόναχος Ησαΐας, ο Κωνσταντίνος Κόπανος και ο μοναχός Ιάκωβος Ιβηρίτης.

Οι ζωγράφοι Θεοχάρης και Νικόλαος (δεύτερο τέταρτο 18^{ου} αι.)⁸⁴, οι οποίοι φιλοτέχνησαν τη τοιχογραφία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (1727) στο υπέρθυρο του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα στο καθολικό της μονής Ροζινού, δεν μας είναι γνωστοί από άλλα έργα τους.

Ο ιερομόναχος Ησαΐας (δεύτερο τέταρτο 18^{ου} αι.)⁸⁵ ζωγράφισε τον νάρθηκα της Τράπεζας (1728) της μονής Ροζινού.

Ο μοναχός Ιάκωβος ο Ιβηρίτης (τελευταίο τέταρτο 18^{ου} αι.)⁸⁶ φιλοτέχνησε την εικόνα της Παναγίας Πορταΐτισσας (περ. 1790) στη μονή Ροζινού. Στην καλλιτεχνική του δραστηριότητα συγκαταλέγονται και άλλες τρεις εικόνες, οι οποίες βρίσκονται στη μονή της Παναγίας Πετριτσονίτισσας (Βαέκονο) - της Παναγίας με αγίους (1787), της Παναγίας Οδηγήτριας (1793) και του Χριστού Παντοκράτορα (1793)⁸⁷.

Ο Κωνσταντίνος Κόπανος (δεύτερο μισό 18^{ου} αι. - †1791)⁸⁸, στον οποίο οφείλεται η διακόσμηση του ιερού και του κυρίως ναού του καθολικού της μονής Ροζινού⁸⁹, δυστυχώς δεν μας είναι γνωστός από άλλα

84. Η καλλιτεχνική δραστηριότητα αυτών των ζωγράφων δεν είναι ακόμα γνωστή μέχρι στιγμής.

85. Για τον ζωγράφο ιερομόναχο Ησαΐα δεν διατεθούμε άλλα στοιχεία και το όνομά του δεν αναφέρεται στο βιβλίο για τους Έλληνες ζωγράφους στη Βουλγαρία μετά την άλωση, Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π.

86. Γενικά για τον ζωγράφο Ιάκωβο Ιβηρίτη βλ. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 94, 145. Ε. Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση* (1450-1850), τόμ. 3, Αθήνα, 2010, σ. 317.

87. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., 94, 145.

88. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Κωνσταντίνος Κόπανος δεν ήταν ξυλογλύπτης και δεν έκανε αυτός το τέμπλο της μονής (1832), όπως είχαν ισχυρισθεί ορισμένοι, χωρίς τεκμηρίωση, βλ. Mineva-Milcheva, Aleksandrova, Putevoditel, ό.π., σ. 247.

89. Gerov, Penkova, Bozhinov, *Stenopisite*, ό.π., σ. 115.

έργα του και δεν γνωρίζουμε τίποτε παραπάνω για την καλλιτεχνική του δραστηριότητα⁹⁰. Ωστόσο, το μόνο που συνάγεται είναι ότι απεβίωσε το 1791, αφήνοντας μεγάλη κληρονομιά στην πόλη του Μελενίκου, στο σχολείο της πόλεως (1791)⁹¹ και ότι είχε σύζυγο την *Ρωμνιάνη*, η οποία το επόμενο έτος μετά το θάνατο του συζύγου της χρηματοδότησε την κατασκευή ενός προσκυνηταρίου (1792) για τη μονή Ροζινού.

Κατά τον 19^ο αιώνα οι γνωστοί ζωγράφοι είναι τρεις - ο Λάζαρος Πετρακίδης, ο Νικόλαος Γιακουμής και ο Γιακουμής Ιακώβου.

Ο Λάζαρος από το Μελένικο ή ο Λάζαρος Πετρακίδης αγιογράφος (δεύτερο μισό 19^{ου} αι.)⁹², δραστηριοποιείται, με βάση τα σωζόμενα έργα του, από το 1862 έως το 1881 στην περιοχή της Μακεδονίας, και πιο συγκεκριμένα στο Μελένικο και στη περιοχή του, όπως και στο Άγκιστρο Σερρών. Στο Μελένικο ο ζωγράφος Λάζαρος Πετρακίδης αφήνει διάφορα ενυπόγραφα έργα, όπως μια εικόνα της Αναλήψεως του προφήτου Ηλία (1862) στον ναό των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου στο Μελένικο, μια εικόνα του αγίου Αντωνίου (1868) και μια τοιχογραφία σε ύφασμα με τον Χριστό Παντοκράτορα (1869) στο ταβάνι του κυρίως ναού, αλλά και τοιχογραφίες με ανθικό διάκοσμο (1881) στον ναό του Αγίου Αντωνίου στο Μελένικο. Επίσης, άλλα έργα του αγιογράφου Λάζαρου Πετρακίδη εντοπίζονται στον ναό του Αγίου Νικολάου στο Μελένικο, το βημόθυρο (1864), οι εικόνες του αγίου Χαραλάμπους (1868)⁹³, του αγίου αρχιδιακόνου Στεφάνου (1868), του αγίου Αντωνίου (1868), της Απιστίας του Θωμά (1868) και της Αποτομής του αγίου Ιωάννου του Προδρομού (1868)⁹⁴, τα δύο πλάγια βημόθυρα με τον άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο (1874)⁹⁵ και τον άγιο Βασίλειο τον Μέγα

90. Ο ζωγράφος δεν αναφέρεται στα βιβλία για τους Έλληνες ζωγράφους μετά την Άλωση, βλ. Μ. Χατζηδάκης, Ε. Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1850)*, τόμ. 2. Αθήνα, 1997. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π.

91. Π. Πέννας, Συμβολή, ό.π., σ. 110.

92. Γενικά για τον ζωγράφο Λάζαρο από το Μελένικο, βλ. Vasiliev, *Bulgarski maistori*, ό.π., σ. 276. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 81-82, 136-137. Βλ. επίσης Θ. Ε. Ζήκος, «Ο ναός του Αγίου Αθανασίου στο Άγκιστρο του νομού Σερρών», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 1 (2010), σ. 102, 104-106, ο οποίος δημοσιεύει μια εικόνα του στο Άγκιστρο Σερρών, χωρίς να γνωρίζει τη δραστηριότητα του ζωγράφου στο Μελένικο. Για τα βημόθυρα βλ. Κοϊνοβα, 1982, σ. 18, φιν. 1.8 и 1.7.

93. Η εικόνα, η οποία δεν φέρει υπογραφή, εντάσσεται στο έργο του ζωγράφου με βάση τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά. Η φωτογραφία της δημοσιεύουν Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 211, ειχ. 196.

94. Η εικόνα δεν είναι ενυπόγραφο έργο, αλλά η τεχνοτροπία συνδέεται με την τέχνη του ζωγράφου Λάζαρου. Για την εικόνα βλ. Κοϊνοβα, Tsurkvata, ό.π., ειχ. 1.31-1.35. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 136-137, 213, ειχ. 202.

95. Κοϊνοβα, Tsurkvata, ό.π., σ. 19. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 81.

(1874)⁹⁶.

Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει κάποια σύγχυση σχετικά με το όνομα του ζωγράφου. Το 1965 ο Asen Vasiliev⁹⁷ δημοσιεύει την ελληνική κτητορική επιγραφή του ναού του Αγίου Αντωνίου στο Μελένικο, χωρίς να παραθέτει σχετική φωτογραφία, και διαβάζει λανθασμένα το όνομα του ζωγράφου ως *Λάζαρος Αργυρίου*, αντί του ορθού *Λάζαρος Πετρακίδης Αγιογράφος*. Έτσι το σφάλμα με το όνομα του ζωγράφου θα ακολουθήσουν και όλοι οι μεταγενέστεροι ερευνητές⁹⁸.

Ο ζωγράφος *Νικόλαος* (πρώτο τέταρτο 19^{ου} αι.)⁹⁹, ο οποίος ταυτίζεται με τον ζωγράφο Νικόλαο Γιακουμή και είναι ο πατέρας του ζωγράφου Γιακουμή Ιάκωβου Νικολάου από το Μελένικο φαίνεται δεν έχει αφήσει πολλά ενυπόγραφα έργα. Μέχρι στιγμής γνωρίζουμε μόνο την εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα (1823) στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου (1856/7) στο Μελένικο. Ωστόσο, το όνομά του ζωγράφου αναγράφεται σε λίστες συνδρομητών για έκδοση ελληνικών βιβλίων, το ένα του 1832¹⁰⁰ και το άλλο του 1839¹⁰¹. Στην πρώτη λίστα του 1832 ο ζωγράφος Νικόλαος αναφέρεται ως «λαμπαδάριος», τίτλος που, όπως είναι γνωστό, δίνεται στον πρώτο αριστερού ψάλτη του χορού¹⁰². Επομένως δεν ήταν μόνο ζωγράφος, αλλά και λαμπαδάριος της μητροπολις Μελενίκου κατά την αρχιερατεία του μητροπολίτη Μελενίκου Γρηγορίου του Γ' (1830-1837).

Ο *Γιακουμής Ιακώβου Νικολάου από το Μελένικο* (δεύτερο έως τρίτο τέταρτο 19^{ου} αι.)¹⁰³ είναι γνωστός ζωγράφος, ο οποίος μαθήτευε

96. Koinova, Tsurkvata, ό.π., σ. 19, εικ. 1.16. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 81.

97. Vasiliev, *Bulgarski maistori*, ό.π., σ. 276.

98. Gerov, *Ikoni ot Melnik*, ό.π., σ. 46. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 81-82, 136-137.

99. Για τον ζωγράφο Νικόλαο γενικά, βλ. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 85. Για τον ζωγράφο Νικόλαο Γιακουμή, βλ. Μ. Παρχαρίδου-Αναγνώστου, «Δύο εικόνες του Ιακώβου Γιακουμή Νικολάου από το Μελένικο στο ναό των Εισοδίων της Θεοτόκου στη Χωριστή Δράμας», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 2 (2013), σ. 263.

100. Δ. Καλαμβακίδης, *Μελέτη εις το Άγιον Πάσχα*. εν Κωνσταντινούπολει 1836, όπου αναφέρεται ως *Γιακουμής Ν. Ζωγράφος Λαμπαδάριος*, βλ. Μπάκας, *Ο Ελληνισμός*, ό.π., σ. 156, σημ. 92. Παρχαρίδου-Αναγνώστου, *Δύο εικόνες*, ό.π., σ. 263.

101. *Ελληνική πρακτική γραμματική*, Μελένικον 1839, όπου σημειώνεται ως Γιακουμής ζωγράφου, βλ. Παρχαρίδου-Αναγνώστου, *Δύο εικόνες*, ό.π., σ. 263.

102. Μπάκας, *Ο Ελληνισμός*, ό.π., σ. 156, σημ. 92. Παρχαρίδου-Αναγνώστου, *Δύο εικόνες*, ό.π., σ. 263.

103. Γενικά για τον ζωγράφο Γιακουμή Ιακώβου Νικολάου, βλ. Ν. Μπονόβας, «Προσφορές συντεχνιών σε ναούς των Σερρών», *Από τη μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη 18^{ος}-20^{ος} αι. Πανελλήνιο Συνέδριο*, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 203-205. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 94, 145. Ζήκος, *Ο ναός του Αγίου Αθανασίου*, ό.π., σ. 105. Παρχαρίδου-Αναγνώστου, *Δύο εικόνες*, ό.π., σ. 259-278.

κοντά στον ζωγράφο πατέρα του, τον αναφερόμενο παραπάνω Νικόλαο Γιακουμή. Η καλλιτεχνική του δραστηριότητα παρατηρείται κατά την περίοδο 1841-1864¹⁰⁴ στην περιοχή της Μακεδονίας, και κυρίως στο Μελένικο, στην Εσκή Τζουμαγιά (Goce Delchev)¹⁰⁵, στη Δράμα¹⁰⁶ και στις Σέρρες¹⁰⁷. Πιο αναλυτικότερα στο Μελένικο ο ίδιος φιλοτεχνεί τη λυπηρά με την Παναγία, τον Χριστό και τον άγιο Ιωάννη το Θεολόγο (1856)¹⁰⁸ στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού στο Μελένικο.

Ξυλογλύπτες

Διαπιστώνουμε το όνομα ενός μόνο ξυλογλύπτη, του *Ιωάννη Νίννου* (τελευταίο τέταρτο 18^{ου} αι.)¹⁰⁹, ο οποίος κατασκεύασε το πυργόσχημο ξύλινο αρτοφόριο (1795) στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου του Θαυματουργού στο Μελένικο.

Χρυσοχόοι

Οι επιγραφές μαρτυρούν τα ονόματα δύο χρυσοχόων του τελευ-

104. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 94, σ. 145, αναφέρουν ότι η καλλιτεχνική του δραστηριότητα παρατηρείται έως το 1860. Ωστόσο, καθώς δεν είχαν υπόψη τις εικόνες της αγίας Τριάδος (1864), του Ευαγγελισμού (1864) και των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (1864) από τον ναό του Αγίου Γεωργίου Κρουονερίτη κοντά στις Σέρρες, οι οποίες παρατείνουν με τέσσερα τουλάχιστον χρόνια την καλλιτεχνική του δραστηριότητα. Οι επιγραφές των εικόνων δημοσιεύονται στο Γ. Λαμπάκης, «Περιηγήσεις», ΔΧΑΕ, πέρ. Α', 5 (1905), σ. 70, επιγρ. 97, 71, επιγρ. 98. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. Γ'. Θεσσαλονίκη 1996, σ. 324, 174, επιγρ. 204, 175, επιγρ. 207. Μπονόβας, Προσφορές συντεχνιών, ό.π., σ. 203-204. Αναλυτικότερα, η επιγραφή της εικόνας της αγίας Τριάδος (1864) αναφέρει τα ακόλουθα: *ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ ἔλεῆσον καὶ σώσον τοὺς ἐν Σέρρας Γεωργοὺς τῶν / φυτευτῶν τοῦ καρποῦ καὶ ἀξίωσον αὐτοὺς ἐν τῇ οὐρανῷ βασιλείᾳ σου. / τῶ, αωΞδ Δ(ΙΑ) Χ(ΕΙ)Ρ(ΟC) Ἰακώβου Ν. Μ(ε)λλ(ε)ν(ί)κ(ου)*. Η επιγραφή της εικόνας του Ευαγγελισμού (1864) έχει ως ακολούθως: *Δι ἐξόδου και δαπάνης του ευλογημένου Ισναφίου των εν την άνω και κάτω Καμενίγια Γεωργών (τζηφτίδων) οἱς η Δέσποινα εἶη / σκέπη και βοήθεια. Τω 1864 εν Μηνή Φεβρ(ουαρίου) 12. Διά χειρός Ιακώβου Ν. Μ(ε)λλ(ε)ν(ί)κ(ου)*. Η επιγραφή της εικόνας των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (1864) είναι η ακόλουθη: *Μαρτίου 1 / 1864 / Δι ἐξόδου και δαπάνης του ευλογημένου Ισναφίου των Δεπρελι/δων Μαστόρων οἱς η δύναμις του Τιμίου Σταυροῦ εἶη σκέπη φύλαξ και βοήθεια αυτών χείρ Ιακώβου*.

105. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 94, 145.

106. Παρχαρίδου-Αναγνώστου, Δύο εικόνες, ό.π., σ. 260, σημ. 5.

107. Γ. Λαμπάκης, «Περιηγήσεις», ΔΧΑΕ, πέρ. Α', 5 (1905), σ. 63. Ζήκος, Ο ναός του Αγίου Αθανασίου, ό.π., σ. 105 και κυρίως Παρχαρίδου-Αναγνώστου, Δύο εικόνες, ό.π., σ. 259, σημ.4.

108. Το έργο αυτό δεν εντάσσεται στα γνωστά έργα του ζωγράφου, βλ. Mutafov et al., *Grutski zografi*, ό.π., σ. 94.

109. Για τον ξυλόγλυπτη Ιωάννη Νίννου, βλ. Τριφοнова, Άγνωστο μεταβυζαντινό ομοίωμα, ό.π., σ. 136.

ταίου τέταρτου 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα - ο Αθανάσιος και ο Ιωάννης ο Σεριώτης.

Ο Αθανάσιος (τελευταίο τέταρτο 18^{ου} αι.)¹¹⁰ φιλοτέχνησε έναν σταυρό αγιασμού (1795)¹¹¹ για τη μονή Ροζινού, σήμερα στο σκευοφυλάκιο της μονής Ιβήρων Αγίου Όρους.

Ο Ιωάννης ο Σεριώτης (αρχές 19^{ου} αι.)¹¹² φιλοτέχνησε μια λειψανοθήκη του Τιμίου Σταυρού, σήμερα στη μονή Ιβήρων Αγίου Όρους.

Γραφείς

Οι επιγραφές πληροφορούν για δύο γραφείς χειρογράφων από τον πρώτο τέταρτο του 17^{ου} έως το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα - ο Γαβριήλ και ο ιερομόναχος Ιάκωβος από τα Ιωάννινα.

Ο Γαβριήλ (πρώτο τέταρτο 17^{ου} αι.) έγραψε ένα χειρόγραφο (αρχές 17^{ου} αι.) στο Μελένικο, το οποίο σήμερα βρίσκεται στη βιβλιοθήκη John Rylands του Πανεπιστημίου Μάντσεστερ¹¹³.

Ο ιερομόναχος Ιάκωβος από τα Ιωάννινα (πρώτο μισό 18^{ου} αι.)¹¹⁴, ο οποίος υπήρξε μέλος της αδελφότητας της μονής του Αγίου Γεωργίου Βησσαρίωνος, αντέγραψε το 1732 ένα χειρόγραφο νομοκανόνα στη μονή Ροζινού, σήμερα στην Εθνική Βιβλιοθήκη στην Αθήνα.

IV. Επαγγελματικές συντεχνίες

Εσνάφια

Οι επιγραφές πληροφορούν για την ύπαρξη ενός εσναφίου των ταμπάκηδων στο Μελένικο, το οποίο συνέβαλε οικονομικά στην κατασκευή του προσκυνηταρίου (1790) για την εικόνα της Παναγίας Πορταΐτισσας στη μονή Ροζινού. Οι ταμπάκηδες, οι οποίοι ως γνωστό, καλλιεργούσαν καπνό, ήταν ιδιαίτερα πλούσιο εσνάφι, καθώς ο καπνός ήταν από τις πιο διαδομένες καλλιέργειες στην περιοχή του Μελενίκου κατά τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα, μαζί με τα αμπέλια¹¹⁵.

110. Ο χρυσοχός Αθανάσιος δεν αναφέρεται στο κατάλογο των Ελλήνων χρυσοχών, βλ. Χ. Κουτελάκης, *Έλληνες αργυροχρυσοχόοι και ξυλογλύπτες*, Αθήνα 1996, 108.

111. Για το σταυρό και την αφιερωματική του επιγραφή, βλ. Λιάκος, Από το σκευοφυλάκιο, ό.π., σ. 546, σημ. 53, 550, εικ. 14.

112. Ο χρυσοχός Ιωάννης ο Σεριώτης δεν αναφέρεται στους γνωστούς χρυσοχούς του καταλόγου των Ελλήνων χρυσοχών, βλ. Κουτελάκης, *Έλληνες αργυροχρυσοχόοι*, ό.π., 150. Millet, Pargoire, Petit, *Recueil*, ό.π., 74.

113. Α. Μαρκόπουλος, «Ένα χειρόγραφο από το Μελένικο στη βιβλιοθήκη John Rylands του Μάντσεστερ», *Μνήμων* 5 (1978), 46.

114. Πρέπης, Στοιχεία, ό.π., 11.

115. Γενικά για τις καλλιέργειες στο Μελένικο, βλ. D. Hristov, «Socialno ikonomicheska karakteristika na Vuzrozhdenskia Melnik, 1» (Κοινωνικά-οικονομικά χαρακτηριστικά

V. Κεκοιμημένα άτομα

Οι επιτάφιος σε μάρμαρο επιγραφές μαρτυρούν πέντε κεκοιμημένα άτομα στο Μελένικο από το δεύτερο τέταρτο του 18ου έως το τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα.

Πιο συγκεκριμένα, κατά τον 18ο αιώνα γνωρίζουμε για τον πατέρα Διονύσιο από τα Ιωάννινα († 1728), ο οποίος ήταν πνευματικός πατέρας του ξωγράφου ιερομόναχου Ησαΐα, για τον Αποστόλη Αλεξανδρίου (†1787) και για τον Διάνη της Κωνσταντίας (†1798), ενώ κατά τον 19^ο αιώνα οι γνωστοί μακαρίτες είναι η Αγνή Ταμπάκη, συζύγου του Άγγελου Ταμπάκη (†1829) και η Λασκαρίνα Δημητρίου Καλαπακίδα (†1867).

του Μελενίκου της Αναγέννησης, 1), *Nachalni prouchvania po stopanska istoria I istoria na socialno-ikonomichestkata sfera v Jugozapadna Bulgaria*, Blagoevgrad 2014, 159.

ALEXANDRA PH. TRIFONOVA

GREEK POST-BYZANTINE INSCRIPTIONS FROM MELNIK AND ITS REGION

Abstract

In this article 67 different Greek post-byzantine inscriptions, preserved on frescoes or other treasures of Christian art and grave plaques, are presented. They originate from different churches in Melnik (Virgin Spileotissa, St Stephen, Holy Apostles Peter and Paul, St Nicholas the Wonderworker and St Antonios), as well as from the nearby Rozhen monastery (Nativity of the Virgin catholicon, St John the Forerunner church, Refectory and St Anargyroi Kosmas and Damien parekklesion) or other places, like Mont Athos. These inscriptions, which give precious information about the history of Melnik and its region, are grouped in ketors inscriptions (7), votive inscriptions (37), inscriptions with the name of the artist (3), inscriptions with dates (2), as well as grave inscriptions (18). The information which comes out of these inscriptions refers to different members of the Church (1 patriarch, 6 metropolitans, 2 protosyngells, 1 hegumen, 2 prohegumens, 1 hieromonk, 1 nun and 3 priests), secular persons (over 30 donors and 5 caretakers), and artists (8 painters, 1 woodcarver, 2 goldsmiths and 1 scribe).

ΜΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ
ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΚΑΙ Ο ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΤΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ (1914)

Το ιστορικό κέντρο των Σερρών εκτείνεται γύρω από τον ιερό ναό των Αγίων Θεοδώρων (Παλαιά Μητρόπολη) (εικ. 2.1), ο οποίος ανεγέρθηκε στο μεταίχμιο του 10^{ου}-11^{ου} αιώνα¹, στη θέση προϋπάρχουσας βασιλικής του 6^{ου} αι., σηματοδοτώντας το ιστορικό πρόσωπο της πόλης. Η ανέγερση του νέου ναού συνδέεται αναμφίβολα με την εξύψωση της εκκλησιαστικής περιφέρειας των Σερρών από αρχιεπισκοπή σε μητρόπολη, κατά τη βασιλεία του βυζαντινού αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ του Βουλγαροκτόνου (976-1025)².

Οι διαχρονικές φωτογραφικές λήψεις του ναού συνθέτουν μια ενότητα του σημαντικού μνημείου και του περιβάλλοντος χώρου του. Μεγάλο, όμως, ενδιαφέρον συγκεντρώνουν δύο ασπρόμαυρες φωτογραφίες με τις ενδείξεις «Σέρραι»³ και «ΣΕΡ-

1. Κ. Τσουρής, «Η χρονολόγηση της Παλαιάς Μητροπόλεως Σερρών», *Αφιέρωμα στον Ακαδημαϊκό Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλο*, Επιστημονική επιμέλεια Β. Κατσαρός, Α. Τούρτα, Αθήνα 2015, σ. 104. Στ. Δαδάκη, «Συμβολή στην οικοδομική ιστορία του ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών», *Ναός Περικαλλής. Ψηφίδες ιστορίας και ταυτότητας του Ιερού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών*, Επιμέλεια Β. Πέννα, Ιερά Μητρόπολις Σερρών και Νιγρίτης, Σέρρες 2013, σ. 168, 177, 188-189, 191. Β. Πέννα, «Οι Σέρρες και ο ναός των Αγίων Θεοδώρων. Ιστορικά και αρχαιολογικά τεκμήρια», ό.π., σ. 117. Πρβλ. Φλ. Καραγιάννη, *Επισκοπικοί ναοί της μέσης βυζαντινής περιόδου. Το παράδειγμα της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 269 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Π. Κ. Σαμσάρης, *Ο Ιερός Καθεδρικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων Σερρών (Παλαιά Μητρόπολη)*, Σέρρες 2016, σ. 7 κ.ε.

2. Κ. Μουστάκας, «Επισκόπηση της εκκλησιαστικής ιστορίας των Σερρών», *Ναός Περικαλλής*, ό.π., σ. 98.

3. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, τ. τρίτος, βυζαντινή περίοδος-τουρκοκρατία, νεότεροι χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 275. Ο ίδιος, *Ορφείας Σερρών 1905-1991. Ιστορική Αναδρομή*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 75, εικ. α. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, έκδ. περιοδικού «Γιατί», τ. Α΄, Σέρρες 1991, σ. 288 και τ. Β΄, Σέρρες 1995, σ. 136-137.

ΡΑΙ»⁴ αντίστοιχα (22,6x29,8 και 22,6x26,8 εκ., εικ. 1) της Συλλογής του Μουσικού Αρχείου του κ. Γιώργου Αγγειοπλάστη που ο ίδιος δώρισε το 2007, στη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών⁵. Οι δύο φωτογραφίες αποτελούν την πλέον δημοσιευμένη άποψη των Σερρών, καθώς αυτή έχει περιληφθεί επανειλημμένως, συνολικά ή τμηματικά σε διαδοχικές εκδόσεις που αφορούν την πόλη. Αποτελούν μοναδικό τεκμήριο, καθώς τραβήχτηκαν από τον λόφο της Ακρόπολης (Κουλά), τυπώθηκαν σε φωτογραφικό χαρτί, επανωτίζονται και σχηματίζουν ένα φωτογραφικό πανόραμα του ιστορικού κέντρου και της επέκτασης της πόλης των Σερρών προς Νότο, διασώζοντας πληροφορίες που προσδιορίζουν με ακρίβεια ορισμένες από τις αρχιτεκτονικές φάσεις, τις χρήσεις των χώρων, τα στρώματα καταστροφής του ναού των Αγίων Θεοδώρων, καθώς επίσης μνημείων και κτισμάτων βυζαντινών, μεταβυζαντινών και νεότερων χρόνων.

Το ζήτημα του χρόνου της λήψης του φωτογραφικού πανοράματος διαφωτίζεται από τις πληροφορίες που ο μουσικός Χρ. Π. Σταματίου⁶ κατέλειπε στον μαθητή του κ. Γ. Αγγειοπλάστη, ο οποίος μας τις μετέδωσε: οι δύο φωτογραφίες τραβήχτηκαν από κάποιον Γερμανό μηχανικό, ο οποίος εργαζόταν στις Σέρρες, εμφάνισε τα αρνητικά των λήψεων και τα εκτύπωσε σε δύο φωτογραφίες (7x10 εκ.). Στη συνέχεια, δάνεισε τις φωτογραφίες στον Σταματίου, ο οποίος προχώρησε στην επανεκτύπωσή τους στο γνωστό φωτογραφείο του Αλέξανδρου Πέννα στις Σέρρες⁷.

Κατά την έρευνά μας, με ευχάριστη έκπληξη διαπιστώσαμε ότι οι εν λόγω δύο φωτογραφίες εντοπίζονται στη Συλλογή Γιώργου Καφταντζή και αποτελούν τον κορμό από συνολικά πέντε συνανή-

4. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, ό.π., σ. 234. Ο ίδιος, *Ορφείας Σερρών 1905-1991*, ό.π., εικ. σ. 74. Ν. Ν. Konuk, *Yunanistan 'da Osmanli Mimarisi. Ottoman Architecture in Greece. Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα Ι*, Επιμ. Αγγλικών J. Doonan, Ν. Demirkaya, Επιμ. Ελληνικών Ι. Κ. Ahmet, Merkez Repro, Αγκυρα 2016, σ. 236, εικ. β.

5. Η συλλογή περιλαμβάνει 4.500 έντυπα, χειρόγραφα, εφημερίδες, διπλώματα, παρτιτούρες, αλληλογραφία ιδρυμάτων και φυσικών προσώπων. Δύο ξεχωριστές ενότητες του αρχείου αποτελούν οι χειρόγραφοι (με πενάκι) παρτιτούρες και περισσότερες από 3.000 φωτογραφίες, ανάμεσά τους 120 μεγάλο μεγέθους (χονδροχάρτωνες). Το υλικό εικονογραφεί την πολυδιάστατη ιστορική πορεία και δράση των Σερραίων μουσικών την περίοδο από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, συνιστώντας ιδιαίτερα πλούσια θεματική συλλογή για τις Σέρρες.

6. Γ. Κ. Αγγειοπλάστης, «Ο Σερραϊός μουσικός Χρήστος Π. Σταματίου (1909-1998)», *Σερραϊκά Χρονικά* 19 (2002) 149-158.

7. Σύντομο ιστορικό του Φωτογραφείου Πέννα μεταδίδει ο Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, ό.π., τ. Β', κεμενολεξάντα εικ. σ. 226. Πρβλ. Α. Ξ. Ξανθάκης, *Η ιστορία της ελληνικής φωτογραφίας, 1839-1970*, Πάπυρος Γραφικά Τέχνη Α.Ε., Αθήνα 2008, σ. 316.

κουσες φωτογραφίες (εικ. 2). Οι τρεις επιπλέον φωτογραφίες συμπληρώνουν το φωτογραφικό πανόραμα. Ειδικότερα, η τρίτη φωτογραφία φέρει την επιγραφή: «ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΣΕΡΡΩΝ», επεκτείνοντας σημαντικά την επιφάνεια στο κάτω τμήμα του θέματος⁸. Η τέταρτη φωτογραφία με την τίτλωση «Ἐρήπεια καὶ ἡ Μητρόπολις Σερρών»⁹ εκδίδονταν ως φωτοκάρτα την περίοδο 1928-1930, από το Βιβλιοχαρτοπωλείο του Σερραίου Α. Βαγουρδή με έδρα στην οδό Αριστοτέλους 27 στο κέντρο της Θεσσαλονίκης και κατάστημα στην οδό Μεραρχίας στις Σέρρες¹⁰. Η φωτοκάρτα διασώζει μικρή προέκταση στο μέσο από το άνω τμήμα του πανοράματος. Αναλόγως, η πέμπτη φωτογραφία μεταδίδει μικρό τμήμα στο άνω αριστερό άκρο του πανοράματος¹¹. Οι πέντε φωτογραφίες μέχρι στιγμής δημοσιεύτηκαν μεμονωμένες. Από τη βέλτιστη ψηφιακή προσαρμογή τους προκύπτει η δημιουργία του πανοράματος του ιστορικού κέντρου και των νοτίων προαστίων της πόλης των Σερρών.

Η δημιουργία του πανοράματος των Σερρών αποδίδεται, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των Χρ. Σταματίου και Γ. Αγγειοπλάστη, σε κάποιον γερμανό μηχανικό. Η παρουσία του τελευταίου στις Σέρρες συνδέεται με τη νέα ρυμοτόμηση της πόλης μετά την πυρπόληση που την έπληξε την Παρασκευή 28 και το Σάββατο 29 Ιουνίου 1913, κατακαίοντας έκταση 54 εκταρίων, εκτεινόμενη στο ιστορικό κέντρο της βυζαντινής πόλης και σε συνοικίες στα δυτικά και στα νότια στη νέα πόλη, καταστρέφοντας 4.050 σπίτια σε σύνολο 6.000 και 1.000 καταστήματα¹².

Ακολούθησαν τρεις διαδοχικές προσπάθειες ανασχεδιασμού της πόλης το 1913, το 1914 και το 1920. Αρχικά, τον Οκτώβριο του έτους

8. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, ό.π., τ. τρίτος, σ. 294. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική παρέμβαση: Ο ανασχεδιασμός των Σερρών, 1913-1920», *Σέρρες 1900-1940. Χρόνος και Ιστορία*, Επιστημονική Επιμέλεια Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, Λ. Θεοδορίδου-Σωτηρίου, Τμήμα Εκδόσεων και Βιβλιοθήκης ΤΕΙ Σερρών, Σέρρες 2008, ό.π., εικ. σ. 44.

9. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, ό.π., τ. τρίτος, σ. 227. Ο ίδιος, *Ορφείας Σερρών 1905-1991*, ό.π., εικ. σ. 76. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, ό.π., τ. Α', εικ. σ. 16.

10. Πληροφορίες κ. Γ. Αψηλίδη, Δ. Δημούδη, Ι. Τσαρούχα. Η ίδια εταιρεία εξέδωσε τουλάχιστον τρεις ακόμη φωτοκάρτες με θέματα από τις Σέρρες: 1. «Ἐσὶ Τζαμί», 2. «Ὀδὸς Μεραρχίας Σερρών», 3. «Οἰκοτροφεῖον Ἀρρενῶν».

11. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, ό.π., τ. τρίτος, σ. 299.

12. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, ό.π., τ. Α', σ. 260 και τ. Β', σ. 38, 52, 54, 55, 58, 59. Ο ίδιος, *1913-2013. Πανόραμα Σερραϊκής Ιστορίας. Τα χρόνια της Ελευθερίας*, Σέρρες 2013, σ. 66. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, τ. τρίτος, ό.π., σ. 236. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική παρέμβαση», ό.π., σ. 31. Ν. Konuk, *Yunanistan 'da Osmanli Mimarisii. Ottoman Architecture in Greece. Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα* 1, ό.π., σ. 239.

1913, η Υπηρεσία Δημοσίων Έργων Μακεδονίας της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας εισηγήθηκε την εφαρμογή σχεδίου, το οποίο είχε εκπονηθεί από τον Αρμένιο αρχιμηχανικό Khorasanyan, στα τέλη της δεκαετίας 1880, αλλά παρέμεινε ανεφάρμοστο λόγω έλλειψης κτηματολογίου και πολεοδομικής νομοθεσίας. Το σχέδιο αυτό δεν σώζεται σήμερα. Τελικώς εφαρμόστηκε το σχέδιο του 1920¹³.

Το ενδιαφέρον, ωστόσο, για την έρευνα συγκεντρώνει το σχέδιο του 1914. Αυτό είναι διαστάσεων 1,45x2,46 μ., πανόδετο, έχει τον τίτλο: «Χαρτογραφική Υπηρεσία, Κτηματογραφική Ομάς. Κτηματογράφηση Εμπρησθείσας εκτάσεως πόλεως Σερρών», συνοδεύεται από εκτενή κατάλογο ιδιοκτησιών με αλφαβητικό κατάλογο 826 ονομάτων χριστιανών, μουσουλμάνων και ισραηλιτών, σε 170 σελίδες και παραδόθηκε το 1996 στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) Σερρών¹⁴. Το ιστορικό δημιουργίας του σχεδίου του 1914 είναι μακρύ και περιλαμβάνει σειρά διαδοχικών προσώπων.

Μετά από έκκληση της Επιτροπής Ανοικοδομήσεως των Σερρών, η κυβέρνηση αποφάσισε την κτηματογράφηση της πόλης από συνεργείο της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας Στρατού, αποτελούμενο από τους γερμανό τοπογράφο Krafft, ταγματάρχη Ροντήρη και ίλαρχο Μπενάκη. Το έργο τους θα επικουρούσε ο Α. Δημητρακόπουλος με συνεργείο πολιτικών μηχανικών της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας. Κλήθηκε ο Krafft, όπως δηλώνεται στην Αιτιολογική Έκθεση της ΥΑ/Νόμου 455/12-11-1914 (ΦΕΚ 372/Α/11-12-1914) «Περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἐμπρησθέντος τμήματος τῆς πόλεως Σερρῶν» όπου δηλώνεται: «... ἐλάβομεν ὑπ' ὄψει γνώμην τοῦ γερμανοῦ μηχανικοῦ κ. Krafft, ἦν συμμερίζεται πλὴν τῆς καθ' ἡμᾶς ἀρμοδίας ὑπηρεσίας καὶ ἡ Διεύθυνσης τῆς Χαρτογραφικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἡ Γενικὴ Διοίκησις Μακεδονίας περὶ καταρτισμοῦ γενικῆς ἐφ' ἅπαξ μεταρρυθμίσεως καὶ ἀναλογισμοῦ οἰκοπέδων ...»¹⁵. Η σύνθεση και οι ιδιότητες των μελών της ομάδος εργασίας προσδιορίστηκαν στο άρθρο 17 του ανωτέρου Νόμου: «Περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἐμπρησθέντος τμήματος τῆς πόλεως Σερρῶν», όπου «ἀνατίθεται εἰς Τεχνικὴν Ἐπιτροπὴν ἀποτελουμένην ἀπὸ ἓνα Νομικὸν Σύμβουλον τοῦ Κράτους ... δύο μηχανικοὺς τῶν Δημοσίων Ἔργων καὶ ἀπὸ δύο οἰουσιδήποτε ἀξιωματικοὺς ἢ πολιτικοὺς μηχανικοὺς τῆς Χαρτογραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ ...» και το άρθρο 3 της ΥΑ/Νόμος 2517/18-05-1920

13. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική παρέμβαση», ό.π., σ. 29, 31-2, 35, 56, σημ. 9.

14. Ε. Ράντου, «Παραδοσιακός ιστός και νέες χαράξεις. Το σχέδιο του 1914 για τις Σέρρες», *Σέρρες 1900-1940. Χρόνος και Ιστορία*, ό.π., σ. 61-64. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική παρέμβαση», ό.π., εικ. σ. 60.

15. Πρὸβλ. *Σέρρες 1900-1940. Χρόνος και Ιστορία*, ό.π., σ. 236.

(ΦΕΚ 231/Α΄/09-10-1920) «Περί άνοιχοδομήσεως τής πόλεως Σερρών ἐπὶ νέου σχεδίου». Σε αυτό αναφέρεται: «Ἡ μελέτη καὶ πραγματώσις τῶν κατὰ τὸν παρόντα νόμον ἐργασιῶν ... τέσσαρα τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς εἶναι πολιτικοὶ μηχανικοὶ ἀρχιτέκτονες καὶ τοπογράφοι τῶν Δημοσίων Ἔργων ... τὸ δὲ πέμπτον μέλος ἀντιπρόσωπος τῆς πόλεως ἐκλεγόμενος ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Σερρών»¹⁶.

Τα μέλη του συνεργείου κατονόμασε ο Β. Τζανακάρης, ο οποίος παρέθεσε φωτογραφία ομάδος ἑξὶ μελῶν στα ερεῖπια οικίας πλησιόχωρα και νοτιοανατολικά του βυζαντινοῦ ναοῦ των Αγίων Θεοδώρων Σερρών: «...ἀπὸ ἀριστερὰ ο μηχανικός Χουδάλης¹⁷, ο Διονύσιος Μπενάκης (συνταγματάρχης τοπογράφος), ο αξιωματικός-μηχανικός Ροντήρης, ο πολιτικός μηχανικός Κουρουσόπουλος, ο Ανάργυρος Δημητρακόπουλος, πολιτικός μηχανικός και μετέπειτα υπουργός, καθὼς και ο γερμανός Krafft» (εικ. 3)¹⁸. Οι ίδιες μορφές ἀπαθανατίστηκαν σε δεύτερη φωτογραφία στο εσωτερικό του ναοῦ των Αγίων Θεοδώρων (εικ. 4)¹⁹.

Αναφορὰ στον Krafft και στο συνεργεῖο ἐγίνε στο φύλλο της εφημερίδας *Φως* με ημερομηνία 12 Ιουλίου 1914²⁰, ενώ μεταγενέστερα παρέχεται η πληροφορία ὅτι η ομάδα ἐργάζονταν στην κτηματογράφηση των κατεστραμμένων ιδιοκτησιῶν της πόλης τους μήνες ἀπὸ τον Ιανουάριο ἕως τον Αύγουστο 1914, ἀπὸ τις 7 το πρωί ἕως τις 8 το βράδυ²¹. Μετά τα ἀνωτέρω, η πραγματοποίηση των φωτογραφικῶν λήψεων εἶναι δυνατό να προσδιοριστεῖ στο πρώτο οκτάμηνο του ἔτους 1914, εἰδικότερα δε στο χρονικό διάστημα ἀπὸ τις ἀρχές Ιουλίου ἕως τα τέλη Αυγούστου 1914. Ο χρονικός προσδιορισμός συνάδει με το πρόσωπο που φορὰ ἄσπρο κοστῶμι, το οποίο μαρτυρεῖ υψηλές θερμοκρασίες

16. Αξιολόγηση του νόμου γίνεται ἀπὸ την Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική παρέμβαση», ὄ.π., σ. 37, 40-41, 47, 58, σημ. 32.

17. Διετέλεσε διοικητῆς της Στρατ. Σχολῆς Ευελπίδων (1918-1920). Πηγή διαδίκτυο.

18. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ἱστορία των Σερρών*, ὄ.π., τ. Β΄, εικ. σ. 52, δίχως ἀναφορὰ στην πηγή πληροφοριῶν. Πρὸβλ. Β. Ι. Τζανακάρης, *1913-2013. Πανόραμα Σερραϊκῆς Ἱστορίας*, ὄ.π., σ. 81, εικ. α. Γ. Καφταντζῆς, *Ἱστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειᾶς της*, ὄ.π., σ. 230. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική παρέμβαση», ὄ.π., εικ. σ. 42. Τα μέλη του συνεργείου ἀναφέρθηκαν στην εφημερίδα Μακεδονία με ημερομηνία 8 Ιανουαρίου 1914. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική παρέμβαση», ὄ.π., σ. 33, 35.

19. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ἱστορία των Σερρών*, ὄ.π., τ. Β΄, εικ. σ. 53. Β. Ι. Τζανακάρης, *1913-2013. Πανόραμα Σερραϊκῆς Ἱστορίας*, ὄ.π., σ. 77. Γ. Καφταντζῆς, *Ἱστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειᾶς της*, ὄ.π., σ. 423. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική παρέμβαση», ὄ.π., εικ. σ. 34.

20. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ἱστορία των Σερρών*, ὄ.π., τ. Α΄, σσ. 357-339.

21. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική παρέμβαση», ὄ.π., σ. 35, 57, σημ. 21. Βλ. και «Παράρτημα 1. Αιτιολογική Ἐκθεση. Εισηγητική Ἐκθεση», *Σέρρες 1900-1940. Χρόνος και Ἱστορία*, ὄ.π., σ. 257-263, ἰδίως σ. 258-259.

την Άνοιξη και το Καλοκαίρι. Πρόταση ακριβέστερου χρονικού πλαισίου της κτηματογράφησης και επομένως των φωτογραφικών λήψεων, είναι δυνατή χάρις στις πληροφορίες περί αποκομιδής των χαλασμάτων των κτισμάτων. Ειδικότερα, η διαμόρφωση ελεύθερων χώρων σε εναλλαγή με λιθωσφρούς, ανάμεσα στα εναπομείναντα κτίσματα της πυρρίκαυστης ζώνης της πόλης, όπως διακρίνεται στις δύο φωτογραφίες του Krafft, οφείλεται στην εκκαθάριση των ερειπίων. Αυτή άρχισε στις 1 Ιουλίου 1914 σύμφωνα με αναφορά του αυτόπτη μάρτυρα δημοσιογράφου Δημήτρη Διονυσίου²², και συνεχίστηκε μετά την έκδοση σχετικής διαταγής στις 6 Ιουλίου 1914 από τον φρούραρχο Σερρών ταγματάρχη Κωνσταντίνο Μαζαράκη²³. Στη συνέχεια, ο Krafft με το συνεργείο του προχώρησε στην κατάρτιση του νέου σχεδίου της πόλης διαθέτοντας γεωγραφικό υπόβαθρο με αποτυπωμένες χαράξεις²⁴.

Πιστεύουμε ότι οι τέσσερις φωτογραφικές λήψεις (δύο της καμένης πόλης και δύο των μελών του συνεργείου τοπογράφησης) θα μπορούσαν με ασφάλεια να αποδοθούν στον γερμανό μηχανικό Krafft. Από τη μελέτη του διαθέσιμου υλικού προκύπτει ότι οι τέσσερις λήψεις αποτελούν προφανώς τμήματα μεγαλύτερης σειράς λήψεων, κάποιες από τις οποίες προς ώρας λανθάνουν της έρευνας. Ενδεχομένως το φωτογραφικό πανόραμα των Σερρών είναι μεγαλύτερο σε επιφάνεια από τις διαθέσιμες λήψεις των συλλογών Γ. Αγγειοπλάστη και Γ. Καφταντζή, οι οποίες είναι πέντε και συνανήκουν, όπως φανερώνει η ασύμμετρη περίμετρος τους. Θα πρέπει να δεχθούμε ότι ο Krafft έκανε αρχικά τουλάχιστον μία φωτογραφική λήψη της πόλης των Σερρών από τον Κουλά και στη συνέχεια προχώρησε σε εμφανίσεις επιμέρους τμημάτων της. Η υπόθεσή μας προσλαμβάνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αν δεχθούμε ότι ο ίδιος γερμανός μηχανικός έκανε σειρά λήψεων, γεγονός αναμενόμενο στο πλαίσιο της πολύμηνης εργασίας του στις Σέρρες. Μετά τα ανωτέρω, θα αναμέναμε ότι η μελλοντική έρευνα προς την κατεύθυνση αυτή θα οδηγήσει σε επιπλέον συμπεράσματα.

Επανερχόμενοι στις λήψεις του Krafft, αναφέρουμε ότι οι δύο πρώτες φωτογραφίες του πανοράματος των Σερρών διασώζουν μερική άποψη από το βαρόσι της βυζαντινής πόλης με τις εκκλησίες και τις συνοικίες «... Μητροπόλεως (εικ. 2.1), Αγίας Παρασκευής (εικ. 2.3), Αγίου Αντωνίου (εικ. 2.4), Αγίας Φωτεινής (εικ. 2.5), Αγίου Νικολάου (εικ. 2.6) ...»²⁵, οι οποίες μαζί με άλλες δέκα συνοικίες αναφέρεται από τον αυ-

22. Β. Ι. Τζανακάρης, *1913-2013. Πανόραμα Σερραϊκής Ιστορίας*, ό.π., σ. 80.

23. Β. Ι. Τζανακάρης, *1913-2013. Πανόραμα Σερραϊκής Ιστορίας*, ό.π., σ. 74, 76.

24. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική παρέμβαση», ό.π., σ. 35.

25. Οι ναοί παρουσιάζονται σε πρόσφατη μελέτη (Νικόλαος Μ. Μπονόβας, «Πρώτη προσέγγιση της πυρρίκαυστης ζώνης των Σερρών με στοιχεία μνημειακής τοπογραφίας της

τόπη μάρτυρα δημοσιογράφο Δημήτρη Διονυσίου²⁶, καθώς και μεταγενέστερους ερευνητές, ότι αποτεφρώθηκαν στην πυρκαγιά του 1913. Συνολικά, καταστράφηκαν δέκα εννέα από τις τριάντα και πλέον εκκλησίες, τις οποίες κατέγραψε ο Κυριάκος Παπακυριάκου, γυμνασιάρχης και έκτακτος επιμελητής αρχαιοτήτων Νομού Σερρών²⁷.

Πέραν των εκκλησιών, στο φωτογραφικό πανόραμα διακρίνεται μια σειρά ετερόκλητων μνημείων, τα οποία είναι αντιπροσωπευτικά διαδοχικών ιστορικών περιόδων της πόλης: το παλαιό Επισκοπείο της Ιεράς Μητρόπολης Σερρών και Νιγρίτης, βορείως του ναού των Αγίων Θεοδώρων (εικ. 2.2), το Τζαμί Μεχμέτ Μπέη ή Αγιά Σοφιά (εικ. 2.7), η Οικία του Εμμανουήλ Παπά (εικ. 2.8), αρχιστρατήγου των Ελληνικών δυνάμεων Μακεδονίας το 1821, το σχολικό συγκρότημα, όπου το Κεντρικό Νηπιαγωγείο έως το 1911, η Αστική Σχολή μέχρι το 1913 και στη συνέχεια το Γ' Δημοτικό Σχολείο (εικ. 2.9), το συγκρότημα Σιμαντώφ (εικ. 2.10), η τριώροφη αποθήκη της «Αυστροελληνικής εταιρείας καπνών» (εικ. 2.11), το συγκρότημα κτιρίων του Στρατοπέδου Ιππικού (εικ. 2.12).

Στην παρούσα μελέτη έγινε αναψηλάφηση του ιστορικού δημιουργίας του πλέον αναγνωρίσιμου φωτογραφικού πανοράματος των Σερρών από τον γερμανό μηχανικό Krafft²⁸ μετά τη μεγάλη πυρκαγιά των Σερρών το 1913, η οποία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους σταθμούς της ιστορίας της πόλης διαχρονικά. Οι λήψεις του Krafft αποτελούν φωτογραφικό τεκμήριο και αφετηρία μελέτης μνημείων βυζαντινών, μεταβυζαντινών και νεότερων χρόνων, η διερεύνηση των οποίων αναμένεται να αποδώσει πλήθος στοιχείων.

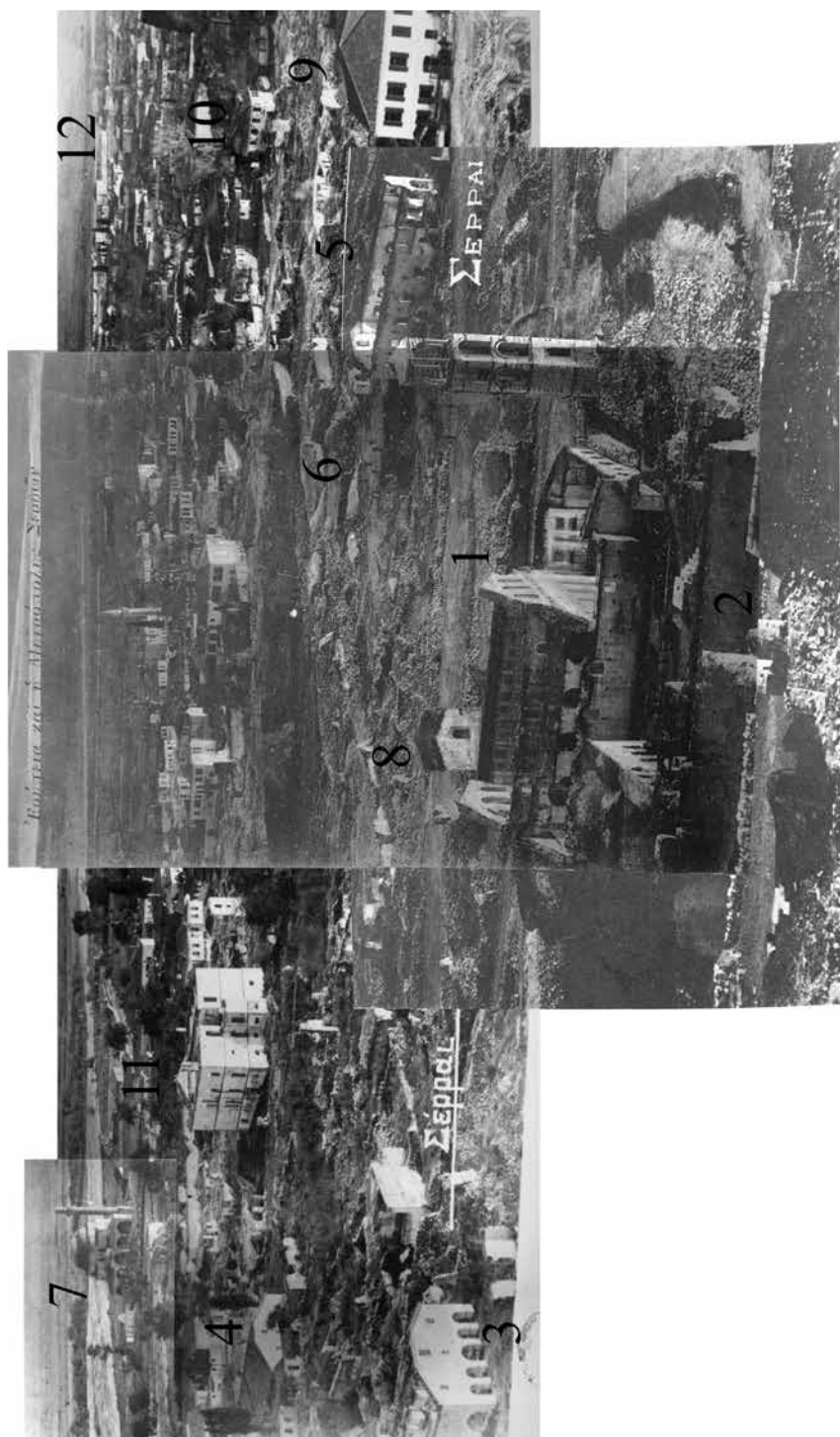
Εικ. 1. Συλλογή Μουσικού Αρχείου Γ. Αγγελιοπλάστη, μερική άποψη Σερρών (Krafft, 1914).

πόλης (11^{ος}-20^{ός} αιώνας)», τμητικός τόμος καθηγητή Ευθ. Τσιγαρίδα) υπό δημοσίευση.

26. Β. Ι. Τζανακάρης, 1913-2013. Πανόραμα Σερραϊκής Ιστορίας, ό.π.

27. Κ. Παπακυριάκος, «Ναοί τής πόλεως Σερρών καταστραφέντες και μη έπανεγερθέντες», Σερραϊκά Χρονικά 15 (2004), σ. 111. Κ. Παπακυριάκου, Ναοί τής πόλης των Σερρών καταστραφέντες και μη έπανεγερθέντες, Σέρρες 2006, σ. 9, 12.

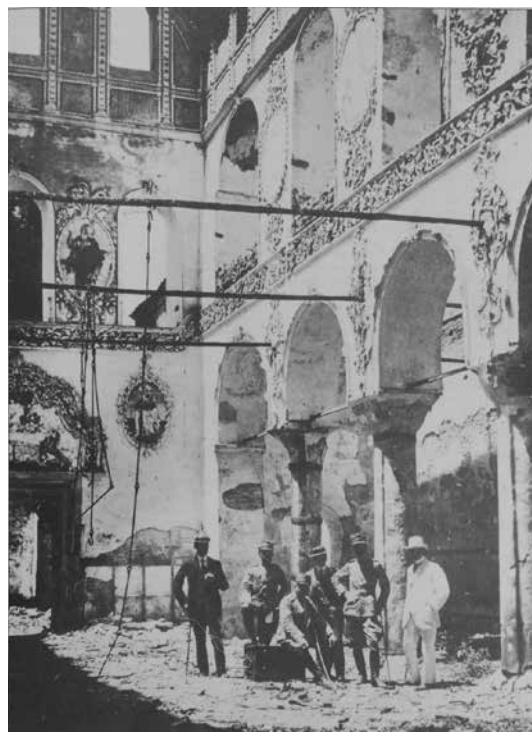
28. Η βιογραφική έρευνα δεν απέδωσε στοιχεία.

Εικ. 2. Συλλογή Γ. Καφταντζή, φωτογραφικό πανόραμα Σερρών (1914-1930).

Εικ. 3. Αρχείο Β. Τζανακάρη, το συνεργείο κτηματογράφησης του Krafft στις Σέρρες (Ιούλιος-Αύγουστος 1914).

Εικ. 4. Αρχείο Β. Τζανακάρη, το συνεργείο κτηματογράφησης του Krafft στον ναό Αγίων Θεοδώρων Σερρών (Ιούλιος-Αύγουστος 1914).

NIKOLAOS M. MPONOBAS

A PHOTOGRAPH OF THE HISTORIC CENTER OF SERRES
AND THE PHOTOGRAPHER DURING THE PLANNING
STAGES OF RECONSTRUCTION (1914)

Abstract

Two black-and-white photographs showing the ruins of Serres, depicting “Serrai” and “SERRAI” respectively (fig. 1), taken from the town’s Acropolis (Koula), showing the most famous panoramic view of the historic center of Serres. The photographs belong to Mr. Giorgos Angioplastis’s musical archive collection, which he donated in 2007 to the Public Library of Serres. According to the testimony of the donor and his music teacher Christos P. Stamatiou, the two photographs were taken by a German engineer, who had worked in Serres and lent the photographs to Mr. Stamatiou, who reprinted them in Alexandros Penas’s photographic studio in Serres.

Our investigation revealed that the making of the photographic panorama was completed from between July-August 1914 and is attributed to the German engineer Krafft, who worked on the drawing-up of the city’s reconstruction plan after the town was set ablaze by the Bulgarian army on 28-29 June 1913.

The two photographs together with three other photographs, create a photographic panorama which depicts images of monuments belonging to Byzantine, post-Byzantine, Ottoman and modern times: Old Cathedral of the Saints Theodore (fig. 2.1) and Episkopio (fig. 2.2), St. Paraskevi (fig. 2.3), St. Antonios (fig. 2.4), St. Fotini (fig. 2.5), St. Nikolaos (fig. 2.6), Mehmet Bey Mosque or Agia Sofia (fig. 2.7), Emmanouil Papas House (fig. 2.8), school (fig. 2.9), Simantof House (fig. 2.10), “Austria-Hellenic Tobacco Company” warehouse (Fig. 2.11), Cavalry Camp (fig. 2.12).

ΒΛΑΣΗΣ ΒΛΑΣΙΔΗΣ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΠΑΣ:
ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ, ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΗ
ΓΙΑ ΕΚ ΝΕΟΥ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΜΟΝΑΔΕΣ

Το βιβλίο του αείμνηστου Απόστολου Βακαλόπουλου, *Εμμανουήλ Παπάς, “Αρχηγός και υπερασπιστής της Μακεδονίας”* η ιστορία και το αρχείο της οικογένειάς του, που εκδόθηκε το 1981 από το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, δεν είναι ένα εύκολο στην ανάγνωση βιβλίο. Δεν είναι ένα πόνημα λογοτεχνικό ή ένα ιστορικό μυθιστόρημα που διαβάζεται εύκολα από το ευρύ κοινό. Δεν είναι ένα ενιαίο ιστορικό πόνημα με ξεκάθαρη θεματολογία, αρχή, μέση και τέλος. Δεν είναι ένα βιβλίο που έχει επεξεργαστεί τις πληροφορίες που υπάρχουν στα διάφορα αρχεία για τον Μεγάλο Αγωνιστή του 1821 Εμμανουήλ Παπά, που περιγράφει με τη σειρά τη ζωή, τη δράση, τη θυσία του για το Έθνος, τις σχέσεις με την οικογένειά του και τέλος για την αναγνώριση ή μη της θυσίας του από το ελληνικό κράτος για λογαριασμό του¹.

Στην αρχή του βιβλίου ο Απόστολος Βακαλόπουλος περιγράφει πώς ο ίδιος ξεκίνησε την έρευνα στο αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας, όπου ανακάλυψε ότι όλα τα έγγραφα τα σχετικά με τον Εμμανουήλ Παπά ήταν δωρεά του Ιωάννη Μ. Θεοδωρίδη. Οι επόμενες 15 σελίδες περιγράφουν την προσπάθεια του καθηγητή Βακαλόπουλου να φωτίσει την ύπαρξη και τη δράση του Θεοδωρίδη και τις σχέσεις του με την οικογένεια Εμμανουήλ Παπά. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το σύνολο των εγγράφων που είχαν στην κατοχή τους οι απόγονοι του Παπά παραδόθηκε στις Σέρρες από τους ίδιους προς τον Θεοδωρίδη προκειμένου να τα μεταφέρει στην Αθήνα για να αποφύγει την καταστροφή τους κατά την ταραγμένα δεκαετία του 1860 στη Μακεδονία. Εκείνος κράτησε τα έγγραφα στην κατοχή του, άγνωστο για πόσο αλλά πάντως μεγάλο διάστημα, και στη συνέχεια τα δώρισε στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία για να γίνουν γνωστές οι θυσίες των Μακεδόνων

1. Μια τυπική εξιστόρηση της ζωής και της δράσης του Εμμανουήλ Παπά στο Βασίλειο Παπαστεφάνου, *Ο Εμμανουήλ Παπάς και η επανάστασις εν Χαλκιδική κατά το 1821*, Αθήνα 1970.

στην επανάσταση του 1821². Σημειώνεται ότι τον 19^ο αι. ήταν άγνωστες οι σελίδες της συμμετοχής των Μακεδόνων στην επανάσταση του 1821 και η θυσία τους. Η ιστορία είχε καταγράψει μόνο τον ξεσηκωμό και τους αγώνες των Ελλήνων του ελληνικού βασιλείου που δημιουργήθηκε το 1830/1832.

Θεματολογία

Τα έγγραφα που παρατίθενται στην παρούσα έκδοση δεν έχουν όλα την ίδια θεματολογία³. Τα περισσότερα έχουν αποστολέα τον Εμμανουήλ Παπά, άλλα απευθύνονται στον Παπά κι έχουν διάφορους αποστολείς. Θεματικά τα περισσότερα έγγραφα έχουν σχέση με τον Αγώνα του Έθνους και με την επανάσταση στη Μακεδονία. Υπάρχουν όμως κι έγγραφα που αφορούν την οικογενειακή του κατάσταση⁴, την πώληση παντοπωλείου⁵ και τη χορήγηση δανείου σε κατοίκους των Σερρών⁶. Σε αντίθεση με αυτό που αναμένει ο τυχαίος αναγνώστης, δηλαδή να υπάρχει μια γραμμική αφήγηση μέσω των εγγράφων, τα περισσότερα έχουν γραφεί το 1821. Κάποια λίγα έγγραφα έχουν γραφεί λίγα χρόνια νωρίτερα. Τα έγγραφα που αφορούν την οικογένειά του ανήκουν στο διάστημα 1821-1865.

Τα περισσότερα έγγραφα δεν περιγράφουν τις ηρωικές στιγμές του Αγώνα και τις προσπάθειες των αγωνιστών για την Ανεξαρτησία. Αντίθετα ασχολούνται με καθημερινά ζητήματα, με οικονομικές υποθέσεις, όπως τα ζούσε ο Εμμανουήλ Παπάς στην εποχή του. Οι περισσότεροι αναγνώστες που δεν έχουν προηγούμενη επαφή με την ιστορία θα νιώσουν μια σχετική έκπληξη, διότι έχουν συνηθίσει να διαβάζουν μόνο για τα μεγάλα γεγονότα, αυτά που αλλάζουν την ιστορία. Όμως στην πραγματικότητα ο κόσμος εκείνη την εποχή ζούσε, παράλληλα με την ιστορική αλλαγή, και την καθημερινότητά του. Βλέπουμε ότι τα στρατεύματα πάλλονταν από ενθουσιασμό, αλλά παράλληλα έπρεπε οι αγωνιστές να είναι χορτάτοι. Αν δεν συνέβαινε αυτό σε σταθερή βάση, οι πολεμιστές της Ανεξαρτησίας αποχωρούσαν και πήγαιναν σε άλλο σώμα, ή κατέβαιναν στα χωριά για προμήθειες και ξεκούραση⁷.

2. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Εμμανουήλ Παπάς. Η ιστορία και το αρχείο της οικογενειάς του*, Σέρρες 2017 (φωτ. Ανατύπωση), σ. 22-32.

3. Αρκετές επιστολές του Εμμανουήλ Παπά βρίσκονται στο Αρχείο Ύδρας και έχουν δημοσιευθεί στο Αναστάσιος Λιγνός (επιμ.), *Αρχείον Κοινότητας Ύδρας 1778-1832*, Πειραιάς, τόμ. Ι'(1928), τόμ. ΙΑ'(1929), τόμ. ΙΒ'(1930).

4. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σσ. 44-45.

5. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σσ. 46-48.

6. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σσ. 51-52.

7. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σ. 105.

Έτσι μπορεί στις αρχές καλοκαιριού του 1821 το σημαντικότερο θέμα να είναι η οργάνωση του Αγώνα και η εκπαίδευση των στρατιωτών στη Χαλκιδική και η πολιτική οργάνωση της Χαλκιδικής, όμως μεγάλο μέρος της δραστηριότητας του Παπά απορροφά η ανάγκη επισιτισμού των ανταρτών και των μοναχών⁸. Γι αυτό το λόγο ο Παπάς ζητά σιτάρι από την Ύδρα, το ίδιο κάνουν και οι μοναχοί του Αγίου Όρους⁹. Τα δυο μέρη συμφωνούν να μισθωθεί η γολέτα «Αλκιβιάδης» του Θεοφάνη Βώκου για να μεταφέρει το σιτάρι¹⁰. Η αλληλογραφία είναι εκτενής και ο αναγνώστης δυσκολεύεται να συνειδητοποιήσει πώς μεσούντος του Αγώνα, όλοι ενδιαφέρονται για πρακτικά θέματα κι όχι για το κύριο θέμα, τον ίδιο τον Αγώνα. Κι όταν κάποτε η γολέτα με το σιτάρι έφθασε στη Χαλκιδική, ανέκυψαν προβλήματα μεταξύ του πλοιάρχου Αθανάσιου Μαργαρίτη και των μοναχών. Οι υπερασπιστές-πολεμιστές του Αγίου Όρους από την πλευρά τους εξέφρασαν παράπονα για την κακή συμπεριφορά των μοναχών απέναντί τους ή καλύτερα ότι οι μοναχοί δεν τους έβλεπαν ως ίσους με αυτούς στον Αγώνα, αλλά ως υποτακτικούς, φρόντισον περί τούτου, να φαινόμεθα ως εσμέν, διατί τα υψηλά φρονήματα των αγίων θέλουν τους εδικούς μας ως υπεξουσίους και όχι ως συμμάχους και δεν το καταδέχεται το στρατόπεδόν μας έξω από υπηρεσίας τινάς και αυτάς ατελείς¹¹.

Οι δε μοναχοί του Αγίου Όρους, των μονών που έλαβαν μέρος στον Αγώνα, ήταν υποχρεωμένοι να φροντίζουν τα συμφέροντα των μονών τους, το παρόν και το μέλλον των μοναστηριών.

Σημαντικό εύρημα ότι οι περισσότερες συζητήσεις γίνονται για χρηματικά ζητήματα. Μπορεί σήμερα να νομίζουμε ότι όλοι οι Έλληνες πήραν μέρος με ενθουσιασμό και αυταπάτηση στον Αγώνα, και ότι οι καπεταναίοι έδωσαν όλη τους την περιουσία στον Αγώνα, όπως ο Μιαούλης, η Μπουμπουλίνα και πρώτος από όλους ο Παπάς, όμως δεν συνέβαινε το ίδιο με όλους τους υπόλοιπους αγωνιστές. Έτσι διαβάζουμε ότι *συνεφωνήθη εξ αμφοτέρων των μερών η πληρωμή των κόπων του καπετάν Θεοφάνους, γολέτας του δηλαδή και ναυτών, γρόσια δώδεκα χιλιάδες Νο.12000, τα οποία να πληρωθώσιν εις τον κάθε μήνα παρά των ρηθέντων πατέρων και καθολικώς από τον ναυλωτήν ήδη προηγού-*

8. Για τους αγωνιστές της Επανάστασης στη Χαλκιδική, βλ. Ιωάννης Βασδαβέλλης, *Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821*, Θεσσαλονίκη 1967. Νικόλαος Παπαοικονόμου, *Προσωπογραφία αγωνιστών του 1921 από τη Χαλκιδική και τη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 2016.

9. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σσ. 95, 102-103.

10. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σσ. 96-97.

11. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σ. 105.

μενον Ιωσήφ χωρίς την παραμικρή εναντιότητα και αναβολή¹².

Επομένως και οι μοναχοί έχουν τα δικάια τους αφού στην συγκεκριμένη περίπτωση αυτοί πληρώνουν και μάλιστα αδρά για την μεταφορά των πολεμοεφοδίων και του σιταριού από τη νότια Ελλάδα προς το Άγιο όρος και τη Χαλκιδική και μάλιστα σε εξωφρενικές τιμές¹³.

Άρα δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος της αλληλογραφίας του Εμμανουήλ Παπά και μεγάλο μέρος της δραστηριότητάς του δεν αφιερώνεται στις πολεμικές επιχειρήσεις ή στην εκπαίδευση των ντόπιων, αλλά στην επίλυση προβλημάτων πρακτικής φύσης, σε οικονομικά ζητήματα και απαιτήσεις¹⁴. Και ότι σε αυτή την αλληλογραφία γίνονται φανερές όλες οι κακές νοοτροπίες και τα άσχημα χαρακτηριστικά του Γένους, που κόντεψαν να εξαφανίσουν τις επιτυχίες στα πεδία των μαχών.

Αν νομίζουμε ότι σήμερα βαδίζουμε προς την καταστροφή, ότι οι σημερινοί νέοι είναι ανάξιοι των προγόνων, και η κατάσταση χειροτερεύει, προτρέπω να διαβάσουμε έστω με κόπο, τα απομνημονεύματα και τα κείμενα διάφορων εποχών, για να διαπιστώσουμε ότι οι ένδοξοι πρόγονοί μας, ίσως με ελάχιστες εξαιρέσεις, ήταν κι αυτοί άνθρωποι όπως εμείς, είχαν υποχρεώσεις, χρέη, πάθη, ότι δεν ήταν ικανοί σε όλα, ότι ήταν εμπαιθείς, εύκολοι στην κολακεία και πολλές φορές έβαζαν το ατομικό συμφέρον πάνω από το συμφέρον του έθνους, έστω κι αν συγκαταλέγονται στους πατέρες του Έθνους. Ειδικά για την κολακεία ασ παραθέσουμε ένα απόσπασμα επιστολής στις 9 Ιουνίου 1821 με την οποία οι προϊστάμενοι των μονών του Αγίου Όρους απευθύνονται στον Δημήτριο Υψηλάντη :

Θεοσέβαστε, θεόπεμπτε, ευλογημένε παρά Κυρίου! Την υμετέραν υψηλήν γαληνότητα εικός προσκυνούμεν, εν όλη ψυχή και καρδία τας χείρας προς τον Θεόν ανατείνοντες αυτή επευχόμεθα¹⁵.

Ο Εμμανουήλ Παπάς ανήκει στις λίγες φωτεινές εξαιρέσεις αφού από την αλληλογραφία του φαίνεται ότι ο ίδιος ήθελε μόνο να προσφέρει, να δίνει κι όχι να παίρνει. Επομένως είχε να αντιμετωπίσει νοοτροπίες και συμπεριφορές που του ήταν ανοίκειες. Και ίσως ο ξαφνικός θάνατός του οφείλεται στην απογοήτευσή του από τις συμπεριφορές του αγωνιστών και των μοναχών που υπονόμισαν τον Αγώνα στη Μακεδονία.

12. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σσ. 96-97.

13. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σσ. 123-131.

14. Έγγραφα των μονών του Αγίου Όρους προς τον Εμμανουήλ Παπά και τον Δημήτριο Υψηλάντη είναι δημοσιευμένα και στο Παπαστεφάνου, στο ίδιο, σσ. 96-103.

15. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σ. 79.

Το αρχείο του Εμμανουήλ Παπά και της οικογένειάς του

Εκτός από την αλληλογραφία του Εμμανουήλ Παπά στο βιβλίο υπάρχουν έγγραφα του αρχείου της οικογένειάς του. Κάποια από αυτά βρίσκονται σε γερμανικά και αυστριακά αρχεία και άλλα σε ελληνικά αρχεία. Τα πρώτα έγγραφα, αυτά που αφορούν τους γιους του που βρίσκονταν στο εξωτερικό για να αναλάβουν τη διεύθυνση των εκεί επιχειρήσεων ή για να σπουδάσουν, διαπνέονται από το πνεύμα της επανάστασης. Άλλωστε τέσσερις γιοι του Παπά πήραν μέρος στην Επανάσταση και τρεις από αυτούς πέθαναν για την πατρίδα.

Τα επόμενα έγγραφα ασχολούνται και με την αναζήτηση της περιουσίας του πατέρα τους, καθώς η οικογένεια είχε υποστεί οικονομική καταστροφή και το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του παρέμενε σε χέρια άλλων.

Από το 1823 και μετά αρχίζει η προσπάθεια αναγνώρισης της συμμετοχής του Παπά στην Ελληνική Επανάσταση και της επαγγελματικής αποκατάστασης των τέκνων του, τα οποία παράλληλα συμμετείχαν στον απελευθερωτικό αγώνα¹⁶. Πολλοί μπορεί να αναρωτηθούν εάν είναι δυνατόν μεσούσης της Επανάστασης τα τέκνα του Παπά να αγωνίζονται για την τυπική έστω αναγνώριση της προσφοράς του πατρός τους και για να απασχοληθούν στο γκούβερνο, όπως αποκαλούσαν εκείνη την εποχή την κυβέρνηση, και την όποια κρατική μηχανή;

Αν λάβουμε υπόψη μας ότι η περιουσία του Εμμανουήλ Παπά εξανεμίστηκε μέσα σε ένα χρόνο (1821) κυρίως για τον Αγώνα, αλλά μέρος της κατακρατήθηκε από διάφορα άτομα, τα οποία δεν απέδωσαν τα χρωστούμενα στους απογόνους του και ότι μεσούντος του Αγώνος διάφορα άτομα δημιούργησαν περιουσίες από το πουθενά εκμεταλλεζόμενοι τις έκτακτες καταστάσεις, είναι πολύ λογικό οι απόγονοι του Παπά να αγωνίζονται να αναγνωρίσουν τη θυσία του Εμμανουήλ Παπά και των παιδιών του, να διοριστούν σε θέσεις δημοσίου και να αναγκάσουν το κράτος να ζητήσει από τους σφετεριστές την απόδοση της περιουσίας τους. Έτσι έχουμε δυο επιστολές του Γενικού Γραμματέα της Προσωρινής Κυβέρνησης της Ελλάδος Γεωργίου Γλαράκη με ημερομηνία 17 Φεβρουαρίου 1826 που ζητά από τον ηγούμενο μονής Ξενοφώντος να καταβάλει στους απογόνους του Παπά το ποσό των 6.400 γροσίων που χρωστούσε στον πατέρα του.

Οι υιοί του μακαρίτου Εμμανουήλ Παπάς Δημήτριος, Αναστάσιος και Νικόλαος, ανέφερον εις το Υπουργείον, ότι ο ηγούμενος του Μοναστηρίου Ξηνοφώνου χρεωστέι εις τον μακαρίτην πατέρα των γρόσια 6.400, ήτοι Γρόσια εξ χιλιάδες τετρακόσια, τα οποία δυστροπών δεν

16. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σ. 225.

θέλει να πληρώση εις αυτούς.

Διατάσσεσθε λοιπόν να εξετάσητε και να υποχρεώσητε τον ρηθέντα γηγούμενον να πληρώση εις του ειρημένους υιούς του μακαρίτου Εμμανουήλ Παπά τα προς τον πατέρα των χρέος του ανυπερθέτως.

Ας προσέξη μην παρακούση, διότι το Υπουργείον θέλει λάβει δραστήρια μέτρα εναντίον του¹⁷.

Η γλώσσα του βιβλίου

Οι σύγχρονοι αναγνώστες όταν προσεγγίζουν για πρώτη φορά κείμενα του 18^{ου} και του 19^{ου} αι. αισθάνονται μεγάλη δυσκολία. Η γλώσσα στην οποία είναι γραμμένα τα κείμενα μπορεί να ποικίλει από αρχαϊζουσα, καθαρεύουσα κοραϊκή ή απλή λαϊκή γλώσσα της εποχής. Αν δε ο συγγραφέας δεν είναι άνθρωπος των γραμμάτων ή δεν διέθετε γραμματέα, τότε η γλώσσα συνήθως είναι μεικτή. Δεν είναι σπάνιο να εμφανίζονται γλωσσικά δάνεια στα κείμενα αυτά, όχι τόσο από τα τουρκικά, όσο από τις άλλες βαλκανικές γλώσσες.

διορισθείς παρά του γενικού εφόρου της ημετέρας εταιρίας του εκλαμπροτάτου κυρίου αλεξάνδρου ... εδιορίσθη αμεράλης, με τα αναγκαία αρμαμέντον διά θεσσαλονίκης και διά περιφέρειαν¹⁸.

Η σύνταξη πολλές φορές είναι ελεύθερη, δεν είναι ούτε αυτή της αρχαϊζουσας ούτε αυτή της καθαρεύουσας, ενώ συχνά μπορούν να διαφέρουν οι λέξεις όπως Τετράδη αντί για Τετάρτη.

Ξενίζει επίσης ότι κάποιες φορές ο συντάκτης των επιστολών δεν μιλά στο πρώτο ενικό πρόσωπο αλλά στο τρίτο ενικό πρόσωπο. Μιλά για τον εαυτό του ωσάν να πρόκειται για κάποιο άλλο πρόσωπο. Μερικές φορές αυτό συμβαίνει επειδή συντάσσει την επιστολή γραμματέας κι όχι αυτός που υπογράφει και στέλνει την επιστολή, κι άλλες φορές είναι επιλογή του ίδιου του προσώπου. Αυτό συμβαίνει συχνά με τις επιστολές που βλέπουμε στο παρόν βιβλίο.

Άλλες φορές πάλι δεν αναφέρεται το όνομα του συντάκτη ή του παραλήπτη. Χρησιμοποιείται έκφραση που περιέχει χαρακτηρισμό, όπως η Τιμότης, η Υψηλότης, η Ταπεινότης, κλπ. Ο Παπάς μάλιστα χρησιμοποιεί πολλές φορές τέτοια επίθετα.

Τέλος ξενίζει σίγουρα τους δασκάλους, καθηγητές και άλλους η ορθογραφία ή μάλλον η έλλειψη ορθογραφίας. Άλλοτε ήταν φωνητική η ορθογραφία και άλλοτε δεν υπάκουε σε κανένα κανόνα. Όμως δεν θα πρέπει να ξεχνούμε ότι η γλώσσα είναι κάτι ζωντανό που αλλάζει και εξελίσσεται. Αυτό που σήμερα θεωρούμε ως επίσημη νεοελληνική γλώσ-

17. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σ. 228.

18. Βακαλόπουλος, στο ίδιο, σ. 53.

σα με τη σύνταξη και την ορθογραφία της είναι η κωδικοποίηση του Μανώλη Τριανταφυλλίδη. Υπήρχαν κι άλλες προτεινόμενες γραφές και μορφές, όμως αυτή επιλέχθηκε κι αυτή επικράτησε. Αν δεν υπήρχε αυτή η κωδικοποίηση της γλώσσας, η γλώσσα μας θα ήταν διαφορετική. Το ίδιο συμβαίνει σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό όταν αντιμετωπίζουμε τη γραπτή γλώσσα του παρελθόντος. Δεν θα πρέπει να μας ξενίζει ότι ένας μεγαλέμπορος της εποχής γράφει ανορθόγραφα είτε με τα μάτια του σήμερα είτε με τα μάτια της εποχής του. Ίσως γι αυτό το λόγο κι ο ίδιος χρηματοδοτούσε την ίδρυση σχολείων.

Συνολικά μπορούμε να πούμε ότι το παρόν βιβλίο που εκδόθηκε το 1981 και επανατυπώθηκε με πρωτοβουλία της Εταιρείας Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών και την οικονομική συνδρομή του Δήμου Εμμανουήλ Παπά το 2017 είναι το αποτέλεσμα της έρευνας που έκαναν διάφορα άτομα για τον Εμμανουήλ Παπά μέχρι το 1978 στις ελληνικές πηγές της εποχής, δηλαδή στις μονές του Αγίου Όρους, στα τότε μη κανονικά υφιστάμενα γενικά κρατικά αρχεία και στα χειρόγραφα της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

Το αποτέλεσμα της έρευνας κυρίως των καθηγητών Μαμαλάκη και Βακαλόπουλου εκδόθηκε το 1981 και επανεκδόθηκε το 2017 και βρίσκεται στα χέρια σας.

Η ανάγκη για νέες έρευνες στις αρχειακές πηγές

Όμως σταματά η έρευνα για τον Εμμανουήλ Παπά σε όσα περιέχονται σε αυτό το βιβλίο; Κατά το πέρασμα 40 ετών δεν προέκυψαν άλλες πηγές που να αναφέρουν το Μέγα Αγωνιστή και τη δράση του; Υπάρχουν κι άλλες αρχειακές πηγές για τη δράση του κι αν ναι, πού;

Οι πιθανές αρχειακές πηγές βρίσκονται εντός και εκτός Ελλάδος.

A. Πηγές εσωτερικού

Με βάση όσα αναφέρει ο ίδιος ο Βακαλόπουλος θα πρέπει να βρεθούν τα έγγραφα που ήταν εναποτειθέμενα εις τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, ίσως εγκιβωτισμένα εκεί. Μπορεί στα τέλη της δεκαετίας του 1970 να μην υπήρχε αξιόλογη τακτοποίηση, όμως πλέον τα Γενικά Αρχεία του Κράτους έχουν μετεξελιχθεί σε ένα σύγχρονο αρχειακό οργανισμό. Δεν προξενεί εντύπωση, αν όχι μόνο έχουν ταξινομηθεί, αλλά και ψηφιοποιηθεί τα συγκεκριμένα έγγραφα. Σε αυτή την περίπτωση υπάρχει η δυνατότητα για τη μεταφορά των αντιγράφων στα ΓΑΚ Σερρών.

Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας. Εκεί φυλάσσονται τα οθωμανικά κατάστιχα της εποχής του Εμμανουήλ Παπά. Υπάρχει επομένως η πιθανότητα να βρεθεί η φορολογική οικογενειακή μερίδα της οικογένειας με

στοιχειώδεις αλλά πολύτιμες πληροφορίες για το δηλωμένο μέγεθος της περιουσίας του Παπά.

Β. Πηγές εξωτερικού

Οθωμανικά αυτοκρατορικά αρχεία Κωνσταντινούπολης. Ο Εμμανουήλ Παπάς έζησε αρκετά χρόνια στην Κωνσταντινούπολη όπου δραστηριοποιήθηκε εμπορικά και συνωμοτικά. Πιο σημαντικό ήταν ότι εισέπραξε το υπόλοιπο του χρέους του Γιουσούφ Μπέη Σερρών, με τη μεσολάβηση της Υψηλής Πύλης, δηλαδή της οθωμανικής κυβέρνησης. Επομένως πρέπει να σώζεται στα οθωμανικά αρχεία η πρωτότυπη αλληλογραφία του με τις οθωμανικές αρχές.

Ρωσικά αρχεία. Ο Παπάς ως μέλος της Φιλικής Εταιρείας και διακεκριμένο μάλιστα, διατηρούσε σχέσεις και επαφές με πολλά μέλη της που βρίσκονταν στη Ρωσία, κυρίως όμως με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, αξιωματικό του τσαρικού στρατού που αλληλογραφούσε με την αυτοκρατορική γραμματεία της Ρωσίας με σκοπό να εκθέσει τον ξεσηκωμό του Γένους και να εμπλέξει τη Ρωσία στον ελληνικό αγώνα.

Αυστριακά και ουγγρικά αρχεία. Τα συγκεκριμένα αρχεία μπορεί να περιέχουν τα αρχεία της οικογένειας Παπά από την παραμονή τους στη Βιέννη και από άλλες δραστηριότητες κυρίως εμπορικές. Οι αρχειακές μονάδες έχουν ψηφιοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό, το ίδιο και οι κατάλογοί τους. Μεγάλο μέρος του ίδιου του αρχειακού υλικού είναι διαθέσιμο μέσω Internet. Η έρευνα από απόσταση μπορεί να δώσει σημαντικά αποτελέσματα. Προβλήματα στη μελέτη αυτών των αρχείων αποτελεί η γοτθική γερμανική γραφή και η ουγγρική γλώσσα.

Βρετανικά αρχεία. Οι Βρετανοί διατηρούσαν προξενικό γραφείο στη Θεσσαλονίκη ήδη από το 1720 όπως και στην Κωνσταντινούπολη. Θεωρώ απίθανο οι Βρετανοί να μην παρακολουθούσαν με τους πράκτορές τους και με τις επαφές που είχαν με τις τοπικές οθωμανικές αρχές τις επαναστατικές κινήσεις του Εμμανουήλ Παπά στα περικόρη της Θεσσαλονίκης και στη Χαλκιδική. Για την περίπτωση όμορφης κόρης Έλληνα προκρίτου της Θεσσαλονίκης που εντυπωσίασε τον Βρετανό πρόξενο μετά το 1830 εστάλη κορβέτα στο Άγιο Όρος και στη Σιθωνία. Τα βρετανικά αρχεία βρίσκονται στο Public Record Office στο Λονδίνο και είναι ψηφιοποιημένα.

Γαλλικά αρχεία. Παρομοίως με τα βρετανικά. Το γαλλικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη λειτουργούσε ήδη από το 1688 για να επιβλέπει τις γαλλικές διομολογήσεις. Οι Γάλλοι μέχρι το α' μισό του 19^{ου} αι. ήταν πιο αναλυτικοί στις εκθέσεις τους για τις εμπορικές και πολιτικές υποθέσεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Απίθανο να μην έχουν περιλάβει στις εκθέσεις τους πληροφορίες για το επαναστατικό κίνημα του Παπά.

Συμπεράσματα

Επομένως η αξιέπαινη προσπάθεια της Εταιρείας Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σεραρών να επανατυπώσει την αρχική έκδοση του βιβλίου του καθηγητή Απόστολου Βακαλόπουλου με την οικονομική συνδρομή του Δήμου Εμμανουήλ Παπά επαναφέρει στο προσκήνιο όχι τον ίδιο τον Παπά καθώς αυτός δεν παύει ποτέ να απασχολεί το τοπικό κοινό, αλλά το ενδιαφέρον για τα κείμενα του ίδιου και της οικογενείας του. Όμως στην εποχή μας η πρόσβαση στα αρχεία της ελληνικής επικράτειας και των άλλων χωρών είναι πολύ πιο εύκολη, επομένως είναι πλέον καιρός να αναληφθεί από νέους ερευνητές το έργο της έρευνας εγγράφων σχετικών με τον Εμμανουήλ Παπά και στη συνέχεια συγγραφή μιας νέας επιστημονικής μελέτης η οποία θα φωτίσει τις -ενδεχομένως- άγνωστες πτυχές της προσωπικότητας και της δράσης του.

VLASIS VLASIDIS

EMMANUEL PAPAS,
THE BOOK, THE ARCHIVE OF DOCUMENT AND THE
NEED FOR A NEW RESEARCH IN THE ARCHIVE UNITS

Abstract

The present study attempts to present the book of Professor Apostolos Vakalopoulos Emmanuel Papas «Chief and Defender of Macedonia» The History & Archives of the Family that was republished in 2016. This is a collection of documents from the Leader of the Revolution archive. Through these documents not only the heroic acts but also the problems of understanding with the monks of the Holy Mountain and the fighters but also the efforts of the family to claim part of his property after his death are presented. He concludes that more than 30 years after Vakalopoulos' research, a survey by young researchers in state archives in other countries could be conducted in order to get more information about Emmanuel Papas.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΝΙΚ. ΣΠΥΡΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑΣ
ΤΟΥ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΟΥ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ
1850 - 1860

Το ζήτημα της υπηκοότητας ή της ιθαγένειας μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εμφανίστηκε ως συνάρτηση της εμφάνισης του ελληνικού κράτους στο διεθνές στερέωμα. Αμέσως μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους άρχισαν να καταφθάνουν ομαδικά ομοεθνείς από διάφορα μέρη της Οθωμανικής Επικράτειας, για να πολιτογραφηθούν ως Έλληνες, με αντικειμενικό σκοπό την απόκτηση ιθαγένειας ενός αναγνωρισμένου ελεύθερου κράτους, στο οποίο θα επιτρεπόταν να απολαμβάνουν ποικίλα προνόμια μέσω των διομολογήσεων, που έως τότε απολάμβαναν μόνο Ευρωπαίοι έμποροι ή προξενικοί υπάλληλοι που δραστηριοποιούνταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία¹.

Η διαδικασία θα φάνταζε ενδεχομένως απλή σε ένα κράτος που έστω και στοιχειωδώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί 'κράτος δικαίου'. Για την Οθωμανική Αυτοκρατορία της εποχής εκείνης, ωστόσο, αυτό κάθε άλλο παρά ήταν εφικτό. Αρχικά, οι τότε εξαθλιωμένοι Έλληνες είχαν μάθει να ζουν και να δραστηριοποιούνται σ' ένα εχθρικό κράτος, ως φόρου υποτελείς, πολίτες δεύτερης κατηγορίας, με την καλώς και την κακώς εννοούμενη ευελιξία και πονηριά, και από την άλλη οι εκπρόσωποι του Οθωμανικού Κράτους συμπεριφέρονταν στους υπολοίπους υπηκόους του Σουλτάνου, συμπεριλαμβανομένων και των Ελλήνων, με την περιορρέουσα οίηση και την καθημερινή χρήση βίας καταστρατηγώντας κάθε έννοια ανθρωπίνης αξιοπρέπειας ή σεβασμού της ανθρωπίνης ζωής.

1. Γεωργής Γιώργος, *Η πρώτη μακροχρόνια ελληνοτουρκική διένεξη*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1997, σ. 33. Επίσης για την περίοδο 1821 - 1844 σχετικές αναλύσεις για το ζήτημα της υπηκοότητας βλέπε, Βόγλη Ελπίδα, «Έλληνες το γένος»: *Η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων (1821 - 1844)*, Θεσσαλονίκη, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, 2003.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, εγγράφονταν οι εξ' Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Έλληνες ομογενείς στους νεοσύστατους οργανισμούς που αποτελούσαν τη γραφειοκρατία του ελληνικού κράτους σε διάφορους δήμους με συνοπτικές διαδικασίες και με τα πιστοποιητικά που σωρηδόν εξέδιδαν οι οπλαρχηγοί, που είχαν λάβει μέρος στην Επανάσταση έπαιρναν τα ελληνικά διαβατήρια², επέστρεφαν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους και μόλις οι Αρχές τους δημιουργούσαν κάποιο πρόβλημα, έσπευδαν στα κατά τόπους Προξενεία των Μεγάλων Δυνάμεων ζητώντας προστασία ως Έλληνες υπήκοοι.

Οι Τούρκοι από την άλλη, που ως σκοπό τους είχαν την οικονομική απομύζηση των υποτελών ραγιάδων αντιδρούσαν σ' αυτήν την πρακτική, τόσο για λόγους συμφέροντος, αφού κάτι τέτοιο συνιστούσε συρρίκνωση των εισπραχθέντων ποσών από τους διάφορους φόρους, όσο και για λόγους γοήτρου, από τη στιγμή που πρώην ραγιάδες είχαν κατορθώσει όχι μόνο να αποσπάσουν εδάφη της Αυτοκρατορίας, αλλά και να διαχειρίζονται τα οικονομικά τους συμφέροντα, έστω και τυπικά, ως προνομιούχοι Ευρωπαίοι πολίτες. Οι Οθωμανοί είχαν αρχίσει να καταγγέλλουν τεκμηριωμένα αυθαιρεσίες ήδη από την εποχή του Καποδίστρια³. Παρόλα αυτά, το ζήτημα έως την εποχή της ανάληψης της Πρωθυπουργίας από τον Κωλέττη αντιμετωπιζόταν κυρίως ως ένα εσωτερικής υφής ζήτημα, στο πλαίσιο της διαμάχης αυτοχθόνων και ετεροχθόνων. Από το 1844 και έπειτα, ενώ το ελληνικό προξενικό δίκτυο πύκνωνε βαθμηδόν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴ και οι διώξεις κατά των Ελλήνων υπηκόων αυξάνονταν, ιδίως κατά τη διάρκεια των Μουσουρικών και του Κρμαϊκού Πολέμου, το διακρατικό αυτό ζήτημα απέκτησε χαρακτήρα προβλήματος εξωτερικής πολιτικής⁵.

Ως την εποχή της ίδρυσης του ελληνικού Υποπροξενείου στις Σέρρες το 1850⁶, η ελληνική πολιτεία είχε προσπαθήσει ήδη από πολύ

2. Γεωργής, *ό.π.*, σ. 18.

3. Γεωργής, *ό.π.*, σ. 33.

4. Για την ίδρυση και ανάπτυξη του ελληνικού προξενικού δικτύου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά πρώτον, βλ. Γεωργής Γιώργος, *Στις απαρχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1995. Επιπλέον, για τον προξενικό κόσμο του 19^{ου} αι. βλ. Μιχαηλίδης Ιάκωβος, *Μικρή, περήφανη πατρίδα: Ο κόσμος των Ελλήνων διπλωματικών και προξενικών υπαλλήλων στα Βαλκάνια και την καθ' ημάς Ανατολή 1830 - 1853*, Θεσσαλονίκη, University Stydio Press, 2012.

5. Γεωργής, *Στις απαρχές...ό.π.*, σ. 50.

6. Στοιχεία σχετικά με το πώς προέκυψε η ίδρυση του ελληνικού Υποπροξενείου Σερρών ως υποδιαίρεση του Υποπροξενείου της Αίνου, βλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου Καλλιόπη, «Η ζωή στις Σέρρες το 1860 από επίσημα ανέκδοτα στοιχεία», *Σερραϊκά Χρονικά*, 7 (1976), σσ. 187 - 194 και η πρώτη έκθεση που απεστάλη από το Υποπροξενείο: ΙΑΥΕ 1850, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών (στο εξής ΕΜΣ), Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, αναφορά Προξενείου Θεσσαλονίκης στο Υποπροξενείο Σερρών, Θεσσαλονίκη,

νωρίς να επιλύσει το ζήτημα με μία σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων, όπως το Πρωτόκολλο της 3^{ης} Φεβρουαρίου του 1830, τη διασαφητική πράξη της 4^{ης}/16^{ης} Ιουνίου του 1830, τη Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως της 21^{ης} Ιουνίου του 1830, τον Νόμο της 15^{ης}/27^{ης} Μαΐου του 1835, το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 30^{ης} Ιανουαρίου του 1836 και εν συνεχεία το *Β΄ Ψήφισμα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1843 της εν Αθήναις Εθνικής των Ελλήνων Συνελεύσεως*. Το πρόβλημα όμως φαίνεται πως απασχολούσε σε καθημερινή βάση τις κατά τόπους προξενικές Αρχές, οι οποίες ήταν αναγκασμένες να παραβλέπουν πολλές φορές άλλα εθνικά ζητήματα, όπως το ζήτημα του Πανσλαβισμού⁷, για να ασχολούνται με τις σχέσεις των διαφιλονικούμενων Ελλήνων με τις οθωμανικές Αρχές⁸.

Για να εξεταστεί πρακτικά όμως τι συνέβαινε στα όρια της δικαιοδοσίας του Υποπροξενείου των Σερρών απαιτείται η χρήση των βιβλιογραφικών πηγών και του υπάρχοντος αρχειακού υλικού. Ως προς το επίπεδο της βιβλιογραφίας είναι γεγονός ότι η τοπική σερραϊκή ιστοριογραφική παραγωγή είναι πλούσια και ξεκίνησε δειλά ήδη λίγο μετά την Γ΄ Βουλγαρική Κατοχή. Συνταξιούχοι δάσκαλοι, παλαίμαχοι δημοσιογράφοι, δικηγόροι και γενικότερα Σερραίοι ιστοριοδίφες συνθέτουν το μωσαϊκό των σερραϊκής καταγωγής προσωπικοτήτων, που κατά καιρούς ασχολήθηκαν με την καταγραφή της ιστορίας της πόλης των Σερρών και των χωριών της ευρύτερης περιοχής. Βασικό τους χαρακτηριστικό αποτελεί το γεγονός πως στις αφηγήσεις τους κυριαρχεί η εξύψωση, ή και πολλές φορές η αποθέωση, των εθνικών ιδεωδών σε μία εποχή που οι τρεις συνεχόμενες βουλγαρικές κατοχές με τις συνεπακόλουθες καταστροφές επέφεραν απώλειες και σε ανθρώπινο και σε υλικό δυναμικό· δημιούργησαν μία σειρά από δικαιολογημένα στερεότυπα σλαβοφοβικού αντιβουλγαρισμού, όταν αυτά αποτελούσαν αναμφισβήτητες αρετές των μορφωμένων εκπροσώπων της νικήτριας παράταξης

22 Σεπτεμβρίου 1850, αρ. πρ. 104.

7. Αξίζει να υπομνησθεί πως μόλις το 1859 ο Υποπρόξενος των Σερρών Κανακάρης αναφέρεται στη δράση των ξένων προπαγανδών, βλ. ΙΑΥΕ, 1859, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά Υποπροξένου Γ. Δ. Κανακάρη προς τον υπουργό των Εξωτερικών, Σέρρες, 15 Δεκεμβρίου, 1859, αρ. πρ. 440. Από τότε έως και το 1864, όλες οι αναφορές επί του προκειμένου θέματος υπήρξαν σποραδικές, εξαιτίας της καθημερινής ενασχόλησης των προξενικών υπαλλήλων με το ζήτημα της υπηκοότητας. Για το ζήτημα των ξένων προπαγανδών στην ευρύτερη περιοχή βλέπε, Μπάκας Θ. Ιωάννης, *Ο ελληνισμός και η Μητροπολιτική Περιφέρεια Μελενοίκου 1850 - 1912*, Θεσ/νίκη, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, 2003.

8. Στο βιβλίο του Γιώργου Γεωργή αναλύονται διεξοδικά όλες οι νομοθετικές ρυθμίσεις πάνω στο ζήτημα. Για περισσότερα βλ. Γεωργής Γιώργος, *Η πρώτη μακροχρόνια ελληνοτουρκική διένεξη*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1997.

του Εμφυλίου Πολέμου⁹.

Πιο συγκεκριμένα, η ισοπέδωση που επέφερε σε μεγάλο βαθμό στην Ελλάδα από το 1950 και εξής η διογκούμενη αστικοποίηση και η μετανάστευση, τόσο προς το εσωτερικό της χώρας, όσο και προς το εξωτερικό, οδήγησε πολλούς εγγράμματους εκπροσώπους των τοπικών κοινωνιών σε μια προσπάθεια συγγραφής της ιστορίας των γενέτειρών τους στο πλαίσιο της διάσωσης και της αξιοποίησης του σύγχρονου

9. Η βιβλιογραφία για την πόλη των Σερρών και την ευρύτερη περιοχή είναι η εξής: Πέννας Πέτρος, *Η Ιστορική παρουσία της Βισαλτίας και της Νιγρίτας και η προσφορά τους στους Εθνικούς Αγώνες*, Αθήναι, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών Μελενίκου, 1976. Για την Ιστορία της περιοχής Σιντικής, Δήμος Σιντικής, *Ο χώρος και η ιστορία του*. Ειδική έκδοση για τα 100 χρόνια από την απελευθέρωση της Σιντικής, Σιδηρόκαστρο 2014. Επίσης για τα Άνω Ποροία Πέννας Πέτρος, *Τα Άνω Ποροία: Το διαμάντι του Μπέλλες (Ιστορία - Λαογραφία)*, Αθήνα, 1989. Επίσης για τα Άνω Ποροία βλ. Ζιώγας Παναγιώτης, *Άνω Ποροία: Γενεαλογίες και εικόνες: Με ιστορική εισαγωγή και παράρτημα*, Θεσσαλονίκη, 2005. Βασική είναι και η εργογραφία του Γ. Καφταντζή. Βλ. Καφταντζής Γεώργιος, *Ορφείας Σερρών: 1905-1991, Ιστορική αναδρομή*, Θεσσαλονίκη, 1991 και Καφταντζής Γεώργιος, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη, 1996, Καφταντζής Γεώργιος, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, Έκδοση ομίλου «ΟΡΦΕΑΣ» Σερρών, Σέρρες, χ.χ. και τέλος, Καφταντζής Γεώργιος - Τενεκετζής Θεόδωρος, *Ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών - Λαογραφικά Ηρακλείας*, Δήμος Ηράκλειας, 1973. Επίσης για την Ιστορία της πόλης των Σερρών βλ. επίσης Τζανάκαρης Βασίλης, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, τ. Α'-Β', Σέρρες, περιοδικό ΠΑΤΙ, 1996, αλλά και το βιβλίο του Τριάρχη: Τριάρχη Φώτης, *Ο νομός Σερρών άλλοτε και τώρα*, Θεσσαλονίκη, 1974. Επίσης βλέπε και τα βιβλία του Κυριάκου Παπακυριάκου. Παπακυριάκου Κυριάκος, *Συνοπτική ιστορία του Νομού Σερρών και της Ιεράς Μονής του Αγίου Προδρόμου*, Σέρρες, 1995 και του ιδίου, *Ιστορία του Νομού των Σερρών από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της απελευθέρωσης του 1912-1913*, Θεσσαλονίκη, 2013. Για την Ιστορία της Νιγρίτας το βιβλίο του δασκάλου Ε. Παπαθανασίου. Βλ. Παπαθανασίου Ευάγγελος, *Ιστορία της Νιγρίτας και της Επαρχίας Βισαλτίας*, Νιγρίτα, 1970. Για την Ιστορία της Νέας Ζίχνης, βλ. Πραξιούτης Ιωάννης, *Η Ζίχνη διά μέσου των αιώνων*, Νέα Ζίχνη, χ.χ. Για την Ιστορία του Αγίου Πνεύματος, βλ. Φάθας Α. - Μητρακλή Ψάθα Βασιλική, *Άγιον Πνεύμα Σερρών: Ιστορία - Λαογραφία της κοινότητας*, Σέρρες 1979 και Παπακυριάκου Κυριάκος, *Η κοινότητα του Αγίου Πνεύματος Σερρών: προσφορά στην ιστορική ταυτότητα της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, Πολιτιστικός Σύλλογος «Άγιον Πνεύμα», 1975. Επίσης του ιδίου, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία της Κοινότητας Αγίου Πνεύματος και της ομώνυμου Ιεράς Μονής*, Σέρρες, 2003. Για την Ιστορία του Σιδηροκάστρου, βλ. Σκαρλάτος Νικόλαος, *Σιδηρόκαστρο: Αιώνια πόλη του Κάστρου*, Σέρρες, 2005. Για την Ιστορία των Καλών Δένδρων υπάρχει το πρόσφατο βιβλίο του γυμνασιάρχη Γεωργίου Κόκκινου, βλ. Κόκκινος Γεώργιος, *Καλά Δένδρα: ή Καλέντρα Νομού Σερρών: Ιστορία - Λαογραφία*, Σέρρες, Έκδοση Συλλόγου Καλών Δένδρων, 2009. Για την Ιστορία της Πρώτης Σερρών, βλ. Ευγενίδης Ηλίας, *Ιστορία της Πρώτης Σερρών και της ευρύτερης περιοχής του Παγγαίου*, Θεσσαλονίκη, χ.χ. Για το Ροδολίβος βλ. Λεύκωμα από το χθες στο σήμερα, *Ροδολίβος*, 2006. Τέλος για το Χουμνικό, βλ. Σαλονικιός Σαλονικιός, *Το Χουμνικό... Το χωριό μας*, Θεσσαλονίκη, Έκδοση Χουμνικιωτών Θεσσαλονίκης χ.χ. Για το Νεοχώρι, βλ. Παπακυριάκου Κυριάκος, *Ιστορία της Κοινότητας Νεοχωρίου και των ιερών ναών αυτής*, Σέρρες, 2008.

λαϊκού ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος χανόταν εκ των πραγμάτων μέρα με τη μέρα.

Μετεμφυλιοπολεμικά, το μεγαλύτερο μέρος των ενασχολούμενων ήταν συνταξιούχοι δάσκαλοι της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι πέραν των σπουδών τους στην Παιδαγωγική Ακαδημία είχαν παρακολουθήσει, στην καλύτερη περίπτωση, κάποια μαθήματα λαογραφίας στα διάφορα ελληνικά Πανεπιστήμια. Η ιδιομορφία που παρουσίαζε το επάγγελμά τους εκείνη την εποχή και η αναγκαστική παραμονή τους στα χωριά είχαν ως αποτέλεσμα τη συλλογή πλούσιου πρωτογενούς λαογραφικού υλικού που αποτέλεσε και τη βάση των έργων τους. Έτσι, στα εν λόγω έργα δεν καταγράφεται η ιστορία του τόπου αυτή καθ' αυτή, αλλά αναλύονται τα ήθη, τα έθιμα, τα τραγούδια, οι τελετουργίες, οι διατροφικές συνήθειες κ.ο.κ. Οι συγγραφείς, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, επιδιώκουν τη στοιχειοθέτηση της διαχρονικής συνέχειας του ελληνισμού από την αρχαιότητα έως σήμερα.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ιστορικού Ευάγγελου Παπαθανασίου. *...Όμως το καθολικό αίτημα του πληθυσμού της περιοχής περί συγγραφής ενός έργου, το οποίον εφίλοδοξει να παρουσιάση ανάγλυφα και όσον το δυνατόν πλησιέστερον την αληθινή ιστορίαν, τον πολιτισμόν και την δράσιν των κατοίκων της περιοχής αυτής, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, αλλά που είχε βασικό σκοπόν την διάδοσιν αξιολόγων ιστορικών, πολιτιστικών και λαογραφικών γνώσεων, ήταν αποφασιστικής σημασίας διά την ανάληψιν της πρωτοβουλίας ταύτης. Με το σκοπόν που ανέφερα ανωτέρω συμπίπτει, αφενός η προσπάθειά μου να συντελέσω εις την γνωριμίαν των κατοίκων με το παρελθόν και να καταδείξω την ανέκαθεν ελληνικότητα αυτών και αφετέρου η επιθυμία μου να αποτελέση αντικείμενον της ενασχολήσεώς μου η προγονική αρετή, πράγμα που θεωρώ ότι είναι διά τον Έλληνα χρέος ιερόν...*¹⁰.

Εκ των πραγμάτων στο ενεργητικό των εν λόγω κειμένων ενυπάρχει το γεγονός πως οι συγγραφείς στην πλειοψηφία τους ήταν σύγχρονοι των γεγονότων που περιέγραφαν, κυρίως αυτών από το πέρας των Βαλκανικών Πολέμων και εξής. Επιπλέον, γνώριζαν κατά το μάλλον ή ήττον τους πρωταγωνιστές των αφηγήσεων τους, ειδικά όταν αυτοί είχαν τη φήμη τοπικών ηρώων. Ωστόσο, το ίδιο αυτό γεγονός καθιστά τις εν λόγω αφηγήσεις ιδιαίτερος υποκειμενικές, ειδικά για τα γεγονότα των τριών Βουλγαρικών Κατοχών και του Εμφυλίου. Συγκλονιστικά γεγονότα περιγράφονται και αναλύονται με τη χρήση απλών φημών

10. Παπαθανασίου, ό.π., σ. 5.

και αφηγήσεων ως κυριών πηγών, δίχως να μπορεί να υπάρξει σήμερα διασταύρωση των στοιχείων. Επιπροσθέτως, στο μετεμφυλιακό πλαίσιο της ύπαρξης νικητών και χαμένων υπεραπλουστεύθηκαν γεγονότα και καταστάσεις.

Στην ιστορία βασική αντικειμενική πηγή παραμένει το υπάρχον αρχειακό υλικό της εποχής που δεν είχε καταρτιστεί για την εξυπηρέτηση των αναγκών των ιστορικών, αλλά για την εξυπηρέτηση των τρεχουσών αναγκών των προσώπων που το χρησιμοποιούσαν. Συνεπώς, το ύφος και το περιεχόμενο των τοπικών ιστοριογραφικών συγγραμμάτων πρέπει να τοποθετείται στον ιστορικό χρόνο κατά τον οποίο γράφτηκε, ώστε να συμβάλλει συνεπικουρικά στη σημερινή προσπάθεια αντικειμενικότερης καταγραφής των γεγονότων με το προνόμιο που δημιουργεί η χρονική απόσταση στους μελετητές της περιόδου.

Μελετώντας τη σερραϊκή ιστοριογραφική παραγωγή διαπιστώνεται εύκολα, ακόμη και στις πλέον μεθοδολογικά έγκυρες μελέτες, η πλημμυρής ενασχόληση με την ιστορία της πόλης των Σερρών και της ευρύτερης περιοχής κατά το 19^ο αι. Συγκεκριμένες θεματικές, όπως η συμμετοχή του Εμμανουήλ Παπά στην Επανάσταση του '21, η ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας, τα εκπαιδευτήρια των Σερρών κ.α. μονοπωλούν το ενδιαφέρον των ιστορικών, οι οποίοι εξαιτίας της έλλειψης στοιχείων περνούν εν τάχει στην εξιστόρηση των συμβάντων του Μακεδονικού Αγώνα, του Κινήματος των Νεοτούρκων, των Βαλκανικών Πολέμων και των τριών Βουλγαρικών Κατοχών.

Προβλήματα της καθημερινότητας των Ελλήνων του 19^{ου} αι. της περιφέρειας των Σερρών που υπάγονταν στη δικαιοδοσία του Υποπροξενείου των Σερρών, όπως αυτό της υπηκοότητας ή της ιθαγένειας, που απασχόλησε τις διακρατικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν θίγεται καθόλου ούτε στα γενικής ή ειδικής φύσεως ιστοριογραφικά συγγράμματα, αλλά ούτε και στον επιστημονικό σερραϊκό περιοδικό Τύπο¹¹. Παρόλα αυτά, οι ζωές των

11. Εξαίρεση αποτελεί το άρθρο της Καλλιόπης Μουσιοπούλου για τη ζωή στις Σέρρες το 1860, όπου δημοσιεύεται ένας κατάλογος από τα αρχεία του Υποπροξενείου των διασημότερων Ελλήνων υπηκόων που ζούσαν στην περιοχή της δικαιοδοσίας του. Παρόλα αυτά, τα στοιχεία του καταλόγου δεν αναλύονται, αλλά δίνεται η διασαφήνιση πως οι καταγραφέντες ως Οθωμανοί είναι Έλληνες αν κρίνει κανείς από τα ονόματά τους. Για περισσότερα βλ. Παπαθανάση – Μουσιοπούλου Καλλιόπη, «Η ζωή στις Σέρρες το 1860 από επίσημα ανέκδοτα στοιχεία», *Σερραϊκά Χρονικά*, 7 (1976), σσ. 187 – 194. Επιπλέον υπάρχει και το άρθρο του Γιώργου Αψηλίδη, που αναφέρεται στο ζήτημα της υπηκοότητας στις Σέρρες κατά τα έτη 1868 - 69, όπου δημοσιεύονται οι πίνακες όσων εξαναγκάστηκαν να απωλέσουν την ελληνική υπηκοότητα, όπως επίσης και όσων θέλησαν να την ανακτήσουν. Για περισσότερα βλ. Αψηλίδης Ν. Γιώργος, «Έλληνες υπήκοοι στην πόλη των Σερρών το 1869», *Σερραϊκά Χρονικά*, 16 (2007), σσ. 97 - 120.

Ελλήνων υπηκόων που διαβιούσαν στις Σέρρες από την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους και εξής ρυθμιζόνταν κατ' αντανάκλασιν των πολιτικών ορθοτήτων μεταξύ των δύο προαναφερόμενων κρατών. Βασικές και αναξιοποίητες πηγές άντλησης πληροφοριών καθίστανται ως προς το συγκεκριμένο θέμα οι φάκελοι του Υποπροξενείου των Σερρών από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών.

Ήδη από τις πρώτες εκθέσεις που απέστειλε ο πρώτος Έλληνας Υποπρόξενος, Παναγιώτης Λύκαρης, το 1850 καθίσταται εμφανές το αδιέξοδο, στο οποίο είχαν περιέλθει οι διαφιλονικούμενοι Έλληνες υπήκοοι, εξαιτίας της απόφασης της Πύλης να μην αναγνωρίζει τα διαβατήρια όλων όσων είχαν μεταναστεύσει στην Ελλάδα και αποκτήσει την ελληνική υπηκοότητα μετά το 1837. Οι Τούρκοι μάλιστα είχαν την απαίτηση να προσκομίζουν το αποδεικτικό της εγγραφής τους σε κάποιον δήμο του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Ο Πρόξενος Θεσσαλονίκης έγγραφε προς το αρμόδιο γραφείο του Υπουργείου των Εξωτερικών: *...Η Οθωμανική κυβέρνηση αναγνωρίζει ως υπηκόους Έλληνες τους προ του 1837 οικογενειακώς μεταναστεύσαντας εις την Ελλάδα ...και...θεωρή ως ραγιαδες, αν μετά την λήξιν της προθεσμίας, ήτοι 1837 επανελθόντες εις την Τουρκίαν, μετοίκησαν εν ταύτη οικογενειακώς. Αν όμως ούτοι επιμένωσι να είναι υπήκοοι Έλληνες να υποχρεώνονται αμέσως να εξέλθωσιν από της Τουρκίας... Και συνεχίζει λίγο παρακάτω στο ίδιο πνεύμα, λέγοντας: ...Οι γεννηθέντες εν Τουρκία είτε εκ γονέων ραγιαδών είτε εξ' αυτοχθόνων Ελλήνων διατελεσάντων όμως εν τη Οθωμανική υποτελεία και μη αποκατασταθέντων εντός της Ελλάδος εμπροθέσμως, και αν τυχόν ούτοι μετά της προθεσμίας κατόρθωσαν να τελώσιν υπό την ελληνική υπεράσπισιν, να θεωρούνται ως ραγιαδες, άλλως δε να μην επιτρέπεται εις αυτούς εν ουδενί λόγω η εις Τουρκίαν διαμονή. Επιτρέποντες δε και βίαια μέτρα διά την κατά γράμμα εκτέλεσιν των ανωτέρω...¹².*

Παρά τις αυθαιρεσίες των Οθωμανών, καθεστώς φαίνεται πως αποτελούσαν και οι αυθαιρεσίες από την πλευρά των ελληνικών προξενικών Αρχών, που οδηγούσαν τις τουρκικές Αρχές στη λήψη δραστηκών μέτρων χωρίς διακρίσεις. Λίγο καιρό πριν το ξέσπασμα των Μουσουρικών, το 1847 ο προκάτοχος του Κωνσταντίνου Ράμφου στο Προξενείο της Θεσσαλονίκης, Μιχαήλ Σούτσος¹³, εξέδιδε, σύμφωνα με

12. ΙΑΥΕ 1850, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά Προξενείου Θεσσαλονίκης προς το Υπουργείο των Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 22 Σεπτεμβρίου 1850, αρ. πρ. 287. Τόσο η συγκεκριμένη αναφορά, όσο και οι υπόλοιπες διασωθείσες επιβεβαιώνουν τα συμπεράσματα της μελέτης του Γιώργου Γεωργή. Για περισσότερα βλ. Γεωργή, *Η πρώτη...*, ό.π., σσ. 213 - 248.

13. Ο Μιχαήλ Σούτσος υπήρξε ένας από τους πρώτους Έλληνες διπλωμάτες.

τις αναφορές του Ράμφου, σωρηδόν διαβατήρια, προφανώς υπερβαίνοντας τα όρια της δικαιοδοσίας του, σε περισσότερους από 300 αυτόχθονες Σερραίους ψαράδες, μπακάληδες και γεωργούς, οι οποίοι επιδίωκαν την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας με σκοπό την αποφυγή των φόρων και των λοιπών χαρατσιών. Επιπλέον, κάθε έτος στελνόταν κάποιος υπάλληλος του Προξενείου για τη συλλογή 10.000 γροσίων από τον εκεί ελληνικό πληθυσμό, για τα οποία το Προξενείο δεν λογοδοτούσε πού κατέληγαν. Οι Οθωμανοί από την πλευρά τους επέβαλαν αδιακρίτως φόρους και χαράτσια στους πληθυσμούς, από τα οποία, όταν κάποιος υπέφευγαν, λόγω της ελληνικής τους υπηκοότητας, αναγκάζονταν να τα πληρώνουν γι' αυτούς οι υπόλοιποι φορολογηθέντες. Το γεγονός είχε ως άμεση συνέπεια να διχάσει τους Σερραίους και οι φορολογηθέντες να καταφέρονται εναντίον όσων είχαν αποκτήσει την ελληνική υπηκοότητα. Στην ιδιόμορφη αυτή διαμάχη είχαν μάλιστα και τη συμπαράσταση των Αρχιερέων και των Προεστών. Όταν το ζήτημα έλαβε σοβαρές διαστάσεις, η Πύλη απέστειλε το 1847 τον Σαμπή Εφέντη, ο οποίος κάλεσε τους εκπροσώπους του επαρχιακού συμβουλίου, για να λάβει γνώση των συμβάντων. Ο Οθωμανός αξιωματούχος δίχως να χρονοτριβήσει με το ποιός είχε δίκαιο ή άδικο κατήργησε την ισχύ όλων των εκδοθέντων ελληνικών διαβατηρίων και φορολόγησε τους πάντες χωρίς εξαιρέσεις. Με αυτόν τον τρόπο, οι Αρχές εκμεταλλευόμενες τη διχόνοια των κατοίκων ανάγκασαν όλο τον σερραϊκό χριστιανικό πληθυσμό να πληρώσει και τα χαράτσια που αναλογούσαν στον καθένα, αλλά και όλους τους φόρους που θα έπρεπε να πληρώσουν όσοι διέφυγαν στο ελεύθερο ελληνικό κράτος...¹⁴

Η νοσηρή αυτή κατάσταση συνεχίστηκε και από τον πρώτο Υποπρόξενο Σερρών, Παναγιώτη Λύκαρη, ο οποίος ακολουθώντας την πεπατημένη του Μιχαήλ Σούτσου, προσέλαβε δύο γραφείς-υπαλλήλους στο Υποπροξενείο, χωρίς να ζητήσει την άδεια κανενός και άρχισε να προσκαλεί όλους όσους ήταν οικονομικά επιφανείς και είχαν υποστεί τις συνέπειες της βαριάς φορολογίας και να εκδίδει αυθαίρετα, έναντι

Γνωρίζουμε πως μόλις το 1837 είχε διορισθεί Έκτακτος Απεσταλμένος και Πληρεξούσιος Υπουργός στη Ρωσία στο εκεί ελληνικό Προξενείο. Στο Προξενείο Θεσσαλονίκης υπηρέτησε από το 1841 έως και το 1849 με διακοπές, οπότε στη θέση του διορίστηκε ο Ράμφος, ο οποίος παρέμεινε εκεί έως την 8^η Νοεμβρίου του 1855. Για δημοσιευμένες αναφορές και των δύο, βλ. *Οι Έλληνες Πρόξενοι στη Θεσσαλονίκη: Διπλωματικά έγγραφα (1830 - 1889)*, Επιμ. Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Θεσσαλονίκη, 2013, σσ. 137 - 278. Για το προσωπικό του Προξενείου Θεσσαλονίκης από το 1830 έως και το 1889, βλ. *Οι Έλληνες Πρόξενοι..., ό.π.*, σσ. 486 - 507.

14. ΙΑΥΕ 1850, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά Κωνσταντίνου Ράμφου προς τη Γραμματεία επί των Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 22 Σεπτεμβρίου 1850, αρ. πρ. 287.

αδράς αμοιβής, διαμονητήρια. Η κατάσταση φυσικά δεν άργησε να φτάσει στα άκρα και οι Επίτροποι του Αρχιερέα και οι Προεστοί καταφέρθηκαν εναντίον του Υποπρόξενου και όλων όσων είχαν πληρώσει για τα διαμονητήρια. Μάλιστα συνέβησαν επεισόδια μεταξύ του διαμαρτυρούμενου όγλου και των υπαλλήλων, με αποτέλεσμα να τραυματισθεί θανάσιμα ένας από τους υπαλλήλους. Κατά συνέπεια, ο Κωνσταντίνος Ράμφος, μόλις έλαβε γνώση των τεκταινομένων, ζήτησε την παρέμβαση του Καϊμακάμη των Σερρών για να σταματήσει τη διχόνοια¹⁵. Επιπλέον, ενημέρωσε με εκθέσεις του και το Υπουργείο των Εξωτερικών, αλλά και την Πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης για την ανάρμοστη στάση του Παναγιώτη Λύκαρη. Το πνεύμα των εκθέσεων απηχεί η ακόλουθη αναφορά: *...περιορίσθημεν εις το να επιπλήξωμεν τον κ. Λύκαρην και να τον απειλήσωμεν δι' άλλων εντονοτέρων κατά αυτού μέτρων, εάν παρεκτραπή και εκ δευτέρου. Γνωρίζοντες όμως όλην την αλήθειαν εκ της αναφοράς ταύτης, και μάλιστα ότι ο Λύκαρης ενήργησεν εναντίον ρητών της προϊσταμένης του Αρχής διαταγών, επικαλούμεθα την σύντονον προσοχήν του Υπουργείου προσθέτοντες, ότι εκτός του Λύκαρη υπάρχουν και άλλοι οίτινες ενήργησαν και ενήργον κατά τον αυτόν τρόπον και ότι ένεκα τούτων όλων περιελήφθη και καθ' εκάστην περιπλέκεται το περί εθνικότητος ζήτημα, γενόμενον παρά των μυρίων δυσχερειών μεταξύ των δύο κυβερνήσεων*¹⁶.

Η επικρατούσα ρευστή κατάσταση, οι αυθαιρεσίες σε τοπικό επίπεδο και η αδυναμία επίλυσης του ζητήματος σε διακρατικό επίπεδο, οδήγησε τις σεραϊκές τουρκικές αρχές στο διορισμό κάποιου, ονόματι Αχμέτ Εφέντη, για να ελέγξει το 1850 ποιοί και πόσοι πληρούσαν τα προσόντα για να θεωρούνται Έλληνες υπήκοοι με σκοπό να διευθετήσει το ποσό των φόρων που θα έπρεπε να καταβληθούν από την περιοχή των Σερρών, όπως είχε συμβεί και το 1846¹⁷.

Από την εξιστόρηση του εν λόγω συμβάντος, μέσα από τα στοιχεία των φακέλων του Υποπροξενείου των Σερρών καθίσταται σαφής η διπλωματική αδεξιότητα των πρώτων Ελλήνων προξενικών πρακτό-

15. ΙΑΥΕ 1850, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά Κωνσταντίνου Ράμφου προς τη Γραμματεία επί των Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 22 Σεπτεμβρίου 1850, αρ. πρ. 287 και ΙΑΥΕ 1850, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά του Δόσκου, Προξένου Θεσσαλονίκης στο Υπουργείο των Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 13 Οκτωβρίου 1850, αρ. πρ. 307.

16. ΙΑΥΕ 1851, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά του Προξένου Θεσσαλονίκης προς την Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Θεσσαλονίκη, 11 Ιουλίου 1851, αρ. πρ. 1158.

17. ΙΑΥΕ 1850, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά Προξενείου Θεσσαλονίκης προς τη Γραμματεία επί των Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 22 Σεπτεμβρίου 1850, αρ. πρ. 104.

ρων, αλλά και η ισοπεδωτική συμπεριφορά των οθωμανικών Αρχών προς όλους τους υποτελείς. Η παιδευσιά των πληθυσμών και η ανέχεια είχαν ως αποτέλεσμα την εκκόλαψη διχονοιών και παθών μεταξύ των υποτελών με τους Οθωμανούς αξιωματούχους να παίζουν το ρόλο του διαιτητή.

Η τελευταία διασωθείσα έκθεση στα αρχεία του Υποπροξενείου των Σερρών φέρει ημερομηνία 4 Ιουνίου 1851¹⁸. Από εκεί και έπειτα, έως και τον Απρίλιο του 1857¹⁹ δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά. Οποσδήποτε, ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853 – 1856) και η συνακόλουθη διακοπή των ελληνοτουρκικών σχέσεων τον Μάρτιο του 1854 υπήρξε η κύρια αιτία παύσης της λειτουργίας του Υποπροξενείου. Από τότε και έως την αποκατάσταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων το Σεπτέμβριο του ιδίου έτους και την υπογραφή της πρώτης ελληνοτουρκικής συνθήκης φιλίας και εμπορίου του Κάνλιτζα τον Μάιο του 1855, οι Έλληνες υπήκοοι είχαν υποστεί σοβαρές διώξεις και προπηλακισμούς²⁰. Το ζήτημα όμως είναι, πώς και μετά την προαναφερθείσα συνθήκη, η κατάσταση δεν βελτιώθηκε αισθητά. Είναι γεγονός πως η συνθήκη προέβλεπε την προστασία του εμπορίου και της ναυτιλίας, όπως επίσης και τις τιμές που θα έπρεπε να λαμβάνουν οι κατά τόπους προξενικές Αρχές στην πράξη όμως πέρασε πολύς καιρός έως ότου εφαρμοστούν όλα αυτά επισταμένα.

Μόλις ένα μήνα μετά το διορισμό του Μιχαήλ Συναδινού ως Υποπρόξενου στις Σέρρες άρχισαν οι αψιμαχίες με τις επιτόπιες οθωμανικές Αρχές. Μήλον της έριδος στάθηκε η άρνηση της αναγνώρισης κάποιου Έλληνα υπηκόου, με το όνομα Βασίλειος Ιωαννίδης, ο οποίος υπηρετούσε ως διερμηνέας στο ελληνικό Υποπροξενείο. Ο Καϊμακάμης των Σερρών δεν απευθύνθηκε στο Συναδινό, όπως θα έπρεπε, αλλά ζήτησε εμπιστευτικές πληροφορίες από το διερμηνέα του ρωσικού Προξενείου. Το περιστατικό έφτασε στα αυτιά του Έλληνα Υποπρόξενου από τους ιθύνοντες του ρωσικού Προξενείου των Σερρών, οι οποίοι τον επέπληξαν παραπέμποντάς τον στους υπαλλήλους του ελληνικού Υποπροξενείου. Ο Συναδινός στην έκθεσή του προς το Υπουργείο των Εξωτερικών σημειώνει σχετικά: *...Είναι βέβαιον ότι οι Οθωμανοί δεν εσυνήθισαν ακόμη να υποφέρωσι την σύστασιν του Υποπροξενείου, και έτι μάλλον την εκ*

18. ΙΑΥΕ 1851, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, «Προξενείον Ελλάδος εν Σέρραις», Αναφορά Πρόξενου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου Ράμφου στο Υπουργείο των Εξωτερικών, Αθήνα, 4 Ιουνίου 1851, αρ. πρ. 121.

19. ΙΑΥΕ 1857, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, «Προξενείον Ελλάδος εν Σέρραις», Αναφορά Υποπρόξενου Μιχαήλ Συναδινού προς το ελληνικό προξενείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 9 Απριλίου 1857, αρ. πρ. 219.

20. Γεωργής, *Η πρώτη...*, ό.π., σσ. 249 – 280, όπου και σχετική ανάλυση της υπογραφείσας συνθήκης.

συστήματος σταθερότητα μεθ' ης ο Διευθύνων, ...επιμελήται τας ελληνικάς υποθέσεις...²¹.

Δεν πέρασε, ωστόσο, μία εβδομάδα και συνέβη κάτι αντίστοιχο, όταν ο Καϊμακάμης των Σερρών επέπληξε τον Έλληνα Υποπρόξενο, παρούσα του τιμώμενου Αυστριακού Προξένου, παραπονούμενος για τις διαμαρτυρίες της ελληνικής Αρχής να μην αναγνωρίσει την υπηκοότητα κάποιου Κωνσταντίνου Πετράκη. Το συμβάν όμως δεν τελείωσε και τόσο γρήγορα, αφού ο Καϊμακάμης απαίτησε από την ελληνική προξενική Αρχή, πρώτον, να μην αναγνωρίζει κανέναν από όσους έλαβαν την ελληνική υπηκοότητα μετά το 1837, δεύτερον, να κατάσχει τα ελληνικά διαβατήρια που εξέδωσε και τρίτον, να υποβάλει τους πάντες στην πληρωμή φόρων και χαρατσιών. Η αξίωση ήταν φυσικά απρεπής και ο Πρόξενος της Αυστρίας πρότεινε την παρέμβαση των αρμόδιων τουρκικών Αρχών της Θεσσαλονίκης, ...αλλά ο Καϊμακάμης είπε ότι το θεωρεί περιττόν... Ωστόσο, επέμεινε στο πάγιο αίτημα των οθωμανικών Αρχών να συνταχθούν από την ελληνική πλευρά αναλυτικοί κατάλογοι για να γνωρίζουν οι οθωμανικές Αρχές ποιούς θα εξαιρούν από την καταβολή των φόρων²².

Ο Έλληνας Πρόξενος ήταν πολύ σαφής διατάσσοντας το Συναδινό να μην αναγνωρίζει κανέναν από όσους απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια μετά το 1837, αλλά και να μην έρχεται σε σύγκρουση με τις οθωμανικές Αρχές. Συγκεκριμένα, κατέγραφε: ...δεν είναι σήμερον πρόσφορος περίπτωσης εις διαπραγμάτευσιν και συζήτησιν του περι εθνικότητος ζητήματος... Και συνέχιζε λίγο παρακάτω λέγοντας: ...Το πνεύμα των οδηγιών αυτών είναι οι Πρόξενοι να μη δέχονται εις προστασίαν των άτομα μη προσκτώμενα της ελληνικής εθνικότητας νομίμως και δι' άλλους λόγους και διά να αποφύγωσι ούτω να έρχονται εις διενέξεις μετά των οθωμανικών Αρχών... Όσον και κατά την ειρημμένην εγκύκλιον ανατίθεται η ακύρωσις των προσόντων των επικαλουμένων την ελληνικήν προστασίαν εν τοις προξένοις, ...οίτινες οφείλουσιν να ερευνώσιν αυστηρώς και να μη δέχονται ως Έλληνας υπηκόους όσους εξεπλήρωσαν τους όρους του περι ιθαγενείας νόμου. Διά τους λόγους αυτούς, κ. Υποπρόξενε, θέλετε προωθή φρονίμως τα συμφέροντα με την επιθυμίαν του σεβαστού Υπουργείου και προσπαθείτε με συνετόν τρόπον να διεξάγητε τόσον τας άλλας υποθέσεις, όσον και τας περι εθνικότητος και να απογεύγητε όσον το δυνατόν να καταστώσιν αι σχέσεις σας εις ρήξιν μετά των εγχωρίων Αρχών. Εάν δε εξαντληθώσιν όλα τα μέσα της πει-

21. ΙΑΥΕ 1857, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά Υποπροξένου Μιχαήλ Συναδινού στη Γραμματεία επί των Εξωτερικών, Σέρρες, 7 Ιουλίου 1857, αρ. πρ. 336.

22. ΙΑΥΕ 1857, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά Υποπροξένου Μιχαήλ Συναδινού στη Γραμματεία επί των Εξωτερικών, Σέρρες, 14 Ιουλίου 1857, αρ. πρ. 355.

θούς και του λόγου παρακαλείσθε όπως αύται επιμείνωσι ... να αναφέρησθε εις το σεβαστόν Υπουργείον και τας Πρεσβείας²³.

Από τα διαθέσιμα στοιχεία γνωρίζουμε πως ο Καϊμακάμης αρνήθηκε να συζητήσει περαιτέρω το ζήτημα και θέλησε να υποβάλλει τους πάντες ανεξαιρέτως στην πληρωμή φόρων και χαρατσιών. Το Προξενείο Θεσσαλονίκης, ωστόσο, επέπληξε τον Υποπρόξενο για τη στάση του συνιστώντας του να φέρεται πιο συνετά, ενώ ο Συναδινός από την πλευρά του δικαιολογήθηκε προφασισζόμενος ότι εφάρμοξε την εγκύκλιο 1657 της 25^{ης} Αυγούστου του 1847. Ο ίδιος ο Συναδινός έγγραφε απολογούμενος προς τον Πρόξενο Αγκωνάκη: ...Αποδεχόμενος ευγνώμων τας συνετάς παραινέσεις σας εις το να πράττω φρονίμως και να διατελώ διά συνετού τρόπου τας υποθέσεις, αποφεύγων όσον το δυνατόν την διάρρηξιν των σχέσεων και τούτο διά δύο λόγους. Πρώτον, διότι είναι σύμφωνον, ως και δι' υμάς με γράφητε, με την επιθυμίαν του σεβαστού Υπουργείου, και δεύτερον, διότι απορρέει πάσης προστασίας, ως κάλαμος υπ' ανέμου σαλευόμενος, ως μείνη την τακτική διεύθυνσιν της εμπιστευθείσης μοι υπηρεσίας και εις την δικαιοσύνην της σεβαστής κυβερνήσεως επιτετραμμένος διατρέχω προ πολλών ετών το στάδιό μου μεθ' όλης της φιλοτιμίας και αφοσιώσεως... Σας βεβαιώ, κύριε Πρόξενε, ότι ουδείς των ενταύθα υπηκόων, εκτός δύο ή τριών εξαιρουμένων, χείρει νομίμως την ελληνικήν προστασίαν, ουδέ κέκτηνται τα προσόντα τα διά τον νόμον της ιθαγενείας των συνθηκών και των εγκυκλίων διαγραφομένων, διά ταύτα και θα επιπέση η ευθύνη προς εμέ. Σας παρακαλώ, κύριε Πρόξενε, να με εφοδιάσητε με τας απαιτούμενας οδηγίας, εάν οφείλω καλώς και ως έτυχον να τους αναγνωρίζω ή να τους προσκαλώ δυνάμει της υπ' αριθμόν 1657 και από 25 Αυγούστου 1847 σεβαστής υπουργικής εγκυκλίου, να εγγραφώσιν εις τους δήμους της Ελλάδος ή τέλος πάντων να μη δεχθώ κατά την μνημονευθείσαν υπ' αριθμόν 564 διαταγήν σας τους μη εκπληρώσαντας τους επί Ιθαγενείας νόμους, αλλά το τελευταίον τούτον μέτρον συμφέρει όσον το δυνατόν να υπάρξη γενικώς διά να μην προέλθωσιν τυχόν παράπονα και τα παρεπόμενα τούτοις σκάνδαλα...²⁴.

Και όντως στις επόμενες δύο «περιπλεγμένες» υποθέσεις που του παρουσιάστηκαν ενημέρωσε τους ιθύνοντες του Υπουργείου των Εξωτερικών συντάσσοντας πρακτικά, παρουσία μαρτύρων, για τα όσα διαμείφθηκαν στο Υποπροξενείο, προφανώς για να γίνει καταληπτός στους

23. ΙΑΥΕ 1857, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Επιστολή Προξένου Αγκωνάκη προς τον Υποπρόξενο Σερρών Μιχαήλ Συναδινό, 12 Φεβρουαρίου 1857, αρ. πρ. 564.

24. ΙΑΥΕ 1857, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά Υποπροξένου Μιχαήλ Συναδινού προς τον Ιωάννη Αγκωνάκη Πρόξενο Θεσσαλονίκης, Σέρρες, 1 Αυγούστου 1857, αρ. πρ. 394.

προϊστάμενους του ως προς τις περιπτώσεις που αντιμετώπιζε. Ο λόγος αρχικά για τον Μακεδόνα καπνέμπορο, Κωνσταντίνο Αριστίδη, του οποίου ο πατέρας ασκούσε το επάγγελμα του παπουτσή και ήταν αναγνωρισμένος ως ραγιάς. Ο γιός του τώρα, όπως γίνεται αντιληπτό από τα πρακτικά των συνομιλιών, γεννήθηκε στην Κίμωλο το 1836, όπου διέμενε για τρεις ή τέσσερις μήνες και μετά μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου και διαβιούσε με την οικογένειά του για κάποιο διάστημα, πριν να επανέλθει στη Δράμα. Παρόλα αυτά, ο Κωνσταντίνος Αριστίδης πήρε ελληνικό διαβατήριο με την ψευδή αιτιολογία ότι ήταν αυτόχθονας Έλληνας, με πιστοποιητικά έναν τουρκικό τσεκερέ, που τον αναγνώριζε ως ραγιά και με 2.000 γρόσια που έδωσε σε κάποιον επιτήδειο δικηγόρο της εποχής, που όμως διέθετε τις κατάλληλες διασυνδέσεις... Παράλληλα, σύμφωνα με τη μαρτυρία, αναγνωρίστηκε και άλλος ένας καπνέμπορος με το όνομα Γεώργιος Καφτσίβας²⁵.

Παρόμοια, αλλά πιο αποκαλυπτική υπήρξε η καταγγελία του, επίσης Δραμινού καπνέμπορου, Γεωργίου Βόντσιβα, ο οποίος, αν και αυτός ήταν γιός ραγιά, πήρε χρηματίζοντας με 3.000 γρόσια τον ίδιο δικηγόρο, με τον οποίο παρουσιάστηκε στα γραφεία της ελληνικής Πρεσβείας της Κωνσταντινούπολης για να λάβει τον απαραίτητο τσεκερέ, με τον οποίο αναγνωριζόταν από τις επιτόπιες Αρχές ως Έλληνας υπήκοος και διέφευγε τη συνήθη φορολογία...²⁶. Αυτά τα δύο έγγραφα είναι τα τελευταία που φέρουν την υπογραφή του Μιχαήλ Συναδινού, τον οποίο αντικατέστησε ο Γεώργιος Κανακάρης, ο οποίος και αυτός με τη σειρά του αντιμετώπισε παρόμοιας φύσης προβλήματα.

Ένα χρόνο αργότερα, η ατμόσφαιρα στην καρδιά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν τεταμένη και οι Οθωμανοί πίεζαν ασφυκτικά τις κατά τόπους ελληνικές Αρχές για τη σύνταξη αναλυτικών καταλόγων των Ελλήνων υπηκόων, δίνοντάς τους παράλληλα μια εξαμηνιαία προθεσμία²⁷. Για την ελληνική πλευρά, ωστόσο, αυτό δε φαινόταν μια λυσιτελής πολιτική. Ο τότε Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη σημείωνε προς τον προϊστάμενό του, Αλέξανδρο Ραγκαβή²⁸: *...Έχων υπόψιν ου*

25. ΙΑΥΕ 1858, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά Υποπροξένου Μιχαήλ Συναδινού προς το Επί του Βασιλικού Οίκου και των Εξωτερικών Σχέσεων Υπουργείου, Σέρρες, 13 Απριλίου 1858, αρ. πρ. 608.

26. ΙΑΥΕ 1858, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά Υποπροξένου Μιχαήλ Συναδινού προς το Επί του Βασιλικού Οίκου και των Εξωτερικών Σχέσεων Υπουργείου, Σέρρες, 16 Απριλίου 1858, αρ. πρ. 613.

27. ΙΑΥΕ 1859, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Επιστολή Ραζή προς τον Π. Ζάνο, Πρέσβη της Ελλάδος στην Κωνσταντινούπολη, Πέρα, 13 Απριλίου 1859, αρ. πρ. 498. Στο έγγραφο εμπεριέχεται και η σχετική μετάφραση της διαταγής.

28. Για τη ζωή και τη συνεισφορά του Αλεξάνδρου Ραγκαβή στην πολιτική ζωή της Ελλάδας βλέπε, Μπάροκουλια Χαίδω, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1830 - 1880)*:

μόνον τας δυστυχίας τας οποίας θέλουσιν άπασαι αι προξενικαί ημών Αρχαί εκ την τοιαύτην εργασίαν αλλά και τας σοβαράς παρατηρήσεις, της υμετέρας Εξοχότητος επί του αντικειμένου τούτου, επροσπάθησα να πείσω τον Φονάλ πασά ότι η σύνταξις γενικού καταλόγου εκτός του ότι είναι εργασία δυσκολοτάτη, είναι και άσκοπος, διότι δε μας οδηγεί εις την επίλυσιν του κυρίου ζητήματος, αλλά του κυρίου Υπουργού επιμένουτος, ηναγκάσθην να ενδώσω. Ενέδωκα δε ουχί διότι έχω πεποίθησιν ότι οι γενικοί κατάλογοι θέλουσιν εξομαλύνη την εκκρεμήν ταύτην μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας υπόθεσιν ή θέλουσιν διευκολύνη την οριστικήν περί εθνικότητος διαπραγματεύσιν, αλλά μόνον διότι θέλουσιν παύση επί τινάς μήνας τουλάχιστον αι οθωμανικαί Αρχαί να ενοχλώσιν εις τας επαρχίας τους υπηκόους του Βασιλέως και να διαπληκτίζωνται μετά των Προξένων μας. Ούτω λοιπόν, κύριε Υπουργέ, και αν δεν είχαν η βασιλική πρεσβεία την περί τούτου έγκρισιν της υμετέρας Εξοχότητος, ήθελε να προκαλέση ταύτην, διότι τους κατήντησαν εις τινας επαρχίας τα πράγματα, έπρεπε να ευρεθή αφεύκτως μία θεραπεία, έστω και προσωρινή, αλλά τουλάχιστον δυναμένη να αναστείλη αμέσως τα μέτρα. Τα δεινά ελάμβανον οι διοικηταί κατά των υπηκόων της Ελλάδος, διά τον λόγον τούτον κυρίως εδέχθην την πρότασιν του Φονάλ πασά περί συντάξεως γενικών καταλόγων, και εδέχθην αυτήν υπό την ρητήν συνθήκην του να εκδωθώσιν αμέσως διαταγαί εγκύκλιοι προς τους διοικητάς, όπως παύσωσιν καταδιώξεις κατά των υπηκόων της Ελλάδος, μέχρι ου λυθή το περί εθνικότητος ζήτημα. Κατόπιν της συννενοήσεως ταύτης η Υψηλή Πύλη απηυθύνθη εις την Πρεσβείαν την εν μετάφρασιν υποβαλλομένην ώδε ικανοποίησιν. Επιφυλάξεις τινές εγένοντο ώδε προφορικώς καθ' όσον αφορά την οριστικότητα των συνταχθησομένων καταλόγων, ως παρατηρεί η υμετέρα Εξοχότης εκ της αναφοράς του κυρίου Ραζή. Αλλ' εις την απάντησιν, ην θέλομεν κάμη εις την Πύλην, θέλει γίνη επανάληψις των περί τούτου επιφυλάξεών μας προς αποφυγήν πάσης κακής συνεννοήσεως. Αντίγραφα δε της απαντήσεως ταύτης καθώς και την εγκύκλιον της Πρεσβείας προς τας Προξενικάς Αρχάς θέλομεν λάβη την τιμήν να υποβάλω προσεχώς εις το βασιλικόν Υπουργείον...²⁹.

Οι προβλέψεις του Π. Ζάνου επιβεβαιώθηκαν, τουλάχιστον για την περιφέρεια του Υποπροξενείου των Σερρών, για τον απλό λόγο ότι, αν και συντάχθηκε κάποιος κατάλογος το 1860³⁰, το πρόβλημα όχι μόνο δεν

Αλυτρωτισμός και διπλωματία, Αθήνα, δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, 2008.

29. ΙΑΥΕ 1859, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά του Π. Ζάνου προς τον Υπουργό Επί του Βασιλικού Οίκου και των Εξωτερικών, Κωνσταντινούπολη, 1959, αρ. πρ. 898.

30. Ο πρώτος κατάλογος που υπάρχει έχει δημοσιευτεί. Για περισσότερα βλ.

επιλυνόταν, αλλά υπήρχαν και περίοδοι που γινόταν οξύτερο. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1862 το πρόβλημα είχε λάβει τέτοιες διαστάσεις, ώστε το Υποπροξενείο αναγκάστηκε να συντάξει κατάλογο όχι όσων είχαν διατηρήσει την ελληνική τους υπηκοότητα, αλλά όσων αναγκάστηκαν με βίαια μέσα να την απαρνηθούν³¹. Τέλος πάντων, το διάστημα των έξι αυτών μηνών υπήρξε καταλυτικής σημασίας για τους Έλληνες της εποχής εκείνης, οι οποίοι έσπευσαν, σαν να ήξεραν πως επρόκειτο για μια σύντομη περίοδο, να ανακτήσουν την ελληνική τους υπηκοότητα. Γι' αυτούς που είχαν περιέλθει στο καθεστώς του ραγιά το 1827 η οθωμανική πλευρά δεν συζητούσε καν το ενδεχόμενο επαναφοράς τους στην τάξη των Ελλήνων υπηκόων, ενώ για τους άλλους 280 περίπου που αναγκάστηκαν και αυτοί να απαρνηθούν τα προνόμιά τους το 1846 υπήρχε το ενδεχόμενο της αποκατάστασής τους³². Σημαντική υπήρξε σ' αυτήν την περίπτωση και η συνεισφορά του τότε Μητροπολίτη Σερρών, ο οποίος όμως δεν μπόρεσε να τους προμηθεύσει με τα κατάλληλα έγγραφα, διότι δέκα χρόνια πριν είχε ξεσπάσει μία πυρκαγιά στη Μητρόπολη με αποτέλεσμα να καταστραφεί μεγάλο τμήμα των τότε μητροπολιτικών αρχείων³³. Έτσι οι ενδιαφερόμενοι αναγκάστηκαν να μεταβούν αναγκαστικά στην Αθήνα ή τη Θεσσαλονίκη για να μπορέσουν να προμηθευτούν τα απαραίτητα πιστοποιητικά. Παρά το θετικό κλίμα ο Υποπρόξενος είχε επίγνωση της πραγματικότητας γι' αυτό και η αναφορά του προς την Πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης δεν ήταν και ιδιαίτερα αισιόδοξη για την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή της δικαιοδοσίας του Υποπροξενείου των Σερρών. Σύμφωνα με τον ίδιο: *...Μολονότι δυνάμει της ειρημένης βεξυρικής διαταγής άπαντες ούτοι, αμφισβηθητουμένης εθνικότητος - διότι η Οθωμανική εξουσία θεωρεί αυτούς άπαντας ως υπηκόους Οθωμανούς- δεχθέντας ως [...] την οθωμανικήν υπηκοότητα κατά το 1849, ουχί κατόπιν μέτρων καταναγκαστικών, αλλά απαρα-*

Παπαθανάση - Μουσιπούλου Καλλιόπη, «Η ζωή στις Σέρρες το 1860 από επίσημα ανέκδοτα στοιχεία», *Σερραϊκά Χρονικά* 7 (1976), σσ. 187 - 194.

31. ΙΑΥΕ 1862, Αναφορά του Υποπροξένου Βρατσάνου προς τον Υπουργό Επί του Βασιλικού Οίκου και των Εξωτερικών, Ονομαστικός κατάλογος των εν Σέρρες αντιστοιχούμενων την ελληνικήν εθνικότητα, Σέρρες, 8.6.1862, αρ. πρ. 201.

32. ΙΑΥΕ 1859, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά του Κανακάρη στο Υπουργείο Επί του Βασιλικού Οίκου και των Εξωτερικών, Σέρρες, 15 Ιουνίου 1859, αρ. πρ. 188.

33. ΙΑΥΕ 1859, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά του Κανακάρη στο Υπουργείο Επί του Βασιλικού Οίκου και των Εξωτερικών, Σέρρες, 29 Ιουνίου 1859, αρ. πρ. 204. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Νίκος Ζ. Νικολάου, «Η μεγάλη πυρκαγιά του 1849», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 1 (1992), σσ. 136-151. Επίσης βλ. Γιώργος Κουτσακιώτης, «Η μεγάλη πυρκαγιά των Σερρών (1849). Νέα στοιχεία από τα γαλλικά διπλωματικά αρχεία», *Σερραϊκά Χρονικά* 14 (1990) σσ. 85-94.

βιάστως, επειδή, λέγει η Οθωμανική εξουσία, άπαντας ούτοι έδωσαν τότε εγγυητικά έγγραφα ότι δέχονται την οθωμανικήν υπηκοότητα, αλλά εννοείται ότι έγινε μεν τούτο, αλλά κατόπιν βίας μεγάλης, μολαταύτα το βασιλικόν τούτο Υποπροξενείον βαδίζον πάντοτε προφυλακτικώς δεν επιμένει εις το να αναγνωρίξη διά φιλονικείας και λογομαχίας προς την διοίκησιν τους τοιούτους, αλλά εις το να επαναπαύη αυτούς μέχρι της οριστικής λύσεως του ζητήματος. Επειδή δε πολλοί των τοιούτων καταδιωκόμενοι παρά των τοπικών Αρχών, είτε δια πληρωμών φόρων είτε διά πληρωθέντων ήδη, είτε δι' άλλας ατομικάς υποθέσεις των καταφεύγουσιν εις το Υποπροξενείον ζητούντες προστασίαν νόμιμον δυνάμει των εγγράφων, άτινα κατέθεσαν εις το γραφείον, το Υποπροξενείον μεσολαβούν εις τοιαύτας [...] επιτυγχάνει του σκοπού άνευ της ελαχίστης δυσκολίας και παρατηρήσεως, ενδιδούσης των τοπικών Αρχών εις τας παρατάσεις του Υποπροξενείου, ότι πρόκειται περί φιλονικουμένου υπηκόου Έλληнос, επομένως κατά την επιδοθείσαν αυτήν Βεζυρικήν Διαταγήν οφείλει να αφήνη ανενόχλητα τα τοιαύτα άτομα μέχρι της οριστικής λύσεως του ζητήματος. Και είναι μεν αληθές ότι τοιούτον τρόπον προσεγγίζομεν εις τον επιδιωκόμενον σκοπόν της προστασίας, αλλά και τα κατορθώματα ταύτα, νέας δυσκολίας γεννώσι, και ταύτας [...].

4^{ον} Διότι και οι λοιποί της ομοίας κατηγορίας Έλληνες, βλέποντες ότι έπροστατεύθησαν τινές των αμφισβητουμένων Ελλήνων, εν οίς και ούτοι κατατάσσονται, αναφέρουσι και αυτοί εις την τοπικήν αρχήν όταν αυτή τους προσκαλέση δι' υποθέσεις των, ότι και αυτοί είναι ελληνικής εθνικότητας. Ο Διοικητής αληθώς, και μάλλον από φόβον πριν την βεζυρικήν διαταγήν, ή από καλήν διάθεσίν του, επ' ουδενί βήμα βίαιον ή καταναγκαστικόν προβαίνει, αλλά περιορίζεται εις το να βεβαιωθή παρά του Υποπροξενείου αν τωόντι και ο προκείμενος φιλονικούμενης ελληνικής εθνικότητας. Τότε γεννάται το σκανδαλώδες ζήτημα του αποφαινέσθαι ναι ή ού; Λέγω 'σκανδαλώδες' διότι, αν μεν καταφατικώς απαντήσω, αλλά της ομοίας τάξεως των φιλονικουμένων ενθαρρύνεται και σωρηδόν προστρέχουσιν εις την αρχήν ημών, ων δ' αρνητικώς, πλείστα παράπονα γεννώνται εκ μέρους των θανόντων, διότι δεν τους προστατεύει το Υποπροξενείον, ενώ η τοπική εξουσία υποχωρή και ενδίδη εις τας παρατάσεις του [...].

6^{ον}. Δευτέρα δυσκολία γεννάται εκ των κατορθωμάτων τούτων ως εξής: Η τοπική αρχή μη δυναμένη -πότε άλλως βούλεται και επιδιώκει τον καιρόν και την παράτασιν- ως και της υπαρχούσης βεζυρικής διαταγής, να επαγάγη αντίστασιν εις τα ληφθέντα μέτρα περί της ελληνικής εθνικότητας, μη δυναμένη να επιτύχη του σκοπού της, του να μην αναγνωρίξη ουδένα Έλληνα υπήκοον, και αναγκαζομένη ούτως

ειπείν να ενδίδη ολοένα, εξυφαίνει ραδιουργίας και μηχανεύεται δολίως κατά των συμφερόντων των υπηκόων Ελλήνων, εφευρίσκει σοφίσματα και αποστέλλει μασπολάδας (αναφορές) εις την Υψηλήν Πύλην περί των Ελλήνων υπηκόων ενταύθα, απαιτεί δε συγχρόνως και την επίδοσιν του Γενικού Καταλόγου εν τη επαρχία ταύτη Ελλήνων. Τοιαύτη είναι η κατάσταση του ζητήματος της ελληνικής εθνικότητος εις την επαρχίαν Σερρών³⁴.

Τελικά, ο κατάλογος με τα 105 ονόματα όσων ήταν σε θέση να χαρακτηρίζονται ως Έλληνες υπήκοοι επιδόθηκε στις εντόπιες Αρχές τον Οκτώβριο του 1859³⁵ και αυτό θα επέβαινε προς όφελος του ελληνικού εμπορίου, αφού μετά τη δημιουργία, πρωτόγνωρα ίσως, θετικού κλίματος υπήρχε το ενδεχόμενο μετανάστευσης από την Ελλάδα προς την περιοχή των Σερρών³⁶. Παρά την προσωρινή αγαστή συνεργασία, ωστόσο, από το νέο έτος τα προβλήματα ξανάρχισαν για τον Υποπρόξενο Κανακάρη, αλλά και για τους Υποπρόξενους που θα ακολουθούσαν. Η προβληματική αυτή κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο στα έτη 1863-1864, όπως καταδεικνύει η σωρεία των διασωθεισών εκθέσεων και αναφορών, και ο «Νόμος περί της Οθωμανικής Υπηκοότητας» του 1869³⁷, αν και επέλυσε μονομερώς το ζήτημα, υπήρξε οπωσδήποτε ευτυχές γεγονός για τις προξενικές Αρχές των Σερρών, που έπρεπε να ασχοληθούν με τη δράση της ξένης προπαγάνδας στην περιοχή...

Συνοψίζοντας πρέπει να λεχθεί πως το διμερές ζήτημα της υπηκοότητας ή ιθαγένειας εμφανίστηκε αμέσως μετά την ίδρυση του πρώτου ελληνικού κράτους. Τότε δόθηκε για πρώτη φορά στους φόρου υποτελείς ελληνικής καταγωγής ραγιάδες η ευκαιρία να δραστηριοποιηθούν εντός της οθωμανικής επικράτειας, απολαμβάνοντας τα προνόμια των διομολογήσεων, που έως τότε απολάμβαναν μόνο πολίτες ελευθέρων ευρωπαϊκών κρατών. Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος αντιμετώπισε με αδεξιότητα τόσο την ευρηματικότητα των ελληνικής καταγωγής οθωμανών υπηκόων, που επιζητούσαν την απόκτηση της ελληνικής υπηκοότητας με κάθε μέσον, όσο και την οθωμανική αδιαλλαξία. Παρόλα αυτά βασικός άξονας της ελληνικής πολιτικής υπήρξε καθ' όλο τον 19ο αιώνα η προσπάθεια της προστασίας των Ελλήνων υπηκόων αντιμετω-

34. ΙΑΥΕ 1859, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά του Κανακάρη προς τη Βασιλική Πρεσβεία της Κωνσταντινουπόλεως, Σέρρες, 13 Σεπτεμβρίου 1859, αρ. πρ. 312.

35. ΙΑΥΕ 1859, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά του Κανακάρη στο Υπουργείο των Εξωτερικών, Σέρρες, 31 Οκτώβριος 1859, αρ. πρ. 375.

36. ΙΑΥΕ 1859, ΕΜΣ, Αρχείο Υποπροξενείου Σερρών, Αναφορά του Κανακάρη προς τον Καϊμακάμη Σερρών Μεχμέτ Ραϊφ Βέη, Σέρρες, 28 Οκτωβρίου 1859, αρ. πρ. 369.

37. Γεωργής, *Η πρώτη...*, ό.π., σσ. 302 - 304.

πίζοντας πολλές φορές τον κίνδυνο της διάρρηξης των διπλωματικών σχέσεων των δύο κρατών.

Βιβλιογραφία

Αρχειακές Πηγές

ΙΑΥΕ, Φάκελοι Υποπροξενείου Σερρών ετών 1850 - 1860.

Βοηθήματα

- Αψηλίδης Ν. Γιώργος, «Έλληνες υπήκοοι στην πόλη των Σερρών το 1869», *Σερραϊκά Χρονικά*, 16 (2007), σσ. 97 - 120.
- Βόγλη Ελπίδα, «Έλληνες το γένος»: *Η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων (1821 - 1844)*, Θεσσαλονίκη, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, 2003.
- Γεωργής Γιώργος, *Η πρώτη μακροχρόνια ελληνοτουρκική διένεξη*, Αθήνα, 1997.
- Γεωργής Γιώργος, *Στις απαρχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, Αθήνα, 1995.
- Δήμος Σιντικής, *Ο χώρος και η ιστορία του*. Ειδική έκδοση για τα 100 χρόνια από την απελευθέρωση της Σιντικής, Σιδηρόκαστρο 2014
- Ευγενίδης Ηλίας, *Ιστορία της Πρώτης Σερρών και της ευρύτερης περιοχής του Παγγαίου*, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- Ζιώγας Παναγιώτης, *Άνω Ποροσία: Γενεαλογίες και Εικόνες: Με ιστορική εισαγωγή και παράρτημα*, Θεσσαλονίκη, 2005.
- Καφταντζής Γεώργιος - Τενεκετζής Θ., *Ιστορία της Ηράκλειας του Νομού Σερρών - Λαογραφικά Ηράκλειας*, Δήμος Ηράκλειας 1973.
- Καφταντζής Γεώργιος, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη, 1996.
- Καφταντζής Γεώργιος, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, Έκδοση ομίλου ΟΡΦΕΑΣ Σερρών, Σέρρες, χ.χ.
- Καφταντζής Γεώργιος, *Ορφείας Σερρών 1905-1991, Ιστορική Αναδρομή*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Κόγκινος Γεώργιος, *Καλά Δένδρα: Καλένδρα ή Καλέντρα Νομού Σερρών: Ιστορία - Λαογραφία - Σέρρες*, Έκδοση Συλλόγου Καλών Δένδρων 2009.
- Κόγκινος Γεώργιος, *Νέο Σούλι Σερρών (Σουμπάσκιοϊ): Ιστορία - Λαογραφία, Κοινότητα Νέου Σουλίου, Σέρρες*, 1998.

- Κοντός Κωνσταντίνος, *Η Αλιστράτη στο διάβα των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 2009.
- Κοντός Κωνσταντίνος, *Ιστορία της Αλιστράτης*, Θεσσαλονίκη, 2003.
- Κουτζακιώτης Γιώργος, «Η μεγάλη πυρκαγιά των Σερρών (1849). Νέα στοιχεία από τα γαλλικά διπλωματικά αρχεία», *Σερραϊκά Χρονικά*, 14 (1990), σσ. 84 - 94.
- Λεύκωμα από το χθες στο σήμερα*, Δήμος Ροδολίβους, Ροδολίβος, 2006.
- Μιχαηλίδης Ιάκωβος, *Μικρή, περήφανη πατρίδα: Ο κόσμος των Ελλήνων διπλωματικών και προξενικών υπαλλήλων στα Βαλκάνια και την καθ' ημάς Ανατολή 1830-1853*, Θεσσαλονίκη, 2012.
- Μιχαηλίδης Ιάκωβος (Επιμ.), *Οι Έλληνες Πρόξενοι στη Θεσσαλονίκη: Διπλωματικά έγγραφα (1830-1889)*, Θεσσαλονίκη, 2013.
- Μπάκας Θ. Ιωάννης, *Ο ελληνισμός και η Μητροπολιτική Περιφέρεια Μελεονίκου 1850-1912*, Θεσσαλονίκη, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, 2003.
- Μπάρκουλα Χάιδω, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1830-1880): Αλυτρωτισμός και διπλωματία*, Αθήνα, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, 2008.
- Νικόλαου Ζ. Νίκος «Η μεγάλη πυρκαγιά του 1849» *Σερραϊκά ανάλεκτα*, 1 (1992), σσ. 136-151.
- Παπαθανασίου Ευάγγελος, *Ιστορία της Νιγηρίας και της Επαρχίας Βισαλτίας*, Νιγηρία, 1970.
- Παπακυριάκου Κυριάκος, *Ιστορία της κοινότητας Νεοχωρίου Σερρών και των ιερών ναών αυτής*, Νεοχώρι, 2008.
- Παπακυριάκου Κυριάκος, *Ιστορία του νομού Σερρών από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της απελευθερώσεως του το 1912-1913*, Θεσσαλονίκη, 2013.
- Παπακυριάκου Κυριάκος, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία της Κοινότητας Αγίου Πνεύματος και της ομωνύμου Ιεράς Μονής*, Σέρρες, 2003.
- Παπακυριάκου Κυριάκος, *Συνοπτική Ιστορία του Νομού Σερρών και της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου*, Σέρρες, 1995.
- Παπακυριάκου Κυριάκος, *Η κοινότητα του Αγίου Πνεύματος Σερρών: προσφορά και ιστορική ταυτότητα της Μακεδονίας*, Πολιτιστικός Σύλλογος «Άγιον Πνεύμα», Θεσσαλονίκη χ.χ.
- Πέννας Πέτρος, *Η ιστορική παρουσία της Βισαλτίας και της Νιγηρίας και η προσφορά τους στους Εθνικούς Αγώνες*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών Μελενίκου, Αθήναι, 1976.
- Πέννας Πέτρος, *Τα Άνω Πορροία: το διαμάντι του Μπέλλες (Ιστορία - Λαογραφία)*, Αθήνα, 1989.
- Πραξιούτης Ιωάννης, *Η Ζίχνη διαμέσου των αιώνων*, Νέα Ζίχνη, χ.χ.
- Σκαρλάτος Νικόλαος, *Σιδηρόκαστρο, Αιώνια πόλη του κάστρου*, Σέρρες, 2005
- Τζανακάρης Βασίλειος, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, τ. Α΄-Β΄, Περιοδικό «ΓΙΑΤΙ», Σέρρες, 1996.
- Χιώλος Κωνσταντίνος, *Η Αλιστράτη Σερρών: Μία Θρησκευτική, Πνευματική και Εθνική Έπαλξη*, Αθήναι, 1981.
- Ψάθας Α. - Μητρακλή-Ψάθα Βασιλική, *Άγιον Πνεύμα Σερρών: Ιστορία - Λαογραφία της κοινότητος*, Σέρραι, 1979.

ARISTOTELIS NIK. SPYRIDOPOULOS

THE ISSUE OF NATIONALITY IN THE SUBCONSULATE OF SERRES

Abstract

From the very beginning of the newly formed nation-state of Greece, recognizing the nationality of Greek citizens that were living and working in the Ottoman Empire was the cause of the first acute problem between the two countries. From 1833 to 1869 the Greek consular authorities on Ottoman territory dealt unfailingly with this on-going bone of contention. The dispute was unilaterally resolved when the Ottoman Empire introduced the “Law on Ottoman citizenship”. Although there were some difficulties pertaining to this, they did not take on a transnational character. The aim of this paper is to examine the issue of nationality in the subconsulate of Serres from its foundation up to 1860. The paper is based on the unpublished material of the archives of the subconsulate of Serres from the Historical Archives of the Hellenic Ministry of Foreign Affairs which is kept in the archives of the Society for Macedonian Studies, as well as existing bibliographical sources found in the scientific literature along with the rich local historiography of the city of Serres and the wider region.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΙΟΝΗΣ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου έλυσε μονόπλευρα το ανατολικό ζήτημα με τη βίαιη επιβολή των απόψεων της πανσλαβιστικής προπαγάνδας. Η αντίδραση όμως των Ελλήνων και των άλλων ευρωπαϊκών κρατών ματαίωσαν τα σχέδια των πανσλαβιστών με την υπογραφή της νέας συνθήκης του Βερολίνου. Η προηγούμενη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, που δημιουργούσε εκτεταμένο βουλγαρικό κράτος, αποτελούσε έκτοτε το μεγάλο όνειρο των Βουλγάρων, που κατηύθυνε και τη μετέπειτα πολιτική τους. Επιδιώκοντας, λοιπόν, να παρουσιάσουν όσο περισσότερα μπορούσαν εξαρχικά χωριά, για να τα εμφανίσουν ως βουλγάρικα, όταν θα διαλυόταν η οθωμανική αυτοκρατορία, στηριζόμενοι στην εκκλησιαστική προτίμηση του κόσμου, εξανάγκαζαν με κάθε τρόπο τους υπόδουλους πληθυσμούς ν' αναγνωρίσουν την εξαρχία και να δεχθούν τη βουλγάρικη εκπαίδευση¹.

Ο ελληνισμός διαισθάνθηκε τον κίνδυνο και αντέδρασε με την οργάνωση της εκπαίδευσης και την ενίσχυση της εκκλησίας. Έτσι άρχισε ο μακεδονικός αγώνας, ο οποίος υπήρξε ένας ιδιότυπος και ακήρυκτος πόλεμος, που κράτησε 38 ολόκληρα χρόνια και πέρασε από τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση της ειρηνικής διεύθυνσης (1870-1897), που χαρακτηρίζεται από την έντονη προπαγανδιστική δράση τους, δεν απέδωσε. Ακολούθησε η δεύτερη φάση της οργάνωσης του βουλγαρικού κομιτάτου (1897-1904), όπου οργιάζει η τρομοκρατία. Οι Βούλγαροι κατά την περίοδο αυτή θέλουν να εμφανισθούν ως προστάτες του υπόδουλου χριστιανισμού της Μακεδονίας. Κάτω, όμως, από το ευαγγέλιο του ελευθερωτή και το μανδύα του σταυροφόρου έκρυβαν το εγχειρίδιο του δολοφόνου. Πολεμούσαν βέβαια τους Τούρκους, αλλά και όλους εκείνους που δεν ήθελαν να γίνουν Βούλγαροι. Εκμεταλλευόμενοι τον άτυχο πόλεμο του 1897, που εξανέμιση τις εθνικές ελπίδες των Ελλήνων, οι Βούλγαροι παρουσιάζονται αυτή την περίοδο ως πρόμαχοι της ελευθερίας και ως απόστολοι της αντιτουρκικής σταυροφορίας. Πίστευαν ότι

1. Βλ. Κ. Βαβούσκου, «Ο Μακεδονικός Αγών και η ιστορία του», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 69 (1994), τευχ. Β', σ. 315-316.

θα έπαιρναν με το μέρος τους όλους εκείνους που μιλούσαν σλαβόφωνα ιδιώματα, τους γραικομάνους όπως τους αποκαλούσαν. Αυτούς προσπάθησαν να προσηλυτίσουν και να τους παρασύρουν στην εξουσία. Οι πληθυσμοί, όμως, αυτοί αντέδρασαν, γιατί είχαν ελληνική συνείδηση και ήθελαν να μείνουν πιστοί στο Πατριαρχείο. Οι ελληνόφωνοι πάλι πληθυσμοί ούτε καν ήθελαν να ακούσουν για αποσκίρτηση. Και τότε άρχισε η τρομοκρατία των Βουλγάρων. Πολλά ήσαν τα θύματα της θηριωδίας των. Το επίσημο ελληνικό κράτος παρέμεινε απλώς θεατής των γεγονότων. Ευτυχώς, που το Πατριαρχείο αντιλήφθηκε την κρισιμότητα αυτής της κατάστασης κι έστειλε νεαρούς δυναμικούς μητροπολίτες σε περιοχές της Μακεδονίας που οργάνωσαν την πρώτη υποτυπώδη άμυνα του υπόδουλου ελληνισμού κατά των κομιτατζήδων².

Η επανάσταση του Ίλιντεν, που ξέσπασε στις 20 Ιουλίου 1903, προξένησε μεγάλες συμφορές κι έθασε τα βουλγαρικά όνειρα. Η Μακεδονία παρουσιάζεται ως αναρχούμενη, γεγονός που έδωσε την ευκαιρία στις Μεγάλες Δυνάμεις να επέμβουν και να επιβάλλουν ειδικές ρυθμίσεις που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά τους με τις ζώνες επιρροής που αποκτούσαν. Η ελληνική κυβέρνηση ακολουθούσε το δόγμα της άψογης στάσης και αρκούσαν να παρακολουθεί την όλη κατάσταση, περιοριζόμενη μόνο σε διαμαρτυρίες. Ο θάνατος, όμως, του Παύλου Μελά τον Οκτώβριο του 1904 έρχεται να συγκλονίσει ολόκληρη την Ελλάδα. Έρχεται να σημάνει πανελλήνιο συναγερισμό για να γίνει το θαύμα. Και τότε όλοι ξεσηκώθηκαν για να τρέξουν σε βοήθεια της Μακεδονίας. Έτσι οργανώθηκε ο ντόπιος πληθυσμός που πέρασε στην τρίτη φάση (1904-1908) του ένοπλου αγώνα. Η αρχική αυτοάμυνα, που πρόβαλε ο ντόπιος πληθυσμός της Μακεδονίας, κάτω από την καθοδήγηση των εκκλησιαστικών και προξενικών αρχών του, μετατράπηκε σ' επίθεση, που οδήγησε τον ελληνισμό στην επικράτησή του.

Για το μακεδονικό αγώνα στο σαντζάκι των Σερρών δεν έχει δημοσιευθεί μέχρι σήμερα καμιά ολοκληρωμένη και συστηματική εργασία. Έχουν γραφεί, βέβαια, κάποια άρθρα σε τοπικές εφημερίδες ή περιοδικά αλλά τα άρθρα αυτά είναι πολύ γενικά και δεν καλύπτουν όλη την περίοδο του ένοπλου μακεδονικού αγώνα στους καζάδες του σαντζακίου των Σερρών. Από τις παλιές εργασίες που δημοσιεύτηκαν στα «Σερραϊκά Χρονικά», ξεχωρίζουν οι εκθέσεις του προξένου Σακτούρη, που παρουσιάστηκαν από το Βασίλειο Λαούρδα με εισαγωγή του Πέτρου Πέννα³, τα άρθρα του Νατάλη Πέτροβιτς και Ιωάννη Τόζη

2. Κ. Χιόνης, *Ο Μακεδονικός Αγώνας στο σαντζάκι της Δράμας*, εκδ. Ξυράφι, Καβάλα 2015, σ. 15.

3. Β. Λαούρδα-Π. Πέννα, «Ο Μακεδονικός Αγών εις την περιοχή των Σερρών κατά το 1907 (εκθέσεις του Προξένου Σακτούρη)», *Σερραϊκά Χρονικά* 3 (1958) 5-143.

στα «Σερραϊκά Χρονικά» του 1958⁴ και οι σημειώσεις και οδηγίες του Δημοσθένη Φλωριά, που δημοσιεύθηκαν στο ίδιο περιοδικό το 1961⁵. Ενδιαφέρουσα είναι ακόμα και η ανακοίνωση που έγινε από τον Πέτρο Πέννα στο Συμπόσιο του Μακεδονικού Αγώνα, που οργανώθηκε στη Θεσ/νίκη από 28 Οκτωβρίου έως 2 Νοεμβρίου 1984⁶. Τέλος, η πρόσφατη εργασία του καθηγητή Κυριάκου Παπακυριάκου στηρίζεται στις παραπάνω δημοσιεύσεις και σε απομνημονεύματα μακεδονομάχων⁷.

Την υπάρχουσα βιβλιογραφία έρχεται σήμερα να συμπληρώσει το αρχειακό υλικό που παρέμεινε ανεκμετάλλευτο στα Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Οι αναφορές που αποστέλλονται είτε από τους υποπροξένους των Σερρών στην προϊστάμενη αρχή τους, είτε από τους αξιωματικούς που υπηρετούσαν ως γραμματείς στο ίδιο υποπροξενείο, στο ειδικό τμήμα του Μακεδονικού Κομιτάτου, είναι διαφωτιστικές. Παρακολουθούμε την πορεία του μακεδονικού αγώνα στο σαντζάκι των Σερρών μέσα από το ανέκδοτο αρχειακό υλικό που μας διασώζεται. Μέσα από την αλληλογραφία των δύο Εθνικών Κέντρων, της Καβάλας και των Σερρών, έρχονται στο φως νέα στοιχεία που συμπληρώνουν τα κενά που υπήρχαν, διορθώνουν τα εσφαλμένα, αποκαθιστούν την ιστορική αλήθεια. Από τη μελέτη της αλληλογραφίας αυτής αποδεικνύεται ότι η οργάνωση του αγώνα στην Ανατολική Μακεδονία ανέκοψε το ρεύμα της καθόδου των Βουλγάρων στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, περιόρισε τη βουλγαρική διείσδυση και ξεκαθάρισε περιοχές των σαντζακίων Δράμας και Σερρών από την παρουσία των Βουλγάρων. Η διαπίστωση αυτή της υποχώρησης των Βουλγάρων ομολογείται και από αρχικομιτατζή, ο οποίος αναφέρει σ' επιστολή του, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Βίος μας», τεύχ. 8, 1907, που εξέδιδε στη Σόφια ο Στρασιμίρωφ, ότι η κατάσταση άλλαξε στην Ανατολική Μακεδονία από τότε που ήρξατο η άνοδος δια θαλάσσης των ελληνικών ανταρτικών ομάδων. Αποδεικνύεται ακόμα, από τα ίδια τα έγγραφα που διασώζονται, ότι η προσφορά των ντόπιων κατοίκων στην ένοπλη εθνική αντίσταση ήταν μεγάλη. Τούτο, άλλωστε, αναγνωρίζεται και από τον ίδιο τον αρχηγό του Εθνικού Κέντρου Καβάλας Στυλιανό Μαυρομιχάλη, ο οποίος στην από 15-7-1930 επιστολή του, που έστειλε

4. Ν. Πέτροβιτς, «Ο Μακεδονικός αγών και η συμβολή των Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά*, 3 (1958) 159-187. Ι. Τοζη, «Ενας οξύμωρος κομματικός αντίκτυπος του Μακεδονικού Αγώνος στην Αμερική», *Σερραϊκά Χρονικά*, 3 (1958) 188-224.

5. Β. Λαούρδα- Π. Πέννα, «Αρχείον Μακεδονικού Αγώνος Αλεξάνδρου Δαγκλή. Σημειώσεις και οδηγία Δημοσθένους Φλωριά», *Σερραϊκά Χρονικά*, 4 (1961) 97-144.

6. Π. Πέννα, «Η οργάνωση του Μακεδονικού Αγώνα στην περιοχή των Σερρών», *Συμπόσιο Μακεδονικού Αγώνα*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1987.

7. Κ. Παπακυριάκου, *Ο Μακεδονικός αγώνας στο Νομό Σερρών*, Σέρρες 2012.

στο δημοσιογράφο Δ. Δημητριάδη, αναφέρει: *Νομίζω ότι ο μακεδονικός αγών δεν υπήρξε μεμονωμένον έργον ολίγων αποστόλων ή αρχηγών έξωθεν επιδραμόντων, αλλ' ότι αυτόν κατειργάσθη η μακεδονική ψυχή και ιδία οι βουλγαρόφωνοι εκείνοι, οι οποίοι χάριν της αθανάτου ελληνικής ιδέας τα πάντα εθυσίασαν. Οι εκ της ελευθέρας Ελλάδος κατελθόντες δεν επράξαμεν τι άλλο, ειμή το γενικόν τούτο συναίσθημα του μακεδονικού λαού, να συντονίσωμεν εις μίαν οργάνωσιν, η οποία τόσα αγαθά αποτελέσματα επέφερε*⁸.

Σήμερα αναζητώντας τους δημιουργούς που διαμόρφωσαν και σημάδεψαν με το πέρασμά τους το μακεδονικό αγώνα στην Ανατολική Μακεδονία, όχι μόνο ερχόμαστε στη γνώση της σύγχρονης νεοελληνικής πραγματικότητας αλλά και τιμούμε βαθύτερα τη μεγάλη αυτή προσφορά τους κρατώντας την χρονικά άφθαρτη μέσα στα ζωντανά στοιχεία του σημερινού εθνικού μας βίου.

Βασικό κέντρο οργάνωσης του μακεδονικού αγώνα στην Ανατολική Μακεδονία ήταν οι Σέρρες. Το σαντζάκι των Σερρών αποτελούνταν από 8 καζάδες: των Σερρών, της Ζίχνας, του Νευροκοπίου, του Ρασλοκίου, Απάνω Τζουμαγιάς, Μελενίκου, Δεμίρ Ισσάρ (Σιδηροκάστρου) και Πετριτσιού. Στους βόρειους καζάδες του σαντζακίου αυτού υπήρχε σλαβόφωνος πληθυσμός, που άρχισε να πυκνώνει μετά το 1872, όταν άρχισε η βουλγαρική προπαγάνδα. Ο πληθυσμός όμως αυτός, αν και ήταν σλαβόφωνος, παρέμενε πιστός στον ελληνισμό και στην ορθοδοξία, γεγονός που δυσκόλευε το έργο των Βουλγάρων προπαγανδιστών. Κατά του πληθυσμού αυτού άρχισε από το 1900 η τρομοκρατία. Δέκα συμμορίες κομιτατζήδων εξαπολύθηκαν στις βόρειες επαρχίες του σαντζακίου των Σερρών με αρχηγό τον περιβόητο και αδίστακτο Γιάννη Σανδάσκι, ο οποίος με 200 περίπου άνδρες αλώνιζε τις περιφέρειες αυτές κι έκανε αισθητή την παρουσία του⁹. Η κατάσταση γίνεται απελπιστική, όταν άρχισε ο βίαιος προσηλυτισμός των περιοχών αυτών. Οι περιφέρειες του Πετριτσιού, Σιδηροκάστρου και Μελενίκου ελέγχονταν από τα σώματα των κομιτατζήδων. Οι μόνες εστίες ελληνισμού που απέμειναν στα βόρεια αυτά μέρη ήταν το Στάρτσοβο και το ίδιο το Μελένικο. Η ανυπαρξία ένοπλης και οργανωμένης αντίστασης των Ελλήνων οδήγησε στην τραγική αυτή κατάσταση.

Την απουσία ένοπλων ελληνικών σωμάτων για οργανωμένη αντίσταση κατά των Βουλγάρων αναπλήρωνε η παρουσία ψυχομένων ιε-

8. Βλ. Δ. Κ. Δημητριάδη, «Ιστορικά Σημειώματα», εφημ. Κήρυξ Καβάλας, αρ. φ. 1486/19-12-1930.

9. Για τη φυσιογνωμία του Γιάννη Σανδάσκι, βλ. Β. Καλογρηά, «“Βασιλιάς χωρίς στέμμα”»: Η δράση του Γιάννη Σαντάσκι στην Ανατολική Μακεδονία 1908-1912», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 2 (2013) 341-348.

ραρχών στις περιοχές Δράμας και Σερρών. Αναφέρουμε τους ιεράρχες του Μελενίκου Ειρηναίο και Αιμιλιανό, του Νευροκοπίου Νικόδημο και Θεοδώρητο, της Δράμας και Ζίχνης Χρυσόστομο Καλαφάτη. Ο τελευταίος μάλιστα έγινε η ψυχή του μακεδονικού αγώνα στην περιοχή του¹⁰. Μαζί με τον αρχιδιάκονό του Θεμιστοκλή Χατζησταύρου οργανώνουν από το 1902 που βρέθηκαν στη Δράμα την πρώτη υποτυπώδη άμυνα κατά των θηριωδιών του Βουλγάρων. Από τα πρώτα θύματα που θρήνησαν οι ιεράρχες αυτοί, κατά τον πρώτο χρόνο της παρουσίας των στη Δράμα, ήταν ο Έλληνας πρόκριτος της Πλεύνας Αθανάσιος Βαλαβάνης. Ακολούθησε τον επόμενο χρόνο η δολοφονία των προκρίτων του Ζυρνόβου, που έγινε στις 26-10-1903, την ώρα της θείας λειτουργίας¹¹. Τα θύματα υπήρξαν μέλη της επιτροπής «Άμυνας» που είχε συστήσει ο Ίων Δραγούμης κατά το ολιγόχρονο πέρασμά του από το υποπροξενείο Σερρών. Τέτοιες επιτροπές «Άμυνας» είχαν συσταθεί σ' όλες τις πόλεις και σε πολλά χωριά της Ανατολικής Μακεδονίας για την αντιμετώπιση της βουλγαρικής παρουσίας. Δεν ενεργοποιήθηκαν, όμως, και αδράνησαν μέσα σ' ένα χρόνο. Η σύσταση της επιτροπής «Άμυνας» του Ζυρνόβου έγινε γνωστή στους Βουλγάρους, η οποία και προέβη στη σφαγή των μελών της. Ο υποπρόξενος των Σερρών Ίων Δραγούμης με τον αρχιδιάκονο Χρυσόστομο (Θεμιστοκλή Χατζησταύρου) έσπευσαν στο Ζύρνοβο για να ενταφιάσουν τα θύματα της βουλγαρικής θηριωδίας. Επιστρέφοντας από το Ζύρνοβο διανυκτέρευσαν οι δύο άνδρες στην Προσοτσάνη. Εκεί κατέληξαν, ύστερα από πολύωρη συζήτηση, ότι έπρεπε να δημιουργηθούν σώματα αντίστασης για να αντιμετωπισθεί η δράση των αντιπάλων. Εκεί άκουσαν τα παράπονα των προκρίτων της Προσοτσάνης και διαπιστώθηκε ότι ήταν καιρός να εγκαταλειφθεί η άψογη στάση και να προσφύγει ο μακεδονικός ελληνισμός στα όπλα *ως εις έσχατον μέσον της εθνικής αμύνης του και επικρατήσεως*¹². Την αρχή αυτή την ετήρησε ο Ίων Δραγούμης, ο οποίος την εμφύσησε και στους συγγενείς του. Γι αυτόν αναφέρει ο δημοσιογράφος Δ. Δημητριάδης το 1930 σε σχετικό άρθρο του στην τοπική εφημερίδα «Κήρυξ» της Καβάλας ότι ήταν καύχημα της Ανατολικής Μακεδονίας *ότι εν αυτή συνελήφθη το πρώτον η ιδέα της ενόπλου κατά των Βουλγάρων δράσεως*.

Όταν ξέσπασε το βουλγαρικό πραξικόπημα τον Ιούλιο του 1903, ο αρχιδιάκονος Χρυσόστομος της μητρόπολης Δράμας βρισκόταν στη

10. Χρυσόστομου Καλαφάτη, Εκθέσεις περί του Μακεδονικού αγώνος, επιμ. Β. Λαούρδα, εκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1960 και Κ. Χιόνη, ό.π., σ. 28.

11. Χ. Καλαφάτη, ό.π., σ. 10-11 και Αναστασίου Ιορδάνογλου, «Η κατάσταση στη Μακεδονία με βάση τα εκδεδόμενα έγγραφα, 1903-1908», *Συμπόσιο Μακεδονικού Αγώνα*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 128.

12. Δ. Κ. Δημητριάδη, ό.π., φ. 1516/25-1-1931.

Θεσ/νίκη. Μ' επείγον τηλεγράφημα του μητροπολίτη του επέστρεψε και ανέλαβε το έργο της καταστολής της εξέγερσης των κατοίκων του Παγγαίου, που είχαν παρασυρθεί από τους Βούλγαρους με το σύνθημα η «Μακεδονία για τους Μακεδόνες». Όταν έφθασε στο Παγγαίο, διαπίστωσε ότι όλοι οι κάτοικοι της περιοχής ήσαν μεμυημένοι στο κίνημα και οπλισμένοι. Με κίνδυνο της ζωής του κατόρθωσε να μεταστρέψει τα φρονήματα και ν' αφοπλίσει τους κατοίκους, που, τελικά, σώθηκαν από τις τουρκικές σφαγές, ενώ άλλες περιοχές, που παρασύρθηκαν στην ψευδεπανάσταση του Ίλιντεν, καταστράφηκαν από τον τουρκικό στρατό¹³.

Το 1904 η κατάσταση στα σαντζάκια των Σερρών και της Δράμας γίνεται αφόρητη. Οι δολοφονίες Ελλήνων πατριωτών συνεχώς αυξάνονται. Η ανάγκη οργάνωσης ένοπλων σωμάτων για την προστασία του ελληνικού πληθυσμού κρίνεται επιβεβλημένη. Υπέρμαχος του εξοπλισμού των κατοίκων της περιφέρειάς του και της κατάρτισης ένοπλων ανταρτικών ομάδων γίνεται ο ίδιος ο μητροπολίτης Χρυσόστομος μαζί με τον αρχιδιάκονό του. Δε βρέθηκε, όμως, στη Δράμα το κατάλληλο πρόσωπο για ν' αναλάβει την ευθύνη ενός τέτοιου εγχειρήματος. Ούτε βοηθήθηκε η προσπάθεια αυτή από το γενικό πρόξενο Θεσ/νίκης Αντωνόπουλο, που ασπαζόταν τις αντιλήψεις του τότε πρωθυπουργού Δ. Ράλλη, ο οποίος ακολούθησε το δόγμα της άψογης στάσης, για να αποφύγει τη σύγκρουση με την Τουρκία.

Την αδράνεια αυτή της προξενικής αρχής θέλησε να αναπληρώσει ο αρχιδιάκονος Χρυσόστομος, που κατήλθε στην Αθήνα και πρότεινε στον αξιωματικό Βελισαρίου να έλθει στη Μακεδονία για να αναλάβει το δύσκολο αυτό έργο. Η απάντηση του Βελισαρίου στην πρόταση του Χρυσοστόμου ήταν ότι δε θα παρέλειπε να πράξει το καθήκον του, όταν θα παρέδιδε το υλικό που διαχειριζόταν¹⁴.

Η δράση των βουλγαρικών συμμοριών εντάθηκε κατά τα έτη 1904-1905. Ο ελληνικός πληθυσμός περιορίστηκε σε μια παθητική αντίσταση και η αντιμετώπιση των θηριωδιών συνεχίστηκε μέσω της εκκλησίας, με την οποία συνεργάζονταν τα προξενεία, οι οργανώσεις και ο ελληνισμός της Μακεδονίας. Η αλλαγή του προξένου της Θεσ/νίκης Αντωνόπουλου και η παρουσία του Λάμπρου Κορομηλά διαμόρφωσαν ένα νέο κλίμα. Καταρτίζονται τα πρώτα ανταρτικά σώματα και για τη Δράμα προορίζεται ο υπολοχαγός του πυροβολικού Αμπράσογλου ή Αμπρακιώτης, που ατύχησε την επόμενη μέρα της εξόδου του, γιατί τον Αύγουστο του

13. *Τιμητικός Τόμος επί τω Ιωβηλαίω του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Φιλίππων-Νεαπόλεως-Θάσου Χρυσοστόμου*, Καβάλα 1960, σ. 404-405.

14. Κ. Χιόνης, *ό.π.*, σ. 50.

1905 κυκλώθηκε στην Ποταμιά του Κιλκίς και το σώμα του διαλύθηκε. Ο ίδιος πιάστηκε αιχμάλωτος και καταδικάστηκε σε τριετή φυλάκιση. Επειδή δεν υπήρχε άλλο κατάλληλο πρόσωπο για ν' αντικαταστήσει τον Αμπράσογλου, ο Κορομηλάς κάλεσε τον αρχιδιάκονο Χρυσόστομο και του ανέθεσε το έργο του αξιωματικού Αμπράσογλου. Έτσι ο αρχιδιάκονος Χρυσόστομος έγινε αρχηγός του Εθνικού Κέντρου Δράμας και όλοι οι παλιοί συνεργάτες του ορκίσθηκαν αμέσως¹⁵. Ο μητροπολίτης Χρυσόστομος έπρεπε κατά το φαινόμενο να μένει αμέτοχος αλλά τα όργανά του εμπνέονταν και καθοδηγούνταν απ' αυτόν. Τότε πρέπει να μυήθηκαν ο Κομβόκης και όλοι οι άλλοι που έδρασαν στα χωριά της Δράμας. Η ίδρυση μικροομάδων προστασίας στα χωριά ανέκοψε τη δράση των κομιτατζήδων και κατέστησε επικίνδυνες τις μετακινήσεις τους. Κρυφά οπλίσθηκαν πολλοί κάτοικοι των περιχώρων, που έτρεχαν να βοηθήσουν, όταν παρουσιάζονταν συμμορίες κομιτατζήδων. Από τα πρώτα σώματα που καταρτίστηκαν ήταν και η ομάδα του δάσκαλου στο Βόλακα Δημητρίου Φραντζή, η δράση του οποίου έγινε αντιληπτή και για να αποφύγει τη σύλληψη η οργάνωση αναγκάστηκε να τον φυγαδεύσει στην Αθήνα.

Καθυστέρηση στην οργάνωση της αντίστασης παρατηρείται και στις βόρειες επαρχίες του σαντζακίου των Σερρών. Ο Σερραϊκός κάμπος τρομοκρατείται από τους αρχηγούς των βουλγαρικών συμμοριών Σανδάσκι, Τάσκα, Σαράσωφ και Ντίνα Αραμπατζή, ενώ η περιοχή της Ζίχνας και του Παγγαίου καταδυναστεύεται από τον Πανίτσα¹⁶. Το 1902 υποκύπτει η Βροντού, που είναι κέντρο 25 σλαβόφωνων χωριών, αλλά πιστών στον ελληνισμό και στην ορθοδοξία, και γίνεται ορμητήριο έκτοτε των κομιτατζήδων. Ο υποπρόξενος των Σερρών Στουρνάρας δεν προχώρησε στη σύσταση οργανωμένης αντίστασης, γιατί πίστευε ότι η θέση του ελληνισμού στις Σέρρες ήταν σταθερή και ακλόνητη. Στα τέλη του 1903 ανακλήθηκε και τον αντικατέστησε ο Ίων Δραγούμης, που αποσπάστηκε από το Μοναστήρι. Κατά την εξάμηνη παραμονή του στις Σέρρες, ο Ίων Δραγούμης σύστησε την επιτροπή «Άμυνας», γνωστή στους Σερραίους ως Ελληνικό Κεντρικό Κομιτάτο. Δύο χρόνια αργότερα, το 1905, συστήνεται και ο «Ορφεύς», πολιτιστικός σύλλογος, που ενσαρκώνει τον αγώνα και μεταβάλλεται σε φυτώριο μακεδονομάχων, το οποίο εκτελεί τις εντολές του υποπροξενείου.

Το 1905 υποπρόξενος Σερρών είναι ο Μ. Τσαμαδός, ο οποίος συνεπικουρείται από το λοχαγό Κουρέβελι, που υπηρετεί με το ψευδώνυμο Μάλλιος. Αυτός οργάνωσε δύο ανταρτικές ομάδες, που διαλύθηκαν, ό-

15. Δ. Κ. Δημητριάδη, *ό.π.*, φ. 1518/28-1-1931.

16. Π. Πέννα, *ό.π.*, σ. 437-438.

μως, ύστερα από ολιγόχρονη δράση, γιατί οι αρχηγοί των ομάδων αυτών δεν ήσαν εμπειροπόλεμοι.

Από τις αρχές του 1906 η κατάσταση αλλάζει στην Ανατολική Μακεδονία. Η ίδρυση και η οργάνωση των δύο Εθνικών Κέντρων, της Καβάλας και των Σερρών, εγκαινιάζει νέα γραμμή δυναμικής δράσης και ένοπλης αντίστασης, που ανατρέπουν τα δεδομένα που επικρατούσαν έως τότε στις περιοχές αυτές. Ο νεαρός σημαιοφόρος του Πολεμικού Ναυτικού Στυλιανός Μαυρομιχάλης, που καταφθάνει στην Καβάλα στις 1-4-1906, αναλαμβάνει ως γραμματέας του υποπροξενείου αυτού και οργανώνει το Εθνικό Κέντρο Καβάλας, με το ψευδώνυμο Στέφανος Μαυρομάτης. Την ίδια χρονική περίοδο τοποθετούνται στις Σέρρες ο Αντώνιος Σακτούρης ως υποπρόξενος και ο υπολοχαγός Δημοσθένης Φλωριάς ως γενικός γραμματέας για την οργάνωση του Εθνικού Κέντρου Σερρών¹⁷. Πρω της άφιξης αυτών των δύο υπήρχαν στις Σέρρες δύο σοβαρά ανταρτικά σώματα. Στο ένα αρχηγός ήταν ο Θανάσης Χατζηπανταζής και στο άλλο ο Δούκας ή καπετάν Ζέρβας¹⁸. Με την άφιξη των δύο ανδρών η πόλη των Σερρών αποκτά την πλήρη οργάνωσή της. Αναδιαρθρώνεται η εθνική άμυνα στο σαντζάκι των Σερρών και δημιουργούνται τακτικά και υπεύθυνα σώματα με ντόπιους και έμπειρους αρχηγούς και με ντόπια παλικάρια. Σε μικρό χρονικό διάστημα 15 οπλαρχηγοί με 250 άνδρες περιέτρεχαν τους καζάδες των Σερρών χτυπώντας τους κομιτατζήδες και εμψυχώνοντας τους κατοίκους της υπαίθρου.

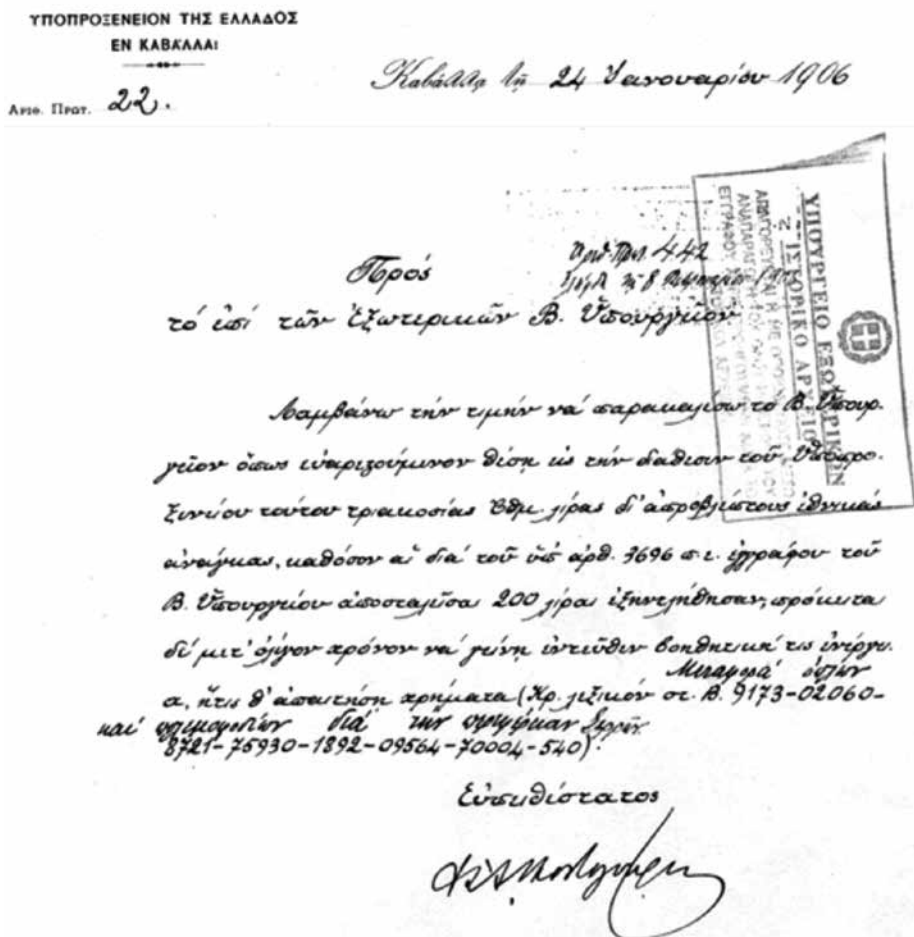
Οι πρώτες ελληνικές ανταρτικές ομάδες που άρχισαν να συστήνονται, ή οι συνεργάτες των υποπροξένων ή των ιεραρχών, έπρεπε να εξοπλισθούν. Τα όπλα μεταφέρονταν με πλοία και αποβιβάζονταν σε ερημικές ακτές του κόλπου του Ορφανού ή σε παραλίες της Καβάλας και της Θάσου, όπου τα ξεφόρτωναν και τα μετέφεραν με ζώα στη Δράμα. Εκεί τα αποθήκευαν στο χάνι του Ντελή Αντώνη, που βρισκόταν πίσω από το αρτοποιείο του Ν. Τσαγανού. Από το χάνι τα παραλάμβαναν οι μυστικοί απεσταλμένοι, που τα διοχέτευαν στα χωριά των Σερρών και της Δράμας. Πρώτη μνεία εξοπλισμού της επαρχίας Σερρών Ζίχνας γίνεται στην από 26-12-1904 αναφορά που απευθύνει στο υπουργείο Εξωτερικών ο υποπρόξενος Καβάλας Άγγελος Άννινος, ο οποίος ζήτησε 100 οθωμανικές λίρες για την επιχείρηση μεταφοράς 150 όπλων και 15.000 φυσιγγίων με σκοπελίτικο πλοίο μέσα σε βαρέλια κρασιού. Η αποστολή αυτή προοριζόταν, όπως αναφέρεται, *διά την εντεύθεν εισαγωγήν όπλων εις το διαμέρισμα Σερρών Ζίχνας*. Με νεότερη ανα-

17. Π. Τσάμη, *Μακεδονικός Αγών*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 358.

18. Π. Τσάμη, *ό.π.*, σ. 297.

φορά του, που απευθύνει στις 24-1-1906 ο υποπρόξενος Καβάλας Φ. Κοντογούρης στο υπουργείο Εξωτερικών, ζήτησε 200 λίρες, γιατί επρόκειτο δε μετ' ολίγον χρόνον να γίνη εντεύθεν βοηθητική τις ενέργεια, ήτις θ' απαιτήση χρήματα (Μεταφορά όπλων και πολεμοφοδίων διά την περιφέρειαν Σερρών)¹⁹.

Το σαντζάκι των Σερρών διαιρέθηκε σε τρία Αρχηγεία. Στο πρώτο του Μπέλες, που περιελάμβανε τους καζάδες του Μελενίκου, Πετριτσίου και Δεμίρ Ισάο, μετά το θάνατο του Χατζηπανταζή, ορίσθηκε αρχικά ως αρχηγός ο καπετάν Αλέξανδρος Ευρυθιώτης και μετέπειτα τοποθετήθηκε ως γενικός αρχηγός των σωμάτων που δρούσαν στην περι-

Το από 24-1-1906 έγγραφο του Φ. Κοντογούρη που ζητεί 200 λίρες για μεταφορά όπλων και πολεμοφοδίων στην περιφέρεια Σερρών.

19. Κ. Χιόνη, ό.π., σ. 252.

οχή του Μπέλες ο Στέργιος Βλαχάμπης ή Βλάχμπης, πρωτοπαλίκαρο του Χατζηπανταζή, που ήταν δραστήριος και διέθετε μεγάλη πείρα. Ξεκαθάρισε πολλά χωριά του Κάμπου από τους Βούλγαρους προπαγανδιστές και επανέφερε στην ορθοδοξία όσα εξαναγκάστηκαν να προσχωρήσουν στην εξουσία.

Στο Αρχηγείο της Νιγρίτας γενικός αρχηγός ορίζεται ο Αλέξανδρος Ευρυθιώτης ή Αϊβαλιώτης με έδρα το Χουμνικό και το Ζερβοχώρι και σε περιοχή που απλώνεται από τον κόλπο του Ορφανού ως το Ορλιακό και μέρος του μικρού Κάμπου. Κάτω από τις διαταγές του δρουν ο Γ. Γκούρμης, ο Καράπαπας, ο παπα-Πασχάλης ή καπετάν Ανδρούτσος και ο καπετάν Γεώργιος Γιαγκλής. Ο παπα-Πασχάλης έπεσε ηρωικά μαχόμενος, ύστερα από βουλγαρική προδοσία, ενώ ο Γιαγκλής υπήρξε ο αυστηρός τιμωρός εκείνων που τολμούσαν να διαπράξουν εγκλήματα κατά των Ελλήνων και εμπόδισε κάθε απόπειρα βουλγαρικής καθόδου προς τη Χαλκιδική και το Άγιον Όρος.

Στο Αρχηγείο της Ζίχνας και του Παγγαίου γενικός αρχηγός ορίζεται ο καπετάν Δούκας. Σ' αυτόν υπάγονται τα ανταρτικά σώματα του Μάρτζιου, του Τζουβαλτζή και του Μπουλασίκη²⁰. Αλωνίζουν και κυριαρχούν στην περιφέρειά τους. Ανταποδίδουν τα χτυπήματα των Βουλγάρων. Εξουδετερώνουν τη συμμορία του Πανίτσα στη Γράτσιανη. Τα χωριά αρχίζουν να ανασαίνουν και επιστρέφουν στην Ορθοδοξία. Στα Δαρνακοχώρια ο Ανδρέας Μακούλης, από τη Στενήμαχο, και ο καπετάν Στρατής προστατεύουν την περιφέρειά τους και πέφτουν σε μάχες που έδωσαν με υπέρτερες τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις. Από έκθεση του υποπρόξενου Σακτούρη μαθαίνουμε ότι ο παπα-Πασχάλης με το ψευδώνυμο Ανδρούτσος απέβη σωτήρ και προστάτης των ομογενών και ο φόβος των βουλγαρικών συμμοριών μέχρι που προδόθηκε κι έπεσε στη Νικοσλάβη. Από άλλη έκθεση του Σακτούρη μαθαίνουμε ότι το σώμα του Ανδρέα Στενημαχίτη καταστράφηκε στη Δόβιστα από προδοσία συντρόφου του. Αναφέρει ακόμα ο Σακτούρης ότι ο Ανδρέας συνήνου αγνότητα ήθους, αγαθότητα ψυχής, θάρρος και θαυμαστήν αισιοδοξίαν περί του εθνικού ημών αγώνος, και αξιομνημόνευτον ευφράδειαν. Ζωηρός και ακάματος εδημηγόρει διαρκώς προς τους χωρικούς και διά ζωηρών παραστάσεων και συγκρίσεων εκ της ιστορίας παρουσίαζε διά γλαφυράς γλώσσης και ωραίων εικόνων την υπεροχήν του Ελληνισμού κατά του Βουλγαρισμού και διά της αισιοδοξίας, της πειθούς και ακαταμαχήτων επιχειρημάτων συνήρπαζε και ενθουσίαζε τους ακροατάς του²¹.

20. Π. Πέννα, ό.π., σ. 438.

21. Β. Λαούρδα-Π. Πέννα, «Ο Μακεδονικός Αγών», ό.π., σ. 81.

Ο φυλετικός αγώνας οξύνεται και διεξάγεται με πείσμα κατά το Μάρτιο του 1907. Ο υποπρόξενος Καβάλας Νικόλαος Μαυρουδής στην από 27-3-1907 επιστολή του στον υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Σκουζέ αναφέρει ότι *αι φυλετικάί ταραχαί ήρξαντο πάλιν εν ταις πόλεσι και ιδίως εν τη υπαίθρω χώρα δριμύτεραι και με φονικάς εκδηλώσεις*²². Τα ελληνικά ανταρτικά σώματα δέχονται άλλο ένα κτύπημα στις 17-4-1907. Το σώμα του καπετάν Στρατή, που αριθμούσε 10 άνδρες, κτύπησε στο χωριό Σουμπάς-κιοϊ σχισματικούς που επέστρεφαν από τις Σέρρες στη Δράνοβα. Η χωρίς λόγο επίθεση προκάλεσε το θάνατο τεσσάρων, ενώ πληγώθηκε ένας άντρας και τραυματίστηκε ελαφρά μια γυναίκα. Τούτο προκάλεσε την επέμβαση των στρατιωτικών αποσπασμάτων, που κινήγησαν τους αντάρτες και τους πολιορκήσαν στην Τοπόλιανη. Από τους 10 άνδρες μόνο δύο διέφυγαν, ένας σκοτώθηκε και οι υπόλοιποι 7 παραδόθηκαν και κλείστηκαν στις φυλακές.

Ο Ιούλιος του 1907 υπήρξε μήνας απωλειών για τους Έλληνες. Τον ίδιο μήνα καταστρέφεται και το σώμα του περιφήμου Μητρούση, το οποίο προδόθηκε και πολιορκήθηκε στα Κάτω Καμενίκια Σερρών, όπου κρυβόταν. Από τους άνδρες του τρεις σκοτώθηκαν, ενώ οι άλλοι δύο πιάστηκαν αιχμάλωτοι, καταδικάστηκαν και απαγχονίστηκαν.

Ο αγώνας των ελληνικών σωμάτων παρουσιάζει αρχικά δυσκολίες στις Σέρρες, τις οποίες παραθέτει ο Σακτούρης στις από 4-1-1907 οδηγίες του στους αγωνιστές. Στις οδηγίες αυτές αναφέρει: *...Δυστυχώς, όμως, η ημετέρα οργάνωσις ευρίσκειται ακόμη εν τη γενέσει της, συγκρινομένη μάλιστα προς την από τοσούτων ετών οργανωθείσαν και θαυμασίως λειτουργούσαν βουλγαρικήν δράσιν, και επομένως αδυνατεί νααντεκδικήται εντός 24 ή 48 ωρών». Και συνεχίζοντας ο Σακτούρης τις οδηγίες αναφέρει την έλλειψη εμπείρων αρχηγών, γεγονός που επισημαίνει: «Αλλ' εκείνο εφ' ου προσκρούει σήμερον το ζήτημα, εκείνο όπερ επιβραδύνει την οργάνωσιν και επομένως την αποτελεσματικήν άμυναν και εις το οποίον οφείλεται συνεπώς η αδυναμία της αμέσου και οιονεί ραγδαίας αντεκδικήσεως, είναι η έλλειψις καταλλήλων αρχηγών. Ούτως εις μεν καταδειχθείς ανεπαρκής, αντιληφθείς δε και ομολογήσας ο ίδιος την ανεπάρκειάν του απεχώρησεν ή αναχωρεί κατ' αυτάς, παραδώσας προσωρινώς άλλω και την αρχηγίαν του σώματος, μέχρις ευρέσεως καταλλήλου. Του ετέρου σώματος οι άνδρες θεωρήσαντες άτολμον και ανεπαρκή τον αρχηγόν των, εγκατέλιπον αυτόν. Ο της τρίτης ομάδος αρχηγός είναι αναντιροήτως νοήμων, νοημονέστερος και κάλλιον των άλλων κατενόησε τον αγώνα. Πλην νέος έτι ων δεν συνεπλήρωσε την οργάνωσίν του, ουδέ παρεσκεύασεν επαρκώς το έδαφος, ώστε να έχη ε-*

22. Κ. Χιόνη, ό.π., σ. 260.

λευθερίαν και ασφάλειαν εις τας κινήσεις του²³, γι' αυτό και απαιτείται τολμηρός αρχηγός που να επιχειρεί γενναίως επιθέσεις και κατά ατόμων, και κατά θέσεων που θεωρούνται ληστοφωλιές τρομοκρατών.

Οι φόννοι που εκτελούνταν από τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα προκαλούσαν τις διαμαρτυρίες των τουρκικών αρχών και των Ευρωπαϊών αξιωματικών, γεγονός που ανάγκασε τις κυβερνήσεις να υποδείξουν την αναστολή των εκτελέσεων. Παρατηρείται μια ολιγόχρονη ύφεση, αλλά ξανάρχισε ο φυλετικός αγώνας για να λήξει με την επανάσταση των Νεοτούρκων και την καθιέρωση του τουρκικού συντάγματος τον Ιούλιο του 1908.

Από τη μελέτη της προξενικής αλληλογραφίας διαφωτίζεται ο πρωταγωνιστικός ρόλος των δύο αξιωματικών που οργάνωσαν τα δύο Εθνικά Κέντρα στην Ανατολική Μακεδονία, του Στυλιανού Μαυρομιχάλη και του Δημοσθένη Φλωριά κατά την κρίσιμη περίοδο του μακεδονικού αγώνα στην Καβάλα και στις Σέρρες. Ακαταπρόνοητοι και οι δύο εργάτες της εθνικής ιδέας, συντέλεσαν τα μέγιστα στην ανάπτυξη του εθνικού φρονήματος των κατοίκων της υπαίθρου με τη σύσταση ειδικών εθνικών επιτροπών και τη σύνταξη κανονισμών. Η διαφορά και η πρόοδος της εθνικής ιδέας έγινε αισθητή από τότε που ανέλαβαν να οργανώσουν τα δύο αυτά Εθνικά Κέντρα οι φίλεργοι και ενθουσιώδεις αυτοί αξιωματικοί. Οι χωρικοί ανέκτησαν θάρρος και τόλμην τοιαύτην ώστε τα πάντα εισίν έτοιμοι να θυσιάσωσιν υπέρ της πατρίδος...²⁴. Η αναπτέρωση του εθνικού φρονήματος των κατοίκων της υπαίθρου, η εξύψωση της παιδείας, η ένοπλη οργάνωση των εντοπίων, η απώθηση των Βουλγάρων στα βόρεια της Δράμας και των Σερρών, ο οικονομικός αποκλεισμός αυτών από τις μεγάλες αγορές των πόλεων, καθώς και η επέκταση του ένοπλου αγώνα στη Δυτική Θράκη πρέπει να θεωρηθούν δικά τους επιτεύγματα.

Ο στυλοβάτης του Εθνικού Κέντρου Σερρών Δημοσθένης Φλωριάς, ύστερα από απαίτηση των Τούρκων, ανακαλείται και επέστρεψε στην Αθήνα τον Απρίλιο του 1908. Άφησε πίσω του ένα έργο θεμελιωμένο, το οποίο συνέχισε ο αντικαταστάτης του Βασίλειος Καψαμπέλης, γνωστός με το ψευδώνυμο Κατσιμάνης, στον οποίο και παρέδωσε τις σημειώσεις και οδηγίες του, τις οποίες και δημοσίευσε ο Πέτρος Πέννας στον τέταρτο τόμο των «Σερραϊκών Χρονικών». Ο άλλος στυλοβάτης του Εθνικού Κέντρου Καβάλας Στυλιανός Μαυρομιχάλης, στενός συνεργάτης του Δημ. Φλωριά, αντικαταστάθηκε το Μάρτιο του 1909 από

23. Β. Λαούρδα-Π. Πέννα, «Ο Μακεδονικός Αγών», ό.π., σ. 24.

24. Κ. Χιόνη, «Η δράση του Στυλιανού Μαυρομιχάλη στην Καβάλα κατά τον Μακεδονικό Αγώνα», *Πελοποννησιακά*, ΚΖ' 2003-2004, σ. 130.

τον ανθυποπλοίαρχο Κων/νο Τυπάλδο, ο οποίος δεν μπόρεσε να ανεχθεί την εκμετάλλευση των ιερών και οσίων που αντιλήφθηκε, τα βρόντηξε κι επέστρεψε στην υπηρεσία του, ύστερα από τρεις μήνες διαμονής του στην Καβάλα. Κατήγγειλε τις εισφορές που εισπράχθησαν από τους καπνεμπόρους της Καβάλας για το οικοτροφείο της Αλιστράτης, που κήκε σκοπίμα, γιατί είχε ασφαλιστεί σε διπλάσια τιμή. Κατήγγειλε τα όπλα που πωλούνταν, ενώ έπρεπε να διανέμονται δωρεάν για να εξοπλίζονται οι πατριώτες των περιχώρων²⁵. Όλα αυτά βέβαια δεν πρέπει να τα ξεχνούμε, αν θέλουμε να κάνουμε ιστορία και όχι αισθητική. Σήμερα, όμως, με την καθολικότητα που δίνει στη θεώρησή μας η χρονική απόσταση και η πληρότητα της ιστορικής έρευνας, κρίνουμε την πολιτεία των αγωνιστών του μακεδονικού αγώνα με μεγαλύτερη κατανόηση και περισσότερη ωφέλεια. Αντλούμε διδάγματα από τις αρετές τους, διδάγματα από τις κακίες τους. Αναμφίβολο πάντως είναι ότι ο μακεδονικός αγώνας έδωσε ένα χρώμα παλικαριάς στο νεοελληνικό ήθος. Ξανασύνδεσε το έθνος μας με τις ωραιότερες παραδόσεις της ελληνικής λεβεντιάς.

Πίστεψαν οι Βούλγαροι ότι θα πετύχαιναν τους στόχους τους με την τρομοκρατία. Η τρομοκρατία, όμως, έφερε το αντίθετο αποτέλεσμα, γιατί οργάνωσε τον υπόδουλο ελληνισμό και τον οδήγησε στην ένοπλη αντίστασή του. Τα κακουρήματα των Βουλγάρων εξήγειραν το ελληνικό στοιχείο, φανάτιζαν τους πατριώτες, που προέβαιναν σ' αντεκδικήσεις. Ο εθνικός φανατισμός παρέσυρε μερικές φορές τα αντιμαχόμενα μέρη και σ' ακρότητες. Θύματα των ακροτήτων υπήρξαν και αθώοι, αφού μερικές φορές δε γινόταν διάκριση ανάμεσα σ' ενόχους και αθώους κι αρκούσε ο χαρακτηρισμός πατριαρχικός ή εξαρχικός για να βρεθεί κάποιος δολοφονημένος. Γεγονός είναι ότι ο μακεδονικός αγώνας στην Ανατολική Μακεδονία σημείωσε μεγάλη επιτυχία, γιατί υπήρξε το προπύργιο και ο προμαχώνας των συγκρούσεων, που ανέκοψε το ρεύμα της διείσδυσης των Βουλγάρων στη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία και έδωσε ανάσα στις περιοχές που δεχτηκαν τις πρώτες επιθέσεις των Βουλγάρων. Με το μακεδονικό αγώνα ο ελληνισμός αναμέτρησε τις δυνάμεις του, αναθάρρησε και οδήγησε το έθνος μας στη μεγάλη αγωνιστική προβολή του, στην εποποιία των ένδοξων βαλκανικών πολέμων.

25. Κ. Χιόνη, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, ό.π., σ. 190-191.

KONSTANTINOS CHIONIS

THE COURSE OF THE MACEDONIAN STRUGGLE
IN EASTERN MACEDONIA

Abstract

The Macedonian Struggle was a unique and undeclared war that began in 1870 with the founding of the Bulgarian church and lasted for 38 whole years and passed through three phases. The first phase of peaceful penetration (1870-1897), is characterized by intense propaganda action. Then, followed the second phase of the organization of the Bulgarian Committee (1897-1904), where the terrorism is rampant. Hellenism responded by organizing education and strengthening the church. However, the death of Paul Mela in October 1904 shook the whole of Greece. All Hellenism rose up to help Macedonia. The native population was organized and passed in the third phase (1904-1908) of the armed struggle. The initial self-defense, that the local population of Macedonia put up, under the guidance of its ecclesiastical and consular authorities, turned into an attack that led Hellenism to victory.

The paper records the course of the organization of the Macedonian Struggle and the major events that occurred in Eastern Macedonia and in particular in Sanzaki, Serres, based on the correspondence of the two Greek Consulates of Serres and Kavala in the Historical Archives of the Ministry of Foreign Affairs.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΥΤΟΥΞΙΑΔΟΥ

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΥΕΡΓΕΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ
ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΟ ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ
(19^{ΟΣ} - ΑΡΧΕΣ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ)

Σημαντικότερη πτυχή της νεότερης ελληνικής ιστορίας συνδεδεμένη άμεσα με τη διαμόρφωση, την εδραίωση της ελληνικής εθνικής συνείδησης και τη συσπείρωση του ελληνισμού είναι το φαινόμενο του ευεργετισμού, θέμα με πολύμορφες κοινωνικές και ιδεολογικές προεκτάσεις. Άρχισε να αναπτύσσεται από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα για να διαδοθεί ταχύτατα στον 19^ο και στον 20^ο αιώνα. Μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία των ευρωπαϊκών κρατών αποτελεί ο μεγάλος αριθμός των ευεργεσιών, τόσο υπηκόων των οθωμανικών περιοχών, όσο και ομογενών εγκατεστημένων σε χώρες του εξωτερικού. Η διάδοση της παιδείας αποτέλεσε στόχο του εθνικού προσανατολισμού των Ελλήνων αποδήμων, δεδομένου ότι οι αξίες και οι πεποιθήσεις τους διαμορφώθηκαν από πολιτικά, πνευματικά και πολιτιστικά ρεύματα που διέτρεχαν την Ευρώπη εκείνη την εποχή. Έτσι, από τα μέσα του 18ου αιώνα ήδη η παιδεία αντιμετωπίστηκε ως μοχλός διαμόρφωσης της ελληνικής εθνικής συνείδησης, ως μέσο απομάκρυνσης της οθωμανικής κυριαρχίας και δέχθηκε τον μεγαλύτερο από άλλους τομείς αριθμό κληροδοτημάτων και δωρεών¹.

Τον 19^ο αιώνα το εκπαιδευτικό σύστημα στη Μακεδονία ήταν οργανωμένο σε ιδιωτική, κοινοτική και εκκλησιαστική βάση². Η ίδρυση σχολείων με εκκλησιαστική ευθύνη χρονολογείται από τη Σύνοδο του 1593 και ενισχύεται δυναμικά με το Χάτι - Χουμαγιούν (1856) και τη σύνταξη των Γενικών Κανονισμών του Πατριαρχείου³. Εκκλησιαστικές

1. Κουτουξιάδου Αικατερίνη, *Εθνική Ευεργεσία και Νεοελληνική Εκπαίδευση (1830-1913)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμ. Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, (διδακτορική διατριβή), 2007, σσ. 112, 115.

2. Γ. Χασιώτης, «Η παρ' ημίν Δημοτική Παιδεία από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον», *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, 8 (1873-1874) 116.

3. Αθ. Καραθανάση, *Πραγματεία περί Μακεδονίας, Μελέτες και άρθρα για την*

και κοινοτικές αρχές επομένως επιδίδονταν στην ίδρυση και τη συντήρηση εκπαιδευτηρίων.

Στη Μακεδονία, ζωτικό χώρο της ελληνικής αλυτρωτικής πολιτικής, όπου εμφυλοχωρούσε «ανθελληνική προπαγάνδα» και έντονη αμφισβήτηση της ελληνικής παρουσίας και κυριαρχίας, η δυναμικότητα του ελληνισμού αντικαθρεφτιζόταν στα υψηλά ποσοστά φοίτησης, φαινόμενο αντιληπτό από ιστορικούς, όπως τον Daikin Daglas: «η υπεροχή του Μακεδονικού Ελληνισμού κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας ωφείλετο εις τα ανθούτα σχολεία του»⁴. Έτσι, στατιστικές παρατηρήσεις παρουσιάζουν το σαντζάκι Σερρών τον 19^ο αιώνα να προηγείται της εκπαιδευτικής κίνησης του σαντζακίου Δράμας, αλλά να έπεται εκείνου της Θεσσαλονίκης⁵. Η πνευματική ακμή της ελληνικής κοινότητας Σερρών με λαμπρότερη περίοδο τη δεκαετία 1880-1890 συνεχίζει και στις αρχές του 20^ο αιώνα με έντονη εκπαιδευτική δραστηριότητα⁶. Λόγω μακροαίωσης εκπαιδευτικής παράδοσης (βλ. έργο Μονής Τιμίου Προδρόμου), μεγάλου αριθμού και επιμελημένης λειτουργίας των σχολείων⁷, συστηματικής καλλιέργειας των γραμμάτων υπό την πνευματική καθοδήγηση φωτισμένων δασκάλων από τον χώρο της παιδείας και της εκκλησίας και πρωτοποριακών βημάτων που σημείωσε συγκριτικά με άλλες μακεδονικές πόλεις στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας⁸, δικαίως η πόλη των Σερρών, εκτός από το μεγαλύτερο αστικό και οικονομικό κέντρο, θεωρήθηκε πνευματικό κέντρο της Ανατολικής Μακεδονίας. Βρισκόταν στο σαντζάκι των Σερρών που ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη, το οποίο χωριζόταν στους οκτώ καζάδες: Άνω Τζουμαγιάς, Ράζλοκ, Νευροκοπίου, Μελενίκου, Πετριτσίου, Δεμίρ Ισάρ (Σιδηρόκαστρο), Ζίχνης (Αλιστράτη, Ροδολίβος, υπόλοιπο τμήμα κα-

πνευματική κίνηση και ζωή της νεότερης Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1990, ό.π., σσ.7,12 και Α. Βερέμης, «Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις Τανζιμάτ» *Ι.Ε.Ε.*, τ. ΙΓ, Αθήνα (1977), σσ. 168-171.

4. Daglas Daikin, *Η Ενοποίηση της Ελλάδας (1774-1923)*, Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 2001, σσ. 242-245.

5. Τερζής Ν.-Ζιώγου Σ., *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία, πρώτη προσέγγιση και απογραφή*, Θεσσαλονίκη, 1997, σσ. 132-135, 137.

6. Στράτης Ευάγγελος, «Ιστορία των εκπαιδευτηρίων της πόλεως Σερρών», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 1909, σσ. 144 - 154 και Παπακυριάκος Κυρ., «Η παιδεία στην πόλη και την περιοχή Σερρών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Σερραϊκά Χρονικά*, τόμος 11^{ος}, Αθήνα, 1993, σ. 68.

7. Αθ. Καραθανάσης, «Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία», *Μακεδονία*, τ. Α΄, εκδ. Ελληνική Εθνική Γραμμή Οικουμενικός Ελληνισμός ΕΠΕ, σ. 140.

8. Πρώτοι απ' όλους τους Μακεδόνες οι Σερραίοι εφάρμοσαν εξατάξιο κύκλο μαθημάτων στην κατώτερη και μέση εκπαίδευση, θεσμό που θα καθιερωθεί αργότερα στην ελεύθερη Ελλάδα. Καφταντζής Γεώργιος, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμοι 3, 1967-1972-1996, Θεσσαλονίκη, σ. 343.

ζά, μονή Εικοσιφοίνισσας) και Σερρών (Σέρρες, Βαρακλή Τζουμαγιά-Ηράκλεια, Νιγρίτα και υπόλοιπο τμήμα)⁹.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1860 η εκκλησιαστική αρχή λειτούργησε ως αποκλειστικός φορέας διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής αναλαμβάνοντας τα βάρη κοινωνικής πρόνοιας και παιδείας των χριστιανών. Από το β' μισό του 19^{ου} αιώνα το ελληνικό κράτος φιλοδοξεί να συμβάλει στη συντήρηση κοινοτικών εκπαιδευτηρίων λειτουργώντας συμπληρωματικά και ενίοτε ανταγωνιστικά προς την εκκλησιαστική διοίκηση. Κονδύλια του κρατικού προϋπολογισμού διοχετεύονται μέσω μυστικών ή φανερών διαύλων στα προξενεία και από εκεί στις κοινότητες ή σε κατά τόπους φιλεκπαιδευτικούς Συλλόγους¹⁰. Οι κοινότητες, ως βασική πηγή χρηματοδότησης του σχολικού δικτύου, χάρη στην επιβολή διαφόρων φόρων, στις συνεισφορές κατοίκων ή ομογενών του εξωτερικού, διατηρούσαν την άμεση επαφή σχολείου και κατοίκων καλλιεργώντας το ενδιαφέρον και τη φροντίδα τους για την επίλυση προβλημάτων, την επιτέλεση παιδευτικού έργου και τη χρηματοδότησή του¹¹.

Η θεαματική επιτάχυνση της φοίτησης μετά το 1880, η μεγαλύτερη προώθηση των ελληνικών γραμμάτων συγκριτικά με εκπαιδευτικές προσπάθειες άλλων μειονοτήτων γύρω στα 1900 δεν αποδίδεται μόνο στο Πατριαρχείο ή στις ελληνικές κυβερνήσεις¹². Αδιαμφισβήτητα, καθοριστικός υπήρξε στο θέμα αυτό ο ρόλος της ελληνικής αστικής τάξης της περιοχής, ελληνικών κοινοτήτων του εξωτερικού, μακεδόνων εμπόρων και ιδιωτών ευεργετών¹³. Ο ελληνισμός της διασποράς επέδρασε καθοριστικά στην οικονομική και πνευματική ανάπτυξη μακεδονικών πόλεων, όπως οι Σέρρες. Η πόλη, που είχε αναδειχθεί κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα σε σπουδαίο οικονομικό και εκπαιδευτικό κέντρο, ευνοήθηκε από τις εξαγωγές καπνού και βαμβακιού ελληνικών εμπορικών οίκων

9. Παπαδόπουλος Στ., *Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1970, σσ. 13, 14.

10. Χασιώτης, ό.π.

11. Ευαγγελόπουλος Σπυρ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα, 1989, σ. 59.

12. Κουτουξιάδου Αικατερίνη, «Οι διαδικασίες συγκρότησης της νηπιακής αγωγής κατά τον 19^ο αιώνα στην ανατολική Μακεδονία. Η περίπτωση του Βασιλείου Μελά στην περιοχή της Προσοτσάνης (1904-1906)», *Ε' Επιστημονική Συνάντηση Δράμας (Μάιος 2006)* και Brancoff, *La Macedoine et sa population chretienne*, Παρίσι 1905, σ. 63.

13. Τσουνκαλάς Κ., *Εξάθρηση και Αναπαράγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1979, σ. 459.

προς την κεντρική κυρίως Ευρώπη¹⁴. Η διάρθρωση, λοιπόν, του εκπαιδευτικού συστήματος του σαντζακίου κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας δεν ήταν ενιαία, αλλά συνδεόταν με την κοινωνικοοικονομική συγκρότηση της ελληνικής σεραϊκής κοινότητας, το γενικότερο κλίμα της κάθε περιόδου, το ανταγωνιστικό πλαίσιο με άλλες κοινότητες του ίδιου χώρου και τις πρωτοβουλίες ιδιωτών.

Από τον 17^ο αιώνα που μαρτυρείται παρουσία δασκάλων και λειτουργία «ελληνικής σχολής» (αρχές του 18^{ου} αι.)¹⁵ υπάρχει το φαινόμενο της ευεργεσίας υπό μορφή προσωπικού αγώνα, συνεισφοράς, δωρεάς ή κληροδοσίας. Πρωτοστατούν συνήθως ιερωμένοι, συχνά δάσκαλοι οι ίδιοι. Χαρακτηριστική υπήρξε η περίπτωση του παπα-Κυριαζή, κληρικού της μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών το 1645, στην οποία αφιέρωσε ως δάσκαλος 2.000 άσπρα και δύο στρέμματα, σύμφωνα με τον κώδικα της μονής¹⁶. Σημαντική ήταν η με χρυσόβουλο του 1722 ετήσια χορηγία τριακόσιων γροσίων του Νικολάου Αλ. Μαυροκορδάτου, ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας, προς τη Σχολή Σερρών¹⁷. Επειδή τα έξοδα μισθοδοσίας και συντήρησης της Σχολής δεν επαρκούσαν, αν και καταβάλλονταν από τόκους κεφαλαίου 4.500 γροσίων, το ταμείο ενισχυόταν από εισφορές και δωρεές¹⁸. Όταν με τον θάνατο του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και του γιου του διακόπηκε από τους διαδόχους ηγεμόνες η χορηγία προς τη μητρόπολη Σερρών, η σχολή υπολειτούργησε. Για τη λειτουργία της αγωνίστηκε το 1735 ο μητροπολίτης Σερρών, Γαβριήλ¹⁹.

Ενδεικτικά, ως παραδείγματα εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών μητροπολιτών έναν αιώνα μετά, αναφέρουμε εκείνο του Χρύσανθου (1811-1824) για την ίδρυση ελληνικού σχολείου, το οποίο ενισχύθηκε²⁰ οικονομικά από Σεραϊούς εμπόρους βαμβακιού στη Βιέννη και το Μπράσοβο, τα παραδείγματα του μητροπολίτη Γρηγορίου Φουρτουνιάδη για την ανέγερση Αλληλοδιδασκτικής Σχολής το 1834, του Παπαρίζου και Σεραϊών δωρητών²¹ αλλά και του μητροπολίτη Δράμας Αγαθάγγελου

14. Τερζής - Ζιώγου, ό.π., σσ. 136-137.

15. Αρχές του 19^{ου} (1833) ιδρύεται και δεύτερο σχολείο, το πρώτο αλληλοδιδασκτικό σχολείο αορένων της πόλης. Στράτης, Ιστορία, ό.π., σσ. 144, 147.

16. Κουντιάδης Γαβ., «Οι διδάξαντες εν Σέρραις προ του Εμμ. Φωτιάδου», εφημ. *Η Πρόσδος Σερρών*, 9/11/1933.

17. Εμμ. Φωτιάδη, Επιστολή προς τον εν Σέρραις Φιλοπατριόδη, Εκκλησ. Φάρος Αλεξανδείας 1911, σσ. 478-482.

18. Παπαγεωργίου Π., *Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου*, Θεσσαλονίκη 1982, έκδ. Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, σ. 41 (φωτομικρ. ανατύπωση από την *Byzantinische Zeitschrift* 1884), σ. 280.

19. Το σχολείο αυτό λειτουργήσε ως το 1780. Παπαγεωργίου Π., ό.π.

20. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 48.

21. Παπακυριάκος, ό.π., σ. 66.

για τη θεμελίωση ελληνικής σχολής στη Ζίχνα το 1864²². Με επιμονή του μητροπολίτη Δράμας, Αθανάσιου Γ' Καΐρη υποχρεώθηκε η μονή της Παναγίας της Εικοσιφοίνισσας, -δόκιμοι μοναχοί της οποίας στάλθηκαν στη Σχολή Αλιστράτης για να εκπαιδευτούν καλύτερα- σε ετήσια επιχορήγηση προς τη Σχολή, την οποία εξακολούθησε να καταβάλλει ως την απελευθέρωση²³. Με πρωτοβουλίες του μητροπολίτη Ναθανάηλ, του ηγούμενου Θεοδοσίου και με έξοδα της μονής Τιμίου Προδρόμου από το 1870 έως το 1883 λειτούργησε τακτική ιερατική Σχολή, για οικοδόμηση αιθουσών της οποίας το 1870 η Μονή δαπάνησε 3.563 γρόσια, ενώ για δίδακτρα, εξοπλισμό και επέκτασή της, 4.954 γρόσια. Έτσι, η σχολή που προϋπήρχε²⁴ αναδιοργανώθηκε και μετατράπηκε σε ιερατική το 1879. Στο καταστατικό της ορίζεται ότι σε όλους τους μαθητές παρέχεται δωρεάν διδασκαλία, διατροφή και στέγη από τη Μονή, συνήθη αρωγό, επίσης, των εκπαιδευτηρίων των Σερρών²⁵. Πολλοί ιεράρχες χρηματοδότησαν εκπαιδευτικές υποδομές, όπως οι: Γρηγόριος (1835) και Κωνσταντίνος (1863), Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, Ιάκωβος Πατριάρχης Αλεξανδρείας (1853), ο Μητροπολίτης Σαμακοβίου Ματθαίος (1859), ο Δαφνουσίας Χαρίτων (1859), ο οποίος αφιέρωσε στα σχολεία 500 οθωμ. λίρες, ο Θεόφιλος Ιεροδιάκονος Προδρομίτης (1859) που δώρισε 375 οθωμ. λίρες, ο Σερρών Γρηγόριος με προσφορά άνω των 100 οθωμ. λιρών για την ανέγερση Γυμνασίου (1904)²⁶.

Το ευρύ σχολικό δίκτυο του σανζακίου Σερρών επιβάρυνε τους προϋπολογισμούς των κοινοτήτων. Η αυτοδιοίκησή τους και η αगाστή συνεργασία με εκκλησιαστικούς επιτρόπους και μέλη σχολικών εφορειών, τους φοροεπιτρόπους, οδηγούσε στην κοινοτική ενίσχυση των σχολείων²⁷. Κοινωνικές εκδηλώσεις, παραστάσεις μουσικών και δραματικών ομίλων, έρανοι, ενοίκια, λαχεία ή εκούσιοι δασμοί σε παραγό-

22. Ο Αγαθάγγελος ίδρυσε πολλές σχολές. Καρσανίδης Ενάγγελος, *Η εκπαίδευση στις επαρχίες Δράμας & Ζιχνών κατά την Τουρκοκρατία 1840-1913*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δράμας, Δράμα 2010, σ. 346.

23. Εντούτοις, τον επόμενο χρόνο (1844) επανιδρύθηκε στο μοναστήρι «ελληνικόν σχολείον» και οι δόκιμοι μοναχοί σπούδαζαν πάλι. Στη μονή της Παναγίας της Εικοσιφοίνισσας ανέκαθεν λειτουργούσε κοινό σχολείο ως το 1843, οπότε, με εντολή του πατριάρχη Γερμανού Δ', οι δόκιμοι μοναχοί στάλθηκαν στη Σχολή Αλιστράτης, για να εκπαιδευτούν καλύτερα. Καρσανίδης, *ό.π.*, σ. 344.

24. Στη μονή του Τιμίου Προδρόμου Σερρών είχε δημιουργηθεί μικρή αλληλοδιδασκτική σχολή με προσπάθειες του Οικουμενικού Πατριαρχείου «πολλὰς τας ωφελείας προσενεγκούσα τη διψώση παιδείας Μακεδονία». Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σσ. 30-61.

25. Στόγιουλου Γ., «Η Ιερατική Σχολή στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Επιστημονικό Συμπόσιο Χριστιανική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη, 1995, σ. 130.

26. Στράτης Γ. Ενάγγελος, «Ευεργέται και Δωρηταί της ελληνικής κοινότητας Σερρών», *Μακεδονικό Ημερολόγιο* 2 (1909), σσ. 142-144.

27. Καρσανίδης, *ό.π.*, σσ. 90-94.

μενα προϊόντα συνιστούσαν συνήθη πρακτική εξοικονόμησης πόρων²⁸, ελλείμματα των οποίων καλύπτονταν από τις Μητροπόλεις²⁹. Από το 1722 ήδη με συνδρομή των κατοίκων συστήθηκε το ελληνικό σχολείο Σερρών³⁰. Για τη συνέχιση λειτουργίας του το 1800, προύχοντες και ευημερούσες συντεχνίες της πόλεως υπό την προεδρία του μητροπολίτου Κωνσταντίνου, παράλληλα με σημαντικές τους εισφορές, επέβαλαν δύο παράδες φόρο σε κάθε φορτίο βάμβακος³¹. Η πρακτική αυτή συνόδευε τη χρηματοδότηση εκπαιδευτικών μονάδων μέχρι το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου³². Με έσοδα του συνοικισμού της Σούρπας, (106,5 οθωμ. λίρες ετησίως), λόγου χάρη, που προέρχονταν από εισπράξεις ακινήτων, καλυπτόταν η μισθοδοσία των δασκάλων³³. Στις εκούσιες εισφορές των κατοίκων της πόλης και της επαρχίας, επαφιόταν η συντήρηση του οικοτροφείου του ομίλου «Ορφέα» Σερρών που λειτούργησε το 1908-1909, ενώ μοναδικό σταθερό έσοδό του ήταν η χορηγία του ελληνικού κράτους ποσού 150 λιρών. Με τη συνδρομή των κατοίκων της επαρχίας Αλιστράτης στεγάστηκε το παρθεναγωγείο σε ευρύχωρο κτήριο, ενώ ένα οικοτροφείο, όπου έμεναν 50-80 μαθητές, κυρίως αυτών, των οποίων οι γονείς είχαν σκοτωθεί από Βουλγάρους, ιδρύθηκε το 1904 με έξοδα του σωματίου «Αμφίπολις»³⁴. Η Αλιστράτη, όπου από το 1841 λειτουργούσε η «Κεντρική Ελληνική Σχολή», ενώ από το 1870 το εξατάξιο παρθεναγωγείο με δύο νηπιαγωγεία και στα σχολεία της οποίας φοιτούσαν μαθητές από την επαρχία Ζίχνης, είχε αναδειχθεί σε δεύτερο μετά τις Σέρρες πνευματικό κέντρο της Ανατολικής Μακεδονίας³⁵.

28. Α.Υ.Ε., φακ. 1888, Α.Α.Κ. υπ.2, έγγο. 94/6.5.1888 Υποπροξ. Καβάλας προς Επιτροπή Ε.Ε.Ε.Π, Α.Υ.Ε., φακ. 1889/Α α.α.κ.ΑΒ, έγγο. 316/27.6.89, Α.Υ.Ε. 1905/57, έγγο. 1641 υπ. 2. Επιστ. Χρυσοστόμου, Α.Υ.Ε., φακ. 1906/15, έγγο. 15/3.3.1906.

29. Α.Υ.Ε., φακ. 1906/80, έγγο. 466/1.10.1906.

30. Καρσανίδης, *ό.π.*, σσ. 352-371.

31. Πέννας Π.Θ., *Ιστορία των Σερρών, Από της αλώσεως αυτών υπό των Τούρκων μέχρι της απελευθερώσεώς των υπό των Ελλήνων, 1383-1913*, Αθήνα, 1966, σ. 398. Το εμπόριο βάμβακος μεταξύ Σερρών και Βιέννης και άλλων πόλεων του εξωτερικού απέδωσε μεγάλα ποσά από τον φόρο. Παπαγεωργίου, Π., *ό.π.*, σ. 280.

32. Το 1883 σε σύσκεψη εκκλησιαστικής επιτροπής, αδελφοτήτων, κοινοτικών αρχόντων και εσναφίου γεωργών αποφασίστηκε σύσταση Σχολικής Επιτροπής, προς εξεύρεση πόρων για το κτίσιμο δημοτικής σχολής. Βοζιάνης, Γ., *Ιστορικά - Λαογραφικά της κοινότητας Εμμανουήλ Παπά Σερρών*, Θεσσαλονίκη 1999.

33. Τα ακίνητα αυτά ήταν ένα καφενείο, τρία σιδηρουργεία, ένας λαχανόκηπος, ένας αγρός καπνού, δύο αποθήκες, δύο υποδηματοποιεία, ένα σαγματοποιείο, ένα ξυλουργείο, ένα παντοπωλείο και ένας φούρνος. Τέγου Στεργιάδου Κ., «Σχολεία και εκπαίδευση της περιοχής Νιγρίτας κατά την περίοδο 1913-1915», *Β' Επιστημονικό Συμπόσιο Η Νιγρίτα- Η Βισαλτία δια μέσου της Ιστορίας*, Νιγρίτα, 1996, σ. 376.

34. ΑΥΕ, φακ. 1904/49, υπ. 49, 1. εγγ. 27.10.1905.

35. ΑΥΕ, φακ. 1885/ΑΒΕ,ΔΙ εγγ. 436/30.12.1885 και Βαρλαμίδης Λ., «Αλιστράτη», *Μακεδονικών Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου*, 4 (1911) 179-185.

Βασική πηγή οικονομικής ενίσχυσης αποτελούσαν και οι δωρεές ιδιωτών. Η μεγάλη δωρεά του Ιωάννου Κώνστα από 10.800 φιορίνια εξασφάλισε κεφάλαιο επαρκές για την απρόσκοπτη λειτουργία της Σχολής Σερρών³⁶. Ο Αναστάσιος Σαφράνης άφησε για την εκπαίδευση κληροδότημα 3.100 φιορίνια κατατεθειμένα στην Τράπεζα της ελληνικής κοινότητας Βιέννης³⁷. Στους δωρητές της συγκαταλέγεται και ο αρχηγός της Επαναστάσεως του 1821, Εμμανουήλ Παππάς. Ως ευεργέτης της γενέτειράς του, Αλιστράτης, μαρτυρείται ο Ευάγγελος Θωμά, έμπορος στο Βελιγράδι. Εκτός από σημαντικά ποσά στα σχολεία Αλιστράτης, κατέθεσε στη μονή Εικοσιφοίνισσας του Παγγαίου κληροδότημα ικανό να καλύπτει μέρος των εξόδων του οικοτροφείου, καρπού της Συντηρητικής Αδελφότητος 'Η Αμφίπολις'³⁸. Το ποσόν υπέρ της Σχολής είναι 29.000 δραχμές. Δεν αναφέρεται όμως έτος κατάθεσης³⁹. Δωρητής ακινήτων στα σχολεία του Ροδολεΐβους αναφέρεται ο Στοϊλας Χατζηγεωργίου⁴⁰.

Ιδιώτες και κοινότητες συνεισφέρουν στη χορήγηση υποτροφιών. Ο Κ. Σπανδωνής χρηματοδοτεί το 1834 τον Κουτλουμουσιανό μοναχό από την Αμοργό Νεόφυτο Καλούδη, με ποσό 600 γροσίων, ώστε να διδαχθεί την αλληλοδιδασκτική μέθοδο «στο καλύτερο Σχολείο του Αρχιεπαγγέλου»⁴¹. Πνευματικές φυσιογνωμίες που άφησαν το ίχνος τους στα εκπαιδευτικά πράγματα υπήρξαν υπότροφοι συλλόγων ή κοινοτήτων. Χαρακτηριστική η περίπτωση του Ιωάννου Πανταζίδη, ο οποίος με έξοδα της κοινότητας Σερρών συμπλήρωσε τις σπουδές του στη Γερμανία, αναγορεύτηκε διδάκτορας φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Γοττίγγης και αργότερα καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών και ορίστηκε ως πρόεδρος του «εν Αθήναις Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» (ΣΔΕΓ)⁴².

Αξιοσημείωτο είναι ότι το από το 1869 εκπαιδευτικό έργο του πατριάρχη Συλλόγου, εντάθηκε από τη δεκαετία του 1880, λόγω των διεθνών εξελίξεων που εδραίωναν βουλγαρικές διεκδικήσεις στα Βαλκάνια.

36. Στράτης, *Ιστορία...*, ό.π., 1909, σ. 143 και ΑΥΕ, φακ. 1904/49, υπ. 49.1.

37. Στράτης, *Οι Ευεργέται...*, ό.π.

38. Μέρος της ετήσιας δαπάνης του Οικοτροφείου για μισθούς δασκάλων ανερχόταν σε 700 οθωμλίρες, ενώ για την καθημερινή λειτουργία του σε 36 λίρες ημερησίως που προέρχονταν από τους τόκους του κεφαλαίου του Ευ. Θωμά. Αικατερίνη Κουτουξιάδου, «Ευεργέτες και ευεργεσίες στο χώρο της παιδείας στη Δράμα και στην ευρύτερη περιοχή της (1870-1922)», *Δ' Επιστημονική Συνάντηση, Δράμα 16-19 Μαΐου 2002*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α. Δράμας 2006, σ. 369.

39. Ζερβός Σ., *Εθνικά Κληροδοτήματα και Δωρεαί*, Αθήνα (1925), σσ. 744, 745, 835.

40. Ό.π., αντίξ. αρ. 385, (Διαθήκη) σ. 839.

41. Πέννα, ό.π., σσ. 414, 416 και Παπακυριάκος, ό.π., σ. 68.

42. Πανταζίδης Ι., *Χρονικόν της πρώτης πεντηκονταετίας του Ελληνικού Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1889.

Επί κυβερνήσεως Τρικούπη εγκρίθηκε η χρηματοδότηση του Συλλόγου με 200.000 δρχ. ετησίως, προκειμένου αυτός να ενισχύσει την ελληνική εκπαίδευση, τη γλώσσα και την εθνική συνείδηση στις διεκδικούμενες περιοχές λειτουργώντας ως υπηρεσία του ελληνικού υπουργείου εξωτερικών (ΥΠΕΞ)⁴³. Μία από τις βασικές του ευθύνες ήταν η χορήγηση υποτροφιών για σπουδές επιστημόνων, μελλοντικών δασκάλων και διδασκαλισσών⁴⁴. Με υποτροφία του Συλλόγου συμπλήρωσε σπουδές στη Γερμανία το 1876 ο Ιωάννης Δέλλιος και το 1880 αναγορεύτηκε διδάκτωρ της φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Ιένας⁴⁵. Υπότροφος του ΣΔΕΓ υπήρξε η Μαρία Οικονόμου από το Σιδηρόκαστρο, μετά την αποφοίτηση της οποίας, το 1909, ο ΣΔΕΓ παρακάλεσε τον πρόξενο Θεσσαλονίκης να την τοποθετήσει σε σχολεία θηλέων της προξενικής του περιφέρειας, λόγω της υποχρέωσης των αποφοίτων να υπηρετήσουν ίσο χρόνο με τη διάρκεια της υποτροφίας τους⁴⁶.

Για την οικονομική στήριξη της εκπαίδευσης αυτών των περιοχών το ΥΠΕΞ συνέστησε υπηρεσία, την Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, η οποία ανέλαβε στο εξής με τη βοήθεια των προξενείων και των μητροπόλεων την εκπαιδευτική παρέμβαση στις κοινότητες⁴⁷. Με εθνική δαπάνη, λόγου χάρη, ανεγέρθηκε το κτίριο, όπου στεγάζονταν το Αρρεναγωγείο, το Παρθεναγωγείο και το Νηπιαγωγείο Κάτω Τζουμαγιάς⁴⁸, όπως και άλλα. Αυτό δεν συνεπάγεται, ωστόσο, την παραίτηση του Συλλόγου από τις δραστηριότητές του στις κοινότητες. Αντίθετα, συνεχίζει να δραστηριοποιείται με ιδίους πόρους. Με δωρεά 1.100 βιβλίων του ΣΔΕΓ και με ενέργειες του Δημητρίου Μ. Μισυρλή, φιλόλογου, ιδρύθηκε η Δημόσια Βιβλιοθήκη Σερρών, όπου ο ίδιος κληροδότησε τη βιβλιοθήκη του⁴⁹.

43. Βούρη Σοφία, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας*, (1870-1904), Αθήνα 1992, σ. 88.

44. Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, «Αικατερίνη Λασκαρίδου (1842-1916) και Δημήτριος Καλαμπακίδης (1813-1878): Δύο Πρωτοπόροι Παιδαγωγοί και Εκπαιδευτικοί από το Μελένικο», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημ. Συμποσίου, Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την Οθωμανική Κατάκτηση μέχρι τη σημερινή Εποχή*, Β' τόμ., 2013, (489-508), σ. 501 και Πρέκα Μ., «Οι δασκάλες στη συγκυρία του αλυτρωτισμού», σσ. 202-203.

45. Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών, Δημήτριος Α. Δημητριάδης, επιμ. *Οι ενεργέται των πανεπιστημίων. Βιογραφικόν απάνθισμα μετά εικόνων*. Εν Αθήναις: Τυπογρ. Καταστήματα Ταρουσοπούλου, 1921.

46. Αρχείο ΣΔΕΓ, «Υποτροφία Αρσακείου», 10/3, α.π.: 156/17.7.1909. Η διαδικασία διορισμού τους κινείται αυτοδίκαια από τον ΣΔΕΓ και Πρέκα, ό.π., σσ. 294-303.

47. Ό.π., σσ. 220-221 και Α.Υ.Ε., φακ. 1902, Α.Α.Κ. 2, φακ. 1891/ΑΑΚ/Α1-3, εγγ. 20.7.1889.

48. Αψηλίδης Γ., «Χρηματοδότηση και επιθεώρηση ελληνικών σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», *Σίρις*, τόμος 6^{ος}, Σέρρες, 2002, σσ. 113-114.

49. Γ. Καφταντζής, *Η ιστορία, ό.π.*, σ. 344.

Στόχος των ευεργετών, υπήρξε η ανέγερση σχολείων, η αποστολή βιβλίων, συγγραμμάτων, φυλλαδίων και επιστημονικών οργάνων, καθώς και η χρηματοδότηση διδακτικών και επιστημονικών εκδόσεων, η μισθοδοσία δασκάλων, η χορήγηση υποτροφιών και η ευαισθητοποίηση των πτωχότερων και περισσότερο αμόρφωτων στρωμάτων σε θέματα παιδείας. Η προσωπική εργασία, όπως οι προσπάθειες σύστασης ενός εκπαιδευτηρίου, η δωρεάν διδασκαλία, η επισκευή και οικοδόμηση και γενικότερα η «αμισθί» παροχή υπηρεσιών αποτέλεσε και αυτή μορφή ευεργετισμού⁵⁰. Ο Εμμανουήλ Φωτιάδης, δάσκαλος του γένους, με σπουδές στο εξωτερικό, παράλληλα με τον εμπλουτισμό των σχολείων των Σερρών με βιβλιοθήκες, εποπτικά όργανα διδασκαλίας, νέους γεωγραφικούς χάρτες κλπ., εργάστηκε με ζήλο για την ανέγερση ιδιαίτερης σχολής θηλέων φροντίζοντας, ήδη από την ανάληψη της σχολαρχίας του το 1837, τη μόρφωση των θηλέων⁵¹.

Η ανάληψη πρωτοβουλιών από πρόσωπα με επιρροή, ενεργητικότητα και εθνικό ζήλο αποτέλεσε μοχλό κινητοποίησης γενναίων προσφορών και βελτίωσης γενικότερα της εκπαιδευτικής κατάστασης. Ως υπερδραστήριο άτομο περιγράφεται ο ιατρός Ιωάννης Θεοδωρίδης, πρόεδρος του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών, την περίοδο 1870-1877, όπως και ο Ιωάννης Πανταζίδης που οργάνωσε με πολύ ζήλο τον ΣΔΕΓ⁵², ενώ επί της σχολαρχίας του ήγμασε η Σχολή των Σερρών. Το 1841 αναπτύσσει μαζί του αλληλογραφία ο Σχολάρχης της Κεντρικής Σχολής Αλιστράτης και γραμματέας του Μητροπολίτου Δράμας, Δημήτριος Καλαμπακίδης, οι επαφές του οποίου διευρύνονται προς τον ελληνισμό της διασποράς⁵³. Ζητά από τον ευεργέτη Αναστάσιο Παλλατίδη στη Βιέννη την αποστολή βιβλίων και εποπτικών οργάνων στη Σχολή της Αλιστράτης. Διατηρώντας στενή επαφή με Αθήνα, Κωνσταντινούπολη και με εκπαιδευτικά κέντρα του βόρειου ελληνισμού, όπως Θεσσαλονίκη, Στενήμαχο, Φιλιππούπολη, Βελιγράδι, Αδριανούπολη, Βραΐλα, Μελένικο, Ξάνθη, αναζητά συνεχή ενημέρωση και επαφή με σπουδαίους δωρητές και πνευματικούς ηγέτες⁵⁴.

Οι εναλλακτικές μορφές της ιδιωτικής αυτής παρέμβασης στο δημόσιο βίο, ως πολύπτυχο πρακτικών και συνάρτηση ποικίλων παρα-

50. Κουτουξιάδου, *Εθνική Ευεργεσία...*, ό.π., σ. 170.

51. Πέννας, ό.π. και Εμμαν. Φωτιάδη, *Επιστολή προς τον εν Σέρραις Φιλοπατριδην*, Εκκλησι. Φάρος Αλεξανδρείας 1911, σσ. 478-482.

52. Ι.Δ., «Ιωάννης Πανταζίδης», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, 1909, σσ. 273-277.

53. Η Αλιστράτη ανήκε διοικητικά στον καζά Ζίχνης του σαντζακίου Σερρών και εκκλησιαστικά υπαγόταν στη Μητρόπολη Δράμας. *Το Αρχαίον του Μητροπολίτη Δράμας - Σμύρνης Χρυσοστόμου*, σ. 391.

54. Ζιώγου-Καραστεργίου, Λασκαρίδου, ό.π., σ. 501.

γόντων, αναδύονται μέσα από κείμενα διαθηκών και επιστολών, όπου συνήθως διαφαίνονται το προφίλ ή τα κίνητρα των ευεργετών και όπου συχνά εξαιρείται η δύναμη και η σημασία της παιδείας⁵⁵. Στη διαθήκη, που φυλάγεται στο Καισαρικό βασιλικό δικαστήριο του Λαντρέχτ ο Παλλατίδης σημειώνει σχετικά: ...*δια να αποδείξω εμπράκτως την ενδόμυχον και την επιθυμίαν μου δια την οποίαν απήλαυσα εκεί προκοπήν, εν ταύτω και την επιθυμίαν μου ότι συνεισφέρω κατά τας δυνάμεις μου εις την αύξησιν του γενναίου προς φωτισμόν της νεολαίας*⁵⁶.

Ανιχνεύεται στην εργασία μας η ευεργετική διάθεση και η πράξη προσφοράς του κληροδότη ή δωρητή και όχι η τύχη του κληροδοτήματος. Η διάθεση του σεργαίου Ιωάννη Κόκκινου να ιδρύσει «Μακεδονικό Ελληνικό Διδασκαλείο» το 1872 αφήνοντας 3.810 οθωμ. λίρες⁵⁷ δεν πρέπει να περνά απαρατήρητη, επειδή η διαθήκη του, με την οποία όριζε τη δωρεά, δεν εκτελέστηκε ποτέ⁵⁸.

Η βούληση των διαθετών κατευθύνεται προςαρμοσμένη στις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες της γενέτειρας κυρίως, καλύπτοντας ζωτικές ανάγκες απομακρυσμένων χωριών ή επαρχιακών πόλεων. Η ποικιλία των κατευθύνσεων των δωρεών, καθώς και το ύψος της προσφερόμενης ευεργεσίας σε σχέση με το σύνολο της περιουσίας του κάθε ευεργέτη διαμορφώνουν ως βασικές παράμετροι την τελική φυσιογνωμία του φαινομένου. Το μέγεθος της ευεργεσίας συνδέεται άμεσα με τη σύγκριση του προσφερόμενου ποσού με την αρχική περιουσία. Θεωρούμε μεγάλους ευεργέτες εκείνους, που διέθεσαν «άπασαν» την περιουσία ή όσων η δωρεά ήταν πολύ υψηλή σχετικά με την αρχική τους περιουσία⁵⁹. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα, ο Γρηγόριος Κωνσταντίνου ή Ρακιτζής, οινέμπορας, που άφησε το σύνολο της περιουσίας του στα εκπαιδευτήρια των Σερρών, από την οποία είχαν ετήσια πρόσοδο 600 οθωμ.λίρες. Κατατάσσεται, έτσι, στους πολύ μεγάλους ευεργέτες της πόλης⁶⁰. Ο Χ[#]Αντώνιος Δημητρίου από Νιγρίτα και η σύζυγός του Φωτεινή με διαθήκη τους το 1875 κληροδότησαν στον Μακεδονικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Σερρών ολόκληρη τη μικρή τους περιουσία. Ο Παλλατίδης άφησε όλα τα περιουσιακά αγαθά του στα σχολεία του Μελένικου⁶¹.

55. Κουτουξιάδου, *Εθνική Ευεργεσία...*, ό.π., σ. 127.

56. Η διαθήκη ανοίχτηκε τον Μάρτιο του 1848. Πέννας, ό.π.

57. ΑΥΕ, Υποπόρξ. Σερρών προς Υπ. Εξ., φακ.131, έγγ. 27.4.1872, φακ.1875, εγγ. 2321.

58. Στράτης, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 151.

59. Κουτουξιάδου, *Εθνική Ευεργεσία...*, ό.π., σ. 118.

60. «Βιογραφία του Μεγάλου Ευεργέτου της Ελληνικής Κοινότητας Σερρών, αειμνήστου Γρηγορίου Κωνσταντίνου», *Μακεδονικό Ημερολόγιο* (1909), σσ. 158-160.

61. Τα σχολεία ως το 1913 εξοικονομούσαν 200 λίρες ετησίως από τόκους του κληροδοτήματος. Ως σήμερα, οι ετήσιοι τόκοι (30.000 δραχμές) περιέρχονται στο Γυμνάσιο Σιδηροκάστρου. Μπάκας Θ. Ιωάννης, *Ελληνισμός και η Μητροπολιτική Περιφέρεια*

Στους πολύ μεγάλους ευεργέτες της πόλης των Σερρών ανήκει και ο Θεόδωρος Ν. Δούμπας με τη σύζυγό του, οι οποίοι χρηματοδότησαν την ίδρυση και λειτουργία του Δουμπείου Νηπιαγωγείου, το 1835 την ανέγερση κτιρίου Αλληλοδιδασκτικής σχολής και το 1853 τη στέγαση του πρώτου Παρθεναγωγείου⁶². Κληροδότησε, επίσης, στα σχολεία των Σερρών 25.000 φράγκα⁶³. Εκτός της περιοχής των Σερρών, ο Θεόδωρος άφησε κληροδότημα 40.000 δραχμών στα ελληνικά εκπαιδευτήρια της Θεσσαλονίκης⁶⁴ και σημαντικά ποσά στη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία για την εκπαίδευση των κοριτσιών⁶⁵. Συμπεριλαμβάνεται στις περιπτώσεις εκείνων που ανήκαν σε οικογένειες ευεργετών. Ο Στέργιος Δούμπας, έμπορος βαμβακιού και υφασμάτων, δημιουργός του «Οίκου Δούμπα», ενός των ακμαιότερων της Βιέννης, ως πρόεδρος επί 25 έτη της ελληνικής κοινότητας Βιέννης, ευεργέτησε το Αρσάκειο Παρθεναγωγείο και το Πανεπιστήμιο Αθηνών (1842)⁶⁶.

Αξιόλογο, επίσης, ήταν το κληροδότημα 40.000 φράγκων στα σχολεία της κοινότητας Σερρών του γιού του, Νικολάου Δούμπα, ευεργέτη της Βιέννης, όσο και της Αθήνας⁶⁷.

Ο Σερραίος Δημοσθένης Αδάμ Χατζηλαζάρου, επίσης, μόνιμος κάτοικος Πειραιά το 1877 προσέφερε 600 οθωμ. λίρες στα εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των Σερρών και άλλες 100 το 1883. Η οικογένεια Χατζηλαζάρου δώρισε στην ελληνική κοινότητα οικόπεδο που ακολούθως παραχωρήθηκε ως στέγη στον Όμιλο «Ορφέα» Σερρών⁶⁸.

Μελενίκου 1850-1912, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2003.

62. Prof. J.M. Tjafettas, M., Konecny Elvira, *Nikolaus Dumba (1830-1900), A dazzling figure in imperial Vienna*, Ακακία, 2015.

63. Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων, *Η Δράσις του Συλλόγου κατά την Εκατονταετίαν 1869-1969*, εποπτεία του συλλόγου Φιλίππου Στέφανου Δραγούμη, επιμέλεια Άγγελου Ν. Παπακώστα, Αθήνα, σ. 169.

64. Ιωάννης Τσικόπουλος, «Θεόδωρος Ν. Δούμπας», *Μακεδονικό Ημερολόγιο* 3 (1910), σσ. 123-129.

65. Αρχείο Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (Α.Φ.Ε.), Μητρώων μελών, αρ. 333 δωρεά 1874.

66. Παπαγεωργίου Στέφανος, Έλληνες Ευεργέτες, «Άξιοι της εθνικής ευγνωμοσύνης», Δήμος Αθηναίων - Πολιτισμικός Οργανισμός, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1997, σ. 107 και Δέλλιος Ι., «Στέργιος Δούμπας - Νικόλαος Δούμπας», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* Π.Σ. 1909, σσ. 269-272. Με έξοδα του έγιναν μεταξύ άλλων τα έργα του Rahl στα Προπύλαια και την Στοά του Πανεπιστημίου Αθηνών, του οποίου θεωρείται Μεγάλος Ευεργέτης. Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν, ό.π.

67. Δέλλιος, ό.π., σσ. 271-272.

68. Το υπόλοιπο ποσό συγκεντρώθηκε με επιβολή φορολογίας στα καπνά 10 παράδες στην οκά και από διάφορες προσφορές Χρηστίδης Ν., *Όμιλος «Ορφέας» Σερρών 1905-2005*, Σέρρες, 2005, σσ. 9-17 και Αψηλίδης Γ., «Το οικοτροφείο του ομίλου “Ορφέα”

Ανάμεσα στα εξέχοντα ονόματα δημοσιευμένα στον *Νεολόγο* το 1885 συγκαταλέγονταν εκείνα των αδελφών Δ. Χατζή Κυριάκου, του Χατζή Αποστόλου Χρυσάφη, των οικογενειών Στέργιου Δούρου και Στέργιου Φωκά, όπως και των Δημήτριου Κων. Τζεράχη, Δημοσθένη Αδάμ Χατζηλαζάρου, Γιαννάκη Κωνσταντίνου, Β. Σταμούλη, Νικολάου Κωνσταντίνου ή Νικόλτσιου. Ο τελευταίος κληροδότησε τη μισή περίπου περιουσία του στα σχολεία Σερρών και στο νοσοκομείο (1894). Στα ονόματα των ευεργετών περιλαμβάνεται και η μονή του Τιμίου Προδρόμου. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα σημαντική για τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων Σερρών ήταν η δωρεά του Νικολάου Πόρναλη, που αφιέρωσε τη ζωή του στην υπηρεσία κοινοτικών και εκπαιδευτικών ζητημάτων, ενώ με διαθήκη του δώρισε σημαντικά ποσά στα σχολεία της πόλης⁶⁹. Αξιοσημείωτες οι δωρεές μέσω διαθήκης του Ιωάννη Παπαγεωργίου, ο οποίος το 1866 αφιέρωσε 3.000 γρ. στο ελληνικό κράτος, στο ελληνικό σχολείο Σερρών 2.000 γρ., στο αλληλοδιδασκατικό 5.000 γρ., στο παρθενωγείο 3.000 γρ., κ.λπ.⁷⁰

Εκτός των Σερρών, κωμοπόλεις ή χωριά υπήρξαν αποδέκτες ευεργετικών χειρονομιών. Τα σχολεία του Μελενίκου (ή Σιδηρόκαστρου), λόγω χάρις, είχαν τους ευεργέτες τους. Ως σπουδαιότερος αναφέρεται ο ιατρός Παλλατίδης, εγκατεστημένος στη Βιέννη, οι ετήσιοι τόκοι του κληροδοτήματός του οποίου ανέρχονταν σε 200 χρυσές λίρες⁷¹. Ως σημαντικά κληροδοτήματα κατατεθειμένα στην Κασέλα του Αγίου Γεωργίου της Βιέννης αναφέρονται εκείνα των Γεωργίου Χατζηνικολάου, Μανασσή Ηλιάδη, αλλά και Μελενικίων διαβιούντων στην Αυστροουγγαρία, όπως του Χρήστου Μάνου και του Μανασσή Ηλιάδη⁷².

Μεγάλοι ευεργέτες, χωρίς να σχετίζονται με συγκεκριμένο τρόπο με το σαντζάκι Σερρών, συνειδητοποιώντας και μόνο την εθνική σημασία που ενείχε η ανασυγκρότηση της εκπαίδευσης στις αλύτρωτες περιοχές κάλυπταν σημαντικές εκπαιδευτικές ανάγκες των ομογενών τους. Ο Αναστάσιος Τσούφλης από το Τσεπέλοβο Ηπείρου, επιχειρηματίας στη Μολδαβία, παραχώρησε ολόκληρη την περιουσία του στο ελληνικό κράτος. Διέθεσε μεγάλα χρηματικά ποσά για τη δημιουργία των

Σερρών», στο *Όμιλος «Ορφέας» Σερρών. Εκατό Χρόνια από την ίδρυσή του 1905-2005*, Σέρρες 2005, σσ. 45-57.

69. Μπάκας Ι., «Ευεργέτες των φιλεκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων των Σερρών την περίοδο 1870-1912 μέσα από τον τύπο της εποχής», στο *Όμιλος «Ορφέας» Σερρών*, ό.π., σσ. 89-105.

70. Στράτης, *Οι Ευεργέται*, ό.π., σσ. 143.

71. Κουμλίδου Θ. Αικατερίνη, «Μελενίκον... "των Ελλήνων οι κοινότητες", Κοινωνικές και οικονομικές συνιστώσες της εκπαίδευσης του τελευταίου αιώνα της Τουρκοκρατίας. Η περίπτωση της Σχολής Μελενίκου», εκδ. Ερωδιδός, 2015, Θεσσαλονίκη.

72. Ο.π. και Πέννας, ό.π.

Τσουφλείων Διδασκηρίων στην Μακεδονία και την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας σε 85 σχολεία. Ένα κτήριο των σχολείων Άνω και Κάτω Καμεικίων οικοδομήθηκε με την ενίσχυση του «Τσουφλείου κληροδοτήματος» (500 λίρες), όπως στον καζά Πετριτσίου το οικοτροφείο και στο Νευροκόπι το οικοδόμημα που φιλοξενούσε τετρατάξιο σχολείο, αρρεναγωγείο, τετρατάξιο παρθενγωγείο και νηπιαγωγείο⁷³. Η λειτουργία τους στηριζόταν σε εισφορές της ελληνικής κοινότητας και της εκκλησίας, δωρεές ιδιωτών, κυρίως ελλήνων εμπόρων του Νευροκοπίου και σε επιχορηγήσεις του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών.

Η ευεργετική πρωτοβουλία στον τομέα της νηπιακής εκπαίδευσης του Βασιλείου Μελά (1819-1884) στα τέλη του 19^{ου} αιώνα έρχεται να καλύψει εκπαιδευτικά κενά και στο σαντζάκι των Σερρών. Το 1883 με διαθήκη του παραχωρεί σημαντικό μέρος της ακίνητης περιουσίας του, το ιδιόκτητο μέγαρο στην Αθήνα -μετέπειτα στέγη του Ταχυδρομείου- για τη δημιουργία ενός «Νηπιακού Επιμελητηρίου» που θα έφερε το όνομά του με σκοπό την ίδρυση νηπιαγωγείων σε ελεύθερες και υπόδουλες περιοχές⁷⁴. «Ο Βασίλειος Μελάς άτεκνος και κάτοχος σημαντικής περιουσίας, Ηπειρώτης την καταγωγήν και φιλόπατρις, ως οι πλείστοι των Ηπειρωτών...»⁷⁵, προσπάθησε με ρεαλιστικό τρόπο να θεραπεύσει τα εκπαιδευτικά προβλήματα της εποχής του. *Γενόμενος κάτοχος μεγάλης περιουσίας, κατήλθεν εις στην Ελλάδα συναποκομίζων και διαφυλάττων ως περίαπτον εν τη καρδιά αυτού την γνώμην του αδελφού του Λέοντος, κηρύττοντος ότι “η σπουδαιότερα υπηρεσία εις την πατρίδα Ελλάδα είναι η μόρφωσις των τέκνων της”*⁷⁶. Ο Μελάς αναφερόμενος στη διατιθέμενη περιουσία ορίζει να δαπανηθούν τα ενοίκια του Μεγάρου που έκτισε: *...προς ίδρυσιν και συντήρησιν νηπιαγωγείου οπουδήποτε ήθελον εγκρίνη, εκ τ ός μ ό ν ο ν της π ό λ ε ως των Αθηνών, ήτις ευμοιρεί εκπαιδευτικών καταστημάτων...*⁷⁷. Με διαχειριστές του ιδρύματος τους Μιχαήλ Μελά, Βίκτορα Μελά και Δημήτριο Βικέλα το Νηπιακό Επιμελητήριο Μελά (Ν.Ε.Μ.) φαίνεται ότι συνέβαλε στην κατασκευή

73. Διαθήκη Αναστασίου Τσουφλή της 17/4/1870. Υπουργείον Παιδείας, *Μητρώον των εις την άμεσον διαχείρισιν και των εις την εποπτείαν του Υπουργείου Παιδείας και θρησκευμάτων υπαγομένων κληροδοτημάτων*, τόμος 1, Αθήνα 1929 (ΜΗΚ), σσ. 1051-1073.

74. Διαθήκη Βασιλείου. Μελά της 7/10/1883 ολ. αρ. 4451/αρ.5451, ΜΗΚ, αρ. 70, σσ. 358-360, Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΑΥΕ), φακ. 1884/Δ60, υπφ. 2 και Δ. Βικέλας, *Η ζωή μου, παιδικαί αναμνήσεις - νεανικοί χρόνοι*, Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1908, σσ. 103, 119, 128, 130, 135, 151.

75. Συγγρός Ανδρέας, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Εστία, 1908, σ. 43.

76. Διαθήκη Β. Μελά, ό.π., σ. 360.

77. Άρθρο 1^ο του Καταστατικού Ν.Ε.Μ. της 29/5/1893. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αρ. 116, 21/6/1893.

και επισκευή 160 σχολικών ιδρυμάτων τόσο στα τότε σύνορα του ελληνικού κράτους, όσο και σε «αλύτρωτες» περιοχές⁷⁸. Διασυνδέθηκε με περιοχές του υπόδουλου ελληνισμού, όπου η παιδεία ήταν ζωτική ανάγκη, δεδομένης της παρουσίας αντίπαλων εθνικισμών. Μεταξύ αυτών βοήθησε στην ίδρυση 19 σχολικών κτιρίων στη Μακεδονία μέχρι το 1928⁷⁹. Ενδεικτικά αναφέρουμε από τις συνεδριάσεις του Ν.Ε.Μ. εκείνη της 27 Απριλίου 1906, όπου αναφέρεται κατάλογος οικονομικών προϋπολογισμών για σχολεία, μεταξύ των οποίων εκείνα της Νιγρίτας⁸⁰, για τα οποία εγκρίθηκαν 7.500 δραχμές ή 300 οθωμ. λίρες. Από το κληροδότημα οικοδομήθηκαν και λειτούργησαν σχολεία στο Μελένικο, το Πετρισί, τη Ζηλιάχωβα, τις Σέρρες, τη Νιγρήτα, το Σιδηρόκαστρο. Στη Συνεδρίαση της επιτροπής του Ν.Ε.Μ. της 25/10/1905 γίνεται αναφορά στη χορηγία 10.000 δρχ. «*δια την αποπεράτωσιν της εν Νιγρίτη της Επαρχίας Σερρών σχολής*», ενώ στη Συνεδρίαση της 7/11/1909 στην ανέγερση Αστικής σχολής Σερρών⁸¹.

Ο ευεργετικός απόηχος του κληροδοτήματος του Απόστολου Αρσάκη, στο οποίο στηρίχθηκε η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία (Φ.Ε.) στην Αθήνα, θεσμός πανελλήνιας εμβέλειας, κεντρικός φορέας της γυναικείας εκπαίδευσης, φθάνει και στο σαντζάκι των Σερρών, δεδομένου ότι, επιπλέον, έργο της ήταν η δωρεάν εκπαίδευση αρσασκιάδων διδασκαλισσών και η αποστολή τους σε σχολεία του αλύτρωτου ελληνισμού. Στα Πρακτικά Συνεδριάσεων της Φ.Ε., λόγου χάρι, πληροφορούμαστε τη δωρεάν αποδοχή της Μαρίας Μανασσή εκ Σερρών *ως μαθήτριας εξωτερικών Σχολείων ..καταστραφείσης οικονομικώς της μητρός της*⁸².

Οι ιδέες, οι αντιλήψεις προσώπων με πνευματική και επιστημονική εμβέλεια που αδημονούσαν για την απελευθέρωση της πατρίδας τους, δεν άφηναν ανεπηρέαστους κληροδοτές και δωρητές, αλλά κατέυθυναν με διορατικότητα διαθέσεις και κληροδοτικές τους προτιμήσεις, ώστε η ωφέλεια των κεφαλαίων τους να στρέφεται σε άμεσες κοι-

78. Συνεδρίασις της 20 Νοεμβρίου 1893. *Βιβλίον Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Διαχειριστικής Επιτροπής του Νηπιακού Επιμελητηρίου Μελά 1893-1917*.

79. ΜΗΚ, σ. 361.

80. Τα υπόλοιπα σχολεία είναι των χωριών: Προσοτσάνης, Δράμας, Βογδένιτσας, Φλώρινας, Άνω Μπελίτσας, Δοϊράνης, Στρώμνιτσας, Λαγκαδά και Γιαννιτσών. Συνεδρίασις της 27 Απριλίου 1906. Βιβλίον Πρακτικών ό.π. Κουτουξιάδου Αικατερίνη, «Οι διαδικασίες συγκρότησης της νηπιακής αγωγής κατά τον 19^ο αιώνα στην ανατολική Μακεδονία. Η περίπτωση του Βασιλείου Μελά στην περιοχή της Προσοτσάνης (1904-1906)», *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση Δράμας* (Μάιος 2006).

81. Συνεδρίασις της 28/2/1902. *Βιβλίον Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Διαχειριστικής Επιτροπής του Νηπιακού Επιμελητηρίου Μελά 1883-1917*.

82. Συνεδρίασις Φ.Ε. της 8/10/1913. Πρακτικά συνεδριάσεων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας του 1913.

νωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες⁸³. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα του Δημητρίου Μαρούλη, ο οποίος αξιοποιώντας γνωριμίες με ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες εξασφάλισε οικονομική βοήθεια από τη Γερμανία για την απρόσκοπτη λειτουργία του Διδασκαλείου του, ιδιαίτερα μετά τα εμπόδια που αντιμετώπιζε από όσους αντιδρούσαν στην ίδρυσή του. Την προσφυγή του σε φιλέλληνες της Ευρώπης δεν τη θεώρησε ποτέ επαιτεία ούτε υποτέλεια. Στην εύλογη κάποτε κατηγορία ότι προσφέρει εκδουλεύσεις στους ξένους απάντησε: *...ενόσω δεν ευρίσκω το απαιτούμενον χρήμα εν τω τόπω, ου μόνον εν Γερμανία, Ελβετία, Ολλανδία, οπόθεν πολλαχώς το Έθνος μου πολλάκις ευεργετήθη, θα ζητήσω την αναγκαίαν συνδρομήν, αλλά και αν εκείθεν μου αρνηθώσιν ποτέ αυτήν... θ' απέλθω και εις αυτάς τας Ινδίας*. Πέτυχε την ενίσχυση του Μακεδονικού Συλλόγου από θρησκευτικά σωματεία Γερμανών, Ελβετών και Ολλανδών με 800 χρυσές λίρες⁸⁴. Το Διδασκαλείο του εξακολούθησαν να το ενισχύουν οι ιεραπόστολοι με ετήσιες εισφορές 20.000 μάρκων περίπου⁸⁵.

Δίπλα σε μεγάλους ευεργέτες με κληροδοτήματα εθνικής εμβέλειας, μικρότεροι δωρητές με ευεργεσίες που ενίσχυναν οικονομικά την κατασκευή ή τη λειτουργία ενός σχολείου κινητοποιούνταν με την αίσθηση της συμβολής, έστω και ελάχιστης, στο εθνικό έργο της οικοδόμησης της παιδείας. Συγκινητική ήταν η προσέλευση των Σερραίων ως δωρητών στην ανέγερση των εκπαιδευτηρίων της κοινότητας. Ο Τριαντάφυλλος Αθανασίου, παντοπώλης, κληροδότησε στα σχολεία των Σερρών 200 οθωμ. λίρες. Το 1885 η Μαγδαληνή, σύζυγος του Μιχαήλ Δούκα, άφησε, εκτός άλλων δωρεών, και δέκα οθωμ. λίρες υπέρ των εκπαιδευτηρίων. Για την κεντρική σχολή Σερρών ο Κωνσταντίνος Ισακαλίδης παρέδωσε στην εφορεία των εκπαιδευτηρίων πέντε λίρες, ενώ μία λίρα ο Αλκιβιάδης Βογιουκλής⁸⁶.

Ευγενής φιλοδοξία των διαθετών ήταν η διαιώνιση του κληροδοτήματος, το οποίο θεωρούσαν «κτήμα ες αεί» της χώρας τους. Φρόντιζαν με τους δικούς τους υπολογισμούς για την «εις το επ' άπειρον» διατήρηση της λειτουργίας του ιδρύματος ή άλλης εκπαιδευτικής ωφέλειας μέσα από τη χορηγία κεφαλαίου ικανού να ανταποκριθεί στις οικονομικές

83. Κουτουξιάδου, *Εθνική Ευεργεσία...*, ό.π., σσ. 324-233.

84. Καφταντζής, *Ιστορία*, ό.π., σ. 343.

85. Μπέγκος Α., «Δημ.Μαρούλης-Ο επαναστάτης δάσκαλος», *Σερραϊκά Χρονικά*, τόμ. 12^{ος}, Αθήνα 1996, σ. 93.

86. Μπάκας Ι., «Ευεργέτες των φιλεκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων των Σερρών την περίοδο 1870-1912 μέσα από τον τύπο της εποχής», *Σέρρες* 2005, σσ. 89-105.

απαιτήσεις των μετά το θάνατό τους εποχών⁸⁷.

Η σύνδεση του ονόματος του ευεργέτη με το ίδρυμα, στη σύσταση ή συντήρηση του οποίου έχει συμβάλει, αποτελούσε μορφή κοινωνικής αναγνώρισης και απόκτησης της λαϊκής ευγνωμοσύνης για την προσφορά του⁸⁸. «Γρηγοριάς», λόγου χάρη, μετονομάστηκε το Κεντρικό Παρθεναγωγείο ως απότιση φόρου τιμής προς τον μεγάλο ευεργέτη της σχολής, Γρηγόριο Ρακιτζή. Η εγχάραξη του ονόματος του ευεργέτη-ιδρυτή εκπαιδευτηρίου σε ειδική μαρμάρινη πλάκα τοποθετημένη στην είσοδο ή σε κεντρική αίθουσα του κτιρίου ήταν απαραίτητη κίνηση των εκτελεστών της διαθήκης του, που οδηγούσε στη διατήρηση του ονόματος του στη συλλογική μνήμη. Ως θεμέλιος λίθος στο περίφημο παρθεναγωγείο Σερρών κατατέθηκε η εξής επιγραφή του 1891: *Επί αυτοκράτορος Σουλτάν Αβδούλ Χαμίτ Β', αρχιερατεύοντος Κωνσταντίνου Βαφείδου, εφορευόντων Κωνσταντίνου Καπέτη, Ιωάννου Παπαμαρκίδου, Κωνσταντίνου Πέτροβιτς, Γεώργιος Κωνσταντίνου, Σερραίος, το γένος Έλληνη, Παρθεναγωγείον τούτο ιδία δαπάνη επί χρησταίς ελπίσιν ίδρυσεν...*⁸⁹. Ο Γάλλος περιηγητής V. Berard, μετά από ταξίδι τριών ετών στη Μακεδονία (1890-1892) σημείωνε με θαυμασμό και απορία για τους Έλληνες: *...κάθε χωρίο της Μακεδονίας έχει γραμμένο στη μετώπη του σχολείου το όνομα του δωρητή, που όλη τη ζωή ιδροκόπησε για να κερδίσει μια περιουσία που τελικά τη χρησιμοποίησε με τον μόνο τρόπο που του υπαγόρευε η αγάπη του για το γένος και τη δόξα*⁹⁰. Οι προσδοκίες του ιδιώτη αυτού χορηγού για μεταθανάτια κοινωνική αναγνώριση και «ένταξή του στο εθνικό σύνολο» συμπορεύονταν με τις προσδοκίες του έθνους-κράτους για ενότητα και ολοκλήρωση⁹¹.

Οι πλουσιοπάροχες προσφορές αποτέλεσαν δέλεαρ και παράδειγμα για αντίστοιχες εισφορές μεγάλου αριθμού μικρότερων δωρητών, που συμμετείχαν ενεργά στη στήριξη εκπαιδευτικών θεσμών. Τόσο στην πόλη των Σερρών, όσο και σε μεγάλο αριθμό χωριών ιδρύονταν και λειτουργούσαν σχολεία και των δύο βαθμίδων εκπαίδευσης χάρη στις συνεχείς εισφορές τόσο εγχώριων παραγόντων, όσο και αποδήμων του εξωτερικού⁹².

Από έρευνα διαπιστώθηκε ότι ο αριθμός των ευεργετών που διέθεταν ανώτερη ή ανώτατη μόρφωση υπερείχε εκείνου των κατεχόντων

87. Κουτουξιάδου, *Εθνική Ευεργεσία...*, ό.π., σσ. 185, 204.

88. Ό.π., σσ. 185-186.

89. Καφταντζής Γ., «Η εκπαίδευση στον καζά Σερρών μέσα από κανονισμούς και κώδικες», *Σερραϊκά Χρονικά*, τόμ. 11^{ος}, Αθήνα, 1993, σ. 84.

90. Κόγκινος Γ., «Η πόλη των Σερρών», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, 2 (1993-1994) 89.

91. Κουτουξιάδου, *Εθνική Ευεργεσία...*, ό.π., σ. 112.

92. Ό.π., σ. 116.

στοιχειώδη μόρφωση ή των αναλφάβητων. Η υπεροχή αυτή συνδέεται τόσο με την κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση, όσο με τον χώρο προέλευσής τους, δηλαδή, χώρες του εξωτερικού, όπου έδρασε το πιο εύπορο και καλλιεργημένο τμήμα της αστικής τάξης των ελλήνων ομογενών⁹³. Μερικοί, μάλιστα ασχολήθηκαν επαγγελματικά στο πεδίο της εκπαίδευσης. Γυμνασιάρχης Σερρών διετέλεσε ο Δέλλιος (1853-1919), ο οποίος μετά από διακοπή σπουδών του στην Αθήναι, λόγω ανωτέρων εθνικών λόγων, τις σπουδές στη Γερμανία και την ενασχόλησή του με την παιδαγωγική στη Λειψία, αναγορεύτηκε το 1880 διδάκτωρ της φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Ιένας. Υπήρξε πρόεδρος του Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (1910-12) που εξέδιδε το *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*. Εκπαιδευτικός υπήρξε και ο αδελφός του, Νικόλαος, σε τεχνικά μαθήματα και στη μουσική στο Ωδείο Λόττνερ κ.ά. και στις Σέρρες. Ο ίδιος, εκτός από αξιόλογος μουσικός και τεχνοκρίτης, υπήρξε κληροδότης 10.000 δραχμών στο Ωδείο Σερρών «Ορφεύς» για την ετήσια βράβευση του καλύτερου μαθητή, καθώς και δωρητής μουσικού οργάνου⁹⁴. Οικογενειακός ιατρός της αυλής των Αψβούργων και μέλος της ιατρικής συνδιδακτορίας στη Βιέννη υπήρξε ο Αναστάσιος Παλλατίδης από το έτος 1830⁹⁵.

Ως ιδιαίτερη φυσιογνωμία αναφέρεται ο Δ. Μαρούλης, Ηπειρώτης, που σπούδασε στην Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων και κατόπιν στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή ως υπότροφος. Η φιλομάθειά του τον ώθησε σε σπουδές στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, την οποία, όμως, πρόωρα εγκατέλειψε προκειμένου να διδάξει ως δάσκαλος των θρησκευτικών στη Γερμανική Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης. Από εκεί ο Μαρούλης βρέθηκε στη Γερμανία, όπου σπούδασε θεολογία, φιλοσοφία και παιδαγωγικά σε διάφορα Πανεπιστήμια, ανακηρύχθηκε διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Τυβίγγης και το 1869 επέστρεψε αναλαμβάνοντας τη διεύθυνση του Γυμνασίου Θεσσαλονίκης. Το 1870 στις Σέρρες ανέλαβε τη διεύθυνση του εκεί ημιγυμνασίου, του τότε ανώτερου σχολείου της πόλης ισοδύναμου των «Ελληνικών», και ανέπτυξε σπουδαία εκπαιδευτική δραστηριότητα την περίοδο 1870-1885⁹⁶.

Ως φορείς ευρωπαϊκών πολιτισμικών προτύπων, πολλοί ευεργέτες έχοντας δραστηριοποιηθεί στις ευρωπαϊκές χώρες στρέφουν το ενδιαφέρον τους σε εκπαιδευτικούς χώρους με ανύπαρκτη ή υπολειπόμενη υποδομή, όπου εισάγουν παιδαγωγικές καινοτομίες με τη φιλοδοξία να

93. Ό.π., σ. 207.

94. Δώρισε το αρμόνιο του Ι. Δέλλιου στο ίδιο Ωδείο. Εθνικόν και Καποδιστριακόν, ό.π.

95. Κουμλίδου, ό.π.

96. Μπέγκος, ό.π., σ. 87.

καταστήσουν το ίδρυμα πρωτοποριακό, δομημένο σύμφωνα με ευρωπαϊκές προδιαγραφές. Την ανάγκη της γυναικείας εκπαίδευσης, λόγου χάρη, είχαν συνειδητοποιήσει πολλοί ευκατάστατοι έμποροι και πνευματικές φυσιογνωμίες του τόπου. Με επιχορηγήσεις, ενδεικτικά, των Θ. Δούμπα, Ν. Στεργίου, Βασ. Κρικότηζιου και Κ. Σπανδωνίδου, καθώς και με οίκημα της μητέρας του Θ. Δούμπα, λειτούργησε το 1853 στις Σέρρες το πρώτο Παρθεναγωγείο⁹⁷. Αλλά και ο Ρακιτζής, ζώντας λιτά και ασκητικά δαπάνησε 10.000 χρυσές λίρες στην οικοδόμηση του Κεντρικού Παρθεναγωγείου (1891-1893)⁹⁸. Έτσι, η «Σχολή των κορασιών» από την οικία της κυράς Αγώτσιως και κατόπιν το παλιό Δούμπειο Νηπιαγωγείο, «προήχθη» σε ανώτερο Παρθεναγωγείο βρίσκοντας μόνιμη στέγη στη «Γρηγοριάδα»⁹⁹. Ο Ρακιτζής επιστάτησε στην ανέγερση του Δουμπείου Νηπιαγωγείου, στο οποίο διέθεσε σημαντικά ποσά και ο ίδιος, όπως και στην ανέγερση του Ορφανοτροφείου, θεσμών που διαμόρφωναν νέους αναγκαίους τομείς εκπαίδευσης.

Ο Δέλλιος έδωσε νέα πνοή στα εκπαιδευτικά πράγματα της πόλης. Προήγαγε το σχεδόν εξαθροωμένο Ημιγυμνάσιο σε πλήρες Γυμνάσιο, το οποίο αναγνωρίστηκε το 1884 ισότιμο προς τα γυμνάσια του Κράτους. Προσάρτησε τμήμα διδασκαλείου για την εξάσκηση των δημοδιδασκάλων στο κλασσικό Γυμνάσιο, όπου δίδασκε φιλοσοφία και παιδαγωγική. Βάσει προτροπών και συστάσεων του αυξήθηκαν τα ενοριακά σχολεία, αποσπάστηκε το Ελληνικό σχολείο από το Γυμνάσιο, έγινε εξατάξιο, η Κεντρική Δημοτική Σχολή αναβαθμίστηκε σε εξατάξια Αστική, ιδρύθηκε πρότυπο Εθνικό Οικοτροφείο για τους άπορους έλληνες μαθητές, στόχους της ξένης προπαγάνδας¹⁰⁰. Πρότεινε την από κοινού συγκρότηση αναγνωστηρίου, με τη φιλόμουση αδελφότητα «Ουρανία», καθώς και τη συνένωση των βιβλιοθηκών του Συλλόγου και του Γυμνασίου σε ενιαίο ασφαλές λιθόκτιστο οικοδόμημα¹⁰¹. Παράλληλα καταργήθηκε η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, ενώ ο ίδιος εισήγαγε νέο εκπαιδευτικό σύστημα και συνέταξε νέο αναλυτικό πρόγραμμα¹⁰².

Η ίδρυση από τον Μακεδονικό Σύλλογο Διδασκαλείου Αρρένων έγινε με εισήγηση του Μαρούλη, το οποίο διηύθυνε και ανέδειξε σε πηγή εθνικής δύναμης¹⁰³. Ο ίδιος ίδρυσε αργότερα δεύτερο Διδασκαλείο, ό-

97. Στράτης, *Οι Ευεργέται*, ό.π., σ. 143.

98. Αγγέλου-Βλάχου Ε., *Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας*, Αθήνα, 1935, σ. 41.

99. Καφταντζής, *Ιστορία*, ό.π., σ. 338.

100. Ό.π., σ. 64.

101. Πέννας, ό.π., σ. 407.

102. Ευαγγελόπουλος, ό.π., σσ. 74, 76.

103. Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 51-57.

που εφάρμοσε καινοτόμο για την εποχή εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Στην οργάνωση του Διδασκαλείου και του οικοτροφείου της Σχολής εφάρμοσε την αρχή της αυτενέργειας των μαθητών. Πρωτοποριακή ήταν η ένταξη της διδασκαλίας της γερμανικής γλώσσας στο πρόγραμμα, όπως και η δημιουργία μουσικού τμήματος, με διδασκαλία φωνητικής και ενόργανης με βιολί με ταυτόχρονη συγκρότηση της πρώτης ελληνικής χορωδίας. Το 1878 ίδρυσε τυπογραφείο και εξέδωσε την πρώτη σερραϊκή εφημερίδα «Μακεδονία» και το έργο του «Απολογία». Δεν δίστασε να προχωρήσει στη δημιουργία Διδασκαλείου θηλέων. Δείγμα της οξυδέρκειάς του ήταν η πρόταση για σύντομη διδασκαλία της ιστορίας της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η γνώση αυτή θεωρούσε ότι θα ισχυροποιούσε τα επιχειρήματα υπέρ των διεκδικήσεων των Ελλήνων, δεδομένου ότι θα γνώριζαν καλύτερα τα κατακτημένα ελληνικά εδάφη¹⁰⁴.

Κινούμενοι πολλοί ευεργέτες από το πνεύμα ενός πολιτιστικού πατριωτισμού που διαπερνά τα όρια της γενέτειρας στρέφονται σε περισσότερες οθωμανοκρατούμενες ή ελλαδικού χώρου περιοχές στοχεύοντας στην ενίσχυση θεσμών με πανελλήνια εμβέλεια, όπως η παιδεία. Ο Δέλλιος, πέρα από ό,τι κληροδότησε στην εκπαίδευση Σερρών, όπως τη βιβλιοθήκη του στο Γυμνάσιο Σερρών, άφησε την περιουσία του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών για μεταπτυχιακές σπουδές επιστημόνων, εκτύπωση προτύπων επιστημονικών εργασιών, συλλογή λαογραφικού υλικού κ.λπ.¹⁰⁵. Ανάμεσα σε όσους στράφηκαν στη χρηματοδότηση θεσμών του εθνικού κέντρου ανήκουν ο Θ. και ο Ν. Δούμπας, που, εκτός από κληροδοτήματα που άφησαν στην περιοχή των Σερρών με προαγωγή των ελληνικών συμφερόντων στη Μακεδονία και αλλού, ευεργέτησαν το Αρσάκειο Παρθεναγωγείο και το Πανεπιστήμιο Αθηνών¹⁰⁶.

Πολλοί ευεργέτες στράφηκαν στην πολιτική περισσότερο από αίσθηση «κοινωνικής ευθύνης και προσφοράς στον τόπο τους. Αν και η φιλοσοφία του ευεργετισμού δεν επικαλύπτεται από πολιτικές σκοπιμότητες, υπήρξαν αρκετοί ευεργέτες που ασχολήθηκαν με την πολιτική και πολιτικοί που προέβησαν σε γενναϊόδωρες πράξεις. Ο Δέλλιος διετέλεσε μέλος της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του Υπ. Εσωτερικών, βουλευτής Σερρών το 1915 (κόμμα Γούναρη) και αντιπρόεδρος της Βουλής. Ο Ν. Δούμπας (1826-1900) εξελέγη πολλές φορές βουλευτής της Άνω Αυστροουγγρικής Βουλής (Διαίτης), χρημάτισε μυστικοσύμβουλος στην

104. Πολίτης Δημ., *Η εθνική διάσταση της εκπαίδευσης στον αλύτρωτο ελληνισμό της Μακεδονίας- Θράκης-Ηπείρου κατά την ύστερη τουρκοκρατία: απόψεις και εκπαιδευτική δραστηριότητα εκπαιδευτικών*, Μεταπτυχιακή Εργασία, σσ. 150, 159, 161 και Μπέγκος, ό.π., σ. 93.

105. Εθνικόν και Καποδιστριακόν, ό.π.

106. Ενδεικτικά: Δωρεά 1380 δρχ. του 1874. (Α.Φ.Ε.), Μητρώον μελών, αρ. 1684.

Αυλή του αυτοκράτορα και εισηγητής του προϋπολογισμού των εξωτερικών υποθέσεων¹⁰⁷. Εργαζόταν από κοινού με τον πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη.

Μια όψη του ευεργετισμού ανιχνεύεται στις γενναιόδωρες χειρονομίες δωρητών και ευεργετών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων και αδελφοτήτων. Στις Σέρρες ειδικότερα, υπήρχε σημαντική φιλεκπαιδευτική οργάνωση¹⁰⁸. Η συνεισφορά σωματείων και φιλεκπαιδευτικών συλλόγων που συγκροτήθηκαν κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} με προτροπή της ελληνικής κυβέρνησης συμπλήρωνε την κοινοτική προσπάθεια για μορφωτική και πολιτιστική αναγέννηση¹⁰⁹. Από τον ατελείωτο αυτόν κατάλογο των μακεδονικών συλλόγων, των οποίων ο απόηχος της συνεισφοράς φτάνει στο σαντζάκι των Σερρών¹¹⁰, αναφέρουμε ενδεικτικά την «Επίκουρο Μακεδονική Επιτροπή», η οποία επιχορηγεί τη συντήρηση υποτρόφων από όλη τη Μακεδονία στα διδασκαλεία Σερρών και Θεσσαλονίκης¹¹¹, διανέμει βιβλία και διάφορους χάρτες δωρεάν στα σχολεία¹¹², συνδράμει άπορους μαθητές. «Η διάσωσης του καθεστώτος εν τοις χριστιανικοίς χωρίοις του Τιμήματος Ζίχνης διά της διαδόσεως των ελληνικών γραμμάτων» (άρθρο 1) αποτελούσε κύριο σκοπό της Συντηρητικής Αδελφότητας «Αμφίπολις» (1875), η οποία το 1904 ίδρυσε και συντηρούσε οικοτροφείο¹¹³. Η Φιλανθρωπική Εταιρεία Μελενίκου, μεταξύ άλλων, μεριμνούσε και για τη συντήρηση εκκλησιών, σχολείων και ευαγών ιδρυμάτων, για τη μισθοδοσία διδασκάλων και διδασκαλισσών, σε περίπτωση που η κοινότητα Μελενίκου αντιμετώπιζε οικονομική δυσχέρεια.

Πολύπλευρη ήταν η δράση του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών που ιδρύθηκε το 1870 κάτω από δύσκολες συνθήκες ανθελληνικής βουλγαρικής προπαγάνδας. Συμμετείχε στην Εφορεία των

107. Δέλλιος, ό.π., σ. 271.

108. Βαβούσκος Κων., *Εξωελληνικά πηγαί περί της συμβολής της περιοχής Σερρών εις την εθνικήν δραστηριότητα*, Σ.Π.Ε., Σέρρες 1972, σσ. 18-19.

109. Αθανασίου Αγγελοπούλου, «Φιλεκπαιδευτικοί και Φιλανθρωπικοί Σύλλογοι εν Μακεδονία κατά τα τελευταία έτη της Τουρκοκρατίας», *Μακεδονικά*, τευχ. 11, 1971.

110. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα σωματεία: «Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών» το 1870, «Φιλόμουσος Αδελφότης Ουρανία Σερρών» το 1879, «Φιλελεήμων Αδελφότης» (1872), Φιλόπτωχος Αδελφότης «Αγίου Ελευθερίου» (1877), Φιλελεήμων Αδελφότης η «Αρωγή» (1881), «Αδελφότης Καμενικίων ο Ευαγγελισμός» (1890), «Αδελφότης Κυριών η Εμμέλεια» (1894) «Μουσικός Όμιλος Τερψιχόρη» (1902), κ.ά. Καψταντζής, Η εκπαίδευση, ό.π., σ. 87.

111. Α.Υ.Ε., φακ. 1906/80 υπ. 2, έγγρ. 1488 Επίκουρος Μακεδονική Επιτροπή προς ΥΠ.ΕΕ. & έγγρ. 1198/11.8.1905 Υποπρ. Σερρών προς ΥΠ.ΕΕ & έγγρ. 87/25.4.1906.

112. Α.Υ.Ε., φακ.1904/58 υπ. 4, έγγ. 877/27.11.1904.

113. Α.Υ.Ε., φακ.1906/80, έγγ. 172/3.8.1905 και έγγ. 136/9.7.1905, Α.Υ.Ε., φακ. 1904/48, έγγ. 3692.

Σχολείων, ίδρυσε το πρώτο Διδασκαλείο Αρρένων (1872)¹¹⁴, οικοτροφείο, βιβλιοθήκες, χορήγησε υποτροφίες, οργάνωσε θεατρικές παραστάσεις, συγκάλωσε εκπαιδευτικά συνέδρια. Προνόησε για την εκπαίδευση του διδασκαλικού προσωπικού και τη διανομή βιβλίων. Με πρωτοβουλία του αντικαταστάθηκε στις Σέρρες το αλληλοδιδασκτικό σύστημα με σύγχρονες παιδαγωγικές αρχές¹¹⁵. Ο εξατάξιος κύκλος μαθημάτων για πρώτη φορά στον χώρο της Μακεδονίας επιβλήθηκε στις Σέρρες¹¹⁶, ενώ υποχωρεί το προγενέστερο άγονο εκπαιδευτικό σύστημα που στηριζόταν στην αλληλοδιδασκτική μέθοδο και την εισαγωγή της νέας συνδυαστικής μεθόδου.

Εμπνευστής της σύστασης του Συλλόγου αυτού υπήρξε ο γραμματέας του ΣΔΕΓ, Γρηγόριος Παπαδόπουλος (1819-1873), διευθυντής της προξενικής υπηρεσίας, ο οποίος γράφει το 1873: *Όσον μελετώ εκ του σύνεγγυς τα ζητήματα, πείθομαι ότι αι Σέρραι δύνανται να οργανωθώσιν εις σπουδαιότατον προπύργιον του Ελληνισμού*¹¹⁷. Σκοπός του τοπικού αυτού Συλλόγου, ήταν η διευκόλυνση της διάδοσης της ελληνικής παιδείας και η υποστήριξη της στον ευαίσθητο χώρο της Μακεδονίας. Διέθετε βιβλιοθήκη, αναγνωστήριο και αρχαιολογική συλλογή. Ιδιώτες ή συγγραφείς δώρισαν ικανό αριθμό βιβλίων αλλά και μεγάλοι σύλλογοι, όπως ο ΣΔΕΓ, συνέβαλαν στον εμπλουτισμό της¹¹⁸.

Πολλές από τις αδελφότητες ανέπτυξαν ισχυρές και αμφίδρομες σχέσεις μεταξύ τους για κοινή φιλεκπαιδευτική δράση σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Για την ανοικοδόμηση της Κεντρικής Σχολής Σερρών, λόγου χάρη, πρόσφεραν χρήματα και κάποιες αδελφότητες, μια εκ των οποίων η Αδελφότης «Άγιος Δημήτριος». Η ανάγκη εθνικής επιβίωσης και προόδου δημιούργησε ανάμεσα σε σωματεία και κοινότητες ισχυρούς δεσμούς αλληλεγγύης μεταξύ άνισων οικονομικά και διαφόρου μορφωτικού επιπέδου εγχωρίων και ομογενών, τη φιλογενή συνδρομή των οποίων ζητούσαν¹¹⁹. Παρόμοια στάση υιοθέτησε η Φιλοπροοδευτική Αδελφότης Καμενικίων, «Ο Ευαγγελισμός», (1890) για την ανέγερση κατάλληλου σχολείου. Η Δημογεροντία του Μελενίκου φρόντιζε να αποστέλλει δασκάλους όχι μόνον στο Σιδηρόκαστρο, αλλά και στις Σέρρες, τη Δράμα, την Καβάλα, τη Θάσο και αλλού. Ο Σύλλογος Σερρών, πέρα από τις στενές σχέσεις με τις εφορίες των σχολείων και

114. Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 51-57.

115. Βλάχου, ό.π., σ. 30 και Καφταντζής, Η εκπαίδευση, ό.π., σ. 87.

116. Καφταντζής, *Ιστορία*, ό.π., σ. 343 και Παπακυριάκου ό.π.

117. Καφταντζής, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 340-341.

118. Σαμσάρης Π., «Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών, η εκπαιδευτική και πολιτιστική του δράση», *Σεραϊκά Ανάλεκτα*, 4 (2006) 57-112.

119. Βλάχου, ό.π., σ. 30.

τη δημογεροντία της πόλης στα δεκαεπτά χρόνια της λειτουργίας του (1870-1887), μερίμνησε για την ίδρυση, συντήρηση νηπιαγωγείων και δημοτικών σχολείων και έξω από τα όρια του σαντζακίου Σερρών¹²⁰. Το 1874 ο φιλεκπαιδευτικός σύλλογος της Ζίχνης ίδρυσε στην κωμόπολη νηπιαγωγείο με τη βοήθεια του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών, ο οποίος συνεργαζόταν με όλους τους Φιλεκπαιδευτικούς Συλλόγους, των Αθηνών, της Κωνσταντινουπόλεως κ.ά., οι οποίοι, μαζί με τις ιερές Μονές του Τιμίου Προδρόμου και της Εικοσιφοίνισσας, βοηθούσαν με γενναίες εισφορές την ίδρυση και τη συντήρηση των νέων σχολείων¹²¹.

Η σταθερότερη πηγή εσόδων των Συλλόγων ήταν οι τακτικές εισφορές των μελών τους. Μια βεντάλια ποικίλης προέλευσης δωρεών ή φόρων συσσωρεύονται στα ταμεία τους. Παραθέτουμε την περίπτωση του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών, ο οποίος, εκτός από δωρεές και άλλες προσόδους, για τη συντήρηση των σχολείων επέβαλε ειδικό τέλος κατά τη σύνταξη κάθε συμβολαίου. Οικονομική ενίσχυση 80 συνολικά οθωμ. λιρών προσέφεραν σε αυτόν το 1873 Αγιορείτες και κυρίως της μονής Βατοπεδίου για φιλεκπαιδευτικούς σκοπούς. Δωρεές πλούσιων ομογενών αποτελούσαν σημαντική πηγή εσόδων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Γεώργιου Ζαρίφη, ο οποίος δαπανούσε κάθε χρόνο υπέρογκα ποσά σε διάφορους συλλόγους, των οποίων ήταν επίτιμο μέλος, για φιλεκπαιδευτικούς σκοπούς. Στην Έκθεση πεπραγμένων περιόδου 1873-1875 του Συλλόγου αναφέρονται ως Μεγάλοι Ευεργέτες από την Κωνσταντινούπολη ο Ζαρίφης με 25 λίρες ετησίως, τις οποίες επρόκειτο να αυξήσει «εννοήσας κατά βάθος την σπουδαιότητα της εν Μακεδονία αποστολής» του Συλλόγου, ο Χρηστάκης Εφένδης Ζωγράφος που προσέφερε 40 λίρες ετησίως για συντήρηση 4 υποτρόφων και ο εν Βιέννη Θεόδωρος Δούμπας 20 λίρες ετησίως. Ακολουθούν οι «εν Κων/πολει οι φιλογενείς» ευεργέτες: Στ. Κουλούδης, Γ. Κορωνιός, Α. Βλαστός, αδελφοί Σουβατζόγλου και Σεκιάρη, Μενέλαος Νεγρεπόντης Α. Βαλιάνος, Σ. Α. Ράλλης και Α. Ηφαιστίδης. Ως δωρητές αναφέρονται οι Γ. Π. Τζόλας, Δημ. Ταπεινός, Ηλιάσκος, Λεωνίδας Βαλτατζής, Μιλτιάδης Βαλτατζής, αδελφοί Σεβαστοπούλου, Κ. Συνοδινός, Κ. Μ. Σαλβάγος, Σισμάνογλους, Μίχογλους, από Πειραιά οι αδελφοί Βολανάκη, Δ. Χαρίσης, από Θεσσαλονίκη ο Γιουναντσί Ασλάν, από Ερζεγοβίνη ο Μητροπολίτης Προκόπιος, από Προσοτσάνη ο Μαυρουδής Χ. Βουλτσιάνου, από Δράμα ο Ασλάν Κάρολος, από Σέρρες οι Χ. Κωνσταντίνου, Χ. Νικολάου και Γρηγόριος Ιωάννου. Στις έκτακτες συνεισφορές προβάλλουν ονόματα μεγάλων ευεργ-

120. Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών 1870-1872, Θεσ/νίκη 1872.

121. Παπακυριάκος, ό.π., σσ. 66-67.

γετών, όπως του Ν. Μαυροκορδάτου, πρόεδρου του ΣΔΕΓ και μέλους του Μακεδονικού Συλλόγου, του Λουκά Ράλλη από Πειραιά, των αδελφών Μουτσοπούλου, της Ισραηλίτικης Αδελφότητας, των Μαρούλη, Ιω. Θεοδωρίδη, κ.ά. Δεν έλειπε η οικονομική συνεισφορά του Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολης προς σχολεία του σαντζακίου Σερρών, όπως εκείνα των Πραβίου, Καλκισίου, Δοϊράνης, Βογδάνσας και η προσφορά του ΣΔΕΓ σε βιβλία ή διδασκαλία υποτρόφων¹²². Από εισφορές ξένων φιλελλήνων, όπως του εν Βόννη βαρόνου Diergardt ή των εν Βάρμεν της Γερμανίας, Goeting κ.α. εξασφαλιζονταν για τις ανάγκες ελληνικών σχολείων περίπου 300 οθωμ. λίρες ετησίως για μια τριετία στις περιοχές δραστηριοποίησης του Συλλόγου¹²³.

Ο Σύλλογος ενδιαφέρθηκε για την επιμόρφωση εκπαιδευτικών, την αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού, την παροχή εκπαίδευσης των εργαζόμενων, συμβάλλοντας στην ίδρυση νυχτερινής σχολής στο Σφηλινό (Σφελινό). Προέβη σε σύσταση πολλών δημοτικών σχολείων στην επαρχία, οικοτροφείου για μαθητές που προέρχονταν από την επαρχία και από άλλους νομούς, οργάνωση βιβλιοθηκών, διοργάνωση παιδαγωγικών συνεδρίων και ενημέρωση δασκάλων για τις νέες παιδαγωγικές αρχές¹²⁴. Πρέπει να αναφερθεί ότι ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών προσέφερε υπηρεσίες σε: Δράμα, Ζελιάχοβα, Αλιστράτη, Δοξάτο, Σέμαλτο, Προσωτσάνη, Ροδολείβος τόσο εθνικές, όσο και εκπαιδευτικές, μεταξύ των οποίων και η ενίσχυση του αρρεναγωγείου στο Πράβι¹²⁵. Οι σύλλογοι ενισχύονταν οικονομικά όχι μόνο από μεγαλύτερους συλλόγους, αλλά και από τις ελληνορθόδοξες κοινότητες. Ενδεικτικά, κατά το δεύτερο έτος (1871-1872) της ζωής του ο σεραϊκός σύλλογος ενίσχυσε οικονομικά τη Σχολή της πόλης, νεόδημητα σχολεία προαστίων των Σερρών, της Κάτω Καμενίκιας, του Αραμπατζή μαχαλά και σχολεία του Πραβίου, Νευροκοπίου και Μεσορρόπης. Το τρίτο έτος (1872-1873) συνέχισε τη

122. Ο εν Σέρραις Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, Έκθεσις των πεπραγμένων κατά ο 4^ο και 5^ο έτος από της συστάσεως αυτού έτος (από 27 Μαΐου 1873 έως 30 Μαΐου 1875) υπό του Προέδρου Ιωάννου Θεοδωρίδου διδάκτορος της Ιατρικής, Τυπ. Φάρου του Βοσπόρου, Εν Κωνσταντινουπόλει, 1875.

123. Η προσφορά του Diergardt ανερχόταν σε 1000 τάλιρα ετησίως για μια τετραετία. Μπάκας, ό.π., σσ. 89-105.

124. Παπακυριάκος Κυρ., ό.π., σσ. 66-67.

125. Ο Σύλλογος συγκέντρωνε στους κόλπους του ανώτερες οικονομικά και πνευματικά κοινωνικές τάξεις. Ιδρύθηκε το 1870 και το δεύτερο χρόνο η περιουσία του ξεπέρασε από δωρεές τις 700 χρυσές οθωμ. λίρες. βλ. Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 46, 54, 56, 57, Λαούρδας Β., *Η Μητρόπολις Νευροκοπίου (1900-1907). Εκθέσεις των Μητροπολιτών Νικοδήμου και Θεοδωρήτου*, Θεσσαλονίκη (1961), σσ. 227, 228, Κ. Βακαλόπουλος, Ο Β. Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894), Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1983, σ. 139, «Εκθέσεις Εκπαιδευτικής...», ΕΦΣΚ 6 (1973) ό.π., 193.

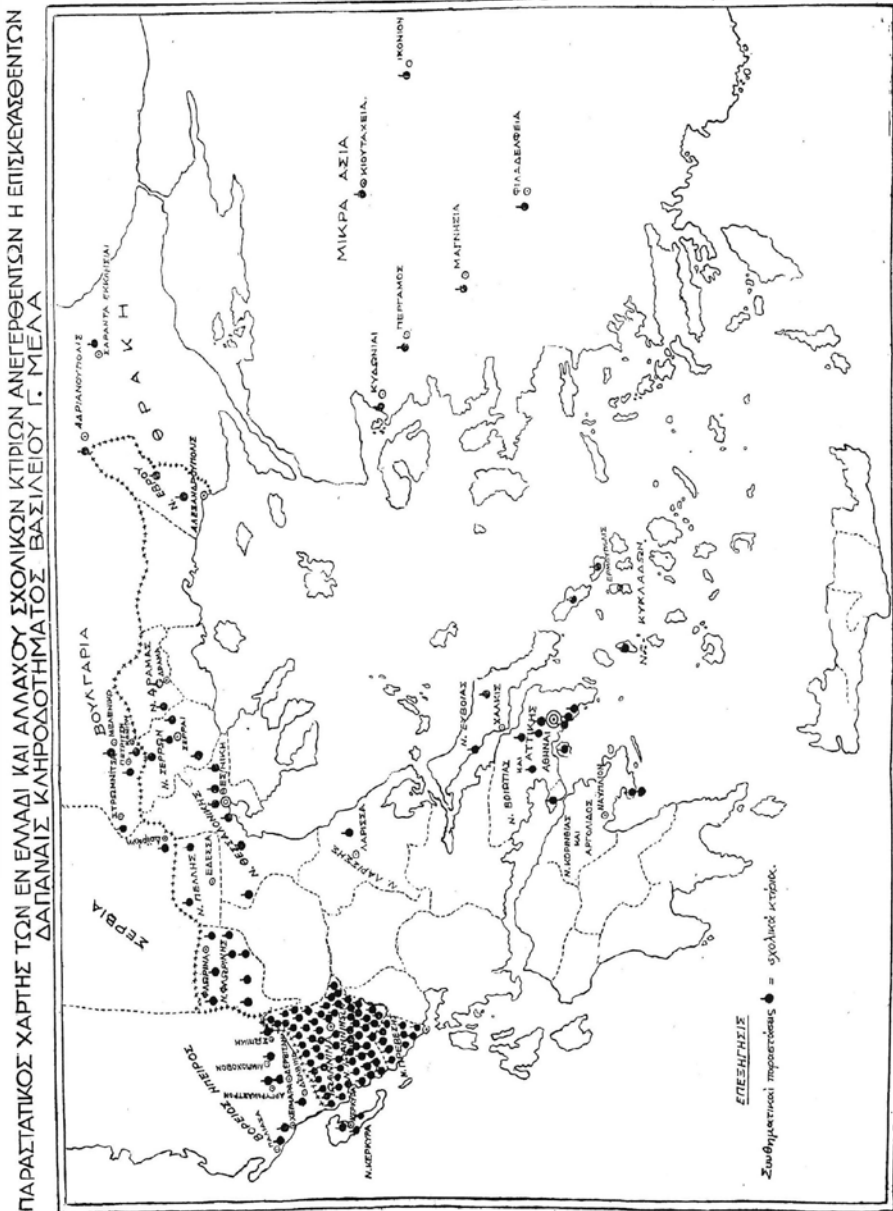
χρηματική επικουρία 13,490 γροσίων σε σχολεία των Σερρών και σε 14 κοινότητες ολόκληρης της Μακεδονίας¹²⁶.

Σε διασωθέν από την διαρπαγή των Βουλγάρων κατά την εισβολή τους στο Σιδηρόκαστρο κτηματολόγιο της κοινότητας Μελενίκου, περιλαμβάνεται ονομαστικός κατάλογος συνδρομητών και ευεργετών της περιόδου 1791-1819. Προκύπτει ότι οι μεγαλύτεροι συνδρομητές και ευεργέτες των σχολείων Μελενίκου ήταν απόδημοι Μελενίκιοι, που αφιέρωσαν ολόκληρη ή μέρος της περιουσίας τους στον σκοπό αυτό. Αντιπροσωπευτικό είναι το παράδειγμα του Παλλατίδη, αρωγού στο έργο της Φιλανθρωπικής Εταιρείας Μελενίκου. Τιμήθηκε με την απονομή τίτλου του ευεργέτη και του επίτιμου μέλους¹²⁷.

Το ασίγαστο ενδιαφέρον για την παιδεία κοινοτήτων, εκκλησίας, ιδιωτών, συλλόγων και κάθε μορφής συσσωματώσεων, όπως και ο εθνικός αγώνας των ανθρώπων της περιοχής, θα αποτελέσει τη βάση, όπου θα στηριχθεί τόσο το ελληνικό κράτος, όσο και οι έλληνες ευεργέτες, οι οποίοι κάτω από τις επίμονες παρακλήσεις τους θα ενεργοποιήσουν τις δραστηριότητές τους. Η παιδεία θα αποτελέσει το αόρατο όπλο, τον κυριότερο πυλώνα στη διάδοση του νεοελληνικού εθνισμού, όπως και της συσπείρωσης των απανταχού Ελλήνων. Ο ευεργετισμός στην εκπαίδευση κυρίως θα υπηρετήσει το αίτημα του νεοελληνικού αλυτρωτισμού για την ταύτιση του νεοελληνικού κράτους με το νεοελληνικό έθνος.

126. Σαμσάρης Π., ό.π.

127. Τιμήθηκαν ο αμερικανός φιλέλληνας Μόρρις κι ο οθωμανός διοικητής Χαϊδάβης, Μπάκας, ό.π., σσ. 89-105.

Η Αστική Σχολή στο
Μελένικο της Βουλγαρίας.
Κτίστηκε το 1908.
Προσφορά του Ν.Ε.Μ. για
τα ελληνόπουλα της πόλης.

Ο Βασίλειος Μελάς.

KOYTOYXIADOU AIKATERINI

THE PHENOMENON OF BENEFACTION IN THE FIELD
OF EDUCATION IN THE SANTZAKI OF SERRES
(19TH - EARLY 20TH CENTURY)

Abstract

One of the main parameters of the Macedonian question was the organization of education in the macedonian provinces under the Ottoman occupation. The santzaki of Serres has been a region that precedes the educational movement from most macedonian regions. The spiritual edge of the greek community of Serres appears an indisputable interest. The main subject will focus on revealing that the phenomenon of benefaction, in whatever forms it takes, such as direct donation of persons or indirect funding by community, church or different «literary» or «patriotic» associations, will respond during this period to important needs of the region of Serres healing educational problems, especially in primary and secondary education.

Great benefactors influenced by a large variety of motives, amongst which that of the development of national ideology through education, offered financial support and innovation surpassing prejudices and suspending powers. Besides, the motivation and the sensitization of a considerable amount of smaller benefactors in reinforcement of educational institutions, as well as the involvement by people with influence, energy and national zeal which becomes a means of motivating generous offers in education, result in a compensating element of the society of those times.

Considering that education will be the invisible weapon, the main pillar in the spread of modern greek nationality, benefaction will mainly serve the demand of Greeks of 19th century for the identification of the modern Greek state with the modern Greek nation.

ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΑΨΗΛΙΔΗΣ

Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΤΡΟΦΕΙΟΥ ΚΑΙ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΣΕΡΡΩΝ

Τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα σημειώθηκε θεαματική αύξηση του σχολικού δικτύου και μεγάλη αναβάθμιση των εκπαιδευτικών διαδικασιών στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ανάπτυξη της ελληνικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας επιτεύχθηκε σε συνθήκες εκσυγχρονισμού της λειτουργίας του οθωμανικού κράτους, μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, αναδιοργάνωσης των ελληνικών κοινοτήτων στο πλαίσιο των Γενικών Κανονισμών του Πατριαρχείου (1882) και εν μέσω των εθνικών ανταγωνισμών στη Βαλκανική, μετά την ίδρυση της βουλγαρικής εξαρχίας (1870)¹.

Σημαντικό εκπαιδευτικό κέντρο του βόρειου ελληνισμού υπήρξε η πόλη των Σερρών². Το 1872 ιδρύθηκε και λειτούργησε το πρώτο *έν τῇ Ἀνατολῇ* Διδασκαλείο του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών και ακολούθησαν για μια δεκαετία (1874-1885) τα ιδιωτικά Διδασκαλεία του παιδαγωγού Δημητρίου Μαρούλη. Η πόλη είχε ακόμη σχολεία προσχολικής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (νηπιαγωγεία, δημοτικές σχολές, Αστική σχολή, Γυμνάσιο και Παρθεναγωγείο)³. Η λειτουργία των εκπαιδευτηρίων στηρίχθηκε στην

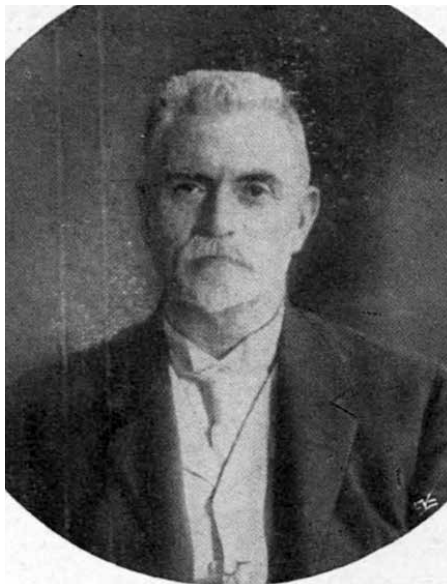
1. Γ. Μπέτσας, «Η εκπαίδευση του νεοελληνισμού στην οθωμανική επικράτεια: από το Τανζιμάτ (1839) στους Νεότουρκους» στο Ν. Π. Τερζή (επιμ), *Μελέτη της εκπαίδευσης του Νεοελληνισμού*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 95-109.

2. Σε επιστολή του ο Πρόεδρος του Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Ν. Μαυροκορδάτος προς τον Υπουργό Εξωτερικών Α. Κοντόσταυλο (11-12-1875) μεταξύ άλλων ανέγραφε: *Πρός τούτο ανάγκη 1) νά ιδρυθῶσιν ἐν Μακεδονία, ἰσχυρά κέντρα ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν Θεσσαλονίκη, Σέρραις, ΒοδENOΪς, Κοζάνη, Καστοριά, Βιτωλίαις καί Κορυτσᾶ. Καί ἡ μὲν Θεσσαλονίκη ἔχει ἤδη πλῆρες γυμνάσιον λίαν καλῶς κατηρησιμένον. Ἀνάγκη δέ τοιούτου ν' ἀποκτήσωσιν αἱ Σέρραι, τὰ Βιτώλια καί ἡ Κορυτσᾶ, Σ. Βούρη, Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας. Πολιτική και εκπαίδευση 1875-1907, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1994, σ. 31.*

3. Έ. Αγγέλου Βλάχου, *Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας*, Εν Αθήναις 1935, σ. 46. *Ἄλλ' ἰδίως ἡ ἀπό τοῦ 1880-90 δεκαετηρῆς σημειοῖ τὴν λαμπρὰν περίοδον τῆς ἀκμῆς τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Σερρῶν, χρυσοῖς γραμμασίαν*

Ο Γυμνασιάρχης Πέτρος
Παπαγεωργίου.

Ο Γυμνασιάρχης Ιωάννης Δέλλιος.

υλική και ηθική βοήθεια του ελληνικού κράτους, στην αρωγή των φιλελευθαινευτικών συλλόγων και σε συνεισφορές και ευεργεσίες ιδιωτών και ιδιωτικών φορέων.

Στο Γυμνάσιο των Σερρών υπηρέτησε για δύο συνεχόμενες σχολικές χρονιές από το 1889 έως το 1891 ως γυμνασιάρχης ο σπουδαίος φιλόλογος Πέτρος Παπαγεωργίου⁴. Η θέση αυτή του προσφέρθηκε από

άναγραπτος *έν τη ιστορία αυτών*, Ευαγ. Γ. Στράτη, «Ιστορία των εκπαιδευτηρίων της πόλεως Σερρών», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 2 (1909) 152.

4. Γεννήθηκε το 1859 στο Μοναστήρι. Μετά το Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης φοίτησε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Χωρίς να λάβει το πτυχίο του, το 1878, μετέβη αρχικά στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας και το Μάρτιο του 1880 στο Πανεπιστήμιο της Ίένας απ' όπου το 1883 έλαβε το διδακτορικό του που αφορούσε την ερμηνεία και κριτική στο έργο του μεγάλου τραγικού Σοφοκλή. Ξεκίνησε την καθηγητική του σταδιοδρομία στο Μοναστήρι ως γυμνασιάρχης τη σχολική χρονιά 1884-1885 και συνέχισε στη Φιλιππούπολη, στα Ζαρίφεια Διδασκαλεία ως φιλόλογος, το χρονικό διάστημα 1885-1888. Μετά τη γυμνασιαρχία του στις Σέρρες διετέλεσε γυμνασιάρχης στη Μυτιλήνη τη περίοδο 1894-1899. Επανήλθε στη Θεσσαλονίκη και εργάστηκε στο Μαράσλειο Ελληνογαλλικό Εμπορικό και Πρακτικό Λύκειο του ιερομονάχου Στεφάνου Νούκα το διάστημα 1904-1906. Το 1910 διορίστηκε αριστίνδην καθηγητής των Ελληνικών Γραμμάτων στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1911 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και διετέλεσε διευθυντής της επιτροπείας του Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας. Πέθανε στις 18-1-1914. Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (1859-1914). *Φιλολογικόν Μνημόσυνον επί τη πεντηκοστή επετείω από του θανάτου αυτού*, Θεσσαλονίκη 1964 (: Μακεδονικά, Παράρτημα 3). Π. Μ. Νίγδελι, Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου του Θεσσαλο-

τον πρόεδρο της Επιτροπής προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας (στο εξής Επιτροπή) Στέφανο Δραγούμη και αντικατέστησε τον μέχρι τότε γυμνασιάρχη Ιωάννη Δέλλιο που μετατέθηκε στη Θεσσαλονίκη⁵. Ο Παπαγεωργίου είχε παράλληλα την ευθύνη σύστασης και λειτουργίας δύο τάξεων Διδασκαλείου στο Γυμνάσιο και τη λειτουργία Οικοτροφείου για τους υποτρόφους μαθητές του Διδασκαλείου. Η γυμνασιαρχία του Παπαγεωργίου δεν ήταν εύκολη. Αντιμετώπισε ζητήματα οργάνωσης και διοίκησης των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, προβλήματα πειθαρχίας μαθητών καθώς και συνεργασίας με την αρμόδια Εφορεία των Εκπαιδευτηρίων. Επιπλέον εργάστηκε μέσα σε κλίμα ενδοκοινοτικών διενέξεων, στις παραμονές και κατά τη διάρκεια δημιουργίας του «Μητροπολιτικού και Κοινοτικού ζητήματος»⁶.

Από το αρχείο του Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (στο εξής: Σύλλογος)⁷ δημοσιεύουμε τέσσερις επιστολές που έστειλε προς το Σύλλογο ο Παπαγεωργίου, το ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων των δύο τάξεων του Διδασκαλείου, καθώς και τον Κανονισμό λειτουργίας του Οικοτροφείου των υποτρόφων μαθητών. Το αρχειακό αυτό υλικό φωτίζει τις εκπαιδευτικές διαδικασίες και τα γεγονότα της

νικέως Αλληλογραφία (1880-1912), (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Σειρά Επιστημονικά Πραγματεία Φιλολογικά και Θεολογικά, αρ.19), Θεσσαλονίκη 2004, σ. 9 κ.ε.

5. Π. Μ. Νύδελι, *Πέτρον Ν. Παπαγεωργίου του Θεσσαλονικέως, Αλληλογραφία (1880-1912)*, έκδ. Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 2004, σ. 77. Ο Ιωάννης Δέλλιος γεννήθηκε στις Σέρρες το 1853. Σπούδασε φιλολογία στην Αθήνα, στη Λειψία και στην Ιένα. Υπηρέτησε ως γυμνασιάρχης στο Γυμνάσιο Σερρών (1880-1889), Θεσσαλονίκης (1889-1893 και 1895-1896), Λευκωσίας (1893-1895) και ως λυκειαρχής σε ιδιωτικό Λύκειο στην Αθήνα επί 13 χρόνια. Διετέλεσε γραμματέας του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών (1874-1875) και πρόεδρος του Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (1910-1914). Εκλέχθηκε βουλευτής Σερρών στις 6-12-1915 και αντιπρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων (1916-1917). Απεβίωσε στην Αθήνα στις 28 Απριλίου 1919. Βλ. Δ. Δημητριάδου (επιμ), *Οι ευεργέται των Πανεπιστημίων*, εκδ. Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, εν Αθήναις 1921, σσ. 153-162.

6. Π. Μ. Νύδελι, *ό.π.*, σ. 78-82. Κ. Ν. Πλαστήρα, «Σέρρες, Μέρες του 1891: Διαφωνίες παραγόντων της Ελληνικής Κοινότητας ως προοίμιο του “Κοινοτικού Ζητήματος”», *Μακεδονικά* 38 (2009) 193-208.

7. Ο Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων άσκησε την εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους έως το 1886, βλ. *Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*, Εκδ. Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Αθήναι 1970, σ. 75-115 και Η. Βελία, «La contribution du Syllogue pour la propagation des lettres grecques à l' encouragement de l' Hellenisme de Macédoine, 1869-1886», *Ελληνικές ανακοινώσεις στο ΣΤ΄ Συνέδριο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, έκδ. Ελληνικής Επιτροπής Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αθήνα 1990, σ. 277-286. Από το 1887 ανέλαβε η Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας., Ε. Δ. Μπελιά, «Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους προς την Μακεδονία και ο Μακεδονικός Αγών», *Πρακτικά Συμποσίου: Ο Μακεδονικός Αγώνας*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 31.

εποχής, πλουτίζοντας την ιστοριογραφία της εκπαίδευσης της πόλης των Σερρών.

Ο Παπαγεωργίου αφίχθηκε στην πόλη των Σερρών στις 15 Σεπτεμβρίου του 1889⁸. Αμέσως αντιμετώπισε το πρόβλημα της στέγασης των 23 υποτρόφων μαθητών του διαλυθέντος Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης που είχαν σταλεί από το Σύλλογο και είχαν εγκατασταθεί στους χώρους του Οικοτροφείου από τις 26 Αυγούστου μαζί με 3 άλλους από την Ξάνθη, υπότροφους του κληροδοτήματος Θεοδώρου Ζαλάχα⁹. Οι χώροι του Οικοτροφείου δεν επαρκούσαν για την ταυτόχρονη στέγαση των παλαιών και νέων αφιχθέντων οικοτρόφων. Αναζητήθηκε άλλο μεγαλύτερο οίκημα για μεταστέγαση αλλά δεν

8. Κατά τη διαμονή του στην πόλη μελέτησε τα μνημεία της πόλης και τον αρχαίο Κώδικα της Μητρόπολης. Το αρχαιολογικό υλικό, τα βυζαντινά μνημεία και τα αποσπάσματα από τον Κώδικα που μελέτησε και κατέγραψε αποτελούν την κυριώτερη πηγή για την ιστορία της πόλης λόγω των καταστροφών και λεηλασιών που υπέστη τα επόμενα χρόνια. Στο γερμανικό περιοδικό *Βυζαντινά Χρονικά*, που διεύθυνε ο βυζαντινολόγος καθηγητής Karl Krumbacher, δημοσίευσε την αρχαιολογική μελέτη με τίτλο *Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου* η οποία παραμένει έως σήμερα πολύτιμη, βλ. Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου, «Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου», *Byzantinische Zeitschrift* 3 (1894) 225-329 και Β΄ έκδοση από την Δημόσια Βιβλιοθήκη Σερρών στη σειρά εκδόσεων για την πόλη και το Νομό Σερρών με εισαγωγή του Χ. Μπακιριτζή, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 105+πιν. Δημοσίευσε ακόμη σε περιοδικά και εφημερίδες, πολλές φορές σε επανάληψη, αρχαιολογικές επιγραφές, επιγράμματα και φιλολογικά μελετήματα για την περιοχή καθώς και το λόγο που εκφώνησε στην τελετή θεμελίωσης του Παρθεναγωγείου «Γρηγοριάς». Στην εργογραφία του που δημοσίευσε ο καθηγητής Παντελής Μ. Νύδελης, «Η Αλληλογραφία του Πέτρου Παπαγεωργίου με τον Karl Krumbacher και η Αναθεωρημένη Εργογραφία του», *Βυζαντινά* (2010-11) 307-330 και πρόσφατα στο βιβλίο του, *Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου Επιγραφικά μελετήματα (Αρχαιότητα)*, έκδοση Επιτροπής Ερευνών-Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2015, καταγράφονται τα εξής δημοσιεύματα: «Αναθηματική στήλη Σερρών», εφ. *Νεολόγος* φ. 6494, 13/25-3-1891, σ. 3. «Αρχαία αναθηματική στήλη εν Σέρραις», εφ. *Φάρος της Μακεδονίας*, φ. 1503, 6-3-1891, σ. 2. «Λόγος του Γυμνασιάρχου Σερρών Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου», εφ. *Φάρος της Μακεδονίας*, φ. 1505, 13-3-1891, σ. 1-2. «Neuer archäologischer Fund in Serres», *Berliner Philologische Wochenschrift* 11, 1891, σ. 770-771. «Παλαιογραφική εκδρομή εις την παρά τας Σέρρας Ιεράν Μονήν του Προδρόμου», *Νεολόγος* φ. 6443, 10-1-1891, σ. 1. «Μακεδονικά αρχαιολογικά. Α) «Ανάγλυφον μετά Θρακικών ονομάτων», *Εστία Εικονογραφημένη*, τχ. 7 Μαρτ. 1893, σ. 158-159. «Ο εν Σέρραις “Πύργος αυγούστου Βασιλέως”», *Byzantinische Zeitschrift* 10 (1901) 545. «Zu Theodoros Pediasimos», *Byzantinische Zeitschrift* 10 (1901) 425-432, «Zu den χρυσόβουλλα des Prodromos-Klosters dei Serres», *Byzantinische Zeitschrift* 17 (1908) 143-144. «Ποίημα Μαρίας Κομνηνής της Παλαιολογίνης αντιγεγραμμένον εκ χειρογράφου της παρά τας Σέρρας Ι. Μονής Ιωάννου του Προδρόμου», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 6 (1913) 46-50.

9. Π. Μ. Νύδελι, *Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου του Θεσσαλονικέως Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 80.

Ο καθηγητής Κλεάνθης Αιγιαλείδης.

Ο Διευθυντής του Οικοτροφείου
Ιωάννης Παρχαρίδης.

βρέθηκε και προκρίθηκε η λύση του διαχωρισμού των οικοτρόφων με την ενοικίαση ενός ακόμη οικήματος. Στο οίκημα του Οικοτροφείου επιλέχθηκε να μείνουν οι μαθητές του Διδασκαλείου και στο νέο οίκημα μεταφέρθηκαν οι παλαιοί οικότροφοι. Τη χρηματοδότηση λειτουργίας του Οικοτροφείου των μαθητών του Διδασκαλείου την είχε ο Σύλλογος, ενώ του Οικοτροφείου των παλαιών οικοτρόφων η Επιτροπή. Την επίβλεψη των μαθητών του Διδασκαλείου από την άφιξή τους μέχρι τον διαχωρισμό των οικοτροφείων είχε ο διορισμένος από τον Δέλλιο καθηγητής μαθηματικών Κλεάνθης Αιγιαλείδης¹⁰. Μετά όμως το διαχωρισμό Διευθυντής στο Οικοτροφείο των μαθητών του Διδασκαλείου ανέλαβε ο καθηγητής Ιωάννης Παρχαρίδης¹¹, ενώ ο Αιγιαλείδης ορίστηκε υπεύ-

10. Γεννήθηκε στη Σκιάθο το 1866. Το 1888 διορίστηκε καθηγητής στο Γυμνάσιο και στο Παρθεναγωγείο. Το 1892 προσελήφθη στο Αστεροσκοπείο Αθηνών και το 1895 στην υπηρεσία των Τ.Τ.Τ. όπου υπηρέτησε για 35 χρόνια. Εξελέγη βουλευτής Σκοπέλου το 1933 και Ευβοίας το 1935 με το Λαϊκό Κόμμα, Βλ., Δ. Τσοποτού, «Επαρχία Βόλου», *Θεσσαλικά Χρονικά*, Έκτακτος έκδοσις, Αθήνα 1935, σ. 171 και Ανωνύμου, «Εκ των Θεσσαλών βουλευτών», *Θεσσαλικά Χρονικά*, Έκτακτος έκδοσις, Αθήνα 1965, σ. 557.

11. Γεννήθηκε το 1858 στην Τραπεζούντα. Τελείωσε το Γυμνάσιο και τη Φιλοσοφική σχολή των Αθηνών. Εργάστηκε ως διευθυντής της Αστικής σχολής Τραπεζούντας, των Σχολών της Ρόδου και μετά από τις Σέρρες ως καθηγητής και διευθυντής στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Εκπόνησε σειρά αναγνωσμάτων για τις τάξεις του δημοτικού, τα οποία ήταν σε χρήση για είκοσι πέντε τουλάχιστον χρόνια στα σχολεία της Τραπεζούντας και της επαρχίας της. Συνεργάστηκε με το Θεόδωρο Γραμματικόπουλο στην έκδοση του περιοδικού ποικίλης ύλης *Αστήρ του Πόντου*. Σπουδαιότερο έργο του θεωρείται η συγκέντρωση γλωσσικού και λαογραφικού υλικού από τον Πόντο. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως βράβευσε δύο εργασίες του.

θνος για το Οικοτροφείο των παλαιών οικοτρόφων, εγκατασταθείς και ο ίδιος στο νέο οίκημα¹².

Το Οικοτροφείο

Το Εθνικό Οικοτροφείο Σερρών είχε ιδρυθεί και οργανωθεί από τον Ιωάννη Δέλλιο με σκοπό να φιλοξενεί άπορους μαθητές από την επαρχία και όλη τη Μακεδονία που φοιτούσαν στο Γυμνάσιο¹³. Λειτουργούσε από το 1883 με την οικονομική επιχορήγηση του Συλλόγου¹⁴. Την επόμενη χρονιά, το 1884, όταν το Γυμνάσιο αναγνωρίστηκε ως ισότιμο με τα αντίστοιχα ιδρύματα του ελληνικού κράτους¹⁵ στο Οικοτροφείο διέμειναν κυρίως οι μαθητές του Γυμνασίου που προοριζόταν να τύχουν παιδαγωγικής κατάρτισης. *Ο κρίκος ό συνδέων τό Γυμνάσιον ήμῶν πρός τάς πέριξ κοινότητας είναι τό Οίκοτροφείον τοῦ ὁποίου τήν ἴδρυσιν αὐτοῦ ἤ ἀνάπτυξις τοῦ Γυμνασίου ὑπέβαλεν ἡμῖν έγγραφε ο Δέλλιος το 1887 προς το Σύλλογο ζητώντας την ενίσχυση του ιδρύματος με την ανάληψη της συντήρησης ορισμένων υποτρόφων¹⁶. Ο Σύλλογος αποδέχτηκε το αίτημά του και έστειλε 1,5 οθωμανική λίρα για κάθε υπότροφο¹⁷.*

Η σύσταση μεγάλου αριθμού ελληνικών σχολείων στις κωμοπόλεις και στην ύπαιθρο και οι απαιτήσεις που προέκυψαν από τις μεταρρυθμίσεις στη στοιχειώδη εκπαίδευση¹⁸ δημιούργησαν ζήτηση ικανών και καταρτισμένων δασκάλων, η εργασία των οποίων συνδέθηκε με τους

Πέθανε στις 17 Ιανουαρίου 1911 στην Τραπεζούντα. Βλ. Δ. Μ. Οικονομίδη, «Βιογραφικό σημείωμα του Ιωάννη Παρχαρίδη», *Ποντιακά Φύλλα* 11 (1937) 5-6.

12. Π. Μ. Νίγδελι, *Πέτρον Ν. Παπαγεωργίου του Θεσσαλονικέως Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 80.

13. Δ. Δημητριάδου (επιμ.), *Οι ενεργέται των Πανεπιστημίων*, ό.π., σ. 156. Στο Οικοτροφείο γινόταν τακτική διδασκαλία μουσικής και διοργανώνονταν εορτές με εθνικό περιεχόμενο.

14. Σ. Βούρη, ό.π., σ. 81.

15. Εφημ. *Φάρος της Μακεδονίας*, φ. 889 της 3-11-1884. Η αναγνώριση του Γυμνασίου ως ισότιμου προϋπέθετε την ύπαρξη σε αυτό τριών διδασκόντων καθηγητών. Η ισοτιμία παρείχε το δικαίωμα στους αποφοίτους μαθητές να εγγραφούν στο Εθνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών χωρίς εξετάσεις.

16. *Αρχείο Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων* (ΣΔΕΓ), Ι. Δέλλιος προς τον πρόεδρο του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 2 Σεπτεμβρίου 1887.

17. Π. Μ. Νίγδελι, *Πέτρον Ν. Παπαγεωργίου του Θεσσαλονικέως Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 80.

18. Οι μεταρρυθμίσεις αφορούσαν τη δομή και το πρόγραμμα μαθημάτων των σχολείων ως προς την διάρκεια και ως προς το επίπεδο σπουδών και την αντικατάσταση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου διδασκαλίας με τη συνδιδασκτική, βλ. αναλυτικά Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική διοίκηση και η εκπαίδευση του Γένους. Κείμενα-πηγές (1830-1914)*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 517-570.

εθνικούς στόχους της εκπαιδευτικής πολιτικής του ελληνικού κράτους¹⁹. Το διδακτικό προσωπικό αποτελούσε φορέα εθνικής δράσης για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας στα σλαβόφωνα και τουρκόφωνα χωριά, για την καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος, για την αντίσταση στη ξένη προπαγάνδα και τη συγκράτηση του χριστιανικού πληθυσμού στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου²⁰. Τη δεκαετία 1880 ο Σύλλογος λειτούργησε με δαπάνες του το Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης, το Υποδιδασκαλείο Βιτωλίων και το Γυμνάσιο και Οικοτροφείο Σερρών²¹. Για την εκπαίδευση των μαθητών ως δασκάλων θεωρούνταν αρκετή η εισαγωγή του μαθήματος των Παιδαγωγικών στο πρόγραμμα του Γυμνασίου και η διδασκαλία της εκκλησιαστικής μουσικής μέσα στο χώρο του Οικοτροφείου²². Τα Διδασκαλεία και το Γυμνάσιο προσέλκνυαν μαθητές για το πτυχίο του δασκάλου από όλη την Ανατολική και Βόρειο Μακεδονία, την Ήπειρο, τη Θράκη και περιοχές του Ευξείνου Πόντου²³.

Τη σχολική χρονιά 1885-1886 στο Οικοτροφείο Σερρών διέμεναν 60 μαθητές στους οποίους διδάσκονταν ιδιαίτερος παιδαγωγικά μαθήματα και εκκλησιαστική μουσική²⁴. Η λειτουργία τμήματος (τάξης) Διδασκαλείου στο Γυμνάσιο Σερρών έγινε από το γυμνασιάρχη Ιωάννη Δέλλιο, ο οποίος δίδασκε Φιλοσοφικά και Παιδαγωγικά μαθήματα, ενώ ο αδελφός του Νικόλαος δίδασκε τα Τεχνικά. Ο καθηγητής Ευάγγελος Στράτης εξυμνεί τη λειτουργία του τμήματος, αναφέροντας ότι *άγλαους παρήγαγε καρπούς άναδείξας τούς μαθητάς του έν τῷ διδασκαλικῷ ἔργῳ καί άρίστων διδασκαλιστῶν*²⁵. Στη στατιστική της ελληνικής εκπαι-

19. Η εκπαιδευτική πολιτική αφορούσε α) την επιχορήγηση των κοινοτήτων μέσω των προξενείων για την ίδρυση νέων σχολείων, ιδίως σε βουλγαρόφωνες περιοχές, β) την οικονομική στήριξη της λειτουργίας σχολείων με το διορισμό, τη μισθοδοσία των δασκάλων και την προμήθεια εκπαιδευτικού υλικού και γ) την παιδαγωγική κατάρτιση εγχώριων εκπαιδευτικών στελεχών, βλ. Ε. Δ. Μπελιά, «Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους» ό.π., σ. 31.

20. Σ. Βούρη, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1992, σ. 158.

21. Σ. Βούρη, *Πηγές για την ιστορία*, ό.π., σ. 81.

22. Σ. Βούρη, *Εκπαίδευση και εθνικισμός*, ό.π., σ. 161.

23. Αντίστοιχα, διδασκάλισσες αποφοιτούσαν από τα ανώτερα παρθεναγωγεία που λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη, στο Μοναστήρι, στις Σέρρες και στην Ανδριανούπολη. Τα παρθεναγωγεία ακολουθούσαν για την εκπαιδευτική κατάρτιση των διδασκαλισσών το πρόγραμμα σπουδών του Αρσάκειου Παρθεναγωγείου, Σ. Βούρη, *Πηγές για την Ιστορία*, ό.π., σ. 81.

24. Αωνύμου, «Η επαρχία Σερρών κατά την εκκλησιαστικήν διαίρεσιν και την εκπαιδευτικήν κίνησιν», *Ημερολόγιον της Ανατολής* 5 (1886) 159.

25. Ε. Στράτη, ό.π., 153. Η αναφορά του Στράτη αναδημοσιεύεται σε όλη την σερραϊκή ιστοριογραφία, βλ. Έ. Αγγέλου Βλάχου, ό.π., σ. 40. Γ. Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 354. Κ. Παπακυριάκου, *Ιστορία του Νομού Σερρών*, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 550. Ο Πέτρος Πέννας στην *Ιστορία*

δευσης για το έτος 1887, που δημοσιεύθηκε στο *Ελληνικόν Ημερολόγιον* του 1888, αναγράφεται ότι στη Μακεδονία λειτουργούσαν τρία διδασκαλεία: της Θεσσαλονίκης με 60 μαθητές, των Σερρών με 50 μαθητές και των Βιτωλίων με 42 μαθητές²⁶.

Στο αρχείο του Συλλόγου υπάρχουν δύο Κανονισμοί του Οικοτροφείου. Και οι δύο συντάχθηκαν και υποβλήθηκαν από τον Ι. Δέλλιο. Ο πρώτος τον Αύγουστο του 1883, αποτελούμενος από 24 άρθρα και ο δεύτερος το Σεπτέμβριο του 1887 αποτελούμενος από 38 άρθρα²⁷. Και οι δύο κανονισμοί προσδιόριζαν το σκοπό του ιδρύματος που ήταν η διαμονή, διατροφή και επίβλεψη υποτρόφων μαθητών προορισμένων να εκπαιδευτούν ως διδάσκαλοι και παιδαγωγοί στο Γυμνάσιο. Εκτός της διδασχίας των παιδαγωγικών μαθημάτων έπρεπε να καλλιεργηθεί το εθνικό τους φρόνημα και να αναπτυχθούν αισθήματα φιλοπατρίας και θρησκευτικότητας. Η διαμονή τους είχε ακόμη σκοπό την ηθική διάπλαση της προσωπικότητάς τους και την προσαρμογή σε μια ζωή λιτή, απέρρικτη και με στρατιωτική πειθαρχία. Η θεωρητική και πρακτική παιδαγωγική κατάρτιση και η διαμόρφωση του χαρακτήρα θεωρούνταν απαραίτητα προσόντα για τον μέλλοντα εκπαιδευτικό.

Στο δεύτερο Κανονισμό, που συντάχθηκε τρία χρόνια μετά την

των Σερρών, Αθήναι 1966, σ. 420 το διατυπώνει διαφορετικά γράφοντας ότι ο Δέλλιος ίδρυσε στο Γυμνάσιο μονοτάξιο Διδασκαλείο. Ο Δέλλιος ήταν ένας από τους πέντε υπότροφους που έστειλε ο Σύλλογος στη Γερμανία το 1877 για τριετείς παιδαγωγικές σπουδές. Κ. Μπονίδη, *Οι ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, έκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996 σ. 136. Ο Έλληνας Πρόξενος στις Σέρρες Νικόλαος Μπέτσος σε επιστολή του προς το Σύλλογο, τον Αύγουστο του 1883 κατέκρινε τον Δέλλιο χαρακτηρίζοντας τον *ναθρό, φηγόπονο, δυσκίνητο, στερούμενο κυβερνητικής ικανότητας, κατάλληλος δι' έν Γυμνάσιον τής Ελλάδος, ούχι όμως διά πνευματικόν κέντρον, οϊον αι Σέρραι*. Ο Δέλλιος αρνήθηκε τη συνεργασία με το Προξενείο και τις προτάσεις του Μπέτσου να διδάξει παιδαγωγικά και να ηγηθεί συνόδου δασκάλων και την σύνταξη προγραμμάτων για τα άνευ σχεδίου λειτουργούντα σχολεία, Αρχείο ΣΔΕΓ, Ν. Μπέτσος προς τον πρόεδρο του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 8 Αυγούστου 1883. Πρβλ. και Αθ. Ε. Καραθανάση, «Περί των εκπαιδευτικών εριδών εις Σέρρας (1882-1883)», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή*, τ. Β', Σέρρες 2013, σ. 513. Η άρνηση συνεργασίας του Δέλλιου προέρχονταν από τη στάση του Μπέτσου υπέρ του Δ. Μαρούλη (λόγω κοινής καταγωγής) και εναντίον των μελών του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, Αρχείο ΣΔΕΓ, Ι. Δέλλιος προς τον πρόεδρο του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 17 Αυγούστου 1883.

26. Ν. Γρ. Ζαχαρόπουλου, «Δεδομένα πληθυσμών και εκπαίδευσης για τη Μακεδονία. Το "Ελληνικόν Ημερολόγιον" έτους 1888 του Π.Δ. Σακελλαρίου», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης, Τμήμα Θεολογίας*, 5 (1995)70.

27. Αρχείο ΣΔΕΓ, Ι. Δέλλιος προς τον πρόεδρο του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 17 Αυγούστου 1883 και 2 Σεπτεμβρίου 1887.

αναγνώριση του Γυμνασίου, αναφέρεται ότι το Οικοτροφείο τελούσε υπό την άμεσο επίβλεψη του Ελληνικού Προξενείου Σερρών²⁸. Η είσοδος στο Οικοτροφείο γινόταν μετά από αίτηση του ενδιαφερόμενου στο Προξενείο και συμμετοχή του σε γραπτές εξετάσεις που διοργάνωνε αυτό. Οι κρινόμενοι ως κατάλληλοι έπρεπε να παρουσιάσουν έναν εγγυητή ο οποίος εγγράφως υποσχόταν ότι μετά το πέρας των σπουδών τους στο Γυμνάσιο θα υπηρετήσουν ως δάσκαλοι σε οποιονδήποτε μέρος της Μακεδονίας το Προξενείο θα τους τοποθετούσε, επί μία τριετία και με οποιονδήποτε μισθό τους έδινε. Σε περίπτωση που ο απόφοιτος δεν υπάκουε και αρνούνταν την τοποθέτηση σε σχολείο ο εγγυητής αναλάμβανε να καταβάλει 10 οθωμανικές λίρες για κάθε χρόνο παραμονής του στο Οικοτροφείο. Εκτός των υποτρόφων υπήρχε δυνατότητα διαμονής στο Οικοτροφείο και μαθητών Γυμνασίου που πλήρωναν τα τροφεία και είχαν την έγκριση του Προξενείου. Η συνέχιση της παραμονής των μαθητών στο Οικοτροφείο προϋπέθετε την καλή επίδοσή τους στα μαθήματα κατά τη διάρκεια και στο τέλος της σχολικής χρονιάς.

Οι υπότροφοι συνέδραμαν στη λειτουργία του Οικοτροφείου αναλαμβάνοντας υπηρεσίες και ευθύνες. Κάθε Κυριακή ο διευθυντής ανέθετε εκ περιτροπής, ανάλογα με την τάξη, υπηρεσία σε έναν επιμελητή και τρεις βοηθούς για τις εβδομαδιαίες τραπεζοκομικές εργασίες, καθώς και υπηρεσία επιτηρητή της ευκοσμίας και τάξης για το χρόνο που βρίσκονταν οι τρόφιμοι μόνοι στο οίκημα και κατά τη διάρκεια του καθημερινού περιπάτου τους.

Η καθημερινή ζωή των υποτρόφων ακολουθούσε το εξής ημερήσιο πρόγραμμα: εγερτήριο, πρωινή μελέτη, τακτοποίηση κλινών και πρωινό. Μετάβαση στο Γυμνάσιο και παρακολούθηση πρωινών μαθημάτων. Μετά τη λήξη των μαθημάτων επιστροφή στο Οικοτροφείο για γεύμα και προμελέτη μέχρι την έναρξη των απογευματινών μαθημάτων. Με τη λήξη των απογευματινών μαθημάτων επάνοδος στο Οικοτροφείο για το δειλινό (απογευματινό γεύμα) και εφόσον ο καιρός το επέτρεπε πραγματοποίηση περιπάτου. Επιστρέφοντας στο Οικοτροφείο επί μια ώρα διδάσκονταν από ειδικό δάσκαλο άλλοτε ευρωπαϊκή μουσική, φωνητική ή οργανική και άλλοτε εκκλησιαστική. Στη συνέχεια δείπνο, εσπερινή μελέτη, κοινή προσευχή και τέλος κατάκλιση.

Κάθε Σάββατο μετά το πέρας των μαθημάτων γινόταν γενικός καθαρισμός κλινών και κοιτώνων. Κάθε 15νθήμερο οι τρόφιμοι έπλεναν με ζεστό νερό το κεφάλι και τα πόδια τους. Το απόγευμα του Σαββάτου

28. Τον εκπαιδευτικό ρόλο που είχε το Ελληνικό Προξενείο Σερρών στην πόλη και στην περιοχή των Σερρών τη χρονική περίοδο από τα τέλη του 19ου έως τις αρχές του 20ου αιώνα, βλ. Γ. Ν. Αψηλίδη, «Χρηματοδότηση και επιθεώρηση ελληνικών σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», *Σίρις* 6 (2002) 85-100.

διοργανώνονταν απαγγελίες ποιημάτων εκ των εγκυροτέρων ποιητών της νεώτερης ελληνικής ποίησης ή ανάγνωση ιστορικών γεγονότων ή της περικοπής του ευαγγελίου της Κυριακής. Κάθε Κυριακή ή εορτή που δεν υπήρχε μάθημα στο Γυμνάσιο μετέβαιναν σε εκκλησία όπου χωρίζονταν σε δύο χορούς και βοηθούσαν τους ιεροψάλτες ασκούμενοι στην εκκλησιαστική μουσική. Μετά το τέλος της λειτουργίας επέστρεφαν στο Οικοτροφείο και ελάμβαναν μικρό πρόγευμα. Ξεκουράζονταν και μελετούσαν μέχρι το μεσημέρι. Η μελέτη επαναλαμβανόταν μετά το μεσημεριανό γεύμα μέχρι την ώρα του απογευματινού περιπάτου. Επιστρέφοντας ακολουθούσε το δείπνο και η εσπερινή μελέτη. Οι τρόφιμοι νήστευαν κάθε Τέταρτη και Παρασκευή και κοινωνούσαν την πρώτη και τελευταία εβδομάδα της Σαρακοστής, δυο φορές το έτος.

Σε κανένα τρόφιμο δεν επιτρέπονταν να εξέρχεται του Οικοτροφείου χωρίς άδεια καθημερινές και εορτές. Η μετάβασή τους στο Γυμνάσιο, το πρωί και το απόγευμα, πραγματοποιούνταν συνοδεία του διευθυντή ή του βοηθού του. Ο απογευματινός περίπατος διεξάγονταν με τη συνοδεία του επιστάτη ή των μαθητών της ανωτέρας τάξεως ή του διευθυντή ή του βοηθού του. Υπήρχε αυστηρή επιτήρηση και εφαρμογή των διατάξεων του Κανονισμού.

Στους παραβάτες επιβάλλονταν ποινές ανάλογα με τη συμπεριφορά, την υπακοή και τη φιλοτιμία του τροφίμου. Πρώτη ποινή επιβαλλόταν η επίπληξη κατ' ιδίαν και ακολουθούσαν: η επίπληξη ενώπιον όλων των μαθητών, η ιδιαίτερη γραφική εργασία, η στέρηση τροφής, η προσωρινή απομάκρυνση εκ του Οικοτροφείου και τέλος η αποβολή. Η έσχατη ποινή, η αποβολή, προβλεπόταν με την προϋπόθεση ότι είχαν εξαντληθεί όλες οι προηγούμενες βαθμίδες των ποινών και με κοινή συνεννόηση Διευθυντή, Προξένου και Γυμνασιάρχη.

Το Οικοτροφείο διατηρούσε μικρή βιβλιοθήκη λεξικών, βοηθητικών βιβλίων και γεωγραφικών χαρτών. Οι μαθητές μπορούσαν να τα δανειστούν κατά τη διάρκεια των διακοπών τους. Μπορούσαν ακόμη να δανειστούν για εξάσκηση και τετράχορδο όργανο.

Το Διδασκαλείο

Στην Αθήνα περί τα τέλη της δεκαετίας του 1880, οι επικρίσεις για αναποτελεσματική λειτουργία της εκπαιδευτικής πολιτικής συμπεριέλαβαν και την ανικανότητα του διδακτικού προσωπικού να συμβάλει στον ιδεολογικό μετασχηματισμό της εθνικής συνείδησης των χριστιανικών πληθυσμών της μακεδονικής υπαίθρου. Η μόρφωση των δασκάλων, που στην πλειοψηφία τους ήταν απόφοιτοι των κλασικών Γυμνασίων και Διδασκαλείων, θεωρήθηκε ότι ήταν ποιοτικά χαμηλή και μη ικανοποιητική για την πραγμάτωση της εθνικής αποστολής τους. Ο Έλληνας

Γενικός Πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Γ. Δοκός πρότεινε το 1888 προς το Υπουργείο Εξωτερικών να καταργηθούν το Υποδιδασκαλείο Βιτωλίων και το Οικοτροφείο Σερρών *άτινα οὐδένα ἄλλον καρπὸν φέρουσιν ἢ νὰ παρασκευάζωσι διδασκάλους ἡμιμαθεστάτους, οἵτινες, ἐκτός τοῦ ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι συνείδησιν τῆς ἀποστολῆς των καὶ διὰ τί ἐγένοντο διδάσκαλοι, ὡς ἐκ τῆς ἀσημάντου ἀξίας των δέν εὐρίσκουσιν ἄρτον καὶ ἀναγκάζονται νὰ μισθῶνται ὑπὸ βουλγάρων*²⁹.

Ο Σύλλογος απεφάσισε το 1888 την κατάργηση του Υποδιδασκαλείου Βιτωλίων³⁰ και την επόμενη χρονιά, το 1889, την κατάργηση του τριτάξιου Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, επειδή η δαπάνη λειτουργίας του ήταν πολύ μεγάλη και η εκπαιδευτική κατάρτιση που προσέφερε δεν ικανοποιούσε τις προσδοκίες του Συλλόγου³¹. Για να αποφοιτήσουν οι μαθητές των δυο πρώτων τάξεων του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης αποφασίστηκε να μεταφερθούν και να στεγασθούν στο Οικοτροφείο Σερρών. Για την οργάνωση και λειτουργία τάξεων Διδασκαλείου στο Γυμνάσιο Σερρών, όπου θα φοιτούσαν, επελέγη ο Πέτρος Παπαγεωργίου που τα προηγούμενα χρόνια είχε εργαστεί στα Ζαρίφεια Διδασκαλεία Φιλιππούπολης³². Για αυτή την απόφαση αναφέρει σχετικά ο μετέπειτα γυμνασιάρχης Σερρών Νικόλαος Βασικύρος: *Αἱ δύο τάξεις τοῦ διαλυθέντος Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, ἐστάλησαν ἵνα ἐγγραφῶσιν εἰς ἀντίστοιχον τάξιν τοῦ ἐνταῦθα Γυμνασίου ἵνα λάβωσιν ἐντεῦθεν ἀπολυτήριον*³³.

Τη σχολική χρονιά 1889-1890 συνολικά 38 μαθητές διέμειναν ως υπότροφοι στο Οικοτροφείο και παρακολούθησαν μαθήματα στις δύο τάξεις Διδασκαλείου που λειτουργήσαν στο Γυμνάσιο. Ελάχιστα για τη γεωγραφική προέλευση των υποτρόφων γνωρίζουμε: τρεις προέρχονταν από την Ξάνθη, ένας από την Σινώπη και ένας από τη Γευγελή Κιλκίς. Οι

29. Σ. Βούρη, *Εκπαίδευση και εθνικισμός*, ό.π., σσ. 161-163.

30. Το Υποδιδασκαλείο και μια Ιερατική σχολή λειτουργήσαν στο Μοναστήρι από το 1884 έως το 1888, βλ. Σ. Βούρη, *Εκπαίδευση και εθνικισμός*, ό.π., σ. 158 και 163.

31. Το Διδασκαλείο λειτούργησε από το 1876 έως το 1889, L. Papadakis, *Teaching the nation. Greek Nationalism and Education in Nineteenth Century Macedonia*, IMXA, Thessaloniki 2006, σ. 81-129. Β. Φούκα, «...Περί Εθνικού Διδασκαλείου εν Θεσσαλονίκη...» Ίδρυση, λειτουργία, σπουδές και εκπαίδευση του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης (1876-1889)», *Θεσσαλονίκη* 7 (2008) 239-290.

32. Τα Ζαρίφεια Διδασκαλεία ιδρύθηκαν το 1874 και αναγνωρίστηκαν ως ισότιμα με τα δημόσια εκπαιδευτήρια του ελληνικού κράτους το 1884. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «Ελληνικόν Γυμνάσιον Φιλιππουπόλεως και Ζαρίφεια Διδασκαλεία. Θέματα οργάνωσης και λειτουργίας του σχολείου. Μαθητικό δυναμικό-φοιτητές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1886-1906)» στο *Θεσσαλονίκη και Φιλιππούπολη σε παράλληλους δρόμους. Ιστορία, Τέχνη, Κοινωνία (18^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, έκδ. Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Β. Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 414, 419.

33. Ν. Βασικύρου, *Το Γυμνάσιον Σερρών*, Εν Σέρραις 1948, σ. 9.

υπότροφοι προέρχονταν από αδύναμα οικονομικά και κατώτερα κοινωνικά στρώματα γιατί, εκτός της διαμονής και της σίτισής τους, η διεύθυνση του Οικοτροφείου αναγκαζόταν να δαπανά και για την αντικατάσταση των φθαρμένων ενδυμάτων τους. Το ωρολόγιο εβδομαδιαίο πρόγραμμα μαθημάτων κατά τάξη του Διδασκαλείου και οι καθηγητές που δίδασκαν ήταν³⁴:

Τάξεως κατωτέρας

<i>Γερά:</i>	<i>Ἐκκλησιαστική ἱστορία</i>	--ὥραι 2--	<i>Β. Παπαχρίστου</i> ³⁵
<i>Ἑλληνικά:</i>	<i>Δημοσθένους Φιλippiκά, Λυκούργου κατά Λυσικράτους, Ἡροδότου ἔκλογαί, Θουκυδίδου βιβλ. α' (ἱστορικά), Ὀμήρου Ὀδύσεια, Συντακτικόν θέματα, συνθετικά ἄσκήσεις, ἀποστήθις ἐκλεκτῶν τεμαχίων</i>	--ὥραι 12--	<i>Ἄθαν. Φυλακτός</i> ³⁶
<i>Παιδαγωγικά:</i>	<i>Παιδαγωγική</i>	--ὥραι 2--	<i>Ι. Παρχαρίδης</i>
<i>Μαθηματικά:</i>	<i>Ἄλγεβρα, Γεωμετρία</i>	--ὥραι 3--	<i>Κλ. Αἰγιαλείδης</i>
<i>Φυσικά:</i>	<i>Φυσικά, Βοτανική</i>	--ὥραι 2--	<i>Κλ. Αἰγιαλείδης</i>
<i>Ἱστορικά:</i>	<i>Ἱστορία νεωτέρων χρόνων</i>	--ὥραι 3--	<i>Ν. Τέγος</i> ³⁷

34. Αρχείο ΣΔΕΓ, Πρόγραμμα μαθημάτων υποτρόφων Διδασκαλείου. Εν Σέρραις 1889-1890.

35. Γεννήθηκε στο Άνω Λάμποβο Αργυροκάστρου το 1858. Μαθήτευσε στην Κωνσταντινούπολη και αποφοίτησε από τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης το 1882. Δίδαξε ως καθηγητής στο Ζωγράφειο Διδασκαλείο και στα Γυμνάσια Σερρών και Αδριανούπολης. Το 1893 ανεδείχθη βοηθός Επίσκοπος Μελενίκου με έδρα το Σιδηρόκαστρο και το 1894 προήχθη σε Μητροπολίτη Λιτίσης στην Αν. Θράκη. Το 1897 μετατέθηκε στη Μητρόπολη Παραμυθίας και Φιλιατών, το 1900 στην Μητρόπολη Βελεγράδων (Μπεράτι) και το 1909 στη Μητρόπολη Δρυϊνουπόλεως και Πωγωνιανής. Στις 22 Σεπτεμβρίου 1916 απελάθηκε από τις ιταλικές κατοχικές αρχές ως «επικίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια» και μετέφερε την έδρα του στο Δελβινάκι του ελεύθερου Πωγωνίου. Κοιμήθηκε στην Αθήνα στις 26 Φεβρουαρίου 1936 και ετάφη στο Δελβινάκι. Βλ. Β. Γ. Ατέση, μητροπολίτη πρώην Λήμνου, «Βιογραφικά σημειώματα Αρχιερέων Μητροπόλεων τινων της Βορείου Ελλάδος», *Θεολογία* 56 (1985) 37-42.

36. Γεννήθηκε στην Κάτω Τζουμαγιά το 1860. Φοίτησε αρχικά στο Διδασκαλείο του Δ. Μαρούλη και συνέχισε στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών όπου αναγορεύθηκε διδάκτορας. Συμπλήρωσε επί 2ετία τις σπουδές του στα Φιλοσοφικά και Παιδαγωγικά στο Μόναχο και στην Ιένα. Δίδαξε ως καθηγητής επί δεκαετία στο Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης και στο Γυμνάσιο Σερρών. Διετέλεσε Γυμνασιάρχης στα Γυμνάσια Αδριανούπολης, Κορυτσάς, Σερρών, Μαράσλειο, Θιβών, Λαμίας, Λευκωσίας Κύπρου, καθώς και διευθυντής επί 2ετία των Ζαρίφειων Διδασκαλείων Φιλιππούπολης. Πέθανε στην Κύπρο στις 10 Οκτωβρίου 1924. Βλ. Π. Πέννα «Αθανάσιος Χρ. Φυλακτός (1860-1924)», *Σεραϊκά Χρονικά* 2 (1957) 291.

37. Ο Νικόλαος Τέγος του Αστερίου γεννήθηκε το 1861 στις Σέρρες. Σπούδασε ως υπότροφος του ελληνικού κράτους στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, εφημ. Φάρος της Μακεδονίας, φ. 886 της 24-10-1884, σ. 1. Ως καθηγητής διδάκτωρ φιλολογίας δίδαξε για πολλά χρόνια στο Γυμνάσιο και στο Παρθενιαγωγείο Σερρών. Υπήρξε πρόεδρος της Επιτροπής

Τεχνικά:

Ἐκκλησιαστική μουσική: --ῶραι 2-- διάκονος Ἰάκωβος

Τάξεως ανωτέρας

Τερά: Ἀνάγνωσις καί ἐρμηνεία Καινῆς Διαθήκης (ἐπιστολῶν), εἰσαγωγή εἰς τὰς Θείας γραφάς --ῶραι 2-- Β. Παπαχρίστου

Ἑλληνικά: Θουκυδίδου προοίμιον καί δημηγορίαι, Ἡρόδοτος, Πλάτωνος Κρίτων, Ὀμήρου Ὀδύσσεια, θέματα, συνθετικά ἀσκήσεις, ἀποστήθις γραμματολογία --ῶραι 12-- Πέτρος Παπαγεωργίου

Παιδαγωγικά: Διδακτική (γενική καί εἰδική) --ῶραι 3-- Ἰ. Παρχαρίδης

Μαθηματικά: Ἄλγεβρα, Γεωμετρία --ῶραι 3-- Κλ. Αἰγιαλείδης

Φυσικά: Φυσικά, Χημεία --ῶραι 2-- Κλ. Αἰγιαλείδης

Ἱστορικά: Ἑλληνική Ἱστορία κατ' ἑκτασιν --ῶραι 2-- Ἰ. Τσικόπουλος³⁸

Τεχνικά:

Ἐκκλησιαστική μουσική: --ῶραι 2-- διάκονος Ἰάκωβος

Ἀσκήσεις πρακτικά: ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ --ῶραι 5-- Π. Παπαγεωργίου καί Ἰ. Παρχαρίδης.

Στο πρόγραμμα παρατηρούμε ὅτι καί στις δυο τάξεις διδάσκονταν συνολικά 8 μαθήματα. Δεν περιλαμβάνεται διδασκαλία ξενόγλωσσων μαθημάτων καί της Γυμναστικής. Στό μάθημα των Τεχνικῶν δεν αναγράφεται ὄνομα διδάσκοντος. Ὅπως προκύπτει ἀπό ἐπιστολή του Παπαγεωργίου, τό μάθημα αὐτό τήν πρώτη χρονιά κλήθηκε καί τό δίδαξε καθηγητής ἀπό τήν Θεσσαλονίκη, ἐνώ τή δεύτερη χρονιά θα πραγματοποιούνταν μαθήματα μετὰ τή λήξη του σχολικοῦ ἔτους στη Θεσσαλονίκη³⁹.

διαχείρισις καί ἐπίβλεψις του Οἰκοτροφείου του Ομίλου «Ορφέα» που λειτούργησε τή σχολική περίοδο 1912-1913, βλ. Σ. Αναστασίου-Π. Κεχαγιά-Ι. Κούλα, «Ο Μακεδονικός Αγών καί ἡ δράσις του Ορφέως» (χρονικό), *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 1 (1992) 79.

38. Γεννήθηκε στο Καταφύγι Πιερῶν τό 1839. Αρχικά δίδαξε σε σχολεῖα του Βελβενδοῦ καί της Σιάτιστας. Ὄταν ἀποφοίτησε ἀπό τήν Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνῶν, τό 1867, ἐργάσθηκε στήν Αστική Σχολή Κοζάνης καί μετὰ στα Βοδενά καί στή Θεσσαλονίκη. Στις Σέρρες ἦλθε τό 1878 καί υπηρέτησε ὡς διευθυντής του ἡμιγυμνασίου Σερρῶν μέχρι τό 1880 καί στή συνέχεια ὡς καθηγητής των Ἑλληνικῶν στο Παρθεναγωγεῖο Σερρῶν. Συνολικά διέμεινε ἐπὶ 25 χρόνια στήν πόλη των Σερρῶν «προάγων τήν παιδείαν». Ἐπί σειρά ἐτῶν διετέλεσε γραμματέας στο Δ.Σ. του Μακεδονικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου (1881-1887). Ἀπό τό 1904 ἕως τό 1911 ἐργάστηκε ὡς καθηγητής των Ἑλληνικῶν στο Διδασκαλεῖο Θεσσαλονίκης. Τό 1911 μετακόμισε στήν Αθήνα γιά να ἐργαστεῖ ὡς συντάκτης του Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας. Πέθανε τήν 1 Ἰουλίου 1912. Βλ. Ἰ. Δέλλιου, «Ἰωάννης Τσικόπουλος», *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον* 6 (1913) 238-240. Δ. Κρήτου, «Ἰωάννης Τσικόπουλος. Ἐνας ξεχασμένος Μακεδόνας λόγιος», *Μακεδονικά* 29 (1993-1994) 29-37.

39. *Αρχεῖο ΣΔΕΓ*, Π. Ν. Παπαγεωργίου πρὸς Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν των Ἑλληνικῶν

Στο πρόγραμμα περιλαμβάνεται μόνο η διδασκαλία εκκλησιαστικής μουσικής, ενώ η ευρωπαϊκή και το μουσικό τετράχορδο όργανο θα διδάσκονταν απογευματινές ώρες στο Οικοτροφείο. Η πρακτική άσκηση διδασκαλίας και η προετοιμασία των μαθητών για τη σχολική τάξη περιορίζεται μόνο στη δεύτερη τάξη. Μεγαλύτερη έμφαση δίνεται στα λεγόμενα «Φιλολογικά»-«Ανθρωπιστικά» μαθήματα (Ελληνικά και Ιστορία) που αντιπροσωπεύονται στο πρόγραμμα με 30 ώρες σε σύνολο 57 ωρών εβδομαδιαίας διδασκαλίας, καλύπτοντας το 52,5% του συνολικά διατιθέμενου χρόνου διδασκαλίας. Τα Φυσικομαθηματικά διδάσκονταν 10 ώρες εβδομαδιαίως και κάλυπταν το 17,5 % του συνολικού χρόνου διδασκαλίας. Στα Παιδαγωγικά (Παιδαγωγική, Διδακτική και ασκήσεις πρακτικής διδασκαλίας) αφιερωνόταν 10 ώρες διδασκαλίας εβδομαδιαίως ή το 15,8 % του διατιθέμενου χρόνου διδασκαλίας και τέλος στα Ιερά (εκκλησιαστική ιστορία, Καινή Διαθήκη, Θείες γραφές και εκκλ. μουσική) αφιερωνόταν 8 ώρες εβδομαδιαίας διδασκαλίας και ποσοστό 14% του συνολικού χρόνου διδασκαλίας.

Το ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων φαίνεται ότι ακολουθεί το αντίστοιχο ωρολόγιο πρόγραμμα των Διδασκαλείων του ελληνικού κράτους, όπως είχε εισαχθεί με το Β. Δ. της 5^{ης} Σεπτεμβρίου 1886⁴⁰. Η κατάρτιση των δασκάλων επιδιώχθηκε πρωτίστως με τη βασική εγκύκλιο παιδεία και δευτερευόντως με την παιδαγωγική. Δόθηκε περισσότερη έμφαση στην αρχαιομάθεια, στην ιστορία και τα θρησκευτικά, που ήταν μαθήματα καλλιέργειας εθνικού φρονήματος και στήριξης των ιδεωδών του έθνους και συμπληρωματικά στην επαγγελματική παιδαγωγική εκπαίδευση, γεγονός που είχε επιπτώσεις στη διδακτική επάρκεια και γενικά στην παιδευτική ικανότητα και συμπεριφορά στην τάξη των μελλοντικών δασκάλων⁴¹.

Ζητήματα που αντιμετώπισε ως Γυμνασιάρχης και Διευθυντής του Διδασκαλείου

Τη σχολική χρονιά 1889-1890 είχαν φοιτήσει στο Γυμνάσιο 170 μαθητές⁴². Ο Παπαγεωργίου με επιστολή του προς τον πρόεδρο του Συλλόγου

Γραμμάτων, 22 Μαΐου 1891.

40. Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου, *Τα Διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992, σ. 116.

41. Β. Φούκα. «Η λειτουργία των Διδασκαλείων στο β' μισό του 19ου αιώνα στον ελληνισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης: Το Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης και ο Χαρίσιος Παπαμάρκου» στο *Ο παιδαγωγός Χαρίσιος Παπαμάρκου (1844-1906)*, εκδ. Δήμου Βελβεντού, Βελβεντό 2003, σ. 120 και 125. Του ιδίου «...Περί Εθνικού Διδασκαλείου εν Θεσσαλονίκη...», ό.π., σ. 280.

42. Εφημ. *Ανατολικός Αστήρ*, φ. 40 της 4-7-1890, σ. 315.

ζήτησε ένα πρόσθετο επιμίσθιο για τους κόπους που κατέβαλε εκείνη την χρονιά αλλά και για την επομένη στο Γυμνάσιο και στο Διδασκαλείο⁴³.

Μετά το τέλος των μαθημάτων ο Παπαγεωργίου ήλθε αντιμέτωπος με την Εφορεία των Εκπαιδευτηρίων της Κοινότητας, τα μέλη της οποίας επεδίωκαν να έχουν τον έλεγχο της εκπαιδευτικής πολιτικής, ειδικά στο θέμα του διορισμού εκπαιδευτικών δικής τους επιλογής. Η Εφορεία, πρόεδρος της οποίας ήταν ο Μητροπολίτης, του ζήτησε τη γνώμη του για τους διδάσκοντες στο Γυμνάσιο. Ο Παπαγεωργίου συμμετέχοντας και ως εκπρόσωπος του Έλληνα Προξένου στη συνεδρίαση της 27 Ιουνίου 1890, πρότεινε τη συνέχιση της συνεργασίας των υπαρχόντων καθηγητών, θέτοντας ορισμένους όρους μόνο για την συμπεριφορά και συνεργασία του Φυλακτού και του Τέγου. Η Εφορεία του ανακοίνωσε την απόλυση του καθηγητή των μαθηματικών Αιγιαλείδη και του ζήτησε να βρει ένα αντικαταστάτη σε συνεργασία με την Αθήνα. Την επομένη όμως ημέρα έμαθε ότι η Εφορεία προσέλαβε για τη θέση αυτή έναν εγχώριο τριετή φοιτητή των μαθηματικών. Ο Παπαγεωργίου ανέφερε εγγράφως το γεγονός στον Έλληνα Προξένο⁴⁴ ο οποίος *προέβην εις σφοδράς και πικράς παραστάσεις προς τήν Εφορείαν και ιδίως τόν Μητροπολίτην*⁴⁵. Συγχρόνως ενημερώθηκε και η Επιτροπή η οποία διέκοψε την επιχορήγηση του μισθού στον καθηγητή των μαθηματικών. Ο Μητροπολίτης και η Εφορεία «βαρέως φέροντες» την περικοπή του μισθού τηλεγράφησαν στον Παπαγεωργίου, στις 18 Αυγούστου, ότι αποφάσισαν να διατηρήσουν μόνο τη Δημοτική Σχολή και απαλλάσσονται από οποιαδήποτε υποχρέωση για το Γυμνάσιο⁴⁶. Η απόφαση της Εφορείας και η άρνηση του Μητροπολίτη να προστατεύσει τη λειτουργία του Γυμνασίου έναντι των οθωμανικών αρχών δημιούργησε αβεβαιότητα και για τη λειτουργία της τάξης του Διδασκαλείου και για την περαίωση των σπουδών των υποτρόφων. Σε επιστολή του ο Παπαγεωργίου ανέφερε ότι μέχρις ότου επιλυθεί το ζήτημα καθυστέρησε η άφιξη των υποτρόφων στις Σέρρες. Οι υπότροφοι για ένα χρονικό διάστημα διέμειναν περριμένοντας στη Θεσσαλονίκη επιβαρύνοντας με πρόσθετη δαπάνη τον προϋπολογισμό του Οικοτροφείου⁴⁷. Τη σχολική χρονιά 1890-1891 οι υπότροφοι του

43. Αρχείο ΣΔΕΓ, Π. Ν. Παπαγεωργίου προς Πρόεδρο Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 10 Ιουλίου 1890.

44. Ο Έλληνας Προξένος Αριστείδης Κ. Μεταξάς υπηρέτησε στο Προξενείο Σερρών από την Άνοιξη του 1890 μέχρι το φθινόπωρο του 1891. Είχε αντικαταστήσει τον Πρόξενο Διονύσιο Βιτάλη που υπηρετούσε από το 1886.

45. Κ. Ν. Πλαστήρα, *ό.π.*, σ. 202-205.

46. Π. Μ. Νίγδελι, Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου του Θεσσαλονικέως. Αλληλογραφία, *ό.π.*, σ. 81 και Κ. Ν. Πλαστήρα, *ό.π.*, σ. 198.

47. Αρχείο ΣΔΕΓ, Π. Ν. Παπαγεωργίου προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 12 Ιουνίου 1891.

Οικοτροφείου ήταν μόνο 18 μαθητές οι οποίοι σχημάτισαν την τελευταία τάξη του Διδασκαλείου⁴⁸.

Μια ακόμη παρέμβαση στο έργο του Παπαγεωργίου είναι γνωστό ότι έγινε από τον μητροπολίτη Κωνσταντίνο Βαφείδη⁴⁹ για τον πανηγυρικό που θα εκφωνούσε στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών. Ο μητροπολίτης ζήτησε στο λόγο του να μην αναφερθεί σε εθνικά θέματα και να μην στιγματίσει τις βουλγαρικές ραδιουργίες κατά του Έθνους και της Εκκλησίας για να μην δυσαρεστήσει όσους θα παρίσταντο: τις οθωμανικές αρχές και τους φιλικά διακείμενους προς τους Βούλγαρους. Ο Παπαγεωργίου αντέδρασε και μαζί με τον Έλληνα Πρόξενο επισκέφθηκαν τον Μητροπολίτη για να συζητήσουν το ζήτημα. Στη συζήτηση ο Μητροπολίτης επέμεινε και τελικά ο Παπαγεωργίου υποχώρησε και αναγκάστηκε στην ομιλία του να κάνει μόνο αόριστες αναφορές για τον Ελληνισμό και την Μακεδονία⁵⁰.

Περί τα μέσα της σχολικής χρονιάς το Φεβρουάριο του 1891 ξέσπασε ανταρσία των υποτρόφων κατά του Διευθυντή του Οικοτροφείου ή

48. *Αρχείο ΣΔΕΓ*, Π. Ν. Παπαγεωργίου προς Σύλλογον προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 12 Ιουνίου 1891.

49. Γεννήθηκε στη Κωνσταντινούπολη το 1847. Αποφοίτησε το 1869 από τη Θεολογική Σχολή Χάλκης και συνέχισε τις σπουδές του στην Ακαδημία Κιέβου. Όταν επέτρεψε διορίστηκε καθηγητής στη Θεολογική Σχολή Χάλκης όπου δίδασκε Δογματική, Κατήχηση και Σλαωνικά. Από το 1881 είχε διοριστεί επόπτης των σχολών της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινούπολης. Υπήρξε οπαδός του διοικητικού συστήματος του Γεροντισμού στο Πατριαρχείο και στη συνέχεια της αντιωακαεμικής παράταξης η οποία αντετίθετο στη λειτουργία των Γενικών Κανονισμών, βλ. Αν. Νανάκη, «Κοινοτικές διενέξεις. Η διαμάχη στις Σέρρες (1891-1892)», *Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου: Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία δια μέσου της Ιστορίας, Νιγρίτα 17-20 Οκτωβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 449. Το Σεπτέμβριο του 1885 εξελέγη μητροπολίτης Μαρωνας. Μετά τριετία, στις 18 Οκτωβρίου του 1888, μετατέθηκε στη μητρόπολη Σερρών. Κατά την αρχιερατεία του στις Σέρρες κατηγορήθηκε ότι συνεργαζόμενος με ομάδα ευπόρων (τσορμπατζίδων) στα κοινοτικά σωματεία της πόλης *ήσκει διοίκησιν άπολυταρχικήν και άπαρέσκουσαν εις τήν μεγάλην μάζαν τών πολιτών*, Π. Πέννα, «Εριδες περί την κοινοτικήν οργάνωσιν της πόλεως των Σερρών και τα Πρακτικά της εν Σέρραις εξαρχίας των μητροπολιτών Θεσσαλονίκης και Σερβίων και Κοζάνης (1891-1892)» *Σερραϊκά Χρονικά* 2 (1957) 7. Ο Έλληνας Πρόξενος Μεταξάς σε επιστολή του τον κατέκρινε ότι ήταν «άνηρ βίαιος και εις άκρων φίλαρχος», πνεύματος «άδιαλλάκτου», Κ. Ν. Πλαστήρα, ό.π., σ. 205 και 207. Ο καθηγητής Ιωάννης Μπάκας σε πρόσφατο άρθρο του τον θεωρεί *ιδιαίτερα ικανό και προικισμένο μητροπολίτη, θύμα όμως των καιρών και των περιστάσεων*, Ι. Θ. Μπάκας, «Από την ιστορία μιας επαρχίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η Μητρόπολη Σερρών κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα», *Καιρός/Cosmos* 3 (2014-2015) 134. Το Φεβρουάριο του 1892 μετατέθηκε στην μητρόπολη Νικοπόλεως και Πρεβέζης και τον Αύγουστο του 1896 στη μητρόπολη Διδυμοτείχου όπου και απεβίωσε στις 26 Απριλίου 1899, βλ. «Ο Διδυμοτείχου Κωνσταντίνος», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 23 (1899) 135. Φιλ. Α. Βιτάλη, «Κωνσταντίνος Βαφείδης, μητροπολίτης Νικοπόλεως και Πρεβέζης», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 8, Αθήνα 1966, στχ. 5.

50. Κ. Ν. Πλαστήρα, ό.π., σ. 199.

του Διδασκαλείου, όπως το ονόμαζε ο Παπαγεωργίου. Οι μαθητές εκδήλωσαν παράπονα κατά του Παρχαρίδη και έστειλαν επιστολή στο Γυμνασιάρχη διατυπώνοντας εναντίον του ύβρεις. Ζητούσαν την αντικατάστασή του από τον ίδιο το Γυμνασιάρχη. Στην έκθεση που υπέγραψε μαζί με τον Παρχαρίδη ο Παπαγεωργίου⁵¹ δεν ανέφερε ποια ακριβώς ήταν τα παράπονά τους αλλά δίνεται η εντύπωση ότι αυτά αφορούν τον τρόπο άσκησης του διευθυντικού έργου, ενώ θεωρούν ότι η απείθεια και η ανευλάβεια τους υποκινήθηκε από τους Βούλγαρους. Είχαν διαπιστώσει ότι μερικοί υπότροφοι, προερχόμενοι από βουλγαρόφρονα χωριά, είχαν γνωστούς και συγγενείς που ήταν υπέρ των Βουλγάρων στην πόλη των Σερρών. Οι διαμαρτυρίες άρχισαν, όταν ένας Βούλγαρος δάσκαλος του Σχολείου της Καμενίκης εισήλθε στο Οικοτροφείο με το πρόσχημα να παραδώσει χρήματα και γλυκά σε έναν υπότροφο, καταγόμενο από τη Γευγελή Κιλκίς, αλλά στην πραγματικότητα είχε σκοπό να υποδαυλίσει και να διαταράξει την ειρήνη και το έργο του ιδρύματος⁵².

Από την έκθεση προκύπτει ότι πριν από αυτήν την εξέγερση των μαθητών κάτι άλλο είχε συμβεί με τους μαθητές στο Διδασκαλείο και είχε επέλθει συνδιαλλαγή μαζί τους με επέμβαση του Έλληνα Προξένου. Μάλιστα, ο Παπαγεωργίου υποπτευόταν για αυτό το ζήτημα υποκίνηση από εγχώρια, εκτός του εκπαιδευτηρίου, πρόσωπα στους οποίους δεν άρεσε γράφει, η επιτευχθείσα ηρεμία. Στη νέα ανυπακοή ζητήθηκε πάλι η βοήθεια του Προξένου που: *μεταβάς εις τό Διδασκαλείον ένουθέτησε και έπετίμησε τούς μαθητάς, δηλώσας ότι μόνον άφοϋ ύποστώσι τιμωρίαν άξιαν τής κατά τοϋ διευθυντοϋ προσβολής θά δεχθῆ νά άκούση ένδεχόμενα παράπονα. Τό αυτό μετ' όλίγας ήμέρας έπανέλαβε και ό γυμνασιάρχης, δηλώσας ότι θά ζητήσωμεν παρά τοϋ Σ.(εβαστού) Συλλόγου τήν άδειαν τής μεγίστης τών τιμωριών. Δύο οί τολμηρότατοι πάντων έφυλακίσθησαν, εις δέ τούς λοιπούς άπηγορεύθη επί μίαν έβδομάδα ό περίπατος και τά άσματα και έπανήλθε μέν πως ή διαταραχθείσα ήσυχία έν τῷ καταστήματι, άλλ' όμως συστηματική δυστροπία τών μαθητών και κατ' αυτές τάς ήμέρας τής τιμωρίας εκίνει ήμάς νά πιστεύσωμεν ήδη ότι παρεσκευάσθη άληθής συνωμοσία. Κατά συμβου-*

51. Αρχείο ΣΔΕΓ, Π. Ν. Παπαγεωργίου και Ι. Α. Παρχαρίδης προς Α. Ρ. Ραγκαβή πρόεδρο Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 2 Μαρτίου 1891.

52. Για τη βουλγαρική εκπαιδευτική δραστηριότητα στη συνοικία Άνω και Κάτω Καμενίκης, βλ. εφημ. *Νεολόγος*, φ. 5432 της 28-3-1887, σ. 3 και φ. 5807 της 29-10-1888, σ. 3. Αωνύμου, «Προσοχή εις τήν Άνατολικήν Μακεδονία», εφημ. *Φάρος της Μακεδονίας*, φ. 1506 της 16-3-1891, σ. 1. Γ. Ν. Αψηλίδη, ό.π., σ. 109-110. Για μια συνολική αποτίμηση του εκκλησιαστικού και εκπαιδευτικού ζητήματος που είχε δημιουργηθεί, βλ. Ι. Θ. Μπάκα, «Εκκλησία και Κοινότητα σε πορεία ανασυγκρότησης στα τέλη του 19ου αιώνα. Το εκκλησιαστικό και εκπαιδευτικό ζήτημα της Καμενίκης Σερρών μέσα από τις πηγές», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 3 (2016) 128-148.

λήν δέ τοῦ Κυρίου Προξένου ἐπεκαλέσθημεν τήν ἠθικήν ἐπέμβασιν τοῦ ἀρχιερέως, ὅστις, μεταβάς εἰς τό Διδασκαλεῖον, ἐνουθέτησε τοὺς μαθητάς καί εἶτα ἀπό κοινοῦ μεθ' ἡμῶν ἐπέβαλε τήν φυλάκισιν μὲν εἰς ἕξ, οὓς ἡμεῖς ὑπεδείξαμεν, προσωρινόν δέ περιορισμόν ἐν τῷ Διδασκαλείῳ εἰς ἄλλους ἐννέα, τρεῖς δέ, ἐν τῷ μεταξύ μετανοήσαντας ἐπήνεσεν ἐν τέλει δέ προσέθηκεν ὅτι ἐν νέᾳ ἀπειθείᾳ ἢ ἐφορεία θά προβῆ εἰς αὐστηρότερα μέτρα. Ἀλλά νέα ἀπειθεία καί ἀνευλάβεια ἠκολούθησε, πάντων ὁμοῦ τῶν δεκαπέντε ἀρνηθέντων νά ὑποστῶσι τήν τιμωρίαν καί διατυπύωντων παιδαριώδη παράπονα⁵³.

Οἱ τιμωρίες καί οἱ ἀπειλές τῆς οριστικῆς ἀποβολῆς δεν ἔκαμψαν τήν ἀδιαλλαξία τους ἀλλά τους ἐξόργισαν καί ἡ ἀρχική ἐξάψη μεταβλήθηκε σε μανία. Στήν προσπάθεια νά τους συγκρατήσουν με κάθε μέσο στο Διδασκαλεῖο γιά λόγους ἐθνικούς, ἀπομακρύνθηκε προσωρινά ὁ Παρχαριδῆς, στίς 2 Μαρτίου 1891. Ὁ Παρχαριδῆς ἐξακολούθησε νά ἔχει τήν οικονομική διαχείριση τοῦ ἰδρύματος, ἐνῶ ὁ Παπαγεωργίου ἀνέλαβε νά ἐπιβλέπει τήν τάξη, μεταβαίνοντας ἐκεῖ τρεῖς φορές τήν ἡμέρα. Ὁ ἴδιος ἔκρινε καλό νά μὴν κατοικήσει στο Οἰκοτροφεῖο μαζί τους. Ἀρνήθηκαν νά κατοικήσουν καί δύο ἄλλοι καθηγητές, ὅταν τους ἐγίνε πρόταση ἀπό τόν Πρόξενο. Στους μαθητές ἀπαγορεύθηκε ἡ ἐξοδος πλὴν τοῦ εσπερινοῦ περιπάτου καί παρέμεινε ὁ ἀποκλεισμός τους ἀπό τὸ Γυμνάσιο μέχρι νά υπάρξει συνεννόηση με τόν Μητροπολίτη. Στήν εἴσοδο τοῦ Οἰκοτροφείου τέθηκε φύλακας θυρωρός.

Ἡ ἐκθεση τῶν Παπαγεωργίου καί Παρχαριδῆ τελείωνε ζητώντας πληροφορίες ἀπό τήν Επιτροπή στή Ἀθήνα «περὶ τοῦ πρακτέου» ἢ τήν ἄδεια γιά ἐφαρμογή παντός μέτρου. Πρότειναν τήν οριστική ἀποβολή 4-5 μαθητῶν καί ζήτησαν νά μάθουν τι νά πράξουν σε περίπτωση πού ἀποχωροῦσαν ὅλοι οἱ ὑπότροφοι μαζί ἀπό τὸ Διδασκαλεῖο.

Ἀπό τήν ἐπόμενη ἐπιστολή πού συντάχθηκε δύομισὶ μῆνες μετὰ, στίς 22 Μαΐου, προκύπτει ὅτι στο χρονικό διάστημα πού μεσολάβησε ἐπὶ ἤλθε ἡ σχετική ἠρεμία στο Οἰκοτροφεῖο. Οἱ μαθητές ἐπέστρεψαν στα μαθήματά τους στο Γυμνάσιο χωρίς ὅμως νά ἀποκατασταθοῦν οἱ σχέσεις τους με τόν καθηγητὴ Παρχαριδῆ⁵⁴. Φαίνεται ἀκόμη ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ Γυμνασίου καί τῆς τάξης τοῦ Διδασκαλείου δεν εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπό τήν κορύφωση τῆς ἐνδοκοινοτικῆς διαμάχης καί τις ἐκδηλώσεις ἐναντίον τοῦ Μητροπολίτη⁵⁵. Ὁ Παπαγεωργίου ἀνέφερε πρὸς τὸ

53. Ἀρχεῖο ΣΔΕΓ, Π. Ν. Παπαγεωργίου καί Ι. Α. Παρχαριδῆς πρὸς Α. Ρ. Ραγκαβῆ πρόεδρον Σύλλογον πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, 2 Μαρτίου 1891.

54. Ἀρχεῖο ΣΔΕΓ, Π. Ν. Παπαγεωργίου πρὸς Σύλλογον πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, 22 Μαΐου 1891.

55. Ἀναλυτικά γιά τὰ γεγονότα πού συνέβησαν τὸν Ἀπρίλιο καί τὸν Μάιο τοῦ 1891, βλ. Γ. Ν. Αψηλίδη, «Οἱ Κανονισμοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Κοινότητος Σερρών», *Eusebius Lab International Working Papers* 2018/02, σ. 7-9. Γ. Καφταντζή, ὁ.π., σ. 413. Π. Πέννα, Ἱστορία, ὁ.π., 475.

ΑΡΙΘ. 2011

ΝΕΟΛΟΓΟΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟΝ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΟΔΟΣ ΚΙΟΥΤΣΟΥΚ ΧΕΝΔΕΚ ΑΡ. 29, Κ. 31. ΠΕΡΑΝ.

Απόδειξη συνδρομής Διδασκαλείου, εν Δέρραις
ισχίοντος. Πράγμα βρεάμοντα... δικαίωμα
συνδρομής εξειμάνσ από 14 φβρίου μέχρι 30 άπριλ 1890.

Εν Κωνσταντινουπόλει, εν 30 φβρίου 1889.

Ενδρομή..... Φρ.....

Λεζμιών.....

ΦΡΑΓΚΑ.....

Handwritten signatures and dates: 14 φβρίου 1890, 30 άπριλ 1890, Χρ. Παπαγεωργίου

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

Handwritten signature of the director

Απόδειξη συνδρομής του Διδασκαλείου στην εφημερίδα Νεολόγος Κωνσταντινούπολης (Αρχείο ΣΔΕΓ).

Απίστευτον ουκ ο σβασιός Σίλλης, ο τας χόρειας ειγνώς χα-
ειφόρμος τη αγαπητή Μακεδονία, δίν δια αφρηδη και ταύτας

διαυκλώ σέβων υμάς και τιμώ
Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου
γυμνασιάρχης. διευθ. διδασκαλείου.

Εν Δέρραις τη 12 Ιανουάριου 1891. —

Απόσπασμα από την τετάρτη επιστολή. Ο Παπαγεωργίου υπογράφει ως γυμνασιάρχης, διευθυντής διδασκαλείου.

Σύλλογο ζητήματα που έπρεπε να επιλυθούν ενόψει της ολοκλήρωσης του εκπαιδευτικού έτους και της αποφοίτησης των υποτρόφων. Πρώτο μετέφερε το αίτημα των υποτρόφων που ζήτησαν να αποχωρήσουν από το Οικοτροφείο αμέσως μετά τις απολυτήριες εξετάσεις του Ιουνίου και να μην παραμείνουν για παρακολούθηση τεχνικών και παιδαγωγικών μαθημάτων μέχρι τις αρχές Σεπτεμβρίου, όπως είχε προγραμματισθεί. Στο αίτημά τους συνηγόρησε, βεβαιώνοντας ότι οι μαθητές είχαν επαρκώς ασκηθεί στην πρακτική διδασκαλία καθ' όλο το έτος με επισκέψεις τρεις φορές της εβδομάδος στις δημοτικές σχολές της πόλης. Για το μάθημα των Τεχνικών ανέφερε ότι θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν μαθήματα κατά τον μήνα Ιούλιο στη Θεσσαλονίκη, συντηρούμενοι ως εξωτερικοί υπότροφοι με το χορήγημα του Σύλλογου. Στο τέλος πρότεινε να εγκριθεί από το Σύλλογο η δωρεάν παραχώρηση σε αυτούς των διδακτικών βιβλίων και των τετράχορδων οργάνων που χρησιμοποιούσαν κατά τη διάρκεια των σπουδών τους, καθώς θεωρούσε ότι ήταν αναγκαία πρώτα εφόδια για το διδασκαλικό τους έργο. Το αίτημα των μαθητών για την πρόωγη αποχώρηση και οι προτάσεις του Παπαγεωργίου έγιναν δεκτά από το Σύλλογο, όπως προκύπτει από την επόμενη επιστολή του.

Στην τελευταία επιστολή του, που την υπογράφει στις 12 Ιουνίου, κάνει τον οικονομικό απολογισμό της διαχείρισης του Διδασκαλείου των τελευταίων πέντε μηνών (Ιανουαρίου-Μαΐου 1891) και ζητά οδηγίες ενόψει του οριστικού κλεισίματος του ιδρύματος⁵⁶. Η πραγματοποιηθείσα δαπάνη είχε υπερβεί κατά 25 λίρες και 69 γρόσια του προϋπολογισθέντος ποσού που ήταν 135 λίρες (δηλ. 1,5 λίρα για κάθε έναν από τους 18 υπότροφους X 5 μήνες). Υπέρβαση κατά 16 λίρες και 83 γρ. είχε παρατηρηθεί και κατά τό πρώτο τετράμηνο του σχολικού έτους (Σεπτέμβριο-Δεκέμβριο 1890). Ο Παπαγεωργίου απέδωσε την υπέρβαση των δαπανών στη σημειωθείσα υπερέτιμηση των τροφίμων (παραθέτοντας και παραδείγματα αύξησης τιμής σε διάφορα είδη), στα επιπλέον έξοδα διατροφής των τροφίμων που έγιναν στη Θεσσαλονίκη στην αρχή της χρονιάς, όταν είχε δημιουργηθεί το ζήτημα για τη λειτουργία του Γυμνασίου, στην κατασκευή νέων ενδυμάτων για τους τροφίμους, λόγω της οικονομικής καχεξίας τους, στα έξοδα μεταφοράς τους από και προς τις πατρικές οικίες τους, στην αποστολή ενός μαθητού που αρρώστησε στην πατρίδα του και στην προπληρωμή του ενοικίου του οικήματος του Οικοτροφείου που είχε γίνει για τους μήνες Ιούνιο-Αύγουστο στην αρχή της χρονιάς, αν και το ενοίκιο του οικήματος είχε μειωθεί εκείνη τη χρονιά κατά το ήμισυ, δηλαδή 25 λίρες έναντι 50 λιρών πέρυσι.

56. Αρχείο ΣΔΕΓ, Π. Ν. Παπαγεωργίου προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 12 Ιουνίου 1891.

Για τους τρεις μαθητές που δεν αποφοίτησαν, δηλαδή τους δύο υπότροφους του κληροδοτήματος Θεοδώρου Ζαλάχα και τον υπότροφο Δωρή που έμεινε στάσιμος, ζήτησε να έχει την έγκριση του Συλλόγου για το τι θα απογίνουν. Αυτοί μπορούσαν με το κλείσιμο του Διδασκαλείου ή να διαμείνουν ως εξωτερικοί υπότροφοι στην πόλη ή να επιστρέψουν στις πατρίδες τους. Η αναφορά του δείχνει ότι δεν υπήρχε άλλη λύση για την διαίονή τους, γιατί πιθανόν είχε σταματήσει ή θα σταματούσε και η λειτουργία του παλαιού Οικοτροφείου. Στο τέλος της επιστολής του ζήτησε την έγκριση να δοθούν τα διδακτικά και επιστημονικά βιβλία του Διδασκαλείου στη βιβλιοθήκη του Γυμνασίου Σερών.

Μέσα στο δεύτερο 15νθήμερο του Ιουνίου, ο Παπαγεωργίου τακτοποίησε τις εκκρεμότητες, ολοκληρώνοντας το διδακτικό και διευθυντικό του έργο και την εθνική αποστολή του στο Γυμνάσιο και στο Διδασκαλείο. Είχαν αποφοιτήσει ως δάσκαλοι 32 μαθητές (18 το πρώτο έτος και 14 το δεύτερο). Το δεύτερο έτος της γυμνασιαρχίας του ήταν αρκετά δύσκολο, καθώς χρειάστηκε να τιθασεύσει τις αντιδράσεις των υποτρόφων μαθητών του Διδασκαλείου που λίγο έλλειψε να διαλύσουν το εκπαιδευτήριο και να ακυρώσουν όλη την εκπαιδευτική προσπάθεια του Συλλόγου, εν μέσω των ενδοκοινοτικών διενέξεων που είχαν εν τω μεταξύ ξεσπάσει στην πόλη.

Ήδη από αρχές Μαρτίου ο ίδιος έγραφε ότι: *δυστυχώς ή κατάστασις τής κοινότητος καί τών κατά τά σχολεία διά πολλούς λόγους προς πάν άλλο εἶνε ἐπιτηδεία ἢ προς τήν ἀναγκαίαν εἰρηνικήν καί εἰλικρινή σύμπραξιν τών τε ξένων καί τών ἐγχωρίων παραγόντων*⁵⁷. Περί τα τέλη Μαΐου, σε μια προσπάθεια κατευνασμού των αντιμαχομένων, η εξαρχία από αρχιερείς του Οικουμενικού θρόνου, που είχε έλθει στην πόλη για την επίλυση του μητροπολιτικού και κοινοτικού ζητήματος, ανακοίνωσε την απομάκρυνση του Μητροπολίτη Κωνσταντίνου Βαφείδη από τη διοίκηση της Εφορείας των σχολείων και των άλλων Κοινοτικών σωματείων (Δημογεροντίας και Νοσοκομείου). Η απομάκρυνση όμως του Μητροπολίτη δεν έφερε την ηρεμία και την εξομάλυνση, καθώς δεν μπόρεσε να επιτευχθεί συμβιβασμός των παρατάξεων στην διαιρημένη Κοινότητα με αποτέλεσμα να σταματήσει κάθε μέριμνα και εποπτεία της εκπαίδευσης στην πόλη, να μην γίνουν προσλήψεις δασκάλων και καθηγητών, να μην ανανεωθούν οι συνεργασίες όπως αυτή με τον γυμνασιάρχη Πέτρο Παπαγεωργίου και να μείνουν κλειστά τα σχολεία τη νέα σχολική χρονιά, το Σεπτέμβριο του 1891⁵⁸.

57. Αρχείο ΣΔΕΓ, Π. Ν. Παπαγεωργίου και Ι. Α. Παρχαρίδης προς Α. Ρ. Ραγκαβή πρόεδρον Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 2 Μαρτίου 1891.

58. Εφημ. *Νεολόγος*, φ. 6558 της 3-6-1891 και εφημ. *Νέα Επιθεώρησις*, φ. 304 της 23-9-1891.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

1

Πρός τόν ἀξιότιμον κ. Πρόεδρον
τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμιάτων
Εἰς Ἀθήνας

Εἰς τόν σεβαστόν Σύλλογον γνωστή εἶναι ἡ ἐργασία ἣν μοι ἀνέθηκε
κατά τό παρελθόν σχολικόν ἔτος ἐν τῇ διευθύνσει τοῦ Διδασκαλείου
αὐτοῦ, τοῦ συνημμένου τῷ ἐν Σέρραις γυμνασίῳ, καί εὐνόητοι οἱ κόποι
εἰς οὓς ὑπεβλήθη πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῆς

Ἐγκαίρως δηλώσας ὑμῖν ὅτι οἱ κόποι, οἵτινες οὔτε ὀλίγοι οὔτε ἀ-
πλοῖ εἶναι, δίκαιον εἶναι νά ἀμειφθῶσι δι' εὐλόγου τινός ἐπιμισθίου ὑ-
πομιμήσκω ὑμᾶς πάλιν τό πρᾶγμα παρακαλῶν νά ἐγκρίνητε τήν αἴτησιν
ὡς πρὸς τε τό λήξαν καί τό ἐπιόν σχολικόν ἔτος.

Διατελῶ τιμῶν ὑμᾶς ἐξόχως
Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου
γυμνασιάρχης

Ἐν Σέρραις τῇ 10ῃ Ἰουλ. 1890

2

Πρός τόν Κύριον
Α. Ρ. Ραγκαβῆν,
Πρόεδρον τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλλ. γραμμιάτων Συλλόγου
Εἰς Ἀθήνας
Κύριε Πρόεδρε

Μετά λύπης πολλῆς σπεύδομεν νά ὑποβάλωμεν ὑμῖν σύντομον
ἔκθεσιν τῶν ἐν τῷ οἰκοτροφείῳ τοῦ Διδασκαλείου συμβάντων κατ'
αὐτάς δυσαρέστων.

Ἀπό εἴκοσιν ἡμερῶν, κατόπιν τῆς διά τοῦ Κυρίου Προξένου
ἐπελθούσης διαλλαγῆς, ἠρχίσασμεν νά παρατηρῶμεν εἰς τούς
ὑποτρόφους πνεῦμα τι ἀπειθείας, ὅπερ ἔδωκεν ἡμῖν τήν ἀφορμήν νά
ὑποπτεύσωμεν ἅμα μέν ὑποκίνησίν τινα ἡμετέρων ἐξωτερικῶν, εἰς οὓς,
ὡς φαίνεται, δέν προσέπεσεν εὐχάριστος ἢ ἐπελθοῦσα συμφωνία, ἅμα
δε καί ῥαδιουργίαν τῶν Βουλγάρων. Ὅσον εἰς τό πρῶτον, δυστυχῶς
ἢ κατάστασις τῆς κοινότητος καί τῶν κατά τά σχολεῖα διά πολλούς
λόγους πρὸς πᾶν ἄλλο εἶνε ἐπιτηδεῖα ἢ πρὸς τήν ἀναγκαίαν εἰρηνικήν
καί εἰλικρινῆ σύμπραξιν τῶν τε ξένων καί τῶν ἐγχωρίων παραγόντων
ὅσον δέ εἰς τό δεύτερον, οἱ Βούλγαροι ἀπό τινος τά πάντα μηχανῶνται
καθ' ἡμῶν, ὀρμώμενοι ἀπό τοῦ προαστείου τῆς Καμενίκης.

Ἦδη κατά τό παρελθόν ἔτος ἐγένετο ἡμῖν γνωστόν, ὅτι τινές τῶν μαθητῶν τοῦ Διδασκαλείου, ἐκ Βουλγαρικῶν χωρίων, ἦσαν γνώριμοι ἢ καί συγγενεῖς προσώπων ἐν Σέρραις ἄν μὴ φανερῶν Βουλγάρων, πάντως ὅμως βουλγαροφρονούντων· ἐφέτος δέ καί Βούλγαρος διδάσκαλος τῆς Καμενίκης ἐτόλμησεν ὑπό τό πρόσχημα ἀπλῆς ἐντολῆς νά εἰσέλθῃ εἰς τό Διδασκαλεῖον, ὅπως παραδώσῃ ἀντικείμενά τινα (χρήματα καί γλυνκά), ἀποσταλέντα εἰς μαθητήν ἐκ Γευγελῆ παρὰ τῶν γονέων του.

Ἀμέσως κατά τὰς ἐπομένας ἡμέρας ἐπανειλημμένα συνέβησαν ἀτακτήματα ἀπό σκοποῦ, ὅπως προκαλέσωσιν αὐστηρότερα μέτρα· συγχρόνως δέ ἤρχισε νά διαδίδηται ὅτι εἶχον οἱ μαθηταί παράπονα κατά του κ. Παρχαρίδου, ἅτινα, καθὼς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη, ὠφείλοντο εἰς ὑποκίνησιν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐπεθύμουν νά ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ Διδασκαλείου ὁ κ. Παρχαρίδης καί νά εἰσέλθῃ ὁ γυμνασιάρχης, ὅπως ἐπαναληφθῇ σφοδρότερος ὁ κατά τῆς εἰρήνης τοῦ καταστήματος πόλεμος. Οἱ μαθηταί προέβησαν εἰς τολμηρότερα, καί δὴ ἀπέστειλαν εἰς τόν γυμνασιάρχην ἔγγραφον ὑπογεγραμμένον ὑπό πάντων, περιέχων οὐχί παράπονα κατά τοῦ κ. Παρχαρίδου, ἀλλά μόνον ὕβρεις κατ' αὐτοῦ.

Ὁ Κύριος Προξένος, οὗ τὴν βοήθειαν ἐπεκαλέσθημεν, μεταβάς εἰς τό Διδασκαλεῖον ἐνουθέτησε καί ἐπετίμησε τοὺς μαθητάς, δηλώσας ὅτι μόνον ἀφοῦ ὑποστῶσι τιμωρίαν ἀξίαν τῆς κατά τοῦ διευθυντοῦ προσβολῆς θά δεχθῇ νά ἀκούσῃ ἐνδεχόμενα παράπονα. Τό αὐτό μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπανελάβε καί ὁ γυμνασιάρχης, δηλώσας ὅτι θά ζητήσωμεν παρὰ τοῦ Σ. Συλλόγου τὴν ἄδειαν τῆς μεγίστης τῶν τιμωριῶν. Δύο οἱ τολμηρότατοι πάντων ἐφυλακίσθησαν, εἰς δέ τοὺς λοιπούς ἀπηγορεύθη ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα ὁ περίπατος καί τὰ ἄσματα· καί ἐπανήλθε μὲν πως ἡ διαταραχθεῖσα ἡσυχία ἐν τῷ καταστήματι, ἀλλ' ὅμως συστηματικὴ δυστροπία τῶν μαθητῶν καί κατ' αὐτάς τὰς ἡμέρας τῆς τιμωρίας ἐκίνει ἡμᾶς νά πιστεύσωμεν ἤδη ὅτι παρεσκευάσθη ἀληθὴς συνωμοσία. Κατὰ συμβουλήν δε τοῦ Κυρίου Προξένου ἐπεκαλέσθημεν τὴν ἠθικὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἀρχιερέως, ὅστις, μεταβάς εἰς τό Διδασκαλεῖον, ἐνουθέτησε τοὺς μαθητάς καί εἶτα ἀπό κοινοῦ μεθ' ἡμῶν ἐπέβαλε τὴν φυλάκισιν μὲν εἰς ἕξ, οὓς ἡμεῖς ὑπεδείξαμεν, προσωρινόν δέ περιορισμόν ἐν τῷ Διδασκαλείῳ εἰς ἄλλους ἑννέα, τρεῖς δέ, ἐν τῷ μεταξὺ μετανοήσαντας ἐπῆνεσεν· ἐν τέλει δέ προσέθηκεν ὅτι ἐν νέᾳ ἀπειθείᾳ ἢ ἐφορείᾳ θά προβῇ εἰς αὐστηρότερα μέτρα. Ἀλλὰ νέα ἀπειθεία καί ἀνευλάβεια ἠκολούθησε, πάντων ὁμοῦ τῶν δεκαπέντε ἀρνηθέντων νά ὑποστῶσι τὴν τιμωρίαν καί διατυπούντων παιδαριώδη παράπονα. Κρίνομεν ἀνιαρόν νά ἐκθέσωμεν ὑμῖν πόσους καί ποίους τρόπους μετήλθομεν πρὸς κατευνασμόν τῶν ἐξημμένων πνευμάτων τῶν μαθητῶν. Μόνοι αὐτοὶ πλέον ἔβησαν ἡμᾶς εἰς τό δίλημμα ἢ τῆς παραιτήσεως τοῦ κ. Παρχαρίδου ἢ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν εἰς τὰς ἰδίας πατρίδας, ἣν θά

ἐπεδίωκον καὶ ἐμποδιζόντων ἡμῶν. Πρὸς στενώτερον δέ συνασπισμὸν ἐξωτερικῇ εἰσηγήσει καὶ ὠρκίσθησαν ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Κυρίου Προξένου καὶ τοῦ ἀρχιερέως ἀπεφασίσαμεν νὰ ἀποκλείσωμεν αὐτοὺς προσωρινῶς ἐκ τοῦ γυμνασίου. Καὶ τοῦτο μὲν οὐδεμίαν ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς αὐτούς. Ἡ δὲ ἔξαψις αὐτῶν μετ' ὀλίγον μετεβλήθη εἰς ἀληθῆ μανίαν, καθ' ἧς πλέον οὐδὲν ὑπελείπετο ἡμῖν νὰ ἀντιτάξωμεν, ὅλη δε ἡ προσοχὴ ἡμῶν ἐστράφη εἰς τὸ νὰ συγκρατήσωμεν αὐτοὺς ἐν τῷ Διδασκαλείῳ διὰ παντός μέσου, καὶ τοῦτο ἔνεκα ἐθνικῶν ἀπόψεων. Ἐπειδὴ δὲ τὰ παράπονα αὐτῶν τὰ ὑποβληθέντα εἰς τε τὸν Κύριον Προξένον καὶ τὸν Ἀρχιερέα δὲν ἦσαν τοιαῦτα ὥστε νὰ δικαιολογήσῃσι παραίτησιν ἢ παῦσιν τοῦ κ. Παρχαρίδου, ἐνεκρίθη ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ Κυρίου Προξένου ὡς τελευταῖον μέσον πρὸς ἐπίτευξιν τῆς καταστολῆς τοῦ ἐρεθισμοῦ ἢ προσωρινῆ ἐκ τοῦ Διδασκαλείου ἔξοδος τοῦ κ. Παρχαρίδου, γενομένη σήμερον. Καὶ ὁ μὲν κ. Παρχαρίδης θὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν οἰκονομικὴν διαχειρίσιν, ὁ δε γυμνασιάρχης θὰ ἐπιβλέπῃ τακτικῶς τὴν ἐν τῷ Διδασκαλείῳ τάξιν, μεταβαίνων εἰς αὐτὸ τρεῖς τῆς ἡμέρας, μέχρις οὗ φθάσωσιν ὁδηγίαι παρ' ἡμῶν. Διὰ πολλοὺς λόγους, ὧν τινες εἶνε ἤδη καταληπτοὶ ἡμῖν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὁ γυμνασιάρχης ἔκρινε καλὸν νὰ μὴ κατοικήσῃ ἐν τῷ Διδασκαλείῳ, ἀφοῦ καὶ ἡ προτελευταία σκέψις, ὅπως ὁμοῦ ὁ γυμνασιάρχης καὶ ὁ κ. Παρχαρίδης συγκατοικήσωσιν ἐν τῷ Διδασκαλείῳ ἀπεκρούσθη καὶ αὐτὴ ἀνθαδῶς ἀπὸ τῶν μαθητῶν, δύο δὲ ἄλλοι καθηγηταί, παρακληθέντες ὑπὸ τοῦ Προξένου, ἠρνήθησαν νὰ κατοικήσωσιν προσωρινῶς ἐν τῷ Διδασκαλείῳ. Ἴδωμεν ἂν ἡ τάξις θὰ ἐπανέλθῃ. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπηγορεύθη μὲν ἡ ἔξοδος, πλὴν τοῦ ἐσπερινοῦ περιπάτου, καὶ τοῦτο κατ' ἐπίμονον ἀπαίτησιν τῶν μαθητῶν, ὠρίσθη δὲ πάλιν ἐπιστάτης τῆς ἐν τῷ οἰκοτροφείῳ διαίτης, καὶ ἐτέθη φύλαξ θυρωρός, θὰ ἐξακολουθήσῃ δὲ ὁ ἀπὸ τοῦ γυμνασίου ἀποκλεισμός μέχρι νεωτέρας συνεννοήσεως πρὸς τὸν ἀρχιερέα.

Παρακαλοῦμεν ὅπως σπεύσητε νὰ διαβιβάσητε τῷ κ. Προξένῳ τηλεγραφικῶς διὰ τῆς Ἐπιτροπῆς ὁδηγίας περὶ τοῦ πρακτέου ἢ μᾶλλον τελείαν ἄδειαν πρὸς ἐφαρμογὴν παντός μέτρου ὅπερ ἠθελε κριθῆ ἀναγκαῖον, καὶ τοῦτο διότι ἡ βραδύτης εἶνε παντελῶς ἀσύμφορος. Ἰδίως προτείνομεν τὴν ἀποβολὴν 4-5 καὶ ἐρωτῶμεν τί νὰ πράξωμεν ἐν περιπτώσει καθ' ἣν προβλέσωμεν ὅτι ἡ ἀποβολὴ αὕτη θὰ προκαλέσῃ τὴν ἀνυπόφοτον ἀναχώρησιν καὶ τῶν δεκαπέντε.

Διατελοῦμεν μετὰ σεβασμοῦ
 Εὐπειθέστατοι
 Π. Ν. Παπαγεωργίου
 Ι. Α. Παρχαρίδης

Ἐν Σέρραις τῇ 2^ᾳ Μαρτίου 1891.

3

Τῷ σεβαστῷ Συλλόγῳ πρὸς διάδ. τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων

Εἰς Ἀθήνας

Κύριε Πρόεδρε,

Ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 49 τῆς 10 Μαρτ. ἐγγράφῳ ὑμῶν γίνεται μνεῖα καθηγητοῦ τῶν τεχνικῶν μαθημάτων ὅστις καί ἐφέτος θά κληθῆ χάριν τῶν ἐν Σέρραις τροφίμων τοῦ Συλλόγου. Σπουδαῖοι λόγοι μέ πείθουσι, κ. πρόεδρε, νά ὑποδείξω ὑμῖν ὅτι καλόν θά ἦτο εἰάν ἡ διδασκαλία τῶν τεχνικῶν μαθημάτων ἐγένετο ἐφέτος ἐν Θεσσαλονίκῃ εἰς ἣν θά κατέλθωσι μετὰ τὰς ἐξετάσεις πάντες οἱ τρόφιμοι μεταβαίνοντες εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν πατρίδας. Πάντες δῆλα δὴ ἠλπίζομεν ὅτι μετὰ τὰ λυπηρὰ τῶν μαθητῶν ἀτακτήματα διά τῶν ληφθέντων μέτρων θά ἐπανήρχετο πλήρης ἡ τάξις ἐπιτρέπουσα τήν μέχρι Σεπτεμβρίου ἀρμονικὴν αὐτῶν μετὰ τοῦ κ. Παρχαρίδου συμβίωσιν. Παρὰ τήν φροντίδα τήν καταβληθεῖσαν καί ὑπὸ τοῦ προξένου κ. Μεταξᾶ καί τήν ἐπισειομένην ἀπειλήν τῆς ἀποβολῆς τό πρῶγμα φαίνεται ἀνεπίτευκτον, χθές δέ οἱ μαθηταὶ μέ παρεκάλεσαν ὅπως ὁ Σύλλογος ἐπιτρέψῃ μετὰ τὰς μηνὶ Ἰουνίῳ γενησομένης ἀπολυτηρίου ἐξετάσεις νά ἀπέλθωσι. Ἐν τῇ δυσκόλῳ καταστάσει, εἰς ἣν περιέστημεν, νομίζω κ. πρόεδρε, ὅτι εἰς τήν δήλωσιν τῶν μαθητῶν δυνάμεθα νά προσχωρήσωμεν ἄνευ πολλῆς τινος αὐτῶν ζημίας, ἀφοῦ καθ' ὅλον τό ἔτος τρίς τῆς ἑβδομάδος μ.μ. ἐφοίτησαν εἰς τὰ δημοτικά τῆς πόλεως ἡμῶν σχολεῖα ἐθιζόμενοι τήν ἐν αὐτοῖς διδασκαλίαν· τὰς περὶ τὰ τεχνικά μαθήματα ἀτελεῖς αὐτῶν γνώσεις δύνανται νά συμπληρωσῶσι οἱ τρόφιμοι ἐν Θεσσαλονίκῃ συντηρούμενοι ἐκεῖ ὡς ἐξωτερικοὶ διά τοῦ ἐκ τοῦ χορηγήματος ποσοῦ τοῦ ἀντιστοιχοῦντος εἰς τόν μῆνα Ἰούλιον. Ἐπειδὴ ὁ χρόνος ἐπείγει, παρακαλῶ νά ἀνακοινώσητε τήν ἔγκρισιν ὑμῶν διά τηλεγραφήματος πρὸς τόν κ. Πρόξενον.

Τὰ διδακτικά βιβλία, ὅσα μετεχειρίζοντο οἱ μαθηταὶ ἐν τῷ γυμνασίῳ, καί τὰ τετράχορδα, ἀμφότερα χρήσιμα εἰς τὰς πρώτας ἀνάγκας τοῦ μετ' ὀλίγον ἀρχομένου διδασκαλικοῦ βίου τῶν ὑμετέρων τροφίμων, νομίζω καλόν νά χορηγηθῶσι αὐτοῖς, ἐλπίζω δέ ὅτι ὁ σεβ. Σύλλογος θά ἐγκρίνῃ καί τήν τελευταίαν ταύτην χάριν πρὸς αὐτοὺς οὔς ἐπὶ τόσα ἔτη φιλοτίμως ἐξέθρεψεν.

Διατελῶ τιμῶν ὑμᾶς καί σέβων

Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου

Γυμνασιάρχης, διευθύνων τό Διδασκαλεῖον

Ἐν Σέρραις τῇ 22 Μαΐου 1891

Τῷ σεβαστῷ Συλλόγῳ πρὸς διάδ. τῶν Ἑλλ. γραμμιάτων
 Εἰς Ἀθήνας
 Κύριε Πρόεδρε,

Ἐπισυνημιμένως στέλλω ὑμῖν τὰς καταστάσεις τῶν πέντε μηνῶν
 Ἰανουαρίου, Φεβρουαρίου, Μαρτίου, Ἀπριλίου καὶ Μαΐου μετὰ τῶν
 σχετικῶν ἀποδείξεων (ἀρ. 1-16).

Αἱ κατὰ τὴν πενταμηνίαν γενόμεναι δαπάναι ἀνέρχονται εἰς λίρ.
 Τ. 160 καὶ γρ. 69 ἤτοι περισσοτέρας τοῦ ἀναλογοῦντος ποσοῦ (λίρ.
 135) κατὰ λίρ. 25 καὶ γρ. 69· τὸ ποσὸν τοῦτο προστιθέμενον εἰς τὸ
 κατὰ τὴν πρώτην τετραμηνίαν καθ' ὑπέρβασιν δαπανηθέν ποσὸν λίρ. 16
 καὶ γρ. 83 ἀποτελεῖ καθ' ὑπέρβασιν κατὰ τοὺς ἑννέα μῆνας δαπανηθέν
 ποσὸν λίρ. 42 καὶ γρ. 52. Πρὶν δικαιολογήσω τὴν ὑπερβολήν, παρατηρῶ
 ὅτι εἰς τὰς δαπάνας τῆς πενταμηνίας ἐκ λίρ. 160 καὶ γρ. 69 περιέχεται
 καὶ τὸ πρὸς ἐξόφλησιν τοῦ ὄλου ἐνοικίου πληρωθέν τῷ ἰδιοκτήτῃ τῆς
 οἰκίας ποσὸν τῶν μηνῶν Ἰουνίου, Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου ἐκ λίρ. Τ. 6
 καὶ γρ. 25 ὄπερ ἀφαιρούμενον ἀπὸ τῶν λίρ. 42 καὶ γρ. 52 καταλείπει
 ἡμῖν ὑπέρβασιν λίρ. 36 καὶ γρ. 27.

Καὶ πρῶτον ἐλάττωσις τῶν δαπανῶν κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ
 τῶν τρεφομένων ἐγένετο ἐφέτος μόνο εἰς τὸ ἐνοικίον (πέρυσι λίρ. 50,
 ἐφέτος 25), τοῦναντίον δέ ὁ ἀριθμὸς τῶν τρεφομένων ἀπὸ 40 (πέρυσι
 36 τρόφιμοι καὶ 4 πρόσωπα) δὲν κατῆλθεν εἰς 20 ἀλλ' εἰς 22 (ἐφέτος
 18 τρόφιμοι καὶ 4 πρόσωπα), εἰς τὰ 2 δὲ πρόσωπα κατ' ἀκριβῆ
 ὑπολογισμὸν μου ἀντιστοιχοῦσι λίρ. 24 καὶ γρ. 30 (εἰς ἄρτον μόνον
 καὶ κρέας), ποσὸν σχεδὸν ἴσον πρὸς ὃ,τι ἐκερδίσαμεν ἐκ τοῦ ἐνοικίου
 (λίρ. 25).

Ὅσον εἰς τὰς ἐκτάκτους δαπάνας, τῶν ὑποτρόφων ἢ ἔνδεια, ὡς
 ἐκ τῆς μυθώδους ἐφεινῆς τοῦ τόπου δυστυχίας, ἦτο τοιαύτη ὥστε
 τοὺς μαθητὰς ἐπανελθόντας ἐκ τῶν χωρίων αὐτῶν εἰς Θεσσαλονίκην
 ἠναγκάσθημεν καὶ ἐκεῖ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ὡς ἐκ τοῦ τότε δημιουργηθέντος
 κρισίμου ζητήματος τοῦ γυμνασίου Σερρῶν, νά θρέψωμεν καὶ ἐκ
 Θεσσαλονίκης εἰς Σέρρας νά μεταγάγωμεν, ἓνα δέ, τὸν Ἐλευθέριον
 Γούναρην, φθισιῶντα καὶ εἰς Σινώπην νά ἀποστείλωμεν κατὰ τοῦ
 ἱατροῦ τὴν διαταγήν.

Ὅσον εἰς τὴν ἐνδυμασίαν, ἐφέτος ἠναγκάσθημεν, ἀποτριβέντων
 τέλειον τῶν ἐνδυμάτων τῶν παλαιότερων μαθητῶν, ἅτινα ἐνεδύοντο
 ἔπειτα οἱ ἀπομένοντες, νά κατασκευάσωμεν νέα ἐσωτερικά τε καὶ
 ἐξωτερικά. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς μου πέρυσιν ἐκτάκτους δαπάνας
 εἶχομεν εἰς ἀγωγήν γρ. 1180 καὶ εἰς ἐνδύματα γρ. 590, ἐφέτος δὲ εἰς
 ἀγωγήν γρ. 1334 καὶ εἰς ἐνδύματα γρ. 1687.

Τὰς ἐκτάκτους ταύτας δαπάνας βεβαίως ὠφείλομεν, κ. πρόεδρε,

νά καλύψωμεν δι' οικονομίας τινός· ἢ περὶ τούτου φροντίς δέν ἔλειψεν καὶ δέν θά ἀπετυγχάνομεν ἐν αὐτῇ εἰάν μὴ κατελάμβανεν ἡμᾶς ἐφέτος ἀδυσώπητος ἀνάγκη, ἢ ὑπερτίμησις τῶν τροφίμων περὶ ἧς ἐγκαίρως ἔγραψα ὑμῖν καὶ ὅπως εἰς ὀλίγα μόνον, τὰ κυριώτατα, ἀρκεσθῶ καὶ τό κρέας ὑπερετιμήθη καὶ τοῦ ἄρτου ἢ τιμὴ ἀπὸ παράδων 32 καὶ 54, ἀνθ' ὧν ἠγοράζομεν αὐτόν πέρυσιν, ἀνήλθεν ἐφέτος εἰς παρ. 52 καὶ 60! Ἡ μέση τιμὴ τοῦ ἄρτου ἢ ἐφετινὴ ὑπερβαίνει τὴν τοῦ παρελθόντος ἔτους κατὰ 19 παράδας ἀνά τὴν ὀκτῶν, τό ἐπὶ πλέον δέ δαπανηθέν ποσόν εἰς τὰς ἀγορασθείσας ὀκτ. 4270 ἀνέρχεται εἰς γρ. 2028: τό σησαμέλαιον πέρυσιν ἠγοράζομεν ἀντὶ γρ. 4 ½, ἐφέτος ἀντὶ 8! Παραλείπω τὰ ἄλλα εἶδη τροφῆς, θερμάνσεως κ.λ., πάντα κατὰ ἀναλογίαν ὑπερετιμημένα.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόφασιν ὑμῶν, μετὰ τὰς ἐξετάσεις θά ἀπολύσωμεν τοὺς μαθητὰς μηνὶ Ἰουνίῳ τελευτώντι ἢ Ἰουλίῳ ἀρχομένῳ· ἐπειδὴ δέ οἱ πλεῖστοι εἶναι παντελῶς πτωχοί, παρακαλῶ νά ἐγκριθῶσι καὶ τὰ ὀδοιπορικὰ αὐτῶν τῆς εἰς τὰ χωρία ἐπανόδου. Τό χρηματικόν ποσόν τό ἀπαιτούμενον πρὸς ἀπότισιν τῶν ἐκ τῆς πενταμηνίας ὀφειλομένων ληρ. 89 καὶ γρ. 93 (λογαριασμοῦ σελ. 25-27), τό χάριν τῶν δαπανῶν Ἰουνίου καὶ μέρους Ἰουλίου καὶ τό τῶν ὀδοιπορικῶν τῶν μαθητῶν παρακαλῶ νά μοι ἀποσταλῆ ταχέως· ἐλπίζω ὅτι 160 λίραι θά ἐπαρκέσωσιν.

Παρακαλῶ νά μοι ἀνακοινώσητε εἰάν τοὺς δύο ἐκ Ξάνθης ὑποτρόφους τοῦ αἰοιδίμου Ζαλάχα ὡς καὶ τόν ἐκ τῶν ὑμετέρων ὑποτρόφων ὑπολειφθέντα Δώρην θά ἀποστείλωμεν εἰς τὰς πατρίδας καὶ αὐτούς ἢ θά διατηρήσητε ἐν Σέρραις ὡς ἐξωτερικούς χορηγοῦντες αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ μέσου Ἰουλίου καὶ ἐξῆς ἀνά 1 ½ λίραν.

Χάριτας ὁμολογοῦμεν ἐπὶ τῇ ἀποφάσει τοῦ Συλλόγου νά χορηγηθῶσι τοῖς ἀπολυομένοις τὰ βιβλία καὶ τετράχορδα. Παρακαλῶ νά μοι ἀνακοινώσητε εἰάν τὰ ὑπολειφθησόμενα βιβλία, διδακτικά τε καὶ ἐπιστημονικά, ἐγκρίνητε νά δωρηθῶσιν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἐνταῦθα γυμνασίου.

Ἐλπίζων ὅτι ὁ σεβαστός Σύλλογος, ὁ τὰς χάριτας εὐγενῶς χαριζόμενος τῇ ἀγαπητῇ Μακεδονίᾳ, δέν θά ἀρνηθῆ καὶ ταύτας

Διατελῶ σέβων ὑμᾶς καὶ τιμῶν
Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου
Γυμνασιάρχης, διευθ. διδασκαλείου

Ἐν Σέρραις τῇ 12 Ἰουνίου 1891.

Κανονισμός τοῦ ἐν Σέρραϊς Οἰκοτροφείου

Σκοπός τοῦ Οἰκοτροφείου

Ἄρθρον 1. Χάριν τῶν ὑποτρόφων συντηρεῖται ἐν Σέρραϊς Οἰκοτροφεῖον διατελοῦν ὑπό τήν ἀνωτάτην ἐπίβλεψιν τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος.

Ἄρθρον 2. Σκοπός τοῦ Οἰκοτροφείου εἶνε ἡ ὑπό ἄμεσον ἐπίβλεψιν τῶν ὑποτρόφων ἡμῶν, τῶν προωρισμένων νά ὑπηρετήσωσιν ὡς διδάσκαλοι, διαπαιδαγωγοί, ἤτοι πρέπει νά συμπληροῖ τήν ἐν τῷ Γυμνασίῳ διδασκαλίαν. Πρέπει λοιπόν διά τῶν διατάξεων τοῦ ἐν αὐτῷ βίου ἐκεῖνα τά συναισθήματα, αἱ διαθέσεις καί αἱ τάσεις νά ἀναπτυχῶσι ἢ θεραπευθῶσιν, ὅσα ἔχουσιν ἀναφοράν πρὸς τήν ἐκκλησίαν, πρὸς τήν πατρίδα καί τό μέλλον αὐτῶν ἐπάγγελμα ὡς διδασκάλων.

Ἄρθρον 3. Εἰς τό Οἰκοτροφεῖον, ἐάν ὑπάρχη χώρος, προσλαμβάνονται ὡς μαθηταί τοῦ Γυμνασίου ἐκ τῆς περιχώρου μὴ ὑπότροφοι, τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς προτιμῶσι τήν ἐν τῷ Οἰκοτροφείῳ δίαιταν καί ἐπίβλεψιν πάσης ἄλλης ἐν τῇ πόλει ἡμῶν. Τό ποσόν τῶν τροφείων τῶν νέων τούτων ὀρίζεται ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ σχολικοῦ ἔτους ἐν συνεννοήσει τοῦ διευθύνοντος μετὰ τῆς Προξενικῆς ἀρχῆς.

Περί Διευθύνσεως

Ἄρθρον 4. Ἐπειδή τό Οἰκοτροφεῖον ἔχει ἄμεσον πρὸς τό Γυμνάσιον σχέσιν, ὑποβοηθεῖ τό ἔργον αὐτοῦ καί ἀρύεται τὰς ἐαυτοῦ δυνάμεις ἐκ τούτου, διά τοῦτο διευθυντής αὐτοῦ πρέπει νά εἶνε ὁ ἐκάστοτε Γυμνασιάρχης, ὅστις ἢ διευθύνει αὐτό μόνος, ἢ, ἂν μὴ τοῦτο εἶνε δυνατόν, διά τινος τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτοῦ συναδέλφου, μεθ' οὗ συνεννοεῖται περὶ παντός ἀφορῶντος εἰς τόν βίον καί τήν δίαιταν τῶν Οἰκοτρόφων.

Ἄρθρον 5. Ὁ διευθυντής φροντίζει, ὅπως αἱ διατάξεις τοῦ παρόντος κανονισμοῦ ἐκτελῶνται ἀκριβῶς, ἐφαρμόζων ἐπὶ τῶν παραβατῶν τὰς ἐν αὐτῷ ὀριζόμενας ποινάς. Εἶνε ὁ ὑπεύθυνος εἰς τήν Προξενικὴν ἀρχὴν διά πάντα τὰ ἐν αὐτῷ συμβαίοντα.

Ἄρθρον 6. Ὁ διευθυντής ἐν ἀρχῇ τοῦ σχολικοῦ ἔτους συνεννοούμενος μετὰ τῆς Προξενικῆς ἀρχῆς συντάσσει τόν προϋπολογισμόν τοῦ Οἰκοτροφείου, ἐν τέλει δι' αὐτοῦ ὑποβάλλει γενικὴν ἔκθεσιν τῆς καταστάσεως αὐτοῦ ἐπισυνάπτων καί ἰσολογισμόν τῶν γενομένων δαπανῶν.

Προσόντα ὑποτρόφων

Ἄρθρον 7. Ὅστις τις ἐπιτύχη τῆς ὑποτροφίας, ὀφείλει νά φέρῃ τὰ ἐξῆς

προσόντα: α) εὐρωστίαν σώματος καί νά εἶνε ἀρτιμελής, β) χρηστότητα ἡθῶν, γ) ὁμολογουμένην εὐφυΐαν καί περί τά μαθήματα δεξιότητα καί δ) νά δύνηται ν' ἀκολουθῇ τά μαθήματα τοῦλάχιστον τῆς Γ' ἔλλην. τάξεως. Προτιμᾶται δέ πάντοτε ὁ εἰς ἀνωτέραν τάξιν δυνάμενος νά καταταχθῇ.

Ἄρθρον 8. Οἱ βουλόμενοι νά γείνωσιν ὑπότροφοι ὑποβάλλουσι τὰς ἑαυτῶν αἰτήσεις εἰς τό ἐνταῦθα Προξενεῖον τῆς Ἑλλάδος. Κατά τὰς ἀρχάς δέ τοῦ Σεπτεμβρίου ὁ Πρόξενος συνεννοούμενος μετά τοῦ Γυμνασιάρχου καί τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Οἰκοτροφείου ὀρίζει τήν ἡμέραν, καθ' ἣν οἱ μέλλοντες νά προσληφθῶσιν ὑπότροφοι ὑποβάλλονται εἰς γραπτὰς ἐξετάσεις, μεθ' ἧς γίνεται σύσκεψις περί τῶν καταλλήλων νά καταταχθῶσιν ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν ὑποτρόφων.

Ἄρθρον 9. Ὁ γενόμενος ὑπότροφος ὀφείλει νά παρουσιάσῃ ἐγγυητήν, ὅστις ἐγγράφως νά ὑποσχεθῇ ὅτι ὁ μαθητής, δι' ὃν ἐγγυᾶται, μετά τό πέρας τῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ σπουδῶν αὐτοῦ θά ὑπηρετήσῃ ἐπί τρία ἔτη εἰς οἰονδήποτε μέρος τῆς Μακεδονίας ἤθελεν ὀρίσῃ αὐτόν τό ἐνταῦθα Προξενεῖον τῆς Ἑλλάδος ἐφ' οἰονδήποτε μισθόν. Ἄν δέ τοῦναντίον δυστροπῇ καί παρακούσῃ ἀρνούμενος νά ἐκτελέσῃ τὰς εἰρημένας ὑποχρεώσεις αὐτοῦ, ὁ ἐγγυητής ὑποχρεοῦται νά πληρώσῃ δέκα ὀθωμ. λίρας δι' ἕκαστον ἔτος, ἐφ' ὅσα ἔτη ἤθελε μείνῃ ὁ μαθητής ἐν τῷ Οἰκοτροφείῳ.

Ἄρθρον 10. Ὁ εἰσερχόμενος ὑπότροφος εἰς τό Οἰκοτροφεῖον ὀφείλει νά φέρῃ μεθ' ἑαυτοῦ ἕξ τοῦλάχιστον ἐνδυμασίας ἀσπρορρούχων, στρώμα, ἐφάπλωμα, τέσσαρα σενδόνια καί τά λοιπά ἀναγκαίου ἄντα αὐτῷ ἐνδύματα.

Ἐσωτερική διοίκησις

Ἄρθρον 11. Ἐπειδή τῶν ἐν τῷ Οἰκοτροφείῳ διαιωμένων καί μάλιστα τῶν ὑποτρόφων ὁ σκοπός, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, εἶνε μετά τό πέρας τῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ σπουδῶν αὐτῶν νά ἀποδοθῶσιν εἰς τό διδασκαλικόν ἐπάγγελμα, διά τοῦτο κατά τόν ἐν τῷ Οἰκοτροφείῳ χρόνον τῆς διαπαιδαγωγήσεως αὐτῶν, ἀνάγκη νά προσεθισθῶσιν εἰς βίον κανονικόν, λιτόν καί ἀπέριπτον, στρατιωτικόν, οὕτως εἰπεῖν, πειθαρχίαν καί πρός ταῖς γνώσεσι καί διαπλάσεις καί τῆς καρδίας αὐτῶν νά προσκτήσωσιν εἰς βιωτικήν τινα ἐμπειρίαν οὕτως ὥστε τοῦ Οἰκοτροφείου ἐξερχόμενοι καί εἰς τόν κοινωνικόν βίον εἰσερχόμενοι νά ἀποκομίζωσιν ἰκανά ἐφόδια καί πρός τόν πρακτικόν αὐτῶν βίον. Ὅθεν διά τούς λόγους τούτους ὑποβάλλονται καί εἰς μικράς τινάς ὑπηρεσίας περιβαλλόμενοι καί μέ τινα ἀξιώματα ἀναλόγως τῶν τάξεων εἰς ἧς ἀνήκουσιν.

Ἄρθρον 12. Καθ' ἑκάστην Κυριακὴν συμφώνως πρός τά εἰρημένα ὀρίζεται ὑπό τοῦ διευθυντοῦ ὁ τῆς ἐβδομάδος ἐπιμελητής, οὗ φροντίς εἶνε

ἢ καθ' ἐκάστην διανομή τοῦ ἄρτου κατά τὴν πρωΐαν καὶ δειλινόν καὶ κατά τὸ γεῦμα ἢ δεῖπνον ἐπίβλεψις καὶ παράθεσις τῆς τραπέζης καὶ πάντων τῶν ἀναγκαιούτων αὐτῆ. Πρὸς τοῦτο δέ δίδονται αὐτῶ καὶ τρεῖς βοηθοὶ ἐκ τῶν λοιπῶν μαθητῶν, οἵτινες φροντίζουσι κατά τὴν ὥραν τοῦ γεύματος καὶ δεῖπνου νά ὑπάρχουσι ἐπὶ τῶν τραπεζῶν πάντα τὰ χρειώδη, τὰ ὁποῖα μετὰ τὸ τέλος τοῦ φαγητοῦ αἴρουν καὶ τοποθετοῦσι ἐν τῇ οἰκείᾳ αὐτῶν θέσει.

Ἄρθρον 13 Ὡσαύτως κατά πᾶσαν Κυριακὴν ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς ἀνωτέρας τάξεως ὀρίζονται καὶ οἱ ἐπιτηρηταὶ τῆς εὐκοσμίας καὶ τάξεως κατά τὴν ὥραν τοῦ περιπάτου καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐν τῷ Οἰκοτροφείῳ μένουσι μόνον οἱ μαθηταί

Ἐσωτερικός βίος τῶν ἐν τῷ Οἰκοτροφείῳ διαιτομένων

Ἄρθρον 14. Κατά πᾶσαν Κυριακὴν ἢ ἐορτάσιμον ἡμέραν, καθ' ἣν διακόπτονται τὰ ἐν τῷ Γυμνασίῳ μαθήματα, πάντες οἱ ἐν τῷ Οἰκοτροφείῳ μεταβαίνουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν συνοδευόμενοι ὑπὸ τοῦ διευθύνοντος ἢ ὑπὸ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ, ἔνθα οἱ μαθηταὶ διαιρούμενοι εἰς δύο χορούς βοηθοῦσι τοὺς ψάλτας, ἀσκούμενοι οὕτως καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν.

Ἄρθρον 15. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἱερᾶς Λειτουργίας ἐπανερχόμενοι οἵκαδε μετὰ μικρὸν πρόγευμα καὶ μικρὰν ἀνάπαυσιν μελετῶσι μέχρι τῆς μεσημβρίας. Ἐπαναλαμβάνεται δ' ἡ μελέτη ἀπὸ τῆς 8¹⁵ μ.μ. τουρκιστὶ ὥρας μέχρι τῆς 10, ὅτε ἐξέρχονται εἰς περίπατον.

Ἄρθρον 16. Μετὰ τὸ δεῖπνον ἀπὸ τῆς 2ας ὥρας μ.μ. ἄρχεται ἡ ἑσπερινὴ μελέτη καθ' ἐκάστην διήκουσα μέχρι τῆς 4ης μ.μ. ὅτε γίνεται κοινὴ προσευχή, μεθ' ἣν ἅπαντες οἱ μαθηταὶ ἀποχωροῦσιν ἐν ἡσυχίᾳ εἰς τὰς ἑαυτῶν κλίνας.

Ἄρθρον 17. Καθ' ἐκάστην πρωΐαν περὶ τὴν 10 ½ π.μ. ὥραν ὁ ἐπιστάτης φροντίζει νά ἐξεγερωθῶσι οἱ μαθηταί, οἵτινες ἐντὸς ἡμισείας ὥρας πρέπει νά ᾧσιν ἔτοιμοι ἐν ταῖς αἰθούσαις τῆς μελέτης, ἥτις ἀπὸ τῆς 11¹⁵ ἀρχομένη διαρκεῖ μέχρι τῆς ὥρας καθ' ἣν οἱ μαθηταὶ μεταβαίνουσιν εἰς τὸ Γυμνάσιον.

Ἄρθρον 18. Ἡμίσειαν ὥραν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ πρωϊνῶν μαθημάτων ἐξεγείρονται ἐκ τῆς μελέτης οἱ μαθηταί, ὅπως προγευματίσαντες καθαρίσωσι τοὺς ἑαυτῶν κοιτῶνας, φροντίσωσι πρὸς εὐπρεπισμὸν τῶν κλινῶν αὐτῶν καὶ προπαρασκευασθῶσι διὰ τὸ σχολεῖον. Συνοδεύονται δέ κατά τὴν εἰς τὸ Γυμνάσιον μετάβασιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ διευθύνοντος ἢ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ.

Ἄρθρον 19. Ἡ ὥρα τοῦ γεύματος ὀρίζεται συμφώνως πρὸς τὴν ὥραν τῆς ἀπὸ τοῦ Γυμνασίου λήξεως τῶν μαθημάτων. Μετὰ δέ τοῦτο τὸν ὑπολειπόμενον χρόνον μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῶν μετὰ μεσημβριάν μα-

θημάτων καταναλίσκουσιν οἱ μαθηταί εἰς προμελέτην μέχρι τῆς 7½ μ.μ. ὥρας.

Ἄρθρον 20. Μετά τό πέρας τῶν μαθημάτων τῆς ἡμέρας λαμβάνουσι τό δειλινόν καί τοῦ καιροῦ ἐπιτρέποντος μεταβαίνουσιν εἰς περίπατον συνοδευόμενοι ὑπό τοῦ ἐπιστάτου καί τῶν καθ' ἑβδομάδα ὀριζομένων μαθητῶν ἐκ τῆς ἀνωτέρας τάξεως πρός ἐπίβλεψιν τῆς καθ' ὁδόν εὐκοσμίας καί εὐταξίας, πολλάκις δέ καί ὑπό τοῦ διευθύνοντος ἢ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ.

Ἄρθρον 21. Μετά τήν ἐκ τοῦ περιπάτου ἐπάνοδον ἐπί μίαν ὥραν διδάσκονται ὑπό εἰδικῶν διδασκάλων ὅτε μέν φωνητικῆν εὐρωπαϊκῆν μουσικῆν ἢ ὀργανικῆν, ὅτε δέ ἐκκλησιαστικῆν.

Ἄρθρον 22. Κατά πᾶν Σάββατον μ.μ. μετά τό πέρας τῶν μαθημάτων γίνεται γενικός καθαρισμός. Πάντες δηλ. εἶνε ὑποχρεωμένοι νά καθαρίσωσι τάς ἑαυτῶν κλίνας καί κοιτῶνας καί νά τινάξωσι τά ἑαυτῶν στρώματα καί σκεπάσματα τοῦ ὕπνου. Κατά πᾶσαν δέ δεκαπενθημερίαν ἐπιβάλλεται πλύσις διά θερμοῦ ὕδατος τῆς κεφαλῆς καί τῶν ποδιῶν.

Ἄρθρον 23. Κατά πᾶσαν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου ἢ δύο ἑορτῶν συμπιπτόντων ἀντί τῆς μελέτης γίνεται ἀπαγγελία ἐκ τῶν ἐγκριτοτέρων ποιητῶν τῆς νεωτέρας ἡμῶν ποιήσεως κατ' ἐκλογῆν ἢ ἀνάγνωσις γεγονότος τινός ἀξίου λόγου ἐκ τῆς προγονικῆς ἡμῶν ἱστορίας ἢ περικοπῆς τοῦ εὐαγγελίου τῆς Κυριακῆς ἐκ τοῦ Κυριακοδρομίου τοῦ Θεοτόκη πρός ἐνίσχυσιν καί μόρφωσιν τοῦ τε θρησκευτικοῦ αἰσθηματος καί τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρος.

Ἄρθρον 24. Κατά τήν ἑσπέραν ἐκάστης Κυριακῆς γίνεται ἔλεγχος τοῦ ὄλου ἐν γένει βίου τῆς ἑβδομάδος ὡς πρός τε τήν ἠθικῆν μόρφωσιν καί πνευματικῆν ἀνάπτυξιν. Καί οἱ μέν οὐδεμίαν ἀφορμῆν δόντες κατά τε τά ἦθη καί τήν διαγωγῆν καί τήν εἰς τά μαθήματα ἐπιμέλειαν καί ἐπίδοσιν ἐπαινοῦνται καί ἐνισχύονται εἰς τόν ἀγῶνα, ὃν ἔχουσι νά διατρέξωσι καθ' ὄλον τό ἔτος, οἱ δέ πῶς ἀμελήσαντες ἢ εἰς ἀμάρτημά τι περιπεσόντες ἐξελέγχονται καί παραινοῦνται πρός διόρθωσιν.

Ἄρθρον 25. Κατά τόν εἰρημένον ἔλεγχον ἀλλάσσονται οἱ κατά τήν ἑβδομάδα ὑπηρετήσαντες ἐπιμεληταί καί βοηθοί καί ἐπιτηρηταί (ἴδ., ἄρθρ. 12, 13)

Ἄρθρον 26. Κατά πᾶσαν διμηνίαν τοῦλάχιστον παρουσιαζομένης καταλλήλου εὐκαιρίας διακοπῆς τινος τῶν μαθημάτων συμπεσοῦσης ἔνεκα ἑορτῶν οἱ μαθηταί συνοδευόμενοι ὑπό τοῦ διευθύνοντος ἢ βοηθοῦ αὐτοῦ ἐξέρχονται εἰς ἐκδρομάς εἰς τάς περὶ τήν πόλιν κοινότητας, ἔνθα καί διανυκτερεύουσιν ἐνίοτε.

Ἄρθρον 27. Οἱ ἐν τῷ Οἰκοτροφείῳ διαιτώμενοι νηστεύουσιν ἐκάστην

Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν καὶ τὰς πρώτας καὶ τελευταίας ἑβδομάδας τῶν τεσσαρακοστῶν. Ἐπομένως δὶς τοῦ ἔτους μεταλαμβάνουσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων, κατὰ τὴν Τεσσαρακοστήν τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν πρώτην ἑβδομάδα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

Ἄρθρον 28. Κατὰ τὰς ὥρας τῆς μελέτης οὐδενὶ ἐπιτρέπεται νὰ παρενοχλῇ τὸν παρακαθήμενον αὐτῷ μαθητὴν διὰ μελέτης γινομένης ἐντονωτέρας τῆ φωνῆ ἢ δι' ἄλλων ἀτάκτων κινήσεων.

Ἄρθρον 29. Κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως, τοῦ περιπάτου καὶ τῶν διαλειμμάτων πάντες ὀφείλουσι νὰ ἐπιδεικνύουσι πρὸς ἀλλήλους ἀδελφικὴν συμπεριφορὰν συζητοῦντες ἤρεμα ἢ συνάδοντες ἄσματα δεδιδαγμένα. Αὐστηρῶς δ' ἀπαγορεύονται αἱ βίαιαι καὶ ὀρμητικαὶ κινήσεις, αἱ ὑβριστικαὶ καὶ ἀνάγωγοι ἐκφράσεις ὡς καὶ ἄγριαι φωναί.

Ἄρθρον 30. Οὐδενὶ ἐπιτρέπεται εἴτε κατὰ τὰς ἐργασίμους εἴτε κατὰ τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας νὰ ἐξέροχηται τοῦ Οἰκοτροφείου ἄνευ προηγηθείσης ἀδείας τῆς διευθύνσεως.

Ποιναί

Ἄρθρον 31. Εἰς τὸν παραβαίνοντα μαθητὴν τὰς ὑπὸ τοῦ κανονισμοῦ τούτου προβλεπομένας διατάξεις ἐπιβάλλονται κατὰ τὸν χαρακτῆρα, τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν τάξιν, εἰς ἣν ἀνήκει καὶ ἀνάλογοι ποιναί, ἐπίπληξις τὸ πρῶτον κατ' ἰδίαν, εἴτα ἐνώπιον πάντων τῶν μαθητῶν, στέρησις μέρους τῆς τροφῆς, ἰδιαιτέρα γραφικὴ ἐργασία, ἀπομάκρυνσις προσωρινή τοῦ Οἰκοτροφείου καὶ ἐν τέλει ἀποβολή.

Ἄρθρον 32. Ἄν ὁ τιμωρηθεὶς μαθητὴς ἐμμένῃ εἰς τὰς κακὰς αὐτοῦ ἕξεις, ἐξαντληθέντων πάντων τῶν πρὸς διόρθωσιν δυνατῶν μέσων, ἢ ἂν τις περιπέσῃ εἰς ἀσυγχώρητον ἀμάρτημα, μετὰ προηγηθεῖσαν συνεννόησιν τοῦ διευθύνοντος μετὰ τοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Γυμνασιάρχου ἀποβάλλεται τοῦ Οἰκοτροφείου, ὅπως μὴ καταστῇ ἐπιβλαβὴς καὶ λύμη εἰς τοὺς λοιποὺς μαθητὰς.

Ἄρθρον 33. Οὐδεὶς τῶν ὑποτρόφων δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὑποτροφίαν αὐτοῦ δι' ἄλλο ἔτος, ἂν μὴ εἰς τὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους λάβῃ ἐνδεικτικὸν φέρον βαθμὸν τῆς μὲν διαγωγῆς ἀριστα, τῆς δέ εἰς τὰ μαθήματα προόδου τουλάχιστον καλῶς.

Ἄρθρον 34. Εἰς τὸν ἐγγυητὴν τοῦ κρινομένου ὑποτρόφου ἀναξίου εἴτε δι' ἀμέλειαν εἴτε δι' ἄτοπον διαγωγὴν ἐπιβάλλεται νὰ πληρώσῃ δι' ὅσα ἔτη ἤθελε μείνῃ ἐν τῷ Οἰκοτροφείῳ ὁ μαθητὴς, δι' ὃν ἠγγυήθη, δέκα ὄθ. λίρας δι' ἕκαστον ἔτος.

Περί τῆς Βιβλιοθήκης.

Ἄρθρον 35. Τὸ Οἰκοτροφεῖον κέκτηται ἰδίαν μικρὰν βιβλιοθήκην πε-

ριλαμβάνουσαν, ὡς ἐν τῷ ἰδίῳ καταλόγῳ καταφαίνεται λεξικά καὶ ἄλλα βοηθητικά βιβλία. Τὴν εὐθύνην τῆς καλῆς καταστάσεως καὶ διατηρήσεως αὐτῆς φέρει ὁ διευθυντής.

Ἄρθρον 36. Οἱ μαθηταὶ οἱ λαμβάνοντες παρὰ τοῦ διευθύνοντος βιβλίον τι ἐκ τῆς βιβλιοθήκης ὀφείλουσι μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἐργασίας αὐτῶν νὰ ἐπιστρέψωσιν αὐτὸ σῶον καὶ ἀβλαβές. Ἄν δέ τις τῶν μαθητῶν κατὰ τὰς θερινὰς διακοπὰς τῶν μαθημάτων θελήσῃ νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ βιβλίον τι πρὸς ἰδίαν μελέτην ἢ τετράχορδον πρὸς ἐκγύμνασιν, ὀφείλει νὰ δώσῃ, ἔγγραφον ἀπόδειξιν παραλαβῆς ὅτι τὸ παραλαμβανόμενον θὰ ἐπιστρέψῃ σῶον καὶ ἀβλαβές, ἂν δέ φθείρῃ ἢ ἀπολέσῃ αὐτό, ὅτι ὑποχρεοῦται νὰ ἀντικαταστήσῃ αὐτό.

Περὶ τῆς περιουσίας τοῦ Οἰκοτροφείου

Ἄρθρον 37. Ἡ τοῦ Οἰκοτροφείου περιουσία πλὴν τῶν βιβλίων καὶ γεωγραφικῶν χαρτῶν, τῶν ἐν ἰδιατέρῳ βιβλίῳ σημειουμένων, συνίσταται καὶ ἐκ διαφόρων ἄλλων σκευῶν ἀναγκαίων διὰ μαγειρεῖον, καταλλήλων εἰς πλύσιν, κλινῶν, δοχείων, τραπεζίων, λαμπτήρων, καθισμάτων καὶ ἄλλων. Πάντα δέ ταῦτα εἶνε καταγεγραμμένα ἐν βιβλίῳ καὶ περὶ τῆς καλῆς καταστάσεως ἢ ἀντικαταστάσεως αὐτῶν φθισομένων καὶ συμπληρώσεως φροντίζει ὁ διευθύνων.

Ἄρθρον 38.ἀφ' οὗ ἐπὶ διετίαν ἐργασθῶσι, μέχρι δέ τοῦ χρόνου τῆς ἐπιδόσεως κρατοῦνται ἐν τῷ Γραφείῳ τοῦ Γυμνασίου ἢ ἐν τῷ Οἰκοτροφείῳ.

GIORGOS N. APSILIDIS

THE HEADMASTER PETROS N. PAPAGEORGIU
AND THE OPERATION OF THE BOARDING SCHOOL
AND TEACHING SCHOOL OF SERRES

Abstract

The city of Serres was an important educational center of northern Hellenism during the last quarter of the 19th century. Preschool, primary and secondary schools, as well as Schools for Teachers, were operating in the city.

Petros Papageorgiou, a philologist, served as principal at the High School of Serres for two consecutive school years from 1889 to 1891. He was also responsible for the establishment and operation of two Teaching School's classes and the operation of the Boarding School for the students of the Teaching School. Papageorgiou's work was not an easy one. He faced organizational and administrative issues concerning the educational institutions, problems of student discipline as well as difficulties in the co-operation with the competent supervising authorities. In addition, he worked in a context of intra-communal disputes on the eve and during the creation of the «Metropolitan and Community Issue».

The paper features four letters sent by Papageorgiou, the timetable of the two Teaching School's classes and the Regulation of the Boarding School for the students of the Teaching School, taken from the archives of the Association for the Propagation of Greek Letters. This archival material elucidates the educational processes and events of the era and enriches the historiography of the education of the city of Serres.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΑΠΟΒΙΩΣΑΝΤΩΝ ΕΝ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ ΩΣ ΟΜΗΡΩΝ, ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΧΩΡΙΟΥ ΣΟΥΜΠΑΣΚΙΟΪ¹

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η εξακρίβωση του πραγματικού αριθμού και η ταυτοποίηση των κατοίκων του σημερινού χωριού Νέου Σουλίου (Σουμπάσκιοϊ) της επαρχίας Σερρών, οι οποίοι απεβίωσαν ως όμηροι στη Βουλγαρία κατά το χρονικό διάστημα των δεκαοκτώ (18) μηνών από τον Ιούνιο του 1917 μέχρι τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Εκμεταλλευόμενη την είσοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ η βουλγαρική κυβέρνηση, σύμμαχος των Κεντρικών Δυνάμεων, η οποία ήδη από την άνοιξη του 1916 κατείχε την Ανατολική Μακεδονία, ενέτεινε τις πιέσεις και διώξεις σε βάρος του εντοπίου πληθυσμού. Αποκορύφωμα αυτών υπήρξε η απόφαση εκτοπισμού κατά τον Ιούνιο του 1917 του άρρενος πληθυσμού 18-60 ετών από ολόκληρη την κατεχόμενη περιοχή², με προφανή ασφαλώς επιδίωξη την αλλοίωση των πληθυσμιακών δεδομένων και με απώτερο στόχο την οριστική προσάρτησή της.

Ο ακριβής αριθμός των εκτοπισθέντων και θανόντων παραμένει άγνωστος. Μόνον εικασίες διατυπώθηκαν κατά καιρούς. Ο φιλόλογος Ευάγγελος Σπράτης, όμηρος ο ίδιος, ανεβάζει στο επίγραμμά του στην

1. Τον τίτλο δανείστηκα από τον κατάλογο της Νομαρχίας του 1919. Η παρούσα εργασία θα είχε ασφαλώς περισσότερες ατέλειες δίχως τις πολύτιμες παρατηρήσεις στον κατάλογο του Κουντιάδη του Θεοφάνη Χαλέμη (1920-2006), του πλέον επίμονου ερευνητή της τοπικής ιστορίας του Νέου Σουλίου, τις οποίες παραθέτει στην τελευταία του (αδημοσίευτη) εργασία με τον τίτλο *Ιστορικά και Λαογραφικά Νέου Σουλίου Σερρών*, Θεσσαλονίκη 2002. Τον ίδιου, με παρατηρήσεις για την ταύτιση των προσώπων, είναι δημοσιευμένος ο κατάλογος του ιερομονάχου Γαβριήλ Κουντιάδη, βλ. Γεώργιος Δ. Κόκκινος, *Νέο Σούλι Σερρών (Σουμπάσκιοϊ). Ιστορία-Λαογραφία*, Σέρρες, 1998, σελ. 126-28. Ο γράφων είχε την τιμή να γνωρίσει τον Θεοφάνη Χαλέμη στη μακροχρόνια επίπονη προσπάθειά του να ταυτίσει τα πρόσωπα και να εντοπίσει τον τόπο αποβίωσης των θυμάτων του καταλόγου. Με τη βοήθειά του συνομίλησα με μέλη πολλών οικογενειών του χωριού στην επιδίωξή μου να συντάξω τα γενεαλογικά τους δένδρα πέραν των γραπτών πηγών. Αφιερώνεται στη μνήμη του ως ένα μικρό ευχαριστώ.

2. Από τις δημοσιευθείσες αναμνήσεις για τη φορική εκείνη δοκιμασία ξεχωρίζει η διήγηση του Νατάλι Πετρόβιτς στα *Σερραϊκά Χρονικά* 6 (1973) 13-99.

αναθηματική στήλη του κηπαρίου του Ορφέα προς τιμήν των θανόντων τον αριθμό των νεκρών από ολόκληρο το νομό Σερρών σε 20.000 χιλιάδες³. Η επίσημη πολιτεία, όσο γνωρίζω, δεν κατέβαλε καμία απολύτως προσπάθεια για την ηθική και υλική αποκατάσταση τόσο των εκτοπισθέντων και των θυμάτων όσο και των κατοίκων της Ανατολικής Μακεδονίας, οι οποίοι έζησαν υπό βουλγαρική κατοχή⁴.

Το ερευνητικό πάθος Νεοσουλιώτη συναδέλφου, ο οποίος εντόπισε στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών τους καταλόγους των ονομάτων των εκτοπισθέντων και των θυμάτων της Ομηρίας, τους οποίους κατήρτισε η Νομαρχία Σερρών, μας προσφέρει σήμερα τη δυνατότητα να αποκτήσουμε μια σαφέστερη εικόνα για την έκταση του ολέθρου που έπεσε στον τόπο μας κατά την τελευταία φάση του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου⁵.

Την άνοιξη του 1919, λίγους μήνες μετά τη λήξη του Πολέμου και την επιστροφή των Ομηρών, συστήθηκε Επιτροπή στη Νομαρχία Σερρών, η οποία ανέλαβε το δύσκολο έργο της καταγραφής των εκτοπισθέντων και θανόντων ολοκλήρου του νομού⁶. Η καταγραφή διεξήχθη από υπαλλήλους με επιτόπιο έλεγχο⁷.

3. Αναστάσιος Μπέγκος, «Νεοσουλιώτες όμηροι Βουλγάρων 1917-18», *Σερραϊκά Χρονικά* 15 (2004) 25-72. Εδώ σελ. 50.

4. Δεν ήταν μόνον τα καθοριστικά για την πορεία του Ελληνισμού γεγονότα που ακολουθήσαν και έστρεψαν το ενδιαφέρον των κυβερνώντων Μεγαλοϊδεατών στην Μικρά Ασία. Η περιφρόνηση του κράτους των Αθηνών στον τόπο μας είναι διαρκής μέχρι και σήμερα. Στις Συνθήκες μετά τη λήξη του Πολέμου δεν ελήφθη ουδεμία μέριμνα ούτε απαιτήθηκε η καταβολή αποζημιώσεων για την καταναγκαστική εργασία των εκτοπισθέντων και των θυμάτων, όπως συνέβη με την Ομηρία κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Ανάλογη τύχη είχαν και οι πνευματικοί θησαυροί τους οποίους λεηλάτησαν οι Βούλγαροι από τις Σέρρες, τη Μονή του Ιωάννη του Προδρομίου και της Εικοσιφίνισσας. Και το μέρος που επεστράφη δεν οδηγήθηκε στον τόπο του, αλλά μεταφέρθηκε στην Αθήνα. Μόνον σποραδικά ακούστηκαν κάποιες φωνές κατά την είσοδο της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση να επιστραφούν τα επιμελώς μέχρι πρόσφατα κρυμμένα κλοπιμαία, την ύπαρξη των οποίων για δεκαετίες αρνούνταν επιμόνως οι Βούλγαροι. Απουσιάζει οιαδήποτε μνεία των πραγματικών εκείνων γεγονότων από τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας για την Νεώτερη Ελλάδα.

5. Αναστ. Μπέγκος, ό.π., σημ. 3.

6. Αναστ. Μπέγκος, ό.π., σημ. 3, σελ. 51 και 70.

7. Οι υπάλληλοι απευθύνθηκαν στους τοπικούς εκπροσώπους της διοικήσεως και κατέγραψαν τις πληροφορίες αυτών σε ξεχωριστούς καταλόγους, σημειώνοντας και τον τόπο εξορίας και θανάτου, όπως και την ημερομηνία επιστροφής (διατηρώ την ορθογραφία και την διατύπωση). Για το Άγιο Πνεύμα: α) κατάλογος του χωριού Βεζνίκου των αφηχθέντων εν Βουλγαρία (ο οποίος όμως περιλαμβάνει και θανόντες και μη επανακάμψαντες), β) πίναξ εκπατρισθέντων εις Βουλγαρίαν κατοίκων του χωριού Βεζνίκου. Για το χωριό Εμμανουήλ Παπάς: (ενιαίος) Πίναξ των εις Βουλγαρίαν εξορισθέντων κατοίκων Δοβίστης, (στον οποίο συμπεριλαμβάνονται) α) επανελθόντες εκ της εξορίας, β) μη επανακάμψαντες εισέτι εκ της εξορίας, γ) κατάλογος αποθανόν-

Αποδελτίωσα τα ονόματα από τους καταλόγους, οι οποίοι φυλάσσονται στο Παράρτημα των Γενικών Αρχείων του Κράτους στην πόλη μας. Η εικόνα που παρουσιάζουν ποικίλει ως προς την ακρίβεια. Πέραν των δυσκολιών του εγχειρήματος και της ευσυνειδησίας των εργαζομένων έχω την αίσθηση ότι καθοριστική υπήρξε η απόσταση των διαφόρων χωριών από την πόλη. Στην περιοχή του Παγγαίου, η οποία απέχει πολύ από τις Σέρρες, τα στοιχεία είναι ελλιπή ή απουσιάζουν παντελώς ολόκληρα χωριά⁸. Πιο ικανοποιητική είναι για τα κοντινά προς την πόλη χωριά, όπου προφανώς η μετάβαση και επιστροφή ήταν ευκολότερη. Ο κατάλογος της Νομαρχίας περιλαμβάνει για το Νέο Σούλι 133 θύματα, ο κατάλογος του ιερομονάχου Γαβριήλ Κουντιάδη, ο οποίος συνετάγη από δύο (2) κατοίκους του χωριού λίγα χρόνια μετά, περιλαμβάνει 130⁹. Ωστόσο η καταγραφή δεν είναι πλήρης. Αν στους 133

των εν τη εξορία. Για το Νέο Σούλι: α) Πίναξ των αποβιωσάντων εν Βουλγαρία ως ομήρων, κατοίκων του χωριού Σουμπάσκιοϊ, β) πίναξ εκπατρισθέντων εις Βουλγαρίαν κατοίκων του χωριού Σουμπάσκιοϊ (ο οποίος συμπεριλαμβάνει μόνον τους παλινοστήσαντες). Για την Πεντάπολη: α) Πίναξ εκπατρισθέντων εις Βουλγαρίαν κατοίκων του χωριού Σαρμουσακλή, β) πίναξ εκπατρισθέντων εις Βουλγαρίαν κατοίκων του χωριού Σαρμουσακλή. Για το Χρυσό: α) Πίναξ των αποβιωσάντων ως ομήρων κατοίκων του χωριού Τοπολιάνης, β) πίναξ εκ πατρισθέντων (sic) εις Βουλγαρίαν κατοίκων του χωριού Τοπολιάνης. Σε έναν τρίτο κατάλογο καταχωρήθηκαν οι θανόντες στα χρόνια της κατοχής 1916-18: Πίναξ των αποβιωσάντων εν τω αποκλεισμού κατοίκων χωριών (παρατίθεται το όνομα του εκάστοτε χωριού), ήτοι από της εισβολής των βουλγαρικών στρατευμάτων μέχρι της ανακωχής. Φαίνεται πως οι συντάκτες στηρίχθηκαν σε περισσότερες πηγές, διότι σε πολλές περιπτώσεις τα ίδια πρόσωπα φέρουν διαφορετικό επώνυμο ή διαφορετική μορφή του επωνύμου. Σε αντίθεση με τον εκλογικό κατάλογο του 1915 τα πρόσωπα καταχωρήθηκαν συνηθέστερα με τη μορφή που πλησιάζει περισσότερο προς αυτή της καθημερινής επικοινωνίας. Σε πολλές περιπτώσεις παρεσιέφρυσαν οι τύποι με τις οποίες ήταν γνωστά τα πρόσωπα στο χωριό και όχι τα επίσημα καταγεγραμμένα επώνυμα.

8. Απουσιάζει λ.χ. παντελώς το Μικρό Σούλι, μολονότι γνωρίζω από την προφορική μου έρευνα ότι υπήρξε διψήφιος αριθμός θυμάτων. Από το γειτονικό Ροδολίβος αναφέρονται 211 όμηροι με τη γενική παρατήρηση *μη παλινοστήσαντες εισέτι*, τα οποία μόνον σποραδικά ταυτίζονται με τον δημοσιευμένο κατάλογο των 115 θυμάτων του χωριού, βλ. Μιλτ. Βασ. Παπαπέτρου, *Ροδολίβος 1917- Το Χρονικό μιας Ομηρίας*, Θεσσαλονίκη, άνευ έτους εκδόσεως, σελ. 54-55.

9. Συντάκτες του καταλόγου υπήρξαν οι Αθανάσιος (1870) Θ. Μπέγκος και Βασίλειος (1887) Α. Γραμμένος, οι οποίοι υπήρξαν επίσης όμηροι. Συνετάγη στο χρονικό διάστημα από το 1919 μέχρι το 1925, έτος κατά το οποίο εξεδόθη το «Λεύκωμα». Κατόπιν ο κατάλογος υπέστη προσθήκες. Στους 2 πίνακες του Ναού στο χωριό αναγράφονται 153 ονόματα, ο κατάλογος του Θεοφάνη Χαλέμη, βλ. ανωτέρω σημ. 1, περιλαμβάνει 159 ταυτισμένα πρόσωπα, ο κατάλογος του Αναστ. Μπέγκου, βλ. ανωτέρω σημ. 3, 184. Χρησιμοποίησα τον αρχικό κατάλογο του 1925, βλ. Γ. Κουντιάδου, *Λεύκωμα του Σουμπάσκιοϊ (Νέου Σουλίου) Σερρών*, Θεσσαλονίκη 1925, σελ. 42-44 σε αντιπαραβολή με αυτόν της Νομαρχίας και έλαβα υπόψη μου όλες τις μεταγενέστερες προσθήκες και αφαιρέσεις.

θανόντες προστεθούν και οι 144 κάτοικοι, οι οποίοι στον κατάλογο της Νομαρχίας χαρακτηρίζονται ως εκτοπισθέντες, αποκτούμε τα ονόματα 277 ατόμων, περίπου τα 2/3 του αριθμού των 412 εκλογέων του 1915¹⁰.

Δυσεπίλυτα προβλήματα για την ταύτιση των προσώπων δημιουργεί η κατά κανόνα απουσία του πατρωνύμου. Η δυσκολία αυτή επιτείνεται και από το γεγονός ότι σε μια εποχή που τα επισήμως καταχωρημένα επώνυμα δεν ήταν ευρέως εν χρήσει ένα πλήθος κατοίκων δηλώθηκαν με τα χαϊδευτικά τους ή τα παρατσούκλια, με τα οποία ήταν γνωστοί στην καθημερινή επικοινωνία. Το φαινόμενο είναι ιδιαίτερα έντονο στον κατάλογο του Κουντιάδη, οι συντάκτες του οποίου φαίνεται πως στηρίχθηκαν κυρίως στη μνήμη τους, χαρίζοντάς μας κατ' αυτόν τον τρόπο μορφές ονομάτων της καθημερινής επικοινωνίας, οι οποίες διαφορετικά θα είχαν λησμονηθεί.

Από τη σύγκριση των πληθυσμιακών δεδομένων με τα υπόλοιπα Νταρνακοχώρια¹¹ προκύπτει ότι η συμφορά έπληξε το Νέο Σούλι ιδιαίτερα σκληρά. Τα 5 χωριά, Άγιο Πνεύμα (481), Εμμανουήλ Παπάς (504), Νέο Σούλι (412), Πεντάπολη (439) και Χρυσό (384) εκπροσωπούνται στον εκλογικό κατάλογο του 1915 με συνολικά 2.200 ψηφοφόρους. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Νομαρχίας απεβίωσαν 57 όμηροι από το Άγιο Πνεύμα, 96 από το χωριό Εμμανουήλ Παπάς, 32 από την Πεντάπολη και 27 από το Χρυσό. Συνολικά από τα 4 χωριά με τους 1.888 ψηφοφόρους απεβίωσαν 212 άτομα, αναλογικά αριθμός αισθητά μικρότερος από τους 133 θανόντες, οι οποίοι καταχωρήθηκαν για το Νέο Σούλι με τους 412 ψηφοφόρους του. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι το μέγιστο μέρος των Ομήρων οδηγήθηκε στο Κίτσοβο και το Καρναμπάτ, όπου σύμφωνα με τις μαρτυρίες των συγχρόνων, οι συνθή-

10. Οι ηλικίες άνω των 60 ετών, οι οποίες παρέμειναν στο χωριό, αντισταθμίζονται περίπου από τους νέους 18-22, οι οποίοι απουσιάζουν από τον εκλογικό κατάλογο, doθέντος ότι εκτοπίστηκαν οι κάτοικοι από 18 ετών, ενώ ο εκλογικός κατάλογος περιλαμβάνει ψηφοφόρους από 22. Σύμφωνα με τη δήλωση του Κοινοτάρχη στις αρχές του 1919, βλ. Νικόλαος Ρουδομέτωφ (επιμέλεια), *Τετράδια Βουλγαρικής κατοχής, Ανατολική Μακεδονία 1916-18. Πρακτικά εξετάσεων μαρτύρων και πορίσματα της Διεθνούς Επιτροπής για την παραπομπή των εγκληματιών στο Διεθνές Δικαστήριο. Τόμος 3ος, Η πόλη και ο νομός Σερρών, Σέρρες, Σιδηρόκαστρο, Ζίχνη, Ι.Μ. Εικοσιφοίνισσας, Οικισμοί. Καβάλα (άνευ έτους εκδόσεως), σελ. 319, ο πληθυσμός του χωριού κατά την έναρξη της κατοχής ανήρχετο σε 1.800 κατοίκους, κατά τη λήξη σε 1.340. Στη διάρκεια της κατοχής πέθαναν στο χωριό 91 άτομα, εκτοπίστηκαν στη Βουλγαρία 306, εκ των οποίων επέστρεψαν 169. Συνεπώς κατά την δήλωση του Κοινοτάρχη πέθαναν στη Βουλγαρία 137 κάτοικοι.*

11. Για τη χρήση του όρου και τη σημασία του βλ. Νικ. Σ. Ταχινοζλής, «Περί των ονομάτων των Σερραίων (19^{ος} αι.-1913). Το επώνυμο Νταρνάκας», *Β' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την Οθωμανική Κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή»*, 6-9/9/2006, Σέρρες 2013, σελ. 847-57.

κες διαμονής ήταν ιδιαίτερα επαχθείς¹². Δεν είναι τυχαίο που σύμφωνα με τον κατάλογο της Νομαρχίας οι 57 όμηροι απεβίωσαν στο Κίτσοβο και οι 51 στο Καρναμπάτ.

Στην παρούσα εργασία χρησιμοποίησα για την ταύτιση των προσώπων εκτός των ανωτέρω καταλόγων της Νομαρχίας (στο εξής: κατάλογος της Νομαρχίας 1919) και του Γαβριήλ Κουντιάδη (στο εξής: Κουντιάδης 1925) τον εκλογικό κατάλογο του 1915 (στο εξής: εκλογικός κατάλογος), τον πρώτο μετά την Απελευθέρωση, όπου είναι εγγεγραμμένοι οι άρρενες ψηφοφόροι γεννηθέντες από το 1824 μέχρι και το 1893, το Μητρώο Αρρένων του χωριού του 1927, στο οποίο είναι εγγεγραμμένοι οι άρρενες κάτοικοι από το 1840¹³, το εν χρήσει Δημοτολόγιο του χωριού και όσα στοιχεία συνέλεξα στην πάροδο των ετών κατά την προφορική μου έρευνα. Επίσης έλαβα υπόψη μου τις πολύτιμες πληροφορίες του Θεοφάνη Χαλέμη (στο εξής: Χαλέμης 2002) για την ταύτιση των προσώπων¹⁴.

Με βάση την τρίτη στήλη, η οποία περιλαμβάνει 184 ονόματα και σήμερα βρίσκεται στην είσοδο του χωριού απέναντι από το Δημοτικό Σχολείο¹⁵, προσπαθώ να ταυτίσω στις στήλες α' και β' τα πρόσωπα του καταλόγου της Νομαρχίας του 1919, τα οποία ανέρχονται σε 133, και τα πρόσωπα του Κουντιάδη 1925, τα οποία ανέρχονται σε 130. Στις 2 πρώτες στήλες παρατίθενται τα ταυτισμένα βαφτιστικά και επώνυμα, όπως ακριβώς είναι καταχωρημένα στους 2 καταλόγους. Τις πρόσθετες πληροφορίες από τις πηγές και τις παρατηρήσεις μου εκθέτω στις υποσημειώσεις, όπου επιπροσθέτως αναφέρω την ηλικία και τον τόπο θανάτου, σύμφωνα με τον κατάλογο της Νομαρχίας του 1919.

12. Αναστ. Μπέγκος, ό.π. σημ. 5, σελ. 33.

13. Φαίνεται ότι το Μητρώο Αρρένων στηρίχθηκε σε προγενέστερο, από το οποίο όμως δεν διεγράφησαν οι νεώτερες ηλικίες, συνεπώς και οι ήδη θανόντες όμηροι, αφού τους περιλαμβάνει σχεδόν στο σύνολό τους. Αυτό υπήρξε πολύ βοηθητικό για την ταύτιση των προσώπων και την αναγραφή της ηλικίας των θυμάτων των γεννηθέντων μετά το 1893, έτος κατά το οποίο σταματούν οι εγγραφές στον εκλογικό κατάλογο.

14. Βλ. ανωτέρω σημ. 1.

15. Αναστ. Μπέγκος, ό.π., σημ. 3.

Νομαρχία 1919	Κουντιάδης 1925	Όνοματεπώνυμο αναθηματικής στήλης
Θεοχάρης Αβραμάκος	Θεοχάρης Λαγός	Αβραμπάκης Θεοχάρης ¹
Τριαντάφυλλος Λαγός	-	Αβραμπάκης Τριαντάφυλλος ²
Γεώργιος Αγγούρης	Γεώργιος Αγγούρα	Αγγούρας Γεώργιος του Στεργίου ³
Αθανάσιος Αγοράκης	Αθανάσιος Παπαγεωργίου	Αγοράκης Αθανάσιος ⁴
Απόστολος Αγοράκης	Απόστολος Αγοράκης	Αγοράκης Απόστολος του Χρήστου ⁵
Μητρούσης Αγοράκης	-	Αγοράκης Δημήτριος του Αποστόλου ⁶
Ηλίας Τάκος	Ηλίας Τάκου	Αγοράκης Ηλίας του Χρήστου ⁷

1. Ο ψηφοφόρος Θεοχάρης (1867) Αβραμπάκης του Αβραμπάκη πέθανε στο Καρναμπάτ. Στον κατάλογο της Νομαρχίας αναφέρεται ότι απεβίωσε σε ηλικία 32 ετών, ενώ ήταν πολύ μεγαλύτερος. Επειδή η αναγραφόμενη ηλικία βρίσκεται πιο κοντά προς αυτήν του συγγενούς του, υποθέτω πως υπήρξε κάποια σύγχυση με τον Τριαντάφυλλο (1878) Λαγό, βλ. κατωτέρω. Λαγός ονομάζονταν αρχικά και η οικογένεια Αβραμπάκη, όπως με διαβεβαίωσε ο συνομιλητής μου Θωμάς (1914) Αβραμπάκης, πριν επικρατήσει στον κλάδο το βαφτιστικό του γενάρχη στην μορφή της καθημερινής επικοινωνίας. Η μαρτυρία επαληθεύεται και από τις πηγές: Ο Αθανάσιος (1893), γιος του Θεοχάρη, ονομάζεται στο Μητρώο Αρρένων Αβραμπάκης ή Λαγός, ο επίσης γιος του Χρήστος (1904), Αβραμπάκας ή Λαγός.

2. Ο ψηφοφόρος Τριαντάφυλλος (1878) Λαγός του Αναστασίου πέθανε σε ηλικία 40 ετών στο Κίτσοβο. Υπήρξε συγγενής της οικογενείας Αβραμπάκη. Υποθέτω πως ο πατέρας του Αναστάσιος ήταν αδελφός του Αβραάμ.

3. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1880) Αγγούρας του Χριστοδούλου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 35 ετών.

4. Ο ψηφοφόρος Αθανάσιος (1888) Αγοράκης του παπα Γεωργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 30 ετών.

5. Ο ψηφοφόρος Απόστολος (1870) Αγοράκης του Χριστοδούλου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 50 ετών.

6. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1889) Αγοράκης του Αποστόλου πέθανε σε ηλικία 25 ετών στο Κίτσοβο. Στον Κουντιάδη 1925 αναφέρεται αντ' αυτού το θύμα Μανασής Αγοράκης του Αποστόλου, ο οποίος όμως απουσιάζει από τον εκλογικό κατάλογο και το Μητρώο Αρρένων. Μορφή ωστόσο της καθημερινής επικοινωνίας Μανασής < Δημήτριος μου είναι άγνωστη από την προφορική μου έρευνα ούτε και μαρτυρείται στη βιβλιογραφία που έχω υπόψη μου. Εφόσον ευσταθεί, < (Δη)μάνας (;) < Δημήτριος, είναι ένας ακόμη γλωσσικός θησαυρός, τον οποίο μας χάρισαν οι δύο συντάκτες του καταλόγου του Κουντιάδη.

7. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Ηλίας (1896) Αγοράκης του Χρήστου πέθανε σε ηλικία 20 ετών στο Κίτσοβο. Υποθέτω ότι υπήρξε γιος του καπνοπώλη Χριστοδούλου (1879) Αγοράκη του παπα Γεωργίου, ο οποίος είχε μετοικήσει στις Σέρρες προ του 1914, όπου είναι εγγεγραμμένος στον εκλογικό κατάλογο ως Αγοράκης, στο Μητρώο Αρρένων ως Παπαγεωργίου και στο Δημοτολόγιο του 1934 ως Αγορακόπουλος ή Παπαγεωργίου. Προφανώς ο Χριστόδουλος ήταν γνωστός στην καθημερινή επικοινωνία με την πολύ συνηθισμένη μορφή Τάκος < Χριστόδουλος, Χρήστος και αυτό καταχω-

Κωνσταντίνος Αγοράκης	Κωστάκης Τσιαντούρης	Αγοράκης Κωνσταντίνος του Δημητρίου ⁸
-	Μανασσής Απ. Αγοράκης	Αγοράκης Μανασσής του Αποστόλου ⁹
Μιχαήλ Αγοράκης	Μιχαήλ Τσιαντούρης	Αγοράκης Μιχαήλ του Δημητρίου ¹⁰
Νικόλαος Αγοράκης	Νικόλαος Ριάκατας	Αγοράκης Νικόλαος του Γεωργίου ¹¹
Βασίλειος Αναστασίου	-	Αναστασίου Βασίλειος ¹²
Χρίστος Αρβανίτης	Τάκος Αρβανίτης	Αρβανίτης Χρίστος του Ευαγγέλου ¹³
Σωτήριος Καραμίτσας	Σωτήριος Τσιμάκας	Ασβεστάς Σωτήριος του Δημητρίου ¹⁴
-	Τάκος Σωτ. Τσιμάκα ¹⁵	Ασβεστάς Χρίστος του Σωτηρίου

ρήθηκε ως επώνυμο του γιου του, ο οποίος το πιθανότερο είχε επισκεφθεί τους συγγενείς του στο χωριό και σύρθηκε μαζί με τους υπολοίπους στην Ομηρία.

8. Ο ψηφοφόρος Κωνσταντίνος (1889) Αγοράκης του Δημητρίου πέθανε σε ηλικία 28 ετών στο Κίτσοβο.

9. Βλ. ανωτέρω Δημήτριος Αγοράκης.

10. Ο ψηφοφόρος Μιχαήλ (1878) Αγοράκης του Δημητρίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 38 ετών.

11. Ο ψηφοφόρος Νικόλαος (1874) Αγοράκης του Γεωργίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 40 ετών.

12. Πρόκειται ασφαλώς για το βαφτιστικό και το εξευγενισμένο πατρώνυμο του θύματος, για τον οποίο αναφέρεται ότι απεβίωσε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 39 ετών. Με αυτόν τον συνδυασμό ονομάτων υπάρχουν δύο ψηφοφόροι στον εκλογικό κατάλογο: Ο Βασίλειος (1866) Κατρακάκης του Αναστασίου, ο οποίος πέθανε στο χωριό κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής και στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 είναι εγγεγραμμένος στην κατηγορία αυτή, και ο Βασίλειος (1879) Κεχαγιάς του Αναστασίου. Υποθέτω πως είναι ο δεύτερος και πως πρόκειται περί οικογενείας νομάδων ποιμενοτρόφων, όπως υποδηλώνει και το επώνυμο, οι οποίοι μόνον περιοδικά κατασκήνωναν κοντά στο χωριό, και οι συντάκτες του καταλόγου του Κουντιάδη δεν τον συμπεριέλαβαν, διότι τον θεώρησαν μη γνήσιο συγχωριανό τους. Βλ. κατωτέρω Τσέντος.

13. Ο ψηφοφόρος Χρίστος (1893) Αρβανίτης του Ευαγγέλου, ο οποίος στο Μητρώο Αρρένων ονομάζεται Αρβανιτίδης, πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 25 ετών.

14. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Σωτήριος (1896) Ασβεστάς του Χριστοδούλου πέθανε στην Πλεύνα σε ηλικία 26 ετών.

15. Ο αναφερόμενος στον Κουντιάδη 1925 Τάκος Σωτ. Τσιμάκα δεν μαρτυρείται στις πηγές. Ούτε υπάρχει άλλο μέλος της οικογενείας στον εκλογικό κατάλογο με βαφτιστικό Χριστόδουλος/ Χρίστος πλην του ανωτέρω πατέρα του Σωτηρίου. Στον κατάλογο βρίσκεται κάτω από το όνομα του Σωτηρίου, όμως δεν μπορεί να υπήρξε γιος του, αφού ο Σωτήριος ήταν μόλις 26 ετών. Πιθανόν είναι ο ψηφοφόρος Χριστόδουλος (1872) Ασβεστάς του Κωνσταντίνου, δηλαδή ο πατέρας του Σωτηρίου, με λάθος πατρώνυμο, ο οποίος όμως απουσιάζει εντελώς από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919. Εφόσον δεν πρόκειται περί παραλείψεως, ο αναγραφόμενος στον Κουντιάδη 1925 πέθανε στο μεσοδιάστημα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας. Επώνυμο Τσιμάκας δεν μαρτυρείται ούτε στην ευρύτερη περιοχή. Φωνητικά κοντά βρίσκεται η μορφή Τσιουμάκας < Τσιμάκας με

Απόστολος Βαΐς	Απόστολος Βαή	Βαής Απόστολος ¹⁶
Βασίλειος Τσιάτσος	Γεώργιος Βαλαβίτσος	Βαλαβίτσος Γεώργιος ¹⁷
-	-	Βαλάκος Δημήτριος ¹⁸
Δημήτριος Στ. Βλάχος	Δημήτριος Ζιώγα Βλάχος	Βλάχος Δημήτριος του Ζιώγα ¹⁹
Θεόδωρος Βουτσάκης	-	Βουτσάκης Θεόδωρος ²⁰
Γριγόριος Βρέτας	Γρηγόριος Γκόλιου	Βρέττας Γρηγόριος του Χριστοδούλου ²¹
-	Δημήτριος Γκόλιου	Βρέττας Δημήτριος του Χριστοδούλου ²²

χειλωση /i/ > /u/, με την οποία ήταν γνωστός στην καθημερινή επικοινωνία στο χωριό ο Αθανάσιος (1908) Ασβεστάς, αδελφός του Σωτηρίου, όπως διαπίστωση κατά την προφορική μου έρευνα.

16. Ο ψηφοφόρος Απόστολος (1870) Βαΐδης του Βασιλείου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 45 ετών.

17. Ο ψηφοφόρος Βασίλειος (1869) Τσιάτσος του Σωτηρίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 45 ετών.

18. Επώνυμο Βαλάκος δεν υπάρχει στο χωριό. Υποθέτω ότι ο ανωτέρω Δημήτριος Βαλάκος είναι μέλος της οικογενείας Αγγελάκη του Αγίου Πνεύματος και είναι ο εγγεγραμμένος στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 στο Άγιο Πνεύμα ως Δημήτριος Β. Βαλάκος, 35 ετών. Απεβίωσε στο Κίτσοβο μαζί με τον επίσης αποβιώσαντα αδελφό του Αθανάσιο (1896) Βαλάκο (Κίτσοβο), ενώ ο πατέρας τους Βασίλειος Βαλάκος (1862) του Αθανασίου πέθανε στο Σούμεν σε ηλικία 52 ετών. Δεν συμπεριλαμβάνεται στον Κουντιάδη 1925, διότι προφανώς οι συντάκτες τον εξαίρεσαν ως μη συγχωριανό τους.

19. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1879) Βλάχος του Στεργίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 33 ετών. Υποθέτω πως είναι το ίδιο πρόσωπο που στο Μητρώο Αρρένων ονομάζεται Δημήτριος (1876) Γούλιος του Στεργίου. Η μορφή Ζιώγας, η οποία στον Κουντιάδη 1925 αναφέρεται ως πατρώνυμο του Δημητρίου, υπήρξε προφανώς το επώνυμο της οικογενείας, πριν καθιερωθεί η Βλάχος λόγω καταγωγής. Το βαφτιστικό και επώνυμο Ζιώγας < Γεώργιος είναι χαρακτηριστικό των Βλάχων.

20. Είναι εγγεγραμμένοι μόνον στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 ως θανών σε ηλικία 40 ετών στο Κίτσοβο. Μου είναι άγνωστος από αλλού. Ούτε και μαρτυρείται τέτοιο επώνυμο στην ευρύτερη περιοχή. Με το βαφτιστικό Θεόδωρος αναφέρονται στους 2 καταλόγους συνολικά 3 θύματα, κοινά και στους 2, οι Θεόδωρος Βρέτας, Θεόδωρος Μολώσης και Θεόδωρος Κυριαζάκος. Στον κατάλογο της Νομαρχίας αναφέρεται ο ανωτέρω, ο οποίος απουσιάζει από τον Κουντιάδη 1925, αντιθέτως στον Κουντιάδη 1925 αναφέρεται ο Θεόδωρος (1884) Παπαχριστοδούλου, ο οποίος απουσιάζει από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919. Βλ. Παπαχριστοδούλου.

21. Ο ψηφοφόρος Γρηγόριος (1874) Βρέτας του Χρήστου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 45 ετών.

22. Δημήτριος Βρέτας του Χριστοδούλου δεν μαρτυρείται στις πηγές ούτε υπάρχει μέλος με βαφτιστικό Δημήτριος στην οικογένεια. Εφόσον ήταν αδελφός των 3, θα έπρεπε να είναι εγγεγραμμένος στον εκλογικό κατάλογο, αφού αυτοί γεννήθηκαν στα έτη 1866 έως 1874. Εφόσον η εγγραφή (άνευ πατρωνύμου) είναι ορθή, υποθέτω πως υπήρξε γιος ενός εκ των 3, ο οποίος δεν καταχωρήθηκε στο Μητρώο Αρρένων. Αυτό σημαίνει ότι πέθανε στο μεσοδιάστημα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας. Επίσης αποκλείω να πρόκειται για εγγραφή με λάθος βαφτιστικό ενός εκ των 3 εκποτισθέντων της

Θεόδωρος Βρέτσας	Θεόδωρος Γκόλιου	Βρέττας Θεόδωρος του Χριστοδούλου ²³
Κωνσταντίνος Βρέτας	Κωνσταντίνος Γκόλιου	Βρέττας Κωνσταντίνος του Χριστοδούλου ²⁴
Γεώργιος Γεράκης	Γεώργιος Παντζιούκα	Γεράκης Γεώργιος ²⁵
Κωνσταντίνος Γεωργίου	-	Γεωργίου Κωνσταντίνος ²⁶
Γεώργιος Καμπράνης	Γεώργιος Γκαμπράνη	Γκαμπράνης Γεώργιος ²⁷
-	Απόστολος Γκίτσιου	Γκίτσης Απόστολος του Γεωργίου ²⁸
-	-	Γκίτσης Δημήτριος του Γεωργίου ²⁹
-	-	Γκίτσης Χριστόδουλος του Γεωργίου ³⁰

πολυμελούς οικογενείας Βρέτα, του Κωνσταντίνου Βρέτα, 27 ετών (είναι ο ψηφοφόρος Κωνσταντίνος (1892) Βρέτας του Θεοδώρου), του Βασιλείου Βρέτα του Κ., 23 ετών (είναι ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Βασίλειος (1897) Βρέττας του Κωνσταντίνου), του Γεωργίου Βρέτα του Κ., 26 ετών (είναι ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1892) Βρέτας του Κωνσταντίνου), διότι αυτοί έχουν οικογενειακή μερίδα και απέκτησαν παιδιά μέχρι το 1939, 1935 και 1940 αντίστοιχα.

23. Ο ψηφοφόρος Θεόδωρος (1866) Βρέτας του Χρήστου πέθανε στο Τρακάν σε ηλικία 55 ετών.

24. Ο ψηφοφόρος Κωνσταντίνος (1868) Βρέτας του Χρήστου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 45 ετών.

25. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1874) Σπαντζίκας του Ηρακλή πέθανε σε ηλικία 45 ετών στο Κίτσοβο. Βλ. κατωτέρω Παντσιούκας. Το επώνυμο το όφειλε στη μορφή της καθημερινής επικοινωνίας του βαφτιστικού του πατέρα του Γεράκης < Γεώργιος, το οποίο στον εκλογικό κατάλογο ο γραφέας το εξευγένισε σε Ηρακλής. Βλ. αναλυτικά Νικόλαος Ταχινόζλης, «Μορφές του Γεώργιος στο νομό Σερρών», *Ελληνικά* 47 (1997) 113-22.

26. Στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 αναφέρεται ότι πέθανε σε ηλικία 22 ετών στο Κίτσοβο. Με τον συνδυασμό αυτό των ονομάτων είναι εγγεγραμμένοι στο Μητρώο Αρρένων 2 κάτοικοι. Αποκλείω λόγω ηλικίας τον Κωνσταντίνο (1904) Σιώσιο του Γεωργίου, αφού το 1917 ήταν 13 ετών και υποθέτω πως είναι ο Κωνσταντίνος (1899) Μιχαλάκης ή Λάζαρος του Γεωργίου, ηλικίας 18 ετών, ο οποίος όμως στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 χαρακτηρίζεται ως εκτοπισθείς στο Καρναμπάτ. Πιθανόν πρόκειται για διπλοεγγραφή του ιδίου με πληροφορίες από διαφορετικά πρόσωπα. Βλ. και Μιχαλάκης.

27. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1890) Καμπράνης του Θεοχάρη απεβίωσε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 27 ετών.

28. Είναι ο ψηφοφόρος Απόστολος (1882) Γκίτσης του Γεωργίου, ο οποίος είναι εγγεγραμμένος μόνον στον Κουντιάδη 1925. Στον κατάλογο της Νομαρχίας 1925 αναφέρεται από την οικογένεια μόνον ο Ευάγγελος (1868) Γκίτσης του Χριστοδούλου ως εκτοπισθείς στη Δράμα με επώνυμο Κύζας. Εφόσον η εγγραφή στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 είναι ορθή, από τα 3 αδέρφια ο Απόστολος (1882) απεβίωσε λόγω των συνεπειών που του 1925, οι Χριστόδουλος (1887) και Δημήτριος (1890) αργότερα. Εκ των 3 μόνον ο Δημήτριος είναι εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων του 1927.

29. Είναι ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1890) Γκίτσης του Γεωργίου. Βλ. ανωτέρω.

30. Είναι ο ψηφοφόρος Χριστόδουλος (1887) Γκίτσης του Γεωργίου. Βλ. ανωτέρω.

Αθανάσιος Γκόγκας	Αθανάσιος Στ. Γάλλου	Γκόγκας Αθανάσιος του Στεργίου ³¹
Βασίλειος Γκότας	Βασίλειος Γκόγκας	Γκόγκας Βασίλειος ³²
Στέργιος Σ. Γκόγκας	Στέργιος Σωτ. Γκόγκου	Γκόγκας Στέργιος του Σωτηρίου ³³
Στέργιος Γκόλινας	-	Γκόλινας Στέργιος ³⁴
Νάσος Μπέραγκρος	Αθανάσιος Γραμμένου	Γραμμένος Αθανάσιος ³⁵
Γεώργιος Αθ. Γραμμένος	Γεώργιος Αθ. Γραμμένου	Γραμμένος Γεώργιος του Αθανασίου ³⁶
Θωμάς Γ. Γραμμένος	Θωμάς Γ. Γραμμένου	Γραμμένος Θωμάς του Γεωργίου ³⁷
Στέργιος Ζαχ. Γραμμένος	Στέργιος Γραμμένου	Γραμμένος Στέργιος του Ζαχαρίου ³⁸
Αθανάσιος Γρέδας	Αθανάσιος Γρέδης (διδά- σχ.)	Γρέδης Αθανάσιος του Ευαγγέλου ³⁹
Απόστολος Αθ. Δαβίλ και Απόστολος Δαβίτ	Απόστολος Δαβίτη	Δαβίτης Απόστολος του Αθανασίου ⁴⁰

31. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Αθανάσιος (1896) Γκόγκας του Στεργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 25 ετών.

32. Ο ψηφοφόρος Βασίλειος (1879) Γκόντας του Αντωνίου πέθανε σε ηλικία 40 ετών στο Κίτσοβο. Βλ. και Καραγκιόζης. Η Γκότας αντί Γκόντας αποδίδει τη μορφή Γκόδας που άκουσε ο γραφέας και οφείλεται στην προφορά του μεσοφωνηεντικού ντ σε βορειοελλαδικά ιδιώματα ως /d/ και όχι όπως στην κοινή νεοελληνική ως /nd/. Πρβ. και κατωτέρω στο επώνυμο Κωνσταντινίδης τη μορφή Γκουτίνας αντί της κανονικής Γκουνίν(α)ς < Κωνσταντίνος. Στην Γκόγκας αντί Γκόντας υποθέτω ότι ο δακτυλογράφος διέκρινε στο γραπτό γ αντί ν.

33. Ο ψηφοφόρος Στέργιος (1887) Γκόγκας του Σωτηρίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 46 ετών. Εφόσον η εγγραφή στον εκλογικό κατάλογο είναι ορθή, υποθέτω ότι η μεγάλη απόκλιση στην ηλικία οφείλεται σε σύγχυση με τον συγγενή του ψηφοφόρο Στέργιο (1876) Γκόγκο του Αθανασίου.

34. Απεβίωσε στην Πλεύνα σε ηλικία 40 ετών. Το επώνυμο είναι αμάρτυρο στο χωριό και την ευρύτερη περιοχή. Πρόκειται ασφαλώς περί μητροωνυμικού. Γκόλινα είναι η γυναίκα του Γκόλιου < Κόλιου < Νικολάου. Πρβ. τη σύζυγο του Νικολάου (Κόλα, 1859) στο γειτονικό Άγιο Πνεύμα, η οποία στην καθημερινή επικοινωνία ήταν γνωστή ως Γκόλινα. Υποθέτω πως πρόκειται για εργαζόμενο μέτοικο, τον οποίο οι συντάκτες του καταλόγου του Κουντιάδη 1925 δεν τον συμπεριέλαβαν ως μη γνήσιο συγχωριανό τους.

35. Ο ψηφοφόρος Αθανάσιος (1884) Μπόλαγρας του Γραμμένου, μέλος της οικογενείας Μπέλαγρα, πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 25 ετών.

36. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1871) Γραμμένος του Αθανασίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 48 ετών.

37. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Θωμάς (1898) Γραμμένος του Γεωργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 19 ετών.

38. Ο ψηφοφόρος Αστέριος (1889) Γραμμένος του Ζαχαρία πέθανε στο Σφειστόφ σε ηλικία 30 ετών.

39. Ο ψηφοφόρος Αθανάσιος (1862) Γρέδης του Ευαγγέλου πέθανε στο Σούιμεν σε ηλικία 60 ετών.

40. Ο ψηφοφόρος Απόστολος (1876) Δαβίτης του Αθανασίου πέθανε στο Καρναμπάτ

Γεώργιος Δασκαλάκης	Γεώργιος Ν. Μπακάλης	Δασκαλάκης Γεώργιος του Νικολάου ⁴¹
Ιωάννης Δασκαλάκης	Ιωάννης Ν. Μπακάλη	Δασκαλάκης Ιωάννης του Νικολάου ⁴²
Κωνσταντίνος Δασκαλάκης	Κωνσταντίνος Μπακάλη	Δασκαλάκης Κων/ντίνος του Νικολάου ⁴³
Στέργιος Δασκαλάκης	Τέγος Ν. Μπακάλη	Δασκαλάκης Στέργιος του Νικολάου ⁴⁴
Νάσος Δάσκαλος	Αθανάσιος Φώτη	Δάσκαλος Νάσος ⁴⁵
Φώτης Δάσκαλος	Φώτιος Μιχαλάκη	Δάσκαλος Φώτης ⁴⁶
-	Δημήτριος Δημητριτσλής	Δημητριτσλής Δημήτριος ⁴⁷
Αντώνιος Ντίτζος	Αντώνιος Δήμισιου	Δήμισιους Αντώνιος του Αποστόλου ⁴⁸
Δούσιος Διαβάτης	-	Διαβάτης Διονύσιος ⁴⁹

σε ηλικία 45 ετών. Στην δεύτερη εγγραφή στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 αναφέρεται ως ηλικίας 40 ετών με διόρθωση στο επώνυμο Δαβίτ < Δαβίδ. Ο Χαλέμης 2002, 268, παραθέτει και μορφή Λαβίτης. Μου είναι άγνωστη από αλλού.

41. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1879) Δασκαλάκης του Νικολάου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 46 ετών.

42. Ο ψηφοφόρος Ιωάννης (1881) Δασκαλάκης του Νικολάου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 36 ετών.

43. Ο ψηφοφόρος Κωνσταντίνος (1874) Δασκαλάκης του Νικολάου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 27 ετών.

44. Ο ψηφοφόρος Αστέριος (1888) Δασκαλάκης του Νικολάου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 32 ετών.

45. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Αθανάσιος (1896) Διδάσκαλος του Φωτίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 25 ετών.

46. Ο ψηφοφόρος Φώτιος (1871) Διδάσκαλος του Αναστασίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 50 ετών. Εφόσον η ταύτιση είναι σωστή, πρβ. και Χαλέμης 2002, 268, Δασκάλου (Μιχαλάκης), πρόκειται περί κλάδου της οικογενείας Μιχαλάκη και ο πατέρας του Φωτίου είναι το ίδιο πρόσωπο με τον ψηφοφόρο Αθανάσιο (1844) Μιχαλάκη του Μιχαλάκη.

47. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1874) Αβραμίδης του Αθανασίου. Η εγγραφή του δείχνει ότι ζούσε στο χωριό και ότι μετά πάσης βεβαιότητας εκτοπίστηκε. Εφόσον δεν πρόκειται περί παραλείψεως κατά τη σύνταξη του καταλόγου της Νομαρχίας 1919, ο Δημήτριος πέθανε στο μεσοδιάστημα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας. Στην καθημερινή επικοινωνία ήταν γνωστός ως Δημητριτσλής, διότι προφανώς κατάγονταν από το Δημητρίτσι της Νιγρίτας, όπου την ίδια εποχή έζησε ο Δημήτριος (1874) Αβραμίδης του Αβραάμ.

48. Βλ. κατωτέρω Ντζίτζος.

49. Απεβίωσε στο Κίτσοβο σε ηλικία 45 ετών. Η μορφή Δούσιος ταυτίζεται κατά νόνα με το βαφτιστικό Δημήτριος και είναι εξευγενισμένη αντί της Ντούσιος < Τούσιος < (Μη)τ(ρ)ούσης. Όμως Δημήτριος Διαβάτης δεν υπάρχει στις πηγές ούτε μπόρεσα να τον ταυτίσω στον εκλογικό κατάλογο. Η Διαβάτης ως επώνυμο και βαφτιστικό μαρτυρείται και στα υπόλοιπα Νταρνακοχώρια. Στο Νέο Σούλι Διαβάτης ονομάζονταν ο πατέρας του Θεοφάνη (1901) Χουλιούμη. Στον εκλογικό κατάλογο είναι εγγεγραμμένος στο χωριό ο Κωνσταντίνος (1854) Τσίτσιος του Διαβάτη.

-	-	Διάκος Γεώργιος ⁵⁰
Γεώργιος Ζαμπάκης	Γεώργιος Χάλιαρας	Ζαμπάκης Γεώργιος ⁵¹
-	Βασίλειος Θάλασσα	Θάλασσας Βασίλειος ⁵²
Παναγιώτης Θρακιώτης	-	Θρακιώτης Παναγιώτης ⁵³
Δημήτριος Ιατρού	Δημήτριος Γιατρού	Ιατρού Δημήτριος ⁵⁴
Νικόλαος Καλαθάς	Νικόλαος Καλαθά	Καλαθάς Νικόλαος του Αθανασίου ⁵⁵
Σωτήριος Καλαθάς	Σωτήριος Καλαθά	Καλαθάς Σωτήριος του Αθανασίου ⁵⁶
Απόστολος Καμπάνης	Απόστολος Καμπάνας	Καμπάνης Απόστολος ⁵⁷
Αθανάσιος Καμπούρης	Αθανάσιος Στ. Καμπούρης	Καμπούρης Αθανάσιος του Στεργίου ⁵⁸

50. Ανήκει προφανώς στους θανόντες λόγω των συνεπειών της Ομηρίας, αφού απουσιάζει από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 και τον Κουντιάδη 1925. Επώνυμο Διάκος δεν μαρτυρείται στις πηγές μου.

51. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1874) Ζαμπάκης του Ζαχαρία πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 55 ετών. Ο Χαλέμης 2002, 190, υποστηρίζει ότι το επώνυμο Ζαμπάκης υπήρξε το αγωνιστικό παρωνύμιο του Μακεδονομάχου Δημητρίου (1886), αδελφού του Γεωργίου, το οποίο επικράτησε και στα υπόλοιπα μέλη. Αρχικά η οικογένεια ονομάζονταν Χάλιαρης. Ωστόσο είναι ασυνήθιστο ο μεγαλύτερος αδελφός να υιοθετεί το επώνυμο του νεωτέρου. Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου διαπίστωσα ότι κατά κανόνα ισχύει το αντίθετο.

52. Επώνυμο Θάλασσας δεν υπάρχει στο χωριό και την ευρύτερη περιοχή. Το φέρει ως προσωνύμιο ο Στέργιος (1901) Τσιάτσιος ή Θάλασσας του Βασιλείου και της Παναγιώτας, θύμα της Μικρασιατικής εκστρατείας, Χαλέμης 2002, 218. Ο Βασίλειος απουσιάζει από τον εκλογικό κατάλογο και το Μητρώο Αρρένων.

53. Πέθανε στη Δόβριτσα σε ηλικία 45 ετών. Πιθανόν είναι το ίδιο πρόσωπο με το θύμα της Ομηρίας Παναγιώτη του Χρήστου Θρ., ο οποίος είναι εγγεγραμμένος και στο Χρυσό ως θανών σε ηλικία 45 ετών, όμως δεν μπόρεσα να τον ταυτίσω στον εκλογικό κατάλογο. Στο Χρυσό αναφέρονται στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 και άλλοι 4 όμηροι, στους οποίους στη θέση του επωνύμου ενεγράφη Θρ. Υποθέτω ο χαρακτηρισμός ετέθη προς δήλωση της προσφυγικής τους καταγωγής το πιθανότερο από την Ανατολική Ρωμυλία μετά τη συνθήκη του Βουκουρεστίου. Εφόσον η ταύτιση είναι σωστή, οι συντάκτες του Κουντιάδη 1925 δεν τον συμπεριέλαβαν στον κατάλογο ως μη γνήσιο συγχωριανό τους.

54. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1880) Ιατρός του Αγγέλου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 43 ετών.

55. Ο ψηφοφόρος Νικόλαος (1891) Καλαθάς του Αθανασίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 25 ετών. Διόρθωσα ως εσφαλμένη την εγγραφή στον εκλογικό κατάλογο, όπου αναφέρεται ως γεννηθείς το 1851, αφού σύμφωνα με την καταχώρηση στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 πέθανε σε ηλικία 25 ετών. Υποθέτω πως είναι ο πατέρας της Ευαγγελίας Καλαθά (1916) του Ν., η οποία πέθανε στο χωριό κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής.

56. Ο ψηφοφόρος Σωτήριος (1884) Καλαθάς του Αθανασίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 30 ετών.

57. Απεβίωσε στο Κίτσοβο σε ηλικία 35 ετών. Μου είναι άγνωστος από αλλού.

58. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Αθανάσιος (1898) Καμπούρης του Στερ-

Βασίλειος Καμπούρης	Βασίλειος Στ. Καμπούρης	Καμπούρης Βασίλειος του Στεργίου ⁵⁹
Μιχαλάκης Γ. Μιχαλάκη	Λάζαρος Κανδηλάπτης	Κανδηλάπτης Λάζαρος ⁶⁰
-	-	Κανδηλάπτης Σωτήριος ⁶¹
Αθανάσιος Καραγιάννης	Αθανάσιος Καραγιάννης	Καραγιάννης Αθανάσιος ⁶²
Δημήτριος Καραγιάννης	-	Καραγιάννης Δημήτριος ⁶³
Σωτήριος Καραγιάννης	Σωτήριος Καραγιάννης	Καραγιάννης Σωτήριος ⁶⁴
		Καραγκιόζης Βασίλειος ⁶⁵
Σωτήριος Καραλής	Σωτήριος Καραλής	Καραλής Σωτήριος ⁶⁶

γίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 20 ετών.

59. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Βασίλειος (1900) Καμπούρης του Στεργίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 17 ετών.

60. Επειδή βαφτιστικό Λάζαρος δεν υπάρχει στο χωριό, υποθέτω πως αυτό είναι επώνυμο και πρόκειται για τον ψηφοφόρο Μιχαήλ (1892) Λάζαρο του Γεωργίου, ο οποίος φέρει το ίδιο επώνυμο και στο Μητρώο Αρρένων, ενώ στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 ονομάζεται Μιχαλάκης Γ. Μιχαλάκη και πέθανε στην Λ. Παλάγκα σε ηλικία 25 ετών. Στον κατάλογο του Κουντιάδη φέρει και δεύτερη εγγραφή ως Μιχαήλ Γ. Μιχαλάκη. Πρβ. και τον αδελφό του Κωνσταντίνο (1900), ο οποίος στο Μητρώο Αρρένων ονομάζεται Μιχαλάκης ή Λάζαρος. Ο πατέρας τους ονομάζεται στον εκλογικό κατάλογο Γεώργιος (1865) Λάζαρος του Μιχαήλ, στο Μητρώο Αρρένων Γεώργιος (1860) Μιχαλάκης του Μιχαήλ. Για τον αναγραφόμενο στον Κουντιάδη 1925 Φώτιο Μιχαλάκη βλ. Δάσκαλος.

61. Το πιθανότερο υπήρξε θύμα λόγω των συνεπειών, αφού δεν συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 και τον Κουντιάδη 1925. Στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 φέρουν το βαφτιστικό Σωτήριος 7 εκτοπισθέντες (εντός παρενθέσεως η αναγραφόμενη ηλικία): Αλεξίου (27), Βαΐδης (28), Γκόντας (30), Καρούτης (50), Παντσιούκας (40), Τσούκαλος (35). Εξ αυτών μου είναι άγνωστος από άλλη πηγή ο Σωτήριος Καρούτης.

62. Ο ψηφοφόρος Αθανάσιος (1869) Καραγιάννης του Χριστοδούλου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 50 ετών.

63. Απεβίωσε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 45 ετών, όμως απουσιάζει από τον εκλογικό κατάλογο. Πιθανόν πρόκειται για κάποιον μέτοικο στο χωριό, γιο κάποιου Γιάννη, και ήταν γνωστός ως Καραγιάννης. Έτσι εξηγείται ενδεχομένως και η απουσία του από τον Κουντιάδη 1925. Στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 είναι καταχωρημένος πριν από τον Σωτήριο Καραγιάννη.

64. Ο ψηφοφόρος Σωτήριος (1879) Καραγιάννης του Χριστοδούλου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 30 ετών. Στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 έχει διπλή εγγραφή, 30 και 32 ετών, και τον ίδιο τόπο θανάτου. Εφόσον η καταχώρηση είναι ορθή, αφορά πιθανόν τον Αναστάσιο (1886) Καραγιάννη του Χριστοδούλου, ο οποίος στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 έχει διπλή εγγραφή, ως εκτοπισθείς στο Καρναμπάτ και ως θανών στο χωριό κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής.

65. Βλ. Γκόντας. Βασίλειος Καραγκιόζης δεν υπήρξε. Ο πρώτος αναφερόμενος στις πηγές μου με το όνομα Βασίλειος γεννήθηκε το 1913, πρβ. και την απουσία πατρωνύμου, Χαλέμης 2002, 269.

66. Ο ψηφοφόρος Σωτήριος (1880) Καραλής του Νικολάου πέθανε στο Σφεστόφ σε ηλικία 35 ετών.

Σωτήριος Καραμίτσας	Σωτήριος Τσιμάκας	Καραμίτσας Σωτήριος ⁶⁷
Ζάχαρης Καρνάρης	-	Καρνάρης Ζαχαρίας ⁶⁸
Δούσιος Καρύδας	Τούσιος Καρύδα	Καρύδας Δημήτριος ⁶⁹
Μητρούσης Αθ. Κεχαγιάς	-	Κεχαγιάς Μητρούσης ⁷⁰
Βασίλειος Κούναλης	Βασίλειος Κάναλη	Κίναλης Βασίλειος του Γεωργίου ⁷¹
Πασχάλη Κούναλης	Πασχάλης Κάναλη	Κίναλης Πασχάλης του Αθανασίου ⁷²
Αθανάσιος Κοκόλης	Αθανάσιος Ζαγ. Κουκόλη	Κοκόλης Αθανάσιος του Ζαχαρίου ⁷³
Ζαγόρης Κοκόλης	Ζαγόρης Κουκόλη	Κοκόλης Ζαγόρης ⁷⁴
Θεολόγης Κουντής	Θεολόγης Τουρουλή	Κούντιος Θεολόγος του Θεοδώρου ⁷⁵

67. Βλ. Ασβεστάς.

68. Ο ψηφοφόρος Ζάχαρης (1881) Καρνάρης του Χριστοδούλου πέθανε στην Πλεύνα σε ηλικία 38 ετών. Πιθανόν είναι το ίδιο πρόσωπο με τον Ζάχαρη Σωτηρούδα του Κουντιάδη 1925, ο οποίος μου είναι άγνωστος από αλλού. Τη μορφή της καθημερινής επικοινωνίας Ζάχαρης αντί Ζαχαρίας φέρει στις πηγές μου για το χωριό και ο ψηφοφόρος Ζαχαρίας (1884) Λιούσας του Βασιλείου ως εκτοπισθείς.

69. Απεβίωσε στο Κίτσοβο σε ηλικία 40 ετών. Στο Μητρώο Αρρένων και το Δημοτολόγιο είναι εγγεγραμμένος ο Τέγος (1909) Καρύδας του Τούσιου, ο οποίος ονόμασε τον πρωτότοκο γιο του Δημήτριο. Ο Τέγος έχει στο Μητρώο Αρρένων και δεύτερη εγγραφή ως Στέργιος (1906) Καρύδας του Τούσιου. Για το βαπτιστικό βλ. και ανωτέρω Δούσιος Διαβάτης. Ωστόσο τέτοιο πρόσωπο απουσιάζει από τον εκλογικό κατάλογο. Ηλικιακά κοντά βρίσκεται μόνον το μέλος της οικογενείας Θεοφάνης (1883) Καρύδας του Κωνσταντίνου, ο οποίος όμως στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 χαρακτηρίζεται ως εκτοπισθείς.

70. Ο Μητρούσης Αθ. Κεχαγιάς, ο οποίος απουσιάζει από τον Κουντιάδη 1925, πέθανε στην Μπέλα Ζλάτινα σε ηλικία 35 ετών. Δεν μπόρεσα να τον ταυτίσω στον εκλογικό κατάλογο. Πιθανόν υπήρξε συγγενής του Μακεδονομάχου Αβραάμ (1864) Κεχαγιά του Δημητρίου, γνωστού ως Τσιμούρα, ο οποίος δολοφονήθηκε από τους Βουλγάρους το 1916 στον υδρομυλό του στην Οινούσα, Χαλέμης 2002, 195. Στην περίπτωση αυτή όμως θα περιμέναμε να είναι εγγεγραμμένος στον εκλογικό κατάλογο. Πιο πολύ πιστεύω πως πρόκειται περί οικογενείας ποιμενοτρόφων, οι οποίοι κατασκήνωναν περιοδικά στην περιοχή και δεν ανήκαν στους μονίμους κατοίκους του Νέου Σουλίου. Έτσι εξηγείται ενδεχομένως και η απουσία του από τον Κουντιάδη 1925.

71. Ο ψηφοφόρος Βασίλειος (1886) Κίναλης του Γεωργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 33 ετών.

72. Ο άνευ πατρωνύμου εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Πασχάλης (1897) Κίναλης πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 20 ετών.

73. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Αθανάσιος (1899) Κουκόλης του Ζαγόρα πέθανε στο Σφειστόφ σε ηλικία 19 ετών.

74. Ο ψηφοφόρος Ζαγόρης (1869) Κουκόλης του Στεργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 50 ετών.

75. Ο ψηφοφόρος Θεολόγης (1890) Κοντός του Θεοδώρου, μέλος της οικογενείας Κούντιου, πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 30 ετών.

Νικόλαος Θ. Κουντής	Νικόλαος Τουρουλή	Κούντιος Νικόλαος του Θεοδώρου ⁷⁶
Στέργιος Κούτρας	-	Κούτριος Στέργιος ⁷⁷
-	Στέργιος Κουτροπάλιου	Κουτροπάλιος Στέργιος του Γεωργίου ⁷⁸
-	Απόστολος Μυίγου	Κυριαζάκος Απόστολος του Νικολάου ⁷⁹
Θεόδωρος Κυριαζάκος	Θεόδωρος Α. Κυριαζάκος	Κυριαζάκος Θεόδωρος του Αθανασίου ⁸⁰
Χριστόδουλος Κυριαλάκος	Χριστόδουλος Κυριαζάκου	Κυριαζάκος Χριστόδουλος ⁸¹
Γεώργιος Στ. Κίρκος	Γεώργιος Κύρκου	Κύρκος Γεώργιος του Στεργίου ⁸²
-	Γεώργιος Κωνσταντάς	Κωνσταντάς Γεώργιος του Δημητρίου ⁸³

76. Ο ψηφοφόρος Νικόλαος (1881) Κοντός του Θεοδώρου, μέλος της οικογενείας Κούντιου, πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 35 ετών.

77. Στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 αναφέρεται ότι απεβίωσε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 36 ετών. Δεν μπόρεσα να τον ταυτίσω στον εκλογικό κατάλογο. Υποθέτω πως πρόκειται περί μετοίκου ή οικογενείας ποιμενοτρόφων και οι συντάκτες του Κουντιάδη 1925 δεν τον συμπεριέλαβαν ως μη γνήσιο συγχωριανό τους. Έτσι εξηγείται ενδεχομένως και η απουσία του από τον εκλογικό κατάλογο. Υπήρξε πιθανόν αδελφός του Ευαγγέλου (1884) Κούτριου του Γεωργίου, ο οποίος μετοίκησε από το Νέο Σούλι στο γειτονικό Άγιο Πνεύμα. Στον εκλογικό κατάλογο ο Ευάγγελος είναι εγγεγραμμένος στο Άγιο Πνεύμα και ονομάζεται Κούτρος, στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919, Κούτριου. Στο Άγιο Πνεύμα έζησε και ο Χρήστος (1856) Κούτριος του Κωνσταντίνου, ο οποίος στον εκλογικό κατάλογο ονομάζεται Κουτρούπουλος.

78. Ο ψηφοφόρος Στέργιος (1883) Κουτροπάλης του Γεωργίου. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι πρόκειται περί του ίδιου προσώπου με τον ανωτέρω Στέργιο Κούτρα, όμως στο Δημοτολόγιο ο Γεώργιος (1901) Κούτρης του Αποστόλου έχει σύζυγο Αλεξάνδρα (1909), το γένος Αποστόλου Κουτροπάλη. Υποθέτω πως αυτή είναι κόρη του Αποστόλου (1890) Κουτροπάλη του Γεωργίου, που βρίσκω στον εκλογικό κατάλογο και το Μητρώο Αρρένων, το πιθανότερο αδελφού του ανωτέρω Στεργίου.

79. Ο ψηφοφόρος Απόστολος (1890) Κυριαζάκος του Νικολάου δεν είναι εγγεγραμμένος στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 ούτε ως εκτοπισθείς. Εφόσον η καταχώρηση είναι σωστή, πέθανε στο μεσοδιάστημα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας.

80. Ο ψηφοφόρος Θεόδωρος (1888) Κυριαζάκος του Αθανασίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 26 ετών.

81. Ο ψηφοφόρος Χριστόδουλος (1884) Κυριαζάκος του Νικολάου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 34 ετών.

82. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1874) Κύρκος του Στεργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 45 ετών.

83. Υποθέτω πως είναι ο αδελφός του παπα Συνέσιου, ο οποίος κατάγονταν από το Νέο Σούλι, όμως αργότερα μετοίκησε στις Σέρρες. Στον εκλογικό κατάλογο είναι εγγεγραμμένος στο χωριό ο πατέρας του Δημήτριος (1852) Παπάς του Κωνσταντά και ο ιερέας ως Συνένσιος (1885) Παπάς. Στην μερίδα στις Σέρρες, όπου η οικογένεια ονομάζεται Κωνσταντάς, συμπεριλαμβάνεται και ο νεώτερος αδελφός του Γεώργιος (1896). Δεν γνωρίζω πότε έγινε η μετοικεσία. Πιθανόν δεν καταχωρήθηκε στον κατάλογο της

Βασίλειος Γκοδίνας	Βασίλειος Γκουτίνας	Κωνσταντινίδης Βασίλειος του Κων/νου ⁸⁴
Ιωάννης Γ. Λογγούρης	Στογιάννης Κόκουμος	Λαγούρας Ιωάννης του Στεργίου ⁸⁵
Αναστάσιος Τρ. Μαντέλας	-	Λαλάτης Αναστάσιος του Τριανταφύλλου ⁸⁶
Αθανάσιος Ν. Λιάτσιος	Αθανάσιος Λάτσιος	Λάτσιος Αθανάσιος του Νικολάου ⁸⁷
Δημήτριος Λιάτσος	Δημήτριος Λάτσιος	Λάτσιος Δημήτριος ⁸⁸
Δημήτριος Φιλέντας	Δημήτριος Λίλας και Δημήτριος Φιλέντας	Λίλας Δημήτριος ⁸⁹
-	Θεολόγης Λιόλιου	Λιόλιος Θεολόγος ⁹⁰
Απόστολος Αν. Λιούσας	Απόστολος Τερλού	Λιούσας Απόστολος του Αναστασίου ⁹¹
-	-	Λιούσας Γεώργιος ⁹²

Νομαρχίας 1919, επειδή η οικογένεια είχε ήδη μετοικήσει στις Σέρρες. Ίσως δεν είναι άνευ σημασίας για την τύχη του Γεωργίου ότι ο Χαλέμης 2002, 152, ο οποίος προφανώς έψαξε να βρει συγγενείς, αναφέρει για τον παπα Συνέσιο ότι: «σήμερα δεν υπάρχουν απόγονοι της πατρικής ουδέ της μητρικής του οικογενείας ούτε και συγγενείς αυτών». Στο χωριό έζησε ο Ευάγγελος (1893) του Ιωάννη, ο οποίος στο Μητρώο Αρρένων ονομάζεται Κωνσταντάς και στην οικογενειακή του μερίδα Κωνσταντός.

84. Ο ψηφοφόρος Βασίλειος (1868) Κωνσταντινίδης του Κωνσταντίνου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 50 ετών.

85. Ο ψηφοφόρος Ιωάννης (1882) Λογγούρης του Γεωργίου πέθανε στο Σφεστώφ σε ηλικία 30 ετών. Το βαφτιστικό του Στογιάννης δείχνει ότι είχε μετοικήσει σχετικά πρόσφατα από κάποιο γειτονικό δίγλωσσο χωριό. Η μορφή Κόκουμος < τουρκ. *kokmus* (= βραδυκίνητος, τεμπέλης, που βρωμάει από τεμπελιά) μας δείχνει ότι η Λογγούρης (ι-διωματικά για άτομο δυσκίνητο και αδιάφορο) είναι η προσαρμογή κατά την αλλαγή γλωσσικού περιβάλλοντος. Πιθανόν η Μαγδαληνή Κουκούμενα, 65 ετών, η οποία πέθανε κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής στο γειτονικό Άγιο Πνεύμα, ανήκε στην ίδια οικογένεια. Μου είναι άγνωστο από αλλού.

86. Βλ. Μαντέλας.

87. Ο ψηφοφόρος Αθανάσιος (1885) Λάτσιος του Νικολάου πέθανε στο Κουμάνοβο σε ηλικία 30 ετών.

88. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1870) Λάτσιος του Νικολάου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 50 ετών.

89. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1879) Φιλέντης του Γεωργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 40 ετών.

90. Πέραν της αναφοράς στον Κουντιάδη 1925 μου είναι άγνωστος από αλλού. Στο Μητρώο Αρρένων είναι εγγεγραμμένος ο Θεολόγης (1902) Σίκαλος ή Λιόλιος του Διαμαντή, για τον οποίο δεν έχω άλλες πληροφορίες.

91. Ο ψηφοφόρος Απόστολος (1890) Λιούσας του Αναστασίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 30 ετών.

92. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Γεώργιος (1897) Λιούσας του Αναστασίου μου είναι άγνωστος από αλλού. Ο Χαλέμης 2002, 269, ταυτίζει τον Γεώργιο Τσίτσιου του Κουντιάδη 1925 με τον Γεώργιο Λιούσα του Νικολάου και αναφέρει ότι πέθανε στο Κίτσοβο. Στις πηγές μου μαρτυρείται μόνον ο Γεώργιος (1909) Λιούσας του Νικολάου,

Αναστάσιος Τρ. Μαντέλας	-	Μαντέλας Αναστάσιος ⁹³
Βασίλειος Μαργαρίτης	Βασίλειος Μαργαρίτης	Μαργαρίτης Βασίλειος του Μαργαρίτη ⁹⁴
Γεώργιος Μαρούδας	Γεώργιος Μαρούδας	Μαρούδας Γεώργιος του Θεοδώρου ⁹⁵
Βασίλειος Μάστορας	Βασίλειος Μάστορα	Μάστορας Βασίλειος του Νικολάου ⁹⁶
-	Βαγγέλης Μέμτσας	Μέμτσας Ευάγγελος ⁹⁷
Θεόδωρος Μύλου	Θεόδωρος Μήλιου	Μίλιος Θεόδωρος του Σωτηρίου ⁹⁸
Μιχαλάκης Γ. Μιχαλάκη	Μιχαήλ Γ. Μιχαλάκη και Λάζαρος Κανδηλάπτης	Μιχαλάκης Μιχαήλ του Γεωργίου ⁹⁹
Φώτης Δάσκαλος	Φώτιος Μιχαλάκη	Μιχαλάκης Φώτιος ¹⁰⁰
Κωνσταντίνος Αβρ. Μπαρπίλιος	-	Μολόσης Κωνσταντίνος του Αβραάμ ¹⁰¹
Νικόλαος Μόσιας	Νικόλαος Μόσια	Μόσιας Νικόλαος ¹⁰²
Απόστολος Μπαλούτος	Απόστολος Μπαλούντος	Μπαλούτος Απόστολος του Στεργίου ¹⁰³

για τον οποίο έχω σημειωμένο από την προφορική μου έρευνα ότι ήταν γνωστός ως Τσίτσιος. Βλ. Τσιάτσιος.

93. Ο ψηφοφόρος Αναστάσιος (1880) Λαλάτης του Τριανταφύλλου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 35 ετών. Υποθέτω πως το Λαλάτης υπήρξε το προσωπικό του παρωνύμιο, αφού ο ψηφοφόρος πατέρας του Τριαντάφυλλος (1856) του Γεωργίου φέρει το επώνυμο Μαντέλας.

94. Ο ψηφοφόρος Μαργαρίτης (1881) Μολόσιος του Μαργαρίτη, μέλος της οικογενείας Μαργαρίτη, πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 45 ετών.

95. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1890) Μαρούδας του Θεοδώρου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 30 ετών.

96. Ο ψηφοφόρος Βασίλειος (1874) Περλιπιλής, γιος του ψηφοφόρου Νικολάου (1839) Περλιπιλή του Βασιλείου, γενάρχη της οικογενείας Μάστορα, πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 45 ετών.

97. Ο ψηφοφόρος Ευάγγελος (1866) Κώστα του Γρηγορίου. Ο Μακεδονομάχος Ευάγγελος Μέμτσας απαγχονίσθηκε το 1917 από τις βουλγαρικές δυνάμεις κατοχής στη Δράμα ή την Προσοτσάνη για την πατριωτική του δράση κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού αγώνα, Κώστας ήταν το αγωνιστικό του ψευδώνυμο, Χαλέμης 2002, 197. Έτσι εξηγείται και η απουσία του από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919, αφού δεν ήταν θύμα της Ομηρίας.

98. Ο ψηφοφόρος Θεόδωρος (1892) Μίλιος του Σωτηρίου, μέλος της οικογενείας Μολόση, πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 24 ετών.

99. Βλ. Κανδηλάπτης Λάζαρος.

100. Βλ. Δάσκαλος.

101. Ο ψηφοφόρος Κωνσταντίνος (1874) Μολόσιος του Αβραάμ, μέλος της οικογενείας Μολόση, πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 30 ετών.

102. Ο ψηφοφόρος Νικόλαος (1874) Μόσιας του Αθανασίου πέθανε στο Κουμάνοβο σε ηλικία 45 ετών.

103. Στον κατάλογο της Νομαρχίας αναφέρεται ότι απεβίωσε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 46 ετών. Απουσιάζει από τον εκλογικό κατάλογο και το Μητρώο Αρρένων. Επει-

-	-	Μπάλτσιος Γεώργιος ¹⁰⁴
Τάκος Παντάζος	Τάκος Μπαντάζου	Μπαντάζος Χρήστος ¹⁰⁵
-	Θεοχάρης Αθ. Μπέγκου	Μπέγκος Θεοχάρης του Αθανασίου ¹⁰⁶
Βασίλειος Μπέλαγρας	Βασίλειος Μπέλαγρα	Μπέλαγρας Βασίλειος του Γραμμένου ¹⁰⁷
-	-	Μπέλαγρας Γεώργιος του Βασιλείου ¹⁰⁸
Νάσος Μπέραγκρος	Αθανάσιος Γραμμένου	Μπέλαγρας Νάσος ¹⁰⁹
Αθανάσιος Μπιτούλης	Αθανάσιος Μπιντούλη	Μπεντούλης Αθανάσιος του Διαμαντή ¹¹⁰
-	-	Μπεντούλης Βασίλειος του Διαμαντή ¹¹¹
Δημήτριος Μπιτούλης	Δημήτριος Μπιντούλη	Μπεντούλης Δημήτριος του Διαμαντή ¹¹²

δή κατά διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής πέθανε στο χωριό ο Φώτιος (1916) Μπαλούτης, πιστεύω ότι είναι ο Απόστολος (1869) Δήμητσας του Φωτίου του εκλογικού καταλόγου, ο οποίος ονόμασε τον γιο του προς τιμήν του πατέρα του. Στο Μητρώο Αρρένων είναι εγγεγραμμένος ο Στέργιος (1897) Μπαλούντος του Αποστόλου. Υποθέτω ότι είναι το ίδιο πρόσωπο με τον επίσης άνευ πατρωνύμου εγγεγραμμένο στο Μητρώο Αρρένων Αστέριο (1897) Δήμητσα ή Βαλούτσα.

104. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1873) Μπάλτσιος του Νικολάου, μέλος της οικογενείας Βάλτσιου του Αγίου Πνεύματος, πέθανε ολοφάνερα αργότερα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας, αφού δεν συμπεριλαμβάναται στον κατάλογο του Κουντιάδη 1925. Το 1915 ψήφισε στο Άγιο Πνεύμα, όπου στον οικείο κατάλογο της Νομαρχίας του 1919 αναγράφεται ως Γεώργιος Ν. Βάλτσιος, 52 ετών, και αναφέρεται ότι εκτοπίστηκε στο Κίτσοβο.

105. Ο ψηφοφόρος Χρηστάκος (1886) Μπάρμπας του Πανταξή πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 25 ετών.

106. Υποθέτω πως είναι το ίδιο πρόσωπο με τον Θεοχάρη (1895) Μπέκο του Αναστασίου, που βρίσκω στο Μητρώο Αρρένων. Τα δύο βαφτιστικά Αναστάσιος και Αθανάσιος ταυτίζονταν συχνά στην μορφή της καθημερινής επικοινωνίας Τάσιος. Εφόσον η απουσία του από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 είναι ορθή, πέθανε στο μεσοδιάστημα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας.

107. Ο ψηφοφόρος Βασίλειος (1872) Μπέλαγρας του Γραμμένου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 48 ετών.

108. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Γεώργιος (1896) Μπέλαγρας του Βασιλείου. Επειδή απουσιάζει από τον Κουντιάδη 1925 και στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 αναφέρεται ως εκτοπισθείς στο Καρναμπάτ, υποθέτω πως απεβίωσε αργότερα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας.

109. Βλ. Γραμμένος Αθανάσιος.

110. Ο ψηφοφόρος Αθανάσιος (1889) Μπεντούλης του Διαμαντή πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 30 ετών.

111. Ο ψηφοφόρος Βασίλειος (1882) Μπεντούλης του Διαμαντή αναφέρεται στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 ως εκτοπισθείς στο Καρναμπάτ με το επώνυμο Πίλιος, ηλικίας 30 ετών. Επειδή απουσιάζει από τον κατάλογο του Κουντιάδη 1925, υποθέτω πως πέθανε αργότερα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας.

112. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Δημήτριος (1897) Μπεντούλης του Διαμαντή.

Δημήτριος Μπίμπας	Δημήτριος Μπίμπος	Μπίμπος Δημήτριος του Αυγέρη ¹¹³
Στέργιος Μουζάνης	Στέργιος Μπουζιάνης	Μπουζιάνης Γεώργιος ¹¹⁴
Αθανάσιος Νάνου	Αθανάσιος Παναγή Νάννου	Νάνος Αθανάσιος του Παναγιώτου ¹¹⁵
Γεώργιος Νάνος	Γεώργιος Παναγή Νάννου	Νάνος Γεώργιος του Παναγιώτου ¹¹⁶
Νάσος Αργύρης	-	Νάσος Αργύρης ¹¹⁷

113. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1872) Μπίμπας του Χαριστού πέθανε στο Ράσκρατ σε ηλικία 49 ετών. Ωστόσο ο Χαλέμης 2002, 270, τον θεωρεί μέλος της οικογενείας Τσούκαλου. Και ο Θωμάς (1910) Καραγκιόζης, του οποίου η σύζυγος ήταν της οικογενείας Τσούκαλου, μου ανέφερε ότι ο Αυγέρος Τσούκαλος είχε γιο με βαπτιστικό Δημήτριος, ο οποίος ήταν γνωστός στην καθημερινή επικοινωνία ως μπίβος. Αυτός είναι προφανώς ο Δημήτριος (1884) Αυγερινός του Αυγέρου, τον οποίο βρίσκω στο Μητρώο Αρρένων, όχι όμως στον εκλογικό κατάλογο. Υποθέτω πως υπήρξε ο πατέρας της Παναγίας (1911), το γένος Δ. Αυγερινού, από το Νέο Σούλι, την οποία βρίσκω στην οικογενειακή της μερίδα στο Μελενικίτσι. Εφόσον η ηλικία στον κατάλογο της Νομαρχίας είναι η ορθή, πρόκειται για τον ανωτέρω ψηφοφόρο, ο οποίος μου είναι άγνωστος από αλλού. Ούτε υπάρχει στις πηγές μου για το χωριό οποιαδήποτε αναφορά για κάποιο μέλος. Οικογένεια Μπίμπα μαρτυρείται στο χωριό Εμμανουήλ Παπάς, στο Χρυσό είναι εγγεγραμμένος ο ψηφοφόρος Νικόλαος (1889) Μπιμπής του Δημητρίου, όπου έζησε και η οικογένεια Μπίμπαλα. Υποθέτω πως εργαζόταν πολλά χρόνια στο χωριό και οι συντάκτες τον θεώρησαν εντόπιο και τον συμπεριέλαβαν στον κατάλόγο τους.

114. Ο ψηφοφόρος Στέργιος (1885) Μπουζιάνης του Γεωργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 35 ετών.

115. Σύμφωνα με την εγγραφή στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 ο ψηφοφόρος Αθανάσιος (1889) Νάνος του Χαριστού εκτοπίστηκε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 30 ετών ως Αθανάσιος Νέννου. Αντιθέτως ως θανών στο Καρναμπάτ αναγράφεται ο Αθανάσιος Νάνος, 25 ετών. Στο Μητρώο Αρρένων είναι εγγεγραμμένος ο Αθανάσιος (1895) Νάνος του Στεργίου. Νομίζω πως ο δεύτερος είναι το θύμα, ενώ ο ψηφοφόρος πέθανε κατά το μεσοδιάστημα από τις συνέπειες της Ομηρίας. Βαπτιστικό Παναγής ή Παναγιώτης δεν μαρτυρείται για την οικογένεια στις πηγές μου. Υποθέτω ότι τη σύγχυση στο πατρώνυμο προκάλεσε το βαπτιστικό Παναγή (1890) της συζύγου του ψηφοφόρου.

116. Σύμφωνα με την εγγραφή στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 ο Γεώργιος πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 35 ετών. Επειδή απουσιάζει από τον εκλογικό κατάλογο, όπου είναι εγγεγραμμένος ο ψηφοφόρος Αστέριος (1886) Νάνος του Χαριστού, πιστεύω ότι είναι το ίδιο πρόσωπο με τον εκτοπισθέντα στο Καρναμπάτ Στέργιο Νέννου του Χ., 33 ετών. Στο Μητρώο Αρρένων ονομάζεται Στέργιος (1886) Νάνος του Χαριστού. Υποθέτω πως η εναλλαγή των βαπτιστικών Στέργιος και Γεώργιος οφείλεται στη μορφή Γούλας της καθημερινής επικοινωνίας, η οποία είναι κοινή για τα δύο βαπτιστικά και είναι συνηθισμένη σε Βλάχους και Σαρακατσάνους.

117. Ο Νάσος Αργύρης πέθανε στη Σόφια σε ηλικία 35 ετών. Πιθανόν είναι ο ψηφοφόρος Αθανάσιος (1882) Θεοδοσιάδης του Αργυρίου. Εκτός από την εγγραφή στον εκλογικό κατάλογο, με την οποία ταυτίζω το θύμα Νάσος Αργύρης, 35 ετών, δεν υπάρχει άλλη αναφορά στις πηγές μου ούτε μαρτυρείται επώνυμο Θεοδοσιάδης στο χωριό. Πιθανόν πρόκειται περί προσφυγικής καταγωγής οικογένεια. Έτσι μπορεί να δικαιολογηθεί και η απουσία του από τον κατάλογο του Κουντιάδη, αφού θεωρήθηκε μη γνήσιος συγχωριανός τους.

-	-	Νικόλτσιος Αθανάσιος του Νικολάου ¹¹⁸
-	-	Νικόλτσιος Γεώργιος του Νικολάου ¹¹⁹
Αντώνιος Ντίτζος	Αντώνιος Δήμητσιου	Ντζίζιτζος Αντώνιος ¹²⁰
Κωνσταντίνος Ουστριά	Κωνσταντίνος Χρ. Ουστριά	Ουστριάς Κωνσταντίνος του Χρήστου ¹²¹
Στέργιος Δ. Παλιάτσος	Στέργιος Παλιάτσου	Παλιάτσιος Στέργιος του Δημητρίου ¹²²
Χρήστος Πανταζής	Χρήστος Πανταζή	Πανταζής Χρήστος του Δημητρίου ¹²³
Γεώργιος Παντσάρης	Γεώργιος Παντσάρης	Παντσάρης Γεώργιος του Τριανταφύλλου ¹²⁴

118. Ο ψηφοφόρος Αθανάσιος (1883) Νικόλτσιος του Νικολάου απουσιάζει από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 και τον Κουντιάδη 1925. Συνεπώς πέθανε πολύ αργότερα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας.

119. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1880) Νικόλτσιος του Νικολάου απουσιάζει από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 και τον Κουντιάδη 1925. Συνεπώς πέθανε πολύ αργότερα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας.

120. Υποθέτω πως είναι ο ψηφοφόρος Αντώνιος (1869) Βαγιονάς του Δήμητσιου, ο οποίος απεβίωσε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 48 ετών. Ο Χαλέμης 2002, 268, αναφέρει ότι ο Αντώνιος είχε πατέρα με βαφτιστικό Απόστολος και παρατηρεί ότι ήταν γνωστός στην καθημερινή επικοινωνία και ως Φίτσιος. Προφανώς τον θεωρεί γιο του ψηφοφόρου Αποστόλου (1869) Δήμητσα του Φωτίου. Όμως από τις εγγραφές στον εκλογικό κατάλογο προκύπτει ότι ήταν περίπου συνομήλικοι και ο Πέτρος (1912), γιος του Αντωνίου, ονομάζεται στην οικογενειακή του μερίδα στο Δημοτολόγιο Δήμητσιος. Γι' αυτό πιστεύω ότι πρόκειται για κάποιον βαρελοποιό το επάγγελμα, πιθανόν της οικογενείας Βαγενά του χωριού, θείο του Αστερίου (1886) Βαγενά του Βασιλείου, ο οποίος καταχωρήθηκε στον εκλογικό κατάλογο ως Βαγιονάς. Έχω την εντύπωση ότι και η μορφή Ντίτζος στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919, η οποία διαφορετικά παραμένει αταύτιστη, αποτελεί μία προσπάθεια εξευγενισμού της Ντίντσιος, βλ. Νικ. Ταχινοζλής, Μορφές του Κωνσταντίνου (19ος αιώνας - 1913), Θεσσαλονίκη 2005, εδw σελ. 49. Αυτή ήταν χαρακτηριστική διγλώσσων χωριών. Σημειωτέον ότι είναι το μοναδικό θύμα στο χωριό που φέρει το βαφτιστικό Αντώνιος.

121. Ο ψηφοφόρος Κωνσταντίνος (1885) Ουστριάς του Χρήστου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 35 ετών. Στην καθημερινή επικοινωνία ήταν γνωστός ως Δοντάκης και αυτό φέρει ως επίσημο επώνυμο στο Δημοτολόγιο ο γιος του Απόστολος (1914). Ο Χαλέμης 2002, 121, στηριζόμενος στη μαρτυρία του ανωτέρω Αποστόλου αναφέρει ότι Δοντάκης ήταν το αγωνιστικό παρωνύμιο του Μακεδονομάχου Χρήστου, πατέρα του Κωνσταντίνου, ο οποίος φονεύθηκε σε σύγκρουση το 1883.

122. Ο ψηφοφόρος Στέργιος (1875) Παλιάτσιος του Δημητρίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 45 ετών.

123. Ο ψηφοφόρος Χρήστος (1893) Πανταζής του Δημητρίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 29 ετών.

124. Απεβίωσε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 46 ετών. Ωστόσο στην οικογένεια Παντζάρης του Νέου Σουλίου δεν μαρτυρείται ψηφοφόρος με βαφτιστικό Γεώργιος στην ηλικία αυτή. Στον εκλογικό κατάλογο είναι εγγεγραμμένος ο Γραμμένος (1856) Παντζιάρης του Τριανταφύλλου, ο οποίος στο Μητρώο Αρρένων ονομάζεται Πατζιάρης

Γεώργιος Γεράκης	Γεώργιος Παντζιούκα	Παντσιούκας Γεώργιος του Γεράκη ¹²⁵
Δημήτριος Μπαντζού	Δημήτριος Παντζιούκα	Παντσιούκας Δημήτριος του Γεράκη ¹²⁶
Αθανάσιος Αγοράκης	Αθανάσιος Παπαγεωργίου	Παπαγεωργίου Αθανάσιος του Γεωργίου ¹²⁷
Γεώργιος Παπαγεωργίου	-	Παπαγεωργίου Γεώργιος ¹²⁸
-	Τέγος Παπαγεωργίου	Παπαγεωργίου Στέργιος του Γεωργίου ¹²⁹
Στέργιος Παπαθεοδώρου	Στέργιος Παπαδέλας	Παπαθεοδώρου Στέργιος του Θεοδώρου ¹³⁰
-	Αθανάσιος Στ. Παπαδέλας	Παπαθεοδώρου Αθανάσιος ¹³¹
Νικόλαος Παπαστεργίου	Νικόλαος Παπαστεργίου	Παπαστεργίου Νικόλαος του Στεργίου ¹³²
-	Τουλούσης Ν. Παπαστεργίου	Παπαστεργίου Χριστόδουλος του Νικολάου ¹³³
-	Θεόδωρος Παπαχριστοδούλου	Παπαχριστοδούλου Θεόδωρος ¹³⁴

(1852), στο Μητρώο Αρρένων ο γιος του Γεώργιος (1899) Παντζάρας.

125. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1874) Σπαντζίκας του Ηρακλή πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 45 ετών. Βλ. ανωτέρω σημ. 42.

126. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1884) Σπαντζίκας του Ηρακλή πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 35 ετών.

127. Βλ. Αγοράκης.

128. Ο Γεώργιος Παπαγεωργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 49 ετών. Δεν μπόρεσα να τον ταυτίσω στον εκλογικό κατάλογο.

129. Ο ψηφοφόρος Αστέριος (1886) Αγοράκης του παπα Γεωργίου απουσιάζει από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919. Εφόσον δεν πρόκειται περί παραλείψεως, ο Αστέριος πέθανε στο μεσοδιάστημα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας.

130. Ο ψηφοφόρος Στέργιος (1874) Παπαθεοδώρου του Αθανασίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 46 ετών.

131. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Αθανάσιος (1900) Παπαθεόδωρος του Στεργίου χαρακτηρίζεται στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 ως εκτοπισθείς στο Καρναμπάτ σε ηλικία 19 ετών. Αυτό σημαίνει ότι πέθανε στο μεσοδιάστημα από τις συνέπειες της Ομηρίας.

132. Ο ψηφοφόρος Νικόλαος (1870) Παπαδόπουλος του παπα Στεργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 50 ετών.

133. Ο ψηφοφόρος Αστέριος (1892) Παπαδόπουλος του Νικολάου, στο Μητρώο Αρρένων με διπλή εγγραφή ως Αστέριος (1892) Παπαδόπουλος και Στέργιος (1893) Παπαστέργιος, χαρακτηρίζεται στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 ως εκτοπισθείς στην Πλεύθα σε ηλικία 27 ετών. Εφόσον η εγγραφή είναι ορθή, ο Στέργιος Παπαστεργίου πέθανε στο μεσοδιάστημα από τις συνέπειες της Ομηρίας. Βαφτιστικό Χριστόδουλος δεν μαρτυρείται στις πηγές μου για την οικογένεια.

134. Ο ψηφοφόρος Θεόδωρος (1884) Παπαχριστόδουλος του Ιωάννη απουσιάζει από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919. Βλ. και Βουτσάκης.

Γεώργιος Παραλίας	Γεώργιος Παραλέας	Παραλέας Γεώργιος ¹³⁵
Δημήτριος Παράσχου	Δημήτριος Βιάκατας	Παράσχος Δημήτριος του Στεργίου ¹³⁶
Νικόλαος Πατραμάνης	Νικόλαος Πατραμάνη	Πατραμάνης Νικόλαος του Μανασή ¹³⁷
Ευάγγελος Πηλίτσος	Βαγγέλης Πηλίτσιου	Πηλίτσης Ευάγγελος ¹³⁸
Ιωάννης Πυρινής	Ιωάννης Πυρινής	Πυρινής Ιωάννης ¹³⁹
Γεώργιος Πλιάκος	-	Πλιάκος Γεώργιος ¹⁴⁰
-	Νικόλαος Κουτιός	Πλιάκος Νικόλαος του Χριστοδούλου ¹⁴¹
Παναγιώτης Πολυζώης	-	Πολυζώης Παναγιώτης ¹⁴²
-	Δημήτριος Πολυζώτη	Πολυζώτης Δημήτριος ¹⁴³
-	-	Πόρναλης Νικόλαος ¹⁴⁴
Αλέξιος Ρεσίτης	Αλέξιος Ρεσίτης	Ρεσίτης Αλέξιος ¹⁴⁵

135. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1876) Παραλέας του Κωνσταντίνου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 45 ετών.

136. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1874) Παράσχος του Στεργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 45 ετών.

137. Ο ψηφοφόρος Νικόλαος (1869) Πατραμάνης του Μανασή πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 55 ετών.

138. Ο ψηφοφόρος Ευάγγελος (1888) Πηλίτσιος του Τριανταφύλλου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 30 ετών.

139. Ο ψηφοφόρος Ιωάννης (1870) Πυρινής του Αποστόλου πέθανε στο Κουμάνοβο σε ηλικία 40 ετών.

140. Πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 35 ετών. Μου είναι γνωστός μόνον από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919. Κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής πέθανε στο χωριό ο Γεώργιος Πλιάκος, 3 ετών, και η Παναγή Πλιάκου, 25 ετών. Υποθέτω πως υπήρξαν συγγενείς του κατωτέρω.

141. Ο Νικόλαος Πλιάκος απουσιάζει από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919. Εφόσον η απουσία του είναι ορθή, πέθανε στο χωριό στο μεσοδιάστημα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας.

142. Πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 40 ετών. Ψηφοφόρος Παναγιώτης Πολυζώης δεν μαρτυρείται στον εκλογικό κατάλογο. Αποκλείω φυσικά λόγω ηλικίας τον ψηφοφόρο Παναγιώτη (1843) Πολυζώη του Ξεφτέρη, ο οποίος είχε κόρη Αικατερίνη (1885) Πολυζώτη. Υποθέτω πως πρόκειται για τον κατωτέρω ψηφοφόρο Δημήτριο (1872) Πολυζώη του Χαριστού με λάθος βαφτιστικό στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919.

143. Βλ. ανωτέρω.

144. Ο ψηφοφόρος Νικόλαος (1870) Πόρναλης του Αποστόλου.

145. Απεβίωσε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 35 ετών. Απουσιάζει από τον εκλογικό κατάλογο και το Μητρώο Αρρένων. Στο Δημοτολόγιο του χωριού είναι εγγεγραμμένη η Δέσποινα (1890) Ρεσίτη του Χρήστου, στο Μητρώο Αρρένων ο αδελφός της Κωνσταντίνος (1906) Ρεσίτης του Χαριστού. Κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής πέθανε στο χωριό ο Στέργιος (1912) Ρεσίτης. Υποθέτω πως πρόκειται για ποιμενική οικογένεια. Και ο Αλέξανδρος (1889) Χανίδης, σύζυγος της Δέσποινας, απουσιάζει από τον εκλογικό κατάλογο και το βαφτιστικό της μητέρας του Κυράτσω είναι χαρακτηριστικό βλάχικο.

Γεώργιος Σάββας	Γεώργιος Γέτιρου	Σάββας Γεώργιος του Ξεφτέρη ¹⁴⁶
Δημήτριος Σάββας	Δημήτριος Σάββου	Σάββας Δημήτριος ¹⁴⁷
Στέργιος Ξ. Σάββας	Στέργιος Σάββου	Σάββας Στέργιος του Ξεφτέρη ¹⁴⁸
Βασίλειος Σέμαλτος	Βασίλειος Σέμαλτους	Σέμαλτος Βασίλειος ¹⁴⁹
Γεώργιος Σοφάτσιος	-	Σοφάτσιος Γεώργιος ¹⁵⁰
Σωτήριος Σταμάτης	Σωτήριος Σταμάτη	Σταμάτης Σωτήριος του Αποστόλου ¹⁵¹
Καρνάρης Ζάχαρης	Σωτηρούδας Ζάχαρης	Σωτηρούδας Ζαχαρίας ¹⁵²
Ηλίας Τάκος	Ηλίας Τάκου	Τάκου Ηλίας του Χρήστου ¹⁵³
Απόστολος Ταμπάκης	Απόστολος Πουλαβάκια	Ταμπάκης Απόστολος ¹⁵⁴
-	-	Τζιούστας Γεώργιος ¹⁵⁵
Θεολόγης Τζούτας	-	Τζιούστας Θεολόγος ¹⁵⁶

146. Απεβίωσε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 25 ετών. Προφανώς ήταν νεώτερος. Διαφορετικά ως γεννημένος το 1892 ή 1893 θα ήταν εγγεγραμμένος στον εκλογικό κατάλογο. Απουσιάζει και από το Μητρώο Αρρένων. Υποθέτω πως πρόκειται για τον Στέργιο Σάββα του Αναστασίου του Μητρώου Αρρένων, ο οποίος έχει διπλή εγγραφή, 1893, 1894. Πιθανόν αυτός ήταν γνωστός στην καθημερινή επικοινωνία ως Γούλας, η οποία συνηθίζονταν ως χαϊδευτικό όχι μόνον του Στέργιος, αλλά και του Γεώργιος. Αμάρτυρη είναι και η μορφή Γέτιρου.

147. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Δημήτριος (1897) Σάββας του Γεωργίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 22 ετών.

148. Ο ψηφοφόρος Στέργιος (1884) Σαββίδης του Ξεφτέρη πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 35 ετών.

149. Ο ψηφοφόρος Βασίλειος (1872) Σέμαλτος του Αντωνίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 50 ετών.

150. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1885) Σοφούλης του Στεργίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 28 ετών. Στην οικογενειακή μερίδα του γιου του Αθανασίου (1912) Σοφάτσιου αναφέρεται ότι μετοίκησε από το Άγιο Πνεύμα. Πιθανόν οι συντάκτες του καταλόγου του Κουντιάδη τον απέκλεισαν ως μη γνήσιο συγχωριανό τους. Όμως η εγγραφή του στον εκλογικό κατάλογο δείχνει ότι τουλάχιστον περιοδικά ζούσε στο Νέο Σούλι. Κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής πέθανε στο χωριό ο Νικόλαος (1913) Σοφάτσιος, το πιθανότερο γιος του Γεωργίου.

151. Ο ψηφοφόρος Σωτήριος (1880) Σταμάτης του Αποστόλου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 37 ετών.

152. Βλ. Καρνάρης Ζάχαρης.

153. Βλ. Αγοράκης Ηλίας.

154. Ο ψηφοφόρος Απόστολος (1869) Ταμπάκης του Σωτηρίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 45 ετών.

155. Ο Χαλέμις 2002, 270, τον ταυτίζει με τον εγγεγραμμένο στον Κουντιάδη 1925 Γεώργιο Λιούρνα. Μου είναι άγνωστος από αλλού. Επώνυμο Λιούρνας δεν μαρτυρείται στην ευρύτερη περιοχή.

156. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Θεολόγης (1900) Τζιούστας του Στεργίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 18 ετών.

Στέργιος Τζούστας	Στέργιος Τζιούστας	Τζιούστας Στέργιος ¹⁵⁷
Βασίλειος Τσάτσος	Βαλαβίτσκος Γεώργιος	Τσάτσος Βασίλειος ¹⁵⁸
Γεώργιος Τσάτσος	Γεώργιος Τσίτσιου	Τσάτσος Γεώργιος ¹⁵⁹
Βασίλειος Αναστασίου	-	Τσέντος Βασίλειος ¹⁶⁰
-	-	Τσέντος Ευάγγελος ¹⁶¹
Αθανάσιος Τσάγκας	Αθανάσιος Τζιάγκα	Τσιάγκας Αθανάσιος ¹⁶²
Τσάγκας	Γεώργιος Τζιάγκα	Τσιάγκας Γεώργιος ¹⁶³
Στέργιος Τσαμπάζος	-	Τσιαμπάζος Στέργιος ¹⁶⁴
Αλέξιος Τσάτσου	Αλέξιος Τσιάτσιου	Τσιάτσιος Αλέξιος ¹⁶⁵
Χριστόδουλος Τζιμιτζιτίος	Τουλούσης Τσιριμζέτας	Τσιριμτζίκας Χρήστος ή Δημήτριος του Αθανασίου ¹⁶⁶
-	-	Τσιοβαλής Θεοχάρης ¹⁶⁷
Σωτήριος Αθ. Τσουβαλής	-	Τσιοβαλής Σωτήριος ¹⁶⁸

157. Ο ψηφοφόρος Στέργιος (1880) Τσιούστας του Χριστοδούλου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 35 ετών.

158. Ο ψηφοφόρος Βασίλειος (1869) Τσιάτσιος του Σωτηρίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 45 ετών.

159. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1867) Τσιάτσιος του Σωτηρίου πέθανε στο Κώστεβαρ σε ηλικία 50 ετών. Υποθέτω πως η μορφή Τσίτσιου αντί Τσι(ά)τσιου στον Κουντιάδη 1925 οφείλεται σε αβλεψία κατά τη δακτυλογράφηση του χειρογράφου των συντακτών του καταλόγου. Βλ. και μορφή Γκόγτας αντί Γκόντας.

160. Βλ. Αναστασίου.

161. Βλ. και Αναστασίου. Είναι ο ψηφοφόρος Ευάγγελος (1870) Τσέτος (Κεχαγιάς) (sic) του Τάσιου. Υποθέτω πως υπήρξε αδελφός του ανωτέρω Βασιλείου Κεχαγιά. Στο αρχείο μου βρίσκω τα επώνυμα Τσέντης και Τσέτης στο βλαχοχώρι Μέτσοβο των Ιωαννίνων.

162. Ο ψηφοφόρος Αθανάσιος (1878) Τσιάγκας του Κωνσταντίνου πέθανε στην Πλεύνα σε ηλικία 36 ετών.

163. Ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1884) Τσιάγκας του Κωνσταντίνου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 25 ετών.

164. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Στέργιος (1895) Τσιαμπάζης του Αναστασίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 22 ετών.

165. Ο ψηφοφόρος Αλέξης (1874) Τσιάτσιος του Δημητρίου πέθανε στο Σφεστώφ σε ηλικία 45 ετών.

166. Ο εγγεγραμμένος στο Μητρώο Αρρένων Χριστόδουλος (1897) Τσιμερτζίκας του Αθανασίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 23 ετών.

167. Όμηρος Θεοχάρης Τσιοβαλής δεν αναφέρεται ούτε στον κατάλογο της Νομαρχίας 1919 ούτε στον Κουντιάδη 1925. Εφόσον η καταχώρηση είναι ορθή, πέθανε αργότερα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας. Στον εκλογικό κατάλογο είναι εγγεγραμμένος ο Θεοχάρης (1886) Πίνγκρης του Νικολάου, ο οποίος μου είναι άγνωστος από αλλού.

168. Απεβίωσε στο Κίτσοβο σε ηλικία 20 ετών. Αναφέρεται μόνον στον κατάλογο της Νομαρχίας ως Σωτήριος Τσουβαλής του Αθ. Πιθανόν είναι ο Σωτήριος (1900) Πενδάρης του Αθανασίου, τον οποίο βρίσκω στο Μητρώο Αρρένων και μου είναι άγνωστος από αλλού. Κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής πέθαναν στο χωριό η Μαλάμιου

Δημήτριος Στ. Τσοπάνης	Δημήτριος Τσιουμπάνης	Τσιουμπάνης Δημήτριος ¹⁶⁹
-	Νικόλαος Τσούκαλος	Τσούκαλος Νικόλαος του Αυγέρη ¹⁷⁰
Μητρούσης Φασούλας	Δημήτριος Κουτιός	Φασούλας Δημήτριος ¹⁷¹
Κωνσταντίνος Σ. Φασούλας	-	Φασούλας Κωνσταντίνος του Σωτηρίου ¹⁷²
Σωτήριος Φασούλας	Σωτήριος Φασούλα	Φασούλας Σωτήριος του Γεωργίου ¹⁷³
Δημήτριος Φιλέντας	Δημήτριος Λίλας και Δημήτριος Φιλέντας	Φιλέντας Δημήτριος ¹⁷⁴
Νάσος Δάσκαλος	Αθανάσιος Φώτη	Φώτης Αθανάσιος ¹⁷⁵
Στέργιος Γ. Χαλέμης	-	Χαλέμης Απόστολος του Γεωργίου ¹⁷⁶
Απόστολος Γ. Χαλέμης	Στέργιος Χαλέμη	Χαλέμης Στέργιος του Γεωργίου ¹⁷⁷
-	Τούσιος Χουλιούμη	Χουλιούμης Δημήτριος του Γραμμένου ¹⁷⁸
		Ιωάννης, εργάτης στον Μαργαρίτη
		Ιωάννης, εργάτης στον Νικ. Πόρναλη
		Χρήστος, εργάτης στον Γκόγκα
-	Κωστάκης	Κωστάκης, αγνώστων λοι- πών στοιχείων

(1847), η Βασιλική (1901) και η Φανή (1912) Τσουβαλή.

169. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1876) Τσιουμπάνης του Στεργίου απεβίωσε στο Σφρεστώφ σε ηλικία 40 ετών.

170. Ο ψηφοφόρος Νικόλαος (1880) Τσούκαλος του Αυγέρη απουσιάζει από τον κατάλογο της Νομαρχίας 1919. Εφόσον η καταχώρηση είναι ορθή, πέθανε στο χωριό κατά το μεσοδιάστημα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας.

171. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1890) Φασούλας του Χριστοδούλου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 25 ετών.

172. Ο ψηφοφόρος Κωνσταντίνος (1893) Φασούλας του Σωτηρίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 25 ετών.

173. Ο ψηφοφόρος Σωτήριος (1868) Φασούλας του Γεωργίου πέθανε στο Καρναμπάτ σε ηλικία 40 ετών.

174. Βλ. Λίλας.

175. Βλ. Δάσκαλος.

176. Ο ψηφοφόρος Απόστολος (1884) Χαλέμη του Γεωργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 37 ετών.

177. Ο ψηφοφόρος Στέργιος (1876) Χαλέμη του Γεωργίου πέθανε στο Κίτσοβο σε ηλικία 40 ετών.

178. Ο ψηφοφόρος Δημήτριος (1881) Χουλιούμης του Ιωάννη, 42 ετών, αναφέρεται στον κατάλογο της Νομαρχίας ως εκτοπισθείς στη Φιλιπούπολη. Εφόσον η καταχώρηση είναι ορθή, ο Δημήτριος πέθανε κατά το μεσοδιάστημα λόγω των συνεπειών της Ομηρίας.

NIKOS TACHINOZLIS

TABLE OF THE DECEASED-HELD AS HOSTAGES IN
BULGARIA RESIDENTS OF THE VILLAGE SOUBASKIOI

Abstract

In June 1917 the Bulgarian occupation forces ordered the removal of the adult men of Eastern Macedonia to areas of the current state of Bulgaria. Eastern Macedonia had been granted to Bulgaria by their Allies, the Germans. Obviously aiming to their physical extermination and, consequently, to the alteration of the population concerning the numerical data of the area, the hostages underwent violent forced labour under unspeakable living conditions. The exact number of victims remains unknown. With the use of unpublished -until recently- sources, what is attempted in this study is the ascertainment of the actual number and the identification of the victims of the -particularly affected- Greek-speaking village of Neo Souli (Soubaskioi) of the province of Serres, victims who died during the eighteen (18) months of the First World War.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Θ. ΖΑΧΟΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΦΛΑΜΠΟΥΡΟ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ *

Εισαγωγή

Ρομά ονομάζονται τα μέλη κοινωνικών ομάδων που ζούνε σε διάφορες χώρες, τα οποία έχουν κάποια κοινά ιστορικά, πολιτισμικά και κοινωνικά στοιχεία¹. Στην Ελλάδα, όσοι/ες συμπεριλαμβάνονται στους/στις Ρομά, για σειρά ετών δεν έτυχαν καμιάς προσοχής ούτε από την επίσημη πολιτεία, ούτε και από κάποιον άλλο θεσμικό φορέα. Η κατάσταση αυτή άρχισε να μεταβάλλεται με την ένταξη της Ελλάδας στην (τότε) Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, όταν η πολιτεία και διάφοροι οργανισμοί και φορείς (Πανεπιστήμια, Εκκλησία, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις) ανέλαβαν την υλοποίηση αντισταθμιστικών πολιτικών οι οποίες αφορούσαν την οικιστική, την εργασιακή και την εκπαιδευτική ένταξη των Ρομά.

Η εκπαίδευση αποτέλεσε προνομιακό πεδίο αυτών των παρεμβάσεων, γεγονός που οδήγησε στην ανάπτυξη της ερευνητικής και θεωρητικής παραγωγής που αφορούσε στα εκπαιδευτικά προβλήματα των Ρομά και στη διάχυσή τους εκτός πανεπιστημίου (μέσω διαλέξεων και ημερίδων, όπως και μέσω των έντυπων ή των ηλεκτρονικών Μέσων Ενημέρωσης).

Σ' αυτό το πλαίσιο, ο συγγραφέας της παρούσης εργασίας ανέλαβε να εκπονήσει διδακτορική διατριβή για την εκπαιδευτική ένταξη των ντόπιων² κατοίκων του Φλάμπουρου. Η περίπτωση του Φλάμπουρου

* Το παρόν άρθρο στηρίζεται σε υλικό που προέρχεται από τη διδακτορική διατριβή του συγγραφέα του, η οποία υποβλήθηκε το 2005 στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και εκδόθηκε με τον τίτλο *Εκπαίδευση και Χειραφέτηση*. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2007.

1. Zachos D., Institutional Racism? Roma Children, Local Community and School Practices, *Journal for Critical Education Policy Studies*, Vol. 10, No. 2, 2012 παρατίθεται στο: <http://jceps.com/index.php?pageID=article&articleID=240>

2. Σε άλλες έρευνες και μελέτες (π.χ. Yeager Ruth Marie, *Refugee settlement and Village change in the district of Serres Greece 1912-1940*, Dissertation submitted in the University of California, Berkeley 1979) και καταγραφές (π.χ. Κώστογλου Έφη, «Χαρακτηριστικά στοιχεία - Δραστηριότητες στον τσιγγάνικο πληθυσμό του Ν. Σερρών», Υπηρεσιακή

παρουσίαζε/ει ενδιαφέρον γιατί: Πρώτον, οι άνθρωποι αυτοί/ές είχαν και έχουν ορισμένα διακριτά πολιτισμικά στοιχεία, τα οποία τους κατέστησαν θύματα προκαταλήψεων, διακρίσεων και ρατσισμού³. Δεύτερον, οι περισσότεροι από αυτούς/ές είχαν την ιδιότητα του πολίτη του ελληνικού κράτους από την περίοδο που η περιοχή τους εντάχθηκε σ' αυτό. Τρίτον, οι ντόπιοι/ες κάτοικοι του Φλάμπουρου είχαν την πληθυσμιακή πλειοψηφία και την πολιτική ηγεσία στο χωριό.

Μεταβαίνοντας στο «πεδίο» διαπιστώσαμε ότι υπάρχει υλικό για την έρευνά μας και ότι μπορούσαμε να έχουμε πρόσβαση σ' αυτό. Σύμφωνα με τον αρχικό προγραμματισμό μας, θα χρησιμοποιούσαμε ορισμένες τεχνικές της ιστορικής έρευνας (αρχαιολογική έρευνα) και θα αξιοποιούνταν τα μαθητολόγια & άλλα επίσημα έγγραφα του Δημοτικού σχολείου, καθώς και της κοινότητας του Φλάμπουρου (Δημοτολόγια, Μητρώα Αρρένων) έτσι ώστε να διαπιστώσουμε το βαθμό συμμετοχής των κατοίκων του στην επίσημη εκπαίδευση που παρέχεται από το ελληνικό κράτος.

Από τα πρώτα στάδια της έρευνας φάνηκε ότι η σχέση των ρομικής καταγωγής κατοίκων του χωριού με την εκπαίδευση ήταν πολύ καλύτερη από αυτή των άλλων ρομικών ομάδων της Ελλάδας. Το ζήτημα απέκτησε μεγαλύτερο ενδιαφέρον για μας, όταν διαπιστώσαμε ότι οι κάτοικοι ορισμένων χωριών του νομού Σερρών, οι οποίοι είχαν κοινά πολιτισμικά στοιχεία και ιστορική πορεία με τους κατοίκους του Φλάμπουρου (ήταν από χρόνια «εδραιωμένοι», είχαν αποκτήσει την ιδιότητα του/της Έλληνα/ίδας πολίτη το ίδιο διάστημα και ήταν η πλειοψηφική ομάδα στην κοινότητα / χωριό τους) δεν είχαν αντίστοιχη «επιτυχία» στην εκπαίδευση. Αναζητώντας τον παράγοντα ή τους παράγοντες που διαμόρφωσαν αυτό το αποτέλεσμα, οδηγηθήκαμε στη διατύπωση νέων ερευνητικών ερωτημάτων και στη χρήση νέων ερευνητικών προσεγγίσεων & εργαλείων. Στον σχεδιασμό μας εντάξαμε και τη διερεύνηση των οικονομικών δραστηριοτήτων των κατοίκων του χωριού (εργασία), την ποιότητα των κατοικιών τους και τη συμμετοχή τους στο σύστημα υγεί-

αναφορά προς το Γραφείο Ειδικών Προγραμμάτων της Ν.Ε.Λ.Ε., Ν.Ε.Λ.Ε. Σερρών, Σέρρες 2/8/1988 και Παρασκευάς Δ., *Η εκπαιδευτική κατάσταση των Τσιγγάνων στο Ν. Σερρών*, Δημοσίευτη εργασία στο Π.Τ.Δ.Ε. του Α.Π.Θ., Σέρρες 1995) οι άνθρωποι αυτοί αποκαλούνται Ρομά ή Τσιγγάνοι/ες. Στην παρούσα εργασία, χρησιμοποιούμε τον όρο ντόπιοι/ες γιατί θεωρούμε ως δικαίωμα του κάθε ανθρώπου και της κάθε ομάδας να αυτό-προσδιορίζεται. Σε κάποιες περιπτώσεις όμως, όταν χρειάζεται να ξεχωρίσουμε τα μέλη της ομάδας ή να τα συγκρίνουμε με κατοίκους άλλων χωριών, τότε χρησιμοποιούμε «αναγκαστικά» τον όρο ρομική ομάδα.

3. Ζάχος Δ., «Ο Ρατσισμός ως παράγοντας εκπαιδευτικού αποκλεισμού: Η περίπτωση του Φλάμπουρου», στο: Τριαντάρη Σ. (δ/νη), *Φιλοσοφία, Πολιτισμός και Εκπαίδευση*, Μυριόδονες, Αθήνα 2013, 235-308.

ας & ασφάλισης. Ιδιαίτερο βάρος δώσαμε στην ένταξη τους στο πολιτικό σύστημα, αφού σε μια πρώτη διερεύνηση που κάναμε φάνηκε ότι:

Πρώτον, η πολιτική δράση των ντόπιων κατοίκων του Φλάμπουρου κατέρριπτε έναν από τους κεντρικούς μύθους που διέπουν τη σχετική με τους/τις Ρομά θεωρητική και ερευνητική παραγωγή, σύμφωνα με τον οποίο οι άνθρωποι αυτοί/ές απέχουν από τις πολιτικές διεργασίες και δράσεις και όταν το κάνουν, τα κίνητρό τους είναι ιδιοτελή⁴.

Δεύτερον, η πολιτική δράση και τοποθέτηση ήταν ένα στοιχείο που έδειχνε να διαφοροποιεί τη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα από τις «συγγενικές» της του Νομού Σερρών.

Οι Ρομά

Ρομά σήμερα ονομάζονται άτομα ή ομάδες που παλιότερα αποκαλούνταν Τσιγγάνοι, Γύφτοι, Ατσιγγανοί κα. Η ονομασία αυτή (Ρομά), θα πρέπει να θεωρηθεί ως μέρος της προσπάθειας που έχουν καταβάλλει διάφοροι υπερεθνικοί και διακρατικοί οργανισμοί όπως ο Οργανισμός Ενωμένων Εθνών (ΟΗΕ) και η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), καθώς και πολλές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις για να προωθήσουν τα δικαιώματα, να βελτιώσουν το βιοτικό επίπεδο και να πετύχουν τελικά την κοινωνική ένταξη των ρομικών ομάδων.

Τα τελευταία σαράντα χρόνια δραστηριοποιείται ένα εθνικιστικό Ρομικό κίνημα, το οποίο προβάλλει την αντίληψη ότι οι άνθρωποι αυτοί ανήκουν σε ένα έθνος⁵. Έτσι, αρκετές προσπάθειες βελτίωσης του όρων της ζωής των ανθρώπων αυτών περνάει μέσα από την αποδοχή της συγκεκριμένης της εθνικής ταυτότητας. Στην Ελλάδα όμως, πολλοί/ές από όσους/ες ετεροπροσδιορίζονται και καταγράφονται ως Ρομά δεν επιθυμούν να αποκτήσουν μειονοτικό status. Σαν αποτέλεσμα, τα όποια οφέλη αυτών των πολιτικών (χαμηλότοκα δάνεια, προγράμματα εργασιακής ένταξης, εκπαιδευτικά προγράμματα αντισταθμιστικής αγωγής) αφορούν μόνον ένα μικρό αριθμό ανθρώπων.

Έχουμε κατ' επανάληψη εκφράσει τις αντιρρήσεις μας⁶ ως προς τις

4. Για αυτή την αντίληψη βλ.: Μαραντζίδης Ν., Μαυρομάτης Γ., *Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1999.

5. Ζάχος Δ., «Η Μέκκα των Γύφτων», *Ένεκεν*, τ. 15, 2010, 78-88.

6. Zachos D., «Roma, Egalitarianism and School Integration: The Case of Flampouro», *Journal for Critical Education Policy Studies*, Vol. 4, No. 2, 2006, παρατίθεται στο: <http://www.jceps.com>, ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου 2006, Ζάχος, 2007, ο.π., Zachos, D., «Sedentary Roma (Gypsies): The Case of Serres (Greece)», *Romani Studies* 5, Vol. 21, No. 1, 2011, pp. 23-56, Ζάχος Θ. Δ., «Όψεις της κοινωνικής ιστορίας των Ρομικών ομάδων του Νομού Σερρών και της σχέσης τους με την επίσημη εκπαίδευση του Ελληνικού Κράτους (1880-1940)», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 60, 2011, 233-246, Ζάχος, Θ. Δ.

αδυναμίες της θεωρίας του ρομικού λαού. Για τον εθνοτικό προσδιορισμό των ανθρώπων αυτών έχουμε προτείνει την περιφραση «Ρομικές ομάδες», με την οποία σηματοδοτούμε τις μερίδες του πληθυσμού που έχουν ορισμένα κοινά πολιτιστικά (γλώσσα των προγόνων, παραδόσεις, ήθη και έθιμα), ιστορικά (μετακινήσεις, διώξεις) και κοινωνικά χαρακτηριστικά (εργασία, κοινωνικοοικονομική θέση), όπως και κοινές εμπειρίες που αφορούν στις σχέσεις τους με τα μέλη των κατά τόπους εθνοτικά κυρίαρχων ομάδων (διακρίσεις, περιθωριοποίηση, ρατσιστικές συμπεριφορές).

Μεθοδολογία

Η παρούσα μελέτη εντάσσεται στο κριτικό ερευνητικό παράδειγμα, σ' εκείνο δηλαδή το σώμα των ερευνητικών προσπαθειών που στοχεύουν στην αποκάλυψη των μύθων και των κρυμμένων αληθειών που διέπουν την ανθρώπινη καθημερινότητα και στην ανάδειξη των δομικών συνθηκών που την (συν)καθορίζουν⁷. Η ερευνητική προσπάθεια έλαβε χώρα στο Φλάμπουρο και σε τόπους και σε χώρους που σχετίζονται με την ιστορική πορεία και τις δραστηριότητες των κατοίκων του. Η κύρια έρευνα ξεκίνησε στις αρχές του 2000 και ολοκληρώθηκε στο τέλος του 2001.

Σ' ότι αφορά στην μεθοδολογική ταυτότητά της, η έρευνα αποτελεί μια «Μελέτη Περίπτωσης», εντάσσεται δηλαδή σ' αυτή την ερευνητική στρατηγική, η οποία σύμφωνα με τον Stake⁸ ρίχνει το βάρος της σε μια «ενότητα», σε ένα «σύστημα», όπως είναι ένα άτομο, μια ομάδα, μια κοινότητα ή ακόμη κι ένα ερευνητικό ή εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Στη Μελέτη Περίπτωσης μπορούν να χρησιμοποιηθούν ερευνητικές τεχνικές όπως η αρχειακή έρευνα, η παρατήρηση και οι συνεντεύξεις⁹. Προτιμήσαμε τη Μελέτη Περίπτωσης έναντι της εθνογραφικής έρευνας, αφού πρόθεσή μας ήταν να ρίξουμε το βάρος μας στη διερεύνηση¹⁰.

Όπως αναφέραμε στην εισαγωγή, ένας μέρος της ερευνητικής μας

(2014). «Εκπαιδευτική πολιτική και Ρομικές ομάδες: Μερικές κριτικές παρατηρήσεις για την περίπτωση της Ελλάδας». *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*, 22, 129-143.

7. Για μια ευρύτερη διαπραγμάτευση του ζητήματος, βλ. Δημήτρης Θ. Ζάχος, «Η κριτική εθνογραφία στην εκπαιδευτική έρευνα» στο: Τριλιανός Α. & Καραμηνάς Ι., (επιμ.) *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα, Πρακτικά ΣΤ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος*, τομ. Β', Ατραπός, Αθήνα 2009, 716-724.

8. Stake R., *The Art of Case Study Research*, Sage, California 1995.

9. Yin R., *Case Study Research*, Sage, London 1994.

10. Η εθνογραφία εξυπηρετεί περισσότερο έρευνες που στοχεύουν στην ερμηνεία. Βλ.: Morow R., *Critical theory and Methodology*, Sage, Thousand Oaks 1994.

προσπάθειας στηρίχθηκε στην αρχαιακή έρευνα, η οποία εστίασε σε υλικό εκπαιδευτικών οργανισμών (σχολείων, γραφείων εκπαίδευσης και δ/νσης εκπαίδευσης του νομού Σερρών), υπουργείων και οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, αρχείων οργανισμών κοινής ωφέλειας, πολιτικών κομμάτων και οργανώσεων, επίσημων πρακτικών συνεδριάσεων, αναφορών διεθνών οργανισμών, συνεταιριστικών ενώσεων και ερευνητικών ινστιτούτων, Μητρώων Αρρένων και δημοτολογίων, συμβολαίων, υπομνημάτων, διαθηκών, χαρτών, διαγραμμάτων και εκλογικών καταλόγων.

Μια δεύτερη κατηγορία δεδομένων προήλθε από την άμεση παρατήρηση της οικονομικής, της κοινωνικής και της πολιτιστικής ζωής των μελών της ρομικής κοινότητας του Φλάμπουρου που κάναμε για οκτώ περίπου μήνες παρακολουθώντας στενά και συμμετέχοντας στις συλλογικές δραστηριότητες (τελετές, εορταστικές, πολιτικές και κοινωνικές εκδηλώσεις) που γίνονταν στους δημόσιους χώρους της κοινότητας (καφενεία, πλατείες, γραφείο κοινότητας και αίθουσες του δημοτικού σχολείου κ.ά.). Παράλληλα, κάναμε μια σειρά από συνεντεύξεις βάθους με άτομα, τα οποία έπαιξαν ή παίζουν σημαντικό ρόλο στη δημόσια ζωή της κοινότητας του Φλάμπουρου και της ευρύτερης περιοχής.

Για τη θεωρητική υποστήριξη της μελέτης και για τον έλεγχο των ερευνητικών δεδομένων (τριγωνοποίηση), καθώς και για την αξιοποίηση του υλικού που συγκεντρώθηκε έγινε μια εξονυχιστική διερεύνηση των σχετικών με το θέμα δευτερογενών πηγών (βιβλία, άρθρα περιοδικών και εφημερίδων, απομνημονεύματα, βιογραφίες και δημοσιευμένες αναμνήσεις, αδημοσίευτο υλικό, όπως εισηγήσεις σε συνέδρια, διδακτορικές και διπλωματικές εργασίες, κ.ά.).

Ο τόπος και οι κάτοικοί του

Το Φλάμπουρο είναι ένα χωριό του νότιου τμήματος του νομού Σερρών. Διοικητικά, σήμερα ανήκει στο δήμο Βισαλτίας, από την πρωτεύουσα του οποίου, τη Νιγρίτα, βρίσκεται δέκα περίπου χιλιόμετρα ανατολικά. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πηγές, στην περιοχή που σήμερα βρίσκεται το Φλάμπουρο το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν τέσσερις μικροί οικισμοί, οι οποίοι πλήττονταν από τις συχνές πλημμύρες του ποταμού Στρυμόνα¹¹. Οι κάτοικοι των εν λόγω οικισμών, η πλειοψηφία των οποίων ήταν ρομικής προέλευσης, υπέφεραν από την ελονοσία που δημιουργούσαν τα λιμνάζοντα ύδατα του βάλτου¹².

11. Ζάχος Δ., «Φλάμπουρο Σερρών: Ο τόπος και οι άνθρωποι στον 20^ο αιώνα» (υπό δημοσίευση).

12. Αναγνωστόπουλος Ν., *Ο κάμπος των Σερρών*, Αθήνα 1936, σ. 55 & 223.

Μετά την ένταξη της περιοχής στο ελληνικό κράτος, αρκετοί/ες από τους/τις ρομικής προέλευσης κατοίκους των εν λόγω οικισμών μετοίκησαν στο Φλάμπουρο, ενώ οι γύρω οικισμοί εγκαταλείφθηκαν. Μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1940, όταν εγκαταστάθηκαν ορισμένες οικογένειες Σαρακατσαναίων¹³, οι ντόπιοι/ες ήταν η μόνη εθνοτική ομάδα στο Φλάμπουρο. Αξίζει να σημειώσουμε ότι οι Σαρακατσαναίοι μέχρι το 2010 δεν ξεπέρασαν ποτέ το 10% του συνολικού πληθυσμού του χωριού, γεγονός που έπαιξε καθοριστικό ρόλο τόσο στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων, όσο και στη διατήρηση του ρομικού χαρακτήρα του χωριού.

Η πληθυσμιακή «κυριαρχία» των ντόπιων στο Φλάμπουρο παρείχε ένα περιβάλλον ασφαλές, απαλλαγμένο από εθνοτικές συγκρούσεις υψηλής έντασης και από ενοχλητικές και προσβλητικές καθημερινές συμπεριφορές. Το Φλάμπουρο ήταν για δεκαετίες η «Μέκκα των Γύφτων»¹⁴ του νομού Σερρών, αφού οι άνθρωποι αυτοί συγκεντρώνονταν εκεί για κοινωνικούς λόγους και επαφές. Τα πανηγύρια, οι γιορταστικές τελετές και τα έθιμα (Αμπαμπάς, Καρνάβαλος, Λαζαρίνες, Τζιαμάλα) του Φλάμπουρου αποτέλεσαν μαγνήτη και για τους/τις υπόλοιπους/ες κατοίκους του νομού Σερρών, πολλοί/ές από τους/τις οποίους/ες το επισκέπτονταν τουλάχιστον μία φορά το χρόνο. Η αίγλη του Φλάμπουρου ξεπέρασε τα σύνορα της Ελλάδας, όπως φάνηκε και από το γεγονός ότι αποτέλεσε τον έναν από τους δύο ελληνικούς προορισμούς (στάσεις) του Bart McDowell του National Geographic Society, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού «αναζήτησης της κληρονομιάς των Ρομ» που αυτός και η ομάδα του έκαναν στα τέλη της δεκαετίας του 1960¹⁵.

Η πολιτική ιστορία του Φλάμπουρου

Στο μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα το ελληνικό κράτος αδιαφόρησε για τους/τις ρομικής προέλευσης κατοίκους του, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι μόλις το 1953 το Υπουργείο των Εσωτερικών επιχείρησε να κάνει μια καταγραφή των «Αθιγγάνων» και να διερευνήσει τις δυνατότητες μόνιμης εγκατάστασής τους. Έτσι, μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970, η μεγάλη πλειοψηφία των ατόμων που εντάσσονται

13. Σαρακατσάνοι ονομάζονταν τα μέλη νομαδικών ομάδων, τα μέλη των οποίων χωριζόνταν σε (ευρείες) οικογένειες και συγκροτούσαν μια οικονομική κτηνοτροφική μονάδα, το Τσελιγκάτο (Campbell J. K., Honour, *Family and Patronage, A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Oxford University Press, Oxford 1976).

14. Yeager, ό.π., σ. 362.

15. McDowell B., *Gypsies Wanderers of the World*, National Geographic Society, 1970, σ. 125-126).

στους/στις Ρομά παρέμεινε χωρίς ιθαγένεια¹⁶. Το νομικό καθεστώς της «ανιθαγένειας» ήταν ένας από τους παράγοντες που κράτησε ένα μεγάλο μέρος των μελών των Ρομικών ομάδων στο περιθώριο της ελληνικής κοινωνίας, αφού η αδυναμία αξιοποίησης των αστικών, των κοινωνικών και των πολιτικών δικαιωμάτων στέρησε από τα άτομα αυτά όχι μόνον τις όποιες πιθανότητες κοινωνικής κινητικότητας, αλλά και τη δυνατότητα εκπλήρωσης των στοιχειωδών όρων αξιοπρεπούς διαβίωσης.

Αντίθετα, οι ντόπιοι/ες κάτοικοι του Φλάμπουρου απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια «διά της αθρόας πολιτογραφήσεως» του 1913¹⁷. Το γεγονός αυτό σηματοδότησε την τυπικά ισότιμη –σε σχέση με τις υπόλοιπες κοινωνικές και εθνοτικές ομάδες- μεταχείρισή τους από τα πολιτικά και τα διοικητικά όργανα του ελληνικού κράτους. Αποτέλεσε ακόμη, το ξεκίνημα για τη συμμετοχή τους στις πολιτικές και κοινωνικές διεργασίες, τόσο της τοπικής κοινωνίας, όσο και της ευρύτερης «κοινότητας» των πολιτών του ελληνικού κράτους. Οι ντόπιοι Φλαμπουριανοί δραστηριοποιήθηκαν πολιτικά από τα πρώτα χρόνια της ένταξης του χωριού τους στο ελληνικό κράτος και ήδη το 1926 ίδρυσαν συνεταιρισμό ακτημόνων, προκειμένου να διεκδικήσουν την αγροτική γη της περιοχής τους. Ένα δεύτερο καθοριστικό παράγοντα για την πολιτική τους ενεργοποίηση αποτέλεσε η ίδρυση της κοινότητας Φλάμπουρου το 1933, γεγονός που οδήγησε μια μερίδα από αυτούς να συμμετέχουν ενεργά στα πολιτικά δρώμενα στελεχώνοντας τις θέσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης και εξουσίας. Η συμμετοχή τους σε πολιτικές δραστηριότητες τους αυξήθηκε μετά το 1944, όταν πλέον συμμετείχαν ενεργά σε συνδικαλιστικά σωματεία και ενώσεις, καθώς και σε κομματικούς φορείς.

Η συνάντηση με τις ιδέες της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης

Την περίοδο του μεσοπολέμου, στο νομό Σερρών αναπτύχθηκε και οργανώθηκε ένα δραστήριο κίνημα εργατών, το οποίο όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα των εκλογικών αναμετρήσεων αυτής της περιόδου, επηρέασε και άλλες επαγγελματικές ομάδες¹⁸. Το κίνημα αυτό δεν βρήκε ανταπόκριση στο Φλάμπουρο την περίοδο αυτή, αφού η πολιτική τοποθέτηση των κατοίκων του, όπως καταγράφηκε τόσο στις εκλογές

16. Ζεγκίνης Ε., *Οι Μουσουλιμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 20.

17. Θηλυκός Α., «Το Φλάμπουρο και η Ανθή», *Πανσεραϊκό Ημερολόγιο*, τ. 11, Σέρρες 1985, 136-139, σ. 136.

18. Μαυρογορδάτος Μ. Ι., - Χαμουνδόπουλος Α. Χ., *Η Μακεδονία μελέτη δημογραφική και οικονομική*, Παπαδόπουλος & Μαρινέλης, Θεσσαλονίκη 1931, σ. 79-81.

του 1935 όσο και σ' αυτές του 1936, ήταν συντηρητική¹⁹. Κατά την περίοδο της στρατιωτικής κατοχής της Ελλάδας από Γερμανικές, Ιταλικές και Βουλγαρικές δυνάμεις όμως, ένα τυχαίο συμβάν φαίνεται πως συνέβαλε στη μεταβολή των πολιτικών προσανατολισμών πολλών ντόπιων κατοίκων, καθώς και στην πολιτική τους δράση²⁰. Συγκεκριμένα, το Φλάμπουρο εντάχθηκε στη γερμανική ζώνη κατοχής του νομού Σερρών, ενώ τα χωριά που βρισκόταν στην απέναντι όχθη του ποταμού Στρουμόνα εντάχθηκαν στη βουλγαρική. Η διαβίωση των Ελλήνων κατοίκων στην βουλγαρική ζώνη ήταν πολύ δύσκολη, αφού οι κατακτητές συμπεριφέρονταν πολλές φορές με βάνανσο τρόπο στον ελληνικό πληθυσμό. Το γεγονός αυτό ανάγκασε πολλούς/ές από αυτούς/ές να προσφύγουν στο υπό γερμανική κατοχή τμήμα του νομού. Μια τέτοια ομάδα, τα μέλη της οποίας ήταν ενταγμένα στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (στο εξής ΕΑΜ) κατέφυγε στο Φλάμπουρο. Η συμβίωση και η συναναστροφή των κατοίκων του Φλάμπουρου με αυτούς/ές τους/τις πρόσφυγες φαίνεται πως άνοιξε το δρόμο σε αρκετούς/ές από αυτούς/ές για να υιοθετήσουν ένα διαφορετικό τρόπο σκέψης και ένα άλλο τρόπο θέασης και αντιμετώπισης του κοινωνικού κόσμου²¹.

Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να σημειωθεί ότι ούτε το ΚΚΕ, αλλά ούτε και η «κυβέρνηση» του ΕΑΜ έκαναν ξεχωριστές αναφορές στις γραπτές διακηρύξεις και στα προγράμματά τους για τους/τις Ρομ. Εντούτοις, ορισμένες εξαγγελίες τους, οι οποίες αφορούσαν το σύνολο των εθνικά και εθνοτικά «διαφορετικών» κατοίκων της Ελλάδας, κάλυπταν τα φλέγοντα ζητήματα της ισονομίας και της ελεύθερης έκφρασης των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων:

Η απόδοση πλήρους πολιτικής και πνευματικής ισοτιμίας σε όλους τους λαούς και σε όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από την προέλευση τους, τη γλώσσα τους, την εθνικότητα κ.λπ.²²

19. Οι περισσότεροι από όσους ψήφισαν, τοποθετούνταν πολιτικά στη Βασιλική Δεξιά (βλ. Πίνακα 1).

20. Πολλές πληροφορίες που εκτίθενται σ' αυτό το κεφάλαιο στηρίζονται σε προφορικές μαρτυρίες των πρωταγωνιστών της περιόδου, δηλαδή ντόπιων Φλαμπουριανών, Νιγριτινών και Σερραίων που έλαβαν μέρος στα δρώμενα που περιγράφουμε.

21. Ο εκμεταλλευτικός χαρακτήρας του καπιταλισμού, η προς όφελος του κεφαλαίου απόσπαση της υπεραξίας από τον εργαζόμενο, η εγγενής σύγκρουση κεφαλαίου - εργασίας, ο συγκαλυμμένος ταξικός χαρακτήρας του κράτους και των τυπικά ισοπολιτειακών μηχανισμών του, η ανατροπή της καπιταλιστικής πολιτικής εξουσίας ως προϋπόθεση του σοσιαλισμού κ.α. είναι πορίσματα της μαρξιστικής θεωρίας που σε αρκετές ιστορικές συγκυρίες αποτέλεσαν τη βάση (τα συνθήματα) του μαρξισμού ως ιδεολογίας των μαζών (Μηλιός Γ., *Ο Μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων*, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα, 1996, σ. 26).

22. Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ), *Επίσημα κείμενα 1940-45*, τ. 5ος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, σ. 93 και 104.

Υπήρχε και κάποιο άλλο σημείο των διακηρύξεων, το οποίο «άγγιξε» τους/τις ντόπιους/ες του Φλάμπουρου. Αυτό αφορά στην πρόταση της πολιτικής γραμματείας του ΚΚΕ για την ενσωμάτωση στο Πρόγραμμα Λαϊκής Δημοκρατίας του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου εδαφίου που προέβλεπε ότι «όλα τα τσιφλίκια, όλα τα κρατικά κτήματα, κάθε ακαλλιέργητη γη, τα μοναστηριακά κτήματα, κάθε έκταση γης που δεν ανήκει σε αγρότη είτε εργαζόμενο θα κατασχεθεί και θα μοιραστεί στην αγροτιά»²³.

Η επίδραση και των δύο αυτών εξαγγελιών φαίνεται πως έπαιξε ρόλο στην αλλαγή της πολιτικής συνείδησης και της πολιτικής συμπεριφοράς των κατοίκων του Φλάμπουρου, αφού έθιγε αιτήματα των κατοίκων του από την ημέρα της ένταξης της περιοχής που καταλαμβάνει σήμερα ο νομός Σερρών στο ελληνικό κράτος.

Σαν αποτέλεσμα, την περίοδο αυτή εντάχθηκαν στο ΕΑΜ αρκετοί/ές ντόπιοι/ες κάτοικοι του Φλάμπουρου, ένα γεγονός, το οποίο σε συνδυασμό με την αντιστασιακή δράση των προσφύγων που διέμεναν σ' αυτό, έθεσε το χωριό σε κίνδυνο. Πιο αναλυτικά, σε δύο περιπτώσεις οι κατακτητές και οι Έλληνες συνεργάτες τους απείλησαν να καταστρέψουν το Φλάμπουρο και να εκτελέσουν όλους/ες τους κατοίκους του. Η απειλή αυτή όμως, φαίνεται ότι δεν ήταν ικανή να αποτρέψει την πολιτική δραστηριότητα, αφού την περίοδο αυτή, για πρώτη φορά στην Ελλάδα, οι μάζες επενέβαιναν άμεσα στον πολιτικό και κοινωνικό τομέα και καλούνταν να αναμειχθούν ενεργά στην οικοδόμηση και στελέχωση θεσμών²⁴ και δομών²⁵. Σ' αυτό το πλαίσιο, ήταν αρκετοί/ές οι ντόπιοι/ες κάτοικοι του Φλάμπουρου που έλαβαν μέρος στις δράσεις του ΕΑΜ και στελέχωσαν τις λαϊκές επιτροπές, τα λαϊκά δικαστήρια και συμμετείχαν στις διάφορες πολιτιστικές δραστηριότητες (θεατρικός σύλλογος, χοροεσπερίδες) που διοργανώθηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Νιγρίτας. Αξίζει να τονίσουμε ότι στις διεργασίες αυτές συμμετείχαν ισότιμα και οι γυναίκες, ορισμένες από τις οποίες μάλιστα αναδείχθηκαν και σε στελέχη της αντίστασης. Έτσι, το διάστημα της κυριαρχίας του ΕΑΜ στην ευρύτερη περιοχή του Φλάμπουρου, οι μέχρι τότε περιφρονημένοι/ες και καταπιεσμένοι/ες «Γύφτοι» κάτοικοί του, υπερέβησαν τα όποια συμπλέγματα προσπάθησαν να τους δημιουργήσουν άτομα που άνηκαν σε άλλες «ανώτερες φυλές», όπως και η εθνικιστική

23. Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ), *Επίσημα κείμενα 1940-45*, τ. 6ος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1987, σ. 25.

24. Τσουκαλάς Κ., *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 30.

25. Τυροβούζης Χ., *Αυτοδιοίκηση και «Λαϊκή» Δικαιοσύνη 1942-1945*, Προσκήνιο, Αθήνα 1991.

ιδεολογία που πρόβαλε το σχολείο, ο στρατός και οι επίσημοι εκπρόσωποι του ελληνικού κράτους και έζησαν σε ένα περιβάλλον, στο οποίο γινόταν σεβαστή η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και η διαφορετικότητά τους.

Λίγο αργότερα, προς το τέλος του 1942, το Φλάμπουρο πέρασε στη ζώνη περιοχής της Πανελληνίας Απελευθερωτικής Οργάνωσης (στο εξής ΠΑΟ), της εθνικιστικής, ανταγωνιστικής προς το ΕΑΜ αντιστασιακής οργάνωσης. Οι άνδρες της ΠΑΟ εκμεταλλεύτηκαν την εξουσία των όπλων που κρατούσαν και φέρθηκαν με πολύ άσχημο τρόπο στους/στις ντόπιους/ες κάτοικους του Φλάμπουρου, τους/τις οποίους/ες περιφρονούσαν, καταπίεζαν και εκμεταλλεύονταν. Το γεγονός αυτό οδήγησε ακόμη περισσότερους και περισσότερες Φλαμπουριανούς/ές να ενταχθούν στο Ε.Α.Μ. και στο Κ.Κ.Ε.²⁶ Ακόμη και μεταξύ αυτών που δεν συμμετείχαν ενεργά στο ΕΑΜ, θα πρέπει να υπήρχαν αρκετοί που έτρεφαν φιλικά προς αυτό αισθήματα, όπως φάνηκε:

Πρώτον, από την καθολική συμμετοχή των ενήλικων κατοίκων του χωριού σε μεγάλη αντιβασιλική συγκέντρωση που έγινε στη Νιγρίτα αμέσως μετά την απελευθέρωση από τη Γερμανική κατοχή (1944) και

Δεύτερον, από τον τρόπο που αντέδρασε η πλειοψηφία των ντόπιων ψηφοφόρων του Φλάμπουρου στις πρώτες βουλευτικές εκλογές που διοργανώθηκαν μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας (1946), όπου ακολούθησε την οδηγία του ΚΚΕ προς τα μέλη και προς τους φίλους του και απείχε από αυτές. Συγκεκριμένα, στις εκλογές αυτές ψήφισαν μόνον 79 άτομα συμπεριλαμβανομένων των Σαρακατσαναίων που ήδη είχαν εγκατασταθεί μόνιμα στο χωριό, ενώ στις εκλογές του 1935 είχαν ψηφίσει 223 άνδρες²⁷, από τους οποίους πολλοί λίγοι δεν ήταν ντόπιοι. Η αποχή αυτή στοχοποίησε τους ντόπιους κάτοικους του Φλάμπουρου, αφού τα αποτελέσματα των εκλογών έδειξαν καθαρά τις πεποιθήσεις τους.

Στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο ένας αριθμός στελεχών του Κομμουνιστικού Κόμματος από το Φλάμπουρο «ανέβηκε» στο βουνό και έλαβε μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις. Από τα άτομα αυτά, άλλα σκοτώθηκαν και άλλα κατέφυγαν στις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ. Οι υπόλοιποι/ες κομμουνιστές/τριες και «συμπαθούντες», όπως και όλοι/ες οι ντόπιοι/ες κάτοικοι του Φλάμπουρου που παρέμειναν στο χωριό κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων του εμφυλίου, με τη λήξη του υπέστησαν τις διώξεις που ο εθνικός στρατός, η αστυνομία και τα μέλη των παραστρατιωτικών και παρακρατικών οργανώσεων επεφύλαξαν

26. Ντούσας Δ., *Ρομ και φυλετικές διακρίσεις*, Gutenberg, Αθήνα 1997, σ. 57.

27. Στην Ελλάδα οι γυναίκες ψήφισαν για πρώτη φορά σε εθνικές εκλογές το 1952, ενώ στις τοπικές ψήφισαν από το 1930 αλλά μόνον όσες ήταν εγγράμματες και άνω των τριάντα ετών, δηλαδή ένα πάρα πολύ μικρό ποσοστό του συνολικού τους αριθμού.

για τους/τις ηττημένους/ες. Παρά το άγριο κυνηγητό όμως, τις εξορίες, τις συχνές κλήσεις στο αστυνομικό τμήμα και τις «συστάσεις» των οργάνων της τάξης, τις οχλήσεις των παραστρατιωτικών, τις -αναγκαστικές για την επιβίωση- «δηλώσεις μετάνοιας» και την παραχάραξη των εκλογικών αποτελεσμάτων, οι νικητές του εμφυλίου πολέμου δεν κατάφεραν να μηδενίσουν την «κομμουνιστική» επιρροή στο Φλάμπουρο. Αυτό φάνηκε στις εκλογικές αναμετρήσεις που διεξάχθηκαν χωρίς «πίεσεις» και χωρίς παραμορφώσεις της ελεύθερης βούλησης του ελληνικού εκλογικού σώματος. Σ' αυτές, οι ντόπιοι/ες κάτοικοι του Φλάμπουρου²⁸ πήραν θέση ενάντια στα κόμματα της Δεξιάς, τα οποία γι' αυτούς/ές φαίνεται ότι εκπροσωπούσαν το σκληρό μετεμφυλιακό κράτος των νικητών του εμφυλίου, υποστήριζαν το κοινωνικό σύστημα της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από άνθρωπο, τις κοινωνικές αδικίες, τις οξυμμένες ανισότητες και τις διακρίσεις σε βάρος των αδύνατων ομάδων του πληθυσμού. Οι ντόπιοι/ες κάτοικοι του Φλάμπουρου ψήφιζαν τα κόμματα που διακήρυτταν την επούλωση των τραυμάτων του εμφυλίου την παύση των διώξεων και των διακρίσεων εις βάρος των ηττημένων, καθώς και τα κόμματα που επαγγέλλονταν την ισότητα, τη δημοκρατία και τη λαϊκή κυριαρχία. Αυτό φάνηκε καθαρά στις πρώτες μετεμφυλιακές εκλογές που διεξάχθηκαν σε σχετικά φιλελεύθερο κλίμα (1958) και στις οποίες το κόμμα της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (στο εξής ΕΔΑ) κατέλαβε την πρώτη θέση συγκεντρώνοντας το ένα τρίτο των ψήφων (συγκεκριμένα το 33,91%)²⁹. Η επιρροή και η δύναμη της Αριστεράς στο Φλάμπουρο επιβεβαιώνεται και από τα αποτελέσματα όλων των κοινοτικών εκλογών, από τα οποία προκύπτει ότι εν μέσω κλίματος εκφοβισμών, εκβιασμών και φυσικής βίας που ασκούνταν από την αστυνομία και από τους παρακρατικούς της συνεργάτες, οι κομμουνιστές κατάφεραν όχι μόνο να ελέγχουν τα τοπικά συμβούλια σχεδόν σε ολόκληρη την προδικτατορική περίοδο, αλλά και να αναδείξουν τρεις προέδρους στην κοινότητα³⁰.

Στην μεταδικτατορική περίοδο έγινε μια ευρεία ανακατανομή των

28. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί ότι οι ψηφοφόροι που προέρχονταν από την άλλη κοινωνική ομάδα του χωριού, τους/τις Σαρακατσαναίους (10% περίπου του πληθυσμού), ψήφιζαν -σύμφωνα με εκτιμήσεις των ίδιων αλλά και άλλων πολιτικών παραγόντων της περιοχής- στο σύνολό τους πάντοτε το κόμμα της Δεξιάς.

29. Από τη λήξη του εμφυλίου πολέμου (1949) μέχρι και τη κατάληψη της εξουσίας από τη δικτατορία των συνταγματαρχών, τα κόμματα της αντιπολίτευσης έχουν πολλές φορές καταγγείλει τα εκλογικά αποτελέσματα ως προϊόντα «βίας και νοθείας» γεγονός που φαίνεται να επιβεβαιώνεται στην περίπτωση του Φλάμπουρου από τις ακραίες αυξομειώσεις των ψήφων της Αριστεράς (βλ. Πίνακα 1 ιδιαίτερα τα αποτελέσματα των εκλογών του 1958 και του 1961).

30. Βλ. περισσότερα στο Ζάχος, 2007, ό.π.

ψηφοφόρων της Αριστεράς στην Ελλάδα υπέρ του νεοδημιουργημένου Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος (στο εξής ΠΑΣΟΚ). Το ΠΑΣΟΚ υιοθέτησε ένα μέρος από τις εξαγγελίες, τη ρητορική και τα συνθήματα του ΕΑΜ και της ΕΔΑ και εκμεταλλεύτηκε τα ισχυρά αντιδεξιά αντανακλαστικά των αριστερών ψηφοφόρων³¹. Όταν το 1981 το ΠΑΣΟΚ κατέλαβε την εξουσία, ένα μεγάλο μέρος του ελληνικού λαού, απέκτησε πρόσβαση στη διοίκηση και στη νομή της εξουσίας, από την οποία μέχρι τότε ήταν τελείως αποκλεισμένο. Έτσι, και στο Φλάμπουρο το ΠΑΣΟΚ αναδείχτηκε πρώτη πολιτική δύναμη, μια θέση την οποία σε επίπεδο εθνικών εκλογών διατήρησε σταθερά από το 1977 μέχρι και τις εκλογές του 2000, με εξαίρεση τις εκλογές του 1989 στις οποίες πρότευσε η και πάλι ο ενωμένος Συνασπισμός των «παραδοσιακών» κομμάτων της Αριστεράς. Τα εν λόγω κόμματα διατήρησαν τη μεγάλη τους δύναμη στο Φλάμπουρο μέχρι περίπου το 1990. Στο διάστημα αυτό το ΚΚΕ, με εξαίρεση τις εθνικές εκλογές του 1974 και του 1977 και βέβαια και του 1989 (στις οποίες το εκλογικό σχήμα που συμμετείχε πρότευσε), κατέλαμβανε τη δεύτερη θέση με ποσοστά που κυμαίνονταν γύρω στο 30%³². Μετά το 1990 όμως, και την πτώση των χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού» -με εξαίρεση τις εκλογές του 1996- η «παραδοσιακή» Αριστερά έπεσε κάτω από το 20%. Να σημειώσουμε ότι το διάστημα αυτό αυξήθηκαν τα ποσοστά της αποχής, τα οποία στις τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις που κατέγραψε η έρευνα (2004) ξεπέρασαν το 50% (55,66% & 69,35% στις εθνικές και στις ευρωεκλογές αντίστοιχα).

Φαίνεται ότι μια μεγάλη μερίδα από τους/τις αριστερούς/ές ψηφοφόρους του Φλάμπουρου οι οποίοι/ες κατοικούν στην Αθήνα, απογοητεύτηκαν από τις διεθνείς εξελίξεις και δεν μπόρεσαν να πάνε και στα έξοδα του ταξιδιού των εξακοσίων πενήντα χιλιομέτρων. Σ' ότι αφορά τους/τις ψηφοφόρους/ες που παρέμειναν στο Φλάμπουρο, οι περισσότεροι/ες από αυτούς/ές ακολούθησαν τις γενικότερες τάσεις συντηρητικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα των αγροτικών της περιοχών³³, η οποία επισφραγίστηκε με την ανάδειξη της συντηρητικής παράταξης (Νέας Δημοκρατίας) σε πρώτη πολιτική δύναμη στο χωριό.

31. Σακελλαρόπουλος Σ., *Η Ελλάδα στη Μεταπολίτευση, Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*, Λιβάνης, Αθήνα 2001.

32. Βλ. Πίνακας 1.

33. Λουλούδης Λ., Μαραβέγιας Ν., «Αγρότες, κράτος και εξουσία στην Ελλάδα (1981-1996)», στο: Κασίμης Χ., Λουλούδης Λ., *Η Ελληνική αγροτική κοινωνία στο τέλος του εικοστού αιώνα*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1999, σελ. 217-236.

Η εκπαίδευση στο Φλάμπουρο

Από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα μέχρι και τις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, όταν και οριστικοποιήθηκαν τα σύνορα των νέων κρατών της βαλκανικής χερσονήσου, η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Σερβία επιδόθηκαν σε μια σκληρή ιδεολογική, πολιτική και στρατιωτική διαμάχη για να προσαρτήσουν όσο το δυνατόν περισσότερα εδαφικά τμήματα της καταρρέουσας Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τα σχολεία και οι εκκλησίες διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο, αφού η ύπαρξη και η λειτουργία τους σε μια πόλη, σε ένα χωριό ή σε έναν οικισμό ήταν ένα στοιχείο που χρησιμοποιούνταν για τον εθνικό προσδιορισμό του πληθυσμού. Επιπρόσθετα, τα ιδρύματα αυτά αποτελούσαν εστίες ιδεολογικής προπαγάνδας, η οποία είχε ως στόχο να επηρεάσει όσους κάτοικους της Μακεδονίας κρατούσαν ακόμη «εθνικά» ουδέτερη στάση και δεν είχαν ακόμη αποφασίσει σχετικά με το έθνος στο οποίο θα ήθελαν να ενταχθούν³⁴.

Το ελληνικό κράτος οργάνωσε ένα πυκνό εκπαιδευτικό δίκτυο σ' ολόκληρη τη Μακεδονία, το οποίο ελέγχονταν από τις κατά τόπους προξενικές αρχές. Στην περιοχή που σήμερα ανήκει διοικητικά στο νομό (νομαρχιακή ενότητα) Σερρών, το δίκτυο αυτό απλώθηκε μέχρι και τους τελευταίους οικισμούς³⁵. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι τόσο η Ελλάδα, όσο και η Βουλγαρία ίδρυσαν σχολεία και εκκλησίες ανεξάρτητα από την εθνική ή την εθνοτική καταγωγή της πλειοψηφίας των κατοίκων των χωριών ή των οικισμών.

Στην περιοχή του Φλάμπουρου ιδρύθηκε το 1910 ελληνικό σχολείο στο τσιφλίκι του Γεωργουλά. Την επόμενη χρονιά (1911) ιδρύθηκε σχολείο και στο Φλάμπουρο, που τότε λεγόταν Μπαϊραχτάρ Μαχαλά³⁶. Όπως προκύπτει από το Αρχείο Δημοτικού Σχολείου Φλάμπουρου, το σχολικό έτος 1913-14 λειτουργούσε η πρώτη, η δεύτερα και μια νηπιακή ή προκαταρτική τάξη. Η λειτουργία νηπιακής τάξης δείχνει το ενδιαφέρον που έδειξαν οι θύνοντες της επίσημης ελληνικής εκπαίδευσης, όπως άλλωστε και των περισσότερων νέων ευρωπαϊκών κρατών -εθνών, για την γλωσσική και πολιτιστική αφομοίωση των αλλόγλωσσων κατοίκων

34. Για το ζήτημα αυτό βλ.: Schein-Dimen M., «When is an Ethnic Group? Ecology and Class Structure in Northern Greece», *Ethnology*, vol. 14, 1975, p. 83-97 και Karakasidou A., *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*, University of Chicago Press, Chicago 1997.

35. Βακαλόπουλος Κ., *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα, 1894-1904*, Μπαρμπουνάκης 1986.

36. Κωνσταντίνου Ε., «Σχολεία και εκπαίδευση της περιοχής Νιγρίτας (1913-1915)», στο: Δήμος Νιγρίτας, *Η Νιγρίτα - Η Βισαλτία διά μέσου της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 373-393.

τους³⁷. Το ενδιαφέρον αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι η πρωτοβάθμια εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική, αφού το σχολείο έπρεπε να συμβάλει στην εξάλειψη της χρήσης της μητρικής γλώσσας των διαφόρων «αλλόγλωσσων» ομάδων της ελληνικής επικράτειας (Βλάχοι, Σλαυόφωνοι, Τουρκόφωνοι, Αρβανίτες, Ρομά κ.α.) και να διδάξει στη νέα γενιά την εθνική γλώσσα, το μεγαλείο των προγόνων και του έθνους και τις αξίες του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού».

Στο διάστημα που ξεκινά από το 1913 και τελειώνει μαζί με τη δεκαετία του 1940, με την εξαίρεση τεσσάρων ετών της δεκαετίας του 40 κατά τα οποία το σχολείο δε λειτούργησε λόγω κατοχής και εμφύλιου πόλεμου, η συμμετοχή των μελών κοινότητας των ντόπιων του Φλάμπουργου στην επίσημη εκπαίδευση του ελληνικού κράτους ήταν τυπική. Πιο συγκεκριμένα, ο αριθμός των παιδιών των ρομικής προέλευσης που εγγράφονταν στο δημοτικό σχολείο σε σχέση με το σύνολο των κατοίκων ήταν ικανοποιητικός, αφού άγγιξε και ξεπερνούσε τους αντίστοιχους εθνικούς μέσους όρους, αλλά το ποσοστό όσων φοιτούσαν κανονικά, δηλαδή χωρίς πολλές απουσίες, ήταν μικρό, ενώ τέλος, το ποσοστό όσων κατάφεραν να τελειώσουν την τάξη που φοιτούσαν ήταν πάρα πολύ μικρό³⁸.

Οι αλλαγές που σημειώθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1940 στις κοσμοαντιλήψεις των περισσότερων ντόπιων κάτοικων του Φλάμπουργου φαίνεται ότι συνέβαλαν στην αναθεώρηση της στάσης τους έναντι της εκπαίδευσης και στην αναγνώριση του ρόλου της στην προσωπική, κοινωνική και επαγγελματική ζωή³⁹. Έτσι, από το ξεκίνημα της δεκαετίας του 1950 γίνεται φανερό ότι οι άνθρωποι αυτοί/ές θέλουν να «μάθουν τα παιδιά τους γράμματα»: Κατά τη διάρκεια τη δεκαετίας αυτής το σύνολο των ατόμων που γεννιούνταν στο Φλάμπουργο εγγράφονταν στο δημοτικό σχολείο, ενώ και ένα ποσοστό -το οποίο αυξάνονταν με την πάροδο του χρόνου- από αυτούς/ές κατάφερε να ολοκληρώσει επιτυχώς τη σχολική χρονιά. Θα πρέπει σ' αυτό το σημείο να τονίσουμε ότι την περίοδο αυτή ο ελληνικός λαός έβγαινε από μια δεκαετία καταστροφικών πολεμικών συγκρούσεων (κατοχή-αντίσταση

37. Kangas S., Education of ethnic minorities: Introduction and evaluation of various models in relation to Roma. Tolerance, Seminar, 2000, ECMI Panel, όπως παρατίθεται στο: <http://www.tolerance.cz/english/sem2000/ecmi04.html>, Δεκέμβριος 2004.

38. Αναλυτικότερα για το ζήτημα βλ.: Ζάχος, 2007, ο.π..

39. Η εκτίμηση αυτή, όπως και όλες οι εκτιμήσεις που κάνουμε εδώ, στηρίζονται στα δεδομένα της έρευνάς μας, δηλαδή σε αρχειακό υλικό και δευτερογενείς πηγές, σε συνεντεύξεις και σε συνομιλίες που κάναμε με κατοίκους του Φλάμπουργου, με εκπαιδευτικούς των τοπικών σχολείων, καθώς και με παράγοντες της τοπικής ζωής της Νιγρίτας και της ευρύτερης περιοχής.

-εμφύλιος) και το μεγαλύτερο μέρος του, ανεξάρτητα από προθέσεις και αξίες, ήταν αναγκασμένο να παλεύει για να επιτύχει τη βελτίωση του (ιδιαίτερα χαμηλού) βιοτικού του επιπέδου. Συνεπώς, η σκληρή βιοποριστική εργασία αποτελούσε προτεραιότητα για τους/τις κατοίκους της κατεστραμμένης Ελλάδας, οι οποίοι όσο κι αν εκτιμούσαν το αγαθό της εκπαίδευσης ήταν αναγκασμένοι να το θέτουν σε δεύτερη μοίρα.

Στην επιτυχή εκπαιδευτική ενσωμάτωση των ντόπιων κατοίκων του Φλάμπουρου, έμπαιναν όμως και διάφορα επιπρόσθετα εμπόδια: Το πρώτο, αφορά στο σχολικό πρόγραμμα και στις εκπαιδευτικές πρακτικές, τα οποία στηρίζονταν (όπως και σήμερα άλλωστε) στην κουλτούρα και στις ανάγκες των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων⁴⁰. Μέχρι πριν από είκοσι περίπου χρόνια μάλιστα, οι «διαφορετικοί/ές μαθητές/τριες του δημοτικού σχολείου καλούνταν να προσαρμοστούν στο περιβάλλον του χωρίς κάποιου είδους βοήθεια, δηλαδή χωρίς να συμμετάσχουν σε κάποιο πρόγραμμα αντισταθμιστικής αγωγής, να εντάσσονται σε τάξεις υποδοχής (προσαρμογής), σε προγράμματα αλφαριθμητισμού, να λαμβάνουν κάποια βοήθεια από οργανώσεις και εθελοντές για την εκμάθηση της γλώσσας κ.λπ.

Ένα δεύτερο σημαντικό εμπόδιο στην προσπάθεια των κατοίκων του Φλάμπουρου να ενταχθούν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αποτελούσε η διαφορετική -από τη επίσημη γλώσσα του σχολείου (ελληνική)- μητρική τους γλώσσα. Μέχρι και τις αρχές της δεκαετία του 1960, η (τοπική εκδοχή) της Ρομικής ήταν η μόνη γλώσσα που χρησιμοποιούνταν στα σπίτια, στους δρόμους στο σύνολο των καθημερινών δραστηριοτήτων στο Φλάμπουρο⁴¹. Το πρόβλημα αυτό επέτεινε και η γεωγραφική απομόνωση του χωριού, καθώς και η μορφή των εργασιών που αναλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων του, εξ αιτίας των οποίων δεν έρχονταν συχνά σε επαφή με ομιλητές/τριες της ελληνικής γλώσσας. Η ελληνική δεν ήταν η «δεύτερη» τους γλώσσα και οι περισσότεροι/ες από αυτούς/ες δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν δίγλωσσοι σύμφωνα με το σημερινό περιεχόμενο που δίδεται στον όρο. Τα παιδιά έρχονταν (ουσιαστικά) σε επαφή με την ελληνική γλώσσα στο νηπιαγωγείο και στο δημοτικό, όπου όμως, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες των δασκάλων τους, οι δυσκολίες ήταν μεγάλες (τα μαθήματα γίνονταν στην καθαρεύουσα).

Ένα τρίτο αρνητικό παράγοντα για την ομαλή και επιτυχή σχολι-

40. Freire P., 1972, *Pedagogy of the oppressed*, Penguin, England.

41. Αρχείο Δημοτικού Σχολείου Φλαμπούρου, Στάμος Α., (αδημοσίευτη) *Έκθεσις, επιθεωρήσεως Σχολείων και προσωπικού σχ. έτους 1955-6* και Μακρής Ε., (αδημοσίευτη) *Έκθεσις των πεπραγμένων κατά το έτος 1960 εις την εκπαιδευτικήν περιφέρειαν Βισαλτίας*.

κή ένταξη των γόνων των οικογενειών των ντόπιων Φλαμπουριανών αποτελούσε το χαμηλό οικονομικό επίπεδο της συντριπτικής πλειοψηφίας τους, το οποίο ανάγκαζε τα παιδιά να διακόψουν οριστικά ή για κάποια χρονική περίοδο τη φοίτησή τους στο σχολείο προκειμένου να εργαστούν για να συμβάλουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Τέλος, το γεγονός ότι το σύνολο σχεδόν των κατοίκων του Φλάμπουρου ήταν αναλφάβητοι/ες αποτελούσε ένα ακόμη εμπόδιο στην επιτυχή σχολική πορεία των ατόμων ρομικής προέλευσης.

Οι δυσκολίες που περιγράψαμε παραπάνω, περιόρισαν τη συμμετοχή των ντόπιων μαθητών του Φλάμπουρου στην πρώτη βαθμίδα της επίσημης κρατικής εκπαίδευσης μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1960. Ορισμένοι/ες από αυτούς και από αυτές που δεν ολοκλήρωσαν τη φοίτησή τους στο «κανονικό» σχολείο είχαν αργότερα μία δεύτερη ευκαιρία, όταν στο χωριό ιδρύθηκε το «νυχτερινό Δημοτικό Σχολείο». Το σχολείο αυτό λειτούργησε στο Φλάμπουρο από το 1961 έως το 1972 και με τους τίτλους που έδινε συνέτεινε στην ανοδική κοινωνική κινητικότητα των αποφοίτων του, αφού το απολυτήριο του δημοτικού σχολείου ήταν απαραίτητο προσόν, τόσο για έξοδο τους από τη γεωργία (πρόσληψη στο δημόσιο τομέα, σε τράπεζες, σε υπηρεσίες), όσο και για τη βελτίωση των εργασιακών τους συνθηκών (έκδοση διπλώματος αυτοκινήτου, γεωργικού ελκυστήρα). Έτσι, από το ξεκίνημα της δεκαετίας του 1970 ο αναλφάβητισμός μεταξύ των νεότερων γενιών στο Φλάμπουρο εξαλείφθηκε⁴². Η εξέλιξη αυτή είναι σημαντική, αφού την ίδια περίοδο, στο σύνολο του πληθυσμού της ελληνικής επικράτειας το ποσοστό των αναλφάβητων έφτανε το 36,8%, ενώ δέκα χρόνια νωρίτερα οι μισοί κάτοικοι της Ελλάδας (50%) δεν ήξεραν να γράφουν και να διαβάζουν⁴³.

Το ίδιο διάστημα, τη συμμετοχή των γόνων των ντόπιων κατοίκων του Φλάμπουρου που τελείωναν το δημοτικό σχολείο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (στο Γυμνάσιο της της Νιγρίτας)⁴⁴, εμπόδιζαν μια σειρά -επιπρόσθετοι σε αυτούς που αφορούσαν στη φοίτηση στο δημοτικό- παράγοντες: Ο πρώτος ήταν η έλλειψη τακτικής συγκοινωνίας. Μέχρι το 1958, όταν κατασκευάστηκε ένας απλός χωματόδρομος, δεν υπήρχε καν τρόπος για γρήγορη μετάβαση από το Φλάμπουρο στην έδρα του

42. Ρίζος Α., *Το Φλάμπουρο, ιστορία - ασχολία των κατοίκων*, Αρχείο Δημοτικού Σχολείου του Φλάμπουρου, Φλάμπουρο 1972.

43. Ηλιού Μ., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, Πορεία, Αθήνα 1984, σ. 70.

44. Τα στοιχεία που παρατίθενται αφορούν στην πορεία εξακοσίων εξήντα τριών (663) ατόμων ρομικής καταγωγής στην τυπική εκπαίδευση του ελληνικού κράτους, τριακοσίων σαράντα επτά (347) αγοριών και τριακοσίων δέκα έξι (316) κοριτσιών που γεννήθηκαν τα έτη 1945, 1951, 1957 και κατά το διάστημα που αρχίζει από τις 2/4/1963 και τελειώνει την 1η/4/1981 στο Φλάμπουρο.

πιο κοντινού Γυμνασίου (Νιγρίτα). Ο δεύτερος παράγοντας, ο οποίος σχετίζεται με τον πρώτο, αφορά στα οικονομικά έξοδα που έπρεπε να καλύψει μια οικογένεια της οποίας το παιδί θα αποφάσιζε να φοιτήσει στο Γυμνάσιο, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν τόσο η διαμονή του στη Νιγρίτα, όσο και η σίτισή του. Επιπρόσθετα, στην οικονομική επιβάρυνση της παράτασης των σπουδών θα πρέπει να προστεθούν και τα δίδακτρα που απαιτούνταν για τη φοίτηση στο Γυμνάσιο, τα οποία για το έτος 1957 ανέρχονταν σε 65 δραχμές ετησίως⁴⁵, ποσό διόλου ευκαταφρόνητο. Ένας τρίτος, αποτρεπτικός για τη φοίτηση των παιδιών αυτών στο Γυμνάσιο, λόγος αφορά στην στέρηση «των χεριών» από το εργατικό δυναμικό της οικογένειάς του. Να σημειώσουμε ότι την περίοδο αυτή τα παιδιά ηλικίας δώδεκα ετών και άνω συμμετείχαν «επί ίσοις όροις» στις αγροτικές εργασίες. Ένας τέταρτος λόγος αφορά στο ρατσισμό που βίωσαν τα άτομα που επιχείρησαν να φοιτήσουν στο Γυμνάσιο⁴⁶.

Σαν αποτέλεσμα, η συμμετοχή των ντόπιων του Φλάμπουργο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ήταν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 υποτυπώδης: Το ποσοστό των απόφοιτων του δημοτικού σχολείου του Φλάμπουργο που εγγραφόταν στο Γυμνάσιο, μόνον μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970 ξεπέρασε το ποσοστό όσων διέκοπταν (μετά το δημοτικό) τις σπουδές τους. Η αλλαγή αυτή επήλθε όταν ασφαλοστρώθηκε ο δρόμος Νιγρίτας-Φλάμπουργο και τα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς άρχισαν να εκτελούν τακτικά δρομολόγια (1977) από το Φλάμπουργο στη Νιγρίτα, τα οποία μάλιστα ήταν προσαρμοσμένα στο σχολικό πρόγραμμα των μαθητών/τριών. Από το ξεκίνημα της δεκαετίας του 1980 και εντεύθεν, τα ποσοστά των ντόπιων αποφοίτων του δημοτικού σχολείου του Φλάμπουργο που εγγράφονταν και αποφοιτούσαν στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο Νιγρίτας συνεχώς αυξάνονταν, μέχρι που εναρμονίστηκαν μ' αυτά των άλλων γεωργικών περιοχών της Ελλάδας. Να υπογραμμίσουμε ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και εντεύθεν, τα ποσοστά εισαγωγής των ντόπιων κατοίκων του Φλάμπουργο στην Ανώτατη εκπαίδευση ξεπέρασαν τα αντίστοιχα των εθνικών μέσων όρων⁴⁷. Σήμερα, εκτός ορισμένων ηλικιωμένων, δεν υπάρχουν αναλφάβητοι/ες ντόπιοι/ες Φλαμπουργιανοί/ές⁴⁸.

45. Αρχείο εξατάξιου Γυμνασίου Νιγρίτας, 1957.

46. Ζάχος, 2013, ό.π..

47. Βλ.: Ζάχος, 2007, ό.π.

48. Βλ. Πίνακα 2.

Συμπερασματικά

Από το τέλος του εμφυλίου πολέμου μέχρι και σήμερα αυξήθηκε η συμμετοχή και η επιτυχής πορεία των ντόπιων κατοίκων του Φλάμπουρου και στις τρεις βαθμίδες του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος της Ελλάδας. Ο αναλφαβητισμός εξαλείφθηκε, η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων έχει απολυτήριο δημοτικού σχολείου, ενώ αρκετοί/ές ολοκλήρωσαν τις εκπαιδευτικές τους πορείες στα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας. Τα τελευταία χρόνια η συμμετοχή των ατόμων αυτών στην επίσημη ελληνική εκπαίδευση δεν διαφέρει από την αντίστοιχη του συνόλου των κατοίκων της ελληνικής επικράτειας και ιδιαίτερα των αγροτικών στρωμάτων. Επίσης η εκπαιδευτική πορεία των γυναικών της κοινότητας των ντόπιων του Φλάμπουρου είναι αντίστοιχη μ' αυτή των ανδρών⁴⁹.

Η σχέση των ντόπιων κατοίκων του Φλάμπουρου με την επίσημη ελληνική εκπαίδευση διαψεύδει ορισμένους από τους κυρίαρχους μύθους που αφορούν τον πολιτισμό και τις δράσεις των μελών της εθνοτικής ομάδας στην οποία αρκετοί/ές ερευνητές/τριες τους εντάσσουν, δηλαδή των Ρομά. Πιο συγκεκριμένα, η εκπαιδευτική πορεία των ντόπιων κατοίκων του Φλάμπουρου διαψεύδει την αντίληψη που θέλει τους/τις Ρομά να μη «παίρνουν τα γράμματα». Το ίδιο και τη αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο πολιτισμός των Ρομ δεν είναι συμβατός μ' αυτόν του σχολείου και γι' αυτό οι περισσότεροι/ες από αυτούς/ές είναι αναλφάβητοι/ες⁵⁰. Η επιτυχής ενσωμάτωση των ατόμων αυτών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί μια παράμετρο που διαφοροποιεί την κοινότητα των ντόπιων του Φλάμπουρου, τόσο από το σύνολο όσων συμπεριλαμβάνονται στους/στις Ρομ, όσο και από τις υπόλοιπες «συγγενικές» ρομικές ομάδες του νομού Σερρών⁵¹. Ο παράγοντας, η «μεταβλητή» που διαφοροποιεί τους ντόπιους/ες Φλαμπουριανούς/ές από αυτές τις ομάδες, φαίνεται πώς είναι η πολιτική τους τοποθέτηση και δράση. Εκτιμούμε ότι η ενεργητική, μαχητική διεκδίκηση των δικαιών τους επέ-

49. Βλ. Πίνακα 3.

50. Για μια τέτοια αντίληψη βλ.: Βασιλειάδου Μ., Παυλή - Κορρέ Μ., *Η εκπαίδευση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα*, ΓΓΛΕ, Αθήνα, 1996 και Liezois J. P., *School Provision for Ethnic Minorities: The Gypsy Paradigm*, Gypsy Research Centre and University of Hertfordshire Press, Hertfordshire 1998.

51. Οι Ρομικές ομάδες του νομού Σερρών έχουν καταχωρηθεί ως μια πληθυσμιακή κατηγορία από αρκετούς/ές ερευνητές/τριες. Ενδεικτικά: Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, *Χειρόγραφα, 1971*, Κώστογλου, ο.π., Παρασκευάς, ο.π. και Νάκου Α., *Κατανομή πληθυσμού και εκπαιδευτική κατάσταση των Τσιγγάνων στο Ν. Σερρών*, Εργασία για το πρόγραμμα «Εκπαίδευση Τσιγγανοπαίδων», Σέρρες 1998.

φερε σημαντικές αλλαγές στον τρόπο που αντιμετωπίζουν τη ζωή και επηρέασε την εκπαιδευτική τους πορεία. Η πρόσληψη της ιδεολογίας της ισότητας, το αίτημα για πρόοδο και οικονομική ανάπτυξη της οποίας τα κέρδη θα διανέμονται δίκαια, σε συνδυασμό με την ελπίδα αλλαγής του κόσμου -η οποία έμεινε ζωντανή όσο υπήρχε η Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατικών και οι σύμμαχοί της- φαίνεται ότι δημιούργησε ένα κλίμα αισιοδοξίας. Τέλος, η διαρκής εμπλοκή σε κρίσιμες διαμάχες (αγροτικό ζήτημα, απελευθερωτικός αγώνας, εμφύλιος πόλεμος) αύξησαν τη μαχητική διάθεση των ντόπιων του Φλάμπουργο, οι οποίοι/ες έμαθαν να προχωρούν στην ενεργητική διεκδίκηση των συνταγματικών, πολιτικών και κοινωνικών τους δικαιωμάτων και στη δυναμική διεκδίκηση της βελτίωσης των όρων της διαβίωσής τους. Η περίπτωση του Φλάμπουργο λοιπόν παρέχει συνηγορία στην αντίληψη του Γκράμισι⁵², σύμφωνα με την οποία η πολιτική δράση βγάζει τα άτομα από την παθητικότητα και η πολιτική συνείδηση είναι η πρώτη φάση για μια ανώτερη και προοδευτική αυτοσυνείδηση. Οι ντόπιοι/ες κάτοικοι του Φλάμπουργο οπλίστηκαν με μια αισιόδοξη αντίληψη για τη ζωή, η οποία αύξησε την αγωνιστικότητά τους, καθώς και την απόφασή τους να εργαστούν για να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο. Σαν αποτέλεσμα, αρκετοί/ές από αυτούς/ές προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν όλα τα «εργαλεία» που διέθεταν οι κάτοικοι των αγροτικών περιοχών της ελληνικής επικράτειας, δηλαδή την συμπληρωματική (δεύτερη, σε αρκετές περιπτώσεις και τρίτη) προσωπική εργασία και τη χρήση των τραπεζικών δανείων, με τα οποία επεδίωξαν να εκσυγχρονίσουν και να εντατικοποιήσουν τις αγροτικές καλλιέργειες. Μια άλλη, σημαντική μερίδα αναγκάστηκε να μεταναστεύσει. Τελικά, τα περισσότερα μέλη της κοινότητας των ντόπιων του Φλάμπουργο κατάφεραν να ξεφύγουν από το ρόλο του «αγροτικού προλεταριάτου» τον οποίο για δεκαετίες διαδραμάτιζαν, πέτυχαν να ενταχθούν στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα, διεκδίκησαν και κατέλαβαν καλύτερες θέσεις εργασίας, βελτίωσαν θεαματικά την όψη και τις υποδομές του χωριού τους, όπως και τις κατοικίες και συνολικά το βιοτικό τους επίπεδο.

52. Γκράμισι Α., *Ιστορικός υλισμός*, Οδυσσέας, Αθήνα 1973, σ. 32-33 & 190.

Πίνακας 1

τα εκλογικά αποτελέσματα

α) στα δημοψηφίσματα

ΒΑΣΙΛΕΥΟΜΕΝΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ				
	ΝΑΙ		ΟΧΙ	
ημερομηνία	ψήφοι	%	ψήφοι	%
1/9/1946	102	43,97	130	56,03
8/12/1974	323	36,33	566	62,96

β) στις εθνικές εκλογές

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΔΕΞΙΑ		ΚΕΝΤΡΟ		ΑΡΙΣΤΕΡΑ	
ΕΚΛΟΓΩΝ	ψήφοι	%	ψήφοι	%	ψήφοι	%
9/6/1935	189	85,15	-	-	9	4,05
26/1/1936	115	56,10	13	6,34	1	0,49
31/3/1946	35	44,30	4	5,06	.*	.*
5/3/1950	42	18,42	106	46,49	0	0
9/9/1951	25	8,28	217	71,85	0	0
16/11/1952	138	45,85	128	42,52	35	11,63
10/2/1956	147	27,17	390	72,09	.**	.**
11/5/1958	185	29,32	91	14,42	214	33,91
29/10/1961	634	78,37	173	21,38	2	0,25
3/11/1963	234	26,26	575	64,60	59	6,62
16/2/1964	183	20,38	631	70,27	84	9,35
17/11/1974	531	56,07	140	14,84	35	3,69
20/11/1977	236	23,89	464	46,96	158	15,99
18/10/1981	268	24,28	546	49,46	276	25,00
E 18/10/1981	242	21,57	495	44,12	337	30,03
E 17/6/1984	203	20,53	459	46,41	276	27,91
2/6/1985	274	21,99	528	42,38	429	34,43
18/6/1989	299	23,62	452	35,70	509	40,21
E 18/6/1989	276	21,45	451	35,04	507	39,39
5/11/1989	345	27,60	524	41,92	375	30,00
8/4/1990	372	29,90	485	38,99	385	30,95

10/10/1993	250	18,98	759	57,63	210	15,96
E 12/6/1994	152	21,23	324	45,25	89	12,43
22/9/1996	278	23,62	392	33,31	355	30,16
E 13/6/1999	235	31,17	246	32,63	121	16,05
9/4/2000	453	39,46	443	38,59	228	19,86
7/3/2004	519	46,76	459	41,35	99	8,92
13/6/2004	301	39,71	248	32,72	112	14,78

* Τα κόμματα της Αριστεράς δεν συμμετείχαν στις εκλογές του 1946

** Τα κόμματα της Αριστεράς συμμετάχτησαν μαζί με τα κόμματα του Κέντρου

Πίνακας 2

Εκπαιδευτικού επιπέδου των ατόμων που το 2001 ήταν 20 έως 39 ετών

πληθυσμός	εκπαιδευτικό επίπεδο									
	δεν τέλειωσαν δημοτικό		Δημοτικό		Γυμνάσιο		Λύκειο		ΑΕΙ-ΤΕΙ	
	α-ριθ.	%	α-ριθ.	%	α-ριθ.	%	α-ριθ.	%	α-ριθ.	%
308	40	13,0	170	55,2	28	9,1	36	11,7	34	11,0

Πίνακας 3

Εκπαιδευτικό επίπεδο κατά φύλο

Φύλο	σύνολο	εκπαιδευτικό επίπεδο									
		δεν τέλειωσαν Δ.Σ.		Δημοτικό		Γυμνάσιο		Λύκειο		ΑΕΙ-ΤΕΙ	
		αριθ	%	αριθ	%	αριθ	%	αριθ	%	αριθ	%
άνδ.	157	22	14,0	84	53,5	17	10,8	19	12,1	15	9,6
γυν.	151	18	11,9	86	57,0	11	7,3	17	11,3	19	12,6
συν	308	40	13,0	170	55,2	28	9,1	36	11,7	34	11,0

% του συνολικού πληθυσμού κάθε γραμμής

DIMITRIS T. ZACHOS

POLITICS AND EDUCATION
IN THE 20TH CENTURY FLAMBOURON

Abstract

In this paper we focus on politics and education in Flambouron. Flambouron is a village in the southern part of the prefecture of Serres, whose inhabitants have some cultural, social and historical elements that have led many scholars and researchers to include them to Roma. Flambouron has been for many years a place in which the members of Serres' Roma groups assembled for their social events.

Of particular interest is the fact that the inhabitants of the Flambouron have adopted the ideology of equality, which seems to have armed them with an optimistic perception of life that increased their determination to work to succeed in improving their living standards, as well as a better society. As a result, several of them attempted to exploit all the «tools» available to the inhabitants of the rural areas of Greece, i.e. the supplementary (second, in a few cases and third) job and bank loans, which gave them the opportunity to modernize and intensify their agricultural crops. Another, important portion of them was forced to emigrate.

Finally, most members of the Flambouro community succeeded in escaping the role of the «rural proletariat», which for decades played; succeeded in joining the formal education system; claimed and seized better jobs; dramatically improved appearance and infrastructure of their village, as well as their houses and overall living standards.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘ. ΤΣΙΝΤΑΡΗΣ

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΤΑΦΟΣ Α΄ ΣΤΟΝ ΣΤΑΘΜΟ ΑΓΓΙΣΤΑΣ

Το χρονικό μιας προαναγγελεμένης ανασκαφής

Το καλοκαίρι του έτους 1942 μια γιαγιά μαζί με τον μικρό εγγονό της ταξίδευαν καβάλα σε γαϊδουράκι από τον οικισμό της Αγγίστας¹ προς τον οικισμό του Σταθμού Αγγίστας², που εκτείνεται πλησιόχωρα του ποταμού Αγγίτη. Στο σημείο της διαδρομής, όπου ορθώνεται ο τύμβος ενός μακεδονικού τάφου³, αναπτύσσεται μεταξύ τους ο ακόλουθος αποκαλυπτικός διάλογος που συνιστά ενδιαφέρουσα περίπτωση τοπικής λαϊκής παράδοσης, η οποία διατηρήθηκε ζωντανή στην περιοχή της Αγγίστας αιώνες αργότερα:

1. Ο οικισμός της Αγγίστας βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα της Π.Ε. Σερρών με στοιχεία αρχικής αναγνώρισης και σύστασης: Κοινότης Αγγίστης Επαρχίας Φυλλίδος, Δ.16-6-1926, ΦΕΚ. Α 217/1926, πρώην Κοιν. Βιτάστας (1920-1926), Κοιν. Αγγίστας (1926-1997), Δήμ. Πρώτης (1997-2010), Δήμ. Αμφίπολης (2010-έως σήμερα), Θ. Βέρρου, *Τοπωνύμια και διοικητική κατανομή οικισμών της Μακεδονίας*, Θεσ/νίκη 2008, σ. 16. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι κάτοικοι του οικισμού ασχολούνται με τη γεωργία, ενώ ο πληθυσμός της Αγγίστας ανέρχεται σήμερα στους 295 μόνιμους κατοίκους. Βλ. Ελληνική Στατιστική Αρχή, www.statistics.gr - Απογραφή 2011.

2. Ο οικισμός του Σταθμού Αγγίστας βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα της Π.Ε. Σερρών και σε απόσταση 5 χλμ. βορειότερα του οικισμού Αγγίστας με στοιχεία αρχικής αναγνώρισης και σύστασης: Κοινότης Σταθμού Αγγίστης Επαρχίας Φυλλίδος, Δ. 4-4-1934, ΦΕΚ. Α 131/1934, πρώην Κοιν. Βιτάστας (1920-1926), Κοιν. Αγγίστας (1926-1934), Κοιν. Σιδ/κού Σταθμού Αγγίστας (1934-1940), Κοιν. Σταθμού Αγγίστας (1940-1997), Δήμ. Αλιστράτης (1997-2010), Δήμ. Ν. Ζιχνών (2010-έως σήμερα). Θ. Βέρρου, *ό.π.*, σ. 343. Στην πλειοψηφία τους οι κάτοικοι του οικισμού ασχολούνται με τη γεωργία, ενώ ο πληθυσμός του Σταθμού Αγγίστας ανέρχεται σήμερα στους 177 μόνιμους κατοίκους, Ελληνική Στατιστική Αρχή, www.statistics.gr - Απογραφή 2011.

3. Με τον όρο μακεδονικοί τάφοι χαρακτηρίζονται τα καταχωμένα, κτιστά και καμαροσκέπαστα ταφικά μνημεία που εντοπίζονται σε όλο τον ελληνικό χώρο και γενικότερα στον ανατολικό μεσογειακό, συνηθέστερα όμως στη Μακεδονία, από όπου και η ονομασία τους. Με βάση τα υφιστάμενα δεδομένα, η πλειοψηφία των μακεδονικών τάφων χρονολογούνται από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. μέχρι και το 4^ο τέταρτο του 2^{ου} αι. π.Χ., διάστημα που συμπίπτει με την περίοδο ακμής του μακεδονικού βασιλείου. Ι. Τουράτσογλου, «Η τέχνη κατά τους ελληνιστικούς χρόνους», *Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1992, σ. 177-178.

- Αυτός ο λόφος παιδούδι μου, δεν ήταν πάντοτε τόσο τρανός.
- Και πώς τράνεψε, γιαγιά;
- Οι Τούρκοι μπρε, βάζαν με το στανιό τους Έλληνες να γκβανούν⁴ χώμα με τους κουβάδες για να τον τρανέψουν.
- Και γιατί τους έβαζαν να το κάνουν αυτό;
- Τι πάει να πει γιατί; Έτσι· για να τους παιδεύουν!

Πολλές φορές σε μια αυθόρμητη στιχομυθία, όπως την παραπάνω⁵, συμπλέκονται αλήθειες και ψέματα, θέτοντας υπό διερευνητική εξέταση τις ακριβείς πηγές άντλησης της πληροφορίας. Στον διάλογο μεταξύ γιαγιάς και εγγονού διατηρείται καταρχήν ένας αληθινός ιστορικός άξονας, ότι ο αναφερόμενος χωματόλοφος δεν είναι φυσικός αλλά τεχνητός, δημιούργημα κάποιων ανθρώπων παλαιότερης εποχής, που εκτελώντας εντολές άλλων τον επιχωμάτωσαν⁶. Σε πολύ μεγάλο βαθμό, αλήθεια είναι και η εκτίμηση ότι κάποιοι άνθρωποι εξαναγκάστηκαν να επιχωματώσουν το προαναφερόμενο σημείο. Η επιχωμάτωση όντως έγινε, προφανώς όμως δεν ήταν υπόδουλοι Έλληνες των χρόνων της Τουρκοκρατίας, αλλά κάποιοι άλλοι υποτελείς είτε δούλοι των επικυρίαρχων Μακεδόνων βασιλέων είτε αιχμαλωτισμένοι Έλληνες της πρώιμης Ελληνιστικής, που στην έκβαση κάποιας ηττοφόρας γι' αυτούς πολεμικής αναμέτρησης κατέληξαν σκλάβοι. Στη συλλογική μνήμη των παππούδων και των γιαγιάδων μας, ωστόσο, διατηρήθηκε ισχυρά ριζωμένη η πεποίθηση ότι αιτία όλων των δεινών που βρήκαν τους Έλληνες ήταν οι Τούρκοι, που ακόμα κι όταν δεν είχαν ουσιαστικό λόγο ενασχόλησης με τους Έλληνες, αρέσκονταν να καταγίνονται με τον παιδεμό τους, έτσι απλά και μόνο για να περνούν την ώρα τους.

Είκοσι πέντε χρόνια μετά, τον Οκτώβριο του 1967 η αρχαιολόγος Χάιδω Κουκούλη, αγνοώντας το περιεχόμενο της παραπάνω στιχομυθίας, θα αποκαλύψει στην ίδια θέση «τρανό» μακεδονικό τάφο, μεγαλεπήβολη κατασκευή του 3^{ου} αι. π.Χ.⁷. Να σημειωθεί ότι ειδικά στον χώρο

4. Κουβαλούν.

5. Πρόκειται για την πραγματική στιχομυθία μεταξύ της Μαρίας Δράμαλη και του δεκάχρονου τότε εγγονού της Άγγελου Δράμαλη, όπως μου μεταφέρθηκε αυτολεξεί από τον ίδιο στις 27-07-2011. Πρόκειται για προφορική μεταβίβαση γνώσης από γενιά σε γενιά, καθώς η γιαγιά Μαρία Δράμαλη άκουσε τη συγκεκριμένη πληροφορία από τους δικούς της γονείς, που με τη σειρά τους την είχαν ακούσει από τους δικούς τους γονείς κ.ο.κ.

6. Προσδόθηκε έτσι στον λόφο η μορφή των υπέργειων τεχνητών τύμβων, που σχηματίζονταν για να δεχθούν στο εσωτερικό τους κάποιον επιφανή νεκρό.

7. Για το χρονικό, τη διαδικασία και τα ευρήματα της ανασκαφής, βλ. Χ. Κουκούλη, «Αγγίστη», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 23 (1968), Β' Χρονικά, Αθήνα 1969, σ. 359-360. Χ. Κουκούλη, W. Höpfner, «Σιδηροδρομικός Σταθμός Αγγίστης, Μακεδονικός τάφος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 28 (1973), Β' Χρονικά, Αθήνα 1977, σ. 455-459. Χ. Κουκούλη,

της Ανατολικής Μακεδονίας, απ' όπου το ανασκαμμένο μνημείο, η εμφάνιση μακεδονικών τάφων συμπίπτει χρονικά με την επέκταση των Μακεδόνων ανατολικά του ποταμού Στρυμόνα, όταν ο Φίλιππος Β΄ επεξέτεινε τα όρια του βασιλείου του πέραν του Στρυμόνα, φτάνοντας ως τα στενά του Νέστου⁸.

Ως προς την αρχιτεκτονική του τυπολογία, ο τάφος του Σταθμού Αγγίστας αποτελείται από δύο καμαροσκέπαστους χώρους, τον κυρίως νεκρικό θάλαμο και έναν μικρότερο προθάλαμο⁹, αμφότεροι κατασκευασμένοι από συμπαγή τεμάχια εγχώριου πωρόλιθου, αρμολογημένα μεταξύ τους με συνδετικό μαρμαροκονίαμα. Χρήση μαρμάρου πραγματοποιήθηκε μόνο για τα σταθμά της δίφυλλης θύρας εισόδου, ενώ λεπτό στρώμα ερυθρού κονιάματος επιλέχθηκε για το επίχρισμα της εσωτερικής τοιχοποιίας. Τα δάπεδα των δύο θαλάμων φέρουν ομοιότυπη στρώση από λευκά βότσαλα σε κοκκινωπό κονίαμα. Στο βάθος του κυρίως θαλάμου σώζεται η λίθινη κλίνη του νεκρού, στην επιφάνεια της οποίας διατηρούνται ακόμα ίχνη από χρώματα, κυρίως το ερυθρό, χρώμα αρκετά συνηθισμένο για τη συγκεκριμένη θέση και την εποχή του. Σε άλλα σημεία της κλίνης διακρίνονται κυκλικά διακοσμητικά μοτίβο, δύο ζωγραφιστά βούκρανα και μια μεγάλη φιάλη¹⁰. Για την ταυτότητα του επιφανούς νεκρού έχουμε ελάχιστα στοιχεία, μ' εξαίρεση τη διαπιστωμένη πληροφορία ότι αυτός ενταφιάστηκε απευθείας, χωρίς να προηγηθεί καύση του σώματός του σε πυρά¹¹. Είναι πιθανό πάντως ο νεκρός να σχετίζεται με το σημαντικό, αλλά αταύτιστο ακόμη, πόλισμα του αντικρινού λόφου της Παλιοκώστρας, ένα πανάρχαιο πόλισμα με συνεχή οικιστική δραστηριότητα από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. μέχρι και τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια¹².

Εξωτερικά, η πρόσοψη του τάφου είναι ναόσχημη με τριγωνικό α-

«Σιδηροδρομικός Σταθμός Αγγίστης, Μακεδονικός τάφος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 29 (1973-1974), Β΄ Χρονικά, Αθήνα 1980, σ. 786-787. Βλ. επίσης: Δ. Σαμσάρης, *Σ. Σ. Αγγίστας. Αρχαιολογικά ευρήματα της Ανατολικής Μακεδονίας*, Θεσ/νίκη 1973, σ. 8. Σε ό,τι αφορά τη χρονολόγηση του τάφου, να σημειωθεί ότι η Miller St. τον τοποθετεί με βάση τα αρχιτεκτονικά του στοιχεία στα πρώτα έτη του 2^{ου} αι. π.Χ. St. Miller, *Hellenistic Macedonian Architecture. Its style and painted ornamentation*, 1972, σ. 113-114.

8. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Γ. Καραδέδος, «Ανατολικά του Στρυμόνα», Εφημ. Καθημερινή. *Επτά Ημέρες. Μακεδονικοί Τάφοι*, Κυριακή 22 Οκτωβρίου 2000, σ. 28.

9. Οι διαστάσεις του νεκρικού προθαλάμου είναι 2 x 4 μ. και του κυρίως νεκρικού θαλάμου είναι 4 x 5 μ.

10. Διεξοδικά για την κλίνη του τάφου της Αγγίστας, βλ. Κ. Σισμανίδης, *Κλίνες και κλινοειδείς κατασκευές των μακεδονικών τάφων*, Αθήνα 1997, σ. 82-85.

11. Κ. Σισμανίδης, *Κλίνες και κλινοειδείς κατασκευές, Κλίνες και κλινοειδείς κατασκευές*, σ. 82, αλλά και Β. Gossel, *Makedonische Kammergräber*, Berlin 1980, σ. 109.

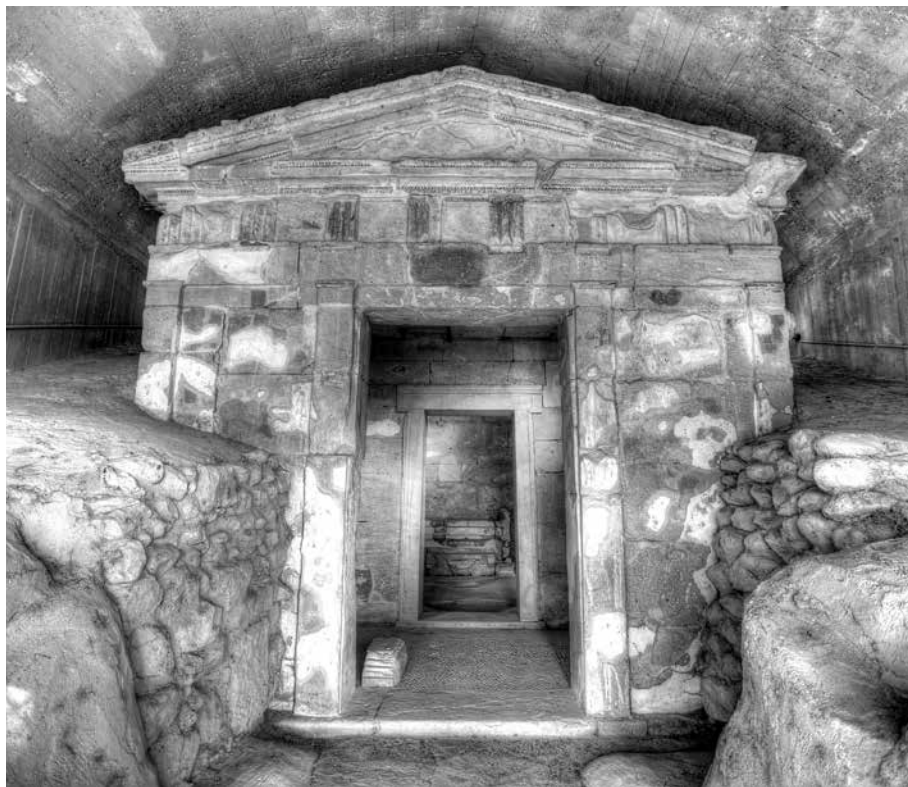
12. Χ. Κουκούλη, W. Höpfner, «Σιδηροδρομικός Σταθμός Αγγίστης, Μακεδονικός τάφος», ό.π., σ. 457.

έτωμα, δωρικό θριγκό και ανάγλυφο επιστύλιο που στηρίζεται σε τέσσερις παραστάδες, οι οποίες φέρουν στο επάνω τμήμα τους κυματιστά επίκρανα. Με συνολικό μήκος 9 μ. και ύψος που φτάνει στα 4,50 μ., ο μακεδονικός τάφος Α΄ του Σταθμού Αγγίστας¹³ ανήκει στα αξιολογότερα ταφικά μνημεία της πρώιμης ελληνιστικής εποχής, απ' όσα τουλάχιστον έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα στη γη της νοτιοανατολικής μακεδονικής ενδοχώρας¹⁴. Δυο μικρά ανοίγματα στην καμάρα της οροφής του νεκρικού θαλάμου μαρτυρούν ότι ο τάφος συλήθηκε, άγνωστο ωστόσο πότε.

Ιδιαίτερα εντυπωσιακός αποτιμάται πως είναι ο τρόπος δόμησης του μνημείου, καθώς προτιμήθηκε ο υπέργειος τύπος δόμησης. Ο τύπος αυτός συνίσταται στην ανέγερση του ταφικού μνημείου απευθείας πάνω στην επιφάνεια του εδάφους και στην επικάλυψή του από φερτό χώμα, που συσσωρευμένο σε μεγάλες ποσότητες σχηματίζει τύμβο, επίτευγμα μεγαλόπνοο και ευφημία της δημιουργίας ενός τύμβου «τρανού», όσο και το εγχείρημα εκείνων που τον «τράνεψαν».

13. Η προσδιοριστική επισήμανση *μακεδονικός τάφος Α΄*, που προτείνεται από την αρχαιολογική κοινότητα, αποσκοπεί στη διάκρισή του από τον *μακεδονικό τάφο Β΄*, που ανασκάφηκε στην ίδια περιοχή το φθινόπωρο του 1928 στη διάρκεια κατασκευαστικών εργασιών στο δίκτυο της υφιστάμενης σιδηροδρομικής γραμμής. Στο διάβα του χρόνου ωστόσο, το μνημείο παραχώθη και ξεχάστηκε για να ξαναβρεθεί τον Οκτώβριο του 1993, οπότε και μελετήθηκε εκ νέου. Αρχιτεκτονικά πρόκειται για έναν μονοθάλαμο καμαροσκεπή μακεδονικό τάφο, δομημένο επίσης από εγχώριο παρόλιθο, η χρονολόγηση του οποίου τοποθετείται στο 295 π.Χ. Γ. Καραδέδος, Μ. Μικολαΐδου-Πατέρα, «Πρόταση αποκατάστασης μακεδονικού τάφου Β΄ Σιδηροδρομικού Σταθμού Αγγίστας Σερρών», *ΑΕΜΘ*, Θεσ/νίκη 07-03-2015, υπό δημοσίευση.

14. Μακεδονικοί τάφοι ανάλογης τυπολογίας και χρονολόγησης έχουν ανασκαφεί στα Ν. Κερδύλλια και στην Αμφίπολη Σερρών, στο Οφρύνιο Καβάλας και αλλού.

Η πρόσοψη του μακεδονικού τάφου Α΄ στον Σταθμό Αγγίστας
(φωτογρ. αρχείο: Ωδή Αμφιπόλεως).

Άποψη του τύμβου του μακεδονικού τάφου Α΄ στον Σταθμό Αγγίστας.
(φωτογρ. αρχείο: Ωδή Αμφιπόλεως).

DIMITRIOS A. TSINTARIS

MACEDONIAN TOMB IN THE SETTLEMENT RAILWAY
STATION AGGISTA. THE CHRONICLE
OF ONE PRE-ANNOUNCED EXCAVATION

Abstract

In 1967 Macedonian tomb of the 3rd century BC in a tumulus hill close to the settlement Railway Station Angista was excavated. The facade of the tomb is Doric rhythm, temple shaped with triangular pediment, entablature embossed architrave and wavy capitals supported by pilasters. The monument is internally formed in two vaulted rooms, an antechamber and the main burial chamber, both made of solid pieces of domestic lime stone. In the back of the main chamber the stone bed of the deceased was found, whose surface retained traces of the design and colors of the original decoration. Mosaics of white pebbles are part of the floor decoration in both chambers. For the identity of the prominent deceased we have few facts, with the exception of the fact that he was buried directly, without burning his body in a fire.

Particularly impressive is the way of building the burial monument directly on the surface of the ground and then covering it with portable soil, which has accumulated in large quantities, led to the creation of a large tumulus.

Although the archaeological community initially ignored the existence of a burial monument inside the tumulus, in the loud memories and the collective memory of the elderly inhabitants of the settlement there was always the belief that the dredger was artificial and creation of some people of an earlier age, executing commands from others. This is an interesting case of local folk tradition, which was kept alive and proved true years later.

ΜΑΡΙΑ ΛΟΥΚΜΑ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΟΥΖΑ

ΤΑ ΟΘΩΜΑΝΙΚΑ ΤΕΜΕΝΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΥΛΙΚΩΝ ΔΟΜΗΣΗΣ¹

1. Η πόλη των Σερρών στα οθωμανικά χρόνια

Κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής περιόδου, θρησκευτικά και πολιτιστικά κτίρια κατασκευάστηκαν με μεγάλη ποικιλία από αρχιτεκτονικά και δομικά χαρακτηριστικά. Πόλεις όπως οι Σέρρες (εικ. 1) αναπτύχθηκαν και έλαβαν χώρα διαδοχικές μεταρρυθμίσεις.

Η εγκατάσταση των Οθωμανών τον Σεπτέμβριο του 1383, στις Σέρρες, έγινε έξω από το βυζαντινό οχυρωματικό περίβολο, σε νέες συνοικίες δυτικά και νότια της υπάρχουσας πόλης². Στο τέλος του 15^{ου} αιώ-

Εικ. 1. Η οθωμανική αυτοκρατορία κατά τον 15ο αιώνα. *The Cambridge History of Turkey, vol. I, Byzantium to Turkey, 1071-1453, Ed. K. Fleet, map 3 The Ottoman Empire 1453, Istanbul 2009, σ. 20.*

1. Η παρούσα ανακοίνωση δημοσιεύτηκε στα αγγλικά στα πρακτικά του 3rd International Conference on Protection of Historical Constructions, PROHITECH 17, ed. F. M. Mazzolani, A.Lamas, L.Calado, J. M. Proenca, B. Faggiano, Lisboa, 12th-15th July 2017, Full Paper no 193.

2. Μ. Βαφειάδης, «Στρυμών, φύση, ιστορία, έργα, προβλήματα και λύσεις», *Σέρρες 1900-1940, Χώρος και Ιστορία*, Επιμ. Α. Καραδήμου-Γερολύμπου, Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου Τμήμα Εκδόσεων & Βιβλιοθήκης ΤΕΙ Σερρών, 2008, σ. 26.

να δημιουργήθηκαν επιπλέον συνοικίες, για να στεγάσουν τις εβραϊκές οικογένειες που κατέφθαναν από την Ισπανία.

Η οικοδομική δραστηριότητα των Οθωμανών με την ανέγερση δημόσιων κτιρίων και ευαγών ιδρυμάτων, ενίσχυσε την οικονομία και την ευημερία της πόλης, παρά τις συχνές καταστρεπτικές πυρκαγιές στον αστικό χώρο³. Το κέντρο της πόλης σηματοδοτείται από το Εσκή τζαμί (1385) και τη θολωτή αγορά (Μπεξεστένι -σημερινό Αρχαιολογικό Μουσείο), καθώς και από εκτεταμένο συγκρότημα με υποδομές που ενισχύουν την οικονομία και τη διοίκηση της πόλης⁴.

Η αύξηση του πληθυσμού, σύμφωνα με το οθωμανικά αρχεία, έκανε τις Σέρρες να είναι η δεύτερη σε μέγεθος πόλη -μετά από τη Θεσσαλονίκη- στο ανατολικό τμήμα της Μακεδονίας, κατά το 15^ο και 16^ο αιώνα⁵. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, η σιδηροδρομική σύνδεση με Θεσσαλονίκη και Κωνσταντινούπολη ενίσχυσε τη λειτουργία της πόλης. Έτσι, μαζί με το Μοναστήρι και τη Θεσσαλονίκη οι Σέρρες συγκαταλέγονται μεταξύ των σημαντικότερων πόλεων ως προς τον πληθυσμό και την εμπορική δραστηριότητά τους⁶.

2. Η ιστορία των τεμενών της πόλης

Όταν ο Οθωμανός περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπή επισκέφθηκε την πόλη των Σερρών το 1667, αναφέρει την ύπαρξη 12 τεμενών, ενώ συνολικά 36 τζαμιά καταγράφονται το 1905 σε άλλο δημοσιευμένο έγγραφο⁷. Σήμερα, σώζονται μόλις τρία τζαμιά στις Σέρρες (εικ. 2): το Μεχμέτ Μπέη τζαμί ανατολικά της πόλης, το τζαμί Ζεντζιολί ή Ζιντζεολί (τζαμί Σελτσούκ Χατούν) στο κέντρο της πόλης και το Μουσταφά Μπέη τζαμί στα δυτικά της πόλης.

Το Μεχμέτ Μπέη τζαμί, σύμφωνα με την κτητορική του επιγραφή που βρίσκεται στην κεντρική είσοδο, κτίστηκε το 1492-1493 από τον Μεχμέτ Μπέη, σύζυγο της πριγκίπισσας Σελτσούκ Χατούν, κόρης του

3. Ο.π. σ. 27. Πυρκαγιές έλαβαν χώρα το 1630, 1638/8, 1714, 1763 καθώς και στα νεότερα χρόνια 1849 και 1913. Προσπάθειες πολεοδομικής αναμόρφωσης της πόλης έφεραν οι δύο πυρκαγιές των νεότερων χρόνων (1849 και 1913), η πρώτη στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας για να οργανωθεί κατά το δυτικό-ευρωπαϊκό πρότυπο και μετά την δεύτερη στην νεοελληνική περίοδο που οδήγησε σε συνολική αναδιοργάνωση.

4. Ο.π., σ. 27.

5. E. G. Gavra, «The Zincirli Mosque in Serres», *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek lands: toward a social and economic history: studies in honor of John C. Alexander*, ed. E. Kolovos, Ph. Kotzageorgis, S. Laiou, M. Sariyannis, Isis Press, Istanbul 2007, σ. 137.

6. Μ. Βαφειάδης, «Στρυμών, φύση, ιστορία, έργα, προβλήματα και λύσεις», ό.π., σ. 27.

7. H. Lowry, *The Selcuk Sultan Cami' in Serez (Serres) & it's place in Early Ottoman Architecture*, Bahcesehir University Press, Istanbul, 2013, σ. 22-25.

Εικ. 2: α. Μεχμέτ Μπέη τζαμί, http://old.serres.gr/oth_ktiria/el/mehmedBey, β. Τζινζιρολί τζαμί, φυλλάδιο ΥΠΠΟΑ, γ. Μουσταφά Μπέη τζαμί, <http://www.serrelib.gr/serres6.htm>.

σουλτάνου Βαγιαζήτ Β΄, η οποία έζησε στις Σέρρες τις τελευταίες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα⁸. Το τζαμί αποτελούσε το κεντρικό κτίσμα ενός συγκροτήματος που ήταν χτισμένο στα ανατολικά όρια της πόλης, στο ρέμα των Αγίων Αναργύρων, με χώρο πρασίνου και δέντρα όπου οι Οθωμανοί χρησιμοποιούσαν ως χώρο αναψυχής⁹. Μετά από 300 περίπου χρόνια λειτουργίας και συντήρησης (1783) από τα εισοδήματα των κατακτήσεων του Αχμέτ Πασά, άρχισε να παραμελείται. Το 1815, έχουν καταγραφεί εργασίες επισκευής των θόλων με μολυβδόφυλλα¹⁰. Το 1892, προκειμένου να προστατευτεί το τζαμί του Αχμέτ Πασά από τις καταχώσεις που προκαλούσαν οι συχνές υπερχειλίσεις του γειτονικού ρέματος των Αγίων Αναργύρων, μετακινήθηκε η κοίτη του τελευταίου¹¹. Έως το 1907 το κτίριο διατηρήθηκε άθικτο με τον περίβολό του, ενώ την περίοδο του μεσοπολέμου ο μιναρές του κατεδαφίστηκε. Τη δεκαετία του '70 έγιναν κάποιες εργασίες επισκευής, όπως στεγανοποίηση των θόλων (1972-73), απομάκρυνση των καταχώσεων και υποστύλωση του προστώου (1976)¹². Το 1995 πραγματοποιήθηκε πρόγραμμα εργασιών για την αποκατάσταση του προστώου που είχε καταρρεύσει με τοποθέτηση εκ νέου των κιόνων και ανακατασκευή των οξυκόρυφων τόξων¹³.

8. Τζαμί Μεχμέτ Μπέη (ή «Αγία Σοφιά»). *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, Υπουργείο Πολιτισμού-Δ/ση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2008, σ. 279 (Στ. Δαδάκη).

9. N. Konuk, *Ottoman Architecture in Greece*, Center for Strategic Research, Ankara 2010, σ. 303-304.

10. Ό.π., σ. 305.

11. Δ. Ζυγομαλάς, *Η προστασία των αρχιτεκτονικών μνημείων του βορειοελλαδικού χώρου από την οθωμανική κατάκτηση έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1361-1939)*, διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., 2013, σ. 214.

12. *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 281 (Στ. Δαδάκη).

13. Ό.π.

Στο σημερινό κέντρο της πόλης, ανάμεσα σε σύγχρονες οικοδομές, βρίσκεται το Τζιντζιρλί τζαμί, το δεύτερο από τα τρία σωζόμενα τεμένη της πόλης των Σερρών. Ο ακριβής χρόνος ανέγερσης δεν είναι γνωστός. Κάποιοι μελετητές τον τοποθετούν κατά το β΄ μισό του 16^{ου} αιώνα¹⁴, ενώ άλλοι θεωρούν ότι ανήκε στο ίδρυμα της Σελτσούκ Χατούν, συζύγου του Μεχμέτ, και το χρονολογούν στα τέλη του 15^{ου} αιώνα¹⁵. Ένα στοιχείο που ενισχύει τη δεύτερη άποψη αποτελεί η δεντροχρονολόγηση της ξυλείας που χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή του τεμένου και έδωσε ως έτος κοπής το 1492¹⁶. Το 1859, αναφέρονται επισκευές στο τζαμί¹⁷. Μετά το 1913, το τέμενος αποτέλεσε δημόσιο κτήμα και εντάχθηκε στην Υπηρεσία Ανταλλάξιμων περιουσιών, για να χρησιμοποιηθεί ως αποθήκη ξυλείας και ως αποθήκη του Στρατού κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το 1964, αγοράστηκε από το δημόσιο και το 1980 περιήλθε στη διαχείριση του Υπουργείου Πολιτισμού. Το διάστημα 1975-1985 δόθηκε προτεραιότητα στην απαλλοτρίωση των όμορων ιδιοκτησιών, προκειμένου το μνημείο να αποκτήσει περιβάλλοντα χώρο. Μετά από μελέτη αποκατάστασης που εκπονήθηκε τα έτη 1994-1999 από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Καβάλας (πρώην 12η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων), έγιναν εργασίες στην εξωτερική τοιχοποιία του και στη στέγασή του με μολυβδόφυλλα. Από το 2010 έως το 2012, ολοκληρώθηκαν οι απαιτούμενες εργασίες στο εσωτερικό του μνημείου, ώστε το 2013 το μνημείο να αποδοθεί στο κοινό ως χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων¹⁸.

Το τρίτο τέμενος που σώζεται στην πόλη των Σερρών είναι το Μουσταφά Μπέη τζαμί στη δυτική πλευρά της πόλης. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή του ανεγέρθηκε το 1519 από τον Μουσταφά Μπέη¹⁹, έχοντας ως αρχικό πυρήνα ένα μονόχωρο κτίσμα. Το τέμενος μάλλον αποτελούσε κτίσμα μεγαλύτερου συνόλου με μεντρεσέ, τεκέ και σχολείο. Μετά το 1923 αγοράστηκε ως ανταλλάξιμη περιουσία και χρησιμοποιήθηκε ως ξυλουργείο για πολλά χρόνια²⁰. Τη δεκαετία του '80 έγιναν κάποιες επισκευαστικές εργασίες στο προστώ του.

14. M. Kiel, *Serres, Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, Variorum Publishing Group, 1971, σ. 443. Ζιντζιρλί Τζαμί. *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 284 (Α. Μπακιωτζής-Λ. Σαμπανοπούλου).

15. H. W. Lowry, *The Selcuk Sultan Camii in Serez (Serres)*, ό.π., σ. 22-25.

16. Ζιντζιρλί τζαμί, *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, ό.π., σ.284.

17. Serres. N. Konuk, *Ottoman Architecture in Greece*, ό.π. σ. 303-319.

18. Τζιντζιρλί τζαμί Σερρών, Επιμ. Στ. Δαδάκη, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού - 12^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Καβάλα 2013 (φυλλάδιο).

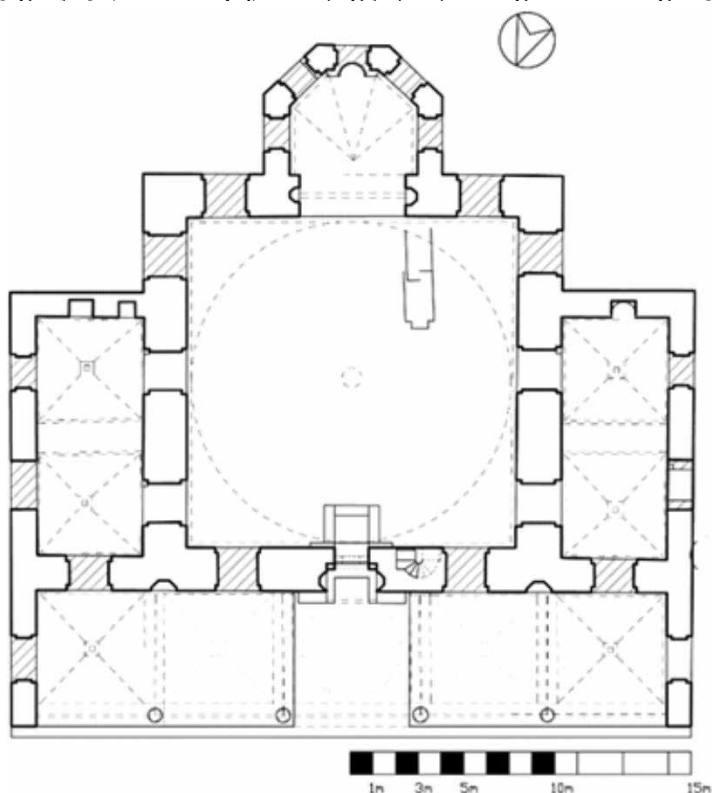
19. Τζαμί Μουσταφά Μπέη. *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 282 (Στ. Δαδάκη).

20. Serres. N. Konuk, *Ottoman Architecture in Greece*, ό.π., σ. 310.

3. Καταγραφή των φθορών στα οθωμανικά τεμένη

Η σημερινή κατάσταση των οθωμανικών τεμενών ποικίλει. Στο Τζιντζιολί τζαμί, οι εργασίες αποκατάστασης που πραγματοποιήθηκαν καθώς και η χρήση του ως χώρο για περιοδικές εκθέσεις το καθιστούν ενεργό στη ζωή της πόλης. Οι απαιτούμενες επεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν για να ανασταλούν οι παράγοντες φθορών στο κτιριακό όγκο του, δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες για τη διατήρησή του στις επόμενες γενιές. Δεν ισχύει το ίδιο για τα άλλα δύο σωζόμενα τεμένη των Σερρών.

Το Μεχμέτ Μπέη τζαμί (εικ.3) είναι ένα από τα μεγαλύτερα σωζόμενα τεμένη στα Βαλκάνια εκτός της Ανδιανουπόλεως²¹. Αποτελείται από ένα κεντρικό χώρο, σχεδόν τετράγωνο, μήκους 14,55 μ. με περιμετρική τοιχοποιία πάχους 1,95 μ. Στην νότια πλευρά του προεξέχει πενταγωνικός χώρος (σε κάτοψη) του μιχράμπ με τοιχοποιία πάχους 1,10 μ.,

Εικ. 3: α. Κάτοψη του Μεχμέτ Μπέη τζαμιού, όπου με διαγράμμιση σημειώνονται τα ανοίγματα που είναι κλειστά.

21. Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, ό.π., σ. 279 (Στ. Δαδάκη).

παρόμοια με των παράπλευρων ορθογώνιων διαμερισμάτων διαστάσεων περίπου 10,60 x 4,70 μ. Βόρεια, καλύπτοντας όλο το μήκος των χώρων (27,74 μ.), διατηρείται προστώο πλάτους 5,88 μ.

Αντιμετωπίζει αρκετά προβλήματα. Βασική αιτία φθοράς του κτι-

Εικ. 4: α. Λεπτομέρεια της κόγχης του μιχράμπ, β. ρωγμές σε άνοιγμα της όψης, γ. κλειστό άνοιγμα με σύγχρονα υλικά.

ρίου από τα χρόνια που λειτουργούσε, ήταν οι υπερχειλίσεις του ρέματος, μέσα στο οποίο είναι κατασκευασμένο. Φερτά υλικά και νερό επιταχύνουν τη διάβρωση των υλικών κατασκευής και οδηγούν στην αποδιοργάνωση της δομή του κτίσματος. Σήμερα, μεγάλο μέρος του όγκου του είναι καλυμμένο με τα φερτά υλικά και εσωτερικά σχεδόν όλο το δυτικό διαμέρισμα του. Η δράση της υγρασίας επιδρά τόσο στην εμφάνιση της κατασκευής, όσο και στην αντοχή των υλικών.

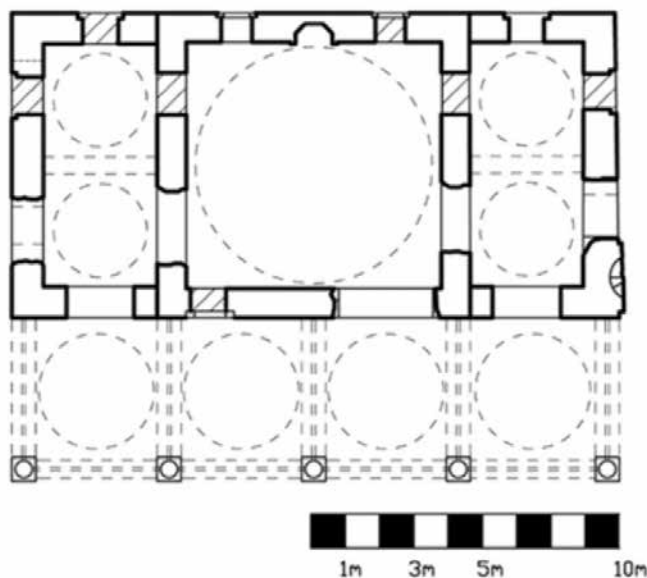
Επιπρόσθετα, η ολοκληρωτική απώλεια του υλικού επιστέγασης των θόλων από τα φύλλα μολύβδου που υπήρχαν, έχει ως αποτέλεσμα την έκθεση των υλικών κατασκευής των θόλων (πλίνθοι και κονίαμα) στους διαβρωτικούς παράγοντες (εικ. 4α). Επιπλέον, στο μνημείο εμφανίζεται έντονη η δράση βιολογικών παραγόντων μέχρι και ανώτερα φυτά, η οποία έχει ως αποτέλεσμα εκτεταμένες φθορές λόγω χημικών και κυρίως μηχανικών διαδικασιών.

Οι εξωτερικές όψεις είναι κατασκευασμένες με λαξευτούς ορθογώνιους λίθους ποικίλων διαστάσεων από 0,65x0,25 μ. έως 1,20x0,35 μ., χωρίς ενδιάμεσο κονίαμα όπου διαμορφώνονται τρεις ή τέσσερις σειρές ανοιγμάτων. Οι λίθοι κατασκευής γενικά σώζονται σε καλή κατάσταση, αν και σε περιοχές κυρίως μέχρι τη δεύτερη σειρά ανοιγμάτων από κάτω παρατηρείται απομείωση υλικού, αποκολλήσεις θραυσμάτων και χρωματική αλλοίωση. Ρωγμές εμφανίζονται κυρίως με τη μορφή αποκόλλησης λίθων και στα κλειδιά των ανοιγμάτων (εικ. 4β). Φυτά εμφανίζονται διάσπαρτα στους αρμούς των λίθων καθώς και ως χρωματική αλλοίωση. Τα ανοίγματα της πρώτης σειράς είναι σχεδόν όλα κλειστά είτε με σύγχρονες πρόχειρες είτε με πιο προσεγμένες κατασκευές και δεν είναι ορατά λόγω των φερτών υλικών του χεμάρρου (εικ. 4γ).

Εικ. 5: α. Μέρος εσωτερικής τοιχοποιίας, β. Διάβρωση των υλικών δόμησης, γ. Παρουσία ρωγμών και βιολογικής προσβολής στον θόλο.

Εσωτερικά στις τοιχοποιίες του μνημείου, οι οποίες είναι κατασκευασμένες με λιθοδομή, το επίχρισμα έχει αποκολληθεί και διατηρείται μόνο τμηματικά και σε υψηλότερα επίπεδα φέροντας ίχνη από το χρωματικό διάκοσμο (εικ. 5α). Κατά τόπους στις τοιχοποιίες έχουν γίνει σύγχρονες επεμβάσεις- αμοιολογήματα. Επίσης, αποδιοργάνωση της λιθοδομής προσδιορίζεται μέχρι σε ύψος 0,80-1 μ. από το δάπεδο (εικ. 5β). Ρωγμές εμφανίζονται κυρίως στο κέντρο των τοξωτών ανοιγμάτων. Οι θολωτές κατασκευές εσωτερικά δεν σώζουν παρά ίχνη επιχρίσματος και εμφανίζεται βιολογική αλλοίωση. Τρεις ρωγμές ξεκινούν από τα ανοίγματα της τελευταίας ζώνης προς το κέντρο του κεντρικού θόλου (εικ. 5γ).

Εικ. 6: α. κάτοψη του Μουσταφά Μπέη τζαμιού, όπου σημειώνονται τα κλειστά ανοίγματα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διατήρηση του δαπέδου από κεραμικές πλάκες σε όλη σχεδόν την επιφάνεια του κεντρικού χώρου, οι οποίες διατηρούνται σε μέτρια κατάσταση με θραύσεις και απομείωση υλικού κυρίως λόγω της υγρασίας και της κακής χρήσης.

Το Μουσταφά Μπέη τζαμί (εικ. 6), αποτελείται από έναν αρχικό κεντρικό χώρο προσευχής σχεδόν τετράγωνο, πλευράς 7,20 μ., με το μιχράμπ και δύο παράπλευρες αίθουσες, πλάτους 3,32 μ., οι οποίες κατασκευάστηκαν μετά από σύντομο χρονικό διάστημα. Στη δυτική πλευρά, οι χώροι ενοποιήθηκαν με προστώ και στη ΝΔ γωνία κατασκευάστηκε μιναρές. Ταυτόχρονα με την προσθήκη των δύο αιθουσών, τα πάνω ανοίγματα βόρειας και νότιας όψης του αρχικού χώρου κλείνονται και τα κάτω μετατρέπονται σε θύρες. Η κατασκευή του τζαμιού σε δύο φάσεις ταυτοποιείται κυρίως από τους αρμούς εξωτερικά, όπου οι τοιχοποιίες των παράπλευρων αιθουσών ακουμπούν επάνω στον αρχικό όγκο (εικ. 7α). Ένα στοιχείο επιπλέον, αποτελεί και το διαφορετικό πάχος των τοίχων με 0,85 μ. στον αρχικό χώρο και 0,92 μ. στις δύο αίθουσες. Εξωτερικά όσο και εσωτερικά, επίχρισμα ενοποιούσε τις όψεις και διαμόρφωνε τα απαραίτητα μορφολογικά στοιχεία.

Σήμερα, το τέμενος διατηρείται σε μέτρια κατάσταση διατήρησης. Η χρήση του χώρου ως ξυλουργείο για πολλές δεκαετίες αλλοίωσε το χαρακτήρα του με την τοποθέτηση σύγχρονων υλικών στο δάπεδο και σε κάποια ανοίγματα αλλά κυρίως στην εσωτερική όψη όπου διαμορφώθηκε είσοδος από οπλισμένο σκυρόδεμα. Η κάτω ζώνη κυρίως των ανοιγμάτων συγκεντρώνει τα περισσότερα προβλήματα, καθώς διαπλατύνθηκαν και σε κάποιες περιπτώσεις σφραγίστηκαν με πρόχειρο τρόπο (εικ. 7β). Η έλλειψη υλικού επιστέγασης των θόλων, όπως και στο Μεχμέτ Μπέη τζαμί, σε συνδυασμό με την μεγάλη παρουσία φυτών στην οροφή (εικ. 7γ), ενισχύει την φθορά του μνημείου.

Εξωτερικά, επίχρισμα σώζεται κυρίως στην ανατολική όψη σε μέτρια κατάσταση λόγω των αποφλοιώσεων που παρατηρούνται.

Εικ. 7: α. Εξωτερικός αρμός σύνδεσης των τοιχοποιιών, β. επεμβάσεις στο εσωτερικό του μνημείου, γ. άποψη της κατάστασης διατήρησης της επίστεψης του τεμένους.

Εσωτερικά στις τοιχοποιίες, επίχρισμα σώζεται κυρίως κατά περιοχές ανάμεσα στα ανοίγματα. Στους θόλους σώζεται κατά τόπους επίχρισμα, είναι αισθητή η παρουσία βιολογικών αλλά δεν παρατηρούνται ρηγματώσεις. Οι ξυλοδεσιές στις τοιχοποιίες διακρίνονται και αναπτύσσονται σε δύο επίπεδα στο ύψος των ανοιγμάτων και στην αρχή των τοξωτών διαμορφώσεων. Επίσης, στον κεντρικό χώρο σώζεται κατά περιοχές κεραμικές ορθογώνιες πλάκες του δαπέδου του.

4. Υλικά και τεχνικές δόμησης των τεμενών

Τα σωζόμενα τεμένη της πόλης των Σερρών είναι κτισμένα από φέρουσα τοιχοποιία με λίθους και πλίνθους ενώ οι θόλοι αποκλειστικά με πλίνθους.

Στο Μεχμέτ Μπέη τζαμί, οι τοιχοποιίες έχουν κατασκευαστεί από λίθους και κονίαμα, όπου εξωτερικά έγινε επένδυση με λαξευτές ορθογωνικές πλάκες από μαργαϊκό ασβεστόλιθο (εικ. 8α) και εσωτερικά επιχρίστηκε με δύο στρώσεις κονιάματος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξωτερική επένδυση του τζαμιού, της οποίας ο ενιαίος σχεδιασμός σε επάλληλες οριζόντιες ζώνες έχουν καλύψει όλες τις τοιχοποιίες. Η επένδυση έγινε με πλάκες διαφορετικών μεγεθών αλλά παρόμοιου πλάτους, 12 εκατοστών, χωρίς ενδιάμεσο κονίαμα αλλά με εσωτερικά μεταλλικά άγκιστρα για την στερέωση τους. Οι λίθινες αυτές πλάκες, στα ανοίγματα της τοιχοποιίας ακολουθούν την οξυκόρυφη απόληψη τους, δημιουργώντας εσωτερικά πλαίσιο για τη στερέωση του κουφώματος του παραθύρου. Επίσης, στην πρώτη ζώνη ανοιγμάτων έχουν την απαραίτητη λάξευση για τη δημιουργία των ορθογωνίων πλαισίων με κυμάτια, καθώς και στην επιστέγαση δημιουργούνται οι απαραίτητες εσοχές για τη στήριξη των μολυβδόφυλλων που στέγαζαν τα πλευρικά διαμερίσματα.

Εσωτερικά, προσεγμένη δόμηση με λαξευτούς λίθους ορίζει την προεξοχή του μιχράμπ, διαμορφώνει την κεντρική πύλη (εικ. 8β) και την κλίμακα που οδηγεί στην υπερυψωμένη εξέδρα. Λίθοι χρησιμοποιούνται στα ανοίγματα της πρώτης ζώνης ως θολίτες των τοξωτών απο-

Εικ. 8: α. εξωτερικοί λαξευτοί λίθοι, β. άποψη της εσωτερικής κύριας όψης, γ. σκαφοειδής θόλος πλευρικού διαμερίσματος.

λήξεων. Από πλίνθους διαμορφώνονται οι τοξωτές απολήξεις όλων των ανοιγμάτων των επόμενων ζωνών καθώς και των ανοιγμάτων της πρώτης ζώνης που οδηγούν στα πλευρικά διαμερίσματα.

Πλίνθοι χρησιμοποιούνται για να διαμορφωθούν τα τέσσερα τόξα του κεντρικού χώρου, τα ημιχώνια και τελικά τον κεντρικό θόλο. Με την ίδια τεχνική κατασκευής με πλίνθους κατασκευάζονται και οι σκαφοειδή θόλοι (Εικ. 8γ) που στεγάζουν τα πλευρικά διαμερίσματα. Επίσης, κεραμικές πλάκες δύο σχεδίων, πάχους 3 έως 5,5 εκ., εξαγωνικού σχήματος πλευράς 20 εκ. και ορθογωνικές 48x26 εκ., με ενδιάμεσο κονίαμα περίπου 2-3 εκ., καλύπτουν το δάπεδο.

Εύλινος ελκυστήρας, διατηρείται στο άνοιγμα προς το μιχράμπ στην αρχή της τοξωτής απόληξης.

Το επιμελημένο προστώο που σώζεται στο μεγαλύτερο μέρος του στην πρόσοψη του τζαμιού, έχει τέσσερις μονολιθικούς κίονες από μάρμαρο που ενώνονται με πλίνθινα τόξα για να καταλήξουν στην πρόσοψη. Από πλίνθους είναι κατασκευασμένοι οι τέσσερις πλευρικοί σκαφοειδής θόλοι και ο κεντρικός ημισφαιρικός θόλος της στέγασης του προστώου. Η πρόσοψη, ακολουθεί τον ίδιο τρόπο επένδυσης με λίθινες πλάκες όπως και στο υπόλοιπο εξωτερικό του μνημείου με λαξεύσεις για να διαμορφωθούν κόγχες και κεντρικά σε εσοχή η κεντρική είσοδο προς το τζαμί. Η κεντρική είσοδος διατηρεί μαρμάρινο πλαίσιο και κοσμείται με κυμάτια από πράσινο Θεσσαλικό λίθο.

Από την άλλη πλευρά, το Μουσταφά Μπέη τζαμί είναι κατασκευασμένο με πιο λιτό τρόπο. Οι τοιχοποιίες έχουν κατασκευαστεί με αργολιθοδομή που εξωτερικά (Εικ. 9α) και εσωτερικά εκτός από τους λίθους υπάρχουν και πλίνθοι σε ένα αμελές σύστημα δόμησης. Υπάρχουν γωνιόλιθοι στις ακμές του κτιρίου τόσο των πλευρικών δωματίων όσο και της αρχικής δομής. Η δόμηση γίνεται πιο επιμελημένη στο τύμπανο του κεντρικού θόλου και στο προστώο. Τα ανοίγματα είναι τοξωτά με επίστεψη από οξυκόρυφα τόξα σε εσοχή από την τοιχοποιία και διαμορφώνονται εξολοκλήρου με πλίνθους. Με πλίνθους διαμορφώνονται

Εικ. 9: α. τμήμα εξωτερικής τοιχοποιίας, β. εσωτερικά οι θολίσκοι του προστώου, γ. άποψη του προστώου.

και τα δύο κυκλικά ανοίγματα που υπάρχουν στην νότια όψη.

Ο κεντρικός θόλος, οι δύο μικροί θόλοι σε κάθε πλευρικό δωμάτιο όπως και οι θόλοι που στεγάζουν το προστώο (εικ. 9β) είναι κατασκευασμένα από πλίνθους. Το προστώο στηρίζεται σε πέντε μονολιθικούς κίονες με κιονόκρανα επίσης μαρμάρινα τα οποία είναι διακοσμημένα με ρομβοειδή σχήματα. Μεταλλικοί ελκυστήρες διατάσσονται σε όλα τα τόξα του προστώου (εικ. 9γ).

Οι ξυλοδεσιές διακρίνονται σε όλο σχεδόν το μνημείο τόσο καθ' ύψος όσο και η διάταξή του ανά δύο, τετραγωνικής διατομής διαστάσεων 10x10 εκ.

5. Μελέτη των υλικών δόμησης

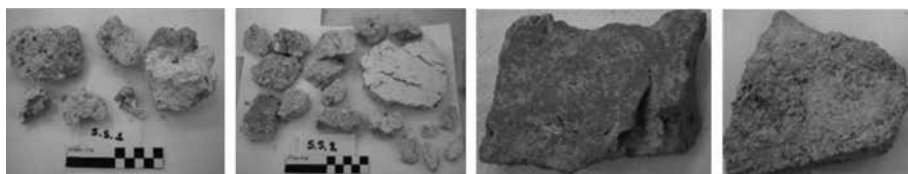
Αξιολογώντας τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τα προηγούμενα στάδια μελέτης για κάθε μνημείο ξεχωριστά (βαθμό και κατάσταση διατήρησής του), προσδιορίστηκαν οι δυνατότητες δειγματοληψίας υλικών κατασκευής και οι θέσεις τους, έτσι ώστε να μελετηθούν τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά τους. Οι αναλύσεις έγιναν στο εργαστήριο Δομικών Υλικών του τμήματος Πολιτικών Μηχανικών του Α.Π.Θ.

Από το Μεχμέτ Μπέη τζαμί συλλέχθηκαν δείγματα από το κονιάμα δόμησης που είχε χρησιμοποιηθεί, επίχρισμα από περισυλλογή, θραύσματα πλίνθων από το δάπεδο και ένα θραύσμα από το λίθο της εξωτερικής επένδυσης του μνημείου (εικ. 10).

Τα δείγματα του κονιάματος δόμησης συλλέχθηκαν από τρεις διαφορετικές θέσεις: εξωτερικά από την τοιχοποιία που υπήρχε ο μιναρές, ανάμεσα στους λίθους στην προεξοχή του μιχράμπ και εσωτερικά από το πλευρικό δωμάτιο όπου υπήρχε οπή δοκοθήκης. Παρόμοια εικόνα (Πιν. 1) έδειξαν και τα τρία δείγματα. Πρόκειται για λευκά συμπαγή ασβεστο-ποζολανικά κονιάματα με ικανοποιητική αντοχή (2,9-3 MPa) και πορώδες να κυμαίνεται από 22-29%, κυρίως λόγω της παρουσίας υψηλού ποσοστού λεπτόκοκκων αδρανών. Κυριαρχούν τα λεπτόκοκκα φυσικά αδρανή με αναλογία κονιάς/αδρανών 1/2 με λίγα χονδρόκοκκα στρογγυλεμένα φυσικά αδρανή.

Αρίθμηση δειγμάτων κονιάματος δόμησης	Ολικά οξειδία %κ.β σεCaO	Ολικά οξειδία %κ.β σε (Al ₂ O ₃ +SiO ₂ +Fe ₂ O ₃)	Πορώδες %	Φαινόμενο Ειδ. Βάρος	Αντοχή σε θλίψη (MPa)	λόγος Κονιάς/Αδρανών
SS 1	33.58%	31.62%	32.90%	1,54	3.06MPa	1/2
SS 5			29.64%	1.64	-	1/2
SS 6			23.49%	1,56	2.9 MPa	-

Πίνακας 1: Χαρακτηριστικά των δειγμάτων από κονιάμα δόμησης

Εικ. 10: Άποψη των τεσσάρων κατηγοριών δειγμάτων που συλλέχθηκαν από το Μεχμέτ Μπέη τζαμί.

Ένα δείγμα επιχρίσματος περισυλλέχθηκε από το εσωτερικό κεντρικό χώρο του μνημείου, το οποίο πιθανά είναι από την βόρεια τοιχοποιία του. Πρόκειται για δύο στρωμάτων κονιάματα με διαφορετικό χρωματισμό και σύσταση, καλή συνάφεια μεταξύ τους, ενισχυμένα με ίνες διαφορετικής μορφολογίας και περιεκτικότητας αλλά ίδιας προέλευσης. Το κατώτερο στρώμα, που ερχόταν σε επαφή με την τοιχοποιία και έχει ανοικτού κόκκινου χρωματική απόχρωση, είναι ένα ασβεστο-ποξολανικό κονιάμα με μικρή περιεκτικότητα σε αδρανή με αναλογία κονιάς/αδρανών 4/1, μικρή αντοχή σε θλίψη και μεγάλο πορώδες (44,35%) που οφείλεται στην παρουσία κεραμικών αδρανών. Το εξωτερικό στρώμα, λευκής απόχρωσης που πιθανά έφερε και το ζωγραφικό διάκοσμο είναι ασβεστιτικό κονιάμα με μικρή ποσότητα λεπτόκοκκης άμμου. Οι αναλύσεις έδειξαν προσβολή από άλατα που πιθανά προέρχονται από την υγρασία και τα βιολογικά.

Τα δύο δείγματα από τις κεραμικές πλάκες του δαπέδου έδειξαν ότι κατασκευάστηκαν από λεπτόκοκκο υλικό με πόρους ποσοστού 5% μέσης διαμέτρου έως < 500 μm. Έχουν συμπαγή δομή αλλά μορφολογικά υπάρχουν αλλοιώσεις (απομείωση υλικού, αποσάθρωση) λόγω υγρασίας. Η τεχνολογία κατασκευής του δαπέδου δείχνει ότι οι πλάκες αυτές συνδέονται με λεπτή στρώση κονιάματος, η οποία πιθανά να ήταν η βάση πάνω στην οποία είχαν τοποθετηθεί.

Τέλος, ένα θραύσμα από το λίθο της εξωτερικής επένδυσης έδειξε ότι πρόκειται για μαργαϊκό ασβεστόλιθο, με αντοχή σε θλίψη 5,8255 MPa και πορώδες 28,29%.

Εικ. 11: Άποψη των τριών κατηγοριών δειγμάτων που συλλέχθηκαν από το Μουσταφά Μπέη τζαμί.

Αντίστοιχα, δείγματα συλλέχθηκαν και από το Μουσταφά Μπέη τζαμί (εικ. 11).

Τα δείγματα από κονίαμα δόμησης προέρχονται από ένα άνοιγμα του πλευρικού δωματίου και ένα που περισυλλέχθηκε από τον κεντρικό χώρο που πιθανά ανήκει στο θόλο. Τα δύο δείγματα είχαν παρόμοια εικόνα, λευκού χρωματισμού. Πρόκειται για ασβεστιτικό κονίαμα με ομαλή κατανομή αδρανών όπου επικρατούν τα λεπτόκοκκα με μέγιστο τα 8mm. Η ορυκτολογική σύσταση των αδρανών έδειξε ότι πρόκειται για φυσικά αδρανή και μαύρου χρώματος και στη δομή του υπάρχουν λίγοι σβώλοι ασβεσίτη.

Τα δείγματα από επιχρίσματα προέρχονται από περισυλλογή πιθανώς ένα από τον κεντρικό θόλο και ένα από θόλο του προστώου, από τη διαμόρφωση του μιχράμπ, από άνοιγμα του πλευρικού δωματίου και τέλος ένα από το εξωτερικό επίχρισμα της ανατολικής όψης (Πιν. 2). Τα δείγματα που προέρχονται από το κεντρικό θόλο και το πλευρικό δωμάτιο, έδειξαν παρόμοια χαρακτηριστικά και αποτελούν το εσωτερικό στρώμα επιχρίσματος. Πρόκειται για ασβεστιτικό κονίαμα με ποξολανική κονία, όπου η άμμος και οι κεραμικοί κόκκοι δρουν ως αδρανή, είναι λεπτόκοκκα με μεγάλη συμμετοχή από 0,25 έως μέγιστο 1mm. Έτσι εξηγείται και το μεγάλο πορώδες (41,94%- 40,33%). Το δείγμα του επιχρίσματος που προερχόταν από το μιχράμπ και αυτό από το προστώο είχαν παρόμοια εικόνα, ίδιο λευκό χρώμα και ήταν ασβεστιτικά κονιάματα. Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για την εξωτερική στρώση επιχρίσματος, με την διαφορά ότι στο δείγμα από το προστώο εντοπίστηκαν φυτικές ίνες στη δομή του.

Αριθμηση δειγμάτων κονιάματος δόμησης	Ολικά οξείδια %κ.β σεCaO	Ολικά οξείδια %κ.β σε (Al ₂ O ₃ + SiO ₂ +Fe ₂ O ₃)	Πορώδες %	Φαινόμενο Ειδ. Βάρος	Αντοχή σε θλίψη (MPa)	λόγος Κονιάς/ Αδρανών
SM 3.1			43.59%	1,21		
SM 3.2	39.20%	17.44%				
SM 4	33.58%	43.89%	41.94%	1.30	2.50MPa	1/1
SM 7.1			40.33%	1.20	0.78MPa	
SM 8			32.35%	1.85	2.14MPa	
SM 9	39.18%	22.71%	36.38%	1.44		

Πίνακας 2: Χαρακτηριστικά των δειγμάτων από επίχρισμα.

Τα δείγματα από πλίνθους προέρχονται ένα από την ανατολική εσωτερική τοιχοποιία και ένα από άνοιγμα του πλευρικού δωματίου.

Συγκρίνοντάς τα, το δείγμα της τοιχοποιίας είναι πιο συμπαγές με λεπτότερη δομή και μικρότερο πορώδες. Η πλίνθος από το πλευρικό δωμάτιο δεν έχει προσεγμένη επεξεργασία, διαφορετική τραχύτητα οι δύο επιφάνειες της και είναι από χονδρόκοκκο πηλό.

Τέλος, συλλέχθηκε ένα δείγμα από κονίαμα που υπήρχε σε πολλές περιοχές στις εσωτερικές τοιχοποιίες και πιθανά πρόκειται για κονίαμα επέμβασης μεταγενέστερης φάσης, το οποίο ήταν ένα κονίαμα αργίλλου με λεπτή κοκκομετρία που στη συμπαγή δομή του περιείχε φυτικές ίνες.

6. Εκτίμηση των μνημείων

Από τη μελέτη των δύο οθωμανικών μνημείων της πόλης των Σερρών διαφαίνεται η αναγκαιότητα της διατήρησης των δύο αυτών δειγμάτων της Οθωμανικής αρχιτεκτονικής. Πρόκειται για δύο μνημεία, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των οποίων, καλύπτουν μία χρονική περίοδο, της οποίας ελάχιστα δείγματα έχουν διασωθεί. Επίσης, αποτελούν αναγνωρίσιμα σημεία στην πόλη που βρίσκονται, είναι τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς και συνδέονται στενά με την ιστορία του τόπου. Διαπιστώθηκε ότι η εγκατάλειψη των μνημείων αυτών και η ταυτόχρονη έλλειψη συντήρησης τους οδήγησαν στην κακή κατάσταση που βρίσκονται και ότι ο μόνος τρόπος για να διατηρηθεί η ιστορική και αρχιτεκτονική τους αξία είναι η αποκατάσταση και επανάχρησή τους.

Στην εργασία αυτή, έγινε μία προσπάθεια τεκμηρίωσης της σημερινής κατάστασης διατήρησης μέσα από την παθολογία, τα υλικά δομησης και τις τεχνικές κατασκευής των δύο τεμενών από τα τρία που διασώζονται στην πόλη των Σερρών.

Το στάδιο της αποτύπωσης των μηχανισμών φθορών πραγματοποιήθηκε με επιτόπου μελέτη των δύο μνημείων. Η έλλειψη του απαραίτητου σχεδιαστικού υλικού, τομές- όψεις σε σχέδια αποτύπωσης, οδήγησε στην γεωμετρική αποτύπωση των μνημείων για την απαραίτητη παραγωγή σχεδίων. Στο Μεχμέτ Μπέη τζαμί έγινε συνδυασμός τοπογραφικής μεθόδου με ολοκληρωμένο γεωδαιτικό σταθμό (Total Station) του εξωτερικού και εσωτερικού του μνημείου²² και φωτογραμμετρικές μεθόδους ψηφιακής αναγωγής εικόνας για την επεξεργασία των όψεων. Στο Μουσταφά Μπέη τζαμί έγινε αποτύπωση με τοπομετρικές μεθόδους (μετροταινία, αποστασιόμετρο) και επιπλέον για το εξωτερικό χρησιμοποιήθηκε πολυεικονική φωτογραμμετρική επεξεργασία με τη μέθοδο της τρισδιάστατης (3D) ανακατασκευής δομή από κίνηση (sfmstructurefrommotion).

22. Η γεωμετρική τεκμηρίωση με τοπογραφικές μεθόδους πραγματοποιήθηκε από τον κ. Γεώργιο Μαυρικά τοπογράφο μηχανικό, τον οποίο ιδιαίτερα ευχαριστούμε.

Η παθολογία του κάθε μνημείου διαφέρει και εξαρτάται μέχρι ένα βαθμό από το μικροκλίμα που βρίσκεται. Η γήρανση των υλικών δόμησης και η μακροχρόνια έλλειψη συντήρησης τους τα καθιστούν σε προβληματική κατάσταση διατήρησης. Η μελέτη έδειξε ότι και στα δύο μνημεία, η υγρασία και ο βιολογικός παράγοντας επιδρούν αρνητικά και αυξάνουν τα προβλήματα. Επιπρόσθετα, στο Μεχμέτ Μπέη τζαμί, η θέση του μέσα στη κοίτη ρέματος επηρεάζει την κατάσταση διατήρησης του και θα πρέπει να γίνει εκτίμηση της φέρουσας ικανότητας του εδάφους και των αναμενόμενων πιθανών καθιζήσεων. Από την άλλη, στο Μουσταφά Μπέη τζαμί, οι άστοχες σύγχρονες επεμβάσεις και η κατά τόπους απώλεια υλικού κατασκευής καθορίζουν αρνητικά την κατάσταση διατήρησής του.

Η νότια όψη του τεμένους Μεχμέτ Μπέη τζαμί.

Άποψη του τεμένους Μουσταφά Μπέη τζαμί.

MARIA LOUKMA, MARIA STEFANIDOU, VASSILIKI MOUZA

THE OTTOMAN MOSQUE OF THE CITY OF SERRES.
CONSTRUCTION PATHOLOGY AND
STUDY OF BUILDING MATERIALS

Abstract

During the Ottoman period (14th century- early 20th century), cities in the northern Greece such as Serres along with their institutions were reformed and developed. Ottomans, from the outset intended to make Serres an important Moslem center because of its strategic position and economic value, commanding a rich agricultural district. When the ottoman traveler Evliya Celebi visited Serres, in 1667, mentioned the existence of 12 mosques. Nowadays, only three mosques can be seen in Serres: The Mehmet Bey mosque, in the eastern suburb of the city, the Zinzirli mosque (Selcuk Sultan mosque) in the center and the Mustafa Bey mosque in the western suburbs. The Zinzirli mosque has been restored and used as a cultural center. This study focuses in the other two mosques. The steps that followed aimed to understanding the current situation of the monuments, in order to clarify their components and the causes of deterioration and create the necessary knowledge for their conservation and rehabilitation.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΩΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ
ΣΙΔΗΡΟΚΑΣΤΡΟΥ ΣΕΡΡΩΝ (Demir-Hisar, Temürhisâr)
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ*

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η οθωμανική κυριαρχία για την πόλη του Σιδηροκάστρου καλύπτει μια μακρά περίοδο, όπως εξάλλου και για τις περισσότερες πόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης, από το τελευταίο τέταρτο του 14^{ου} αι. έως και τις αρχές του 20^{ου} αι. Η αρχική οθωμανική ονομασία της πόλης ήταν *Temürhisâr*/ Τιμούρ -Χισάρ από τη σύνθεση των οθωμανικών λέξεων *Temür*=σίδηρος και *hisâr*=κάστρο/οχυρό, και αποτελούσε ουσιαστικά τη γλωσσική μεταφορά της βυζαντινής ονομασίας Σιδηρόκαστρο. Στη συνέχεια η ονομασία θα μετεξελιχθεί σε *Demir-Hisar*/Δεμίρ-Χισάρ ή Ντεμίρ-Χισάρ ως «παραφθορά της λέξης Τιμούρ [*Temür*], που στο στόμα του λαού έγινε Ντεμίρ [*Demir*] (Χισάρ/*Hisar*)»¹.

Η ευρύτερη περιοχή αποτελούσε από την πρόωμη αρχαιότητα σημαντικό άξονα από και προς τις περιοχές της βαλκανικής χερσονήσου, στοιχείο που συνεχίστηκε σε όλη τη μετέπειτα ιστορική περίοδο, και φυσικά σε όλη τη μακρά περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Ήταν ενταγμένη στην περιοχή της επονομαζόμενης Σιντικής, που καθοριζόταν από την ευρύτερη γεωγραφική ενότητα με γενικά όρια τη λίμνη Δοϊράνη στα δυτικά και το σημερινό χωριό Σκοτούσσα στα ΝΑ. Η ενότητα αυτή αποτέλεσε χωνευτήρι των διαφόρων φυλών που άρχισαν να κατακλύ-

* Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον υπεύθυνο ύλης, κ. Νίκο Μπονόβα, αρχαιολόγο, για την πρόταση δημοσίευσης του παρόντος άρθρου, αλλά και για τις πολύτιμες πληροφορίες του ως προς τη χωρική επισήμανση της θέσης του χαμάμι και τις εν γένει επισημάνσεις του που κατέληξαν σε μια δημιουργική συνεργασία. Παράλληλα ευχαριστώ θερμά τον Πρόεδρο κ. Δημήτριο Δημούδη για τη σημαντική επισήμανση της αρχαιολογικής ανασκαφής στην περιοχή του Petrich, τον Αντιπρόεδρο κ. Βασίλειο Γιαννογλούδη και τα υπόλοιπα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.) για τη δημιουργική φιλοξενία στις σελίδες του σημαντικού αυτού επιστημονικού περιοδικού.

1. Εβλιά Τσελεμπή, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, εκδόσεις Εκάτη, Αθήνα, 1991, σ. 93.

ζουν τη Βαλκανική ήδη από τα μέσα της 2^{ης} π.Χ. χιλιετίας.

«Στη Σιντική υπήρχαν, στους ιστορικούς χρόνους τουλάχιστον, οι πόλεις: Τρίστολος, Παροικόπολις και Ηράκλεια Σιντική»². Η πρω-

Εικ. 1. Κύριοι οδικοί άξονες της Βαλκανικής κατά την Οθωμανική περίοδο. Διακρίνεται ο άξονας που ένωνε τη Θεσσαλονίκη με τις Σέρρες και διερχόταν στη συνέχεια βορειότερα από το Δεμίρ-Χισάρ και το Μελένικο, ακολουθώντας παράλληλα τον Στριμόνα. Οδηγούσε σε όλες τις βορειότερες περιοχές της Βαλκανικής, στις περιοχές της Μολδοβλαγίας προς τα ΒΑ και προς τη Βούδα και την Πέστη προς τα ΒΔ (Πηγή: Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας [1354-1833]*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 358).

2. Ν. Μουτσόπουλος, «Ηράκλεια Σιντική», στην ενότητα των τιμητικών τόμων με τίτλο *Φίλια έπη εις Γεώργιον Ε. Μυλωνάν*, τόμος Δ', Έκδοση της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 103, Αθήνα, 1990, σ. 158.

τεύουσα των Σίντων, Ηράκλεια Σιντική ταυτιζόταν κατά τους περισσότερους μελετητές³ έως πολύ πρόσφατα με το Σιδηροκάστρο. Ο Ν. Μουτσόπουλος αναλύοντας τη δημιουργία των οχυρών θέσεων στην περιοχή αυτή επισημαίνει: «Όλες οι χαράδρες και οι διαβάσεις που οδηγούσαν από τον Βορρά στην πλούσια πεδιάδα των Σερρών είχαν οχυρωθεί από νωρίς. Δεν μπορούμε όμως να προσδιορίσουμε με βεβαιότητα τη χρονολογία ανεγέρσεως του κάθε οχυρού, ούτε γνωρίζουμε αν συνεχίστηκε απρόσκοπτα και αδιάκοπα η ζωή στη θέση της Ηράκλειας Σιντικής, που τοποθετήσαμε στο Ντεμίρ-Χισάρ... Ένα είναι βέβαιο, πως στην κορυφή των βράχων που δεσπόζουν επάνω από τον οικισμό, γύρω στα 1000 μ.Χ. υπήρχε ένα ισχυρό κάστρο, που από πολύ νωρίς αναφέρεται με το όνομα Σιδηρόκαστρον»⁴.

Εικ. 2. Άποψη του βράχου Ισάρι από ΝΔ, στην κορυφή του οποίου είναι κτισμένο το βυζαντινό κάστρο του Σιδηροκάστρου. Η φυσική αυτή οχύρωση κάνει το κάστρο απροσπέλαστο από την πλευρά της πόλης (φωτ. τ. σ., 2017).

3. Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί τας Σέρρας και η μονή Ιωάννου του Προδρομού», ΒΖ III, 1894, σ. 246. - Μ. Ε. Μ. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays*, τ. I, Paris, 1831, σ. 170. - K. Miller, *Itineraria romana. Römische reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, σσ. 522 (εικ. 163), 583. - De Beaujour, *Voyage militaire dans l'empire Othoman*, τ. I, Paris, 1829, σσ. 204-206. - Schaffarik (Safarik), *Wien Jahrb.*, σσ. 46, 55. - T. L. F. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica*, Berolini, 1839, σ. 243. - Desdevises-du-Dezert, *Géographie ancienne de la Macédoine*, Paris, 1863, σσ. 26, 49, 392. - Μ. Γ. Δήμιτσας, *Μακεδονικά, Μέρος Γ', Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζομένοις*, τ. Α', Αθήνα, 1896, σ. 686. - Tomaschek, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, Wien, 1893, σ. 60. - Κ. Νικολαΐδης, *Ιστορία του ελληνισμού με κέντρον και βάσιν την Μακεδονίαν από των πανάρχαιων χρόνων μέχρι της σήμερον*, Αθήνα, 1923. - Mihailov, «La Thrace et la Macédoine jusqu'à l'invasion des Celtes», *Αρχαία Μακεδονία I*, 1970, σ. 83. - Σαμισάρης, *Ιστορική γεωγραφία, της Ανατολικής Μακεδονίας κατά την αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη, 1976, σσ. 51, 120-123. - Ν. Μουτσόπουλος, ό.π., σσ. 135-207.

4. Ν. Μουτσόπουλος, «Ηράκλεια Σιντική», ό.π., σ. 176.

Οι τελευταίες όμως αρχαιολογικές ανακαλύψεις που συντελέστηκαν από Βούλγαρους αρχαιολόγους, με επικεφαλής τον καθηγητή Dr. Lyudmil Vagalinski, με τη συνδρομή Ρώσων και Γερμανών αντίστοιχα αρχαιολόγων, στην περιοχή Κοζχuh της Δημοτικής Περιφέρειας του Petrich, 1 km βορειότερα του χωριού Rupite, το οποίο με τη σειρά του βρίσκεται ΒΑ της πόλης Petrich, επανατοποθετούν την αρχαία πόλη Ηράκλεια Σιντική στη συγκεκριμένη βορειότερη αυτή περιοχή της όχθης του Στρομόνα. Η ταύτιση της πόλης έγινε με βάση Ρωμαϊκή επιγραφή που βρέθηκε το 2002, που χρονολογείται στο 308 μ.Χ., όπου ο αυτοκράτωρ Γαλέριος απευθυνόταν στους πολίτες της Ηράκλειας Σιντικής (Heraclea Sintica) ως ανταπόκριση στην έκκλησή τους για αποκατάσταση των πολιτικών τους δικαιωμάτων που τους είχαν εν τω μεταξύ αφαιρεθεί⁵. Από το 2007 οι σημαντικές αρχαιολογικές ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή, αποκάλυψαν πολύτιμα κτερίσματα από τις νεκροπόλεις⁶ που περιέβαλαν την άλλοτε Ελληνιστική και μετέπειτα Ρωμαϊκή πόλη⁷, χρηστικά αντικείμενα και πολύτιμα κοσμήματα από τις ρωμαϊκές οικίες της πόλης (όπως το χρυσό ρωμαϊκό περιδέραιο του 4^{ου} μ.Χ. αι. που ανακαλύφθηκε τον Αύγουστο του 2017)⁸ αλλά και αντίστοιχα αντικείμενα από τον οικιστικό τομέα των τεχνιτών⁹. Επίσης αποκαλύφθηκαν και σημαντικά δημόσια κτίρια, όπως το επιβλητικό Ελληνιστικό δημόσιο κτίριο του 4^{ου}-3^{ου} π.Χ. αι. με τη μεγάλη κλίμακα ανόδου¹⁰, η εξίσου επιβλητική Ρωμαϊκή Βασιλική του 3^{ου} μ.Χ. αι., μήκους 22 μ. και πλάτους 16 μ.¹¹, ο χώρος της Αγοράς, ένα ρωμαϊκό αναβρυτήριο

5. E. Nankov, «In search of the Founders and the Early Years of Heraclea Sintica», *Papers of the American Research Center in Sofia*, vol. 2, Proceedings of a Conference at Petrich, Bulgaria, 19-21/9/2013 titled “From Hellenistic Polis to Roman Civitas (4th c. BC – 6th c. AD)”, edited by L. Vagalinski & E. Nankov, Sofia, 2015, σ. 7.

6. J. Bozhinova, «Hellenistic and Roman Necropolis near the village of Rupite, Petrich Municipality», *Papers of the American Research Center in Sofia*, vol. 2, Proceedings of a Conference at Petrich, ό.π., σσ. 238-254.

7. L. Vagalinski, «Recent Archaeological Data about Heraclea Sintica», *Papers of the American Research Center in Sofia*, vol. 2, Proceedings of a Conference at Petrich, ό.π., σσ. 86-125.

8. I. Dikov, *Ancient Roman Gold Necklace discovered by Archaeologists in ancient city Heraclea Sintica in southwest Bulgaria*, 1/11/2017 (<http://archaeologyinbulgaria.com>).

9. Ivo D, Cholakov, «Handcraft Production in Heraclea Sintica (On Archaeological Data)», *Papers of the American Research Center in Sofia*, vol. 2, Proceedings of a Conference at Petrich, ό.π., σσ. 126-143.

10. I. Dikov, *Archaeologists discover Large Early Hellenistic Building in ancient Thracian, Greek, Roman City Heraclea Sintica near Bulgaria's Petrich*, 2/9/2015 (<http://archaeologyinbulgaria.com>).

11. I. Dikov, *Archaeologists find 3rd century AD Roman Civic Basilica in ancient City Heraclea Sintica near Bulgaria's Petrich*, 27/6/2016 (<http://archaeologyinbulgaria.com>).

ο που στολίζονταν με τρεις κεφαλές λεόντων¹², τμήματα των τειχών της πόλης, το αποχετευτικό σύστημα, ενώ η ανασκαφή συνεχίζεται απρόσκοπτα, ώστε σταδιακά να αποκαλυφθεί το σύνολο της αρχαίας πόλης που υπέφερε από τέσσερεις σεισμούς από τους οποίους ο τελευταίος (μετά το 383 μ.Χ.) ήταν και ο τελειωτικός, και ουσιαστικά η αιτία για το σταδιακό μααρασμό της ίδιας πόλης, τερματίζοντας μια σημαντική ιστορική πορεία οκτώ αιώνων συνεχούς κατοίκησης και ακμής.

Επικεντρώνοντας στην πόλη του Σιδηροκάστρου και ειδικότερα στο βυζαντινό κάστρο της πόλης, ο Ν. Μουτσόπουλος επισημαίνει: «Το οχυρό είναι θεμελιωμένο στον βράχο που δεσπόζει επάνω από την κοίτη του κρουσοβίτικου ποταμού που κυλά τα ταραγμένα νερά του στη δυτική πλευρά. Η ΝΔ πλευρά του υψώματος είναι φυσικά οχυρωμένη από τα βράχια. Η τεχνητή οχύρωση αγκαλιάζει τη ΒΑ πλευρά, που είναι επίπεδη επειδή το έδαφος εκεί είναι ομαλό... Υλικό από τις αρχαίες οχυρώσεις βλέπουμε να χρησιμοποιείται σε μεταγενέστερες επισκευές και προσθήκες του βυζαντινού κάστρου... Η κατάσταση του φρουρίου φαίνεται πως ήταν κακή, γιατί ο Ανδρόνικος Γ΄ Παλαιολόγος αναγκάστηκε να το αναστηλώσει και να το ενισχύσει ανάμεσα στα έτη 1328-1341¹³. Η

Εικ. 3. Αποψη του βυζαντινού κάστρου του Σιδηροκάστρου από την επίπεδη ΒΑ πρόσβαση (φωτ. τ. σ., 2017).

12. I. Dikov, *Archaeologists discover Roman Water Fountain with Lion Heads in ancient City Heraclea Sintica near Bulgaria's Petrich*, 11/7/2016 (<http://archaeologyinbulgaria.com>)

13. «Περί μιν γαρ Θεσσαλονίκηνη ούπω πρότερον ον το Γυναικόκαστρον προσαγορευόμενον ετείχισε, και πύργον επιστήσας μεγέθει τε μέγιστον και καρτερώτατον αντισχείν προς πολεμίων μηχανάς... και περί Φεράς έτερον Σιδηροκάστρον, και αυτό δια των τειχών το ευπαγές και λίαν οχυρόν ωνομασμένον. (Καντακουζηνός, [CSHB], I. 541.23 – I. 542.10 [14^{ος} αι.]) [Μετάφραση: Γύρω λοιπόν από την Θεσσαλονίκη οχύρωσε {ο Ανδρόνικος Γ΄ Παλαιολόγος} το επονομαζόμενο Γυναικόκαστρο που δεν υπήρχε μέχρι τότε, ορθώνοντας πύργο τεράστιο και ισχυρό, ώστε να ανθίσταται στις πολιορκητικές μηχανές των εχθρών. Άλλο φρούριο οικοδόμησε στην περιοχή των Φερών το ονομαζόμενο Σιδηροκάστρο, το οποίο έλαβε την προσωνομία του λόγω του συμπαγούς των τειχών και της μεγάλης του ασφάλειας]. (Πηγή: *Δοκίμιο για την ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΗ στο ΒΥΖΑΝΤΙΟ-Ο Βορειοελλαδικός χώρος 4^{ος}-15^{ος} αι., Κατάλογος Έκθεσης «ΩΡΕΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ - Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο», Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης (Οκτώβριος 2001-Ιανουάριος 2002), Έκδοση Υπουργείου Πολιτισμού,*

οχύρωση του Σιδηρόκαστρου ήταν απαραίτητη στα χρόνια του εμφύλιου πολέμου ανάμεσα στους δύο Ανδρόνικους για να προστατεύονται τα σύνορα του κράτους από εξωτερικές εχθρικές εισβολές»¹⁴.

Ακολούθως περιγράφοντας τη βυζαντινή πόλη αναφέρει: «Το βυζαντινό Σιδηρόκαστρο εξαιτίας της υψομετρικής διαφοράς διαιρούνταν σε δύο μέρη, το ψηλότερο που ήταν η ακρόπολη και όπου ήταν εγκατεστημένη η φρουρά και το χαμηλότερο και πιο επίπεδο όπου βρισκόταν και ο οικισμός»¹⁵.

Η ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του κάστρου κατά τα έτη 1987-88, όπου ανασκάφηκαν τα θεμέλια βασιλικής και τάφοι, αλλά και η μεταγενέστερη λεπτομερειακή έρευνα του 1989¹⁶ θεμελιώνει σημαντικά την ένδειξη περί ύπαρξης οικισμού στο χώρο του κάστρου κατά τη βυζαντινή περίοδο. Εκτός από το βυζαντινό κάστρο, από τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο επιβιώνει ως τις μέρες μας και ο βυζαντινός πύργος, που η ιστορική μνήμη τον διασώζει ως πύργο του Ανδρόνικου Γ'. Περίοδος ανέγερσης του πύργου πιθανολογείται το διάστημα 1328-1341, κατά την οποία ο Ανδρόνικος είχε παράλληλα αναστηλώσει και ενισχύσει το κάστρο. Ο πύργος βρίσκεται λίγο βορειότερα της γέφυρας που ενώνει τα δύο τμήματα της πόλης, το βορεινό λοφώδες επονομαζόμενο Βαρόσι/ναγος (όπως ονομάζονταν οι περιοχές που αναπτύσσονταν έξω από τα τείχη των πόλεων ή τα οχυρωμένα κάστρα), και το πεδινό νότιο τμήμα, έχοντας τον ποταμό Κρουσοβίτη να τα διαχωρίζει, διερχόμενος ανάμεσά τους. Ο πύργος αποτελεί «μια “βίγλα” με ελάχιστα μικρά ανοίγματα και κατεστραμμένη τη ξύλινη (πιθανότατα) ανωδομή. Μια κατασκευή, που ίσως είχε σχέση με τον έλεγχο της διέλευσης από τη γέφυρα»¹⁷.

⁹ Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Θεσσαλονίκη, Παραγωγή Καταλόγου: Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα, 2001, σσ. 38-39).

¹⁴ Ν. Μουτσόπουλος, «Ηράκλεια Σιντική», ό.π., σ. 177.

¹⁵ ό.π., σ. 182.

¹⁶ *Αρχαιολογικόν Δελτίον*, τ. 44 (1989), Μέρος Β' 2 - Χρονικά, σσ. 383-385. Σχεδόν σε όλα τα στρώματα μαζί με εφραλωμένη βυζαντινή κεραμική βρέθηκε και κεραμική της εποχής του Σιδήρου, της κλασικής, ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου, αποδεικνύοντας τη συνεχή χρήση του χώρου. Η έως τώρα απουσία κεραμικής και γενικότερων ευρημάτων από τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους δηλώνει και την εγκατάλειψη του χώρου κατά την περίοδο αυτή. Η βασιλική κτίστηκε κατά τους βυζαντινούς χρόνους, ενώ μετά την καταστροφή της οργανώθηκε το νεκροταφείο, που με βάση τη βυζαντινή εφραλωμένη κεραμική χρονολογείται στον 13ο-14ο αι. Συγχρόνως ιδρύεται και μεταγενέστερο κτίσμα που καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα, το οποίο πρέπει να αποτελούσε το ταφικό παρεκκλήσιο. Το νεκροταφείο πρέπει να ήταν σε χρήση ως τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, περίοδο στην οποία θα πρέπει να αποδοθούν οι ταφές των ανώτερων στρωμάτων.

¹⁷ Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Οι μεταμορφώσεις του αστικού χώρου στο Σιδηρό-

Εικ. 4. Το τρίτοξο πέτρινο γεφύρι, κατασκευασμένη κατά την ηπειρώτικη τυπολογία, πάνω από τον ποταμό Κρουσοβίτη (γέφυρα του Κρουσοβίτη ή γέφυρα του Σταυρού) που ένωνε τα δύο τμήματα της πόλης, σε φωτογραφία των αρχών του 20^{ου} αι. Πίσω από τη γέφυρα διακρίνεται ο βυζαντινός πύργος του Ανδρόνικου Γ' περιστοιχιζόμενος από τις οικίες στο λοφώδες Βαρόσι (Πηγή: Βασίλης Τζανακάρης, Το ΣΙΔΗΡΟΚΑΣΤΡΟ επί πτερυγών ιστορίας, έκδοση Δήμου Σιδηροκάστρου, Θεσσαλονίκη, 2002, σ. 37).

Β. ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

Η οθωμανική κατάκτηση έλαβε χώρα στις αρχές του τελευταίου τέταρτου του 14^{ου} αι.¹⁸, στις 20 Σεπτεμβρίου 1383¹⁹, επί Μουράτ Α'²⁰, όπως μνημονεύει και ο Εβλιά Τσελεμπή²¹, με την πόλη να καταλαμβάνεται από τον Εβρενός Μπέη και τον Τιμουρκάς²². Εκτιμώντας την τύ-

καστρο», Δήμος Σιντικής: *Ο Χώρος και η Ιστορία του*, Ειδική έκδοση Δήμου Σιντικής για τα 100 χρόνια από την απελευθέρωση της Σιντικής, 2014, σ. 430.

18. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantin*, Paris, 1956, σ. 566. - Π. Θ. Πέννας, *Ιστορία των Σερρών*. Αθήνα. 1966, σσ. 51 κ.ε.

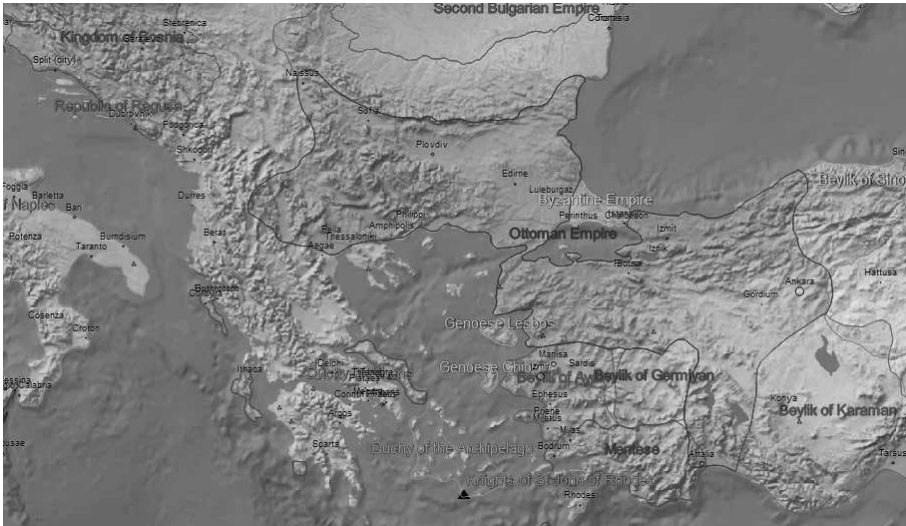
19. Michael Kiel, «Demirhisar», *Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi*, 1988-2013, τόμος 9, σ. 151.

20. Διαδέχθηκε τον πατέρα του Ορχάν στον θρόνο, μετά τον θάνατο του τελευταίου το 1362, και παρέμεινε μέχρι το 1389, χρονολογία διεξαγωγής της ιστορικής μάχης του Κοσσυφοπεδίου, όπου οι Οθωμανοί, πέτυχαν την πολύ σημαντική και ιστορική νίκη του μουσουλμανικού στοιχείου επί των ορθόδοξων Σέρβων, στη διάρκεια της οποίας ο ίδιος ο Μουράτ Α' σκοτώθηκε.

21. Εβλιά Τσελεμπή, *ό.π.*, σ. 93.

22. Αθ. Καραθανάσης, «Γενικό Ιστορικό Σημείωμα», Δήμος Σιντικής: *Ο Χώρος και η Ιστορία του*, *ό.π.*, σ. 306.

χη του βυζαντινού χριστιανικού πληθυσμού μετά την κατάκτηση ο Ν. Μουτσόπουλος θεωρεί ότι αυτός «είχε εξαφανιστεί ... γιατί το κάστρο θα πρόβαλε ασφαλώς αντίσταση»²³. Σημειώνει ότι «στους πρόποδες του λόφου και απέναντι από το ποτάμι, όπου είναι ο αρχαιότερος ιστορικός πυρήνας, το Βαρόσι, εγκαταστάθηκαν»²⁴ οι Οθωμανοί κατακτητές.

Εικ. 5. Χάρτης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα 1389 (με πιο σκούρα διαβάθμιση σημειώνεται ο γεωγραφικός χώρος επέκτασης των Οθωμανών), με το σύνολο σχεδόν της Θράκης και της Μακεδονίας να έχει κατακτηθεί. Παραμένει ο βυζαντινός θύλακας περίξ της Κωνσταντινούπολης, ενώ υφίστανται ακόμα και τα Μπείλίκια της Μικράς Ασίας (Πηγή: <http://www.runningreality.org>).

Εδώ θα πρέπει να τονιστεί η τακτική της οθωμανικής επέκτασης μετά την κατάκτηση των νέων εδαφών, όπου σύμφωνα με τις επιταγές της Ισλαμικής αρχής του *aman*²⁵, όσες πόλεις αντιδρούσαν θετικά στο

23. Ν. Μουτσόπουλος, ό.π., σ. 184.

24. ό.π.

25. Η έννοια του *aman* σημαίνει «ασφάλεια», «γαλήνη της ψυχής», «εμπιστοσύνη» και προέρχεται από τη λέξη *Amānah* (أمانة), που σημαίνει πίστη, και χρησιμοποιείται σε πολλά σημεία στο Κοράνι. Στο 3^ο και 4^ο μέρος του Κορανίου δίνονται κυρίως οι έννοιες του πιστού, του απίστου, για τον αγώνα που θα πρέπει να κάνει ο καθένας για να παραμείνει κάτω από τις εντολές του Αλλάχ για την υπεράσπιση της πίστης του. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα πιο σημαντικά εδάφια που αφορούν την έννοια του *aman*: Από το 3^ο Μέρος: 3^ο Μέρος - εδάφιο 4 (θα δηλώνεται με τον τύπο συντομογραφίας 3-4 εφεξής)/«Εκείνοι που αρνούνται τα εδάφια του ΑΛΛΑΧ, θα υποφέρουν από φρικτά βασανιστήρια», - 3-10/«Ούτε οι περιοισές τους, αλλ' ούτε και τα παιδιά τους θα ωφελήσουν σε τίποτα τους απίστους, μπροστά στον ΑΛΛΑΧ. Οι ίδιοι αυτοί δεν θ' αποτελέσουν τίποτε

κάλεσμα για παράδοση είχαν θετική μεταχείριση από τους Οθωμανούς, με εξασφάλιση προνομίων για τους κατοίκους, παραμονή του χριστιανικού πληθυσμού στις εστίες τους, και με παράλληλη διατήρηση των εκκλησιών τους, σε αντίθεση με όσες πόλεις επέλεξαν την αντίσταση, όπου η κατάληξη ήταν μοιραία, με άλωση της πόλης επί τριήμερο, με παράλληλες σφαγές και δημιουργία στρατιών σκλάβων προς πώληση και φυσικά με μετατροπή των εκκλησιών σε τζαμιά ή *mescid*²⁶. Κατ' αυτή τη επαγωγική συλλογιστική και λόγω του ότι στον αρχικό βυζαντινό πυρήνα εγκαταστάθηκαν Οθωμανοί, ο Ν. Μουτσόπουλος θεωρεί ότι η πόλη αντιστάθηκε και ότι μετά την κατάκτηση αλώθηκε, με τους Οθωμανούς να εγκαθίστανται στο βυζαντινό θύλακα του Βαροσίου. Παρ' όλη την έλλειψη αρχαιολογικών στοιχείων για βυζαντινό οικισμό εκτός του κά-

άλλο, παρὰ καύσιμο για την Φωτιά», - 3-11/«Αρνήθηκαν τα Σημεία Μας κι ο ΑΛΛΑΧ τους τιμώρησε για τις αμαρτίες τους. Γιατί ο ΑΛΛΑΧ είναι αυστηρός στις τιμωρίες του», - 3-56/«Κι όσο αφορά εκείνους που αρνήθηκαν την Πίστη, θα τους τιμωρήσω με σκληρά βασανιστήρια, σ' αυτόν τον κόσμο και τον άλλο, και κανείς δεν θα βρεθεί να τους βοηθήσει», - 3-57/«Κι όσο γι αυτούς που πίστεψαν κι έκαμαν το καλό, ο ΑΛΛΑΧ θα τους ανταμείψει ολοκληρωτικά», - 3-64/«Ω! Λαέ της Βίβλου! Ελάτε μαζί να συμφωνήσουμε για τις διαφορές ανάμεσά μας», - 3-87/«Γι αυτούς (σ.τ.σ. τους απίστευτους) η αμοιβή είναι ότι, η κατάρα του ΑΛΛΑΧ, των Αγγέλων κι όλης της ανθρωπίνης γενιάς θα πέσει πάνω τους», - 3-88/«Σ' αυτή για πάντα θα μένουν χωρίς η ποινή τους να λιγοστέψει, κι ούτε να περιμένουν τη διακοπή της», - 3-89/«Εκτός απ' αυτούς που μετανόησαν, έπειτα απ' αυτό, και διορθώθηκαν. Τότε ο ΑΛΛΑΧ είναι Πολυεπειδικής Πολυεύσπλαχνος», - 3-89/«Έργο του ΑΛΛΑΧ είναι ακόμη να ξεκαθαρίσει εκείνους που είναι πραγματικά πιστοί και να καταστρέψει εκείνους που αντιστέκονται στην Πίστη (τους άπιστους)», - 3-151/«Θα σκορπίσουμε τον τρόμο στις καρδιές των απίστων, γιατί ταίριασαν τον ΑΛΛΑΧ μ' άλλους συνεταιρούς που δεν έχουν καμία ένδειξη ότι είναι θεοί. Η κατοικία τους θα είναι η Φωτιά», - 3-172/«Εκείνων που απάντησαν στο κάλεσμα του ΑΛΛΑΧ μετά τον τραυματισμό τους, όσοι ανάμεσά τους έκαμαν το καλό και αρνήθηκαν την αμαρτία, αυτοί θα έχουν μεγάλη αμοιβή». Από το 4^ο Μέρος: 4-56/«Όσοι αρνήθηκαν τα σημεία μας, σύντομα θα τους κάψουμε με την Φωτιά κι όσες φορές θα ψήνονται τα δέρματά τους, θα τ' αντικαταστήσουμε με άλλα δέρματα, ώστε να δοκιμάζουν συνεχώς το βασανισμό», - 4-57/«Εκείνοι όμως που πίστεψαν και έκαναν τις καλές πράξεις, θα τους εισάγουμε στον Παράδεισο», - 4-84/«Πολέμα λοιπόν υπέρ του ΑΛΛΑΧ. Ευθύνη δεν έχεις παρά μόνο για τον εαυτό σου. Να ξεγελάσεις τους πιστούς στη μάχη. Ίσως ο ΑΛΛΑΧ αναχαιτίσει τη δύναμη των απίστων», - 4-90/«Αν ο ΑΛΛΑΧ ήθελε θα τους υποκινούσε (σ.τ.σ. τους απίστευτους) εναντίον σας. Έτσι, αν αποσυρθούν από εσάς, και δεν σας σκοτώσουν και συνάμα σας στείλουν εγγυήσεις για ειρήνη, τότε ο ΑΛΛΑΧ δεν θα σας ανοίξει το δρόμο, για να τους πολεμήσετε (σ.τ.σ. εννοεί ότι δεν θα πρέπει να πολεμήσουν και τιμωρήσουν τους απίστευτους αν αυτοί συνθηκολογήσουν)» (Πηγή: *ΤΟ ΙΕΡΟ ΚΟΠΑΝΙΟ και μετάφραση των Εννοιών στην Ελληνική Γλώσσα*, Έκδοση από το συγκρότημα του Βασιλιά Φαχτ [μπιν Αμπντουλαζίζ Άλ Σαούντ] της Σαουδικής Αραβίας με την εποπτεία του Υπουργείου Ισλαμικών Υποθέσεων, Βακουφίων και Ιερού Κηρύγματος του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας, Μεδίνα Μουνάββαρα, Σαουδική Αραβία, 2000).

26. Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, State University of New York Press, New York, 2003, σ. 68.

στρου, ο Γ. Στιβαρός στο άρθρο του 1878 αναφέρει για υπολείμματα παλαιότερης βυζαντινής κατοίκησης στο Βαρόσι, που αποτελούσε το βόρειο οικιστικό πυρήνα του οικισμού (αναπτυσσόταν βορειότερα της γέφυρας του Κρουσοβίτη): «Εκ τούτων η κωμόπολις Δεμίρ Ισσάρ δύναται τις να είπη ότι κατά τας αρχάς της εκατονταετηρίδος ταύτης ήτο σχεδόν καθαρώς τουρκική· ολίγω ύστερον ήρξατο λαμβάνων ζώήν τινα ο αφανής και ασήμαντος ελληνισμός της, μόλις δε προ 30 ετών ενισχύθη ούτος αρκούντως, ώστε να αποτελέσει κοινότητα αυτοτελή ελληνικήν και κατά την συνοικίαν εντελώς σχεδόν χωριζόμενην του τουρκικού οικισμού, νυν δε δυναμένην δικαίως να θεωρηθή ως επίκαιρον κέντρον του εν τω μέρει τούτω της Μακεδονίας Ελληνισμού. Προ της αρχαιότερας όμως εκείνης τουρκικής κατοχής της βεβαίως σχεδόν δύναται να εικάση τις ότι η κωμόπολις αύτη ήτο πολύ μεγαλειότερα ή νυν, εκτεινομένη και εκεί, όπου σήμερον εφ' ικανής εκτάσεως είνε αμπελώνες, και δη ελληνική. Τω όντι ολίγω περαιτέρω της βορείου εισόδου της χαράδρας, εις ικανήν έκτασιν προ ολίγων ετών ηδύνατο να ίδη τις τα ίχνη θεμελίων οικιών πολλών, σωρούς συντετριμμένων κεράμων, αφ' ων πάντων εκαθαρίσθη νυν το έδαφος, κατ' επιφάνειαν τουλάχιστον, και εν αυτώ εφυτεύθησαν άμπελοι· παραδόσις δε τις καθαρά λέγει ότι “εκεί ήτο χριστιανικός μαχαλάς”. Εν τω αυτώ χώρω νυν λαγούμ-μπαίρ τουρκιστί λεγομένω και προ μιας πεντηκονταετίας κατά τους λόγους των γερόντων συνδένδρω, υψούται επί της αριστεράς τω αναβαίνοντι όχθης του ποταμίου λοφίσκος τυμβοειδής, καλούμενος Άγιος Ηλίας, εφ ου νυν, το νεκροταφείον των Γύφτων, και ολίγω κατωτέρω ναός μικρός, ερείπιον νυν, της Παναγίας, περί ον νεκροταφείον των Χριστιανών. Ουδέν ίχνος τουρκικού νεκροταφείου, οποίον βεβαίως θα εσώζετο, εάν υπήρχε ποτέ, ουδ' άλλο τι ενθυμίζον Τούρκους· μόνον δε Άγιος Ηλίας, ναός βέβαια και ούτος κατά τον ελληνικόν τρόπον επί καταλλήλου χώρου επί κορυφής δηλονότι λοφίσκου»²⁷. Και λίγο παρακάτω στη διήγησή του αναφέροντας τα ερείπια των παλαιών εκείνων οικιών τους χαρακτηρίζει ως «οίκους μεγάλους, οποίους προϋπάρξαντας εδεικνυον τα ερείπια»²⁸. Με βάση την παραπάνω μαρτυρία του Γ. Στιβαρού ο Ν. Μουτσόπουλος αναπτύσσει τη θεωρία του περί αντίστασης της πόλης κατά την επέκταση του οθωμανικού κράτους.

Η θεώρηση αυτή είναι σε κάθε περίπτωση ελεγχόμενη, αφού είναι καταγεγραμμένη η μη ληλασία της πόλης από τους Οθωμανούς μετά την κατάκτηση, καθώς παρόλο ότι αντιστάθηκαν σε μια πρώτη φάση,

27. Γ. Στιβαρός (υπογράφει με το μονόγραμμα Σ. το άρθρο), «Υπομνηματικά τινες σημειώσεις περί Δεμίρ Ισσαρίου», φιλολογικό περιοδικό *Παρνασσός*. Έκδοση Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός, τόμος Β', τεύχος 7 (Ιούλιος), 1878, σσ. 531-532.

28. ό.π., σ. 532.

ακολουθώς, μετά την πτώση των Σερρών, και μετά από σύσκεψη των προκρίτων και της φρουράς αποφασίστηκε η παράδοση του φρουρίου και της πόλης, αφού η όποια αντίσταση θεωρήθηκε ότι θα ήταν άσκοπη και ανώφελη²⁹. Είναι εξάλλου σαφές και η σημαντική αριθμητική υπεροχή της μη μουσουλμανικής κοινότητας κατά την πρώτη απογραφή του 1444 που αντιστοιχούσε στα 4/5 του συνόλου.

Ιστορικά αναφέρεται ότι ο Μουράτ Α΄ επισκέφθηκε για πρώτη φορά την πόλη του Δεμίρ-Χισάρ τη χρονιά της κατάκτησης, το 1383, όταν κατευθυνόταν στη Δυτική Μακεδονία³⁰. Δύο χρόνια μετά την κατάκτηση, το 1385, πραγματοποίησε και τη δεύτερη επίσκεψή του, στο πλαίσιο εκστρατείας του στη Σερβία, θεμελιώνοντας το μεγαλοπρεπές *Eski Camii*/Παλαιό Τζαμί με τον υψηλό μιναρέ αλλά και το υδραγωγείο³¹.

Γ. ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Δεν έχουμε πληροφορίες για την ακριβή χρονολογία εγκατάστασης του οθωμανικού πληθυσμού στον οικισμό. Πολύ σημαντική πηγή πληροφοριών παρέχουν τα κατάστιχα των απογραφών του πληθυσμού, των ετών 1444, 1453, 1464/65, 1478/1479, 1519, 1530 και 1569 που δίνουν συγκεκριμένα απογραφικά στοιχεία για το σύνολο του πληθυσμού. Στον Πίνακα 1 δίνονται όλα τα πληθυσμιακά στοιχεία ανά εθνότητα και περίοδο, με το αντίστοιχο ποσοστό τους επί του συνόλου του πληθυσμού. Κατ' αυτόν τον τρόπο γίνονται άμεσα αντιληπτές οι μεταβολές που προέκυψαν κατά τη μακρά περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας.

Σύμφωνα με την πρώτη αναφερόμενη απογραφή του 1444 υπήρχαν 135 νοικοκυριά, από τα οποία 25 ήταν μουσουλμανικά και τα υπόλοιπα 110 μη μουσουλμανικά³². Στην αρχική αυτή λοιπόν φάση δημιουργίας του οθωμανικού πληθυσμού οι μουσουλμανικές οικογένειες αποτελούσαν μόνο το 18,5% του συνόλου.

Στην απογραφή του 1453 καταγράφονται 313 νοικοκυριά (υπερδιπλασιασμός των κατοίκων σε σχέση με το κοντινό 1444), με 79 μουσουλμανικές οικογένειες και 22 χήρες, ενώ παράλληλα καταγράφονται και 162 μη μουσουλμανικές οικογένειες, 24 εργένηδες και 26 χήρες³³. Στην απογραφή αυτή οι μουσουλμανικές οικογένειες αποτελούν πια το 32,3% (περίπου το 1/3) του συνόλου, ποσοστό που στην πρώιμη αυτή περίοδο θα διατηρηθεί σταθερό εφεξής.

29. Άννα Τολουδή, *Σιντική - Ιστορία και παραδόσεις*, Σέρρες, 1983, σσ. 50-51.

30. ό.π., σ. 55.

31. Αθ. Καραθανάσης, ό.π.

32. Michael Kiel, ό.π.

33. ό.π.

Σύμφωνα με την επόμενη απογραφή του 1464/65³⁴ υπήρχαν 269 νοικοκυριά, από τα οποία λιγότερο από το 1/3 (81 νοικοκυριά) αντιστοιχούσαν σε μουσουλμανικές οικογένειες, ενώ τα υπόλοιπα 188 νοικοκυριά σε μη μουσουλμανικές οικογένειες, καθιστώντας το ποσοστό επί του συνόλου παρόμοιο σε σχέση με την προηγούμενη απογραφή. Η αύξηση του 1453 σε 313 οικογένειες και η υποχώρηση σε 269 το 1464/65 δεν έχει πλήρη αντιστοίχιση με το αριθμητικό μέγεθος του πληθυσμού, καθώς κάθε οικογένεια αποτελούνταν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο από 5,3-5,5 άτομα κατά μέσο όρο, ενώ τα νοικοκυριά των εργένηδων αντιστοιχούσαν σε ένα μόνο άτομο/νοικοκυριό. Οι χήρες από την άλλη πλευρά υπάρχει περίπτωση, σε κάποιο ποσοστό, να μην είχαν αποκτήσει παιδιά (οπότε και πάλι μιλάμε για οικογένειες του ενός ατόμου) αλλά ακόμα και να είχαν αποκτήσει, ποτέ δεν έφταναν στον μέσο όρο των ατόμων/οικογένεια, καθώς το νοικοκυριό αυτό υπολειπόταν πάντοτε κατά ένα μέλος, αυτό του πατέρα.

Το 1478 καταγράφεται ότι το Δεμίρ-Χισάρ ενώθηκε με το Μελένικο και έγινε τιμάριο του Nesih Paşa, αποτελώντας μαζί έναν ορζώνα, ενώ τρία χρόνια αργότερα το 1481 σημειώνεται ως τιμάριο του Ishak Paşa³⁵. Στην απογραφή του 1478/79 έχουμε μια πολύ σημαντική αύξηση του πληθυσμού κατά 44% (σε σχέση με την προηγούμενη απογραφή του 1464/65). Οι μουσουλμανικές οικογένειες ανέρχονται σε 128, ενώ παράλληλα απογράφονται και 34 χήρες. Όσον αφορά τους μη μουσουλμάνους απογράφονται 149 χριστιανικές οικογένειες, 15 εργένηδες και 63 χήρες³⁶. Το ποσοστό των μουσουλμανικών ανέρχεται στο 40% περίπου επί του συνόλου (σε σύγκριση με το 30% της απογραφής του 1464/65), ένα ποσοστό που θα παραμείνει αναλλοίωτο και στην επόμενη απογραφή του 1519, στοιχείο που καταδεικνύει τη διατήρηση ενός πληθυσμού που προήλθε από τις σημαντικές πληθυσμιακές αυξήσεις του 15^{ου} αι., με μια παράλληλη εξισορρόπηση των μουσουλμανικών και μη μουσουλμα-

34. Στοιχεία πληθυσμού σύμφωνα με τα κατάστιχα των απογραφών του 1464/65, 1519 και 1569 (με παράλληλη σύγκριση με τις γειτονικές πόλεις: Σέρρες, Δράμα, Ζίγνα και Καβάλα) δίνονται στη μελέτη της Αμιλίας Στεφανίδου, *Η πόλη-λιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας: Πολεοδομική Διερεύνηση (1391-1912)*, (Διδακτορική Διατριβή), ΑΠΘ-Πολυτεχνική Σχολή-Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Έκδοση Φωτοαντιγραφική, Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 1991, σσ. 29-43. Στην μελέτη αυτή της Στεφανίδου θα πρέπει να γίνει μία διόρθωση στον Πίνακα σε σχέση με τα στοιχεία του χριστιανικού πληθυσμού για το έτος 1519, καθώς δεν έχουν προστεθεί οι 33 χριστιανές χήρες. Το σωστό άθροισμα των χριστιανικών οικογενειών ήταν 265 και όχι 232 (όπως αναγράφεται στον Πίνακα της μελέτης της) - Πηγή πρόσθετων στοιχείων: Michael Kiel, «Demirhisar», *Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi*, 1988-2013, τόμος 9, σ. 151.

35. Ν. Μουτσόπουλος, ό.π., σ. 182.

36. Michael Kiel, ό.π.

νικών οικογενειών (αν και πάλι οι μουσουλμανικές οικογένειες υπολείπονταν του συνόλου).

Στην απογραφή του 1519, οι μουσουλμανικές οικογένειες αποτελούν και πάλι το 40% του συνόλου. Απογράφονται 122 μουσουλμανικές οικογένειες και 33 εργένηδες. Η αύξηση των ποσοστών των μουσουλμανικών νοικοκυριών στις απογραφές του 1478/79 και 1519 μπορεί να οφείλεται είτε στους μαζικούς εποικισμούς μουσουλμανικού στοιχείου στην περιοχή, κυρίως Γιουρούκων (yöğük), εποικισμοί που καταγράφονται και αργότερα (κατά τα έτη 1543, 1584, 1586, 1591 και 1642³⁷), είτε σε φαινόμενα εθελούσιου εξισλαμισμού, τακτική που είχε ως κύριο στόχο την απολαβή συγκεκριμένων προνομίων, αντιστοίχων με αυτών που απολάμβαναν οι μουσουλμάνοι (με κυριότερη την εξαίρεση από τους φόρους, αλλά και τη δυνατότητα να διεκδικούν την ανέλιξή τους σε δημόσια αξιώματα). Αντίστοιχα απογράφονται 205 χριστιανικές οικογένειες, 27 εργένηδες και 33 χήρες, που αντιστοιχούν στο 60% του συνόλου³⁸.

Κατά την απογραφή των προσόδων της περιόδου 1526-1528, η περιοχή του Δεμίρ-Χισάρ καταγράφεται ως σουλτανικό χάσι, με σύνολο προσόδων 40.360 ακτσέδες, που δείχνει και τη σημαντική ανάπτυξη του οικισμού, όταν οι αντίστοιχες πρόσοδοι για τις γειτονικές πόλεις της

Ζίχνας ήταν 49.950 ακτσέδες, των Σερρών που ήταν το εμπορικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής ήταν 188.301 ακτσέδες και Δράμας 51.374 ακτσέδες³⁹.

Εικ. 6. Ασημένια νομίσματα (Akçe/Aktsedes) διαφόρων αξιών που αποτελούσαν την πρωταρχική νομισματική μονάδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Συλλογή: Β. Κωστοβασίλης).

37. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σσ. 49-55.

38. Michael Kiel, ό.π. - Στοιχεία πληθυσμού σύμφωνα με τα κατάστιχα της απογραφής του 1519 δίνονται στη μελέτη της Αμιλίας Στεφανίδου, *Η πόλη-λιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, ό.π., σσ. 29-43. - Πηγή πρόσθετων στοιχείων: Michael Kiel, «Demirhisar», ό.π., σ. 151.

39. N. Todorov, *Η Βαλκανική Πόλη, 15^{ος} - 19^{ος} αιώνας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1986, τόμος Β', σσ. 655-657.

Σύμφωνα με την επόμενη απογραφή του 1530 έχουμε αύξηση του συνολικού πληθυσμού, με το μουσουλμανικό στοιχείο ως ποσοστό του συνόλου να αντιστοιχεί στο 1/3 του συνόλου. Η μείωση του μουσουλμανικού στοιχείου ως ποσοστού οφείλεται κυρίως στην καθαρή αύξηση του μη μουσουλμανικού στοιχείου με την άφιξη νέων μη μουσουλμανικών οικογενειών, στοιχείο που δείχνει και τη δυναμική εξέλιξης του οικισμού που εικονογραφείται αναλυτικά και στον Πίνακα 1, όπου παρατίθενται και τα επιμέρους σύνολα των διαφορετικών πληθυσμιακών εννοτήτων. Στο συγκεκριμένο Πίνακα εκτός από τις ως άνω αναφερόμενες απογραφές έχουν καταχωρηθεί πληροφορίες και για άλλες περιόδους μέσα από κείμενα περιηγητών (τα πλέον αξιόπιστα μετά από ανάλυση) αλλά και στοιχεία από μελετητές της περιόδου, ώστε να σχηματιστεί μια συνολική εικόνα για τη δυναμική του οικισμού σε όλη τη διάρκεια της μακρόχρονης οθωμανικής κυριαρχίας. Περισσότερο όμως ασφαλή και τεκμηριωμένα θα πρέπει να θεωρούνται τα στοιχεία των απογραφών. Στην απογραφή λοιπόν του 1530 καταγράφονται 108 μουσουλμανικές οικογένειες και 48 εργένηδες, που αντιστοιχούν ακριβώς στο 1/3 του συνόλου, καθώς και 252 μη μουσουλμανικές οικογένειες, 38 εργένηδες

Εικ. 7. Μουσουλμάνοι έποικοι έξω από παραδοσιακό φούρνο, περί την πλατεία εμπορίου/κεντρική αγορά (Πηγή: Νικ. Παν. Σκαρλάτος, Σιδηρόκαστρο - Αιώνια Πόλη του Κάστρου, Σιδηρόκαστρο: Τυποτεχνική Σιδηροκάστρου, 2005, σ. 84. Η φωτογραφία ανήκει στα Γενικά Αρχεία του Κράτους/Γ.Α.Κ., Αρχεία Ν. Σερρών, Αρχείο φωτογραφιών Περιφέρειας Σερρών).

και 23 χήρες⁴⁰.

Στην απογραφή του 1569 έχουμε την περαιτέρω σταθεροποίηση του ποσοστού των μουσουλμανικών οικογενειών στο 1/3 του συνόλου. Απογράφονται 152 μουσουλμανικές οικογένειες και 309 μη μουσουλμανικές⁴¹.

Η επόμενη αναφορά για τα πληθυσμιακά μεγέθη γίνεται στα τέλη του 16^{ου} αι. όπου έχουμε ένα σύνολο 147 μουσουλμανικών οικογενειών, και 34 εργένηδων, καθώς και 261 χριστιανικών οικογενειών και 118 εργένηδων, με το ποσοστό των μουσουλμανικών οικογενειών να παγιοποιείται για μια ακόμη φορά στο 1/3 του συνόλου⁴².

Επόμενη μνεία για το Δεμίρ-Χισάρ έχουμε στα 1626, όταν ο Σουλτάνος Μουράτ Δ΄ για να περιοριστούν οι αυθαιρεσίες των κατά τόπους διοικητών έστειλε τον Κενάν Πασά ως επίτροπό του στις ευρωπαϊκές επαρχίες (Θράκη, Μακεδονία, Βουλγαρία). Ο Κενάν Πασάς έλαβε τα ανάλογα μέτρα ως προς τους αγάδες που εκμεταλλεύονταν το μη μουσουλμανικό στοιχείο, όπως για παράδειγμα τον Κούλογλη από το Δεμίρ-Χισάρ, που ήταν «κακός αβάνης εις όλην την Βουλγαρία και την Μακεδονία»⁴³, αποκαθιστώντας με αυτόν τον τρόπο την τάξη στις συγκεκριμένες περιοχές.

Ο Χατζή Κάλφα που επισκέφθηκε την πόλη στα 1648 μιλά περί εγκαταλειμμένου κάστρου με τη φράση «λόγω του ότι δεν ήταν πια χρησιμo⁴⁴, ήταν εγκαταλειμμένο»⁴⁵, επιβεβαιώνοντας τη μη χρήση του κάστρου από τους Οθωμανούς.

Η κλασική περιγραφή του Εβλιά Τσελεμπί που διέμεινε στην πόλη για τρεις ημέρες στα 1668, είναι πολύ σημαντική, παρόλο ότι είναι γενικόλογη. Υπερβάλλει ως προς τα πληθυσμιακά δεδομένα της, όπως εξάλλου κάνει και σε παρόμοιες περιπτώσεις, η αξία της όμως παραμένει, λόγω του ότι είναι αποδεδειγμένο ότι δίνει πιστές περιγραφές για

40. Michael Kiel, ό.π.

41. Αιμιλία Στεφανίδου, ό.π., σσ. 29-43.

42. Michael Kiel, ό.π., σσ. 151-152.

43. Π. Πένας, *Σερραϊκά Χρονικά*, τ. Α΄, Αθήνα, 1940, σ. 40.

44. Η γενική εγκατάλειψη των φρουριών και των τειχών σε πολλές πόλεις που δεν βρίσκονταν στην παραμεθόρια γραμμή του διαρκώς επεκτεινόμενου οθωμανικού κράτους προς τη Δύση (στην κάθε χρονική περίοδο επέκτασης) ήταν ένα αναμφισβήτητο γεγονός. Τα τείχη και τα κάστρα είχαν χάσει πια τη χρησιμότητά τους (σε περίπτωση που αυτά δεν ήταν στην παραμεθόριο γραμμή της αυτοκρατορίας), λόγω ακριβώς της ασφάλειας που υπήρχε στα εσωτερικά εδάφη της, εγκαθιδρύοντας μια πολιτική σταθερότητας και ασφάλειας, που εύστοχα αποκαλείται «Οθωμανική ειρήνη»/Pax Ottomana (Προλογικό σημείωμα Σπ. Ασδραχά στο βιβλίο του Ν. Τοδορόν, *Η Βαλκανική Πόλη, 15^{ος} - 19^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1986, τόμος Α΄, σ. 8). - Δ. Κιτσίκης, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας [1280-1924]*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2003, σσ. 158, 160).

45. Ν. Μουτσόπουλος, ό.π., σσ. 182-183.

τη μορφή και τα μνημεία των πόλεων που επισκέπτονταν. Η περιγραφή αυτή (που θα εξετάσουμε αναλυτικά σε επόμενο σημείο της μελέτης ως προς την αναφορά της για τα μνημεία της πόλης) αναφέρει τα εξής κύρια σημεία: Το φρούριο δεν κατοικείται και όλοι οι κάτοικοι μένουν εκτός του φρουρίου⁴⁶, ενώ παράλληλα δίνει έναν υπερβολικό αριθμό κατοικιών, μιλώντας για 1.600 κεραμιδοσκέπαστα σπίτια. Τέλος περιγράφει εν συντομία και τα υπόλοιπα δημόσια κτίρια⁴⁷. Κατ' αυτόν τον τρόπο είναι δεδομένο ότι η περιγραφή αυτή δεν μπορεί να σταθεί ως αξιόπιστη μαρτυρία σε σχέση πάντα με τα πληθυσμιακά μεγέθη και μάλιστα χωρίς καμία ανάλυση ως προς τη σύνθεση των διαφόρων εθνοτήτων.

Η επόμενη γενική πληροφόρηση έρχεται από τις αρχές του 18^{ου} αι., όταν το 1715 πέρασαν από την πόλη τα οθωμανικά στρατεύματα και ο Κωνσταντίνος Διοικητής που τα συνόδευε περιγράφει: «Το Ντεμίρ-Χισάρ κείται στην άκρη κοιλάδας μεταξύ των βουνών είναι ένας μεγάλος καζαμπάς⁴⁸ (σ.τ.σ. μη οχυρωμένος οικισμός) και από πάνω, στην κορυφή του βουνού, υπάρχει ένα παλαιό φρούριο... Τα περίχωρα παράγουν πολύ ρύζι, βαμβάκι και άλλα προϊόντα. Υπάρχουν, επίσης, πολλά αμπέλια και κήποι, καθώς και μεταλλεία σιδήρου»⁴⁹. Στη συγκεκριμένη αναφορά δεν δίνεται κάποιο στοιχείο σε σχέση με τα πληθυσμιακά μεγέθη.

Το φθινόπωρο του 1807 ο J.-J. Tromelin, που ήταν ένας από τους αξιωματικούς του Ναπολέοντα που στάλθηκαν μυστικά στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ώστε να συντάξει αναλυτικά υπομνήματα αναγνώρισης εδάφους (*mémoires et reconnaissances*), μας δίνει μια σημαντική περιγραφή για σημεία της πόλης που έως τότε δεν είχαν αναφερθεί. Περιγράφει τον πρόχειρο περιμετρικό τείχος που στη συνέχεια, το 1832, καταγράφει σε χάρτη ο Wilhelm von Chabert (-Ostland), αλλά και τους μύλους που υπήρχαν στην πόλη που εκμεταλ-

46. Εβλιά Τσελεμπί, ό.π. Η ίδια εικόνα του «ερημωμένου φρουρίου» καταγράφεται και το 1915 από τον ανταποκριτή των Times Κρόφορντ Πράις στο βιβλίο του *Βαλκανικοί Αγώνες* (Λίλα Θεοδορίδου-Σωτηρίου, ό.π., σ. 429).

47. Εβλιά Τσελεμπί, ό.π.

48. «Ο όρος “καζαμπάς” (*kasaba*) χρησιμοποιείται στα έγγραφα για να υποδηλώσει έναν οικισμό αστικού τύπου, που έχει ξεπεράσει το χωριό σε μέγεθος και σπουδαιότητα, αλλά δεν έχει ακόμη αποκτήσει τις διαστάσεις και την εμφάνιση πόλης (*şehir*). Ο καζαμπάς ήταν ένας μη οχυρωμένος οικισμός, με πληθυσμό που απασχολείτο στο εμπόριο και τη χειροτεχνία. Όπως κάθε πόλη, κάλυπτε μια ορισμένη εδαφική περιοχή, αλλά είχε λίγα μόνο δημόσια κτίρια». (Γ. Κοτζακιώτης, «Το Σιδηρόκαστρο και η περιοχή του στα γεωγραφικά και ταξιδιωτικά κείμενα», *Δήμος Σιντικής: Ο Χώρος και η Ιστορία του*, ό.π., σ. 347. - βλ. επίσης: Ν. Todorov, ό.π., σσ. 47-48.

49. N. Iorga, *Chronique de l'expédition des Turcs en Morée 1715, attribuée à Constantin Dioiketès*, Bucarest, 1913, σ. 128. - Κ. Δ. Βακαλόπουλος, «Η Μακεδονία στα 1715», *Μακεδονικά* 11 (1971) 266. - Γ. Κοτζακιώτης, ό.π., σσ. 346-347.

λεύονταν την πλούσια παρουσία τρεχούμενου νερού στην περιοχή. Ο ίδιος αναφέρει: «Η πόλη περιβάλλεται από ένα απλό τείχος με επάλξεις και με τετράγωνους πύργους ύψους περίπου 12 ποδών⁵⁰ (σ.τ.σ. πύργοι που στον χάρτη του Chabert, με την μετέπειτα επεξεργασία του από τον Ν. Μουτσόπουλο, αναφέρονται ως “Κούλες/Φρουκτώρια”). Αρδεύεται από ένα ορμητικό μικρό ποτάμι που έρχεται από τα ανατολικά, το οποίο θέτει σε κίνηση πολλούς μύλους πριν να εκβάλει στον Καρά-Σου (σ.τ.σ. Στρομόνας), σε απόσταση μιας λεύγας. Αυτή η περιοχή διοικείται από τον Αμπντουλά πασά, δημιουργήμα του μπέη των Σερρών. Λέγεται ότι μπορεί να συγκεντρώσει χίλιους οπλισμένους άνδρες. Στα περίχωρα του Ντεμίρ-Χισάρ καλλιεργείται ρύζι πολύ καλής ποιότητας. Τα βουνά του Ιάμακοφ (σ.τ.σ. Σαμάκοβο, παλιό τοπωνύμιο κοντά στην Άνω Βροντού) και του Σιγκέλ (σ.τ.σ. Τσιγκέλι/Άγκιστρο), τα οποία βρίσκονται σε 5 και 6 λεύγες προς τα βορειοανατολικά, αφθονούν σε μεταλλεύματα σιδήρου».⁵¹

Την επόμενη πληροφόρηση για την πόλη έχουμε αρκετά μεταγενέστερα, στα 1832, από το χάρτη του Wilhelm von Chabert (-Ostland)⁵², που είναι η πρώτη ουσιαστικά λεπτομερής αποτύπωση του οικισμού, όπου στο υπόμνημά του αναφέρονται και τα πληθυσμιακά μεγέθη. Καταγράφεται λοιπόν ένα σύνολο 4.500 κατοίκων, από τους οποίους 3.200⁵³ είναι μουσουλμάνοι, 1.200 χριστιανοί, ενώ οι υπόλοιποι 100 ανα-

50. Η μαρτυρία αυτή «μας δείχνει τις νέες συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί στην περιοχή κατά την διάρκεια του 18^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα μετά τον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο των ετών 1768-1774. Πιο συγκεκριμένα, το νέο τείχος το οποίο είχε κτιστεί γύρω από την πόλη του Σιδηροκάστρου αντικατοπτρίζει την ανασφάλεια που επικρατούσε τότε στην ευρύτερη περιοχή από τις διαμάχες των τοπικών Οθωμανών προκρίτων (αγιάνηδων) και τις επιθέσεις των ληστρικών σωμάτων που αυτοί συντηρούσαν ή χρησιμοποιούσαν για την επιβολή τους. Είναι ήδη γνωστό ότι στις διαμάχες αυτές είχαν λάβει μέρος ο Τσαούς μπέης του Σιδηροκάστρου, ο Ταλίμπ μπέης του Μελενίκου και ο Οσμάν μπέης του Πετριτίου. Οι αλβανικής καταγωγής αυτοί αγιάνηδες είχαν συμμαχήσει και διεξάγει αιματηρούς πολέμους (Μάιος-Οκτώβριος 1778, Μάρτιος-Απρίλιος 1779) εναντίον του ισχυρού Σαχιπεντέρογλου Αμπντίλ αγά της Δοϊράνης τον Μάιο του 1779, δολοφονήθηκαν δε όλοι από τον Οθωμανό ναύαρχο (*Kapudan paşa*) Τζεζαϊνλί Χασάν πασά, ο οποίος είχε σταλεί στην περιοχή από την Υψηλή Πύλη, για να επιβάλλει την τάξη... Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όταν ο Tromelin επισκέφθηκε το Σιδηροκάστρο, στην ευρύτερη περιοχή είχε επιβληθεί ο Ισμαήλ μπέης των Σερρών, και ο αγιάνης του Σιδηροκάστρου δεν αποτελούσε πλέον παρά έναν υποτελή του μπέη αυτού στο “ημιφευδαλικό δίκτυο” σχέσεων των αγιάνηδων που είχε σταδιακά διαμορφωθεί» (Γ. Κοτζακιώτης, ό.π., σσ. 347-348).

51. Γ. Κοτζακιώτης, ό.π.

52. Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, ό.π., σ. 427.

53. Από λάθος ανάγνωση του συνολικού μουσουλμανικού πληθυσμού που αναγράφεται στο αυθεντικό χειρόγραφο του χάρτη του Wilhelm von Chabert (-Ostland), στο άρθρο του Ν. Μουτσόπουλου έχει αναγραφεί ότι ο μουσουλμανικός πληθυσμός ανέερ-

φέρονται ως τσιγγάνοι (αθίγγανοι/χριστιανοί και τουρκόγυφτοι/μουσουλμάνοι). Αναγράφεται επίσης το σύνολο των 850 νοικοκυριών. Από την αναγωγή έχουμε 604 νοικοκυριά μουσουλμάνων, 227 νοικοκυριά χριστιανών, ενώ τα υπόλοιπα 19 ήταν των τσιγγάνων (αθίγγανων-χριστιανών και τουρκόγυφτων-μουσουλμάνων).

Μια επόμενη πολύ σημαντική πληροφόρηση έχουμε από το άρθρο του Γ. Στιβαρού στα 1878, όπου παράλληλα δίνονται και τα πληθυσμιακά μεγέθη προηγούμενων ετών (του 1816 και του 1838)⁵⁴. Αναφέρεται ότι στα 1878 υπήρχαν 300 μουσουλμανικά νοικοκυριά, 200 χριστιανικά, 150 γύφτων (αθίγγανων-χριστιανών και τουρκόγυφτων-μουσουλμάνων) και 50 Κιρκάσιων (Τσερκέζιδων) που είχαν αφιχθεί μόλις πριν από 12 χρόνια (το 1866) στο Δεμίρ-Χισάρ. Η τελική εγκατάσταση των 50 οικογενειών Κιρκάσιων (Τσερκέζιδων) στον οικισμό, έγινε από ένα σύνολο 500 οικογενειών που είχαν αφιχθεί στην περιοχή, με τις υπόλοιπες 450 οικογένειες να διασκορπίζονται στα γύρω χωριά. Οι οικογένειες που εγκαταστάθηκαν στο Δεμίρ-Χισάρ κατοίκησαν στο ΝΔ τμήμα του Βαρουσίου⁵⁵. Σύμφωνα με τον Ν. Σκαρλάτο «τα Τσερκέζικα αποτελούσαν συνέχεια της συνοικίας Βαρόσι και κατέληγαν στην ανηφορική καμπή του παλαιού δρόμου προς Αχλαδοχώρι»⁵⁶. Ο ξεχωριστός μαχαλάς των Κιρκάσιων (τα «Τσερκέζικα») χωροθετούνταν «στο ψηλότερο σημείο της ελληνικής συνοικίας... ακριβώς πίσω από το μέγαρο της μητροπόλεως»⁵⁷. Στην περιοχή αυτή έχει επισημανθεί και πολύ αρχαιολογικό υλικό που στοιχειοθετεί ότι «στο σημείο αυτό βρισκόταν αναμφισβήτητα τμήμα του αρχαίου οικισμού»⁵⁸. Μια από τις αρχαίες επιγραφές ανακαλύφθηκε το 1960 «στη θέση “Βράχος Σωτήρα ή Τοπ-Μπαίρ”, ... Εκεί ακριβώς όπου τελειώνουν τα σπίτια της συνοικίας Βαρόσι και χτίστηκε το Α΄ Δημοτικό Σχολείο»⁵⁹. Η ονομασία Βράχος Σωτήρα οφείλεται στο νεότερο ξωκλήσι του Σωτήρος Χριστού (χτίστηκε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου από τους στρατιώτες του φυλακίου που υπήρχε εκεί), ενώ η οθωμανική ονομασία Τοπ-Μπαίρ οφείλεται στο γεγονός ότι οι Οθωμανοί είχαν στήσει στην κορυφή του λόφου ένα μεγάλο κανόνι

χεται σε 3.500 άτομα, αντί του σωστού που είναι 3.200 άτομα. Η λάθος αυτή αναφορά μεταφέρεται αυτούσια και στο άρθρο της Λίλιας Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, *ό.π.*, σ. 426.

54. Γ. Στιβαρός *ό.π.*, σσ. 530-531.

55. *ό.π.*, σσ. 536-537.

56. Νικ. Παν. Σκαρλάτος, *Σιδηρόκαστρο*, *ό.π.*, σ. 84.

57. Ν. Μουτσόπουλος, *ό.π.*, σ. 188.

58. *ό.π.* - Μ. Γ. Δήμιτσας, *Η Μακεδονία εν λίθοις φλεγομένης και μνημείους σωζομένοις*, τ. Α΄, Αθήνα, 1896, σ. 685.

59. Από την επιγραφή συνάγεται ότι υπήρχε «συγκρότημα ναών μαζί με τους γύρω λατρευτικούς χώρους, αφιερωμένων στην Αρτέμιδα, στον Απόλλωνα και στην Πατρίδα» (Ν. Μουτσόπουλος, *ό.π.*, σ. 189).

που με την ομοβροντία του έδινε το σύνθημα για την έναρξη και τη λήξη αντίστοιχα της νηστείας του Ραμαζανιού και Μπαϊραμιού. Παράλληλα στο άρθρο του Γ. Στιβαρού αναφέρεται ότι η σημαντική μείωση των μουσουλμανικών οικογενειών σε 300 το 1878, από ένα διπλάσιο σύνολο 600 οικογενειών το 1838 (που επιβεβαιώνεται και από την καταγραφή του Wilhelm von Chabert περί ύπαρξης 604 μουσουλμανικών νοικοκυριών το 1832) οφειλόταν στο «θανατικό» (επιδημία πανώλης) που είχε παλιότερα αποδυναμώσει το μουσουλμανικό πληθυσμό (εξολόθρευσε περί τους 1.000 μουσουλμάνους από το 1816 όταν εμφανίστηκε έως το 1820 ή 1822, αλλά και με την επάνοδό της το 1836), ενώ εξολοθρεύτηκε και ολόκληρη η συνοικία των μαύρων/αράπηδων (αθίγγανων-χριστιανών/τουρκόγυφτων-μουσουλμάνων), που όμως μετά ανάκαμψε, αφού στα 1878 αναφέρονται 150 οικογένειες γύφτων. Στον χριστιανικό πληθυσμό υπήρξαν λιγιστές απώλειες, με 5 ή 6 θανάτους μόνο. Ο Γ. Στιβαρός αναφέρει επίσης ότι 40 χρόνια πριν, δηλ. το 1838, υπήρχαν λίγες χριστιανικές οικογένειες, κάπου 60 το σύνολο. Παράλληλα αναφέρει ότι 60 ή 70 χρόνια πριν (δηλ. το 1818 ή το 1808 αντίστοιχα) υπήρχαν ελάχιστες χριστιανικές οικογένειες, κάπου 5-10 τον αριθμό, μια θεώρηση που θα πρέπει να είναι σε κάθε περίπτωση ελεγχόμενη. Η τόνωση του χριστιανικού στοιχείου (σύμφωνα πάντα με τον Γ. Στιβαρό) προήλθε από μετοίκηση χριστιανών, μετά το 1836, εκ του «ελληνικωτάτου Μελενίκου», οι οποίοι ασχολήθηκαν με το εμπόριο που ε γνώριζαν ήδη από τη δραστηριοποίησή τους στο Μελένικο ή με διάφορες άλλες βιοποριστικές εργασίες⁶⁰. Η μετοίκηση αυτή οφειλόταν στις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις του Χάτι Σερίφ (1836) και σε σχετικές ελευθερίες που δόθηκαν σε μη μουσουλμάνους⁶¹. Θα πρέπει για τις αναφορές του Γ. Στιβαρού για τα

60. Μια αντίστοιχη εικόνα προσφύγων από το Μελένικο καταγράφηκε στις 17 Σεπτεμβρίου του 1913 στο σιδηροδρομικό σταθμό Σιδηροκάστρου, σε μία αυτοχρωματική φωτογραφία (πρόδρομος των εγχρώμων), από ένα σύνολο τριών παρόμοιων, από τον οπερατέρ Stéphane Passet, απεσταλμένο στη Μακεδονία από το Ίδρυμα “Archives de la Planète” (Αρχεία του Πλανήτη) που ίδρυσε το 1896 ο Γάλλος τραπεζίτης Albert Kahn. Η φωτογραφία που φέρει κωδικό A 3901, όπως αναγράφεται στην καρτέλα της φωτογραφίας από τα αρχεία του Ιδρύματος “Archives de la Planète” (<http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/>) παρουσιάζει ένα σύνολο προσφύγων, ενηλίκων και παιδιών, που ατενίζουν εμπρός τους το αβέβαιο μέλλον. Η μετάβασή τους στο Σιδηρόκαστρο οφειλόταν στο ότι το Μελένικο, παρόλο που ήταν ένα από τα σημαντικότερα και πιο εμπορικά κέντρα του Ελληνισμού, και είχε απελευθερωθεί από τον ελληνικό στρατό (μαζί με το Νευροκόπι και το Πέτσοβο) την επόμενη ακριβώς ημέρα (28 Ιουνίου 2013) σε σχέση με την απελευθέρωση του Σιδηροκάστρου (27 Ιουνίου 1913), η μετέπειτα συναφθείσα συνθήκη του Βουκουρεστίου (υπογράφηκε στις 25 Ιουλίου 2013) που έθεσε ουσιαστικά τέρμα στις εχθροπραξίες, το έδωσε τελεσίδικα μαζί με την Άνω Τζουμαγιά, το Άνω Νευροκόπι, τη Στρούμνιτσα και το Πετρίτσι στην εδαφική επικράτεια της Βουλγαρίας.

61. Αθ. Καραθανάσης, ό.π., σ. 308.

προηγούμενα έτη (το 1838 και το 1018 ή το 1808) να είμαστε πολύ προσεκτικοί για την αποδοχή ή μη της πληροφόρησης, καθώς ενώ ισχύουν τα μεγέθη για τις μουσουλμανικές οικογένειες (600 σύμφωνα με τον Γ. Στιβαρό το 1838 και 604 σύμφωνα με τον Chabert το 1832) δεν ισχύει το ίδιο για τις χριστιανικές οικογένειες (60 σύμφωνα με τον Γ. Στιβαρό το 1838 και 227 σύμφωνα με τον Chabert το 1832). Εντελώς αναληθή και εξόχως υπερβολική θα πρέπει αντίστοιχα να θεωρηθεί και η αναφορά του για ύπαρξη ελάχιστων χριστιανικών οικογενειών, 5-10 τον αριθμό, το 1818 ή το 1808 (προσδιορίζει γενικά 60 ή 70 χρόνια πριν το 1878), καθώς καμιά παράλληλη πληροφορία ή γεγονός δεν στοιχειοθετεί την εξαίρεση του χριστιανικού στοιχείου που πάντα παρέμενε με σημαντικά ποσοστά επί του συνόλου.

Η επόμενη αναφορά για το Δεμίρ-Χισάρ είναι του 1886 από τον Ν. Σχινά, που αναφέρει ότι υπήρχαν στον οικισμό 600 μουσουλμανικές οικογένειες και 200 χριστιανικές⁶². Τα στοιχεία αυτά θα πρέπει να θεωρούνται συνολικά, λόγω του ότι απ' ότι συνάγεται, στο συνολικό μουσουλμανικό πληθυσμό θα πρέπει να έχουν υπολογιστεί και οι τουρκόγυφτοι αλλά και οι Κιρκάσιοι.

Ο Γ. Ν. Αψηλίδης συνδυάζοντας πληροφορίες από διαφορετικές πηγές αναφέρει στη μελέτη του τη σύνθεση του πληθυσμού κατά τις αρχές του 20^{ου} αι. Στο Σιδηρόκαστρο κατοικούσαν συνολικά 879 οικογένειες, από τις οποίες 630 ήταν μουσουλμανικές, 195 μη μουσουλμανικές/ελληνικές, 32 αθιγγανικές/ορθόδοξες-μη μουσουλμανικές και 22 βουλγαρικές-σχισματικές⁶³.

Τέλος για την περίοδο 1909-1913 καταγράφονται 4.700 συνολικά κάτοικοι που αντιστοιχούν σε 887 νοικοκυριά, εκ των οποίων οι 3.000 είναι Οθωμανοί (566 νοικοκυριά) και οι 1.000 χριστιανοί (189 νοικοκυριά). Οι τσιγγάνοι κατανέμονται σε 150 χριστιανούς αθίγγανους (28 νοικοκυριά) και 300 Τουρκόγυφτους/μουσουλμάνους (56 νοικοκυριά), διαμορφώνοντας ένα σύνολο 84 νοικοκυριών για τους τσιγγάνους. Καταγράφονται επίσης 200 Κιρκάσιοι-Τσερκέζιδες (38 νοικοκυριά) και 50 Βούλγαροι σχισματικοί (10 νοικοκυριά)⁶⁴.

Από τη συνολική αυτή καταγραφή, για μια περίοδο πέντε αιώνων, είναι ανάγλυφη η πληθυσμιακή σύσταση και εξέλιξη της οθωμανικής πόλης, που διαφοροποιήθηκε σημαντικά, από μια μικρή κοινότητα το 1444, που σταδιακά αύξανε τον πληθυσμό της, διατηρώντας ως και το

62. Ν. Σχινάς, *Οδοιπορική σημειώσεις Μακεδονίας*, τ. Β', Αθήνα, 1886, σ. 424.

63. Γ. Ν. Αψηλίδης, «Χρηματοδότηση και επιθεώρηση ελληνικών σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», περιοδικό *Σίρις*, τεύχος 6, Σέρρες, 2002, σσ. 85-132.

64. Βασίλης Τζανακάρης, *ό.π.*, σ. 22.

τέλος του 16^{ου} αι. μια σταθερή αναλογία μουσουλμανικού στοιχείου που σχεδόν πάντα αποτελούσε το 1/3 του συνόλου. Έχοντας ένα σημαντικό κενό διάστημα 230 ετών ως προς την καταγραφή των πληθυσμιακών μεγεθών (από τις αρχές του 17^{ου} αι. έως το 1832), όπου δεν υπάρχουν διαθέσιμα αξιόπιστα στοιχεία, φτάνουμε στα 1832 και εφεξής (έως και το 1913, όπου εξετάζονται στην παρούσα μελέτη τα πληθυσμιακά στοιχεία), με την κατάσταση να έχει αντιστραφεί, και με το μουσουλμανικό στοιχείο να κυριαρχεί πια αποτελώντας αυτό με τη σειρά του το 2/3 του συνόλου, ενώ το μη μουσουλμανικό είναι η μειονότητα, διαμορφώνοντας το 1/3 του συνόλου. Η αντιστροφή αυτή στη σύσταση του πληθυσμού οφείλεται σε δύο κυρίως παράγοντες, όπως τονίστηκε και προηγουμένως. Στους μαζικούς εποικισμούς μουσουλμανικού στοιχείου και κυρίως Γιουρούκων (yörük), αλλά και σε φαινόμενα εθελούσιου εξισλαμισμού. Με βάση όλα τα παραπάνω στοιχεία και βασιζόμενοι στη σημαντικότερη τεκμηρίωση των απογραφών των 15^{ου} και 16^{ου} αι. που δίνουν και τα πρώτα αναλυτικά στοιχεία για την εξέλιξη του οικισμού στους δύο πρώτους κρίσιμους αιώνες μετά την κατάκτηση, αλλά και στα στοιχεία περιηγητών και μελετητών της περιόδου (αυτά τουλάχιστον που αξιολογούνται ως τα πιο αξιόπιστα, όπως για παράδειγμα η μη αξιολόγηση της αναφοράς του Εβλιά Τσελεμπή για τα πληθυσμιακά μεγέθη, καθώς είναι καταφανώς υπερβολική), συντάχθηκε ο Πίνακας 1 που εμπεριέχει αναλυτικά όλη τη μακρά πορεία της πληθυσμιακής εξέλιξης στους πέντε αιώνες της κατάκτησης, με αντίστοιχη αριθμητική και ποσοστιαία ανάλυση των μεγεθών των διαφόρων εθνοτήτων, οι οποίες αποτελούσαν πάντοτε τη δυναμική συνιστώσα της εξέλιξης της οθωμανικής βαλκανικής πόλης.

ΕΤΟΣ	Μουσουλιάμοι	Μη Μουσουλιάμοι	Τσιγγάνοι (Αθίγγανοι, Τουρκογυφτοί)	Κιρκάσιοι (Τσερκεζίδες)	Βούλγαροι - σχιματιτικοί	Σύνολο νοικοκυριών
1444 (% συνόλου)	25 (18,5%)	110 (81,5%)				135
1453 (% συνόλου)	79 + 22 (32,3%)	162 + 24 + 26 (67,7%)				313
1464-65 (% συνόλου)	81 (30,1%)	188 (69,9%)				269
1478-79 (% συνόλου)	128 + 34 (41,6%)	149 + 15 + 63 (58,4%)				389
1519 (% συνόλου)	155 (40%)	232 (60%)				387
1530 (% συνόλου)	108 + 48 (33,3%)	252 + 38 + 23 (66,7%)				469
1569 (% συνόλου)	152 (33%)	309 (67%)				461
Τέλος 16 ^{ου} αι	147 + 34 (32,3%)	261 + 118 (67,7%)				560
1832 (% συνόλου)	(3.200 άτομα) 604 (71,1%)	(1.200 άτομα) 227 (26,7%)	(100 άτομα) 19 (2,2%)			(4.500 άτομα) 850
1878 (% συνόλου)	300 (42,9%)	200 (28,6%)	150 (21,4%)	50 (7,1%)		700
1886 (% συνόλου)	600 (75%)	200 (25%)				800
1900 (% συνόλου)	630 (71,7%)	195 (22,2%)	32 (3,6%)		22 (2,5%)	879
1909-1913 (% συνόλου)	566 (63,8%)	189 (21,3%)	84 (9,5%)	38 (4,3%)	10 (1,1%)	887

Πίνακας 1: Στοιχεία πληθυσμού ως σύνολα νοικοκυριών καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου. Πιο αξιόπιστες πηγές κρίνονται τα κατάστιχα των απογραφών του 1444, 1453, 1464/65, 1478/79, 1519, 1530 και 1569, ενώ τα στοιχεία των υπολοίπων ετών προέρχονται από πληροφορίες μέσα από κείμενα περιηγητών και από στοιχεία μελετητών της περιόδου που κρίνονται ως αξιόπιστα.

Από την ανάλυση του Πίνακα 1 διαπιστώνεται ότι κατά τον 15^ο-16^ο αι. σημειώνεται μια πολύ σημαντική αύξηση του πληθυσμού, που θα υπερτριπλασιαστεί μεταξύ των απογραφών του 1444 (135 οικογένειες) και 1569 (461 οικογένειες), που συνάδει με τη γενικότερη άνθηση των

πόλεων που ακολούθησε την κατάκτηση τον 15^ο αι., η οποία εξακολούθησε και κατά τον 16^ο αι. Το συνολικό πληθυσμιακό μέγεθος θα σταθεροποιηθεί κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αι., με αρχές 20^{ου}, στο επίπεδο των 800-890 οικογενειών, διπλασιαζόμενο σχεδόν από την απογραφή του 1569.

Το ίδιο μοτίβο της αύξησης του ποσοστού του μουσουλμανικού πληθυσμού με την πάροδο του χρόνου παρατηρούμε και σε άλλες τέσσερις περιπτώσεις πόλεων της Βορείου Ελλάδας, των Σερρών, Ζίχνας, Δράμας και Καβάλας, που αναλυτικά παρουσιάζεται στον επόμενο Πίνακα 2, όπου έχουν καταχωρηθεί τα στοιχεία των απογραφών του 1464/65, 1478/79, 1519 και 1569.

Πόλεις	1464/65			1478/79			1519			1569		
	Μουσουλμάνοι	Μη Μουσουλμάνοι	Σύνολο	Μουσουλμάνοι	Μη Μουσουλμάνοι	Σύνολο	Μουσουλμάνοι	Μη Μουσουλμάνοι	Σύνολο	Μουσουλμάνοι	Μη Μουσουλμάνοι	Σύνολο
ΣΕΡΡΕΣ	60	268	328	98	193	291	116	153	269	205	128	333
ΖΙΧΝΑ	563	729	1.292	636	349	985	684	599	1.283	833	271	1.104
ΔΡΑΜΑ	32	561	593	36	520	556	73	633	706			
ΣΙΔΗΡΟ-ΚΑΣΤΡΟ	81	188	269	162	227	389	155	265	420	152	309	461
ΚΑΒΑΛΑ				12	91	103	22	61	123	113	69	182

Πίνακας 2: Στοιχεία πληθυσμού σύμφωνα με τα κατάστιχα των απογραφών του 1464/65, 1478/79, 1519 και 1569. Σύγκριση με γειτονικές πόλεις (Σέρρες, Δράμα, Ζίχνα και Καβάλα) - Πηγή: Αιμιλία Στεφανίδου, *Η πόλη-λιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, ό.π., σσ. 29-43. Η μόνη διόρθωση του Πίνακα της ως άνω μελέτης γίνεται σχετικά με την εισαγωγή των στοιχείων της απογραφής του 1478/79 που καταγράφει ο Michael Kiel καθώς και η διόρθωση των στοιχείων του χριστιανικού πληθυσμού για το 1519 αφού δεν έχουν προστεθεί στον Πίνακα της μελέτης οι 33 χριστιανές χήρες, που διαμόρφωναν ένα σύνολο 265 χριστιανικών οικογενειών και όχι 232 οικογενειών (οι 232 οικογένειες ως σύνολο εμφανίζονται στη μελέτη της Αιμιλίας Στεφανίδου). Πηγή πρόσθετων στοιχείων: Michael Kiel, «Demirhisar», ό.π., σ. 151.

Δ. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

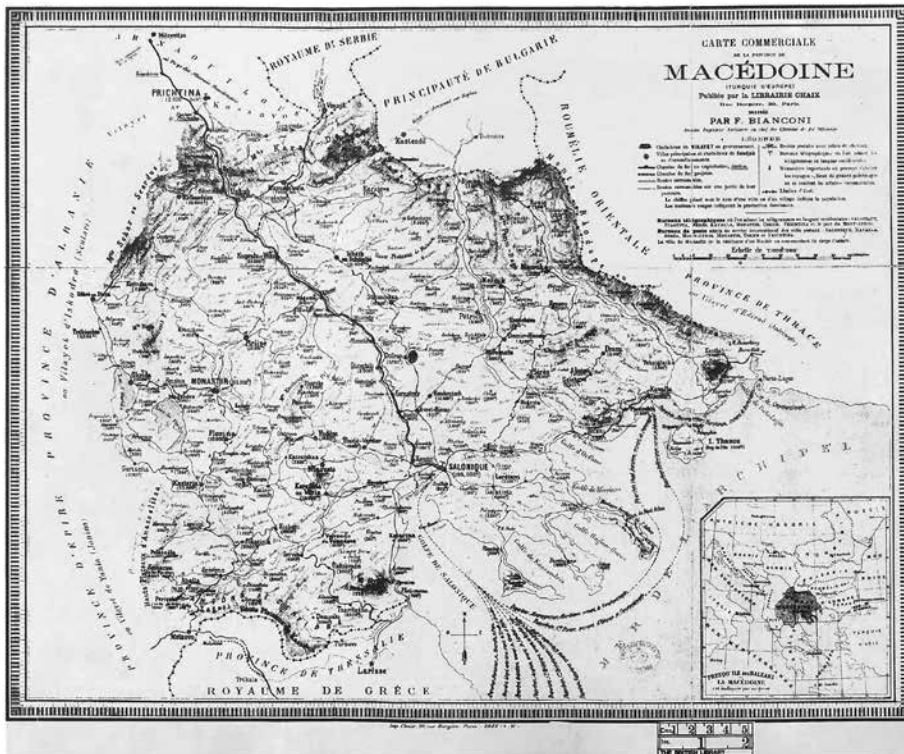
Αναλύοντας την πολεοδομική μορφή του οικισμού, πολύ σημαντική είναι η αναφορά του Εβλιά Τσελεμπή που μένοντας στην πόλη για τρεις ημέρες στα 1668, καταγράφει τα μνημεία της. Αν και γενικόλογη αυτή η περιγραφή, αφού δεν αναφέρει τον ακριβή αριθμό των σημαντικών δημοσίων κτιρίων της πόλης⁶⁵, είναι σημαντική, από την άποψη ότι μπορεί ο Εβλιά να υπερβάλλει πολλές φορές όταν αναφέρεται στα πληθυσμιακά δεδομένα της κάθε πόλης, αλλά είναι αποδεδειγμένο ότι δίνει μια πιστή περιγραφή των πόλεων που επισκέπτονταν. Για την πόλη του Ντεμίρ Χισάρ αναφέρει: «Είναι ξεχωριστό βοεβοδιλίκ του εγιαλετιού της Ρούμελης στο σαντζάκ της Θεσσαλονίκης. Είναι έδρα Κατή, με μισθό εκατόν πενήντα ακτσέδες. Στην πόλη εδρεύουν: Κεχαγιά-γερί των σπαχήδων, Σερντάρης των γενιτσάρων και Σούμπασης. Το φρούριο είναι πεντάγωνο οχυρό, χτισμένο σε ψηλή και ισχυρή θέση. Όμως είναι εγκαταλειμμένο και δεν έχει ντισντάρη, ούτε φρουρά. Όλοι οι κάτοικοι μένουν εκτός του φρουρίου»⁶⁶.

Η ίδια η μορφή της πόλης περιγράφεται στη συνέχεια του κειμένου του: «Χίλια εξακόσια καλοχτισμένα και κεραμιδοσκεπάστα σπίτια αποτελούν την πόλη. Υπάρχουν ακόμα: τζαμιά, μεστζίτ, τεκέδες, χαμάμ, χάνια, και άλλα δημόσια ιδρύματα. Οι αιάνηδες της πόλης ασχολούνται με τη διοίκηση ή είναι έμποροι και τεχνίτες. Έχει πολλά αμπέλια και μπουστάνια, μα κυρίως φημίζεται για τα ρόδια του»⁶⁷. Εδώ υπάρχει η διαπιστωμένη υπερβολή του Εβλιά όταν μιλάει για αριθμούς, που αποδεικνύεται και από την απογραφή του 1569, όπου έχουμε καταγεγραμμένα 461 νοικοκυριά για το σύνολο της πόλης, ενώ από μια άλλη αναφορά για το τέλος του 16^{ου} αι. δίνεται συνολικός αριθμός 560 νοικοκυριών. Είναι λοιπόν καθόλα υπερβολικός ο αριθμός των 1.600 κτιρίων/νοικοκυριών που αναφέρει ο Εβλιά στα 1668/1669. Αυτό αποδεικνύεται και από το σχεδιάγραμμα του 1832 του Wilhelm von Chabert (-Ostland) που

65. Σύμφωνα με την πρακτική του, ο Εβλιά κατέγραφε βιαστικά τα μνημεία της πόλης, αφήνοντας κενό το σημείο που αναφερόταν στον αριθμό του κάθε είδους μνημείου (π.χ. τζαμιά, χαμάμ, μεντρεσέδες, τεκέδες, κλπ.) το οποίο θα συμπλήρωνε ακολούθως. Σε πολλές περιπτώσεις ποτέ δεν συμπλήρωσε τα κενά, με αποτέλεσμα να έχουμε πληροφόρηση για το είδος των μνημείων, αλλά όχι για τον ακριβή αριθμό τους. Μια τέτοια περίπτωση ήταν και η καταγραφή για το Σιδηρόκαστρο, αφού η πληροφόρηση σχετικά με τον αριθμό των μνημείων ποτέ δεν συμπληρώθηκε (Άννα Τολουδή, *ό.π.*, σσ. 56-57).

66. Εβλιά Τσελεμπή, *ό.π.* Η ίδια εικόνα του «ερημωμένου φρουρίου» παραμένει καθ' όλη την ιστορική επόμενη περίοδο, αφού καταγράφεται και το 1915 από τον ανταποκριτή των Times Κρόφορντ Πράις στο βιβλίο του *Βαλκανικοί Αγώνες* (Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, *ό.π.*, σ. 429).

67. Εβλιά Τσελεμπή, *ό.π.*

Εικ. 8. Χάρτης του σαντζακιού της Θεσσαλονίκης υπό Bianconi, 1885. Στο χάρτη σημειώνεται το Δεμίρ-Χισάο (Πηγή: <http://documents-mk.blogspot.gr/2016/03/macedonia-during-turkish-rule.html>).

καταγράφει 850 σπίτια, από τα οποία 200 βρίσκονταν στο Βαρόσι.⁶⁸ Όσον αφορά όμως την περιγραφή των δημοσίων κτιρίων ο Εβλιά, όπως και σε άλλες περιπτώσεις είναι αξιόπιστος, γι αυτό και είναι σημαντικότερη η καταγραφή του.

Την πιο σημαντική όμως πληροφόρηση για την πολεοδομική μορφή του οικισμού έχουμε από το γνωστό σχεδιάγραμμα της πόλης που φιλοτεχνήθηκε τον Ιούλιο του 1832 κατ' εντολή του τότε Αυστριακού πρόξενου στην οθωμανική Θεσσαλονίκη Wilhelm von Chabert (-Ostland) και φυλάσσεται στα κρατικά αρχεία της Βιέννης, έχοντας τον τίτλο "Plan von Demirhissar in Macedonien"⁶⁹. Ο ίδιος είχε υπηρετήσει

68. Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, *ό.π.*, σ. 426.

69. Ο χάρτης στην αυθεντική του μορφή παρουσιάζεται από τον Ν. Μουτσόπουλο (Ν. Μουτσόπουλος, «Ηράκλεια Σιντιζή», *ό.π.*, σ. 179-180) και στην έγχρωμη αυθεντική του μορφή στο άρθρο της Λίλας Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Οι μεταμορφώσεις του αστικού χώρου στο Σιδηροκάστρο», *ό.π.*, σ. 427.

ως Μέγας Δραγουμάνος στην πρεσβεία της Αυστροουγγαρίας στην Κωνσταντινούπολη ως το 1831 και στη Θεσσαλονίκη από το 1833 έως το 1835⁷⁰, αλλά και στη Σμύρνη. «Το σχέδιο του Σιδηροκάστρου, μαζί με αυτά της Θεσσαλονίκης, Σερρών, Καβάλας και Μελένικου, τα κατέθεσε στους προϊσταμένους του στη Βιέννη με το αίτημα να του επιτρέψουν να συνεχίσει τη χαρτογράφηση στην ευρύτερη περιοχή. Η χαρτογράφηση έγινε με τη βοήθεια του Αυστριακού αξιωματούχου Joseph Seydl»⁷¹. Το σχέδιο αυτό, που αποτελεί και την πρώτη ακριβή αποτύπωση του οικισμού, παρόλο που αντιστοιχεί στην ύστερη οθωμανική περίοδο, περιέχει και τη δομή της πρώιμης οθωμανικής περιόδου, λόγω του ότι αυτή δεν άλλαξε δραματικά για μικρούς και μεσαίους οικισμούς, όπως το Σιδηρόκαστρο. Μπορεί με την πάροδο του χρόνου να άλλαζαν οι συσχετίσεις των μουσουλμανικών και μη μουσουλμανικών ενοτήτων, με τρόπο που αναλύθηκε προηγούμενα, αλλά αυτό δεν είχε δραματική επίπτωση στην πολεοδομική μορφή του οικισμού, αφού γινόταν μικρές διαφοροποιήσεις των μαχαλάδων των διαφόρων εθνοτήτων, που καμιά φορά έπαιρναν τη θέση παλαιότερων οικιστικών ενοτήτων, όπως μαρτυρεί η περίπτωση στο Βαρόσι που σταδιακά έγινε στο μεγαλύτερο τμήμα του μη μουσουλμανική ενότητα, ενώ στις αρχικές φάσεις του οικισμού αποτελούνταν από μουσουλμανικές οικιστικές μονάδες. Στο χάρτη του Chabert δεν σημειώνεται ένα 7^ο τζαμί που οι αναφορές το τοποθετούν νότια του πύργου του Ανδρόνικου Γ', αλλά ούτε και το χαμάμ.

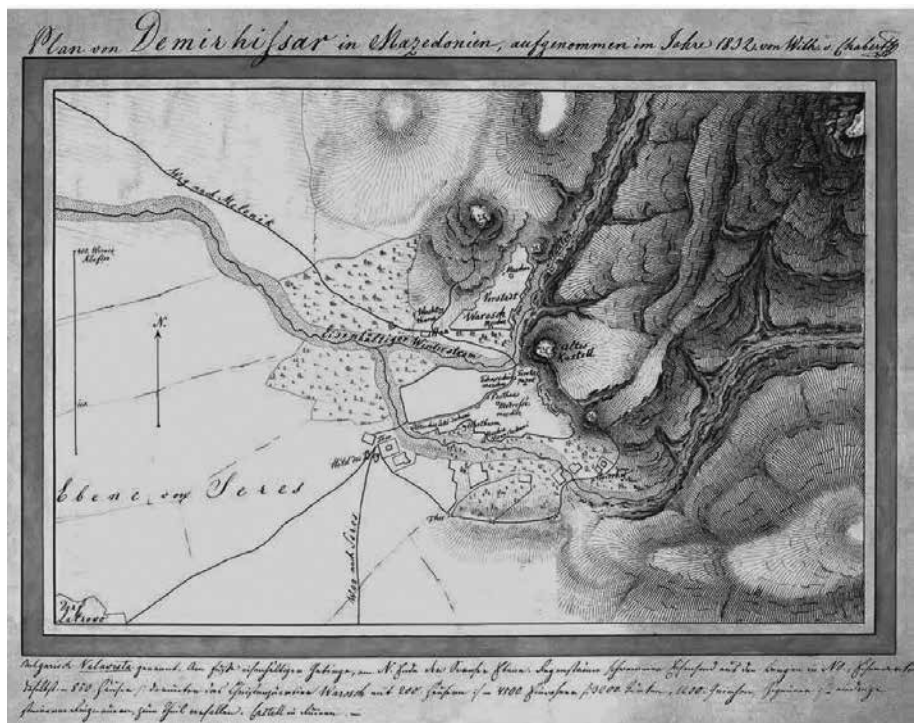
Σε μια προσπάθεια αποκρυπτογράφησης της πολεοδομικής οργάνωσης της πόλης, ο Ν. Μουτσόπουλος βασιζόμενος στο χάρτη του Chabert και για την υποστήριξη της δικής του μελέτης, εκπονεί ένα εύληπτο σχεδιάγραμμα υπό κλίμακα (εικ.10)⁷², όπου αποτυπώνει όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες. Καταρχήν ο οικισμός διαιρείται σε δύο μεγάλα τμήματα από τον ποταμό Κρουσοβίτη: Βόρεια εκτείνεται σε λόφο το Βαρόσι (με την ένδειξη Β στο ερμηνευτικό χάρτη του Ν. Μουτσόπουλου) και στα νότια, κάτω από τον βυζαντινό κάστρο, το επίπεδο τμήμα της πόλης.

70. Λίλα Θεοδορίδου-Σωτηρίου, ό.π., σ. 426.

71. ό.π. Ως προς την ανάλυση των χαρτών του Chabert αναφέρονται από την Θεοδορίδου-Σωτηρίου οι εξής πηγές: M. Popović, P. Soustal, «Mapping Macedonia's five most excellent cities. What do Byzantine Studies, Austrian Cartography from the 1830s and GIS have in Common?» in Proceedings of International Cartographic Conference, CO-426, 2011. - M. Popović, Die fünf "vorzüglichsten städte Macedoniens" auf Plänen des k.k. Konsul Wilhelm von Chabert aus dem Jahre 1832», *Thetis* 18, Universität Mannheim, 2011, σσ. 187-196. Στην τελευταία μελέτη αναφέρεται και ο τρόπος παραγωγής των χαρτών. Στην αρχική τους μορφή εξετελέστησαν ως ελαιογραφίες πάνω σε περγαμινή από ένα συνοδό ζωγράφο και ακολούθως τα πρωτότυπα στάλθηκαν στη Βιέννη όπου έγιναν τα γνωστά λιθόγραφα αντίγραφα.

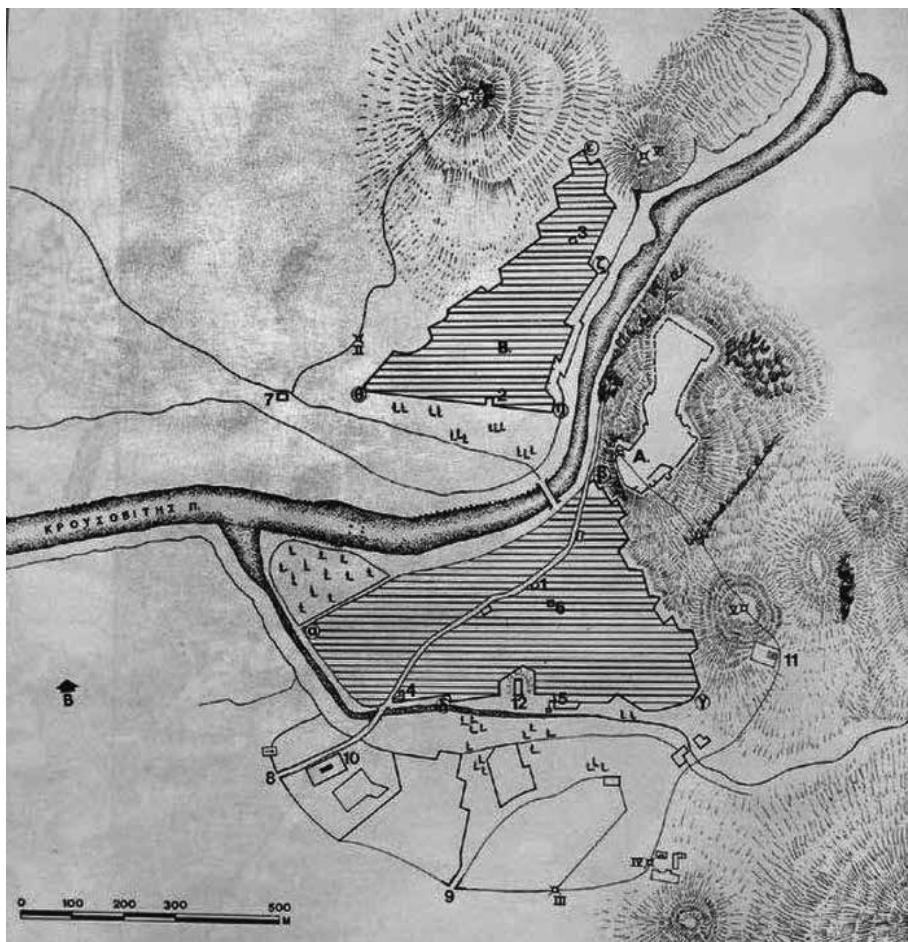
72. Ν. Μουτσόπουλος, ό.π., σ. 183.

Ο οικισμός περιβάλλεται από ισχνό και χαμηλό τείχος (σημεία α-θ στο χάρτη) που σε μερικά σημεία του είχε πια γκρεμιστεί⁷³. Εκτός από την ύπαρξη του Κάστρου (με την ένδειξη Α στο χάρτη), η άμυνα του οικι-

Εικ. 9. Χάρτης της πόλης του Σιδηροκάστρου του Wilhelm von Chabert (-Ostland), 1832, Βιέννη, Kartensammlung des Kriegsarchivs (Συλλογή Χαρτών του Αρχείου Πολέμου) - (Πηγή: Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, ό.π., σ. 427). Στην πάνω λεζάντα αναγράφεται: «Plan von Demirhissar in Mazedonien aufgenommen im Jahre 1832 von Wilh. v. Chabert». Διακρίνονται ενκρινώς οι δύο πολεοδομικές ενότητες που τις χωρίζει φυσικά ο ποταμός Κρουσοβίτης. Στην κάτω λεζάντα αναγράφονται αναλυτικά τα πληθυσμιακά δεδομένα της πόλης.

73. Παρόμοιο τείχος καταγράφεται και στον αντίστοιχο χάρτη του Chabert που εκπονεί για την πόλη των Σερρών (Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Σέρρες, ιστορία και αστικός χώρος. Οι χάρτες στους ρυθμούς του χρόνου», *Ιστορικά Αποτυπώματα, αποτύπωση της ιστορικής διαδρομής των Σερρών και της ευρύτερης περιοχής, μέσα από εθνογραφικούς, πολεοδομικούς και άλλους χάρτες από την αρχαιότητα μέχρι και τον 20ό αιώνα*, Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, Περιφερειακή Ενότητα Σερρών, Σέρρες 2013, σσ. 39, 45, 66, πίν. 18.). Η Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου αναφέρει ως ημερομηνία ανέγερσης του τείχους των Σερρών το 1794. Στη μελέτη της Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου προτείνεται η ίδια χρονολόγηση και για το τείχος του Σιδηροκάστρου (Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, ό.π., σ. 426). Ίσως θα πρέπει να επανελεγχθεί η περίοδος ανέγερσης των τειχών, καθώς είναι πιο πιθανό να είχαν ανεγερθεί, όπως τονίστηκε και προηγουμένα, ώστε να διαφυλαχθούν οι πόλεις σε σχέση με από τις διαμάχες των τοπικών Οθωμανών

προκρίτων (αγιάνηδων) και τις επιθέσεις των ληστρικών σωμάτων που αυτοί συντηρούσαν ή χρησιμοποιούσαν για την επιβολή τους, αλλά και από άλλες μεμονωμένες ληστρικές επιδρομές. Η περίοδος αυτή αρχίζει μετά τον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο των ετών 1768-1774, και την αποτυχημένη ελληνική επανάσταση της περιόδου με τα γνωστά Ορλωφικά, δηλ. μετά το 1775 και διαρκεί έως Μάιο του 1779, που οι αλβανικής καταγωγής αγιάνηδες, ο Τσαούς μπέης του Σιδηροκάστρου, ο Ταλίμπ μπέης του Μελενίκου και ο Οσμάν μπέης του Πετριτσιού (που είχαν συμμαχήσει μεταξύ τους και είχαν διεξάγει αιματηρούς πολέμους [Μάιος-Οκτώβριος 1778, Μάρτιος-Απρίλιος 1779] εναντίον του ισχυρού Σαχιμπεντέρογλου Αμπντίλ αγά της Δοϊράνης) δολοφονούνται όλοι από τον Οθωμανό ναύαρχο (*Karudan paşa*) Τζεζαϊρλί Χασάν πασά, ο οποίος είχε σταλεί στην περιοχή από την Υψηλή Πύλη, για να επιβάλλει την τάξη (Γ. Κοτζακιώτης, *ό.π.*, σσ. 347-348). Παράλληλα «οι αλβανοί μισθοφόροι που είχαν κατεβεί στην Πελοπόννησο για να καταστείλουν την ελληνική επανάσταση με τα Ορλωφικά, ανέβηκαν στην Μακεδονία και τρομοκρατούσαν τους πληθυσμούς της» (Αθ. Καραθανάσης, *ό.π.*, σ. 307). Ίσως σε αυτή τη λίγο πιο πρώιμη από το 1794 ασταθή περίοδο θα πρέπει να αναζητηθεί η χρονολογία ανέγερσης του τείχους, ειδικά για το Σιδηρόκαστρο που ο Αγιάνης της πόλης, ο Τσαούς μπέης, είχε συμμετάσχει ενεργά σε αυτές τις αψιμαχίες.

Εικ. 10. Μεταφορά από τον Ν. Μουτσόπουλο σε σχέδιο υπό κλίμακα του *Plan von Demirhissar in Mazedonien* του Wilhelm von Chabert (-Ostland), 1832. Υπόμνημα: Α. Κάστρο σε ερείπια (*Castell in Ruinen*), Β. Βαρόσι (*Vorstadt: Warosch*), I-VI. Κούλες (Φρουκτώρια), α-θ. Χαμηλό τείχος ερειπωμένο σε διάφορα τμήματα, 1. Τσαρσί-Τζαμί (*Çarşi Camii*)/Τζαμί της αγοράς, 2. Ελιά Μπέη Τζαμί, 3. Τζαμί αγνώστου ονόματος στα βόρεια του Βαροσιού, 4. Εσκή-Τζαμί/παλαιό Τζαμί (*Eski Camii*), 5. Βιράν-Τζαμί, 6. Μεντρεσές με ενσωματωμένο Τζαμί (δεν αναφέρεται το Τζαμί στο χάρτη του Ν. Μουτσόπουλου αλλά μόνο ο Μεντρεσές, παρόλο που στο χάρτη του Chabert τιτλοφορείται ως *Medresse Moschee*/Μεντρεσές με Τζαμί), 7. Χάνι, 8-9. Πύλες, 10. Κονάκι του Μπέη, 11. Μετόχι (*Maiierhof*), 12. Πύργος Ωρολογίου. Στο χάρτη του Chabert δεν σημειώνεται ένα 7^ο τζαμί που οι αναφορές το τοποθετούν νότια του πύργου του Ανδρόνικου Γ', αλλά ούτε και το χαμάμ - Διακρίνονται ευκρινώς οι δύο πολεοδομικές ενότητες που τις χωρίζει ο ποταμός Κρουσοβίτης και τις ενώνει το πέτρινο γεφύρι. Η οθωμανική κοινότητα οικειοποιούνταν το πεδινό νότιο τμήμα, με μόνο το Κονάκι του Μπέη να χωροθετείται εκτός της οικιστικής περιοχής, στα ΝΔ της πόλης. Η Αγορά χωροθετούνταν στο μέσον περίπου του νότιου τμήματος (παρά το Τσαρσί Τζαμί), στον χώρο που κατά πάσα πιθανότητα οργανώνονταν και το βυζαντινό *forum*. Βόρεια του ποταμιού Κρουσοβίτη διαρθρώνονταν το Βαρόσι, όπου υπήρχαν οι χριστιανικές συνοικίες με δύο μουσουλμανικές ενότητες, νότια και βόρεια του Βαροσιού, να συμπληρώνουν το σύνολο, που σηματοδοτούνται αντίστοιχα και από την ύπαρξη Τζαμιών. (Πηγή: Ν. Μουτσόπουλος, «Ηράκλεια Σιντική», ό.π., σ. 180).

σμού εξασφαλιζόταν επιπρόσθετα και από την ύπαρξη σειράς φρουκτωρίων/κούλες (με την ένδειξη I-VI) σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους, περιμετρικά του οικισμού. Η πιο σημαντική πληροφορία του χάρτη είναι η χωροθέτηση των δημοσίων κτιρίων. Καταγράφονται 5 κυρίως τζαμιά - 1: Τσαρσί Τζαμί/*Çarşi Camii* (Τζαμί της Αγοράς), 2: Ελιά Μπέη Τζαμί, νότια του Βαροσιού, 3: Τζαμί αγνώστου ονόματος στο βόρειο τμήμα του Βαροσιού, 4: Εσκή Τζαμί/*Eski Camii* (παλαιό Τζαμί/το πρώτο που οικοδομήθηκε μετά την κατάκτηση της πόλης) και 5: Βεράν Τζαμί (στην περιοχή που βρίσκονταν οι εγκαταστάσεις της πρώην οικοκυρικής σχολής και σήμερα ο 2^{ος} παιδικός σταθμός). Ένα 6^ο τζαμί δεν καταγράφεται από τον Ν. Μουτσόπουλο, και αντιστοιχούσε σε αυτό που ήταν ενσωματωμένο στο συγκρότημα του μεντρεσέ, το οποίο αναφέρεται απλώς ως μεντρεσές στο υπόμνημα του χάρτη του Ν. Μουτσόπουλου, ενώ στο χάρτη του Chabert καταγράφεται ως *Medresse Moschee* (Μεντρεσές με Τζαμί).

Αναλύοντας τις πολεοδομικές ενότητες και τους τύπους εγκατάστασης των διαφορετικών εθνοτήτων έχουμε την πληροφόρηση από μια περιγραφή του 1900 του G. A. Abbott ότι ο ελληνικός μαχαλάς ήταν χωροθετημένος στο λοφώδες Βαρόσι και αποτελούνταν από 100 οικίες,

απέναντι από τον τουρκομαχαλά (που εκτεινόταν κυρίως στο πεδινό τμήμα). Σημαντικό τμήμα του χριστιανικού αυτού πληθυσμού είχε έρθει σχετικά πρόσφατα από το Μελένικο⁷⁴. Έτσι παρατηρούμε σταδιακά τους εποίκους από το Μελένικο να επικρατούν στο Βαρόσι, που στα αρχικά στάδια της οθωμανικής κυριαρχίας αποτελούσε μια κυρίως οθωμανική συνοικία.

Στην περιοχή του Βαροσιού, κατά την αποτύπωση του 1832 από τον Chabert υπήρχαν κεντροβαρικά δύο τζαμιά, κέντρα των δύο αντιστοιχών μικρών μουσουλμανικών συνοικιών, ένα στα νότια του Βαροσιού, το Ελιά Μπέη Τζαμί, και ένα αγνώστου ονόματος στο βόρειο τμήμα. Το ότι στο Βαρόσι υπήρχαν μουσουλμανικές συνοικίες μια μαρτυρία του

Εικ. 11. Μια αντίστοιχη εικόνα με αυτή των προσφύγων από το Μελένικο του 1836 καταγράφηκε στις 17 Σεπτεμβρίου του 1913 στο σιδηροδρομικό σταθμό Σιδηροκάστρου, σε μία αυτοχρωματική φωτογραφία από τον οπερατέζ Stéphane Passet, απεσταλμένο στη Μακεδονία από το Ίδρυμα «Archives de la Planète» (Αρχεία του Πλανήτη). Η φωτογραφία που φέρει κωδικό A 3901 παρουσιάζει ένα σύνολο προσφύγων, ενηλίκων και παιδιών, που ατενίζουν εμπρός τους το αβέβαιο μέλλον (Πηγή: <http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/>).

74. Τ. Φρ. Άμποτ (G. F. Abbott), *Ένας Άγγλος στη Μακεδονία του 1900*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, 2004, σ. 105.

Στρατή Δούκα έμμεσα το αποδεικνύει.⁷⁵ Ένα ακόμη τζαμί καταγράφεται από τη βιβλιογραφία στο Βαρόσι, που βρισκόταν, σύμφωνα με τις πηγές, παραπλεύρως του Βυζαντινού πύργου του Ανδρόνικου Γ'. Παράλληλα ως προς το Βαρόσι θα πρέπει να μνημονευθεί για την ύστερη οθωμανική περίοδο και η έλευση στην πόλη Κιρκάσιων (Τσερκέζιδων) στα 1866⁷⁶, από τις οποίους 50 οικογένειες εγκαταστάθηκαν στον οικισμό, όπως προαναφέρθηκε, και κατοίκησαν στο ΝΔ τμήμα του Βαρουσιού⁷⁷. Η ξεχωριστή συνοικία των Κιρκάσιων (τα «Τσερκέζικα») χωροθετούνταν «στο ψηλότερο σημείο της ελληνικής συνοικίας... ακριβώς πίσω από το μέγαρο της μητροπόλεως»⁷⁸.

Από την αντίστοιχη περιγραφή του Γ. Στιβαρού του 1878 συνάγεται ότι ο μουσουλμανικός πληθυσμός κατοικούσε στον «κάτων μαχαλάν», στο επίπεδο νοτιότερο τμήμα του οικισμού απέναντι από το Βαρόσι⁷⁹. Αποτελούσε το υγιεινότερο τμήμα του οικισμού, σύμφωνα με την πάγια τακτική των Οθωμανών που επέλεγαν το πιο υγιεινό σημείο του κάθε οικισμού για την εγκατάστασή τους, έχοντας «πολύ καθαρότερον τον αέρα και δροσερότερον και ελευθέρως πνέοντα, και ύδατα δ' έχει αφθονώτερα και καλλίτερα της χριστιανικής συνοικίας»⁸⁰. Τις δύο αυτές πολεοδομικές ενότητες αποτυπώνει με κάθε λεπτομέρεια μία από τις τρεις αυτοχρωματικές φωτογραφίες (πρόδρομος των εγχρώμων

75. Ο Στρατής Δούκας αναφερόμενος στο Βαρόσι καταγράφει τα εξής: «Εδώ το γυαλιστερό καλντερίμι γεμάτο βαρηούς ίσκιους, τα μπαλκόνια, οι κληματαριές, οι έξω βγαλμένες στέγες, τα διακοσμητικά υπέρθυρα, ό,τι τέλος χαρακτηρίζει μια παλιά τουρκική συνοικία, μας κινεί ευχάριστα προς το παρελθόν την φαντασία» (Στρατής Δούκας, «Για να γνωρίσουμε την Ελλάδα. Σιδηρόκαστρο», περιοδικό *Η Νεολαία*, τεύχος 10/10-2-1940, σ. 596).

76. Τους Κιρκάσιους, που είχαν εκδιωχθεί από τη ρωσική επικράτεια το 1866, τους εγκατέστησαν οι Οθωμανοί στην περιοχή. Έμαθαν σταδιακά την ισλαμική γλώσσα και τις θρησκευτικές συνήθειες των μουσουλμάνων. Ήταν εργατικοί και ικανοί στις τέχνες (στην οπλοργία και στην κατασκευή αμαξών οι άνδρες, και στην υφαντική, ραπτική και σανδαλοποιία οι γυναίκες) αλλά ταυτόχρονα επιδίδονταν εκτενώς στη ληστεία, και δεν έπαιναν να ενοχλούν τους χριστιανικούς πληθυσμούς σε μια μεγάλη περιοχή που έφτανε ως και τις Βουλγαρικές περιοχές (Αθ. Καραθανάσης, ό.π., σ. 309). Οι ίδιοι δεν υπάκουαν ακόμη και στις διαταγές των μπέηδων, ενώ την ατιμωρησία τους την εξασφάλιζαν με δωροδοκίες τις περισσότερες φορές. Ήταν ονομαστά τα δύο μεγαλοπρεπή κονάκια που είχαν ανεγείρει Κιρκάσιοι στη συνοικία τους (Τσερκέζικα) στο Βαρόσι, τα οποία έφεραν επιζωγραφισμένα γείσα. Οι ίδιοι φημίζονταν για τις ληστρικές τους επιτυχίες και το άφθονο χρυσάφι τους, προϊόν της εκάστοτε λείας τους. Μετά την έλευση Ποντίων προσφύγων τα κονάκια γκρεμίστηκαν και έδωσαν τη θέση τους σε προσφυγικές κατοικίες (Άννα Τολουδή, ό.π., σσ. 52, 58).

77. Γ. Στιβαρός, ό.π., σσ. 536-537.

78. Ν. Μουτσόπουλος, ό.π., σ. 188.

79. Γ. Στιβαρός, ό.π., σ. 534.

80. ό.π.

φωτογραφιών) της αποστολής του Ιδρύματος «Archives de la Planète» (Αρχεία του Πλανήτη) που έχει κωδικό A 3899⁸¹ και ημερομηνία λήψης την 17^η Σεπτεμβρίου 1913. Οι τρεις αυτές φωτογραφίες τραβήχτηκαν την ίδια ημέρα στο Σιδηρόκαστρο από τον οπερατέρ *Stéphane Passet*⁸² που ήταν απεσταλμένος στη Μακεδονία από το Ίδρυμα «Archives de la Planète» (Αρχεία του Πλανήτη) που ίδρυσε το 1896 ο Γάλλος τραπεζίτης *Albert Kahn*, με στόχο την καταγραφή σημαντικών μνημείων, πόλεων, τοποθεσιών, αλλά και των πολιτιστικών στοιχείων της κάθε περιοχής, ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης παρουσίας τη συγκεκριμένη εποχή, με απότερο στόχο στο να λειτουργήσει ως κιβωτός μνήμης αλλά και φορέας πολιτισμού για τις μελλοντικές γενιές. Το εκτενέστατο αρχείο φωτογραφιών φυλάσσεται στο Μουσείο *Albert Kahn* στο Παρίσι. Ο οπερατέρ *Stéphane Passet* αποθανάτισε εκτός από το Σιδηρόκαστρο και το γειτονικό Μελένικο σε 28 αντίστοιχες φωτογραφίες με ημερομηνίες 17-21 Σεπτεμβρίου 1913, ενώ αντίστοιχα ο οπερατέρ *Auguste Leon* είχε αποθανάτισει τη Θεσσαλονίκη λίγους μήνες νωρίτερα, τον Μάϊο του 1913, σε 100 αυτοχρωματικές φωτογραφίες⁸³.

Η λήψη της φωτογραφίας έχει γίνει από τον βράχο *Ισάρι* και αποτυπώνεται το σύνολο της συνοικίας *Βαρόσι*, που βρίσκεται στον απέναντι λόφο, με τον μιναρέ του τζαμιού *Ελιά Μπέη* να ορθώνεται στα νότια της συνοικίας και να σηματοδοτεί τη μικρή οθωμανική συνοικία, ενώ ακριβώς κάτω από το βράχο *Ισάρι* και προς τα αριστερά της φωτογραφίας διακρίνεται ένα τμήμα της κυρίως μουσουλμανικής συνοικίας που ήταν χωροθετημένη στο επίπεδο νότιο τμήμα του οικισμού. Διακρίνεται επίσης έντονα και η κοιλάδα του ποταμού *Κρουσοβίτη* με την πλούσια βλάστηση, που χώριζε με φυσικό τρόπο τις δύο αυτές περιοχές. Η αξία της φωτογραφίας είναι δεδομένη αφού «μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι οι δύο συνοικίες του Σιδηροκάστρου δε διέφεραν από τον τυπικό οργανικό ιστό των οικισμών της οθωμανικής περιόδου: μεγάλες ακανόνιστες οικοδομικές νησίδες, στενοί οφιοειδείς δρόμοι και τοπικά πλατώματα διαφόρων σχημάτων... Η δόμηση ήταν σχετικά πυκνή, με περίκλειστες οικοδομικές νησίδες και εναλλαγές σπιτιών και ψηλών μαντρότοιχων»⁸⁴.

Ανάμεσα στις συνοικίες διαμορφώνονταν μικρά τοπικά πλατώματα με βρύσες, ενώ η Αγορά είχε πολυάριθμα μικρά καταστήματα ευτε-

81. Όπως αναγράφεται στην καρτέλα της φωτογραφίας από τα αρχεία του Ιδρύματος «Archives de la Planète» - Αρχεία του Πλανήτη (<http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/>).

82. ό.π.

83. ό.π.

84. Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, ό.π., σσ. 431-432.

Εικ. 12. Αυτοχρωματική φωτογραφία του Δεμίρ-Χισσάρ από την αποστολή του Ιδρύματος «Archives de la Planète» (Αρχεία του Πλανήτη) με κωδικό A 3899, και ημερομηνία λήψης την 17η Σεπτεμβρίου 1913. Διακρίνονται οι δύο πολεοδομικές ενότητες του οικισμού, σε πρώτο πλάνο και στο κάτω αριστερά τμήμα της φωτογραφίας το πεδινό νότιο τμήμα, όπου είχαν εγκατασταθεί οι Οθωμανοί, σε δεύτερο πλάνο και ανάμεσα στις δύο αυτές ενότητες η πλούσια βλάστηση του ποταμού Κρουσοβίτη, ενώ στο βάθος διακρίνεται το λοφώδες Βαρόσι, όπου ήταν εγκατεστημένες οι χριστιανικές συνοικίες, με δύο μουσουλμανικές ενότητες στα δύο της άκρα, η μία νότια με το Ελιά Μπέη Τζαμί να τη σηματοδοτεί (διακρίνεται ο μιναρές του), και η δεύτερη στο βόρειο άκρο της που σηματοδοτούνταν με ένα Τζαμί αγνώστου ονόματος (Πηγή: <http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/>).

λους κατασκευής. Ο Μ. Kiel αναφέρει ότι ο αριθμός των καταστημάτων ανερχόταν σε 297⁸⁵. Η σημερινή μεγάλη, επιμήκης, κεντρική πλατεία της πόλης προέκυψε από την απαλλοτρίωση μιας μεγάλης περιοχής του τμήματος αυτού της αγοράς (οικοδομικά πολύγωνα 16 και 17 του εγκεκριμένου πολεοδομικού σχεδίου του 1934), η οποία καταστράφηκε από πυρκαγιά κατά τη διάρκεια της τρίτης βουλγαρικής κατοχής (1941-1944)⁸⁶, και ως εκ τούτου αποδόθηκε ως ελεύθερος κοινόχρηστος χώρος

85. Michael Kiel, ό.π., σ. 152.

86. Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, ό.π., σ. 444.

στην πόλη, μετά την απελευθέρωσή της, και σήμερα αποτελεί την κεντρική πλατεία Ελευθερίας. Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι στο τοπογραφικό διάγραμμα που είχε εκπονηθεί υποστηρικτικά του πολεοδομικού σχεδίου του 1934 αποτυπώνονται με ακρίβεια τα πολυάριθμα αυτά μικρά καταστήματα, εικονογραφώντας παράλληλα και τη μορφή της Αγοράς της ύστερης οθωμανικής περιόδου.

Εικ. 13, 14. Απόψεις καλντεριμιών στο οθωμανικό Δεμίρ-Χισάρ, με τους στενούς οφιοειδούς δρόμους και τις μεγάλες ακανόνιστες οικοδομικές νησίδες που κατέληγαν σε επιμήκη συνεχή μέτωπα κατοικιών σε συνεχή δόμηση, με τα χαρακτηριστικά σαχισιά να δίνουν τον κυρίαρχο χαρακτήρα στον οικισμό. Η αριστερή φωτογραφία από τυπική συνοικία της πόλης, όπου εμφανίζονται τα επιμήκη μέτωπα των κατοικιών (Πηγή: <http://www.sidirokastro.ga/>), ενώ η δεύτερη είναι από το Βαρόσι (Πηγή: Άννα Τολούδη, Σιντική - Ιστορία και παραδόσεις, Σέρρες, 1983, παράρτημα φωτογραφιών).

Εικ. 15. Πανοραμική φωτογραφία του κεντρικού τμήματος της οθωμανικής συνοικίας (πεδινό νότιο τμήμα) με το σύνολο σχεδόν της Αγοράς να προβάλλει στο κάτω δεξιό μέρος της φωτογραφίας, εκεί που σήμερα βρίσκεται η πλατεία Ελευθερίας. Από τις σπουδαιότερες ιστορικές φωτογραφίες, που αποθανατίζει τον οικισμό κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, καθώς είναι η μοναδική που εμφανίζει σε λεπτομερή, πλήρη ανάπτυξη την Αγορά (όπως εμφανίζεται κάτω δεξιά), αλλά και λόγω του ότι είναι η μοναδική φωτογραφία που αποτυπώνει την όψη και τον όγκο του Τσαρσί Τζαμί (Çarşı Camii/Τζαμί της Αγοράς) που διακρίνεται με τη μεγάλη κεραμοσκεπή και την κλασική οθωμανική τοξωτή κιονοστοιχία της εισόδου και τη σημαντική του κλίμακα που δέσποζε στην περιοχή, λίγο πιο πάνω από το πλάτωμα της αγοράς. Είναι επίσης από τις λίγες όπου αποτυπώνεται το Κονάκι του Μπέη (Διοικητήριο της οθωμανικής περιόδου) στην είσοδο του οικισμού (διακρίνεται στο πάνω δεξί τμήμα της φωτογραφίας), στην αρχή της αμαξωτής οδού που οδηγούσε στις Σέρρες, ενώ ακριβώς πάνω από το Κονάκι και στο βάθος, διακρίνεται επιπρόσθετα η πλήρης ανάπτυξη των πανομοιότυπων κατοικιών του προσφυγικού «Συνοικισμού», που δημιουργήθηκε για να στεγάσει πρόσφυγες της μικρασιατικής καταστροφής (Α. Θεοδορίδου-Σωτηρίου, *ό.π.*, σσ. 441-442). Τέλος στο πάνω κεντρικό τμήμα της φωτογραφίας διακρίνεται το Ηρώο των πεσόντων, στον λόφο που κατά την οθωμανική περίοδο δέσποζε ο Πύργος του Ωρολογίου, και όπου σήμερα διατηρείται το παλιό Τουριστικό Περίπτερο του ΕΟΤ (Πηγή: Βασίλης Τζανακάρης, *ό.π.*, σσ. 40-41).

Ο Γ. Στιβαρός σε ένα άρθρο του το 1909 δίνει μια συμπληρωματική πληροφορία ως προς τον γενικότερο χώρο της Αγοράς που ο ίδιος τη θεωρεί με προϋπάρχουσα βυζαντινή εγκατάσταση, στο εκτός του κάστρου χώρο. Αναφέρει: «Η αρχαία Ελληνική συνοικία (σ.π.σ.: ο Γ. Στιβαρός εννοεί τη βυζαντινή συνοικία, αρχαιότερη της οθωμανικής), ως δύναται να εικάσει τις, θα έκειτο παρά τον αρχαίον βυζαντινόν ναόν, εις ο μέρος ευρίσκεται σήμερον η αγορά, καθόσον λείψανα της συνοικίας εκείνης σώζονται μέχρι σήμερον 6-7 οικίαι ελληνικαί κείμεναι παρά τον ναόν. Πάντως εξετοπίσθησαν εκείθεν οι Έλληνες δια το ευάερρον του τόπου υπό των επιδρομέων Οθωμανών και κατέφυγον εις την άνυδρον και απόκρημνον άνω συνοικίαν, εν η και σήμερον οικούσιν (σ.π.σ. εννοεί το Βαρόσι)»⁸⁷.

Υπήρχαν παράλληλα δύο συνοικίες μαύρων/αράπηδων/τσιγγάνων (αθίγγανων-χριστιανών/τουρκόγυφτων-μουσουλμάνων). Οι ίδιοι αποκαλούν τους εαυτούς τους Ρωμ⁸⁸. Η συνοικία των αθίγγανων-χριστιανών που κατοικούσαν «ολίγον ανωτέρω της ελληνικής συνοικίας, αποτελούντες ιδίαν όλως συνοικίαν, όντες πάντες σχεδόν μυλωθροί (μυλωνάδες) ή σιδηρουργοί»⁸⁹. Το νεκροταφείο τους βρισκόταν στην περιοχή του *λαγούμ-μπαΐρ*, σύμφωνα με την περιγραφή του Στιβαρού: «Εν τω αυτώ χώρω νυν *λαγούμ-μπαΐρ* τουρκιστί λεγομένω ... υψούται επί της αριστεράς τω αναβαίνοντι όχθης του ποταμίου λοφίσκος τυμβοειδής, καλούμενος Άγιος Ηλίας, εφ ου νυν, το νεκροταφείον των Γύφτων, και ολίγω κατωτέρω ναός μικρός, ερείπιον νυν, της Παναγίας, περι όν νεκροταφείον των Χριστιανών»⁹⁰. Οι τουρκόγυφτοι-μουσουλμάνοι, από την άλλη μεριά, κατοικούσαν «αναμειγμένοι μετά των Τούρκων υπηρετούντες αυτούς, ή καταγινόμενοι εις σιδηρουργικήν ή χρησιμεύοντες εις τα τσιφλίκια ως αλωνισταί κτλ. ή όντες χαλάτσηδες»⁹¹. Η συνοικία των τουρκόγυφτων, στα ΝΑ, «τα Αράπικα, όπου υπήρχε παλαιότερα και βρύση μέσα στο ρέμα της Μαϊμούδας⁹², κάλυπτε όλη την περιοχή

87. Γ. Στιβαρός, «Δεμίρ Ισσάριον», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, 3, Αθήνα 1909-1910, σ. 213.

88. Γ. Στιβαρός, «Υπομνηματικά τινες σημειώσεις περί Δεμίρ Ισσαρίου», ό.π., σ. 537.

89. ό.π.

90. ό.π., σσ. 531-532.

91. ό.π.

92. Η περιέργη ονομασία *μαϊμούδα* μάλλον οφείλεται στους θρύλους και τις παραδόσεις τους περί «μαϊμούςς» που εθεάθη στην κορυφή του ψηλότερου εκ των τριών κωνοειδών βράχων που ξεπροβάλουν ακόμη και σήμερα πάνω από την πρώην συνοικία «Αράπικα» που κατοικούσαν οι τουρκόγυφτοι κατά την οθωμανική περίοδο, στη ΝΑ πλευρά της πόλης. Ας μην ξεχνάμε ότι οι τσιγγάνοι είχαν πολλές φορές στην κατοχή τους μαϊμούδες που τις χρησιμοποιούσαν στα διάφορα υπαίθρια θεάματα που πραγματοποιούσαν (Άννα Τολούδη, ό.π. παράρτημα φωτογραφιών).

Εικ. 16, 17. Άποψη από το βράχο Ισάρι της συνοικίας «Αράπικα», της γειτονιάς των τουρκόγυφτων. Στην επάνω φωτογραφία εποχής διακρίνεται ο υπόσκαφος ναός του Αγ. Δημητρίου, Αγ. Κηρύκου και Ιουλίττας και Αγίας Ζώνης που αποτελούσε ουσιαστικά αρχαίο μακεδονικό τάφο, ενώ δεξιά διακρίνονται οι τρεις κωνοειδείς βράχοι που συνδέθηκαν με τον θρύλο της «μαϊμούς» που εθεάθη στην κορυφή του ψηλότερου από τους τρεις αυτούς βράχους και έδωσε την ονομασία «μαϊμούδα» στο χείμαρρο (Πηγή: Άννα Τολούδη, ό.π., παράρτημα φωτογραφιών). Στη κάτω φωτογραφία αποτυπώνεται η σημερινή άποψη του οικισμού, όπου εκτός του ναού στα αριστερά, ξεπροβάλλουν ακόμη και σήμερα οι τρεις επιβλητικοί βράχοι επάνω από τη συνοικία (φωτ. τ. σ., 2017).

των υψωμάτων περί τη σημερινή εκκλησία Αγίου Νεκταρίου (ΚΕΠΕΠ), αριστερά και δεξιά του χειμάρρου της Μαϊμούδας, από το ύψος ... των εγκαταστάσεων της πρώην οικοκυρικής σχολής και σήμερα του 2^{ου} παιδικού σταθμού»⁹³. Ο χειμάρρος που φέρει και σήμερα την ίδια ονομασία περιγράφεται από τον Γ. Στιβαρό: «Υπό την ρίζαν δε του βουνώδους λόφου *ισσάρ* σχηματίζεται μικρός λάκκος, ον διέρχεται χειμάρρος, *μαϊμούδα* λεγόμενος, και εν τω οποίω είνε κήποι πολλοί, φέροντες ονομαστά ρόιδα»⁹⁴. Σήμερα ο χειμάρρος έχει εγκυβωτιστεί σε κοίτη από οπλισμένο σκυρόδεμα, με μικρά γεφυράκια ανά διαστήματα να ενώνουν τις εκατέρωθεν περιοχές. Η βρύση που υπήρχε στο ρέμα της Μαϊμούδας (στο σημείο που έχει κατασκευαστεί μετέπειτα η μικρή γέφυρα που γεφυρώνει το χειμάρρο και οδηγεί στην εκκλησία του Αγ. Νεκταρίου) ονομαζόταν «η βρύση του Αράπη» παίρνοντας την ονομασία από την αντίστοιχη συνοικία των Αράπηδων (τουρκόγυφτων μουσουλμάνων).

Στο Β΄ Μέρος της μελέτης που θα δημοσιευτεί στο επόμενο τεύχος του περιοδικού θα γίνει λεπτομερέστατη ανάλυση των οθωμανικών μνημείων του οικισμού, ανατρέχοντας παράλληλα και στα εναπομείναντα τμήματα των μνημείων στο σύγχρονο αστικό ιστό. Τα σπαράγματα αυτά των μνημείων στοιχειοθετούν μέσω της παρουσίας τους το οθωμανικό παρελθόν, αποτελώντας (όπως στην περίπτωση του χαμάμι), εξαιρετικά δείγματα οθωμανικής αρχιτεκτονικής τυπολογίας, που συνθέτουν με την παρουσία τους και τον οθωμανικό πολεοδομικό ιστό.

93. Νικ. Παν. Σκαρλάτος, ό.π., σ. 84.

94. Γ. Στιβαρός, ό.π., σ. 530.

BASSILIS KOSTOBASSILIS

URBAN PLANNING ANALYSIS OF THE NORTH-
ERN GREEK TOWN OF SIDIROKASTRO (Demir-Hisar,
Temürhisâr), DURING THE OTTOMAN ERA

Abstract

The ottoman period for the northern Greek town of Sidirokastron extends from the conquest of the town, in 1383, till its liberation by the Greek army, in 1913. The wider area was part of an important axis from the ancient times towards the Balkan Peninsula and vice versa. At the top of the enormous rock that dominates the town, a powerful byzantine castle remains today, with the same byzantine name: Sidirokastron (which means: iron castle). This castle is mentioned in various sources, as early as 1000 AD. The ottoman name of the town, *Demir-Hisar* or *Temürhisâr*, is a direct translation of the byzantine name. Additional to the castle, the byzantine tower of the emperor Andronikos 3rd (Palaiologos) still stands today, near a bridge, with a powerful river, the “Krousovitis” river, passing by the bridge.

The population census, produced for tax reasons, for the specific years 1444, 1453, 1464/65, 1478/1479, 1519, 1530 and 1569, are important information sources, concerning the population growth and its formation (consistad of several ethnic and religious groups). In 1444 the muslim families rated at 18,5% of the total, while progressively the rate increased to 33%, reaching 40% in 1519. From 1832 till the liberation of the town in 1913, this rate was kept as high as 65%-75%.

Concerning the ottoman monuments of the town, the report of Evliya Çelembi is of high importance. He stayed in town for three days (1668) and recorded the general categories of the monuments: mosques, mescids (small neighborhood mosques without a minaret), a hamam, the tekkes (religious places for gathering), an inn (*hani*) and the administration building of the Aga.

The most important information for the urban form of the town (and its fabric) is included in the well-known plan of the Austrian diplomat Wilhelm von Chabert (-Ostland), dated from 1832. It is considered as the first attempt for an accurate imprinting of the urban organization of the town. Six mosques are recorded at the map, namely: 1. Çarşı Camii (Mosque of the Central Market), 2. Elia Bey Camii (Mosque), at the south of the Varossi area, 3. Unknown Mosque, at the northern part of the Varossi area, 4. Eski Camii (Old Mosque/the first mosque that was erected

after the conquest of the town), 5. Veran Camii at the eastern part of the town, 6. A medresse is also recorded, with a mosque incorporated in its complex (while there are references for three more medresses). According to bibliography, there is a reference for an additional 7th mosque, nearby the byzantine tower of the emperor Andronikos 3rd (Palaiologos) at the southern part of the Varossi area. There was also a double hamam in the town, that remains today in a moderate preservation condition, nearby the iron bridge called “Kaplani”, of a similar typology compared to the pazzar hamam in Elbasan, Albania. This similarity gives us a stable reference point, in order to propose its reconstruction.

The Central Market, with 297 small stores (according to M. Kiel), was also developed during the ottoman period. It was extended mainly at the area that the central square of the town (a large green open space) is extended.

At the southern part of the town the Clock Tower had also been erected (a classic element of the ottoman town), up on a hill, dominating the entire area. Additionally, next to the main gate of the city (towards the SW) the administration building of the Aga was situated. Outside the town, to the NW, there was also an inn (*hani*), while six tekkes (religious places for gathering) were mentioned in the vicinity of the town and two more at the surroundings. The aqueduct, constructed by the Sultam Murat I in 1385, was bringing water from a distance (4 hours walk distance away).

The home manufacturing of the town was focused mainly on leather-dressing, while there was also an intensive labour concerning the iron exploitation in the wider area.

Analyzing the urban parts of the town, developed by the several religious groups, the Christian neighborhoods (*mahalas*) were situated in the Varossi area (towards the northern slopes of the town), while the muslim quarter was situated at the healthier southern flat area of the town. These two quite different parts were connected by the bridge of “Kroussovitis” river and separated by the river itself. There was also the quarter of the Christian gypsies and another one for the Muslim gypsies.

The contemporary urban organization of the city has been based on an Urban Plan implemented in 1934. There are specific urban characteristics of the traditional ottoman town that can be recognized in the actual city, especially in the Varossi area, with specific similarities compared to the city of Meleniko (at the Bulgarian boarder area nowadays). These traditional characteristics must be preserved, in order to feature the vernacular values of the city, that could lead to a more creative and qualitative approach of the further development of the town and its broader area.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Γ. ΙΓΝΑΤΗΣ

Η ΑΛΙΣΤΡΑΤΗ ΜΕΤΑ
ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΤΟΥ 1908.
Η ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ
ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

Ο τύπος, ημερήσιος και περιοδικός, αποτελεί για τους ιστορικούς μία από τις «προσφιλείς» πηγές έρευνας του παρελθόντος, επειδή περιγράφει με παραστατικότητα και γλαφυρότητα την εποχή και διασώζει από τη λήθη πρόσωπα και καταστάσεις. Ο τύπος, εκτός από αγαθό παιδείας και ενημέρωσης, είναι και εμπορικό προϊόν. Πολύ συχνά, λοιπόν, επιλέγονται θέματα με κριτήριο όχι τη σπουδαιότητά τους, αλλά τη συγκίνηση που δημιουργούν στο αναγνωστικό κοινό.

Το 1908, με αφορμή τις συνταγματικές διακηρύξεις των Νεότουρκων, αέρας αισιοδοξίας και ελπίδας έπνευσε στις ορθόδοξες ελληνικές κοινότητες του μακεδονικού χώρου και κυρίως σε όσες η σφοδρή αντιπαράθεση των προηγούμενων χρόνων είχε προκαλέσει αναστατώσεις και προβλήματα. Στην πρώτη έκδοση του έργου του για την ιστορία της πόλης των Σερρών ο Ευάγγελος Στρατής θα γράψει στον πρόλογο: ... *τό έθνοσωτήριο Σύνταγμα έκάλεσε πάντας ίνα από κοινού εργασώμεν υπέρ τής αναγεννήσεως και ευδαιμονίας τής όλης Συνταγματικής ήμών πατρίδος...*¹ ενδεικτικό των ευρύτερων προσδοκιών για ειρηνική συνύπαρξη των διαφόρων και πολλές φορές αντιμαχόμενων εθνών μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία².

Η Αλιστράτη αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα του ελληνισμού της Ανατολικής Μακεδονίας, στην ευρεία εκκλησιαστική επαρχία Φιλίππων, Δράμας και Ζιχνών της οποίας είχε διατελέσει μητροπολιτική έδρα έως το 1902. Η κωμόπολη βρισκόταν σε έναν πολύ ευαίσθητο εθνικά χώρο, καθώς γειτόνευε με αρκετά σλαβόφωνα χωριά,

1. Ευ. Στρατής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών*, Σέρρες³2000, σ. 7.

2. Ανδ. Νανάκης, *Εκκλησία εθναρχούσα και εθνική. Μέσα από τη Σύναξη των Πρεσβυτέρων και τον Ιερό Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος (1870-1922)*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 152-153.

όπως η Σκρίτζοβα, τα οποία επηρέαζε η βουλγαρική εθνική κίνηση. Η εθνική και φιλεκπαιδευτική κίνηση στην Αλιστράτη προκαλούσε το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού στον τύπο της Θεσσαλονίκης και αποτυπώνεται σε αυτόν: *Ἡ Ἀλιστράτη, ἡ ἡρωϊκὴ αὕτη κωμόπολις δὲν ἔπρεπε βεβαίως νὰ ὑστερήσῃ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν κωμοπόλεων καὶ πόλεων. Ὁ πρὸς τὰ καλὰ ζῆλος τῶν κατοίκων καὶ δὴ τῆς ἀκαμάτου νεολαίας θὰ καταστήσῃ αὐτὴν ἀξίαν τοῦ ἐνδόξου ἱστορικοῦ παρελθόντος της*³.

Παρά την οθωμανική μεταπολίτευση και την αμνηστία που δόθηκε, η πολυπόθητη ειρηνική συμβίωση δεν ήταν εύκολο να εμπεδωθεί. Ο κίνδυνος από την εμφάνιση ενόπλων συμμοριών δεν είχε εκλείψει. Η προηγούμενη περίοδος του ένοπλου Μακεδονικού Αγώνα (1893-1908) προκάλεσε την παρουσία πολυπληθούς ενεργού οπλισμένου ανθρώπινου δυναμικού το οποίο, μετά τη Συνταγματική μεταρρύθμιση των Νεότουρκων, του 1908, και παρά την αμνηστία που δόθηκε συνέχισε, σε μεγάλο βαθμό, να υφίσταται παρουσιάζοντας τη μορφή ληστρικών ομάδων. Χαρακτηριστικά, στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1909, εμφανίστηκε κοντά στο σχισματικό χωριό Σκρίτζοβα (Σκοπιά) δωδεκαμελής βουλγαρική συμμορία με αρχηγό τον Ζαπράνωφ η οποία διανυκτέρευσε στο Εγρί Δερέ (Καλλιθέα Δράμας). Μέρος της παραπάνω συμμορίας επιχειρήσε να ληστέψει ένα κοπάδι από τους στάβλους που βρισκόταν έξω από την Αλιστράτη τραυματίζοντας μάλιστα θανάσιμα έναν Αλιστρατινό⁴.

Με βάση τη στατιστική του πληθυσμού της Μακεδονίας την οποία δημοσίευσε ο Αθανάσιος Χαλκιόπουλος το 1910 και η οποία αποτυπώνει τον πληθυσμό της περιόδου 1908 και 1909 η Αλιστράτη καταγράφεται ως κωμόπολη κατοικούμενη από 2.900 ορθοδόξους Έλληνες και 300 μουσουλμάνους κατοίκους. Την ίδια εποχή η γειτονική Σκρίτζοβα κατοικούνταν από 1.100 σχισματικούς κατοίκους⁵. Στην ίδια περίπου εποχή 1910-1911, αναφέρεται και δημοσίευμα στο Μακεδονικό Ημερολόγιο του Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών το οποίο παρουσιάζει την κωμόπολη με 490 σπίτια, 593 οικογένειες και 3.090 ορθοδόξους κατοίκους καθώς και ογδόντα οικογένειες και 465 κατοίκους μουσουλμάνους. Σύμφωνα με το ίδιο δημοσίευμα, η Αλιστράτη διέθετε εξατάξια ελληνική σχολή αρρένων, με τέσσερις διδασκάλους και 140 μαθητές, τετρατάξιο παρθεναγωγείο με 65 μαθήτριες και δύο νηπιαγωγεία με 120 νήπια. Στο παρθεναγωγείο και τα νηπιαγωγεία δίδασκαν συνολικά τέσσερις διδασκάλισσες. Η κωμόπολη είχε επίσης πέντε ιερείς ενώ οι ομιλούμενες

3. «Εξ Αλιστράτης, 30 Δεκεμβρίου 1908», *Αλήθεια* 878/162 (Τετάρτη, 14.1.1909) 1.

4. Αβδηρος, «Εξ Αλιστράτης», *Αλήθεια* 116 (Σάββατο, 17.10.1909) 2.

5. Αθ. Χαλκιόπουλος, *Μακεδονία*, Εν Αθήναις 1910, σ. 56.

γλώσσες ήταν η ελληνική και η βουλγαρική⁶.

Στον καθημερινό τύπο της Θεσσαλονίκης συναντούμε αρκετές ειδήσεις για την Αλιστράτη. Στις 10 Οκτωβρίου την κωμόπολη επισκέφτηκε ο Έλληνας υποπρόξενος της Ελλάδας στις Σέρρες Γιαννόπουλος μαζί με τον Λάζαρο Κουσιόπουλο (Κιούση), γραμματέα του Ελληνικού Προξενείου, τον γυμνασιάρχη στις Σέρρες Σάρο και τον γυμναστή και διευθυντή του Γυμναστηρίου Σερρών Π. Σπηλιόπουλο. Τους επισκέπτες προϋπάντησαν οι μαθητές του οικοτροφείου της Αλιστράτης⁷ καθώς και το διδακτικό προσωπικό της σχολής. Οι επίσημοι επισκέφθηκαν το οικοτροφείο και τις άλλες μέρες με τη συνοδεία του μητροπολίτη Δράμας Χρυσοστόμου Καλαφάτη, ο οποίος έφτασε γι' αυτό το σκοπό στην Αλιστράτη το απόγευμα της Κυριακής, επισκέφθηκαν το Αρρεναγωγείο, το Παρθεναγωγείο και τα δύο νηπιαγωγεία της κωμόπολης. Ο Σάρος μίλησε στους προκρίτους που τον επισκέφθηκαν για την αναγκαιότητα της αγάπης και την παραμέληση του ατομικού πάθους για την ανύψωση του γοήτρου της πατρίδας τους. Συμβούλευσε ακόμα την ίδρυση Μουσικογυμναστικού Συλλόγου με Αναγνώστηριο⁸. Οι Αλιστράτινοι έδρασαν αμέσως εκλέγοντας δεκαπενταμελή επιτροπή με σκοπό τη συγγραφή του σχετικού κανονισμού και εγγραφή των μελών του νέου Συλλόγου της κωμόπολης⁹.

Οι περισσότερες ανταποκρίσεις του διδασκάλου Α. Βαρλαμίδα διακρίνονται για τον ενθουσιασμό τους να παρουσιάσουν τα εθνικά και φιλογενή αισθήματα των κατοίκων μέσα από τη φιλεκπαιδευτική και πολιτιστική δραστηριότητα στην κωμόπολη.

Ο *ὑπὸ φιλομούσου καὶ φιλοπόνου νεολαίας κατηρτισμένος ὄμιλος τῶν Ἑρασιτεχνῶν* της Αλιστράτης, κατά το παράδειγμα και άλλων ελληνικών κοινοτήτων την ίδια εποχή, αποτέλεσε μεγάλο γεγονός για την ιστορία της Αλιστράτης. Η συνεργασία του μάλιστα με άλλους πολιτιστικούς συλλόγους της ευρύτερης περιοχής, όπως χαρακτηριστικά

6. Λαζ. Χαρισιάδης, «Επαρχία Δράμας. Στατιστική του πληθυσμού και των σχολείων της επαρχίας Δράμας του 1910-1911», *Μακεδονικό Ημερολόγιο* 5 (Εν Αθήναις, 1912) 199. Για την εκπαιδευτική κίνηση στην Αλιστράτη βλ. Α. Βαρλαμίδα, «Αλιστράτη. Η εκπαιδευτική κίνησις (Ιούνιος 1909)», *Μακεδονικό Ημερολόγιο* 4 (Εν Αθήναις, 1911) 181-182.

7. Για το Οικοτροφείο της Αλιστράτης βλ. Ευάγγελος Καρσανίδης, *Η εκπαίδευση στις επαρχίες Δράμας και Ζιχνών κατά την Τουρκοκρατία (1840-1913)*, Δράμα 2016, σσ. 358-368.

8. Αντίστοιχοι σύλλογοι με πολιτιστικό περιεχόμενο ιδρύθηκαν την ίδια εποχή και σε άλλα μεγάλα κέντρα του Ελληνισμού της περιοχής. Στα τέλη του 1908 ιδρύθηκε στο Μελένικο ο «Όμιλος Φιλομούσων» από νέους της πόλης οι οποίοι αμέσως οργάνωσαν εκδηλώσεις και θεατρικές παραστάσεις [*Αλήθεια* 843/129 (Τετάρτη, 26.11.1908) 2].

9. «Ειδήσεις εξ Αρχιστράτης (9.10)», *Αλήθεια* 808/92 (Τετάρτη, 12.10.1908) 3.

την «Τερψιχόρη» Σερρών¹⁰ αποδεικνύει και τη διάθεση συνεργασίας και αλληλεγγύης που προκλήθηκε μεταξύ των ελληνικών κοινοτήτων και με στόχο την τόνωση του φρονήματος και της ταυτότητας των κατοίκων. Η παρέλαση του μουσικού ομίλου «Τερψιχόρης» στους κεντρικότερους δρόμους της κωμόπολης προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση στους κατοίκους, οι οποίοι συνόδευαν τους ήχους της φιλαρμονικής με χειροκροτήματα και ενθουσιώδης ζητωκραυγές. Η απόφαση του ομίλου των «Ερασιτεχνών» της Αλιστράτης να ανεβάσουν θεατρική παράσταση με το διδακτικό κωμειδύλλιο «Γκόλφω» με στόχο την ενίσχυση των εκπαιδευτηρίων της κωμόπολης προκάλεσε τον ενθουσιασμό των κατοίκων δίνοντας στην κωμόπολη το χρώμα του μεγάλου πανηγυριού. Οι ...*εὐγενεῖς καὶ φιλοπάτριδες νέοι μέλοι τοῦ ἐν Σέρραις εὐδοκίμως λειτουργοῦντος μουσικοῦ ὁμίλου τῆς «Τερψιχόρης» προθύμως προσεφέρθησαν νά καλλύνωσι διὰ τῶν ὠραίων μουσικῶν τεμαχίων τὴν εὐεργετικὴν...* θεατρική παράσταση που οργάνωσε ο πολιτιστικός όμιλος των «Ερασιτεχνών» της Αλιστράτης. Τη διεύθυνση της θεατρικής παράστασης ανέλαβε ο διδάσκαλος της Σχολῆς Λ. Βαρλαμίδης. Το απόγευμα του Σαββάτου και κατά την ώρα της παράστασης η συγκέντρωση των θεατῶν ήταν τόσο μεγάλη ὥστε, παρά το συνωστισμό του πλήθους, το μεγαλύτερο μέρος των προσελθόντων αναγκάστηκε να αποχωρήσει αφού η μεγάλη αίθουσα των εκδηλώσεων του Παρθεναγωγείου, όπου θα παιζόταν η θεατρική παράσταση, χωρούσε μόλις εξακόσιους θεατές. Βλέποντας τη μεγάλη προσέλευση και για να μην δυσαρεστήσει ὄσους αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν ο Όμιλος αποφάσισε να επαναλάβει για δεύτερη φορά την παράστασή του και το απόγευμα της Κυριακής. Η επιτυχία της παράστασης ξεπέρασε κάθε προσδοκία ενθουσιάζοντας το κοινό της κωμόπολης, καθώς ὄλοι οι ερασιτέχνες ηθοποιοί του Ομίλου ἦσαν ἀμίμητοι καὶ καθ' ὅλα ἄμεμπτοι, καταχειροκροτηθέντες ὑπὸ τῶν κατενθουσιασθέντων διὰ τὴν ἐπιτυχὴ ὑπόδυσιν θεατῶν¹¹.

Μετά το τέλος της θεατρικής παράστασης του Ομίλου ο διδάσκαλος Λ. Βαρλαμίδης και ο πρόκριτος Β. Εμμανουηλίδης ευχαρίστησαν τα μέλη της «Τερψιχόρης» για τη μεγάλη τους προθυμία να συνδράμουν την Αλιστράτη και τον Όμιλό της, τους μουσικούς και το σύνδεσμο των Ερασιτεχνῶν καθώς και το πλήθος το οποίο τίμησε με την παρουσία του την ευεργετική, υπέρ της κοινότητας Αλιστράτης, παράσταση και ξέσπασε σε ζητωκραυγές και χειροκροτήματα.

10. Ο όμιλος Ερασιτεχνῶν Σερρών η «Τερψιχόρη» ιδρύθηκε αρχικά το 1904 ενώ από το 1907-1908 εντάχθηκε στον «Ορφέα». Η φιλαρμονική υπήρξε μια από τις πιο γνωστές δραστηριότητες της «Τερψιχόρης» (Γ. Αγγειοπλάστης, «Οι φιλαρμονικές της πόλης των Σερρών στην ιστορία», 2004, <http://www.serrelib.gr/agioplastis/filarmonikes.htm>).

11. «Εξ Αλιστράτης, 30 Δεκεμβρίου 1908», *Αλήθεια* 878/162 (Τετάρτη, 14.1.1909) 1.

Το θεατρικό δράμα ακολούθησε η κωμωδία «Κηδεία και χορός» προκαλώντας πολύ γέλιο στους θεατές οι οποίοι στο τέλος και κάτω από τους ήχους της μουσικής αποχώρισαν με τις καλύτερες εντυπώσεις, ικανοποιημένοι από την ποιότητα των παραστάσεων και με την ελπίδα ...*διά τήν μεγίστην ήθικὴν καὶ πνευματικὴν πρόοδον τῶν τέκνων τῆς Ἀλιστράτης.* Την επόμενη μέρα, μετά την απόλυση της εκκλησίας, η Αλιστράτη έδινε τη μορφή πανηγυριού: ...*Παιδιά, νέοι, γέροντες συνεκεντρώθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό, ἔχοντες δ' ἐπίκεφαλῆς τὴν μουσικὴν παρήλασαν διὰ ζητωκραυγῶν καὶ ἔθνικῶν ᾠμάτων διὰ μέσου τῆς κωμοπόλεως καταλήξαντες εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς ἀγορᾶς.* Εκεί, αμέσως το πλήθος έστησε χορό χορεύοντας το χορό του Ζαλόγγου τον οποίο ακολούθησαν ζητωκραυγές και χειροκροτήματα για τον Όμιλο «Τερψιχόρη» Σερρών. Στη συνέχεια, το ενθουσιώδες πλήθος ακολουθώντας, με τάξη, τους κεντρικότερους δρόμους της κωμόπολης έφτασε στην πλατεία της πάνω συνοικίας γνωστής ἄλλοτε ἐπὶ φιλοβουλγαρισμῶ, στήνωντας και πάλι χορό για μια περίπου ώρα έως ότου το πλήθος διαλύθηκε προκειμένου να ξεκουραστούν τα μέλη της μουσικής ορχήστρας καθώς το απόγευμα θα επαναλαμβάνονταν και πάλι το θεατρικό δράμα το οποίο και πάλι προκάλεσε το ενδιαφέρον και τη συρροή των κατοίκων της Αλιστράτης. Για την επιτυχία όλων των εκδηλώσεων εργάστηκαν με ζήλο οι κοσμητορες του «Ομίλου Ερασιτεχνών Αλιστράτης» Δ. Νοτιτίδης, Δ. Αριτζής, Απ. Σόχαλης, Κ. Βογιατζής, Δ. Ζήσης, Α. Ζήσης, Κ. Στέφου. Την επόμενη μέρα ολόκληρη σχεδόν η κοινότητα της Αλιστράτης αποχαιρέτησε τους μαθητές της «Τερψιχόρης» μέχρι τη Μονή της Αγίας Κυριακής εκφράζοντας παράλληλα την ευχαρίστησή της με κατάλληλο για τη στιγμή λογύδριο το οποίο εκφώνησε ο μαθητής της Σχολής «Κωνσταντινίδη» της Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνος Βογιατζής¹².

Τα μέλη του «Ομίλου Ερασιτεχνών» της Αλιστράτης εξέφρασαν από τον τύπο της Θεσσαλονίκης της ευχαριστίες τους προς τα ευγενή και φιλοπάτριδα μέλη του μουσικού ομίλου Σερρών «Τερψιχόρη» τα οποία με τη συμμετοχή τους λάμπρυναν και στόλισαν την ευεργετική παράσταση της Αλιστράτης. Για την αγορά μάλιστα μουσικών οργάνων για τις ανάγκες της νεοσύστατης «Φιλαρμονικής Αρχιστράτης» δόθηκαν στην κωμόπολη, κατά σειρά, δύο θεατρικές παραστάσεις στις οποίες, και για τις μουσικές ανάγκες, έλαβαν μέρος, μετά από πρόσκληση, έντεκα μέλη της φιλαρμονικής της πόλης των Σερρών. Οι εισπράξεις από τις παραστάσεις αυτές προς όφελος της «Φιλαρμονικής» της Αλιστράτης ξεπέρασαν τις προσδοκίες των οργανωτών¹³.

12. «Εξ Αλιστράτης, 30 Δεκεμβρίου 1908», *Αλήθεια* 878/162 (Τετάρτη, 14.1.1909) 1.

13. «Ευεργετική Αρχιστράτης», *Αλήθεια* 878/162 (Τετάρτη 14.1.1909) 3.

Το Μάρτιο του 1909 ο άριστα καταρτισμένος, όπως αναφέρεται, Όμιλος των Ερασιτεχνών Αλιστράτης ανακοίνωσε ότι κατά την Ε΄ Κυριακή των Νηστειών, θα έδινε ευεργετική παράσταση στη Δράμα. Από την παραπάνω ανακοίνωση αντλούμε την πληροφορία ότι ο Όμιλος Ερασιτεχνών Αλιστράτης ονομαζόταν «Αριστοτέλης»¹⁴. Η ονομασία του Ομίλου καταγράφεται και την επόμενη χρονιά σε δημοσίευμα του «Φάρου της Θεσσαλονίκης». Τον Μάρτιο του 1910 έδωσε στην Αλιστράτη δύο παραστάσεις με το έργο του Χρ. Σαμαρτζίδα «Αρματωλοί και κλέφτες» και θα έδινε και πάλι ευεργετική παράσταση στη Δράμα την Ε΄ Κυριακή των Νηστειών¹⁵. Στην περιγραφή της Αλιστράτης, στο *Μακεδονικό Ημερολόγιο*, ο Λ. Βαρλαμίδης, ενώ αναφέρεται εκτενώς στην ιστορική Συντηρητική Αδελφότητα Αλιστράτης «Αμφίπολις» και στην ίδρυση από αυτήν δραματικού και μουσικού ομίλου δεν αναφέρει το όνομά του¹⁶.

Τα μεσάνυχτα της Παρασκευής, 17 Απριλίου 1909, φοβερή πυρκαγιά, με τις φλόγες να φτάνουν στον ουρανό, προκάλεσε πανικό στην Αλιστράτη. Γρήγορα διαδόθηκε από το κέντρο, την αγορά, σε ολόκληρη την κωμόπολη ότι καιγόταν το κτήριο του Οικοτροφείου¹⁷. Περίτρομοι οι κάτοικοι έτρεξαν να βοηθήσουν στην κατάσβεση της πυρκαγιάς και κυρίως να βοηθήσουν στη σωτηρία των περίπου εβδομήντα οικότροφων μαθητών που φιλοξενούνταν στο κτήριο και που οι περισσότεροι ήταν ορφανά αγωνιστών του Μακεδονικού Αγώνα. Ο άνεμος που έπνεε δυσκόλευε σημαντικά το έργο της κατάσβεσης απειλώντας τα διπλανά οικήματα αλλά και ολόκληρη την κωμόπολη με καταστροφή.

14. «Ευεργετική παράστασις “Αριστοτέλης”», *Νέα Αλήθεια* 923/207 (Κυριακή, 8.3.1909) 3.

15. Β. Τζανακάρης, *Το θέατρο, ο κινηματογράφος και οι παράξενες παραστάσεις στην «καλλίστην πόλιν» των Σερρών, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως το λυκόφως του 20^{ου}*, Σέρρας 2003, σ. 26.

16. Λ. Βαρλαμίδης, «Αλιστράτη. Συντηρητική Αδελφότης “Αμφίπολις” (Ιούνιος 1909)», *Μακεδονικό Ημερολόγιο* 4 (Εν Αθήναις, 1911) 183-184.

17. Στο Οικοτροφείο της Αλιστράτης αναφέρεται επίσης ο Γεώργιος Χατζηκυριακού (*Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιοδείας ανά την Μακεδονίαν*, Εν Αθήναις 1906, σ. 131): *Ἐν Ἀλιστράτῃ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους (1905) λειτουργεῖ καὶ οἰκοτροφεῖον τῆ φιλογενεῖ μερίμνῃ καὶ προστασίᾳ τοῦ Ἀρχιερέως Δράμας. Ἐν τῷ μητροπολιτικῷ οἰκήματι στεγάζονται καὶ διατρέφονται καὶ παιδαγωγοῦνται μαθηταὶ 50, τέκνα τῶ πλείστον ἀπορφανισθέντα ὑπὸ δολοφόνου Βουλγάρου χειρὸς. Τὰ τροφεία τῶν τροφίμων τούτων καταβάλλει πάνυ φιλοτιμῶς ἡ ἐν Ἀλιστράτῃ καλουμένη συντηρητικὴ ἀδελφότης «Ἀμφίπολις», ἣτις ἰδρυθεῖσα τὸ πρῶτον τῷ 1874, ἵν ἀντιδράσῃ κατὰ τῆς ἔκτοτε ἐπιβουλῆς τῶν σχισματικῶν καὶ ἀπρακτῆσασα ἐπὶ τινα ἔτη ἀνασυνέστη πρὸς 3 ἐτῶν (1903). Σημαντικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὸ Οἰκοτροφεῖο τῆς Αλιστράτης βλέπε στο περισπούδαστο γιὰ τὴν κωμόπολιν ἔργο του Κων. Κοντοῦ, *Ἡ Αλιστράτη στο διάβα των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 427-441.*

Ο Διόδωρος Κάρατζης, Διευθυντής της Αστικής Σχολής και του Οικοτροφείου Αλιστράτης [«Κυδωνιάτικη ζωή», Αιολικός Αστήρ 13 (Κυδωνίαι, 1.4.1912) 206].

Χάρη στις υπεράνθρωπες προσπάθειες όλων κατορθώθηκε η διάσωση των οικότροφων μαθητών. Η έλλειψη κατάλληλων μέσων πυρόσβεσης δεν βοήθησε στην κατάσβεση της πυρκαγιάς η οποία αναξωπυρώνονταν συνεχώς λόγω και του ανέμου κατακαίγοντας το δωμάτιο του διευθυντή αρχιμανδρίτη Διόδωρου Κάρατζη και τις αίθουσες των οικότροφων ενώ παράλληλα καιγόταν ολόκληρη η οροφή του κτηρίου. Η πυρκαγιά περιορίστηκε σε τρεις ώρες καταστρέφοντας ολόκληρη την οικοδομή του οικοτροφείου με ολόκληρο τον εξοπλισμό του, δηλαδή τα έπιπλα και τα ρούχα των οικότροφων μαθητών, οι οποίοι μπόρεσαν να σωθούν ...*ὅπως ἕκαστος κατά τήν ὥραν τῆς φωτιᾶς...* προκαλώντας σε όλους έντονη συγκίνηση καθώς ...*οὐδείς ἐκ τῶν ἐντός αὐτοῦ διεσώθη.* Στο κτήριο του οικοτροφείου το οποίο κατά τα προηγούμενα χρόνια, όταν οι μητροπολίτες Δράμας έδρευαν στην Αλιστράτη, λειτουργούσε ως Μητροπολιτικό Μέγαρο, υπήρχαν κώδικες μεγάλης αξίας οι οποίοι

καταστράφηκαν από την πυρκαγιά¹⁸. Κατά την ώρα της πυρκαγιάς ο διευθυντής του οικοτροφείου Διόδωρος Κάρατζης απουσίαζε για υποθέσεις του οικοτροφείου στην Προσοτσάνη. Από την πυρκαγιά κάηκαν η βιβλιοθήκη και όλα του τα ρούχα. Βλέποντας την τραγική κατάσταση των γυμνών και ανυπόδητων μαθητών οι κάτοικοι τους περιέθαλψαν στα σπίτια τους και *ὡς φιλόστοργοι πατέρες ἐφρόντισαν διὰ αὐτούς. Ἡ ἐπιδειχθεῖσα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην φιλοπατρία καὶ ἀφοσίωσις χαρακτηρίζει ὑπὲρ πάντα λόγον κάλλιον τὸν πατριωτισμὸν ὅστις φλέγει τὰ στήθη τῶν χρηστῶν τέκνων τῆς ἑλληνικωτάτης Ἀλιστρούτης... Ἡ ζημία ἦν ἐπέστη ἡ κοινότης εἶνε βαρεία καὶ δυσεναπανόρθωτος.*

Στα μέσα Ιουνίου του 1909 και ημέρα Κυριακή, πραγματοποιήθηκαν, με μεγάλη συμμετοχή κόσμου, οι ετήσιες προφορικές εξετάσεις των μαθητών της Αστικής Σχολής και των μαθητριών του Παρθεναγωγείου της Αλιστρούτης¹⁹. Μετά τον αγιασμό ανήλθε στο βήμα ο διευθυντής της Αστικής Σχολής αρχιμανδρίτης Διόδωρος Κάρατζης²⁰ *ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε λόγον πλήρη ἑλληνοπρεπεστάτων ὑποθηκῶν* τον οποίο ακολούθησαν οι εξετάσεις, σε διάφορα μαθήματα, πρώτα των μαθητών και στη συνέχεια των μαθητριών από τη διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Νίνα Χατζηαντωνίου τις οποίες ποίκιλλαν τραγούδια, ποιήματα και διάλογοι. Οι απαντήσεις των μαθητών και μαθητριών υπήρξαν εύστοχες αποδεικνύοντας ότι *τὸ διδάσκον προσωπικόν ἠργάσθη μετὰ ζήλου καὶ ἀποτελεσματικῶς*. Παράλληλα με τις εκδηλώσεις των εξετάσεων πραγματοποιούνταν και έκθεση εργόχειρων την οποία επισκέφθηκε σχεδόν το σύνολο των κατοίκων της κομόπολης που είχαν παρευρεθεί στις εξετάσεις. Όλοι θαύμασαν την ποικιλία των εργόχειρων και την καλλιτεχνική τους αξία τα οποία έγιναν με πρωτοβουλία των διδασκαλισσών Νίνας Χατζηαντωνίου και Μαριέττας Μέρτζιου οι οποίες και δέχτηκαν τα συγχαρητήρια του κόσμου. Οι προφορικές εξετάσεις ολοκληρώνονταν, το απόγευμα, με τις εξετάσεις στο μάθημα της γυμναστικής που

18. Α. Βαρλαμίδης, «Φοβερά πυρκαϊά εν Αλιστρούτη. Αποτέφρωση του οικοτροφείου. Αλιστρούτη 19 Απριλίου 1909», *Αλήθεια* 957/241 (Τρίτη 21.4.1909) 2. Για το Οικοτροφείο της Αλιστρούτης, βλ. Α. Βαρλαμίδης, «Αλιστρούτη. Το Οικοτροφείο (Ιούνιος 1909)», *Μακεδονικό Ημερολόγιο* 4 (Εν Αθήναις, 1911) 182. Το δημοσίευμα της *Αλήθειας* προηγείται του άρθρου στο *Μακεδονικό Ημερολόγιο* όπου υπάρχει εκτενής αναφορά στην κομόπολη και την φιλεκπαιδευτική δραστηριότητα σε αυτήν.

19. «Εξετάσεις σχολείων Αλιστρούτης», *Νέα Αλήθεια* 22 (Παρασκευή, 26.6.1909) 2.

20. Ο Διόδωρος Κάρατζης καταγόταν από την Προύσα και σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Το 1912 χειροτονήθηκε επίσκοπος Μοσχονησιών ενώ, από το 1913 έως το 1924, διατέλεσε επίσκοπος Καμπανίας και έως ο 1930 μητροπολίτης Καμπανίας, μετά την αναβάθμιση της επισκοπής σε μητρόπολη. Το 1930 μετατέθηκε στη μητρόπολη Σιανίου και Σιατιστής. Πέθανε στην Αθήνα το 1944. Ως επίσκοπος Καμπανίας διετέλεσε και τοποτηρητής της μητροπόλης Σερρών.

πραγματοποιούνταν στο χώρο του Γυμναστηρίου το οποίο γέμιζε ασφυκτικά από το πλήθος. Στις 4 μ.μ. οι μαθητές καθοδηγούμενοι από τον διδάσκαλο της Σχολής Λ. Βαρλαμίδα, σε παράταξη και με τους ήχους της φιλαρμονικής του αρτιστύστατου μουσικού ομίλου Αλιστράτης μπήκαν στο Γυμναστήριο υπό τα παταγώδη χειροκροτήματα του πλήθους. Οι μαθητές εκτέλεσαν διάφορα γυμνάσματα «μετά και άνευ κορυνών» καθώς και διάφορες σουηδικές ασκήσεις, ενώ μετά το τέλος μαθητές και μαθήτριες χόρεψαν τον χορό του Ζαλόγγου, προκαλώντας ...πανδαιμόνιον χειροκροτημάτων καί έπενφημιών έκ μέρους τών θεατών²¹.

Με την έναρξη σχεδόν του σχολικού έτους 1909-1910, ενδιαφέρον παρουσιάζει η πληροφορία πως ο διοικητής (καϊμακάμης) του καζά Ζηλιαχόβης (Ζίχνης) ζήτησε από τον διευθυντή του σχολείου της Αλιστράτης στατιστική των μαθητών του σχολείου και κατάσταση με τα μαθήματα που θα δίδασκε ο κάθε διδάσκων. Παράλληλα, ο διοικητής απαγόρευσε την εισαγωγή στο σχολείο βιβλίων τα οποία δεν θα είχαν την έγκριση της οθωμανικής κυβέρνησης επαναλαμβάνοντας έτσι, και παρά την μεταπολίτευση, πρακτικές του προηγούμενου απολυταρχικού καθεστώτος του Αβδούλ Χαμίτ Β΄. Ο διευθυντής του σχολείου παρέπεμψε τον διοικητή στο μητροπολίτη Δράμας, την προϊσταμένη του δηλαδή αρχή. Ο ίδιος διοικητής είχε ζητήσει τις προηγούμενες ημέρες τη μετάβαση όλου του διδακτικού προσωπικού των ελληνικών σχολείων της υποδιοίκησης (καζά) στη έδρα του στη Ζηλιάχοβα. Η απαίτηση αυτή του διοικητή θα έβαζε σε ταλαιπωρία και κινδύνους το διδακτικό προσωπικό και κυρίως τις δασκάλες οι οποίες θα υποχρεώνονταν να διανύσουν, από τα πιο απόμακρα χωριά, απόσταση έξι ή επτά ωρών με τα πόδια προκειμένου να ανταποκριθούν στο αίτημα του διοικητή²².

Στα τέλη του 1909, η κατάταξη, για πρώτη φορά, των χριστιανών νέων στρατεύσιμων της Αλιστράτης πραγματοποιήθηκε μέσα σε πανηγυρικό κλίμα. Η στράτευση όλων των μη μουσουλμάνων πολιτών ήταν στα προβλεπόμενα του νέου οθωμανικού συντάγματος. Οι στρατεύσιμοι, μετά τη συγκέντρωσή τους στο προαύλιο της σχολής και ενώπιον των πολυπληθών ομογενών που συγκεντρώθηκαν για να τους αποχαιρετίσουν και σε κλίμα εξαιρετικά συγκινησιακό, με στρατιωτική παράταξη και τραγούδια κατευθύνθηκαν, μέσω της αγοράς της κωμόπολης, για την έδρα της υποδιοίκησης, τη Ζηλιάχοβα. Όταν οι νεοσύλλεκτοι έφτασαν μπροστά από το Παρθεναγωγείο μια μαθήτρια απήγγειλε ποίημα με σκοπό να τους ενθαρρύνει. Ταυτόχρονα και έξω από την κωμόπολη υπήρχε πλήθος κόσμου που υποδέχτηκε τους στρατεύσιμους

21. «Εξετάσεις σχολείων Αλιστράτης», *Νέα Αλήθεια* 22 (Παρασκευή, 26.6.1909) 2.

22. Άβδηρος, «Εξ Αλιστράτης», *Αλήθεια* 116 (Σάββατο, 17.10.1909) 2.

με παρατεταμένες ζητωκραυγές ενώ παράλληλα αναμείχθηκε μαζί τους χορεύοντας παραδοσιακούς, εθνικούς όπως χαρακτηρίζονται, χορούς στους οποίους η χάρη και η λεβεντιά των νέων της Αλιστράτης απέσπασαν το θαυμασμό των Οθωμανών της Ζηλιάχοβας που θα τους συνόδευαν στην έδρα της υποδιοίκησης²³. Με τον τρόπο αυτό η Αλιστράτη αποχαιρέτησε τους νεοσύλλεκτους, στον οθωμανικό στρατό, κληρωτούς της σε μια πρωτόγνωρη εμπειρία που δεν υπήρχε στο παρελθόν, καθώς δεν στρατεύονταν οι μη μουσουλμάνοι.

Το Δεκέμβριο του 1909 αποφασίστηκε για τις ανάγκες της φιλαρμονικής της Αλιστράτης η πρόσληψη πεπειραμένου μουσικοδιδασκάλου προκειμένου να αναλάβει τη διεύθυνσή της. Για τη μισθοδοσία του συγκεντρώθηκε χρηματικό ποσό από τις συνδρομές των φιλοπρόδων, όπως χαρακτηρίζονται, Αλιστρατινών²⁴.

Οι παραπάνω πληροφορίες μας δίνουν μια δυναμική εικόνα της Αλιστράτης στα πρώτα χρόνια της οθωμανικής μεταπολίτευσης δείγμα του ενθουσιασμού και της προοπτικής για ένα καλύτερο μέλλον με το οποίο οι ελληνικές κοινότητες της Μακεδονίας αντιμετώπισαν την νέα κατάσταση.

ATHANASIOS G. IGNATIS

ALISTRATI AFTER THE OTTOMAN REVOLUTION
CHANGE IN 1908.
EDUCATIONAL ACTIVITY FROM WRITTEN SOURCES

Abstract

Alistrati, one of the most important spiritual and orthodox ecclesiastical semi-urban centers of Hellenism in Eastern Macedonia (today's Regional Unit of Serres), despite all historical and social adversities with neighboring Slav-speaking areas, has developed since the beginning of the last century (and especially after the ottoman revolution of the *Young Turks*-1908), a significant intellectual movement (mainly national), which fairly occupied repeatedly the greek Journalist Press (e.g. of Thessaloniki). In general, the multi-faceted intellectual movement of Alistrati includes: organization of Schools (e.g. Males' six-grade Gymnasium, four-grade Girls' School), theatrical activities ("Όμιλος τῶν Ἐρασιτεχνῶν"), and musical activities ("Τετραψυχόρη").

23. Αβδηρος, «Εν Αλιστράτη», *Αλήθεια* 162 (Παρασκευή 11.12.1909) 2.

24. Αβδηρος, «Εν Αλιστράτη», *Αλήθεια* 162 (Παρασκευή 11.12.1909) 2.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ Χ. ΠΑΠΟΤΗ

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΚΤΗΡΙΟ
ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ 48
ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Ο ανασχεδιασμός της πόλης

Σταθμό στην πολεοδομία και την αρχιτεκτονική των Σερρών αποτέλεσε η μεγάλη πυρκαγιά στις 28/29 Ιουνίου 1913 που προκλήθηκε από τους Βουλγάρους κατά την αποχώρησή τους από την πόλη. Καταστράφηκε η παλιά βυζαντινή πόλη και οι μεταγενέστερες επεκτάσεις της προς τις εμπορικές συνοικίες νότια και δυτικά. Επίσης, καταστράφηκαν από τη φωτιά οικογενειακά κειμήλια και έγγραφα κώδικες των εκκλησιών, αρχεία των σχολείων και γενικά αποτεφρώθηκε όλο το κεντρικό τμήμα της πόλης¹.

Αμέσως προέκυψε στεγαστικό πρόβλημα των οικογενειών και των επιχειρήσεων, καθώς και δυσκολίες στην προμήθεια και διάθεση εμπορευμάτων. Επιτακτική ήταν η ανάγκη να αντιμετωπιστεί το οξύ στεγαστικό πρόβλημα και οι ανάγκες της καθημερινής διαβίωσης².

Ο ανασχεδιασμός της πόλης είχε τρεις φάσεις και κατέληξε σε σχέδια το 1913, το 1914 και τέλος το 1920. Η πρώτη φάση καλύπτει την περίοδο αμέσως μετά την πυρκαγιά ως το τέλος του 1913. Χρησιμοποιώντας ένα σχέδιο που είχε εκπονήσει Αρμένιος μηχανικός επί τουρκοκρατίας, μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1849, το οποίο αποτύπωνε τον υπάρχοντα αστικό χώρο, έγινε πρόταση ρυμοτομίας για ολόκληρη την πόλη. Το σχέδιο τροποποιούσε όλες τις υπάρχουσες ακανόνιστες οικοδομικές νησίδες και τα ιδιωτικά οικοπέδα επιχειρώντας να τα ορθογωνίσει όσο ήταν δυνατό. Η εφαρμογή του σχεδίου αυτού παρουσίασε πολλαπλά

1. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική επέμβαση: Ο ανασχεδιασμός των Σερρών, 1913-1920», *Σέρρες 1900-1940 Χώρος και Ιστορία*, Τμήμα εκδόσεων & βιβλιοθήκης Τ.Ε.Ι. Σερρών, Σέρρες, 2008, σ. 31.

2. Α. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, Χ. Βουρουτζίδης, «Ο πολιτιστικός σύλλογος «Φίλιππος» πρώην Ορφεύς και το στεγαστικό πρόβλημα της πόλης των Σερρών το 1913-1916», *Σερραϊκά Χρονικά* 16 (2007) 59-65.

προβλήματα αφ' ενός λόγω της έλλειψης κτηματολογίου και αφ' ετέρου λόγω της απουσίας κατάλληλης νομοθεσίας για την αναμόρφωση όλων των ιδιοκτησιών που απαιτούνταν.

Στη συνέχεια, λόγω του επείγοντος του θέματος, έφθασε στην πόλη συνεργείο της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας του Στρατού το οποίο συνέταξε τοπογραφικό χάρτη της πυρπολημένης περιοχής και της συνοικίας Κατακουζινού καθώς και επεξεργάστηκε νέο σχέδιο επί των αποτυπωμένων χαράξεων, το οποίο και εγκρίθηκε το Νοέμβριο του 1914. Η εφαρμογή του συνεχίστηκε μέχρι τον Αύγουστο του 1915 και σταμάτησε λόγω του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Το 1918 η πόλη απελευθερώνεται, το ζήτημα της ανοικοδόμησης τίθεται αμέσως λαμβάνοντας υπόψη νέα δεδομένα, όπως οι νέες καταστροφές που προστέθηκαν στις παλαιότερες. Συμπληρώνεται και επεκτείνεται η κτηματογράφηση εκτός της κατεστραμμένης περιοχής, καταρτίζεται πλήρης χωροσταθμικός χάρτης της πόλης και της ευρύτερης περιοχής της για τη διευθέτηση των χειμάρρων και των ελωδών εδαφών, ετοιμάζεται νέο σχέδιο για ολόκληρη την πόλη (δίκτυο δρόμων και διαρρύθμιση διαφόρων τμημάτων). Το σχέδιο ολοκληρώνεται το 1920 για την καμένη περιοχή και λίγα χρόνια αργότερα για ολόκληρη την πόλη³.

Το σχέδιο αυτό ανέτρεψε την παραδοσιακή εικόνα της πόλης. Από τον αρχικό οθωμανικό πολεοδομικό ιστό παρέμειναν μόνο ορισμένες κύριες διαδρομές και χωροθετήσεις. Αναδιοργανώθηκαν και τακτοποιήθηκαν οι ιδιοκτησίες και εκδόθηκαν νέοι τίτλοι ιδιοκτησίας. Χαράχθηκαν άνετες δεντροφυτεμένες λεωφόροι, πλατείες, άλση, τόποι αναψυχής στα ανατολικά της πόλης και τα οικοδομικά πολύγωνα απέκτησαν σχετικά κανονικά, γεωμετρικά σχήματα. Ορίστηκαν χώροι στο κέντρο για τα κυριότερα δημόσια κτίρια με τη δημιουργία μιας κεντρικής περιοχής στην πόλη, σε αντίθεση με την προηγούμενη πολυκεντρική οργάνωση σε εθνικό-θρησκευτικές συνοικίες.

Το 1925 εγκρίθηκε το ρυμοτομικό σχέδιο της πόλης, που δεν περιοριζόταν μόνο στον υπάρχοντα δομημένο ιστό της πόλης, αλλά επεκτεινόταν στα νότια, σε αδόμητες τότε περιοχές.

Το νέο αυτό πολεοδομικό σχέδιο όταν συντάχθηκε δεν είχε λάβει υπόψη του τη μεγάλη εισροή των προσφύγων της Μικρασιατικής καταστροφής που ακολούθησε. Η οικιστική εγκατάσταση των προσφύγων στις Σέρρες έγινε στις αδόμητες περιοχές της, με τρεις τρόπους: 1) οργανωμένη δόμηση νέων συνοικισμών από την Πρόνοια, 2) χορήγηση οικοπέδου με ή χωρίς δάνειο για την ανέγερση κατοικίας, με πρωτοβουλία και ευθύνη του ίδιου του δικαιούχου και 3) σύσταση αστικών συ-

3. Α. Γερόλυμπου, «Μία πρότυπη πολεοδομική επέμβαση», ό.π., σσ. 32-55.

νεταιρισμών, στους οποίους παραχωρήθηκαν οικοπέδα και οικοδομικά δάνεια. Δημιουργήθηκαν συνολικά δώδεκα προσφυγικοί συνοικισμοί, οι οποίοι προσαρτήθηκαν στην υφιστάμενη πόλη, ώστε να μην διαταραχθεί η ισορροπία του προϋπάρχοντος οικιστικού συγκροτήματος⁴.

Ανακεφαλαιώνοντας, την περίοδο 1913-1918, σταματά κάθε νέα οικοδομική δραστηριότητα λόγω των πολεμικών συρράξεων και των καταστροφών. Στο βορινό τμήμα κυριαρχούν τα ερείπια και τα συνεργεία της χαρτογραφικής υπηρεσίας, ενώ στο νότιο τμήμα εκτελούνται σποραδικές εργασίες. Την περίοδο 1918-1924 γίνονται οι διεργασίες για την οικοδομική έκρηξη που θα ακολουθήσει. Με την απελευθέρωση το 1918 έρχεται και εγκαθίσταται στην πόλη η Εθνική Τράπεζα, που θα παίξει κι αυτή σημαντικό ρόλο στην ανοικοδόμηση της πόλης. Η ζωή στην πολύπαθη πόλη, μετά από μακρά περίοδο υπολειπουργίας, αρχίζει ορμητικά. Με την έγκριση του νέου σχεδίου του 1920 δημιουργήθηκε η Κτηματική Ομάδα, ως συλλογικός ιδιοκτήτης όλων των ακινήτων της πυρκαυστής ζώνης. Τη διεκπεραίωση του σχεδίου αναλαμβάνει μία νέα Τεχνική Επιτροπή και μέχρι τον Ιούλιο του 1922 διενεργήθηκαν τρεις διανομές οικοπέδων. Ακολούθησε η Μικρασιατική καταστροφή και το πλήθος των προσφύγων.

Από τις διανομές που προαναφέρθηκαν, ο Δήμος Σερρών είχε αποκτήσει ένα σημαντικό αριθμό οικοπέδων, τα οποία με πλειοδοτικές δημοπρασίες στη συνέχεια εκποιούσε σε ιδιώτες. Με αυτή τη διαδικασία απέκτησε και η Εθνική Τράπεζα ένα περίοπτο οικόπεδο όπου κτίστηκε το υποκατάστημά της. Επίσης, ο Δήμος παραχώρησε σε τρεις μεγάλες καπνεμπορικές εταιρείες μεγάλη έκταση της πυρκαυστού ζώνης, με τη δέσμευση να κτίσουν σε αυτήν καπναποθήκες, ώστε να δοθεί ώθηση στην ανοικοδόμηση και στη γρήγορη αναγέννηση της πόλης⁵.

Κτιριακό απόθεμα από τα τέλη της Οθωμανικής περιόδου

Η πόλη, μετά από τη μεγάλη πυρκαγιά του 1913, είχε κρατήσει λίγα δείγματα από την τελευταία φάση της Οθωμανικής περιόδου. Θαυμάσια κτίρια στα τέλη του 19^{ου} αιώνα παραδόθηκαν στις φλόγες⁶.

Ένα σημαντικό κτήριο παρακαταθήκη της εποχής αυτής είναι το

4. Α. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, Ε. Παναγιωτόπουλος, Γ. Καριώτης, «Αστικοί προσφυγικοί συνοικισμοί στα Σέρρας του Μεσοπολέμου», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 4 (2006) 207-246.

5. Α. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Η ανοικοδόμηση της πόλης κατά το μεσοπόλεμο», *Σέρρες 1900-1940 Χώρος και Ιστορία, ό.π.*, σ. 204-208

6. Γενικά στοιχεία αναφέρονται: Γ. Πολυράβας, «Αστική Αρχιτεκτονική με νεοκλασικά στοιχεία: το παράδειγμα της πόλης των Σερρών», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 3 (2016) 321-336.

Εικ. 1: Σύγχρονη άποψη του Διοικητηρίου. Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη.

Διοικητήριο που κτίστηκε το 1898 με σχέδια του γνωστού αρχιτέκτονα Ξενοφώντα Παιονίδη⁷.

Άλλο ένα κτήριο είναι αυτό του πρώην Νοσοκομείου των Σερρών που χτίστηκε το 1885 στους πρόποδες της Ακρόπολης με χρήματα από συνδρομές των Σερραίων⁸.

Επίσης, ένα σημαντικό αρχιτεκτόνημα του ύστερου 19ου αιώνα είναι αυτό που βρίσκεται στην οδό Μαρούλη και λειτούργησε από το 1932 ως το 1981 ως Ορφανοτροφείο Αρρένων και στη συνέχεια μέχρι σήμερα ως Κέντρο Αποκατάστασης Ατόμων Με Ειδικές Ανάγκες.

Τέλος, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οικοδομούνται από τους Σερραίους αστούς πολλές ιδιωτικές κατοικίες, ως επακόλουθο της οικονομικής ευμάρειας λόγω της εμπορικής άνθησης στην πόλη. Τέτοιες κατοικίες είναι η οικία του καπνέμπορου Μαρούλη με φανερές τις κεντροευρωπαϊκές επιρροές, η οικία του ζωγράφου Ουβέρτου Αργυρού στην οδό Αθ. Αργυρού, κτήριο με νεοκλασικές και παραδοσιακές αναφορές⁹.

7. Π. Τσολάκης, *Οθωμανικά διοικητήρια στον ελλαδικό χώρο 1850-1912*, εκδ. University studio press, Θεσσαλονίκη, 2008, σσ. 151-155. Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Η αρχιτεκτονική της πόλης», *Σέρρες από το χθες στο σήμερα*, εκδ. Δήμου Σερρών, Σέρρες, 2001, σ. 129. Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Η ανοικοδόμηση της πόλης κατά τον μεσοπόλεμο», ό.π., σ. 199.

8. Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Η αρχιτεκτονική της πόλης», ό.π., σ. 131-132. Γ. Καφαντζίς, *Ιστορία της πόλης των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμος Γ', *Βυζαντινή περίοδος - Τουρκοκρατία - Νεότεροι Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 305.

9. Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Η αρχιτεκτονική της πόλης», ό.π., σσ. 133-138.

Η οικοδομική έκρηξη του Μεσοπολέμου (1924-1938)

Η ανοικοδόμηση αρχίζει ουσιαστικά το 1924 με την ανέγερση του κτηρίου της Εθνικής Τράπεζας¹⁰. Πρόκειται για μεγαλοπρεπές κτίσμα στην κεντρική πλατεία Ελευθερίας που χτίστηκε το 1924-1927, υπό την επίβλεψη του αρχιτέκτονα της Τράπεζας Ξενοφάνη Αιγίδη¹¹.

Με το ίδιο ύφος αλλά μικρότερα σε όγκο και πλούτο από την Εθνική Τράπεζα σώζονται τα κτήρια της Τράπεζας της Ελλάδος (1930) επί της οδού Μεραρχίας, με λιτό ύφος ενός απλοποιημένου κλασικισμού και της Αγροτικής Τράπεζας (1928) στη γωνία των οδών Βασ. Γεωργίου και Γρ. Ρακιτζή, με το ίδιο απλό και επιβλητικό ύφος.

Εικ. 2: Σύγχρονη άποψη του κτηρίου. Πηγή: Αρχείο Στ. Παλότη.

10. http://teachers.teicm.gr/theod/files/mixanikoi_mesopolemikis_metapolemikis_anoi_kodomisis_serron.pdf Λ. Θεοδορίδου-Σωτηρίου, «Οι μηχανικοί της μεσοπολεμικής και μεταπολεμικής ανοικοδόμησης των Σερρών», *Τιμητική ημερίδα για τα 100 χρόνια από την απελευθέρωση των Σερρών*, ΤΕΕ-τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας - Νομαρχιακή Επιτροπή ΤΕΕ Ν. Σερρών (01/07/2013).

11. Λ. Θεοδορίδου-Σωτηρίου, «Η ανοικοδόμηση της πόλης κατά το μεσοπόλεμο», ό.π., σ. 210-217. http://www.serrelib.gr/pdf/ethniki_trapeza_serron.pdf Λ. Θεοδορίδου-Σωτηρίου, «Το χρονικό της κατασκευής της Εθνικής Τράπεζας στην πλατεία Ελευθερίας Σερρών», *Β' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο: Οι Σέρρες και η περιοχή τους. Από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή*, Σέρρες 6-9 Απριλίου 2006.

Παράλληλα με την ανέγερση του υποκαταστήματος της Εθνικής, το 1926, θεμελιώνεται και το κτήριο του Γυμνασίου. Το Γυμνάσιο εγκαινιάστηκε το 1929 και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μεσοπολεμική εκπαίδευση της πόλης¹².

Σε ότι αφορά τις ιδιωτικές κατοικίες, οι ιδιώτες που απέκτησαν μέσω των διανομών οικόπεδα στην πυρικήκαστο ζώνη και με τα δάνεια που χορήγησε η Εθνική Τράπεζα, έκτισαν σε σύντομο χρονικό διάστημα μια σειρά από αξιόλογα κτίρια. Μεσοαστικές κατοικίες περιτριγυρισμένες με κήπους, υπερυψωμένα ισόγεια ή διώροφα κτίσματα με επαγγελματική στέγη στο ισόγειο και κατοικία στον όροφο. Λίγα είναι τα δείγματα που σώθηκαν ως σήμερα, πολλά από αυτά τα κτίρια καταδαφίστηκαν κατά τη δεκαετία 1950-1960 για την ανοικοδόμηση πολυκατοικιών. Ενδεικτικά, κτίρια από το σωζόμενο δείγμα ως προσπάθεια της μεταφοράς του ύφους εκείνης της εποχής, είναι η οικία του εστιατορα Μάλλιου (1927) στην οδό Ι. Δραγούμη¹³, η οικία του γιατρού Χρ. Παπαβασιλείου (1929) στην πλατεία Ελευθερίας δίπλα στο κτήριο της Εθνικής Τράπεζας, η κατοικία του καπνέμπορου Σχοινά (1927) στη γωνία των οδών Ακροπόλεως και Ν. Φωκά¹⁴, η κατοικία - γραφεία του καπνέμπορου Σπόντη (1928) στην οδό Κωνσταντινουπόλεως.

Το 1926 διανοίγονται οι εμπορικές οδοί Δήμητρας και 11^{ης} Μαρτίου (σήμερα Βενιζέλου) και χτίζονται πολλά καταστήματα. Δείγμα αποτελεί το κτίριο του ποτοποιού Περικλή Κανάκη (1920) επί της σημερινής οδού Ελευθερίου Βενιζέλου καθώς και η τριώροφη οικοδομή των αδελφών Χατζηνικολάου (έμποροι μαλλιών) στη γωνία των οδών Ερμού και Παύλου Μελά (1929).

Τέλος, στην πόλη των Σερρών, λόγω της μεγάλης ανάπτυξης της παραγωγής και του εμπορίου του καπνού¹⁵, κατασκευάστηκαν πολυάριθμες ογκώδεις καπναποθήκες, ορθογώνιας κάτοψης τοποθετημένες σε παράταξη ή σε σχήμα Γ. Μια ενότητα καπναποθηκών, της «Commercial Company», κτίστηκε πίσω από το υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας σε οικόπεδο που πούλησε ο Δήμος Σερρών. Μια δεύτερη ενότητα, της «Αυστροελληνικής Εταιρείας Καπνού», αναπτύχθηκε βορειοανατολικά,

12. Α. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Η ανοικοδόμηση της πόλης κατά το μεσοπόλεμο», ό.π., σ. 217. Α. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Η αρχιτεκτονική της πόλης», ό.π., σ. 141.

13. http://www.serres.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=115.

14. http://www.serres.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=278&Itemid=207.

15. Β. Χ. Ριτζαλέος, *Οι εβραϊκές κοινότητες στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Διδακτορική Διατριβή, Τομέας της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Τμήμα Ιστορία και Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 2006, σ. 115-116.

στην περιοχή του Αγίου Αντωνίου. Μια σειρά από μικρότερες καπναποθήκες διεσπάρησαν στην πυρίκαιστο ζώνη. Εκτός της πυρίκαιστου, οι ογκώδεις καπναποθήκες της «Glenn Tobacco Company» ανεγέρθηκαν κατά μήκος του χειμάρρου των Αγίων Αναργύρων, σημερινά κτήρια της Δ.Ε.Η. Σε αδόμητες περιοχές στα νότια, αναπτύχθηκαν οι καπναποθήκες της «Αμερικανικής Εταιρείας Καπνών Ανατολής». Στα κενά δόμησης νότια, επί της οδού Μεραρχίας, ανεγέρθηκαν οι καπναποθήκες του Σιμαντώφ¹⁶.

Το κτήριο επί της οδού Εθνικής Αντιστάσεως 48

Εικ. 3: Σύγχρονη άποψη του κτιρίου. Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη.

Το κτήριο και το περιβάλλον του

Το υπό μελέτη κτήριο βρίσκεται στη συμβολή των οδών Εθνικής Αντιστάσεως και Αγίου Αντωνίου, διαγώνια από τον Ιερό Ναό Αγίου Αντωνίου και Μαρίνας, στο βορειοανατολικό τμήμα της πόλης των Σερρών. Βρίσκεται εντός της πυρिकाύστου ζώνης σε γωνιακό οικόπεδο συνολικού εμβαδού 508,93 τ.μ. του νέου σχεδίου πόλεως (1920) με αριθ-

16. Λ. Θεοδορίδου-Σωτηρίου, «Η ανοικοδόμηση της πόλης κατά το μεσοπόλεμο», ό.π., σσ. 219 - 231.

μό Ο.Π. 51 (συνένωση δύο οικοπέδων του αρ. 7 και 8)¹⁷.

Ιστορική ανάλυση του κτηρίου

Η έρευνα για τη χρονολόγηση της ανέγερσης του υπό μελέτη κτηρίου, της χρήσης του, του ιδιοκτήτη του και της πορείας του μέσα στο χρόνο, επικεντρώθηκε στη μέχρι τώρα φτωχή βιβλιογραφία, στα συμβόλαια αγοραπωλησίας του κτηρίου, στα αρχεία των Γενικών Αρχείων του Κράτους (Γ.Α.Κ.) των Σερρών και της Καβάλας, στο αρχείο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.) τμήμα του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης (Μ.Ι.Ε.Τ.), στη Βιβλιοθήκη του ΤΕΙ Σερρών, στη Βιβλιοθήκη της Αρχιτεκτονικής του Α.Π.Θ., στο Εμπορικό Επιμελητήριο Σερρών, ενώ δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστούν τα αρχεία της «Αυστροελληνικής Εταιρείας Καπνών Α.Ε.».

Σύμφωνα με τη μέχρι τώρα βιβλιογραφία, η κατασκευή του κτηρίου τοποθετείται το 1929 (αναγραφή στα κιγκλιδώματα του 1^{ου} ορόφου) και αναφέρεται ότι πρόκειται για κτήριο που χτίστηκε ως γραφεία στο ισόγειο και κατοικία του Διευθυντή στον όροφο, της «Αυστροελληνικής Εταιρείας Καπνών Α.Ε.», τοποθετημένο σε άμεση γειτνίαση με τις καπναποθήκες της ίδιας εταιρείας (οδός Κωνσταντινουπόλεως)¹⁸. Η «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνών Α.Ε.», θυγατρική εταιρεία του Αυστριακού Μονοπωλίου, ιδρύθηκε το 1927¹⁹.

Αναλύοντας τα συμβόλαια αγοραπωλησίας των οικοπέδων και του κτηρίου προκύπτουν τα εξής:

- Στις 17-10-1927²⁰ ο Δαυίδ Ιωσήφ Φαρατζή αγοράζει από τη Μαγδαληνή Θεόδωρου Τέγουτζικ το οικόπεδο αρ. 7 του Ο.Π. 51 εμβαδού 279,35 τ.μ. που συνορεύει ΒΑ με την οδό Αγίου Αντωνίου, ΒΔ με την οδό Βασιλέως Κωνσταντίνου (σημερινή Εθ. Αντιστάσεως), ΝΔ με το αρ. 6 οικόπεδο και ΝΑ με το αρ. 8 οικόπεδο²¹. Ο ίδιος αγο-

17. Συμβόλαιο αγοραπωλησίας ακινήτου 10173/17-8-1965 του συμβολαιογράφου Αθηνών Ι. Κατσουρού, πρώτο φύλλο.

18. Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Η ανοικοδόμηση της πόλης κατά το μεσοπόλεμο», ό.π., σ. 233.

19. Βασίλης Ριτζαλέος, *Οι εβραϊκές κοινότητες*, ό.π., σ. 128

20. Συμβόλαιο αγοραπωλησίας ακινήτου 10173/17-8-1965 του συμβολαιογράφου Αθηνών Ι. Κατσουρού, όπου αναφέρεται το υπ' αριθμόν 19475/17-10-1927 πωλητήριο συμβόλαιο του Συμβολαιογράφου Σερρών Κων/νου Τριανταφυλλόπουλου.

21. Το οικόπεδο αυτό περιήλθε στην ιδιοκτησία της Μαγδαληνής Τέγουτζικ με εξαγορά στις 10-1-1925 από τον Ιωάννη Δήμητσαδη που το κατείχε «δια πρωτοτύπου τρόπου κτήσεως κυριότητας» βάση του 233/31-10-1924 τίτλου κυριότητας (βλ. Συμβόλαιο αγοραπωλησίας ακινήτου 10173/17-8-1965 του συμβολαιογράφου Αθηνών Ι. Κατσουρού, δεύτερο φύλλο).

ράζει στις 30-12-1927 από τους κληρονόμους του Τάσου Καπανίκη, τους Νικόλαο, Βασίλειο και τη χήρα Βασιλική, το οικοπέδο αρ. 8 του Ο.Π. 51 εμβαδού 229,58 τ.μ. που συνορεύει ΒΑ με την οδό Αγίου Αντωνίου, ΒΔ με το αρ. 7 οικοπέδο, ΝΔ με το αρ. 6 οικοπέδο και ΝΑ με το αρ. 9 οικοπέδο.

- Στις 21-6-1928 ο Δαυίδ Ιωσήφ Φαρατζή πουλάει τα ανωτέρω οικοπέδα στην «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνών Α.Ε.» με ιδιωτικό συμφωνητικό²².
- Στις 17-4-1937 γίνεται το οριστικό συμβόλαιο της προαναφερόμενης αγοραπωλησίας, όπου αναφέρεται ότι η ανώνυμη εταιρεία με την επωνυμία «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνών Α.Ε.» εκπροσωπούμενη από τον Αρθούρο Άλοϊς Λαΐνερ – Διευθυντή και τον εντεταλμένο της εταιρείας Λυκούργο Δημητρίου Μανούση, αγοράζει από τον Δαυίδ Ιωσήφ Φαρατζή τα παραπάνω οικοπέδα αρ. 7 και 8 του Ο.Π. 51²³. Βάση της κείμενης νομοθεσίας, το οριστικό συμβόλαιο αναγράφει ακριβώς τα στοιχεία που αναφέρονται και στο ιδιωτικό συμφωνητικό. Επομένως, δεν αναφέρεται η ύπαρξη κτίσματος επί των οικοπέδων.
- Στις 29-6-1965, ο Γεώργιος Αθανασίου Χρησιτίδης αγοράζει από την «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνών Α.Ε.» το κτήριο και τα δύο οικοπέδα όπου είχε ανεγερθεί. Στο συμβόλαιο αναφέρει ότι «...η πωλήτρια εταιρεία ανήγειρε ιδίαις δαπάναις την ως άνω περιγραφόμενη διώροφη οικοδομή»²⁴. Επομένως, το κτήριο ανεγέρθηκε από την «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνών Α.Ε.».
- Στις 17-8-1965, ο Γεώργιος Αθανασίου και Μαριάννας Χρησιτίδης, έμπορος, γεννημένος στη Βλάστη Κοζάνης το 1913, κάτοικος Σερρών, πουλάει το παραπάνω ακίνητο στην «Εργατική Εστία», Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, έναντι του ποσού των 1.100.000 δραχμών²⁵. Στο συμβόλαιο περιγράφονται αναλυτικά τα δύο οικοπέδα,

22. Το στοιχείο αυτό προέκυψε κατόπιν έρευνας στο Υποθηκοφυλακείο Σερρών του υπ' αρ. 41379/17-4-1937 συμβολαίου αγοραπωλησίας του συμβολαιογράφου Θεσσαλονίκης Β. Κατωπόδη, από τη δικηγόρο Θεσσαλονίκης Χριστίνα Παπότη.

23. Συμβόλαιο αγοραπωλησίας ακινήτου 10173/17-8-1965, όπου αναφέρεται το υπ' αριθμόν 41379/17-4-1937 συμβόλαιο αγοραπωλησίας του συμβολαιογράφου Θεσσαλονίκης Β. Κατωπόδη.

24. Συμβόλαιο αγοραπωλησίας ακινήτου 10173/17-8-1965 του συμβολαιογράφου Αθηνών Ι. Κατσουρού, όπου αναφέρεται το υπ' αριθμόν 2885/29-6-1965 αγοραπωλητηρίου συμβολαίου του συμβολαιογράφου Σερρών Αθανασίου Τζεμάϊλα.

25. Συμβόλαιο αγοραπωλησίας ακινήτου 10173/17-8-1965 του συμβολαιογράφου Αθηνών Ι. Κατσουρού, εκπρόσωπος της Εργατικής Εστίας ήταν ο δικηγόρος Παναγιώτης Χρήστου Κοντογιάννης, ως πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της «Εργατικής Εστίας».

όπως αναλύθηκαν παραπάνω, και το κτήριο ως διώροφη οικοδομή με υπόγειο, που έχει στον πρώτο όροφο έξι δωμάτια, χωλ, διάδρομο, λουτρό και αποχωρητήριο, στο δεύτερο όροφο πέντε δωμάτια, χωλ, διάδρομο και αποχωρητήριο καθώς και ένα δωμάτιο πάνω από τον δεύτερο όροφο συνολικού εμβαδού 253 τ.μ.

- Ως ιδιοκτησία της Εργατικής Εστίας, στο κτήριο εγκαταστάθηκε το Κέντρο Εργαζόμενης Νεότητας. Πρόκειται για τεχνικές δημόσιες σχολές όπου διδάσκονται μαθήματα δωρεάν για νέες γυναίκες μέχρι 40 χρόνων, που αναζητούν βιοποριστική εργασία - αλλά και για νέους από φτωχά στρώματα, από οικογένειες ανασφάλιστες και άπορες, που δεν έχουν τελειώσει τη βασική εκπαίδευση, μαθήματα κοπτικής - ραπτικής, κέντημα χειρός, κέντημα μηχανής, πλεκτική χειροτεχνία, αγγλικά ή άλλη ξένη γλώσσα για παιδιά ασθενών οικογενειών, μαθήματα μουσικής, χορού, θεάτρου, πολιτιστικές εκδηλώσεις, διάθεση εισιτηρίων κοινωνικού τουρισμού.
- Το Μάρτιο του 2012 καταργείται ο Οργανισμός Εργατικής Εστίας και όλες οι αρμοδιότητες μεταφέρονται στον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.). Η κυριότητα και κάθε δικαίωμα επί του συνόλου της κινητής και ακίνητης περιουσίας του φορέα, που καταργήθηκε, περιήλθαν αυτοδικαίως στον ΟΑΕΔ.
- Στις 22-10-2014 υπογράφηκε σύμβαση χρησιδανείου μεταξύ του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.) και του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠ.ΠΟ.Α.). Ο Ο.Α.Ε.Δ. παραχωρεί χωρίς αντάλλαγμα, λόγω χρησιδανείου, στο ΥΠ.ΠΟ.Α. τη χρήση του εν λόγω κτηρίου για τη στέγαση των γραφείων και της αρχαιολογικής αποθήκης της ΚΗ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (σήμερα Εφορεία Αρχαιοτήτων Σερρών). Η σύμβαση ορίστηκε για δέκα (10) έτη.

Μελετώντας τα αρχεία από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους των Σερρών, εντοπίστηκε το πωλητήριο συμβόλαιο υπ. αριθ. 25290/9-1-1930, του αρ. 9 οικοπέδου του Ο.Π. 51, γειτνιάζον οικόπεδο του υπ. αριθ. 8 οικοπέδου όπου και το υπό μελέτη κτήριο. Βάση του παραπάνω συμβολαίου, ο Αβράμ Σαμουήλ Αβαγιού, υπάλληλος της «Αυστροελληνικής Εταιρείας Καπνών Α.Ε.», κάτοικος Σερρών, αγοράζει για λογαριασμό της εταιρείας το 51/9 οικόπεδο²⁶. Ο πρώτος έχει οριστεί ως ειδικός πληρεξούσιος από τους διευθυντές της ανωτέρω εταιρείας, Αρθούρο Άλοϊς Λαίνερ και Δαυίδ Ιωσήφ Φαρατζή. Στο παραπάνω πληρεξούσιο υπ. αριθ. 31282/23-12-1929 αναφέρει ότι το αρ. 9 οικόπεδο του Ο.Π.

26. ΓΑΚ Σερρών, πωλητήριο αρ. 25290/9-1-1930 του συμβολαιογράφου Σερρών Κ. Τριανταφυλλόπουλου.

51 βρίσκεται «...εν Σέρραις πλησίον της οικίας και των γραφείων της άνω αγοραστρίας Εταιρείας...». Επομένως, το υπό μελέτη κτήριο υφίσταται στα τέλη του 1929 και η χρήση του είναι γραφεία και οικία της «Αυστροελληνικής Εταιρείας Καπνών Α.Ε.»²⁷.

Τέλος, στα κιγκλιδώματα των εξωστών του 1^{ου} ορόφου του κτηρίου αναγράφεται η χρονολογία 1929, πιθανόν έτος κτίσης του²⁸, στοιχείο που επιβεβαιώνουν τα μορφολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία του κτηρίου. Επίσης, στα κιγκλιδώματα αναγράφονται τα αρχικά «ΑΗ», πιθανόν στα αγγλικά AustroHellenic, από τα αρχικά της ιδιοκτήτριας εταιρείας «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνών Α.Ε.», όπως φαίνεται και από τα συμβόλαια.

Εικ. 4: Αναγραφή στα κιγκλιδώματα των εξωστών του ορόφου «1929», έτος κτίσης του κτηρίου.
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπάτη.

Εικ. 5: Αναγραφή στα κιγκλιδώματα των εξωστών του ορόφου τα αρχικά «ΑΗ», από τα αρχικά της ιδιοκτήτριας εταιρείας «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνών Α.Ε.».
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπάτη.

Συμπερασματικά, το υπό μελέτη κτήριο κατασκευάστηκε από την καπνεμπορική εταιρεία με την επωνυμία «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνών Α.Ε.» (έτος ίδρυσης 1927, με έδρα την Καβάλα) για να φιλοξενήσει τα γραφεία της εταιρείας και κατοικία, μεταξύ της 21-6-1928 (ιδιωτικό συμφωνητικό πώλησης των οικοπέδων από τον Δαυίδ Ιωσήφ Φαρατζή στην «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνών Α.Ε.») και της 23-12-1929 (πληρεξούσιο για την αγορά του διπλανού οικοπέδου).

27. ΓΑΚ Σερρών, πληρεξούσιο αρ. 31282/23-12-1929 του συμβολαιογράφου Θεσσαλονίκης Β. Κατωπόδη.

28. http://teachers.teicm.gr/theod/files/mixanikoι_mesopolemikis_metapolemikis_anoi_kodomisis_serrou.pdf Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Οι μηχανικοί της μεσοπολεμικής και μεταπολεμικής ανοικοδόμησης των Σερρών», ό.π., σ. 12.

Εικ. 6: Κύρια όψη επί της οδού Εθ. Αντιστάσεως. Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη.

Εικ. 7: Πλάγια όψη επί της οδού Αγ. Αντωνίου. Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη.

Το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας Φαρατζή
και η δράση τους στην πόλη των Σερρών

Ιωσήφ Αβραάμ Φαρατζής

Δαυίδ Ιωσήφ Φαρατζής + Μπέλλα, το γένος Δαυίδ Άντζελ
(1902 - 1952)

Ιωσήφ Δαυίδ Φαρατζής
(1927 - ...)

Ο Ιωσήφ Αβραάμ Φαρατζής, εβραϊκής καταγωγής, κάτοικος Σερρών, καπνέμπορος και διευθυντής του υποκαταστήματος της εταιρείας καπνού με επωνυμία «Ανώνυμος Εταιρεία Καπνών της Ανατολής και πέραν της Θαλάσσης» ή στα γαλλικά «Anonyme des Tabacs d' Orient et d' outre mer» με έδρα το Παρίσι, με εκμισθώσεις αποθηκών και καπναποθηκών, εργολαβικά συμβόλαια, εκμισθώσεις ακινήτων, υποθηκοδάνεια κ.ά. στην περιοχή των Σερρών²⁹. Θεωρείται ευεργέτης και επίτιμος πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Σερρών καθώς χρηματοδότησε την ανέγερση της δεύτερης συναγωγής της κοινότητας (μετά την καταστροφή της πρώτης στη πυρκαγιά του 1913 στη συνοικία Σαράντα Οντάδες). Η καινούργια συναγωγή εγκαινιάστηκε το 1933, επί της οδού Αθανασίου Αργυρού, στον προαύλιο χώρο της παλιάς σχολής Σερρών και προς τιμήν του πήρε το όνομά του³⁰.

Περιγραφή του κτηρίου - Κατασκευαστική δομή
Μορφολογικά στοιχεία

Το υπό μελέτη κτήριο ακολούθησε την οικοδομική γραμμή του νέου σχεδίου της πόλεως των Σερρών και άφησε ακάλυπτο το πλάγιο και πίσω όριο. Περιβάλλεται από χαμηλό μαντρότοιχο και σφυρήλατα μεταλλικά κιγκλιδώματα επί των δύο οδών. Προσεγγίζεται μέσω του αύλειου χώρου του (προκήπιο) από την κύρια αυλόθυρα επί της οδού Εθνικής Αντιστάσεως και μέσω της δευτερεύουσας αυλόθυρας επί της οδού Αγίου Αντωνίου, θύρες που αντιστοιχούν και στις θύρες του κτηρίου.

Πρόκειται για διώροφο κτήριο με υπόγειο, σοφίτα και κεραμοσκε-

29. Για τον Ιωσήφ Φαρατζή, ΓΑΚ-Σερρών εξόφληση αρ. 10703/16-5-1923, ενοικιαστικό αρ. 11356/3-11-1923, εργολαβικό αρ. 1154/3-11-1923, υποθηκοδάνειο αρ. 10842/20-6-1923 κ.α.

30. Β. Τζανακόρης, «Τιμή στους Εβραίους των Σερρών», *Χρονικά*, τόμος ΚΓ', αρ. φύλλου 167, Μάιος - Ιούνιος 2000, σσ. 12-13. Εφημερίδα *Η Πρόσδος*, φ. 210 της 11-6-1933, σ. 3

*Εικ. 8: Κύρια αυλόθυρα επί της οδού Εθνικής Αντιστάσεως.
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη.*

*Εικ. 9: Δευτερεύουσα αυλόθυρα επί της οδού Αγίου Αντωνίου.
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη.*

πής στέγη. Η κάτοψη του είναι σχεδόν ορθογώνια γενικών διαστάσεων 12.00x21.00 τ.μ. Το ισόγειο του κτηρίου εμβαδού 234 τ.μ., είναι υπερυψωμένο κατά 1.16 μ. από το επίπεδο των δρόμων και η πρόσβαση σε αυτό επιτυγχάνεται μέσω των εσωτερικών κλιμάκων (οκτώ ρίχτια) από την κύρια και τη δευτερεύουσα είσοδο.

*Εικ. 10: Κεντρικό κλιμακοστάσιο.
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη*

Η κύρια είσοδος βρίσκεται συμμετρικά στην βορειοδυτική όψη του κτηρίου και οδηγεί σε έναν διευρυνμένο διάδρομο από όπου γίνεται η είσοδος σε τέσσερις χώρους (τριμερισμός της κάτοψης: συμμετρική διάταξη με κεντρικό προθάλαμο και παράταξη χώρων εκατέρωθεν). Ένας από τους χώρους αυτούς έχει W.C. και κουζίνακι. Το τμήμα αυτό του κτηρίου διαχωρίζεται με το υπόλοιπο με εσωτερική πόρτα. Στη συνέχεια, βρίσκεται το κεντρικό κλιμακοστάσιο που οδηγεί στον όροφο (εδώ αντιστοιχεί και η δευτερεύουσα είσοδος) καθώς και η ξύλινη σκάλα που ενώνει όλους του ορόφους - από το υπόγειο ως τη σοφίτα. Από το χώρο

αυτό των κλιμακοστασίων, μέσω εσωτερικής πόρτας, γίνεται η είσοδος σε άλλους δυο χώρους και στο λουτρό.

Τα δάπεδα του ισόγειου, στο διευρυμένο διάδρομο είναι από μάρμαρο και μωσαϊκό, στους τέσσερις πρώτους χώρους είναι από μεταγενέστερα κεραμικά πλακίδια που αντικατέστησαν το αρχικό ξύλινο δάπεδο, στον χώρο του κλιμακοστασίου από μάρμαρο, στο χωλ για τους δύο πίσω χώρους και το λουτρό είναι από τσιμεντοπλακίδια και στους δύο πίσω χώρους σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση το αρχικό ξύλινο δάπεδο. Το δάπεδο των δωματίων αυτών είναι από ξύλινες σανίδες με περιμετρική φαρδιά ξύλινη ταινία τονίζοντας έτσι τη γεωμετρία του χώρου.

Τα ταβάνια είναι επιχρισμένα με διακοσμητικές γύψινες ταινίες και ροζέτες και οι περιμετρικοί τοίχοι φέρουν ξύλινες διακοσμητικές ταινίες σε ύψος 1 μ. περίπου από το δάπεδο.

Η κύρια και η πλάγια είσοδος φέρουν περιμετρικά μαρμάρινες κορνίζες ενώ τα φύλλα τους έχουν αντικατασταθεί με αλουμινίου σε απομίμηση ξύλου.

Ο φεγγίτης της κύριας εισόδου, το παράθυρο του κύριου κλιμακοστασίου και το παράθυρο του λουτρού φέρουν ρομβοειδείς μεταλλικές σιδεριές και πάνω από τις εισόδους τοποθετούνται περίτεχνα σφυρήλατα μεταλλικά φωτιστικά (στην κύρια είσοδο έχει τοποθετηθεί μεταγενέστερο μεταλλικό στέγαστρο).

Οι εσωτερικές πόρτες των χώρων είναι ξύλινες με διακοσμητικό πηγάκι ενώ οι δύο πόρτες των διαδρόμων είναι ξύλινες με τζάμι.

Τα εξωτερικά κουφώματα είναι ξύλινα δίφυλλα διπλά ανοιγόμενα με νεότερες σιδεριές και παντζούρια, που φέρουν στην ποδιά μαρμάρινες κορνίζες.

Το κλιμακοστάσιο που ενώνει το ισόγειο με τον όροφο είναι μεγάλοπρεπές, με μαρμάρινη επένδυση, μεταρρυθμιζόμενα σκαλοπάτια, ξύλινα κάγκελα και κουπαστή, στρογγυλεμένες τις γωνίες του χώρου και

Εικ. 11: Περίτεχνα γύψινα στα ταβάνια.
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη

Εικ. 12: Γύψινη ροζέτα.
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη

*Εικ. 13: Κεντρικό κλιμακοστάσιο από ισόγειο προς όροφο.
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη*

*Εικ. 14: Κεντρικό κλιμακοστάσιο από όροφο προς ισόγειο.
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη*

διπλό καθ' ύψος ανοιγόμενο εξωτερικό παράθυρο με ρομβοειδή σιδεριά.

Η πρόσβαση στον όροφο γίνεται κυρίως από το κεντρικό κλιμακοστάσιο και δευτερευόντως από τη ξύλινη βοηθητική κλίμακα. Αριστερά του πλατύσκαλου του ορόφου υπάρχει ένας ενιαίος χώρος - σάλα (καλύπτει όλο το πίσω τμήμα με τους δύο χώρους και το λουτρό του ισογείου) με τέσσερις μεγάλες δίφυλλες διπλές ανοιγόμενες μπαλκονόπορτες

*Εικ. 15: Δάπεδο διαδρόμου από τσιμεντοπλακίδια
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη*

*Εικ. 16: Δάπεδο της σάλας.
Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη*

(τρεις για το ΝΑ εξώστη και μία για το ΒΑ). Η εσωτερική πόρτα είναι δίφυλλη ξύλινη ανοιγόμενη με τζάμια. Μέσω μιας ξύλινης πόρτας επικοινωνεί ο χώρος αυτός με τη ξύλινη βοηθητική κλίμακα στις οποίας το πλατύσκαλο βρίσκεται και το W.C. του ορόφου.

Μέσω μιας εσωτερικής δίφυλλης ξύλινης πόρτας με τζάμια, δεξιά του πλατύσκαλου του κλιμακοστασίου, γίνεται η είσοδος σε έναν διευρυμένο διάδρομο και από εκεί στην κουζίνα και σε άλλους τρεις χώρους. Η κουζίνα επικοινωνεί με το πλατύσκαλο της ξύλινης κλίμακας.

Τα δάπεδα του ορόφου, στο πλατύσκαλο είναι μάρμαρο, στο διάδρομο και την κουζίνα είναι από τσιμεντοπλακίδια ενώ σε όλους τους άλλους χώρους είναι ξύλινα όμοια με τα σωζόμενα του ισόγειου.

Τα ταβάνια είναι επιχρισμένα με διακοσμητικές γύψινες ταινίες και ροζέτες και οι περιμετρικοί τοίχοι φέρουν ξύλινες διακοσμητικές ταινίες σε ύψος 1 μ. περίπου από το δάπεδο, όπως του ισόγειου.

Εικ. 17: Ταβάνια της σάλας. Πηγή: Αρχείο Στ. Παπότη

Οι εσωτερικές πόρτες των χώρων είναι ξύλινες με διακοσμητικό πηγάκι εκτός από της κουζίνας που είναι με τζάμι.

Οι εξωτερικές πόρτες είναι δίφυλλες διπλές ανοιγόμενες μπαλκονόπορτες και οι εξώστες πλάτους 0.90 μ. αντιστοιχούν ανά ένας σε κάθε χώρο. Το δάπεδό τους είναι από τσιμεντοπλακίδια όμοια με τα υπόλοιπα.

Τα κιγκλιδώματα των εξωστών είναι μεταλλικά με περίτεχνο κεντρικό μοτίβο. Σε κάποιους εξώστες αναγράφεται η χρονολογία κτίσης του κτιρίου 1929 και σε άλλους τα μονογράμματα «ΑΗ» από την ιδιοκτήτρια εταιρεία «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνών Α.Ε.», όπως αναλύθηκε παραπάνω.

Μέσω του χώρου της βοηθητικής κλίμακας, φτιαγμένη από μπετόν από το ισόγειο στο υπόγειο, επιτυγχάνεται η πρόσβαση στο υπόγειο,

*Εικ. 18: Κεντρικό μοτίβο. Πηγή: Αρχείο
Στ. Παπότη*

ράθυρο πάνω από το ύψος της στέγης και ένα W.C. Από το πλατύσκαλο που δημιουργείται είναι δυνατή η πρόσβαση εσωτερικά της στέγης για λόγους επισκεψιμότητας.

Η στέγη είναι ξύλινη, με επάλληλα ξύλινα ζευκτά και επικάλυψη με κεραμίδια βυζαντινού τύπου (πρόσφατα ανακατασκευασμένη).

Οι τοιχοποιίες του κτιρίου είναι φέρουσες. Οι εξωτερικές τοιχοποιίες στο ισόγειο και στον όροφο είναι από σύμμεικτη κατασκευή πέτρας και συμπαγών πλίνθων πάχους 60-65 εκ. Ίδιας δομής και πάχους είναι και οι τρεις εγκάρσιες εσωτερικές τοιχοποιίες που διατρέχουν το κτίριο εξασφαλίζοντας τη στατική του επάρκεια (λόγω του μεγάλου μήκους). Οι λοιπές εσωτερικές τοιχοποιίες είναι από συμπαγείς πλίνθους πάχους 14 εκ. Η θεμελίωση και οι εξωτερικές τοιχοποιίες του υπογείου είναι από λιθοδομή, ίδιου πάχους με το υπόλοιπο κτίριο ενώ οι εσωτερικές τοιχοποιίες είναι από συμπαγείς πλίνθους (όμοια με το ισόγειο και τον όροφο). Οι εξωτερικές τοιχοποιίες της σοφίτας είναι από συμπαγείς πλίνθους πάχους 40 εκ.

Το πάτωμα των ορόφων είναι κατασκευασμένο από οπλισμένο σκυρόδεμα. Η στήριξη των πατωμάτων γίνεται πάνω στις περιμετρικές φέρουσες και εγκάρσιες φέρουσες τοιχοποιίες με έδραση σε μπετονένια δοκάρια. Μπετονένια δοκάρια γεφυρώνουν και το άνοιγμα που προκύπτει στην περιοχή των διευρυμένων διαδρόμων του ισογείου και του ορόφου. Το πάτωμα των εξωστών κατασκευάζεται ως πρόβολος από το ίδιο υλικό. Όμοια κατασκευή παρατηρείται και στις κλίμακες προς το υπερυψωμένο ισόγειο καθώς και το κεντρικό κλιμακοστάσιο από το ισόγειο στον όροφο³¹.

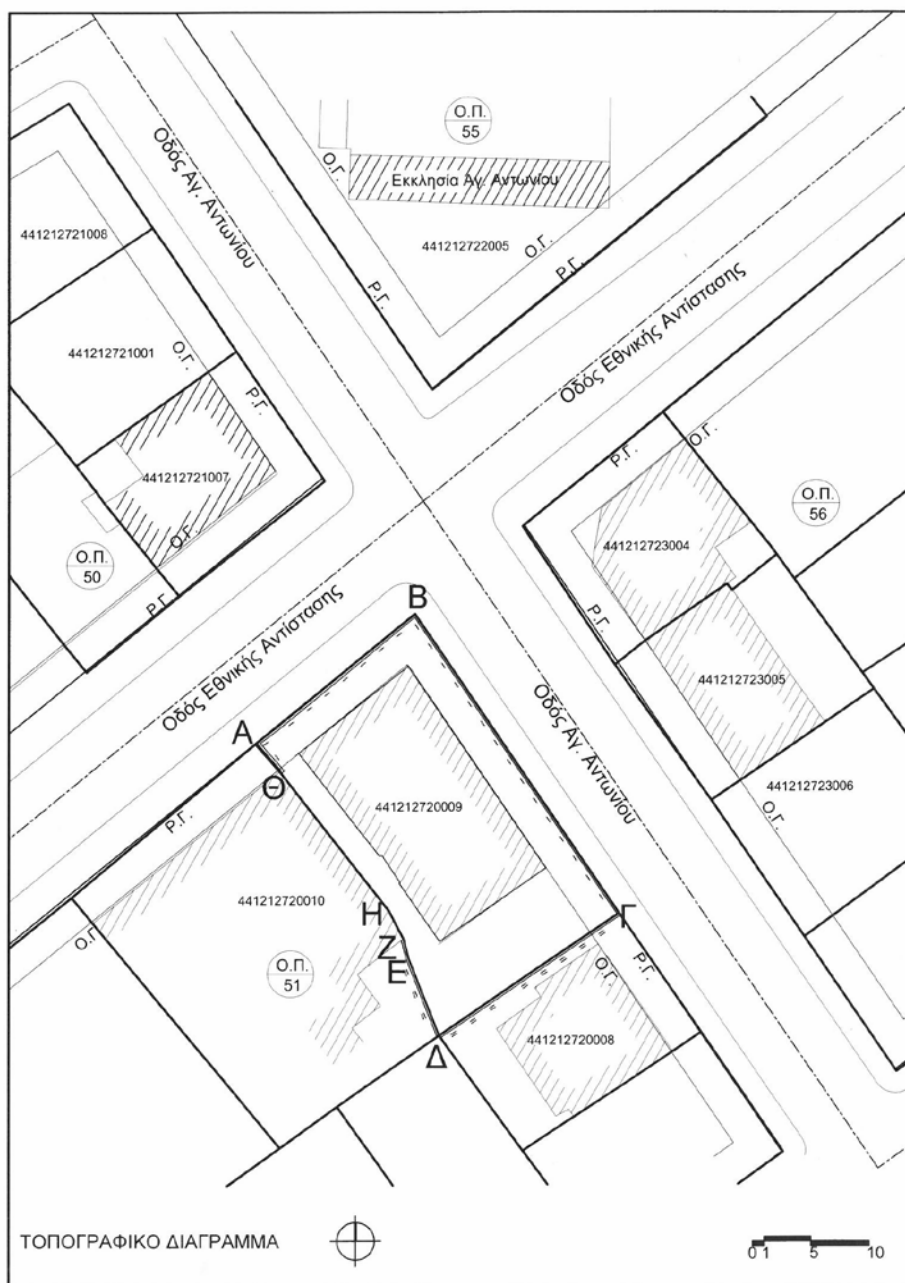
31. Χρ. Ζαρκάδα-Πιστιόλη, *Η αρχιτεκτονική της Φλώρινας στην περίοδο του Μεσο-πολέμου*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Πολυτεχνική σχολή

που καταλαμβάνει όλη την κάτοψη του κτιρίου. Στο μέσο του ύψους της δημιουργείται πλατύσκαλο με πόρτα που οδηγεί στο ΝΔ πίσω αύλειο χώρο του κτιρίου. Το υπόγειο έχει πέντε βοηθητικούς χώρους - αποθήκες, λεβητοστάσιο και χώρο δεξαμενής πετρελαίου.

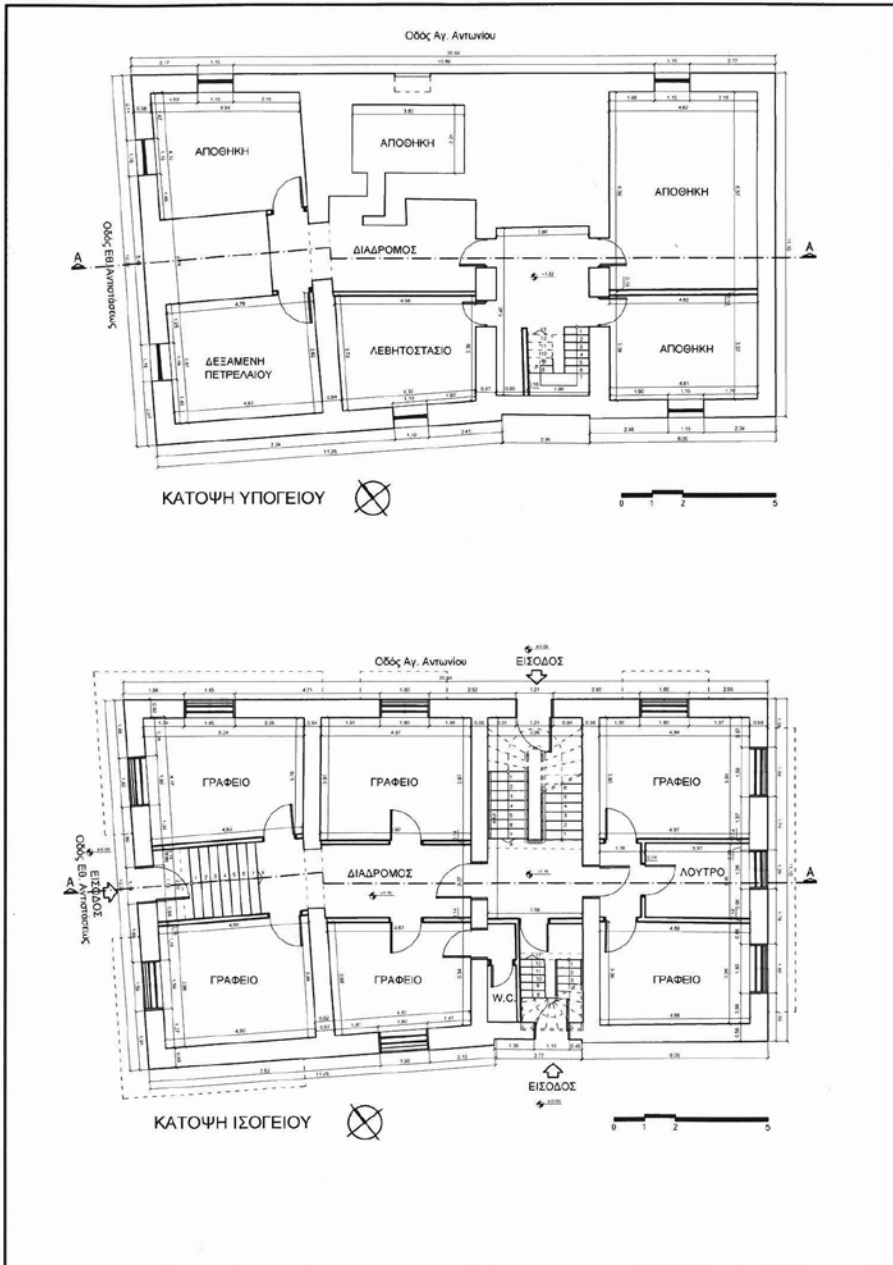
Από την ίδια κλίμακα γίνεται και η πρόσβαση στη σοφίτα. Η σοφίτα, εμβαδού 36,73 τ.μ., αποτελείται από ένα χώρο με πα-

Πρόκειται για κτήριο με απλό και λιτό διάκοσμο. Η βάση του είναι εμφανής λιθοδομή (τιμήμα του υπογείου - υπερυψωμένο ισόγειο) με περιμετρική προεξέχον ταινία πλάτους 10 εκ. σε ύψος από το επίπεδο της αυλής περίπου 1 μ. Ακολουθεί η ζώνη των ανοιγμάτων του ισογείου με μεμονωμένα παράθυρα που αντιστοιχούν ένα σε κάθε χώρο εκτός από τους δύο γωνιακούς χώρους βόρεια και ανατολικά του κτηρίου που διαθέτουν δύο παράθυρα - ένα σε κάθε όψη. Εν συνεχεία ακολουθεί η ζώνη των ανοιγμάτων του ορόφου με τους εξώστες. Οι εξώστες είναι μεμονωμένοι και αντιστοιχούν σε κάθε χώρο του ορόφου. Τέλος, περιμετρικά του κτηρίου διαμορφώνεται το γείσο της στέγης, διακοσμημένο με τραβηχτή ταινία που φέρει διάκοσμο (τρίγωνα).

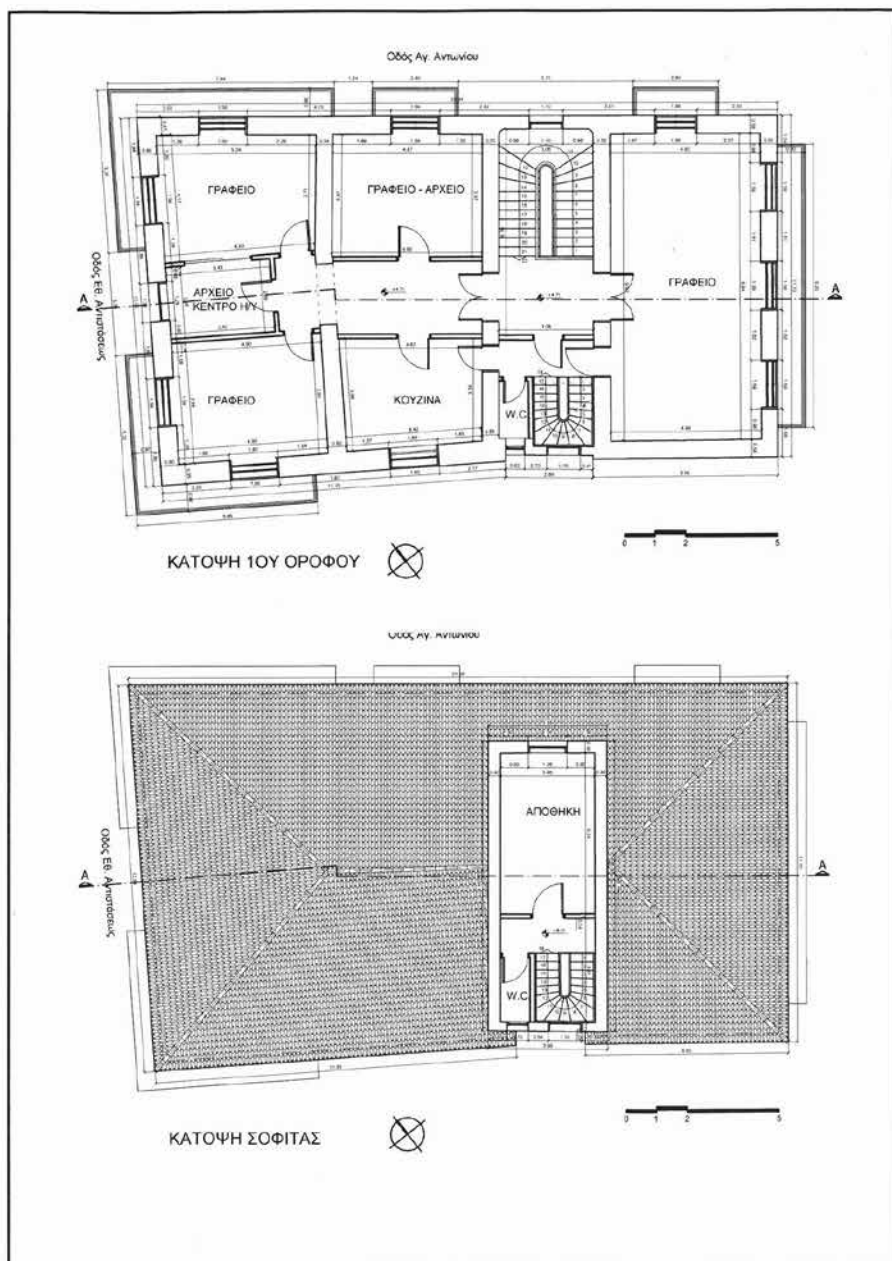
ΑΠ.Θ., Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 180- 183. Όμοια στοιχεία συναντώνται και σε κτίρια της Φλώρινας της ίδιας περιόδου.

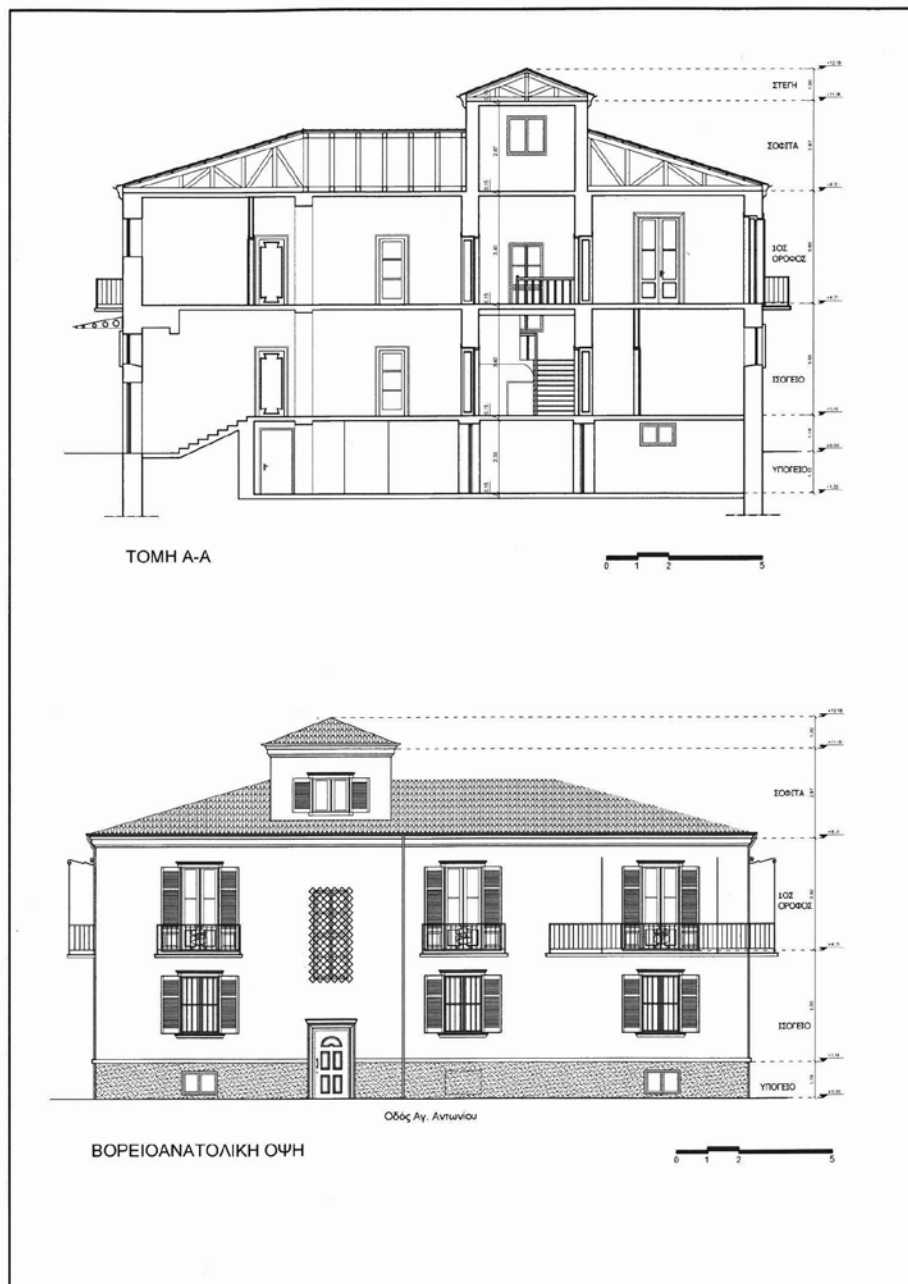
Εικ. 19: Τοπογραφικό διάγραμμα. (Σχέδιο Στ. Παπότη και υπάλληλοι της Περιφερειακής Διεύθυνσης Δημόσιας Περιουσίας Μακεδονίας - Θράκης - Αυτοτελές Γραφείο Σερρών).

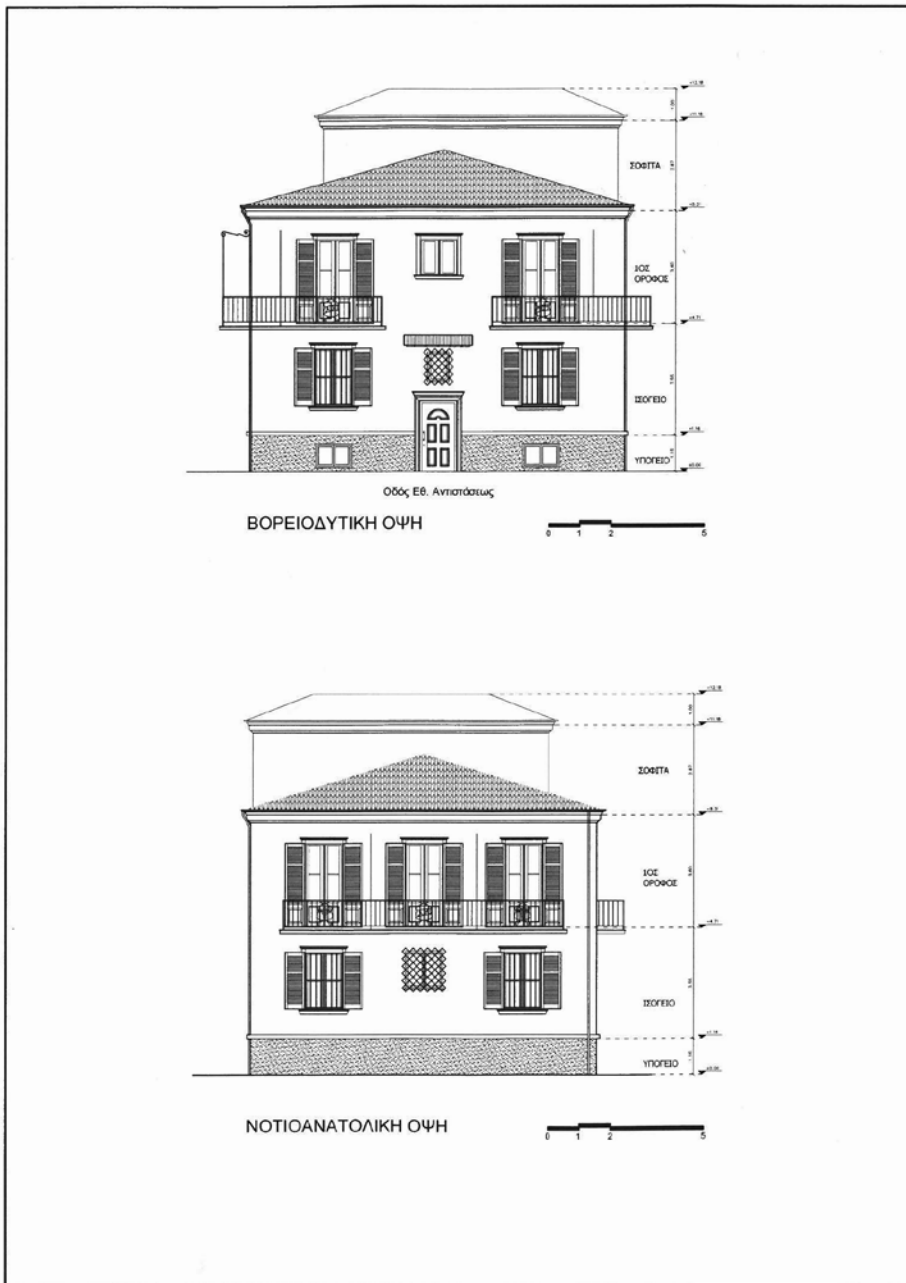
Εικ. 20: Κατόψεις Υπογείου και Ισογείου (Σχέδιο Στ. Παλότη).

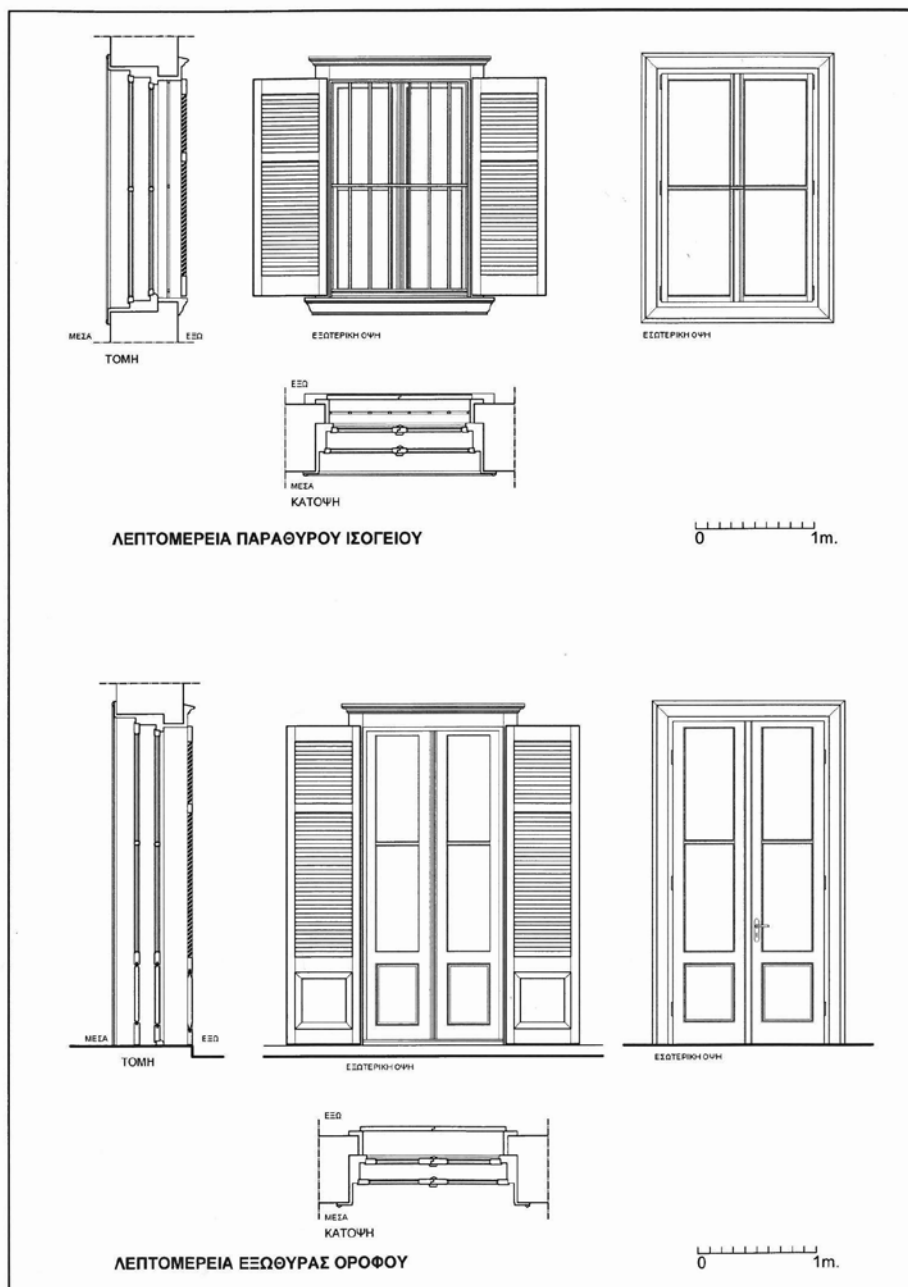
Εικ. 21: Κατόψεις 1ου ορόφου και Σοφίτας (Σχέδιο Στ. Παπότη).

Εικ. 22: Τομή Α-Α και Βορειοανατολική Όψη (Σχέδιο Στ. Παπότη)

Εικ. 23: Βορειοδυτική και Νοτιοανατολική όψη
(Σχέδιο Στ. Παπότη).

Εικ. 24: Λεπτομέρειες παραθύρων ισόγειου και εξώθυρας ορόφου (Σχέδιο Στ. Παλότη).

STAVROULA CH. PAPOTI

THE INTERWAR PERIOD AND THE BUILDING
LOCATED AT ETHNIKIS ANTISTASEOS 48 STREET
IN THE CITY OF SERRES

Abstract

Small but important are the current building remains from the late Ottoman and the interwar periods in the city of Serres. One of the most interesting buildings of the interwar period is the building under study, located at Ethnikis Antistaseos Street, nearby the Church Saint Anthony and Marina, in the northeast part of Serres. It is placed in the part of the city that was destroyed by the fire in 1913. The building was constructed in 1929, by the tobacco company «Austria-Hellenic Company Tobacco SA» to accommodate the company's offices and residence. This two-storey building has basement, attic and a tiled roof. It is surrounded by low wall and hammered metal gratings. The layout of the floor plan is divided in tree parts. The building bears, inside and outside, simple and plain decoration.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΤΡΩΝΙΔΟΥ

Η ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΣΤΟΝ ΝΟΜΟ ΣΕΡΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ
ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ 1941-1944

Εισαγωγή

Τον Απρίλιο του 1941 οι Γερμανοί παραχωρούν στους Βούλγαρους για αστυνόμευση τα εδάφη της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης. Οι Βούλγαροι ωστόσο προχωρούν σε ενσωμάτωση της περιοχής εγκαθιδρύοντας και πολιτική διοίκηση¹. Εξάλλου όλες οι βουλγαρικές κυβερνήσεις από το 1920 και εξής επιθυμούν την οικονομική διέξοδο στο Αιγαίο και την αναθεώρηση των Συνθηκών του 1919. Για να πετύχουν τον σκοπό τους, μεταξύ άλλων ανακινούν θέμα μειονοτήτων, υποκινώντας έναν βομβαρδισμό μειονοτικών καταγγελιών στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών στη Γενεύη προξενώντας από ένα σημείο και πέρα τη δυσφορία του². Η επίσημη βουλγαρική θέση είναι ότι δεν υπάρχουν σλαβόφωνοι ελληνικοί πληθυσμοί αλλά βίαια ή μη βίαια εξελληνισμένοι Βούλγαροι³. Για τους Βούλγαρους οι «Γραικομάνοι» είναι οι τέως πατριαρχικοί σλαβόφωνοι, οι οποίοι, αν και βουλγαρικής καταγωγής, ταυτίστηκαν με την ελληνική εθνική συνείδηση. «Βούλγαροι» αποκαλούνται συνήθως οι εξαρχικοί σλαβόφωνοι, οι οποίοι μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις φάνηκε να προσβλέπουν στη βουλγαρική διοίκηση⁴.

Στις 3 Μαΐου 1941 συστήθηκε η «περιφέρεια του Αιγαίου ή Ξάνθης» (Беломорие ή Ксантийска област), από τον ποταμό Στρυμόνα μέχρι τη

1. Γ. Даскалов, «Изграждане на българската администрация и политическата система в новоосвободените земи на Западна Тракия и Източна Македония (1941-1944 г)», *Военноисторически Сборник*, 6/1992.

2. Α. Τούντα-Φεργάδη, *Μειονότητες στα Βαλκάνια, Βαλκανικές διασκέψεις 1930-1934*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 156-157. Λ. Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες: Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα 1999, σσ. 48-51, 298-348.

3. Γ. Даскалов, *Драмското въстание 1941*, Σόφια 1992, σ. 20 και του ίδιου, *Между реваншизма на Атина, македонизма на Белград и нихилизма на София*, Σόφια 2007, σ. 21.

4. Ι. Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις Σλαβόφωνων πληθυσμών (1912-1930). Ο πόλεμος των στατιστικών*, Αθήνα 2003, σσ. 219-230, 236.

γραμμή Αλεξανδρούπολη - Σβίλεγκραντ, με έδρα την Ξάνθη και ενσωματώθηκε διοικητικά στην 4^η περιφέρεια του βουλγαρικού κράτους⁵. Στα όρια της περιφέρειας αυτής συστήθηκε την 1^η Ιουνίου 1941 η Εκπαιδευτική Περιφέρεια Ξάνθης με διοικητική αρχή την Περιφερειακή σχολική επιθεώρηση Ξάνθης. Προϊστάμενος τοποθετείται ο Γκιόργκι Ναλμπάντοφ. Η Εκπαιδευτική Περιφέρεια Ξάνθης αρχικά διαιρείται σε 6 εκπαιδευτικές επαρχίες: Αλεξανδρούπολης (την επόμενη χρονιά συγχωνεύτηκε με την εκπαιδευτική επαρχία Κομοτηνής), Κομοτηνής, Ξάνθης, Καβάλας, Δράμας και Σερρών. Σε κάθε εκπαιδευτική επαρχία τοποθετείται ένας επαρχιακός σχολικός επιθεωρητής⁶.

Η παρούσα έρευνα θα εστιάσει στην απόπειρα εκβουλγαρισμού του θεσμού της εκπαίδευσης στον νομό Σερρών. Στηρίζεται εξ ολοκλήρου σε αρχειακό υλικό του βουλγαρικού Υπουργείου Εθνικής Παιδείας, που φυλάσσεται στο Κεντρικό Κρατικό Ιστορικό Αρχείο της Σόφιας (Централен Държавен Исторически Архив). Επομένως, μεταφέρει τις βουλγαρικές θέσεις, όπως εκφράζονται στα επίσημα έγγραφα, και διερευνά την εκπαιδευτική πολιτική που ακολούθησε η βουλγαρική πλευρά, για να οικοδομήσει έθνος στην περιοχή. Ευχής έργον είναι η προσπάθεια αυτή να ολοκληρωθεί στο μέλλον με μια επιτόπια έρευνα, που θα διερευνήσει μέσω μαρτυριών πώς τελικά εφαρμόστηκε η πολιτική αυτή, εξακριβώνοντας την απόσταση ανάμεσα σε αυτό που ισχυρίζονται τα βουλγαρικά επίσημα έγγραφα ότι συνέβη και στο τι πραγματικά συνέβη. Παρόμοια προσέγγιση που επιχειρήθηκε από νέες ερευνήτριες, παρά τη μικρή της έκταση, έδωσε ενδιαφέροντα ευρήματα⁷.

Η οργάνωση της εκπαιδευτικής επαρχίας Σερρών

Η εκπαιδευτική επαρχία Σερρών περιέλαβε τις διοικητικές επαρχίες Σερρών και Σιδηροκάστρου. Στις 11.06.1941 τη διοίκηση της εκπαιδευτικής επαρχίας ανέλαβε ο σχολικός επιθεωρητής Μπογκντάν Μπογκντάνοφ με εντολή να οργανώσει το σχολικό δίκτυο⁸. Οι επαρχιακοί

5. Г. Даскалов, *Драмското въстание*, ό.π., σ.79.

6. Αναφορά του περιφερειακού σχολικού επιθεωρητή Ξάνθης, Γκιόργκι Ναλμπάντοφ, για την κατάσταση του σχολικού έργου στην περιφέρεια του Αιγαίου κατά τη σχολική χρονιά 1941-1942, Централен Държавен Исторически Архив, στο εξής ЦДИА, Фонд (στο εξής Ф.) 177, опис (στο εξής оп.) 7, архивна единица (στο εξής а.е.) 170, σ. 412.

7. Π. Δαγκούλη – Α. Νικολούδη, *Τοπική εκπαιδευτική ιστορία της πόλης των Σερρών 1936-1950*, (πτυχ. εργ. ΔΠΘ), Αλεξανδρούπολη 2015.

8. Προσωπική αναφορά για τη δράση του Μπογκντάν Μπογκντάνοφ, επαρχιακού σχολικού επιθεωρητή Σερρών, για τη σχολική χρονιά 1941-1942 με αριθ. πρωτ. εισερχ. εγγρ. στην Περιφ. Σχολ. Επιθεώρηση Ξάνθης 1832/16/04.07.1942, ЦДИА, Ф 177, оп. 7, а.е. 170, σ. 375.

χιακοί σχολικοί επιθεωρητές της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ξάνθης έπρεπε μέσα στο καλοκαίρι του 1941 να προσπαθήσουν να επισκεφθούν όλους τους οικισμούς της εκπαιδευτικής επαρχίας τους και να καταγράψουν τον αριθμό των παιδιών υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Οποσδήποτε, όμως, όφειλαν να επισκεφθούν τους οικισμούς στους οποίους κατοικούσε ο πληθυσμός που η βουλγαρική πλευρά αποκαλούσε «βουλγαρικό» και να καταγράψουν αναλυτικά τα παιδιά που αποκαλούσαν «Βουλγαρόπουλα», γιατί με βάση τον αριθμό τους θα ιδρύονταν τα αντίστοιχα βουλγαρικά σχολεία⁹. Ο Μπογκντάνοφ γράφει στην αναφορά του:

«Σύμφωνα με την απόφαση που πάρθηκε στην πρώτη συνάντηση του συμβουλίου των σχολικών επιθεωρητών και σύμφωνα με τις οδηγίες που έδωσε το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, στην υποχρεωτική εκπαίδευση έπρεπε να ενταχθούν το πρώτο διάστημα παιδιά βουλγαρικής καταγωγής, παιδιά μεικτών γάμων -Βούλγαρου με Ελληνίδα και το αντίθετο- Αρμένιοι, Αθίγγανοι και άλλες εθνικότητες. Τα παιδιά υποχρεωτικής εκπαίδευσης με ελληνική καταγωγή δεν έπρεπε να ληφθούν υπόψη. Οι λόγοι ήταν εθνικοί.

Δεν θα υπήρχε επαρκής αριθμός εκπαιδευτικών, εάν έρχονταν στα σχολεία τα Ελληνόπουλα. Αφού με αυτά τα δεδομένα λήφθηκε η απόφαση και δόθηκαν οι οδηγίες, έπρεπε να αναζητηθούν τα παιδιά υποχρεωτικής εκπαίδευσης και στη βάση αυτών να ετοιμαστεί η κατάσταση με το προσωπικό. Επειδή ήταν υπερβολικά νωρίς, αμέσως μετά την εγκαθίδρυση της βουλγαρικής διοίκησης, και επειδή δεν είχε διασωθεί κανενός είδους αρχείο, η ανεύρεση των παιδιών υποχρεωτικής εκπαίδευσης προχωρούσε με δυσκολίες. Ωστόσο, με προσπάθειες και περπάτημα ο κατά προσέγγιση αριθμός των παιδιών υποχρεωτικής εκπαίδευσης διαπιστώθηκε.

Έγιναν δεκά στην υποχρεωτική εκπαίδευση όλα τα παιδιά από τις εθνικότητες που αναφέρθηκαν από 7 έως 14 χρόνων. Η βαθμίδα της εκπαίδευσής τους καθορίστηκε με βάση εκείνη τη βαθμίδα που ολοκλήρωσαν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, αφού έγινε εξομοίωση με το βουλγαρικό. Αργότερα, η εκπαίδευση των μαθητών βουλγαρικής καταγωγής νομιμοποιήθηκε με τον νόμο για τους εκπαιδευτικούς τίτλους, καθώς οι σύλλογοι των εκπαιδευτικών διατηρούσαν μητρώα, εγκεκριμένα από τον κύριο Περιφερειακό σχολικό επιθεωρητή στην Ξάνθη»¹⁰.

9. Πρωτόκολλο αριθ. 1 του Περιφερειακού Συμβουλίου Σχολικών Επιθεωρητών Ξάνθης (στο εξής ΠΣΣΕΞ), ЦДИА, Φ798, оп.2, а.е. 48, σ.1 πλάτη.

10. Ετήσια αναφορά για την κατάσταση του εκπαιδευτικού έργου στην εκπαιδευτική επαρχία Σερρών τη σχολική χρονιά 1941-1942 με αριθ. πρωτ. εισερχ. εγγρ. στην Περιφ. Σχ. Επιθεώρηση Ξάνθης 1832/16/04.07.1942, ЦДИА, Φ 177, оп. 7, а.е. 170, σ. 380.

Μέχρι τα τέλη Ιουλίου 1941 ο Μπογκντάνοφ είχε ετοιμάσει την αναλυτική κατάσταση με το απαραίτητο για την επαρχία του εκπαιδευτικό προσωπικό και την 1^η Σεπτεμβρίου κατέφθασαν οι πρώτοι/ες εκπαιδευτικοί, από τους/τις οποίους/ες κάποιοι/ες διορίστηκαν εκεί και οι περισσότεροι/ες μετατέθηκαν από το εσωτερικό της χώρας¹¹.

Εξάλλου, όταν τον Ιούνιο του 1941 για πρώτη φορά ο Μπογκντάνοφ περιόδευσε στα χωριά της εκπαιδευτικής επαρχίας Σερρών, για να ελέγξει την κατάσταση των σχολείων του ελληνικού κράτους, ήρθε αντιμέτωπος με μια θλιβερή εικόνα.

«Παντού φαίνονταν τα ίχνη του πολέμου και η έλλειψη, για αρκετά μεγάλο διάστημα, της αρμόδιας εξουσίας να χαλιναγωγήσει τα εκδηλωμένα εκείνη τη στιγμή αρπακτικά ένστικτα και το ένστικτο της καταστροφής»¹².

Τα σχολεία από την αρχή του πολέμου είχαν επιταχθεί ως κοιτώνες Ελλήνων, Γερμανών και Βούλγαρων στρατιωτών. Ο Μπογκντάνοφ γράφει πως το πλιάτσικο ολοκληρώθηκε από τον πληθυσμό. Οι πόρτες και τα παράθυρα ήταν σπασμένα. Ο σχολικός εξοπλισμός ήταν ληλατημένος¹³.

Ο επαρχιακός σχολικός επιθεωρητής Σερρών επιδίωξε αμέσως να συναντήσει τους δημάρχους των δήμων στους οποίους αποφασίστηκε να ανοίξουν σχολεία. Επιστρατεύοντας όλη τη διπλωματία του, έπεισε τους γενικά απρόθυμους δημάρχους να τα επισκευάσουν, να τα επιπλώσουν και να αναζητήσουν τον ληλατημένο σχολικό εξοπλισμό. Μέχρι την 1^η Σεπτεμβρίου 1941 οι επισκευές είχαν ολοκληρωθεί στους περισσότερους οικισμούς¹⁴, ο εξοπλισμός είχε εν μέρει εντοπιστεί, ενώ οι προσπάθειες για να εξοπλιστούν τα σχολεία δε σταματούν καθ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς.

Σχολική χρονιά 1941-1942

Τη σχολική χρονιά 1941-1942 στην εκπαιδευτική επαρχία Σερρών λειτούργησαν συνολικά 53 σχολεία, 26 στη διοικητική επαρχία Σερρών και 27 στην αντίστοιχη του Σιδηροκάστρου (Ντεμίρ - Χισάρ). Από τα σχολεία της διοικητικής επαρχίας Σερρών 23 ήταν δημοτικά (1^η-4^η τάξη) και 3 βασικά (δημοτικό σχολείο μαζί με προγυμνάσιο), ενώ από τα αντίστοιχα της διοικητικής επαρχίας Σιδηροκάστρου 22 ήταν δημοτικά και 5 βασικά. Αυτόνομα προγυμνάσια (1^η-3^η τάξη) δεν λειτούργησαν, ενώ α-

11. Προσωπική αναφορά, ό.π., σ. 375.

12. Στο ίδιο, ό.π.

13. Στο ίδιο, ό.π. και Ετήσια αναφορά, ό.π., σ. 378 πλάτη, 379.

14. Προσωπική αναφορά, ό.π., σσ. 375-376.

πό τα 8 βασικά σχολεία, μόνο τα 4 λειτούργησαν με όλες τις τάξεις¹⁵. Στα σχολεία αυτά καθορίστηκε ότι θα διδάξουν 124 εκπαιδευτικοί, 53 στην επαρχία Σερρών και 71 στην επαρχία Σιδηροκάστρου. Τελικά όμως προσήλθαν οι 115, ενώ 9 θέσεις δεν πληρώθηκαν μέχρι το τέλος της σχολικής χρονιάς. Σχεδόν όλοι/ες οι εκπαιδευτικοί είναι αποσπασμένοι/ες για έναν χρόνο, μόνιμοι/ες και πεπειραμένοι/ες. Στην πλειονότητά τους προέρχονται από την 1^η και 2^η εκπαιδευτική επαρχία του Πάζαρτζικ και από τη Σβέτα Βράτσκα. Γενικά εκπλήρωσαν την αποστολή που τους ανατέθηκε με σύνεση και με αίσθημα εθνικής και ιστορικής ευθύνης. Ο επιθεωρητής αποδίδει τα ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα της σχολικής εργασίας στην πείρα των μόνιμων εκπαιδευτικών¹⁶.

Στην εκπαιδευτική επαρχία Σερρών την πρώτη σχολική χρονιά 1941-1942 εντοπίστηκαν 4.344 μαθητές/τριες υποχρεωτικής εκπαίδευσης (με βάση τις κατηγορίες πληθυσμού που έγιναν δεκτές στο βουλγαρικό σχολείο), από τους/τις οποίους/ες οι 1.742 στη διοικητική επαρχία Σερρών και οι 2.602 στην αντίστοιχη του Σιδηροκάστρου. Σύμφωνα με τον Μπογκντάνοφ, στη διοικητική επαρχία Σερρών εντοπίστηκαν 902 αγόρια και 764 κορίτσια «βουλγαρικής καταγωγής», 46 αγόρια και 29 κορίτσια αρμενικής καταγωγής και 1 κορίτσι άλλης εθνικότητας. Στη διοικητική επαρχία Σιδηροκάστρου εντοπίστηκαν 1.276 αγόρια και 1.214 κορίτσια «βουλγαρικής καταγωγής», ταυτόχρονα με 47 αγόρια και 55 κορίτσια αθιγγανικής καταγωγής και 6 αγόρια και 4 κορίτσια αρμενικής εθνικότητας. Στα σχολεία της εκπαιδευτικής επαρχίας Σερρών γράφονται σ' όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς παιδιά Βουλγάρων εποίκων από τα παλαιά σύνορα.

Σχετικά με τη φοίτηση των παιδιών στο σχολείο γράφει ο Μπογκντάνοφ:

«Από τον συνολικό αριθμό των παιδιών που υπόκεινται σε υποχρεωτική εκπαίδευση, στο σχολείο φοίτησαν τα 4.069 και έμειναν έξω από το σχολείο 275. Έμειναν έξω από το σχολείο και τα Ελληνόπουλα, και μεγάλος αριθμός των παιδιών των Βούλγαρων γραικομάνων. Οι τελευταίοι ακόμη κι αν έχουν βουλγαρική καταγωγή, κι αν μιλούν τη βουλγαρική γλώσσα, επίσημα δηλώνουν ότι είναι Έλληνες. Για τον λόγο αυτό τα παιδιά των περισσότερων έμειναν έξω από το σχολείο. Η πλειοψηφία όμως των παιδιών προσήλθε στο σχολείο.

Ο συνολικός αριθμός των παιδιών που οι γονείς τους είναι γραικομάνοι είναι...

Προσήλθαν στο σχολείο και γράφτηκαν ως Βούλγαροι ... παιδιά.

15. Ετήσια αναφορά, ό.π., σ. 378 πλάτη.

16. Στο ίδιο, ό.π., σ. 380.

(sic) Τα παιδιά των γραικομένων μπορούν να γίνουν δεκτά στο σχολείο. Οι γονείς τους είναι φανατισμένοι, αλλά τα παιδιά, μέσα από την επίδραση του σχολείου, μπορούν να αποκοπούν από το φανατισμένο περιβάλλον των γονιών τους και να εμφυτευτεί σε αυτά το πατριωτικό βουλγαρικό αίσθημα για τη βουλγαρική εθνικότητα.»¹⁷

Πρόστιμο δεν επιβλήθηκε στους γονείς των μαθητών/τριών που δε φοίτησαν στο σχολείο, με μόνη εξαίρεση το χωριό Στάτκιοβο (Κοίμησις), καθώς προς το τέλος της σχολικής χρονιάς τα παιδιά εγκατέλειπαν μαζικά το σχολείο.

Για την επόμενη σχολική χρονιά 1942-1943 εντοπίστηκαν 5.761 παιδιά υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τον Μπογκντάνοφ από τα παραπάνω παιδιά τα 5.573 είναι παιδιά «βουλγαρικής καταγωγής», στα οποία συμπεριλαμβάνονται και 483 γραικομένοι. Από τα υπόλοιπα παιδιά τα 85 είναι Αρμενόπουλα, τα 102 Αθιγγανόπουλα και 1 άλλης εθνικότητας¹⁸.

Ο Μπογκντάνοφ αναφέρει ότι και οι οδηγίες που έλαβε απευθείας από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, αλλά και οι αποφάσεις του ΠΣΣΕΞ όριζαν ότι η σχολική εργασία έπρεπε να επικεντρωθεί στη διδασκαλία της γλώσσας και στην εθνική διαπαιδαγώγηση¹⁹. Για τον λόγο αυτό κατάρτισε ειδικό πρόγραμμα διδασκαλίας της βουλγαρικής γλώσσας, της βουλγαρικής ιστορίας, της βουλγαρικής γεωγραφίας και της πολιτικής αγωγής, προκειμένου η εργασία των εκπαιδευτικών της επαρχίας να μπει σε μια πρακτική βάση και να έχει ομοιογένεια. Το πρόγραμμα αυτό προέβλεπε μεγάλη κινητικότητα της διδακτέας ύλης, σύμφωνα με τις εντολές του Υπουργείου και τις αποφάσεις του ΠΣΣΕΞ. Συγκεκριμένα οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων έπρεπε να διδαχθούν την ύλη όλων των μικρότερων τάξεων. Στην Α΄ και Β΄ τάξη δημοτικού η διδασκαλία έγινε σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα που ίσχυε για την υπόλοιπη χώρα, με μόνη διαφορά ότι εστιαζόταν σε μεγαλύτερο βαθμό στην πραγματογνωσία και στη διδασκαλία της γλώσσας. Ο Μπογκντάνοφ εκτιμά πως εξαιτίας αυτών των πολύ συγκεκριμένων οδηγιών, οι εκπαιδευτικοί της επαρχίας αρμοδιότητάς του μπόρεσαν εύκολα να συντονιστούν και να επιτύχουν θετικά αποτελέσματα²⁰.

17. Ετήσια αναφορά, ό.π., σ. 380 πλάτη.

18. Στο ίδιο, ό.π.

19. Αναλυτικά για τις συγκεκριμένες αποφάσεις του ΠΣΣΕΞ και την τεράστια προσοχή που δινόταν στην εθνική διαπαιδαγώγηση των μαθητών/τριών βλ. Δ. Πατρωνίδου, «Εθνικισμός και Εκπαίδευση: Η Βουλγαρία και το Μπελομόριε», *Εκπαιδευτικός κύκλος*, (2014) 2(2) 129-147, σσ. 139-141. <http://www.educircle.gr/periodiko/images/teuxos/2014/teuxos2/9.pdf>

20. Προσωπική αναφορά, ό.π., σ. 375 και Ετήσια αναφορά, ό.π., σ. 381.

Από το σύνολο των 4.017 παιδιών που μέχρι το τέλος της σχολικής χρονιάς παρέμειναν στα σχολεία, προβιβάστηκαν στην επόμενη τάξη τα 2.739 παιδιά, ενώ στην ίδια τάξη έμειναν 1.278 παιδιά. Το ποσοστό των παιδιών που έμειναν στην ίδια τάξη ανέρχεται στο 31, 8%. Ο μέσος όρος της βαθμολογίας στην εξαβάθμια κλίμακα είναι 4.14.

Ο Μπογκντάνοφ γράφει ότι το ποσοστό των μαθητών/τριών που δεν προβιβάστηκαν δεν είναι υπερβολικά μεγάλο, εάν αναλογιστεί κανείς τις τεράστιες δυσχέρειες που συνάντησε η διδασκαλία. Επίσης αναφέρει ότι τα εσπερινά μαθήματα των ενηλίκων στέφθηκαν από μεγάλη επιτυχία, καθώς φιλοξένησαν 1.000 ενήλικες, οι οποίοι έμαθαν γραφή και ανάγνωση και απέκτησαν «στέρεη συνείδηση της εθνικότητάς τους»²¹.

Το αναγνωστήριο των Σερρών, το οποίο ήταν το πρώτο που ιδρύθηκε στην «περιφέρεια Αιγαίου» στις 02.08.1941, με πρωτοβουλίες του Μπογκντάνοφ απέκτησε και κινηματογραφική αίθουσα και περιουσία. Με εντολή του επιθεωρητή, επίσης, ιδρύθηκαν στην επαρχία πάνω από 20 αναγνωστήρια, που εκτελούσαν, αν και αναμικά, το πολιτιστικό τους έργο²².

Σχολική χρονιά 1942-1943

Ο Περιφερειακός σχολικός επιθεωρητής Γκ. Ναλμπάντοφ γράφει στην αναφορά του τον Δεκέμβριο του 1942 ότι ο συστηματικός εποίκισμός του βουλγαρικού πληθυσμού σε διάφορες περιοχές της περιφέρειας το φθινόπωρο του 1942 οδήγησε σε μεγάλη αύξηση του αριθμού των σχολείων. Παράλληλα:

«[...] μια σειρά από πολιτικές και εθνικο - πολιτιστικές αιτίες επέβαλαν την ίδρυση ενός μικρού αριθμού σχολείων στις πόλεις και σε μερικά από τα πιο μεγάλα χωριά στην περιφέρεια για τα παιδιά ελληνικής εθνικής προέλευσης, τα οποία επιθυμούσαν να παρακολουθήσουν το σχολείο μας, χωρίς όμως να τους επιβληθεί η αρχή της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.»²³

Ο πιθανότερος λόγος που ιδρύθηκαν για παιδιά ελληνικής καταγωγής ξεχωριστά σχολεία ή ξεχωριστά τμήματα στις τάξεις των βουλγαρικών σχολείων είναι η ανάγκη της βουλγαρικής δημόσιας διοίκησης να μάθουν οι αλλοεθνείς την επίσημη γλώσσα.

Για τα Ελληνόπουλα τοποθετήθηκε συγκεκριμένος αριθμός διδα-

21. Στο ίδιο, ό.π., σσ. 381-381 πλάτη.

22. Προσωπική αναφορά, ό.π., σ. 377.

23. Αναφορά του περιφερειακού σχολικού επιθεωρητή Ξάνθης με αριθ. πρωτ. 4227/05.12.1942, ЦДИА, Ф 177, оп. 2, а.е. 1946, σ. 8.

κτικού προσωπικού. Συγκεκριμένα, στη διοικητική επαρχία Σερρών τοποθετήθηκαν για τα Ελληνόπουλα 2 δάσκαλοι στο δημοτικό σχολείο στο χωριό Κεσικλίκ (Νέος Σκοπός), 1 δάσκαλος στο χωριό Κιοπεκί (Σκούταρι), 1 δάσκαλος στο χωριό Καβακλί (Λευκώνας), 1 δάσκαλος στο χωριό Σουμπάσκιοϊ (Νέο Σούλι), 2 δάσκαλοι στο χωριό Σαμουρσακλί (Πεντάπολις), 2 δάσκαλοι στο χωριό Τοπόλιανη (Χρυσό) και τέλος στο 3^ο και στο 4^ο δημοτικό σχολείο της πόλης των Σερρών 4 και 6 δάσκαλοι αντίστοιχα. Επίσης στην πόλη των Σερρών λειτούργησε το σχολικό έτος 1942-1943 για τα Ελληνόπουλα και 1 προγυμνάσιο με 2 εκπαιδευτικούς.

Στη διοικητική επαρχία Ντεμίρ Χισάρ (Σιδηροκάστρου) τοποθετήθηκαν στα ξεχωριστά σχολεία ή στα ξεχωριστά τμήματα που απευθύνονταν μόνο σε Ελληνόπουλα 1 δάσκαλος στο χωριό Βέτρην (Νέο Πετρίτσι), 2 δάσκαλοι στην πόλη Ντεμίρ Χισάρ (Σιδηρόκαστρο), 1 δάσκαλος στο χωριό Λιβάντοβο (Λειβάδια) και 1 δάσκαλος στο χωριό Τζουμαγιά (Ηράκλεια)²⁴.

Εξάλλου, συνολικά κατά τη σχολική χρονιά 1942-1943 λειτούργησαν στην εκπαιδευτική επαρχία Σερρών 79 σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 41 στη διοικητική επαρχία Σερρών και 38 στην αντίστοιχη του Σιδηροκάστρου.

Τη σχολική αυτή χρονιά λειτουργεί και το μεικτό γυμνάσιο Σερρών. Το Ημερολόγιο του γυμνασίου αναφέρει ως ημερομηνία επίσημης ίδρυσης την 12.10.1942²⁵. Λειτούργησαν και οι 5 τάξεις του γυμνασίου, καθώς γράφτηκαν συνολικά 277 μαθητές/τριες, αριθμός όμως που σταδιακά μειώνεται²⁶. Στο τέλος της σχολικής χρονιάς υπηρετούσαν στο γυμνάσιο 12 εκπαιδευτικοί, 1 γραμματέας και 3 καθαριστές²⁷.

Σχολική χρονιά 1943-1944

Σύμφωνα με αναφορά του Ναλμπάντοφ από τον Ιανουάριο του 1944, μέχρι τα τέλη Δεκεμβρίου 1943 στην εκπαιδευτική επαρχία Σερρών (διοικητικές επαρχίες Σερρών και Σιδηροκάστρου) λειτουργούσαν 1 νηπιαγωγείο, 84 δημοτικά σχολεία, 13 προγυμνάσια και 1 γυμνάσιο. Μέχρι τη στιγμή εκείνη εξαιτίας της έλλειψης διδακτικού προσωπικού τα μαθήματα δεν είχαν ακόμη ξεκινήσει, στα χωριά

24. Κατάσταση με αριθμητικά στοιχεία για τα Ελληνόπουλα που υπόκεινται σε υποχρεωτική εκπαίδευση σε οικισμούς της εκπαιδευτικής επαρχίας Σερρών που λειτουργούν τέτοιου είδους σχολεία (08.06.1943), ЦДИА, Φ177, оп. 3, а.е. 2614, σσ. 1-2.

25. ЦДИА, Φ 798, оп. 2, а.е. 95, σ. 3 πλάτη.

26. Πρακτικό του συλλόγου των καθηγητών του μεικτού γυμνασίου Σερρών 1942-1944, στο ίδιο, ό.π., а.е. 96, σσ. 28 πλάτη- 31 πλάτη.

27. Βιβλίο μισθοδοσίας μεικτού γυμνασίου Σερρών, κατάσταση Αυγούστου 1943, ό.π., а.е. 115, σ. 16.

Μερτάτεβο (Ξηροπόταμος), Τζαμί Μαχαλά (Κουβούκλιο), Δερβέσιανη (Οινούσα), Βέρναρ (Παραλίμνιον), Ντουτλή (Ελαιώνας), Σάλ-Μαχαλά (Κωνσταντινάτο) και Τοπόλοβο (Νέα Τυρολόη) στην επαρχία Σερρών, Τσιφλίκ Μαχαλέ (Λαγόνοι) και Χατζή Μπεϊλίκ (Βυρώνεια) στην επαρχία Σιδηροκάστρου. Γενικά στην περιφέρεια το σχολικό δίκτυο είναι πυκνότερο στις διοικητικές επαρχίες Κομοτηνής, Δράμας, Σιδηροκάστρου και Σερρών λόγω του ότι εκεί έχει συγκεντρωθεί το μεγαλύτερο μέρος των Βουλγάρων εποίκων, σε αντίθεση με τις διοικητικές επαρχίες Καβάλας, Ελευθερούπολης, Χρυσούπολης και Θάσου²⁸.

Τη χρονιά αυτή μειώθηκε σημαντικά ο αριθμός των ξεχωριστών τμημάτων και των σχολείων μόνο για Ελληνόπουλα. Τα Ελληνόπουλα δεν ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του βουλγαρικού σχολείου ούτε φοιτούν κανονικά και από την άλλη η έλλειψη διδακτικού προσωπικού είναι τόσο έντονη, που δεν υπάρχουν δάσκαλοι/ες ούτε για σχολεία που ιδρύθηκαν για τα παιδιά των Βούλγαρων εποίκων²⁹.

Στο μεγαλύτερο μέρος των βασικών σχολείων καλύφθηκε η ύλη που προβλέπεται για το πρώτο εξάμηνο. Δεν συνέβη όμως το ίδιο και στο γυμνάσιο, εξαιτίας της έλλειψης σε διδακτικό προσωπικό, βιβλιοθήκες και εργαστήρια³⁰. Ωστόσο, το έργο της διαπαιδαγώγησης απέδωσε καρπούς παντού. Κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου η σχολική ζωή κύλησε μέσα μια υψηλά εθνική ατμόσφαιρα, εμποτισμένη με έντονο πατριωτικό πνεύμα³¹.

Τα πολεμικά γεγονότα ωστόσο ανατρέπουν την ομαλή πορεία του σχολικού έργου στην «περιφέρεια Αιγαίου». Τα σχολεία σε όλη τη Βουλγαρία στις 10 Ιανουαρίου 1944 διακόπτουν τα μαθήματά τους λόγω των συνεχόμενων βομβαρδισμών. Στην «περιφέρεια Αιγαίου» όμως αποφασίστηκε η επανέναρξη των μαθημάτων σε όλα τα σχολεία στις 20 Φεβρουαρίου 1944, επειδή σε αντίθεση με το εσωτερικό της χώρας δε σημειώθηκαν παρά ελάχιστοι βομβαρδισμοί. Κλειστά παρέμειναν τα σχολεία μόνο στους οικισμούς που απειλήθηκαν άμεσα από αεροπορικούς βομβαρδισμούς, και συγκεκριμένα στην εκπαιδευτική επαρχία Σερρών στους οικισμούς Τσιφλιτζίκ (Στρυμονοχώρι), Σταθμός

28. Αναφορά του Ναλμπάντοφ με αριθ. πρωτ. 53/06.01.1944, ЦДИА, Φ 177, оп. 8, а.е. 47, σσ. 3-7.

29. Αναφορά του Ναλμπάντοφ με αριθ. πρωτ. 972/02.05.1944 για την κατάσταση του σχολικού έργου στην περιφέρεια μέχρι την 01.04.1944, Φ 177, оп. 2, а.е. 2615, σ. 43 και Κατάσταση με αριθμητικά στοιχεία για τα Ελληνόπουλα σε οικισμούς της εκπαιδευτικής επαρχίας Σερρών ό.π., σσ. 1-6.

30. Αναφορά του Μπογκνάνοφ κατά τη συνδιάσκεψη του ΠΣΣΕΞ τον Ιούλιο του 1944, Πρωτόκολλο αριθ. 9, ό.π., σ. 43 πλάτη.

31. Αναφορά του Ναλμπάντοφ με αριθ. πρωτ. 53/06.01.1944, ό.π., σ. 4.

Βυρώνειας, Σαβιάκ (Βαμβακόφυτον), Κούλα (Παλαιόκαστρον), Πρόσενικ (Σκοτούσα), Καμαρέτο (Καμαρωτόν), Κιούπρια (Γεφυρούδι), Σταθμός Πορροίων. Τα σχολικά μαθήματα, από τα οποία αποκλείστηκαν τα Ελληνόπουλα, διεξάγονταν με βάση ένα πρόγραμμα συντεταγμένο, εστιάζοντας στη διδασκαλία της γλώσσας και της πατριδογνωσίας, κυρίως όμως σε δραστηριότητες εθνικής διαπαιδαγώγησης³².

Ωστόσο η κατάσταση στην περιφέρεια από τις πρώτες μέρες του Απριλίου αλλάζει σημαντικά. Η υποχώρηση του γερμανικού στρατού στο ανατολικό μέτωπο, οι πτήσεις ξένων αεροσκαφών πάνω από την «περιφέρεια Αιγαίου» και η ενίσχυση των ελληνικών αντάρτικων τμημάτων που ξεκίνησαν ήδη να επιτίθενται και να σκοτώνουν Βούλγαρους δημόσιους υπαλλήλους και εποίκους έχει ως αποτέλεσμα τα σχολεία σταδιακά να αδειάζουν³³. Τον Αύγουστο του 1944, πυρπολούνται χωριά-λημέρια ανταρτών. Αρκετά σχολεία στις επαρχίες Δράμας, Κομοτηνής, Σερρών και Σιδηροκάστρου υφίστανται φθορές ή καταστρέφονται ολοσχερώς³⁴.

Και μπορεί χωριά να καίγονται, οι έποικοι να γυρίζουν πίσω και οι δημόσιοι υπάλληλοι να αγωνίζονται να στείλουν τις οικογένειές τους στη Βουλγαρία, ωστόσο τα στελέχη εκπαίδευσης σχεδιάζουν εντατικά μέσα στο καλοκαίρι το εκπαιδευτικό έργο για την επόμενη σχολική χρονιά 1944-1945 με τρόπο που δείχνει πως δε βάζουν στο μυαλό τους την αποχώρηση³⁵.

Επίλογος

Μέσα από την πολύ σύντομη παρουσίαση των δεδομένων η οποία προηγήθηκε αναδείχτηκαν κάποιες βασικές παράμετροι της βουλγαρικής εκπαιδευτικής πολιτικής στον νομό Σερρών κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής 1941-1944. Η πολιτική αυτή, πιστή στον εθνικό μύθο των κυβερνήσεων του μεσοπολέμου «περί βουλγαρικής μειονότητας» στην ελληνική Μακεδονία και Θράκη, αναζητεί τα ερείσματά της στους σλαβόφωνους Έλληνες πολίτες. Αυτοί μαζί με τους Βούλγαρους εποίκους, οι οποίοι συρρέουν μέχρι και τα τέλη του 1943, αποτελούν τον βασικό πληθυσμό-στόχο του βουλγαρικού εκπαιδευτικού συστήματος. Πρόκειται για μια πολιτική εθνοποίησης, η οποία σε συνδυασμό με τις διώξεις και τις πρακτικές εθνοκάθαρσης εις βάρος του ελληνι-

32. Στο ίδιο, ό.π., σσ. 33-35.

33. Απόρρητη αναφορά του Ναλμπάντοφ προς το ΥΕΠ με αριθ. πρωτ. 927/26.04.1944, Φ177, οπ. 3, α.ε. 2665, σ.164-165.

34. Φ 177, οπ. 3, α.ε. 2665, σσ. 69-73.

35. Πρωτόκολλο αριθ. 9 του ΠΣΣΕΞ, ό.π., σ. 46-48 πλάτη.

κού προσφυγικού στοιχείου -μια από τις οποίες είναι και η στέρηση του μορφωτικού αγαθού-, επιδιώκει να αλλοιώσει την εθνολογική σύνθεση της περιοχής προς όφελος της Βουλγαρίας, προκειμένου να εξασφαλίσει την οικονομική διέξοδο στο Αιγαίο στο μεταπολεμικό τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Το μεγαλύτερο πρόβλημα της πολιτικής αυτής υπήρξε η έλλειψη εκπαιδευτικών. Οι υπάρχοντες/ουσες ωστόσο Βούλγαροι/ες εκπαιδευτικοί θα συνεχίσουν την εθνοποιητική αποστολή που τους ανέθεσε το κράτος τους, ακόμη και όταν από τις αρχές του 1944 απειλούνται με αεροπορικούς βομβαρδισμούς και οι Έλληνες αντάρτες σκορπούν πανικό στη βουλγαρική κοινότητα³⁶.

36. Δ. Πατρωνίδου, «Η επίδραση των βομβαρδισμών στο εκπαιδευτικό σύστημα: η Βουλγαρία στο πρώτο μισό του 1944», *Πρακτικά 8^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης «Εκπαίδευση: Κρίσεις και Πόλεμοι»*, Αλεξανδρούπολη 20-22 Απριλίου 2018, Υπό έκδοση.

Το δίκτυο των βουλγαρικών σχολείων στην εκπαιδευτική επαρχία
Σερρών (1941-1944)¹

Διοικητική επαρχία Σερρών
δημοτικά και βασικά σχολεία

α/α	Οικισμός	1941-1942	1942-1943	1943-1944
1	Σέρρες ²	1	4	4
2	Γκόρνο Φράστανη (Άνω Ορεινή)	1	1	1
3	Ντόλνο Φράστανη (Κάτω Ορεινή)	1	1	1
4	Μερτάτεβο (Ξηροπόταμος)	1	1	1
5	Γκόρνο Μπροντί (Άνω Βροντού)	1	1	1
6	Ντουτλή (Ελαιώνας)	1	1	1
7	Πρόσενικ (Σκοτούσσα) ³	1	1	1
8	Μελνικίτς (Μελενικίτσι)	1	1	1
9	Καλέντρα (Καλά Δέντρα)	1	1	1
10	Κούλα (Παλαιόκαστρον)	1	1	1
11	Ελσάν (Καρπερή) ⁴	1	1	1
12	Κουμλή (Αμμουδιά)	1	1	1
13	Τσιουτσιλίκοβο (Αναγέννησις)	1	1	1
14	Γενή Κιόι (Προβατάς)	1	1	1
15	Γκόρνα Καμήλα (Άνω Καμήλα)	1	1	1
16	Ντόλνο Χόμοντος (Κάτω Μητρούσι)	1	1	1
17	Καρατζά Κιόι (Μονακκλησιά)		1	1
18	Νέβολεν (Βαμβακιά)		1	1
19	Κιοπεκί (Σκούταρι)	1	1	1
20	Ντόλνα Καμήλα (Άνω Καμήλα)	1	1	1
21	Γκούντελη (Βαμβακούσα)	1	1	1

1. Φ 177, οπ. 7, α.ε. 189, σσ. 90-114, 176, 192-192 πλάτη, 207-213 και Φ 177, οπ. 3, α.ε. 2614, σσ. 7-10, 19-22.

2. Τη σχολική χρονιά 1941-1942 λειτουργεί στις Σέρρες 1 βασικό σχολείο. Τις άλλες δυο χρονιές λειτουργούν 2 βασικά και 2 δημοτικά σχολεία. Στους οικισμούς που δεν υπάρχει καμία άλλη ένδειξη λειτουργεί μόνο δημοτικό σχολείο.

3. Πρόκειται για βασικό σχολείο.

4. Βασικό σχολείο.

22	Άγκω Μαχαλά (Αδελφικόν)	1	1	1
23	Κακαράσκα (Αγία Ελένη)	1	1	1
24	Νόβα Μαχαλά (Πεπονιά)	1	1	1
25	Σαλ Μαχαλά (Κωνσταντίνατο)		1	1
26	Κεσικλί (Νέος Σκοπός)		1	1
27	Μπειλίκ Μαχαλά (Βαλτοτόπι)	1	1	1
28	Νεοχώρ (Νεοχώριον)		1	1
29	Σουμπάσκιοϊ (Νέο Σούλι)		1	1
30	Δεσβέσιανη (Οινούσα)	1	1	1
31	Σαρμουσακλί (Πεντάπολις)		1	1
32	Λοβίστα (Εμμανουήλ Παπάς)		1	1
33	Βέρναρ (Παραλίμνιον)		1	1
34	Βέρζιανη (Ψυχικό)		1	1
35	Τοπόλιανη (Χρυσό)		1	1
36	Καβακλί (Λευκώνας)	1	1	1
37	Χριστός	1	1	1
38	Τζαμί Μαχαλά (Κουβούκλιο)			1
	ΣΥΝΟΛΟ	26	40	41

Διοικητική επαρχία Ντεμίρ Χισάρ (Σιδηροκάστρου)
δημοτικά και βασικά σχολεία

α/α	Οικισμός	1941-1942	1942-1943	1943-1944
1	Ντεμίρ Χισάρ (Σιδηροκάστρο) ⁵	1	1	1
2	Τσιφλιτζίκ (Στρυμονοχώρι)	1	1	1
3	Ελέσνιτσα (Φαιά Πέτρα)	1	1	1
4	Ρούπελ (Κλειδί)	1	1	1
5	Ράδοβο (Χαρωπόν)	1	1	1
6	Λάτροβο (Χορτερόν)	1	1	1
7	Τζουμαγιά (Ηράκλεια) ⁶	1	1	1

5. Πρόκειται για βασικό σχολείο.

6. Το ίδιο.

8	Χαζνατάρ (Χρυσοχώραφα)	1	1	1
9	Σπάτοβο (Κοίμησις) ⁷	1	1	1
10	Ερνή Κιόι (Ποντισιμένο)	1	1	1
11	Μπαρακλί (Βαλτερό)	1	1	1
12	Σιμόνα (Σιμώνας)		1	1
13	Κρούσοβο (Αγλαδοχώριον) ⁸	1	1	1
14	Κίρτσοβο (Καρυδοχώρι)	1	1	1
15	Τσάρβιστα (Καπνόφυτο)	1	1	1
16	Τσενγκέλ (Αγκιστρον)	1	1	1
17	Ντραγκοτίν (Προμαχών)		1	1
18	Βέτρην (Νέο Πετρίτσι)		1	1
19	Γιουρούτσιτε		1	1
20	Γάρα -Βυρώνεια (Σταθμός Βυρώνειας)	1	1	1
21	Γκολέμα Μαχαλά (Μεγαλοχώρι) ⁹	1	1	1
22	Μρίσνα (Γόνιμο)	1	1	1
23	Πουρλίδα (Κογγύλια)	1	1	1
24	Χατζή Μπεϊλίκ (Βυρώνεια)	1	1	1
25	Λιβάντοβο (Λειβάδια)		1	1
26	Μπούτκοβο (Κερκίνη)	1	1	1
27	Μαντρατζίκ (Μανδράκι)	1	1	1
28	Σταρόσεβο (Σταυροδρόμι)		1	1
29	Γκόρνο Πορόι (Άνω Πορόια) ¹⁰	1	1	1
30	Ντόλνο Πορόι (Κάτω Πορόια)		1	1
31	Γάρα Πορόι (Ροδόπολη)		1	1
32	Λιπόσι (Φιλήρα)		1	1
33	Μάτνιτσα (Μακρυνίτσα)		1	1
34	Σαβιάκ (Βαμβακόφυτον) ¹¹	1	1	1

7. Το ίδιο.

8. Το ίδιο.

9. Το ίδιο.

10. Το ίδιο.

11. Το ίδιο.

35	Καμαρέτο (Καμαρωτόν)	1	1	1
36	Κιουπρή (Γεφυρούδι)	1	1	1
37	Λέχοβο (Κρασοχώρι)	1	1	1
38	Τσιφλίκ Μαχαλέ (Λαγόνη)			1
ΣΥΝΟΛΟ		27	37	38

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΣΕΡΡΩΝ	53	77	79
--	-----------	-----------	-----------

Αυτόνομα Εθνικά Προγυμνάσια στην εκπαιδευτική επαρχία Σερρών

α/α	Οικισμός	1941-1942	1942-1943	1943-1944
1	Σέρρες, διοικητική επαρχία Σερρών		1	1
2	Τσεγκέλ (Άγκιστρο), διοικητική επαρχία Σιδηροκάστρου		1	1
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΣΕΡΡΩΝ			2	2

Γυμνάσια στην εκπαιδευτική επαρχία Σερρών

α/α	Οικισμός	1941-1942	1942-1943	1943-1944
1	Σέρρες		1	1
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΣΕΡΡΩΝ			1	1

DIMITRA PATRONIDOU

THE BULGARIAN EDUCATION
IN THE PREFECTURE OF SERRES DURING
THE BULGARIAN OCCUPATION 1941-1944

Abstract

The present study focuses on the establishment of the school net by the Bulgarian state in the Prefecture of Serres during the period of the occupation of Eastern Macedonia and Western Thrace by the Bulgarian army (1941-1944).

The archive material used in the research comes from the Archives of the Bulgarian Ministry of Education, kept in the Central State History Archive in Sofia. The analysis shows some basic aspects of the Bulgarian educational policy promoted in the Prefecture of Serres, as well as in Eastern Macedonia and Western Thrace during the World War II.

ΠΑΥΛΟΣ ΤΣΑΚΙΡΙΔΗΣ

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΣΚΛΗΡΕΣ ΜΕΡΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΣΤΗ ΝΙΓΡΙΤΑ

Τον Απρίλιο του 1944 η Γερμανία βρίσκεται σε δύσκολη θέση. Το μέτωπο στη Ρωσία έχει σπάσει και οι Ρώσοι άρχισαν την αντεπίθεση.

Στην Ελλάδα η κατάσταση δυσκολεύει και οι Γερμανοί συνεργάζονται ανοικτά πλέον με τους ταγματασφαλίτες και όσα τμήματα της ΠΑΟ υπάρχουν στην περιοχή της Μακεδονίας. Στην Νιγρίτα υπάρχει πλέον μία μικρή διμοιρία με Γερμανούς και οι Βούλγαροι που έχουν προσκληθεί για να συμπληρωθούν οι υπηρεσίες των κατακτητών έχουν ένα τάγμα στρατού.

Την Πρωτομαγιά του 1944 η οργάνωση του Κ.Κ.Ε. Νιγρίτας πληροφορείται ότι “Οι Γερμανοί θα επιτρέψουν τους Βουλγάρους στρατιώτες και τις ομάδες της ΠΑΟ να μπουν στην Νιγρίτα για να κάνουν συλλήψεις”. Ένας Έλληνας διερχόμενος δίνει την ψευδή η λανθασμένη πληροφορία “Οι Γερμανοί θα το αποτρέψουν αυτό”.

Την επόμενη μέρα το απόγευμα 2 Μαΐου χτύπησε η καμπάνα της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου και ο κήρυκας φώναζε “Όλοι οι άνδρες να παρουσιαστούν στο δεύτερο δημοτικό σχολείο για να γίνει αλλαγή των ταυτοτήτων τους”. Η εικόνα τραγική, φωνές, ουρλιαχτά, κλάμα σ’ όλες τις γειτονιές της Νιγρίτας. Οι γυναίκες τρέχουν πίσω από τους άνδρες και κλαίνε. Κάποιοι προσπαθούν να φύγουν στα γύρω υψώματα, μάταια όμως, αντικρίζουν τους Βουλγάρους που έχουν περικυκλώσει την Νιγρίτα με διπλές φρουρές. Όποιος κατορθώνει να φύγει από τον κλοιό πυροβολείται. Άλλοι συλλαμβάνονται και οδηγούνται στο σχολείο. Ξυλοκοπούνται άγρια τα παλληκάρια της Νιγρίτας από τους Βουλγάρους. Και κατά τις 8 η ώρα το απόγευμα εμφανίζονται ομάδες μικρές Παοτζήδων κρατώντας γερμανικά όπλα. Παρών ο αρχηγός τους ο Παπούλιας με τα πρωτοπαλικάρά του. Δυο χαφιέδες από την Νιγρίτα προσπαθούν να βάλουν τάξη στον πανικό που υπήρχε και άρχισε ο έλεγχος των ταυτοτήτων. Την όλη διαδικασία του ελέγχου συντονίζει ένας Γερμανός με τους συνεργάτες τους Παοτζήδες. Οι Βούλγαροι απλά έξω από την αυλή του σχολείου προσέχουν να μην δραπετεύσει κανείς.

Συλλαμβάνουν 250 παλληκάρια, τους άλλους τους αφήνουν ελεύ-

θερους και τους φυλακίζουν στο καπνομάγαζο του Ρούντου για τρεις μέρες. Ορισμένοι που έχουν χρήματα πληρώνουν και αφήνονται ελεύθεροι. Ο Κουτούσης Κωνσταντίνος σε μια συζήτηση που είχαμε για το θέμα αυτό ανέφερε «η μητέρα μου Αντωνία έδωσε σε ΠΑΟτση περισσότερες από σαράντα χρυσές λίρες και ελευθέρωσαν τον άντρα της και πατέρα μου Δημήτριο και τον αδελφό του Αθανάσιο». Ο Μητροπολίτης ελευθερώνει τον γιατρό Κηροπλάστη. Στο τέλος της τρίτης μέρας μετά από πολύ ξύλο, στις 6 του Μαΐου ήρθε γερμανικό αμάξι από την Θεσσαλονίκη με ειδική φρουρά να πάρει τα 25 παλληκάρια της Νιγρίτας που έχουν απομείνει φυλακισμένα. Μέσα σ' αυτούς είναι ο Μουδιώτης Λάζαρος του Θωμά, ο Σιώπης Διονύσιος του Γεωργίου, ο Μαμουτής Δήμος του Δημητρίου, ο Φακής Νικόλαος, ο Καρπουζάς Δημήτριος και ο Τσικούρας Μενέλαος.

Ο Νίκος και η Ελένη Φακή.

Ο Νίκος Φακής στο ημερολόγιο του κατέγραψε: “Μας ειδοποίησαν ότι σε 20 λεπτά να είμαστε έτοιμοι να φύγουμε. Διαδόσεις πως θα μας πάνε στο στρατόπεδο Παύλου Μελά, ή στους παοτζήδες. Ήρθε ένα γερμανικό αυτοκίνητο με φρουρούς Γερμανούς που είχαν αυτόματα. Την ώρα που μας έβγαζαν από το καπνομάγαζο, να μας φορτώσουν, μαζεύτηκε κόσμος, οι γυναίκες, τα παιδιά μας, όλοι κλαίνε για τη τύχη μας. Εγώ αγκάλιασα τον γιο μου και δίνω κουράγιο στους συντρόφους ότι αφήνουμε τα παιδιά μας πίσω αντικαταστάτες να τους εκδικηθούν. Προσπάθησα να δώσω κουράγιο στην γυναίκα μου και στον κόσμο όπου κι’ αν μας

πάνε δεν φοβόμαστε. Καλή λευτεριά.

Μας έφεραν ένα σημείωμα ότι στο δρόμο θα έρθει ο ΕΛΑΣ να μας ελευθερώσει.

Στο αυτοκίνητο στο τιμόνι είναι ο Παπούλιας και ένας Γερμανός με αυτόματο στις γωνίες από ένας φρουρός οπλισμένος. Εμείς κανονίσαμε κοντά σε κάθε σκοπό να καθίσει από τους κρατούμενους ένα γεροδεμένο παλληκάρι, ώστε αν έρθουν οι ελασίτες να τους επιτεθούμε. Τα χέρια μας ελεύθερα, δεν μας έβαλαν χειροπέδες. Αλλά οι πονηροί μας πήγαν μέσω Σερρών στη Θεσσαλονίκη, άλλαξαν το δρόμο και έτσι βρεθήκαμε στο στρατόπεδο Παύλου Μελά. Εκεί μας έβαλαν στο κίτρινο κτίριο που είχαν για τους μελλοθάνατους.

Εκεί εκτός από τους Έλληνες ήταν και Αλβανοί, Σέρβοι, Ρώσοι και άλλοι πάρα πολύ. Κοιμόσουν και έλεγες όταν ξημερώσει θα με πάρουν για εκτέλεση ή θα ξήσω άλλη μια μέρα; Η ζωή μας στο στρατόπεδο ήταν φρικτή. Δεν μπορούσαμε να επικοινωνήσουμε με τους δικούς μας. Τους βλέπαμε από 50 μέτρα μακριά, από σύρμα σε σύρμα, ο καθένας να μιλάει δυνατά μαζί τους, άλλος για τα οικογενειακά, άλλοι ποιόν κερατά παοτζή θα βρουν να πληρώσουν για να μην τον σκοτώσουν. Αυτοί που φρόντιζαν για την απόλυση ήθελαν λίρες και όχι χρήματα γιατί ήταν κατοχικά χαρτιά άχρηστα.

Μας ανέκριναν 10-10 ολόγυμνους, για τον καθένα και μια κατηγορία. Ένας Γερμανός στέκονταν με τον βούρδουλα στο χέρι και συνέχεια χτυπούσε. Κλάματα και αίματα. Όλοι κλαίγαμε ... αυτοί που έτρωγαν ξύλο και εμείς που περιμέναμε να μας ξυλιάσουν».

Στις 6/6/44¹ την ώρα που τα συμμαχικά στρατεύματα αποβιβα-

1. Κείμενο της εφημερίδας «Λαϊκή Φωνή» όργανο του γραφείου περιοχής Μακεδονίας της κομματικής Οργάνωσης του ΚΚΕ (φ. 6-6-1945)

ΔΟΞΑ ΣΤΟΥΣ ΗΡΩΕΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

ΣΑΝ ΣΗΜΕΡΑ, ΠΕΡΣΥ ΣΤΙΣ 6-6-1944

101 ΑΝΤΙΦΑΣΙΣΤΕΣ ΤΟΥΦΕΚΙΣΤΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥΣ ΚΑΙ ΡΑΛΛΗΔΕΣ

Έδωσαν τη ζωή τους για μια Ελλάδα λεύτερη, ανεξάρτητη, ευτυχισμένη, λαοκρατούμενη. Έπεσαν σαν ήρωες, τραγουδώντας.

Ξημερώνει. Οι κρατούμενοι του στρατοπέδου «Παύλου Μελά» έμειναν άγρυπνοι όλη τη νύκτα, συζητώντας για τη τύχη που περιέμενε αυτούς, που οι Γερμανοί απομόνωσαν αποβραδύς στο 5ο θάλαμο. Κανείς δεν ήθελε και δεν τολμούσε να ακούσει από τον άλλο εκείνο που ήταν καρφωμένο στη σκέψη τους, την εκτέλεση. Κι όμως η φοβερή αυτή λέξη ερχόταν στον καθενός το στόμα μπερδεύοντας τα λόγια του, πνίγοντας τη λαλιά του. Οι νεοφερμένοι άμαθοι ακόμα στα τεχνάσματα που εφάρμοξε η Γερμανική θηριωδία οι πλέον αισιόδοξοι. Και είναι αλήθεια πως το τέχνασμα που χρησιμοποίησε ο Γερμανός δεκανέας τη φορά εκείνη, ξεγέλασε τους περισσότερους από εμάς. Είπε στους 98 απομονωμένους πως θα τους στείλει στο στρατόπεδο εργασίας της Κοζάνης επέτρεψε μάλιστα ο ίδιος στη διανομή ψωμιού που τους δόθηκε για τις ανάγκες του δήθεν ταξιδιού τους. Όλα αυτά μας δίνανε το θάρρος να ενθαρρύνουμε τους άλλους.

ζόταν στις ακτές της Νορμανδίας διαβάζουμε στο βιβλίο ο φόρος του Αίματος του Βασίλη Κ. Γούναρη και Πέτρου Παπαπολυβίου σελίδα 175 “εκτελέστηκαν 101 άτομα στα Διαβατά (γνωστά τότε ως Ντουντουλάρ), ως αντίποινα για αταύτιστο εκτροχιασμό τρένου και άλλες αντάρτικες επιθέσεις. Οι 98 προέρχονταν από το στρατόπεδο “Παύλου Μελά”. Οι κρατούμενοι συγκεντρώθηκαν με τη δικαιολογία της μεταφοράς τους στην Κοζάνη. Τις δραματικές σκηνές που ακολούθησαν περιγράφει και πάλι ο Γιασημακόπουλος. «Στο Ληξιαρχείο καταγράφηκαν εκατό ονόματα. Το ¼ ήταν κάτοικοι του Νομού Θεσσαλονίκης, οι υπόλοιποι ήταν όμηροι από την Ημαθία (18) Πιερία (14) Σέρρες (9) κ.α.” Στους εννέα Σερραίους είναι ο Μουδιώτης Λάζαρος του Θωμά, ο Σιώπης Διονύσης του Γεωργίου, ο Καρπουζάς Δημήτρης, ο Τσικούρας Μενέλαος και ο Μαμούτης Δήμος του Δημητρίου είναι Νιγηριτικοί που είχαν μεταφερθεί μέσω Σερρών αρχές του Μαΐου». Άλλοι 6 ή 7 αφήνονται ελεύθεροι αφού πλήρωσαν λίτρα και απέμειναν φυλακισμένοι 13 Νιγηριτικοί στα κίτρινα κελιά του “Παύλου Μελά”. Η «εγκληματική φυλακή Θεσσαλονίκης» “Παύλου Μελά” ήταν στρατώνας του τουρκικού στρατού. Το τουρκικό δημόσιο αγόρασε το 1885 έκταση 49 στρεμμάτων μέσα στα Βυζαντινά τείχη της Θεσσαλονίκης που είχαν απομείνει. Το 1890 άρχισε η κατασκευή του στρατώνα πυροβολικού του Τουρκικού στρατού που ολοκλη-

Οι προσκυνημένοι

Η βασανισμένη κι εφιαλτική νύκτα άφησε τη θέση της στο ξημέρωμα της 6ης Ιούνη. Η δροσερή πρωινή αύρα που φτάνει από τα απέναντι λεύτερα βουνά, σκορπώντας τους βόγγους της σκλαβωμένης πόλης, έρχεται στο σπίτι αυτό του πόνου σαν βάλσαμο παρηγοριάς. Τα πουλάκια ανεμπόδιστα μας καλημερίζουν, φτερουγίζοντας έξω από τα παράθυρά μας και ανακουφίζουν για λίγο τη φορτωμένη μας σκέψη.

Πηγαίνω στο παράθυρο ν' αναπνεύσω. Η κουρασμένη μου ματιά σκοντάφτει σε μια άγαρμπη κι άχαρη περίπτωση του Γερμανού σκοπού από τον καμαρωτό Έλληνα χωροφύλακα. Ο σκοπός χωροφύλακας, που ορκίστηκε πίστη και υπεράσπιση της πατρίδας, γλίσκει τη μπότα του Γερμανού χοιροβοσκού και προσπαθεί με χειρονομίες και διαστρεμμένες λέξεις της ξεχασμένης μητρικής του γλώσσας να τακτοποιήσει τις μαυραγορίτικες εμπορικές του δοσοληψίες. Πιστοί και οι δύο στη θέση τους, βάνανσοι κι άκαρδοι σαν τα σκουριασμένα συρματοπλέγματα, υπηρετούν μια χαρά τον κοινό αφέντη που τους ταΐζει.

Οι πεταλάδες

Ένα ουρλιαχτό σφύριγμα του φύλακα μας φέρνει όλους στα παράθυρα του θαλάμου. Ο φύλακας με σκυμένο το κεφάλι και με ένα χαρτί στο χέρι μπαίνει στο κτίριο των υποδίκων και ανεβαίνει τις σκάλες. Φεύγει κι η τελευταία μας ελπίδα... Κανείς δεν τολμά να κοιτάξει τον άλλον γιατί τα μάτια θα πουν, ότι δεν τολμούν ν' αρθρώσουν τα χείλη.

Ένα κλειστό αυτοκίνητο, η κλούβα, σταματά στα γραφεία και ξερονά τους λυσσαμένους πεταλάδες. Ο αρχιφύλακας με επίσημο πανηγυρικό ύφος λυγίζει σε κάθε προσταγή τους. Ακούγεται θόρυβος στις σκάλες... Οι μελοθάνατοι κατεβαίνουν κατά δεκάδες... Όλοι χαμογελαστοί, αποφασισμένοι ν' αντικρίσουν παλληκαρίσια τους άνδρους Χιτλερικούς φονιάδες. Πετούν τα τρόφιμά τους, κονσέρβες του Ερυθρού Σταυρού,

Το στρατόπεδο φυλακισμένων “Παύλος Μελάς” στη Θεσσαλονίκη.

ρώθηκε το 1905. Το 1912 μετά την παράδοση της πόλης από τον Χασάν Ταξίν πασά στον πολιτικό σύμβουλο του Στρατηγείου των Ελληνικών Δυνάμεων Βίκτωρα Δουσιμάνη (26 Οκτωβρίου 1912) το στρατόπεδο πήρε το όνομα του Μακεδονομάχου Παύλου Μελά. Το στρατόπεδο αργότερα επεκτάθηκε και κατασκευάστηκε δίπλα πεδίο βολής πυροβολικού. Την περίοδο της γερμανικής κατοχής υπήρξε η σκληρότερη φυλακή αγωνιστών και ο προθάλαμος εκτελέσεων στην «τούμπα», τον Γαλλικό ποταμό και στο 6ο χιλιόμετρο της οδού Λαγκαδά. Στον εφιαλτικό αυτό

στους φύλακες, που σαν πεινασμένοι σκύλοι τ' αρπάζουν λαίμαργα.

Ξεσπούν σε αντιφασιστικά τραγούδια, ζητωκραυγάζουν... Ζήτω η Ελλάδα, Ζήτω η Λευτεριά, Ζήτω οι Αντάρτες, Ζήτω το Ε.Α.Μ.

Χορεύουν οι ήρωες

Εμείς μαρμαρωμένοι μέσα από τα σίδερα κλαίμε, χωρίς να αρθρώνουμε λέξη. Ο αξέχαστος φοιτητής Τάκης Μάργαρης μας καθησυχάζει «μην κλαίτε, ο αγώνας θέλει θυσίες, εσείς θα ζήσετε. Εκδικηθείτε μας». Ο Βασίλης Χαλκιάδης σέρνει το χορό του Ζαλόγγου μπρος στους αφηνιασμένους πεταλάδες. Ακολουθούν σκηνές ασύληπτου και άφταστου μεγαλείου. Ξαναζει το Ζάλογγο! Ξαναζει το Μεσολόγγι! Ο Χάρος υποχωρεί σκιαγμένος... Και μόνο ο φασισμός γελά σαρκαστικά.

101 ήρωες, νέοι, παλληκάρια, φοιτητές, διανοούμενοι, αγρότες, μέλη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, αντιπρόσωποι απ' όλη την επαναστατημένη Ελλάδα έπεσαν σαν σήμερα, 6 του Ιούνη 1944, θύματα του Γερμανικού φασισμού και των ντόπιων εθνοπροδοτών Μαντούβαλου, Χρυσόχοου, Σιμεωνίδη κ.α. Αφησαν άκλαυστα την τελευταία τους πνοή, που γέννησε σήμερα τη ζήδωρη αύρα της λευτεριάς μας.

Η τελευταία τους κραυγή *ε κ δ ί κ η σ η*, θα βουίζει πάντα στ' αυτιά μας και το ηρωικό παράδειγμά τους θάνατι ο φωτεινός φάρος για μας στους νέους αγώνες για ολοκλήρωση του έργου τους, το ξεροζίωμα του φασισμού, για μια Ελλάδα ανεξάρτητη, της ησυχίας, της δουλειάς και της ανόρθωσης.

Σήμερα 6 Ιούνη 1945 στην επέτειο του ολοκαυτώματός τους ο δημοκρατικός λαός της Θεσσαλονίκης και όλης της Μακεδονίας κλείνει ευλαβικά το γόνυ μπρος τον ομαδικό τάφο των 101 ηρώων κι' ορκίζεται να συνεχίσει και να ολοκληρώσει τον ΑΓΩΝΑ τους.

ΓΕΩΡΓΕΛΗΣ

χώρο, οι Γερμανοί φυλάκιζαν χωρίς διακρίσεις νέους, γέροντες, παιδιά, έγκυες γυναίκες, αρρώστους και αναπήρους. Ελάχιστοι δραπέτευσαν πάρα πολλοί αυτοκτόνησαν. Ο Γιώργος Ωραιόπουλος που φυλακίστηκε για εννέα μήνες την περιέγραψε χαρακτηριστικά «Όποιος έμπαινε εκεί μέσα ήταν μελοθάνατος». Η μεγάλη δοκιμασία για τους φυλακισμένους ερχόταν κατά την διάρκεια ανάγνωσης της λίστας των μελλοθανάτων.

Στις 11 Ιουλίου του 1944 στο σπίτι του Γεωργίου Ρούντου επί της οδού Νίκης 39 στη Θεσσαλονίκη δολοφονούνται ο Απόστολος Παντούσας πρώην πρόεδρος της κοινότητας Νιγρίτας (1-1-1933 έως 18-3-1934) και ο φίλος του Κωνσταντίνος Ρούντος. Διαβάζουμε στο βιβλίο του Ανδρέα

Το σπίτι του Γεώργιου Ρούντου στη Νιγρίτα, λίγο πριν την κατεδάφισή του.

Βενιανάκη “Δάγκουλας ο «δράκος» της Θεσσαλονίκης” στη σελίδα 157: «Στην περιοχή της Νιγρίτας ένοπλοι αντικομμουνιστές συνέλαβαν τους Απόστολο Παντούση, Αθανάσιο Σταυράκη, και Απόστολο Μπάρτζα, μέλη του ΕΑΜ. Με εντολή του αρχηγού τους Απόστολου Ζαπρούδη («Παπούλια»), μεταφέρθηκαν στο χωριό Άμπελοι με σκοπό να εκτελεστούν. Αλλά τα τοπικά μέλη της αντικομμουνιστικής πολιτοφυλακής δεν εκτέλεσαν τη διαταγή και τους άφησαν ελεύθερους. Ο Παντούσης ήταν στέλεχος του Αγροτικού Κόμματος και είχε βρει καταφύγιο στο βουνό επειδή καταζητούνταν από τους Γερμανούς στη Νιγρίτα. Από εκεί κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη, ώστε να αποφύγει τη σύλληψη. Αρχικά, φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Κώστα Μπέλλα, αλλά στη συνέχεια του

Ο Κων/νος Ρούντος
έφεδρος αξιωματικός.

πρόσφερε καταφύγιο στο σπίτι του επί της οδού Νίκης 39 ο έφεδρος αξιωματικός και καπνέμπορος Κώστας Ρούντος, συμπατριώτης του. Ο Ρούντος δεν ήταν οργανωμένος στο ΕΑΜ και το σπίτι του θεωρούνταν ασφαλές. Για κακή του τύχη, ο Δάγκουλας διατηρούσε στην πολυκατοικία όπου είχε καταφύγει ο Παντούσης γκαρσονιέρα για μια ερωμένη του. Στον εντοπισμό του βοήθησαν συμπατριώτες του που είχαν ενταχθεί στο τμήμα του Δάγκουλα και οι οποίοι τον αναζητούσαν σε όλα τα πιθανά σπίτια που μπορούσε να είχε κρυφτεί. Το βράδυ της 11ης Ιουλίου 1944 όργανα του Δάγκουλα, συνοδευόμενα από τρεις Γερμανούς της SD, εισέβαλαν στο διαμερίσμα της οδού Νίκης και σκότωσαν τον Κωνσταντίνο Ρούντο και τον Παντούση.

Τα θύματα δολοφονήθηκαν επιτόπου, παρά τις απεγνωσμένες εκκλήσεις του Γεωργίου Ρούντου να συλληφθεί ο γιος του και να οδηγηθεί για ανάκριση. Ακολούθως συνέλαβαν τον ίδιο και τη σύζυγό του Βασιλική, όπως την και την αδελφή του, και τους οδήγησαν στο αρχηγείο του Δάγκουλα. Μετά την ανάκριση οι δύο γυναίκες αφέθηκαν ελεύθερες, ενώ ο Γεώργιος Ρούντος μεταφέρθηκε στις φυλακές Βαγιανού. Η ομάδα του Δάγκουλα και οι τρεις Γερμανοί λεηλάτησαν το σπίτι της οικογένειας Ρούντου».

Η Αννούλα Κουφοκότσιου που ζει στη Θεσσαλονίκη είναι η κόρη της Ευαγγελίας Ρούντου Κουφοκότσιου αδελφής του Γεωργίου Ρούντου καπνέμπορου της Νιγρίτας που αφηγήθηκε τα παρακάτω: «Το βράδυ της 11ης Ιουλίου του 1944 η μητέρα μου Ευαγγελία βρισκόταν στο σπίτι του αδελφού της Γιώργου επί της λεωφόρου Νίκης 39. Στο σπίτι βρισκόταν ο Γιώργος Ρούντος, η γυναίκα του Βασιλική, ο γιός του Κωνσταντίνος και ο φιλοξενούμενος κυνηγημένος Απόστολος Παντούσας πρώην πρόεδρος της κοινότητας Νιγρίτας. Ο Απόστολος και ο Κωνσταντίνος ήταν φίλοι από μικρά παιδιά. Στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο πολέμησαν στην Αλβανία. Η φιλία τους φαίνεται ότι έμεινε παντοτινή ακόμη και στο θάνατο. Ο Κωνσταντίνος πήγε για ύπνο όμως δεν πρόλαβε να κοιμηθεί. Γύρω στις δέκα το βράδυ ακούστηκε θόρυβος στις σκάλες και πυροβολισμοί στην πόρτα του διαμερισματος. Η Βασιλική πήγε πίσω από την εξώπορτα και προσπάθησε να την κρατήσει κλειστή. Ο Κωνσταντίνος

Η Ευαγγελία Ρούντου.

Ο Γεώργιος Ρούντος.

πετάχτηκε από το κρεβάτι και στάθηκε όρθιος στην πόρτα του υπνοδωματίου του. Οι δοσίλογοι με τους Γερμανούς της SD με πολιτικά έσπασαν την είσοδο με πολύ βία και έριξαν την Βασιλική στο πάτωμα. Μπήκαν μέσα και πυροβόλησαν, ο Κωνσταντίνος σωριάστηκε στο πάτωμα δολοφονημένος. Ο Απόστολος Παντούσας πήδηξε από το παράθυρο για να γλυτώσει. Μόλις έφτασε στο πεζοδρόμιο πυροβολήθηκε από τους Έλληνες δοσίλογους που ήταν έξω και έναν που πυροβόλησε από το παράθυρο και σωριάστηκε στο δρόμο. Ύστερα γρήγορα γρήγορα τους ανέβασαν τους υπόλοιπους σε ένα στρατιωτικό αμάξι και τους τρεις και τους μετέφεραν στα κάστρα, στις φυλακές του Γεντί Κουλέ. Όλες οι εκλήσεις της μάνας και οι διαμαρτυρίες του πατέρα πήγαν στο βρόντο. Το πρωί η περιοχή ήταν ανάστατη. Τα γεγονότα τα πληροφορήθηκε η Μαρίκα από το Ασβεστοχώρι η φιλενάδα του Δάγκουλα, που έμενε στον πάνω όροφο, με παρέμβαση της απελευθερώθηκαν στις 12 Ιουλίου το μεσημέρι ο Γιώργος Ρούντος, η γυναίκα του, και η αδελφή του και παραβρέθηκαν στον ενταφιασμό του Κωνσταντίνου το απόγευμα της ίδιας μέρας. Εκ των υστέρων πληροφορήθηκα ότι ο Δάγκουλας ήταν ο αρχηγός των δολοφόνων και η Μαρίκα ήταν φιλινά-

δα του Δάγκουλα. Δεν θυμάμαι σε ποιο νεκροταφείο τον έθαψαν τον Κωνσταντίνο. Μετά την δολοφονία του Κωνσταντίνου, τον βομβαρδισμό μιας αποθήκης με καπνά στη Θεσσαλονίκη και την καταλήστευση μιας δεύτερης από τους Γερμανούς η οικογένεια Ρούντου καταστράφηκε κυριολεκτικά. Όλα αυτά μου τα διηγήθηκε η μητέρα μου Ευαγγελία Ρούντου Κουφοκότσιου και μου είπε να μη τα ξεχάσω όσο ζω».

Με τη λήξη του πολέμου έγιναν καταθέσεις των Γεωργίου Ρ., Κωνσταντίνου Χ., Αθανασίου Π. (ΙΑΜ, ΕΘ, ΑΒΜ/5114/45) και μήνυση της γυναίκας του Απόστολου Παντούσα κατά των δολοφόνων, όλους τους απάλλαξε το Ελληνικό κράτος. Και όλα τα Δημοτικά Συμβούλια της Νιγρίτας απέφυγαν να τιμήσουν τα θύματα της κατοχής από τους Γερμανούς μέχρι σήμερα.

Τον Ιούλιο του 1944 το ΚΚΕ δίνει εντολή σε τμήμα του ΕΛΑΣ Κερδυλίων να εκτελεστεί ο Νομάρχης του Νομού Στρυμώνος Γρήγορας.

Κυριακή 30 Ιουλίου του 1944 ο Νομάρχης αποφασίζει να εκκλησιαστεί στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Διαβάζουμε στο βιβλίο μου "Όταν ο χρόνος αφηγείται" στη σελίδα 56: "Ο ΕΛΑΣ πληροφορείται την επίσκεψη του Νομάρχη στη Νιγρίτα και ετοιμάζει σχέδιο για την εκτέλεση του. Τρία παλληκάρια επιλέγονται για να τολμήσουν «το απονενομημένο αυτό διάβημα». Γίνεται κλήρωση με τρία σπιροτόξυλα (αφή-

Εφημερίδα «Λαϊκή Φωνή» όργανο του γραφείου περιοχής Μακεδονίας της κοιματικής Οργάνωσης του ΚΚΕ (φ. 6-6-1945)

γηση Παναγιώτη Φυτσιτσάκη από Σκεπαστό) και ο κλήρος με το μικρότερο σπιρτόξυλο πέφτει στον Τσιρόπουλο Αθανάσιο με το ψευδώνυμο Αθανασάρας. Η εντολή του ΕΛΑΣ είναι η απόπειρα να γίνει σε δημόσιο χώρο και να μην χρησιμοποιηθεί πολεμικό όπλο. Η Θεία Λειτουργία έχει τελειώσει στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Κόσμος παίρνει το αντίδωρο και βγαίνει στον προαύλιο χώρο κάτω από την σκιά του γεροπλάτανου. Περισσότεροι από εκατό (100) Νιγηρινοί γύρω από το Νομάρχη. Δύο νέα παιδιά, γύρω στα 25 χρονών, πλησιάζουν το Νομάρχη, ο ένας ανοίγει δρόμο και ο Αθανασάρας μπήγει γρήγορα το μαχαίρι στο στήθος του στο ύψος της καρδιάς. Κλονίζεται, μένει έκπληκτος και σωριάζεται στο έδαφος.

Ο Κυρίδης Απόστολος αφηγείται: «Ο κόσμος έχει σαστίσει, Γερμανοί δεν υπήρχαν στο χώρο της εκκλησίας και τα δυο παλικάρια βρίσκουν το χρόνο να απομακρυνθούν από το χώρο αυτό».

Διακόσια μέτρα από το χώρο εκτέλεσης του Γρήγορα το σώμα του Αθανασάρα παρέλυσε, «το αίμα ανέβηκε στο κεφάλι του» όπως λένε, και δε μπορούσε να κινηθεί. Το άλλο παλικάρι κοιτά σαστισμένο. Τότε πετάγεται ο Νικήτας Πόρναλης παίρνει τον Αθανασάρα στη πλάτη του και τους έγκρυψε στον αχυρώνα του Απόστολου Τζαρτζά λίγο πιο πάνω από την εκκλησία και τους σκέπασε με άχυρο. Και έτσι τη γλίτωσαν τα παλικάρια”.

Η εφημερίδα «Ελευθερία» όργανο της επιτροπής περιοχής Μακεδονίας του ΕΑΜ στις 6 Σεπτεμβρίου 1944 έγραψε: «Ο λαός της Νιγηρίας με την πάλη του σπάει τα τρομοκρατικά μέτρα του κατακτητή. Μέσα στη Νιγηρία η αντίδραση είναι καταπονημένη, ιδιαίτερα από την κάθοδο του ΕΛΑΣ μέσα στην πόλη και την εκτέλεση του προδότη Νομάρχη Γρήγορα. Η εκτέλεση αυτή τάρραξε τους κατακτητές και τους ταγματασφαλίτες, που πήραν μια σειρά μέτρα».

Το τι επακολούθησε μετά, το καταγράφει πολύ χαρακτηριστικά ο Χρήστος Φράγκος στο βιβλίο του “Στα χρόνια της Σιωπής” στις σελίδες 29-31:

“Σχετικά πρωί ακόμα, και οι καμπάνες ξαφνικά χτυπούν έξαλα και άνθρωποι, δεκάδες στην αρχή, εκατοντάδες σε λίγο, στην πλειοψηφία τους γυναίκες, τρέχουν αλαφιασμένοι στους δρόμους και στις γειτονιές, στις γύρω από την εκκλησία του Αη-Γιώργη, που’ ναι κι η μητρόπολη της πόλης της Νιγηρίας.

Άλλοι να πάνε στα σπίτια τους και άλλοι να τρέχουν στα παιδιά τους που διαισθάνονταν τώρα ότι κάτι μπορούσε να τους συμβεί.

Τρέξιμο εδώ κι εκεί, αλάφιασμα, αγωνία, σύγχυση. Δεν ξέραμε τι συνέβηκε. Σε λίγο το μαντάτο έφτασε κι αστραπιαία ξαπλώθηκε σ’ όλη την πόλη. “Σκότωσαν τον Νομάρχη” έλεγαν οι φωνές.

Κι όπως αμέσως μαθεύτηκε, κάποιος νεαρός αντάρτης κατέβηκε από το βουνό και σκότωσε έξω από την εκκλησία του Άη-Γεώργη τον Νομάρχη, ενώ ταυτόχρονα ακούγονταν από τελάληδες και άλλους η διαταγή των Γερμανών κατακτητών. “Αμέσως όλοι οι άρρενες να κατέβουν στο 2ο Δημοτικό Σχολείο, διότι όσοι βρεθούν στα σπίτια τους θα εκτελεστούν αμέσως επί τόπου”.

Ήταν η εποχή που τα πάντα τα πλάκωνε ο τρόμος. Η Νιγρίτα πρωτεύουσα της επαρχίας Βισαλτίας του Νομού Σερρών, με μια από τις πιο πλούσιες, σε αντιστασιακή δράση, πόλεις της Ελλάδας, στρατοκρατούνταν από αρκετούς Γερμανούς και φασίστες Βουλγάρους, που είχαν συνεργάτες τους, τους “παοτζήδες” όπως ονομάζονταν τα σώματα αυτά της περιοχής που βάση είχαν το Δημητρίτσι, κεφαλοχώρι στη δυτική περιοχή της Βισαλτίας και με αρχηγόν τους έναν ντόπιον χωρικό, που φόρεσε την στολή και αυτοανακηρύχθηκε “συνταγματάρχης” τον περιβόητον Παπούλια. Αυτοί οι παοτζήδες κάθε λίγο μπαίνανε στη Νιγρίτα και με φρουρές πολλών Γερμανών έψαχναν τα σπίτια αρπάζοντας ό,τι ήθελαν και κυρίως απαγάγοντας κάθε τόσο αγωνιστές της αντίστασης που τυχόν εγκλωβίζαν ή και άλλους που τυχόν τους υποψιάζονταν για τέτοιους, ενώ ταυτόχρονα οι Γερμανοί διέταζαν την φρουρά των Βουλγάρων φασιστών να κυκλώνουν την πόλη.

Αυτό όσες φορές το κάνανε, γινότανε ημέρα πάντοτε. Νύχτα φοβότανε να μπουνε στη Νιγρίτα παρά το ότι είχανε τους Γερμανούς και Βουλγάρους συμμάχους τους και φύλακες τους.

Έτσι έγινε κι εκείνη την Κυριακή του Ιούλη του '44. Όλη η Νιγρίτα με τα χωριά της ανατολικής περιοχής της Βισαλτίας ζούσαν έντονα την αντίσταση, είτε ήταν οργανωμένοι ή όχι, έβλεπαν ότι το ΕΑΜ, ο ΕΛΑΣ και η ΕΠΟΝ ήταν οι μόνες (στην περιοχή μας τουλάχιστον) οργανώσεις που διεξήγαγαν μια αφάνταστη κι υπεράνθρωπη αντίσταση, με πάρα πολλά ήδη θύματα σε προσφιλή τους πρόσωπα.

Ήταν φανερό λοιπόν τώρα ότι οι Γερμανοί και οι παοτζήδες θα πιάνανε και θα εκτελούσαν εμάς τους νέους. Σε γιάφκα να κρυφτούμε ... θα ήταν ρισκάρισμα κάπως ανόητο πλέον, αφού σε προηγούμενα μπλόκα πιασαν έτσι αρκετούς. Διέξοδος επομένως το βουνό, όπου και άλλοτε καταφεύγαμε σε παρόμοιες περιπτώσεις, όσοι νομίζαμε ότι δεν θα 'πρεπε να πέσουμε στα χέρια των παοτζήδων. Έτσι και προσπαθήσαμε.

Ενώ και οι τελευταίοι κάτοικοι της πόλης κατέβαιναν από στενά δρομάκια για το σχολείο, εμείς συρόμενοι σχεδόν σε σοκάκια και τοίχο, τοίχο προσπαθούσαμε να βγούμε στα σημεία εκείνα που θα μπορούσαμε να βγούμε στο βουνό. Κι όταν φτάσαμε στις παρυφές των πρώτων υψωμάτων νοιώσαμε μεγάλη απογοήτευση, όταν γυναίκες των ακραίων εκείνων σπιτιών - καλυβιών, μας είπαν “όχι απ' εδώ, το πιάσαν το μο-

νοπάτι ήδη οι Βούλγαροι”. Συρθήκαμε για το άλλο πέραςμα. Μα όταν φτάσαμε, επιτέλους, εκεί, η απογοήτευσή μας ήταν μεγαλύτερη, διότι ακούσαμε πάλι τα ίδια. Τώρα μάλιστα διακρίναμε τα στημένα πολυβόλα των Βουλγάρων φασιστών στραμμένα προς την έξοδο.

Οι δρόμοι τώρα βουβοί, τα σπίτια κλειστά, ψυχή καμιά στους δρόμους και θα φαινόμεν σαν τη μύγα στο γάλα αν επιχειρούσα τίποτε άλλο. Πήρα λοιπόν κι εγώ την κατηφόρα και μπήκα στη μάνδρα-περίβολο του Σχολείου. Εκεί είδα δεκάδες, εκατοντάδες άνδρες. Οι γυναίκες, μανάδες, αδελφές, παιδιά, γέροντες μεγάλης ηλικίας, κρεμασμένοι όλοι στα κάγκελα του φράκτη του Βου Δημοτικού Σχολείου με βλέμμα γεμάτο έκσταση, πόνο και αφάνταστη αγωνία, βλέπουν σιωπηλοί ποιους ξεχωρίζουν για τη σίγουρη σφαγή.

Έγινε αμέσως αντιληπτό ότι εμείς οι νέοι, που με την υπόδειξη της Π.Α.Ο. (των παοτζήδων δηλαδή), ξεχώριζαν οι Γερμανοί, θα πηγαίναμε για τη σφαγή.

Ήταν οι Γερμανοί και οι αρχηγοί της Π.Α.Ο. στο τραπέζι καθισμένοι σε μια γωνιά του περιβόλου του σχολείου, και επειδή οι Γερμανοί δεν μας γνώριζαν, μας υποδείκνυαν οι Παοτζήδες.

Οι ώρες περνούσαν γεμάτες αγωνία και οι περισσότεροι, κυρίως οι μεγάλες ηλικίες, είχαν περάσει από το τραπέζι. Και όλο λιγοστεύαμε όσο μέναμε, νέοι κυρίως. Σκεφτόμουν “μπρος ποτάμι και πίσω ρέμα”. Πώς λοιπόν να πράξω; Πώς να γλυτώσω; Δεν χωρούσε αμφιβολία ότι αν περνούσα θα με κρατούσαν.

Το σχολείο φυλάγονταν καλά από την βουλγαρική φρουρά. Και είδα κανά δυο φορές τα αιμοβόρα βλέμματα των παοτζήδων, δυο τουλάχιστον, που πέσαν ήδη πάνω μου, σαν να μου λέγαν: «όσο και να περιμένεις τελειώνουν οι κρατούμενοι, περνάνε και θα 'ρθει κι η σειρά σου και τότε θα σε φάει το σκοτάδι». Συγκρατούσα την αγωνία και την αηδία μου για αυτούς τους συνεργάτες των Γερμανών, που θα μας στέλναν στη σφαγή επειδή αγωνιζόμαστε για την Απελευθέρωση της πατρίδας μας.”

Στο μπλόκο της 30 Ιουλίου 1944 συνελήφθησαν 100 περίπου Νιγριτινοί όλη η νεολαία της πόλης και οδηγήθηκαν στο στρατόπεδο του “Παύλου Μελά” και φυλακίστηκαν στο κίτρινο κτίριο των μελλοθάντων μαζί με τους άλλους 13 φυλακισμένους Νιγριτινούς.

Στις φυλακές η ζωή των μελλοθάντων ήταν αφόρητη. Κανείς δεν ήξερε ποιος θα είναι ο επόμενος που θα μεταφερόταν στον Γαλλικό ποταμό ή στο έκτο χιλιόμετρο της οδού Λαγκαδά. Όλοι όμως γνώριζαν ένα αποκτηνωμένο Γερμανό λοχία ονόματι Τόνι Κράμερ για όσα έπραττε στο χώρο των εκτελέσεων.

Πέμπτη 3 Αυγούστου 1944 στα καμιόνια φορτώνουν τους:

- 1) Νικολό Ιωάννη και τον αδελφό του

Ιωάννης Πράσιнос, Σωκράτης Μπουτζατζάς, Αστέριος Τσίτσιφας, Γεώργιος Κουκουσιούρας.

- 2) Νικολό Ανδρέα
- 3) Γιακούδα Γεώργιο
- 4) Χατζηπαρτάλη Στέργιο
- 5) Βογιατζή Κωνσταντίνο
- 6) Καλογιάννη Νικόλαο ή Χατζηκοκολιό Νικόλαο
- 7) Καραμπάση Δημήτριο
- 8) Σεβαστή Βασίλη
- 9) Παλιούρα Δημήτριο
- 10) Ζαπρούδη Δημήτριο του Ζαπρού
- 11) Κουκουσιούρα Γεώργιο
- 12) Χατζάρα Στέργιο
- 13) Τσιτσιφιό Αντώνιο
- 14) Αποστολάν Γεώργιο
- 15) Μαδεμλή Ανδρέα και
- 16) Χαβαλέ Χριστόδουλο

Τους μετέφεραν στο 6^ο χιλιόμετρο της οδού Λαγκαδά και τους εκτελούσαν με απλές διαδικασίες!! Τα ονόματα τους καταχωρήθηκαν στο Ληξιαρχείο Θεσσαλονίκης στο σημειωματάριο 46 και εγγραφή της

3 Αυγούστου 1944.

Ο Λεωνίδας Γιασημακόπουλος στο ημερολόγιο του στις 4-8-1944 στο βιβλίο «Το Ναζιστικό Στρατόπεδο του Παύλου Μελά» σημειώνει: «...Αλλά και ο επικεφαλής των πεταλάδων ελθών χθες το βράδυ Γκλάγκολας, εκ των ελληνικών S.S., δεν υστερεί στην αιμοβορία, ούτε και ο υπολοχαγός S.S. Παπούλιας ο οποίος στην έκθεσιν συλλήψεως των Νιγηριτινών διά τους τριάκοντα τρείς προτείνει ΘΑΝΑΤΟΝ, επί τη υπονοία συνεργασίας διά τόν φόνον του νομάρχη Γρήγορα...».

Την επόμενη μέρα Παρασκευή 4 Αυγούστου 1944 μεταφέρονται στον χώρο της εκτέλεσης του βου χιλιομέτρου της οδού Λαγκαδά γύρω στις 10 το βράδυ με το φως των προβολέων 26 κρατούμενοι και ο “μακελάρης” Τόνι Κράμερ εκτελεί και τους 26 ο ίδιος με το πιστόλι του στο κεφάλι έναν-έναν τους ομήρους. Είναι οι Νιγηριτινοί :

- 1) Γιακούδας Θωμάς (αδελφός του Γιακούδα Γεωργίου που εκτελέστηκε στις 3 Αυγούστου)
- 2) Συράκης Θεοχάρης
- 3) Χρήστου Χρήστος
- 4) Πάτρας Βασίλης
- 5) Καράπαλης Γεώργιος

- 6) Τζαρτζάς Βασίλης
- 7) Χατζηκοκολιός Αθανάσιος (αδελφός του Καλογιάννη Νικολάου που εκτελέστηκε στις 3 Αυγούστου)
- 8) Ο Διαβολούδας Γαρούφαλλος
- 9) Ο Γερουσέλας Δημήτριος
- 10) Ο Τσιμπιλής Νικόλαος
- 11) Ο Δρυτσιώνης ή Τσιτσιώνης Χρήστος
- 12) Ο Τζιάγκαλος Γεώργιος
- 13) Ο Παντούσας Απόστολος
- 14) Ο Χαχώλας Γεώργιος
- 15) Ο Κουκουσιούρας Μιχάλης (αδελφός του Κουκουσιούρα Γεωργίου που εκτελέστηκε στις 3 Αυγούστου)
- 16) Ο Μπουσνής Μάλαμας
- 17) Ο Φούρφουρας Αθανάσιος
- 18) Ο Κουρέλης Στυλιανός και συγχωριανοί τους από την ευρύτερη περιοχή
- 19) Ο Παμπούκας Θεόδωρος
- 20) Ο Ψαθόπουλος Πέτρος
- 21) Ο Μπεκιάρης Χρήστος και
- 22) Ο Αδαμούσης Γεώργιος.

Μαζί με αυτούς προστέθηκαν η Μαρία Κατσικάτσου, η Καλλιόπη Μαράτου και δυο Αλβανίδες Αντάρτισσες. Οφείλω να καταγράψω ότι στις καταστάσεις του Γιασημακόπουλου υπάρχουν κάποια λάθη στον κατάλογο των ονομάτων όπως Νικολάου Ιωάννη που είναι Νικολός Ιωάννης, Κουκουλόν Νικόλαον που είναι Χατζηκοκολιός Νικόλαος. Επίσης υπάρχει το όνομα του Απόστολου Παντούσα που αναφέρεται ότι εκτελέστηκε στις 4-8-1944 όμως ο Παντούσας δολοφονήθηκε στις 11 Ιουλίου 1944 επι της οδού Νίκης.

Διαβάζουμε στο βιβλίο-ημερολόγιο του επιζήσαντα του Ναζιστικού στρατοπέδου “Παύλου Μελά” Λεωνίδα Γιασημακόπουλου όπως το επεξεργάστηκε ο Σερραίος δικηγόρος και ιστορικός Γ. Καφταντζής με τίτλο “Το Ναζιστικό στρατόπεδο Παύλου Μελά Θεσσαλονίκης 1941-1944”:

“Τα θύματα αυτά μεταφέρθηκαν δια του αυτοκινήτου-κλούβας εις τον τόπο της εκτελέσεως παρά το 6 χλμ. της οδού προς Λαγκαδά ενώ με την κούρσα παρηκολούθη ο Κράμερ συνοδευόμενος από τον στρατοπεδάρχη, τον διευθυντή γλάστραν τον αρχιφύλακα Καπαντισάνον τους οποίους πήρε μαζί του για να διασκεδάσουν το θέαμα. Εξ αφηγήσεως εγνώσθη ότι η εκτέλεση έγινε την 10:30 μ.μ. υπό το φως του φεγγαριού κατά τον εξής τρόπον. Οι πεταλάδες έλυναν έναν-έναν τους μελλοθάνατους, τον κατέβαζαν από το αυτοκίνητο, τον παρελάμβανε ο Κράμερ από το μπράτσο και ακουμπώντας στο κάτω μέρος του κρανίου το πιστό-

λι τον πυροβολούσε ενώ στεκόταν στο χείλος του ανοιγμένου λάκκου και έπεφτε το σώμα στον λάκκο”. Σημ.* Την εκτέλεση των 26 θυμάτων έκανε προσωπικά ο τρομερός και αποκτηνωμένος δήμιος της s.d λοχίας Τόνυ Κράμερ νύχτα με φεγγάρι, προσκάλεσε δε το ανώτερο προσωπικό του στρατοπέδου να παραστεί για διασκέδαση”.

Οι εγκληματίες οι αθεόφοβοι Γερμανοί ξεκλήρισαν τέσσερεις οικογένειες από τις οποίες εκτέλεσαν από δύο παλληκάρια. Οι οικογένειες, του Νικολού Δημητρίου, του Τιακούδα Γρηγόρη, του Καλογιάννη ή Κοκολιού Γεωργίου και του Κουκουσιούρα Βασιλείου έχασαν σε δυο μέρες τις μαύρες μέρες του Αυγούστου τα νιάτα των σπιτιών τους.

Η τραγωδία όμως συνεχίζεται στις 24-8-1944 σιδηροδρόμιοι βγαίνουν σε σειρά 500 Έλληνες και περπατώντας κατευθύνονταν στον Σιδηροδρομικό Σταθμό φρουρούμενοι από Ιταλούς και Γερμανούς στρατιώτες.

Ο απλός κόσμος τους χαιρετά και πολλοί μοιράζουν τσιγάρα και ψωμί. Στον σταθμό καταμετρούνται παρουσία του Ερυθρού Σταυρού. Έχουν απομείνει 460 παλληκάρια, αρκετοί και κορίτσια 40 περίπου είχαν δραπετεύσει. Όμως δεν άργησαν να συλληφθούν και αυτοί και να στοιβαχθούν σε κλειστά βαγόνια για να μεταφερθούν στην Γερμανία. Έξω από τα βαγόνια έγραψαν “ Έλληνες Ληστές”.

Από την Νιγηρία μεταφέρθηκαν 31 ή 34 στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας.

Τον Μάρτιο του 1945 πέθαναν στο κάτεργο του Έσσην οι :

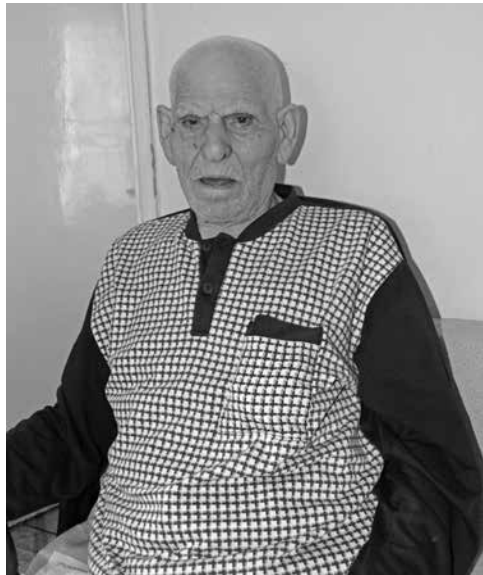
- 1) Τσιμπιλής Αθανάσιος του Δημητρίου
- 2) Σκεφαλές Νικηφόρος του Δημητρίου
- 3) Μπλιόκας Δημήτρης του Φώτη
- 4) Βογιατζής Νικόλαος του Αστέριου.

Τα ονόματα Νιγηριτινών αιχμαλώτων που μεταφέρθηκαν στη Γερμανία στις 24-8-1944 (που συγκέντρωσα) είναι:

1. Νικόλαος Φακής
2. Δημήτριος Παπαλάς
3. Ευάγγελος Γκιλής
4. Παντούσης Παντούσας
5. Ιωάννης Μπουρέλος
6. Ελευθέριος Κούτσιας
7. Αθανάσιος Ασημώνης
8. Αθανάσιος Τζιμπιλής του Δημητρίου
9. Νικόλαος Τζορτζύπης
10. Γρηγόριος Τσιμπούκας

11. Αλέξανδρος Τσιαπάρας
12. Σαραγιώτης Τιακούδας
13. Άγγελος Καραμπάσης
14. Άγγελος Καρατσιόλας
15. Αγοραστός Βογιατζής
16. Αστέριος Πανέλας
17. Δήμος Κανακούδας
18. Μάρκος Χούνος
19. Ιωάννης Πλιάκος
20. Μιχαήλ Διαβολούδας
21. Νικόλαος Οικονομίδης
22. Αθανάσιος Φυλίππου
23. Νικηφόρος Σκεφαλής του Δημητρίου
24. Γεώργιος Μπλιόκας
25. Δημήτριος Καρακόλιος
26. Ιωάννης Παπαδόπουλος
27. Θωμάς Γκαδρής
28. Νικόλαος Καλογιάννης
29. Αχιλλέας Αρβανίτης
30. Λιντοβόης Σωτήριος
31. Μπουχέν Βόι
32. Μπλιόκας Δημήτρης του Φώτη
33. Βογιατζής Νικόλαος του Αστέριου

Τον Ιανουάριο του 2018 ο τελευταίος επιζών Ιωάννης Πλιάκος από τους αιχμαλώτους στη Γερμανία, 92 χρονών σήμερα, με ενημέρωσε: «Τον Ιούλιο του 1944 ημέρα Κυριακή ένα παληκάρι από το Σκεπαστό σκότωσε το Νομάρχη Στρυμόνα στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Βρισκόμουν στη βάλτα. Μάζεψαν οι Γερμανοί όλους τους άνδρες από 16 έως 60 χρόνων στο 2ο Δημοτικό σχολείο της Νιγρίτας. Μας χώρισαν σε τρία μέρη, το πρώτο άτομα για απόλυση που έδωσαν χρυσές λίρες με τους συγγενείς, το δεύτερο για σκότωμα και το τρίτο για

Ο Ιωάννης Πλιάκος.

τα κάτεργα της Γερμανίας. Στο διαχωρισμό βοηθούσαν τους Γερμανούς τοπικοί παράγοντες από τα τάγματα ασφαλείας.

Από την Νιγηρία μάς πήγαν στο στρατόπεδο του Παύλου Μελά στη Θεσσαλονίκη 112 άτομα. Στις 24 Ιουλίου σκότωσαν 35 άτομα και στις 25 Ιουλίου 30 αν θυμάμαι καλά. Στις 22 Αυγούστου μας έβαλαν στο τραίνο στη Μαινεμένη 45 Νιγηριτικούς όσοι είχαμε απομείνει. Πεντακόσιοι ήμασταν συνολικά. Τα βαγόνια ήταν για ζώα. Σε δώδεκα μέρες φτάσαμε στο Δούναβη στην Αυστρία. Μας πήγαν στο Μπάτγουορτ και στο Νέφελ κοντά στο Άουσβιτς και γαμίζαμε τις τρύπες στο αεροδρόμιο της Ράινα με αμμοχάλικο και πίσσα.

Τα Χριστούγεννα μας πήγαν στο Έσσην. Δύσκολοι καιροί, δεν μας έδιναν φαγητό, τρώγαμε καμιά πατάτα, κανένα κρεμμύδι ακόμη και τσουνκίδες που μαζεύαμε από τα χωράφια. Την κουραμάνα την χωρίζαμε σε 16 κομμάτια. Τον Φεβρουάριο μας πήγαν με τα πόδια στο Βούνστοπ κοντά στο Ανόβερο. Στις 15 Απριλίου μας ελευθέρωσαν οι σύμμαχοι και μας έβαλαν να μείνουμε σε ένα γερμανικό νοσοκομείο στο Μπάντεν Χάγκεν. Τον Αύγουστο μας μετέφεραν στις Βρυξέλλες και στις 22 Σεπτεμβρίου μας έφεραν αεροπορικώς στο Τατόι στην Αθήνα. Με πολύ δυσκολία ένας Καβαλιώτης με το φορτηγό του (καλή του ώρα αν ζει) μας έφερε στη Θεσσαλονίκη και στις 26 Σεπτεμβρίου του 1945 φτάσαμε στη Νιγηρία. Θυμάμαι ένα επεισόδιο με τον διευθυντή του Αστυνομικού τμήματος της Νιγηρίας που με είδε να φοράω ένα κοστούμι, που μου έδωσαν οι σύμμαχοι στις Βρυξέλλες και με ανάγκασε να του το παραδώσω για να το φοράει εκείνος. Με χαρακτήρισαν κομμουνιστή και με έκαναν ζωή αβίωτη τα επόμενα χρόνια. Τότε ήμουν μόνο 18 χρόνων!!!»

Αγαπητοί Νιγηριτικοί σ' όλα αυτά που κατέγραψα μετά από αφηγήσεις και ερεύνα σε όσα (πολύ λίγα) βιβλία υπήρχαν κάποια στοιχεία, έκανα πιστή απεικόνιση των γεγονότων και βιωμάτων χωρίς να υπάρχει κάτι το φανταστικό. Δεν επιθυμώ να εντυπωσιάσω ή να δημιουργήσω σύγχυση σε βάρος της πραγματικότητας, απέφυγα τις υπερβολές και κατέγραψα όλες τις τραγικές στιγμές επιγραμματικά.

Η καταγραφή αυτή έχει σαν σκοπό να δημιουργήσει ένα διάλογο για όλα όσα συνέβησαν στη Νιγηρία έτσι ώστε να μην επαναληφθούν στο μέλλον.

Πιστεύω ότι κάποιοι Νιγηριτικοί θα ξεκινήσουν κάποτε να καταγράψουν την Ιστορία του τόπου τους και ίσως χρησιμοποιήσουν κάποια στοιχεία από αυτά που έχω παρουσιάσει μέχρι σήμερα.

Βιβλιογραφία:

- «Δάγκουλας ο δράκος της Θεσσαλονίκης» του Ανδρέα Βενιανάκη.
 «Το στρατόπεδο του Παύλου Μελά» του Γιώργου Καφταντζή».
 «Ο φόρος του αίματος στην κατοχική Θεσσαλονίκη» των Βασίλη Κ. Γούναρη και Πέτρου Παπαπολυβίου.
 «Στα χρόνια της Σιωπής» του Χρήστου Φράγκου.
 «Το προσωπικό ημερολόγιο του Νίκου Φακή».
 «Λαϊκή Φωνή» εφημερίδα όργανο του γραφείου περιοχής Μακεδονίας της κομματικής οργάνωσης του ΚΚΕ.
 «Ελευθερία» εφημερίδα όργανο της επιτροπής περιοχής Μακεδονίας του ΕΑΜ.

PAVLOS TSAKIRIDIS

THE LAST TOUGH DAYS OF OCCUPATION IN NIGRITA

Abstract

In April 1944, Germany was in a difficult position. The front in Russia was broken and the Russians started the counter-attack. In Greece, the situation for the Germans was difficult and they were openly co-operating with the so-called “tagmatasfalites” who were the traitors of the country and the combat troops of “PAO” which existed in the area of Macedonia.

In Nigrita, the enslaved population was convulsed by cruel actions. On May 2nd, 1944, 250 (two hundred and fifty) young men arrested and some of them were imprisoned at the “Pavlou Mela” camp. On June 6th, 1944, 101 (a hundred and one) people, who were prisoners at the “Pavlou Mela” camp, were executed near Diavata. Most of them were from Nigrita. On July 30, 1944, the Prefect of Strymon Grigoras was murdered in the church of Saint George. A hundred (100) residents of Nigrita were arrested and taken to the “Pavlou Mela” camp. On August 3rd, 1944, thirteen (13) Nigritans were executed in the 6th kilometre of Lagada street. On August 4th, 1944, twenty-two (22) Nigritans were executed in the same area by the German “slaughterer” Tony Cramer. On August 24th, 1944, four hundred and sixty (460) young men were transferred from the “Pavlou Mela” camp to the concentration camps of Germany, of whom thirty-four (34) were residents of Nigrita.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Η. ΠΕΤΑΛΩΤΗΣ

Η ΧΑΜΕΝΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ
ΜΕ ΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΣΕΡΡΩΝ ΓΕΝΝΑΔΙΟ
ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟΥ
ΝΑΟΥ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ ΣΕΡΡΩΝ*

Εισαγωγή

Ο «περικαλλής και θαυμάσιος» Ιερός και Καθεδρικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων Σερρών ήταν για αιώνες ο Μητροπολιτικός Ναός της πολύπαθης πόλης, μέχρι την καταστροφή του το 1913¹. Στον ναό θησαυρίζονταν η θαυμάσια μαρμάρινη εικόνα των αγίων Θεοδώρων, τα ξιφίδια τους, λείψανα του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνα και η κάρα του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη². Από τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές

* Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στη Διεύθυνση του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου και στις κ. Βασιλική Χόρτη και Σοφία Αχειμάστου για την παραχώρηση της φωτογραφίας ΧΑΕ 3384 από τα Ιστορικά και Φωτογραφικά Αρχεία του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών, στην Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών και Μελενίκου, στον αρχαιολόγο Νικόλαο Μπονόβα, στους Γιώργο Σεραφείμ, Στέλλιο Ιωαννίδη, Κώστα Μιχαλακόπουλο και Νίκο Λαζαρίδη του ατελιέ γραφικών τεχνών «Ενθεσις» στις Σέρρες και στη φιλόλογο Παπαδημητρίου Θεοδώρα.

1. Για την ιστορία και τα κειμήλια του ναού, πρβλ. *Ναός Περικαλλής, ψηφίδες Ιστορίας και ταυτότητας του Ιερού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών*, επιμέλεια Βασιλική Πέννα, Ιερά Μητρόπολις Σερρών και Νιγρίτης, Σέρρες 2013. Π. Σαμσάρης, *Ο Ιερός Καθεδρικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων Σερρών (Παλαιά Μητρόπολη)*, εκδ. Ιερού Προσκυνηματικού Ναού Αγίων Θεοδώρων Σερρών, Σέρρες 2016. Κ. Τσουρής, «Η χρονολόγηση της Παλαιάς Μητροπόλεως Σερρών», *Αφιέρωμα στον Ακαδημαϊκό Παναγιώτη Λ. Βοκοτόπουλο*, εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2015, σ. 97-106. Ν. Η. Πεταλωτής, «Εκκλησιαστικά κειμήλια του Ιερού και Καθεδρικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών και των αιδίδιμων Μητροπολιτών της Αγιωτάτης Μητροπόλεως Σερρών», *Ψυχής Άκος, Κειμήλια πίστεως και πολιτισμού της Εκκλησίας των Σερρών*, Ιερά Μητρόπολις Σερρών και Νιγρίτης, Σέρρες 2017, σ. 263-301.

2. Ν. Η. Πεταλωτής, ό.π., σ. 268, 271- 272, εικ. 19, 20, σ. 274 εικ. 25 α, β, 26. Π. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τα Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου (Συμβολή ιστορική και αρχαιολογική)*, Δεύτερη έκδοση με εισαγωγή Χαράλαμπου Μπακιρτζή, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 26. P. Odorico, *Memoire d'une voix perdue. Le Cartulaire de la metropole de Serres 17e-19e siècles*, Editions de l' Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris 1994, σ. 45, 119. Ν. Kondakov, *Makedonia, Arheologiceskoe putesestvie*, St. Petersburg 1909, σ. 158. Κ. Παπακυριάκου, *Ιστορία του*

του 20^{ου} αι., ο ναός προσέκλυσε την προσοχή των επιστημόνων που περιέγραψαν με λεπτομέρεια την αρχιτεκτονική του και τα κειμήλια του.

Σκοπός της παρούσης μελέτης είναι η παρουσίαση μιας σπάνιας φορητής εικόνας του 16^{ου} αι. της οποίας η τύχη σήμερα αγνοείται και σώζεται μόνο σε μία φωτογραφία. Απεικόνιζε τους αγίους Θεοδώρους (Τήρωνα και Στρατηλάτη) δεόμενους στην Παναγία και τον Χριστό, στους οποίους παρουσιάζουν τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο.

Ο Μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος και η Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους

Ο Μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (ante 1498-1540) ήταν Σεραϊός στην καταγωγή και ηγούμενος της Ι. Μ. Προδρομού Σερρών³. Πιθανώς γνώρισε τον πρώτο μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως Οικουμενικό Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο και ίσως το μοναχικό όνομα του οφείλεται σε αυτόν. Ήταν ηγούμενος μεταξύ των ετών 1498-1504 και το 1500 ανακαίνισε τον Πύργο της Μονής⁴. Προερχόταν από εύπορη οικογένεια και αφιέρωσε πολλά σημαντικά κειμήλια στον Μητροπολιτικό Ναό των Αγίων Θεοδώρων Σερρών⁵.

Αναφέρεται για πρώτη φορά ως Μητροπολίτης Σερρών το 1510. Το 1522 ήταν υποψήφιος για τον Οικουμενικό Θρόνο και το 1534 αναφέρεται ως «υπέρτιμος Σερρών και τον τόπον επέχω Σάρδεων»⁶. Ο Γεννάδιος

Νομού Σερρών από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της απελευθερώσεώς του το 1912-1913, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 650. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της (από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα)*, Τόμος Πρώτος, Μύθοι-επιγραφές-Νομίσματα, Αθήνα 1967 (ανατύπωση Μαλλιάρης Παιδεία, Θεσσαλονίκη), σ. 157, αρ. 119.

3. Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (ante 1510-1540)», *Διεθνές Συνέδριο Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία*, Πρακτικά, 2ος τόμος, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 546-547.

4. Χριστοφόρος (Δημητριάδης), *Προσκυνητάριον της εν Μακεδονία παρά τη πόλει των Σερρών Σταυροπηγιακής Ιεράς Μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρομού, συνταχθέν παρά του Χριστοφόρου Ιεροδιδασκάλου και ηγουμένου αυτής*, Λειψία 1904, σ. 16. Χ. Βουρουτζίδης, «Κατάλογος ηγουμένων Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρομού Σερρών», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 3 (2001), σ. 156, 176-177.

5. Ν. Η. Πεταλωτής, *ό.π.*, σσ. 266-268, εικ. 3 α, β, 4 α, β, 6, σ. 277, 282 εικ. 42. Γ. Λαμπάκης, «Περιηγήσεις», *ΔΧΑΕ* 5 (1905), σ. 49, αρ. 17, σ. 52, αρ. 33. P. Perdrizet, L. Chesnay, «La Metropole de Serres», *Monuments et memoires de la Fondation Eugene Piot*, tome 10, fascicule 2, Paris 1903 σ. 137-139, fig. 20, 21, X 1903 Pl. XIII (ακουαρέλα), σ. 141-142, fig. 25. Α. Τριφονοβα, «Τα ριπίδια της Παλαιάς Μητρόπολης Σερρών», *Ναός Περικαλλής. Ψηφίδες ιστορίας και ταυτότητας του Ιερού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών*, *ό.π.*, σ. 255-265. Κρ. Χρυσοχοΐδης, *ό.π.*, σσ. 543-544 και υπ. 35.

6. Β. Γ. Ατεση, πρώην Μητροπολίτου Λήμνου, «Συμβολή εις τους επισκοπικούς καταλόγους επαρχιών τινών έξω της Ελλαδικής Εκκλησίας», *Θεολογία* τ. ΝΕ' τεύχος 1,

επισκεπτόταν τακτικά το Άγιον Όρος και είχε ιδιαίτερες σχέσεις με την Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας και θεωρούνταν μέλος της αδελφότητας, εξ' ου και «Λαυριώτης». Σε αυτήν αφιέρωσε το 1519 ένα πολύτιμο θυμιατό και αργότερα τα «αρχιερατικά του» και από το 1519 έως το 1534/35 αγόρασε επτά αδελφάτα⁷. Το 1540, αμέσως μετά τον θάνατο του Γενναδίου, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιερεμίας Α΄ πήγε στις Σέρρες για να επικυρώσει τη διαθήκη του θανόντος⁸.

Το πρώτο μισό του 16^{ου} αι. οι ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία επέτρεψαν τη χορηγική δραστηριότητα λαϊκών και κληρικών, κυρίως ανάμεσα στα έτη 1518-1568⁹. Οι συνθήκες αυτές άλλαξαν το 1568/69, με τη δήμευση και εκποίηση της κινητής και ακίνητης περιουσίας των μονών σε συνδυασμό με την υποτίμηση του νομίσματος στα επόμενα έτη¹⁰.

Σήμερα στην Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας φυλάσσονται το εγκόλπιο και το παναγιάριο του Γενναδίου¹¹. Δύο όμως ήταν οι σημαντικότερες ευεργεσίες του προς την Μονή. Η μία είναι η ανοικοδόμηση και διακόσμηση της Τράπεζας της Μονής και η άλλη η ανακαίνιση του Πύργου του αυτοκράτορα Ιωάννη Τσιμισκή το 1522¹².

Η Τράπεζα είναι ο χώρος εστίασης των μοναχών και των επισκεπτών μίας Μονής. Με διαστάσεις 27,70 X 29,20 μ. είναι εντυπωσιακό οικοδόμημα απέναντι από το Καθολικό της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας¹³. Σε κώδικα της Μονής του 17^{ου} αι. αναφέρεται ότι ο Μητροπολίτης Σεργών

Αθήνα 1984, σ. 35.

7. Με τον όρο «αδελφάτο» εννοείται η παραχώρηση εφ' όρου ζωής συγκεκριμένης ποσότητας τροφίμων από μία μονή ή ακόμα και το δικαίωμα κατοικίας σε αυτήν σε έναν ιδιώτη που προσέφερε ένα σεβαστό χρηματικό ποσό ή σημαντική έκταση γης.

8. Κρ. Χρυσοχοΐδης, *ό.π.*, σ. 537-541, 548. Β. Γ. Άτση, *πρώην Μητροπολίτου Λήμνου*, *ό.π.*, σ. 35.

9. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη υπό Οθωμανική Κυριαρχία 15ος -17ος αι.*, *Η «Κρητική Σχολή» Ζωγραφικής*, Αθήνησι 2016, σ. 105-106, 115.

10. Κ. Μ. Βαφειάδης, *ό.π.*, σ. 105-106, 115-116. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Περί της εν Άθω «Κρητικής» Ζωγραφικής, Εικόνες και τοιχογραφίες της Ι. Μ. Διονυσίου και οι δημιουργοί τους (Β΄ μισό 14^{ου} -Β΄ μισό 16^{ου} αι.)*, εκδ. Μπαρτουλιάνος, Αθήνα 2009, σ. 15, 23-24, 27-29. Κρ. Χρυσοχοΐδης, *ό.π.*, σ. 548, 550-553. βλ. επίσης Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Τα οικονομικά των επισκοπών στις πρώτες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα και η περίπτωση του Γενναδίου Σεργών», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 12, Αθήνα 1998, σσ. 271-317.

11. Ν. Η. Πεταλωτής, *ό.π.*, σ. 277, *εικ.* 33 α, β.

12. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, *ό.π.*, σ. 127. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions chretiennes de l'Athos*, Premiere Partie, editeur Albert Fontemoing, Paris 1904, *Αγιορείτικη Εστία*, *Αθωνικά Ανάλεκτα* 1, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 136-137, *αφ.* 411.

13. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, «Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική του κτηριακού συγκροτήματος της τράπεζας της Μεγίστης Λαύρας», *ΔΧΑΕ* 32 (2011), σ. 34.

Γεννάδιος «έκτισε και εξωγράφησε την κοινήν Τράπεζαν»¹⁴. Φαίνεται ότι η Τράπεζα ανοικοδομήθηκε εκ βάθρων με έξοδα του Γενναδίου και ότι ο ίδιος ανέλαβε τη δαπάνη της πρωτοποριακής διακόσμησής της, με εξαιρετικής τέχνης αγιογραφίες. Ο ίδιος απεικονίστηκε στις εξωτερικές τοιχογραφίες του ανατολικού της τοίχου σε μια κτητορική παράσταση¹⁵. Η Τράπεζα της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας λειτούργησε ως υπόδειγμα για την διακόσμηση άλλων Τραπεζών, τόσο στο Άγιο Όρος, όσο και σε άλλες μονές των Βαλκανίων¹⁶.

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία δεν υπάρχει συμφωνία για το πότε ακριβώς έγινε ο σεισμός που γκρέμισε το παλαιότερο κτήριο της Τράπεζας, πότε ακριβώς ανοικοδομήθηκε και κυρίως πότε αγιογραφήθηκε και από ποιόν/ποιούς. Σύμφωνα με τους Πλ. Θεοχαρίδη-Σ. Μαμαλούκο, οι οποίοι μελέτησαν επισταμένα το κτήριο, η αρχική Τράπεζα της εποχής του οσίου Αθανασίου υπέστη πολύ εκτεταμένες ζημιές στον μεγάλο σεισμό το 1509 (και όχι το 1526) και ανοικοδομήθηκε το 1512 από τον Γεννάδιο¹⁷. Το σίγουρο όμως είναι ότι το 1526/1527 η Τράπεζα ήταν κτισμένη, καθώς έχει διασωθεί επιγραφή στην οροφή της με την χρονολογία αυτή¹⁸.

Ποιος/Ποιοι αγιογράφησαν την Τράπεζα και την κτητορική παράσταση της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας και πότε

Προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι πουθενά στην Τράπεζα της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας δεν υπάρχει επιγραφή με το όνομα του/των αγιογράφων και ότι δεν αναφέρεται από άλλες πηγές. Ένας μεγάλος αριθμός ερευνητών θεωρεί ότι η Τράπεζα τοιχογραφήθηκε από τον Κρητικό αγιογράφο Θεοφάνη Στρελίτζα-Μπαθά είτε μόνο του είτε σε συνεργασία με τους γιους του Συμεών και Νεόφυτο ή άλλους συνεργάτες/μαθητές του. Οι υπόλοιποι ερευνητές βασιζόμενοι σε τεχνοτροπικά και επιγραφικά στοιχεία θεωρούν ότι ο αγιογράφος ήταν ένας άλλος καλλιτέχνης εξίσου ταλαντούχος με τον Θεοφάνη¹⁹.

14. Κ. Δ. Καλοκύρης, *Άθως, Θέματα Αρχαιολογίας και Τέχνης, επί τη χιλιετηρίδι (963-1963)*, Εκδοτικός Οίκος «Αστήρ», Αλ & Ε. Παπαδημητρίου, Αθήναι 1963, σ. 82.

15. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σσ. 44-45.

16. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, *Θεοφάνης ο Κρης, Κορυφαίος ζωγράφος του 16^{ου} αι.*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 18.

17. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σ. 45, υποσ. 22. Π. Μυλωνάς, Αφιέρωμα στο Άγιο Όρος, *Νέα Εστία* τεύχος 875, Αθήναι Χριστούγεννα 1963, σ. 203. Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (ante 1510-1540)», *ό.π.*, σ. 541-542. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, *ό.π.*, σσ. 83-84, 127.

18. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σ. 35. Ν. Τουτός Γ. Φουστέρης, *Ευρετήριο της Μνημειακής Ζωγραφικής του Αγίου Όρους, 10^{ου}-17^{ου} αιώνες*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, Αθήναι 2010, σ. 84.

19. Ν. Τουτός Γ. Φουστέρης, *ό.π.*, σ. 84.

Ο Θεοφάνης, το 1534/35, αγιογράφησε το Καθολικό της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας. Το 1536 έγινε μοναχός της Μονής μαζί με τους γιους του Συμεών και Νεόφυτο και παρέμειναν εκεί έως το έτος 1543. Το 1545/46 ο Θεοφάνης με τον γιο του Συμεών εργάστηκαν στην Ι. Μ. Σταυρονικήτα του Αγίου Όρους. Το 1546 ο Νεόφυτος επέστρεψε στην Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας ως «Διακονίτης», αναλαμβάνοντας να φέρει εις πέρας ζωγραφικές εργασίες στη Μονή. Το 1552 ο Θεοφάνης επέστρεψε στην Κρήτη και απεβίωσε το 1559 στο Ηράκλειο. Τελευταία μνεία για τον Συμεών γίνεται το 1560. Ο Νεόφυτος συνεχίζει να τοιχογραφεί ναούς μέχρι το 1573²⁰.

Έχουν προταθεί διάφορες χρονολογίες στις οποίες πραγματοποιήθηκε η τοιχογράφηση της Τράπεζας από τον Θεοφάνη: 1512, 1527, 1535-1541²¹. Ο Α. Σέμογλου δέχεται ότι η κτητορική τοιχογραφία με τον Γεννάδιο έγινε το 1537²².

Ο Ε. Τσιγαρίδας αποδίδει μεν τις τοιχογραφίες στον Θεοφάνη και στους μαθητές/συνεργάτες του (1535-1541), αλλά εκφράζει τη γνώμη ότι ίσως η κτητορική παράσταση είναι έργο του κρητικού ζωγράφου Ευφρόσυνου²³. Ας σημειωθεί ότι η απεικόνιση των αγίων Θεοδώρων στο Καθολικό της Λαύρας έχει σημαντικές διαφορές με την κτητορική παράσταση²⁴. Ο Κ. Καλοκύρης απέδωσε τις τοιχογραφίες σε Κρήτα αγιογράφο, διάφορο του Θεοφάνη (1512)²⁵. Η Α. Καρακατσάνη υποστήριξε ότι η τοιχογράφηση της Τράπεζας έγινε το 1522 από έναν αξιόλογο αγιογράφο που είχε ως μαθητή τον Θεοφάνη. Ο Θεοφάνης, έχοντας α-

20. Μ. Χατζηδάκης, *Ο Κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης, Η τελευταία φάση της τέχνης του στις τοιχογραφίες της Ι. Μονής Σταυρονικήτα*, εκδ. Ι. Μονής Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος 1997, σ. 35-39. Γ. Μανόπουλος, «Οι μετακινήσεις μιας οικογένειας ζωγράφων του 16ου αιώνα: Οι Στρελίτζα-Μπαθά», *Συλλογές*, τ. 327, Οκτώβριος 2012, σ. 1178-1181. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Περί της εν Άθω «Κρητικής» Ζωγραφικής*, ό.π., σσ. 16, 17. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, ό.π., σ. 62-67, 82. Ε.Ν. Τσιγαρίδας, ό.π., σσ. 11-13.

21. J. J. Yiannias, «Οι αγιογραφίες των Τραπεζών του Αγίου Όρους: Μια ερμηνεία», *Η Βυζαντινή παράδοση μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994, σ. 348. Κ. Δ. Καλοκύρης, ό.π., σ. 78, υποσ. 1-4. Μ. Χατζηδάκης, ό.π., σ. 37. Μ. Γαρίδης, *Μεταβυζαντινή Ζωγραφική (1450-1600), Η εντοίχια Ζωγραφική μετά την πτώση του Βυζαντίου στο Ορθόδοξο Κόσμο και στις χώρες υπό ξένη κυριαρχία*, εκδ. Κ. Σπανός, Αθήνα 2007, σ. 189-90. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, ό.π., σσ. 36, 37, 46, 47, εικ. 14.

22. Α. Σέμογλου, «Η τέχνη στο Άγιον Όρος κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα. Μνημειακή Ζωγραφική», *Το Άγιον Όρος στον 15^ο και 16^ο αιώνα, Πνευματικός βίος, Ιστορία, Τέχνη, Αγιορείτικη Εστία*, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 172, 196.

23. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, ό.π., σσ. 12, 15, 16, 31, 34, 39, αρ. 3, 4

24. G. Millet, *Monuments de l'Athos, Les peintures*, tome 1, Paris 1927, σ. 139, εικ. 4.

25. Κ. Δ. Καλοκύρης, ό.π., σσ. 78-79, 83, 89.

ποκτήσει μεγαλύτερη πείρα, τοιχογράφησε αργότερα το Καθολικό της Μονής²⁶.

Ο Γ. Βελένης υποστήριξε ότι μετά από ανάλυση των επιγραφών, η κτητορική παράσταση και οι τοιχογραφίες της ίδιας της Τράπεζας, σχετίζονται μεταξύ τους χωρίς όμως να είναι έργο του Θεοφάνη. Αποδεικνύει ότι με βάση την κτητορική επιγραφή, ο Θεοφάνης στο πέρας των εργασιών της τοιχογράφησης του Καθολικού δεν βρισκόταν στη Μονή. Θεωρεί βέβαιο ότι οι επιγραφές στην παράσταση των κτητόρων με τον Γεννάδιο, δεν γράφτηκαν από τον Θεοφάνη και ότι στη διακόσμηση της Τράπεζας συμμετείχε ένας από τους ζωγράφους του κελιού της Μολυβοκκλησιάς στις Καρυές του Αγίου Όρους, ο Μακάριος²⁷.

Ο Κ. Βαφειάδης αναφέρει ότι υπάρχει καλλιτεχνική συγγένεια ανάμεσα στον/στους ζωγράφους του Καθολικού της Ι. Μ. Κουτλουμουσίου, του ζωγράφου Α του Καθολικού της Ι. Μ. Διονυσίου του Αγίου Όρους και των δύο ζωγράφων του κελιού της Μολυβοκκλησιάς του Αγίου

Εικ. 1. Η πρόσοψη της Τράπεζας της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας με την κτητορική παράσταση.

26. Μ. Γαρίδης, *ό.π.*, σ. 189, υποσ. 634.

27. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σ. 45, υποσ. 24. Γ. Βελένης, «Η γραφή του κρητικού ζωγράφου Θεοφάνη Μπαθά», *Βυζαντινά* 26 (2006), σσ. 213-218, 221. Ε.Ν. Τσιγαρίδας, Θεοφάνης ο Κρησ., *ό.π.*, σ. 42.

Όρους. Επισημαίνει ότι ιδιαίτερα η τέχνη των τελευταίων εμφανίζει ομοιότητες με τις τοιχογραφίες της Τράπεζας²⁸.

Η κτητορική παράσταση με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο και τους αγίους Θεοδώρους στην Τράπεζα της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας

Στην εξωτερική επιφάνεια του ανατολικού τοίχου της Τράπεζας κάτω από την σκηνή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, ιστορούνται άγιοι, κτήτορες και ευεργέτες της μονής να δέονται στην Παναγία με τον Χριστό (κτητορική παράσταση)²⁹ (εικ. 1). Πιο συγκεκριμένα, πάνω από το υπέρθυρο της θύρας της Τράπεζας ιστορείται μέσα σε δόξα η Παναγία με τον Χριστό στον τύπο της «Πλατυτέρας των Ουρανών». Περιβάλλεται από δύο σεβίζοντες ημίσωμους αγγέλους (Μιχαήλ και Γαβριήλ) και δύο εξαπτέρυγα Σεραφείμ.

Στο δεξιό μέρος της παράστασης απεικονίζονται οι κτήτορες της μονής, ο όσιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης και οι αυτοκράτορες Νικηφόρος Φωκάς και Ιωάννης Τσιμισκής. Όλοι τους είναι στραμμένοι προς τα αριστερά, προς την Παναγία με τον Χριστό. Στο αριστερό μέρος της

παράστασης εικονίζονται οι άγιοι Θεόδωροι Τήρωνας και Στρατηλάτης με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο. Οι άγιοι Θεόδωροι είναι ενδεδυμένοι με αρχοντικά ενδύματα (χιτώνας, μανδύας με ταβλίον). Ο άγιος Θεόδωρος ο Τήρωνας έχει τα χέρια του υψωμένα σε στάση δέησης και το κεφάλι του στραμμένο προς την Παναγία και τον Χριστό. Πίσω του εικονίζεται σε μετωπική στάση ο άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης, που πιάνει με το δεξί του χέρι τον ώμο

Εικ. 2. Οι άγιοι Θεόδωροι με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο, παλιά φωτογραφία της κτητορικής παράστασης (Α. Ξυγγόπουλος, Σερραϊκά μελετήματα Β').

28. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, ό.π., σσ. 62, 67.

29. R. Levandowski, «Η παράσταση του Ευαγγελισμού στην Τράπεζα της Μεγίστης Λαύρας», *Άγιον Όρος και Προχριστιανική Αρχαιότητα*, Υπουργείο Μακεδονίας Θράκης/Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορείτικης Κληρονομιάς, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 234-235, 237, εικ. 16-03, 16-05.

του Γενναδίου (εικ. 2).

Αριστερά και μπροστά από τον άγιο Θεόδωρο Στρατηλάτη εικονίζεται ο Γεννάδιος. Είναι ενδεδυμένος με πολυσταύριο φελόνιο, ωμοφόριο, επιγονάτιο, επιτραχήλιο, στιχάριο και στο κεφάλι φέρει επανωκαλύμμαυχο. Κρατάει ομοίωμα κτηρίου, που απεικονίζει την Τράπεζα. Το κτήριο έχει τη μορφή τρίκλιτης βασιλικής, που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματική αρχιτεκτονική μορφή της Τράπεζας. Στη δυτική όψη του κτηρίου αυτού διακρίνεται μία κεντρική θύρα με υπέρθυρο, άλλες δύο μικρότερες εκατέρωθεν της και ένα δίλοβο παράθυρο. Τα αρχιτεκτονικά αυτά στοιχεία ταιριάζουν με το κεντρικό ανατολικό τμήμα της Τράπεζας καθώς η κεντρική μεγάλη θύρα και το δίλοβο παράθυρο υπάρχουν ακόμα και σήμερα και τα σημερινά παράθυρα εκατέρωθεν της κεντρικής θύρας της Τράπεζας θα μπορούσε αρχικά να ήταν μικρότερες θύρες. Στην κορυφή του κεντρικού αετώματος διακρίνεται ισοσκελής σταυρός³⁰.

Αριστερά του Γενναδίου υπάρχει με λευκά γράμματα η εξής επιγραφή: Ο ΠΑΝΙΕ / ΡΩΤΑΤΟΣ ΚΑΙ / ΥΠΕΡΤΙΜΟΣ / Μ(ΗΤ)ΡΟΠΟΛΙΤΗΣ / ΣΕΡΡΩΝ ΓΕΝΝΑΔΙ(ΟΣ) / ΚΑΙ ΚΤΗΤΩΡ ΤΗΣ / ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ η οποία συνεχίζει ΣΥΝ ΤΟΙΣ ΑΓΙΟΙΣ ΜΑΡΤΥΣΙ / ΘΕΟΔΩΡΟΙΣ δεξιά του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνα³¹.

Κάποιες φορές στη βιβλιογραφία το «Τραπέζης» αναγράφεται λανθασμένα ως «Τραπέζου». Η προσεκτική ανάγνωση της επιγραφής και της φωτογραφίας που δημοσιεύθηκε από τον Μ. Γεδεών δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι η σωστή ανάγνωση της επιγραφής είναι το «Τραπέζης»³².

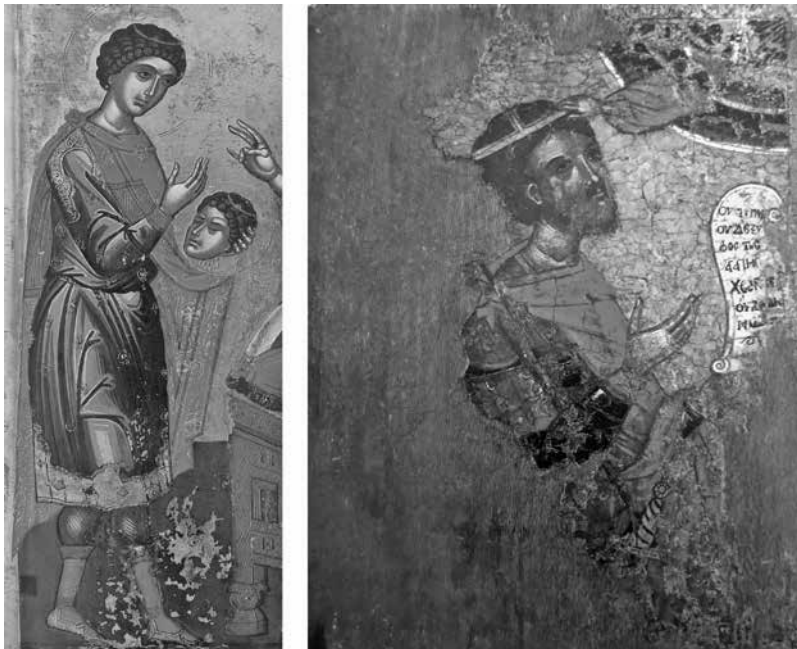
30. Μ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 37. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, *ό.π.*, σ. 17. Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (ante 1510-1540)», *ό.π.*, σ. 542. Ν. Τουτός Γ. Φουστέρης, *ό.π.*, σ. 84, 86, εικ.7-9. Μ. Ι. Γεδεών, *Ιστορία των του Χριστού πενήτων 1453-1913 (4)*, εν Αθήναις, 1939, σ. 352, 357. Μ. Ι. Γεδεών, *Ιστορία των του Χριστού Πενήτων 1453-1913*, Φιλολογική επιμέλεια Φ. Ηλιού Τομ. Α΄, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2010, σ. 352, 357. Α. Ευγγόπουλος, «Σεραϊκά μελετήματα Β΄. Προσωπογραφία δύο παλαιών Μητροπολιτών των Σερρών», *Σεραϊκά Χρονικά* 4 (1963), σ. 31-32, Πίν. Β΄. Μ. Capuani-M. Pararozzi, *Το Άγιο Όρος. Οι μοναστηριακές εγκαταστάσεις. Μια χιλιετία ορθόδοξης πνευματικότητας και τέχνης*, εκδ. Καρακώτσογλου, Αθήνα 1999, σ. 109-110, εικ. 35, 36. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σ. 43, υποσ. 17. Α. Σέμογλου, *ό.π.*, σ. 196. Ρ. Mylonas, «Nouvelles recherches au Mont Athos (Lavra)», *Cahiers Archeologiques* 29, 1980-81, σ. 176. Καλλίστρατος Λαυριώτης, *Ιστορικόν Προσκυνητάριον Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας, εχορήγει Προηγ. Βασίλειος Λαυριώτης*, Αθήναι 1976, σ. 48. Μ. Marco, «The pagan Artemis in the Virgin Mary Salutation at Great Lavra, Mount Athos», *The Journal of Archeomythology* 7 (2011), California 2011, p. 108, 110, fig. 4, 6.

31. Ν. Τουτός Γ. Φουστέρης, *ό.π.*, σ. 84. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *ό.π.*, σσ. 130-131, αρ. 397.

32. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *ό.π.*, σσ. 130-131, αρ. 397. Ν. Τουτός Γ. Φουστέρης, *ό.π.*, σ. 84. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, *ό.π.*, σ. 83-84. Κ. Δ.

Εικ. 3. Αριστερά ο άγιος Θεόδωρος ο Τήρωνας, Καθολικό Ι.Μ. Διονυσίου. Δεξιά οι άγιοι Θεόδωροι Στρατηλάτης και Τήρωνας, κελί Μολυβοκκλησιάς (Σ. Θ. Παντζαρίδης).

Εικ. 4. Αριστερά ο άγιος Γεώργιος κεφαλοφόρος, λεπτομέρεια εικόνας της Ι.Μ. Αγίου Παύλου. Δεξιά ο Άγιος Θεόδωρος ο Τήρωνας, Εκκλησιαστικό Μουσείο Παναγίας Εκατονταπυλιανής.

Στην παράσταση δεν υπάρχουν επιγραφές που διευκρινίζουν ποια μορφή είναι ο άγιος Θεόδωρος ο Τήρωνας και ποια ο Στρατηλάτης. Η ταύτισή τους έγινε με βάση την εικονογραφική παράδοση και ιδιαίτερα, τις αντίστοιχες παραστάσεις του Καθολικού της Ι. Μ. Διονυσίου Αγίου Όρους και του ναού του κελιού της Μολυβοκκλησιάς³³. Στη μορφή του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη στο Καθολικό της Ι. Μ. Διονυσίου παρατηρούνται ομοιότητες στην ένδυση και στη διακόσμηση του χιτώνα³⁴ (εικ. 3).

Η μορφή όμως του δεόμενου αγίου Θεοδώρου του Τήρωνα φαίνεται να βασίζεται στην απεικόνιση του αγίου Γεωργίου δεομένου και κεφαλοφόρου. Υπάρχουν πολλές ομοιότητες τόσο στη στάση του σώματος του, όσο και στα ενδύματα του, με την απεικόνιση του αγίου Γεωργίου σε εικόνα του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου της Ι. Μ. Αγίου Παύλου Αγίου Όρους. Στην εικόνα αυτή, στη μέση εικονίζεται ο Χριστός ένθρονος ευλογών, αριστερά ο άγιος Γεώργιος δεόμενος και κεφαλοφόρος (να κρατάει δηλαδή το κομμένο του κεφάλι) και δεξιά ο άγιος Παύλος ο Ξηροποταμηνός. Θεωρείται έργο του ζωγράφου Αντώνιου και χρονολογήθηκε ανάμεσα στο 1552-1555³⁵ (εικ. 4). Ενδιαφέρουσα είναι η και η εικόνα με τον άγιο Θεόδωρο τον Τήρωνα δεόμενο που χρονολογείται στον 16^ο αι. και φυλάσσεται στην Συλλογή της Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου³⁶ (εικ. 4).

Τα χρώματα που συναντώνται στην κτητορική παράσταση είναι το λαδοπράσινο, το κεραμιδί, το χρυσό, το λευκό, το βυσσινί και το πορτοκαλί. Η τοιχογραφία υπέστη φθορές και επιζωγραφήσεις κυρίως τον 19^ο αι. και σώζεται σε μέτρια κατάσταση διατήρησης. Η μορφή του Γενναδίου και του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη διακρίνεται καλύτερα σε φωτογραφία που δημοσίευσε ο Μ. Γεδεών το 1939³⁷ (εικ. 5). Περισσότερες

Καλοκύρης, *ό.π.*, σ. 79. Μ. Ι. Γεδεών, *ό.π.*, σσ. 352, 357. Α. Σέμογλου, *ό.π.*, σ. 196.

33. Σ. Θ. Παντζαρίδης, *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου Κοιμήσεως Θεοτόκου (Μολυβοκκλησιάς) Καρυές Άγιον Όρος*, εκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 198-200, 396-398, εικ. 118-120.

34. Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου, *Οι τοιχογραφίες του Καθολικού, Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου*, Άγιον Όρος 2003, εικ. 317, 320, 339, 340.

35. Α. Ορφανός, *Αυτοκεφαλοφόροι άγιοι - μάρτυρες και κεφαλοφόροι αγίων - μαρτύρων στην ορθόδοξη τέχνη, Μια πρώτη προσέγγιση*, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Μεγάρων και Σαλαμίνας, Αθήνα 2013, σ. 91, 258, εικ. 101. Μ. Βασιλάκη, «Εικόνες του 15ου - 16ου αιώνα», *Ιερά Μονή Αγίου Παύλου. Εικόνες*, Άγιον Όρος 1998, σ. 4-5, 42, 50-51, 53. Κ. Χαράλαμπίδης, «Παρατηρήσεις σε εικονογραφικές παραστάσεις του αγ. Γεωργίου κεφαλοφόρου στο Αγ. Όρος», *Μακεδονικά* 25 (1985-1986), Θεσσαλονίκη 1986, σ. 363-369.

36. Α. Μητσάνη, *Εικόνες και κειμήλια από τη Συλλογή της Εκατονταπυλιανής Πάρου*, έκδ. Ιερού προσκυνήματος Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου, Αθήνα 1996, σσ. 20-21, αρ. 4.

37. Μ. Ι. Γεδεών, *ό.π.*, σσ. 352, 357. Ν. Η. Πεταλωτής, *ό.π.*, σ. 290, εικ. 66.

λεπτομέρειες των τριών μορφών διακρίνονται στην φωτογραφία που δημοσίευσε ο Α. Ξυγγόπουλος το 1963³⁸ (εικ. 2). Η παράσταση προστατεύονταν με στέγαστρο με δίριχτη στέγη το οποίο τροποποιήθηκε τον 20^ο αι. με ενιαίο μεγαλύτερο, προέκταση της σκεπής της Τράπεζας³⁹.

Στην κτητορική παράσταση ο άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης έχει το δεξί του χέρι στον ώμο του Γενναδίου. Η κίνηση αυτή, κίνηση προστασίας και ευαρέσκειας, συναντάται ήδη από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια. Η επιλογή των αγίων Θεοδώρων δεν είναι τυχαία. Είναι φανερό ότι ο Γεννάδιος θεωρούσε τους αγίους Θεοδώρους ως προστάτες του. Ο Μητροπολιτικός Ναός των Σερρών, αφιερωμένος στους αγίους Θεοδώρους, ήταν ίσως το σημαντικότερο κέντρο λατρείας και τιμής των αγίων στα Βαλκάνια από τον 12^ο/13^ο αιώνα και ήταν γνωστός μέχρι την Κάτω Ιταλία και τη Σικελία. Μπορεί να ειπωθεί ότι οι άγιοι Θεόδωροι ήταν το έμβλημα της μητροπόλεως και της πόλεως των Σερρών, όπως ο άγιος Δημήτριος της Θεσσαλονίκης.

Ο Γεννάδιος θεωρούσε τον εαυτό του όχι μόνο μοναχό της Ι. Μ.

Εικ. 5. Ο άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης και ο Μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος. Λεπτομέρεια της κτητορικής παράστασης όπως διασώζονταν στις αρχές του 20^ο αι. (Μ. Γεδεών Ιστορία των του Χριστού πενήτων 1453-1913).

38. Α. Ξυγγόπουλος, ό.π., σσ. 31-32, πίν. Β'. Ν. Η. Πεταλωτής, ό.π., σ. 290, εικ. 65.

39. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, ό.π., σ. 44, εικ. 12, 48.

Μεγίστης Λαύρας αλλά και νέο κτήριο της, ισάξιο των παλιών κτητόρων. Επομένως δεν είναι τυχαίο ότι απεικονίζεται μαζί και στο ίδιο σωματικό μέγεθος με τους αγίους Θεοδώρους, τον όσιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη και τους αυτοκράτορες Ιωάννη Τσιμισκή και Νικηφόρο Φωκά. Το μεγάλο μέγεθος της κτητορικής παράστασης και η περίοπτη θέση της σε ένα από τα σημαντικότερα κτήρια της Μονής, τονίζει το μέγεθος των δωρεών του προς την μονή, την τιμή που απολάμβανε σε αυτή και στο Άγιον Όρος και την ευγνωμοσύνη της αδελφότητας⁴⁰.

Με βάση την τοιχογραφία ο Γεννάδιος μπορεί να περιγραφεί ως ένας υψηλός επιβλητικός άνδρας, σε μεγάλη σχετικά ηλικία, με πυκνή γενειάδα σχεδόν τετραγώνου σχήματος. Το έντονο βλέμμα καθρεφτίζει την οξύμεια του και τονίζει τη θέληση και την αποφασιστικότητα του χαρακτήρα του. Συγχρόνως η όλη μορφή του και η απεικόνιση του στην κτητορική παράσταση δείχνει άνθρωπο που απολάμβανε του σεβασμού των συγχρόνων του και είχε πλήρη επίγνωση της θέσης του στην Εκκλησία και τη κοινωνία της εποχής του. Έχει υποστηριχτεί ότι η ύπαρξη φωτοστεφάνου στο κεφάλι του Μητροπολίτη Σερρών Γενναδίου υποδηλώνει ότι δεν ήταν ζωντανός όταν έγινε η τοιχογραφία⁴¹. Αυτό όμως δεν ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις, τόσο στο έργο του Θεοφάνη όσο και άλλων σημαντικών σύγχρονων με τον Θεοφάνη αγιογράφων.

Η εικόνα των αγίων Θεοδώρων με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο του Μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών

Η εικόνα αυτή, ένα από τα σημαντικότερα κειμήλια του Μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών, περιγράφηκε πριν το 1913 από τους Πέτρο Παπαγεωργίου, Paul Perdrizet-Leon Cesnay και τον Γεώργιο Λαμπάκη.

1) Περιγραφή του Πέτρου Παπαγεωργίου

Ο Θεσσαλονικεύς φιλόλογος, ιστοριοδίφης και βυζαντινολόγος Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου διετέλεσε Γυμνασιάρχης στις Σέρρες τα έτη 1889-1891. Στην πρωτοποριακή του μελέτη για την πόλη των Σερρών με τίτλο «Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου» (1894), διασώζει πολύ σημαντικές πληροφορίες για κτήρια, κειμήλια και έγγραφα που είτε έχουν καταστραφεί είτε αγνοείται η τύχη τους.

Η περιγραφή της εικόνας βρίσκεται στη σελίδα 250 (ή 26): «εν τω ναώ (των Αγίων Θεοδώρων) δείκνυνται... και καλαί εικόνες αίδε: ... 3)

40. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, ό.π., σ. 120.

41. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, ό.π., σ. 12.

των αγίων Θεοδώρων και μοναχού φέροντος περί την κεφαλήν τον αργυρούν των Αγίων κύκλον (nimbus) και βαστάζοντος λαύραν· επιγραφή επί της εικόνας ταύτης φέρεται 12) η εν πιν. IV 1: “ο πανιερώτατος και υπέρτιμος μητροπω(ο)λίτης Σερρών Γεννάδιος και κτήτωρ της Αγίας τραπέζης της μεγάλης λαύρας συν τοις αγίοις μεγαλομάρτυσι Θεοδώροις”. Στον Πίνακα IV αριθμό 1 δημοσιεύει το αντίγραφο της επιγραφής της εικόνας»⁴² (εικ. 8).

Το 1904, ο G. Millet, στηριζόμενος στην περιγραφή της εικόνας από τον Παπαγεωργίου, υπέθεσε σωστά πως η εικόνα των Σερρών αντέγραφε την τοιχογραφία της Τράπεζας της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας⁴³. Ο Π. Παπαγεωργίου το 1901, στο περιοδικό *Byzantinische Zeitschrift* αναφέρεται ξανά στην εικόνα των Σερρών και την κτητορική παράσταση της Τράπεζας και παραθέτει τις επιγραφές τους⁴⁴.

2) Περιγραφή των Paul Perdrizet και Leon Cesnay

Οι Paul Perdrizet και Leon Cesnay επισκέφθηκαν τις Σέρρες και το Μελένικο το 1901. Η μελέτη τους για τον Ναό των Αγίων Θεοδώρων και τα κειμήλια του δημοσιεύθηκε το έτος 1903. Στην περιγραφή του Ωράριου (στην πραγματικότητα επιτραχηλίου) του Γενναδίου περιγράφεται η εικόνα ως εξής: «Le métropolitain de Serres, Gennadios, est bien connu des historiens de l'art byzantine pour avoir fait peindre - en 1512, dit-on - le fameux réfectoire de Lavra, à l'Athos. La métropole de Serres conserve encore un autre témoignage de la piété de Gennadios: c'est une précieuse icône, malheureusement passée au noir, dont nous n'avons pu arriver, faute de verres orthochromatiques, à prendre une photographie passable: elle représente les deux patrons de la métropole, les saints Théodores, vénérés par un rhasophore qui porte dans les mains le modèle d'un monastère: dans le champ se lit sans difficulté cette inscription, qui est intéressante pour l'histoire Athonite: ο πανιερώτατος και υπέρτιμος μ(ητ)ροπολίτης Σερρών Γεννάδιος κα κτήτωρ της αγίας τραπέζης της μεγάλης Λαύρας συν τοις αγίοις μεγαλομάρτυσι Θεοδώροις»⁴⁵.

Ύστερα από επικοινωνία μου με την Ecole des Hautes Etudes στο Παρίσι, ενημερώθηκα ότι φωτογραφία της εικόνας δεν περιλαμβάνεται στους καταλόγους των φωτογραφιών της Σχολής που εκδόθηκαν τα έτη 1903 και 1955.

42. Π. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 26 Πίναξ IV. Γ. Καφταντζής, ό.π., σ. 149-150, αρ.97.

43. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, ό.π., σ. 130-131, αρ.397.

44. Παπαγεωργίου Πέτρος, «Αγίου Όρους επιγραφαί», *Byzantinische Zeitschrift* 10 (1901), σ. 578-579.

45. P. Perdrizet, L. Chesnay, ό.π., σσ. 141-142, υποσ. 1.

3) Περιγραφή Γεωργίου Λαμπάκη

Το 1902, ο Γεώργιος Λαμπάκης, Γενικός Γραμματέας της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, κατά τη διάρκεια της περιόδου του στη Μακεδονία και τη Θράκη, επισκέφθηκε τις Σέρρες και την Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου και συγκέντρωσε πλούσιο αρχαιολογικό υλικό. Συγχρόνως λήφθηκαν κάποιες φωτογραφίες που σήμερα φυλάσσονται στα Ιστορικά και Φωτογραφικά Αρχεία του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών και είναι προσβάσιμες σε ψηφιακή μορφή στους ερευνητές.

Η περιγραφή της εικόνας δημοσιεύθηκε το 1905 στο Δελτίον της Χριστιανικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας (ΔΧΑΕ) αρ. 5. Στη σελίδα 48, στον αριθμό 15 αναφέρει τα εξής: «Επί εικόνας εν τω εικονοστασίω της Προθέσεως, εν η εικονίζονται οι Άγιοι Θεόδωροι, προς ους επιφάνεται η Θεοτόκος, όπισθεν δε των μεγαλομαρτύρων συμπαρίσταται και ο Σερρών Γεννάδιος, αναγιγνώσκωμεν Ο πανιερώτατος και υπέρτιμος Μητροπολίτης | Σερρών Γεννάδιος και κτίτωρ της αγίας | τραπέζης της μεγάλης Λαύρας εν τοις αγίοις μεγαλομάρτυσι Θεοδώροις».

Στην σελίδα 44 στον αριθμό 4 που περιγράφεται η μαρμάρινη εικόνα της Παναγίας Πονολύτριάς αναφέρει τα εξής: «Ωσαύτως εν τω ναώ τούτω εφωτογραφήσαμεν εικόνα του Αγίου Θεοδώρου μετά τινός επί μαρμάρου αρχιτεκτονικού κοσμήματος, ου φωτογραφικόν απότυπον υπ' αριθ. 3384».⁴⁶ Στον κατάλογο των φωτογραφιών της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (Δελτίον Θον 1910) που συντάχτηκε με την επιμέλεια του Γ. Λαμπάκη στη σελίδα 50 αναφέρεται: «3384-3385 Εικόνες Αγίων Θεοδώρων και Ιησού Χριστού».

Στις σελίδες 44 και 48 του ΔΧΑΕ αρ. 5 περιγράφεται η ίδια εικόνα και όχι δύο διαφορετικές. Πιθανώς υπήρξε κάποια σύγχυση στις σημειώσεις του Γ. Λαμπάκη. Το αρχείο του, που ανήκει σήμερα στον Ιωάννη Εμμανουήλ Λαμπάκη, έχει προς το παρόν μελετηθεί από τους Γ. Τσιμπούκη, Ν. Φύσσα και την καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας Σ. Καλοπίσση-Βέρτη. Ίσως είναι απαραίτητη η περαιτέρω μελέτη του στα τμήματα τους που αφορούν τις Σέρρες.

Η φωτογραφία ΧΑΕ 3384 από τα Ιστορικά και Φωτογραφικά Αρχεία του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών

Στην φωτογραφία ΧΑΕ 3384 η εικόνα ήταν τοποθετημένη οριζόντια. Αριστερά ακουμπούσε μάλλον σε ένα πέτρινο πεζούλι και δεξιά σε μία καρέκλα. Η εικόνα ήταν μαυρισμένη και το θέμα της δυσδιάκριτο. Η

46. Γ. Λαμπάκης, ό.π., σ. 44, αρ. 4, σ. 48, αρ. 15. Κρ. Χρυσοχοϊδης, «Ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (ante 1510-1540)», ό.π., σ. 542.

εικόνα για τις ανάγκες της φωτογράφισης μετακινήθηκε από το τέμπλο και τοποθετήθηκε σε μια πιο φωτεινή θέση του ναού. Στο πλαίσιο της εικόνας υπάρχει η εξής επιγραφή: «ΣΕΡΡΑΙ. Μητροπολιτικός ναός Αγίων Θεοδώρων. Εικόνα αγίου Θεοδώρου». Η επιγραφή ταιριάζει με αυτήν που περιγράφεται στη σελίδα 44 του ΔΧΑΕ αριθμός 5 (εικ. 6).

Πάνω από την εικόνα διακρίνεται μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφα σχέδια βυζαντινής εποχής το οποίο έχει σχεδόν ίδιες διαστάσεις με την εικόνα. Στην σελίδα 52, εικόνα 3, ο Γ. Λαμπάκης παραθέτει το σχέδιο της. Σε αυτήν αναφέρεται και στη σελίδα 44. Σήμερα η πλάκα, συλλογλημένη από έξι τεμάχια, εκτίθεται στην Αρχαιολογική συλλογή στο Μπεξεστένι των Σερρών με αρ. ευρ. ΓΣ 18. Ο Γ. Παζαράς την θεώρησε ως τμήμα ψευδοσαρκοφάγου και τη χρονολόγησε στο α΄ μισό του 11^{ου} αι.⁴⁷

Περιγραφή της εικόνας με βάση την φωτογραφία ΧΑΕ 3384

Για να μελετηθεί η εικόνα, η φωτογραφία επεξεργάστηκε ψηφιακά σε υπολογιστή. Πρώτα, από τον γράφοντα, η φωτογραφία γυρίστηκε

ΣΕΡΡΑΙ. Μητροπολιτικός ναός Αγίων Θεοδώρων. Εικόνα αγίου Θεοδώρου.

Α.3384

Εικ. 6. Η εικόνα των αγίων Θεοδώρων με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο, του Μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών. Φωτογραφία του 1902, Ιστορικά και Φωτογραφικά Αρχεία Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών, ΧΑΕ 3384.

47. Θ. Παζαράς, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιας πλάκες της μέσης και ύστερης Βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα*, Υπουργείο Πολιτισμού, Δημοσιεύματα Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 38, Έκδοση του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα 1988, σσ. 22-23, αρ. 4.

προς τα δεξιά και άρχισαν να φαίνονται τα περιγράμματα των μορφών. Στη συνέχεια, δέχτηκε ψηφιακή επεξεργασία από τους ειδικούς επαγγελματίες του Ατελιέ Γραφικών Τεχνών «Ένθεσις» των Σερρών. Αποδείχτηκε ότι απεικόνιζε όχι τον ένα άγιο Θεόδωρο αλλά την γνωστή, από τις προαναφερθείσες περιγραφές, εικόνα των αγίων Θεοδώρων με τον Γεννάδιο. Στη συνέχεια με βάση τις παλιές ασπρόμαυρες φωτογραφίες της κτητορικής παράστασης τονίστηκαν από τον γράφοντα τα περιγράμματα των μορφών όπου ήταν δυνατόν, ώστε να καταστεί πιο ευκρινής.

Ήταν μια σκαφωτή εικόνα με αυτόξυλο πλαίσιο, που αποτελούνταν από δύο τουλάχιστον ενωμένες ξύλινες σανίδες. Ο κάμπος της εικόνας ήταν πιθανότατα χρυσός. Ο Π. Παπαγεωργίου αναφέρει ότι το φωτοστέφανο του Γενναδίου ήταν αργυρό. Στη φωτογραφία όμως δεν φαί-

Εικ. 7. Η εικόνα της φωτογραφίας ΧΑΕ 3384 γραφιστικά τροποποιημένη με τονισμένες τις λεπτομέρειες των μορφών.

νεται να υπάρχει κάποια διαφορά στα φωτοστέφανα των τριών μορφών.

Η γραφιστική της επεξεργασία απέδειξε όντως τη μεγάλη ομοιότητα της με το αριστερό τμήμα της κτητορικής παράστασης της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας. Απεικόνιζε τους αγίους Θεόδωρους, Τήρωνα και Στρατηλάτη και τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο στις ίδιες με την κτητορική παράσταση στάσεις. Οι τρεις αυτές μορφές δέονταν προς την Παναγία και τον Χριστό, που εικονίζονταν ημίσωμοι, μέσα σε δόξα, στο άνω δεξιά τμήμα της εικόνας και περιβάλλονταν από έναν άγγελο με ανοιγμένα φτερά και ένα εξαπτέρουγο Σεραφείμ⁴⁸ (εικ. 7).

48. Ν. Η. Πεταλωτής, ό.π., σσ. 289-290, εικ. 63-66.

Υπάρχουν όμως και κάποιες διαφορές με την κτητορική παράσταση. Οι τρεις μορφές είναι εγγύτερα μεταξύ τους, με μικρές διαφορές στις αναλογίες των σωμάτων. Στην κτητορική παράσταση η Παναγία απεικονίζεται ως «Πλατυτέρα των Ουρανών» όμως στην εικόνα η Παναγία εικονίζονταν ημίσωμη σε στάση τριών τετάρτων, με ελαφριά γερμένο το κεφάλι της προς τα αριστερά. Κρατούσε στην αγκαλιά της τον μικρό Χριστό, με σταυροφόρο φωτοστέφανο στην κεφαλή, που ευλογούσε με το δεξί του χέρι.

Κάτω από το Χριστό εικονίζονταν ένα εξαπτέρυγο Σεραφεΐμ ενώ αριστερά της Παναγίας είχε ζωγραφιστεί ένας άγγελος με ανοιχτές τις πτέρυγες του, με το κεφάλι του στραμμένο προς την Παναγία και τον Χριστό. Η μορφή της Παναγίας με τον Χριστό, θυμίζει, ανεστραμμένη όμως, την αντίστοιχη παράσταση στην απεικόνιση του Μητροπολίτη Βεροίας Νεόφυτου Β΄ στο Καθολικό της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας⁴⁹.

Διαφορετική όμως ήταν και η θέση της επιγραφής η οποία βρισκόταν στο άνω τμήμα της εικόνας. Ο Π. Παπαγεωργίου μας διέσωσε στον Πίνακα IV αρ.1 το αντίγραφο της επιγραφής της εικόνας. Η πτέρυγα του αγγέλου διέκοπτε την επιγραφή (εικ. 8). Την επιγραφή αντέγραψε λανθασμένα ο Γ. Λαμπάκης όπου το «συν τοις αγίοις» το διάβασε «εν τοις αγίοις». Διαφορές όμως υπήρχαν στην επιγραφή της κτητορικής παράστασης και της εικόνας. Πέρα από κάποιες ορθογραφικές, οι διαφορές είναι κυρίως δύο. Στην κτητορική παράσταση αναγράφεται «ΚΑΙ ΚΤΗΤΩΡ ΤΗΣ / ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ» ενώ στην εικόνα των Σερρών «ΚΑΙ ΚΤΗΤΩΡ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΛΑΥΡΑΣ». Η αιτία είναι ευνόητη. Η άλλη διαφορά είναι ότι στην εικόνα οι άγιοι Θεόδωροι αποκαλούνταν μεγαλομάρτυρες ενώ στην κτητορική παράσταση μάρτυρες, ένα ακόμα τεκμήριο της ευλάβειας του Γενναδίου προς του αγίους Θεοδώρους.

Η εικόνα δόθηκε το πιθανότερο ως δώρο από την Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας. Είναι όμως άγνωστο εάν δόθηκε στον Γεννάδιο πριν τον θάνατο του ή προσφέρθηκε στον Ναό των Αγίων Θεοδώρων μετά το θάνατο του. Στην πρώτη περίπτωση ήταν ευχαριστήριο δώρο ενώ στην δεύτερη αναμνηστικό της ευεργεσίας του. Υπάρχει βέβαια η πιθανότητα την εικόνα να την παρήγγειλλε ο ίδιος ο Γεννάδιος, θέλοντας να αποθανατίσει στην πόλη των Σερρών την ευεργεσία τους προς την αγιορείτικη μονή. Η εικόνα αυτή θα μπορούσε να βρίσκεται στο Επισκοπείο και αργότερα να μεταφέρθηκε στον Ναό των Αγίων Θεοδώρων ή εξασχής

49. G. Millet, *Monuments de l'Athos. Les peintures*, ό.π., σ. 138, εικ. 4. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, ό.π., σ. 84. Γ. Βελένης, ό.π., σ. 234, εικ. 2. Α. Σέμογλου, ό.π., σ. 194.

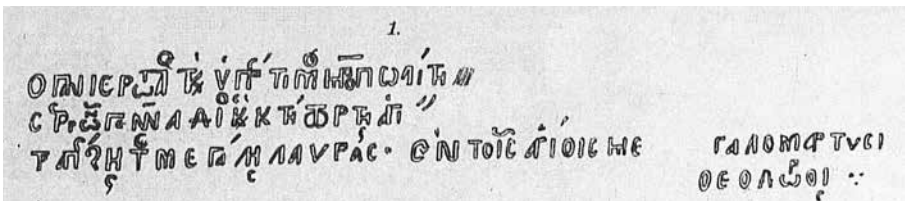
να προοριζόταν για τον ναό.

Η απεικόνιση δωρητών μαζί με αγίους συναντάται στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή τέχνη από την παλαιοχριστιανική εποχή μέχρι σήμερα. Μπορεί όμως να θεωρηθεί ότι η εικόνα των Σερρών είχε αντίστοιχο ρόλο με αυτόν των θρησκευτικών πινάκων της Ιταλικής τέχνης του 16^{ου} αι., όπου απεικονίζονται οι δωρητές μαζί με τους αγίους σε περίοπτη θέση, παραστάσεις σίγουρα γνωστές στους ζωγράφους της Κρήτης.

Η εικόνα των Σερρών φαίνεται να επηρέασε την δημιουργία μιας άλλης εικόνας που απεικόνιζε την Αγία Τριάδα, τους αγίους Θεοδώρους και τον Μητροπολίτη Σερρών Στέφανο (1727)⁵⁰. Φαίνεται ότι στις Σέρρες υπήρχε παράδοση στην απεικόνιση δωρητών μαζί με τους αγίους Θεοδώρους. Το παλαιότερο παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί η παράσταση στο νότιο αρκοσόλιο της Ενάτης του Καθολικού της Ι.Μ. Προδρόμου Σερρών⁵¹.

Ο ζωγράφος της εικόνας παραμένει άγνωστος. Σύμφωνα με τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω σχετικά με τον/τους ζωγράφους της Τράπεζας και της κτητορικής παράστασης οι πιθανότητες είναι οι εξής: 1) ο Θεοφάνης ο Κρης, 2) ο Θεοφάνης ο Κρης σε συνεργασία με τους γιους του, 3) ο Νεόφυτος ή ο Συμεών, γιοι του Θεοφάνη, 4) ο Ευφρόσυτος, 5) ο Μακάριος ή ο δεύτερος ζωγράφος του κελιού της Μολυβοκκλησιάς, 5) ο Αντώνιος, 6) ένας άγνωστος προς το παρόν μαθητής/συνεργάτης του Θεοφάνη, 6) ένας άγνωστος προς το παρόν αγιογράφος που δεν ήταν μαθητής/συνεργάτης του Θεοφάνη.

Για να υπολογιστούν στο περίπου οι διαστάσεις της εικόνας, έγινε σύγκριση των πραγματικών διαστάσεων της ψευδοσαρκοφάγου στο Μπεζεστένι Σερρών με αυτές στην φωτογραφία ΧΑΕ 3384 και υπολογίστηκε το μήκος της εικόνας. Έτσι το ύψος της εικόνας ήταν περίπου 130

Εικ. 8. Η επιγραφή της εικόνας όπως δημοσιεύθηκε από τον Π. Παπαγεωργίου το 1894. (Π. Παπαγεωργίου, Πίναξ IV 1).

50. Α. Ευγγόπουλος, ό.π., σ. 33-34, πίν. Γ'. Π. Πέννας, *Ιστορία των Σερρών από της αλώσεως αυτών υπό των Τούρκων μέχρι της απελευθερώσεως των υπό των Ελλήνων 1383-1913*, Αθήναι 1966, σ. 462-463. Ν. Η. Πεταλωτής, ό.π., σ. 291, εικ. 69.

51. Α. Στρατή, «Οι παλαιότερες τοιχογραφίες της Ενάτης του Καθολικού», *Η ζωγραφική στην Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών 14^{ος} - 19^{ος} αι.*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 18, 20, 25-26, εικ. 2, 5- 6.

cm και το πλάτος της 90 cm⁵².

Η εικόνα των Σερρών, ενθρονισμένη σε περίοπτη θέση στο Μητροπολιτικό Ναό και εντυπωσιακή λόγω του μεγέθους και της τέχνης της, αποτελούσε μια διαχρονική ανάμνηση του Μητροπολίτη Σερρών Γενναδίου και των ευεργεσιών του προς την Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας. Συγχρόνως ήταν και μια συνεχής υπενθύμιση και προτροπή τόσο προς τους Μητροπολίτες των Σερρών όσο και στον πιστό σερραϊκό λαό να ακολουθήσουν το παράδειγμα του Γενναδίου και να συνδράμουν την Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας στις εκάστοτε ανάγκες της.

Η εικόνα ήταν μαυρισμένη και παρουσίαζε φθορές στη ζωγραφική της επιφάνεια ιδιαίτερα στο κατώτερο τμήμα της. Οι φθορές αυτές ίσως οφείλονταν σε φωτιά. Γνωρίζουμε ότι ο Μητροπολιτικό Ναός των Σερρών κάηκε στις 28 Ιουνίου του 1849. Ο ναός ανακαινίστηκε και παραδόθηκε στη λατρεία το 1853. Η εικόνα των αγίων Θεοδώρων με τον Γεννάδιο τοποθετήθηκε στο τέμπλο του βόρειου κλίτους, εκεί που την είδε ο Γ. Λαμπάκης⁵³.

Είναι φανερό ότι η εικόνα θεωρούνταν ως ένα σημαντικό κειμήλιο του Μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων και της ιστορίας των Σερρών. Αυτό δείχνει η διατήρησή της κατά τη διάρκεια των αιώνων από φυσικές και ανθρώπινες καταστροφές και ότι είχε υποδειχθεί ως σημαντικής αξίας κειμήλιο από τον κλήρο του Ναού στους διάφορους μελετητές και ερευνητές.

Στις 28 Ιουνίου 1913 ο Μητροπολιτικός Ναός των Σερρών κάηκε μαζί με το χριστιανικό τμήμα της πόλης (Βαρόσι) από τον Βουλγάρικο Στρατό Κατοχής. Πολλά από τα κειμήλια του καταστράφηκαν. Κάποια όμως βρίσκονται σήμερα στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο της Σόφιας, στη Βουλγαρία. Αυτό σημαίνει ότι κάποια ληηλατήθηκαν πριν πυρποληθεί ο Ναός ή κλάπηκαν κατά την διάρκεια των δύο άλλων βουλγαρικών κατοχών των Σερρών. Η τύχη της εικόνας σήμερα αγνοείται. Η Α. Τρίφοнова αναφέρει ότι παρ' όλες τις προσπάθειες της δεν ήταν δυνατόν να εντοπίσει την εν λόγω εικόνα στη Βουλγαρία⁵⁴. Επομένως πέρα από

52. Ευχαριστώ τον αρχαιολόγο Νικόλαο Μπονόβα για την υπόδειξη του τρόπου υπολογισμού των διαστάσεων της εικόνας.

53. Ν. Η. Πεταλωτής, *Το αποτεφρωθέν κατά την καταστροφή του 1913 ξύλινο τέμπλο του Μητροπολιτικού ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών και οι εικόνες του*, Σέρρες, 2012. (σε ψηφιακή μορφή) http://www.serrelib.gr/pdf/petalotis_2014.pdf, σ. 6-10, ειχ. 1, 2, 3, σ. 21. Ν. Η. Πεταλωτής, «Εκκλησιαστικά κειμήλια Ιερού Καθεδρικού Ναού Αγίων Θεοδώρων Σερρών», ό.π., σ. 266, ειχ. 1, 2, σ. 275, ειχ. 29 α, β, σ. 276, ειχ. 30-32, σ. 291-293.

54. Ν. Η. Πεταλωτής, «Εκκλησιαστικά κειμήλια Ιερού Καθεδρικού Ναού Αγίων Θεοδώρων Σερρών», ό.π., σ. 265-268, ειχ. 3 α,β, 4 α,β, 6, 7, σ. 272, ειχ. 21-22, σσ. 280-282, ειχ. 39 α, β, 40 α, β, 41 α, β, σσ. 294-295. Α. Τρίφοнова, ό.π., σ. 258, υποσ. 21.

τις περιγραφές, η φωτογραφία ΧΑΕ 3384 αποτελεί την μόνη (προς το παρόν) φωτογραφική μαρτυρία της τόσο σημαντικής για την ιστορία και τέχνη των Σερρών εικόνας.

PETALOTIS NIKOLAOS

THE LOST ICON FROM THE HOLY CATHEDRAL
OF SAINTS THEODORES IN SERRES DEPICTING ST.
THEODORES AND GENNADIUS BISHOP OF SERRES

Abstract

The aim of the article is to present a now lost 16th c. icon from the Church of Saints Theodores in Serres. The icon was depicting Saint Theodore Teron and Saint Theodore Stratelates in prayer protecting and presenting Gennadius Bishop of Serres to the Holy Virgin and Christ child. Gennadius, a native of Serres, was one of the most prominent church figures of 16th c. At his own expense, the Trapeza of Megisti Lavra Monastery in Mountain Athos was rebuilt and decorated with frescoes by Theophanes the Cretan or another important, still not identified Cretan painter. On the façade of the Trapeza Gennadius was depicted together with St. Theodores as a new benefactor of the Monastery.

Before 1913, the icon, dated to 16th c. was described by P. Papageorgiou, P. Perdrizet, L. Cesnay and G. Lambakis. G. Lambakis took the only known photograph of the icon. This photograph, now in Byzantine and Christian Museum in Athens (XAE 3384) was digitally altered using specific graphic design programs. The outlines of the persons were recovered and enhanced.

It proved that the icon is generally a copy of the Trapeza fresco with minor differences in the inscription and in the upper right part (Virgin, Christ, angels). The painter of the icon is unknown. In 1913 the church of St. Theodores was burnt by the Bulgarian Army and the icon was either burnt or looted. The photograph XAE 3384 is the only surviving visual testimony of this icon, so important for the art and history of Serres.

ΠΤΥΧΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΟΝ 20^Ο ΑΙΩΝΑ

Εισαγωγή

Ο ναός των Αγίων Θεοδώρων (Παλαιά Μητρόπολη) Σερρών ανεγέρθηκε στον πυρήνα του «κάστρου» των Σερρών, στα τέλη του 10^{ου} - αρχές του 11^{ου} αιώνα στη θέση μεγάλης τρίκλιτης βασιλικής του βου αιώνα. Υπέστη φθορές στην κατάληψη της πόλης των Σερρών από τον Βούλγαρο τσάρο Ιωαννίτση το 1205 και επισκευάστηκε από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Θεόδωρο Β΄ Λάσκαρη το 1255. Ως μητρόπολη εξακολούθησε να λειτουργεί επί Σέρβου κράλη Στέφανου Δουσάν, ο οποίος στέφθηκε βασιλέας Ρωμαίων και Τριβαλών (Σέρβων) στο ναό το 1345. Το μνημείο λεηλατήθηκε από του Τούρκους το 1571 ως συνέπεια της συμμετοχής των Σερραίων σε εξέγερση εναντίον τους, μετά την νίκη των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων στην ναυμαχία της Ναυπάκτου. Επισκευές και επεκτάσεις έγιναν από διαφόρους μητροπολίτες, όπως τον Θεοφάνη (1602) και τον Στέφανο (1725). Πληροφορίες για τον ναό μεταδίδουν η Χρονογραφία του Παπασυναδινού (πρώτο μισό 17^{ου} αιώνα), οθωμανικά οικονομικά κατάστιχα και ο μεγάλος Κώδικας της Μητρόπολης Σερρών. Ο ναός υπέστη ζημιές από πυρκαγιά στις 29 Ιουνίου 1849, ενώ πυρπολήθηκε την 28/6/1913 (εικ. 1), όπως και όλη σχεδόν η πόλη των Σερρών, κατά την αποχώρηση των βουλγαρικών στρατιωτικών δυνάμεων από τα Σέρρα, λόγω της ήττας από τις αντίστοιχες Ελληνικές, σε αλληπάλληλες διαδοχικές μάχες¹ στο πλαίσιο του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε πίνακα των καέντων ελληνικών ναών εν Σέρραις, με ημερομηνία 4 Ιουλίου 1913, ο γραμματέας της μητροπόλεως Αθανάσιος Τέγος αποτιμά την αξία των δεκαεπτά (17)² καταστρα-

1. Νιγρίτα (20 Ιουνίου 1913), Κιλκίς, Λαχανά (19-21 Ιουνίου), Δοϊράνης (23 Ιουνίου), Βέτρινας (Ν. Πετριτσίου) (26 Ιουνίου) και Σιδηροκάστρου (27 Ιουνίου). Γ. Καφταντζής, *Ιστορία των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 162.

2. Ο Πέτρος Πέννας στο βιβλίο του «Ιστορία των Σερρών», εκδ. ΙΛΕΣΜ, Αθήνα 1966, σ. 483 αναφέρει ότι υπήρχε και 18^{ος} ναός ο οποίος δεν συμπεριελήφθη στον αρχικό κατάλογο των καέντων και είναι του Αγ. Αθανασίου και Κυρίλλου, που ήταν μετόχι της μονής Μεγίστης Λαύρας του Άθω. Μάλιστα αναφέρει στη σημ. 2, ότι «η μονή εισέπραξε ως αποζημίωσιν κατόπιν μάλιστα δικαστικών αγώνων το ποσόν των 7.000 δραχμών!».

φέντων εκκλησιών σε 51.900 χρυσές λίρες, με την μικρότερη τιμή 1.700 λιρών για την Αγ. Επίσκεψη, τη μεγαλύτερη αξία των 7.000 για την Παναγία Ηλιούκαλη³ και στην αναφορά του για την παλαιά μητρόπολη Σερρών γράφει: «Άγιοι Θεόδωροι (μητροπολιτικός ναός Βυζαντινού ρυθμού 12^{ου} αιώνας) αξία εις λίρας ... ανεκτίμητος»⁴.

Αμέσως σχεδόν επακολούθησαν τα γεγονότα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, της βουλγαρικής κατοχής της Αν. Μακεδονίας (1916-1918) και

Εικ. 1: Η παλαιά Μητρόπολη αμέσως μετά την πυρπόλησή της από τους Βουλγάρους στις 28 Ιουνίου 1913. Δίπλα και βόρεια του ναού βρίσκεται το σκευοφυλάκιο της μητρόπολης και παραδίπλα το επίσης πυρπολημένο Επισκοπείο.

Θα υπέθετε κανείς ότι ο γραμματέας της μητρόπολης Τέγος έκανε λάθος εκ παραδρομής. Όμως δεν συνέβη αυτό και ο αρχικός κατάλογος των 17 εκκλησιών της Μητρόπολης είναι τελικά σωστός. Η απάντηση βρίσκεται στο βιβλίο του Ν. Ρουδομέτωφ «Τετράδια Βουλγαρικής κατοχής Αν. Μακεδονίας 1916-18», εκδ. Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, τ. 3, Καβάλα 2010, στο οποίο στη σ. 131 παρατίθεται πίνακας κατεδαφισθέντων κτιρίων το διάστημα 1916-18 στην πόλη Σερρών και αναφέρεται η πληροφορία ότι κατεδαφίστηκε από τους Βουλγάρους η εκκλησία του Αγ. Αθανασίου.

3. Πρόκειται για μοναστηριακό συγκρότημα αφού εκτός από κεντρικό ναό περιβαλλόταν και από διώροφες οικίες. Αναλυτικά στοιχεία για το οικοδομικό συγκρότημα της Παναγίας Λιόκαλης στην εργασία του Νίκου Μπονόβα, «Το Ταξίδι Μοναχών με την Αγία Ζώνη της Θεότοκου από τη Μονή Βατοπαιδίου στην παναγία Λιόκαλη Σερρών και η Πυρκαγιά της πόλης (1855), *Σεραϊκά Σύμμεικτα* 3 (2016) 97-124.

4. *Αί Βουλγαρικάί Ξμότητες έν τή Αν. Μακεδονία καί Θράκη, 1912-13*, εκδ. Π. Σακελλαρίου, Άθηναι 1914, σ. 158.

της αιχμαλωσίας του ανδρικού πληθυσμού και μεταφοράς του στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Από το έτος 1919 αρχίζει ο τιτάνιος αγώνας των Σερραίων να επιβιώσουν, να φτιάξουν τα σπιτικά τους, να οργανώσουν με νέα ρυμοτομία την πόλη τους και να περισώσουν δημόσια και κοινωφελή κτίρια και τις κατεστραμμένες εκκλησίες.

Οι ευθύνες του Μητροπολίτη Μεγγρέλη για την εγκατάλειψη του ναού

Το Φεβρουάριο του 1924⁵ έρχεται ως Μητροπολίτης Σερρών ο Κωνσταντίνος Β΄ Μεγγρέλης, σε ηλικία 38 χρονών, με μετάθεση από την μητρόπολη Ελευθερουπόλεως⁶. Ο νέος Μητροπολίτης δεν γνωρίζει την ιστορία των ναών της πόλης και απογοητεύεται από την κατάσταση των κατεστραμμένων εκκλησιών της πόλης από το 1913. Από τη μετέπειτα θητεία του ως μητροπολίτη⁷, γίνεται εμφανές ότι ο Κωνσταντίνος δεν είχε διαμορφώσει στρατηγική διάσωσης των Βυζαντινών ναών και μνημείων των Σερρών⁸. Για τα πρώτα πράγματα που ενδιαφέρεται και φροντίζει είναι η ανέγερση νέου Επισκοπείου αντάξιου της πόλης (το παλαιό που ήταν δίπλα στον ναό των Αγ. Θεοδώρων πυρπολήθηκε το 1913 και καταστράφηκε εντελώς) και η προσπάθεια ανέγερσης νέου Μητροπολιτικού ναού στη θέση του παλαιού.

Πράγματι όπως πρώτος μας πληροφορεί ο Π. Πέννας «πολλοί ήσαν οι φρονούντες⁹ ότι ο ναός έπρεπε να εγκαταλειφθή εις την ερειπώδη κατάστασίν του, μεταξύ των οποίων και ο τότε Μητροπολίτης Κωνσταντίνος Μεγγρέλης, εν τη επιθυμία του να εξαντλήση την δραστηριότητά του εις την ανέγερσιν νέου Μητροπολιτικού ναού» και ότι

5. «Το Πατριαρχείο αποστέλλει στις 9/2/1924 συγχαρητήριο τηλεγράφημα προς τον μητροπολίτη Ελευθερουπόλεως Κωνσταντίνο για την εκλογή του ως Μητροπολίτη Σερρών» Σ. Νικολαΐδη, *Ο Μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης Κωνσταντίνος Μεγγρέλης*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 20 (μεταπτυχιακή εργασία).

6. Γ. Καφαντζίης, ό.π., σ. 417.

7. Για μια συνολική θεώρηση του έργου του, βλ. στη μεταπτυχιακή εργασία του Σ. Νικολαΐδη, ό.π.

8. Βλ. Κ. Παπακυριάκου, *Ναοί της Πόλης των Σερρών καταστραφέντες και μη επανερθεθέντες*, εκδ. Ι.Μ. Σερρών και Νιγρίτης, Σέρρες 2006. Επίσης μόλις το 1951 στην εφ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ φ. 11/2/1951 σ. 3 αναγράφεται επίσκεψη του Μητροπολίτη Κωνσταντίνου με συνοδεία του βουλευτή Σερρών και πρώην υπουργού κ. Κοσμά Αλεξανδρίδη για επίλυση 11 θεσμικών και οικονομικών ζητημάτων του Ν. Σερρών. Στο τελευταίο ζήτημα αναφέρεται στην εφημερίδα η διεκδίκηση «Χορήγησις οικονομικής ενισχύσεως διά την επισκευήν των βλαβέντων ιερών ναών της μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης».

9. Ο Κ. Παπακυριάκου *Ιστορία του Ν. Σερρών από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της απελευθερώσεως του 1912-1913*, Θεσσαλονίκη 2013 στη σ. 651 μας πληροφορεί ότι: «Την ίδια γνώμη είχε και ο διάδοχός του Κωνσταντίνος Καρδαμηνής».

«Οι Σερραίοι οφείλουν χάριτας εις τον Αναστάσιον Ορλάνδον¹⁰, διότι η αναστήλωσις του ναού εγένετο εκ των πιστώσεων του Υπουργείου

Εικ. 2: Τα ερείπια της παλιάς Μητρόπολης Σερρών από Βορειοανατολική λήψη το 1920. Φωτογραφικό αρχείο ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ.

10. «Διεθνούς κύρους αρχιτέκτων-αρχαιολόγος, βυζαντινολόγος και λόγιος, ακαδημαϊκός, καθηγητής του πολυτεχνείου και του πανεπιστημίου (Αθήνα, 1887-1979). Ήταν γόνος της γνωστής οικογένειας των Ορλάνδων από τις Σπέτσες... Στο Πολυτεχνείο χρημάτισε καθηγητής της Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας και Ρυθμολογίας (1919-1940) και εν συνεχεία καθηγητής της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής (1943-1958), ενώ στο Πανεπιστήμιο είχε την έδρα της Βυζαντινής Αρχαιολογίας (1939-1958). Ταυτόχρονα διητέλεσε, στο υπουργείο Παιδείας, διευθυντής αναστηλώσεως των αρχαίων και ιστορικών μνημείων της Ελλάδος ... Το 1926 διορίστηκε μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (ήταν τότε ο νεώτερος στη σειρά των πρώτων Ελλήνων Ακαδημαϊκών), το 1950 έγινε πρόεδρος του ιδρύματος και κατά την δεκαετία 1956-1966 διετέλεσε γενικός γραμματέας του. Από το 1951 μέχρι τον θάνατό του ήταν και γενικός γραμματέας της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Παράλληλα συμμετείχε, ως γενικός γραμματέας, αντιπρόεδρος και πρόεδρος, στη διοίκηση και άλλων επιστημονικών εταιρειών, όπως της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (1922), της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (από το 1932), της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών (από το 1955). Το ερευνητικό και συγγραφικό του έργο είναι ογκωδέστατο και πολυδιάστατο... Για την αναστηλωτική του προσφορά πρέπει να σημειωθεί ότι ο Α. Ορλάνδος κατόρθωσε, ύστερα από μεθοδική και λεπτολόγο μελέτη του υλικού, να τακτοποιεί και να αποδίδει τα αρχιτεκτονικά μέλη στα μνημεία που ανήκαν, ξεχωρίζοντας κάθε σύνολο μέσα από άμορφους σωρούς μαρμάρων. Συμπλήρωνε πάντοτε τις ανασκαφικές και αναστηλωτικές μελέτες του με θαυμάσιες αναπαραστάσεις των μνημείων, που διακρίνονται όχι μόνο για την επιστημονική τους ακρίβεια, αλλά και για την σχεδιαστική τους δεξιοτεχνία, πιο σωστά την αισθητική τους ποιότητα. Η βαθιά γνώση που είχε της αρχαίας ελληνικής προπάντων, αλλά και της βυζαντινής αρχιτεκτονικής τον βοηθούσε να διακρίνει και την ελάχιστη χαρακτηριστική

Παιδείας, χάρις εις την προσπάθειαν αυτού»¹¹ (εικ. 2).

Κριτική στο θέμα αυτό ασκεί κατόπιν και ο Γ. Καφταντζής, ο οποίος γράφει πως «το μεγάλο παράπτωμα του Κωνσταντίνου ήταν... φιλοδοξώντας να χτίσει καινούριο μητροπολιτικό ναό, άφησε εντελώς αφύλακτα και καταστράφηκαν τα μοναδικά και ανεκτίμητα ψηφιδωτά των Αγίων Θεοδώρων, που είχαν γλυτώσει απ' την πυρκαγιά του 1913¹². Στο διάστημα της αρχιερατείας του εξαφανίστηκαν και άλλα χριστιανικά μνημεία των Σερρών»¹³.

Για το ίδιο θέμα της παλιάς μητρόπολης, ο Π. Σαμσάρης, χωρίς να αναφέρει ως πηγή τον Π. Πέννα, γράφει «η έναρξη των αναστηλωτικών εργασιών το 1938 από την Υπηρεσία Αναστηλώσεων του ΥΠ.Ε.Π.Θ. κάτω από τη διεύθυνση του ακαδημαϊκού Αναστασίου Ορλάνδου, πρόσλαβαν την ολική κατεδάφιση από τον τότε Μητροπολίτη Σερρών και Νιγρίτης Κωνσταντίνο Μεγγρέλη (1924-1961), ο οποίος σχεδίαζε την κατεδάφιση και την ανέγερση νέου μητροπολιτικού ναού στη θέση του παλαιού»¹⁴.

Για την ανέγερση του νέου Επισκοπείου αναφέρεται ότι «από την αρχή ακόμη της ανάληψης της θέσης (του) στη Μητρόπολη Σερρών ... ζητεί από τον Πατριάρχη και τη Σύνοδο να διενεργήσει έρανο για την ανέγερση νέου. Η αίτησή του εγκρίνεται και του ζητούν να ορίσει επιτροπή για τα περαιτέρω»¹⁵.

Επομένως η άμεση προτεραιότητα του νέου Μητροπολίτη δεν ήταν η αναστήλωση, με τη συνεργασία της κεντρικής αρχαιολογικής υπηρεσίας, του «ανεκτίμητου» παλαιοχριστιανικού ναού αλλά το Επισκοπείο. Ο Κωνσταντίνος δυστυχώς δεν ενδιαφέρθηκε ούτε στο ελάχιστο για τη

λεπτομέρεια κάθε μέλους, να αναγνωρίζει την πραγματική ταυτότητα κάθε μνημείου, να συλλαμβάνει εκ του ελάσσονος το μείζον. Στην τεχνική (κατασκευαστική) δημιουργία του ανήκει και η ανέγερση 50 περίπου νέων εκκλησιών σε διάφορα μέρη της Ελλάδας». Αν. Γαβρίλη «Ορλάνδος Αναστάσιος», Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, έκδ. 1990, τόμ. 47, Λήμμα Ορλάνδος Αναστάσιος.

11. Π. Πέννας, ό.π., σ. 484.

12. Γενικότερη κριτική στον μητροπολίτη Μεγγρέλη, για το θέμα των καταστραφέντων ναών των Σερρών, ασκεί και ο Κ. Παπακυριάκου στο βιβλίο του *Ιστορία Ν. Σερρών*, ό.π., σ. 651, σημ. 346: «Παράλειψη σοβαρή του τότε μητροπολίτη που δεν επενέβη δυναμικά ώστε να παραμείνουν τα οικοπέδα στη δικαιοδοσία των πυρποληθέντων ναών μεταφερόμενα μετά από τη χάραξη της ρυμοτομίας στο παραπλεύρως τετράγωνο, όπως συνέβη με το Ναό της Αγίας Παρασκευής και με μέρος του οικοπέδου του ναού των Αγίων Μαρίνης και Αντωνίου, αλλά δυστυχώς ενσωματώθηκαν μέσα στο σύνολο των διανεμηθέντων οικοπέδων».

13. Γ. Καφταντζής, ό.π., σ. 417.

14. Π. Σαμσάρης, *Ο Ιερός Καθεδρικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων Σερρών*, εκδ. Ι.Ν. Αγ. Θεοδώρων, Σέρρες 2016, σσ. 56-57.

15. Σ. Νικολαΐδης, ό.π., σημ. 4, σ. 20.

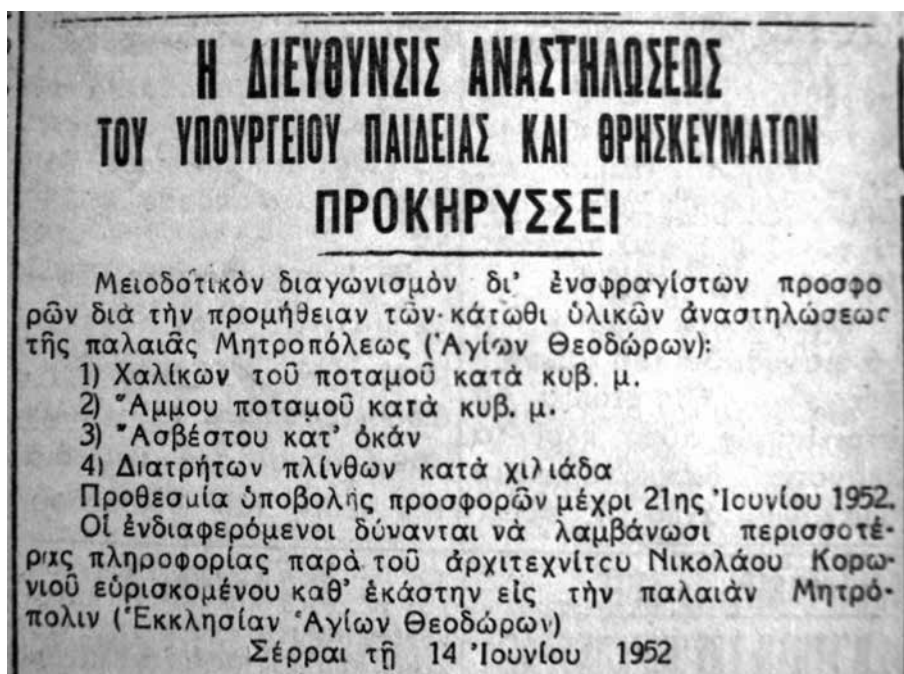
Εικ. 3: Το περίφημο ψηφιδωτό της Κοινωνίας των Αποστόλων των αρχών του 12^{ου} αι., στην κόγχη του ναού των Αγ. Θεοδώρων σε συνθήκες εγκατάλειψης του ναού. Στην φωτογραφία διακρίνεται: 1) η πρόχειρη τοποθέτηση λίθων στα παράθυρα για να συγκρατήσει την είσοδο χώματος και νερού και 2) οι πτώσεις ψηφίδων από την σύνθεση και ασβεστοκονιάματος από τους τοίχους λόγω της εγκατάλειψης του ναού στην υγρασία. Επίσης σε άσπρο πλαίσιο σημειώνεται η θέση στη σύνθεση του σωζόμενου σήμερα ψηφιδωτού του Αποστόλου Ανδρέα στο αρχαιολογικό μουσείο Σερρών. Φωτογραφικό αρχείο ΕΛΙΑ/MIET.

στοιχειώδη φύλαξη¹⁶ του ναού των Αγ. Θεοδώρων, την απομάκρυνση των χωμάτων που ήταν σε επαφή με το ναό και που πάνω τους φύτευαν δένδρα που εισχώρησαν στον τοίχο της κόγχης και κατέστρεψαν το περιώνυμο ψηφιδωτό «Λάβετε φάγετε», που παριστάνει την Κοινωνία (Μετάληψη) των 12 Αποστόλων (εικ. 3), καθώς και για την πρόχειρη

16. Πληροφορίες για φήμες περί πώλησης μερικών μαρμάρων της Μητρόπολης δημοσιεύονται στην εφημερίδα *Η Πρόσδος*, φ. 25/1/1934, σ. 1. Πιο συγκεκριμένα με τίτλο «Δια τον Σεβασμιώτατον» αναγράφονται τα εξής: «Περιήλθεν εις γνώσιν ημών, ότι αρκετά μάρμαρα της Παλαιάς Μητροπόλεως επωλήθησαν εις κάποιον ανεγείροντα οικίαν. Το γεγονός τούτο εμποικι κατάπληξιν, διότι τα μάρμαρα της ερειπωμένης Μητροπόλεως έχουν αρχαιολογικήν αξίαν και αποτελούν κεμήλια διά την πόλιν. Θα ηθέλομεν, ίνα ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης κ. Κωνσταντίνος επιληφθή και εξετάση την υπόθεσιν και εις περίπτωσιν αληθείας των φημών, θέση φραγμόν εις την διαπραττομένην ιεροσυλίαν».

στεγάνωση των τοιχίων του από την υγρασία.

Πιο συγκεκριμένα για την καταστροφή του ψηφιδωτού ο Κ. Παπακυριάκου μας πληροφορεί πως «το ψηφιδωτό αυτό, όπως αναφέρει ο Λαμπάκης, ήταν κατεστραμμένο εν μέρει από τις πίσω επιχώσεις και την υγρασία των ριζών των δένδρων που εισχώρησαν στον τοίχο της κόγχης»¹⁷ και παρακάτω «με πέτρες [τα παιδιά] κτυπούσαν τα ψηφιδωτά για να ριξουν τις ψηφίδες και να τις πουλήσουν στους χρυσοχόους για το χρυσό που είχαν μέσα»¹⁸. Τέλος ο ίδιος συγγραφέας μετά το πέρας της αναστήλωσης του διαστήματος 1936-1952 μας πληροφορεί ότι: «Η αρχαιολογική υπηρεσία αναστήλωσε το μνημείο και το συντηρεί, αλλά στο μέτρο που παρατηρείται έλλειψη μόνιμου φύλακα, φαινόμενα φθοράς και βεβήλωσης του χώρου (από παιδιά που σπάζουν τα τζάμια καθώς και από νέους που τον χρησιμοποιούν ως καταφύγιο συναντήσεων) αποτελούν αναπόφευκτα, όπως και θλιβερά, επακόλουθα»¹⁹.

Εικ. 4: Προκήρυξη προμήθειας υλικού για αναστήλωση της π. Μητρόπολης Σερρών της Διεύθυνσης Αναστήλωσης του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων στις 14.6.1952 επί Ευσταθίου Στίκα (Σερραϊκὸν Βῆμα 16.6.1952).

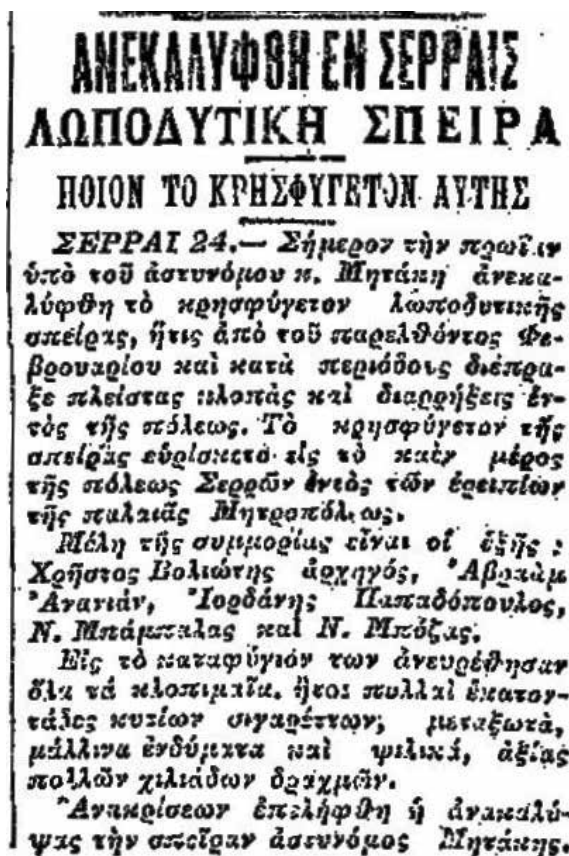
17. Κ. Παπακυριάκου, *Ιστορία Ν. Σερρών*, ὅ.π., σημ. 8., σ. 68.

18. Κ. Παπακυριάκου, *Ιστορία Ν. Σερρών*, ὅ.π., σημ. 8., σ. 69.

19. Κ. Παπακυριάκου, *Ιστορία Ν. Σερρών*, ὅ.π., σημ. 8., σ. 70.

Ο Ναός των Αγίων Θεοδώρων... κρησφύγετο λωποδυτικής σπείρας!

Μέσα σ' αυτή τη ζοφερή πραγματικότητα της εγκατάλειψης του Βυζαντινού ναού από τον τότε μητροπολίτη Σερρών²⁰, το 1926 λωποδυτική σπείρα βρήκε ευκαιρία και χρησιμοποίησε τον ναό ως ... γιάφκα αποθήκευσης των κλεμμένων τους!!

Εικ. 5: Από εφημ. Μακεδονία 25/10/1926 (ψηφιακές συλλογές Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος).

Πράγματι στην εφημερίδα Μακεδονία δημοσιεύεται πρωτοσέλιδο μονόστηλο με τίτλο:

«ΑΝΕΚΑΛΥΦΘΗ ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ ΛΩΠΟΔΥΤΙΚΗ ΣΠΕΙΡΑ» και υπό-τίτλο: «ΠΟΙΟΝ ΤΟ ΚΡΗΣΦΥΓΕΤΟΝ ΑΥΤΗΣ» στο οποίο δημοσιεύονται τα εξής: «ΣΕΡΡΑΙ 24. Σήμερα την πρωίαν υπό του αστυνόμου κ. Μητάκη ανεκαλύφθη το κρησφύγετον λωποδυτικής σπείρας, ήτις από του παρελθόντος Φεβρουαρίου και κατά περιόδους διέπραξε πλείστας κλοπὰς και διαρρήξεις εντός της πόλεως. Το κρησφύγετον της σπείρας ευρίσκεται εις το καέν μέρος της πόλεως Σερρών εντός των ερειπίων της παλαιάς Μητροπόλεως.

Μέλη της συμμορίας

20. Κ. Παπακυριάκου, *Ιστορία Ν. Σερρών*, ό.π., σμμ. 9, σ. 651: «Το οικόπεδο και το οικοδόμημα των Αγίων Θεοδώρων δόθηκε στην αρχαιολογική υπηρεσία και επ' ονόματι αυτής καταγράφηκαν πρόσφατα στο κτηματολόγιο, διότι κατά τη διανομή των οικοπέδων της πόλεως Σερρών το 1925 παραχωρήθηκε στη μητρόπολη ένα μεγάλο οικόπεδο στο βόρειο μέρος της πλατείας Ελευθερίας, στο τετράγωνο που λειτουργούσε άλλοτε ο κινηματογράφος Αλέξανδρος, για να ανεγερθεί εκεί ο νέος μητροπολιτικός ναός και αντί αυτού παραχωρήθηκε ο ναός των Αγίων Θεοδώρων στην αρχαιολογική υπηρεσία που ενδιαφερότο να τον αναστηλώσει. Το οικόπεδο εκείνο πουλήθηκε για να κτιστεί ο νέος μητροπολιτικός ναός» (εικ. 4).

είναι οι εξής: Χρήστος Βολιώτης αρχηγός, Αβραάμ Ανανιάν, Ιορδάνης Παπαδόπουλος, Ν. Μπάμπαλας και Ν. Μπόζας. Είς το καταφύγιόν των ανευρέθησαν όλα τα κλοπιμαία, ήτοι πολλαί εκατοντάδες κυτίων σιγαρέτων, μεταξωτά, μάλλινα ενδύματα και ψιλικά, αξίας πολλών χιλιάδων δραχμών. Ανακρίσεων επελήφθη ο ανακαλύψας την σπείραν αστυνόμος Μητάκης»²¹ (εικ. 5).

Η είδηση, που φυσικό είναι να μοιάζει απίστευτη, έχει το ισχυρό συμβολικό νόημα της πλήρους εγκατάλειψης του ναού στην φθορά του χρόνου από την τοπική θρησκευτική αρχή.

Η πρώτη λειτουργία του 1954, μετά το τέλος της αποκατάστασης της στέγης του ναού των Αγ. Θεοδώρων

Η αναστήλωση του Ορλάνδου πριν το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο δεν είχε προχωρήσει στην αποκατάσταση της στέγης. Η διευθύντρια της 12^{ης} Εφορείας Βυζαντινών αρχαιοτήτων με έδρα την Καβάλα κ. Σταυρούλα Δαδάκη σε σημείωμά της για τον ναό των Αγ. Θεοδώρων στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Πολιτισμού αναφέρει: «Στις εργασίες [αναστήλωσης] τον 1928-1935 τοποθετήθηκε οροφή από μπετόν σε μίμηση της ξυλόστεγης»²². Όμως αδιάφρακτος μάρτυρας είναι η βουλγαρική κάρ-

Εικ. 6: Οι Αγ. Θεόδωροι στη διάρκεια της τρίτης Βουλγαρικής κατοχής των Σερρών 1941-44 σε κάρτα του Βούλγαρου φωτογράφου Angelov (Συλλογή Γιώργου Αψηλίδη).

21. Εφημ. Μακεδονία φ. 25/10/1926, σ. 1.

22. http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1764.

τα του Φωτο Άγγελον (εικ. 6), που εκδόθηκε κατά την τρίτη βουλγαρική κατοχή των Σερρών (1941-44), στην οποία απεικονίζεται, σε πρώτο πλάνο, ο πυρπολημένος παλαιός μητροπολιτικός ναός άνευ στέγης. Σε μεταγενέστερη εμπεριστατωμένη εργασία της η Δαδάκη αναφέρει πως: «... η αναστήλωση στο σώμα του ναού διήρκεσε από το 1938 έως και το 1952 και έγινε δε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση οι εργασίες περιορίστηκαν στο χώρο του Ιερού Βήματος, το οποίο έπαθε και την μικρότερη ζημιά. Ανακατασκευάστηκαν οι στέγες των τρουλίσκων και του Ιερού Βήματος. Στην δεύτερη φάση έγιναν οι ανακτήσεις των τοίχων στον κυρίως ναό και στον νάρθηκα, η ανακατασκευή της στέγης από οπλισμένο σκυρόδεμα, σε μίμηση ξυλοστέγης, η τοποθέτηση των δύο νέων κιόνων»²³ (εικ. 7, 8).

Μετά το τέλος της αναστήλωσης του 1952 με την τοποθέτηση της

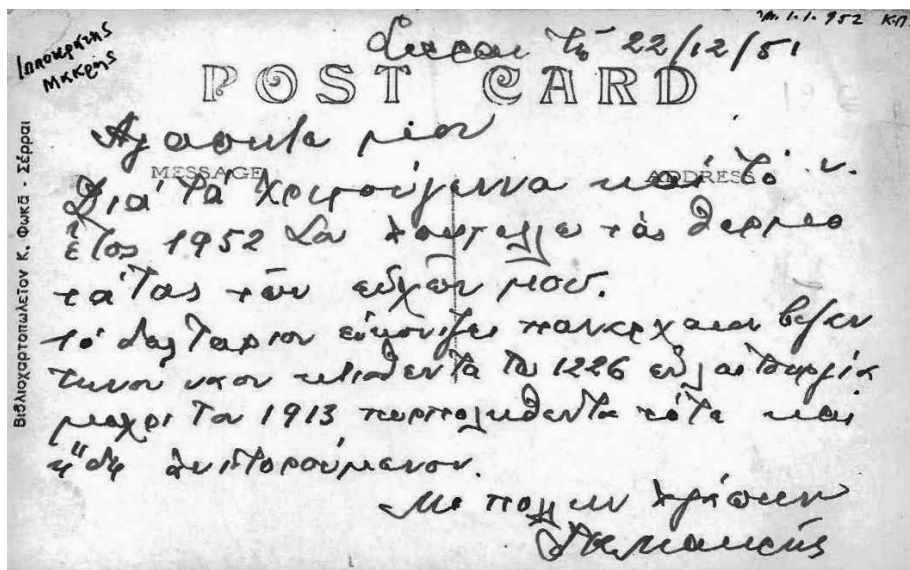
1665-9. ΣΕΡΡΑΙ. Ήρεψια παλαιᾶς Μητροπόλεως

SERRES. Ruines de la vieille Cathédrale
(A. N. 2217-3-9-40)

Εικ. 7: Κάρτα του Σερραϊκού βιβλιοχαρτοπωλείου Κ. Φωκά με τα ερείπια των Αγ. Θεοδώρων το 1950-1 (Συλλογή Δημητρίου Δημούδη).

23. Δαδάκη Σταυρούλα, «Συμβολή στην Οικοδομική Ιστορία του Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών», *Ναός Περικαλλής*, έκδ. Ι.Μ. Σερρών και Νιγρίτης, Σέρρες 2016, σ. 172. Να διευκρινίσουμε εδώ ότι οι δύο φάσεις δεν έγιναν από τον προγραμματισμό της Υπηρεσίας Αναστηλώσεων αλλά λόγω των γενικότερων πολεμικών γεγονότων της εποχής. Πιο συγκεκριμένα η πρώτη φάση που άρχισε από τον Αν. Ουρλάνδο διήρκεσε από το 1938 έως τον Οκτώβρη του 1940, λόγω της κήρυξης του Ελληνοϊταλικού πολέμου. Μετέπειτα 1941-44 είχαμε την τριπλή κατοχή (Γερμανική, Ιταλική και Βουλγαρική) της Ελλάδος και ακολούθησε ο εμφύλιος πόλεμος 1946- Αύγουστος 1949. Με τη λήξη του εμφυλίου και την ανασυγκρότηση των κρατικών υπηρεσιών έχομε την έναρξη της δεύτερης φάσης, 1951 έως τέλη 1952 με υπεύθυνο στον Ευστάθιο Στίκα.

στέγης²⁴ βλέποντας το ναό έρημο και εκφράζοντας την αγάπη τους για το μνημείο²⁵, Σερραίες κυρίες αποφάσισαν την τέλεση λειτουργίας στην παλιά μητρόπολη, με άδεια του Δεσπότη Κωνσταντίνου. Η λει-

Εικ. 8: Πίσω όψη της προηγούμενης κάρτας με κείμενο του Ιπ. Μακρή στις 22-12-1951. «Το δελτάριον εικονίζει πανάρχαιον βυζαντινόν ναόν κτισθέντα το 1226 εν λειτουργία μέχρι του 1913 πυρποληθέντα τότε και ήδη ανιστορούμενον. Με πολλήν αγάπην Ιππ. Μακρός». Η αγάπη, η υπερηφάνεια του Μακρή για τον παλιό μητροπολιτικό ναό και η χαρά για την αναστήλωση του είναι έκδηλη (Συλλογή Δημητρίου Δημοσίου).

24. Η Άννα Χρηστίδου, σχεδιάστρια που εργάστηκε από το 1960 στο Πολεοδομικό Σερρών, υπηρεσία του Υπουργείου Δημοσίων Έργων και ΥΠΕΧΩΔΕ ως τεχνικός υπάλληλος σε τηλεφωνική επικοινωνία μου γνωστοποίησε ότι θυμάται ότι η στέγη κατασκευάστηκε επί δημαρχίας Ευάγγελου Σάββα (17/5/1951 έως 2/11/1952). Επίσης ο Ε. Στίκας στα πρακτικά της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας 1952, γράφει σχετικά: «...Αι στέγαι των τε κλιτών και του νάρθηκος εξετελέσθησαν χάριν του αφλέκτου αυτών, διά σιδηροπαγούς σκυροδέματος, κατ' απομίμιν ξυλίνων ξενκτών, δηλαδή κατά σύστημα εφαρμοσθέν ήδη μετά πολλής επιτυχίας και εν Αγίω Δημητρίω Θεσσαλονίκης» [Καφαταντζής Γεώργιος, *Ο Ναός των Αγίων Θεοδώρων (Παλιά Μητρόπολη)*, έκδ. Ι.Μ. Σερρών και Νιγρίτης, 1993, σ. 25].

25. Την θέληση να αποδοθεί ο ναός στους πιστούς εξέφρασε και η διεύθυνση της τοπικής εφημερίδας *Σεραϊκόν Βήμα* της 12/12/1953, όπου σε πρωτοσέλιδο δίστιχο με τίτλο «Η Ανιστόρησις της Παλαιάς Μητροπόλεως» γράφεται: «Υπό του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων απεστάλη προ έτους και πλέον εις την πόλιν μας αρχιτέκτων μηχανικός ίνα προβή εις την ανιστόρησιν του καταστραφέντος ναού της παλαιάς Μητροπόλεως. Κατ' αρχήν εγένετο μία έναρξις της εργασίας και βραδύτερον ελληνοπρεπέστατα προφανώς διά λόγους πάλιν οικονομίας, η εργασία εσταμάτησε, ενώ είναι απαραίτητος η απόδοσις του Ναού εις το κοινόν. Η πόλις μας στερείται εκκλησιών και λόγω των μεγάλων αποστάσεων πολλοί χριστιανοί κατά τον χειμώνα αποφεύγουν να

τουργία, η πρώτη μετά από 41 χρόνια, πραγματοποιήθηκε την Κυριακή 1/8/1954 και σ' αυτήν ιερούργησε ο Αρχιμανδρίτης της Χ Μεραρχίας Χρυσόστομος. Το ιστορικό γεγονός που ενθάρρυνε τον σερραϊκό λαό, χαιρετίστηκε με έκδηλο ενδιαφέρον και ενθουσιασμό από τον τοπικό τύπο²⁶ και ο λόγος που εκφώνησε μέσα στο ναό ο γιατρός, πολιτικός και λόγιος Ιπποκράτης Μακρής δημοσιεύτηκε αυτούσιος στα τοπικά φύλλα.

Δημοσιεύουμε παρακάτω μία σύντομη αναφορά τοπικής εφημερίδας²⁷ και ολόκληρο τον λόγο του αείμνηστου Ιππ. Μακρή, γιατί πέρα από την «αναγεννησιακή» προσωπικότητά του, ο συγγραφέας μας δίδει πολύτιμες πληροφορίες για την κατάσταση του ναού πριν την αναστήλωση του 1951-52.

«Ως προαναγγείλαμε την παρελθούσαν Κυριακήν πρωτοβουλία Ομίλου Κυριών της πόλεώς μας και άλλων συμπολιτών μας, ετελέσθη η πρώτη θεία λειτουργία εις τον ανιστορηθέντα εν μέρει ιερόν Ναόν των Αγίων Θεοδώρων, παλαιάν Μητρόπολιν των Σερρών. Της θείας λειτουργίας προέστη ο Αρχιμανδρίτης της Μεραρχίας κ. Χρυσόστομος παρηκολούθησαν δε αυτήν εκατοντάδες χριστιανών.

Ο ιερουργήσας Αρχιμανδρίτης κ. Χρυσόστομος ωμίλησεν επί θρησκευτικού θέματος, ο δε συμπολίτης μας ιατρός κ. Ιπποκράτης Μακρής πρωτοστατών πάντοτε εις παρομοίαις φύσεως κοινοφελείς και εθνικάς πράξεις εξεφώνησε τον κατωτέρω λόγον αναφερθείς εις το ιστορικόν της ημέρας και της Εκκλησίας»²⁸.

εκκλησιασθούν. Πρέπει λοιπόν η παλαιά Μητρόπολις να ανιστορηθή και να αποδοθή εις τους χριστιανούς, διότι ευρίσκεται και εις το κέντρον σχεδόν της πόλεως».

26. Η εφημερίδα *Η Πρόδοξ* της 3/8/1954 σ. 1 με τίτλο: «ΥΣΤΕΡΑ ΑΠΟ 41 ΧΡΟΝΙΑ, ΕΤΕΛΕΣΘΗ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗΝ Η ΠΡΩΤΗ ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΕΝΤΑ ΙΕΡΟΝ ΝΑΟΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ» και υπότιτλο: «Ο κ. ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ ΜΑΚΡΗΣ ΩΜΙΛΗΣΕ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΞΙΑΣ ΑΥΤΟΥ». Επίσης το *Σερραϊκόν Βήμα* της 3/8/1954 σ. 1 με τίτλο: «ΤΗΝ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΑΝ ΚΥΡΙΑΚΗΝ ΗΡΧΙΣΕΝ Η ΠΡΩΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΑΛΑΙΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΝΑΟΝ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ - Ο ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ ΕΦΩΤΙΣΘΗ ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΕΝ ΜΕΣΩ ΠΙΣΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ».

27. Ο Ιππ. Μακρής είναι από τους επιφανείς Σερραίους που ήθελαν και πάλεψαν για την αποκατάσταση της παλαιάς Μητρόπολης. Στην εφ. *Σερραϊκό Βήμα* φ. 24/12/1950 στη σ. 1 με τίτλο «Η ΑΝΕΓΕΡΣΙΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ» η διεύθυνση της εφημερίδας γράφει: «Ευρίσκομεν ως πολύ επιτυχημένην την ιδέαν του λογοτέχνου εγκρίτου ιατρού της πόλεώς μας, κ. Ιπποκράτους Μακρή διατυπουμένης εν άρθρω εις τοπικήν συνάδελφον. Κατά τον κ. Μακρήν από το ποσόν των 3 δισεκατομμυρίων δραχ. από το ΤΑΚΕ [Ταμείο Ασφαλίσεως Κλήρου Ελλάδας] διά την ανέγερσιν των καταστραφεισών Εκκλησιών, πρέπει να διατεθή ένα μέρος αυτού διά την επισκευήν του Μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων «πυρποληθείς εν έτει 1913 υπό των Βουλγάρων και έκτοτε παραμεληθείς και καταρρέων ουχί προς έπαινον ημών».

28. Εφημερίδα *Σερραϊκόν Βήμα* 3/8/1954, σ. 1.

Η ομιλία του Ιπποκράτη Μακρή

«Σαράντα ένα περίπου χρόνια, σαράντα ένα χρόνια και ένας ακόμη μήνας διά την ακρίβειαν, επέρασαν αφ' ότου ο ιερός και πάνσεπτος ούτος ναός πυρποληθείς υπό των βουλγάρων κατά το έτος 1913 μεθ' ολοκλήρου της πόλεως Σερρών έπαυσε να λειτουργή αφ' ου προηγουμένως επί 689 χρόνια, δηλαδή από το έτος 1224, ότε εκτίσθη²⁹ υπό την μορφήν που τον βλέπομεν σήμεραν υπό Αγγέλου Θεοδώρου του Κομνηνού, μέχρι του έτους 1913, ότε κατεστράφη, διετέλεσεν ανελλιπώς Μητροπολιτικός ναός της Θεοσώστου επαρχίας των Σερρών, αποτελών σέμνωμα και καύχημα της πόλεως, ανεκτίμητον χριστιανικόν κειμήλιον, εγκαλλώπισμα αρχαιολογικόν σπανίας Βυζαντινής τέχνης και αθάνατον μνημείον της ελληνικής ανδρείας!

Αμέσως μετά την πυρπόλησιν του, κατά το έτος 1913, όταν εκάπνιζεν ακόμη εκηρύχθη αρχαιολογικόν κειμήλιον³⁰ αλλά τα προς προστασίαν αυτού ληφθέντα μέτρα υπήρξαν ανεπαρκή, εις τούτο δε συνετέλεσαν και οι, εις την χώραν ταύτην, ενσκήψαντες πόλεμοι, αι ξενικαί κατοχαί και τα λοιπά συμπαρομαρτούντα δεινά.

Και ούτω, η καταστροφή εξηκολούθει ραγδαία μέχρις εσχάτων, παρά τα ληφθέντα εκάστοτε σπασμωδικά μέτρα. Το σπανίας τέχνης περιώνυμον ψηφιδωτόν αυτού κατέρρευε και εξηφανίζετο υπό αλλοεθνών τινών μεταπρατών αποσπώντων τας λαμπράς ψηφίδας του ίνα τας εμπορευθώσι. Τέλος, μικρόν τεμάχιον αυτού³¹ εσώθη μεταφερθέν εγκαίρως εις το μουσείον της Θεσσαλονίκης όπου μέχρι σήμεραν σώζεται.

Οι τοίχοι του κατέρρευον υπό τα πλήγματα του χρόνου και ανιέρου δολιοφθοράς ήτις εν κρυπτώ και παραβύστω ελάξευε την νύκτα τας βάσεις των μαρμαρίνων κιόνων μέχρις ου προ τριετίας περίπου, μίαν

29. Σήμερα η άποψη της αρχαιολογικής υπηρεσίας είναι ότι ο ναός ιδρύθηκε «στα τέλη του 10^{ου}/αρχές 11^{ου} αιώνα, κατατάσσει τη βασιλική των Αγίων Θεοδώρων στο πλαίσιο της μεσοβυζαντινής ναοδομίας...», Στ. Δαδάκη, ό.π., σμμ. 19, σ. 191.

30. Ο Ιππ. Μακρής ίσως να αναφέρεται σε κάποια απόφαση της Υπηρεσίας Αναστήλωσεων γιατί η κήρυξη του ως αρχαιολογικού μνημείου με επίσημο τρόπο δηλ. με δημοσίευσή του σε ΦΕΚ έγινε το 1962. (ΥΑ/6533/25-5-1962 «Περί κηρύξεως Ιστορικών διατηρητέων μνημείων. Δ' Σέρραι: Παλαιά Μητρόπολις (Άγιοι Θεόδωροι)» (ΦΕΚ 190/Β/26-1962).

31. Εννοεί το ψηφιδωτό με τη μορφή του Απόστολου Ανδρέα. Αναλυτικά για το ψηφιδωτό αυτό καθώς και κάποιων άλλων διασωθέντων μικρών τμημάτων του στην εργασία: Στρατή Αγγελική, «Το Σωζόμενο Ψηφιδωτό του Απόστολου Ανδρέα από την Παλαιά Μητρόπολη Σερρών», *Μακεδονικά* 25 (1985-86) 88-102. Στη σ. 101, η Στρατή αναφέρει: «Γυρνώντας τέλος στον Ανδρέα της Παλαιάς Μητρόπολης Σερρών επιβεβαιώνεται πολύ καλά η πρόοδος που συντελέστηκε στην τεχνοτροπία γενικά του ψηφιδωτού από το δεύτερο μισό του 11^{ου} αιώνα μέχρι και τις αρχές του 12^{ου} αιώνα, εποχή στην οποία ανήκει πιθανότατα το ψηφιδωτό της παλαιάς Μητρόπολης Σερρών».

χειμερινήν νύκτα κατέπεσε μετά πατάγου το βόρειον κλίτος αυτού³² και συνετρίβησαν οι ωραίοι κίονες του εκ χρωματιστού μαρμάρου ήτο δε έτοιμον να πέση και το νότιον κλίτος ότε, χάρις εις κυρίας, αίτινες και έλαβον την πρωτοβουλίαν της σημερινής λειτουργίας, εγνώσθη η δολιοφθορά και ελήφθησαν εν συνεχεία δραστήρια σωστικά μέτρα και εν συνεχεία η Αρχαιολογική Υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας επελήφθη της ανιστορήσεως του ιστορικού τούτου ναού, ην όντως κατά τρόπον στερεώτατον αλλά και θαυμαστόν επετέλεσε αριστοτεχνικώς συγκολήσασα τους θραυσθέντας κίονας και τα κιονόκρανα ώστε ούτοι σχεδόν να μη διακρίνονται ότι εθραύσθησαν, και ούτω οριστικώς πλέον και αμετακλήτως εσώθη το μνημείον τούτο από την φθοράν.

Εις το σημείον τούτο παρεμβαίνουνσι ευλαβεΐς δέσποιναι της πόλεως ημών, γνωσταί και εκ του παρελθόντος ότι ίδια πρωτοβουλία και ιδίαις δαπάναις έσωσαν και ανιστόρησαν το επίσης σπουδαίον χριστιανικόν κειμήλιον της πόλεως ημών, την επί της Ακροπόλεως εκκλησίαν του Αγ. Νικολάου³³, ην υπ' αυτών μόνων ανιστορηθείσαν τη βοθηεία απλού εμπειροτέχνου επήνεσεν εκ των υστέρων και εθαύμασε και η αρμοδία βυζαντινολογική υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας. Μεταξύ των κυριών τούτων είναι, ως ανωτέρω είπομεν και αι αντιληφθείσαι την δολιοφθοράν και γενόμεναι διά τούτο αιτία της σωτηρίας του ανεκτιμήτου τούτου μνημείου δι' ο δίκαιος έπαινος οφείλεται εις αυτάς.

Εις την αίτησιν αυτών περί τελέσεως λειτουργίας εν τω ιερώ τούτω ναώ μετά επαίνων και πολλής προθυμίας συνήνεσε ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης ημών και έδωκε την άδειαν εις τον πανοσιολογιώτατον αρχιμανδρίτην Χρυσόστομον υπηρετούντα εις την ενταύθα Χ Μεραρχίαν να τελέση την θείαν ταύτην μυσταγωγίαν εφ' ω και θερμώς ευχαριστούμεν τόσον την Χ Μεραρχίαν όσον και αυτόν διά την επιτέλεσιν του θεαρέστου τούτου έργου.

32. Στο σημείο αυτό πέρα από την πληροφορία που δίνεται ότι προ τριετίας δηλ. το 1951 κατέπεσε το βόρειο κλίτος του ναού, δεν εξιστορεί ο Μακρής σκόπιμα κτυπήματα της βάσης των κίωνων από αγνώστους, που αναφέρει ο Παπακυριάκου στην εργασία του ό.π. σημ.12. στη σ. 69: Ο δικηγόρος Αθανάσιος Φωτιάδης αναφέρει σε άρθρο του στην "Καθημερινή" στις 15-2-1967, ότι: «άγνωστοι, άγνωστο γιατί, επεχείρησαν να καταρτίψουν και τους κίονας του ναού πελεκώντας τας βάσεις αυτών». Οπότε η πληροφορία αυτή του Φωτιάδη, 15 χρόνια μετά το πέρας της αναστήλωσης του 1952, δεν φαίνεται έγκυρη.

33. Από το σημείο αυτό γνωρίζοντας από κτιτορική επιγραφή του ναού Αγ. Νικολάου Ακροπόλεως Σερρών ότι τον ναό έκτισαν οι κυρίες: «Μαρία Κ. Μαρούλη, Πηνελόπη Τρ. Πολυμέρη, Ευτέρπησ Γ. Ζιώγα και επιμέλεια Βαλσάμου και Ελένης Κυπαρισσιάδου» γνωρίζουμε και τους πρωτεργάτες της πρώτης λειτουργίας του 1954. Επίσης αρκετά στοιχεία για τους νέους κτίτορες του ναού του Αγ. Νικολάου δίνονται στο: Ασπιώτης Ευάγγελος, «Το Ιστορικό της Ανεγέρσεως του επί της Ακροπόλεως των Σερρών Βυζαντινού Ναού του Αγίου Νικολάου», *Σερραϊκά Χρονικά* 9 (1982-3) 129-146.

Ωρισμένως την στιγμήν αυτήν υπερίπτανται πλήρεις χαράς άνωθεν των κεφαλών ημών αι ψυχάι των αιμινήστων κητόρων του ιερού τούτου, των επί επτακόσια περίπου έτη ανακαινιστών αυτού και των καθ' όλον το διάστημα τούτο βαπτισθέντων, νυμφευθέντων, κηδευθέντων και παντοιοτρόπως ιερουργηθέντων εν τω πανσέπτω τούτω ναώ εν ημέραις χαράς και λύπης, εν εορταίς, ικεσίαις, λιτανείαις και δοξολογίαις προς τον Ύψιστον. Εκόπη σήμερον η υπερτεσσαρακονταετής σιγή του ιερού ναού τούτου προς τον Θεόν και προς τας καρδιάς των ανθρώπων και αρχίζει πλέον να λαλή και πρέπει να λαλή, όσο το δυνατόν συχνότερον διά παρακλήσεων, εσπερινών, όρθρων, λειτουργιών και παντός είδους ιερουργιών φωτιζομένων από την μακράν ένδοξον και ευσεβή ιστορίαν του ναού τούτου.

Δεν είναι δε ούτε τυχαίος, ούτε συνήθης ο ναός ούτος αλλά από τους αρχαιότερους, ενδοξότερους και ιστορικωτέρους ναούς της Χριστιανοσύνης. Εκτίσθη, όπως και ανωτέρω είπομεν, υπό Αγγέλου Θεοδώρου του Κομνηνού, Δεσπότη της Ηπείρου, κατά το έτος 1224, ήτοι προ 630 ετών κατόπιν μεγάλης νίκης αυτού κατά των σταυροφόρων παρά την Σκοτούσαν, αποτέλεσμα της οποίας υπήρξε η απελευθέρωσις ολοκλήρου της Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης από των Φράγκων³⁴. Κατόπιν τούτου εισήλθεν εν θριάμβω εις την πόλιν ταύτην, ετέλεσε δοξολογίαν και ευχαριστήρια τω Θεώ, έκτισεν τον ναόν τούτον εις μνήμην των Αγίων Θεοδώρων των οποίων την συνδρομήν εξήτησε προ της μάχης και των οποίων, όπως λέγει η παράδοσις, η οπτασία

34. Στο σημείο αυτό ο Ιπλ. Μακρής υιοθετεί την άποψη του Π. Πέννα, όπως εκφράσθηκε στο βιβλίον του *Ιστορία των Σερρών*, ό.π. σημ.6, σ. 484-5. Η πρώτη έκδοσις του βιβλίου του Πέννα έγινε το 1938 και το σχετικό απόσπασμα είναι στη σ. 180. Η κ. Δαδάκη, στην εργασία της σημ. 18, στη σ. 168 αναφέρει: «Ασφαλή τεκμήρια για την ίδρυσιν του ναού δεν διαθέτουμε. Μια σειρά μολυβδοβούλλων του 11^{ου}-12^{ου} αιώνα, που ανήκουν σε μητροπολίτες Σερρών και έχουν στην μια όψη τους τον άγιο Θεόδωρο έχει θεωρηθεί ότι αποτελούν έμμεση μνεία της ύπαρξης ναού προς τιμή του Αγίου Θεοδώρου τον 11^ο αιώνα». Επίσης ο ναός των Αγ. Θεοδώρων αναφέρεται στο κείμενο του Πεδιάσιμου του 14^{ου} αιώνα, το οποίο μας πληροφορεί για θαύμα που συνέβη το 13^ο αιώνα και συγκεκριμένα στα 1255, όταν ο Θεόδωρος Β' Λάσκαρης, κατά την εκστρατεία του για ανακατάληψη του Μελενίκου, είδε σε όραμα τους Αγίους Θεοδώρους. Οπότε επιστρέφοντας στις Σέρρες μετέβη στο ναό των Αγ. Θεοδώρων και έδωσε εντολή να δοθεί ποσότητα χρυσού και ασημιού σε χρυσοκόους για να στολίσουν τις εικόνες των Αγ. Θεοδώρων. Στο σημείο αυτό, πέρα από την σημαντική πηγή του Πεδιάσιμου για ύπαρξη ήδη ναού Αγ. Θεοδώρων στις Σέρρες το 1255, τίθεται ένα θέμα όσο αφορά το χαρακτηρισμό από τον Πεδιάσιμο, της κατάληψης του φρουρίου του Μελενίκου ως θαύματος. Για να μη μακρηγορήσουμε σε αντιπαραθέσεις να αναφέρουμε στους αναγνώστες δύο στοιχεία: 1) ότι ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Β' Λάσκαρης έπασχε από επιληψία βαρείας μορφής και 2) οι εχθροί που κατείχαν το φρούριο του Μελενίκου ήταν Βούλγαροι, οι οποίοι ως γνωστό από το 865 με πρωτοβουλία του ηγεμόνα τους Μπορίς του Α' υιοθέτησαν τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό.

προηγείτο των στρατευμάτων και ενεθάρρυνε τους μαχομένους.

Αλλά η ιστορία του ναού τούτου δεν αρχίζει από εδώ, είναι πολύ αρχαιότερα. Είναι χίλια πεντακόσια περίπου χρόνια όταν ευσεβής σκαπάνη έσκαπτε το χώμα εις τον τόπον τούτον διά να κτίση παλαιο-χριστιανικόν ναόν, τον οποίον και έκτισε όπως η παράδοσις λέγει και η αρχαιολογία μαρτυρεί, καθώς και παρά τον ναόν υπόγειος κατακόμβη και το αποκαλυφθέν ευρύχωρον κατά τας ημέρας αυτάς υπόγειον εκκλησιδίον το οποίον βεβαίως είναι σημαντικώς αρχαιότερον.

Τοιούτου λοιπόν μνημείου είμεθα κάτοχοι και υπέρτατον καθήκον έχομεν όλοι να εργασθώμεν με όλας μας τας δυνάμεις και τον ενθουσιασμόν και να το αποκαταστήσωμεν εις την προτέραν δόξαν του και λαμπρότητα. Γένοιτο!

ΙΠΠΙ. ΜΑΚΡΗΣ»³⁵

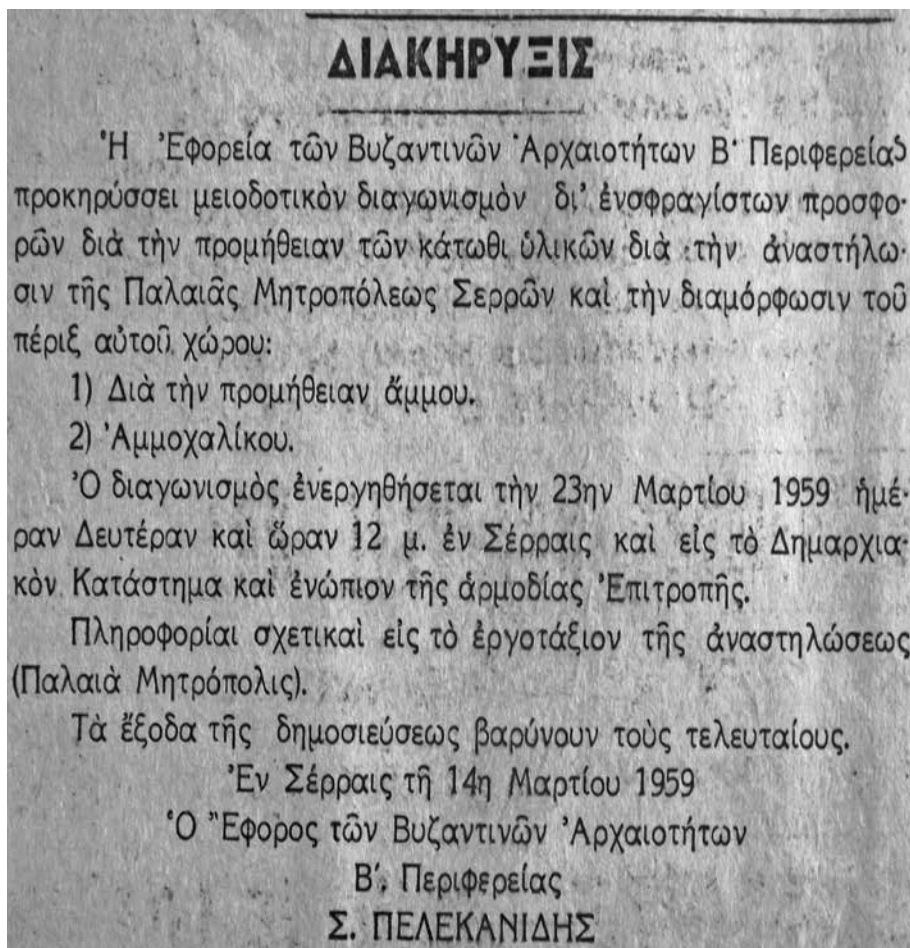
Η παλιά Μητρόπολη τη δεκαετία του 1960

Η πορεία αναστήλωσης του ναού και διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου συνεχίστηκε και το 1959 υπό την ευθύνη του εφόρου Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Β΄ Περιφέρειας κ. Στυλιανού Πελεκανίδη³⁶ (εικ. 9). Ο ναός λειτουργούσε μια φορά μόνο το χρόνο στη γιορτή των Αγίων Θεοδώρων. Από το 1961 επικράτησε να γίνεται και περιφορά των λειψάνων των Αγίων Θεοδώρων.

Πράγματι όπως διαβάζουμε από δημοσίευση τοπικής εφημερίδας με τίτλο «Με θρησκευτική λαμπρότητα και πάσαν επισημότητα εγένετο χθες η λιτάνευση της αγίας κάρας των άλλοτε πολιούχων εορταζόντων Αγίων Θεοδώρων», «συμφώνως με το εκδοθέν πρόγραμμα πανηγυρισμού υπό της Εκκλησιαστικής Επιτροπής του Ιερού Βυζαντινού Ναού

35. Ευχαριστώ τον φιλόλογο και προϊστάμενο των Γ.Α.Κ. Ν. Σερρών Γιάννη Τσαρούχα γιατί αποκατέστησε ορισμένες λέξεις του κειμένου του Μακρή που δεν φαινόταν από το κείμενο της τοπικής εφημερίδας και επιμελήθηκε των στίξεων του κειμένου.

36. «Πελεκανίδης, Στυλιανός: καθηγητής της Βυζαντινής Αρχαιολογίας στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (γεννήθηκε το 1909 στην Κωνσταντινούπολη). Σπούδασε στην Θεολογική Σχολή Χάλκης και στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου του Βερολίνου (1934-1939), όπου ειδικεύθηκε στην Χριστιανική και στην Βυζαντινή Αρχαιολογία και ανακηρύχθηκε διδάκτωρ με την διατριβή *Τα παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα της Ελλάδος*. Διορίστηκε έφορος αρχαιοτήτων Βορείου Ελλάδος (1943) και εργάστηκε για μια εικοσαετία περίπου στην επισήμανση και στις ανασκαφές σπουδαίων μνημείων της περιοχής (Επταύργιο Θεσσαλονίκης, Βασιλική extra muros των Φιλίππων, χριστιανικά κτίσματα Δίου κ.ά.). Επέβλεψε την αναστήλωση της Βασιλικής του Αγίου Δημητρίου, τον καθαρισμό των ψηφιδωτών της Αγίας Σοφίας και της Ροτόντας του Αγίου Γεωργίου, τις ανασκαφές μεγάλων τμημάτων των τειχών της Θεσσαλονίκης κ.ά. Το 1962 εξελέγη έκτακτος και το 1965 τακτικός καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας στην φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης». *Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, τόμ. 48, έκδ. 1990, Λήμμα Πελεκανίδης Στυλιανός.

Εικ. 9: Διακήρυξη για ἀναστήλωση παλαιᾶς Μητροπόλεως το 1959 ἀπὸ τον Στ. Πελεκανίδη (Εφημ. Σερραϊκὸν Βῆμα 15/3/1959).

των Ἁγίων Θεοδώρων, χθες παραμονὴν τῆς εορτῆς των ἐγένετο περὶ ὥραν 4.30 επίσημος λιτάνευσις τῆς Ἁγίας Κάρας καὶ εικόνας των Ἁγίων Θεοδώρων προεξάρχοντος του Πανοσ. Αρχιμανδρίτου Πρωτοσυγγέλου τῆς Ι. ημῶν Μητροπόλεως κ. Δοχειαρίτου ἀκολουθούσης πλειάδος ιερέων τῆς πόλεώς μας καὶ πλήθους φιλεόρθων χριστιανῶν. Τμήμα στρατοῦ καὶ ἡ μουσικὴ τῆς Χ Μεραρχίας ἀπέδιδον τιμὰς καὶ συνέβαλον εἰς τὸν πανηγυρισμὸν τῆς θρησκευτικῆς ταύτης τελετῆς... Μετὰ τὴν λιτάνευσιν ἐψάλη εἰς τὸν πανηγυρίζοντα Ἱερὸν Ναὸν των Ἁγ. Θεοδώρων ἡ ἀκολουθία των χαιρετισμῶν τῆς Θεοτόκου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐτελέσθη Πανηγυρικὸς Ἑσπερινὸς μετ' ἀρτοκλασίας καὶ θείου κηρύγματος ὑπὸ

του Ιεροκλήρυκος Κ. Σκανδάλη...»³⁷.

Επίσης όπως μας πληροφορεί ο Κ. Παπακυριάκος «για μερικά χρόνια γινόταν στις 29 Μαΐου μνημόσυνο στη μνήμη των πεσόντων κατά την αποφράδα ημέρα της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης. Ο ναός παραμένει κλειστός όλο το χρόνο και είναι αδύνατο να τον επισκεφθεί κανείς αν δεν επικοινωνήσει πρώτα με τους αρχαιοφύλακες του μουσείου Σερρών. Γι' αυτό ακριβώς το 1968, υπό την ιδιότητα του έκτακτου επιμελητή αρχαιοτήτων του νομού Σερρών, υπέβαλε ο γράφων αίτημα στον τότε Μητροπολίτη Κωνσταντίνο Καρδαμένη ζητώντας να κινηθούν οι δέουσες διαδικασίες ώστε να περιέλθει ο ναός στην Ιερά Μητρόπολη της πόλης και να αποδοθεί έτσι εν συνεχεία στη δημόσια λατρεία. Το σχετικό αίτημα όμως δεν έγινε δεκτό, με επιχειρηματολογία στηριγμένη κυρίως στο γεγονός του ότι κατ' αυτόν τον τρόπο θα δημιουργούνταν ο κίνδυνος να στραφεί το ενδιαφέρον των Σερραίων στην Παλαιά Μητρόπολη, με αποτέλεσμα να μην αποπερατωθεί η Νέα»³⁸.

Η παλιά Μητρόπολη ως χώρος λόγιας μουσικής

Μεταγενέστερα τη δεκαετία του '80, στο ναό οργανώθηκαν δύο συναυλίες της Μικτής Χορωδίας Σερρών με ρεπερτόριο λόγιας (κλασικής, πολυφωνικής) μουσικής, υπό τη διεύθυνση του Χρήστου Σταματίου και οργάνωση του Γιώργου Αγγειοπλάστη.

Η πρώτη πραγματοποιήθηκε στις 26 Απριλίου 1983 ενόψει των εορτών του Πάσχα και σύμφωνα με θριαμβευτικό σημείωμα της Έφης Χατζηδημητρίου σε τοπική εφημερίδα: «*Εντυπωσιακή υπήρξε η εμφάνιση της μικτής χορωδίας Σερρών, προχθές, η οποία τραγούδησε έργα σοβαρής χορωδιακής μουσικής, στην παλιά Μητρόπολη.*

Οι σεμνοί χορωδοί με διευθυντή τον γνωστό μαέστρο Χρ. Σταματίου, γίναν ιδεώδεις “υπάλληλοι” μιας ιδέας: της εκτέλεσης χορωδιακών αποσπασμάτων μεγάλων συνθετών μέσα σ' έναν χώρο ιδανικό για να βοηθήσει τον κόσμο να δεχθεί έργα ανάλογης υφής.

Στην εκκλησία των Αγίων Θεοδώρων ο καλλίφωνος χορός άρχισε να ψάλει “αργά και μετά μέλους” με θρησκευτική κατάνυξη και καλλιτεχνική συγκίνηση την “Δέηση” του Γκαμπριέλλι. Συνέχισε με τον “Εσπερινό” και τον “Ύμνο προς τον θεό” του ανυπέροβλητου και αποστόλου της πανανθρώπινης συναδέλφωσης Μπετόβεν, ενώ νιώσαμε την συγκίνηση που αναδίνει ο Μπαχ στα έργα του όταν ακούσαμε το “Μπενεντίξιον”. Απολαύσαμε την “Προσευχή” του θείκου και αγαπημέ-

37. Εφημ. *Η Πρόσδος*, φ. 13/3/1965, σ. 1.

38. Κ. Παπακυριάκου, «Ο Παλαιός Μητροπολιτικός Ναός Σερρών: Ο Ναός των Αγίων Θεοδώρων», *Σίρις* 3 (1992) 70-71.

νου παιδιού των Μουσών Μότσαρτ που πέρασε απ' τον αιώνα του σαν άρπα αιολική, η οποία έπαλε πειθήνια σ' όλες θωπιές που την άγγιζαν, τον "θρύλο" του καινοτόμου συνθέτη Τσαϊκόφσκυ, στην "Παράφραση Η΄ ψαλμού" του Μπορτνιάσκι, την "Αίνεση" του Αργ. Τσιτίνη³⁹ (δικηγόρου) σε ά εκτέλεση που έκανε αίσθηση στο κοινό και ένα χορικό απ' την 2η Γερμανική Λειτουργία του Σούμπερτ που παίζοντας τον ρόλο μιας βιόλας ντ' αμόρε, χρησιμοποίησε μια μουσική γλώσσα αξιοθαύμαστη, πλημμυρισμένη από συναρπαστικά αρμονικά ευρήματα. Συνέχισε με την σύνθεση του Χρ. Σταματίου "Τα σήμαντρα" που παρουσίαζε μεγάλη ποικιλία στην αρμονία, στο χρώμα και στο ρυθμό. Τελείωσε με χορικά από δύο ορατόρια του μύστη της ουράνιας μουσικής Χαίντελ, από τα οποία το πρώτο ήταν απ' το ορατόριο "Ιούδας Μακκαβαίος" που συνέθεσε μέσα σε 32 μέρες προς τιμήν του βασιλιά της Αγγλίας που γύριζε νικητής στο Λονδίνο και το δεύτερο από το ορατόριο "Σαμψών".

Αναμφίβολα ήταν ένα πρόγραμμα πολύ δύσκολο, με πολλές απαιτήσεις που παρουσιάστηκε από μια χορωδία που φάνηκε πώς έχει πολλές δυνατότητες χάρη και στην καθοδήγηση του εξαίσιου μαέστρου Χρ. Σταματίου. Πρέπει να σημειωθεί δε, ότι η χορωδία ήταν *a cappella*.

Αξίζει πραγματικά ένας έπαινος στην θαυμάσια προσπάθεια του Χρ. Σταματίου και των χορωδών που είχαν την ιδέα να τραγουδήσουν στην παλιά Μητρόπολη των Σερρών λίγες μέρες πριν από το Πάσχα σοβαρή χορωδιακή μουσική και ταυτόχρονα να συμβάλουν στην διάδοσή της στον τόπο μας»⁴⁰.

Η δεύτερη πραγματοποιήθηκε την Πέμπτη 21 Ιουνίου 1984, στο πλαίσιο εορτασμού της «Πανευρωπαϊκής Ημέρας της Μουσικής» που καθιερώθηκε από τη Γαλλία και την ενστερνίσθηκαν 20 κράτη, ανάμεσα στα οποία και η χώρα μας. Για την εκδήλωση, που άνοιγε ουσιαστικά το πρόγραμμα εορτασμού για τα 71 χρόνια της απελευθέρωσης

39. Ο Σερραίος δικηγόρος Αργύριος Τσιτίνης, που ζούσε στη Θεσσαλονίκη, προσκλήθηκε να παρακολουθήσει την εκδήλωση και στην εφημερίδα *Η Πρόσδος* της 4/5/1983 σ.1 έγραψε: «Θέλω να σας εκφράσω την συγκίνηση που με προσκαλέσατε και την ευγνωμοσύνη που αισθάνομαι για τη χθεσινή πραγματικά όμορφη και πετυχημένη εκδήλωση - προσφορά της «μικτής χορωδίας Σερρών». Την εικόνα που παρουσίασε η συναυλία στη παλιά μητρόπολη των Σερρών, την συναντά κανείς στα προηγμένα μουσικά ευρωπαϊκά κέντρα όπου την καλή μουσική δεν την γεύονται οι λίγοι αλλά την υπηρετούν και την χαίρονται οι πολλοί. Ήταν για μένα μεγάλη η χαρά, το ότι διελάβαμε την «Αίνεση» στο ρεπερτόριο και μεγάλη ικανοποίηση η ευτυχής εκτέλεση του έργου και μάλιστα σε πρώτη εκτέλεση. Ομολογώ πως η ευτυχία ξεπέρασε κάθε προσδοκία μου και πραγματικά θαύμασα την εκτέλεση από τις και τους χορωδούς με τη διεύθυνση του καθηγητή κ. Χρ. Σταματίου για τον οποίον αισθάνομαι βαθύ σεβασμό...».

40. Εφημ. *Η Πρόσδος*, φ. 28/4/1983, σ. 1.

Εικ. 10: Πρόσκληση για την εμφάνιση της Μικτής Χορωδίας Σερρών μέσα στην παλαιά Μητρόπολη στις 21/6/1984 στο πλαίσιο των εορτασμών για την απελευθέρωση των Σερρών (Αρχείο Γ. Αγγειοπλάστη).

των Σερρών⁴¹, σε πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Η Πρόοδος* με τίτλο «ΓΙΟΡΤΑΣΘΗΚΕ Η ΠΑΝΕΥΡΩΠΑΪΚΗ “ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ”» αναφέρονται από τον Σ.Κ.⁴² ότι: «...Παρουσία του Σεβασμιώτατου Μητροπολίτη μας κ.κ. Μαξίμου, του Δημάρχου Σερρών κ. Γεωργούλα, άλλων υπηρεσιακών παραγόντων, επιστημόνων, εκπαιδευτικών και λοιπών φιλομούσων δόθηκε το βράδυ της Πέμπτης (21-6-84) η συναυλία της “Μικτής Χορωδίας Σερρών”⁴³ μέσα στον παλιό Μητροπολιτικό ναό ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ... Το πρόγραμμα της χορωδίας περιλάμβανε ύμνους, χορικά, ψαλμούς⁴⁴ κ.λπ. και κάτω από την διεύθυνση του πα-

41. Εφημερίδα *Παρατηρητής*, φ. 20/6/1984, σ. 2.

42. Μάλλον Σταύρο Κοταμανίδη.

43. Σημειώνουμε ότι σύμφωνα με το ίδιο δημοσίευμα (*Εφημ. Η Πρόοδος* 24/6/1984, σ. 1) αναφέρεται: «η Μικτή Χορωδία Σερρών με σαράντα περίπου μέλη (άνδρες - γυναίκες) βρίσκεται κάτω από τις φροντίδες του συλλόγου Νιγριτινών Σερρών “Η ΝΙΓΡΙΤΑ”».

44. Το αναλυτικό πρόγραμμα δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Παρατηρητής* 21/6/1984, σ. 2, στο οποίο αναφέρονται: «Α΄ Μέρος: Ύμνος προς το Θεό-Μπετόβεν, Μπενεντίξιον-Μπαχ,

Εικ. 11: Η Μικτή Χορωδία Σερρών στις 21/6/1984 εκτελώντας ρεπερτόριο λόγιας μουσικής μέσα στην παλαιά Μητρόπολη Σερρών υπό τη διεύθυνση του μαέστρου Χρ. Σταματίου (Αρχείο Γ. Αγγειοπλάστη).

λαίμαχου και έμπειρου μαέστρου Χρήστου Σταματίου εκτελέστηκε άψογα, γοητεύοντας τους ακροατές»⁴⁵ (εικ. 10 και 11).

Επίλογος

Αργότερα επί αρχιερατείας του μητροπολίτη Μαξίμου ζητήθηκε το 1988 από την 12η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων που έδρευε στην Καβάλα να αποδοθεί ο ναός στη δημόσια λατρεία. Η Εφορία ενέκρινε το αίτημα. Το 1990 με υπουργική απόφαση⁴⁶ εγκρίθηκε η τέλεση ακολουθιών και λειτουργιών στον Ιερό ναό των Αγίων Θεοδώρων και επίσης το ίδιο έτος ανακηρύχθηκε προσκυνηματικός και εγκρίθηκε κανονισμός λειτουργίας του⁴⁷ (εικ. 12). Από τότε οι εργασίες, δύσκολες και πο-

Θρύλος-Τσαϊκόφσκυ, Εσπερινός-Μπετόβεν, Τροπάριο Κασσιανής-Πολυκράτη. Β΄ Μέρος: Σαμψών-χορικό-Χαίντελ, Δέση-Γκαμπριέλλι, Αίνεση-Αργ. Τσιτίνη, Παράφραση Η΄ Ψαλμού-Μπορτινιάνσκυ, Ιουδάς Μακκαβαίο-χορικό-Χαίντελ, Μεσσίας Αλληλουσία-Χαίντελ».

45. Εφημερίδα *Η Πρόσδος*, φ. 24/6/1984, σ. 1.

46. Αναλυτικά στοιχεία για την αλληλογραφία Μητροπολίτη Σερρών, με τη 12^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων του Υπουργού Πολιτισμού δημοσιεύονται στο βιβλίο Γ. Καφταντζής, *Ο Ναός των Αγ. Θεοδώρων Σερρών*, ό.π., σσ. 28-29, σημ. 22.

47. ΦΕΚ 153 /Α /21-11-1990.

λυδάπανες, προχώρησαν με γρήγορο ρυθμό (αποχωματώσεις, αφυδάτωση, επιχρίσματα, κεραμιώσεις, εγκαταστάσεις ηλεκτροφωτισμού κ.λπ.).

Τέλος με τα εγκαίνια του ναού την Κυριακή 31 Οκτωβρίου 1993 και την πράξη επανακαθιερώσεως των Αγίων Θεοδώρων το 2013, ως καθεδρικού ναού της εκκλησίας των Σερρών, «συνυφαίνεται η ιστορία και λειτουργία του ναού με τη ζωή των κατοίκων της πόλης των Σερρών

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 50/1990 (4)

Περί λειτουργίας, διοικήσεως και διαχειρίσεως του Ιερού Προσκυνηματικού Ναού Αγίων Θεοδώρων Σερρών (Παλαιού Μητροπολιτικού) της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης.

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Έχουσα υπόψιν:

1. Τας διατάξεις του άρθρου 59 του Ν. 590/1977.
 2. Την υπ' αριθμ. 544/20.6.1990 πρότασιν του Σεβασμ. Μητροπολίτου Σερρών και Νιγρίτης Μαξίμου.
 3. Την από 28.8.1990 απόφασιν της Δ.Ι.Σ.
 4. Την από 5.10.1990 Απόφασιν Αυτής, ψηφίζει:
- Τον υπ' αριθμ. 50/1990 ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΝ, έχοντα ούτω:

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 50/1990

«Περί λειτουργίας, διοικήσεως και διαχειρίσεως του Ιερού Προσκυνηματικού Ναού Αγίων Θεοδώρων Σερρών (Παλαιού Μητροπολιτικού) της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης».

Άρθρο 1

Ο Ιερός Ναός Αγίων Θεοδώρων Σερρών (Παλαιός Μητροπολιτικός), που ανεκηρύχθη Προσκυνηματικός με την υπ' αριθ. 214/8/16.5.1990 Πράξη του Μητροπολιτικού Συμβουλίου, αποτελεί Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου (Ν.Π.Ι.Δ) με την επωνυμία «ΙΕΡΟΣ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ ΣΕΡΡΩΝ» και έχει δική του κυκλική σφραγίδα, που φέρει στη μέση το σχήμα του Τιμίου Σταυρού και κυκλικά τις λέξεις της επωνυμίας του.

Εικ. 12: Η δημοσίευση στο ΦΕΚ το 1990 του Κανονισμού λειτουργίας του Ιερού Προσκυνηματικού Ναού Αγίων Θεοδώρων και του πρώτου άρθρου του.

καθρεπτίζοντας κατά τρόπο δραματικό τη μαρτυρική πορεία τους στο διάβα των αιώνων»⁴⁸.

Εικ. 13: Η ανακαινισμένη παλαιά Μητρόπολη πριν την κατεδάφιση του καμπαναριού (1952-1955) με πρώτο φόντο κοπάδι αρνιών που βόσκουν!! (Από συλλογή Χριστόφορου Μελλίδη).

48. Γ. Καφαντζίς, ό.π., σ. 29, σημ. 22.

VASILIOS GIANNOGLOYDIS

ST. THEODORI CHURCH OF SERRES:
ASPECTS OF THEIR HISTORY IN THE 20TH CENTURY

Abstract

The church of Agioi Theodoroi (Old Metropolis) of Serres was erected at the core of the «castle» of Serres in the late 10th - early 11th century, in the place of the large basilica of the 6th century. The temple was damaged by a fire on 29th June 1849, and was additionally burnt down by the Bulgarians (like most of the city) during the city's liberation on 28th -29th June 1913.

In the work, aspects of the church's history in the 20th century are being developed. Metropolitan Megreli's responsibility for the abandonment of the temple is first mentioned, to the point where the temple became ... a hideaway by a gang of rogues. The first function of the temple is realised in 1954, immediately after the restoration of the temple roof. Then, the operation of the old Metropolis in the 1960s is examined. Finally, the use of the temple as a ground for literary music in the 1980s is developed.

ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΗΣ

ΤΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΜΟΥΣΙΚΩΝ
ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1950-1955

Ο κατάλογος των Εισερχομένων εγγράφων

Στο αρχείο του Σερραίου μαντολινίστα Απόστολου Αδαμίδα (1908-1979), μέλους της μεγάλης μαντολινάτας του «Ορφέα» Σερρών κατά τη δεκαετία του 1950 αλλά και της περιώνυμης φιλαρμονικής του ομίλου ακόμα από την περίοδο του Μεσοπολέμου¹, βρέθηκε, διατηρημένος σε άριστη κατάσταση, ο φάκελος 68 Εισερχομένων εγγράφων από την *Αλληλογραφία* του πρώτου επαγγελματικού σερραϊκού μουσικού σωματείου με την επωνυμία «Σύλλογος Μουσικών Βορείου Ελλάδος [εφεξής: Σ.Μ.Β.Ε.] - Παράρτημα Νομού Σερρών».

Ο Σ.Μ.Β.Ε. είναι η συνέχεια του παλιού επαγγελματικού σωματείου της Θεσσαλονίκης, που από το 1922 ήταν αναγνωρισμένο και γνωστό ως «Σύλλογος Μουσικών Θεσσαλονίκης» [εφεξής: Σ.Μ.Θ.]. Η απόφαση για την αλλαγή του τίτλου πάρθηκε με αποφάσεις γενικών

1. Η φιλαρμονική του Δήμου Σερρών οργανώθηκε αμέσως μετά τον πόλεμο του 1940. Αποτελεί, ουσιαστικά, τη συνέχεια της προπολεμικής φιλαρμονικής του «Ορφέα». Το 1948 αγοράστηκαν οι νέες στολές (δήμαρχος ο Αθαν. Παπαδόπουλος). Από το 1951, με την επιστροφή του στις Σέρρες, μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1960 τη διδασκαλία της θεωρίας της μουσικής, την οργανογνωσία κ.λπ. είχε ο Χρήστος Π. Σταματίου (Σέρρες 1909-27.8.1998). Το 1957 η Νομαρχία Σερρών αποδέχεται απόφαση του Δήμου για τη σύσταση «Συνεργείου Φιλαρμονικής». Είναι η χρονιά που το Δημοτικό Συμβούλιο ανακοινώνει στον τοπικό τύπο την απόφαση «περί δωρεάν εκμαθήσεως μουσικών οργάνων υπό εφήβων της πόλεως Σερρών, προς αρτιωτέραν επάνδρωσιν της φιλαρμονικής» με μουσικοδιδάσκαλο το Χρ. Σταματίου (Γ.Α.Κ. Νομού Σερρών, φάκ. Γ15/1957). Στο διάστημα αυτό η φιλαρμονική, με διευθυντή τον ίδιο ή επικεφαλής το Δημήτριο Μικρούλη (Σέρρες 1905-1961), καταγράφει στο ενεργητικό της εντυπωσιακές εμφανίσεις, τις γνωστές «πλατείες», στα κεντρικά σημεία της πόλης αλλά και στις απόμακρες γειτονιές παρουσιάζοντας αποσπάσματα κλασικών έργων σε μεταγραφή του ίδιου και ελεύθερες συνθέσεις του. Τα μέλη της ήταν, στο μεγαλύτερο ποσοστό, φτωχοί βιοπαλαιστές (Γ. Αγγελιοπλάστη - Χρ. Παπαδόπουλου, *Η μουσική στις Σέρρες από τις αρχές του εικοστού αιώνα μέχρι σήμερα*, Σέρρες 1986, 63).

συνελεύσεων των μελών του διαδοχικά στις 20.1.1950, 20.4.1951 και 9.5.1952. Διατηρούσε όμως, όπως πιστοποιείται από τα εισερχόμενα έγγραφα, προφανώς άτυπα, την παλιά ονομασία, τουλάχιστον μέχρι και τον Ιούλιο του 1952. Τροποποίηση του καταστατικού τού σωματείου ως Σ.Μ.Θ. πραγματοποιήθηκε επί προεδρίας του Σερραίου φλαουτίστα και δραστήριου τότε παράγοντα της Θεσσαλονίκης Αθανασίου Φιδετζή (Σέρρες 1906-Αθήνα 15.3.1999) την 20.8.1945². Ανάμεσα στους σκοπούς του σωματείου περιλαμβάνονταν η επαγγελματική αλληλεγγύη των μελών, η εξεύρεση εργασίας, η ανασύσταση της Συμφωνικής Ορχήστρας, η οργάνωση μπάντας και ορχήστρας τζαζ, η ίδρυση παραρτημάτων σε πόλεις της Μακεδονίας και, τέλος, η ένταξη όλων των μελών των φιλαρμονικών των μακεδονικών πόλεων Θεσσαλονίκης, Σερρών, Καβάλας, Ξάνθης ως υπαλλήλων Ν.Π.Δ.Δ.

Το Μάρτιο του 1950 ο σύλλογος -πρόεδρος ο Στέφανος Βέζος³ και από τον Αύγουστο του 1952 μέχρι και το τέλος του 1955 ο Αντώνιος Σπάθης⁴, μετά από σύσταση του Καβαλιώτη μουσικού Εμμανουήλ Βαλιάνου, προτείνει την εγγραφή στο σωματείο του Σερραίου βιολονίστα Κώστα Σταυρόπουλου⁵. Στη δακτυλόγραφη επιστολή της 9.3.1950

2. Ο Σερραίος φλαουτίστας Αθανάσιος Φιδετζής, πατέρας του διακεκριμένου μαέστρου Βύρωνα Φιδετζή (Θεσ/νίκη 1945), ήταν μέλος της ορχήστρας εγχόρδων του «Ορφέα» Σερρών από το 1920 μέχρι και το 1936. Στο Σύλλογο Μουσικών Θεσ/νίκης εντάχθηκε το 1927. Από το 1935 διετέλεσε μέλος του Δ.Σ., γραμματέας και πολλά χρόνια πρόεδρος. Περισσότερα για τη ζωή και τη δράση του στην εργασία μας «Αναμνήσεις από τις καλλιτεχνικές δραστηριότητες των πολιτιστικών συλλόγων της πόλεως Σερρών κατά την περίοδο 1920 έως 1936. Μία επιστολή του Αθανασίου Φιδετζή στα 1986», *Σερραϊκά Σύμμεικτα*, έκδ. της Εταιρείας Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ), τόμ. πρώτος, Σέρρες 2010, σσ. 179-196, κυκλοφορία και σε ανάπτυπο.

3. Σύμφωνα με τον Τάκη Καλογερόπουλο, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής* 1 (1998) 348, ο Στέφανος Βέζος, παλιός Μικρασιάτης «τροβαδούρος», γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1905. Μετά την καταστροφή ήρθε στην Ελλάδα. Κατά τη δεκαετία του '30 ηχογράφησε στο Ραδιοσταθμό της Θεσ/νίκης ορισμένα γνωστά συμφωνικά τραγούδια (*Καμωματού, Δεν σε θέλω πια, Μια Συμυρνιά στο παραθύρι, Μπαμπίνα, Έχει η Σμύρνη ζωγραφιάς, Μπουρνόβα, Με τρέλλανες, Κορδελιώτισσα* κ.λπ.), που κυκλοφόρησαν σε 2 δίσκους: *Συμυρνεία Τραγούδια Νο 1* (1980) και *Νο 2* (1982).

4. Ο Αντώνιος Σπάθης ήταν γιος του συνθέτη και μουσικοδιδάσκαλου Κων/νου Σπάθη (Αθήνα 1876-Θεσ/νίκη 1940) και αδελφός του Μενέλαου (Μοναστήρι 1912), του Αλέκου (Έδεσσα 1915-Αθήνα 1970;) και της Θάλειας Σπάθη, επίσης μουσικών. Εργοβιογραφικά κ.λπ. για την Οικογένεια Σπάθη συγκέντρωσε ο Τάκης Καλογερόπουλος, *ό.π.*, 5 (2000) 466-472.

5. Ο βιολονίστας Κώστας Σταυρόπουλος, σε συνεργασία με τον πιανίστα και συνθέτη Γιάννη Ψωμιάδη, ήταν οι ιδρυτές της πρώτης μεταπολεμικής μουσικής σχολής στις Σέρρες το 1947-48. Το 1945 διηύθυνε την ορχήστρα του Καλλιτεχνικού Συλλόγου «Αναγέννηση», που έδρασε από το Σεπτέμβριο 1944 μέχρι το Μάιο του 1945 και ανέβασε σειρά μουσικών επιθεωρήσεων, με πρώτη τη σατιρική επιθεώρηση του Γιώργου Καφανττζή *Ό,τι θέλει ο Λαός*. Το 1953 εντάχθηκε στη νέα μαντολινάτα του «Ορφέα»

γίνεται πρώτη φορά λόγος για την εγγραφή και άλλων Σερραίων επαγγελματιών μουσικών και την ενημέρωση για τη διαδικασία της εγγραφής τους, της έκδοσης του σχετικού βιβλιαρίου και τις προσπάθειες του σωματείου για την κατοχύρωση του επαγγέλματος του Έλληνα μουσικού⁶.

Στις 27 Ιουλίου του 1952 πραγματοποιείται η πρώτη γενική συνέλευση του παραρτήματος Σερρών. Εγκρίνεται η εγγραφή των πρώτων 17 μελών και εκλέγονται στη Διοικούσα Επιτροπή οι μουσικοί Κώστας Σταυρόπουλος, ο οποίος θα είναι και ο νόμιμος αντιπρόσωπος του συλλόγου μέχρι και το 1954 που τον ακολουθεί ο Απόστολος Αδαμίδης, Κώστας Γκότσης και Γιώργος Χατζηλέπος. Την Καλλιτεχνική Επιτροπή αποτελούν οι δύο πρώτοι και ο Απόστολος Λαμπαδάριος⁷.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε τα ονόματα των πρώτων μελών, τα περισσότερα από τα οποία ήταν μέλη της φιλαρμονικής του Δήμου Σερρών: Απόστολος Αδαμίδης, Οδυσσέας Βαρόσης, Κώστας Γκότσης, Θωμάς Δάνιος, Κώστας Ιωάννου, Απόστολος Λαμπαδάριος, Θόδωρος Μπαλάκας, Μιχάλης Πραβίτας, Γιάννης Παράσχος, Κώστας Σταυρόπουλος, Νίκος Σεμελίδης, Σταύρος Σαράντης, Δημήτρης Σαρήογλου, Γιώργος Σταυλάς, Γιώργος Χατζηλέπος, Πέτρος Βαζάκας και Παναγιώτης Κατσαμπρόκος.

Τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς ο Κ. Σταυρόπουλος έρχεται σ' επαφή με μουσικούς και μέλη της φιλαρμονικής Σιδηροκάστρου για την εγγραφή τους στο σύλλογο, ενώ δε θα παραλείψει να περιλάβει στη δύναμή του και έναν, αρχικά, τρομπετίστα από το Πετρίτσι, ανένταχτους μουσικούς από την Κορμιστά κ.λπ.

Το Μάρτιο του 1953 ο Μουσικός Σύλλογος «Ζουρνάς» της Ηράκλειας, με έγγραφό του «που υπογράφει ο πρόεδρος των Δημήτριος Χίντζιος ή Ζουρνατζής εξ ονόματος 30 συναδέλφων του» απευθύνει παράκληση για την εγγραφή νέων μελών⁸. Με έγγραφό του ο Σ.Μ.Β.Ε. ζητά

υπό τον Χρ. Σταματίου.

6. Οι εξετάσεις για τη χορήγηση αδείας εξασκήσεως επαγγέλματος γινόταν ενώπιον εξεταστικής επιτροπής του Σ.Μ.Β.Ε. στο καφενείο «Κεντρικόν», στην Πλατεία Ελευθερίας, όπου στεγαζόταν πολλά χρόνια αργότερα το υποκατάστημα της Εμπορικής Τράπεζας.

7. Ο Απόστολος Λαμπαδάριος ήταν ίσως ο πιο σημαντικός Σερραίος ακορντεονίστας της περιόδου του Μεσοπολέμου του 20ού αι. Μέλος πολλών ορχηστρών από ελεύθερους επαγγελματίες της εποχής αλλά και της μεγάλης συμφωνικής ορχήστρας του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς» στα 1936, υπήρξε μεταπολεμικά δάσκαλος πολλών νέων μουσικών.

8. Δημήτριος (Μήτσος) Χίντζος. Περιφήμος λαϊκός οργανοπαίχτης. Γεννήθηκε το 1912 στην Ηράκλεια Σερρών. Πήρε τα πρώτα μαθήματα θεωρίας της μουσικής στο παράρτημα του Ελληνικού Ωδείου στις Σέρρες. Υπηρέτησε στη στρατιωτική μουσική της

πληροφορίες από το παράρτημα των Σερρών ώστε «προ πάσης απαντήσεως να σχηματίσει γνώμη πώς έχουν τα πράγματα και εάν βλέπει επαγγελματικώς η εγγραφή των ως μελών του Συλλόγου».

Το Δεκέμβριο αυτού του χρόνου ο Σ.Μ.Β.Ε. δε θα διστάσει να παρέμβει στις υπηρεσίες του Δήμου, της Νομαρχίας και των Υπουργείων Εσωτερικών και Βορείου Ελλάδος υπέρ του «Συνεργείου της Φιλαρμονικής του Δήμου Σερρών» για τη διατήρησή του στο δήμο και την «αδικαιολόγητη και επί ολόκληρον εξάμηνον καθυστέρησιν της καταβολής των αποδοχών των μελών της». Στην επιστολή της 31.12.1953 τονίζεται ακόμα πως «αυτή καθ' εαυτή η καθυστέρησις αποτελεί βαρύτατον πλήγμα εις βάρος της διαβιώσεως τόσων πτωχών βιοπαλαιστών και μειοτικών και του ηθικού των ακόμη». Οι προσπάθειες για την επίλυση του προβλήματος θα συνεχιστούν ακόμα και με την κάθοδο του προέδρου του σωματείου στην Αθήνα και την παράδοση υπομνήματος στον ίδιο τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή.

Στην τελευταία επιστολή του φακέλου σημειώνεται η ημερομηνία 11.12.1955 και έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για όλους τους επαγγελματίες μουσικούς της εποχής: «... Εν συνεχεία σάς δηλούμεν ότι ο Πρόεδρος του Συλλόγου [Αντώνιος Σπάθης] αφίχθη από τας Αθήνας προ τριών ημερών, όπου είχε μεταβεί διά την επίλυσιν κλαδικών ζητημάτων μας και διά να επιταχύνει την δημοσίευσιν της υπογραφείσης Συλλογικής Συμβάσεως Εργασίας. Διά τούτο σας γνωρίζομεν ότι μόλις έρθει η εφημερίδα της Κυβερνήσεως θα ορίσωμεν εις τας Σέρρας μίαν ημέραν κατά την οποίαν θα γίνει Συνέλευσις των Σερρών».

έκτης Μεραρχίας στα 1934 υπό τον ανθυπασπιστή και διευθυντή της χορωδίας και ματολινάτας του «Απόλλωνα» Σερρών Δημήτριο Ξυδέα. Επικεφαλής πολλών παραδοσιακών συγκροτημάτων της περιοχής δίδαξε ακόμη και σε μουσική σχολή που διήρθε ο ίδιος. Πέθανε την Άνοιξη του 1996. Για τη ζωή και την αδιάκοπη δραστηριότητα και προσφορά του στη μουσική βλ. αφιέρωμα του Βασίλη Τζανακάρη το Μάιο του 1996 στο περ. *Γιατί*, τχ. 251 (απ' όπου και οι χρονολογίες γεννήσεως και θανάτου), αλλά και των Charles και Angeliki Vellou Keil στο *Bright Balkan Morning, Romani lives and the power of music in Greek Macedonia*, φωτογραφίες Dick Blau, έκδ. του Wesleyan University Press, Middletown 2002, 155-175.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

(Αρίθμηση με κοινό μολύβι στο πάνω δεξιό άκρο των πρωτότυπων επιστολών)

Α΄ Καταστάσεις μελών

1	(εις διπλούν) Ονομαστική κατάσταση επαγγελματιών μουσικών
2	->- μελών από τη φιλαρμονική
2α	->- ->-
2β	->- ->-
3	->- μουσικών Σιδηροκάστρου

Β΄ Εισερχόμενα έγγραφα

4	20.8.45 Καταστατικόν τροποποιηθέν του Συλλόγου Μουσικών Θεσ/νίκης (Σ.Μ.Θ.).
5	9.3.50 Ο Σ.Μ.Θ. προς το βιολονίστα Κώστα Σταυρόπουλο για τη διαδικασία εγγραφής Σερραίων μουσικών στο σύλλογο.
6	9.3.50 Όπως παραπάνω.
7	12.6.50 Παραλαβή των δικαιολογητικών και της αξίας βιβλιαρίου (αδείας) αξασκήσεως επαγγέλματος.
8	30.7.52 Για την αποστολή δικαιολογητικών εκδόσεως βιβλιαρίων (αδείας) εξασκήσεως επαγγέλματος.
9	30.7.52 Ονομαστικός κατάλογος εγγραφέων Σερραίων μουσικών.
10	30.7.52 Εκλογή 3μελούς Καλλιτεχνικής Επιτροπής των Σερρών.
11	30.7.52 Εκλογή 3μελούς Διοικούσης Επιτροπής.
12	30.7.52 Ευχαριστίες για τη φιλοξενία κ.λπ. στις Σέρρες μελών του Δ.Σ. του Σ.Μ.Β.Ε. την Κυριακή 27.7.1952.
13	27.8.52 Εγγραφή μελών από το Σιδηρόκαστρο.
14	28.8.52 Ταμειακή τακτοποίηση και δικαιώματα του αντιπροσώπου Σερρών για τις εγγραφές των Κατσαμπρόκου, Βαζάκα, Ιωάννου, Δακή.
15	2.9.52 Διαγραφές μελών από το Σ.Μ.Β.Ε.
16	8.9.52 Οι ενέργειες για τα μέλη των φιλαρμονικών Θεσ/νίκης, Καβάλας, Σερρών, Ξάνθης και η ένταξή τους ως υπαλλήλων Ν.Π.Δ.Δ.
17	8.9.52 Διαγραφή του Ευάγγελου Μα(ν)τζίρη (Δράμα).
18	16.9.52 Συστάσεις για τη συμπεριφορά κ.λπ. του Αγ. Παπακωνσταντίνου, Αρχιμουσικού της φιλαρμονικής Δήμου Καβάλας.

- 19 20.9.52 Λήψη χρηματικών ποσών νεοεγγραφέντων Σερραίων μουσικών.
- 20 20.9.52 Παράκληση για γνωστοποίηση εγγράφου (σχετικό με 18/16.9.52).
- 21 24.9.52 Διαγραφές μελών οικονομικά ατακτοποιήτων.
- 22 26.9.52 Η μεταμέλεια του διαγραφέντος Ευ. Ματζίρη (σχετικό με 17/8.9.52) και η τροποποίηση της ποινής του για ανάρμοστη συμπεριφορά προς τον αντιπρόσωπο της Δράμας.
- 23 6.10.52 Το νέο τηλέφωνο του Σ.Μ.Β.Ε. (Θεσ/νίκη).
- 24 12.11.52 Συστάσεις προς αποφυγήν συνεργασίας με τον Καβαλιώτη μουσικό Εμμανουήλ Βαλιάνο εξαιτίας της ανάρμοστης συμπεριφοράς του.
- 25 20.11.52 Αποστολή αντιτύπων της 15ήμερου εφημερίδας Μουσικά και θεατρικά νέα.
- 26 20.1.53 Για την εγγραφή του Δημ. Βετέρναλη από το Πετρίτσι.
- 27 20.2.53 Παραίτηση από το αξίωμα του ταμιά του Σ.Μ.Β.Ε. και αντικατάστασή του από το Χρ. Χατζηχορήστο.
- 28 26.1.53 Έγκριση εγγραφής Δημ. Βετέρναλη (Πετρίτσι).
- 29 24.1.53 Προς το Διευθυντή Αστυνομίας Σιδηροκάστρου: Ευχαριστίες του Σ.Μ.Β.Ε. για τον αυστηρό έλεγχο των βιβλιαρίων αδείας αξασκήσεως επαγγέλματος.
- 30 26.1.53 Συγχαρητήρια για τη δραστηριότητα που αναπτύσσει το Παράρτημα Σερρών.
- 31 12.1.53 Χειρόγραφη επιστολή του αντιπροσώπου Δράμας για τους μη εγγεγραμμένους μουσικούς της Κορμίστας Σερρών.
- 32 12.3.53 Σύσταση στη Διοικούσα Επιτροπή των Σερρών για τον προσδιορισμό των κατώτατων ορίων των ημερομισθίων συνεχούς ή προσωρινής (εξτρα) εργασίας.
- 33 21.3.53 Σχετικά με τα μέλη του Μουσικού Συλλόγου «Ζουρνάς» της Ηράκλειας. Πρόεδρος του συλλόγου ο Δημήτριος Χίτζιος [Χίντζος] ή Ζουρνατζής. Μέλη: 30.
- 34 30.3.53 Ντιζέξ εισπράτει 100.000 δραχ. από κέντρο της Θεσ/νίκης, εξαπατά τον καταστηματάρχη και αναλαμβάνει εργασία στο κέντρο «Ντελίζ» των Σερρών. Σύσταση στο παράρτημα των Σερρών για τη σύλληψή της από την Αστυνομία.
- 35 7.4.53 Το τηλεγράφημα του παραπάνω.
- 36 11.4.53 Η οικονομική τακτοποίηση του μέλους Παπαγεωργίου και τα διαδικαστικά της εγγραφής μελών της Ηράκλειας.
- 37 8.5.53 Τα διαβήματα, οι παρουσιάσεις στα αρμόδια υπουργεία, τα υπομνήματα κ.λπ. του προέδρου του Σ.Μ.Β.Ε. στην Αθήνα.

- 38 5.6.53 Σύσταση για την οικονομική τακτοποίηση των μελών.
- 39 2.7.53 Το Υπουργείο Εργασίας «περί χορηγήσεως προσωρινού επιδόματος ακρίβειας ζωής εις τους μισθωτούς της χώρας» (Απόφαση του Υπουργού Θάνου Καψάλη).
- 40 16.7.53 Ο Σ.Μ.Β.Ε. προς τους καταστηματάρχες για την εφαρμογή της υπουργικής αποφάσεως, όπως αυτή περιγράφεται στην 39/2.7.53.
- 41 18.7.53 Όπως παραπάνω.
- 42 χ.χ. Το καταστατικό του Σ.Μ.Β.Ε.
- 43 8.10.53 Το Δ.Σ. του Σ.Μ.Β.Ε. μετά τις εκλογές της 6.10.1953.
- 44 31.12.53 Η παρέμβαση του Σ.Μ.Β.Ε. προς το Υπουργείο Εσωτερικών για την καθυστέρηση πληρωμών των μελών της φιλαρμονικής του Δήμου Σερρών.
- 45 31.12.53 Για το παραπάνω θέμα, προς το δήμαρχο Σερρών.
- 46 31.12.53 Ομοίως με το παραπάνω, προς το νομάρχη Σερρών.
- 47 31.12.53 Το διαβιβαστικό των παραπάνω.
- 48 23.9.53 Το Δ.Σ. του Σ.Μ.Β.Ε. διαμαρτύρεται για την αδράνεια του Παραρτήματος Σερρών σχετικά με θέματα επικοινωνίας, τακτοποίησης των συνδρομών του έτους 1953. Ενημερώνει επίσης για τη Γενική Συνέλευση της 6.10.1953 στη Θεσ/νίκη.
- 49 1955; Απόδειξη συστημένου προς τον Απόστολο Αδαμίδα.
- 49^α 4.1.54 Χειρόγραφο επιστολή του Κων/νου Καραμανλή. Ο Υπουργός Δημοσίων Έργων Κ. Καραμανλής βεβαιώνει τον επικεφαλής της φιλαρμονικής του Δήμου Σερρών Δημήτριο Μικρούλη για την τακτοποίηση εκκρεμότητας σχετικής με τη μισθοδοσία του.
- 50 20.9.54 Οι συσκέψεις του Σ.Μ.Β.Ε. με τους αντιπροσώπους των καταστηματάρχων και οι άκαρπες ενέργειες του Δ.Σ. για τη σύναψη και υπογραφή Συλλογικής Συμβάσεως Εργασίας Μουσικών.
- 51 30.9.54 Πληροφόρηση για τις οικονομικές διαδικασίες και τα προβλήματα τακτοποίησής τους. Παραίνεση για περισσότερο τακτική και άμεση επαφή.
- 52 29.12.54 Ευχές για το 1955.
- 53 16.2.55 Η ανάθεση καθηκόντων Αντιπροσώπου για την περιφέρεια Σερρών στον Απόστολο Αδαμίδα στη θέση του αποχωρούντος Κώστα Σταυρόπουλου.
- 54 1.4.55 Οι αρχαιρεσίες του Σ.Μ.Β.Ε. της 26.3.1955, το νέο Δ.Σ.
- 55 15.3.55 Προς τον Υπουργό Βορείου Ελλάδος. Ο Σ.Μ.Β.Ε. για την απόρριψη από μέρους του νομάρχη Σερρών της αποφάσε-

- ως του Δημοτικού Συμβουλίου για την πρόσληψη αρχιμου-
μουσικού και 15 μουσικών επί ημερομισθίο στο Συνεργείο
της Φιλαρμονικής του Δήμου (οικονομικό έτος 1954-55:
1.7.1954-/
56 15.3.55 Το προεδρείο του Σ.Μ.Β.Ε. επισκέπτεται και εκθέτει το
πρόβλημα της φιλαρμονικής Σερρών στον Υπουργό
Βορείου Ελλάδος.
57 χ.χ. Ο νομάρχης Σερρών Αθ. Μανουσόπουλος κοινοποιεί στο
Σ.Μ.Β.Ε. την αποδοχή από μέρους της νομαρχίας της α-
πόφασης του Δήμου για τη σύσταση του Συνεργείου
Φιλαρμονικής.
58 2.5.55 Το Δ.Σ. του Σ.Μ.Β.Ε. αποφασίζει τη διαγραφή όλων των
μουσικών των Σερρών πλην του αντιπροσώπου
Απόστολου Αδαμίδα.
59 4.5.55 Η οικονομική τακτοποίηση των νέων μελών.
60 26.5.55 Οι εγγραφές νέων μελών. Η οικονομική τακτοποίησή τους.
Το πρόβλημα με τη φιλαρμονική του Δήμου Σερρών.
Έντονη διαμαρτυρία προς τον Υπουργό Βορείου Ελλάδος.
61 27.5.55 Ο Σ.Μ.Β.Ε. απευθύνεται προς τον Υπουργό Γεωργίας
Πέτρο Λεβαντή για την επίλυση του γνωστού προβλήμα-
τος του Συνεργείου Φιλαρμονικής του Δήμου Σερρών.
62 27.5.55 Ομοίως με το παραπάνω, προς τον Υπουργό Βορείου
Ελλάδος.
63 28.9.55 Το διαβιβαστικό έγγραφο των παραπάνω.
Οι διαβεβαιώσεις για τη συνέχιση των προσπαθειών.
64 18.8.55 Οι ενέργειες του Σ.Μ.Β.Ε. προς τον Υπουργό Βορείου
Ελλάδος. Η έγγραφη διαμαρτυρία για τη στάση του νο-
μάρχη Σερρών.
65 22.10.55 Ο Σ.Μ.Β.Ε. απευθύνεται στον Πρόεδρο της Κυβέρνησης
Κων/νο Καραμανλή.
66 22.10.55 Το διαβιβαστικό της παραπάνω επιστολής και η επίσκεψη
του Σ.Μ.Β.Ε. στον πρωθυπουργό Κων/νο Καραμανλή με
την ευκαιρία της επίσκεψής του στη Θεσ/νίκη.
67 16.11.55 Οι ενέργειες του Σ.Μ.Β.Ε. και η εκ νέου κάθοδος του
προέδρου στην Αθήνα. Η οικονομική τακτοποίηση των
μελών των Σερρών.
68 11.12.55 Η οικονομική τακτοποίηση των μελών Μιχάλη Χαϊτίδη,
Στράτου Αλεξιάδη και Χορταρά. Η επίσκεψη στις Σέρρες
και η ενημέρωση των Σερραίων επαγγελματιών για την
επίλυση κλαδικών ζητημάτων. Η υπογραφή της
Συλλογικής Συμβάσεως Εργασίας.

Η φιλαρμονική του Δήμου Σερρών με το Δημήτριο Μικρούλη.

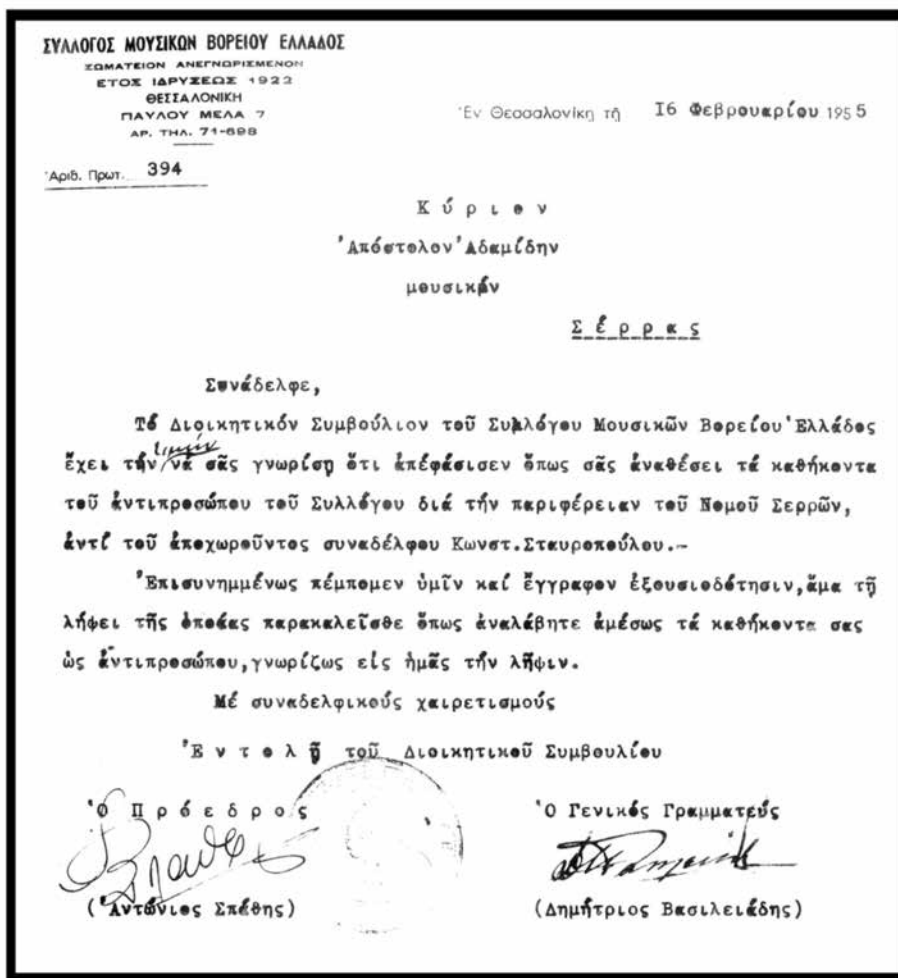
Στο εσωτερικό του κέντρου διασκέδασης «Ντελίζ» γύρω στα 1950. Από αριστερά: Θόδωρος Μπαλάκας (όρθιος), κορνέτα, Απόστολος Αδαμίδης, κρουστά, άγνωστη Θεσσαλονικιά τραγουδίστρια, Κώστας Σταυρόπουλος, βιολί, Απόστολος Λαμπαδάριος, ακορντεόν, Κώστας Γκότσης, σαξόφωνο. Το «Ντελίζ» στεγαζόταν στην αριστερή γωνία εισόδου της μικρής στοάς του κτιρίου απέναντι ακριβώς από το Δημαρχείο.

Οργανοπαίχτες από την Ηράκλεια Σεραρών το 1952. Το Μάρτιο της επόμενης χρονιάς ο επικεφαλής τους Δημήτριος Χίντζος (στο μέσο των καθισμένων), πρόεδρος του Μουσικού Συλλόγου «Ζουρνάς» Ηρακλείας, ζητά την εγγραφή των 30 μελών στο Σύλλογο Μουσικών Βορείου Ελλάδος.

Σερωιώτικη μπάντα Ελαφράς μουσικής κατά τα πρώτα χρόνια της μεταπολεμικής περιόδου.

16.2.1955. Ο Σύλλογος Μουσικῶν Βορείου Ελλάδος αναθέτει στον Απόστολο Αδαμίδη τα καθήκοντα αντιπροσώπου του συλλόγου στις Σέρρες.

Το εσώφυλλο του Βιβλιαρίου Μουσικών του Σεραίου Απόστολου Αδαμίδη, αντιπροσώπου του Παραρτήματος του Συλλόγου Μουσικών Βορείου Ελλάδος στις Σέρρες.

GEORGE K. AGGEOPLASTIS

THE BRANCH OF THE ASSOCIATION OF MUSICIANS OF NORTHERN GREECE IN THE PREFECTURE OF SERRES DURING 1950-1955

Abstract

In 1922 is founded the Association of Musicians of Northern Greece, that in 1950 has been renamed the Association of Musicians of Thessaloniki. The branch of the association in Serres was active during the period 1950-1955 with Konstantinos Stavropoulos as its first president. They also become members of the association, musicians from Sidirokastro, Iraklia, Petritsi, Kormitsa etc. Bellow are listed the members and the dates of the incoming documents of the branch in Serres of the Association of Musicians of Thessaloniki.

*Η εξωακαδημαϊκή άσκηση του λαογραφικού έργου σήμερα.
Το παράδειγμα των Σερρών*

Τα τελευταία χρόνια μια καινούργια έννοια έχει κεντρίσει το ενδιαφέρον των λαογράφων και όλο και πιο συχνά αφιερώνονται άρθρα για αυτήν. Πρόκειται για την έννοια της «δημόσιας λαογραφίας» (Public Culture). Αν και πολλοί έχουν υποστηρίξει πως η συγκεκριμένη έννοια, επειδή προέρχεται από την Αμερική, δεν είναι δόκιμη για την έκφραση της ελληνικής πραγματικότητας, ωστόσο αυτή εξακολουθεί να χρησιμοποιείται. Άλλωστε δεν έχει βρεθεί άλλη που να μπορεί να την αντικαταστήσει με επιτυχία ως προς την περιγραφή του φαινομένου στο οποίο αυτή αναφέρεται. Το επίθετο «δημόσια» δεν παραπέμπει σε κάποιο είδος λαογραφίας που λειτουργεί στο πλαίσιο μιας δημόσιας υπηρεσίας, αλλά, χωρίς να αποκλείεται και αυτή η περίπτωση, ο όρος δημόσια λαογραφία αναφέρεται σε γενικές γραμμές στο λαογραφικό έργο που ασκείται έξω από τους χώρους του πανεπιστημίου με αποδέκτη το ευρύ κοινό. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι η δημόσια λαογραφία σε αντιδιαστολή με την ακαδημαϊκή ταυτίζεται αποκλειστικά με την ερασιτεχνική λαογραφία. Αντίθετα, εννοείται το σύνολο του λαογραφικού έργου που ασκείται στη δημόσια σφαίρα (δημόσιες ή δημοτικές υπηρεσίες, επίσημες και άτυπες συλλογικότητες, πολιτιστικοί φορείς, επιχειρήσεις, αλλά και απλοί ιδιώτες) τόσο από ερασιτέχνες λαογράφους, όσο και από ειδικούς επιστήμονες. Επομένως η έννοια του «δημόσιου» αναφέρεται τόσο στο κοινωνικό πλαίσιο σχεδιασμού, παραγωγής και παρουσίασης του λαογραφικού έργου, όσο και στον κοινωνικό προσανατολισμό του. Οι μορφές δε με τις οποίες εκδηλώνεται η δημόσια λαογραφία ποικίλλουν. Μπορεί να είναι εκδόσεις λαογραφικών βιβλίων, εκθέσεις λαϊκού πολιτισμού, ομιλίες λαογραφικού περιεχομένου, αναπαραστάσεις εθίμων, σύγχρονες εκδηλώσεις που αναφέρονται στον παραδοσιακό πολιτισμό του παρελθόντος κ.ά. Αντίστοιχη έννοια χρησιμοποιείται και για τις άλλες επιστήμες, όπως π.χ. Δημόσια Ιστορία.

Το φαινόμενο μπορεί να το συναντήσει κανείς και στην Ελλάδα, οπωσδήποτε με ιδιαιτερότητες, καθώς δεν ταυτίζεται απολύτως με αυτό που υπάρχει σε άλλες χώρες. Στην περιοχή των Σερρών βρίσκουμε πολλές και ποικίλες μορφές δημόσιας λαογραφίας. Εδώ θα επιμείνουμε στον τομέα των εκδόσεων σχετικών βιβλίων.

Σε μια ιστορική προοπτική πρόδρομες μορφές «δημόσιας» λαογραφίας στην περιοχή των Σερρών είναι οι εργασίες του Αστέριου Γούσιου για την περιοχή του Παγγαίου¹ (δεν είχε ωστόσο ακόμη ιδρυθεί η επιστήμη της λαογραφίας), αλλά και το Λεύκωμα του Σουμπάσκιου του ιερομόναχου Γαβριήλ Κουντιάδη². Ακόμη στην ίδια κατηγορία θα μπορούσαμε να εντάξουμε και όλες εκείνες τις κατοπινές τοπικές μελέτες που έχουν εκδοθεί από ιδιώτες, συλλόγους ή δημόσιους φορείς και αναφέρονται στην «ιστορία και λαογραφία» διαφόρων τόπων και χωριών της περιοχής³. Βέβαια έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις σχετικά με την σημασία αυτών των μελετών, τόσο ως προς την επιστημονική όσο και ως προς την κοινωνική τους πλευρά. Απόψεις, δηλαδή, που ορισμένες από αυτές, λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι τα περισσότερα βιβλία αυτού του είδους είναι γραμμένα από μη ειδικούς, μένουν στο σχολιασμό του ερασιτεχνισμού και της αμφίβολης επιστημονικής σημασίας των συγκεκριμένων μελετών. Όμως ως αντίλογο στα παραπάνω και πέρα από τις θετικές πλευρές που μπορεί να υποστηρίξει κάποιος ότι έχει ο ερασιτεχνισμός, αξίζει να αναφέρουμε τη βιωματική πλευρά του περιεχομένου των βιβλίων αυτών, κάτι που λείπει από πολλές ακαδημαϊκές μελέτες. Η βιωματική γνώση είναι πολύ σημαντική αρετή για τις μελέτες αυτού του είδους και ενδεχομένως αντισταθμίζει τα όποια πιθανά μειονεκτήματα των συγκεκριμένων εκδόσεων ως προς την μεθοδολογία και τεκμηρίωση. Πρέπει εδώ να τονιστεί η κοινωνική σημασία των εκδόσεων αυτών και γενικότερα να σημειωθεί η πολιτική διάσταση του εγχειρήματος της δημόσιας λαογραφίας. Εννοώ πως τις πρωτοβουλίες αυτές θα πρέπει τις δούμε και ως ένα αίτημα για εκδημοκρατισμό του πολιτισμού. Δηλαδή ένα πολιτισμό στη διαδικασία του οποίου θα έχουν όλοι λόγο ως προς τη διαμόρφωση, παρουσίαση και αξιολόγησή του και πρώτοι από όλους οι φορείς του.

Τα τελευταία χρόνια πολύ σημαντικές λαογραφικές εκδόσεις έχουν έρθει στο φως και μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία

1. Αστέριος Δ. Γούσιος, *Η κατά το Πάγγαιον χώρα. Λειψία 1894. Τα τραγούδια της πατρίδος μου*, Αθήνα 1901, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Καπάνι, 1999.

2. Γιώργος Βοζίκας, «Περί της τοπικής λαογραφίας. Ο ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης και το Λεύκωμα του Σουμπάσκιου», *Σεραϊκά Σύμμεικτα*, τόμ. 3 (2016), σ. 225-252.

3. Ενδεικτικά: Νίκος Λ. Πασχαλούδης, *Η Βισαλτία του χθες. Η ζωή στο αγροτικό περιβάλλον της Νιγρίτας και των χωριών της Βισαλτίας*, Θεσσαλονίκη: Ελληνικός Ορειβατικός Σύλλογος Νιγρίτας - Σύλλογος Νιγριτινών Θεσσαλονίκης «Ο Βισάλτης» - Σύλλογος Νιγριτινών και Βισαλτινών Αττικής «Ο Βισάλτης» - Σύλλογος Τερπνιωτών Θεσσαλονίκης «Η Τερπνή» - Εκκλησιαστικό Συμβούλιο Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας, 2013. Ευάγγελος Μανωλόπουλος - Τριάδα Βράτσου - Αλέξανδρος Ομηριάδης, *Οδηγός Λαογραφίας Δήμου Εμμανουήλ Παπά*, Σέρρες: Δήμος Εμμανουήλ Παπά, 2006.

και τον πολιτισμό των σερραϊκών κοινοτήτων. Εδώ θα αναφερθούμε σε δύο μελέτες που το κοινό γνώρισμά τους είναι ότι η έκδοσή τους στηρίχτηκε σε συλλογικότητες της περιοχής, κάτι που δείχνει τις δυνατότητες της συλλογικής δράσης και ιδιαίτερα των πολιτιστικών και λαογραφικών συλλόγων της περιφέρειας, όταν αυτές οργανώνονται σωστά.

I

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΣΕΡΡΩΝ, *Η τοπική ενδυμασία του Αγίου Πνεύματος Σερρών και της ευρύτερης περιοχής των Δαρνακοχωριών. Τέλη 19^{ου} - αρχές 20^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Κυριακίδη, 2014, ISBN: 978-618-5105-21-1.

Το βιβλίο αναφέρεται, όπως ορίζει και ο τίτλος του, στην τοπική παραδοσιακή ενδυμασία της περιοχής του Αγίου Πνεύματος (πρώην Βεζνίκο) και της ευρύτερης περιοχής των Δαρνακοχωριών, με τη μορφή που αυτή είχε στα τέλη του 19ου - αρχές του 20ού αιώνα. Πρόκειται για μια σχεδόν εξολοκλήρου συλλογική προσπάθεια, κυρίως νέων ανθρώπων, πράγμα εντυπωσιακό που γειμίζει με αισιοδοξία τον κάθε ενδιαφερόμενο για τέτοιου είδους ζητήματα.

Τη συλλογικότητα στη δράση δεν πρέπει να την εκλάβουμε μέσα στο βιβλίο ως μια αφηρημένη έννοια, αλλά ως κάτι πολύ συγκεκριμένο. Όπως φαίνεται από τις ευχαριστίες, αλλά και την αναφορά των συντελεστών στο τέλος του βιβλίου, στο όλο έργο ο καθένας από τους εμπλεκόμενους είχε και ένα συγκεκριμένο ρόλο που κυμαινόταν από τα πιο μικρά και «ασήμαντα» ως τα πιο μεγάλα (: λήψη και επεξεργασία φωτογραφιών, κατασκευή πιστών αντιγράφων, παραχώρηση σπιτιού ως σκηNIKού για τη λήψη της φωτογραφίας, παραχώρηση αυθεντικών ενδυμάτων και άλλων αντικειμένων, συμμετοχή των κατοίκων ως μοντέλων για την φωτογράφιση κ.ά.). Όλο αυτό αποπνέει μια «ηθική της κοινότητας» και μια αξιοζήλευτη αγάπη για τον τόπο καταγωγής.

Από μεθοδολογική άποψη θα λέγαμε πως το βιβλίο εκπλήσσει ευχάριστα με την σοβαρότητα και συστηματικότητα που οι δημιουργοί του επέδειξαν στην έρευνα. Και πράγματι για την παρουσίαση της ενδυμασίας πραγματοποίησαν αρχαιική έρευνα μέσα από φωτογραφίες του παρελθόντος, αλλά και μέσα από την έρευνα του διαθέσιμου ενδυματολογικού πλούτου της περιοχής στα σπίτια της κοινότητας. Αναζήτησαν αυθεντικές παραδοσιακές ενδυμασίες και όπου δεν υπήρχαν κατασκεύασαν πιστά αντίγραφα βασισμένα στο διαθέσιμο αρχαιικό υλικό.

Η πραγμάτευση του θέματος γίνεται κυρίως μέσα από φωτογραφίες. Αποφεύγονται οι τεχνικές περιγραφές των ενδυμασιών που για τους

μη ειδήμονες γίνονται κουραστικές και δίνεται σημασία στην πρακτική χρησιμότητα, την κοινωνική λειτουργία, και την αισθητική των ρούχων με έμφαση στο χρώμα. Όπως σωστά σημειώνεται στον Πρόλογο του βιβλίου από τον πρόεδρο του πολιτιστικού συλλόγου κ. Κατιάκο, «επιλέχθηκε οι φωτογραφίες να είναι έγχρωμες, όπως έγχρωμη ήταν η ζωή των προγόνων μας και όχι στις αποχρώσεις του γκριζου και του μαύρου, όπως αυτό περνάει εσφαλμένα μέσα από τις παλιές ασπρόμαυρες φωτογραφίες.»

Μετά τον Πρόλογο και λίγα πληροφορικά λόγια για τον Πολιτιστικό Σύλλογο Αγίου Πνεύματος Σερρών «Το Άγιο Πνεύμα», το βιβλίο συνεχίζει με δύο μικρά κείμενα για τα Δαρνακοχώρια και την κοινότητα Άγιο Πνεύμα που μας δίνουν ορισμένες ιστορικές πληροφορίες για την περιοχή. Το λιτό και περιεκτικό κείμενο που αναφέρεται στο κύριο θέμα του βιβλίου, την ενδυμασία του χωριού και ευρύτερα της περιοχής των Δαρνακοχωριών, είναι γραμμένο από τον κ. Στέργιο Βάκουλη. Σε αυτό εξετάζεται χωριστά η γυναικεία ενδυμασία, η ανδρική και η ενδυμασία των παιδιών. Παρουσιάζεται η κοινωνική λειτουργία της ενδυμασίας, καθώς αυτή δεν εξυπηρετούσε μόνο πρακτικές σκοπιμότητες, αλλά ήταν και ένας δείκτης της κοινωνικής θέσης και της ιδιότητας εκάστου μέλους της κοινότητας. Οι ενδυμασίες εκτίθενται κατά ομάδες σε κατηγορίες που προσπαθούν να καλύψουν όλες της πτυχές της ζωής των κατοίκων. Έτσι έχουμε φωτογραφίες που καταγράφουν την ενδυμασία όπως υφίσταται στο κύτταρο της κοινωνίας, την οικογένεια και τα μέλη της, φωτογραφίες που παρουσιάζουν τις «γιορτινές - νυφιάτικες» ενδυμασίες, τις ενδυμασίες «καθημερινές - εργασίας» και τέλος ενδυμασίες «στον κύκλο του χρόνου». Μέσα σε κάθε κατηγορία βλέπουμε την ποικιλία των ενδυμασιών που υπήρχαν στην περιοχή ανάλογα με την εκάστοτε περίσταση και τα έμφυλα, ηλικιακά ή κοινωνικά χαρακτηριστικά του μέλους της κοινότητας.

Αυτή η κοινωνική ανάγνωση της ενδυμασίας φαίνεται πως οδήγησε τους συντελεστές του βιβλίου ώστε η λήψη των φωτογραφιών με τις φορεσιές να μη γίνει σε κάποιο στούντιο, αλλά μέσα στο φυσικό τους χώρο, σε διάφορα σημεία του χωριού, ανάλογα με το θέμα τους, δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο και τη στενή σύνδεση της ενδυμασίας με το χρόνο και τον τόπο της κοινότητας. Έτσι επιτυγχάνεται η ενδυμασία τελικά να μας μιλά για την ίδια την κοινότητα, τις γιορτές της, τα σπίτια της, τις εκκλησίες της, τους μαχαλάδες της. Όμως ο τρόπος αυτός έκθεσης του θέματος δεν μένει μόνο εκεί. Μας δείχνει την κοινωνική ιεραρχία και τις διαστρωματώσεις στο εσωτερικό της κοινότητας, τις οποίες η ίδια η κοινότητα φροντίζει να τις κάνει ορατές μέσα από την ενδυμασία. Τέλος η παρουσίαση του είδους και της ποιότητας των υλικών που

χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή των φορεσιών, καθώς και του στολισμού τους λειτουργεί ως μια αναφορά στην ίδια την οικονομία της κοινότητας. Μέσα από τις ενδυμασίες φαίνεται ο πλούτος του χωριού της εποχής εκείνης, απόρροια της ενασχόλησης των κατοίκων του με την προσοδοφόρα καπνοκαλλιέργεια.

Με αφορμή το παρόν βιβλίο αξίζει να επισημανθεί ένα γενικότερο ζήτημα το οποίο απασχολεί όλες τις ερευνητικές προσπάθειες, συμπεριλαμβανομένων και των ακαδημαϊκών, που έχουν ως στόχο την παρουσίαση ενός παραδοσιακού πολιτισμού. Οι παρουσιάσεις του παρελθόντος πάντα έχουν μέσα τους ίχνη συγχρονικότητας, όσο και εάν οι δημιουργοί τους επιθυμούν και προσπαθούν για το αντίθετο. Αυτό το παρατηρούμε στο βιβλίο που αναφερόμαστε, αλλά το βλέπουμε και σε κάθε σχετικό βιβλίο. Είναι κάτι αναπόφευκτο. Κι αυτό συμβαίνει γιατί πάντα το παρελθόν διαβάζεται μέσα από τα μάτια και τις ανησυχίες του παρόντος. Λαμβάνοντας αυτά υπόψη, οι εκδόσεις αυτού του είδους έχουν για τη Λαογραφία ακόμη μεγαλύτερη σημασία, γιατί, εκτός από το ότι μας δίνουν πολύ σημαντικές εθνογραφικές πληροφορίες για τον αναφερόμενο παραδοσιακό πολιτισμό και τον συλλογικό φορέα του, την κοινότητα, επιπλέον μας βοηθούν να δούμε πώς η ίδια η κοινότητα βλέπει τον εαυτό της.

Τέλος αξίζει να επισημάνουμε ένα χαρακτηριστικό του βιβλίου που αποτελεί και μία από τις πολλές αρετές του. Στην πραγμάτευση του θέματος της παραδοσιακής ενδυμασίας οι συντελεστές του καταθέτουν αυτά που γνωρίζουν πολύ καλά αποφεύγοντας να επεκταθούν σε ζητήματα που απαιτούν εξειδικευμένη γνώση. Αυτός και μόνο ο λόγος θα ήταν αρκετός για να αποτελέσει η εργασία αυτή υπόδειγμα και για άλλες ανάλογες. Όμως δεν είναι μόνο αυτός ο λόγος. Ο συστηματικός και μεθοδικός τρόπος προσέγγισης του ζητήματος μας επιτρέπει να το προτείνουμε ανεπιφύλακτα για ανάγνωση σε όλους όσοι ενδιαφέρονται για ανάλογες εργασίες αναφορικά με τον σεραϊκό πολιτισμό.

II

ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΚΕΤΑΝΗΣ, *Η Νέα Ζίχνη Σερρών και το Λαογραφικό της Μουσείο. Σύντομος οδηγός ιστορίας, τοπογραφίας και λαογραφίας*, Θεσσαλονίκη: Λαογραφικός και Φιλανθρωπικός Σύλλογος Γυναικών Νέας Ζίχνης, 2014, ISBN: 978-960-93-6421-8.

Και η παρούσα έκδοση είναι επίσης προϊόν συλλογικής προσπάθειας. Την έκδοση του βιβλίου την ανέλαβε ο Λαογραφικός και Φιλανθρωπικός Σύλλογος Γυναικών Νέας Ζίχνης, τη σύνταξη των κειμέ-

νων και την επιμέλεια της έκδοσης ανέλαβε αφιλοκερδώς ο κ. Κετάνης, ενώ τα έξοδα της εκτύπωσης κάλυψε ένας κάτοικος του εξωτερικού καταγόμενος από τη Ν. Ζίχνη. Όμως πίσω από τους συγκεκριμένους συντελεστές βρίσκεται μια ολόκληρη ομάδα ανθρώπων που ο καθένας με τον τρόπο του συνέβαλε στη συγκρότηση του βιβλίου. Αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κανείς από τον μεγάλο αριθμό προσώπων στα οποία ο συγγραφέας απευθύνει ευχαριστίες για τις πληροφορίες και τη βοήθειά τους.

Σε αυτό βοήθησε και η σύγχρονη τεχνολογία, το διαδίκτυο και οι ομάδες δικτύωσης που αναπτύσσονται σε αυτό. Άλλωστε, είναι αναγνωρισμένο από τις κοινωνικές επιστήμες πως στην πολιτική και πολιτισμική συνθήκη της παγκοσμιοποίησης που ζούμε ο ρόλος των σύγχρονων ηλεκτρονικών μέσων είναι καθοριστικός στη δημιουργία διαδικτυακών χώρων επικοινωνίας και επαφής, όπου χάρη στην ανάμνηση παλαιές κοινότητες ενδυναμώνονται ή με την ενεργοποίηση της φαντασίας μετασχηματίζονται⁴.

Το βιβλίο ανήκει ειδολογικά στην κατηγορία της τοπικής Ιστορίας, ενός υποκλάδου της γενικής Ιστορίας. Η τοπική Ιστορία συγκριτικά με τη γενική Ιστορία έχει περιορισμένη γεωγραφική και κοινωνική κλίμακα (συνήθως αφορά ένα χωριό, μια ομάδα χωριών, μια μικρή ή μέσου μεγέθους πόλη) και αυτός είναι ένας από τους πολλούς λόγους που συχνά αυτή συνδέεται από το ευρύ κοινό με την Λαογραφία. Άλλωστε και οι ίδιοι οι συγγραφείς σχετικών βιβλίων χρησιμοποιούν συχνά και συνδυαστικά τους όρους Ιστορία και Λαογραφία στον τίτλο των μελετών τους. Η σύνδεση Ιστορίας και Λαογραφίας ενισχύεται και από τη συμπεριφορά που χαρακτηρίζει τις ίδιες τις επιστήμες. Ενωώ την συχνή κίνηση της μιας στα πεδία της άλλης. Κι αυτό δεν είναι κάτι κακό, ιδιαίτερα αν σκεφτούμε πως σήμερα η διεπιστημονική προσέγγιση είναι ζητούμενο στις σύγχρονες μελέτες. Στο αναφερόμενο βιβλίο αυτή η σύνδεση Ιστορίας και Λαογραφίας είναι εμφανής τόσο στον τίτλο του βιβλίου όσο και στο περιεχόμενό του.

Ο συγγραφέας του βιβλίου κ. Κώστας Δ. Κετάνης είναι αρχαιολόγος. Η εξοικείωσή του, λόγω των σπουδών του, με το ζήτημα της μεθόδολογίας για τη συγγραφή μιας επιστημονικής μελέτης συνετέλεσε ώστε το βιβλίο να πάρει μια συγκροτημένη μορφή και να έχει μια λογική συνέχεια και συνεκτικότητα ως προς τα μέρη του. Όμως πέρα από την επιστημονική κατάρτιση του συγγραφέα, η βιωματική σύνδεσή του με τον τόπο, ο ίδιος κατάγεται από την Νέα Ζίχνη, όπως και η μακρόχρονη ενασχόλησή του με την τοπική ιστορία της περιοχής είναι δύο άλλοι ση-

4. Arjun Appadurai, *Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα. Πολιτισμικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης*, μτφρ. Κώστας Αθανασίου, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2014.

μαντικοί παράγοντες που συνέβαλαν εξίσου στο άρτιο αποτέλεσμα του συγκεκριμένου έργου, τόσο από άποψη μεθοδολογίας όσο και από την άποψη του περιεχομένου.

Η μελέτη ξεκινά με αναφορά στη γεωγραφική θέση της Νέας Ζίχνης, καθώς επίσης τα διοικητικά της χαρακτηριστικά και την επικοινωνία που αυτή έχει με την ευρύτερη γύρω περιοχή. Στο ίδιο κεφάλαιο δίνονται στοιχεία για την οικονομία της περιοχής από την οθωμανική κυριαρχία μέχρι σήμερα, δείχνοντας έτσι την πρωταρχικότητα του τομέα της οικονομίας στην ιστορική και πολιτισμική εξέλιξη μιας περιοχής. Παρουσιάζεται ιδιαίτερα ο σημαντικός ρόλος του καπνού στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, τόσο στον πρωτογενή τομέα παραγωγής (καπνοκαλλιέργεια) όσο και στον δευτερογενή τομέα (εμπορική επεξεργασία του καπνού στα καπνομάγαζα). Η ύπαρξη καπνομάγαζων, αλευρόμυλου αλλά και διαφόρων βιοτεχνιών σε συνδυασμό με την λειτουργία στην κοινότητα ενός συνόλου υπηρεσιών που ανήκουν στον τριτογενή τομέα δείχνουν μια πρόωπη αστική ανάπτυξη στην περιοχή ήδη από τις αρχές του 20ού αι., κάτι που έχουμε σημειώσει ότι συμβαίνει και αλλού⁵.

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με την οικιστική οργάνωση, χωροταξία και αρχιτεκτονική της Νέας Ζίχνης. Παρουσιάζονται τα οικιστικά γνωρίσματα της περιοχής με την αγορά και τους συνοικισμούς της, ενώ γίνεται ξεχωριστή αναφορά στον τρόπο υδροδότησης της περιοχής, το περίφημο σύστημα Qanat, με καταγωγή από την οθωμανική περίοδο. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην αρχιτεκτονική των κτηρίων της (αγροτικών, αστικών σπιτιών και δημοσίων κτηρίων), τα υλικά δόμησής τους, τα μορφολογικά και τεχνικά χαρακτηριστικά τους.

Το επόμενο κεφάλαιο είναι επίσης ενδιαφέρον και αναφέρεται στην ιστορική εξέλιξη του οικισμού και τη δημογραφία της περιοχής. Η κεντρική θέση της Νέας Ζίχνης στον οδικό άξονα Σερρών-Δράμας-Καβάλας, συνέβαλε ώστε η περιοχή να αποτελέσει «κέντρο της οικονομικής, κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής του ανατολικού τμήματος του νομού Σερρών». Αυτό συνέτεινε ώστε να συγκεντρώσει πληθυσμούς από διάφορα μέρη (Ηπειρώτες, Θεσσαλούς, Δυτικομακεδόνες, Βλάχους, σλαβόφωνους χριστιανούς), οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή, δίνοντας ένα πολυπολιτισμικό τόνο στον οικισμό, ενώ αντίστοιχα στα νεότερα χρόνια εγκαταστάθηκαν στην περιοχή δημόσιοι υπάλληλοι από την κεντρική και νότια Ελλάδα. Ενδιαφέρον θα είχε στο πλαίσιο της

5. Γιώργος Βοζίκας, «Οικονομία, σχέσεις παραγωγής και ιστορική εξέλιξη στα Δαρνακοχώρια», στο Π. Κ. Σαμσάρης και Γ. Α. Πάσχος (επιμ.), *Οι Σέρρες και η περιοχή τους 100 χρόνια από την απελευθέρωση (1913-2013)*, Γ Διεθνές επιστημονικό συνέδριο (Σέρρες, 17-19 Οκτωβρίου 2013), Σέρρες: Δήμος Σερρών, 2016, σ. 13-46.

μελέτης η αναζήτηση της κοινωνικής οργάνωσης των κατοίκων και των σχέσεων μεταξύ τους.

Τη μελέτη απασχολεί σε ιδιαίτερο κεφάλαιο και η ιστορία της τοπικής εκκλησίας. Παρουσιάζονται η μητρόπολη Ζιχνών, οι εκκλησίες της με τα παρεκκλήσια και τα αγιάσματά τους, τα κατηχητικά σχολεία όπως επίσης και οι ιερές μονές της τόσο της παλαιάς όσο και της Νέας Ζίχνης.

Το υψηλό επίπεδο της εκπαίδευσης στην περιοχή των Σερρών είναι γνωστό. Στο πέμπτο κεφάλαιο μας δίνεται τη δυνατότητα να δούμε το σχετικό ζήτημα εξειδικευμένα στην περιοχή της Νέας Ζίχνης. Παρουσιάζεται η εκπαίδευση τόσο στην οθωμανική περίοδο όσο και μετά το 1913. Εδώ συμπεριλαμβάνεται η λειτουργία της Αγροτικής Μεταβατικής Οικοκυρικής Σχολής καθώς και η Φιλαρμονική.

Η ιστόρηση της Νέας Ζίχνης ολοκληρώνεται με την αναφορά στη διασκέδαση και ψυχαγωγία. Είναι το κατεξοχήν κεφάλαιο αναφοράς στο λαϊκό πολιτισμό της περιοχής. Παρουσιάζονται εκτενώς τα θρησκευτικά πανηγύρια με τις επιμέρους διαστάσεις τους, τις θρησκευτικές λιτανείες, τους χορούς και τους αγώνες πάλης. Από ό,τι φαίνεται η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής επηρέασε όχι μόνο την καθημερινή ζωή των κατοίκων αλλά και τη διασκέδασή τους. Πριν ακόμη από τον β' παγκόσμιο πόλεμο οργανώνονται στη Νέα Ζίχνη χοροεσπερίδες, ενώ την ίδια περίοδο φιλοξενούνται στην περιοχή θεατρικές παραστάσεις. Μεταπολεμικά κάνουν την εμφάνισή τους κέντρα διασκέδασης (ταβέρνες, ουζερί), μαγειρεία, αλλά και νεωτερικές μορφές διασκέδασης, όπως είναι ο κινηματογράφος.

Το έβδομο κεφάλαιο αναφέρεται εξολοκλήρου στην ιστορία του παλαιού οικισμού της Παλαιάς Ζίχνης ή Ζίχνας των βυζαντινών χρόνων μέχρι σήμερα, με ιδιαίτερη αναφορά στους τουρκόφωνους χριστιανούς της Ζίχνας (οι γνωστοί ως Γκαγκαούζοι).

Το όγδοο κεφάλαιο παρουσιάζει το ιστορικό της ίδρυσης του λαογραφικού μουσείου, οι συλλογές του οποίου συγκροτήθηκαν «χάρη στις άοκνες προσπάθειες των μελών του Λαογραφικού και Φιλανθρωπικού Συλλόγου Γυναικών Νέας Ζίχνης» και περιγράφει τη διάταξη των εκθεμάτων μέσα σε αυτό κατά θεματικές ενότητες. Στο τελευταίο κεφάλαιο έχουν θέση το ιστορικό της ίδρυσης του Λαογραφικού και Φιλανθρωπικού Συλλόγου Νέας Ζίχνης και οι σημαντικότερες φιλανθρωπικές και πολιτιστικές-επιμορφωτικές δράσεις του.

Ακολουθεί Επίμετρο όπου παρουσιάζονται σε συνοπτική μορφή και με τη μορφή χρονολογίου τα πιο σημαντικά ιστορικά και πολιτικά γεγονότα της Παλαιάς και Νέας Ζίχνης. Το βιβλίο υποστηρίζεται από συγκεντρωμένη πλούσια Βιβλιογραφία, πολύτιμο βοήθημα για τους ιστορικούς και για όλους όσοι ενδιαφέρονται να εντρυφήσουν περισσό-

τερο στην τοπική ιστορία και το λαϊκό πολιτισμό της περιοχής, ενώ στο τέλος επισυνάπτεται Παράρτημα με χάρτες που βοηθούν τον αναγνώστη να κατανοήσει καλύτερα την περιοχή, καθώς και σύγχρονες έγχρωμες φωτογραφίες από τη σύγχρονη ιστορία της περιοχής.

Το βιβλίο είναι ένας συνδυασμός βιωματικής γνώσης με αρχειακή, βιβλιογραφική και επιτόπια έρευνα. Απευθύνεται σε ένα ευρύ κοινό με σκοπό να το πληροφορήσει σε βασικά ζητήματα της ιστορίας, τοπογραφίας και λαογραφίας της Νέας Ζίχνης. Δίνει μια σφαιρική εικόνα της κοινότητας, χωρίς να υπεισέρχεται σε θεματικές προεκτάσεις και εξειδικευμένες λεπτομέρειες. Για το λόγο αυτό το ύφος του, χωρίς να παραλείπει την επιστημονική τεκμηρίωση, όπου αυτή κρίνεται αναγκαία, είναι απλό, κατανοητό και η ανάγνωσή του θα ευχαριστήσει κάθε αναγνώστη.

Σε μια εποχή που όλο και περισσότερο απομακρυνόμαστε πολιτισμικά από τον παραδοσιακό πολιτισμό η παρούσα έκδοση δείχνει την χρησιμότητα αυτών των μελετών στην κατεύθυνση της επικοινωνίας με τα περασμένα και φέρνει στην επιφάνεια για άλλη μια φορά την υπάρχουσα ανάγκη και για άλλες παρόμοιες εκδόσεις που με απλό τρόπο, χωρίς αυτό να αποβαίνει εις βάρος της επιστήμης, θα αναφέρονται συνολικά στην ιστορία και το λαϊκό πολιτισμό των διαφόρων κοινοτήτων του νομού Σερρών.

*Γιώργος Βοζίκας
Δρ Ερευνητής - Κέντρο Ερεύνης
της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΓΚΑΛΙΝΙΚΗ (επιμ.), «Ω, φιλότατη Τζουμαγιά!», 100 χρόνια από την ομηρία των κατοίκων της Ηράκλειας Σερρών 1916-2016, έκδοση του Πολιτιστικού Λαογραφικού Συλλόγου Βλάχων Δήμου Ηράκλειας, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 141, ISBN: 978-618-82787-0-7

Ξαφνιάζει ευχάριστα η έκδοση με τίτλο «Ω φιλότατη Τζουμαγιά» του Πολιτιστικού Λαογραφικού Συλλόγου Βλάχων Δήμου Ηράκλειας. Όχι μόνο για τον ελκυστικό τίτλο, την προσεγμένη εκτύπωση και το ωραίο σκληρό εξώφυλλο. Αλλά και για την διάταξη της ύλης, το άγνωστο υλικό που προσκομίζει, την «αγάπη» για τον τόπο που εκπέμπει.

Για το περιεχόμενο μας προοιδαίνει βέβαια ο υπότιτλος «100 χρόνια από την ομηρία των κατοίκων της Ηράκλειας Σερρών 1916-2016». Μια επετειακή έκδοση ως υπόμνηση και παρακαταθήκη για το μέλλον, που εμπνεύστηκε και υλοποίησε μια ομάδα νέων ανθρώπων της σημερινής Τζουμαγιάς; Ασφαλώς ναι, αλλά όχι μόνο. Όπως κάθε εμπνευσμένη προσπάθεια έτσι και εδώ το βιβλίο των 141 σελίδων μεγάλου μεγέθους (Α4) ξεπέρασε τις αρχικές φιλοδοξίες των εμπνευστών του. Αυτονομήθηκε, απέκτησε δική του υπόσταση και ακτινοβολεί πέρα από τα στενά τοπικά όρια. Μέρος της λάμψης του οφείλεται ασφαλώς στη δουλειά της επιμελήτριάς του, της Στυλιάνας Γκαλινίκη. Η επιμελήτρια παρέθεσε οκτώ διαφορετικές ενότητες, διατηρώντας την αυτονομία του περιεχομένου τους, το ύφος των επί μέρους συγγραφέων, και ταυτόχρονα τις συγκόλλησε με ένα ευρηματικό τρόπο, με εντυπωσιακές δισέλιδες παρένθετες φωτογραφίες και σύντομους περιεκτικούς τίτλους, όπως Τζουμαγιά «πόλις φαντασμαγορική» (κεφ. 1), Τζουμαγιά των πολέμων (κεφ. 2), Ομηρία το τέλος της μικρής μας πόλης (κεφ. 3), Τζουμαγιά, θλιβερή παραγωγούπολη (κεφ. 4), Ηράκλεια, πόλη «χάρμα ιδέσθαι» (κεφ. 5), Η ζωή ως εφήμερη λήθη (κεφ. 6), Οικογενειακά ενθύμια της ομηρίας (κεφ. 7), Ομηρία και τόποι της μνήμης (κεφ. 8). Θα σταθώ ιδιαίτερα στο κεφ. 7, που δίνοντας τον λόγο σε ανθρώπους που δρουν και κατοικούν σήμερα στη Ηράκλεια, πρόσθεσε μια αναζωογονητική φρεσκάδα στον τόμο. Μέσα από σύντομα κείμενα ο Χρήστος Σαμαράς, ο Κωνσταντίνος Πούλιος, ο Βασίλειος Νικόλτσιος, η Αικατερίνη Τασίκα-Κούσιου, ο Αθανάσιος Πέρδος και η Ζωή Πόπη-Τσιώτσιου αφηγούνται σε πρώτο πρόσωπο αναμνήσεις από το στενό οικογενειακό και φιλικό τους περιγύρο. Αυτή η ομηρική είσοδος των ντόπιων στο βιβλίο, το ότι τους δίνεται το βήμα να παρέμβουν, να μιλήσουν και αυτοί, εκτιμώ ότι είναι από τις ευτυχέστερες στιγμές του βιβλίου. Η μετάφραση μιας βιωματικής αφήγησης του Μήτσου Χίντζου σε μια αγγλόφωνη έκδοση του 2002, που αναφέρεται στην εμπειρία του από την ομηρία (σελ. 75), εντάσσε-

ται στο ίδιο πλαίσιο. Στην ίδια λογική και οι σύντομες παρεμβάσεις των Αθανασίου Βελιγρατλή και Δημητρίου Τασίκα. Αλλά και η παράθεση από την Δήμητρα Καζινέρη (στο κεφ. 8) των ενεργειών μέσω των οποίων ο Σύλλογος προσπάθησε να αναδείξει και να περισώσει την μνήμη των γεγονότων του 1916, έρχεται να «δέσει» κατά κάποιο τρόπο την κεντρική ιδέα της έκδοσης: διάσωση, διαφύλαξη, ερμηνεία των γεγονότων και εν τέλει ενίσχυση της συλλογικής μνήμης.

Το πλούσιο φωτογραφικό υλικό με τις ευρηματικές λεζάντες (για παράδειγμα ο καλοντυμένος Τζουμαγιώτης ή οι περιποημένες Τζουμαγιώτισσες) θα μπορούσε να προσδώσει στον τόμο τα χαρακτηριστικά ενός λευκώματος. Όπως και τα έγχρωμα και ασπρόμαυρα σχέδια του Βασίλη Νικόλτσιου, που εικονογραφούν εξαιρετικά τον τόμο αναφερόμενα τόσο στον Μακεδονικό Αγώνα, όσο και στην μακρά πορεία του εκπατριισμού. Ειδικά το σχέδιο της σελ. 118, με την οικογένεια Νικόλτσιου να πεζοπορεί προς την εξορία σ' ένα χιονισμένο δρόμο, με την σοβαρότητα και την ανησυχία στις εκφράσεις των γονέων (που μας κοιτούν κατάματα), και τον μικρό γιο να κρατά σφικτά στο χέρι του μια χιονόμπαλα, ως μια αισιόδοξη προσθήκη, ένα μικρό χαμόγελο στη γενικότερη καταχνιά, είναι εικόνα που δεν ξεχνιέται εύκολα.

Η ενσωμάτωση όμως στον τόμο τεσσάρων κεμένων, προϊόντα της αγάπης για τον τόπο τους ισάριθμων Τζουμαγιωτών, μας απομακρύνει από τον βιαστικό χαρακτηρισμό του τόμου ως ένα απλό λεύκωμα, μια παράθεση δηλαδή σχολιασμένων εικόνων. Εδώ έχουμε κάτι ουσιαστικότερο. Μια προσπάθεια ιστοριογραφικής καταγραφής, εμβάθυνσης και ερμηνείας, ασύμμετρη σε ορισμένα σημεία, παρόλα αυτά συνειδητής και φιλότιμης. Μια προσπάθεια πέρα από τα συνήθη όρια επετειακών τοπικών εκδόσεων, που παρά τον σύντομο χρόνο προετοιμασίας της, μοιάζει να ήταν «έτοιμη» από καιρό.

Ο Βασίλειος Νικόλτσιος αφηγείται, την, άγνωστη στο ευρύ κοινό, μάχη που διεξήχθη στην «έρμη Τζουμαγιά» στα μέσα Οκτωβρίου 1916 μεταξύ του συμμαχικού και βουλγαρικού στρατού και την επανακατάληψή της από δύο βρετανικές ταξιαρχίες. Συμπληρώνει την αφήγηση του με σπάνιες φωτογραφίες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένας χάρτης που παραθέτει και απεικονίζει τη διάταξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων και ταυτόχρονα δίνει πληροφορίες για το οικιστικό απόθεμα της Τζουμαγιάς πριν την καταστροφή. Εκτιμώ ότι ο χάρτης αυτός θα αποτελέσει για μελλοντικούς ερευνητές πηγή άντλησης πολύτιμων πληροφοριών.

Ακολουθεί το κείμενο της Ελένης Πασχαλιά, που στηρίζεται στις αφηγήσεις του πατέρα της Ιωάννη Πασχαλιά. Πυκνό σε στοιχεία, γλαφυρό και συνάμα παραστατικό το κείμενο απηχεί το βίωμα ενός μικρού

παιδιού, που σύρθηκε στην ομηρία, επέστρεψε μέσα από αντίξοες συνθήκες και μέσα από τις αναμνήσεις ενός ενήλικα ξαναζωντανεύει την επίμαχη περίοδο. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι αναμνήσεις του Ιωάννη Πασχαλιά δεν είναι πλέον προσωπικές, αλλά μέρος της συλλογικής ταυτότητας των νεότερων Τζουμαγιωτών.

Η Στυλιάνα Γκαλινίκη συμμετέχει στο τμήμα αυτό του βιβλίου με μια ενδελεχή μελέτη υποστηριζόμενη από πολλές υποσημειώσεις και έρευνα στην εφημ. *Μακεδονία* της εποχής, τα *πρακτικά της Βουλής* και άλλες πηγές. Συνοψίζει τα της επιστροφής των ομήρων σε τέσσερις διαφορετικές αποστολές, οργανωμένες σ' έναν βαθμό από τους ίδιους. Εμβαθύνει στο ζήτημα της περίθαλψης των παλιννοστούντων και περιγράφει μ' έναν επιδέξιο τρόπο την αισιοδοξία της κοινότητας Τζουμαγιάς, που αν και εγκατεστημένη ακόμη σε ξύλινες παράγκες, που πνίγονταν στα λασπόνερα κάθε φορά που ο Στρυμόνας «φούσκωνε», προσκαλούσε, το 1923, τους επισκέπτες στην «μεγάλη εμπορική πανηγυρι ζώων» που θα λάμβανε χώρα εκεί, ως μια αναβίωση του ξακουστού προπολεμικού πανηγυριού της.

Τέλος η γράφουσα προσπάθησε να αναδείξει ότι η ομηρία των Τζουμαγιωτών, η παλιννόστηση και η ανοικοδόμηση της Νέας Ηράκλειας υπήρξαν ένα αδιαίρετο τρίπτυχο. Ειδικότερα περιγράφονται οι διεκδικήσεις για την στέγαση, οι διαδικασίες χάραξης και διανομής των οικοπέδων και ανέγερσης των ομοίμορφων «βενιζελικών» σπιτιών. Κτίρια που διέφεραν μορφολογικά τόσο από τα υπόλοιπα αγροτικά και προσφυγικά σπίτια της περιοχής, όσο και από αυτά της υπολοίπου Ελλάδας, μεταφέροντας ένα «άρωμα» κεντροευρωπαϊκής κηπούπολης στην καρδιά του Σερραϊκού κάμπου.

Θα ισχυριζόμουν εν κατακλείδι ότι ο τόμος «Ω φιλάτη Τζουμαγιά», αποπνέει τη γλυκιά σύνδεση, των κατοκούντων, των καταγομένων και των παροικούντων, μ' αυτήν. Μια σύνδεση έμπλη συναισθημάτων και γενικευμένης περηφάνιας. Μια σύνδεση που θα πρέπει να αποκτήσει και άλλο βάθος, εύρος και διάρκεια.

Θερμά συγχαρητήρια στους Α. Ζιώγα, Αν. Τασίκα, Δ. Καζινέρη, Α. Τασίκα-Κούσιου, Γ. Κοκόζη, Ι. Κουμλελή, Ε. Λαγκάζαλη, μέλη του διοικητικού συμβουλίου του Πολιτιστικού Συλλόγου Βλάχων Δήμου Ηράκλειας, που πήραν την πρωτοβουλία να ανοίξουν αυτό το «παράθυρο» στην αυτογνωσία. Συγχαρητήρια στους συντελεστές του έργου που το διαμόρφωσαν και στη δημοτική αρχή που το χρηματοδότησε.

Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Μ. ΒΑΒΑΛΕΚΑΣ, Όρη Βροντούς - Δάσος Λαϊλιά, Σέρρες 2016, σελ. 370, ISBN: 978-960-93-8608-1.

Καθολικῶ δε λόγω πάν φυτόν τετάρων τινῶν δείται, σπέρματος διωρισμένου, τόπου αροοδίου, ύδατος συμμέτρου και αέρος ομοίου. Όταν ούν ταύτα πάντα συντελεσθῶσι, γεννάται φυτόν και αυξάνει, ότε δε ταύτα υποχωρήσουσιν, ασθeneί τη αποχωρήσει και το φυτόν.

Αριστοτέλης

Με λόγο λιτό και επίμονο ο συγγραφέας απλώνεται σε όλες τις παραμέτρους που περικλείουν αναφορές μέσα και γύρω από το γεωγραφικό στίγμα του τίτλου του βιβλίου.

Συνεχείς υποσημειώσεις και σχόλια υπάρχουν σχεδόν για όλα τα θέματα και καλύπτουν τις πληροφορίες που κρίθηκαν πολύτιμες για το στήσιμο του κειμένου. Επιστημονικοί όροι και σχεδιασμοί δέχονται εκλαϊκευμένες μορφές, απαραίτητες για την κατανόηση. Αναφορές σε αρχαίους φιλόσοφους και ρήτορες συνδέουν χρονολογικά τις περιγραφές με το αντικείμενο του βιβλίου.

Το βιβλίο είναι γραμμένο έχοντας ως κέντρο εστίασης το δάσος για να χρησιμοποιηθεί αυτό και να δοθεί στο οπτικό πεδίο μας η ρώμη του που το κρατάει χιλιάδες χρόνια. Αμέσως μετά, όμως, απλώνεται ολόγυρά του η περιγραφή του περιβάλλοντος του, μπορεί ο καθένας να εστιάσει στους ανθρώπους που το υιοθέτησαν με τις δράσεις τους και τελικά που γέμισε με όνειρα και συναισθήματα, άλλοτε καλά και άλλοτε όχι.

Τέλος, σε κάθε περίπτωση, η δημοσιοποίηση των γνώσεων που προέκυψαν από την εργασιακή σχέση του συγγραφέα (συντ. Δασολόγος-πρώην Δ/ντής Δασών Ν. Σερρών) με αυτό καθαυτό το χώρο, προετοιμάζουν καλύτερα την γενική κατανόηση των λειτουργιών που πρέπει να διερευνηθούν βαθύτερα και ασφαλέστερα.

Το δασικό σύμπλεγμα Λαϊλιά αποτελεί ένα αειφορικά διαχειριζόμενο δασικό οικοσύστημα γνωστό πανελλήνια για την μοναδική του αισθητική και οικολογική αξία.

Το τοπογραφικό ανάγλυφο της περιοχής είναι αρκετά πτυχωμένο με σχετικά ισχυρές κλίσεις και προσβόρεια έκθεση. Το γρανιτικό γεωλογικό υπόστρωμα εκτείνεται σχεδόν σε όλο το κεντρικό και βόρειο τμήμα του. Η κατά θέσεις διάβρωση της γρανιτικής μάζας και οι εν μέρει καταπτώσεις γρανιτικών όγκων δημιούργησαν μια εκτεταμένη επιφάνεια με κατεσπαρμένους γρανιτικούς όγκους, με γρανιτικούς πάγκους και προβόλους, με μικροσπήλαια, κοιλώματα και μικρές ορθοπλαγιές. Ένα

ιδιόμορφο τοπίο γεωμορφολογικών σχηματισμών του γρανίτη, σπάνιο στον Ελληνικό χώρο.

Πλούσια είναι η γλωρίδα της περιοχής που περιλαμβάνει πλέον των 520 καταγεγραμμένων ειδών μέχρι τώρα. Εξάλλου, η περιοχή του Λαϊλιά αποτελεί μόνιμο ή προσωρινό ενδιαίτημα μεγάλων θηλαστικών όπως η αρκούδα, ο αγριόχοιρος, το ζαρκάδι καθώς και ενδιαίτημα της δασόβιας πτηνοπανίδας. Το ορεινό σύμπλεγμα «Όρη Βροντούς-Λαϊλιάς» έχει περιληφθεί στο κοινοτικό δίκτυο των περιοχών NATURA 2000 και έχει καταγραφεί ως Τοπίο Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους από το Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο στο πλαίσιο του προγράμματος ΕΠΠΕΡ του ΥΠΕΧΩΔΕ.

Μοναδικό όμως και πολύ αξιόλογο σημείο αποτελεί το Παλαιοβοτανικό μνημείο της φύσης ο «Σφαγνώνας» όπου η εξέλιξη της βλάστησης της δασικής περιοχής του Λαϊλιά, όπως αναπαριστάνεται με το διάγραμμα της γύρης των διαφόρων δένδρων, έχει μια πολυκύμαντη ιστορία, από την θερμή μεταπαγετώδη περίοδο έως σήμερα. Δίκαια ο χώρος των 39 στρ. του «εσφαγνώνα» κηρύχτηκε μνημείο της φύσης.

Το όνομα Λαϊλιάς, είναι παραφθορά της τούρκ. λέξης Γιαϊλιάς ή Γιαϊλάς¹ και δόθηκε στο βουνό από το θέρετρο (Γαιϊλάν =θέρετρο) των Τούρκων που υπήρξε εκεί. Πρώτη φορά μνημονεύεται με το όνομα αυτό από τον Παπασυναδινό το 1604.

Στη διάπλαση του βιβλίου γίνονται γνωστά τα ιστορικά στοιχεία, τα φυσιολογικά του σταθμού, τα φυσικά στοιχεία (πανίδα-γλωρίδα-βλάστηση-μετεωρολογικά-γεωλογικά), τα ανθρωποκεντρικά, τα λειτουργικά, τα θεσμικά και όλα όσα συναρθώνονται με τις κυρίαρχες δραστηριότητες. Δεν εξαντλείται σε καμιά περίπτωση το υλικό των γνώσεων στο πραγματικό τους βάθος. Είναι όμως χρήσιμο να υποθέσουμε πως θα υπάρξει συνέχεια, συμπλήρωση ακόμη και πιθανή διόρθωση από κάποιον καλύτερο.

Στο κεφάλαιο 1 του βιβλίου, αναλύεται το ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον της περιοχής ενδιαφέροντος, η αποσύνθεση της Οθωμανικής επικράτειας και η ανατολή του βουλγαρισμού μέσα από την Μακεδονική διαταραχή, οι Βαλκανικοί πόλεμοι, η απελευθέρωση της κατεστραμμένης πόλης των Σερρών, ο πρώτος και δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, η περίοδος του εμφυλίου καθώς όλα αυτά επηρέασαν σημαντικά και καθοριστικά την κοινωνική, οικονομική και εθνολογική μορφή, όχι μόνο του παραδασόβιου αλλά και του υπόλοιπου εν γένει πληθυσμού της

1. Γ. Καφταντζής, *Σερραϊκή χρονογραφία του Παπασυναδινού*, έκδ. Ι.Μ. Σερρών και Νιγρίτης, 1968, σ. 17. *...Εις την στράταν του Γιαϊλάν ευρέθησαν Τούρκοι σκοτωμένοι. Εδή άλλος δεν τους ασκώτοσεν, μόνον οι χριστιανοί οπού έχουν τα τηστήρια...*

ευρύτερης περιοχής. Ο λόγος που γίνεται αυτό είναι απλός και ξεκινάει από το γνωστό νόμο της βιολογικής και κοινωνικής ενότητας.

Στο κεφάλαιο 2, καταγράφονται οι λειτουργικές συνθήκες του δασικού συμπλέγματος, τα πιστοποιημένα όρια του και η διάρθρωση της διαχειρίστριας δασικής υπηρεσίας. Επισημαίνονται οι σχέσεις του γείτονα ανθρώπου με το δάσος μέσα από μαρτυρίες περιηγητών, αναφορές ιστορικών και αναμνήσεις των κατακτητών. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η ίδρυση και η δράση του φυσιολατρικού συλλόγου, ο «Αηλιάς», το 1928 και η νομαδική κτηνοτροφία, με ιστορικές αναφορές στους παραδασόβιους οικισμούς. Αναλύεται η συμβολή του δάσους στην τοπική κοινωνία με τη βοσκή, την καυσοξύλευση, την ανθρακοποιία και ακολουθεί αποδεικτικά η στοχευμένη ανόρθωση του δάσους και των λειτουργιών του, ύστερα από την ολοκληρωμένη διαχείριση, με απόλυτο στόχο την αειφορία. Καθιερώνεται το αναγκαίο δασικό οδικό δίκτυο και ακολουθεί η περιγραφή της έναρξης και προόδου των μεγάλων δασοτεχνικών έργων, με σύγχρονη οργάνωση του δασοτεχνικού προσωπικού. Διαπιστώνεται η δυναμική εξέλιξη του δάσους, η εμφάνιση φιλοδασικών οργανώσεων (Ε.Ο.Σ. κ.λπ.) καθώς και οι οργανωμένες διεθνείς και τοπικές διαδρομές μονοπατιών.

Στο κεφάλαιο 3, που αφορά την φυσιογνωμία του δάσους, περιγράφονται οι παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη και την φυσιογνωμία του δάσους, όπως η γεωλογία της περιοχής, οι εδαφικές συνθήκες, τα μετεωρολογικά στοιχεία, η απαγόρευση της βοσκής η βλάστηση με την χλωρίδα και πανίδα του δάσους και την χωρολογία των ειδών που αισίως φθάνουν τα 520 καταγεγραμμένα είδη. Συμπληρωματικά, υπογραμμίζονται οι ευεργετικές λειτουργίες του.

Στο κεφάλαιο 4, θίγονται οι θρησκευτικές πράξεις και σχέσεις των λειτουργών με την δυναμική του δασικού χώρου τόσο στην αρχαία μυθολογία και ιστορία όσο και στην σημερινή εποχή. Περιγράφεται συνοπτικά η περιοχή NATURA 2000 που ασφαλίζει την μορφή του δάσους και των λειτουργιών του. Στη συνέχεια, αναδεικνύονται όλες οι θεσμικές διατάξεις προστασίας του δάσους και οι κίνδυνοι που κατά καιρούς το απειλούν, όπως οι πυρκαγιές, οι επιδρομές εντόμων, η εξόρυξη του γρανίτη, η καταστρατήγηση των κανόνων διαμονής καθώς και μια αδρομερής καταγραφή των φαρμακευτικών φυτών της περιοχής. Συμπληρωματικά, παρατίθεται μια χρονική αποδελτίωση των εφημερίδων για γεγονότα της περιοχής και τις λοιπές δραστηριότητες οργανώσεων και φιλοδασικών ομάδων.

Το υλικό συμπληρώνεται με 279 παλιές και νέες φωτογραφίες και παραπομπές που θεωρήθηκαν χρήσιμες και αξιοποιήσιμες από τους επόμενους ερευνητές. Τέλος, στο παράρτημα εμπεριέχονται ντοκουμέντα

και κείμενα που αναφέρονται στο καθεστώς του χώρου, ενδεικτικές φωτογραφίες ποωδών φυτών και χάρτες.

Στον επίλογο του βιβλίου, ο συγγραφέας δεν παραλείπει να αναφέρει με έμφαση τον ρόλο των δασικών στην προστασία και διαχείριση του δασικού κεφαλαίου της χώρας μας κάτω από άγνωστες για πολλούς συνθήκες εργασίας και απομόνωσης. Το δάσος είναι συνυφασμένο με την ανθρώπινη δραστηριότητα και παρουσία. Υπηρετώντας τις ανθρώπινες καθημερινές ανάγκες, δημιουργώντας τις φυσικές παραμέτρους του περιβάλλοντος χώρου, νερό, οξυγόνο, έδαφος, προσφέροντας προστασία, αισθητική, υγιεινή, στέγη, τροφή, ιστορία, απαιτεί σεβασμό, φροντίδα, αγάπη.

Η δασοπονία, σαν οικονομία, εργάζεται με πολύχρονες περιόδους που εμπεριέχουν αστάθμητους πολλές φορές παράγοντες κινδύνου.

Πέρα όμως από την συστηματική διαχείριση του δάσους, που κατέχει τον κεντρικό τομέα του βιβλίου, εμφανίζεται συνεπικουρος και επιβεβλημένη η εκτέλεση των δασοτεχνικών έργων της υδρονομικής διευθέτησης των καταστρεπτικών χειμάρρων που αυλακώνουν τον ορεινό και πεδινό χώρο του νομού. Οι λεκάνες απορροής των, «στεφανώνουν» τις νότιες παρυφές του δάσους και καταστρέφουν με πλημύρες τα έργα πολιτισμού και την πόλη των Σερρών.

Τελειώνοντας την επιλεκτική παρουσίαση που δύσκολα κανείς πρέπει να μείνει στα όσα μέχρι τώρα ειπώθηκαν, θέλω να τονίσω την σημαντική χορηγία της έκδοσης του βιβλίου από τον επιχειρηματία Απόστολο Χρ. Αποστολίδη.

Το βιβλίο συνοδεύεται από φύλλο χάρτη που προσανατολίζει τον αναγνώστη στα κύρια θέματα.

*Αλεξία Κ. Βαβαλέκα
Δικηγόρος*

BRONEER OSKAR, *Το μνημείο του Λέοντα στην Αμφίπολη* (The lion monument at Amphipolis), μετάφραση Σόφη Ν. Παπαγεωργίου, εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2016, σ. 196, ISBN: 9789605279950.

Η τιμή να παρουσιάζεις ένα βιβλίο για τον Λέοντα της Αμφιπόλεως δεν σου δίνει απλά μία μοναδική ευκαιρία να ψηλαφήσεις την Ιστορία σου! Σου προσφέρει το μοναδικό προνόμιο να καθρεφτιστείς με τις παιδικές μνήμες σου και να αναβαπτιστείς σε θύμησης, σε θρύλους και σε εικόνες ξεθωριασμένες σιγά-σιγά από τον χρόνο, παντοτινά όμως επίκαιρες και ζωογόνες! Και αυτό από μόνο του κάνει το βιβλίο μοναδικό!

Ο συγγραφέας της εξαιρετικής μονογραφίας, Oscar Broneer εκπρόσωπος της Αμερικάνικης Σχολής Κλασικών Σπουδών καταθέτει μέσα στο ξεχωριστό αυτό βιβλίο, την άμεση και εμπειριστατωμένη γνώση όλων των γεγονότων και των στοιχείων που αφορούν στο μνημείο του Λέοντα της Αμφιπόλεως, καθώς η εκ του σύνεγγυς ενασχόλησή του, τον καθιστά αδιάψευστο και φερέγγυο μάρτυρα της ιστορικής πορείας του μνημείου στην πάροδο του χρόνου.

Ο Λέων της Αμφιπόλεως δεν είναι μόνο ένα μοναδικής σημασίας αρχαιολογικό μνημείο, δεν είναι μόνο ένα εξαιρετικής ομορφιάς καλλιτεχνικό δημιούργημα, δεν είναι μόνο το σύμβολο της κραταιάς Μακεδονικής δυναστείας, και σίγουρα δεν είναι μόνο οι θρύλοι που συνοδεύουν την αίγλη της θωριάς του!!!

Είναι πρώτιστα και κύρια το σήμα, το σύμβολο και το τεκμήριο ιστορικής αναφοράς μίας ολόκληρης περιοχής που εκτείνεται στον ευλογημένο και καρποφόρο Σερραϊκό κάμπο, καθώς τον περιδιαβαίνει ο Ομηρικός Στρυμόνας και τον αγκαλιάζει το χρυσοφόρο Παγγαίο. Ο Λέων της Αμφιπόλεως είναι ο φύλακας, ο ακοίμητος φρουρός αυτής της ευλογημένης ιστορικής περιοχής και η θέση τοποθέτησης του στα νεότερα χρόνια μετά την ανεύρεσή του στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, πιστοποιεί τη λειτουργία του αυτή. Ο Λέων της Αμφιπόλεως είναι ο βιγλάτορας μας, ο ακοίμητος φρουρός, αλλά και ο οικείος, πιστός λέων ολόκληρης της περιοχής που «διαφεντεύει».

Η οικειότητα των ανθρώπων της περιοχής με το μνημείο του λέοντα είναι αυτή που τον μετέτρεψε σε ένα «ζωντανό», αληθινό κομμάτι της ζωής των κατοίκων της και όχι μόνον. Η αναφορά στο ίδιο το μνημείο με το απλό ουσιαστικό «το λιοντάρι», η συμβολική υποδοχή των ανθρώπων στους δρόμους της θερινής διαφυγής τους και η σηματοδότηση της εξόδου από την πόλη είναι στοιχεία οικεία σε όλους τους Σερραϊούς.

Θυμάμαι καλά και ίσως όλοι να θυμόσαστε πως η αναφορά στο μνημείο γινόταν ως χιλιομετρικός δείκτης και ως ένα σύνορο ζωής.

Ανακαλώ στη μνήμη φράσεις όπως:

-Φτάσαμε στο λιοντάρι..., -σταματήσαμε στο λιοντάρι..., -Να βγούμε μια φωτογραφία με το λιοντάρι...!

Ποιος άραγε δεν έχει μια ανάλογη φωτογραφία στα παιδικά του σεντούκια; Αναφορές που τώρα πια με το νέο δρόμο της Εγνατίας οδού χάθηκαν για πάντα...

Με το βιβλίο έχουμε μια μοναδική ευκαιρία όλοι μας να ξανασυναντήσουμε τον Λέοντα της Αμφιπόλεως και να τον γνωρίσουμε πολύ καλά.

Το βιβλίο που εξέδωσε ο εκδοτικός οίκος Αρμός του συντοπίτη μας κ. Γ. Χατζηιακώβου, εμπεριέχει το αγγλικό αρχικό κείμενο της μονογραφίας του Oscar Bronner, την εξαιρετική μετάφραση της κ. Παπαγεωργίου και ένα μοναδικό πλούσιο παράρτημα με σημαντικές φωτογραφίες που μας δίνουν με τον πιο άμεσο και κατανοητό τρόπο τη δυνατότητα να μεταφερθούμε πίσω στο χρόνο της συγγραφής του έργου, αλλά και της ανακάλυψης και αποκατάστασης του σημαντικότερου μνημείου της ευρύτερης περιοχής του Νομού Σερρών.

Τα κεφάλαια στα οποία διαρθρώνεται το περιεχόμενο του είναι τα ακόλουθα:

- Προλεγόμενα-Πρόλογος
- Εισαγωγή
- Ανακάλυψη εκσκαφή και ανοικοδόμηση
- Τοποθεσία
- Η Θεμελίωση – Η ανοδομή
- Τυπολογία και συμβολισμός
- Χρονολογία κατασκευής
- Ιστορική σημασία του μνημείου
- Συμπεράσματα

Ο ίδιος ο συγγραφέας επιλέγει πολύ εύστοχα κατά τη γνώμη μου να στεφανώσει την εισαγωγή του βιβλίου του προλέγοντας και τον σκοπό του μνημείου με την αναφορά από το σπουδαίο επίγραμμα του ηρωικού παιάνα του Αισχύλου

*Ω παῖδες Ἑλλήνων
ἴτε ἐλευθεροῦτε πατρίδ'
Ἐλευθεροῦτε δε παῖδας,
γυναῖκας, Θεῶν τε πατρῶων ἔδη
θήκας τε προγόνων, νυν ὑπὲρ πάντων αγῶν*

Από το πρώτο ήδη κεφάλαιο επισημαίνει πολύ εύστοχα και την αντιφατικότητα που σχετίζεται με το μνημείο, καθώς αναφέρει πως ενώ η ανακάλυψη του, δηλαδή η «γέννα» του από τα σπλάχνα της μακεδονικής γης προκλήθηκε μέσα από τις οδύνες πολέμων, (Α΄ και Β΄ παγκό-

σμοι πόλεμοι), η αποκατάσταση όμως και η ύπαρξή του βασίζεται στην ειρηνική συμπόρευση της «διπλωματίας» των αρχαιολόγων, η οποία ευελπιστούμε όλοι να ενεργοποιηθεί και πάλι για την ανασκαφή του τύμβου Καστά!!!!

Ο συγγραφέας δίνει με λεπτομερείς περιγραφές όσα μέρη του σώματος του μνημείου καταστράφηκαν αλλά και όσες προσπάθειες έγιναν για την αποκατάστασή τους. Θεωρείται ξεκάθαρο πως από τα σημαντικότερα κομμάτια δεν λείπει κανένα, γι αυτό το λόγο και μπορούν να θεωρούνται σωστά τα κύρια γνωρίσματα της αποκατάστασης του μνημείου.

Στο κεφάλαιο της χρονολόγησης καταλήγει με σαφήνεια στην άποψη πως το μνημείο χρονολογείται στο β' μισό του 4^{ου} αι π. Χ., ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναλογικές περιγραφές του Λέοντα με τα μνημεία της Μ. Ασίας στην ίδια χρονική περίοδο, όπου τα μνημεία λεόντων αποτελούν τάφους σημαντικών προσωπικοτήτων. Τα μνημεία πλέον δεν είναι πολεμικά αλλά ιδιωτικοί τάφοι, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας!

Οι σπάνιες φωτογραφίες από την εύρεση του επιβλητικού γλυπτού, που περιέχει το βιβλίο του Oscar Broneer, το οποίο εκδόθηκε το 1941 αλλά δεν μεταφράστηκε ποτέ στα ελληνικά, καθηλώνουν τον αναγνώστη και τον μεταφέρουν στον χρόνο και τον τόπο των γεγονότων της αποκάλυψης και αποκατάστασης του μνημείου. Ο Σουηδός αρχαιολόγος παραθέτει και το σχέδιο αναπαράστασής του, ως μαυσωλείο με ιωνικούς κίονες.

Καθώς περιδιαβαίνεις τα κεφάλαια και μυείσαι σιγά-σιγά στα «μυστικά» των αρχαιολόγων και των γλυπτών συνειδητοποιείς πως κρατάς στα χέρια σου ένα βιβλίο που σε συναρπάζει. Και δεν ευθύνεται μόνο η επιβλητική εικόνα του Λέοντα στο εξώφυλλό του που σε προσκαλεί από τη πρώτη στιγμή που το αντικρίζεις.

Σε συναρπάζει κυρίως η πλοκή των γεγονότων που καταγράφονται στις σελίδες του. Αυτό δεν οφείλεται βέβαια καθόλου σε αφηγηματικούς τρόπους καθώς δεν πρόκειται για συγγραφή ενός ιδιαίτερης λογοτεχνικής αξίας βιβλίου.

Σε συναρπάζει η μυθιστορηματική, αυτή καθαυτή, η καταγραφή της ιστορίας του μνημείου! Συναρπάζεσαι ως αναγνώστης από όλα τα στοιχεία που συνδέονται με την αποκάλυψη, την εύρεση, την αποκατάσταση ενός μνημείου τόσο μοναδικού και τόσο ανεξερεύνητου ακόμη και μέχρι σήμερα.

Γιατί να διαβάσετε λοιπόν, γιατί να διαβάσουμε αυτό το βιβλίο, αν με ρωτούσατε θα σας απαντούσα ότι δεν έχετε απολύτως κανένα λόγο να το αποφύγετε!!! Είναι αναγκαίο, επιβεβλημένο και η αγέρωχη εικόνα

του λέοντα στην προμετωπίδα του εξωφύλλου πραγματικά σας το επιτάσσει.

Ως Σερραίοι δε, οφείλουμε όλοι να το μελετήσουμε, για να συνειδητοποιήσουμε την άγνοια μας, αλλά και την εγκληματική αδιαφορία μας! Να το μελετήσουμε, γιατί μέσα στις σελίδες του περιδιαβαίνουμε την ιστορία του τόπου μας.

Να το διαβάσουμε, γιατί είναι ένα επιστημονικό πόνημα που καταγράφει με άμεσο και αντικειμενικό τρόπο γεγονότα και καταστάσεις μακριά από ιδεοληπτικές ερμηνείες.

Σκεφτόμουν καθώς με συντρόφευε ο Λέοντας τις ώρες της ανάγνωσης του βιβλίου, πως αυτή η ευλογημένη περιοχή που ο μυθικός ποτάμιος θεός της, ο Στρυμόνας, της χαρίζει τον πλούτο και την ευημερία, ο γιος της μούσας Κλειούς, που είναι η προστάτιδα της Ιστορίας, έχει οικοδομήσει μια «περίεργη», ιδιότυπη σχέση με την ιστορία της.

Κλειώ, Στρυμόνας, Ρήσος, Αμφίπολη, Βρασίδα, Θουκυδίδης, Νέαρχος, Λαομέδοντας, Αλέξανδρος, Λέων! Όλοι μοναδικοί και σπουδαίοι... με μια λάμψη αναλλοίωτη μέσα στους αιώνες, αλλά και τόσο ηχηρά παρόντες στο σήμερα.

Σε αυτό τον αέναο, λοιπόν, διάλογο με την ιστορία, τα πρόσωπα και το ίδιο το μνημείο απευθύνω και τον δικό μου ταπεινό λόγο στον Λέοντα της Αμφιπόλεως:

Στέκεις ακοίμητος φρουρός

Αγέρωχος στα βάθη των αιώνων

Μα είναι τώρα δα, ίσως η στιγμή, να ανοίξει η σχισμή..

Και να εγερθεί στο ΦΩΣ η θωριά των ηγεμόνων!!!

Σύλια Ζέττα

Φιλολόγος

πρώην πρόεδρος Δ.Σ. Συνδέσμου Φιλολόγων Σερρών

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΖΙΩΝΗ, *Ζώντας ανάμεσα στους Βλάχους των Σερρών*, Σέρρες 2017, σ. 560, ISBN: 978-960-93-8993-8

Μια κριτική και συναισθηματική ματιά.

Είχα την τιμή, η μοναδική και αξιαγάπητη Καλλιόπη (Πόπη) Πανοπούλου-Τζιώνη, να μου ζητήσει να ρίξω μια ματιά στο έργο ζωής για την ίδια, το «Ζώντας ανάμεσα στους Βλάχους των Σερρών». Όχι τόσο με την ιδιότητα του φιλόλογου, γιατί την καθαρά φιλολογική πλευρά των γραφόμενων των είδαν άλλοι εξαιρετικοί συνάδελφοι (Τζεμεντζέλης Γιάννης και Τζιώνη Στέλλα), όσο για τη δομή του έργου, για τυχόν παρατηρήσεις στο περιεχόμενο μιας και ζώντας παλιά την γεωκτηνοτροφική ζωή σε ένα ορεινό χωριό της Δυτικής Μακεδονίας, είχα και έχω μέσα μου ζωντανά αυτά τα βιώματα, παρόμοια κατά κανόνα με τα βιώματα, τις συνήθειες και τον τρόπο ζωής και λειτουργίας των Βλάχων. Εξάλλου, κατά την εκπαιδευτική και δημιουργική μου διαδρομή ήρθα σε στενή επαφή και λειτουργία με την πολιτιστική ενότητα των Βλάχων των Σερρών και κόντεψα να εκβλαχιστώ τελείως! Αυτό τον εκβλαχισμό τον υπέστη πλήρως η μοναδική Πόπη, μιας και παντρεύτηκε έναν λεβέντη βλάχο (Τζιώνη)¹, και ο έρωτας της για τον Ευθύμη και το πολιτιστικό και κοινωνικό του περιβάλλον, γέννησε δύο υπέροχες κόρες, την Στέλλα και την Κατερίνα, και ένα μοναδικό και αθάνατο δημιουργήμα γι' αυτήν τη σπουδαία πολιτιστική ενότητα (φυλή ή ράτσα το λένε άλλοι) της Σερραϊκής κοινωνίας, που μπόλιασε και ζωογόνησε την Σερραϊκή κοινωνία από τον 17^ο αιώνα ως τις μέρες μας. Χρησιμοποιώ τον όρο πολιτιστική ενότητα, και όχι φυλή ή ράτσα, γιατί πιστεύω ότι απ' τη φύση όλοι οι άνθρωποι είναι ίδιοι, όπως έλεγαν τον 6^ο π.Χ. αιώνα Έλληνες σοφοί. Η διαφορά βρίσκεται στο μέρος που γεννήθηκαν και την ανατροφή που πήραν.

Και αυτό, πιστεύω, ότι ισχύει για όλους τους λαούς της οικουμένης. Απλούστατα ο τόπος γέννησης και διαμονής επηρεάζει κατά κάποιον τρόπο εξωτερικά χαρακτηριστικά (χρώμα - ύψος κ.ά.) ενώ η ανατροφή διαμορφώνει συνείδηση ενότητας φυλετικής, γλώσσα, έθιμα, πολιτισμό γενικότερα. Έτσι, Βλάχος, Θρακιώτης, Πόντιος κ.ά., όπως Έλληνας, Βούλγαρος, Τούρκος, Ιταλός κ.ά., δεν είναι βιολογικές φυσικές διακρίσεις, αλλά πολιτιστικές ενότητες που διαμορφώθηκαν από όσα προανέφερα, δηλ. τον τόπο γέννησης και διαμονής και την ανατροφή.

Το θαυμάσιο, λοιπόν, συγγραφικό δημιουργήμα της αξιαγάπητης Πόπης, το «Ζώντας ανάμεσα στους Βλάχους των Σερρών» είναι έ-

1. Τζιώνης στη βλάχικη διάλεκτο σημαίνει λεβέντης.

νας θησαυρός γνώσης και πληροφοριών, με εξαίρετη βιβλιογραφία και πλούσιο και μοναδικό οπτικό υλικό, για την πολιτιστική ενότητα των Βλάχων γενικότερα, την εγκατάσταση τους στην περιοχή των Σερρών ευρύτερα, για την ενεργό παρουσία και δράση, για ήθη - έθιμα κ.α, στα οποία θα αναφερθώ παρακάτω αναλυτικότερα. Μια πολιτιστική ενότητα, που πλούτισε ζωογόνησε και ζωογονεί την Σερραϊκή κοινωνία με αξιοθαύμαστες δυνάμεις και παρουσίες.

Η Καλλιόπη (Πόπη) Πανοπούλου σπούδασε γυμναστική Ακαδημία, Γυμν. Αθηνών, είναι επίκουρος καθηγήτρια του ΤΕΦΑΑ Σερρών - με εξειδίκευση την Ελληνική Παράδοση και με επέκταση των ενδιαφερόντων της στον λαϊκό πολιτισμό.

Όπως προανέφερα, ο έρωτας και η δια βίου σύζευξη με τον εξαίρετο από κάθε άποψη Βλάχο, τον Ευθύμη τον Τζιώνη, με γυμναστικές σπουδές, γέννησε έναν έρωτα ισόβιο και ένα πάθος για συγκέντρωση στοιχείων γι' αυτή την πολιτιστική ενότητα των Βλάχων και για συστηματική καταγραφή και παρουσίας τους ώστε να μείνει «ες αεί» αυτή η πλούσια σε ιστορία, παραδόσεις, πολιτισμό και δραστηριότητα, Βλάχικη πολιτιστική ενότητα του Ελληνισμού. Το βιβλίο είναι ένα καταστάλαγμα, θησαυρός μιας εικοσάχρονης προσπάθειας, μαζί με τον εμπνευστή αυτού του έρωτα, τον άνδρα της ζωής της, τον Ευθύμη Τζιώνη, καθηγητή Φυσικής Αγωγής στο ΤΕΙ Σερρών.

Υπάρχει στο εξαιρετο αυτό δημιούργημα, πλην του συναισθηματικού και εξαιρετου συνοπτικού προλόγου, μια εμπεριστατωμένη εισαγωγή, πλούσια βιβλιογραφία με μελέτη ιστορικών βαλκανιολόγων, εθνολόγων, λαογράφων κ.α. Αυτά βοηθούν να δώσουν ταυτότητα, για την ιστορική πορεία των Βλάχων, την κοινωνικό-πολιτιστική παρουσία και δράση τους, τις πολιτιστικές εκφάνσεις κ.α. Ταυτίζουν έτσι την δράση και τη σπουδαία λειτουργία αυτής της εθνοπολιτιστικής ενότητας με τον Ελλαδικό χώρο από Αρχαιοτάτων χρόνων.

Η εξειδίκευση της εργασίας στους Βλάχους των Σερρών, δείχνει την αναπόσπαστη ενότητα, συνέχεια και δράση στα γεωγραφικά όρια της περιοχής μας, με τα ανάλογα θετικά αποτελέσματα, όπως και σ' όλο τον Ελλαδικό, Βαλκανικό και Ευρωπαϊκό χώρο. Φαίνεται ξεκάθαρα η ταυτότητα των Βλάχων και το γλωσσικό τους ιδίωμα, οι βασικές εστίες ύπαρξης, οι σχετικές ιστορικές μαρτυρίες, ο ορεινός Ελλαδικός χώρος ως ζωτικός χώρος επιβίωσης, οι Οθωμανοί και η λειτουργία των Βλάχων, η ελευθεροφροσύνη (παιδιά της Σαμαρίνας), οι μετακινήσεις και η εξάπλωση τους από τον 17^ο αιώνα. Ακόμα παρουσιάζονται οι Βλάχοι των Σερρών σε βάθος τριών γενεών, η ταυτότητα τους, οι λαογραφικές πλούσιες παραδόσεις (χορός, τραγούδι, έθιμα κ.α.), το εθνογραφικό πλαίσιο κ.α. Αυτά συγκροτούν μια εισαγωγή εξαιρετικής σοβαρότητας

και πολύτιμο βοήθημα και εργαλείο για οποιόν θέλει να εντρυφήσει και να ενημερωθεί συστηματικότερα για την σπουδαία αυτή πολιτιστική ενότητα της περιοχής και της πατρίδας μας γενικότερα.

Ακόμα κλείνοντας την εξαίρετη εισαγωγή, επισημαίνει με έμφαση και ευγνωμοσύνη για τη γνωριμία και την εξοικείωση της με την κοινωνία αυτής της πολιτιστικής ενότητας, με όσα βίωσε ζώντας μαζί τους και καθημερινά και στα παραδοσιακά (ένας θησαυρός γνώσεων και βιωματικών εμπειριών). Κι ακόμα, τιμητικά, αναφέρει τις πηγές της, τους ανθρώπους με τους οποίους ήρθε σε επαφή, μ' αυτούς που πρόθυμα τη βοήθησαν, με πρωτεργάτη και βοηθό τον εξαίρετο σύζυγό της Ευθύμη Τζιώνη, πρότυπο ήθους και προσφοράς.

Το κύριο μέρος του έργου διαρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια, με αλληλουχία, με λόγο καθαρό και κατανοητό, και όλα τα σπουδαία γραφόμενα συνοδεύονται από ένα πλούσιο οπτικό υλικό (αλήθεια πόσος κόπος χρειάστηκε για να ευρεθεί και να παραμείνει αυτή η πλούσια κληρονομιά με το βιβλίο αυτό «εσ αεί»!), κάνοντας το έργο αυτό έναν θησαυρό συγκινητικής μνήμης και σπουδαίας ιστορικής και πολιτιστικοκοινωνικής γνώσης.

Στο πρώτο λοιπόν κεφάλαιο, δίνεται με σαφήνεια ο καταστατικός χάρτης προέλευσης των Βλάχων των Σερρών. Περιλαμβάνει χρονολογικά στοιχεία, μετά την μετακίνηση Βλάχων χριστιανών προς τη Μακεδονία, από άλλες περιοχές. Αναφορές έχουμε από τον Παπασυνοδινό για παρουσία Βλάχων στις Σέρρες στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Η κομβική θέση των Σερρών ανάμεσα σε Ανατολή - Δύση - Βορρά - Νότο κάνει τις Σέρρες σημαντικό οικιστικό κέντρο. Βλάχοι πρόσφυγες με το νομαδικό πνεύμα της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας, της αυτάρκειας συνεχίζουν την παρουσία και δράση τους στην περιοχή μας, με μετακινήσεις ως νομάδες και για εμπορικούς σκοπούς. Αυτή η συνεχής μετακίνηση θυμίζει τον Ομηρικό Οδυσσέα «Πολλών ανθρώπων νόον και άστεα έγνων» και τη συνεπόμενη πείρα και σοφία ζωής και δημιουργικής παρουσίας.

Βλάχοι από τις εστίες (κυρίως Ήπειρο) Καλάβρυτα, Σαμαρίνα κ.ά., άλλα και από όλα τα Βαλκάνια, με πλούσιες εμπορικές δραστηριότητες, συνθέτουν το χαλί της παρουσίας και δράσης των Βλάχων στις Σέρρες με πλούσια αγροκτηνοτροφική και εμπορική δραστηριότητα και με ισχυρή παρουσία στον κοινωνικό - οικονομικό και πολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής (π.χ. Δούμπας κ.ά.). Τόποι προέλευσης και τόποι εγκατάστασης και δράσης μαζί με εξαίρετες ατομικές και συλλογικές παρουσίες (Αβδέλλα - Γράμμουστα - Σέρρες, κ.ά.)

Ακόμα παρουσιάζεται η δράση στον Μακεδονικό Αγώνα, τα πάθη και ηρωική αντίσταση κατά του επιχειρούμενου εκσλαβισμού της Μακεδονίας, και ως εκ τούτου και των Βλάχων, και ακόμα οι νεότερες

περιπέτειες, οι συνέπειες των εθνικών αγώνων (π.χ. Βλάχοι Ηράκλειας στο Ποζάρεβιτς της Σερβίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Παρουσιάζονται ακόμα σημαντικοί μάρτυρες και πρωταγωνιστές αυτών των περιπετειών με οπτικό υλικό, που συνθέτουν ένα μοναδικό αποθησαύρισμα της πορείας αυτής της υπέροχης πολιτιστικής ενότητας του Ελληνισμού.

Στο δεύτερο κεφάλαιο (οι πρώτοι οικισμοί) αναφέρονται στη μαζική μετανάστευση των Βλάχων, από τις αρχικές εστίες τους (Ήπειρο, Δυτική Μακεδονία κ.α.) προς την Ανατολική Μακεδονία και βέβαια στο Ν. Σερρών. Ανάλογα με τις παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες, εγκαθίστανται, οι μεν κτηνοτρόφοι στις ορεινές πλευρές του νομού, οι δε ασχολούμενοι με το εμπόριο ή τη γεωργία σε πιο πεδινές περιοχές και κοντά ή μέσα σε αστικά κέντρα. Υπάρχει ένας πλήρης χάρτης εγκατάστασης με ονόματα και οικισμούς, όπου οι Βλάχοι με τη δράση και την παρουσία τους διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην τοπική κοινωνία από κάθε άποψη: Ράμνα, Τζουμαγιά, Νιγρίτα, Λευκώνας, Χριστός, Σιδηρόκαστρο, Λαϊλιάς, Αλιστράτη, Ροδολίβος κ.α., παρουσιάζονται σα βασικοί τόποι αρχικής και μετέπειτα παρουσίας.

Ακόμα αναφέρονται οι σχέσεις με την τοπική κοινωνία, τους τοπικούς άρχοντες, η εξάπλωση της δραστηριότητάς τους, οι ιστορικές περιπέτειες μαζί με τους αυτόχθονες και οι επιπτώσεις στον τρόπο ζωής και λειτουργίας, οι αγώνες τους για μια καλύτερη πορεία του τόπου μας γενικότερα και πολλά άλλα. Γίνεται βέβαια και αναλυτικότερη αναφορά για τους βασικούς αρχικούς τόπους εγκατάστασης και τις συνακόλουθες συνθήκες (π.χ. Ποροία, Ράμνα, Ηράκλεια κ.α.). Όλα, όπως προείπα, συνοδεύονται και από πλούσιο και πολύ αξιόλογο φωτογραφικό υλικό. Ακόμα αναφέρεται σε εποχιακές κτηνοτροφικές μετακινήσεις νομαδικού χαρακτήρα και οι βασικοί τόποι παρουσίας (όπως Χιονοχώρι) μαζί με ζωντανές και γνήσιες αφηγήσεις απλών, αλλά και σημαντικών ανθρώπων αυτής της κοινωνίας (πχ. Ζήσης Ζήσης από το Χιονοχώρι κ.ά.).

Μαζί με τις κτηνοτροφικές δραστηριότητες των εγκατασταθέντων στις πλαγιές των βουνών, γίνεται καταγραφή της οικιστικής και κοινωνικής οργάνωσης αυτών των οικιστικών ενοτήτων (π.χ. λιθόκτιστα σπίτια κ.α.), τα εκκλησιαστικά κέντρα, τα μαντριά, αλλά και κάτι λίγο από τις αμαρτωλές δράσεις, όπως η ζωοκλοπή κ.ά. Οικισμοί που περιγράφονται με γάργαραρο τρόπο από την κορύφωση της ακμής, μέχρι την ερήμωση, λόγω των αλλαγών, με την εκβιομηχάνιση, την αστικοποίηση της υπαίθρου, τη μετανάστευση κ.ά.

Πέρα από τις βασικές εστίες και τον γενικό τρόπο διαβίωσης, γεωργοκτηνοτροφικό-νομαδικό κατά βάση, στο τρίτο κεφάλαιο η εξαιρετική Πόπη προχωρεί εσωτερικά στην διάθρωση, λειτουργία και ανάπτυξη

της κοινωνίας των Βλάχων των Σερρών. Αυτό σημαίνει ότι, εκτός από τα προσωπικά και οικογενειακά βιώματα, το μεράκι της γι' αυτή τη πολιτιστική ομάδα, την ώθησε να έρθει σε ζωντανή πολυετή επαφή με τους ανθρώπους της, να γνωρίσει τη δομή και τη λειτουργία της κοινωνίας τους, από τον οικογενειακό πυρήνα μέχρι τη γενική αλλά και την ατομική κοινωνική έκφραση, ζώντας από κοντά και για πολύ καιρό τους οικογενειακούς δεσμούς, τις ασχολίες τους και τα έθιμα και τις μορφές δράσης, ατομικής και κοινωνικής, σ' όλες τις μορφές της εξέλιξης και της κοινωνικοπολιτιστικής δημιουργίας.

Ιδιαίτερες παρατηρήσεις, και πολλές φορές με πικρό χιούμορ, γίνονται για την νοοτροπία, την οικογενειακή και κοινωνική ιεραρχία της Βλάχικης οικογένειας και κοινωνίας και μάλιστα με έμφαση για τη θέση και τη λειτουργία της γυναίκας μέσα σε μια ανδροκρατικής υφής και λειτουργίας κοινωνία.

Κυρίαρχο ρόλο στην παρουσία της κοινωνικής ζωής αυτών των ανθρώπων περιέχουν τα γραφόμενα για την οικογενειακή ιεραρχία, για τις θρησκευτικές τελετές και κυρίως τα έθιμα και οι επισημάνσεις της στις βασικές στιγμές της πορείας του ανθρώπου, από τη γέννηση, τη βάπτισμα, την νεότητα, τα αρραβωνιάσματα και τους γάμους, την ζωή της νέας οικογένειας κ.α., μέχρι την μακάβρια στιγμή της τελευταίας του βίου...

Στο τέταρτο κεφάλαιο, όπως του κύκλου τα γυρίσματα, έτσι και ο κύκλος του χορού, η μουσική, η ρυθμική κίνηση, το κοινωνικό αντίκρουσμα και το προσωπικό αντίκρουσμα (ποτέ οι Έλληνες δεν χόρευαν σε παράλληλη γραμμή, αλλά, για το βαθύτερο και ουσιαστικό άγγιγμα ψυχών και συνακόλουθης ευφορίας, πάντα χόρευαν κυκλικά ή αντικρουστά. Γι' αυτό και το πρόσωπο του χορευτή βγάζει πηγαίο χαμόγελο ευφροσύνης από το συναίσθημα των τραγουδιών, της κίνησης και της βαθιάς ψυχικής έκφρασης και επικοινωνίας). Είναι αυτά βαθιά και ουσιαστικά βιώματα κληρονομημένα από το χορό του αρχαίου δράματος και έχουν βασική θέση στην κοινωνική λειτουργία των Βλάχων.

Ο χορός ήταν χάρισμα και καμάρι, φυσική προίκα για τις γυναίκες και σπουδαία αρετή για τους άνδρες. Ο άνδρας που δεν ήξερε να χορεύει τους λεβέντικους χορούς του βουνού και της στάνης, δεν έβρισκε εύκολα νύφη! (Λευκοπηγή, το χωριό μου). Ακολουθεί περιγραφή των θεσμικών εορταστικών και χορευτικών εκδηλώσεων, η τυπική και ουσιαστική ιεραρχία, λατρευτικές ορχηστρικές κινήσεις αλλά και η λεβεντιά της προσωπικής χορευτικής δημιουργίας μαζί με το χαμόγελο της προσωπικής αγαλλίασης. Η χορευτική κίνηση ήταν αυθόρμητη και ο αυτοσχεδιασμός έδινε και έπαιρνε, ιδίως του πρωτοχορευτή. Εξάλλου η αυστηρή πειθαρχική ακολουθία χορευτικών βημάτων είναι μεταγενέστερες προσθήκες από δασκάλους του χορού ή από χορευτικούς συλλό-

γους. Ακόμα υπήρχε άμεση σχέση μουσικού και χορευτή. Έτσι ο καλός χορευτής βοηθούσε το μουσικό να παίζει καλύτερα, αλλά και ο καλός μουσικός έδινε φτερά στον επιδέξιο χορευτή.

Γιορτινές εκδηλώσεις, κοινωνικές εκδηλώσεις (γάμοι κ.λπ.) πανηγύρια, έθιμα (π.χ. Κλήδονας) κ.ά. συνοδεύονταν από ένα καθιερωμένο λειτουργικό σύστημα, αλλά και οι αυτοσχεδιασμοί, τόσο στο τραγούδι, όσο και στη μουσική και στα χορευτικά τσαλίμια, έδιναν και έπαιρναν. Γίνεται εκτεταμένη αναφορά στην ιεροτελεστία του γάμου, στις καθιερωμένες κοινωνικές διαδικασίες, στην ιεραρχία του χορού και στο γαμήλιο γλέντι. Όλα συνοδεύονται με την περιγραφή παράλληλων εθίμων, όπως η προίκα, τα πεσκέσια (επισκεπτήρια για ανταλλαγή δώρων), τα αποχαιρετιστήρια δείπνα, μελοποιημένα τραγούδια κ.α.

Στη δρώσα πραγματικότητα, και όχι στις μετέπειτα, λαογραφικού χαρακτήρα, εκδηλώσεις όλα αυτά τα βιώματα σχετικά με το τραγούδι, το χορό, τα έθιμα (π.χ. γάμοι, πανηγύρια κ.ά.) είναι ένα ζωτικό οργανικό κομμάτι της όλης κοινωνικής ζωής και λειτουργίας, που σαν το αρχαίο δράμα συνόδευαν πάντα όλες τις φάσεις της ζωής, και για ψυχική ανάταση και δύναμη, αλλά και για μια αισιόδοξη και ανακουφιστική νότα μέσα σε μια δύσκολη και πολύμορφη ζωή.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο αυτής της θαυμάσιας εργασίας η κ. Πανοπούλου αναφέρεται αναλυτικότερα στην λειτουργική, όπως είπα και παραπάνω, σχέση του χορού με τις διάφορες σημαντικές φάσεις της ζωής των Βλάχων. Ο χορός, τρόπος ζωής έλεγα, το σκέφτομαι, και πιο πολύ το πιστεύω, με τον ρυθμό που τον συνόδευε τους βοηθούσε να έχουν ρυθμό, μέτρο και αρμονία σε όλες τις βασικές στιγμές της ζωής τους, είτε στα χαρούμενα είτε στα λυπητερά! Εξ' άλλου ο χορός και το τραγούδι, το κλάμα και η κίνηση είναι από τις πρώτες και βασικές ορμέφυτες σχέσεις του ανθρώπου με την ουσία της ζωής. Χορεύαμε τραγουδώντας ή τραγουδούσαμε χορεύοντας είναι η δράση-μοτίβο, μιας μετρημένης και αισιόδοξης πορείας ζωής. Και εδώ, στον θαυμάσιο αυτόν πλούτο της καταχώρησης υπάρχει απίθανα ωραίο οπτικό υλικό, γνήσιες σκέψεις εκ βάθους ψυχής και επώνυμα ή ανώνυμα δημιουργήματα απ' αυτήν την αρμονική σύζευξη ζωής, ρυθμού λόγου και μελωδιών, αυτών των απλών αλλά πλούσιων σε νου και αισθήματα ανθρώπων της βλάχικης πολιτιστικής ενότητας.

Προς το τέλος αυτής της θαυμάσιας, από κάθε άποψη εργασίας, αναφέρεται η συγγραφέας και στο ρόλο που έπαιξαν και παίζουν οι πολιτιστικοί σύλλογοι, που κρατούν ζωντανή τη λαμπάδα αυτής της θαυμάσιας παράδοσης μεταφέροντας και αναζωογονώντας την στην Ελλάδα και σ' όλο τον κόσμο. Με ένα, κατά τη γνώμη μου, μείον για όλους τους πολιτιστικούς λαογραφικούς συλλόγους, και όχι μόνο των

Βλάχων. Αυτό είναι η μάλλον αναπόφευκτη τυποποίηση στην διάσωση είτε των εθίμων, είτε των χορών, είτε των τραγουδιών, ενώ στην εποχή που γέννησε αυτή την ανάγκη έκφρασης και λειτουργίας, τα έθιμα, τα τραγούδια, οι χοροί κ.α. ήταν ένα ζωντανό και αναπόσπαστο μέρος που δημιουργούνταν, αναπτύσσονταν και ζούσε μαζί με το ρυθμό και τη λειτουργία της κοινωνίας εκείνων των πρωτογενών εποχών.

Μαζί με την καταγραφή Σερραϊκών Βλάχικων τραγουδιών, το υπέροχο αυτό δημιούργημα κλείνει με έναν επίλογο συγκινητικό για την ανησυχία της και την προσπάθεια να γεφυρώσει και το προσωπικό της χάσμα, μιας και δεν είναι Βλάχα, αλλά ερωτική μετανάστρια ευτυχισμένη(!), το θαμπό παρόν με το φωτεινό και ολοζώντανο παρελθόν, αφήνοντας μια απίστευτη παρακαταθήκη μνήμης οπτικού υλικού, λόγου, ήχου, χορού και κύρια μεικτής μορφής ζωής την οποία ζούμε σήμερα. Έτσι κληρονόμησε στην περιοχή μας την ιστορία, τη δράση, την κοινωνική ανθρώπινη και πολιτιστική παρουσία ενός αξιολογότατου ανθρώπινου δυναμικού, δηλ. της πολιτιστικής ενότητας των Βλάχων, που ζωογονεί και αναβαθμίζει σε όλους τους τομείς τη σπουδαία, πολύμορφη και ανθρώπινη Σερραϊκή κοινωνία.

*Ζήσης Μητλιάγκας
Φιλολογος*

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Συνταξιούχος Γυμνασιάρχης πρώην Διευθυντής Δημόσιας Τεχνικής Σχολής, *Δημόσια Τεχνική Σχολή Εργοδηγών & Τεχνικών Βοηθών Σερρών. Ιστορική Αναδρομή 1959-1979*, Σέρες 2017, σ. 140, ISBN 978-960-93-9073-6.

Για την αφορμή και το λόγο της συγγραφής και έκδοσης του βιβλίου, ο συγγραφέας κ. Γεώργιος Κόκκινος γράφει στον Πρόλογο του:

“...Ξαφνιαστήκα, όταν η μαθήτριά μου στο πάλοι ποτέ Γυμνάσιο Θηλέων Σερρών, κ. Αγγελίδου Ξανθίππη, τώρα Αρχιτέκτων και Διευθύντρια του Εσπερινού ΕΠΑ.Λ. και ο Διευθυντής του 1^{ου} ΕΠΑ.Λ. κ. Καραλής Γεώργιος με κάλεσαν στο γραφείο τους και μου έθεσαν τον προβληματισμό τους και ένα ερώτημα:

«Από την καταργημένη παλαιά Σχολή Εργοδηγών των Σερρών βρίσκουν κάποια βιβλία Μαθητολογίων ή Μητρώα αποτελεσμάτων στα αρχεία της Κατωτέρας Σχολής, κάποιες φωτογραφίες σκόρπιες ή πεταμένες εδώ και εκεί, κάποια έγγραφα του Αρχείου βρίσκονται στα

ΓΑΚ Σερρών και κάποια άλλα, που πιθανόν με την πάροδο του χρόνου χάθηκαν ή θα χαθούν. Μου έκαναν την πρόταση, αν μπορώ να συγκεκρινώσω στοιχεία και να καταγράψω την ιστορία αυτής της καταργημένης Σχολής, δεδομένου ότι υπήρξα Διευθυντής αυτής. Βρήκα την πρόταση πολύ ενδιαφέρουσα και δέχθηκα ευχαρίστως...».

Το βιβλίο αναφέρεται σε μία εκπαιδευτική δομή που πλέον δεν υπάρχει με την μορφή που πρωτολειτούργησε στην πόλη των Σερρών πριν από 58 χρόνια.

Η Δημόσια Τεχνική Σχολή Εργοδηγών και Τεχνικών Βοηθών Σερρών ξεκίνησε τη λειτουργία της το 1959, μεταφέρθηκε στο σημερινό κτίριο, δέκα χρόνια αργότερα το 1969 και λειτούργησε μέχρι το σχολικό έτος 1979-80, δηλαδή επί 21 έτη.

Από το σχολικό έτος 1979-80 και μετά σταμάτησε η λειτουργία της, μια και η ελληνική εκπαίδευση μεταρρυθμίστηκε και η Τεχνική-Επαγγελματική Εκπαίδευση απέκτησε άλλη δομή.

Το βιβλίο δεν θα γραφόταν, εάν το σκόρπιο αρχαιακό υλικό, που βρέθηκε παρέμενε αδιάφορα κρατημένο σε κούτες χωρίς να εμπνεύσει κανέναν να το επεξεργαστεί. Το ότι η αποστολή αυτή προτάθηκε στον συγγραφέα, είναι έπαινος και γι' αυτούς που το εντόπισαν αναγνωρίζοντας την αξία του και θέλησαν να το αξιοποιήσουν αλλά και για τον συγγραφέα που ανέλαβε να φέρει εις πέρας το έργο, μια και η συγγραφή ενός βιβλίου ούτε εύκολη είναι ούτε επιτυγχάνεται χωρίς κόπο και προσπάθεια.

Ο Γεώργιος Κόκκινος διετέλεσε επί 4 χρόνια Διευθυντής της Σχολής Εργοδηγών (επί των ημερών του έγιναν μάλιστα και τα εγκαίνια του κτιρίου όπου έγινε η παρουσίαση της έκδοσης), επομένως το κατάλληλο πρόσωπο, για να επιληφθεί του υλικού και να ετοιμάσει το πόνημα.

Με πολύχρονη και μεθοδική εργασία, συνέθεσε τις ψηφίδες, συμπλήρωσε την έρευνα και δόμησε την ιστορία μιας Σχολής που ξεκίνησε την λειτουργία της με παλινωδίες και διαδικαστικά προβλήματα (γραφειοκρατίας), όμως έδειξε την χρησιμότητα και αναγκαιότητά της μέσα από τις πετυχημένες καριέρες των αποφοίτων της και την επάρκεια της επαγγελματικής γνώσης με την οποία εφοδιαζόταν κατά την Ζετή τους φοίτηση.

Το βιβλίο, που προέκυψε, αποτελεί ένα σημαντικό ντοκουμέντο και ταυτόχρονα μια μαρτυρία, γιατί περιέχει και αφηγείται τεκμηριωμένα την λειτουργία και την δράση της Σχολής.

Καταγράφει τα πρόσωπα που πέρασαν από την Διεύθυνσή της, το διδακτικό προσωπικό αλλά και τους σπουδαστές της, τις παράλληλες δραστηριότητες, τα εργαστήρια, τις εκδρομές, τις αθλητικές συμμετοχές και τις θεατρικές παραστάσεις, το εκπαιδευτικό έργο, μέχρι και τα αρ-

χεία των αποβολών των σπουδαστών για σπουδαστικά “παραπτώματα” της εποχής, κι όλα μαζί “κτίζουν” το βιβλίο αυτό που αποτελεί έναν πίνακα-σύνθεση κομματιών παζλ από την 21 ετών πορεία μιας Σχολής που τροφοδότησε την αγορά εργασίας και την οικονομία της χώρας με καταρτισμένους επαγγελματίες, χρήσιμους και απαραίτητους.

Στις 140 σελίδες του παρελεύονται έγγραφα, υπουργικές και κυβερνητικές αποφάσεις, δημοσιεύματα (εφημερίδων της εποχής) και πάρα πολλές (120) φωτογραφίες, όχι μόνο από τις επίσημες εκδηλώσεις της Σχολής αλλά και από τις σπουδαστικές πρωτοβουλίες και την εκπαιδευτική διαδικασία.

Ο αναγνώστης ξεφυλλίζοντας το βιβλίο, με όσα διαβάζει στα 23 του κεφάλαια, μεταφέρεται στην εποχή λειτουργίας της Σχολής Εργοδηγών των Σερρών, αναγνωρίζει πρόσωπα στις φωτογραφίες, μαθαίνει λεπτομέρειες για την πορεία της, την καθημερινότητα, τους κανονισμούς της, αλλά και τις σχέσεις μεταξύ των σπουδαστών, για την δύσκολη διαδρομή έως την ίδρυσή της, για τα βιβλία, τα τμήματα ειδικοτήτων, τα εκπαιδευτικά μηχανήματα και τον εξοπλισμό της, τις χορηγίες και τις παράλληλες δράσεις της, και φυσικά γι’ αυτούς που την υπηρέτησαν είτε ως Διευθυντές είτε ως εκπαιδευτικοί. Πολλοί μάλιστα απ’ αυτούς δίδαξαν και μόρφωσαν πολλές γενιές νέων, ως καθηγητές στα τότε Γυμνάσια και Λύκεια των Σερρών.

Η ανάγνωση του βιβλίου, δεν θα ικανοποιήσει μόνο όσους έχουν σχέση παρελθόντος και αναμνήσεις από την Δημόσια Τεχνική Σχολή Εργοδηγών Σερρών ως πρώην σπουδαστές ή εκπαιδευτικοί, αλλά και το ευρύτερο κοινό.

Είναι ένα μοναδικό και ενδιαφέρον βιβλίο και για όλους τους υπόλοιπους, αφού δίνει την ευκαιρία να μάθουν για ένα κομμάτι της Τεχνικής εκπαίδευσης που παρέχονταν στις Σέρρες σε μια εποχή που η χώρα είχε τα δικά της πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά προβλήματα και ιδιαιτερότητες, σε μια εποχή που προσπαθούσε κι αυτή και οι πολίτες να βρουν θέση σε έναν κόσμο που πήγαινε με άλματα μπροστά.

Η συγγραφή και έκδοση του βιβλίου αυτού διασώζει ένα πολύτιμο υλικό και συμπληρώνει έναν σημαντικό κρίκο στην καταγραφή της αλυσίδας των εκπαιδευτικών δομών και ιδρυμάτων που λειτούργησαν στις Σέρρες.

Θα αποτελέσει δε (εκτός από ένα λεύκωμα αναμνήσεων για όσους υπηρέτησαν την Σχολή ή αποφοίτησαν απ’ αυτήν) και μία ιστορική εμπεριστατωμένη πηγή με επιστημονική προσέγγιση για τους ερευνητές του μέλλοντος.

Αριάδνη Παπαφωτίου

ΛΙΛΑ ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ (επιμ.) *Η εκτροπή του Στρυμόνα. Τα μεγάλα εξυγιαντικά έργα του Μεσοπολέμου*, Τμήμα εκδόσεων και Βιβλιοθήκη ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας, Σέρρες 2017, σ. 218, ISBN 978-960-98734-4-4.

Στις 19/10/2016 στο αμφιθέατρο του ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας στις Σέρρες πραγματοποιήθηκε επιστημονική ημερίδα που τη διοργάνωσε το τμήμα Πολιτικών Μηχανικών και Μηχανικών Τοπογραφίας και Γεωπληροφορικής με τη βοήθεια της Περιφερειακής Ενότητας Σερρών, τα Γενικά Αρχεία Ν. Σερρών και την Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών. Το θέμα της ήταν: «Τα μεγάλα εξυγιαντικά έργα της περιόδου 1929-36 στην κοιλάδα του Στρυμόνα».

Με τη ημερίδα αυτή το ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας υλοποίησε έμπρακτα την απαίτηση της κοινωνίας τα επιστημονικά ιδρύματά της να μην είναι μόνο φορείς έρευνας και αναπαραγωγής γνώσης αλλά να έχουν στενές αμφίδρομες σχέσεις με την ιστορία, τον πολιτισμό και την παραγωγική δραστηριότητα της τοπικής κοινωνίας.

Η ημερίδα και η έκδοση των πρακτικών της, που είναι πλέον διαθέσιμα ψηφιακά για το ευρύ κοινό στον ιστότοπο του Τμήματος Πολιτικών Μηχανικών και Μηχανικών Τοπογραφίας και Γεωπληροφορικής και αποτελούν θετική χειρονομία του ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας προς την ερευνητική κοινότητα και οφείλονται στον πρόεδρο της Επιτροπής Διοργάνωσης της ημερίδας Γεώργιο Καριώτη, στα μέλη της Επιτροπής από το τμήμα Πολ. Μηχανικών και Τοπογραφίας και φυσικά στη συνεχή επιμέλεια της Λίλας Θεοδωρίδου.

Συνοπτικά στα πρακτικά δημοσιεύονται οι εξής εργασίες:

- 1) Του καθηγητή υδραυλικών έργων του ΑΠΘ Μαργαρίτη Βαφειάδη, που είναι μια εμπεριστατωμένη αναδρομή στον ποταμό Στρυμόνα και την ιστορία του. Επίσης στην ανακοίνωση αναφέρεται η σημερινή του κατάσταση, τα πρόσφατα προβλήματα, οι δράσεις και τις λύσεις που προτείνει ο καθηγητής.
- 2) Της αναπλ. διευθύντρια υποδομών ΕΥΔΑΠ Ευτυχίας Νεστορίδη, που στην ανακοίνωσή της με τίτλο «Μοντέρνα αντίληψη στην υλοποίηση μεγάλων Έργων - Μαθήματα από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα» παρουσιάζει τον διαφορετικό τρόπο που επέλεξαν οι Εταιρείες Monks & Ulen για να υλοποιήσουν αυτό το μεγάλο έργο κάνοντας παράλληλα πολλές ενημερωτικές καμπάνιες για την τοπική κοινωνία.
- 3) Του προϊσταμένου των Γ.Α.Κ. Ν. Σερρών Γιάννη Τσαρούχα, που στην ανακοίνωσή του με τίτλο «Αρχαιακές μαρτυρίες από τη δραστηριότητα της κοινοπραξίας Monks-Ulen στα Γενικά Αρχεία του

Κράτους, Αρχεία Νομού Σερρών» παρουσιάζει σπάνιο υλικό από τη δραστηριότητα της κοινοπραξίας Monks-Ulen καθώς και επιλογή σχετικών χαρτών από τα Γ.Α.Κ. Σερρών.

- 4) Της καθηγήτριας στο ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας Λίλας Θεοδωρίδου, που αναλύει το προφίλ και τη δράση δύο Ελλήνων μηχανικών που πρωτοστάτησαν στην υλοποίηση των έργων: του Πέτρου Λοπρέστη και του Θεολόγου Γενίδου.
- 5) Της καθηγήτριας εφαρμογών του ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας Γλυκερίας Καριώτου, που εξετάζει το κτίριο γραφείων της Monks & Ulen στις Σέρρες κυρίως γιατί αυτό εξέπεμπε το μήνυμα αισιοδοξίας για την επιτυχή εκτέλεση των έργων, της εξυγιάνσης της πεδιάδας και τη συνακόλουθη οικονομική ανάκαμψη της περιοχής.
- 6) Της αναπλ. προϊσταμένης Εφορείας Αρχαιοτήτων Σερρών Πηνελόπης Μάλαμα, που επικεντρώνεται στα γλυπτά και αρχιτεκτονικά μέλη που εντοπίστηκαν στη δυτική όχθη του Στρυμόνα κατά τον Α΄ Βαλκανικό και Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και σε αυτά που αποκαλύφθηκαν κατά την περίοδο 1929-1936 από την εταιρεία Monks-Ulen καθώς και στις εργασίες αναστήλωσης του Λέοντος της Αμφίπολης.
- 7) Του μελετητή της τοπικής ιστορίας Γιώργου Αψηλίδη, που καταπιάνεται με το ζήτημα της οριστικής διανομής των εξυγιανθέντων γαιών και ειδικότερα με την γραπτή δημόσια παρέμβαση του νεαρού τότε βουλευτή Σερρών και μετέπειτα πρωθυπουργού και Προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή.
- 8) Του καθηγητή εφαρμογών του ΤΕΙ/ΚΜ Ελευθέριου Παναγιωτόπουλου, που επεξηγεί το περιεχόμενο του δερματόδετου φακέλλου με τα σχέδια του έργου, τα οποία προσκομίστηκαν από το Ιστορικό Αρχείο της ΕΥΔΑΠ και εκτέθηκαν κατά την διάρκεια της ημερίδας. Ο συγγραφέας ανέλαβε ταυτόχρονα και την σωστική ψηφιοποίηση των μεγάλου μεγέθους σχεδίων του φακέλλου, που χρονολογούνται από το 1928.
- 9) Της Ευαγγελίας Παπαφιλίππου-Πέννου με τίτλο «Περιβαλλοντικές επιπτώσεις από τα τεχνικά έργα στην ταφρολεκάνη Σερρών» που επεξηγεί συνοπτικά πώς οι ανθρώπινες παρεμβάσεις μετέβαλλαν τα δεδομένα του φυσικού περιβάλλοντος και την κατάσταση δυναμικής ισορροπίας που έχει επικρατήσει σήμερα. Το άρθρο βασίζεται στην διδακτορική διατριβή της συγγραφέως.
- 10) Τέλος, η εργασία της Μαρίας Αναγνωστίδου με τίτλο «Ο Στρυμόνας με τα μάτια των παιδιών» που αφηγείται σε μορφή κόμικ την δημιουργία της λίμνης Κερκίνης και την εκτροπή του Στρυμόνα κ.λπ.,- προϊόν της εκπαιδευτικής διαδικασίας παιδιών της Δ1 τάξης του 3ου Δημοτικού σχολείου Σερρών.

Αξίζουν συγχαρητήρια στα τμήματα Μηχανικών του ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας και στους συνδιοργανωτές της ημερίδας και εύχομαι η πρωτοβουλία αυτή της ώσμωσης με την κοινωνία των Σερρών να συνεχισθεί είτε με περαιτέρω εμβάθυνση στο μεγάλο αυτό τεχνικό έργο που επιτελέστηκε στο Ν. Σερρών, είτε με ανάδειξη παρόμοιων έργων ή δραστηριοτήτων της τοπικής κοινωνίας και ιστορίας.

*Βασίλειος Γιαννογλούδης
καθηγητής 4^{ου} Λυκείου Σερρών
& Αντιπρόεδρος της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.*

ΒΟΥΛΤΣΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ, *Κοτσάκι-Μυρρίνη. Ιστορία, λαογραφία, γλωσσικό ιδίωμα*, Θεσσαλονίκη 2016, σελ. 325, ISBN: 978-618-82652-2-6.

Η συγγραφή μελετών, άρθρων και βιβλίων, για την τοπική ιστορία προϋποθέτει την αγάπη για έναν τόπο και για τους ανθρώπους του. Αυτό ακριβώς αποπνέει το βιβλίο του Αθανασίου Βούλτσιου για την Μυρρίνη Σερρών: μια αγάπη ανυστερόβουλη, ένα ενδιαφέρον πραγματικό για μελέτη, συγγραφή και δημοσίευση άγνωστων πληροφοριών για την τοπική ιστορία. Η Μυρρίνη είναι ένα από τα μικρότερα σε πληθυσμό χωριά του νομού, που όμως είχε την τύχη ένα «τέκνο» της να καταγράψει σε βιβλίο την ιστορία της. Θα ήταν πραγματικό ευτύχημα και μεγάλο κέρδος για την μελέτη της ιστορίας, αν από κάθε χωριό των Σερρών υπήρχε κάποιος που θα δημοσίευε στοιχεία, πληροφορίες και ντοκουμέντα για τον τόπο του.

Οι μελέτες που έχουν γραφεί για τα χωριά των Σερρών είναι σχετικά περιορισμένες σε αριθμό. Βασική αιτία είναι ότι ο τόπος μας έχασε μεγάλο μέρος του πληθυσμού του εξαιτίας της μετανάστευσης, εσωτερικής και εξωτερικής. Έφυγαν από τα χωριά οι λόγιοι, οι άνθρωποι που θα είχαν ενδιαφέρον να καταγράψουν την ιστορία, τα ήθη και τα έθιμα. Επίσης, σχεδόν το σύνολο των αρχείων που υπήρχαν στις κοινότητες, στις εκκλησίες, στα σχολεία και αλλού, καταστράφηκαν κατά την περίοδο των δύο Παγκοσμίων Πολέμων και του Εμφυλίου Πολέμου. Ο νομός Σερρών επλήγη σοβαρά από αυτά τα δραματικά γεγονότα του 20ού αιώνα. Ως αποτέλεσμα ο σημερινός ερευνητής της τοπικής ιστορίας

έχει να αντιμετωπίσει ένα βασικό πρόβλημα: την έλλειψη πρωτογενών πηγών.

Το βιβλίο του Αθανασίου Βούλτσιου «Κοτσάκι-Μυρρίνη. Ιστορία, λαογραφία, γλωσσικό ιδίωμα» διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια: Ιστορία (σελ. 23-204), Λαογραφία (σελ. 205-260), Γλωσσικό ιδίωμα (σελ. 269-311). Στο τέλος του βιβλίου (σελ. 313-325) υπάρχει ο κατάλογος των βιβλίων και των πηγών από όπου ο συγγραφέας άντλησε πληροφορίες.

Στο πρώτο κεφάλαιο η παράθεση των μυθολογικών στοιχείων και των αρχαίων ιστορικών γεγονότων που αφορούν στην ευρύτερη περιοχή της επαρχίας Φυλλίδας (σελ. 26-32), γίνεται με τρόπο συνοπτικό και κατανοητό. Έτσι, ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα να μάθει ορισμένα στοιχεία για την περιοχή, η οποία παραμένει – όπως και το μεγαλύτερο μέρος του νομού Σερρών – ανεξερεύνητη ανασκαφικά. Οι πληροφορίες που δίνει ο συγγραφέας προέρχονται από παλαιότερες μελέτες για την ευρύτερη περιοχή των Σερρών και από μια σύντομη δημοσίευση ανασκαφικής έρευνας που έγινε το 2006 στην περιοχή Δομίου-Μυρρίνης. Οι παραπομπές σε αρχαία κείμενα, που δίνονται στις υποσημειώσεις, αποτελούν χρήσιμα τεκμήρια για τη μυθολογία καθώς και για την ιστορία της περιοχής κατά τους Προϊστορικούς και τους Αρχαίους Ιστορικούς χρόνους.

Από τα Βυζαντινά χρόνια και εξής οι πληροφορίες για το Κοτσάκι (σημερινή Μυρρίνη) πληθαίνουν και γι' αυτό το λόγο τα υποκεφάλαια που ακολουθούν είναι εκτενέστερα και πληρέστερα τεκμηριωμένα (σελ. 33-113). Ο συγγραφέας παρουσιάζει με λεπτομερή αφήγηση τα γεγονότα που καθόρισαν την ιστορική πορεία της περιοχής, τους τόπους όπου αυτά εκτυλίχθηκαν, τα πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν. Η τεκμηρίωση των όσων περιγράφονται είναι υποδειγματική καθώς δίνει την δυνατότητα στον αναγνώστη να ανατρέξει στις γραπτές πηγές και σε παλαιότερες εκδόσεις ερευνητών, ώστε να ελέγξει την εγκυρότητα των γραφομένων. Η παράθεση των παραπομπών σε υποσέλιδες υποσημειώσεις επιτρέπει στον αναγνώστη να εντοπίζει την πηγή από την οποία ο συγγραφέας άντλησε τις πληροφορίες, χωρίς να αποσπάται η προσοχή του από τη ροή του κειμένου. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο συγγραφέας, μεταξύ άλλων, μελέτησε σπάνια και ειδικά αρχεία, όπως για παράδειγμα τα Tapu-Tahrir defterleri, δηλαδή τους οθωμανικούς φορολογικούς καταλόγους, προκειμένου να αντλήσει πληροφορίες για το Κοτσάκι της πρώιμης Οθωμανικής Περιόδου.

Στο υποκεφάλαιο που αφορά στον Μακεδονικό Αγώνα (σελ. 46-58) η ιστορική αφήγηση γίνεται ακόμη πιο ζωντανή με την παράθεση πληροφοριών από αυτόπτες μάρτυρες-πρωταγωνιστές, κατοίκους της Μυρρίνης, τους οποίους ο συγγραφέας πρόλαβε εν ζωή τη δεκαετία

του 1980. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό όταν ένα βιβλίο τοπικής ιστορίας διασώζει τις προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν σημαντικά ιστορικά γεγονότα. Ιδιαίτερα οι προφορικές πληροφορίες για τον Μακεδονικό Αγώνα είναι πολύτιμες καθώς είναι μία περίοδος όχι εκτενώς μελετημένη – ειδικότερα για τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην περιοχή της επαρχίας Φυλλίδας – και για την οποία ελάχιστα αρχεία διασώζονται. Άγνωστη πτυχή της τοπικής ιστορίας είναι ο ρόλος που έπαιξαν οι κάτοικοι της Μυρρίνης σε μια τόσο κρίσιμη ιστορικά στιγμή για τον ευρύτερο βορειοελλαδικό χώρο.

Στα επόμενα υποκεφάλαια, που αφορούν στην περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων, τον Α΄ και Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τον Εμφύλιο Πόλεμο, την περίοδο μέχρι τη Μεταπολίτευση και μέχρι σήμερα (σελ. 59-113), η Μυρρίνη φαίνεται να «ακολουθήσει» τα ιστορικά γεγονότα έτσι όπως περίπου διαδραματίστηκαν σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Ωστόσο, στα υποκεφάλαια αυτά υπάρχουν μαρτυρίες ανθρώπων και δίνονται λεπτομερείς πληροφορίες για γεγονότα που αφορούν στο ίδιο το χωριό και τους κατοίκους του· πληροφορίες τις οποίες δε θα μπορούσε να εντοπίσει κανείς σε βιβλία και μελέτες γενικής εθνικής ιστορίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προσφυγιά των κατοίκων της Μυρρίνης στη Χαλκιδική κατά την πρώτη βουλγαρική κατοχή (8 Μαΐου 1913). Γεγονότα σαν αυτό παραμένουν εν πολλοίς άγνωστα και η μελέτη και δημοσίευσή τους βοηθούν στην καλύτερη και πληρέστερη κατανόηση της νεώτερης ιστορίας.

Στα επόμενα υποκεφάλαια (σελ. 115-204) ο συγγραφέας συγκέντρωσε τα στοιχεία που αφορούν στην προέλευση του ονόματος Κοτσάκι, στη μετονομασία του σε Μυρρίνη, στους προέδρους της κοινότητας Μυρρίνης από το 1929 έως το 2016 (χρονιά έκδοσης του βιβλίου), στην καταγωγή των κατοίκων, στις ιδιοκτησίες γης κατά τη Βυζαντινή και Οθωμανική περίοδο, στις ασχολίες των κατοίκων κατά τα νεώτερα χρόνια, στην τοπογραφία του οικισμού (εκκλησίες, τόποι και τοπωνύμια), στον τρόπο ύδρευσης του χωριού από τα qanat, στον σιδηροδρομικό σταθμό και στις φάσεις κατασκευής του αντίστοιχου δικτύου και τέλος στην εκπαίδευση. Όλα τα παραπάνω περιγράφονται με τρόπο κατανοητό ακόμη και για τον μη ειδικό αναγνώστη. Οι παραπομπές στις υποσημειώσεις δείχνουν ότι οι πληροφορίες που συγκέντρωσε ο συγγραφέας προέρχονται από ποικίλες πηγές, τόσο από παλαιότερες μελέτες και δημόσια αρχεία (π.χ. το Βιβλίο Αποφάσεων Κοινοτικού Συμβουλίου Μυρρίνης), όσο και από προφορικές μαρτυρίες και το προσωπικό αρχείο του συγγραφέα. Οι φωτογραφίες που πλαισιώνουν τα κείμενα, παλιές και σύγχρονες, «ζωντανεύουν» την αφήγηση και κάνουν πιο ενδιαφέρουσα την ανάγνωση.

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει για το υποκεφάλαιο που είναι αφιερωμένο στα έθιμα της Μυρρίνης, τις κοινωνικές εκδηλώσεις και τα τραγούδια που τις συνόδευαν (σελ. 217-268). Οι συνήθειες που επιβίωσαν στη Μυρρίνη μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα αποτελούν έκφραση των κοινωνικών δομών, ορίζουν τις αξίες, τις σχέσεις και τις συμπεριφορές που είχαν οι κάτοικοι και αντανακλούν τις αντιλήψεις τους για τη ζωή στον κύκλο του χρόνου. Μελετώντας κανείς το υποκεφάλαιο αυτό μπορεί να εντοπίσει ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα κοινά για πολλά χωριά στο ανατολικό τμήμα του νομού Σερρών. Έτσι, τα στοιχεία αυτά είναι πολύτιμα καθώς δεν έχουν γίνει καταγραφές εθίμων σε πολλά από τα χωριά της συγκεκριμένης περιοχής.

Στα τελευταία δύο υποκεφάλαια συγκεντρώνεται ο γλωσσικός «πλούτος» της Μυρρίνης και ορισμένες παροιμίες, εκφράσεις και γνωμικά (σελ. 207-311). Το γλωσσικό ιδίωμα καταγράφεται με λεπτομέρειες και με υποδειγματικό τρόπο. Περιλαμβάνεται αλφαβητικός κατάλογος με τις ντόπιες λέξεις και την ερμηνεία τους. Φαίνεται και εδώ η αξιέπαινη προσπάθεια του συγγραφέα να συγκεντρώσει και να «τιθασεύει» ένα υλικό δύσκολο, με λέξεις και εκφράσεις διαφορετικών γλωσσικών προελεύσεων (ελληνική, τουρκική, σλαβική). Οι παροιμιώδεις εκφράσεις και τα γνωμικά αποτελούν κι αυτά έναν πραγματικό «θησαυρό» της θυμοσοφίας των κατοίκων της Μυρρίνης, που Αθανάσιος Βούλτσιος διέσωσε στο σύγγραμμά του.

Οι φωτογραφίες που πλαισιώνουν τα κείμενα των κεφαλαίων για την ιστορία του χωριού τον 20ο αιώνα αποτελούν ένα πολύτιμο πρωτογενές υλικό, που όχι μόνον διασώζει μνήμες αλλά κυρίως συμπληρώνει σημαντικά τις περιγραφές. Τα πρόσωπα, τα κτήρια, τα τοπία, οι κατασκευές που απεικονίζονται στις φωτογραφίες «ζωντανεύουν» την αφήγηση και βοηθούν τον αναγνώστη να κατανοήσει καλύτερα την περιγραφή των γεγονότων. Ομολογουμένως οι φωτογραφίες που αφορούν σε μικρά χωριά, όπως είναι η Μυρρίνη, είναι και ένας αδιάψευστος μάρτυρας της ζωντάνιας που υπήρχε κάποτε σ' αυτά. Ωστόσο, τα κείμενα του βιβλίου δεν περιλαμβάνουν πουθενά τη γλαφυρή και ανώφελη νοσταλγία που συχνά εκφράζεται σε βιβλία τοπικής ιστορίας. Αντίθετα ο συγγραφέας, παρότι δεν είναι ιστορικός, αντιμετωπίζει την ιστορική αφήγηση με την δέουσα αντικειμενικότητα. Περιγράφει και επεξηγεί, όταν χρειάζεται, ένα γεγονός, χωρίς να καταφεύγει στην, ενδιαφέρουσα για λογοτεχνικά κείμενα αλλά άνευ σημασίας για ιστορικά κείμενα, χρήση συναισθηματικών εκφράσεων.

Η σεμνότητα του συγγραφέα είναι εμφανής ήδη από την Εισαγωγή καθώς, όπως ο ίδιος σημειώνει, δεν είναι ειδικός επιστήμονας της ιστο-

ρίας ή της λαογραφίας. Ευελπιστεί στο μέλλον κάποιος ειδικός ερευνητής να βρει σε αυτό το βιβλίο μια χρήσιμη πηγή πληροφοριών για την ιστορία και τη λαογραφία της Μυρρίνης. Κι αυτή ακριβώς είναι η ουσία μιας ιστορικής έρευνας, ακόμη και αν αυτή αφορά σε ένα μικρό χωριό όπως είναι η Μυρρίνη: να αποτελέσει αφορμή για περαιτέρω διερεύνηση, αντικείμενο κριτικής και αμφισβήτησης, ευκαιρία για συζήτηση και σχολιασμό. Η δομή του βιβλίου, η διάρθρωση των κεφαλαίων, οι διασταυρωμένες πληροφορίες που περιέχει, το περιγραφικό ύφος και οι τεκμηριωμένες ιστορικές αφηγήσεις, οι προφορικές μαρτυρίες και το φωτογραφικό υλικό που περιλαμβάνεται στις σελίδες του υπερτερούν των όποιων γλωσσικών και βιβλιογραφικών αβλεψιών.

Από την καλής ποιότητας εκτύπωση και βιβλιοδεσία, μέχρι τη συνοχή στα κείμενα του βιβλίου, και από τη σημαντική έρευνα που έκανε ο συγγραφέας σε βιβλιοθήκες και παλαιότερες ιστορικές μελέτες, μέχρι την καταγραφή προφορικών πληροφοριών ως αποτέλεσμα της επιτόπιας έρευνας, το βιβλίο του Αθανασίου Βούλτσιου συμβάλλει σημαντικά στην ιστορία της μείζονος περιοχής των Σερρών. Επίσης, αποτελεί σπουδαία παρακαταθήκη για τους κατοίκους της Μυρρίνης και για κάθε μελλοντικό ερευνητή που θα θελήσει να αντλήσει πληροφορίες για την περιοχή.

Αξιέπαινη ήταν η πρωτοβουλία του Πολιτιστικού Συλλόγου Απανταχού Μυρρινιωτών «Το Κοτσάκι», να καλύψει τα έξοδα εκτύπωσης του βιβλίου και να το διανέμει δωρεάν σε κάθε ενδιαφερόμενο.

Θερμά συγχαρητήρια στον ερευνητή Αθανάσιο Βούλτσιο για το εξαιρετικό βιβλίο που συνέγραψε και ευχές για να συνεχίσει να δημοσιεύει μελέτες για τον τόπο καταγωγής του.

*Κετάνης Κώστας
Αρχαιολόγος εκ Ζίχνης*

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

*Η δραστηριότητα της Εταιρείας
Καταστατική λειτουργία*

Η ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Η Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. από τον Ιανουάριο του 2016 έως τον Ιούνιο του 2018 προγραμματίσει και υλοποιήσει τις παρακάτω ποικίλες εκδηλώσεις:

3 Μαρτίου 2016

Μετά από αρχαιρεσίες που διεξήχθησαν στις 24-2-2016 στο ξενοδοχείο «Ελπίδα», την Πέμπτη 3 Μαρτίου 2016 συγκροτήθηκε σε σώμα το νέο Δ.Σ. της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. ως εξής:

Πρόεδρος : Δημούδης Δημήτριος

Αντιπρόεδρος : Γιαννογλούδης Βασίλειος

Γενική Γραμματέας : Μουσιάδου Ελισάβετ

Ταμίας- Υπεύθυνη Βιβλιοθήκης : Μπάρμπα Ειρήνη

Έφορος Δημοσίων Σχέσεων : Φραγγεδάκης Αντώνιος

Συντονιστής Εκδηλώσεων : Κιορίδης Ιωάννης

Μέλος : Ανδρονίδης Θεολόγος

13 Απριλίου 2016

Παρουσίαση του 3ου τόμου της επιστημονικής περιοδικής έκδοσης της εταιρείας «ΣΕΡΡΑΪΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ» από τους: Σύλια Ζέττα, Πρόεδρο του Συνδέσμου Φιλολόγων Σερρών και Αντώνη Φραγγεδάκη, Δικηγόρο, υπεύθυνο Δημοσίων Σχέσεων και μέλος του Δ.Σ. της ΕΜΕΙΣ.

**ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)**

Παρουσίαση
3^{ου} τόμου
του επιστημονικού περιοδικού συγγράμματος
ΣΕΡΡΑΪΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Ομιλητής: **Δημήτριος Σταματόπουλος** - Αναπλ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Τμήματος Βαλκανικών και Ανατολικών Σπουδών
θέμα: **Βαλκάνιοι Εθνικισμοί κατά το 19^ο αιώνα: από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.**

Τον τρίτο τόμο θα παρουσιάσουν η **Σύλια Ζέττα**, Φιλόλογος, Πρόεδρος Συνδέσμου Φιλολόγων Σερρών, και ο **Αντώνης Φραγγεδάκης**, Δικηγόρος, Υπεύθυνος Δημοσίων Σχέσεων της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.

Τετάρτη, 13 Απριλίου 2016, ώρα 7.30 μ.μ.
Αίθουσα «Γ. Χρηστίδης»
Επιμελητηριακού Μεγάρου Σερρών

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ
ΤΡΑΠΕΖΑ ΣΕΡΡΩΝ

Ακολούθησε ομιλία με θέμα: «Βαλκάνιοι Εθνικισμοί κατά τον 19^ο αιώνα: από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο», από τον Αν. Καθηγητή του τμήματος Βαλκανικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας κ. Δημήτριο Σταματόπουλο, στην αίθουσα «Γ. Χρηστίδης» του Μεγάρου του Επιμελητηρίου Σερρών.

30 Σεπτεμβρίου 2016

Ομιλία με θέμα «Ανασκαφική Έρευνα στον Τύμβο Καστά Αμφίπολης, 2012-2014, Συμπεράσματα-Προοπτικές» στο Αμφιθέατρο «Γ. Καφαντζίης» της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών.

Ομιλήτρια: Κατερίνα Περιστέρη, Αρχαιολόγος, Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων Σερρών.

Προηγήθηκε η απονομή τιμητικής πλακέτας από την ΕΜΕΙΣ στην ομιλήτρια για την προσφορά της στην αρχαιολογική έρευνα.

19 Οκτωβρίου 2016

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ
 ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΤΕ & ΜΗΧΑΝΙΚΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΓΕΩΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΤΕ
 ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΣΕΡΡΩΝ, Γ.Α.Ε. ΝΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ & ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Τ.Ε.Ι. ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΕΞΥΓΙΑΝΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1929-36 ΣΤΗΝ ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΣΤΡΥΜΟΝΑ:

19.10.16
 ώρα 7.30 μ.μ.
 Αμφιθέατρο
 Συνεδριακό κέντρο Τ.Ε.Ι. ΣΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΤΡΑΣΗ

Κτηνίατρος τιμολογός
 ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ

Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
 Περιφερειακή Ενότητα ΣΕΡΡΩΝ

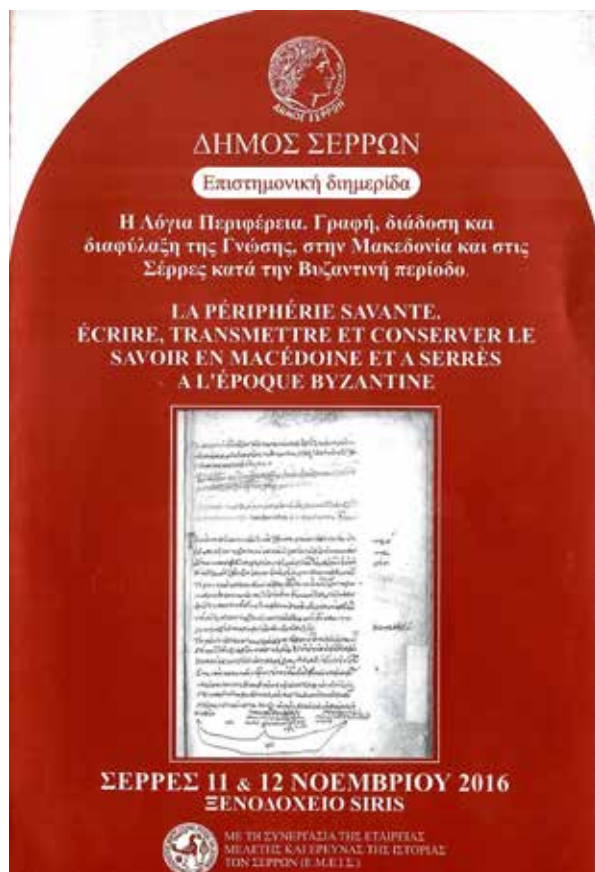
Επιστημονική Ημερίδα στο Αμφιθέατρο «Ευαγόρας Παλληκαρίδης» του Τ.Ε.Ι. Σερρών με θέμα: «Τα μεγάλα εξυγιαντικά έργα στην κοιλάδα του Στρυμόνα της περιόδου 1929-1936: νέα στοιχεία για την εκτέλεσή τους, η σημερινή αποτίμηση και οι μελλοντικές προοπτικές τους».

Η ημερίδα πραγματοποιήθηκε σε συνδιοργάνωση με το Τ.Ε.Ι. Κεντρικής Μακεδονίας, την Περιφερειακή Ενότητα Σερρών και τα Γ.Α.Κ. Σερρών.

11-12 Νοεμβρίου 2016

Επιστημονική Διημερίδα στο ξενοδοχείο SIRIS στο Λευκώνα Σερρών με τίτλο: «Η Λόγια Περιφέρεια. Γραφή, διάδοση και διαφύλαξη της γνώσης, στη Μακεδονία και στις Σέρρες κατά τη Βυζαντινή περίοδο». Η διημερίδα διοργανώθηκε από την ΕΜΕΙΣ και το Δήμο Σερρών υπό την επιστημονική ευθύνη του Paolo Odorico, Διευθυντή Σπουδών στην EHESS' Paris.

16 Δεκεμβρίου 2016

Ομιλία στο Αμφιθέατρο «Γ. Καφταντζής» της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών με θέμα: «Τεχνολογία Αρχαίου Θεάτρου.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΔΕΔΟΣ
 Αρχιτέκτων αρχαιολόγος, Ομότιμος καθηγητής Α.Π.Θ.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ
 Εξέλιξη, ακουστική, σκηνογραφία, μηχανολογικός εξοπλισμός

Σέρρες, Αμφιθέατρο Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης
 Παρασκευή 16-12-2016 ώρα 7:30 μ.μ

Η περίπτωση του Θεάτρου Αμφίπολης».

Ομιλητής: Γεώργιος Καραδέδος, Αρχιτέκτων Αρχαιολόγος, Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ.

11 Μαρτίου 2017

Ομιλία στο Αμφιθέατρο «Γ. Καφταντζής» της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών με θέμα: «Ιπποκράτης Μακρής (1883-1967), από την Αρτάκη στις Σέρρες. Ο Λόγιος, ο Πολιτικός, ο Ιατρός».

Ομιλητές:

Πέτρος Ποδάρας - Ιωάννης Ρίζος, Συγγραφείς, Ερευνητές.

Μιχάλης Σωτηρίου, Ψυχίατρος, Δ/ντής της Ψυχ. Κλινικής του Νοσοκομείου Καβάλας.

Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε σε συνδιοργάνωση με τον

Ιατρικό Σύλλογο Σερρών.

**ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)**
ΙΑΤΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ Ν. ΣΕΡΡΩΝ

Διοργανώνουν εκδήλωση με θέμα

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ ΜΑΚΡΗΣ
από την ΑΡΤΑΚΗ στις ΣΕΡΡΕΣ,
ο Λόγιος, ο Πολιτικός, ο Ιατρός.

Ομιλητές:

Πέτρος Ποδάρας, Ιωάννης Ρίζος,
Συγγραφείς - Ερευνητές,
Εκδόσεις "ΚΥΖΙΚΟΣ"

Μιχάλης Σωτηρίου,
Ψυχίατρος, Διευθυντής της Ψυχιατρικής
Κλινικής του Νοσοκομείου Κοβάλας.

Σάββατο 11 Μαρτίου 2017, 7.00 μ.μ.

**Αμφιθέατρο «Γ. Καφαντζίης»
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών**

 Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.
Δημοσθένους Φλωριά 6
Τηλ.: 6974 053 441

 ΙΑΤΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ Ν. ΣΕΡΡΩΝ
Τσαλοπούλου 12
Τηλ.: 23210 22202

7 Ιουνίου 2017

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΦΙΛΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

OSCAR BRONEER

ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ
ΤΟΥ ΛΕΟΝΤΑ
ΣΤΗΝ
ΑΜΦΙΠΟΛΗ

THE LION
MONUMENT
AT AMPHIPOLIS

Το βιβλίο παρουσιάζουν:
Πηνελόπη Μάλαμα, Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Σερρών

Σύλια Ζέττα, Φιλολόγος
Πρόεδρος Συνδέσμου Φιλολόγων Ν. Σερρών

Τετάρτη 7 Ιουνίου 2017
Ζιντζιρλί Τζαμί - ώρα 8:00 μ.μ.
(Αν. Θράκη - Αδριανουπόλεως)

Με την υποστήριξη του Δήμου Αμφίπολης

Παρουσίαση στο Ζιντζιρλί Τζαμί Σερρών του βιβλίου με τίτλο «Το Μνημείο του Λέοντα στην Αμφίπολη». Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε με αφορμή τη μετάφραση στην ελληνική γλώσσα του ομώνυμου βιβλίου του OSCAR BRONEER, Καθηγητή της Αρχαιολογίας της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, και την κυκλοφορία του μεταφρασμένου αντιτύπου του βιβλίου από την Ομοσπονδία Σερραϊκών Συλλόγων Αττικής.

Ομιλήτριες:

Πηνελόπη Μάλαμα, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Σερρών.

Σύλια Ζέττα, Πρόεδρος του Συνδέσμου Φιλολόγων Ν. Σερρών.

22 Οκτωβρίου 2017

Ιστορική τεκμηρίωση από την ΕΜΕΙΣ για την ονοματοδοσία σχολείου στο Ν. Πετρίτσι Σιντικής με την επωνυμία «Φωτεινή Αλατά».

Η Φωτεινή Αλατά υπήρξε Σερραία δασκάλισσα την οποία η Ακαδημία Αθηνών το 1958 βράβευσε για την δράση της υπέρ της πατρίδας χαρακτηρίζοντάς την ως Μακεδονομάχο.

1 Νοεμβρίου 2017

Βιβλιοπαρουσίαση στη Λέσχη Αξιωματικών Φρουράς Σερρών με θέμα: «Νόστιμον Ξυλότρος, Αγία Παρασκευή Βισαλτίας Σερρών», του Κωνσταντίνου Στεργίου Κωντσιλίδη, Λοχαγού (ΕΜ) ε.α.

Παρουσίαση Βιβλίου

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ
(Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

Τετάρτη 1^η Νοεμβρίου 2017
ώρα 7:00 μ.μ. Λ.Α.Φ. Σερρών/2^{ης} όροφος

Νόστιμον Ξυλότρος
(Αγία Παρασκευή - Βισαλτίας - Σερρών)
Κωνσταντίνου Στεργ. Κωντσιλίδη, Λγού (ΕΜ) ε.α.

μία ηθολογραφική παρουσίαση
μέ γλωσσικό ιδίωμα, ντοπιολαλιά
γιά τό βιβλίο θά μιλήσουν

Αργύρης Τσαμπάκης, Οικονομολόγος - Συγγραφέας
Γιάννης Τσαρούχας, Φιλολόγος - Προϊστάμενος Γ.Α.Κ. Σερρών
Συντονιστής: Χαράλαμπος Νομίδης, Φιλολόγος - Δ/ντής εφημερίδας
«Ελευθερία» των Σερρών - μέλος της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.

χρηνοί επισκευίας

Ελευθερία
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ Κ ΣΕΡΡΩΝ

Εθνική Βιβλιοθήκη Σερρών

είσοδος ελεύθερη

Ομιλητές:

Αργύρης Τσαμπάκης, Οικονομολόγος- Συγγραφέας

Γιάννης Τσαρούχας, Φιλολόγος- Προϊστάμενος Γ.Α.Κ. Σερρών

Συντονιστής:

Χαράλαμπος Νομίδης, Φιλολόγος - Δ/ντής Εφημερίδας «Ελευθερία».

9 Νοεμβρίου 2017

Έναρξη συνεργασίας του Δήμου Σερρών και της ΕΜΕΙΣ για την υλοποίηση του Ευρωπαϊκού προγράμματος “European Decades”. Σκοπός του προγράμματος είναι η μελέτη και παρουσίαση έξι σημαντικών ιστορικών γεγονότων που αποτελούν ορόσημο στην ιστορία της Ευρώπης από ομάδες νέων ηλικίας 18-30 ετών, όπως τα βίωσε η κάθε χώρα από τις έξι συνολικά που συμμετέχουν στο πρόγραμμα. Στο πρόγραμμα, που ολοκληρώνεται στις 06-03-2019, συμμετέχουν ομάδες νέων από την Ισπανία, Πολωνία, Γερμανία, Βουλγαρία, Σερβία και από τις Σέρρες.

25 Νοεμβρίου 2017

Παρουσίαση στο ιστορικό κτήριο του «Σχολαρχείου» της κοινότητας του Εμμ. Παπά του βιβλίου με τίτλο «Εμμανουήλ Παπάς. Αρχηγός και Υπερασπιστής της Μακεδονίας, η ιστορία και το αρχείο της οικογενείας του». Το βιβλίο αποτελεί το πρώτο σειράς εκδόσεων της ΕΜΕΙΣ για την ιστορία των Σερρών.

Ομιλητές:

Βλάσης Βλασίδης, Επίκουρος Καθ. Βαλκανικής Ιστορίας και Μέσων Ενημέρωσης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Βασίλης Κάρτσιος, συγγραφέας.

Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε σε συνδιοργάνωση με το Δήμο

Εμμανουήλ Παππά, την Τοπική Κοινότητα και τον Πολιτιστικό Σύλλογο Εμμανουήλ Παπά.

27 Ιανουαρίου 2018

Επιμορφωτική συνάντηση στο Ξενοδοχείο «Φίλιππος-Ξενία Σερρών» με θέμα: «100 χρόνια από τη λεηλασία των χειρογράφων

των Μονών της Βορείου Ελλάδος». Με ομιλητή τον κ. Βασίλειο Γιαννογλούδη, Καθηγητή 4ου ΓΕΛ Σερρών - Αντιπρόεδρο της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.- Ερευνητή.

Η εκδήλωση διοργανώθηκε σε συνεργασία με την Ένωση για την Ανάδειξη και την Διάδοση της Ελληνικής Γλώσσας (Ε.Α.Δ.Ε.Γ.).

9 Φεβρουαρίου 2018

Ομιλία στο Αμφιθέατρο «Γ. Καφταντζής» της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών με θέμα: «Η Τέχνη της Μαθηματικής Μοντελοποίησης στη ζωή μας». Ομιλητής ο ομότιμος Καθηγητής Μαθηματικών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης κ. Θωμάς Βουγιουκλής.

Εταιρεία Μαθητών και Ερευνητών της Ελλάδας και Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΕΡΡΩΝ
www.emeis.gr

Ελληνική Μαθηματική Εταιρεία

Εταιρεία Κρατική Εκδόσεων Σερρών

Η τέχνη της Μαθηματικής Μοντελοποίησης στη ζωή μας

100 χρόνια Ε.Μ.Ε.
2018 - Έτος Μαθηματικών

Ομιλητής: **Θωμάς Βουγιουκλής**, Ομότιμος Καθηγητής Μαθηματικών

Παρασκευή, 09 Φεβρουαρίου 2018
ώρα **8:30μ.μ.**
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών
Αμφιθέατρο "Γεώργιος Καφταντζής"

Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε σε συνδιοργάνωση με το Παράρτημα Σερρών της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας με αφορμή την ανακήρυξη από το Υπουργείο Παιδείας του έτους 2018 ως έτος των Μαθηματικών.

16 Μαρτίου 2018

Δημιουργία τμημάτων εκμάθησης πληροφορικής και χρήσης διαδικτύου για ενήλικες (χωρίς δίδακτρα), σε συνεργασία με το Δήμο Σερρών και την Greece Serres for Unesco. Επιμορφωτής είναι ο καθηγητής Βαγγέλης Γκιμπιρίτης.

13 και 14 Απριλίου 2018

Εκπαιδευτική-επιμορφωτική εκδρομή για τα μέλη και τους φίλους της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. στη Σόφια της Βουλγαρίας. Επίσκεψη στο Centre for Slavo-byzantine Studies «Prof. Ivan Dujcev», όπου ευρίσκονται τα κλεμμένα χειρόγραφα των Ιερών Μονών Τιμίου Προδρόμου Σερρών και Παναγίας Αχειροποιήτου Παγγαίου.

18 Μαρτίου 2018

Ομιλία στο ξενοδοχείο Φίλιππος Ξενία Σερρών με θέμα: «Τουρκία: Οθωμανικό Παρελθόν και σύγχρονη πραγματικότητα».

Η Περιφερειακή Ενότητα Σερρών και η Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.),

σας προσκαλούν την
Τετάρτη 18 Απριλίου 2018,
στις 8.00 το βράδυ,
στην αίθουσα του Φίλιππος Xenia,
σε εκδήλωση με θέμα:

ΤΟΥΡΚΙΑ
Οθωμανικό παρελθόν και
σύγχρονη πραγματικότητα

Ομιλητής:
Δρ. Ιωάννης Ν. Γρηγοριάδης,
Αν. καθηγητής Πανεπιστημίου
Μπίλκεντ της Αγκυρας και
Επιστημονικός Συνεργάτης
του ΕΛΛΑΜ.Ε.Π.

τα». Ομιλητής ο Δρ. Ιωάννης Γρηγοριάδης, Αν. Καθηγητής του Πανεπιστημίου Μπίλκεντ Αγκυρας.

16 Μαΐου 2018

Εκδήλωση σε συνεργασία με το 5^ο Γυμνάσιο Σερρών με θέμα: «Αναζητώντας τα χνάρια του Γιώργου Καφταντζή στο χώρο και το χρόνο».

Χώρος: Αίθουσα εκδηλώσεων του σχολείου.

1 Ιουνίου 2018

Συμμετοχή της ΕΜΕΙΣ στην 1^η Εκδήλωση Δημοσιότητας του έργου CULTURAL DIPOLE, Interreg, Greece- Bulgaria, με σκοπό τη δημιουργία της Πινακοθήκης «Κωνσταντίνος Ξενάκης» στις Σέρρες.

**ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΞΕΝΑΚΗΣ**
το όραμα υλοποιείται

Παρασκευή 1 Ιουνίου 6.00 μ.μ.
Δημοτικό θέατρο ΑΣΤΕΡΙΑ, Π. Κωστοπούλου 6, Σέρρες
ΕΙΣΟΔΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗ

<p>18.00 - 18.30 ΚΑΛΙΣΠΟΡΙΣΜΑ, ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ</p> <p>18.30 - 18.50 Το έργο CULTURAL DIPOLE. Στόχοι και αναμενόμενα αποτελέσματα</p> <p>18.50 - 19.10 Ιστορικό Μουσείο του Ρετσίτς, δομή και περιβάλλον</p> <p>19.10 - 19.30 Προώθητρος της μουσικολογίας και μουσειολογικής μελέτης του Παναγιώτη «Κωνσταντίνος Ξενάκης»</p>	<p>19.30 - 19.50 ΔΙΑΛΕΞΗΜΑ ΓΙΑ ΚΑΘΕ</p> <p>19.50 - 20.10 Η σημασία δημιουργίας μιας Πινακοθήκης προσβάσιμης σε Άτομα με Αποκτηθείς Προσβολές</p> <p>20.10 - 20.30 Μεταφορά του διατηρητέου κτιρίου που θα στεγάσει την Πινακοθήκη «Κωνσταντίνος Ξενάκης» σε κτήριον αρχόντων με βάση την αρχιτεκτονική κατασκευή</p> <p>20.30 - 21.00 ΣΥΣΤΗΣΗ ΣΠΡΟΓΩΝΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ</p>
---	--

INVESTORS IN CULTURE for fighting crisis
 The project is cofunded by the European Regional Development Fund and the national funds of the countries participating in the Interreg G.A. Greece-Bulgaria 2014-2020 (Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα)

interreg
 Greece-Bulgaria

CULTURAL DIPOLE
 Βασίλειος Ξενάκης
 "Constantinos Xenakis"

Για την έκδοση του παρόντος τόμου συνέβαλαν οικονομικά, εκτός των αναγραφόμενων στο προλογικό σημείωμα, και τα κατωτέρω μέλη και φίλοι της Εταιρείας μας, τους οποίους και ευχαριστούμε:

Ιωάννης Γεωργόπουλος,

Ανέστης Συμεωνίδης,

Παύλος και Ηλίας Τσακιρίδης στη μνήμη των γονέων τους Νικολάου και Βαρβάρας.

